

Hız. Peygamber ve Gençlik Sorunları

Editörler

Prof. Dr. Mehmet Bayyigit

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Ali Çanakcı

Doç. Dr. Mehmet Özkan

Dr. Öğr. Üyesi Asem Abdelghany

HZ. PEYGAMBER VE GENÇLİK SORUNLARI

Editörler

Prof. Dr. Mehmet BAYYİĞİT

Doç. Dr. Mehmet ÖZKAN

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Ali ÇANAKCI

Dr. Öğr. Üyesi Asem Hamdy Ahmed ABDELGHANY

Palet Yayınları

Konya, Aralık 2019

HZ. PEYGAMBER VE GENÇLİK SORUNLARI

Editörler

Prof. Dr. Mehmet BAYYİĞİT

Doç. Dr. Mehmet ÖZKAN

Dr Öğr. Üyesi Ahmet Ali ÇANAKCI

Dr. Öğr. Üyesi Asem Hamdy Ahmed ABDELGHANY

Dizgi ve Mizanpaj ve Kapak Tasarımı

Dr. Öğr. Üyesi Asem Hamdy Ahmed ABDELGHANY

ISBN

978-605-7600-94-3

Yayınevi

Palet Yayınları

Basım Tarihi

Aralık 2019

İletişim Adresi

PALET YAYINLARI

Mimar Muzaffer Cad. Rampalı Çarşı No: 42 Meram / Konya Tel. 0332 353 62 27

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINCI SERTİFİKASI: 44040 Web:www.paletyayinlari.com.tr

Web/ Mail

[http://](http://cundatoplantilari.balikesir.edu.tr/) <http://cundatoplantilari.balikesir.edu.tr/> cundatoplantilari@gmail.com

Bu eserde 'Kitaptan Bölüm' olarak yer alan metinlerin tüm sorumluluğu, yazarlarına aittir.

Bu eser, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İl Müftülüğü ve Eğitime Destek Platformu için hazırlanmıştır. Yazılı izin olmaksızın hangi dil ve ortamda olursa olsun materyalin tamamının veya bir bölümünün çoğaltılması ve elektronik ortamlarda yayımlanması yasaktır. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

TAKDİM/ÖNSÖZ

Son yıllarda yaşanan hızlı bilimsel ve teknolojik gelişme ve yenilikler, toplumumuzun hayat tarzını, aile yaşamını, değer yargılarını etkilemekte ve bazı değişimlere/dönüşümlere yol açmaktadır. Bu büyük değişimler sebebiyle gençlik sorunları da dikkat çekici bir yoğunluk kazanmıştır. Toplumun en dinamik ve duyarlı kesimi olan gençler, bu değişimlerden ve sorunlardan yapısı gereği en çok ve öncelikli etkilenen kesimdir. Aslında bu, toplumun bütün kesimlerinde var olan sorunun, genç kuşaktaki reaksiyon kabiliyetinin daha fazla olması nedeniyle, daha çok gençlik kesiminde ifadesini bulması olarak da görülebilir. Bir ülkenin geleceği, her şeyden önce dengeli, sağlıklı kişilik sahibi, fedakâr genç kuşaklar yetiştirmekle güven altına alınabilir. Bunun gerçekleşmesi için de, genç kuşağın sorunlarının bilimsel ve bütünlük içerisinde araştırılması ve bunlara çözüm önerilerinin getirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber (sav)’in hayatına bakıldığında, gençlik ve gençlik sorunlarını azami ölçüde dikkate alarak değerlendirdiği, açık bir biçimde görülmektedir. Buradan hareketle günümüzde karşılaşılan gençlik sorunları ve bunlara çözüm yolları arayışında Hz. Muhammed (SAV)’in yaklaşımlarının ve örnek hayatının model alınması önem arz etmektedir

Bu çalışmada *Hz. Peygamber ve Gençlik Sorunları*, “İnanç”, “İbadet”, “Zaman”, “Değerler”, “Bağımlılık”, “İletişim”, “Kimlik”, “Cinsellik ve Mahremiyet” şeklinde sekiz bölüm olarak ele alınmıştır. Bu bölüm başlıklarında; gençliğin sorunlarının tespiti ve Hz. Peygamber perspektifinden çözüm önerileri tartışılmıştır. Bu çalışmaya değerli yazıları ile katkıda bulunan bilim insanlarına teşekkür eder, bu disiplinler arası çalışmanın günümüz gençliğinin sorunlarının çözümüne ve literatüre bir nebze de olsa katkı sağlamasını dileriz.

Prof. Dr. Mehmet BAYYİĞİT

İlahiyat Fakültesi Dekanı

Editörler Adına

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER VE İNANÇ

İMAN BAKIMINDAN GENÇLİĞİN PANORAMASI -Sorunlar Çözüm Önerileri-

İbrahim COŞKUN	2
DİNLERİN SONU GELDİ Mİ?: GENÇLERİN DİNİ TUTUM VE DAVRANIŞLARINI ETKİLEYEN NEDENLERİN ANALİZİ	
Faruk SANCAR	17
GENÇLERİN İNANÇ SORUNLARINA YOL AÇAN BAZI AKIMLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	
Selim ÖZARSLAN	24
ENGELLİ GENÇLERDE DİN ALGISI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA	
Adem EFE & Ayşe DEMİR	31
GÜNÜMÜZ GENÇLERİNİN İNANÇ PROBLEMLERİ	
H. Mehmet SOYSALDI	48
PSİKO-SOSYAL ve TEOLOJİK AÇIDAN DEİST SÖYLEM	
Harun ÇAĞLAYAN	52
GENÇLER NAZARINDA İNANÇ PROBLEM ALANLARI VE DİNİ ŞÜPHE - LİSE ÖĞRENCİLERİNİN İNANÇ SORULARI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA VE ÖNERİ-	
Nazlı Tutku KALFA	62

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER VE İBADET

GENÇLİĞİN SORUNLARINI ÇÖZMEDE İBADETİN ROLÜ

Ali AKPINAR	84
GÜNÜMÜZ GENÇLİĞİNİN İBADET HAYATINA DAİR BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER	
Mehmet ÖZKAN	90
“KUR’ÂNCILIK/KUR’ÂNİYYÛN” EKSENLİ MODERNİST DİLİN YIKICI ETKİLERİ KARŞISINDA: GENÇLİK VE İBADET	
Yunus Emre GÖRDÜK	103
HZ. PEYGAMBER’İN (s.a.v) SÜNNETİ İŞİĞİNDA GENÇLİK VE İBADET	
Savaş KOCABAŞ	118

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER VE ZAMAN

ZAMANINDA GENÇLİK

Ejder OKUMUŞ	128

HAZRET PEYGAMBER (S.A.V.) VE GENÇLİĞİN TAKDİRİ

Naile SÜLEYMANOVA	137
HZ. PEYGAMBERİN BİREYSEL ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE BİR DİN SOSYOLOJİSİ ARAŞTIRMASI: İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ	
Hakkı KARAŞAHİN.....	143
ZAMAN FIKHI BAĞLAMINDA HZ. PEYGAMBER'İN (SAV) GENÇLİĞE BAKIŞI	
Cemalettin ŞEN.....	157
GENÇLERİN 'ZAMAN' SORUNU VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	
Esmâ SAYIN.....	176
HZ. PEYGAMBER'İN SÜNNETİ İŞİĞİNDE GENÇLİK EVRESİNDE DOĞRU ZAMAN YÖNETİMİ	
Abdullah ÇELİK	185

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER VE DEĞERLER

MERHAMET VE EMPATİ DEĞERLERİ VE PEYGAMBERİMİZ

Mehmet Zeki AYDIN	194
HZ. PEYGAMBER'İN HİKMETİ VE GENÇLİK	
M. Halil ÇİÇEK	200
MODERNİTE KISKACINDA DİNİ DEĞERLERİN KORUNMASI VE EĞİTİMİ	
Adem POLAT.....	212

BEŞİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER VE BAĞIMLILIK

إدمان الشباب للمسكرات والمخدرات . الوقاية والعلاج دراسة في ضوء السنة النبوية

أ.د. عزت عبد العزيز عبد الرحيم	220
GENÇLİK VE BAĞIMLILIK	
Ahmet GEDİK.....	243
BAĞIMLILIKLA MÜCADELEDE SAĞLIKLI VE NİTELİKLİ YAŞAM İLKELERİ: HAZRET-İ MUHAMMED (S.A.V.) ÖRNEKLİĞİ	
Mustafa POLAT	248
MADDE BAĞIMLILIĞI REHABİLİTASYON TERKİBİNDE MANEVİ DANIŞMANLIK BİLEŞENİ ÜZERİNE İNCELEME	
Salih Zeki İNCE & Mustafa USLU & Hilal Yeşim MANAP	255

ALTINCI BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER VE İLETİŞİM

PEYGAMBERİMİZİN GENÇLERE YÖNELİK İLETİŞİM DİLİ

Mustafa Naci KULA	263

GENÇLERLE İLETİŞİMDE VE DİN ANLATIMINDA DİN DİLİ

Ahmet Ali ÇANAKCI.....	273
21. YY'DA PEYGAMBERİ DAVETİN GENÇLEŞMESİNDE SANATIN ROLÜ: ÇİZGİ SANATIYLA FITRİ İNSANI HATIRLA(T)MAK	
Muhammet Murat ÖZKUL	298
آليات الإقناع في الخطاب النبوي الموجه للشباب	
Hesham MOTOWA	312
GENÇLERİN EĞİTİMİNDE NEBEVÎ METOT	
Ahmet EŞER	317
MODERNLEŞME SÜRECİNDE İLETİŞİM VE İSLAMOFOBİ: HZ. PEYGAMBER ÖRNEKLİĞİNDE GENÇLİK İLE İLETİŞİM İLKELERİNE DAİR BİR ANALİZ	
Recep BAYYIĞIT.....	324
GENÇLİK VE İLETİŞİM	
Mustafa SÜS	329
الوظيفة الإقناعية والتأثيرية للاستعارة - دراسة في نماذج من الحديث النبوي	
Asem Hamdy Ahmed ABDELGHANY.....	333
BİR İLETİŞİM SORUNU OLARAK DİN DİLİ (DİNİN AKTARIMINDA KULLANILAN DİL VE SORUNLAR)	
Ergin ÖGCEM.....	337

YEDİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER VE KİMLİK

ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİNDE DİNİ ÇATIŞMALAR

Mehmet BAHÇEKAPILI	347
AŞIRI BİREYÇİLİK VE DİN EĞİTİMİ	
Bülent ÇELİKEL.....	370

SEKİZİNCİ BÖLÜM

HZ. PEYGAMBER VE CİNSELLİK - MAHREMİYET

CİNSEL KİMLİK GELİŞİMİNDE MAHREMİYET ALGISI VE AİLENİN ROLÜ

İbrahim TURAN & Emine KÜREK	377
CİNSELLİK VE MAHREMİYET İLİŞKİSİ ÜZERİNE	
Adem GÜNEŞ.....	386
CHASTITY OF YOUNG AND PRESERVING COMMUNITY A COMPARATIVE STUDY BETWEEN THE PROPHETIC GUIDANCE AND THE MORAL DECAY IN ISLAMIC AND WESTERN SOCIETIES	
SULIMAN ALOMIRAT	390
منهج النبي – صلى الله عليه وسلم- في ترسيخ العفة بين الشباب	
إبراهيم عبد الفتاح رمضان	406

BİRİNCİ BÖLÜM
HZ. PEYGAMBER VE İNANÇ

İMAN BAKIMINDAN GENÇLİĞİN PANORAMASI

-Sorunlar Çözüm Önerileri-

İbrahim COŞKUN

Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmed Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi

ibrahimcoskun@hotmail.com

Giriş

İman sözlük anlamı itibariyle bir şeye gönülden bağlanmak, bir kişiyi söylediği sözde tasdik etmek, doğrulamak, söylediğini kabullenmek, gönül huzuru ile benimsemek, karşısındakine güven vermek, güvenlikte olmak, şüpheye yer vermeyecek biçimde içten ve yürekten inanmak anlamına gelmektedir. Terim anlamı ise Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmaktır.¹ Bu inanca sahip bulunan kimseye mü'min, inancının gereğini tam bir teslimiyetle yerine getiren kişiye de Müslüman denir.

Tarihi bilgiler ve arkeolojik araştırmalar, insanın tarih sahnesine çıkışından itibaren, bedevilikten medeniliğe, göçebelikten yerleşik hayata kadar kat ettiği her aşamada sürekli olarak, iyiliği ve mutluluğu gerçekleştirebilen kötülükleri ve mutsuzlukları uzaklaştırabilen yüce bir ilaha inanmak suretiyle bir din edinmiştir. Bu inanç bazı toplumalarda tevhid akaidine göre gerçekleşirken bazılarında farklı varlıklara bağlanma ve tapınma şeklinde gerçekleşmiştir.²

Tarihin bu şahitliği Allah'ın insanları kendi bilgisi ve tekliğini, kendinden başka bir ilah bulunmadığını bilme liyakati üzere yaratmış olduğu anlamına gelmektedir.³ Allah insan fitratını böyle yaratılmıştır. Kadı Beydavî'ye göre "fitratullah" Hakkı kabul etme ve Onun ruha sinmesidir. Zira Allah mükellefleri tevhid inancı ile inanmak ve O'na itaat edecek bir tabiat üzere yaratmış olup serbest bırakılırsa tevhidi imanda karar kılar.⁴ Şehristanî'nin ifade ettiği gibi her insanın doğasında bir Yaratıcı'ya inanma ve sığınma ihtiyacı vardır. Ancak bu inancın tevhid akaidine göre sürdürülmesi insana bırakılmıştır.⁵ Yani fitrat statik değişmez bir yapıda değildir. O tevhidi iman dışındaki farklı batıl inançlara da açıktır. Fakat fitrat hak veya batıl bir inancı kabul etmede hür ise de bunlardan biri ile inanma ihtiyacını gidermeye mecburdur. İnsanlar bu konuda büyük bir sınavla karşı karşıyadırlar. Fitrat bu ihtiyacın tevhide göre şekillenmesinde zorlayıcı değildir. Bundan dolayıdır ki, Kur'an'da Allah'a inanma konusuna hafifçe değinilip geçilirken, ulûhiyetin ve rububiyetin gerektirdiği bütün sıfatların ve özelliklerin sadece Allah'a has kılınması, Allah'tan başkasına ibadet edilmemesi ve din vaz etmenin sadece Allah'ın hakkı olduğu gibi konular ısrarla vurgulanmaktadır.⁶

Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı buyruğu altında tutan, gökten su indirip onunla ölü toprağı diriltten ve insanı yaratan kimdir? Şeklindeki sorularına Kur'an, bütün inkârcıların "muhakkak Allah'tır"⁷ diye cevap vereceklerini bildiriyor. Ayrıca başlarına bir sıkıntı gelince, zarara uğrayınca, bir gemide yolculuk yaparken batma tehlikesiyle karşılaşınca ve kusursuz bir

¹ Seyyid şerif el-Cürcânî, *Kitâbü't-Târifât*, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1419/1998), 32; Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredat fî Ğaribi'l-Kur'an*, (Beyrut: Daru'l-Marife, 1422/2001), 35-36.

² Bkz. Abbas Mahmud el-Akkad, *Mevsuatu Abbas Mahmud el-Akkad (Tevhid v'l-Enbiya)*, (Beyrut: Daru'l-Kitab el-Arabî, 1980), 1:25 vd.

³ Ebu'l-Bereket en-Nesefî, *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku'l-Tevil*, İstanbul: Daru'l-Eda, 1993), III/930; İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'an 'i'l-Azim*, (Kahire: Daru İhya Kutubi'l-Arabiyye, ty), 8:432.

⁴ Nasuriddin Kadı el-Beydavî, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, (İstanbul: Der Saadet, 1314), 2:246.

⁵ Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristanî, *Nihayetu'l-Ikdam fî- İlmi'l-Kelâm*, nşr. Alferd Guillaume, (Londra: 1934), 124.

⁶ Mustafa Müslim, *Mebahis fî't-Tefsiri'l-Mevzuî*, (Dimeşk: Daru'l-Kalem, 1989), 102.

⁷ Bkz. Ankebut, 29/63

çocuğa sahip olma gibi konularda müşriklerin dini Allah’a has kılarak sadece O’na yöneldiklerini, her türlü şirk ve küfürden uzaklaştıklarını haber veriyor.⁸ Bu durum bize, insan fitratının değişmeyen nihaî sınırını göstermektedir. Ancak Allah’ın kendilerine sunduğu nimetlerle, bolluk ve refah içerisinde hayat süren, belki de ayetlerde belirtilen sıkıntı ve darlıklarla henüz karşılaşmamış, oyun ve eğlenceden dolayı kendisinin, arzın ve semaların yaratılış gayelerine yönelik hiç tefekkür etmemiş kimseler, fitratlarındaki gerçekliğin aksine ulûhiyeti ve her türlü maneviyatı, dilleriyle inkâr edebilmektedirler. Bunlar, her devirde mutlak inkâr davasına kalkışmışlarsa da hiçbir devirde ciddi delillerle ortaya çıkamamışlar, mugalata ile insanlara kendi fikirlerini benimsetmeye çalışmışlardır.⁹ Söylediği bazı sözlerden dolayı kimi âlimlerce ateist sayılan Firavun’un boğulacağını anlayınca iman etmeye kalkışması da fitratın hiçbir zaman “mutlak inkâr”ı kabul etmediğini¹⁰ göstermektedir.

Fitratın değişen ve değişmeyen yönlerinin olması¹¹ insandaki dini hayatın oluşmasında iki temel unsurun olduğunu göstermektedir. Bunlardan biri insan fitratının dine ve imana yatkın olarak yaratılmış olması, diğeri ise insanın “kesb”i yani imana veya inkârcılığa yönelik gayretleridir. Fitrat sırf ilahîdir, bir sevk-i haktır. Allah’ın emrini yerine getirerek O’na kavuşmak ister, hep Hakka doğru meyleder. Kesb ise çeşitli kişisel ve toplumsal şartlar içerisinde oluşan sebeplerle fitratın istikametini belirler. Kontrolsüz arzu ve istekler, onu küfre sürükleyebilir.¹² Bundan koruyacak ise bozulmamış ilahi dindir.¹³ Bunun içindir ki Cenab-ı Hak Hz. Peygamberin şahsında bütün insanlara “*Hanîf olarak yüzünü dine çevir...*”¹⁴ buyurmaktadır. Onun içindir ki Kur’an-ı Kerim’de insanları inkâra götüren psikolojik ve sosyolojik sebeplere ısrarla dikkat çekilmektedir.¹⁵ Çünkü iman da inkâr da sebepler neticesinde gerçekleşmektedir.

Kur’an’da inkâr ve iman görüntü itibariyle birbirine eş değer iki yüksek tepe olarak temsil ediliyor.¹⁶ İnkârın iman kadar yüksek ve cazip gösterilmesi, yeryüzüne imtihan için gönderilmiş olan insanlardan tembellik ruhunun kaldırılması içindir.¹⁷ Öyle olunca Hz. Musa’nın karşısında Firavun olabilmek kolay değildir. Bu Musa’nın azmine ve gayretine denk bir çaba gerektirir. İmanın yerini dolduran, inkârcı düşünceleri ve batıl inançları bu açıdan değerlendirildiğinde uzak durulmasının veya terk edilmesinin pek de kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Onun için yaşadığımız çağdaki küfür tepesini oluşturan popüler kültür içerisine sinsice yerleştirilen inkârcı düşünceleri ve onları savunucularını iyi bilmesi gerekmektedir. Zira Hz. Ömer’in dediği gibi yaşadığı çağın cahiliyesini bilmeyenler imanın değerini tam olarak anlayamayacaktır.¹⁸

Biz tebliğimizde iman ya da inkârda derinleşmede gençlik döneminin önemine dikkat çektikten sonra ülkemizde iman bakımından gençliğin durumunu kategorize edeceğiz. Sonra her bir gurubun problemlerini tespit ettikten sonra bazı çözüm önerilerinde bulunacağız.

1. İmanda Derinleşmede ve/ya İmandan Uzaklaşma Açısından Gençlik Döneminin Önemi

İman, insan için en yüce değer olup onunla Allah arasında en değerli bağı teşkil eder. Zira yeryüzünde en şerefli varlık insan, insanın da en şerefli azası, kalbidir. Kalbin sahip olduğu en

⁸ Bkz. Yunus,10/22

⁹ Ali b. Muhammed Nasır el-Fakihî, *Menhecü'l-Kur'an fi-Daveti'l-İman*, (Mekke: Camiatu'l-Melik Abdülaziz,1984), 39-42; ez-Zeydan, *Usulu'd-Da'Ve*, 22.

¹⁰ Bkz. Yunus, 10 / 22, 23; İsrâ, 17/67; Ali Şeriatî Ali, *Dine Karşı Din*, trc. Hüseyin Hatemi, (İstanbul:İşaret Yayınları, 1987), 18-21, 22-24; Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, *Allah'ı İnkâr Mümkün mü?*, sad. Necip Taylan-Eyüp Onart, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982), 25-31.

¹¹ Nedvî, Muhammed Rabi Hüseyini en-Nedvî, *et-Terbiye ve'l-Muctema*, (Dimeşk:1991), 21.

¹² Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, (Ankara:DİA Yayınları, 1987),106-107.

¹³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 6:3824.

¹⁴ Rum,30/30.

¹⁵ İbrahim Coşkun, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*, (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2014).

¹⁶ Bkz.Beled,90/8.

¹⁷ Yazır, *Hak Dini*, 8:3839-3840

¹⁸ Abdülkerim ez-Zeydan, *Usulu'd-Da'Ve*, 4. Baskı, (Bağdat: Mektebetü Kuds, 1991), 123.

değerli varlığı ise imandır. Allah'ın yeryüzünde halife kıldığı¹⁹ böylece varlıklar içerisinde şerefli bir konuma getirdiği²⁰ insanın şeref ve haysiyetini koruması imanını korumasına bağlıdır. Onun için Allah Teala'nın biz kullarına ihsan ettiği en ömrün iyi değerlendirilmesi gerekir. Ebedi yolculuğa hazırlıktaki fırsatlar bakımından hayatın her devresi bir değildir. Bunun en bereketli mevsimi gençlik dönemidir. Çünkü gençlik çalışkanlık zindelik cesaret metanet heyecan ve kuvvet mevsimidir. Bu sebeple insan ömrünün en mühim çağıdır. Bir insanın yaşadığı ortalama 70-80 senelik ömür, çocukluk ve gençlik yıllarında atılan temeller üzerinde şekillenir. Bu bakımdan insan hayatının bu devresi adeta bir ömre bedeldir. Diğer ifadeyle gençlik hayat ırmağının akacağı mecrayı belirlemekle bir başlangıç teşkil etmek yönünden de çok önemlidir. Yani şahsiyetin ana vasıf ve istikamet itibarıyla şekillendiği bir mevsimdir.²¹ Bu mevsimdeki hak ve hayır istikametinden küçük bir sapma bile ileriki yaşlarda dönülmesi güç dalalet vadilerine sürüklenmeye sebep olur.

Üzerinde yaşadığımız dünyada, şu uçsuz bucaksız kâinatta sayısız canlılar yaşamaktadır. Bu canlılar içinde şuurlu olan biricik varlık insandır. İnsan, her şeyden önce, kendi varlığının bilincine sahiptir. İnsan kendi varlığıyla birlikte kendisinin dışındaki nesne ve olayların da farkındadır. Bilindiği üzere ilk olarak iman konuları ve dini duygular çocuğa, taklit yoluyla içinde bulunduğu çevreden gelir. Çocuk, muhakeme devresine gelmeden önce bunları benimser. Erginlik çağına gelmiş, akıl yürütme yeteneğini elde etmiş, varlıklar ve hadiseler arasında karşılaştırma yapacak seviyeye ulaşmış her genç daha önce öğrendiği dini gerçekleri akıl süzgecinden geçirmeye, onların doğruluğunu yeniden tasdik edip benliğine mal etmeye başlar. Burada söz konusu edilen fikri muhakemenin ille de mantık kurallarına dayalı teknik bir muhakeme olması gerekmez. Söz konusu edilen şey akli başında her insanın yapabileceği basit, tabii ve olağan bir akıl yürütmeden ibarettir. Böyle bir tefekkür işlemine tabi tutulmayan ve taklit seviyesinde kalan iman zayıf ve tabir caiz ise iğreti bir inançtır; karşı görüş ve telkinlere maruz kaldığında şüphe ve tereddütler açık hale gelir.

Erginlik çağına gelmiş, akıl yürütme yeteneğini elde etmiş, varlıklar ve hadiseler arasında karşılaştırma yapacak seviyeye ulaşmış her genç en yakın çevresinden ve en belirgin olaylardan başlamak üzere uzak çevrelere ve karmaşık olaylara doğru sebep-sonuç arasında bağlantı kurmaya çalışır. Başka bir deyişle, zihninde neticelere sebep bulma faaliyetini yürütür. Bir çocuk her gün sofraya konan ekmeği babasının getirdiğini gördüğü için ekmeğin nimetinin tek sebebi olarak babayı düşünür. Çocuğun yaşı ilerleyip de ekmeğin o safhaya gelinceye kadarki aşamalarını yani bakkalı daha sonra fırıncıyı, değirmenciye ve çiftçiye ve toprağı öğrenince nihaî sebebi, sebeplerin de sebebini (Allah'ı) kavramaya başlar. Eğer bu genç fitratındaki tabii özelliklerini koruyabilmiş, yabancı tesirlere kapılmamışsa, normal olarak bütün varlık ve olayların ilk sebebini bulur, bütün varlığın, hiçbir şeye muhtaç olmayan Yüce Yaratıcı'nın eseri olduğu inancına ulaşır.²²

Akli melekeleri gelişmeye başlamış somut varlıkların ötesinde artık soyut varlıkları da düşünebilen her genç, gördüğü varlıkların maverasını ve yaşadığı acı-tatlı olayların hikmetlerini sorgulamaya başlar. Bu bağlamda kendisinin nereden geldiğini, nasıl var olduğunu, kendisinin ve evrenin sonunun ne olacağını sorgular. Kur'an'ın ifadesiyle bu aşamada samimi bir "inabe"²³ gerçekleştirebilen gençler yaratılış gayesine doğru bir yaşam tarzına ulaşabilirler. İnabe Hakk'a teslimiyetle yönelmek ve Hakk'ın enfüs ve afaktaki âyetlerini derinden derine düşünerek O'na dönmek ve tövbe etmektir ki, asıl anlamı "hayır nöbetine girmek" demektir. Binaenaleyh hidayet şartı bilinçli bir irade ile nefsin "heva"sından uzaklaşıp, Hak Teâlâ'nın iradesine yönelmek, O'na teslim olmak ve bağlanmaktır.²⁴ Ömürler birbirine eşit olmasa da her insana denenebileceği bir süre verilmektedir. O süre içinde hidayeti seçmek için kendisine bir imkân tanınmış demektir. İşte ömür

¹⁹ Bakara,2/30.

²⁰ Tin,95/4-5.

²¹ Osman Nuri Topbaş, *Hakk'a Adanmış Gençlik*, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 5.

²² Bekir Topaloğlu v.dğr., *İslam'da İnanç Esasları*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 1998), 43-44.

²³ Bkz. Ra'd,13/27-28

²⁴ Cürcanî, *Tarifat*, 29-30.

denilen süre içinde hidayeti veya dalaleti seçmek kulun tercihinine bırakılmıştır.²⁵ Fakat “inabe”nin gençlik döneminde gerçekleşmesinin ayrı bir değeri vardır. Çünkü salih amellerle birlikte sürekli imanda derinleşen gencin kalbinde imana ait manevi letafetler gelişir ve kalıcı hale gelirken dalalete ait hasletler zayıflar. Fakat bireysel ve sosyal sebeplerin devreye girmesiyle kendini nefsinin hevasına mahkum eden gençlerin kalbindeki imana açılan melekeler etkisiz hale gelirken dalalete sürükleyen düşünce ve amellere alışkanlık kazanmaya başlar. Bu durum Allah’ın insan maneviyatına koyduğu yasaların doğal sonucudur. Onun için ergenlik döneminden itibaren belli bir döneme kadar²⁶ tercihinin iyi kullanıp Hakk’a boyun eğmeyenler için dalalet, artık cebrî ve vazgeçilemez bir huy halini alır ki, daha sonra hidayeti arzu etse de kolay kolay muvaffak olamaz. İşte bir kulunu Allah’ın saptırmasının (idlal) anlamı, kişinin mümkün olan vaktinde boyun eğip kabullenmekle bağlantılı olduğuna dikkat çekmek için aşağıdaki ayette ek bir cümle ilave edilerek, seçim hakkının bulunmadığı (cebir) itirazlarına yer bırakılmamıştır: “Yine o iman etmeyenler diyorlar ki: “Ona Rabbinden bir âyet indirilseydi ya.” De ki: “Hakikaten Allah, dilediğini şaşırtır ve kendisine gönül vereni de hidayete erdirir.”²⁷

Şer’i ıstılahta cebir düşüncesini çağrıştıran mühürlenme, dalaletin yaratılması, kalbin perdelenmesi gibi ifadeler, sapıtmış nefislerde dalaletin süreklilik kazandığını ifade etmek içindir.²⁸ Ayrıca mühürlü kalpleri imana teşvik için yapılan her çabanın güç kaybı olacağına işaret olup risalet ve tebliğ heyecanının sadece bu insanlara has kılınmaması istenir.²⁹ O halde, kâfirlerin yaptıkları ve sebep oldukları şeyler hesaba katılmadan, kalplerinin mühürlendiğini veya cehennemlik kıldıklarını göstermez. Başlangıçta “ahsen-i takvim” (maddi ve manevi en güzel biçim) üzere ve tertemiz bir fitratta yaratılmış iken, daha sonra inkârlarından dolayı “esfel-i safilin”e (aşağıların aşağısı) düşmüş ve cebren kurtulmalarına ilahî meşietin ilgisiz kaldığı kimselerdir.³⁰ İman için gerekli olan, ahlâkî istikameti takip etmeyen gönüllerde, küfür huyu olan kötü ahlâk, ikinci bir tabiat haline gelebilmektedir. Bu durumda kalp, alıştığı huyun dışındakilere hassasiyetini kaybedip vurdumduymaz olabilmektedir. İşte o zaman Allah onların kalplerini ve imanî gerçeklere karşı duyarsız hale gelmiş ruhsal melekelerini mühürlemektedir.³¹ İnsan, belli bir süreye kadar kendisine verilen iradesiyle seçimini kullanarak Allah’a inabe (gönülden yönelme) etmezse o zaman psikolojik anlamda “cebir” den söz edebilir. Verilen nimetler, artık istidraç kabilinden olup kendisinin adım adım cehenneme sürüklenmesine sebep teşkil eder.³²

Günahların kendisini çepeçevre kuşattığı bir kimsenin sürekli mü’min kalması mümkün olamaz. Çünkü iman ve küfür statik bir yapıda değildir. İnsan ruhu her an iman ve küfür noktaları arasında zikzak yapmaya müsaittir.³³ Kim imanın gereğini yapmaz hür iradesi ile küfrü tercih ederse, o zaman insan ruhunun doğasında mevcut olan, Allah’ın yasaları işler. İslam’a davet edilince göğsü daralır, gözleri Allah’ın kevnî ayetlerinden ibret alamaz, kulakları da vahyi dinlemeye güç yetiremez.³⁴ Nasıl ki, insan için Allah’ın koyduğu kanunu delerek ölümlere işittirmek mümkün değilse, manevi yeteneklerini yitirmesiyle ölü hükmünde olan kâfirlere, Hakkı ve gerçeği

²⁵ Yazır, *Hak Dini*, 4:2982-2983.

²⁶ Bazı âlimler bu sürenin kırk yaşına kadar olabileceğine dikkat çekmektedirler. Tabi ki bu, kırk yaşından sonra hiç kimse hidayete eremez anlamına gelmez. Sahabe arasında bile kırkıktan sonra Müslüman olanlar vardır. Ancak genel olarak ergenlikten itibaren kırk yaşına kadar insanların hidayet ve dalalet bakımından kimlik ve kişiliklerinin belirgin hale geldiğinden bahsedilebilir. Konu ile ilgili sıhhat derecesi tartışmalı bazı rivayetlerden de bahsedilmektedir. (Bkz. İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu’l-Hafa*, (Beyrut: Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1993), 2:219)

²⁷ Ra’d, 13/27

²⁸ Muhammed Tahir İbn Aşur, *Tefsiru’t-Tahrir, Ve’t-Tenvir*, Tunus: Daru’t-Tunusiye, 1984), 1:247 30 cilt; en-Nesefî, *Medarik*, 1:20-21.

²⁹ Toshihiko İzutsu, *Kur’an’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, trc. S. Ayaz, 2.Baskı, (İstanbul: Pınar Yayınları, 1991), 178; Abdurrahman Habanneke el-Meydanî, *Emsalu’l-Kur’an*, (Dimeşk: Daru’l-Kalem, 1992), 237.

³⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, 4:2336.

³¹ Elmalılı, *Hak Dini*, 7:5000.

³² Fahreddin er-Razî, *Tefsir-i Kebir*, trc. Suat Yıldırım vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 1988), 2:6-13; Yazır, *Hak Dini*, 4:2342-2343, 2982-2983.

³³ Süleyman Ateş, *Ku’ran-ı Kerim Tefsiri*, (İstanbul: Milliyet Yayınlar, 1994), 1:171.

³⁴ el-Meydanî, *Emsal*, 162.

işittirmek de mümkün olamaz.³⁵ Kur'an'ın "sünnetullah" diye ifade ettiği bu gerçekler, sabit rabbani kanunlardır. İnsanlar, onları ne değiştirebilirler, ne de yok edebilirler; ancak onlardan keşfettikleri oranda istifade ederler, kendilerini daha iyi tanıyabilirler.³⁶ Bütün bu söylenenler gençlere zamanında iman esaslarının doğru bir şekilde öğretilmesinin ve din eğitime tabi tutulmasının önemini göstermektedir. Bu bakımdan çocukların ve gençlerin aile ile okulda din eğitime tabi tutulması iman hayatı bakımından son derece önemlidir.

2. Ülkemizde İman Bakımından Gençliğin Genel Durumu: Tespitler ve Çözüm Önerileri

İslam dini ve inançlarıyla alakası bakımından ülkemizdeki genç nüfusu kategorize ettiğimizde temelde üç grupta karşılaşabiliriz. Bunlardan birincisi farklı derecelerde de olsa tahkiki/istidlâli imana sahip olanlar. İkincisi, ailesinden ve çevresinden duyduğu ve gördüğü kadarıyla öğrenmiş, İslam dininin inanç, ibadet, muamelat ve ahlak ile ilgili bilgilerini sistemli bir şekilde öğrenme imanı elde edememiş gençlerdir. Üçüncüsü ise daha çok seküler ortamlarda yetişmiş, inkârcı düşünce ve akımların etkisi altında kalmış gençlerdir. Bunları belki kendi içerisinde farklı tasniflere ayırmak mümkün ancak amacımız gençliğin genel yapısıyla ilgili değerlendirmelerde bulunacağımız için söz konusu detaya girmeyeceğiz.

a)Tahkiki/İstidlâli İmana Sahip Olanalar

Bütün olarak kurum ve kurallarıyla bir din olarak İslam'a zihniyle ve gönlüyle bağlanmış olanlardır. Bu gruptakiler, güçlü bir Allah, peygamber ve âhiret tasavvuruna sahiptir ve karşılaştıkları herhangi bir dinî problemi bu tasavvurların ışığıyla analiz etme kudretindedirler. Hiçbir yeni sorun, onları bir savrulmaya uğratmaz; zira sabiteleri vardır. Bu sabiteler değer temellidir ve onlara, insanların hayatına değer katmanın insanları daha da değerli kıldığını öğretmiştir. Yeryüzünde kalıcı değer, insanların yararına yapılan işler olduğu, gerisinin bir köpük gibi yok olup gittiği³⁷ yönündeki ilahî beyan onlara bu yolculuklarında rehberlik etmektedir.

Bu gurubu oluşturan gençlerin İslâmî duyarlılık bağlamında iyi aile, okul ve sosyal çevrede yetişmektedirler. Bu yapının korunmasında temel referanslarını İslam'dan alan geleneksel aile yapısının korunması büyük önem arz ediyor. Bu bakımdan aileyi yıpratıcı boşanmalara yol açan sebepler üzerinde derin tahliller yapılmalı ve gerekli önlemler alınmalıdır.

Zaman zaman farklı radikal İslâmî hareket mensupları bu gruptan kendilerine eleman devşirme gayreti içerisine girmektedirler. Az da olsa bu gruptan bazı gençleri saflarına dahil edebilmektedirler. Bunlar dinin bilişsel boyutunu göz ardı edip duygusal boyutu öne çıkarmaktadırlar. Kendileri gibi inanmayanları tekfir edip, geleneksel yapıyı bütünüyle bidat ve hurafe olarak değerlendirmektedirler. Gençlere bunları uluslararası hangi derin güçlerin organize edip destekledikleri anlatılmalı, din yorumlarındaki tutarsızlıklar detaylı bir şekilde ortaya konmalıdır.³⁸

b)Taklidî İmana Sahip Olanlar

Bunlar kendilerini dindar olarak tanımlamasına ve dinî pratikleri farklı seviyelerde yerine getirmelerine rağmen, İslam inançlarıyla ilgili ortaya atılan tartışma konularından, dinî söylemlerin bir kısmından duydukları rahatsızlık sebebiyle kendi içinde çatışma yaşamaktadırlar. Özellikle aynı dinin içindeki parçalanmalar ve çatışmalar, onlarda bazı şüphelere yol açabilmektedir. Bu çatışmalar bazen başka dinlerle, bazen dinin kendi içindeki mezhepler/meşrepler arasında, bazen seküler dünya görüşüne sahip olanlarla yaşanmaktadır. Bu kesimden bazılarının deizme veya ateizme bazılarının da fanatik akımlara kaydıkları görülmektedir.

³⁵ el-Meydanî, *Emsal*, 237.

³⁶ el-Meydanî, *Emsal*, 235-236; Abdülkerim ez-Zeydan, *es-Sünenü'l-İlahiyye*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993), 14.

³⁷ Bkz. Ra'd 13/17

³⁸ İbrahim Coşkun, "Kelam Karşıtı Ehl-i Sünnetin Usulu'd-Din Yorumu ve Bu Yorumun Açmazları", *Marife Dergisi*, 5/3, (Kış 2005):149-174.

Bu kesimi oluşturan gençlerdeki şüphe ve tereddütlerin bir kısmı İslam inanç yapısı hakkında yeterli bilgiye sahip olmamalarından kaynaklanmaktadır. Bilindiği üzere İslam'da inanılması gereken inanç esasları bellidir. Bunlar sübut ve delalet bakımından sağlam deliller üzerine bina edilmiştir. Böyle delillerle sabit olan her hangi bir inanç önermesinin inkâr edilmesi kişinin küfrüne sebep olur. Fakat her dinde olduğu gibi İslam inançları arasında sübut veya delalet bakımından kesin olmayan (zannî) deliller üzerine bina edilmiş bir takım inançlar da vardır. İmam Gazali'nin de ifade ettiği gibi bu tür inanç önermeleri hakkında İslam tarihinin ilk dönemlerinden itibaren tartışmalar yaşanmış ve farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Farklı görüşlerin olduğu bir konuda dileyen dilediği görüşü tercih edebilir. Görüş farklılıklarından dolayı kişiler asla tekfir edilmezler.³⁹ Günümüzde inançlarla ilgili tartışmalara baktığımızda büyük çoğunluğunun zannî deliller üzerine bina edilmiş konulardan kaynaklandığını görmekteyiz. İnanç konularında şüphe ve tereddüt yaşayan gençlerimiz İslam inançlarının bu yapısını ve bu konuda uyulması gereken yöntemi bilmiş olsalar, bu şüphelere gerek kalmayacaktır. Şüphe ve tereddütlerin bir kısmı da kesin iman edilecek konularla bu inançlara yönelik kelâmî ve felsefî yorumların birbirine karıştırılması yorumların da inançlar gibi kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Hâlbuki inanç ile yorum arasındaki fark bilinmiş olsa ortaya çıkan farklılıklar şüpheler yol açmaz.

İhtilaflar aynı zamanda insani bir gerçekliktir. Allah Teala insanları farklı karakterlerde ve farklı algılama ve kavrama sevelerinde yaratmıştır. Mesela kimi insanlar daha rasyonel bir bakış açısına sahipken bazıları mistik bir yapıya sahiptir. Aslında bu durum insanlık için de bir zenginliktir. Öyle olunca insanların olduğu her yerde ihtilaf olmuştur kıyamete kadar olmaya da devam edecektir.⁴⁰ Önemli olan ihtilaf ve farklılıkları düşmanlığa dönüştürmeden yeryüzünde insanın fitratına daha uygun medeniyetler kurma amacıyla yarışma sebebi kılabilmehtir.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi ihtilaflar ve farklılıklar ilahi iradenin gereğidir. Bu durum aynı zamanda her dinde farklı mezheplerin ekollerin, tarikatların da ortaya çıkacağı anlamına gelmektedir. Burada esas olan farklılıkları derinleştirerek bir mezhebin veya tarikatın ayrı bir din haline getirilmemesidir. Günümüzde bazı mezhepler ve tarikatlar varlığını sürdürübilmenin veya farklılıklarını hissettirebilmenin yolu olarak farklılıkları öne çıkarabilmektedirler. Bazen de dinde mendup konumunda uygulamaları farzmiş gibi bir algı oluşturmaktadırlar. Bu konularda kendileri gibi yapmayanları dışlayabilmektedirler. Bazen de kendilerini diğer dini cemaatlerden ayırt etmek amacıyla semboller edinerek onalar ayrı bir kudsiyet atfetmektedirler. Bu tür uygulamalar gençler arasında din ile ilgili birtakım tereddütlere yol açabilmektedir.

Ülkemizde “DAEŞ”, “TALİBAN”, “selefilik-vehhabilik” gibi dini metinlere lafızcı/literal bir metotla yaklaşan dolayısıyla şiddeti ve yasakları öne çıkaran, insana hiç bir özgürlük tanımayan kesimlerin din yorumları ile bu yaklaşımın tam aksine “FETÖ” Elebaşı F. Gülen örneğinde olduğu gibi Şii-İsmali ezoterik(batınî) keyfi din yorumlarından dolayı da bazı gençlerin İslam inançları konusunda şüphe tereddütler yaşadıkları kimilerinin deizme ya da ateizme yöneldiği bilinmektedir.

Bu konuda öncelikle şunu söylemeliyiz: İslam orta yolu tavsiye etmektedir. Barış ve kardeşlik bu dinin şiarıdır. Meşru savunma hakkının dışında asla şiddete müsaade etmez. Ne yazık ki her devirde bazı çevreler, bazen dış güçlerin de destekleriyle marjinal kalmakla birlikte şiddeti öne çıkaran dini cemaatler olmuştur. Fakat hiçbir zaman onların metot ve uygulamaları âlim hüviyetine sahip kişiler ve İslam toplumlarının büyük çoğunluğu tarafından tasvip edilmemiştir. Aynı şekilde batını yorumlarla İslam dinini istismar ederek maddi ve manevi sömürü aracı haline getiren, sevgide aşırıya kaçarak dini sembollerini, din âlimlerini mutlak kutsal (ilah) derecesine çıkaran düşünce, tutum ve davranışlara da karşıdır.

İman konusunda gençleri şüpheye götüren sebeplerden biri de yeterli bilgi ve donanıma sahip olmadığı halde din âlimi olarak bilinen kişilerin Kur'an'a ve sahih sünnete, akl-ı selime ve bilimsel

³⁹ Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el- Gazalî, *Faysalatu't-Tefrika beyne'l-İslam ve 'z-Zenedika*, (Kahire: Matbaatu's- Saade, 1907/1325), 19,56.

⁴⁰ Mehmet Zeki aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 8. Basım, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2014), 55-64.

gerçeklere aykırı beyan ve uygulamalarını söz konusu kişiler bazen de televizyon kanallarında tartışma üslup ve adabını yok sayarak şöhrete ulaşma ve onu sürdürme adına herhangi bir konudaki şaz yorumu öne çıkarmaları da bazıları için dinden uzaklaşmaya yol açabilmektedir. Halbuki marjinal grupların aşırı yorumlarını hariç tutarsak İslam mezhepleri arasında temel konularda derin görüş ayrılıkları yoktur. Öyle olunca yukarıda ifade ettiğimiz kişiler arasında ortaya çıkan ve derin gibi gözükten görüş farklılıkları usulsüzlük, bilgisizlik, ihtiras, kısa yoldan şöhrete ulaşma gibi basit sebeplere dayanmaktadır.⁴¹

Ayrıca bazı tarikat çevrelerinde mucizevi din söyleminin öne çıkarılması, zorba bir krala benzetilen ilah tasavvurları, ticari veya siyasi kaygılarla dinin istismarı da bu kesimdeki gençlerde şüphelere yol açabilmektedir. İslam inanç siteminde mucizelere ve keramete inanmak haktır. Kitap ve sünnette bunun delilleri mevcuttur. Fakat bu olaylar istisna türündendir. İstisna konumunda olan olayların genelleştirilmesi doğru değildir. Esas olan hem sosyal olaylarda hem de kâinatta Allah'ın koyduğu kanunların (sünnetullah) devamlılığıdır.⁴² Dinin ticari ve siyasi kaygılarla istismar edilmesinin savunulacak bir yönü yoktur. Maalesef her dinde bu hatayı yapanlar bulunmaktadır. Fakat tekil birtakım olaylar örnek gösterilerek din karşıtı akımların savunulması gerçekçi bir yaklaşım olamaz. Bazı itikadi mezheplerin Allah'ın kudretini ve gazabını öne çıkaran, O'nun adaletini, kullarına karşı affı ve merhametini görmezlikten gelen Allah tasavvurları gözden geçirilmelidir.

Sosyal Medya, en genel anlatımla yeni nesil web teknolojilerinin getirdiği kullanıcı kolaylığı ve iletişim hızıyla yakalanan eş zamanlı bilgi paylaşımının takip edildiği dijital platformdur. Sosyal medya, hayatımızı kolaylaştıran ve hızlandıran öğelerden oluşan bilgi ve içerik platformu olarak da görülebilir. Bilgiye ulaşma aynı anda pek çok kişi ile paylaşmada sosyal medyanın sağladığı kolaylıklar hayra da şerre de kullanılabilir. Bu bakımdan şahid olduğumuz dijital çağda inançların korunması, inançlara yönelik saldırıların bertaraf edilmesi çok yönlü gayreti gerektirmektedir. Günümüzde deizmi bir dünya dini haline getirmek isteyen küresel güçler vardır. Ülkemizde deistlerin bu küresel güçler tarafından desteklendiği bilinmektedir. Bunlar dinleri özellikle de İslam'ı kurmuş oldukları düzenin önünde en büyük engel olarak görmektedirler. Uluslararası deist, ateist, deist ve nihilist oluşumlar kurdukları web siteleri ve diğer sosyal medya kanalları ile Dünya çapında faaliyet yürütmektedirler. Onlara göre Müslümanların fikri yapısı sekülerizm dini de deizm olmalıdır. İslam dini bu düşünceye hizmet edecek şekilde yorumlanmalıdır. Ayrıca inkârcı akımların propagandasını yapmak üzere yazılmış kitapların ve dergilerin de İslam inançları konusunda yeterli ilgiye sahip olmayan gençler arasında şüphe ve tereddütlere yol açtığı bilinmektedir.⁴³

Müslümanlar arasında da belli bir servete veya şöhrete ulaşan bazı kimseler, dinin belirlediği kuralları ve ahlaki ilkeleri ağır bularak heva ve hevesine göre bir yaşam tarzını sürdürebilmek için deizmi savunabilmektedirler. Hz. Ömer'in dediği gibi inandığı gibi yaşamayanlar bir müddet sonra yaşadığı gibi inanmanın yollarını aramaktadırlar. Bu bağlamda böyle bir arayış içerisinde olanlar için insanla sınırlı bir ilişkiyi öngören deist tanrı tasavvuru tercih sebebi olabilmektedir. Yukarıda söylenenleri dikkate aldığımızda din eğitimcilerinin ve irşad faaliyeti yürüten kişilerin yeterli bilgi, beceri ve pedagojik formasyona sahip olmalarının önemi ortaya çıkmaktadır.

c) Seküler Ortamlarda Yetişenler

Bunlar kendini dine bütünüyle kapatan, ağırlıklı olarak dini hiçbir şekilde gündemlerine almayan pozitivist eğitim almış dolayısıyla materyalist dünya görüşüne sahip olmuş seküler

⁴¹ İbrahim Coşkun, "Modern çağ Deizminin Nedenleri ve Sonuçları", *Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu Bildirileri*, (Türkiye-Van, 12-14 Mayıs 2017), ed. Vecihi Sönmez-Burhaneddin Kızılcı-Metin Yıldız (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 50-65.

⁴² ez-Zeydan, *es-Sünenü'l-İlahiyye*, 21.

⁴³ Bkz. Yaşar Nuri Öztürk, *Tanrı, Akıl ve Ahlaktan Başka Kutsal Tanımayan İnanç Deizm*, 8.Baskı, (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları 2018).

ortamlarda yetişen gençlerden oluşmaktadır.⁴⁴ Sekülerleşme terimi, zaman olarak şimdi ve hazır oluşu; mekân olarak da dünyada olmayı ve dünyevileşmeyi ifade eder. Aydınlanma çağıının devrimci sekülerist söylemi, dinî olanla bağıını bütünüyle koparmıştır. Aynı zamanda sekülerizm, ahlakı, hukuku ve maneviyatı Allah'tan bağımsız kılmaya çalışmıştır. Bu nedenle bazılarına göre sekülerizm dinin inanç alanını kapatan farklı bir dindir. Onlara göre seküler çağ, insanlığın ulaşacağı nihai hedeftir ve bu gün bu hedefe ulaşmıştır.⁴⁵

Avrupa'da Rönesans ve reform hareketleri ile başlayan sekülerleşme sürecinde inkârcılığın en uç noktasını temsil eden ateizm, hayli yaygınlık kazanmıştır. Ateizm, her devirde bazı toplumlarda marjinal grupların savunduğu bir düşünce iken, ifade ettiğimiz dönemden itibaren Batı'da asıl durumuna gelmiştir. Bu akım, XIX. yüzyılın başlarından itibaren geniş kesimler tarafından benimsenmiş ve bu durum XX. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir.⁴⁶ Her ne kadar bu tarihten sonra düşünsel alanda ateizmi savunanlar azalsa da bu deneyimin bıraktığı fiilî ateizmin etkileri Müslüman ülkeler de dâhil olmak üzere hâlâ devam etmektedir.

Ateizmin bu noktaya ulaşmasında Hristiyan teolojisindeki akıl ile kabul edilmesi mümkün olmayan inançlar ve uygulamalar etkili olmuştur. Hristiyan teologların dünya-ahiret dengesini kuramamaları, dünya hayatını küçümseyici bir din yorumunu öne çıkarmaları, teslis inancı, doğuştan insanların günahkâr olarak dünyaya gelmeleri gibi aklın temel prensipleriyle uzlaştırılması mümkün olmayan ilkeler geliştirmeleri, bu konularda yaptıkları yorumların sarsılmaması için özgür düşünceye ve deneysel ilimlere karşı bir tutum sergilemeleri etkili olmuştur.

Batı'da rönesansla başlayan süreçte din-bilim kavgası zirveye ulaşmıştır. Sonuçta skolastik düşünceyi sürdürme adına kilise babalarının uyguladığı baskılar da sonuç vermemiştir. Her geçen gün daha da güçlenen ve taraftar kazanan bilim çevreleri elde ettikleri başarı neticesinde dini bütünüyle hayattan uzaklaştırmak istemişlerdir. Fakat insan fitratını en temel unsurlarından biri olan dinin bütünüyle yok edilemeyeceğini fark etmişler din-bilim ilişkisinde din ile bilimi tamamen birbirinden ayıran kompartimanist yaklaşımı öne çıkarmışlardır.⁴⁷

Pozitivizm, evrimci ve felsefi natüralizm gibi isimlerle de bilinen ve çatışmacı görüş savunanlara göre bilim ile din arasında tam bir çatışma, çelişki veya zıtlık söz konusudur. Bunlar aynı alanlarda egemenlik için rekabet ve savaş halindedirler. Bu savaşta bilim haklı ve doğru, din haksız ve yanlıştır. Din bilime haksız ve gereksiz sorunlar çıkarmaktadır. Bilim akıllı, aydınlığı, deneysel araştırmaları, özgür düşünceyi, gerçek değeri temsil ederken; din kör inanç, karanlık, bilgisizlik, bağnazlık ve hoşgörüsüzlük anlamına gelmektedir. Bu bakımdan din yok edilmelidir. Son dönemlerde eksizistansiyalizm, neo-pozitivizm gibi bazı teolojik ve felsefi akımlarca savunulan ayrışmacı (kompartimanist) görüşe göre ise din ile bilimin arasında tam bir farklılık ve bölünme söz konusudur. Bu iki insani fenomenin yöntemleri, alanları ve amaçları birbirinden tamamen farklıdır. Aralarında bu kadar farklılık olan bu iki etkinliğin bir çatışmaya girmesi düşünülemez.⁴⁸ Fakat bu düşünceyi savunanlara göre ilim ile din veya dini inançlara dayalı bilgiler asla birbirine karıştırılmamalıdır. Aksi durum bilimsellikten uzaklaşma anlamına gelmektedir. Her hangi bilimsel bir gerçeklik açık bir şekilde imanı güçlendirecek mesajlar çağırıyor olsa bile bu tür konulara girmek bilimsellikten uzaklaşma olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım bilim adamları tarafından eşyaya ve olaylara hikmet boyutu ile de bakılabileceği seçeneğini kaldırmış sadece eşya ve olaylar yakın sebepleri itibarıyla değerlendirilmiştir. Modern çağ Avrupası'nda bu ikinci görüş daha çok taraftar bulmuş ve bu anlayış hayata aktarılmıştır.

Bilinçli veya bilinçsiz olarak kimileri din denildiğinde bütün dinleri aynı kategoriye sokabilmektedirler. İnkârcı düşünceye mensup batılı yazarların hepsi yakın zamana kadar bunu bilinçli bir şekilde yaptılar. Ülkemizde bazı çevreler diğer dinler gibi İslam'ın da bilim ile

⁴⁴ Coşkun, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*, 136 vd.

⁴⁵ Bkz. Charles Taylor, *Seküler Çağ*, trc. Dost Körpe, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014).

⁴⁶ Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, İstanbul 1998, 183 vd.

⁴⁷ İbrahim Coşkun, *Ateizm ve İslam*, (Ankara: Ankara Okulu yayınları, 2014), 165-166

⁴⁸ Bkz. Yaran, Cafer Sadık, *Din ve Bilim*, (Samsun: Sidre Yayınları, 1997), 38-42.

çatıştığını, akla aykırı ilkeler barındırdığını, insana özgürlük tanımadığını, dünyayı ihmal ettiğini, İslam dünyasının bundan dolayı geri kaldığını iddia ederek deizmi veya diğer inkârcı akımları savunmaktadırlar. Bu iddiada bulunanlar, İslam dini hakkında yeterli bilgisi olmayan İslam karşıtlığının ön plana çıkarıldığı çevrelerde yetişen kişilerdir. Sanattan eğlenceye, genel olarak popüler kültürün de bu yapıyı beslediği bilinen bir gerçektir. Halbuki İslam dünyasında marjinal grupların savunduğu ifrat-tefrite düşmüş (aşırı) yorumların dışında Batı'da ateizmi ya da deizm haklı kılan hiçbir nedenin İslam'da olmadığını açık bir şekilde söyleyebiliriz. Onların İslam'ın Müslümanları bilim ve teknolojiye geri bıraktığı iddiaları da doğru değildir. Evet bir birkaç asırdan beri İslam Dünyası'nın bilim ve teknolojiye istenilen seviyede olmadığı görülen bir gerçektir. Fakat bu durum İslam'ın değil; Müslümanların bir eksikliğidir ve bunun pek çok sebebi vardır. Kaldı ki bu, telafi edilemez bir durum da değildir.

İlahi dinlerde insanın Allah'ın halifesi olduğu bildirilirken, sekülerizmi savunanlar bu anlayışı hurafe olarak değerlendirir. İnsana biçilen bu rol rasyonalizmin egemenliği sonucu XVII. yüzyılda bilimin sekülerleşmesi ve Hristiyanlığın da bu etki altında şekillenmesiyle gerçekleşmiştir. Pozitivist bir ortamda oluşan modern insan imajı, bütün geleneksel anlayışı kaybetmiştir. Modern çağ insanları, bilinçli veya farkında olmaksızın sekülerizmi kabullenmiş ve pratik hayatlarına dökmüş görünümündedirler. İslam dünyası da bu düşünceden farklı seviyelerde etkilenmiştir.

İnkârcı düşüncelerin İslam dünyasındaki ilk etkileri, inkârcı düşünce mensuplarının modern çağın en prestijli başarısı sayılan pozitif bilimle modern zihniyetin en temel fikirlerinden olan ilerlemeye yaptığı vurgudan kaynaklanmıştır. Mesela pozitivizm Osmanlı'da August Comte'un Osmanlı Sadrazamı Mustafa Reşid Paşa'ya pozitivist felsefenin benimsenmesi amacıyla yazdığı mektupla başlamıştır. Bu akımı esasen İttihat ve Terakki Cemiyeti benimsemiş ve gelişmesi için özel çaba harcamıştır. Beşir Fuad'ın, "*tarik-i müsbet*" dediği ve yalnızca "*hakikati sabit olan şeyleri kabul*" şeklinde tanımladığı pozitivizm yolundaki çabaları bu arada dikkat çeken bir girişim olmuştur.⁴⁹ İsmail Fenni Ertuğrul, bu terimi "*isbatiyye mezhebi*", "*hakikiyye mezhebi*", "*felsefe-i hakikiyye*", "*felsefe-i ilmiyye*", "*tecrübe ile tahakkuk etmemiş olan her şeyi terkedenlerin mezhebi*" şeklinde tanımlamıştır.⁵⁰ I.Meşrutiyet'in ilanını sağlayan Mithat Paşa'nın Fransız pozitivistleriyle temasları bilinmektedir. II.Meşrutiyet'in ilanından sonra pozitivist eğilimlere sahip düşünürlerden Ahmet Rıza'nın meclis başkanlığına getirilmesi, aynı eğilimlere katılan Hüseyin Cahit ve Rıza Tevfik'in de milletvekili olarak meclise girmeleri İttihat ve Terakki'nin etkin olduğu politik iklim içinde gerçekleşmiştir. Rıza Tevfik'in Maarif nazırı olması ile pozitivist zihniyete mensup kişilerin aktif görevlere getirilmesi eğitim alanda da hayli etkili olmalarını sağlamıştır. Ayrıca yabancı hocaların ders verdiği mekteplerle Avrupa'ya tahsile gönderilen öğrenciler pozitivist fikirlerin popüler hale gelmesine katkıda bulunmuşlardır. Pozitivist eğilimler taşıyan düşünürler içinde Ahmet Rıza, Auguste Comte ve Fransız pozitivistine, Rıza Tevfik, Herbert Spencer ve John Stuart Mill'in fikirlerine ilgi duymuş, bu fikirleri nakletmeye, tanıtmaya ve yaymaya çalışmıştır. Mantıksal pozitivizmin Türk felsefe hayatına intikali ise üniversite reformu ardından Hans Reichenbach'ın İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünde ders vermeye başlamasıyla olmuştur.⁵¹ Batı'daki maddi güç ve nimetleri ön plana çıkararak Batı medeniyetinin bütünüyle örnek alınmasını talep eden kişilere Baha Tevfik (1881-1914)'i, yine yaptığı tercümelerle pozitivizmi yayan bir diğer kişi olarak Abdullah Cevdet' (869-1932)'i ve Ziya Gökalp (1876-1924)'i de ilave etmeliyiz. Bunlar kültürel değerler de dâhil olmak üzere her yönüyle Batı medeniyetinin örnek alınmasını savunan ve "*terakki*" edebilmek için dini kaygıların bir tarafa bırakılmasını ya da tamamen kişisel yorumlara tabi tutulmasını istemişler, deneysel bilginin her konuda tartışılmaz üstünlüğü ilkesini yerleştirmeye çalıştılar.⁵²

⁴⁹ Murtaza Korlaelçi, *Türkiye'ye Pozitivizmin Girişi ve İlk Etkileri*, (İstanbul: 1986), 104-107, 170-171, 186.

⁵⁰ İsmail Fenni Ertuğrul, *Lugatçe-i Felsefe*, (İstanbul: 1341), 531.

⁵¹ Osman Kafadar, *Türkiye'de Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi*, (İstanbul: 2000), 267-275.

⁵² Korlaelçi, *Türkiye'ye Pozitivizmin Girişi*, 14-15.

Bugün sekülerleşme sarmalına kapılan Batı âlemi maddi bakımdan ulaştığı refaha rağmen ruhi bunalımlara sürüklenmekten kurtulamamıştır. Fuhuş, alkol, uyuşturucu müptelalığı ve intihar oranlarının insanlık tarihinde görülmemiş bir seviyeye ulaşması bu ruhi sefaletin apaçık bir göstergesidir. Her türlü maddi tatmine rağmen ruhi açlık ahlak ve insani değerleri zaafa uğratmakta ve korkunç bir hal alan silah sanayi ile materyalist dünya, sonunda kendi kendini sokup öldüren bir akrep gibi feci bir akıbete sürüklenmektedir. Ülkemizde de sekülerizmin etkisi altında kalan çevrelerde –özellikle gençlerde- benzer tablolar yaşanmaktadır.

Bu grubu teşkil eden gençlerin İslam dinine karşı mesafeli bir pozisyonda olmalarının nedenlerini daha derinlemesine incelemek gerekirse onların yetiştiği aile, okul ve sosyal çevreyi tahlil etmemiz gerekir. Birinci grupta açıkladığımız geçlerin sağlam bir imana ulaşmalarında aile, okul ve çevrenin önemli katkılarının olduğu dikkat çekmişti. Bu gruptakilerin inkârcı akımlara yönelmelerinde de asli fonksiyonunu yitirmiş ailelerin, pozitivist-materyalist bir müfredat uygulayan okulların ve cahili anlayışlara göre oluşmuş çevrelerin etkilerini görmekteyiz.

Aile, anne baba ve çocuklardan oluşan, her devrin özelliklerine göre yapısı değişen, fakat fertleri sosyalleştirme görevini hiç yitirmeyen, biyolojik, kültürel ve hukukî işleyişlere sahip, sosyal bir topluluktur.⁵³ Çocuk biyolojik doğumdan sonra kendini toplumsal çevrenin önemli bir unsuru olan ailede, diğer bir ifadeyle sosyal ve kültürel bir ortam içinde bulur. Orada onun sosyo-kültürel doğumu başlar. Bu, çocuğun topluma katılma sürecinin başlaması demektir. Çocuğun müspet ve menfi yönde inançlarının oluşumunda, şahsiyet ve tutumlarının şekillenmesinde dıştan gelen etkilerin önemi büyüktür. Dış etkilerin başında da en önemli faktör olarak aile, birinci sırada gelmektedir.⁵⁴ Çocuk din ile ilgili kavramları, hükümleri ve davranış biçimlerini çevresinden almaya yetenekli olduğundan, pek çok din psikoloğunun yaptığı araştırma sonuçlarında da görüldüğü gibi yetişkinlerin sahip oldukları inançların oluşumunda, özellikle de onların çocukluk dönemlerinde, aile hayatında edindikleri dinî tecrübenin etkisi büyük olmaktadır. Eğer çocuk başta aile olmak üzere, doğru bir dini atmosferin olduğu çevrede yaşama olanağı bulsa; onda fitrî bir güç olarak bulunan inanma kabiliyeti, tevhid akaidi doğrultusunda güçlü bir şekilde tezahür edecektir. Ailede şirke ve küfre dayalı bir hayat yaşanıyorsa, çocuğun dinî duyguları o yönde oluşacaktır.⁵⁵ Sonraki yıllarda tevhide yöneltici güçlü bir sebeple karşılaşmamışsa, çocuğun hayatı, ailesinin etkisiyle edindiği küfür üzere devam edecektir. “*Her çocuğu annesi fitrat üzerine dünyaya getirir. Onun bu hali konuşma çağına kadar devam eder. Sonra anne-babası onu Hristiyan, Yahudi veya Müşrik yapar.*”⁵⁶ Hz. Peygamber bu sözüyle anne-babanın çocuk üzerindeki nüfuzuna dikkat çekmektedir.

Yaklaşık on iki yaşa kadar devam eden çocukluk döneminin ilk altı yılı, evde anne-babanın yanında geçer. Bu dönemde büyük oranda ebeveyni ve ailenin diğer fertleri onun fikrî ve aklî oluşumuna katkıda bulunur. Bu dönemde çocuğun onlara bağlılığı, çok güçlü ve sağlam olur. Yine bu dönemde çocuk, varlıkları idrak eder. Fakat onlar ebeveyni tarafından tanımlanır. Çocuk kendi düşüncesiyle kapsamlı neticelere ulaşamaz, karşılaştığı olayların tahlilini yapamaz. Mülahaza ettiği şeyleri sabit gerçekler olarak değerlendirir. Çocuk bu dönemde annesini ve babasını gücün, kudretin ve yakınlığın en büyük kaynağı olarak görür, onları insanların en akıllıları olarak değerlendirir.⁵⁷ Karşılaştığı olaylar ve varlıklar konusunda benzerlikleri ve ayrılıkları sezer. Fakat onlardan bazılarını anlamakta aciz kalır ve basit sorular sorar. Tabi ki bu sorular, öncelikle ebeveyne sorulur. İtikat, din, kâinatın yaratıcısı ve hayat gibi konularda ebeveynin verdiği cevaplar ve gösterdiği tavırlar, çocuğun inançlarının şekillenmesinde büyük önem kazanır.⁵⁸ Eğer anne-baba seküler bir

⁵³ Amiran Kurtkan, *Sosyoloji*, (İstanbul: MEB Yayınları, 1980), 9.

⁵⁴ Yavuz, *Çocukta Dini Duygu*, 21,63.

⁵⁵ Yavuz, *Çocukta Dini Duygu*, 45; Seyyid Muhammed Hüseyin Fadlallah, *Gençlerin Dünyası*, trc. İlyas Aslan, (İstanbul: Şura Yayınlar, 1997), 29-30.

⁵⁶ Buhari, *Cenaiz*, 80; Müslim, *Kader* 25.

⁵⁷ en-Nedvî, *et-Terbiye*, 39.

⁵⁸ en-Nedvî, *et-Terbiye*, 40-41.

dünya görüşüne ya da inkârcı düşüncelere sahipse çocuklarına verdiği cevaplar, onları yavaş yavaş kendileri gibi düşünmeye ve inanmaya yöneltir.

Bu konuda etki bakımından acaba anne mi yoksa baba mı daha etkilidir sorusu gelebilir. Genel olarak değerlendirildiğinde bu sorunun cevabı, annenin etkisinin daha fazla olduğu yönündedir. Hz. Nuh'un inkârcı olan oğlu, babasının olanca gayretine rağmen, inkârcı olan annesinin şefkat ve eğitiminin etkisiyle kâfirlerin safında olmuştur. Öbür taraftan Hz. İbrahim'in annesi inançlı bir kadın olduğu için o, çevredeki bozuk inançların güçlü baskısını hissetmeden yetişmiş ve fitratındaki imanı koruyabilmiştir.⁵⁹ Bu bilgiler gösteriyor ki, sosyal çevrenin en önemli unsuru olan aile ortamı, insanların inanç yapısının şekillenmesinde son derece önemlidir.

Aileden sonra çocukların karşılaştıkları ikinci önemli sosyal çevre okuldur. Çocuklar altı veya yedi yaşına ulaştıklarında, onların sosyal çevresine okul da dâhil olmaktadır. Artık kendileriyle irtibatlı olan şahıslar, ana-babayı aşmakta, arkadaş çevresi ve öğretmenleri de onları etkilemektedir. Evde gerçekleşen eğitim ve öğretime okuldaki eğitim ve öğretim unsurları, okulda edinilen intibalar da eklenince çocuğun kişiliği, verilen terbiye ve telkin çerçevesinde oluşmaktadır. İlk dönemine göre okul döneminde çocuğun sorma, araştırma ve kavrama kapasitesinin gelişmiş olması, aklî yapısının ve fitrî gelişiminin oluşmasında anne-babanın yanında öğretmenin de ne kadar önemli bir rol üstlendiğini göstermektedir.⁶⁰ Okullardaki eğitim ve öğretimin temel amacı, belirlenen ilkeler doğrultusunda fertlerde istenilen değişikliği sağlamaktır.⁶¹ Allah'ın Rab ismini dikkate aldığımızda eğitimin birinci hedefi marifetullahtır. İkinci hedefi ise kâinatı keşfetmek, yeryüzünü mamur etmek ve insanın fitratına uygun medeniyetler kurmaktır. Öyle olunca eğitim ve öğretimin en belirgin hususiyeti materyalist olmamasıdır. Çünkü insan, ruh ve bedeni ile bir bütündür. O, Rabbine her zaman muhtaçtır. Öyle olunca insan, profan bir ilim ve eğitim anlayışı ile değil; hem maddî hem de manevî yönden ihtiyaçlarına cevap veren bir öğretim ve eğitime muhtaçtır. Okul ise bu belirtilen çerçevede eğitim ve öğretimin yapıldığı sosyal mekânlar olmalıdır. Tarih boyunca inkârcı egemen güçler, okullarda verilen örgün eğitim ve öğretimin, istedikleri insan tipini oluşturmadaki önemini kavradıkları için onu bir hükmetme aracı olarak görmüşlerdir. Sergiledikleri materyalist bilim anlayışı ile eğitim ve öğretimi, inkârcı, hak ve hakikate karşı duyarsız, zevklerinin tutsağı olmuş nesillerin oluşmasında araç olarak kullanmak istemişlerdir.⁶²

Sosyal çevrenin önemli bir unsuru olan okul ve okulda tatbik edilen eğitim ve öğretimin inkâra olan etkisini şöyle özetlememiz mümkündür. Okul ve orada tatbik edilen eğitim ve öğretim, insanın ruh boyutundaki inkân ve kabiliyetleri ortaya çıkarmadığı, yukarıya doğru mükemmelleşmeye zemin hazırlamadığı sürece, öğrenilen bilgilerin ve eğitimin kıymeti sınırlıdır. Öyle olunca eğitim ve öğretimde beşeri duygu ve idrak merkezlerini sadece fenomenolojik dünyaya çevirmek, niceliğe indirgenemeyen hiçbir şeyi hesaba katmamak, hatta onu mevcut değilmiş gibi değerlendirmek, dalaletin başlangıcını oluşturacaktır.⁶³ Modern çağda vahyin varoluşa görmek istediği ahlâkî amaçlara ilgi duymayan seküler bilim anlayışı, hümanizm ile yola çıkmış, oradan rasyonalizme ulaşmıştır. Bu aşamanın sonucu olarak mekanikçiliğe daha sonra da materyalizme kaymıştır. Bu haliyle modern bilim anlayışı, sadece ölçülebilen ve hesaplanabilen niteliklere ait olmuştur.⁶⁴ Böyle bir bilim anlayışıyla eğitim ve öğretimin yapıldığı her seviyedeki okullar, inkârcılığa zemin hazırlayan sosyal çevre olmaktan ileri gidememektedirler.

İnkârcılığa yönelmede sosyal ortamların etkisine gelince, toplum, bir otorite altında teşkilatlanmış olan insan topluluğudur. İnsanlar birlikte olmak ve toplu yaşamak zorundadırlar. Aksi takdirde insanlığın varlığı ve onlar vasıtası ile Allah'ın, âlemi mamur kılma iradesine, aykırı

⁵⁹ Fadlallah, *Gençlerin Dünyası*, 29-30; İmad Zuheyr Hafız, *el-Kasasü'l-Kur'anî*, (Dımeşk: Daru'l-Kalem, 1990), 40.

⁶⁰ en-Nedvî, *et-Terbiye*, 41.

⁶¹ Muhammed Ahmed es-Seyyid, *Mucizetu'l-İslami't-Terbeviyye*, (Kuveyt: Mektebetu'l-Melik Fehd'l-Vataniyye, 1987), 16-17; Ebu'l-Hasan Nedevî, *İslam Ülkelerinde İdeolojik Savaş*, trc. Akif Nuri, (İstanbul: Çığır Yayınları, ty.), 202.

⁶² Coşkun, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*, 139-141.

⁶³ Rene Guenon, *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alametleri*, trc. M. Kanık, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1990), 55,87.

⁶⁴ Guenon, *Niceliğin Egemenliği*, 233.

davranış söz konusu olur.⁶⁵ İnsanın her türlü zihinsel ve duygusal yapıya sahip olarak, gelişmeye hazır bir vaziyette dünyaya gelmesi de insan fıtratının topluma olan ihtiyacını göstermektedir. Fıtrattaki bu özelliklerin gelişmesi ve devam etmesi için insanın toplum içinde yaşaması zorunludur. Bu yönüyle toplumsal bir varlık olarak değerlendirilirken insan, inancını, bakış açısını, her türlü değer yargılarını ve kişiliğini, içinde yaşadığı toplumdan alır. İnsanın kendini tarif ederken çoğu zaman “ben” yerine “biz” demesi de kendini mensubu olduğu topluma göre tanımlamasındandır.⁶⁶ Gönüllü olarak veya zorla uyulan, tekrarlanan ve sayısı arttırılabilen ortaklaşa adetler, tüm anlamıyla toplumsal olgulardır. Bu yönüyle toplum, toplumsal olguların içinde kaynaştığı bir pota gibidir. İnsanın benliğini, iradesini, idrakini kuşatır; adeta esir alır, hapseder. İnsanın toplumun koyduğu normları aşabilmesi, çoğu zaman bir problem haline gelir.

İnsanın topluma olan ihtiyacı, toplumun sosyal yapısının insan üzerindeki etkisi bu kadar açık olunca, toplumun inanç yapısı ile kültürel, sosyal ve ekonomik değerleri arasındaki etkileşimi, tartışılmaz bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayıdır ki, hayatın bütün yönlerini “heva”dan kaynaklanan değerler çerçevesinde oluşturmuş cahilî toplumlarda, fertlerin inkârcılığa sürüklenmesi daha kolay olmaktadır. Çünkü cahiliyye toplumu da olsa her toplum kendilerince mutlak doğru kabul edilen, binlerce yıllık birikimlerini, tecrübelerini, örf ve adetlerini, inançlarını, değer yargılarını bireylere aktardıktan sonra bu sosyal değer ve normların eleştirilmesine tahammül edemezler.⁶⁷ İlahi mesajla yeni bir toplum oluşumu için çaba sarf edenler, “Bu kadar insan bilmiyor da sen mi biliyorsun? Bunca insan yanılıyor da sen mi doğru yoldasın?” gibi sorularla karşılaşır. Hâlbuki Allah (cc) doğru veya yanlışlığı tetkik edilmeksizin adet bakımından çoğunluğun doğru yolda olduğu zannıyla onlara uyulmasını kınar. Pek çok ayette Allah’ın verdiği sayısız nimetlere nankörlük eden, vahiy bilgisine karşı ilgisiz olanlar kınanır. Pek çok Kur’an ayetinde inkârcı düşüncelerin nefsanî arzulardan kaynaklanan örf, adet gelenek ve göreneklerin, kültürel ve sanatsal faaliyetlerle gerçekleştiğine, yeni nesillere bu kanallarla aktarıldığına işaret edilmektedir. Hz. Nuh’un kâfir olan oğlu bunun misallerinden biridir. Hz. Nuh, onu olanca gücüyle irşada çalışmasına rağmen, inkârcılardan olan annesinin annelik şefkatine, çoğunluğu oluşturan kâfir toplumun etkisi de eklenince o, inkârcıların safında yer almıştır.⁶⁸

Toplumun sosyal yapısı doğrudan olmasa da dolaylı olarak fertleri etkiler. Bozuk çevre öncelikle ruhu bozar. Ruhî dengesi bozulan kişide yüce değerlerin gelişimi zayıflar, adî düşünceler güçlenir, bayağı duygular revaç bulur.⁶⁹ Böyle bir ortamda kişinin inkâra düşmesi kolaylaşır. Toplumsal duyguların etkili olduğu ortamlarda akıl işlevini tam olarak yerine getiremez. Fertlerin zihinlerini hayaller yönlendirir. Onları aşırılıklar ve yükselme arzusu tahakküm altına alır. Evhamlar, hikâyeler ve hurafeler üzerine kurulmuş istikbâl arzuları, her geçen gün daha da şiddetlenir. Onları aklî ve fiilî gerçekler harekete geçiremezken, aslı olmayan kahramanlık hikâyeleri ve yalanlar, dikkate aldıkları en önemli unsurlardır.⁷⁰ Sekülerizmin hakim olduğu toplumlarda doğal olarak ahlak ve sanat dinden ayrı değerlendirilir. İnkârcı sermaye sahiplerinin katkıları ile bu iki insani fenomen dejenere edilir. Onlar için gençler tüketim metaı olarak değerlendirilir. Böylece bu çevrelerde dejenere edilmiş ahlak ve sanat anlayışlarıyla sekülerizm ve inkârcı düşünceler kalıcı hale getirilmeye çalışılır.

Sonuç

Osmanlı’dan günümüze kadar gençlere İslam akaid sisteminin bildirdiği dünya görüşünü reddederek inkârcı dünya görüşlerini empoze edenlerin Kur’an-ı Kerim’in bildirdiği ve Hz. Peygamber’in açıkladığı Allah tasavvurundan habersiz oldukları anlaşılmaktadır. Mesela Allah inancının deist tanrı tasavvuruna, İslam dininin de tabii din anlayışına göre yorumlanmasını öneren

⁶⁵ Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Mukaddime*, trc. S. Uludağ, (İstanbul: 1982), 1:480-481.

⁶⁶ Seyyid. Ahmet Arvasi, *Diyaletğimiz ve Estetiğimiz*, (İstanbul: Burak Yayınları, ty.), 64-65.

⁶⁷ Arvasî, *Diyaletğimiz*, 67-68.

⁶⁸ Hafız, *el-Kasasü’l-Kur’anî*, 40.

⁶⁹ Murtaza Mutahharî, *Materyalizme Eğilimin Nedenleri*, trc. Kasım Seyyidoğlu, (İstanbul: Çıra Yayınları, 1991), 141.

⁷⁰ en-Nedvî, *et-Terbiye*, 23.

düşünürlerimiz, Batılı'ları deizme yönelten nedenlerin hiçbirinin İslam'da olmadığına farkında değildirlir. Tam aksine deizmin gerekçesi olarak ileri sürdükleri Hıristiyan inançları ya da ondan kaynaklanan tutum, davranış ve uygulamalar, Kur'an-ı Kerim'in de şiddetle reddettiği konulardır.

İslam'ın bilim anlayışı ve İslam bilim tarihine genel olarak baktığımızda daha çok siyasi olaylardan kaynaklanan tikel örneklerin dışında din-bilim ilişkisinde bir kavga olmadığı gibi kompartimanist yaklaşımı gerekli kılacak bir durum söz konusu değildir. Böyle olmakla birlikte Osmanlının son dönemlerinden itibaren ülkemizde de din-bilim ilişkisinde kompartimanist yaklaşım yaygın hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşım beraberinde pek çok problem doğurmaktadır. Hangi alan ile ilgili olursa olsun İslam'a göre ilimin birinci maksadı enfüs ve afaktaki delillerle imanı güçlendirmektir. İkinci maksadı ise fiziki alemi keşfetmek yeryüzünü maur etmek hayatı kolaylaştıracak teknolojiler geliştirmektir. Bu maksatla varlık ile ilgili araştırmalar nedenleri bağlamında kendi metodolojisi içerisinde izah edilir.

Kompartimanist yaklaşımda anlatılan bir konunun yakın sebeplerinin açıklanmasıyla yetinmek esastır. Bir konunun hikmetini sorgulamak niçin böyle diye sormak bilimden uzaklaşmak olarak değerlendirilir. Hâlbuki bu boyutun devreye girmesiyle kişinin imanda derinleşmesi mümkün olabilmektedir. Din-bilim ilişkisinde kompartimanist yaklaşımla aklaki değerlerin eğitimi ve kalıcı hale getirilmesi de mümkün gözükmemektedir. Gençlerimizin bir kısmına böyle seküler bir eğitim anlayışı dayatıldığı için inkârcı akımlara yönelmektedirler.

Milletlerin istikballeri hakkında önceden fikir sahibi olmak keramet veya kehanet değildir. Bunun için o milletin gençlerinin enerjilerini nerelerde tükettiğine bakmak yeterlidir. Bugün doğuda ve batıda maddi refah düzeyi yüksek olmasına rağmen pek çok ülkede gençler ruhi bunalımlara sürüklenmekten kurtulamamıştır. Fuhuş alkol uyuşturucu iptilas ile intihar nispetinin insanlık tarihinde görülmemiş bir seviyeye ulaşması bu sefaletin apaçık bir göstergesidir. Her türlü maddi tatmine rağmen ruhi açlık ahlak ve insani değerleri zaafa uğratmakta ve korkunç bir hal alan silah sanayi ile materyalist dünya, sonunda kendi kendini sokup öldüren bir akrep gibi feci bir akıbeta sürüklenmektedir.

Her devirde birey ve toplum olarak inkârcılığın sonuçları son derece vahim olmuştur. Her an muhtaç olduğu gerçek mabudu ile alakasını koparan insan, sonu gelmez sıkıntıların, belirsizliklerin ve ümitsizliklerin kucağına düşmektedir. Amaçlarını, hedeflerini, ihtiyaçlarını ve ihtiyaçlarının sınırını bilemeyen ve ayarlayamayan insanın dengeleri alt-üst olmakta, insanî ölçü kaybolmaktadır. Sonuçta cinsel sapıklık, uyuşturucu bağımlılığı, şiddet, mal ve para hırsı ve bunların neticesinde ortaya çıkan haksızlıkların ardı arkası kesilmemektedir. Bu olumsuzluklar, zamanla topluma ve toplumsal müesseselere de yansımaktadır. Bütün bu olumsuzluklar, bunalımlara, intiharlara, can ve malı hiçe sayan çılgınlıklara, mal, can, akıl ve zaman israfına yol açmaktadır. Bu sebeple Müslüman gençlerin onların maddi refahına aldanarak ruhi buhran içindeki hayat tarzlarına hayran olmaları son derece tehlikelidir.

İnsanların karşılaştıkları sıkıntı ve problemlerin boyutları, her zaman inkârcı düşüncelerle orantılı olduğunu görmekteyiz. İnkârcı fikirler üzerine kurulmuş uygarlıkların egemen olduğu dönemlerde, insanlığın endişeleri ve sıkıntıları büyük boyutlara ulaşmıştır. Deneysel bilimlerde ve teknolojiye büyük başarılar elde edilmesine rağmen insanlığın XXI. Çağımızda çevre kirlenmesi, doğadaki ekolojik dengenin bozulması, aile nizamının sarsılması ve gelir dağılımındaki adaletsizlikler gibi pek çok sorunla karşı karşıya kalmasının gerisinde de inkârcılığın ve inkârcı dünya görüşlerinin payı büyüktür.

Son söz olarak şunları söyleyebiliriz: Din eğitimcileri ülkemizdeki gençlerin genel yapısını dikkate yetiştirilmelidir. İslam inançları aklın temel ilkeleriyle ve bilimle kavgalı değildir. Yeter ki o orijinal haliyle doğru bir şekilde anlaşılmış olsun. İslam, "ikna"ya dayalı bir iman sistemine sahiptir. Onun için dijital çağda her türlü bilgiye kolayca ulaşabilen gençlere din (inançlar, emirler, yasaklar) hikmetleriyle anlatılmalıdır. Dini konular anlatılırken muhatapların durumuna uygun

metotlar seçilmelidir. Daha da önemlisi dini tebliğ konumunda olanlar her şeyden önce söylediklerini kendileri yaşamalıdır.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfu'l-Hafa*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Akkad, Abbas Mahmud. *Mevsuatu Abbas Mahmud el-Akkad (Tevhid v'l-Enbiya)*, Beyrut: Daru'l-Kitab el-Arabî, 1980.
- Arvasi, Seyyid Ahmet. *Diyalektiğimiz ve Estetiğimiz*. İstanbul: Burak Yayınları, ty.
- Ateş, Süleyman. *Ku'ran-ı Kerim Tefsiri*. İstanbul: Milliyet Yayınlar, 1994.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Din Öğretiminde Yöntemler*. 8. Basım, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2014.
- Beydavî, Nasuriddin Kadı. *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*. İstanbul: Der Saadet, 1314.
- Coşkun, İbrahim. “Kelam Karşıtı Ehl-i Sünnetin Usulu'd-Din Yorumu ve Bu Yorumun Açmazları”, *Marife Dergisi*, 5/3, (Kış 2005):149-174.
- Coşkun, İbrahim. “Modern çağ Deizminin Nedenleri ve Sonuçları”. *Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu Bildirileri (Türkiye-Van, 12-14 Mayıs 2017)* Ed. Sönmez, Vecihi-Kıyıcı, Burhaneddin-Yıldız, Metin. 50-65. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Coşkun, İbrahim. *Ateizm ve İslam*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Coşkun, İbrahim. *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*. 2. Baskı, İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2014.
- Cürcanî, Seyyid Şerif. *Kitâbü't-Târifât*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1419/1998.
- Ertuğrul, İsmail Fenni. *Lugatçe-i Felsefe*. İstanbul: 1341.
- Fadlallah, Seyyid Muhammed Hüseyin. *Gençlerin Dünyası*. Trc. İlyas Aslan, İstanbul: Şura Yayınlar, 1997.
- Fakihî, Ali b. Muhammed Nasır. *Menhecu'l-Kur'an fi-Daveti'l-İman*. Mekke: Camiatu'l-Melik Abdülaziz, 1984.
- Gazalî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. *Faysalatu't-Tefrika beyne'l-İslam ve'z-Zenedika*. Kahire: Matbaatu's-Saade, 1907/1325.
- Gökberk, Macit. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1998.
- Guenon, Rene. *Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alametleri*. Trc. M. Kanık, İstanbul: İz Yayıncılık, 1990.
- Hafız, İmad Zuheyr. *el-Kasasu'l-Kur'anî*. Dimeşk: Daru'l-Kalem, 1990.
- Hilmi, Şehbenderzade Filibeli Ahmet. *Allah'ı İnkâr Mümkün mü?*. Sad. Necip Taylan-Eyüp Onart, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982.
- İsfehanî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed. Râgıb. *el-Müfredat fi Ğaribi'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'l-Marife, 1422/2001.
- İbn Aşur, Muhammed Tahir. *Tefsiru't-Tahrir, Ve't-Tenvir*. Tunus: Daru't-Tunusiye, 1984.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed. *Mukaddime*. Trc. S. Uludağ, İstanbul: 1982.
- İbn Kesir, İsmail b. Ömer, *Tefsiru'l-Kur'an'i'l-Azim*. Kahire: Daru İhya Kutubi'l-Arabiyye, ty.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*. Trc. S. Ayaz, 2.Baskı, İstanbul: Pınar Yayınları. 1991

- Kafadar, Osman. *Türkiye’de Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi*. İstanbul: 2000.
- Korlaelçi, Murtaza. *Türkiyeye Pozitivizmin Girişi ve İlk Etkileri*. İstanbul: 1986.
- Kurtkan, Amiran. *Sosyoloji*. İstanbul: MEB Yayınları, 1980.
- Meydanî, Abdurrahman Habanneke. *Emsalu’l-Kur’an*. Dimeşk: Daru’l-Kalem, 1992.
- Mutahharî, Murtaza. *Materyalizme Eğilimin Nedenleri*. Trc. Kasım Seyyidoğlu, İstanbul: Çıra Yayınları, 1991.
- Müslim, Mustafa. *Mebahis fi’t-Tefsiri’l-Mevzu’i*. Dimeşk: Daru’l-Kalem, 1989.
- Nedevî, Ebu’l-Hasan. *İslam Ülkelerinde İdeolojik Savaş*. Trc. Akif Nuri, İstanbul: Çığır Yayınları, ty.
- Nedvî, Muhammed Rabi Hüseyinî. *et-Terbiye ve’l-Muctema*. Dimeşk: 1991.
- Nesefî, Ebu’l-Bereket. *Medariku’t-Tenzil ve Hakaiku’l-Tevil*. İstanbul: Daru’l-Eda, 1993.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Tanrı, Akıl ve Ahlaktan Başka Kutsal Tanımayan İnanç Deizm*. 8.Baskı, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları 2018.
- Razî, Fahreddin. *Tefsir-i Kebir*. Trc. Suat Yıldırım vd. Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.
- Seyyid, Muhammed Ahmed. *Mucizetu’l-İslami’t-Terbeviyye*. Kuveyt: Mektebetu’l-Melik Fehd’l-Vataniyye, 1987.
- Şehristanî, Ebu’l-Feth Muhammed b. Abdülkerim. *Nihayetu’l-Ikdam fi- İlmi’l-Kelâm*. Nşr. Alferd Guillaume, Londra: 1934.
- Şeriatî, Ali. *Dine Karşı Din*. Trc. Hüseyin Hatemi, İstanbul: İşaret Yayınları, 1987.
- Taylor, Charles. *Seküler Çağ*. Trc. Dost Körpe, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Topaloğlu, Bekir –Yavuz, Yusuf Şevki- Çelebi, İlyas, *İslam’da İnanç Esasları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1998.
- Topbaş, Osman Nuri. *Hakk’a Adanmış Gençlik*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- Yaran, Cafer Sadık. *Din ve Bilim*. Samsun: Sidre Yayınları, 1997.
- Yavuz, Kerim. *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*. Ankara: DİA Yayınları, 1987.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Zeydan, Abdülkerim. *es-Sünenü’l-İlahiyye*. Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1993.
- Zeydan, Abdülkerim. *Usulu’d-Da’ve*. 4. Baskı, Bağdat: Mektebetü Kuds, 1991.

DİNLERİN SONU GELDİ Mİ?: GENÇLERİN DİNİ TUTUM VE DAVRANIŞLARINI ETKİLEYEN NEDENLERİN ANALİZİ

Faruk SANCAR

Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

faruksancar@hotmail.com

Giriş

Aydınlanma çağı ve sonrasında ortaya çıkan sanayi devriminin insanlığın dinî inançlara, karşı tutumunda belirgin kırılmalara yol açtığı bilinmektedir. Yaşanılan tutum değişikliği Batı toplumlarında genellikle dinlere karşı kesin bir tavır alma şeklinde kendisini gösterirken; İslam toplumlarında ise mevcut inançların sorgulanmasına ve klasik İslamî ilimlerin yenilenmesi gerektiği şeklindeki görüşlerin yaygınlık kazanmasına sebebiyet vermiştir. Özellikle XIX. asırdan itibaren İslam dünyasında baş gösteren ihyacı, ıslahçı ve tecditçi hareketlerin entelektüel düzeyde varlık sahnesine çıkması bir bakıma bu dönüşümün tabii sonucu olarak okunabilir. Hem batı dünyasında hem de İslam coğrafyasındaki bu yeni durum ister istemez, belirli soruları ve endişeleri beraberinde getirmiştir. Her ne kadar bilimsel niteliği tartışmalı olsa da Batı’da yapılan bazı çalışmalar ve kimi önemli yayın organlarının hazırladığı programlar ve yayınlar söz konusu soruları ve endişeleri bilimsel bir kılıfla ete kemiğe büründürmüştür. Soru gayet basit ancak sarsıcı mahiyettedir: Dinlerin sonu mu geldi?

Aslında bu soru veya iddianın kökenlerini XIX. asrın katı pozitivist ideolojilerinde görmek mümkündür. Deney ve gözlem yoluyla ispatlanamayan hiçbir olguya değer atfetmeyen bu yarı bilimsel yarı ideolojik tutum, söz konusu dönemde ciddi bir etki uyandırsa da öyle görülüyor ki İslam dünyasında arzulanan (!) tesiri gösterememiştir. Ancak bu ideolojilerin İslam dünyasında hiçbir tahribat meydana getirmediğini söylemek yine de gerçekçi değildir. Ne var ki içinde bulunduğumuz yüzyıldaki yaşanılan devasa boyuttaki sosyo-kültürel değişimin ve ateist eğilimlerin özellikle son yıllarda kavuştuğu olağanüstü propaganda olanaklarının, inançların korunaklı yapısı için ciddi bir tehdit unsuru oluşturduğu da bir gerçekliktir. Bu tehditlerin öncelikli muhatapları ise öyle görülüyor ki genç nesillerdir. Bu sebeple gençlerin dini tutum ve davranışlarında gözlemlenen dönüşümün altında yatan sebeplerin analizi önemli bir mesele olarak önümüzde durmaktadır.

Bu çalışmada, öncelikle “dinlerin sonu” iddiasının tarihsel kökeni ve gerçekliği hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılacak; ardından da bu iddianın doğruluğu ve yanlışlığından sarfı nazar edilerek İslam dünyasındaki gençlerin dini tutum ve davranışlarını etkileyen nedenlerin analizine çalışılacaktır. Bu nokta ön plana çıkan temel etkenlerden biri olan, mevcut din algılar ise eleştirel bir gözle incelenecektir. Zira yaşanılan sosyal değişim ve dönüşüme paralel bir dini algı ve model ortaya konulamadığı takdirde dinlerin arkaik kalma ihtimali kuvvetle muhtemeldir. Bu sebeple ya dini algı veya paradigma sosyal değişimi belirleyecek ya da sosyal değişimin ve dindarları dönüştürmesine rıza gösterilecektir. izlenecektir. Bu çalışma birinci ihtimal için hala bir fırsat olduğu tezini desteklemeyi hedeflemektedir.

Gençlik konusunun çeşitli bilimsel yayınlarda, kongre ve sempozyumlarda ele alınması sadece entelektüel bir merakla izah edilemez. Gençlik bir potansiyel olarak aynı zamanda toplumların ve medeniyetlerin geleceğini ifade eder. Dolayısıyla medeniyet iddiasında bulunan toplumlar açısından mesele aynı zamanda varoluşsal bir öneme de sahiptir. Gençlik politikalarının her devletin ve eğitim sisteminin bir parçası olması da söz konusu önemin doğal neticesi olarak okunabilir.

Gençliğin dine bakışı, ahlak ve değer krizi gibi konu başlıkları ister istemez çeşitli kabulleri - zımnen de olsa- ihtiva etmektedir. Bu kabullerin ilki, ahlak derken aslında, adaletli olmak, zulüm yapmamak, hak yememek vs. gibi evrensel ilkelerden ziyade bunları da havi olan ama İslam’ın

itikadi, ameli ve ahlaki hükümlerini içselleştirmiş bir gençlik arzusu ve hedefidir. Aslında söz konusu meselesinin son zamanlarda bu kadar yoğun bir şekilde ele alınmasının altında gençlerin istenilen çizgiden hayli uzaklaştığına dair bir endişe ve hatta korkunun yattığını söylemek yanlış olmayacaktır.

İkinci olarak ise “gençlik ve ahlak” gibi bir başlığın, aslında ahlak meselesini veya değer krizinin toplumun geri kalanından azade bir meseleymiş gibi anlaşılmasına olanak tanınmasıdır. Yani daha basite indirgersek aslında toplumun dede, baba, amca katmanlarında yer alan zümreler İslam’ın veya toplumun genel ve özel ahlaki ilkelerine uygun bir tavır sergilerken gençler burada büyük bir sorun alanı olarak gözükmemektedir. Aslında gerçek durumun böyle olmadığı açıktır. Mesele yetişkinlerin hatta dindar kimliğiyle maruf olanların azımsanmayacak bir kısmının yaptığı kimi uygulama ve söylemi ahlaksızlık olarak görmemesidir. Aslında gençlerde gördüğümüz resim biraz da bizim katkılarımızla şekillenmektedir. Bu durumu Platonun mağara anolojisiyle açıklamak gerekirse aslında mağaranın duvarına yansıyan gölge zincirlere vurulmuş insanın gölgesinden başka bir şey değildir. Yani bu başarısızlık karnesi biraz da bizimdir. Aslında söz konusu durumu, Hac kurası için torpil arayışında olan hacı adaylarında, nisap miktarına ulaşan nakit parasını havl-i hevelan gerçekleşmeden bir gayr-ı menkule çevirip zekat vermekten kurtulmaya çalışan Müslüman tipolojisinde, zekat malı olarak dükkanının en az rağbet gören ürününü verip bunu da övünerek paylaşan esnaf tavrında, yanında çalışan işçinin sigortasını eksik ödeyen buna mukabil her yıl umreye giderek yıllık bakım yaptığını düşünen Müslüman kimliğinde görmek mümkündür. Yaşanılan ahlaki yozlaşma form bakımından farklıdır ama mahiyet itibarıyla aynıdır. Testi de ne varsa dışarı çıkan o dur.

Bundan dolayı tebliğe başlık olarak seçilen konunun ister gençlik düzeyinde ele alınsın ister toplum katmanlarının tamamı göz önünde bulundursun bizce konunun esasını oluşturmaktadır. Yaşanılan ahlak krizinin aslında bağımsız olarak bir değer ifade etmediğini düşünüyoruz. Gençliğin durumu bir sonuçtur, asıl mesele bu sonucu doğuran ana rahminin onu besleyen atmosferin analiz edilmesi ve ne olduğunun ortaya konulmasıdır. Toplum kesimlerinin diğer katmanlarında varolan değer krizi de aslında yeter sebep değildir. O da başka bir değer veya her değeri tüketme potansiyeline sahip olan negatif değer sonucudur. Bizce asıl mesele modernitenin genel olarak insanlık vicdanında ve özel olarak da İslami bünye de açtığı derin tahribattır. Bu sebeple modernitenin dönüştürücü etkisi görmezden gelinerek yapılacak her türlü değerlendirmenin eksik olacağını akılda tutmakta fayda bulunduğunu hatırlatmak isteriz. **1. Dinin İnsan Hayatındaki Yeri**

Dinin, bireyin hayatının kurucu bir unsuru olduğu fikri marjinal kalmış bir iki düşünce akımı dışında nerdeyse ortak bir kabulü ifade etmektedir. İlahi dinleri kabul etmeyen A. Comte gibi pozitivist düşünürler ilk başlarda dinlerin bütünüyle ilkel insanın ürettiği bir olgu olduğunu, tabiat kanunlarını anlamlandırmada yetersiz olan insanlığın fiziksel hadiselerle metafiziksel bir içerik yüklediğini bundan dolayı da dinlerin insanlığın doğal gelişimine mani olduğunu söylese de daha sonraları insanoğlunun insanlık dini, doğal din gibi adlarla toplumsal yapının kurucu unsuru olarak bir dine ihtiyaç duyduklarını söylemek zorunda kalmışlardır. Aynı şekilde birçok düşünür, toplumsal boyutta etkinliğini reddetseler bile, bireyin yaşamına sinen ve kendini bazen derin bir haşyet, bazen hayranlık bazen de korku formunda dışa vuran bir duygu olarak dini, bireyin hayatının zorunlu bir parçası saymıştır. Bu anlamda insanın bu tür duygularının en üst seviyede, evrendeki ince düzen tarafından doyuruluyor oluşu ve nüfuz edemediği bir gerçekliğin sürekli kendi kontrol alanının dışında bulunuşu, insanın yapısal olarak dindar bir varlık oluşunun kanıtı olarak sunulmuştur¹. Tarihin erken dönemlerinden itibaren var olan bu gerçeklik son yüzyıla kadar mutlak bir manzara olarak izlenebilmekteydi. Hatta dünyanın günümüze ulaşmış en eski eserlerinin tamamının bir mabet veya dinsel içerikli yapıtlar olması din olgusunun insanla yaşıt olduğu yolundaki tezleri güçlendirdiği söylenilebilir². Bununla birlikte son iki asrın, özellikle de içinde

¹ Şaban Ali Düzgün, *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*, (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 17.

² Şu ana kadar keşfedilen en eski yerleşim yeri olarak bilinen göbekli tepenin bir mabet oluşu insanlık ve din arasındaki ilişkinin boyutları konusunda ciddi bir fikir vermektedir.

yaşadığımız yüzyılın, dinlerin aleyhine, modernitenin lehine olmak üzere sürekli bir makas açılmasına sahne olduğu görülmektedir. Dinlerin insan hayatında işgal ettiği hayati konumu kaybettiği veya en azından itibarını bir hayli yitirdiği de sır değildir. Bundan dolayı söz konusu radikal kırılmaya sebep olan modernizm veya modernite olgusunun hem kavramsal hem de kısa bir tarihçesini görmek problemin anlaşılmasına katkı sunabilir.

2. Modernite Kavramı ve Tarihçesi

Modernite, Avrupa’da yaklaşık olarak 17. yüzyıl civarında ortaya çıkan, zamanla tüm dünyaya yayılan toplumsal değerler sistemine ve organizasyonuna verilen isim olarak kabul edilmektedir. Genel anlamda dinin de içerisinde bulunduğu gelenek ile karşıtlık ve ondan kopuşun; bireysel, toplumsal ve politik yaşam alanlarının tamamındaki dönüşümü ya da değişimi ifade eden bir kavram olarak görülmektedir.

Farklı bakış açılarıyla birlikte çok daha eski tarihlere referansta bulunulsa da genel olarak endüstri devrimi ya da kapitalizmin doğuşu ve teknolojinin gelişimiyle birlikte ortaya çıkıp, bireyciliği ve akılcılık felsefesini esas alan, bilime mutlak iman eden, ticarete kapitalizmi ve liberalizmi benimseyen, insanlığın ürettiği bilgiye aşırı güvenen, gerçekliği olduğu şekliyle bilebileceğimiz kabulüyle bütün metafizik kabulleri reddetme eğiliminde olan bir dünya görüşü olarak da tanımlanabilir. Zannedildiğinin aksine batı düşüncesi özellikle entelektüel düzeyde bütünüyle moderniteyi benimsemiş de değildir. Hatta en esaslı eleştirilerin yine batı felsefe geleneğinden geldiği bilinmektedir.

Söz gelimi ünlü Fransız düşünür, Roger Garaudy ise modernitenin ekonomi-politiğini şöyle değerlendirmektedir: “Kapitalizmin teorisi bir uygulamanın haklı çıkarılmasıdır. “Pazarda rekabete ve ferdin çıkarının mutlak önceliğine dayanan bu uygulama, Hristiyanlığın bozulması sonucunu doğurdu. Yani, insanın bütün etkinliklerinin -hiç değilse prensipte- Allah’ın iradesine göre düzenlendiği bir sistemi çökertti. Bundan böyle (Rönesans hümanizminin örnek olarak yücelttiği) eski puta tapar Yunanistan’daki gibi (artık Allah değil de) insan her şeyin merkezi ve ölçüsüdür. İnsanın aşkın boyutunun körelmesi, her türlü mutlak değerinkârı ile sonuçlandı.

Modernizmin dünya görüşü batı aydınlanmasının öncü isimlerinin ifadelerinde kendisini açıkça ortaya koymaktadır. Bu ifadelerin sadece birkaçı modernitenin anlaşılması için yeterlidir. Söz gelimi Marlow, Faust’unda İnsanoğlunun, Allah’ın mutlak kudretini Firavunvari bir biçimde ele geçirmeye taşıdığını iddia eder: “İnsanoğlu, güçlü beyninle, bir Tanrı, bütün tabiat güçlerinin sahibi ve efendisi ol.” Ardından, Descartes insana tabiatın hâkimi ve sahibi olmak gibi bir hedef koyarak modernitenin kurucu felsefesinin altını çizmeyi sürdürür.

Machiavelli ise menfaati insanın temel gayesi yapar, zafere kavuşmaya imkân vermeleri şartıyla bütün çareler mubahtır. İngiltere’de ise Hobbes, “İnsan insanın kurdudur”, diyerek böyle bir dünyanın en yüce kanununu verecektir.”

Neticede, insani birliğin ve mutlak değerleri kabul etmenin tek manevi dayanağı olan Tek Bir Allah’a iman reddedilmiş olduğu için, geriye artık sadece fertlerin, grupların ve milletletlerin hâkimiyet hırslarının, zevk ihtiraslarının ve büyüme tutkularının vahşice, gaddarca ve kanunsuzca birbirleriyle çarpışmaları kalıyor³.

Peki modernitenin kendi şartları içerisinde makul ve haklı bir tarafı bulunmakta mıdır? Diğer bir ifadeyle modernitenin ortaya çıkış şartları göz önünde bulundurulduğunda modernitenin tepki duyduğu veya ortadan kaldırmak istediği değer sistemin, bu tepkiselliğin doğuşunda hiçbir günahı yok mudur?

Bu ve buna benzeri bıçak sırtı sorulara Kur’an’ın üslubu çerçevesinde cevap aramak daha faydalı olabilir: “Sana içki ve kumarı sorarlar, de ki: “İkisinde hem büyük günah ve hem insanlara

³ Roger Garaudy, *İslam ve İnsanlığın Geleceği*, çev. Cemal Aydın, (İstanbul:Pınar yayınları, 1990), 108

*bazı faydalar vardır. Günahları faydasından daha büyüktür*⁴” Ayetin bireysel ve toplumsal yaşamı zehirlediği bilinen ve Kur’an’ın da temel yasaklarından olan temel iki mesele hakkındaki objektif tavrı dikkat çekicidir. Haramlığı kesin olmasına rağmen yine de bu iki olgunun hayatı içindeki rolü tek taraflı olarak yansıtılmamış, fayda zarar diyalektiği çerçevesinde analiz edilmiştir. Modernite olgusuna da böyle bir bakış bizlerin kuru bir tepkisellikten kurtulup daha sağlıklı bir zeminden hareket etmesine imkan tanıyabilir. Dolayısıyla modernite derken aslında olumsuzlukları yanında belirli faydalarından da bahsedilebileceği akılda tutulmalıdır. Nitekim özellikle modernitenin ortaya çıktığı süreç analiz edildiğinde oluştuğu zemin açısından makul bir tarafının bulunduğu veya belirli faydaları da barındırdığı gözlemlenebilmektedir.

Moderniteyi ortaçağın mitik-dinsel (Hristiyan) aklına ve o akla dayanarak kurulan kültürel, sosyal, politik ve iktisadi yapıya başkaldırarak, yeni bir akıl teorisiyle yeni bir sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik yapı kurma şeklinde tanımlamak da mümkündür. Bu çerçeveden bakınca başlangıçta Kıta Avrupa’sının bir hikayesi olarak moderniteyi metafizik ve ahlaki anlamda doğru yoldan bir sapma olarak nitelemek haksızlık olabilir. İnsanın en doğal duygularını, ihtiyaçlarını inkâr eden, onun irade, akıl ve vicdan gibi kabiliyetlerini bloke eden Hristiyanlığa karşı bir başkaldırı şeklinde de okunabilir⁵.

Kilise dogmalarına karşı aklın hakemliğine başvurulması, toplumun gölgesinde eritilen bireyin düşünce, irade, ifade ve davranış özgürlüğünün temin edilmesi, devlete karşı birey haklarının anayasal olarak garanti altına alınması, yönetime katılması (demokrasi, insan hakları, hukuk devleti) gibi herkesin paylaşabileceği değerler sisteminin biraz da bugün modernite denilen olgunun katkılarıyla oluştuğu unutulmamalıdır. İnsan aklının doğa ile girdiği ilişkide doğanın gizlerini aydınlatma (bilim) ve elde edilen bilgilerle yeni eşyalar üretmede (teknik) çok hızlı bir gelişme oldu. Yalnız, doğa üzerinde üretilen bu teknik, doğal olarak dünya ve insan hakkında bir önyargıya dayandığı için, bu teknik, bu önyargının mücessem hale gelmesidir. Heidegger, bu teknolojinin insanlığın varlığı dinlemesini, köken sorulan sormasını ortadan kaldırarak, onun ayağını yerden keserek çepe-çevre kuşattığını söyler. Modernite Kilise’yi, Tanrı’yı gözden çıkardıktan, gözden düşürdükten sonra, felsefe ve bilime dayanarak (pozitivizm) kendisi yeni bir dünya-resmi çizdi. Kilise’nin vadettiği uhrevi hayat ideali inanırlığını yitirdikçe 'cennet' yeryüzünde kurulmaya başlandı. Çünkü hayat biricikti. Dolayısıyla, genel olarak, modernite bir ‘dünya hayatı’ projesidir⁶.

Ortaya çıktığı toplumsal ve düşünsel iklim modernitenin yerleşik kültür ve dinler karşısındaki sert ve müsamahasız tavrını kısmen anlaşılabilir kılsa da bu durum netice de modernizmin sorun alanlarını görmezden gelme anlamına gelmemektedir. Sorun alanlarını daha net görebilmek için modernizmin meydana getirdiği insan tipi ile İslam’ın oluşturmak istediği insan tipolojisi karşılaştırılabilir. İslam’ın değer sistemi açısından insan merkeze alındığında Kur’an’ın insan projesinin üç saç ayağına dayandığı söylenebilir: 1) Esmasıyla dünyayla ilgilenen bir Allah (tevhid) inancı; 2) İnsanın yeryüzünde denenme için yaratıldığı; bundan dolayı da bir öte dünyanın (ahiretin) var olduğu ve son olarak 3) İnsanın hemcinslerine karşı sorumlu olduğu (salih amel, ahlak, adalet) kabulü. Bu genel çerçeve ve modernitenin içinde yetişmiş Batılı eleştirmenlerinin söylediklerinin ortak paydasını alıp da Kur’an’ın ortaya koyduğu 'küfür' kavramının anlam içeriği ve anlam alanı ışığında bakıldığında modernitenin birçok yönüyle bir istigna, istikbar, nankörlük, inkar, insanı Tanrı’nın yerine koyarak (hümanizm) benin ilahlaştırılması anlamında şirk, israf, fesad, zulüm, olduğunu söylemek zorundayız.

Modernite Kur’an’ın deyişiyle “gelecekte elde edilecek hayır (ahiret, cennet) yerine, acil olanı (dünyayı) tercih etmektir”. Bu anlamda modernite dünyadan maksimum düzeyde zevk ve haz alma projesi, mal ve zenginlik elde etme projesidir. Mal ve çocuk sahibi olma, Tanrı katında denenmenin birer vesilesi olmaktan çıkmış; kendi başına birer amaç haline gelmiştir. Kıta Avrupası’ndan çıkıp Amerika, Afrika, Avustralya, Asya ve Ortadoğu’nun istila edilmesi, iki dünya savaşı, ozon

⁴ Bakara 2/219

⁵ İlhami Güler, “Modernitenin ve Modernleşmemizin Teolojik Kritiğine Giriş”, *İslamiyat*, c:7, sy.4, 39.

⁶ Güler, *a.g.m.*, 39.

tabakasının delinmesi, çevre kirliliği, ekolojik dengenin bozulması modernitenin yol açtığı tahribatlardan sadece bir kaçıdır⁷. Daha özeldir ise temel referansları olan bireycilik, haz tutkusu, hayatın metafizik vurgusunu tamamen göz ardı eden tutumu, hiçbir otorite boyun eğmeme gibi saç ayakları aslında bizim bu gün gençlerde gördüğümüz ve açıkça ifade ettiğimiz, daha ileri yaşlarda ise birçoğunu gördüğümüz ancak açıkça ifade etmediğimiz sapmalar arasındadır. Bu sebeple her ne kadar modernite sayesinde insanlık belirli kazanımları elde etmiş olsa da resmin bütününe bakıldığında zararının faydasından daha büyük olması sebebiyle bütün makyajına rağmen batılı bu güzelin insanlığa ve Müslüman evine huzurdan ziyade sıkıntı getirmiştir denilmesi yanlış olmayacaktır.

3. Müslümanların Modernite Karşısında Geliştirdiği Tavrı

İslam dünyasının son üç asırdır batı karşısındaki mutlak mağlubiyeti ve son bir buçuk asırdır yaşadığı sömürgeleşme süreci, başta Osmanlı aydınları olmak üzere İslam dünyasının entelektüellerinin çeşitli açılardan moderniteyi sorgulamalarına ve belirli oranda da benimsemelerine yol açmıştır. Esasında Tanzimat Fermanından Islahat Fermanına kadar Osmanlının devleti kurtarma projelerinin tamamı modernleşme projesidir. Temel sorun da burada yatmaktadır. Mevcut modernleşme çabalarının tamamı herhangi bir batılı eğitim kurumunun veya kanun maddesinin olduğu gibi taşınmasından ibaret kalmıştır. Bu durum Osmanlı'dan sonra kurulacak olan genç Cumhuriyetin kuruluş evresinde de artarak devam etmiştir.

Cemil Meriç Batı'yla Türk aydınlarının giriştiği aşka varan bu dostluk ilişkisinin gerçek mahiyetini şöyle tanımlar: "Bütün Kur'an'ları yaksak, bütün camileri yıksak Avrupalının gözünde Osmanlıyız; Osmanlı, yani İslam. Karanlık, tehlikeli, düşman bir yığın! Avrupa, maddeciliğine rağmen Hristiyan; sağıcıyla, solcusuyla Hristiyan. Hristiyan için tek düşman biziz: Haçlı ordularını bozgundan bozguna uğratan korkunç ve esrarlı kuvvet. Genç cüce, müselsel zilletler sonunda ihtiyar devin zaaflarını keşfeder; ahde vefa, civanmertlik, merhamet... Aşağıdan alır, hulus çakar, yaltaklanır ve nihayet alt eder devî. Cenk meydanlarında değil, yatak odalarında kazanılan bir zafer. Zavallı Türk aydını Batılı dostları alınmasınlar diye hazinelerini gizlemeye çalışır. Sonra unuttur hazineleri olduğunu. Düşmanın putlarını takdir eder, hayranlıklarını benimser. Dev, papağanlaşır"⁸.

Bu durumda şu sorunun cevaplanması önem arz etmektedir: Acaba modernitenin –ister pratik düzlemde ister teorik düzlemde–dönüştürücü bu gücüne karşı Müslüman entelektüeller tarihi süreçte bir şey yaptı mı, yaptıysa ne yaptı, son olarak ise yaptıkları bir işe yaradı mı?

Öyle görülüyor ki Müslüman düşünürler modernitenin geleneksel değerleri tahrip edici etkisi karşısında birkaç tavrı sergilemiştir.

(1) Birincisi yukarıda Cemil Meriç'in bir serzeniş olarak ifade ettiği tavidir. Bu tutum o kadar abartılı bir noktaya varmıştır ki, modernleşmek için sulb nakli isteyeler, Batı'dan damızlık erkek ithal edilmesi gerektiğini tavsiye eden aydınlarımız(!) olmuştur. Muhtemelen İslam toplumları olarak modernizm ve reformizm kavramlarını duyunca son yüzyıl içerisinde bu ve buna benzer kafaların arttığı olan çeşitli isimlerin din ve İslami kültür hakkında söyledikleri sözlerin ciddi bir etkisi bulunmaktadır⁹. Zira bahsedilen süreç içerisinde bu kavramlar o kadar kirlenmiştir ki kolay kolay temizlenme imkânı yoktur.

(2) Bu tavrı moderniteye karşı geleneksel İslam tasavvurunu savunmak ve mevcut mükteşebatın gelecekte de ortaya çıkacak bütün problemlerimizi çözmeye kadir olduğunu iddia etmektir. Bu tavrı aslında çok tanıdık ve biraz da ikircikli bir tutum olarak kendisini göstermektedir. Bu zümreler modernitenin tearuzuna karşı geleneksel epistemoloji ve tutumla mücadele edilebileceğini iddia etmektedirler. Ancak bu iddianın büyük oranda bir retorik olduğunu söylemek abartı olmayacaktır.

⁷ Güler, a.g.m., 39.

⁸ Cemil Meriç, *Umrandan Uygarlığa*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996),. 9.

⁹ Türk aydınının dine bakışı konusundaki en önemli çalışmalardan biri için bkz. Ahmet İshak Demir, *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının Dine Bakışı*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004).

Zira bu zümreler her ne kadar retorikte gelenek edebiyatı yapsa da kişisel temizlikten genel temizliğe suların temizliğine kadar klasik bir ilmihalde yazılan malumata atıfla yaşamamaktalar. Söz gelimi tırnaklarını klasik ilmihal kitaplarına göre kesen de yemeğe başlamak için tuzu tercih eden de Batılıların ürettiği kıyafet ve teknolojik aletleri kullanmayı terk eden de görmenin çok kolay olmadığını ifade etmeliyiz. Bu sözünü ettiklerimizin hepsi ya da büyük kısmı geleneksel literatürde aynen mevcut bilgilerdir. Dolayısıyla şu tespit haksızlık olmayacaktır. Gerek cemaat gerek birey bazında en gelenekçi gözükelerimiz dahi para, iletişim, pazarlama, giyim konularında modernizmin imkanlarından alabildiğine faydalandığı halde onların itikadi ve düşünsel müzakeresine girmezler¹⁰. Tutarsızlığın sebebi sorulduğunda inanma ve yapma ayrı şey olduğu söyleyerek kendi tutarsızlıklarını rasyonelleştirmeye çalıştıkları görülebilir. Böyle bir ayrışma bir bilinç parçalanmasıdır. Türkiye'deki dindarların sürekli takıyye ile suçlanması biraz da buraya dayanır. Bu ithamı yapanların sağlıklı olup olmadığı elbette tartışılabilir. Ancak dindarların bu açıdan da kendilerini muhasebe etmeleri gerektiği tartışılmamalıdır¹¹. Bu sebeple sıkı gelenekçiliğimizin klasik fıkıh müktesebatına güzelleme tarzında edebiyat parçalamalarını da tebessümle izliyorum. Bu itibarla, gelenek ve gelenekçilik edebiyatımız aslında tam manasıyla güzelleme edebiyatıdır. Pratik hayat ise yukarıdan aşağıya sabahtan akşama kadar sövülen modernite ve araçlarına dayanmaktadır.

Bu sebeple gelenekçilik iddiasındakilerin yaptıklarıyla inandıkları arasındaki bariz uçurum olduğu aslında izahtan varestedir.

(3) Bu tavır ise -ister söz konusu tabiri kullanalım isterse onun yerine tecdit, ıslah, yenilik, ihya gibi kavramları kullanalım- Müslümanların kendi modernitelerini oluşturabilmeleri için çaba gösterilmesini salık veren tercihtir. Bu çabanın tarihi İslam dünyasında ortaya çıkan modernleşme çabalarıyla tarihsel olarak paralellik arz eder. Bu çaba en basit haliyle, oradaki iyi şeyleri, örneğin, eleştirel akılcılık, üreticilik, bilim yapma tutkusu, yaratıcılık, bireyin ilahlaştırılmadan önemi, demokrasi, hukuk devleti, insan hakları vs. almak ve bunları Müslüman kimlik değerlerimizle (Allah'a ve ahirete iman, yardımseverlik, dayanışma, merhamet, müsrif olmama, hakkaniyet, adalet, sömürme... vs.) sentezleme amacına dayanır. Zira bu zümrelere göre bu olguların klasik literatürde belli bir karşılığı varsa da altı daha kalın hatlarla çizilmelidir. Bu zümrelere göre Müslümanların batının meydana okumasına karşı bir meydan okuma gücü kalmamıştır. Hatta dönemin önde gelen isimlerin birinin ifadesiyle söyleyecek olursak: “Müslüman alimler İslami ilimleri yeniden güncellemek zorundadır aksi takdirde modernite hayatlarımızı gün ve gün dönüştürecekler”. Aslında bu uyarı ve öngörünün büyük oranda gerçekleştiğini itiraf etmek zorundayız. Biz o kadar sürecin gerisinden geliyoruz yapabildiğimiz şundan ibaret: Güzellik yarışmalarına alternatif tesettür yarışmaları, mayo defilelerine karşı haşama defilesi, yılbaşına karşı hicri yılbaşını -ne hikmetse aynı gün- kutlama, şarkı yarışmasına karşı birebir aynı formatla Kuran-ı Kerim'i güzel okuma yarışması düzenlemek. Türkiye'deki en esaslı modernite karşıtlarından bir olan bir entelektüelimizin ifadesiyle modernite ton farklılıklarıyla birkaç yüzyıl sürecekse eğer ve biz klasik bakış açısı ve ilimler mantığıyla mücadele de zaafa uğruyorsak artık yeni bir bakış açısını ve geliştirme vakti gelmiş demektir.

KAYNAKÇA

- Düzgün, Şaban Ali. *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*, Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Garaudy, Roger. *İslam ve İnsanlığın Geleceği*, çev. Cemal Aydın, İstanbul 1990.
- Güler, İlhami. “Modernitenin ve Modernleşmemizin Teolojik Kritisine Giriş”, *İslamiyat*, c:7, sy.4.
- Meric, Cemil. *Umrandan Uygarlığa*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

¹⁰ İslam dünyasında modernist İslam yorumlarına yönelik muhafazakâr tepkinin tutarsızlığı konusundaki çalışma için bkz. Adil Çiftçi, “İslam Çağdaşçılarının Çağdaşlık Yorumu”, *İslamiyat*, c:7, sy.4, 2004, 23.

¹¹ Çiftçi, a.g.m., 109-130.

Demir, Ahmet İshak. *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının Dine Bakışı*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
Çiftçi, Adil. “İslam Çağdaşçılarının Çağdaşlık Yorumu”, *İslamiyat*, c:7, sy.4, 2004, s.123.

GENÇLERİN İNANÇ SORUNLARINA YOL AÇAN BAZI AKIMLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Selim ÖZARSLAN

Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

sozarslan1@firat.edu.tr

Giriş:

Günümüzde inanç sorunlarına yol açan psikolojik, sosyolojik ve tabii ki itikadî bunalımlara neden olan ilahi din karşıtı felsefî ya da ideolojik akımlar bir hayli fazladır. Materyalizm, Pozitivizm, Panteizm, Freudizm, Varoluşçuluk/ Existentialism, Ateizm, Deizm, Nihilizm, Sekülerizm, Darwinizm, Feminizm, Ruhçuluk/ Spiritüalizm, Satanizm, Okültizm/ Gizlicilik, Agnostisizm/ bilinmezcilik bunların başlıcaları olup, bunlar genellikle batı kaynaklı ideoloji ve felsefî akımlardır. Ve bu ilahi din karşıtı akımlar, genelde ilahi kaynaktan uzaklaşmış, asliyetini kaybetmiş, Hristiyan din ve kültürün hakim olduğu Batı ve Sovyet coğrafyasında ortaya çıkmıştır. İlahi din karşıtı söz konusu bu akımların hiçbirisi İslam dininin hakim olduğu bölgelerde ortaya çıkmamakla beraber, teknoloji ve telekomünikasyonun sağladığı imkânlarla küçük bir köy haline gelen dünyanın her bölgesinde dolayısıyla İslam ülkelerinde de olumsuz etkisini maalesef hissettirmektedir. İslam ülkelerini özellikle ülkemiz gençleri üzerinde olumsuz tesirlerini gözlediğimiz ilahi din karşıtı akımlar başta Materyalizm, Pozitivizm, Deizm, Ateizm, Nihilizm, Agnostisizm, Sekülerizm, Varoluşçuluk, Spiritualizm, Okültizm ve Satanizm'dir.

1. Materyalizm

Democrite'den (M. Ö. V. asır) sonra Karl Marx (Marks) (1818-1883) ve arkadaşı F. Engels'in (1820-1895) ortaya koyup geliştirdikleri Tarihi Maddeciliktir. Bu öğreti, maddenin mekanik bir hareketle kendiliğinden oluştuğunu kabul eder. Ontolojide maddeyi değişmez, aktif ve dinamik bir prensip ve cevher olarak kabul eden, ruh ve fikir gibi manevi cevherlerin bu maddenin bir tezahürü olduğunu iddia eden yahut bunları yadsıyarak kabul etmeyen öğretileri ifade eder.¹ Komünizm olarak da adlandırılmaktadır.

2. Pozitivizm

Fransız filozofu Auguste Comte (1798-1857) tarafından ortaya atılan gerçekliği beş duyu organının verilerine indirgeyen, metafiziği reddeden olgucu bir öğretimdir. Bu öğreتيye göre doğrudan doğruya deneyle sağlanamayan her bilgi teolojik veya metafiziktir; yani hayal ürünüdür. Ampirizm ile sosyalizmin birleşmesiyle ortaya çıkan bu öğreتيye göre düşünce, tarih sürecinde tekâmül etmektedir. İnsan zihni üç safhadan geçmektedir: Teolojik, metafizik ve pozitif hal. Sonuncu aşama da Comte'a göre metafizik'e gereksinim kalmayacak, onun yerini müspet ilim alacaktır.² Din ve dindarlık bu öğreتيye göre insan düşüncesinin ilk zamanlarına ait olup, ilim çağında geçerliliğini yitirmiştir.

3. Deizm

Yalnızca akıl ile idrak edilen bir Tanrı'nın varlığını kabul ettiği halde, vahyi, vahyin bildirdiği Allah'ı, dini, takdiri, ilahi kitabı, peygamberliği inkâr ederek, insanın aklıyla gerçeği bulabileceğini söyleyen felsefî öğretimdir. Bu düşünce taraftarları peygamberlere ve dinlere gereksinim olmadığından hareketle "Tabii din" düşüncesine sıcak bakmışlardır.³

¹ İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, Haz. Sabri Hizmetli, Ankara, 1981, II, 239-250; Süleyman Hayri Bolay, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1987), 162; Bekir Topaloğlu, *İslâm Kelamcılarının ve Filozoflara Göre Allah'ın Varlığı (İsbât-i Vâcip)*, (Ankara, 1992), 151-157.

² Bolay, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, 213-214

³ Bolay, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, 49.

4. Ateizm

Atheisme- Tanrı tanımazlık; Allah'ın varlığını yani âlemde derunî, haricî ve üstün bir sebebi inkâr eden felsefi öğretilerdir.⁴ Allah'ı ve ruhu inkar edip, kainatın tesadüfen meydana geldiğini ileri sürmüşler, tabiat olaylarının izahında hiçbir neden tanımamışlardır. Ateizm dine, dini olana, dindara ve dini inançlara karşıdır. Ateizm felsefi olarak ontolojik materyalizme dayanır. Ateist de düşünerek ve tartışarak Tanrı'nın var olmadığını ileri süren kişidir. Bu ateist birey sadece Tanrı'nın varlığına inanmamakla kalmıyor, aynı esnada O'nun var olmadığını yani yok olduğunu da ispatlamaya çalışıyor.⁵ Dini literatürde kâinatta hâricî bir varlığı yani Tanrı'nın varlığını kabul etmemeye ilhad, kabul etmeyenlerin oluşturduğu topluluğa da ilhadiye adı verilmiştir. Yine “dinden sapan” anlamında zındık kelimesi kullanılmış, “zaman yönünden dünyanın bir başlangıcı olmadığına ve zamanın her şeyi yok ettiğine inanan kimseler için de dehrî (çoğulu: Deyriyyûn) ve bunların temsil ettiği düşünceye de dehrîye isimleri verilmiştir.⁶ Ateizm, felsefi bir hareket olarak ilk çağ yunan düşüncesinden itibaren tarihin her döneminde taraftar bulabilmiş ise de Rönesans'tan itibaren gelişen tabiat ilimleriyle oldukça güçlenmiş, çağdaş bilimin gelişmelerinden fazlaca yararlanmış bir inkâr hareketidir. 18. asrın ansiklopedis materyalistleri, 19. asrın materyalist ve pozitivistleri, biyolojistleriyle birlikte Hegel gibi mutlak idealist filozoflarda ateisttirler. Ateizm Tanzimat'tan başlayarak artan bir hızla ülkemiz aydınları arasında yayılmaya başlamış nerede ise aydın olmanın ayırıcı bir niteliği haline gelmiştir. Ateizm düşüncesi, felsefi olarak ontolojik materyalizme dayanır. Âlemde tek ve değişmez varlık maddedir. Bu varlık içkin bir varlıktır. Ateistler, Allah'ı ve ruhu inkâr edip, kâinatin tesadüfen meydana geldiğini ileri sürmüşler, tabiat olaylarının izahında hiçbir neden tanımamışlardır. Ateizm dine, dini olana, dindara ve dini inançlara karşıdır. Bilim ile dini birbirinin karşıtı saydıklarından ikisinin birlikte olamayacağını dillendirmişlerdir. Feuerbach, “insanın kendisini büyütmesi ile Tanrı olmuştur” diyerek insanı Tanrı ilan etmiştir.⁷ Varlığın yaratıcısı ve düzenleyicisi Allah'ı inkâr eden Ateist düşüncenin vardığı yer, insanın kendisini Tanrılaştırması olmuştur. Bu ise evreni, hayatı ve insanı anlayamama olup koca bir iflastır. İnsanı anlamlı kılan şey ise imanlı olmasıdır.

5. Nihilizm

Nihilisme- Hiççilik; Cevheri hiçbir realite olmadığını ileri süren ve her şeyi inkâr eden bu felsefi öğreti, âleme ilişkin bu görüşü ile ontolojik nihilizmi, insanın reeli bilemeyeceğini ileri sürmesiyle de kritik nihilizmi meydana getirmiştir. Siyasette hiçbir otorite tanımamakla siyasi, ahlakı alanda hiçbir ahlâkî değer, sosyal baskı ve kontrol kabul etmemesiyle de ahlaki nihilizm ortaya çıkmıştır. Netice de nihilizm gayesizlik, kötümserlik ve olumsuzluğu ifade eder.⁸

6. Agnostisizm, Bilinmezcilik

Agnostisizm, bilinmezcilik, bilinemezcilik ya da kuşkuculuk: Teolojik anlamda Allah'ın varlığının ya da yokluğunun, bilimsel olarak da kâinatin nereden türediğinin bilinmediğini veya bilinmeyeceğini ileri süren felsefi bir akımdır. Bu akım taraftarları yani agnostikler olaylara kuşku ile yaklaşırlar.⁹ Sonsuz, ilk sebepler, cevher, eşya ve olayların son amacı gibi metafizik hakikatleri insan zihninin asla bilemeyeceğini ileri süren ve böylece metafiziğe bilinemez diyenler agnostiklerdir. Agnostik kelimesini ilk olarak kullanan İngiliz âlimi Huxley'dir. Günümüzde her çeşit metafizik ve ontoloji konularının boş ve neticesiz olduğunu kabul edenlere de agnostik denilmektedir.¹⁰

⁴ Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, 25-26.

⁵ A. Flew, *The Presumption of Atheism*, (New York, 1976), 59 vd. nakleden Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, (İzmir: D.E.Ü. Matbaası, 1990), 164-165.

⁶ Aydın, *Din Felsefesi*, 162; Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, 26.

⁷ Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, 26.

⁸ Bolay, *age*, 188-189.

⁹ Bkz. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Agnostisizm>, erişim tarihi: 19. 02. 2016

¹⁰ Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, 3-4.

7. Varoluşçuluk/ Existentialism

İnsanın kendi kendisini var ettiğini ileri süren bilim dışı burjuva öğretileridir. Varoluşçu felsefe veya varoluşsal felsefe ismiyle de anılmaktadır. Öznel düşünceli, tekbenci/ *solipsizm*, usa aykırı, bilime karşı ve bilim dışı bir burjuva doktrindir. Bu öğretiyle birlikte dünyanın her tarafında sözde kendi kendilerini varlaştıran hipiler ortaya çıkmıştır. Hippi/ *Hippy*'ler varlıklarını, toplumun kurulu düzenine başkaldırmak ve her türlü değeri hiçe saymakla oluşturdukları kanaatindedirler. Kullandıkları uyuşturucu maddeler de onların bu telakkilerinin başyardımcısı olmuştur.¹¹

8. Sekülerizm

İslam ülkeleri özellikle ülkemiz gençleri üzerinde olumsuz tesirlerini gözlediğimiz ilahi din karşısı akımlardan birisi de Sekülerizm yani dünyevileşmedir. Yaşanan dünya hayatını önceleyerek, bu hayatın metafizik âlemle, dinle yani peygamberlik ve vahiy ile ilişkisini koparmayı hedefleyen öğretilerdir. Günümüzde Müslüman toplumları İslam'dan uzaklaştırılmalarının yolu, sekülerleşmeleri yani dünyevileşmeleri olarak görülüyor.

Müslümanlar ya da Müslüman toplumlar sekülerleştikçe, İslamî duyarlılıkları azalıyor, dünyevî kaygıları artıyor, gücü, parayı, makam ve mevki kutsamaya başlayabiliyorlar. Bu da onların İslam'dan uzaklaşmalarına yol açıyor.

9. Spiritüalizm/ Ruhçuluk

Latince “ruh” anlamına gelen “spiritus” sözcüğünün sıfatı “spiritualis” sözcüğünden türetilen Spiritüalizm terimi ruhçuluk anlamında kullanılmaktadır. Günümüzde dini, mistik ve felsefi alanlarda pek çok akım, ekol ve gruplar kendilerine spiritüalist ismini vermekteyse de aralarında ilke, görüş ve kavram bakımından önemli farklar bulunmaktadır. Bu ekollerin aralarındaki temel ortak nokta, ruh denilen manevi bir unsurun varlığını kabul etmeleridir. Fakat bunlardan bir kısmı, ruhun orijinal ve kendine özgü olduğunu kabul etmez, bir kısmı ruhun sürekli gelişim içinde olduğuna karşısıdır, bir kısmı ise ruhun sürekli olarak tekrar bedenlendiğini yani tenasühlendiğini kabul eder. Spiritüalizm yani ruhçuluk materyalizmin karşısı olan felsefi bir sistem olarak görünse de bu durum tüm spiritüalist görüşler için geçerli olmayıp felsefi alanda bazı spiritüalist akımlar için söz konusudur. Neo- Spiritüalizm, ruh ve maddenin birbirinden tamamen ayrı olduğunu değil, aksine bunların birliğini ileri sürer ve materyalist düşünceden bütünüyle kopuk ruhçuluğu tenkit eder. Spiritüalistler, duyarlar dışı algılama, medyumluk, hipnoz gibi ruhsal konularla birlikte Hint düşüncesinin temel kavramlarından karma ve tekrar doğuş konularıyla da ilgilenmektedirler. Spiritüalistler'in Türkiye'de kendilerini din-dışı veya dinler üstü gören grupların en eski ve en etkin olanlarından olduğu belirtilmektedir.¹²

10. Okültizm/ Gizlilik

Okültizm ya da gizlilik, “geçmiş çağlarda tabiat, kainât, insan ve evren ilişkileri ve gelecek hakkında gerek medyumluk yollarla gerekse aktarılagelen *ezoterik/ batınî* -gizemli aktarımlar yoluyla edinilmiş derin bilgiler bütünü” olarak tarif edilmektedir. Gizli bilim de denilen okültizmin kapsadığı alanlar arasında *simya* (elementleri birbirine karıştırıp, değiştirme çalışmaları), *astroloji*, *nümeroloji* (*Sayılar bilimi demek olan nümeroloji*, Okültizm'in bir dalı olup, evrenin sayısal bir kurgu içerdiğini, evrendeki hiçbir şeyin rastlantıya dayanmadığını, her şeyin sayısal bir düzen içinde meydana geldiğini varsayar ve sayılarla ilgili çeşitli analitik ve sentetik çalışmalarla, evrendeki ve olaylardaki gizli yasa ve ilkeleri keşfetmeyi amaçlar.), *sembolizm*, *teürji* (Yunanca “tanrı eseri” anlamına gelen teürji, okült bilimlerden biri olarak kabul edilmekte olup, kozmik veya doğaüstü güçlerin ve ilişkilerinin incelenmesi ve bu güçlerin

¹¹ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989), 443; Anılan akımlar hakkında ayrıntılı bilgi için Selim Özarslan, *Kelam Tarihi*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2013), 149-150; Selim Özarslan, *Günümüz İnanç Kelam Problemleri*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2016), 2-7.

¹² Ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Spiritualizm>, erişim tarihi: 19. 02. 2016; Ali İhsan Yitik, “Doğu Kökenli Batılı Akımlar” *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı: 221, Mayıs, 2009, s. 8.

kullanılması olarak tanımlanır), *psişürji* (bedensiz varlıkların görünür hâle gelmeleri ve bunların mikrokozmos üzerindeki etkilerini inceler), *kâhinlik* veya falcılık türleri sayılmaktadır.¹³

11. Satanizm:

Geleneğe bağlı İbrahimî dinleri protesto amacıyla ortaya çıkan Şeytan'ı Tanrı'nın rakibi olarak görerek ona tapanların kurduğu vahyi temellerden yoksun sapkın bir inanç sistemidir. Kara İncil adıyla din esaslarının yer aldığı kutsal kitapları ve Şeytan'ın Kilisesi adıyla mabetleri bulunmaktadır.¹⁴ Satanizm, ABD'de göçmen olarak dünyaya gelen Anton Szandor Lavey isimli Macar asıllı bir şahsın öncülüğünde kurulmuştur. Kara İncil / Satanist Bible adıyla din esaslarının yer aldığı kutsal kitapları ve Şeytan'ın Kilisesi adıyla mabetleri bulunmaktadır.¹⁵ Özel olarak Hristiyanlığa, genel olarak da bütün dinlere karşı "alternatif din" olarak sunulmak istenen yeni din arayışlarından birisi de Satanizm'dir. Başta İngiltere, Fransa ve Almanya olmak üzere bazı Avrupa ülkelerinde ve özellikle de Amerika'da ortaya çıkan, oradan diğer ülkelere yayılan Satanizm; Şeytan'ın en önemli niteliği olan muhalefet ve başkaldırıyı esas alarak, dinin ve dini olan her şeyin karşısında, ancak Şeytan'ın ve onun temsil ettiği şeyin yanında yer alma hareketidir.¹⁶

Bilindiği gibi Satanistler materyalisttirler ve satanizm ateist felsefenin ürünüdür. Kendilerini Darwin'in evrim teorisine dayandırır, insanın hayvansal bir doğaya sahip olduğuna ve insanın vahşi bir hayvan olduğuna inanırlar. Satanistlere göre insan sadece şehvetine göre yaşayan vahşi bir hayvandır. Bu düşüncenin kaynağı ise Darwinizmdir. Satanistlerle Darwinizm'in dünya görüşü aynıdır. 'İnsan gelişmiş bir hayvandır' sözüne inandıkları gibi 'güçlüler zayıfları ezer' şeklinde ifadesini bulan Sosyal Darwinizm'e de inanırlar.¹⁷ Satanistlerin başka "izm"lerle de ilişkisi vardır ve Neonazilerle işbirliği içerisindeyler. Bilindiği gibi Faşizme göre dünya farklı ırklar arasındaki kavgadır.

Satanizm'in temelinde, geleneksel düşman olarak Hristiyanlık dini görülmekte, toplum tarafından kabul gören temel ahlak kuralları reddedilmektedir. Cinayetler, cinsel sapıklıklar, kara büyü ve cadılık Satanistlerin bizzat yaptıkları eylemlerdir. Satanistler bazı sayıların özel bir anlamı ve önemi olduğu kanaatindeyler. 13 sayısı da kutsallığına inanılan sayılardandır. Satanizm'in 666 sayısına da özel bir önem verdikleri bilinmekte, bu sayının kutsal kitaplarda (Tevrat, Zebur, İncil) geçen Şeytan ile ilgili ayet sayısına eşit olduğu varsayılmaktadır. Satanistlerce kedinin dünyada Şeytan'a en yakın hayvan olarak kabul edildiği, bu sebeple Satanist âyinlerinde kedi kurban edilerek ruhsal anlamda Şeytan ile birleşmenin gerçekleştiği kabul edilmektedir.

Ritüelleri: Şeytana tapma olgusu günümüzde zihni bir düşünce olarak kalmayıp, bir inanç tarzına dönüştürülmüş, bu inancın öğretisi bazı sembolik merasim ve âyinler olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu bu Satanist merasimler, orta yere konulan pentagram işareti etrafında çeşitli mumların yakılması, baltaların elde tutulması, ters haç işaretin çizilmesi veya tahta bir haç'ın yakılması, Şeytan'a dua edilmesi ve bir kedinin kurban olarak kesilerek kanının içilmesi ile gelişip, genellikle burçları aynı olan veya birbirine yakın kız ve erkeklerin cinsel ilişkiye girmeleri ile sona erer. Kurban olarak kedinin seçilmesinin sebebi ise kedinin Şeytan'a en yakın hayvan olarak görülmesindendir. Satanistler âyinlerinde civcivleri de ayakaltında ezmek suretiyle öldürmekte ve bundan büyük haz almaktadırlar. Şeytan'a bakire kızların da kurban edildiği Satanist âyinlerinin başka ülkelerde yapıldığı bilinmektedir.¹⁸

Satanistler Avrupa ülkelerinde yaygın olduğu gibi Türkiye'de de kendilerine taraftar bulmaya çalışmaktadırlar. Türkiye'de ilk satanist eylemler İstanbul/ Ataköy'de iki gencin intiharı olayı ile ortaya çıkmıştır. İntiharın seçilme sebebi olarak bütün semavi dinlerin kişilerin kendi hayatlarına

¹³ Bkz. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Okültizm>, erişim tarihi: 19. 02. 2016

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Güç, *Satanizm Şeytan'a Tapmanın Yeni Adı*, (Ankara, 2002), 47 vd.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Güç, *Satanizm Şeytan'a Tapmanın Yeni Adı*, 47 vd.

¹⁶ Güç, *Satanizm Şeytan'a Tapmanın Yeni Adı*, 48.

¹⁷ Darwinizm'in bu görüşleri için bkz. Bolay, *age*, 41-45.

¹⁸ Özarslan, *Günümüz İnanç Kelam Problemleri*, 38-40.

son vermesini kesin bir şekilde yasaklaması gösterilmektedir.¹⁹ Canına kıyan kişiler veya bazı grup mensupları tarafından yapılan telkinlerle buna zorlanan kişiler bir an önce ölüp Cehenneme giderek Şeytan’a hizmet etmeyi amaçlamaktadırlar.²⁰

Günümüzde adı geçen inkârcı ve bozguncu felsefi ve ideolojik akımlara, Medyumculuğu, Reenkarnasyon/ Tekrar Bedenlenme’yi, Terörizm’i, Hint ve Uzakdoğu dinlerinin Sahaja Yoga (*Temel öğretisi 1970 yılında Hint asıllı Shri Mataji Nirmala Devi tarafından ortaya atılan ve yeni bir meditasyon yöntemi sayılan Sahaja Yoga, Hint düşüncesinde Nirvana, mokşa gibi soyut kavramlarla tanımlanan nihai amaç yerine insanın kendini gerçekleştirmesini koyar*), Yoga (*İnsanın enerji ve iradesine hakim olarak nefsinin kontrol altına almasını sağlayan bir egzersizdir. Hind fakirizmi olarak da bilinen yoga, Hinduizm’de seçkinlere özgü bir ibadet biçimidir*), Reiki (Japonca ruhsal yaşam enerjisi/ Tanrısal enerji anlamına gelen reiki terimi, küçük-büyük herkesi maddi-manevi olgunlaşmaya/ tekâmüle götüren bir uygulama/ yoldur), Transandantal Meditasyon (*ruhu derin düşünme sürecinin başına götüren ve burada bilince dönüştüren bir teknik*), Ananda marga ve Feng sui gibi akım, hareket ve öğretilerini eklemek de mümkündür.²¹

Ülkemizde Ateizme, Deizme Ve Diğer Din Karşısı Akımlara Yönelmenin Nedenleri Ve Muhtemel Çözüm Önerileri

Ülkemizde ateizme, deizme ve diğer din karşıtı akımlara yönelmenin nedenleri ve çözüm önerileri hakkında şunları söyleyebiliriz.

1. Öncelikle telekomünikasyonun yani haberleşmenin hızla geliştiği, dünyamızın küçük bir köy haline geldiği Küreselleşen dünyada fıkri, dinî, din karşıtı, ahlaki, gayri ahlaki, ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel her türlü insan düşünce ve eylem biçimleri, olumlu veya olumsuz bir biçimde bütün dünyada etkisini gösterdiği gibi ülkemizde de kaçınılmaz bir şekilde etkisini göstermektedir. Dolayısıyla insanı Tanrı tanımazlığa götüren genel nedenler, bir takım bazı farklılıklarla da olsa ülkemiz insanı ve özellikle gençleri içinde geçerlidir. Ülkemizde son yapılan araştırmalar din karşıtı akımlardan olan tanrı tanımazlığın yani ateizmin ve deizmin ciddi oranda artış gösterdiğini göstermektedir.

2. İnsanın kendisini her türlü kayıt ve kontrolden bağımsız hissetmesi arzusu, kendisini aklını, güç ve kudretini tanrı edinmesine yol açmıştır. Kur’an bu duruma düşen yani heva ve arzusunu her şeyin üzerine çıkaran inançsız bireyden şöyle söz ediyor: “ Gördün mü o heva ve hevesini Tanrı edinen kimseyi? ...” (Furkan, 25/43)

3. Din Bilim ilişkisinin sağlam bir zemine oturtulamaması: Dini anlatımın ya da sunumun bilimin kesin buluş ve tespitlerine ters düşmesi. Ülkemizde Hristiyanlıkta olduğu gibi İslam’ın da bilimle çatıştığını, insana özgürlük alanı tanımadığını, İslam’ın akılla çatışan ilkeler barındırdığını, ahirete öncelik verip dünya yaşantısını ihmal ettiğini, bu sebeplerden İslam ülkelerinin geri kaldığını savunan din karşıtı zümrelerin olduğu bilinmektedir.

4. Din dilinin günümüz insanının anlayabileceği düzey, biçim ve formda sunulamaması ve arkaik bir karakter taşıması da özellikle gençlerimizi dinden uzaklaştırarak, ateizmin ve benzeri inkârcı akımların kucağına itmektedir.

5- Dinin ticarî, siyasî ve dünyevî amaçlar için istismarı.

Tarihi geçmişi olmasına rağmen son zamanlarda giderek artan bir biçimde bir kısım dini görünümlü cemaat, tarikat ve gruplar tarafından dinin ticari ve siyasi yönden istismar edilmesi de dinin ve dindarın insanlar katında değerini düşürmekte ve bu durum bazı insanları özellikle de dini vahyi temellerine uygun olarak bilmeyen gençlerimizi dinden uzaklaştırarak ateizme ve deizme

¹⁹ Bkz. Maide, 5/32.

²⁰ <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/duyuru.asp?id=83>.

²¹ Söz konusu bu akımlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yitik, Ali İhsan, “Doğu Kökenli Batılı Akımlar” *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı: 221, Mayıs, 2009, s. 5-9; Özarslan, *Kelam Tarihi*, 151; Özarslan, *Günümüz İnanç Kelam Problemleri*, 2-7, 156-157.

sürüklemektedir. Dinin ticari ve siyasi ikbal için istismar edilmesi düpedüz Kur'an'ın ruhuna İslam'ın evrensel ve ebedî amaçlarına aykırıdır. Allah insanları bu konuda birkaç yerde uyarmıştır: “Ey insanlar, hiç şüphesiz Allah'ın va'di haktır; öyleyse dünya hayatı sizi aldatmasın ve aldattıcı(lar) da, sizi Allah ile (Allah'ın adını kullanarak) aldatmasın” (Fâtır, 35/5).

6. Dini metinlere literal/ lafızcı bir biçimde yaklaşan dini grupların din anlayışları ile Şii-İsmailîlerin batınî/ ezoterik din yorumları. El-Kaide, Boko Haram, eş- Şebab, en- Nusra, Taliban, Daeş gibi dini naslara literal bir yöntemle yaklaşan, bu yaklaşımlarından ötürü yasakları ve şiddeti önceleyen, bireyin irade özgürlüğüne sınırlama getiren İslamcı örgütlerin din yorumları ile Şii-İsmailîlerin ezoterik/ gizemli, batınî, gizli ve keyfi din yorumları bazı kişileri özellikle gençleri İslam'dan uzaklaştırarak ateizme, deizme, nihilizme ve benzer din karşıtı akımlara yönelmelerine neden olmaktadır. Neden ateist veya nihilist olduğu sorulan bireylerin birçoğu yukarıda ifade ettiğimiz din anlayışlarını öne çıkarmaktadırlar. Ancak biz biliyoruz ki İslam sulhu, başarı esas kabul eden, meşru savunma hakkının dışında şiddet ve aşırılığa alan açmayan, orta yolu takip eden bir dindir.²²

7. Ayrıca inananların bir başka deyişle farklı İslami grupların çeşitli nedenlerle birbirlerine yönelttikleri tekfir²³ salgını da gençlerimizi etkileyen inanç problemleri arasında sayılabilir.

Sonuç

Günümüzde inanç sorunlarına yol açan genelde Batı kaynaklı ilahi din karşıtı felsefi ve ideolojik akımlar etkinliklerini giderek artırmaktadırlar. Bunun yukarıda bazılarını değindiğimiz birçok nedeni bulunmaktadır. Ateizm, Deizm ve bunlara benzer çeşitli “izm”lerin besleyip büyüttüğü maddenin ezeliliğini savunan, dolayısıyla her şeyin yaratıcısı olan mutlak bir varlığın olmadığını iddia eden bu inançsızlığın, sağlam ve köklü dinî birikime sahip olmayan gençlerimiz ve insanlarımız üzerindeki olumsuz etkisine karşı Kur'an-ı Kerim'de vurgulanan tevhit inancı yeni bir üslup ve yöntemle ele alınmalı ve gençlerimize hayatın her alanında yaşanarak öğretilmelidir. Tevhit inancı ki insanın akıl ve his, ruh ve ceset, ticaret ve siyaset, idare ve kanun, ibadet ve muamelat bakımından Allah'a tam teslim oluşunu ifade etmektedir. Bu inancın insanlık için değeri ve taşıdığı eşsiz önemi tekrar gündeme getirilmelidir. Bu inanç sayesinde zihni bunalım, karmaşa ve itikadî çalkantılar içerisindeki genç ve yetişkin bireyler yaşantılarını anlamlandıracak ve tekrar güven duygusuna sahip olacaklardır.

Bunlar ve benzerleri gibi din karşıtı akımlar yeni yetişen genç nesillerimize iyice öğretilmeli, bunlara karşı akıl ve vahiyden beslenen sağlam bir inanç berraklığı oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

A. Flew. *The Presumption of Atheism*. New York, 1976.

Aydın, Mehmet. *Din Felsefesi*. İzmir: D.E.Ü. Matbaası, 1990.

Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1987.

Güç, Ahmet. *Satanizm Şeytan'a Tapmanın Yeni Adı*. Ankara, 2002.

Hançerlioğlu, Orhan. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989.

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Agnostisizm>, erişim tarihi: 19. 02. 2016.

<http://www.diyabet.gov.tr/turkish/duyuru.asp?id=83>.

²² el-Fatiha, 1/ 6.

²³ Tekfir, bir Müslümanın veya Müslüman zannedilen bir bireyin İslam dininden çıktığını ilan etmektir ve bunun İslam hukukuna göre önemli yaptırımları bulunmaktadır. Bu yaptırımlardan en önemlisi küfrüne karar verilen kimsenin dünya hayatında İslam toplumunun Müslümana verdiği haklardan ve hatta insan haklarından mahrum edilmesidir. Diğer mahrumiyetler için bkz. Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi Giriş*, (İstanbul: Damla Yayınevi, 1991), 276.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Okültizm>, erişim tarihi: 19. 02. 2016

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Spiritüalizm>, erişim tarihi: 19. 02. 2016.

İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlm-i Kelâm*. Haz. Sabri Hizmetli, Ankara, 1981.

Özarslan, Selim. *Günümüz İnanç Kelam Problemleri*. Ankara: Nobel Yayınları, 2016.

Özarslan, Selim. *Kelam Tarihi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2013.

Topaloğlu, Bekir. *İslâm Kelamcılarına ve Filozoflara Göre Allah'ın Varlığı (İsbât-i Vâcip)*, Ankara, 1992.

Topaloğlu, Bekir. *Kelam İlmi Giriş*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1991.

Yitik, Ali İhsan. “Doğu Kökenli Batılı Akımlar” *Diyanet Aylık Dergi*. Sayı: 221, Mayıs, 2009, 59.

ENGELLİ GENÇLERDE DİN ALGISI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Adem EFE

Prof. Dr., SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

ademefe@sdu.edu.tr

Ayşe DEMİR

Bilim Uzmanı, SDÜ Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı

aysedemir@sdu.edu.tr

Giriş

Gençlik, bireyin kendisini, yaratıcıyı ve evreni anlamlandırma süreci içinde, varlık alanında kendini ön plana alarak dünyayı ve yaşanan olayları yorumlamayı tercih ettiği, bununla beraber iç ve dış dünyayı anlamaya çalışırken bazı gelgitleri yaşadığı fırtınalı bir dönem olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle, yaşadığı çevreyle iletişim kurmada ve kimlik inşasının ilk adımlarının atıldığı gençlik dönemi, ömür sermayesinin en önemli kazanımlarının elde edildiği ve ileri yaşlardaki kemal dönemi için önemli ve bereketli bir havza olduğu söylenmektedir.¹

Gençlerin, kişiliğinin gelişmesinde ve karakterinin şekil almasında dini inanç ve öğretilerin, ahlaki ve toplumsal değerlerin çok önemli bir yerinin olduğu bilimsel bir gerçektir. Günümüz şartlarında seküler kültürün hiçbir şekilde karşılayamadığı anlam sorunsalı ve bunun sonucunda ortaya çıkan varoluşsal boşluk ve hiçlik duyguları, yıkıcı ve olumsuz bir karakter yapısının oluşmasına zemin hazırlamada en büyük etkenlerden biri olmaktadır. İnsanoğlu yaradılışı itibarıyla zor ve sancılı bir dönemden geçerek eğitimini ve gelişimini tamamlamak ve öğrendiklerini hayatının tamamına uygulamak durumundadır. Bu noktada, gençlerin kişilik ve karakter gelişiminde, inanç ve değer boyutunun güçlü bir şekilde açığa çıkarılması ve öneminin vurgulanması gerekmektedir. İnsan kalitesini arttırmada, bilimsel bilginin din ve değerler alanının bilgisine başvurulması gerekmekte, bu konuda işbirliğine girilmesi ve bütünleştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.²

Din ve toplum arasında karşılıklı ve güçlü bir etkileşim bulunmaktadır. Din, toplumu etkilediği, değiştirdiği gibi, toplumda dini etkilemekte ve yerine göre de şekillendirmektedir. Hızla değişen ve gelişen dünyada, gençliğin din algısı ve inanç konusu hakkındaki görüşleri de değişebilmektedir.³ Teknolojinin hız kazanması, nüfus artışı, yaşlılık, hastalık, doğum öncesi ve sonrası vb. nedenlerden dolayı hem dünyada hem de ülkemizde engelli nüfus giderek artmaktadır. Bu nedenle toplumun önemli bir kısmını oluşturan engelli bireylerin, engelli gençlerin din ve inanç konusu hakkındaki görüş ve düşüncelerin ele alınması, incelenmesi gerekmektedir.

Araştırmada, engelli gençlerin görüş ve bakış açısıyla din ve dinsizlik kavramı, inanç kavramıyla ilgili düşünceleri, dini inancın engelli gençlerin hayatındaki yeri, sorunlarını çözmede dini inançtan destek alıp/almadıkları, dini eğitim konusundaki görüş ve önerileri, engelli olmanın kaderle ilişkisi olup/olmadığı konusu hakkındaki düşünceleri, engelli gençlerin Hz. Peygamber hakkında ne kadar bilgi sahibi oldukları, engelli gençlerin Hz. Peygamber'in örnek aldıkları davranışları hakkındaki düşünceleri mülakat yoluyla elde edilen veriler doğrultusunda değerlendirilerek yorumlanmıştır.

¹ Ali Erbaş, *Hz. Peygamber ve Gençlik*, 1. Baskı, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 7.

² Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, 1. Baskı, (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2009), 9.

³ İsmail Akyüz, "Türkiye'de Gençlik, Din ve Değerler Konusunda Yapılan Ampirik Araştırmaların Yöntem ve İçerik Analizi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SÜİFD)*, XVII/30 (2014): 2.

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmada, engelli gençlerin bakış açısıyla din kavramı, dinsizlik kavramı, inanç kavramı, dini inancın engelli gençlerin hayatındaki yeri, engelli gençlerin sorunları çözmede inançlarından ne kadar destek aldıkları, dini eğitim hakkındaki görüşleri, engellilik ve kader ilişkisi, engelli gençlerin Hz. Peygamber hakkında ne kadar bilgi sahibi oldukları, engelli gençlerin Hz. Peygamber'in örnek aldıkları davranışları ele alınmıştır.

2. Araştırmanın Yöntemi, Deseni ve Veri Toplama Tekniği

Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmada amaç, derinlemesine betimleme yapabilme, görüşme sonucunda elde edilen verileri yorumlayabilme ve katılımcıların bakış açısını anlayabilmedir. Araştırma, nitel araştırma yönteminin fenomenoloji (olgubilim) araştırma desenine uygun olarak çalışılmıştır. Olgubilim deseni, günlük hayatta farkında olduğumuz fakat ayrıntılı bilgisine sahip olmadığımız olgulara odaklanmaktadır.⁴ Araştırmada veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme tekniği, araştırmacı tarafından hazırlanmış soru formlarıyla uygulanmıştır. Katılımcılara toplamda 18 soru sorulmuştur. Katılımcıların kimliklerinin saklı kalması konusunda gerekli hassasiyet gösterilerek katılımcı kısaltması "K", cinsiyet kısaltması kadın için "K", erkek için "E" şeklinde yazılmıştır. Örnek: Katılımcı 1=Kadın (K 1=K), Katılımcı 2=Erkek (K 2=E).

3. Araştırmanın Çalışma Gurubu

Araştırmanın çalışma gurubu, yaşları 16 ve 22 yaş aralığında bulunan toplam 20 engelli gençten oluşmaktadır. Araştırmaya katılan 10 kişi bedensel (ortopedik) engelli, 10 kişi ise süregen hastalık nedeniyle engelli olan gençlerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılanların cinsiyet dağılımı 13'ü kadın, 7'si erkektir. Araştırmaya katılan gençlerin tamamı lise öğrencisi olup, eğitimleri devam etmektedir. Araştırmada gönüllü katılım esas alınarak, araştırmaya kendi istek ve rızasıyla katılmak isteyen kişilerle görüşülme yapılmıştır. Katılımcılardan 10 kişi Ağrı'da, 10 kişi ise Rize'de ikamet etmektedir. Katılımcılarla yer ve zaman konusunda bilgi alışverişinde bulunularak onların istediği uygun bir ortamda görüşme gerçekleştirilmiştir.

4. Araştırmanın Problemi

Araştırmanın temel problemi, engelli gençlerin din ve inanç kavramı hakkındaki görüşlerinin ele alınmasıdır. Araştırmanın temel problemi göz önünde bulundurularak araştırmada şu alt problemlere cevap aranmıştır.

1. Engelli gençler, din ve dinsizlik kavramını nasıl tanımlıyor?
2. Engelli gençlerin inanç kavramıyla ilgili düşünceleri nedir?
3. Engelli gençler, inandıkları dinin gereklerini yerine getirebiliyor mu?
4. Engelli gençler, sorunları çözmede inançlarından ne kadar fayda sağlıyorlar?
5. Engelli gençler, din görevlilerinden ve çevrelerindeki dindar insanlardan destek alıyor mu?
6. Engelli gençlerin dini eğitim hakkındaki görüşleri nedir?
7. Engelli gençlerin, engellilik ve kader ilişkisi hakkındaki görüşleri nedir?
8. Engelli gençler, Hz. Peygamber hakkında ne biliyor?
9. Engelli gençler, Hz. Peygamber'in davranışlarını örnek alıyor mu?

⁴ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016), 69.

1. SAKATLIK (YETİYİTİMİ), ÖZÜRLÜLÜK VE ENGELLİLİK KAVRAMI

Engelli, özürlü kavramı ve tanımı konusunda belirsizlik görülmektedir. Bu belirsizlik, yasalara, yönetmeliklere, örgütlere göre farklı tanımlar yapılmasından; yasa ve kurumun olguya yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayıdır ki içinde yaşadığımız toplumda özürlü, engelli ve sakat tanımlamalarının çoğu zaman birbirine karıştırıldığı görülmektedir.⁵

Sakatlık, kavram olarak dünyanın hemen hemen her yerinde yaygın kullanılmaktadır. Bir şeyi yapabilme yetisine, gücüne sahip olmanın aksine, bu durumdan mahrum kalma anlamına gelmekte ve bu şekilde tanımlanmaktadır. Günlük hayatta, yeti yitimi olan insanları sakat olarak nitelendirmek, bedensel ve zihinsel açıdan anormal ölçüde eksik ya da yetersiz olduklarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu durum aynı zamanda normal insanlar gibi herhangi bir faaliyete katılamayan insan grubunu ifade etmek için de kullanılmaktadır.⁶

Sakatlık, duyu eksikliği ya da bedensel, zihinsel bir yeti yitiminden çok, bu farklılığı toplumun nasıl algıladığı ve ne şekilde inşa ettiğini anlatan bir kavram olarak kullanılmaktadır. Yeti yitimi, fiziksel gerçekliğe sahip bir kavram olarak ifade edilirken, sakatlık kavramı toplumsal yapı tarafından inşa edilmektedir.⁷

Dünyada ve Türkiye’de, uzun yıllar engelli ve özürlü kavramları üzerine her iki kavramı da içine alacak, kapsayacak ortak bir tanımlama yapılmaya çalışılmış, fakat zaman ve kültürel farklılıklar nedeniyle ülkeler arasında hatta aynı ülke içinde farklı tanımlamaların yapıldığı görülmektedir.⁸

Türk Dil Kurumu (TDK), engelli kavramını, “engeli olan, manialı, vücudunda eksik veya kusuru olan” şeklinde tanımlamaktadır.⁹ Özürlü kavramını: “özürlü olan, engelli” şeklinde tanımlamaktadır.¹⁰

Özürlüler Kanunu ve İlgili Mevzuat, özürlülüğü, “doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duysal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlamada ve günlük gereksinimlerini karşılamada güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi” olarak tanımlamaktadır.¹¹

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) engelliği tanımlamak için “sakat” kavramını kullanmış ve bu kavramı: “Sakat, uygun bir iş temini, muhafazası ve işinde ilerlemesi hususundaki beklentileri, kabul edilmiş fiziksel veya zihinsel bir özür sonucu önemli ölçüde azalmış olan bireyi ifade eder” şeklinde tanımlamıştır.¹²

Birleşmiş Milletler (BM) Örgütü’nün 9 Aralık 1975 tarih ve 3447 sayılı kararı ile “Özürlü Kişilerin Haklarına Dair Bildiri” de “özürlü kişi” şu şekilde tanımlanmıştır. “Fiziksel ve zihinsel yeteneklerinde doğuştan veya sonradan meydana gelen yoksunlukların sonucu olarak, kısmen veya

⁵ Adem Efe, “Engelli Çocuk ve Ailelerinin Sorunlarının Belirlenmesi ve Bunların Çözümünde Dinin Rolü (Isparta Spastik Çocuklar Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2006): 170.

⁶ Thomas Carol, “Sakatlık Kuramı: Kilit Fikirler, Meseleler ve Düşünürler”, *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak Derleyenler Dikmen Bezmez v.dğr.*, (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011), 31.

⁷ David L. Braddock - Susan L. Parish, “Sakatlığın Kurumsal Tarihi”, *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak Derleyenler Dikmen Bezmez v.dğr.*, (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011), 101.

⁸ Özge Özgür Sayar v.dğr., *Özürlülerle Toplumsal Bütünleşmeye Bir Adım*, (Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını, 2008), 1.

⁹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 800.

¹⁰ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 1872.

¹¹ T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, *Özürlüler Kanunu ve İlgili Mevzuat*, 4. Baskı, (Ankara: T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayınları 2010), 1.

¹² 159 Sayılı ILO Sözleşmesi.

tamamen, kendi başına normal ve/veya sosyal yaşamını yaşamayan kişileri” ifade eder şeklinde tanımlamıştır.¹³

Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization-WHO, 2001) tarafından yapılan uluslararası yetersizlik, özürlülük ve engellilik sınıflandırması dünyada pek çok ülkede geniş kapsamlı olarak kullanılmaktadır. Kullanılan tanımlar üç başlıkta altında toplanmıştır: Yetersizlik (Impairment): Psikolojik, fizyolojik veya anatomik yapının fonksiyon kaybı ya da normalden sapması durumudur. Organ seviyesindeki bozuklukları ifade eder. Özürlülük (Disability): Sağlığın bozulması sonucu oluşan yetersizlikten dolayı herhangi bir yeteneğin normal kabul edilen bir kişiye göre azalması veya kaybedilmesidir. Bireysel düzeydeki bozuklukları ifade eder. Engellilik (Handicap): Yetersizlik veya özürlülük nedeniyle, kişinin yaş, cinsiyet, sosyal ve kültürel durumuna göre normal kabul edilen yaşantısını yerine getirememesi durumudur.¹⁴

2. ENGELLİLİK VE ENGEL TÜRLERİ

Engellilik veya engelli kavramı, kişinin doğuştan ya da sonradan herhangi bir nedenden dolayı (kaza, hastalık vb.) kişinin, bedensel, zihinsel, ruhsal, duysal ve sosyal yeteneklerini farklı derecede yitirmesi nedeniyle, toplumsal hayata uyum sağlamada ve günlük ihtiyaçlarını karşılamada güçlük yaşama veya bunları yerine getirememesi durumunu ifade edememesi anlamında kullanılmaktadır. Engel türleri altı başlık altında ele alınmıştır.¹⁵ Bunlar;

2.1. Ortopedik (Bedensel) Engelli

Herhangi bir nedenden dolayı, kas ve iskelet sisteminde yetersizlik, eksiklik ve fonksiyon kaybı olan kişidir. El, kol, ayak, bacak, parmak ve omurgalarında, kısalık, eksiklik, fazlalık, yokluk, hareket kısıtlılığı, şekil bozukluğu, kas güçsüzlüğü, kemik hastalığı olanlar, felçliler, Serebral Palsi, spastikler ve spina bifida hastalığı olanlar bu gruba girmektedir.¹⁶

2.2. Görme Engelli

Yasal anlamda, gören gözün olağan görme gücünün onda birine yani 20/200'lük görme keskinliğine veya daha azına sahip olan ya da görme açısı yirmi dereceyi aşmayan kişilere görme engelli olarak tanımlanmaktadır. 20/200'lük anlamı, görme yetersizliğine sahip kişinin 60 cm'den görebildiğini, normal görme gücüne sahip kişinin ise 6 metreden görebilmesidir.¹⁷

2.3. İşitme Engelli

İşitme duyusunun gerçekleşmesi için, sesin var olması, kulağa ulaşması ve insan kulağının alabileceği sınırlar içinde olmasına aynı zamanda işitme yolu aracılığıyla yani dış, orta ve iç kulak bölümlerini aşarak beyne ulaşması ve beynin işitme merkezinde algılanması gerekmektedir.¹⁸ İşitme engelli, doğum öncesi, doğum sırası veya doğumdan sonrasında işitme duyu organının fonksiyonlarında çeşitli derecelerde meydana gelen duyu noksanlığına bağlı olarak; bireyin uyarıldığında sesleri beyne iletmesini, dil edinmesini, eğitimini ve gelişimini, özellikle iletimdeki görevlerini yerine getirmesini engellemiş kişi olarak tanımlanmaktadır.¹⁹

2.4. Dil ve Konuşma Engelli

¹³ Sayar ve dğr, *Özürlülerle Toplumsal Bütünleşmeye Bir Adım*, 1-2.

¹⁴ Sayar ve dğr., *Özürlülerle Toplumsal Bütünleşmeye Bir Adım*, 2.

¹⁵ Yusuf Uzun ve dğr., “Konya İli Seydişehir İlçesinde Yaşayan Engellilere Ait Verilerin Veri Madenciliği Metodu İle Analizi”, *Engelsiz Bilişim 2013 Sempozyumu (Uluslararası Katılımlı)*, Editörler Hasan Tınmaz – İlker Yakın, (İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları, 2014), 93.

¹⁶ T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, *Toplum Özürüllüğü Nasıl Anılıyor*, (Ankara: T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayınları, 2002), 28.

¹⁷ Kenan Okan - Nevzer Okan, (2006), *Evimizdeki Engelli (Ana-Baba El Kitabı)*, (Ankara: Milli Eğitim Sağlık Eğitimi Vakfı Yayınları), 16-17.

¹⁸ Sayar ve dğr, *Özürlülerle Toplumsal Bütünleşmeye Bir Adım*, 63.

¹⁹ Okan - Okan, *Evimizdeki Engelli (Ana-Baba El Kitabı)*, 68.

Farklı nedenlerden dolayı konuşamayan veya konuşmanın hızında, akıcılığında, ifadelerinde aksaklık, bozukluk olan ve ses bozukluğu olan kişi olarak tanımlanmaktadır. Duyduğu halde konuşamayan, gırtlaklı alınanlar, konuşmak için alet kullananlar, kekemeler, afazi, dil-dudak, damak-çene yapısında bozukluk olanlar bu gruba girmektedir.²⁰

2.5. Zihinsel Engelli

Zekâ, kavram olarak, doğuştan var olan ve hayatımız boyunca tecrübelerimizle gelişim gösteren, problem çözme ve muhakeme gücü olarak tanımlanmaktadır. İnsanoğlu sahip olduğu bu güçle kendisini ve çevresini anlar, olayları muhakeme ederek, sonuçlar çıkarır ve hayatını devam ettirir. Zihinsel engellilik, doğum öncesi, doğum sırasında ya da doğum sonrasında çeşitli nedenlerden dolayı, genel zihinsel işlevlerde normal durumun çok ötesinde önemli derecede zekâ geriliği ve bunun yanı sıra uyumsal davranışlarda yetersizlik gösterme durumu olarak ifade edilmektedir.²¹ Zekâ geriliği olanlar (mental retardasyon), Down Sendromu, Fenilketonuri (zekâ geriliğine yol açmışsa) bu grubun içine girmektedir.²²

2.6. Süreğen Hastalıklar

Beynin doğum öncesi, doğum esnasında ve doğumdan sonra bebeklik ve çocukluk döneminde çeşitli nedenlerden dolayı hasara uğramasından dolayı, nörolojik adalelerinin, özel ve genel duyu organlarının, mental ve emosyonel sistemlerinin içinde bulunduğu bir hastalık kombinasyonudur.²³ Süreğen hastalıklar, bireyin çalışma kapasitesi ve fonksiyonlarının engellenmesine neden olan, devamlı bakım ve tedavi gerektiren hastalıklar olarak tanımlanmaktadır. (Kan hastalıkları, kalp-damar hastalıkları, solunum sistemi hastalıkları, sindirim sistemi hastalıkları, idrar yolları ve üreme organı hastalıkları, cilt ve deri hastalıkları, kanserler, endokrin ve metabolik hastalıklar, ruhsal davranış bozuklukları, sinir sistemi hastalıkları, HIV.)²⁴

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

1. Din Kavramına Yüklenen Anlamlar

Katılımcılara, “Din nedir? Din denildiğinde aklınıza nasıl bir tanımlama geliyor?” Sorusu yöneltilmiştir. Elde edilen veriler değerlendirildiğinde, katılımcıların birçoğu, din kavramını tanımlarken, “*inanç sistemi*” olduğuna vurgu yapmışlardır. Din kavramını tanımlarken öne çıkan, dikkat çeken kavramlar, “*amaca bağlanma, izlememiz gereken yol, Allah tarafından konulmuş kanun, emredilmiş görev, yaşayış ve inanış biçimi, doğru bildiğimiz davranışlar, tanrının varlığına ve ahiret hayatına inanma, ibadet etme, herkese eşit davranmak, iyiyi ve kötüyü ayırt etme, herkese kapısı açık inanç bütünü, yasaklara uyma, Allah’ın varlığına ve birliğine inanma, yaratıcının olması, peygambere inanma, dünyaya geliş nedeni, hayata anlam aramak, dünyaya geliş nedeni, sığınak, evrensel bir nitelik, insanın ahlaki yapısı, güç*” dır.

Katılımcılar, dini tanımlarken, inandıkları dinin adı her ne olursa olsun, dinin insan hayatında olması gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Aynı zamanda dinin insanların hayatını düzenleyen bir sistem olduğunu ifade etmişlerdir. Dinin, insanların hayatlarını devam ettirebilmesinde, toplumsal hayattaki düzenin sağlanmasında dinin, önemli bir yere sahip olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların, din kavramıyla ilgili görüşleri değerlendirildiğinde din için olumlu tanımlamalar yaptıkları, dinin olumsuz yönde eleştirmedikleri dikkat çekmektedir.

Katılımcıların konuyla ilgili dikkat çeken ifadeleri şu şekildedir:

²⁰ T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, *Toplum Özürlülüğü Nasıl Anılıyor*, 28.

²¹ Mustafa Öztürk, *Hayata renk katanlar "engelli grupları"*, (Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 2013), 28.

²² T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı, *Toplum Özürlülüğü Nasıl Anılıyor*, 28.

²³ Okan - Okan, *Evimizdeki Engelli (Ana-Baba El Kitabı)*, 17.

²⁴ Yener Şişman ve diğerleri, *Özürlülerin Çalışma Yaşamına Katılma Gereği ve Türkiye’de Bu Bağlamda Uygulanan Sosyal Politikaların Genel Bir Değerlendirmesi –Kota Yönteminin Uygulanmasına İlişkin Bir Eskişehir Örneği*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011), 5.

“Din, özellikleri olan bir **inançtır**. Bir sürü din vardır. Bütün dinlerin farklı özellikleri vardır, insanlar kendine en yakın hissettiği ona göre en doğru bulduğu dine inanır.” (K 8=E)

“Din, insanın hayatta bir **amaca bağlanma** ona göre şekillenmesidir. Dini olan bir insan amaca bağlanır, ona göre yaşar.” (K 15=K)

“Din amaçtır, yaşamak için kesinlikle **izlememiz gereken yoldur** inancımız ne olursa olsun.” (K 16=E)

“Peygamberlerin getirdiği kitaba ve **peygamberlere inanmak**, din denildiğinde peygamberlerin getirdiği veya bize neyin doğru neyin yanlış olduğunu göstermek istediği inanış biçimleri.” (K 9=K)

“Din **dünyaya geliş nedenimizdir**. Hayatta anlam aramaktır. Zor durumda sığınacağın bir **sığınaktır**.” (K 10=K)

“Din belli bir kuralların olduğu ve herkese kapısı açık bir **inanç bütünüdür**.” (K 5=K)

“Evrensel bir niteliktir. Aklıma **ibadet** etmek geliyor.” (K 12=E)

“Din nedir denildiğinde aklıma **insanın ahlaki yapısı** gelir. Bizi bir yaratan var ama biz onu göremiyoruz ama o bizim hep yanımızda bize hep yardım ediyor.” (K 13=K)

“Din, **Allah’ın birliğine ve tekliğine inanmak**, Allah’ın verdiği yasaklara uyma.” (K 4=K)

2. Dinsizlik Kavramına Yüklenen Anlamlar

Katılımcıların “Dinsizlik nedir?” sorusuna verdiği cevaplar değerlendirildiğinde, katılımcıların çoğu, dinsizlik kavramını “**inançsızlık**” ve “**hiçbir dine inanmama**” şeklinde tanımlamışlardır. Katılımcılar, dinsizlik kavramıyla ilgili yaptığı diğer tanımlamalar, “**Allaha inanmamak, yaratıcıya inanmamak, dine inanmayan, yaptığı şeylerin sonucu olduğuna inanmamak, hayatı anlamlandırmayı istememe, tanrı olmadığını varsaymak, başıboş yaşayan, tesadüf üzerine kurulu bir düzenin olduğuna inanan kişi, kural tanımama, Allah’ın yolundan gitmeyen**” şeklindedir.

Katılımcılar, genel anlamda dinsizlik kavramını, hiçbir dine inanmamak, insanın yaratılış ve varoluş amacını bilmemesi, bu dünyaya neden geldiğini ve nereye gideceğini bilmemesi olarak tanımlamışlardır. Dünyada var olan düzenin bir yaratıcı tarafından yapılmadığını kabul edilmesi de dinsizlik olarak ifade edilmiştir. Gençlerin gözüyle din, insan hayatını düzenleyen, insan hayatını anlamlandıran bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Bunun aksini yaşamak dinsizlik olarak görülmüştür. Katılımcıların konuyla ilgili görüşleri değerlendirildiğinde gençlerin çoğu, dinsizlik konusunda hemfikir oldukları dikkati çekmektedir.

Katılımcıların dinsizlik kavramına yönelik dikkat çeken ifadeleri şu şekildedir:

“**Hiçbir dine inanmamak, başıboş yaşayan, geldiği ve gideceği yeri bilmeyen.**” (K 3=K)

“**Hiçbir şeye inanmayan, dünyanın bir patlama sonucu olduğunu zannedenlerdir.**” (K 13=K)

“**Var olan şeylerin bir tesadüf üzerine kurulu bir düzen olduğuna inanan kişiler** dinsizdir.” (K 14=K)

“**Bilime dayanarak tanrı olmadığını varsaymak.**” (K 12=E)

“**Kural tanımamazlık.**” (K 5=K)

“**İnsanın yaşadığı hayatı anlamlandırmak istememesidir.**” (K 11=K)

“**Hiçbir dine veya inanca inanmamak.**” (K 2=E)

“**Hiçbir şeye inanmamak ve yaptığı şeylerin sonucu olduğuna inanmamak.**” (K 1=E)

3. İnanç Düşüncesi

Katılımcıların “İnanç düşüncesi kafanızda tam olarak ne zaman oluştu? Sorusuna verdiği cevaplar değerlendirildiğinde, katılımcılar, inanç düşüncesinin oluşma zamanı için “**aile içinde**

öğrendim, aklımın ermeye başladığı zamanda, ergenlik döneminde, zor durumda kaldığımız ya da korktuğumuz zamanlarda, yapacaklarımızın sınırlı olduğunun farkına vardığımızda, kendim araştırdığım öğrendiğimden beri, kendime inandığım zaman, çevremi incelediğim zaman, camiye gidince, eksik yanlarımın bir mükâfatı olacağına inandığım gün” gibi ifadeleri kullanmışlardır.

Gençler, inanç düşüncesinin zor durumda kalındığında, çaresizlik hissine kapıldığında, yaşanan olumsuz olaylar karşısında yapılacak hiçbir şeyin olmadığını hissettikleri anda oluşmaya başladığını ifade etmişlerdir. Gençlerin, günlük hayatta karşılaştıkları zorluklar, olumsuz durumlar, deneyimler inanç düşüncesinin oluşmasına zemin hazırladığı, inancın kuvvetlenmesine olumlu yönde etki ettiği görülmüştür. İnanç düşüncesi, gençlerin gelişim sürecinde yer edinmeye, anlam kazanmaya, belirginleşmeye başladığı söylenebilir.

Katılımcıların inanç düşüncesiyle ilgili dikkat çeken ifadeleri şu şekildedir:

“Zor bir durumda kaldığımız veya korktuğumuz zamanlarda insanlar bir şeye sığınmak ister işte bu zaman din devreye girer. İnanma duygumuz oluşur. Bir olayın başıma gelmesiyle yapacak hiçbir şey yokken elimden gelen hiçbir şey yoksa zihnimde kendimi bir şeylere inanarak teselli ederim. Bunu yaşadığımda bir şeylere demek ki inanmam gerektiğini yani kafamda oluştuğunu görürüm.” (K 14=K)

“Çaresiz kaldığımda veya insanların yapacaklarının sınırlı olduğunun farkına vardığımda.” (K 10=K)

“İnanç düşüncesi, kafamda hocalardan duyduğum, kendim araştırdığım öğrendiğimden beridir var. Baktım ki bu dünya yoktan var olmadı elbette Allah’ım bizi buraya koydu ve bizi bu sınava tabi tuttu.” (K 13=K)

“Bu dünyadaki eksik yanlarımın illaki bir mükâfatı olacağına inandığım günden beri.” (K 11=K)

“İnanç, aklımın bir şeyleri anlamaya başladığı zaman ortaokulda.” (K 8=E)

4. İnanç Öğrenilen Bir Kavram mı? Yoksa İçsel Bir Süreç mi?

Katılımcılara, “İnancın öğrenilebilen bir kavram mı? Yoksa içsel bir süreç mi? olduğu hakkında soru yöneltmiştir.” Elde edilen veriler değerlendirildiğinde, katılımcıların birçoğu inancı içsel bir süreç olarak değerlendirmişlerdir. Katılımcılardan bazıları, inancın öğrenilebilen bir kavram olduğunu bazıları ise inancın hem içsel hem de öğrenilebilen bir kavram olduğunu ifade etmişlerdir.

Katılımcılar, inanç kavramının öğrenilebilmesi için, bireyin önyargılardan uzaklaşması gerektiği ifade etmişlerdir. Katılımcılar, inancın ne kadar öğrenilirse öğrenilsin insanın kendi iç dünyasında, benliğinde, akli ve mantığıyla özdeşleşmesi gerektiğini belirtmişlerdir. İnanç konusunda akla takılan soruların cevabını bulmak için, insanoğlunun inanca dair öğrendiği her şeyi kalbiyle de tasdik etmesi gerektiğini ifade ettikleri görülmüştür. Bundan dolayı katılımcıların çoğu, inanç kavramını daha çok içsel bir süreç olduğunu vurgulamışlardır.

Katılımcıların konuyla ilgili dikkat çeken ifadeleri şu şekildedir:

“İnanç, sıfır bir önyargıyla yaklaşıldığı zaman öğrenilir. Saçmalık olarak bakılmazsa ama çoğumuzda içseldir. Öyle gördük öyle biliyoruz ne kadar araştırırsam da bu sonuç içimde değişmez gibi.” (K 15=K)

“İçsel bir süreçtir. Çünkü ne kadar öğrenirsek öğrenelim bazen kendi içimizdeki sorulara istediğimiz ya da bize mantıklı gelen cevapları bulamayız.” (K 11=K)

“İçsel bir süreçtir. Çünkü elinde neye inanacağına dair bir kanıt yok kalpten hissedersin.” (K 5=K)

“İnanç, tam anlamıyla içsel bir süreçtir. Çünkü çocukluk döneminden başlayan gözlemsel ve düşünsel adımlar başlar ve devam eder.” (K 6=K)

İnanç düşüncesinin hem öğrenilebilen hem de içsel bir süreç olduğunu düşünen katılımcılar, insanların doğuştan hiçbir dini bilmedikleri ve dini inanca sahip olunmadığında dikkat çekerek, inanç düşüncesini yaşayarak, tecrübe ederek öğrenildiğini ifade etmişlerdir. İnanç düşüncesinin, araştırma ve öğrenme yoluyla oluştuğunu düşünen katılımcılar, bu durumun dünyanın varlığını anlamlandırma ve sorgulama neticesinde ortaya çıktığını, gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Yaratıcının olduğuna inanılması, içsel bir süreç olarak değerlendirilmiştir.

“İnanç öğrenilebilen bir şeydir. Din olarak ele aldığımızda inançlı bir şekilde biz doğmadık, inanmamız gereken şeyleri yaşayarak ve tecrübe ederek öğrendik. İçsel gelen şey yüce bir varlığın olduğunu inanmamdır.” (K 14=K)

“İkisi de olmalıdır. Bir insanın dini içsel yaşaması için din hakkında bilgisi olmalıdır.” (K 10=K)

“Hem öğrenip, araştırarak hem de içsel bir süreçtir. Aklın kabul etmediğini, kalpte kabul etmez.” (K 3=K)

5. Dini İnançın Yaşantıdaki Yeri

Katılımcılara “Dini inancınız yaşamınızda ne kadar yer tutmaktadır? ve İnanıldığınız dinin gereklerini yerine getirebiliyor musunuz? Başlıklı iki ayrı soru yöneltilmiştir. Katılımcılardan elde edilen veriler değerlendirildiğinde, katılımcılardan bazıları görüşlerini “*dini inancın yaşamında üst planda olduğunu, çok fazla yer tuttuğunu, yaşamın her alanında inancından destek aldığını, bazıları, sadece tehlikeli ve ihtiyacımız olduğu anlarda, bazıları ise çok az yer kapladığını, bayramlarda ve özel günlerde hatırladığını*” şeklinde ifade etmişlerdir.

Katılımcılar, inandıkları dinin bütün yaşantılarına etki ettiğini belirterek, inançlarının hayatlarının her alanında yer aldığını belirtmişlerdir. Katılımcılar, dünya hayatı içinde yaşanan her şeyin dinle ilişkisi olduğuna inandıklarını ifade ederek, insan yaşantısının da dinden bağımsız olamayacağına ve düşünülemeyeceğine dikkat çekmişlerdir. Katılımcılarda dini inancın bir sebep sonuç ilişkisi içinde var olduğu, yaşanan her şeyin bu ilişki içinde değerlendirilmesi gerektiği düşüncesinin hâkim olduğu görülmüştür. Katılımcıların, dini inancın hayatlarındaki yeri konusu hakkındaki görüşlerine bakıldığında, dinin, dünya hayatı içinde yaşanan fiziksel ve ruhsal sorunları çözmede sığınılacak bir liman, bir çıkış yolu olarak yaşantılarının merkezinde yer aldığı görülmüştür.

Katılımcıların konuyla ilgili dikkat çeken ifadeleri şu şekildedir:

“Fiziksel veya ruhsal sorunlar yaşadığım zaman dine sığınırım. Kendimin aşamayacağı bir sorun olduğunda dua ederim. Bunu yaptığım zaman hayatımın her alanını kapsayabilir. Çünkü dünyada yaşadığım her şeyin dinin kurallarıyla ilişkisi vardır.” (K 14=K)

“Sadece tehlike anlarında, ihtiyacımız olduğu anlarda.” (K 8=E)

“Çok fazla yer tutuyor çünkü inanıyorsam bir sebebi olduğundan ve sonuçlarını merak ettiğimden.” (K 11=K)

“Zor durumda kaldığımda, bir şeyi dilediğimizde daha birçok şeyde yer tutmaktadır. Yani yaşadığımız her an bunun bilincindeyiz.” (K 3=K)

Katılımcıların, inandıkları dinin gereklerine yerine getirme konusuyla ilgili görüşleri ise, “*gücümün yettiği kadar, yapabildiğim kadarıyla, elimden geldiğince, özel günlerde, bazen yapıyorum, bazılarını yapıyorum, tam olarak yapamıyorum*” şeklindedir.

Dini inançların gereklerini yerine getirme konusunda ise katılımcılar, engel durumundan dolayı zorlandıklarını, inandıkları dinin gereklerini yeterince yapamadıklarını ifade ettikleri görülmüştür. Katılımcıların çoğu, bedenlerindeki eksiklik ve yetersizlik dolayı ibadetleri yerine getirememektedirler.

Katılımcıların konuyla ilgili dikkat çeken ifadeleri şu şekildedir:

*“Evet, **gücümün yettiği kadarını** getirebiliyorum.” (K 16=E)*

*“**Elimden geldiğince** yerine getirmeye çalışıyorum. Fiziken eksik olsam da kalbimim tamamıyla.” (K 5=K)*

*“Normal yaşamımda dini görevlerimi yerine getiremiyorum **sadece özel günlerde** yerine getirmekteyim.” (K 7=E)*

*“**Bazen** getirebiliyorum. Engelli olduğum için zorlandığım zamanlar oluyor.” (K 11=K)*

*“**Tam olarak yerine getiremiyorum.**” (K 19=E)*

6. Sorunları Çözmede İnancın Etkisi

Katılımcılara “Sorunlarınızı çözmede inancınızdan ne kadar hangi oranda fayda sağlamaktasınız?” Başlıklı soru yöneltilmiştir. Elde edilen veriler değerlendirildiğinde, katılımcıların çoğu, sorunlarını çözmede dini inanca başvurdıklarını, ancak dinin sorunları çözmede yüzde yüz etkili olmadığına vurgu yaparak, ama büyük oranda dini inançlarından destek aldıklarını, fayda sağladıklarını belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar ise “*faydalanmıyorum, son çare olarak dine başvururum, herhangi bir işin dua ile düzeleceğini sanmıyorum, bu zamanda inançla hiçbir sorun çözülüyor*” gibi ifadeler kullanmışlardır.

Katılımcıların çoğunluğu sorunları çözmede dini inançlarından destek aldıklarını, sorunları bu şekilde çözüme ulaştırabildiklerini belirtmişlerdir. Katılımcılar, yaşadıkları olumsuz durumlar karşısında sabır göstermeyi dini inançları sayesinde öğrendiklerini, ruhsal açıdan rahatlamak için dini inançlarına sarıldıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan bir kaçısı ise, yaşadıkları çağa işaret ederek, günümüzde hiçbir sorunun dini inançla çözülebileceğine inanmamaktadır.

Katılımcıların konuyla ilgili dikkat çeken ifadeleri şu şekildedir:

*“Bir sorun varsa inancımın **büyük oranda fayda sağlayacağına inanıyorum.**” (K 12=E)*

*“Bazı durumlarda akıl tam anlamıyla sorunu çözmeye yetmez. Bu gibi durumlarda inancımıza sarılabiliriz. Sorunlarımızı çözmede **inancımın %80 oranında fayda sağlıyor.**” (K 5=K)*

“Sabırlı olmamız konusunda faydalı olduğunu düşünüyorum. Ama bence %50 fayda sağlıyor.” (K 10=K)

“Sorunlarımızı çözerken belirli kriterlerim tabi ki var ve inancım bunun %70’ini kapsıyor.” (K 16=E)

“İnancıma güvenirim çoğunlukla. %80 etkiliyor.” (K 2=E)

“Sorun olduğu zaman, başında sıkıntı olduğu zaman Kuran-ı Kerim’den faydalanırım. %70 fayda sağlıyor.” (K 8=E)

“% 50 diyebilirim ne zaman engelli olduğum için dipsiz bir kuyuya düşsem inancım sanki o kuyudaki dipsiz merdiven.” (K 4=K)

*“Kendim bir sonuca varamadığım zaman Allah’a sığınırım. Bu da beni ruhsal açıdan rahatlatır. **Yüzde yüz olmasa da %50 rahatlatıyor.**” (K 14=K)*

*“**Bu zamanda inançla hiçbir sorun çözülüyor.** İnsanlar inançlarını ikinci plana atmışlar.” (K 20=K)*

*“Herhangi bir işin, sorunun **dua ile düzeleceğini sanmıyorum.** Çalışıp emek göstermemiz lazım %30 etkiliyor.” (K 7=E)*

7. Dini İnancın Davranışlara Etkisi

Katılımcılara “Dini inancınız davranışlarınıza yön veriyor mu?” Sorusu yöneltilmiştir. Elde edilen veriler değerlendirildiğinde, katılımcıların konuyla ilgili görüşleri: “*namaz kılınca insana huzur veriyor, ibadet ettiğim zaman ruhum bedenime hafif geliyor, haram yememeye çalışıyorum,*

sevap kazanmaya teşvik ediyor, daha iyi bir insan olmamı sağlıyor, yaşantıma ve kişiliğime yön veriyor, davranışlarıma yön veriyor, insan gibi davranmamızı tetiklemeli, neyin doğru neyin yanlış olduğunu görebiliyorum, kul hakkına girmeme” şeklindedir.

Katılımcılar, dini inancın insan davranışlarını olumlu yönde etkilediğini, ibadet etmenin, dinin koyduğu emir ve yasaklara uymanın insanı kötülüklerden alıkoyduğunu ifade etmişlerdir. Doğru insan olmayı dini inançları sayesinde öğrendiklerini bu durumun kişilik gelişimini olumlu yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Dini inanca göre yaşamının sonucunda elde edilen “sevap” vb. gibi kazanımlar, gençleri iyilik yapmaya sevk etmektedir. Katılımcılar, bu düşüncelerinin yanı sıra inanç konusunda yaşadıkları çağın Müslümanlarını olumsuz yönde eleştirmektedirler.

Katılımcıların konuyla ilgili dikkat çeken ifadeleri şu şekildedir:

“Namaz kılınca insana huzur veriyor ve yaşantımı kolaylaştırıyor.” (K 6=K)

“İbadet ettiğimde ruhum bedenime hafif geliyor rahatlıyorum sanki. Davranışlarıma yön veriyor.” (K 2=E)

“Sevap kazanmak için iyilik yapmak istiyorum hep.” (K 15=K)

“Tabi ki yön veriyor. İnancıma göre neyin doğru neyin yanlış olduğunu görebiliyorum buna göre karar verip hareket ediyorum.” (K 5=K)

“Kesinlikle veriyor. Daha insan gibi davranmamızı tetiklemesi gerekiyor, fakat bu artık dünyamızda çok az görülüyor. Nedense daha çok Müslümanlar yapıyor bu davranışları.” (K 10=K)

“Davranışlarıma yön veriyor. Engelliliğim yüzünden bazen neden böyleyim deyip Allah’a söyleniyorum ama sonra inancım bana bunun sınav olduğunu hatırlatıyor ve ne kadar engelli olursam olayım pes etmemem gerektiğini hatırlatıyor.” (K 4=K)

“Her zaman olmasa da etkiliyor. Davranış olarak yapmam gerekenleri din sayesinde öğreniyorum. Bu da yaşayışımı ve kişiliğimi oluşturuyor. Bu sebeple dinim yaşantımı ve kişiliğime yön veriyor.”

“İnsanlara olan saygım artıyor. Davranışlarım değişiyor. Herkese hak ettiği değeri veriyorum. Kimsenin hakkına girmiyorum.” (K 20=K)

“Haram yememeye çalışıyorum. Kul hakkına girmiyorum.” (K 7=E)

8. Din Görevlileri ve Dindar İnsanlardan Yardım Alma

Katılımcılara “Günlük hayatta din görevlilerinden ya da çevrenizdeki dindar insanlardan destek aldınız mı?” sorusu yöneltilmiştir. Elde edilen veriler değerlendirildiğinde büyük çoğunluğu “destek ve yardım aldıklarını” ifade etmişlerdir. Bazıları ise “herhangi bir yardım almadıkları, din görevlilerine ve dindar insanlara güvenmediklerini” belirtmişlerdir.

Katılımcıların çoğu, karakter gelişiminin devam ettiği gençlik döneminde akıllarına takılan sorulara mantıklı ve makul cevap aramak, bulmak istemektedirler. Araştırmaya katılan gençlerin çoğu, din görevlilerinden ya da çevrelerinde güvendikleri dindar insanlardan yardım aldıklarını, kafalarına takılan sorulara cevap ararken, olumsuz bir durumla karşılaştıklarında din görevlilerinden yardım aldıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan bazıları ise din görevlilerine, dindar insanlara karşı mesafeli olduklarını güvenmediklerini belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan gençlerin düşünceleri dikkate alındığında insan hayatının en önemli dönemlerinden biri olan gençlik döneminde, gençlere yol göstermede, karakter ve kişilik gelişiminde din görevlilerine ve dindar insanlara büyük görev düşmektedir.

Katılımcıların konuyla ilgili dikkat çeken görüşleri şu şekildedir:

“Aldım, bazen olumsuzluğa düştüğümde, kafam karıştığı zaman onlar bizi ruhen çok fazla hafifletiyorlar.” (K 3=K)

“Din görevlileriyle çok konuştum. Çünkü her şeye bir neden arıyorum ve kabul edilebilir bir açıklama.” (K 11=K)

“Yazın Kuran kurslarına gidip ders görüp, bütün sureleri öğrenip ve Kuran-ı Kerimi okuyarak destek aldım.” (K 13=K)

*“Sufizm inancı olan bir **erdemli kişiden** aldım.” (K 12=E)*

*“Ben din **görevlilerine ve dindar insanlara güvenmiyorum**. Ama bazen çaresiz kaldığımda destek aldığım oldu.” (K 10=K)*

*“**İnsanlardan değil** kendim okuyup karar veriyorum.” (K 15=K)*

*“**Güzel kalpli insanlar çok azaldı**.” (K 6=K)*

9. Engellilere Yönelik Dini Eğitim

Katılımcılara, “Engellilere yönelik dini eğitim veriliyor mu? Sizce engellilerin dini eğitimi nasıl olmalıdır?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların, engellilere yönelik dini eğitimin nasıl olması gerektiği konusunda çok toplumun engellilere nasıl davranması gerektiği konusuyla ilgili düşünceleri dikkat çekmektedir. Bunun dışında katılımcılar, her engel türünün farklı gereksinimleri olduğunu ve dini eğitiminde buna yönelik verilmesi gerektiğinin üzerinde durmuşlardır. Bazı katılımcılar ise eğitimin yeterli verildiğini düşünmediklerini belirtmişlerdir.

Katılımcıların, engelli gençlere yönelik dini eğitim konusu hakkındaki görüşlerine bakıldığında, katılımcılardan bazıları dini eğitimin nasıl olması gerektiğinden çok toplumun engelli bireylere nasıl davranması gerektiği konusunda yorum yaptıkları görülmüştür. Toplumun engellilere yönelik olumsuz davranışlar sergilediğini ve bu durumdan rahatsızlık duydukları tespit edilmiştir. Katılımcılar, engel türlerinin farklı olduğuna dikkat çekerek, dini eğitim verilirken engel türlerinin yaşadığı zorlukların göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade etmişlerdir. Katılımcılar, engellilere verilen dini eğitimin, engellilikten kaynaklanan eksikliği gidermesi gerektiğini düşüncesindedir. Katılımcılar, engelli bireylerin din sayesinde bedenlerindeki eksikliği giderebileceğini düşünerek, hayata daha iyi tutunabileceklerini belirtmişlerdir.

Katılımcıların konuyla ilgili dikkat çeken ifadeleri şu şekildedir:

*“Bence engelli birey yoktur. **Onları engelli hissettirecek davranışlarda bulunulmaması** gerekir. Onlarda içimizden birileridir.” (K 7=E)*

*“Bu zamanda **engelliler ikinci plana atılmakta** ve hiçbir insan saygı duymuyor.” (K 20=K)*

*“Bence **engelliler daha düşük** görünüyor. Bunun için engellilere daha fazla değer ve ibadet bilinci verilmeli.” (K 17=K)*

*“Dini eğitim fiziksel olmaktan çok **düşünsel** bir şeydir ve herkesin bunu yapabilmek için bir yardıma ihtiyacı vardır. Gerek aile içinde gerek okulda bu eğitim verilir.” (K 1=E)*

*“**Baskıcı davranılmamalı** ve dinimizin görevleri konusunda zorlama yapılmamalıdır.” (K10=K)*

*“Engellilere yönelik eğitim veriliyor. Ama **herkesin engeli farklı** olduğu için sadece Güler yüz yetmez. Eğer kişinin kolu yoksa din ona kol olmalı, bacağı yoksa din ona bacak olmalı. Çünkü eğer bir gün bacağının olmadığını bilip de düşerse onu kaldıracak bir sebep olsun.” (K 11=K)*

*“**Hangi engel hastası olduğuna bağlı kılınarak** ona göre kolaylık yapılmasıdır bence.” (K 2=E)*

*“Veriliyor mu bilmiyorum ama **gerek duyma engelli gerek görme engelli insanlar için daha ayrıntılı bir dini eğitim** mesela duyma engelliler için din hocalarının işaret dilini öğrenmesi.” (K 9=K)*

*“Bence verilmıyor. Engelli bir insanın **engeli neredeyse din orayı kapatmalıdır**. Özel ders niteliğinde bire bir görüşmeler şeklinde olabilir.” (K 5=K)*

10.Engellilik ve Kader İlişkisi

Katılımcılara “Engelli olmanın kederle bir ilişkisi var mıdır?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğu engelli olmanın kaderle ilişkisi olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılardan, engelliliği; “*sınav, alınyazısı, imtihan*” gibi kavramlarla ilişkilendiren de bulunmaktadır.

Katılımcıların, engellilik ve kader ilişkisi konusunda tam bir teslimiyet düşüncesine hakim oldukları görülmüştür. Katılımcıların çoğu, engelli birey olmayı kaderle ilişkisi olduğuna inandıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların kader konusunda kullandıkları kavramlar ele alındığında dini inançlarına ne kadar bağlı oldukları, engelli olmayı koşulsuz şartsız yaratıcı tarafından verildiğini kabul ettikleri görülmüştür. Katılımcılar, insan yaşantısının “Allah” tarafından belirlendiğine dikkat çekerek, engelli olmanın da Allah’ın takdiri olduğunu ifade etmişlerdir.

Katılımcıların konuyla ilgili dikkat çeken ifadeleri şu şekildedir:

*“**Engelli olmak bir kaderdir**. Sonuçta nasıl yazılırsa o şekilde olur hayatın. Bazı şeylerde irademizi kullanırız ama bazı şeyler elimizde değildir ve bu engelli insanlar için bir sınavdır. Engelli olduğunda hayata küsüyor musun ya da isyan ediyor musun bunlar önemli. Eğer bunun Allah tarafından verildiğini biliyorsam içim daha rahat olur.” (K 13=K)*

*“Engellilik dini açıdan bakılırsa Allah’ın bazı insanlara uyguladığı sınav şeklidir. İnançlı bir insan bunun farkındadır, çoğu şeyden sorumlu tutulmaz. Ben neden bunla sınanıyorum diyenleri de haklı buluyorum kolay değildir. İsyana sürükler, farkında olanlar kabullenir. Kısacası **kaderden daha çok sınav gibi olduğunu düşünüyorum**.” (K 18=K)*

*“Allah’ın bize verdiği bir **imtihandır**. Ona göre de amel defterimiz şekilleneceğine inanıyorum. Yani **kaderimizdir**.” (K 19=E)*

*“**Engellilik bir kaderdir** çünkü Allah bizim yaşamımızı belirlemiştir ve bu bizim için çok kötüdür keşke belli olmasa ya da engellilik olmasa.” (K 2=E)*

*“Sonradan engellilik dışında gebelik dönemi ve sonrası **kaderdir**.” (K 5=K)*

*“Engellilik benim düşüncemde bir **kaderdir**.” (K 1=E)*

*“**Engellilik bir kaderdir** bence, çünkü doğuştan engelli doğan bir birey engelli doğmayı seçmemiştir.” (K 20=K)*

*“**Kaderdir**. Engellilerin sınavı da böyle Allah sınıyor.” (K 14=K)*

*“Engellilik bir kaderdir. **Alınyazısı, doğuştandır**.” (K 7=E)*

11.Engelli Gençlerin Hz. Peygamber Hakkında Bildikleri

Katılımcılara, “Peygamberimiz kimdir? Hayatı ve kendisi hakkında ne kadar bilgi sahibisiniz?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcılar, Hz. Peygamber hakkında teorik anlamda birçok bilgiye sahip oldukları görülmüştür. Doğum yeri ve tarihi, anne ve babasının adı, kaç yaşında peygamber olduğu, ilk vahyin nerede geldiği, dedesini adı ve annesini ne zaman kaybettiği konusunda bilgi sahibi oldukları tespit edilmiştir. Katılımcıların, Hz. Peygamberden bahsederken büyük saygı gösterdikleri ve çok sevdikleri görülmüştür.

Katılımcılar, Hz. Peygamber hakkında teorik anlamda birçok bilgiye sahiptir. Katılımcıların, Hz. Peygamber hakkında bu kadar ayrıntılı bilgiye sahip olmasında katılımcıların, öğrenim hayatlarının devam ediyor olmasının ve aile içinde öğrendikleri bilgilerin etkisi olduğu düşünülmektedir. Katılımcıların çoğunluğunun verdiği cevapların birbirine yakın olması da dikkat çekmektedir. Katılımcılar Hz. Peygamber hakkında bildiklerini ifade ederken Hz. Peygamber’in hayatını anlatırken saygı ve nezaket gösterdikleri, övgü dolu sözlerle bahsettikleri dikkat

çekmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in inandığı din uğruna verdiği mücadeleyi anlatmaları da dikkat çekmektedir.

Katılımcıların konuyla ilgili dikkat çeken ifadeleri şu şekildedir:

"Hz. Muhammed (s.a.v.) 571 yılında Mekke'de doğdu. Babası Kureyş kabilesinin lideriydi. 40 yaşında peygamberlik aldı. Son peygamberdir. Sütannesinin adı Halime'dir. Güvenilir olduğu için "Muhammed-ül Emin" denir. Eşinin adı Hz. Hatice'dir. Hira dağında kendisine ilk vahiy geldi. Annesinin adı Amine, babasının adı Abdullah'tır. Dedesinin adı Abdulmuttalip'tir. Peygamber efendimiz annesini altı yaşında kaybetmiştir." (K 15=K)

"Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah'ın bize göndermek istediği mesajları bize ileten Allah'ın elçisidir. Bizim en önemli kitabımız olan Kuran-ı Kerimi çıkartmıştır. Mesela insanın aklında bir soru olunca Kuran-ı Kerimi açıp sorularının cevabını bulabilir. Son peygamberimizdir. Medine'de vefat etmiştir." (K 11=K)

"Hz. Muhammed hayatıyla ilgili çoğu şeyi biliyoruz çok seviyoruz. İnsanlara çok iyi davranırdı. 40 yaşında peygamber oldu. Onu çok sevdiğimiz için fazla bilgiye sahibiz." (K 12=E)

"Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) 571'de Mekke'de doğdu. İlk sözü ümmettir. Babasının adı Abdullah annesi Amine'dir. Doğru ve dürüsttü. 40 yaşında peygamber edildi. Kitabımız da Kuran-ı Kerim ilk Hz. Muhammed (s.a.v.) vahiye yoluyla geldi." (K 7=E)

"Peygamberimiz Hz. Muhammed as'dır. Çok erdemli, güvenilir, anlayışlı, iyi kalpli ve iyi özelliklerin hepsini içinde barındıran bir kişidir. 40 yaşında peygamber oldu ve Müslümanlığı yaymakta çabaladı." (K 20=K)

"Peygamberimiz Hz. Muhammed'dir. Hz. Muhammed 571 yılında doğmuştur. Mekke'de doğmuştur. Allah'ın insanları bilgilendirmesi için gönderilmiştir. Hz. Muhammed'in bütün davranışları örnek davranışlardır. Adaletli, saygılı, sevgili, hoşgörülü bir insandır. 40 yaşında peygamber olmuştur." (K 8=E)

12.Engelli Gençlerin Hz. Peygamber'in Örnek Aldıkları Davranışları

Katılımcılara, "Hz. Peygamber'in örnek aldığımız davranışlarını hayatınıza nasıl yansıtıyorsunuz?" sorusu yöneltilmiştir. Elde edilen veriler değerlendirildiğinde, katılımcıların tamamı Hz. Peygamberi örnek aldıklarını, davranışlarına ve yaşamlarına yansıttıklarını belirtmişlerdir. Hz. Peygamber'in örnek aldıkları davranışlar; "yalan söylememesi, güvenilir olması, suyu üç yudumda içmesi, kul hakkına girmemesi, sabırlı olması, insanları kırmaması, emanete ihanet etmemesi, hoşgörülü olması, yardımsever olması, adaletli olması, merhametli olması, çalışkan olması, cömert olması, misafirperver olması"dır.

Katılımcıların tamamının, Hz. Peygamber'in hayatı boyunca sergilediği davranışları, inandığı dinin emir ve yasaklarına uygun yaşayışıyla ilgili birçok şeyi bildikleri ve benimsedikleri tespit edilmiştir. Katılımcıların Hz. Peygamberden bahsederken hiçbir şekilde eleştirmedikleri, olumsuz tutum ve davranışlarda bulunmadıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların tamamı, Hz. Peygamber'in birçok davranışını bildikleri ve örnek aldıkları, kendi hayatlarına tatbik ettikleri ve Hz. Peygamber'in sünnetine uygun yaşamaya çalıştıkları görülmüştür. Katılımcıların yaşı göz önüne alındığında, genç yaşta Hz. Peygamberi örnek almaları, gençlerin ahlaki ve karakter gelişimini olumlu yönde etki sağladığı düşünülmektedir.

Katılımcıların konuyla ilgili dikkat çeken ifadeleri şu şekildedir:

"Peygamber efendimiz çok yardımseverdi. Ben de insanlara, hayvanlara hep yardım ederim. Peygamberimiz çok sabırlı ve güvenilirdi. Bende sabırlı olmaya çalışırım. Ve emanetimi korurum. Kişiliğini hayatımın çoğu anına yansıtıyorum." (K 20=K)

*“Hz. Muhammed (s.a.v.) örnek alacağımız tek ve en doğru insandır. Onun **güvenirliliği, çalışkanlığı, cömertliği, dürüstlüğü**, bunların hepsi. Aslında bir insanı insan yapacak her şey. Allah’ın bize bir lütfu. En büyük öğretmenimiz.” (K 11=K)*

*“**Güvenilir ve emin olmaya çalışıp yalan söylemeden, kimsenin kalbini kırıp üzmeden davranmaya çalışırım.** Elimden geldiğince yardım etmeye çalışırım. Birinin bir şeye ihtiyacı varsa ihtiyacını karşılamaya çalışırım.” (K 6=K)*

*“Hz. Muhammed’in yaptığı bütün davranışlar sünnettir. Bir işi yapacağım zaman Hz. Muhammed’in o işi nasıl yaptığını aklıma getirerek, onun yaptığı gibi yaparım. Mesela Hz. Muhammed **suyu üç yudumda içirdi.** Yani Hz. Muhammed’in bütün davranışlarını yapabildiğim kadar yaparım.” (K 8=E)*

*“Peygamberimiz, **güvenilir ve adetli bir insandı** ben de olabildiğim kadar güvenilir ve adaletli olmaya çalışıyorum. Böyle etrafımdaki insanlar, bana güvenip eşyalarını, duygularını açıp beni kendilerine yakın görüyor.” (K 5=K)*

*“**Sabırlı olmayı, güvenilir bir insan olmayı ve elimden geldiğince insanları kırmamaya çalışıyorum.** Karşıt düşüncelere saygı duyuyorum. Bunun hayatımdaki en büyük etkisiyse rahatlıkla sosyalleşebiliyor olmam.” (K 3=K)*

*“**Kimsenin kalbini kırmamaya çalışırım.** İnsanlara elimden geldiğince yardım etmeye çalışırım. Arkadaşlarımla, ailemin güvenini kırmamaya çalışırım. Küçük çocuklara her zaman ablalık yapıp, onlara sevgi gösteririm. En önemlisi bana verilen nimetler her şey için rabbime şükür ederim.” (K 15=K)*

*“**Emanete ihanet etmiyorum.** Her türlü görüşlü insana saygım vardır. Hoşgörülüyum.” (K 12=E)*

Sonuç

Engelli gençlerin, din ve inançla ilgili düşüncelerinin ele alındığı bu çalışmada, nitel araştırma yönteminin, fenomenoloji (olgubilim) araştırma desenine uygun olarak çalışılmıştır. Araştırmada veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Toplam 20 kişiyle görüşülmüştür. Elde edilen veriler, araştırmanın temel ve alt problemi göz önüne alınarak değerlendirilmiştir.

Araştırmanın birinci alt problemi: **Engelli gençler, din ve dinsizlik kavramını nasıl tanımlıyor?**

Engelli gençlerin din kavramına yüklediği anlamlara bakıldığında, gençlerin büyük çoğunluğu din kavramını tanımlarken “*inanç sistemi*” olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcıların çoğunluğunun din kavramı konusunda hemfikir olması dikkat çekmektedir. Katılımcıların dinle ilgili tanımlama yaparken, inanç sistemine vurgu yapmaları, din ve inanç kavramını eşdeğer görmelerinin etkili olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılar, dini tanımlarken, olumsuz anlamda tanımlama yapmadıkları, aksine dini yüceltecek olumlu kavramlarla ifade ettikleri, tanımladıkları görülmüştür. Katılımcıların, din kavramıyla ilgili tanımlamalarına bakıldığında, insanların hayatlarına anlam katması ve yaşamlarını düzene koymaları için dine gereksinim duymaları gerektiği anlaşılmaktadır. Katılımcılarda din kavramıyla ilgili dikkat çeken tanımlamaları: “*amaca bağlanma, izlememiz gereken yol, Allah tarafından konulmuş kanun, emredilmiş görev, yaşayış ve inanış biçimi, doğru bildiğimiz davranışlar, tanrının varlığına ve ahiret hayatına inanma, ibadet etme, herkese eşit davranmak, iyiyi ve kötüyü ayırt etme, herkese kapısı açık inanç bütünü, yasaklara uyma, Allah’ın varlığına ve birliğine inanma, yaratıcının olması, peygambere inanma, dünyaya geliş nedeni, hayata anlam aramak, dünyaya geliş nedeni, sığınak, evrensel bir nitelik, insanın ahlaki yapısı, güç*” dür.

Engeli gençlerin dinsizlik kavramına yüklediği anlamlara bakıldığında, gençlerin çoğunluğu dinsizlik kavramını “*inançsızlık*” ve “*hiçbir dine inanmama*” şeklinde ifade etmişlerdir.

Katılımcıların büyük çoğunluğunun dinsizlik kavramıyla ilgili görüşlerinin birbirine yakın olması dikkat çekmektedir. Katılımcıların dinsizlikle ilgili görüşleri değerlendirildiğinde, inanç olması için dinin var olması gerektiğini ifade ettikleri tespit edilmiştir. Katılımcıların, dinsizlikle ilgili dikkat çeken tanımlamaları: “*Allaha inanmamak, yaratıcıya inanmamak, dine inanmayan, yaptığı şeylerin sonucu olduğuna inanmamak, hayatı anlamlandırmayı istememe, tanrı olmadığını varsaymak, başıboş yaşayan, tesadüf üzerine kurulu bir düzenin olduğuna inanan kişi, kural tanımama, Allah’ın yolundan gitmeyen*” şeklindedir.

Araştırmanın ikinci alt problemi: ***Engelli gençlerin inanç kavramıyla ilgili düşünceleri nedir?***

Katılımcıların, inançla ilgili düşüncelerine bakıldığında, katılımcılardan bazılarında inanç düşüncesi belli bir yaşa geldiğinde ya da ergenlik döneminde oluştuğuna vurgu yaptıkları ve akıllarının doğru ve yanlış ayırt etmeye başladığı zamanda oluştuğunu ifade ettikleri tespit edilmiştir. Bazıları, inanç düşüncesini aile içinde öğrendiklerini belirtmişlerdir. Bazıları ise “*zor durumda kaldığımız zaman, korktuğumuz ya da çaresiz kaldığımız zamanlarda oluştu*” ifadesini kullanmışlardır. Katılımcıların inançla ilgili düşüncelerinde, yaş aralığı belirtmeleri, doğru ve yanlış gibi kavramları kullanmaları ve aile içinde öğrendiklerini belirtmeleri dikkat çekmektedir. Katılımcıların inançla ilgili ifadeleri: “*aile içinde öğrendim, aklımın ermeye başladığı zamanda, ergenlik döneminde, zor durumda kaldığımız ya da korktuğumuz zamanlarda, yapacaklarımın sınırlı olduğunun farkına vardığımda, kendim araştırdığım öğrendiğimden beri, kendime inandığım zaman, çevremi incelediğim zaman, camiye gidince, eksik yanlarımın bir mükâfatı olacağına inandığım gün*” şeklindedir.

Katılımcıların birçoğu, inancın içsel bir süreç olduğunu, ancak bu şekilde öğrenilebileceğini ifade ettikleri tespit edilmiştir. Katılımcılar, inanç kavramı, başkaları tarafından öğretilse bile kalben bazı şeylerin hissedilmesi ve tasdik edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu nedenle inancın içsel bir süreç aracılığıyla öğrenilebileceğini ifade etmişlerdir. Katılımcılar bazıları inancın öğrenilebilen bir kavram olduğunu, bazıları ise inancın hem öğrenilebilen hem de içsel bir süreç olduğunu belirtmişlerdir.

Araştırmanın üçüncü alt problemi: ***Engelli gençler, inandıkları dinin gereklerini yerine getirebiliyor mu?***

Katılımcıların konuyla ilgili görüşleri değerlendirildiğinde, üç farklı görüşün olduğu tespit edilmiştir. Birinci grup, “*dini inancın hayatın yaşamında üst planda olduğunu, çok fazla yer tuttuğunu, yaşamın her alanında inancından destek aldığını*” ifade etmiştir. Birinci görüşü benimseyenlerde din birinci ve öncelikli sırada yer almaktadır. İnandığı dinin gereklerini yerine getirme konusunda ise “*gücümün yettiği kadar, yapabildiğim kadarıyla, elimden geldiğince*” ifadelerini kullandıkları tespit edilmiştir. İkinci grup, “*sadece tehlikeli ve ihtiyacımız olduğu anlarda*” gibi ifadeler kullanarak ancak bu gibi durumlarda karşılaştıklarında dini inancının gereklerini yerine getirebildiklerini ifade etmişlerdir. Üçüncü grup ise, “*çok az yer kapladığını, bayramlarda ve özel günlerde hatırladığını*” ifade ederek, inandıkları dinin gereklerini “*özel günlerde, bazen yapıyorum, bazılarını yapıyorum, tam olarak yapamıyorum*” gibi ifadeler kullandıkları tespit edilmiştir.

Araştırmanın dördüncü alt problemi: ***Engelli gençler, sorunları çözmede inançlarından ne kadar fayda sağlıyorlar?***

Katılımcıların sorunları çözmede inançtan ne kadar fayda sağladıkları, destek aldıklarıyla ilgili düşüncelerine bakıldığında katılımcılarda iki farklı görüşün olduğu tespit edilmiştir. Birinci görüşü benimseyen katılımcılar, büyük çoğunluğa sahip olup, sorunlarını çözmede dini inanca başvurduklarını, ancak dinin sorunları çözmede yüzde yüz etkili olmadığına vurgu yaparak, ama büyük oranda dini inançlarından destek aldıklarını, fayda sağladıklarını ifade ettikleri tespit edilmiştir. İkinci görüşü benimseyen katılımcılar, “*faydalanmıyorum, son çare olarak dine başvururum, herhangi bir işin dua ile düzeleceğini sanmıyorum, bu zamanda inançla hiçbir sorun çözülüyor*” gibi ifadeler kullandıkları tespit edilmiştir.

Araştırmanın beşinci alt problemi: ***Engelli gençler, din görevlilerinden ve çevrelerindeki dindar insanlardan destek alıyor mu?***

Katılımcıların günlük hayatta din görevlilerinden ya da çevrelerindeki dindar insanlardan destek alıp almadıkları konusuyla ilgili görüşlerine bakıldığında, katılımcıların büyük çoğunluğu din görevlilerinden destek ve yardım aldıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların günlük hayatta din görevlilerine ve dindar kişilere ihtiyaç duydukları görülmüştür. Katılımcıların bazılarının “*herhangi bir yardım almadıkları, din görevlilerine ve dindar insanlara güvenmediklerini*” ifade ettikleri tespit edilmiştir.

Araştırmanın altıncı alt problemi: ***Engelli gençlerin dini eğitim hakkındaki görüşleri nedir?***

Katılımcıların, engelli gençlerin dini eğitim hakkındaki görüşlerine bakıldığında, katılımcılar engellilere yönelik dini eğitimi nasıl olması gerektiği konusunda çok, toplumun engellilere nasıl davranması gerektiği konusunda görüş belirttikleri tespit edilmiştir. Bu durum, toplumda engellilere nasıl davranılması gerektiği konusunda yeterli bilincin oluşmadığının kanıtlar nitelikte olduğunu göstermektedir. Katılımcıların çoğunun, her engel türünün farklı gereksinimleri olduğuna dikkat çektikleri ve dini eğitiminde bunu göz önüne alarak verilmesi gerektiğinin üzerinde durdukları tespit edilmiştir. Bazı katılımcıların, engellilere yönelik dini eğitimi yetersiz gördüklerini ifade ettikleri tespit edilmiştir.

Araştırmanın yedinci alt problemi: ***Engelli gençlerin engellilik ve kader ilişkisi hakkındaki görüşleri nedir?***

Katılımcıların engellilik ve kader ilişkisi hakkındaki görüşlerine bakıldığında, katılımcıların büyük çoğunluğunun engelliliğin, engelli olmanın kaderle ilişkisi olduğunu ifade ettikleri tespit edilmiştir. Bu durum katılımcıların büyük çoğunluğunda kader inancı olduğunu göstermektedir. Katılımcılardan bazılarının kader kavramını, “*sınav, alınyazısı, imtihan*” gibi kavramlarla ilişkilendirdiği tespit edilmiştir. Katılımcıların kader kavramıyla ilişkilendirdikleri, kullandıkları kavramlara bakıldığında inançlarının düşünce sistemini büyük oranda etkilediği, koşulsuz teslimiyetle inançlarına sıkı sıkıya bağlandıkları görülmüştür.

Araştırmanın sekizinci alt problemi: ***Engelli gençler, Hz. Peygamber hakkında ne biliyor?***

Katılımcıların Hz. Peygamber hakkında ne bildikleri, ne kadar bilgi sahibi oldukları ilgili görüşlerine bakıldığında, katılımcıların tamamının Hz. Peygamber hakkında teorik anlamda birçok konuyu bildikleri tespit edilmiştir. Hz. Peygamber’in, doğum yeri ve tarihi, anne ve babasının adı, kaç yaşında peygamber olduğu, ilk vahiyin nerede geldiği, dedesini adı ve annesini ne zaman kaybettiği vb. birçok konu hakkında bilgi sahibi oldukları tespit edilmiştir. Katılımcıların, Hz. Peygamber hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olmasında hem aile içinde öğrenilen dini bilgilerin hem de okulda aldıkları dini eğitimin, etkili olduğunu görülmektedir. Katılımcıların Hz. Peygamberle ilgili ifadeleri ve düşüncelerine bakıldığında, katılımcıların Hz. Peygamberden bahsederken büyük saygı gösterdikleri ve çok sevdikleri tespit edilmiştir.

Araştırmanın dokuzuncu alt problemi: ***Engelli gençler, Hz. Peygamber’in davranışlarını örnek alıyor mu?***

Katılımcıların, Hz. Peygamber’in davranışlarını örnek alma konusundaki görüşleriyle ilgili düşüncelerine bakıldığında, katılımcıların tamamı Hz. Peygamber’i örnek aldıklarını, davranışlarına ve yaşamlarına yansıttıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların, Hz. Peygamber’in insan ilişkilerinde neye değer verdiğini, insan ilişkilerinin nasıl olması gerektiği konusu hakkındaki görüşlerini benimsedikleri saptanmıştır. Bunların Hz. Peygamberden örnek aldıkları davranışları kendi hayatlarına tatbik ettikleri tespit edilmiştir. Katılımcıların çoğunluğu Hz. Peygamber’in örnek aldıkları davranışları, “*yalan söylememesi, güvenilir olması, suyu üç yudumda içmesi, kul hakkına girmemesi, sabırlı olması, insanları kırmaması, emanete ihanet etmemesi, hoşgörülü olması, yardımsever olması, adaletli olması, merhametli olması, çalışkan olması, cömert olması, misafirperver olması*” şeklinde sıralamaları dikkat çekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, İsmail. “Türkiye’de Gençlik, Din ve Değerler Konusunda Yapılan Ampirik Araştırmaların Yöntem ve İçerik Analizi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVII/30 (2014): 2.
- Braddock , David L. - Parish, Susan L. “Sakatlığın Kurumsal Tarihi”. *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak*. Derleyenler Dikmen Bezmez - Sibel Yardımcı - Yıldırım Şentürk Çeviren Ferit Burak Aydar. 101. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Efe, Adem. “Engelli Çocuk ve Ailelerinin Sorunlarının Belirlenmesi ve Bunların Çözümünde Dinin Rolü (Isparta Spastik Çocuklar Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2006): 169-198.
- Erbaş, Ali. *Hz. Peygamber ve Gençlik*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Hökelekli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2009.
- 159 Sayılı ILO Sözleşmesi.
- Okan, Kenan – Okan, Nevzer. *Evimizdeki Engelli (Ana-Baba El Kitabı)*. Ankara: Milli Eğitim Sağlık Eğitimi Vakfı Yayınları, 2006.
- Özgür, İskender. *Engelli Çocuklar ve Eğitimi Özel Eğitim*. Adana: Karahan Kitabevi, 2008.
- Öztürk, Mustafa. *Hayata renk katanlar "engelli grupları"*. Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Sayar, Özge Özgür - Özbulut, Mahmut, - Küçükkaraca, Nilgün. *Özürlülerle Toplumsal Bütünleşmeye Bir Adım*. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Yayını, 2008.
- Şişman, Yener - Yazıcı, Berna - Kocabaş, Fatma. *Özürlülerin Çalışma Yaşamına Katılma Gereği ve Türkiye’de Bu Bağlamda Uygulanan Sosyal Politikaların Genel Bir Değerlendirmesi – Kota Yönteminin Uygulanmasına İlişkin Bir Eskişehir Örneği*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Thomas, Carol. “Sakatlık Kuramı: Kilit Fikirler, Meseleler ve Düşünürler”. *Sakatlık Çalışmaları Sosyal Bilimlerden Bakmak*. Derleyenler Dikmen Bezmez - Sibel Yardımcı - Yıldırım Şentürk Çeviren Ferit Burak Aydar. 31. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.
- T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı. *Özürlüler Kanunu ve İlgili Mevzuat*. Ankara: T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayınları, 2010.
- T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı. *Tophum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor*. Ankara: T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayınları, 2002.
- Türk Dil Kurumu (TDK). *Türkçe Sözlük*. 11. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Uzun, Yusuf – Gülay Tezel – Pınar Pektekin. “Konya İli Seydişehir İlçesinde Yaşayan Engellilere Ait Verilerin Veri Madenciliği Metodu İle Analizi”. *Engelsiz Bilişim 2013 Sempozyumu (Uluslararası Katılımlı)*. Editörler Hasan Tınmaz - İlker Yakın. 93. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Yıldırım, Ali - Hasan Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.

GÜNÜMÜZ GENÇLERİNİN İNANÇ PROBLEMLERİ

H. Mehmet SOYSALDI

Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

msoysaldi@hotmail.com

İnsan, Yüce Allah'ın mükemmel bir şekilde yaratmış olduğu şerefli bir varlıktır. Allah Teâlâ insana akıl vermiş ve onu diğer varlıklardan üstün kılarak halife olarak tayin etmiştir. Allah Teâlâ her insana bir ömür takdir etmiştir. Allah'ın takdir etmiş olduğu ömür ne artar ne de azalır. İnsanın bu dünya hayatı doğumla başlamakta ölümle son bulmaktadır. Bu hayatı çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve ihtiyarlık olmak üzere dört merhaleye ayırmak mümkündür.

Gençlik Dönemi

İnsan hayatının gençlik dönemi en önemli dönem olup bu dönemde insan güç ve kuvvet sahibidir. İnsan eğitim ve öğrenimini bu dönemde yaparak bilgi ve tecrübelerini artırıp mesleğini bu dönemde kazanır. İnsanın kimliği, kişiliği ve karakteri bu dönemde olgunlaşmaktadır. Bu dönem insan hayatında en kritik dönemdir. Bu dönemde insana his ve duyguları hâkimdir. Dolayısıyla gençler bu dönemde derinlemesine düşünmeden çabuk karar verirler. Bu sebeple yanlış ve hatalı davranışlar yapma ihtimali yüksektir. Gençlik döneminde insan telkin ve yönlendirmeye açıktır. Gençler yaş çubuk gibidirler onlara istenen şekil verilebilir. Bu dönemde gençlere çok itina gösterilmelidir. Çünkü gençlerin ihmal edilmesi, telafisi zor yaralar açabilir. İhmal edilen gençler kolaylıkla çeşitli zararlı alışkanlıklara yönelebilmekte ve onları içine düştüğü o durumdan kurtarmak da oldukça zor olmaktadır. Bundan dolayı gençlere çok önem vermeli ve onları iyi yetiştirmeliyiz. Onları iyi yetiştirip hayata hazırlamak için olanca çaba ve gayret sarf edilmeli, hiçbir fedakârlıktan sakınılmamalıdır.

İslam'ın Gençliğe Verdiği Değer

Gençler bir milletin geleceğinin teminatıdır. Gençlerine önem veren ve onları iyi yetiştiren milletlerin gelecekleri parlak olmaktadır. Gençlerine önem vermeyen onları iyi yetiştirmeyen milletlerin gelecekleri ise karanlık olacaktır. Çünkü geleceği gençler şekillendirmektedirler. Bundan dolayıdır ki, Hz. Peygamber gençlere çok önem vermiştir. Önemli görevlere gençleri atamıştır. Onlara yetki verip sorumluluk yükleyerek İslam dininin yayılmasında gençlerden azami ölçüde istifade etmiştir. Dolayısıyla gençlerin İslam'ın yayılmasında büyük rolleri olmuştur. Hz. Peygamber'in yeni Müslüman olan beldelere gençleri öğretmen olarak görevlendirmesi, vali ve kadıları gençlerden atamış olması ve ordu komutanlıklarına da gençleri görevlendirmesi bunun en önemli delillerindendir.¹

Günümüz Gençliğinin Problemleri

Çağımızda ilim ve teknoloji o kadar ilerlemiştir ki âdeta baş döndürecek bir hale gelmiştir. İlim ve teknik ilerledikçe bir yandan insanın hayatını kolaylaştırırken diğer taraftan da birçok sorunları beraberinde getirmiştir. Özellikle gençler bu değişimden olumsuz yönde etkilenmektedirler. Eskiden gençlerin kişiliklerini aile, okul ve çevre etkilemekte idi. Günümüzde bu üç unsurun yanına bir dördüncü unsur daha eklendi ki, buna tv, bilgisayar ve internetten meydana gelen görsel medya denilmektedir.

Gençler görsel medyayı bilinçli bir şekilde kullanamadıkları için onların kişiliklerinin oluşumunda görsel medyanın olumsuz etkileri olmaktadır. Günümüzde gençleri aile ve okuldan daha çok çevre ve görsel medya etkilemektedir. Genellikle gençler zararlı alışkanlıklara çevre ve görsel medyanın olumsuz etkisiyle yönelmektedirler.

¹ Hayati Hökelekli, *Hz. Peygamberin Çocuk ve Gençlere Yaklaşımı*, Hz. Muhammed ve Gençlik, (Ankara: TDV Yay., 1995), 47; İsmail Karagöz, *Aile ve Gençlik*, (Ankara: TDV Yay., 2005), 118.

Günümüz gençlerinin birçok sorunla karşı karşıya olduklarını görmekteyiz. Bu sorunlardan en önemlileri;

1. İnanç problemleri
2. İbadet problemleri
3. Zamanı iyi değerlendirmeme problemi
4. Değerlerle ilgili problemler
5. Bağımlılık problemi
6. İletişim problemleri
7. Kimlik problemleri
8. Cinsellik ve mahremiyet problemleri gibi problemlerdir.

Bu problemlerin en önemlisi ise inanç problemidir. Günümüz gençlerinin büyük bir kısmı bir inanç boşluğu içindedirler. Zira inanç, insanın mutlu ve huzurlu bir hayat sürdürebilmesi için en önemli şarttır. İnancı/imanı zayıf olan gençlerin, gerek kendisine, gerek ailesine ve gerekse içinde yaşadığı topluma yönelik birçok zararlı davranışlar sergiledikleri müşahade edilmektedir.

Günümüzde insanların çoğu inanç ve ahiret bilincinden uzaklaşarak dünyevileşmişlerdir. Pozitivist anlayışın yaygınlaşması insanları bu hale getirmiştir. Özellikle gençler arasında bu anlayışın daha yaygın olduğu gözlenmektedir. Gençlerde ahlakî yozlaşma gün geçtikçe artmaktadır. Maalesef gençlerin çoğu büyük bir hırs ve tutku ile dünyaya yönelmekte, şehvî arzu ve istekler peşinde koşmaktadırlar. Bu arzu ve isteklerini de gayri meşru yollarla tatmin etme arayışındadırlar. Günümüz gençlerinin elinden tutup onları rableriyle buluşturmak gerekir. Onlara ahiret bilinci vererek ibadet neşvesiyle yetişmeleri sağlanmalıdır. Her türlü kötülüğün kaynağı inançsızlıktır. Çünkü her yerde kendisini görüp murakabe eden, her yaptığını gören ve her söylediğini işiten, bir olan Allah’a inanan bir genç asla Allah’a isyan edemez. Şuna kesin olarak inanır ki, bu dünyada yaptıkları asla boşa gitmemektedir. Yaptıkları büyük küçük her şey “kiramen kâtibin” adındaki yazıcı melekler tarafından kaydedilmekte² ve bir gün bu yaptıklarından dolayı Allah’a hesap verecektir.³

Günümüzde inançsızlık gençlerin en önemli problemi haline gelmiştir. Yüce Allah insanı beden ve ruh olmak üzere iki yönlü yaratmıştır. Bedenin hayatietini devam ettirebilmesi için nasıl yemeye, içmeye ve istirahat ihtiyacı varsa, ruhun da hayatietini devam ettirebilmesi için bir takım gıdaya ihtiyacı vardır. Ruhun gıdası ise; dua, zikir ve ibadettir. Ruhun gıdası verilmez de boş bırakılırsa o zaman yanlış ve batıl şeylerle dolar. Çünkü insan ruhu boşluk kabul etmez. İbadet, dua ve zikirden uzak olan günümüz gençleri manevî bir boşluk içine düşmektedirler. Manevî boşluk içinde bocalayan bazı gençler ateizm⁴, deizm⁵ ve satanizm⁶ gibi yanlış ve sapık akımlara gönüllerini kaptırmaktadırlar. Hâlbuki gençlerimize iyi bir din eğitimi verilmiş olsaydı, asla yanlış akımlara yönelmezlerdi. Çünkü dinini tam ve doğru öğrenen, Allah ve Resulüne inanan ve bağlanan gençler, hayatlarını ibadet neşvesi içerisinde geçirirler. Allah’ın yasaklayıp haram kıldığı yalan, gıybet, iftira, hile, hırsızlık ve zina gibi davranışlardan uzak durdukları gibi kendilerine, ailelerine, milletlerine zarar verecek sigara, alkol ve her türlü uyuşturucu maddelerden de korunurlar.

² İnfitâr, 82/11-12.

³ Tekâsür, 102/8.

⁴ Tanrı inancını reddetmek, tanrının var olmadığına inanmaktır. Bkz., Temel Yeşilyurt, *Çağdaş İnanç Problemleri*, (Ankara; D.İ.B Yay., 2014), 28.

⁵ Tanrının varlığını ve âlemin ilk sebebi olduğunu kabul etmekle birlikte peygamber, kutsal kitap, melek, şeytan, cennet ve cehennem gibi şeylere inanmamaktır. Bkz., Hüsameddin Erdem, “Deizm”, TDV. İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: 1994), 9: 109-110.

⁶ Şeytanı kutsal bir varlık olarak görmek ve adeta ona tapmaktır. Bkz., Orhan Hançerlioğlu, “Satanizm”, *Dünya İnançları Sözlüğü*, (İstanbul: 2010), 449; S. Vakkas Gözlügül, Musa Çağlar, *Topluma Yönelen Tehdit Satanizm*, (Ankara: Devran Matbaası, 2004), 10-11; Ahmet Güç, *Satanizm*, (İstanbul: 1999), 47-48.

Yeterli bir din eğitimi almamış gençlerin inançla ilgili problemleri olduğu gibi bir takım ahlakî problemleri de vardır. O halde gençlere sağlam bir din eğitimi verilmeli, onlar, inançlı ve ahiret bilincine sahip bireyler olarak yetiştirilmelidirler. Dindar olan gençler, zararlı alışkanlıklardan uzak durdukları gibi asla kendilerine, ailelerine, vatan ve milletlerine zarar verebilecek davranışlar içerisinde olmazlar.

İnancın İnsan Hayatındaki Yeri ve Önemi

“İslam dininde her şeyden önce iman gelir. Her insanın öncelikle sağlam bir imana sahip olması gerekir. İman esasına dayanmayan amel salih amel sayılmaz. Dolayısıyla imansız amel insanın kurtuluşuna vesile olamaz. Çünkü imansız yapılan amelleri yüce Allah kabul etmez. Mekke döneminde inen sure ve ayetlerde genellikle inançla ilgili ilkeler açıklanmıştır. Hüküm bildiren ayetler bu dönemde çok az olup hüküm ayetleri çoğunlukla Medine döneminde inmeye başlamıştır. Yani Mekke döneminde İslam inanç esasları açıklanıp insanların zihni batıl inanç ve hurafelerden temizlendikten sonra ibadet ve muamelat ile ilgili ayetler inmeye başlamıştır.”⁷

İnançlı insanlar her hal ve şartta mutlu olmayı bilirler. Çevrelerine daima pozitif enerji dağıtırlar. Böylece çevrelerindeki insanların da mutlu olmasını sağlarlar. İnancın insan hayatında birçok olumlu etkisi vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

İnanç, insanı aklını kullanmaya ve düşünmeye sevk eder.

İnanç, iyi ve güzeli bulmaya ve salih ameller işlemeye sevk eder.

İnanç, insana sorumluluklarını öğretir ve sorumluluklarını yapmaya sevk eder.

İnanç, insanı araştırmaya, öğrenmeye ve kendisini geliştirmeye sevk eder.

İnanç, insanı çevresindeki insanlara iyi davranmaya onlara yardımcı olmaya sevk eder.

İnanç, insanı hem kendisine hem de çevresindeki insanlara zararlı davranışlardan uzak durmasını sağlar.

İnançsız insan, maddî olarak her türlü imkâna sahip olsa da asla mutlu olamaz.

Gençliği İnanç Boşluğundan Kurtarma Yolları

Büyük bir inanç boşluğunda bulunan günümüz gençlerinin elinden tutup onlara yaratan ve rızık veren Yüce Allah’ı tanıtmalıyız. Onlara bu dünyada yaptıkları küçük büyük hiçbir şeyin boşa gitmediği mutlaka “kiramen kâtibin” adlı melekler tarafından yazıldığı ve hesap gününde mutlaka o amel defterlerinin önlerine konularak⁸ yaptıklarından dolayı hesaba çekileceklerini öğretmeliyiz. Yani onlara ahiret bilincini kazandırmalıyız. Bu da ancak iyi bir din eğitimi vermek suretiyle olur.

Gençlik insanın güç ve kuvvetli olduğu zamanlardır. Bundan dolayı da insan sahip olduğu bu güç ve kuvvetin sürekli olduğunu zanneder ve bir sarhoşluk içinde bulunur. Gençlerimize gençliğin sürekli olmadığı bir gün sahip oldukları bu gençlik nimetinin ellerinden çıkıp gideceği dolayısıyla gençliklerini boş faydasız şeylerle değil faydalı şeylerle değerlendirmeleri gerektiği onlara telkin edilmelidir.

Öneri ve Teklifler:

Günümüz gençliğinin inanç problemlerinin çözümü için önerilerimizi şöyle sıralayabiliriz:

- 1.Gençleri inançla ilgili konularda doğru bilgilendirmek
- 2.Gençlere sevgi ile yaklaşarak gönül dünyalarını sevgi ile desteklemek
- 3.Gençlere güzel örnek olmak suretiyle ahlakî erdemlere ulaştırmak
- 4.Gençlerin güçlü bir irade ile nefislerine hâkim olmaları için manevî bir eğitimden geçirmek

⁷ Mehmet Soysaldı, *Asr Suresi Işığında İnsanlığın Kurtuluş İlkeleri*, (Ankara: Manas Yay., 2019), 39-40.

⁸ İsra, 17/14.

5.Gençlerin toplum değerleriyle çatışmayan, kendine güvenen ve inandığı gibi yaşayan bireyler olması için eğitmek

6.İnsan model aldığı kişilerden etkilenir. Onlara benzemeye çalışır. Bunun için gençlere örnek alacakları uygun rol modeller sunmak

7.Düzgün bir ibadet hayatının insana neler kazandırdığını anlatarak onları düzgün bir ibadet hayatına özendirerek ibadet neşvesiyle yetiştirmelerini sağlamak

8.Gençlere helal ve haram mefhumlarını anlatarak dînî duyarlık kazanmalarını sağlamak

Kısacası gençleri zararlı alışkanlıklardan uzak tutmak, onları kendilerine, ailelerine ve topluma faydalı bir birey olarak yetiştirmek için iyi bir din eğitimi verilmelidir. Gençlerin zararlı akımlardan kendilerini korumaları ve bu dünyada mutlu ve huzurlu bir hayat sürüp ahirette ebedi kurtuluşa erişebilmeleri için ibadet neşvesiyle büyümeleri ve güzel ahlak sahibi olmaları için onlara yardımcı olunmalıdır.

Şu hususu da asla unutmayalım ki bugünün gençleri, anne babalar başta olmak üzere öğretmenlerin, eğitimcilerin ürünüdürler. Onları yetiştirirken ne yaptık ki onlar bu hale geldi diye durup düşünmeliyiz. Hiç zaman kaybetmeden gençlerin eğitiminde yapılan hatalar tespit edilmeli ve bir an önce gençlerimize sahip çıkmalıyız. Çünkü onlar bizim geleceğimizin teminatıdır.

Gençleri yetiştirirken şu ilkeleri göz önünde bulundurmalıyız:

1.Onlara sevgi, şefkat ve merhametle yaklaşmalıyız.

2.Kullandığımız dil onların anlayacağı bir seviyede olmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) “İnsanlara akılları ölçüsünce, anlayabileceği bir şekilde konuşun.”⁹ buyurmuştur.

3.Eğitimde daima Hz. Peygamber’in şu altın tavsiyesini kendimize ilke edinmeliyiz: “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Müjdeleyiniz nefret ettirmeyiniz.”¹⁰

4.Büyükler ve eğitimciler olarak onlara güzel örnek olmalıyız.

Geleceğimizin aydınlık olması dileğiyle.

KAYNAKÇA

Buhârî, Ebu Abdurrahman Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu 's-Sahih*. İstanbul: Çağrı Yay., 1981.

Ebû Davud, Süleyman b. el-Eşas es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvud*. İstanbul: Çağrı Yay., 1981.

Erdem, Hüsameddin. “Deizm”, TDV. İslam Ansiklopedisi. İstanbul: 1994, 9: 109-110.

Gözlüğü, S. Vakkas, Çağlar, Musa. *Topluma Yönelen Tehdit Satanizm*. Ankara: Devran Matbaası, 2004.

Güç, Ahmet. *Satanizm*. İstanbul: 1999.

Hançerlioğlu, Orhan. “Satanizm”, *Dünya İnançları Sözlüğü*. İstanbul: 2010.

Hökelekli, Hayati. *Hz. Peygamberin Çocuk ve Gençlere Yaklaşımı*, Hz. Muhammed ve Gençlik. Ankara: TDV Yay., 1995.

Karagöz, İsmail. *Aile ve Gençlik*. Ankara: TDV Yay., 2005.

Münâvî, Muhammed Abdurrauf. *Fezû'l-Kadîr Şerhu Camii's-Sağîr*. Beyrut: 1938.

Soysaldı, Mehmet. *Asr Suresi Işığında İnsanlığın Kurtuluş İlkeleri*. Ankara: Manas Yay., 2019.

Yeşilyurt, Temel. *Çağdaş İnanç Problemleri*. Ankara: D.İ.B Yay., 2014.

⁹ Buhârî, İlim, 49; Ebû Davud, Edeb, 20; Münâvî, *Fezû'l-Kadîr*, 3: 75.

¹⁰ Buhârî, İlim, 11, Cihad, 164.

PSİKO-SOSYAL ve TEOLOJİK AÇIDAN DEİST SÖYLEM

Harun ÇAĞLAYAN

Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

caglayanharun@gmail.com.

GİRİŞ

İnsan, fitrî niteliklerin çevresel faktörler tarafından şekillenmesinin bir ürünüdür. Bu yönüyle her birey, imkânlar evreninde tümüyle özgün bir fırsatı temsil eder. Birey bu özgünlüğü sayesinde kendi, evren ve Tanrı hakkında düşünerek yaşam stratejisini belirler. Diğer bir deyişle insanın hayat vizyonunu, kendini çevreleyen ve içine doğduğu unsurlara yüklediği anlam aralığında aramak gerekir. Bu bağlamda bireyin yaşamında dinî kavramların ötelemesi anlamına gelen deist söylemin sebeplerini sosyal devinim veya psikolojik eğilimlerde aramak mümkündür. Peki, hangi durumlar bireyde nasıl bir değer algısına sebep olmaktadır?

Değişen toplum yapısı, önceleri sadece yaşayış biçimiyle ilgili sınırlı bir kuşak çatışmasına neden olurken; mevcut durumda artık doğrudan yaşamın kendisini hedef alarak onu tehdit eden ve herhangi bir sabite olmaksızın sorgulamayı meşru kılan bir noktaya evrilmiştir. Bu tehdit, gerçekte geleneksel yaşamı değil, bizzat onu eleştiren ve yerine bir şey koyamayan toplumun kendisi için bir tehlike oluşturmaktadır. Çünkü modernite ve sekülerleşme, özellikle gençlere, sınırsız bir irade özgürlüğü vaat ederken bunun nasıl gerçekleşeceği konusunda sessiz kalıp sadece özgürlüğün önündeki engelleri kaldırmayı hedef göstermektedir. İronik olan ise engel olarak gösterilen inanç ve ilkeler ise gerçekte, insanlığın günümüze değin ulaşmasında hayati öneme sahip değerler olup toplumsal bir kargaşanın önünü almak için konulmuş kabuller olmasıdır. Bu bağlamda deizm tartışmalarında amaç, insanlık adına daha iyi bir gelecek sağlamak ise bu durumda öncelikle yapılması gereken her türlü fikrin sorunun değil, çözümün bir parçası olacak şekilde okunabilmesinin imkânının sağlamak olmalıdır.

Deist yaklaşımın birey ve toplum yaşamı üzerindeki etkilerinin genel olarak neler olduğunu açıklayabilmek için çalışmanın ilk bölümünde deist söylemin nitelik, imkân, konu ve kapsamıyla ilgili konulara yer verilmişken; ikinci bölümde insanları bu düşünceye yönelten düşünsel ve psiko-sosyal durumlara değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise insanlığın ortak geleceği açısından deizmin hangi açmaz ve fırsatlara sahip olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.

1. DEİZM

Dilbilimsel köken olarak deizm (*Deism*), ‘tanrı’ anlamına gelen Latince ‘deus’ kelimesiyle ilgiliyken; kavram olarak ‘tanrısalılık’ anlamında dindar dünya görüşlerini ifade etmek için kullanılan bir kelimedir. Bu yönüyle kelime, Batı teolojisinde ateizmin (*Atheism*) zıt anlamlısı olarak kullanılan teizmle (*Theism*) aynı anlam aralığına sahip bir yapı arz eder. Nitekim teizm kavramının kökeni, ‘tanrı’ anlamına gelen Grekçe ‘theos’ kelimesiyle ilgilidir.¹

Deizm ve teizm kavramları arasındaki yakın anlam, zamanla kaybolarak farklı durumları ifade etmek için kullanılmaya başlamıştır. Bu bağlamda deizm, felsefî tartışmalarda ‘doğal din’ kavramıyla özdeşleşen ahlâkî teorilerin inşa ettiği bir din anlayışını ifade ederken; teizm, daha çok klasik dini yaklaşıma uygun olarak yaratıcı bir tanrı etrafında şekillenen dini değerler için kullanılmaya başlamıştır.² Deizmin öngördüğü akılcı din anlayışı, ‘doğal din’ şeklinde ifade edildiği gibi ‘insanlık dini’ veya ‘uygarlık dini’ şeklinde de adlandırılır.

¹ Hüsameddin Erdem, “Deizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/109.

² Erdem, “Deizm”, 9/110.

Terim olarak deizmin ilk olarak kullanılmaya başladığı andan itibaren birçok tanımı yapılmıştır ve halen yapılmaktadır. Bu tanımların nitelik, imkân, metot ve konularının kapsamına bağlı olarak değiştiği görülmektedir.³ Dolayısıyla deizmin herkesçe kabul görmüş genel-geçer bir tanımından bahsetmek mümkün değildir. Ancak deizmin entellektüel genel duruşundan yola çıkarsak onu; ilâhî bir gücün varlığını veya evrenin bir ilk sebebi olduğunu kabul etmekle birlikte tanrının evrenle ilgilenmediğini iddia edip peygamberliği inkâr eden ve dinî değerlerin herkesin kendi içindeki saklı doğal ahlâkî eğilimler olduğunu savunan anlayış⁴ olarak tanımlamak mümkündür.

1.1. Deizmin Dünya Görüşü

Deistlerin temel iki görüşü vardır. Bunlardan ilki, evrene müdahale etmeyen bir tanrı anlayışı; ikincisi ise dinî her konuda akılcılığı esas almaktır.⁵ Bu maddelerden her ikisi de kelâm ilmindeki Allah-âlem ilişkisiyle bağlantılı konulardır. Bu yönüyle felsefî bir mesele gibi görünen tanrı-evren ilişkisi, gerçekte inancın konusu olabilmektedir. Diğer bir deyişle realitede duyular aracılığıyla algılanan evren tasavvuruyla, rasyonalitede akıl vasıtasıyla kurgulanan tanrı mefhumu arasında doğrudan veya dolaylı olarak bir etkileşim bulunmaktadır.

Deizmin evrene müdahale etmeyen bir tanrı tasavvuruna sahip olmasının köklerini Antik Yunan felsefesine kadar götürmek mümkündür. Nitekim Aristoteles'e (ö. mö 322) göre tanrı, evrenin yaratıcısı değil, şekil verenidir. Bu yaklaşımda tanrı, evrendeki devinimi başlatan etken anlamında 'ilk muharrik' olarak tanımlanır. Aristoteles'in bu yaklaşımı Rönesans döneminde ilgi çekmeye başlasa da özellikle 17. ve 18. yüzyıl Batı düşüncesinde popüler olmuştur. Dönemin bilim insanları ve toplum mimarları evrene müdahale etmeyen deist bir tanrı kurgusunun kendi ilkeleri açısından daha sürdürülebilir bir din anlayışının yolunu açtığını görmekte geçikmediler. Çünkü evrenin geçmişinde ve insanlık tarihinde yaşanan olaylardan dolayı tanrıyı sorumlu tutmamak, evrende olup bitenlerin tanrısal bir kutsallığa değil, insanlar tarafından düzenlenmeye açık bir imkânlar sahası olduğunu göstermektedir. Şu halde Kilise, tanrının bedeni değil, insanların inşa ettiği bir kurum olup kimse onun arkasına sığınarak yaptıklarını dokunulmaz görmeye ve başkalarını yargılama hakkına sahip olamazdı.⁶

Deistlere göre evrendeki fiziki ve ahlâkî değerler birbiriyle yakından ilgilidir. Bilimin kabul ettiği hiçbir devinim, kainatın ilk sebebi olamaz. Dolayısıyla deist bir zihin, mucize ve vahiy gibi Allah'ın evrene müdahale etmesi anlamına gelen dinî değerlerin varlığını kabul etmez. Bu bağlamda deizmi dinî değerlere mesafeli davranmaya iten husus; insan ruhunun duygusal eğilimlerini tatmin etmede bazı sıkıntıları olan salt akılcılıktan başkası değildir.⁷

Batılı bilim insanları, bilimsel araştırmalar sonucunda evren hakkında daha fazla bilgi toplamaya başladıkça bir hususu fark ettiler. Varlık, tüm nitelikleriyle kendini insan tecrübe ve aklına sunan bilinebilir bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla evren, dinî öğretilerin gizemli ve muğlak bilgilerine ihtiyaç duymaksızın bilimsel yöntemlerle çok daha doğru bir şekilde anlaşılabilir. Şu halde kesin bilginin adresi, doğrulanmaya muhtaç dinî öğretiler değil, sağlaması yapılmış bilimsel veriler olmalıdır. Bu bağlamda bazı deistler, mutlak olarak akla yer açmak için dinî öğretinin temelini oluşturan vahyi gereksiz bulmaya ve vahyi kabul etmeyen 'doğal din' anlayışını savunmaya başlamışlardır. Bunlara göre madem akıl, tanrı ve genel iyi-kötü hakkında bilgi sahibidir; öyleyse vahiy gereksizdir. Dolayısıyla tanrının iletişim kurarak evrene müdahale etmesi anlamına gelen vahiy ve onunla ilgili husular (kilise, kutsal ruh, ahit) deist bir anlayışta kendine yer bulamaz.⁸

³ Farklı deizm tanımları için bkz. Ersan Özten, "Teizm ve Deizm Açısından Vahye Olan İhtiyaç", *İlahiyat Fakülteleri 12. Kelam Koordinasyon Toplantısı Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu*, edt. Vecihi Sönmez vd. (Van: Ensar Neşriyat, 2017), 251-252.

⁴ Erdem, "Deizm", 9/109.

⁵ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: İlahiyat Fakültesi Yayınları 1999), 180.

⁶ Aydın, *Din Felsefesi*, 180-181.

⁷ Emile Boutroux, *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*, çev. Hasan Katipoğlu (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997), 24.

⁸ Aydın, *Din Felsefesi*, 181.

1.2. Deizm Eleştirisi

Deizm, başta Hristiyanlık olmak üzere, aklî ve doğâl hakiketlerle tezatlık oluşturan tüm inanç sistemleri üzerinde çeşitli şekillerde etkili olmuş bir yaklaşımdır. Onun dinler üzerinde bu denli güçlü bir etkiye sahip olmasının altında yatan temel faktörün akılcılık olduğunu söylersek muhtemelen abartmış olmayız; çünkü insan düşüncesinin merkezinde yer alan akıl, ikna edilmediği müddetçe zihne rahat vermeyen ortak bir değerdir.

Akıl, ortak bir insanlık değeri olmasına karşın açıklaması yapılırken herkesin üzerinde ittifak ettiği bir tanımının olmaması, çeşitli sorunlara neden olmaktadır. Deizm için söyleyecek olursak onun kabul ettiği akıl, daha çok İmanuel Kant'ın (ö. 1804) önerdiği akılcılık olup onun da ne olduğunu söylemek sistematik olarak pek mümkün görünmemektedir. Akıl, düşünce için belli sınırları tespit, koruma ve doğrulama üzerine kurgulanmış çeşitli örüntüleri olan bir araçtır. Oysa Kant akılcılığı, kendi sınırlarını evrensel geçerliliği olan bir değer olarak görmekle kalmaz, herkesin de bunu kabul etmesi gerektiğini söyler.⁹

Akılcılığın Batı teolojisinde müstakil bir alan olarak öne çıkmaya başlamasını Rönesans'a kadar götürmek mümkündür. Batı'da felsefenin yeniden keşfiyle birlikte düşünürler, güzel sanatlardan da ilham alarak aklı, kainat ve evrenin merkezi yapmaya yeltendiler. Nitekim güzel sanatlarda, sanatçının zihninde tasarladığı düşüncesinden farklı olan bir madde ile mücadelesi ve bunun sonunda maddenin ehlileştirilmesi vardır. Aynı şekilde akılla evrene bir yön vermeye ve evrenin sakladığı gizemi ortaya çıkarma gayreti vardır. Diğer bir deyişle sanatçı, nasıl ki bir taş heykele dönüştürmek istediğinde başlarda taş, sanatçının vermek istediği mesaja karşı gelip ona direniyor ama sonunda yumuşayarak bir sanat eseri haline geliyorsa; aynı şekilde evrenin de içinde saklı olan cevher ancak akıl sayesinde açığa çıkarabilir.¹⁰ Gerçekte Batı düşüncesi için rönesans; sadece sanatsal bir devrim değil bilgi, hukuk ve teolojide atılmış önemli bir adımdır.¹¹ Rönesans ile sayılar, şekiller, tüm teorik görüşler, pratik kanunlar, ezeli kanunlar ve ahlakın değişmez ilkeleri gibi insana dair ne varsa tanrıya indirgeyen Ortaçağ zihniyetinin¹² hangi oranda hakikati temsil ettiği tartışılmaya ve nihayet mutlak egemenliği sorgulanmaya başlamıştır.

Batı teolojisi için Ortaçağ ve onun din anlayışının kesin olarak sona ermesindeki yıkıcı hamleler, 15. ve 16. asırlarda Yunan ve Roma medeniyetlerinin keşfi, matbaacılık, Amerikan şafağı ve genel olarak tüm dünyada yaşanan büyük hareketlilikle geldi. Ancak bundan çok daha önceleri zaten birkaç kez Ortaçağ zihniyetinin çöküşüne tanıklık edilmişti. Örneğin 12. asırda laik şiir, efsanelere karşı başkaldırıp Paris'te okullar açarak eleştiri ve sağduyu tecrübesini bir yaşam tarzı olarak benimsediğinde veya 13. asırda aşırı mistisizmin tarihi İncil'in yerine ebedi İncil'i, İsa'nın yerine Ruh'u'l Kudus'ü koyduğunda zaten Ortaçağ din anlayışı yıkılmaya başlamıştı.¹³

Kant ile kendini gösteren modern akılcı gelenek, son ikiyüzyıldır ortaya koyduğu hukuk ve adalet sistemlerinin yapısal sorunları nedeniyle eleştirilmektedir. Kantcı düşünürler, modernitenin getirdiği toplumsal sıkıntıları aklın denetiminden kopmakla ve toplumsal yıkımla açıklamaya çalışıyorlar; ancak pratikte yaşananlar işlerin daha karmaşık bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Günümüzde gelenen noktada bilgi, adalet, estetik ve ahlakla ilgili sistemlerin birbirinden uzak ve çelişkili bir değerler karmaşasının içinde savrulduğunu göstermektedir.¹⁴

Deistlerin anlaşılmasız ve esrarengiz gördüğü için dinî değerlere sıcak bakmaması, çoğu düşünür tarafından farklı açılardan eleştirilmiştir. Öncelikle bir şeyin esrarengiz olması, onun asla anlaşılmasız olduğuna değil, o an için anlaşılmasız olduğuna bir işarettir. Kaldı ki bizatihi fiziksel

⁹ Mehmet Evkuran, *Sosyal Bilimler Mantığı ve Kelâm*, (Ankara: Araştırma Yayınları, 2005), 166.

¹⁰ Boutroux, *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*, 25.

¹¹ Jules Michelet, *Rönesans*, çev. Kâzım Berker (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996), 3.

¹² Nicholas Malebranche, *Metafizik ve Din Üzerine Görüşmeler*, çev. Bedi Akarsu (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997), 24, 27.

¹³ Michelet, *Rönesans*, 5, 6.

¹⁴ Evkuran, *Sosyal Bilimler Mantığı ve Kelâm*, 166.

evren bile halen çoğu yönü esrarengiz olan bir olasılıklar yumağıdır. Eğer evren, sırf esrarengiz olduğu için akıl dışı sayılıp bir kenara bırakılsaydı bugün bilimsel ilerlemeden bahsedilemezdi. Dolayısıyla din ve dinî değerlerin esrarengizlik ve muğlaklık içermesi, reddi için bir gerekçe olamaz.¹⁵

Deist bakış açısı, her ne kadar akli gerekçe göstererek dinin ruhu ve gizemini ortadan kaldırmak istese de gerçekte bu hususta kesin delillere sahip değildir. Çünkü aklın dinin gizemini çözmek şöyle dursun, çoğu zaman onun kendi gizemini bile hangi oranda çözdüğü tartışmalıdır. Dolayısıyla akli, vicdani değerleri gözetken dinî gerçeklikten ayrı düşünmemek gerekir. Gerçekte kalp ile akıl aynıdır. Kalbin sahip olduğu akıl, geometrik zekânın sınırlarını aşan ve daha önemli metafizik değerleri algılayabilen bir niteliğe sahiptir.¹⁶

2. BİREY VE DEİZM

Yetişkin bir bireyin kişilik açısından olgunlaşması onun çocukluk ve gençlik dönemindeki evren ve tanrı tasavvuruna bağlı şekil verdiği çevresiyle olan karşılıklı etkileşimine bağlıdır. Dolayısıyla bilgi bağlamında kişinin çevresinde olup bitenleri sorgulama dönemlerinde sahip olacağı tanrı anlayışı, onun dinle olan ilişkilerini belirleyen bir hüviyet arz etmektedir.

2.1. Temel İhtiyaçlar ve Anlam Arayışı

İnsan, varoluşsal yapısının bir gereği olarak yaşam ve gelecekle ilgili beklentilerine sürekli bir cevap arama gayreti içinde olmuştur. Bu bağlamda insan, çevresindeki aklıyla anlamlandıramadığı olay ve olgularla karşılaştığında, günümüzde bile, metafizik değerlerden bir neden arama ihtiyacı hissetmektedir.¹⁷

Tarih, toplumların kurulma ve gelişmesinde etkin olan ağırlıklı unsurun felsefe değil, din olduğunu birçok kez göstermiştir. Nitekim konu hakkındaki araştırmaların bulguları da bu yöndedir. Şu halde varlığını dinî değerlere borçlu olan sosyolojinin din olmaksızın elinde ne kalacağı şüphelidir. Diğer bir deyişle sebebi ortadan kaldırılan bir sosyolojinin sonucunun ne olacağı açık değil midir?¹⁸

Deizm, düşünce tarihinde felsefi bir akım olarak ortaya çıkmasına karşın gelişim psikolojisi açısından bireyin inanç dünyasıyla ilgili bir duruşu ifade etmektedir. Çünkü onun tanrı, evren ve bireyle ilgili görüşleri doğrudan kişilik gelişiminin temel konulardan olan ilahiyat/metafizikle ilişkilidir. Kuşkusuz bilinçlerarası ilişkiler bağlamında insan ve tanrı arasında nasıl bir etkileşim olacağı, bu değerlerin birbirine bakış açılarıyla yakından ilgilidir. Nitekim ‘insanın psikolojik, sosyal ve doğal çevresinden etkilenecek karakteri oluştuğu’ fikrinden etkilenen teist personalistler, kişiliğin kaynağını tanrıda arayarak kişilik gelişimi için kişinin sürekli tanrıyla bir etkileşim içerisinde olmasını zorunlu görürler.¹⁹ Yani insan, doğuştan ve çevresinden edindiği birikimleri kullanarak kişiliğini inşa eder.²⁰

Psikoloji ilminin kuruluşundan itibaren William James (ö. 1910), Edwin Diller Starbuck (ö. 1947), Sigmund Freud (ö. 1939), Carl Gustav Jung (ö. 1961) ve Erich Fromm (ö. 1980) gibi büyük teorisyen psikologlar, din, dindarlık ve maneviyatın birey ve toplum yaşamındaki önemi üzerinde sayısız çalışma yapmışlardır. Psikologlar, din hakkında daha çok dahili bir bakış açısıyla (*inside perspective*) konuya yaklaşmışlardır. İnsan iradesine önem veren Viktor Emil Frankl (ö. 1997) ve Abraham Maslow (ö. 1970) gibi psikologlar, dinin insan doğasına uygunluğundan bahsederek bireyin kendini gerçekleştirirmede dinin önemine dikkat çekmişlerdir.²¹

¹⁵ Aydın, *Din Felsefesi*, 183.

¹⁶ Boutroux, *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*, 25.

¹⁷ Ali Köse, Ali Ayten, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 198.

¹⁸ Boutroux, *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*, 62.

¹⁹ Veli Urhan, *İnsanın ve Tanrı'nın Kişiliği* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 9.

²⁰ Hayâtî Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 110.

²¹ Köse, Ayten, *Din Psikolojisi*, 107-108.

Psikolojik ihtiyaçlar hiyerarşisinde kişisel özgürlüğün oldukça önemli bir yeri vardır. Yani insan; düşünce, söz ve davranışlarında özgür iradesiyle bağımsız olmayı ister. Esasen bu beklenti, akıl sahibi olmanın doğal bir sonucudur. Çünkü akli sayesinde insan, diğer varlıklardan farklı olarak sorumluluk sahibi olması gerektiğini bildiği gibi; sorumluluğun da özgür iradeyi gerektirdiğini bilir. Teolojide kader meselesi olarak bilinen insanın özgürlüğü meselesi, her kültürde farklı şekilde anlaşılmıştır. Genel olarak Batı düşüncesinde insan, özgürlüğünün önünde engel olarak gördüğünden tanrıyı aşmak için yollar arar.²² Zaten deizm de bu arayış yollarından biri olarak gündeme gelmiştir. Müslüman kültüründe özgürlük konusu, evrene müdahale eden aşkın bir tanrı karşısında insanın durumunun ne olacağı bağlamında ele alınır ve insan fiilleri başlığı altında tartışılır.²³

Müslüman teolojisinde insanın özgürlüğü veya kader meselesiyle ilgili genel olarak üç görüş vardır.²⁴ Bunların ilki olan cembrî tutuma göre kişi, rüzgarın önündeki kuru bir ot gibi kendisi için takdir edilmiş olan kaderi yaşadığından özgür irade sahibi değildir.²⁵ İkinci görüşü temsil eden Mutezile, kişinin sadece özgür değil, aynı zamanda tüm irade ve eylemlerinin de yaratıcısı olduğunu söyler.²⁶ Son görüş olan selefi veya sünîî yaklaşıma göre ise kişi, tam bir özgürlüğe sahip değildir; ancak tercihlerinin sorumluluğunu taşımaktadır. Kişinin özgür tercih hakkı yok iken nasıl sorumluk sahibi olabileceği konusu ise biraz karmaşıktır. Genel olarak selef, eylemin ortaya çıkmasında insan iradesini etkin kabul ederken, onun yaratılması konusunda işi Allah'a havale eder. Böylece onlara göre insan davranışları, irade edilmesi açısından insan, yaratılması bakımından da Allah'ın etkin olduğu bir sürecin sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir.²⁷

Birey, başta kendi ihtiyaçları olmak üzere içinde yaşadığı toplumun kendisinden beklediği sorumlulukları yerine getirdiği ölçüde stabil bir yaşam sürebilir. Kişisel özgürlüğünün sınırlarını belirleyen unsur, işte bu kişi-toplum ilişkilerinde bireyin hak ve sorumluluklarını gerektiği şekliyle bilmesidir.²⁸ Bu bağlamda dini veya değil herhangi bir konuda toplumsal anarşiye sebep olmadığı müddetçe her türlü fikrin serbestçe ifade edilmesi nasıl bireysel özgürlük içerisinde sayılıyor ise; aynı şekilde yasal olmayan bir eylem sergilenmesi durumunda ilgili resmi kurumların olaya müdahalesi de toplumsal özgürlük içinde değerlendirilmelidir.²⁹

2.2. Din Anlayışı

Kuşkusuz din, kalp, duygu, vicdan ve bizzat doğanın içinden doğar. Onun amacı, kalbin ihtiyaçlarını gidermek, ahlâkî ve manevi hayatımıza değer katmak, idare etmek ve doğruya ulaştırmaktır. Din için bunların dışında bir amaç öngörmek; sadece bir fazlalık değil aynı zamanda birey ve topluma zarar veren tehlikeli bir arayıştır.³⁰ Çünkü dinin temel amacı bireyin kişiliğini inşa etmek ve çevresiyle arasında ahlak temelli bir ilişki kurabilmektir.³¹ Dolayısıyla dini değerlerin sıkıntı yaratacak şekilde kullanılması, dinin sebep olduğu bir sorun değildir.

Deizmin dinî değerlere yönelik tenkitlerinin etkileri sadece teolojik konularla sınırlı değildir. Belki de onun en önemli tahribatı insan psikoloji üzerinde olanıdır. İnsan, farklı açılardan aciz bir varlıktır ve bu açığını kapatmak için kendinden daha güçlü olduğuna inandığı makamlardan yardım

²² Aydın, *Din Felsefesi*, 164.

²³ Mehmet Tözluayurt, *Misak, Takdir ve Vahiy Bağlamında Allah İnsan İlişkisi*, (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2018), 195.

²⁴ Ebu'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah el-Cüveynî, *Kitâbu'l-irşâd ilâ kavâti'l-îdille fî uşûli'l-îtikâd*, thk. Muhammed Yusuf Mûsa, Alî Abdülmunîm Abdülhamîd (Bağdat: el-Mektebu'l-Hancı, 1950), 381 vd.

²⁵ Ebû'l Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Bahru'l-Kelâm fî ilmi't-tevhîd*, thk. Veliyyüddîn Muhammed Sâlih el-Farfûr (Dimeşk: Mektebetu Dâru'l-Farfûr, 2000), 145.

²⁶ Ebu'l-Hasan Alî b. İsmâil el-Eşarî, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve ihtulâfû'l-musallîn*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Kahire: Mektebetü'l-Nehdati'l-Mısıryye, 1950) 1:273; Nesefî, *Bahru'l-Kelâm*, 147.

²⁷ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 365, 366.

²⁸ John Stuart Mill, *Hürriyet*, çev. Mehmet Osman Dostel (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 144-146.

²⁹ Mill, *Hürriyet*, 106-107.

³⁰ Boutroux, *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*, 33.

³¹ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak* (İstanbul Ötüken Yayınları, 1995), 25, 26.

bekler. Bu durumda güçlü ama kendisiyle ilgilenmeyen bir tanrı anlayışı insana ne verebilir? Diğer bir deyişle deizmin öngördüğü din anlayışına göre insanla ilgilenmeyen, kişinin dualarına karşılık vermeyip günahlarını bağışlamayan ve zora düştüğünde onun yanında olmayan bir tanrı, bireyin dinden beklentisini hangi ölçüde karşılayabilir. Dahası emekliye ayrılan ve kendinden başka hiçbir şeyle ilgilenmeyen bir tanrı, gerek kendi zâtında ve gerekse bir dindarın gönlünde nasıl bir tanrı olur?³²

Ondokuzuncu yüzyılda açıkça ortaya çıktığı gibi Batı düşüncesi için din-bilim ilişkisi; ne Antik Yunan'daki gibi ilâhî aklın eşit olmayan değerlerine rağmen birbirine benzeyen iki ifade biçimi, ne skolastik düşüncenin yapmaya çalıştığı gibi birbirine uygunluğu ispat edilebilecek iki gerçeklik, ne de modern akılcıların yapmaya çalıştıkları gibi aralarında aklın garantörlüğünde ilişki kurulabilecek iki değerdir. Din ile bilim; nitelik, imkân, metot, konu ve kapsam açısından tümüyle birbirinden farklı iki değer olup aralarında herhangi bir birlikten söz edilmesi uygun değildir. Onlar, birbiri içine geçemeyen iki atom, nasıl uzayda yanyana durabiliyorsa, aynı şekilde iki bağımsız değer olarak varlıklarını sürdürerek birbirinin mevzilerine karşılıklı saygı duyup emniyet içinde kendi yollarına devam edecek olan iki bağımsız değerdir.³³

Batı kültüründeki din anlayışıyla ilgili ikinci kırılma noktası, dinî değerlerin dışarıdan ve dolaylı yollardan bize verilen ilâhî bir rehberlik değil, aslında içimizden ve doğrudan sahip olduğumuz kabullere dayandığı iddiasıdır. Bu anlayışın bir tezahürü olarak David Hume (ö. 1776) sebeplilik (causalite) ilkesini gerekçe göstererek şu sonuca varmıştır. İnsan zihninde mutlak bir gerçeklik olarak görünen bazı hükümler, esasen şuur sahibi varlıkların içlerinde meydana gelen devinimlerin soyut ifadesinden başka bir şey değildir.³⁴ Bu anlayışı zirveye taşıyan Ludwig Andreas Feuerbach'a (ö.1872) göre dinin merkezi olan tanrı, insanın imgesel gücü sayesinde kendi doğasındaki mutlak değerleri temsil eden bir kurgudur; ama inancın doğası gereği dışarda bağımsız varlığı olan bir değer olarak kabul edilir.³⁵ Feuerbach'a göre din, insanın kendi vicdanında mükemmel varlık olarak imgelediği tanrıya benzeme çabasıdır. Diğer bir deyişle dindarlık, tanrısallaşma süreci içinde bir dindarın kendini gerçekleştirme sürecidir.³⁶ Buna göre insan zihni, tanrısız zihinden filtrelenmiş bir bireyselliğin sonucu olarak gerçeklik dünyasında kendine yer bulabilmiştir.³⁷

Ortaçağ sonrasında, Batı düşünce çevrelerinin önemli bir kısmına göre dinî değerlerin hakikata ulaşmada herhangi bir etkinliği olmadığı düşüncesi yaygınlaşmaya başladı. Kuşkusuz bu anlayışın doğmasında geleneksel Hristiyanlık anlayışının önemli bir etkisi vardır. Her ne kadar skolastik düşünce din ile bilimin aklın hakemliğinde birleştirdiğini iddia ediyorsa da Hristiyan inanç algısına göre dinle bilimin birlikte olması mümkün değildir. Nitekim geline nokta Batı için din ve bilim birlikteyken kendi işlerine odaklanamadığı görüldüğünden onların birbirinin yoluna çıkmadan yaşamlarını sürdürmesi gerektiği fikri kabullenilmiştir.³⁸

Deizmin akılcılığı esas alan doğal din anlayışının, Müslüman kültüründeki karşılığının 'Hidayet-i Amme/Genel Hidayet' olduğunu söyleyebiliriz. Genel hidayet anlayışına göre insan, 'Hidayet-i Hasse/Özel Hidayet'te olduğu gibi Allah tarafından özel bir vahiy veya insanlara rehberlik edecek bir peygamber olmaksızın da kendi başına gerçeği bulabilecek bir nitelikte yaratılmıştır.³⁹ İnsana bu özelliği kazandıran, akıldır. Şu halde Müslüman kültüründe dinin

³² Aydın, *Din Felsefesi*, 184, 186.

³³ Boutroux, *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*, 42-43.

³⁴ Boutroux, *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*, 198.

³⁵ Ludwig, Feuerbach, *Hristiyanlığın Özü*, çev. Devrim Bulut (Ankara: Öteki Yayınları, 2004), 258-267.

³⁶ Feuerbach, *Hristiyanlığın Özü*, 2004), 38-45.

³⁷ Bernard Haisch, *Tanrı Kuramı*, (İstanbul: Mitra Yayınları, 2010), 50.

³⁸ Boutroux, *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*, 14, 19.

³⁹ Eşarî, *Makâlât*, I: 128.

yaşanmasında kişiye akıl ve nakil birlikte yön vermektedir.⁴⁰ Nitekim bu durum, bir Kur'an ayetinde şöyle ifade edilmektedir: "Ve derler ki: "Eğer biz (elçileri) dinleseydik yahut (aklımızla) düşünüp anlasaydık şu azgın ateşin halkı arasında bulunmazdık!"⁴¹

3. ANALİTİK AÇIDAN DEİZMİN GÜNCEL DEĞERİ

Aydınlanma felsefesinin temel çıktısı olan akılcılık ilkesinin dinsel alandaki yansıması olan deizm, insanlığın tekrar din ve dinî değerlere yönelmeye başladığı günümüzde yeniden gündem oluşturup tartışılmaya başlanmıştır. Görünen o ki deizmin 18. yüzyıl entelektüel çevrelerinde dine karşı kazandığı zafer, halk nezdinde beklenildiği kadar itibar görmemiştir.

Sağlıklı bir insan psikolojisi için zorunlu olan doğru tanrı ve din anlayışı, bireysel ve toplumsal açıdan oldukça önemlidir. Bireyin kişisel gelişiminde kritik bir parametre olan sağlıklı bir din anlayışı, tesadüf ve felsefî tartışmalara bırakılamayacak kadar önemli bir konudur. Çünkü her bireyin bir vatandaş olarak içine doğduğu topluma karşı görevleri olduğu gibi, şuur sahibi bir canlı olarak yaşamdaki anlam ve yerini bulması için de kendine karşı sorumluluğu vardır. Bu bağlamda zihnen ve bedenlen iyi bir kuiağın yetişmesi için bireyi iyi tanımak ve güncel ihtiyaçlar doğrultusunda doğru çözüm önerileri sunmak gerekir.

İnançla ilişkileri bağlamında deizmin katı akılcılığı, onun güçlü yanı olduğu gibi aynı zamanda zayıf yönüdür. Nitekim deist yaklaşımların sadece belli bir zenginlik ve kültür seviyesindeki kesimlerin ilgi odağında kalması da bu kanıyı güçlendirmektedir. Diğer bir husus ise deizmin akılcılığı kullanarak dinî değerlere yönelttiği eleştiriler, gerçekte kendi zeminine de zarar vermektedir. Nitekim dinî değerlere yönelik deizmin başlatmış olduğu saldırının bir benzerini veya doğru bir ifadeyle devamını ateizm devralmaktadır. Diğer bir deyişle tanrının evrene müdahalesini reddetmek adına peygamberlik ve ahiret inancının inkarı, ateizme giden yolda geriye sadece tanrının inkârını bırakmaktadır.⁴² Doğrusunu söylemek gerekirse deist bakış açısının psikolojik olarak en fazla eleştiri aldığı husus, onun evrene karşı ilgisiz bir tanrı ve ruhu olmayan bir din anlayışını savunmasıdır.⁴³

Dinî değerlerle ilgili olarak deizmin ısrarla üzerinde durup eleştirdiği hususların çoğuna bakıldığında, aslında onun dinin kendisini değil, Hristiyan yorumunu tenkit ettiği görülebilir. Deizmin din anlayışını eleştirmek için ileri sürdüğü akılcılık ve evrenin ilk hareket ettiricisi olduğu fikri gibi deliller, Müslüman geleneğinde cevap üretilmesi gereken sorunlar değil, hakikatin bir görüntüsü olarak zaten kabul edilmesi gereken doğrulardır. Dolayısıyla deizmin Hristiyan teolojisine yönelttiği eleştirileri aynıysa Müslüman teolojisi için düşünmek zor görünmektedir. Şu halde teolojik, sosyolojik ve bilimsel açıdan yapılan değerlendirmelerden hareketle deizmin; "dinî konulara aklî metodları uygulayan, buna bağlı olarak da tarihî Hristiyanlığa, esrarengiz din anlayışına, dindeki tabiat üstü olaylarla ilgili inanışlara, kilisenin otoritesine karşı çıkan, bütün bunlardan dolayı da Hristiyan âleminde tasssubun, baskının kırılmasına yardımcı olan yarı-dinî, yarı-felsefî bir hareket" olduğu söyleyebiliriz.⁴⁴

İnsan, akli sayesinde çevresinde şahit olduğu varlığın bir sebebinin olduğunu anlar ve onu tanımak ister. Bu düzeyde insan, evreni yaratıcı sebebin ahlâkî ve üstün bir değer olduğunu yarattıklarından hareketle anlamakta gecikmez. Çünkü o bilir ki insanı; ne kendisi, ne ebeveynleri ne de doğa yaratmıştır. İnsanı yaratan her açıdan olduğu gibi ahlâkî açıdan da kusursuz olan bir güç olmalıdır.⁴⁵ Bu bağlamda insan düşüncesinin, yaratıcı bir tanrı ve onun etrafında şekillenen bir dinî

⁴⁰ Ebû Mansûr Muhammed el-Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi (Ankara: TDV İsam Yayınları, 2003), 5; a.mlf., *Te'vilâtu Ehl-i Sunne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005), II: 109.

⁴¹ Mülk, 67/10.

⁴² Aydın, *Din Felsefesi*, 183, 184.

⁴³ Boutroux, *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*, 24.

⁴⁴ Aydın, *Din Felsefesi*, 183, 185.

⁴⁵ Rene Descartes, *Metafizik Düşünceler*, çev. Mehmet Karasan (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998), 44-47.

inançtan bağımsız olarak kendini gerçekleştirmesi düşünülemez. Nitekim sekülerist bakış açısının insanlığın olgunluk çağına geldiği (*come of age*) için artık dinî değerlere ihtiyaç olmadığını periyodik olarak tekrar etmesine rağmen, günümüzde akli başında olan herkesin yoğun bir şekilde dinle ilgilendiği görülmektedir. Nitekim din, halen varoluşsal sorulara çözüm üretip akıl ve vicdanları rahatlatmada öncü durumdadır.⁴⁶

Deist yaklaşımın gerçekte Hristiyanlığın katı yorumuna bir tepki olarak doğduğunu söyleyebiliriz. Bu tepki sadece bilim insanlarının önünü çektiği tarihsel bir olgu değil, aslında ortaçağ boyunca Hristiyan imanının sloganı olan ‘mantıksız olmasına rağmen inanıyorum’ mottosuna bir isyan niteliğindedir. Ancak ironik olan şu ki; deizmin bilim ve rasyonelizme büyük önem vermesine karşın, en etkin olduğu 17. ve 18. asırlarda bile bilim insanlarının çoğu teist bir din anlayışını benimseyerek ateizmi, bazen de deizmi tenkit etmişlerdir.⁴⁷

Günümüzde Hristiyanlık, artık dinsel çoğulculuğu savunan, insanlığın psiko-sosyal ihtiyaçları şöyle dursun kendi mensuplarının bile beklentilerine cevap üretemeyen bir nitelikte anılmaya başlamıştır. Şöyle ki; “Yirminci yüzyılın sonunda Hristiyanlık derin krizler içindedir. Batı Kilisesi tarafından geliştirilen teolojik yapı, çoğu Batılının gözünde kof ve yetersiz görünmektedir. Ayrıca o, Afrika’da, Hindistan’da, Çin’de ve genellikle doğudaki pek çok Hristiyan’ın gözünde ise Batı kültürel hegemonyasının uzantısı olarak yabancı gözükmektedir.”⁴⁸

Gündelik yaşamda insanın ancak aklını kullanması durumunda doğru karar verme olasılığının yükseldiği düşünüldüğünde dinî değerler konusunda da aklını kullanması gerektiği sonucuna ulaşmak, en doğal ve gerçekçi karar olarak karşımızda durmaktadır. Ancak bu akılcılığın ne olduğu ve kapsamı konusunda söylenecek çok söz olduğu da aşikârdır. Nitekim geleneksel din anlayışlarının sahip olduğu seçilmişlik, kehanet ve hurafe gibi masalları akılcılıkla tenkit edip dinin sebep olduğu sorunları dillendirmenin kolaylığına rağmen, deizmin bu sorunlara çözüm olarak önerdiği akıl dini olan doğal din anlayışının neden halen dünyada yaygınlaşmadığı sorusunun cevaplanamaması da bu durumun bir göstergesi olsa gerektir.

Kuşkusuz deistlerin tespitleri, mevcut din anlayışlarının sorunlarını doğru bir şekilde okuma ve çözüm olarak akli değerler eşliğinde bir çıkarımda bulunmada oldukça yararlı olmuştur. Ancak onların teorisini doğru bir şekilde kurdukları dinde akılcılığın uygulama aşamasındaki karşılığı olan doğal din anlayışı, psiko-soyal açıdan çözümünden daha çok bir sorun gibi durmaktadır. Muhtemelen bu durumun oluşmasında en önemli etken, bizzat dine yüklenen anlamda gizlidir. Yani sorunun kaynağı dinde değil, onu yorumlayan insanda aranmalıdır. Eğer hastalığın teşhisi yanlış konulursa doğal olarak tedavisi de yanlış olacaktır. Diğer bir deyişle çözüm adına dinî geleneği inkâr etmek, esasen mevcut sorundan çok daha derin başka sorunların doğmasına neden olmaktadır.

18. yüzyıl modern biliminin yaygınlaşmaya başlamasından sonra tarihçi ve sosyologlar tarafından dinî değerleri görmezden gelerek öne sürdükleri akılcılık, sosyal yaşam ve ilerleme ilkelerinin tamamını birkaç rasyonel kanuna indirgenebilecek sihirli bir metot olarak algılandı. Böylece aydınlanma çağıının öncüleri, dinde akılcılık adına geleneksel inancın bereketli ve derinlere nüfuz eden köklerinden faydalanmak yerine, merhametsizce onları kesmeyi daha uygun buldular.⁴⁹ Kuşkusuz bu yaklaşım, doğal aydınlanma sürecinin yaşanmadığı toplumlarda ya dinle savaş ya da din karşıtı düşüncelerle savaş şeklinde kendini göstermiştir.

Din, insanın çevresiyle olan ilişkilerinde üretim ve ahlaki esas alan bir huzur arayışıdır. Ancak deistin öngördüğü din, insana sadece evrendeki matematiksel yasalar gibi işleyen bir inançlar sıkalası sunmaktadır. Oysa insanın dinden başlıca beklentisi, sahip olduğu imanının mantıksal değeri değil, psikolojik ihtiyaçlarının tatmini veya yaşamış olduğu sıkıntıların teskididir. Diğer bir deyişle din ve dindarlığın psikolojik olarak insana katacağı değerler itikat, duygu ve ibadetlerdir.

⁴⁶ C. Stephan Evans, R. Zachary Mains, *Din Felsefesi*, çev. Ferhat Akdemir, (Ankara: Elis Yayınları, 201), 25.

⁴⁷ Aydın, *Din Felsefesi*, 182.

⁴⁸ John Hick, *İnançların Gökkuşağı*, çev. Mahmut Aydın (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 36.

⁴⁹ Christopher Dawson, *İlerleme ve Din*, çev. Yusuf Kaplan, Aylin Doğan (İstanbul: Açılımkitap, 2003), 97.

Kişi inanmakla kabullendiği değerlere önce korku, sonra sevgiyle bağlanmaya ve bu bağı ibadetlerle sürekli canlı tutmaya çalışmakla aslında kendi iç bütünlüğünü ve bireysel gücünü artırmaktadır.⁵⁰

SONUÇ

Deizm, çoğunlukla yaşamın işleyişindeki rastgelelikten ve kötülük probleminden beslenerek geleneksel din anlayışına karşı gelen felsefî bir harekettir. O, kişi ve toplumların Tanrı'yı kabul etmekle birlikte O'nun yaratmış olduğu evrenle bir ilişkisinin olmadığı tezinden yola çıkarak dinî değerlerden kurtulmasını ve kendi iyi-kötü değerlerini üretmekle yaşama yön vermesini savunur.

Deist söyleme göre inanç, ahlak, erdem ve din gibi değerler, özgür insan düşüncesine engel olması durumunda gerekirse rafa kaldırılabilir. Bu bağlamda deizmin temel kurgusu, "İkna edebiliyor veya yapabiliyorsan her şey mübahtır!" ilkesine dayanır. Bu yaklaşım tarzının gerek psiko-sosyal ve sosyo-kültürel açıdan toplum için ne derece zararlı etkileri olduğunu ve gerekse toplumda oluşturacağı muhtemel kırılmalarla sebep olabileceği ulusal güvenlik tehditlerini görebilmek için uzman olmaya gerek olmadığı aşîkârdır. Dolayısıyla deizmin resmi ve sivil kanallar aracılığıyla çok yönlü olarak araştırılıp toplumun bilgilendirilmesi gerekir.

Deizmin geleneksel din anlayışına yönelttiği eleştirilerin din-bilim ilişkisi, özgürlük ve kader olmak üzere temelde üç nedenden kaynaklanır. Bu hususların dinsel ve düşünsel bir sorun haline dönüşmesinde büyük oranda Hıristiyan din anlayışının neden olduğu görülmektedir. Bu bağlamda deist söylemin karşı çıktığı çoğu meselenin Batı kültürüyle ilgili olduğu söylenebilir.

Din-bilim ilişkilerinde varolduğu düşünülen çatışma, Müslüman düşüncesi için geçerli değildir; çünkü Müslüman teolojisine göre bilimsel ilkelerin bizzat kendisi Allah'a işaret eden ayetler olarak kabul edilir. Dolayısıyla Allah'ın ayetleri arasında çelişki olmayacağına göre insanlara ilke bazında gönderilen ayetler ile evrende zaten mevcut olan kainat ayetleri birbirini geçersiz kılacak şekilde anlaşılabilir. Aynı durum, insan özgürlüğü ve kader anlayışı için de geçerlidir. Müslüman düşüncesinde insan, söz, düşünce ve davranışlarında özgür; özgürlüğünün bir sonucu olarak ise sorumlu bir varlıktır. Dolayısıyla o, özgürlüğünü akıl ve ahlak sınırları içinde kullanmak durumundadır. Bu bağlamda Allah'ın insanı özgür olarak yaratıp ondan evrene şekil vermesini beklerken, özgürlüğün önünde bir engel olarak düşünülmesi tutarsızdır. Çünkü Allah, insan özgürlüğünün önünde engel değil, aksine bu özgürlüğün bizzat yaratıcısı ve garantörüdür. Aynı şekilde Allah'ın insan için takdir ettiği kader, onun yaşamı boyunca nasıl davranacağını belirlenmesi (fatalizm) demek değil, amacına ulaşmak isterken gözetmesi gereken yasalar bütünü (determinizm) demektir.

Müslüman düşüncesine göre insanın varlık sebebi veya dinsel ifadeyle imtihan nedeni, aklıyla doğru olduğunu düşündüğü davranışları, özgürce irade ederek gerçekleştirmeye çalışmaktır. Onun bu görevinde karşılaşacağı muhtemel sorunlar ise anlaşılabilir ve aşılmaz değil, üzerinde düşünerek anlaşılabilir ve çözümler üretilerek aşılabılır türden sıkıntılardır. Dolayısıyla bilim, özgürlük ve kader konularını gerekçe göstererek dinî değerlerin geçersizliğini söylemek ne kadar yanlışsa, bunları dinin kendisiymiş gibi gösterip dindarlığı karalamak da aynı şekilde yanlıştır.

KAYNAKÇA

Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. İzmir: İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1999.

Bernard Haisch, *Tanrı Kuramı*, (İstanbul: Mitra Yayınları, 2010), 50.

Boutroux, Emile. *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*. Çev. Hasan Katipoğlu. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997.

⁵⁰ Boutroux, *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*, 202-204.

- el-Cüveynî, Ebu'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah. *Kitâbu'l-irşâd ilâ kavâtı'l-edille fî uşûli'l-îtikâd*. Thk. Muhammed Yusuf Mûsa, Alî Abdulmunîm Abdulhamîd. Bağdat: el-Mektebu'l-Hancî, 1950.
- Dawson, Christopher. *İlerleme ve Din*. Çev. Yusuf Kaplan, Aylin Doğan. İstanbul: Açılımkitap, 2003.
- Descartes, Rene. *Metafizik Düşünceler*. Çev. Mehmet Karasan. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Erdem, Hüsameddin. "Deizm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/109-111. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- el-Eşarî, Ebu'l-Hasan Alî b. İsmâil. *Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve ihtılâfû'l-musallîn*. Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. Kahire: Mektebetü'l-Nehdati'l-Mısıryye, 1950.
- Evkuran, Mehmet. *Sosyal Bilimler Mantığı ve Kelâm*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2005.
- Evans, C. Stephan. R. Mains, Zachary. *Din Felsefesi*. Çev. Ferhat Akdemir. Ankara: Elis Yayınları, 2010.
- Feuerbach, Ludwig. *Hristiyanlığın Özü*. Çev. Devrim Bulut. Ankara: Öteki Yayınları, 2004.
- Güngör, Erol. *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1995.
- Hick, John. *İnançların Gökkuşağı*. Çev. Mahmut Aydın. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Hökelekli, Hayâtî. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Köse, Ali, Ayten, Ali. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Kitâbu't-Tevhid*. Thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi. Ankara: TDV İsam Yayınları, 2003.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Te'vilâtü Ehl-i Sunne*. Thk. Mecdî Bâsellûm. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005.
- Malebranche, Nicholas. *Metafizik ve Din Üzerine Görüşmeler*. Çev. Bedia Akarsu. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1997.
- Michelet, Jules. *Rönesans*. Çev. Kâzım Berker. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Mill, John Stuart. *Hürriyet*. Çev. Mehmet Osman Dostel. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- en-Nesefî, Ebû'l Muîn Meymûn b. Muhammed. *Bahru'l-Kelâm fî ilmi't-tevhîd*. Thk. Veliyyüddîn Muhammed Sâlih el-Farfûr. Dimeşk: Mektebetu Dâru'l-Farfûr, 2000.
- Özten, Ersan. "Teizm ve Deizm Açısından Vahye Olan İhtiyaç". *İlahiyat Fakülteleri 12. Kelam Koordinasyon Toplantısı Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar ve Deizm Sempozyumu*. Edt. Vecihi Sönmez vd. Van: Ensar Neşriyat, 2017, 251-251.
- Tözluyurt, Mehmet. *Misak, Takdir ve Vahiy Bağlamında Allah İnsan İlişkisi*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2018.
- Urhan, Veli. *İnsanın ve Tanrı'nın Kişiliği*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.

GENÇLER NAZARINDA İNANÇ PROBLEM ALANLARI VE DİNİ ŞÜPHE

- LİSE ÖĞRENCİLERİNİN İNANÇ SORULARI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA VE ÖNERİ-

Nazlı Tutku KALFA

Doktora öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

nazlitutku@gmail.com.

GİRİŞ

Gençlik dönemi bireyin pek çok açıdan değişim ve dönüşüm yaşadığı, kendini gözden geçirdiği, kendine ait bir çizgi, hayat görüşü veya tarz oluşturmaya başladığı bir dönem olarak gözlemlenmektedir.¹ Yaşadığı bu değişim ve dönüşümlere etki eden pek çok unsur mevcuttur. Bunlar arasında yaşı, cinsiyeti, zekayı, aileyi, çevreyi, yetiştirilme tarzını, doğduğu ülkeyi, kendini içinde bulduğu kültürü, gerek arkadaş olarak gerek öğretmen veya bir başka sıfatla, nerede ve ne zaman karşılaşacağı meçhul, hangi görüşe sahip olacağını da asla belirleyemeyeceği insanları, okuduğu veya okuyacağı kitapları, takip ettiği ya da edeceği yazar, sanatçı veya düşünürleri, izlediği veya izleyeceği film, dizi, belgesel, sinema ve benzerlerini, katıldığı veya katılacağı sosyal grupları, rol model alıp hayranlık duyma ihtimali olan insanları, sosyal medyayı vs. saymak mümkündür.² Gençlik döneminin, bu etkilere tepki verme potansiyeli bakımından insanın gelişim sürecinde ayrı bir yeri ve önemi bulunmaktadır.

Bireyin inanç gelişimi, yaşanan bilişsel, fiziksel, sosyal vs. alanlardaki değişim ve gelişimlerden etkilenmektedir. Gençlik dönemi ise yaşam boyu süren bu değişim ve gelişmelerin çok daha yoğun bir şekilde yaşandığı gözlemlenen bir süreci ifade etmektedir.³ İnanç bakımından soyut düşünme becerisi kazanmasıyla birlikte çocukluk döneminde tam anlamıyla kavranamadan edinilen dini inanç, gençlik yıllarında yaşanan gelişmelerle birlikte yerini şuurlu bir inanca bırakmaya başlar.⁴

Şuurlu imana ya da kararlı inançsızlığa götürebilecek olan dini şüphe ergenlik döneminde ortaya çıkmaktadır.⁵ Ancak bu şüphe durumunu olumlu yorumlayanlar da mevcuttur. Şüphe olmadan insanın inanma ve tasdik kapasitesini tam anlamıyla kullanamayacağı, dolayısıyla yaşanan bu şüpheyi şuurlu genişlemesi olarak değerlendirebileceğimiz dile getirilmiştir.⁶

Gençlik dönemi inanç gelişiminin üç aşamada gerçekleştiği düşünülmektedir: 12-14 yaş aralığında dinî şuurun uyanması ve gelişmesi, 14-18 yaş aralığında dinî kabullerin sorgulanması ve şüphe, 18-21 yaş aralığında dinî tutumların belirginlik kazanması.⁷ Bu teoriye göre dinî kabullerin sorgulanması ve şüphe döneminde gençler, lise çağlarında bulunmaktadır. 14-18 yaş aralığı Türkiye şartlarında bugün, -sınıfta kalma, geç ya da erken başlama vb. durumları hariç- 9, 10, 11 ve 12. sınıf ortaöğretim yıllarına denk gelmektedir. Halihazırda zorunlu eğitim kapsamında⁸ gençlerin din eğitimi alabilecekleri seçenekler arasında ortaöğretimde İmam-Hatip liselerindeki meslek dersleri ve liselerdeki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri

¹ Adnan Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 20. Baskı (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2018), 153-170, Turgay Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010) 68-69, Kadir Ak, *17-25 Yaş Gençlerde Görülen Bazı Dinî Şüpheler ve Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2002), 154-155.

² Nazlı Tutku KALFA, *Gençlik Dönemi İnanç Gelişimi ve Eğitiminde Etkili Olan Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma*, (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2019), 88-125.

³ Harry W. Gardiner, Mary J. Gander, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, Trc. Ali Dönmez, Nermin Çelen, ed. Bekir Onur, 8. Baskı (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2015), 437-513, Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 37-152.

⁴ Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, 70-71.

⁵ Abdülkerim Bahadır, “Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler”, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli (İstanbul: Dem Yayınları, 2015), 332, Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, 2. Baskı (İstanbul: Dem Yayınları, 2016) 94-95.

⁶ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 8. Baskı (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010) 195, Abdurrahman Kasapoğlu, “Dinsel Şüphe”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2005): 67-68, Antoine Vergote, “Ergenlikte Din”, Trc. Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/ 1 (1981): 588-592.

⁷ Naci Kula, “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli (İstanbul: Dem Yayınları, 2015) 40-45, Abdülkerim Bahadır, *Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler*. (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1994) 30-34.

⁸ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982: Madde 24, *T.C. Resmî Gazete*, S. 17863, 9 Kasım 1982.

mevcuttur.⁹ Bu durumda inanç gelişim evreleri açısından sorgu ve şüphe dönemine denk gelen yıllarda gençlerin inançla ilgili bu sorgulamalarını yöneltebilecekleri din eğitimci kimliğine sahip kişiler arasında, liselerdeki DKAB öğretmenleri ile İmam-Hatip liselerindeki meslek dersleri öğretmenleri birinci sırada yer almaktadır. Ayrıca toplum nazarında dinî konuların danışılacağı düşünülen kişiler arasında Kur'an kursu öğrencileri, imamlar, vaizler vb. din eğitimci kimliğine sahip bireyler de bulunmaktadır. Bu nedenle ilahiyat fakültelerinden mezun olarak din eğitimci kimliği kazanabilen, bu meslek gruplarındaki kişilerin, dinî konularda, özelde ise inanç konularındaki muhtemel problem alanları hususunda donanımlı ve hazır bulunuşluk seviyeleri yüksek bireyler olmaları gerektiği düşünülmektedir.

İlahiyat programları Temel İslam Bilimleri, Felsefe ve Din Bilimleri, İslam Tarihi ve Sanatları olmak üzere, pek çok alt başlığı da bulunan bölümlere ayrılmış olduğundan uzmanlaşma, detaylı şekilde bir alanın uzmanı olma becerisi öğrencinin kendi çabasına kalmış olup fazladan mesai gerektirmektedir. Ortaöğretim kademesinde öğretmenlik yapmayı isteyen veya düşünen arkadaşların ise inanç konularının bilgisine ana hatlarıyla vakıf olmakla kalmayıp, konunun neredeyse uzmanı haline gelebilmesi adına ilahiyat programlarında inanç problem alanlarını içeren destek formasyon programı yer almasının oldukça faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu ihtiyacı tetikleyen, teknolojik veya bilimsel gelişmelerle güncelliğini her dönem revize ettiği görülen pek çok sebep olduğu anlaşılmaktadır. Elde edilen veriler dahilinde bile ana başlıklar şu şekilde sıralanabilir:

- Din ve bilimin çatıştığı düşüncesi kapsamında evrim teorisi ve Âdem-Havva meselesi (ilk yaratılış)
- Dinî metinlerde bahsi geçen, çeşitli ilim ve bilim alanlarını da ilgilendiren bazı bilgilerin doğruluk testine tâbî tutulması (Biyoloji, Tarih, Felsefe vb.)
- Bilimsel gelişmelerin her şeyi açıkladığı ve dine ihtiyaç kalmadığı düşüncesi
- Dinin kadına bakışı ve dünyanın kadın meselesini gündemde tutmasının etkileri
- Sosyal medyanın, dünyanın her yanında ortaya çıkan düşünce, soru ve yaklaşımları neredeyse ortak akıl diyebileceğimiz bir paylaşım ağı kurabilmeye imkân sağlamasıyla her türlü fikrin çok sayıda insana uzaklık veya ülke sınırı tanımadan yayılabilir hale gelmesi
- Hak, adalet, eşitlik¹⁰, özgürlük kavramlarına yapılan yoğun vurguların getirileri (cinsiyetin tercihe açık olması gerektiği, LGBTQI hakları savunusu¹¹ vb.)

Alanyazın araştırmasında dini şüphenin ayrıca yaşla, cinsiyetle, ailedeki dindarlık durumuyla, aile içi çatışmalarla, din eğitimi uygulanan metotlarla, eksik ve yetersiz din eğitimiyle, din-bilim çatışmasıyla, özdeşim örnekleriyle, kitle iletişim araçlarıyla ilişkisi olduğundan bahsedildiği görülmüştür.¹²

1. YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünden itibaren yöntem, bulgular, yorum ve tartışma, sonuç ve öneriler başlıkları yer alacaktır.

1.1. Araştırma Deseni

Çalışmamızda nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması bütüncül tek durum deseni kullanılmıştır. Durum çalışması “Güncel bir olguyu, kendi gerçek yaşam çerçevesi içinde çalışan, olgu ve içinde bulunduğu içerik arasındaki sınırların kesin hatlarıyla belirgin olmadığı ve birden fazla kanıt veya veri kaynağının mevcut olduğu durumlarda kullanılan görgül bir araştırma yöntemidir.” şeklinde tanımlanmaktadır.¹³ Nitel durum çalışması en temel özelliğiyle, bir veya birden fazla durumun derinlemesine araştırılması sonucu duruma ilişkin etkenlerin bütüncül bir yaklaşımla ilgili durumu nasıl etkilediği ya da ilgili durumdan nasıl

⁹ Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 2018: Madde 28., *T.C. M.E.B. Tebliğler Dergisi*, c. 81, S. 2726, Mart 2018.

¹⁰ Gençlerin eşitlik vurgusunun özellikle kadınlar, geyler ve lezbiyenleri kapsadığı dile getirilmiştir. Bkz. Jean M. Twenge, “Ben” Nesli, Trc. Esra Öztürk, 7. Baskı, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018), 249-291. Gençlerde yaşanan algısal, yaşamsal, tutum ve davranışsal değişim ve dönüşümleri göstermesi açısından da dikkat çekici bir kitaptır.

¹¹ LGBTQI savunucuları, hak, özgürlük, eşitlik gibi kavramlar kullanarak, İslam'ın LGBTQI bireyleri de benimsemesi hususunda çalışmalar yürüttüğü ve sosyal medya araçlarını kullandığı gözlenmektedir. “İmaan” adlı İngiliz bir STK'nın 2020 yılında kutlamak üzere hazırlandığı Müslüman LGBTQI onur festivali hakkındaki detaylar için bkz. (https://twitter.com/ImaanLGBTQ?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1176013324351418369&ref_url=https%3A%2F%2Ftr.sputniknews.com%2Fyasam%2F201909231040238117-musulman-lgbt-olmayi-kutlamaya-yonelik-ilk-onur-festivali%2F), 28.10.19, 11:05 am.

¹² Bahadır, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, 329-362, Celal Çayır, “Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dinî Tutumları Üzerine Bir Araştırma”, *Bilimname* 27/2 (2014): 69-74.

¹³ Hasan Şimşek, Ali Yıldırım, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 11. Baskı (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018), 289.

etkilendiği üzerine odaklanmayı sağlar.¹⁴ Araştırmada gençlerin inanç konularında hem kendilerini düşündüren hem de arkadaş, sosyal medya gibi farklı bilgi kaynakları aracılığıyla karşı karşıya geldikleri ve dinî şüphe duygularını tetikleyen soruları, üzerinde düşünerek cevap verebilmeleri ve kutsala karşı kendi üslup ve ifadelerini tam olarak yansıtabilmeleri adına doküman olarak teslim etmeleri istenmiştir.

1.2. Katılımcılar

Araştırma, 2017-2018 eğitim-öğretim yılında, araştırmacının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak görev yaptığı okulda, kendi öğrencileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya 9. ve 10. sınıf düzeylerindeki öğrenciler katılım sağlamıştır. Öğrencilere araştırma sorusu yöneltilerek bir kâğıda isimlerini yazmadan soruları yazmaları istenmiştir. Öğrencilerin dersin öğretmenine karşı imajlarını önemsemelerinin, yazacakları soruları etkilime ihtimaline karşı isim yazmamaları daha uygun görülmüş ve dersin sonunda kendilerini bu şekilde daha rahat ifade edebildiklerini belirtmeleriyle de tahmin doğrulanmıştır. Araştırma gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirilmiş olduğundan katılım sağlamak istemeyen öğrenciler hoşgörüsüyle karşılanmış ve yazmaya zorlanmamıştır. Ayrıca öğrencilerin teneffüs aralarında veya ders çıkışında yöneltmiş olduğu sorular da kullandıkları kelimelerle kaydedilmiştir. Araştırmaya toplam 147 öğrenci katılım sağlamış olup toplamda 378 soru elde edilmiştir. Araştırmaya katılan öğrenciler 15 ile 17 yaş aralığındadır.

1.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmanın sorusu, çalışmanın amacına yönelik olarak gençlerin inanç gelişim evresinde etkilenebilecekleri muhtemel bilgi kaynakları göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Araştırmanın kapsayıcı olması, verilerin sağlamaştırılması ve teyit edilebilmesi için birden fazla veri toplama yöntemi birbirini destekleyici olacak şekilde kullanılmış olup çok boyutlu veri toplama gerçekleştirilmiştir. Araştırma esnasında görüşme, odak grup ve doküman analizi yöntemleri kullanılmıştır.

Çalışmaya veri sağlayan araştırma sorusu aşağıda mevcuttur:

Cevaplamakta zorlandığınız, arkadaş çevrenizden size yöneltip sizin cevap veremediğiniz veya herhangi bir ortamda (arkadaş çevresi, sosyal medya vs.) karşılaştığınızda sizi de tereddüte düşüren soruları yazınız.

1.4. Geçerlik ve Güvenirlik

Geçerlik kısaca “bir ölçme aracının ölçmeyi amaçladığı özelliği, başka herhangi bir özellikle karıştırmadan doğru ölçebilme derecesidir.”¹⁵ Güvenirlik ise “bir ölçme aracı ile aynı koşullarda tekrarlanan ölçümlerde elde edilen ölçüm değerlerinin kararlılığının bir göstergesidir” şeklinde ifade edilmektedir.¹⁶ Bu çalışmada da geçerlik ve güvenirliliği sağlamak amacıyla öğrencilerle sevgi ve güven bağı kurulmuş, özgür düşünce ve tercihlere saygı ortamı sağlanmıştır. Bunu sağlamak adına, araştırma ikinci dönemin sonuna doğru gerçekleştirilmiştir. Durum çalışmasında geçerlik ve güvenirlik konusunda alınması gereken önlemler çerçevesinde¹⁷ 1) Çalışılan durumla dersin öğretmeni olmamız nedeniyle etkileşim süremiz uzun sürmüştür. Bu durum gözlemlerimizi genişletmemizi, görüştüğümüz birey sayısını artırmamızı ve toplanan verilerde doyum noktasına ulaşmamızı sağlamıştır. 2) Veri çeşitlemesi yöntemiyle birden fazla veri toplama yöntemi kullanılarak toplanan verilerin birbirini destekleyici ve teyit edici biçimde sunulması sağlanmıştır.

Katılımcılara araştırma sorusu yöneltildikten sonra cevaplarını yazıya rahatça dökabilmeleri için yeterince süre verilmiştir. Verilerin tamamı tek tek okunmuş ve Word belgesine aktarılmıştır. Kodlamalar bir başka araştırmacı tarafından da gözden geçirilmiştir. Araştırmanın detayları raporlanmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgular raporlanırken ortaya çıkan temaları desteklemek amacıyla verilerden birebir alıntı yapılmıştır.

Araştırma sonuçlarının geçerlik ve güvenirliliğini test etmek amacıyla 2017-2018 eğitim öğretim yılından 2019-2020 eğitim öğretim yılına kadar her yıl araştırma sorusu sınıflarda sözel olarak tekrar tekrar dile getirilmiş ve alınan cevapların toplanan verilerle yüksek oranda benzerlik taşıdığı görülmüştür. Bu uygulama, araştırma sonuçlarının tutarlı ve tekrar edilebilir olduğunu göstermesi açısından önemli bulunmuştur.

1.5. Veri Toplama Süreci

¹⁴ Şimşek-Yıldırım, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 73.

¹⁵ İlker Ercan, İsmet Kan, “Ölçeklerde Güvenirlik ve Geçerlik”, *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 30/3 (2004): 214.

¹⁶ Ercan-Kan, “Ölçeklerde Güvenirlik ve Geçerlik”, 212.

¹⁷ Şimşek-Yıldırım, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 298-299.

Araştırma bizzat araştırmacının kendisi tarafından yapılmıştır. Araştırmacının DKAB öğretmeni olarak alanda görev yapıyor olması, problem alanlarının birebir kendisinin de muhatabı olması ve aldığı İlahiyat eğitiminin gençlerin inançla ilgili güncelle bağdaşık sorularına cevap vermede yetersiz kaldığını kendi tecrübe etmiş olması araştırmacının duruşu açısından önemlidir. Görev süresince edindiği tecrübeler doğrultusunda, din eğitimci kimliğine sahip olacak kimselerin hangi alanlarda donanımlı ve güncel kalması gerektiği konusunda fikir sahibi olmuştur. Araştırmacının öğrencilerine yakın duruşu, farklı tercihlere saygılı ve öteleyici olmayan yaklaşımı, öğrencilerin her zaman yansıtmadıkları gerçek hislerini ve düşünce dünyalarını açmalarına imkân tanımıştır. Araştırma sorusu yöneltilecek öğrencilerden oluşturmaları istenen dokümanların toplanması iki hafta sürmüştür. Ders dışı görüşmeler ise iki ders dönemi boyunca aralıklı olarak devam etmiştir.

1.6. Verilerin Analizi

Nitel araştırma yaklaşımı doğrultusunda tasarlanan bu araştırmada elde edilen veriler “betimsel analiz” yöntemiyle çözümlenmiştir. Betimsel analizi öne çıkaran özellik, gözlemlenen bireylerin görüşlerini çarpıcı şekilde yansıtabilmek adına doğrudan alıntılara sıkça yer verilmesidir.¹⁸ Veriler üç aşamada analiz edilmiştir: 1. Verilerin ana başlıklar altında gruplandırılması ve dikkat çeken örnek soruların seçilmesi 2. Soruların yoğunlaştığı konuların tespit edilerek konuların en çok soru gelenden en az gelene doğru sıralanması 3. Bulguların tanımlanması ve yorumlanması.

Analiz sürecinde öncelikle yazılı formlar deşifre edilmiş daha sonra içerik benzerliğine göre gruplama yapılmış ve son olarak aynı soru tipinden kaç defa soru sorulduğu göz önüne alınarak soruların yoğunlaştığı konuların tespiti yapılmıştır.

Betimsel analiz yönteminin yapısına uygun olarak öğrencilerin sorularını mümkün olduğunca açık bir şekilde aktarabilmek adına bazı bulgular direkt alıntı olarak paylaşılmıştır. Araştırmada elde edilen bulguların bir kısmı ekte verilmiştir.¹⁹ Ekteki belgede 378 sorunun tamamı yer almamaktadır. Tekrar eden sorular elenmiştir.

2. BULGULAR, YORUM ve TARTIŞMA

Bu çalışmada elde edilmiş olan bulgular araştırmanın amacı doğrultusunda oluşturulan temalar altında ele alınmıştır. Bu kapsamda araştırma, dinin fizik dünyaya yansıyan boyutu ve dinin metafizik boyutu ana başlıkları ve alt başlıklar şeklinde ele alınmıştır.

2.1. Dinin Fizik Dünyaya Yansıyan Boyutu

Dinlerin yaşantıya yansıyan yönünde emir ve yasaklar, kısıtlama ve özgürlükler gibi pek çok konu yer almaktadır. Bu dini hükümler İslam dininde de mevcuttur. Bu araştırma, gençlerin din hakkında bu vakte kadar bir şekilde edindikleri doğru, eksik veya yanlış bilgileri ve dini konularda hangi noktaları gündemlerine taşıdıklarını yansıtmaktadır. Bu başlık altında, Kur’an-ı Kerim’in eleştirel bir yaklaşımla okunması, dini hükümlerin sorgulanması, dinin bizzatı yapısının sorgulanması, dinin kadına bakışının sorgulanması, dini bilgilerin bilimsel bulgularla karşılaştırılması, dinde söylem ve uygulama tutarsızlığı olduğunun düşünülmesi, dinin evrensellik boyutunun sorgulanması sonucu gençler nazarında ortaya çıkan problem alanları ele alınmıştır.

Tablo 1. *Dinin Fizik Dünyaya Yansıyan Boyutuyla İlgili Soruların Konu Yoğunluk Bilgisi*

Konular	Frekans
Kur’an-ı Kerim’deki bazı ayetler hakkında	44
“Dinde zorlama yoksa neden...” ile başlayan antitezler	15
Havva ile Âdem meselesi hakkında	12
“Ya Kur’an-ı Kerim değiştirildiyse...” ile başlayarak kutsal kitabın güvenilirliği hakkında	11
Kadınların neden kapandığı hakkında	11
İnsanın ve evrenin nasıl yaratıldığı/oluştugu/ortaya çıktığı hakkında	11
“Günah mı?” sorusuyla biten, dinde hükmü merak edilen konular hakkında	10
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin adının içerikle uyumadığı ve neden sadece İslam’ın işlendiği hakkında	8

¹⁸ Şimşek-Yıldırım, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 239.

¹⁹ Bkz. Ek I.

Kadın-erkek eşitsizliğinin var olduğu hakkında	8
İnsanlar arası eşitsizliğin (engellilik, Müslüman ülkede doğma vb.) var olduğu hakkında	7
Mucizelere inanmanın zor olduğu hakkında	7
Mezheplerin neden var olduğu hakkında	7
“Ya bizim dinimiz yanlışsa...” ile başlayarak İslam dininin doğruluğu ve güvenilirliği hakkında	6
LGBTQI ve dini hükmü hakkında	5
Kur'an ve dua dilinin neden Arapça olduğu hakkında	5
Dini sorgulamanın günah olup olmadığı hakkında	5
Afrika'daki çocuklar hakkında	5
Din-bilim çatışması hakkında	4
Gayrimeşru bir fiile sebep olmak neden günah? O fiili işleyenin iradesi yok mu?” konusu hakkında (Barmenlik, bankacılık, kasiyerlik vb.)	4
Cinsiyetin neden tercih meselesi olmadığı hakkında	4
Muhtelif konular hakkında	22

Elde edilen veriler analiz edildiğinde dinin fizik boyutu ile ilgili soruların Tablo 1’de yer alan konularda yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Gençler nazarında problem alanlarının aşağıda sıralanan nedenler sonucunda ortaya çıktığı anlaşılmaktadır:

2.1.1. Kur'an-ı Kerim’in Eleştirel Bir Yaklaşımla Okunması

Gençlerden pek çoğunun Kur'an-ı Kerim okumaya uzak olmadığı görülmüştür. Ancak bazı gençlerin Kur'an-ı Kerim’i inkâr ve eleştiri maksatlı okuduğu dikkat çeken noktalardan biri olmuştur. Örneğin, Kur'an-ı Kerim’in mealini notlar çıkararak okumaya başlayan Müslüman bir öğrenci önce ateist olduğunu bir dönem sonra da Hristiyan olduğunu dile getirmiştir. Kendisine bunun sebebi sorulduğunda Kur'an okuduğunda içinde korku hissi oluştuğunu İncil okurken ise sevgi ve hoşgörü duygularına büründüğünü dile getirmiştir. Yaptığı karşılaştırma örnekleri aşağıdaki şekildedir:

“Bakara 190-191-192-193. Ayet> “Size saldırırlarsa siz de saldırın.”

Karşılığı: 1. Selanıklılar 5:15 “Sakın kimse kötülüğe kötülükle karşılık vermesin...”

Matta 544 Luka 6:27-28 “...düşmanlarınızı sevin, sizden nefret edenlere iyilik yapın...”

Matta 26:52 “O zaman İsa ona ‘Kılıcını yerine koy!’ dedi. ‘Kılıç çekenlerin hepsi kılıçla ölecek.’” (Enfal 39 için de geçerli)

Bakara 194> “Kim size saldırırsa siz de ona saldırın.”

Karşılığı: Matta 5:38-42 “Göze göz, dişe diş dendiğini duydunuz ama ben size diyorum ki, kötüye karşı direnmeyin. Sağ yanağınıza tokat atana öbür yanağınızı da çevirin...”

Hristiyan iddialara karşı geliştirilen savunmalarla ilgili “Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları”²⁰ ve “Kutsal Kitaba İlahi Çağrı I-II”²¹ adlı eserlerden bilgi edinilebilir.

Başka bir ateist öğrenci de okuduğu Kur'an-ı Kerim mealı üzerinden, “Allah Kur'an'da ‘Biz onların kalplerini mühürledik.’ diyor. O zaman benim ateist olmamdan o sorumlu. İnanmamı istiyorsa düzeltsin, kendini göstere o zaman.” diyerek inkarını temellendirici bir yorum getirmiştir.

2.1.2. Dini Hükümlerin Sorgulanması

Genç bireyde pek çok açıdan meydana gelen değişimler ve gelişmeler onda bağımsızlık arzusunu ortaya çıkarmaktadır.²² Bağımsız kişilik oluşturma sürecine giren gençlerin kendi kararlarını kendi vermek ve pek çok noktada özgür olmak istediği görülmüştür. İnanç ve eylemlerini düzenleyen sistem açısından İslam dininin, emir ve yasakları arasından kendi eylemlerini kısıtlayacağını düşündükleri konuları değerlendirmeye aldıkları görülmüştür.

Dövme, piercing, estetik gibi konularda bedenleri üzerinde yapmak istedikleri tasarruflarda özgür olma taraftarı oldukları soru yapısından da anlaşılmaktadır: “Bu vücut bana verildiyse üzerinde yaptığım tasarruflara neden karışıyor? Dövme, piercing veya estetik gibi. Sonuçta beni seçemediğim bir görünüşte o

²⁰ Mehmet Aydın, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, 2. Baskı, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012).

²¹ Rahmetullah el-Hindi, *Kutsal Kitaba İlahi Çağrı I-II*, (İstanbul: Faran Yayıncılık, 2005).

²² Kula, “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”, 49.

yarattı ve yarattıktan sonra kendimi içinde mutlu hissedeceğim görüntüye bıraksın da ben kendim karar vereyim.” Üstelik üzerinde değişiklik yapma eylemini de "Beni seçmediğim, belki de istemediğim şekilde o yarattı." diyerek meşrulaştırma yoluna gittiği görülmüştür. Başka bir soru ise bir önceki soruya destek mahiyetinde sorulmuş gibidir: “*Estetik günahsa spor yapmak vücut yapmak da günah o zaman. O da Allah’ın yarattığı şekli bozmuş olmuyor mu?*”

Gençlerin eylemlerinde özgür olma taleplerinin neredeyse tüm sorulara yansıdığı görülmüştür. Bu özgürlük arayışları, bizzat yaşamın kendisini yaşamayı seçip seçmemekten, yapacakları işe ve sahip olacakları mesleğe kadar uzanmaktadır. Kendilerini bazı şeylere mecbur bırakılmış hissetmelerinin gençlerin isyan duygularını artırdığı ve söylemlerini sertleştirdiği düşünülmektedir. Örneğin, “*İntihar neden günah? Bu dünyaya gelirken bana sorulmadı? Ben niye bu dünyada kalmaya mecbur bırakılıyorum?*”

Bazı gençlerde “Bana dokunmayan yılan bin yaşasın.” mantığının var olduğu anlaşılmaktadır. Haram şeylerin içinde bulunmak, ticaretini veya sunumunu yapmak, onu kullanmadıkları müddetçe kendileri için sorun teşkil etmemektedir. Ve kendilerince etmemelidir de... Örneğin, “*Haram olan şeyleri satmak neden günah? Sonuçta kendi iradesiyle gelip satın alıyor. Bu açıdan baktığımızda çalışacak çok fazla meslek kalmıyor marketteki kasiyer de mi günahkâr şimdi? Şirket sahibi kendisi değil sonuçta. O sadece işini yapıyor?*” sorusunda olduğu gibi.

Gençlerde öne çıkan bir diğer duygu ise adalettir.²³ Gençlerin bu adalet arayışı pek çok soruda göze çarpmıştır. Pek çok soru “Adil mi?” kalıbı üzerinden gelmiştir. Adalet aradıkları yerlerden bir tanesi de LGBTQI konusundadır. Eğitim-öğretim süreci içerisinde de LGBTQI hakkında gerek yazılı gerek sözlü olarak sürekli sorular gelmektedir. Bunun Allah vergisi olduğu düşüncesinin, gençlerin kafasında soru işareti oluşmasına zemin hazırladığı düşünülmektedir. Nitekim yönelttikleri sorulardan biri şu şekildedir: “*LGBT olan bireyleri Allah öyle yaratmamış mı? Neden cezalandırıyor? Hemcinslerine ilgi duymak engel olmadıkları bir durum. Onlar bu şekilde olmayı kendileri seçmedi. Allah neden onları bu şekilde yarattı o zaman?*”

2.1.3. Dinin Bizatihi Yapısının Sorgulanması

Dinin temel hareket noktası tevhid inancıdır. Ancak Müslümanların bazı dini uygulamalarda ayrışmalarının, bazı konularda ortak noktada buluşamamasının gençlerde soru işaretleri doğurduğu anlaşılmıştır. Mezhepler çoğu defa derslerde de dile getirilmektedir. Gençlerin, mezhepler söz konusu olduğunda akıllarına gelen “Hangisi daha doğru?” sorusundan rahatsızlık duydukları anlaşılmaktadır. Gençlerden biri konuyla alakalı rahatsızlığını şu cümlelerle dile getirmiştir: “*Mezhepler nasıl oluştu? ve neden mezhepler var artık bütün hadis kaynaklarına ulaşabiliyorsak neden ortak bir görüş hala ortaya konulamıyor mezhep ayrımına anlam vermekte zorlanıyoruz. Siz bu konuda ne diyorsunuz? En’am suresi 159. ayette dinlerini ayırıp parça parça edenlerden bahsedilip yasaklanmıştır. Mezhep de buna girmiyor mu?*”

Dinin yapısıyla ilgili bir diğer konu dilidir. Türkiye’de yaşayan Müslümanlar için Arapça, ancak öğrenildiğinde anlaşılabilen yabancı bir dildir. Bu nedenle Arapça bilmeyen bir Müslüman, o dili öğrenmediği veya dinî metinlerin Türkçesini araştırıp ezberlemediği müddetçe Kur’an-ı Kerim’i de okuduğu duaları da anlayamamaktadır. Gençlerin, dinî metinlerin Arapça olması nedeniyle ibadetlerin idrak edilmeden yerine getirildiğini düşündükleri anlaşılmaktadır. Bu düşüncelerini şu cümlelerle dile getirenler olmuştur: “*Diğer bütün kutsal kitaplar o dine mensup kişilerin kendi dillerinde okunabiliyorken Kur’anı Kerim neden Arapça konusunda diretiyor? Biz ve tüm yakınlarımız yıllarca din eğitimi aldığımız halde kimse doğru düzgün kutsal kitapta neler yazdığını bilmiyor aynı şekilde ibadet dili de Arapça olarak söylendiği için babaannelerimiz anneannelerimiz yıllarca sübhaneke fatiha vesaire okudular ama hiçbir zaman ne anlama geldiğini bilmeden yıllarca yatıp kalktılar bu ne derece sağlıklı ve bilinçli bir inanış olabilir? Ve ben ne dediğimi bilmiyorum hissetmek zorlaşıyor. Ateistlerin pek çoğu ‘Anlamını bilmediğiniz bir kitaba inanıyorsunuz.’ eleştirisinde bulunurken haklı değil mi?*”

Gençlerin bu algısı Kur’an-ı Kerim’i anlamıyla kocaman bir bütün olarak anlamaya çalışmaya büyük özen göstererek yıkılmalıdır.

2.1.4. Dinin Kadına Bakışının Sorgulanması

Kadının yeri, sorumlulukları, hak ve özgürlükleri meselesi gençlerin hassas olduğu anlaşılan bir diğer konudur. Yönelttikleri sorularda takındıkları tavır ve kullandıkları üslup oldukça serttir. Pek çok konuda olduğu gibi kadın meselesinde de Allah’ın adil olduğu bilgisi üzerinden sorgulamalar yapıldığı

²³ Turgay Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, (Bursa: Düşünce Kitabevi, 2003) 165, 182.

anlaşılmaktadır. Örneğin “Neden iki kadının şahitliği bir erkeğin şahitliğine eşit? Allah kadınlardan neden aşağı bir varlık olarak bahsediyor gibi? Bu haksızlık değil mi?”

Kadının tesettürü biricikleştirme, özelleştirme ve koruma açısından değil de erkeklerin tahrik olmaları üzerinden anlatıldığında “Kadınlar neden kapanyor? Tesettür neden gerekli? Göstermemizi istemiyorsa neden bu şekilde yarattı? Eğer ‘kadını çekici kılan şeyleri kapatmamız gerekiyor’ dersiniz erkeklerin saç veya göbek deliğinin üstte kalan kısmı da gayet çekici. Onlar neden kapanmıyor? Biz bayanlar erkekler gibi etkilenmiyoruz ama onlar bizden etkileniyor dersiniz biz neden erkekler yüzünden cezalandırılıyor?” tarzında soruların gelmesi kaçınılmaz hale gelmektedir.

Kadın-erkek eşitsizliği meselesinin ise “Neden sadece erkeklere hitaben ‘Yataklarınızı ayırın veya gerekirse dövün’ deniyor. Neden sadece erkeklere boşama hakkı verilmiş? Neden birden fazla evlenmek erkekler için var da bizim için yok?” ve “Müslüman bir kadın neden başka dinden bir adamla evlenemez. Medeni görüşe sahip olan iki taraf da birbirine saygı ile baktığında o evliliği yürütebilirler. Kadını erkeğin herhangi bir konuda zorlamaması durumunda yine de haram mıdır? Kadın erkek eşitliğine ters bir durum değil mi bu?” sorularıyla gençlerin gündemine taşındığı anlaşılmaktadır.

Görünen o ki eleştirel bakış açısına sahip gençlerin kadına dair İslam geleneğinde yer alan rivayetlere rastlaması durumunda dinden daha da uzaklaşması muhtemeldir. Konuyla alakalı olarak “Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri”²⁴ adlı doktora çalışmasına bakılabilir.

2.1.5. Dinî Bilgilerin Bilimsel Bulgularla Karşılaştırılması

Gençlerin öğrendikleri her yeni bilginin karşılığını dini metinlerde aradığı ve dini metinlerin doğruluğunu her defasında test etmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Ağırlıklı olarak tarihi ve bilimsel verilerde bu karşılaştırmanın gerçekleştiği görülmüştür. Örneğin “Adem’e sayfa verildiyse Sümerler yazıyı bulduysa Âdem Aleyhisselam sayfayı nasıl okudu? Yazıyı zaten biliyorduydu mağaralarda bulunan resimler ne anlama geliyor? Neden yazıyı bulan Sümerlerdir diye tarihi bir bilgi var?” şeklindeki tarihi veriler ve din karşılaştırması veya “Herkes Âdem ve Havva’dan geldiyse sarışın esmer siyahi insanlar nasıl oluştu? Kur’an’da ‘Biz her şeyi bir çift olarak yarattık’ yazıyor ancak çifti olmayan tek cinsiyetli canlılar da var (hermafrodit) bu neyi ifade ediyor? Kur’an’da bilgi hatası mı var? Allah kendi yarattığı şeyi bilmez mi? Genetik çeşitliliğin olabilmesi ve ırkların oluşabilmesi için çiftlerden birinin melez olması gerekiyor. Ama Adem’in veya Havva’nın anne babası yok ki ikisinden biri melez olsun. O zaman bu çeşitlilik nasıl oluştu?” tarzındaki bilimsel veri ve din karşılaştırması yapan sorular gençler tarafından sıkça dile getirilmektedir.

Bazı gençlerde yukarıda bahsi geçen karşılaştırmanın devamı olarak, bilimin dinin yerini aldığı düşüncesinin hâkim olduğu tespit edilmiştir. Bu kabullerinin sordukları sorulara yansıdığı görülmektedir: Örneğin “Bilim her şeyi açıklıyor dinin açıklamalarına gerek var mı? Yağmur tanelerinin her birini melekler indirdiği söyleniyor bilim ise neden tanelerin birleşmediğini meleklerden hiç bahsetmeden anlatıyor. Bu konuda ne diyorsunuz? Bitkisel hayattaki birinin fişinin çekilmesi kararında Azrail’in konumu nedir mesela? Aynı anda pek çok insan ölmektedir. Buna Azrail’in yetişmesi konusunda ne diyorsunuz? Neden İslam? Neden inanalım? Biliminin bu kadar ilerlediği bir dönemde inanmaya ihtiyaç var mı?” şeklindeki sorular güncel kalmamız, bilimsel gelişmelerden haberdar olmamız gibi gereklilikleri bir kez daha hatırlatmalıdır.

2.1.6. Dinde Söylem ve Uygulama Tutarsızlığı Olduğunun Düşünülmesi

Gençlerin soru sorarken çoğu kez “Böyle diyorsunuz ama buna ne diyeceksiniz?” şeklinde bir yaklaşım sergiledikleri görülmüştür. Gençler pek çok soruyu “dinde zorlama yoksa..., Kur’an-ı Kerim’i Allah korumaktaysa..., İslam barışçıl bir dinse... vb.” ifadelerle başlatmıştır. Örneğin “Dinde zorlama yok denilerek Allah’ın insanları serbest bıraktığı imajı veriliyor ancak Allah kendisine inanmayanları cezalandıracağını söyleyerek aslında seçenekleri bire indiriyor. Seçmeli gibi görünen mecburiyet olmuyor mu bu? Hani meleklerin iradesi yoktu. Şeytan da melek cinsinden değil miydi? Allaha nasıl isyan edebildi? Biz neden Allah ve şeytanın düellosuna kurban gittik? ‘Kur’an-ı Kerim’i biz indirdik, koruyucusu da biziz?’ diye bir ayetten bahsediyorsunuz. Peki bundan önceki kitaplar da O’nun değil miydi? Onları neden korumadı? İslam barışçıl bir dinse ve insanı kötülük yapmaktan alıkoyan bir şeyse günümüzdeki bu olaylar neden oluyor? En çok ateistin var olduğu Japonya’da suç oranları en azken, suç oranları özellikle de tecavüz olaylarının en çok yaşandığı yerler Müslüman ülkeler. Bunu nasıl açıklıyorsunuz?”

Gençlerin zihinlerinde soruya dönüşen bazı meselelerin eksik bilgiden kaynaklandığı düşünülmektedir. Kulaktan dolma yarım bırakılmış bilgilerin üzeri önyargı ve olumsuz eleştirel bakış açısıyla tamamlandığında ortaya inkarvari bir yaklaşımla yöneltilen sorular çıkabildiği görülmüştür.

²⁴ Hidayet Şefkatli Tuksal, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 7.Baskı (Ankara: Otto Yayınları, 2018).

2.1.7. Dinin Evrensellik Boyutunun Sorgulanması

Kur'an-ı Kerim'in tamamlanmasının uzun yıllar alması, İslam'ın yaşamın akışı içerisinde inşa edilen, sürece yayılmış, tedrici eğitim metodunu benimseyen bir din olduğunu göstermektedir. Ayetler süreç içerisinde nazil olmuştur. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'i hakkıyla anlamak adına, olayın bağlamına, indiği dönemin şartlarına, nüzul sebebine bakarak bir bütün halinde ayetleri değerlendirmek, düncelin güncelle taşıdığı mesajı doğru tespit etmek adına en doğru yaklaşım olacağı düşünülmektedir.

Gençler Kur'an-ı Kerim'in, indiği döneme ait terim, olay, olgu, kişi, uygulama ve benzerleri üzerinden vermek istediği mesajı günümüze nasıl söylediğini önemsemektedir. Dinin güncelde karşılık bulmadığını düşünen gençlerin yaklaşımı aşağıdaki şekildedir: *“Eski tarihli bir din bugüne cevap vermekte yetersiz kalmıyor mu? Pek çok konuda net bir görüş yok. İslam yeni dönemde olan şeylere cevap vermiyor. Artık köle yok mesela. Eski dönem şartlarıyla evrensel geçerlilik biraz sıkıntılı değil mi? Kur'an ayetlerinde sadece Hz. Muhammed'in gördüğü şeyler var. Yağmur var, rüzgâr var ama kar buz yok, hurma var zeytin var ama muz vb. yok. Deve var karınca var ama onun görmediği yabancıları olduğu bir canlı yok. Yoksa Kur'an'ı Hz. Muhammed mi yazdı?”*

Bu noktada gençlerin bu yaklaşımlarının, konuya ancak tarihsel bakıldığında değiştiğini belirtmek gerekir.

2.2. Dinin Metafizik Boyutu

Din “Tanrı'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum, inanılıp çok bağlanılan düşünce, inanç veya ülkü, kült” şeklinde tanımlanmaktadır. İnancın tanımında ise, “bir düşünceye gönülden bağlı bulunma, birine duyulan güven, inanma duygusu, inanılan şey, görüş, öğretisi, Tanrı'ya, bir dine inanma, akide, iman, itikat” ibareleri yer almaktadır.²⁵ Görüldüğü gibi din ve inancı tanımlamak için kullanılan terimler arasında soyut anlamlar içeren duygu, düşünce bağlanma gibi kelimeler bulunmaktadır. Dine ait bazı konular ve kavramlar, fizik ötesi bir boyuta sahiptir.

Bu başlık altında Allah'ın varlığını idrak etme çabası, Allah'ın eylemlerinin hikmetinin anlaşılmasına çalışılması, Allah'ın iyi olması gerektiği kabulünün kendilerince sarsılması, Allah'ın adil olması gerektiği kabulü, Allah'ın kudretini sorgulayıcı paradokslar ve merak duygusu sonucu dinin metafizik boyutu hakkında gençler nazarında ortaya çıkan problem alanları ele alınmıştır.

Tablo 2. Dinin Metafizik Boyutuyla İlgili Soruların Konu Yoğunluk Bilgisi

Konular	Frekans
Ahirette neler olacağı hakkında	31
Melekler ve cinler hakkında	18
Ahirette kimlerin cennete gideceği hakkında (Diğer dinlere mensup insanlara ne olacak? Müslüman olmayanlara ne olacak? vb.)	13
Allah'ın varlığı hakkında (O'nu kim yarattı? Nasıl oluştu? vb)	11
Allah'ın varlığının kanıtının olup olmadığı hakkında (Somut delil)	11
Cinlerin musallat olup olamayacağı ve olursa Allah'ın buna neden izin verdiği hakkında	10
Allah'ın bizi neden yarattığı hakkında	10
Kıyamet hakkında	9
Allah'ın zatî sıfatları hakkında (Sonsuzluğunu, öncesiz ve sonrasızlığını, zamansızlığını, neden görünmediği vb.)	9
Allah'ın kötülüğe neden izin verdiği hakkında	8
Allah'ın yapabilecekleri hakkında (Allah'ın nasıl her şeye gücü yeter, her şeyi görür? vb.)	6
Allah'ın zatına ve kudretine yönelik paradokslar	6
“Allah neden öyle yarattı o zaman...”la başlayarak Allah'ın bazı eylemlerinin mantıksız ve adaletsiz olduğu hakkında	5
Kader, Kâlû Belâ ve Allah'ın her şeyi bilmesinin yaşamayı anlamsız kılıp kılmadığı hakkında	5
Astral seyahat hakkında	3

²⁵ Türk Dil Kurumu, “Türk Dil Kurumu Sözlükleri”, erişim: 9 Kasım 2019, <https://sozluk.gov.tr/>.

“Allah kusursuzsa...” ile başlayıp kusurlu yarattığı şeylerin neden var olduğu hakkında	3
“Allah kötü yolları neden yarattı?” ile başlayarak Allah’ın mutlak iyi olması gerektiği hakkında	3
Muhtelif konular hakkında	6

Elde edilen veriler analiz edildiğinde dinin metafizik boyutu ile ilgili soruların Tablo 2’de yer alan konularda yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Gençler nazarında problem alanlarının aşağıda sıralanan nedenler sonucunda ortaya çıktığı anlaşılmaktadır:

2.2.1. Allah’ın Varlığını İdrak Etme Çabası

Allah’ın varlığı, sıfatlarının idrak edilmesi ve kavratılması gençlerin en çok zorlandıkları konular arasında yer almaktadır. Fizik dünyayı tecrübe etmekte olan, zaman kavramının içinde yaşayan bir bireye zamansızlıktan, başlangıç ve sonu olmamaktan bahsetmek oldukça zordur. Bu nedenle de her ne kadar anlatılmaya çalışılsa da *Allah varsa neden göremiyoruz neden somut bir kanıtımız yok? Gözle göremediğimiz şeylerin bile bir şekilde delili varken Allah’ın neden hiç delili yok? Manevi olarak hissetmiyorum. Her şeyi o yarattıysa O’nu kim yarattı? Bir şeyin yoktan var olması imkansızken Allah nasıl var oldu? Her şeyin başlangıcı varsa O’nun başlangıcı nasıl yok? Ondan önce ne vardı? Allah aynı anda her şeyi herkesi ve tüm olan bitenleri nasıl bilebiliyor? Allah her zaman bütün insanların yanında diye söyleniyor ama nasıl?*” gibi sorular defalarca sorulmaktadır.

Soyut kavramları somut örnekler üzerinden anlatmak konunun anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Örneğin; Allah’ın zamansızlık boyutunu idrak edemeyen gence doğuştan görme engelli birisinin renkleri ve hatta onlarca tonu olduğunu, bulutların emsalsiz şekiller alabildiğini, atmosferi, uzay ve gezegenleri anlamasının ve varlığını kabul etmesinin ne kadar zor olduğu örnek verilebilir. Görme engellinin “Ben görmüyorsam veya dokunamıyorsam yoktur.” tavrıyla konuya yaklaşmasının var olan gerçekliği yok etmediği ve etmeyeceği hatırlatılmalıdır.

Allah’ın varlığını idrak etme çabasında olan gence eşlik ederek “Allah’ın Varlığı”²⁶, “Allah’ın Varlığının 12 Delli”²⁷ gibi kitaplara başvurulabilir.

2.2.2. Allah’ın Eylemlerinin Hikmetinin Anlaşılmasına Çalışılması

Gençlere, yaratılmış olmanın yüklediği insanca yaşama, aciz bir kul olduğunun idrakine varma sorumluluğu ağır geldiğinden, kaçma, inkâr etme, sorgulama ya da suçlama girişimlerinde bulundukları görülmüştür. Örneğin; “*Bizi kendine kul olarak yaratıp onu anmamızı istemesi çok egoistce değil mi? Allah neden o kadar kudrete sahipse, benzersiz, mükemmel vs ise yarattığı varlıklardan dua istiyor? Neden biz basit kullarından ibadet etmesini istiyor?*” gibi. Bazı sorguların Allah’ın muradını anlamaya çalışma çabası olabileceğini söylemek de mümkündür. Ancak kullanılan kimi ifadelerin çok sert olduğu dikkat çekmiştir. Kimi soruların anlamaya yönelik olmasından ziyade inkara yönelik art niyetle sorulduğu sezilmiştir. Örneğin “*Allah her şeyi kusursuz yarattıysa neden miyobum? Neden yüzü gözü ağzı yamuk genetik bozukluğu olan sakat insanlar var? Allah çok büyük her şeyin yaratıcısı O diyorsunuz. Çok büyükse neden kadının ufacık saç teline kadar uğraşılıyor ve sonra onu kapatmasını istiyor? Bizi neden yarattı? İhtiyacı mı vardı? Canı mı sıkıldı? İşlerini meleklere yaptırabilirdi hatta ‘ol’ deyince her şey oluyorsa bize meleklere ne gerek var?*” gibi.

Allah’ın eylemlerini idrak edebilmek ve dinin genel çerçevede değerlendirmesini yapabilmek adına “Dini Anlama Kılavuzu”²⁸ ve “Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar”²⁹ gibi eserlere başvurulabilir.

2.2.3. Allah’ın İyi ve Adil Olması Gerektiği Kabulü

Gençlerin yönelttiği kimi sorular, onların Allah’ın iyi, adaletli, merhametli vs. sıfatlara sahip olduğuna dair bir ön kabulle yola çıktıklarını gösteren bazı ifadeler içermektedir. Örneğin “*Allah herkesin cennete gitmesini istiyorsa neden günah kötü yol cehennem gibi kavramlar var? Eğer istemiyorsa O kötü bir tanrı mı? ‘Ben insanlardan pek çoğunu cehennem için yarattım.’ ayeti Allah’ın merhametinin delili mi?*” sorusu bu kabulleri sorgulamak için sorulmuş gibidir. Ancak yine de gençlerin henüz olayları değerlendirirken ele aldıkları konuya yeterince geniş perspektiften bakamadıkları düşünülmektedir. Örneğin kötülük problemine

²⁶ Bekir Topaloğlu, *Allah’ın Varlığı (İsbât-i Vâcib)*, 11. Baskı, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012).

²⁷ Caner Taslamam, *Allah’ın Varlığının 12 Delili*, 19. Baskı, (İstanbul: Destek Yayınları, 2017).

²⁸ Şaban Ali Düzgün, *Dini Anlama Kılavuzu*, 2. Baskı, (Ankara: Otto Yayınları, 2018).

²⁹ Şaban Ali Düzgün, *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*, 2. Baskı, (Ankara: Otto Yayınları, 2017).

dair “Kötülüklerle niçin izin veriyor? Aç ve tacize uğrayan insanlara neden yardım etmiyor” gibi sorular sormuşlar ancak biz kulların imtihan oluşunu ve sorumluluk almamız gereken boyutları hesaba katmamışlar ya da katmak istememişlerdir.

Gençlerin Allah’ın dualara cevap verme ya da vermeme ihtiyarını kötülük problemiyle birleştirdikleri de görülmüştür. Örneğin: “Dünya üzerinde hiçbir suçu olmadığı halde neden binlerce insan tecavüze işkenceye maruz kalıyor ve tanrısal bir güç tarafından onlara yardım edilmiyor? Masum bir çocuğun o anki duasını bile kabul etmeyen Tanrı bana hiç yardım etmez. Ben sonuçta ondan çok daha fazla günahkârım ve neden etmiyor kötülüklerin bitmesi zaten amaç değil mi? Buna kalkışan birisi o an çarpılacağını bilse bir daha yapmazdı.” Kötülük probleminin dinî şüphe oluşturma potansiyelini hala koruduğu görülmektedir.

Metafizik konular anlatılırken metafor kullanımı anlaşılmayı kolaylaştırabilmektedir. Örneğin; “Tanrı dünyaya müdahale eder mi? Dualarımız nasıl karşılık bulur?” sorusuna, “Evet eder. Ancak şöyle düşün: Bir teknik direktör nasıl ki futbolcularını maça hazırlarken onlara oyunun kurallarını öğretir, tüyolar verir, ‘Şöyle yaparsan pozisyon yakalarsın, böyle yaparsan gole gidersin.’ şeklinde taktikler verir ve daha sonra oyuncuları maça yollar, bundan sonra oyunu kazanmak ya da kaybetmek artık oyuncunun performansına bağlıdır. Ancak yine de teknik direktörlerinin fonksiyonu devam etmektedir. Takım arkadaşlarıyla koordinasyon sıkıntısı yaşadığında veya sahada bir problemle karşılaştığında teknik direktörüne bir işaret gönderir. Ancak işareti alan hoca, oyuncuya müdahale etmek adına sahaya atlayıp topu kucaklayıp karşı takımın filelerine topu kendi elleriyle göndermez. Onun yerine oyuncunun hayatını zorlaştıran takım arkadaşını oyundan alır, yerine başka birini gönderir. Tanrı’nın bizimle iletişimi de böyledir. Hayatta aslında her an bize mesaj göndermekte, hayatımızdan birilerini alıp yerine başka kişiler, seçenekler ve olanaklar göndermektedir. Hayatı okumayı, O’nun bize mesajlarını iyi okumak lazım.” şeklinde cevap verilebilir.

Allah’ın adaletini sorguladıkları bir diğer vurucu nokta da yaratılmış olmaları meselesidir. Bu hayata gelmiş olmayı kendilerinin seçmemiş olduklarına yaptıkları vurgu, farklı sorularla da gelse aynı kalmaktadır. “Beni istemediğim, girmeyi benim seçmediğim bir sınava sokup sonra beni yakması adil mi? İsteyenleri sınasın tamam ama sadece bu dünyada yaşamak isteyenleri de ölünce yok etsin. Ben ahiretini de cennetini de istemiyorsam eğer.” Buna bağlı olarak bir de şu soruyu eklemektedirler: “Kalu bela diye bir şey varsa biz neden hatırlamıyoruz? Bu gerçekten varsa bizim nasıl bir insan olacağımız zaten belliyse benim haberim olmadan ben böyle bir şeyi nasıl seçmiş olabilirim? O zaman şu an neden yaşıyorum?”

Adaleti sorguladıkları bir başka nokta eşit şartlarda doğmamış olduğumuz konusudur. Ve bunu “Herkes aynı şartlarda doğmuyor. Bu adil mi? Engelli doğan insanlar var. Bu onların suçu değil. Böyle bir durumda “Neden ben?” sorusu isyan mı?” şeklinde dile getirenler olmuştur. Zorunlu cinsiyet grubumuzu da adil bulmayanlar olmuştur. “Cinsiyet neden tercih meselesi değil? Ben belki bu cinsiyette olmak istemiyorum. Bu hayat benimse ben farklı bir cinsiyette olmak isteyebilmeliyim. Hiç adil değil.” diyerek kendisi hakkında yapılmış olan ilahî tercihi masaya yatırmıştır.

Gençlerden bazıları coğrafyanın kader olduğunu ve insanın dinini coğrafyanın belirlediğini savunmaktadır. Bazıları ise “Çoğu insan doğduğu kültürü benimsiyor ve en doğrusu o gibi geliyor. Allah da insanlardan Müslüman olmalarını istiyor. Peki bu adil mi?” diyerek gayrimüslim kültüre doğanların akıbetini sorgulamıştır.

Allah’ın eylemleri, adaleti, iyilik veya kötülüğü gibi konular hakkında “Allah’ın Ahlâkîliği Sorunu”³⁰ adlı kitap incelenebilir.

2.2.4. Merak Duygusu

İnsandaki merak ve bilme arzusu pek çok alanda ilerleme ve gelişmeyi tetikleyen önemli bir etmendir. Ancak ilgi duyulan, bilgi sahibi olunmak istenen alan metafizik olduğunda durum farklılaşmaktadır. Bazı soruların ilahî cevapları olduğunu kabul etmek gerekir. Zira “Ahirette nasıl iletişim kuracağız? Melekler şu an ne yapmaktadır, Cebrail âtil mı kaldı?” gibi soruların cevabı bulunmamaktadır.

Merak konusu olan başka bir nokta ise tecrübe edilemeyen konulara dairdir. Örneğin; “Astral seyahat mümkün mü? Dinen sakıncası var mı? Sonsuzluk kavramı nedir? Nasıl ölünce sonsuza kadar yaşam var? Canımız sıkılmayacak mı? Eğer Allah her şeyi ezelde ve evvelde biliyorsa yaşam anlamsız değil mi?” şeklindeki sorulardır.

Alanyazın araştırmasında da dinî şüphe durumunun yoğunluk sıralamasının, melek, cin, şeytan gibi soyut varlıklarla ilgili %33.5; sevap, günah meselesi ile ilgili (%15.6); fakirlik-zenginlik, cinsiyet gibi eşitsizliklerle

³⁰ İlhami Güler, *Allah’ın Ahlâkîliği Sorunu Ehl-i Sünnet’in Allah Tasavvuruna Ahlâki Açıdan Eleştirel Bir Yaklaşım*, 6. Baskı (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013).

ilgili %14.2; ahiret ve ölüm sonrası hayat ile ilgili %9.6; kaza-kader, hayır-şer gibi soyut konularla ilgili %9.6; Allah'ın varlığı, birliği ve diğer sıfatlarıyla ilgili %9.2; evrenin ve insanın yaratılışı, ölüm ile ilgili %5.5; kitaplara ve peygamberlere iman ile ilgili %2.8 oranında olduğu görülmüştür.³¹ Araştırmada ortaya çıkan başlıklar yapılan bu çalışmada elde edilen bulgularla büyük ölçüde örtüşmüştür. Gençlerin zihinlerinde oluşan konuların çok fazla değişiklik arz etmediği görülmektedir. Bu çalışmada sorun tespiti tekrar yapılmış olup problem alanlarının varlığı ve içeriği yeniden gündeme alınmıştır. Öğrencilerin ve vatandaşların dinî konularda uzman olarak görecekları din eğitimci vasfıyla alana gönderilecek olan öğretmen adayları, imam, vaiz vs.'lerin "inanç formasyonu" eğitimleriyle donanımlarının artırılması ve gelişimlerinin örgün olarak desteklenmesi çözüm önerisi olarak sunulmaktadır.

Gayba konu olan her şeyin insanın merak duygusunu tetiklediği gözlenmiştir. Soyut ve tecrübe edilemeyen yapısı nedeniyle, gençlerin metafizik konularda verilen bilgilere şüpheli yaklaştıkları görülmüştür. Bulgularda dikkat çeken hususlardan bir diğeri de bazı soruların kulaktan dolma bir inanç üzerine inşa edilmiş olmasıdır. Pek çok öğrencinin soruları kaleme alırken veya dile dökerken, geçmişte kaynağını bilemeyeceğimiz bir şekilde edindikleri dinî bilgileri doğru kabul ederek yola çıktığı anlaşılmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada, inanç gelişim aşamalarından dini kabullerin sorgulanması ve şüphe evresini yaşayan gençlerin inanç konularındaki soruları değerlendirilmiştir. Ve gençlerin arkadaş ortamlarında hangi inanç konularını gündeme taşıdıklarını, zihin dünyalarında hangi dinî bilgilerin karşılık bulmadığını ve nelerin şüpheye düşmelerine zemin hazırladığını tespit etmeye çalışarak gençler nazarında dinin hangi noktalarının problem alanı olarak görüldüğü ortaya konmaya çalışılmıştır.

Dinin fizik dünyaya yansıyan boyutunda dini hükümlerin sorgulanması, dinin kadına bakışının sorgulanması, dini bilgilerin bilimsel bulgularla karşılaştırılması, dini bilgilerin mantığa aykırı ve adaletsizce olduğunun düşünülmesi, dinin gerekliliğinin ve bazı dini uygulamaların sorgulanması sonucu, metafizik boyutunda ise Allah'ın varlığını idrak etme çabası, Allah'ın eylemlerinin hikmetinin anlaşılmasına çalışılması, Allah'ın iyi olması gerektiği kabulünün kendilerince sarsılması, Allah'ın adil olması gerektiği kabulü, Allah'ın kudretini sorgulayıcı paradokslar ve merak duygusu sonucu problem alanları ortaya çıktığı görülmüştür. Dinî tutumlarının belirleşmesi noktasında kırılma noktası olabilecek bu aşamada gençlerin inanç konularında uzman din eğitimcilerce desteklenmesinin elzem olduğu anlaşılmaktadır.

Sorularda sıklıkla "neden" ve "nasıl" soru kalıplarına rastlanmıştır. "Neden" kalıbı karşı tarafın kuracağı mantık önermeleriyle konuda herhangi bir boşluk bırakmayacak cevaplar vermesi beklenerek yöneltilmektedir. Bir varlığı veya olayı etkileyen, oluşturan, doğuran sebeplerin³² dile getirilmesi için sorulmaktadır. "Nasıl" kalıbı ise konunun künhüne vakıf olmak ve ele alınan konuyu pek çok boyutuyla öğrenmek maksatlı yöneltilen bir soru çeşididir. Bir işin ne biçimde hangi yolla olduğunu³³ ortaya çıkartmak için sorulmaktadır. Gençlerin bu amaçlar doğrultusunda yönelttiği soruların muhatabı olan din eğitimcilerinin bu anlamda yeterli donanıma, uygun üsluba, ikna edici materyallere ve doyurucu cevaplara ihtiyacı olduğu görülmektedir.

Gençlerin önce Allah'ın varlığına, varlığını kabul ettikten sonra ise O'nu tanımaya ve yapabileceklerinin sınırlarını kavramaya yönelik sorular sorduğu görülmüştür. Ayrıca O'nun yapıp ettikleri mercek altına alınarak sorgulanmakta ve gençlik döneminin en önemli özelliği olan "adalet duygusu"³⁴nın karşılığı aranmaktadır. Bu nedenledir ki sorularda sıklıkla geçen bir diğer soru kalıbı da "Adil mi?" ifadesidir. Adalet arayışları o kadar derindir ki soruların konuları değişse de alt yapılarındaki bu arayışın pek değişmediği görülmektedir.

İnançlarını sağlam temellere oturtmak isteyen gençler tâbi olacakları dinin ve onun kitabının pek çok seçenek arasından en doğrusu olduğundan emin olmak istemektedirler. Bununla beraber yine tâbi olacakları sistemin içeriğini de değerlendirmeye alarak pek çok soruyu dinî bilgiler ve dinî hükümler hakkında sormuşlardır. Gençlerin Kur'an ve hadislerin güvenilirliği hakkındaki tereddütlerinin usul bilgilerinin eksikliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

³¹ Bahadır, "Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler", 354, Kasapoğlu, "Dinsel Şüphe", 68.

³² Türk Dil Kurumu, "Türk Dil Kurumu Sözlükleri".

³³ Türk Dil Kurumu, "Türk Dil Kurumu Sözlükleri".

³⁴ Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, 165, 182.

Dinin içeriğinde yer alan emir ve yasakların, kısıtlama ve özgürlüklerin, uygulama ve yaklaşımların, gencin metafizik boyutta inanç geliştirmesinde ve bu inancının gerekleri olarak fizik dünyaya inancını taşımasında oldukça önemli olduğu görülmüştür. Dinini temellendiremeyen gençte, dini emreden varlığına olan inancında kayıp, zayıflık ya da duyarsızlık oluşabileceği öngörülmektedir. Bu nedenle ihtiyaç tespiti doğru yapılmalı ve donanımlı din eğitimcileriyle gençlerin bu boşluğu desteklenmelidir.

Sosyal medya araçları vasıtasıyla tebliğ yapan bazı din adamlarının açıklamaları kimi zaman cımbızlama yöntemiyle ayıklanarak din eğitimcilere soru olarak yöneltilmektedir. Bu yola sadece öğrencilerin değil öğretmenlerin de sıkça başvurduğu öğretmenlik sürecimizde tarafımızca tecrübe edilmiştir. Bu nedenle açıklama yapan din adamlarının, kendine ait dinî görüşlerini dinin kendisine söyletmekten vazgeçmesi; açıklamaları çarpıtarak ve içlerinden kelime seçerek mevzudan tahrik edici soru üretmeye çalışanların da açıklamanın tamamını dinlemesi ve nefsi olan, hatalı olabilmesi muhtemel olan Müslümanla dinin kendisini karıştırmaması tavsiye edilmektedir.

Gençlerde oluşan dini şüphenin din eğitimsel altyapısını inceleyen çalışmalardan birisi ailede alınan yetersiz din eğitimi, din derslerine farklı branştan öğretmenlerin girmesi, dinî kimlik taşıyan bazı kimselerin dine aykırı davranışlar sergilemesi gibi durumların dini şüphe geliştirilmesine zemin hazırladığı sonucuna ulaşmıştır. Bu durumun konu hakkında yeterli donanıma sahip din eğitimcileriyle giderilmesi gerektiği tavsiyesinde bulunulmuştur.³⁵

Kur'an-ı Kerim'e tarihsel yaklaşma konusuna sağduyu ile bakılmalı, günümüzdeki pek çok inanç problemine deva olduğu, Kur'an-ı Kerim'in yani temelde İslam'ın evrensel boyutunun idrak edilmesine ve daha iyi anlaşılmasına yardımcı olduğu göz ardı edilmemelidir.

Ortaya çıkan sonuçlar neticesinde, ilahiyat fakültelerinden mezun olarak alana gönderilecek, tabiri caizse araziye çıkarılacak ve bu sorularla ilk defa muhatap olacak öğretmen adayı arkadaşların lisans döneminde tatbikat görmüş, kondisyonu yüksek ve hazır bulunuşlukları tam olması gerekmektedir. Problemle alakalı en önemli çözüm önerimiz "inanç formasyonu" olarak adlandırabileceğimiz bir program çerçevesinde öğretmen adaylarının zikredilen bu ve bu gibi sorulara mezun olmadan önce maruz bırakılarak savunma geliştirmelerine olanak sağlamaktır. Cevap bulma çabaları esnasında, din felsefesi, kelam, tefsir, güncel fikhî meseleler, tarih, İslam tarihi, insanlık tarihi, evrimsel gelişim süreci, son bilimsel ve teknolojik gelişmeler vs. gibi alanlarda araştırma yapmak durumunda kalacak olan öğretmen adaylarının, meslekî yeterlilik, genel kültür ve güncel konulara hakimiyet seviyelerinde artış yaşanacağı öngörülmektedir.

LGBTQI hakkında İslâmî bakış açısına sahip sağduyulu uzmanlar tarafından çalışmalar yürütülmeli, çeşitli araştırmalar yapılmalıdır. "Müslüman LGBTQI" söylemi görmezden gelinmeyip konuyla alakalı çözümler aranmalı, bilimsel araştırma sonuçlarıyla çözüm önerileri desteklenmelidir.

Soyut işlem beceri yaşı yeniden araştırma konusu yapılmalı ve inanç konularını anlamayı kolaylaştırıcı çeşitli metaforlar üretilmelidir. Konuya bir örnekle açıklık getirmek gerekirse, Metafizik boyutla ilgili konularda da metafor kullanmak ve yaşanan dünyadan örnekler vermek etkili olmaktadır. Din eğitimcilerin metafor üretmesi ve kullanması, ayrıca ve önemle tavsiye edilmektedir. Hatta bu çalışma inanç formasyonuna dahil edilebilir.

Gençlerin yöneltecekleri sorulara cevap vermenin onları %100 inançlı ve imanlı hale getireceği iddiasına sahip olma hadsizliğinde kesinlikle değiliz. Ancak sergilenecek olan kendinden emin duruşla verilecek olan cevapların genç bireyin dünyasında bir gün mutlaka olumlu yönde karşılık bulma umudu içerisinde ve üzerimize düşen sorumluluk kısmını ardımızda keşke bırakmadan yerine getirme gayretinde olmamız gerektiği düşüncesindeyiz. Gayret bizden tevfik Allah'tandır. Biz yalnızca tebliğ edicileriz.

KAYNAKÇA

Ak, Kadir. *17-25 Yaş Gençlerde Görülen Bazı Dinî Şüpheler ve Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*.

Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2002.

Aydın, Mehmet. *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddîyeler ve Tartışma Konuları*. 2. Baskı.

Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.

Bahadır, Abdülkerim. "Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler", *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli. 307-368. İstanbul: Dem Yayınları, 2015.

Bahadır, Abdülkerim. *Ergenlik Döneminde Dinî Şüphe ve Tereddütler*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1994.

³⁵ Ak, 17-25 Yaş Gençlerde Görülen Bazı Dinî Şüpheler ve Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi, 154-155.

- Çayır, Celal. “Ergenlerin Dini İnanç, Şüphe ve Dinî Tutumları Üzerine Bir Araştırma”, *Bilimname* 27/2 (2014): 59-88.
- Düzgün, Şaban Ali. *Dini Anlama Kılavuzu*. 2. Baskı. Ankara: Otto Yayınları, 2018.
- Düzgün, Şaban Ali. *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*. 2. Baskı. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- el-Hindi, Rahmetullah. *Kutsal Kitaba İlahi Çağrı I-II*. İstanbul: Faran Yayıncılık, 2005.
- Ercan, İlker. Kan, İsmet. “Ölçeklerde Güvenirlik ve Geçerlik”. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30/3 (2004): 211-216.
- Gardiner, Harry W. Gander, Mary J. *Çocuk ve Ergen Gelişimi*. Trc. Ali Dönmez, Nermin Çelen. ed. Bekir Onur. 8. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2015.
- Güler, İlhami. *Allah'ın Ahlâkîliği Sorunu Ehl-i Sünnet'in Allah Tasavvuruna Ahlâkî Açıdan Eleştirel Bir Yaklaşım*. 6. Baskı. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Gündüz, Turgay. *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*. Bursa: Düşünce Kitabevi, 2003.
- Gündüz, Turgay. “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü. 65-104. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. 8. Baskı. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Hökelekli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. 2. Baskı. İstanbul: Dem Yayınları, 2016.
- Kalfa, Nazlı Tutku. *Gençlik Dönemi İnanç Gelişimi ve Eğitiminde Etkili Olan Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2019.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. “Dinsel Şüphe”. *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2005): 65-82,
- Kula, Naci. “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli. 33-81. İstanbul: Dem Yayınları, 2015.
- Kulaksızoğlu, Adnan. *Ergenlik Psikolojisi*. 20. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2018.
- Şimşek, Hasan. Yıldırım, Ali. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. 11. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018.
- Taslaman, Caner. *Allah'ın Varlığının 12 Delili*. 19. Baskı. İstanbul: Destek Yayınları, 2017.
- Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (2018), T.C. M.E.B. Tebliğler Dergisi, c. 81, S. 2726, Mart 2018.
- Topaloğlu, Bekir. *Allah'ın Varlığı (İsbât-i Vâcib)*. 11. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Tuksal, Hidayet Şefkatli. *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*. 7. Baskı. Ankara: Otto Yayınları, 2018.
- Türk Dil Kurumu. “Türk Dil Kurumu Sözlükleri”. Erişim: 9 Kasım 2019. <https://sozluk.gov.tr/>.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982), T. C. Resmî Gazete, S. 17863, 9 Kasım 1982.
- Twenge, Jean M. “Ben” Nesli. Trc. Esra Öztürk. 7. Baskı. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018.
- Twitter. “İmaan LGBTQI”. Erişim: 28 Ekim 2019. https://twitter.com/ImaanLGBTQ?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1176013324351418369&ref_url=https%3A%2F%2Ftr.sputniknews.com%2Fyasam%2F201909231040238117-musulman-lgbt-olmayi-kutlamaya-yonelik-ilk-onur-festivali%2F.
- Vergote, Antoine. “Ergenlikte Din”. Trc. Erdoğan Fırat. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/ 1 (1981): 588-592.

EKLER

Ek I: Doküman Analizi ve Görüşme Sonucu Elde Edilen Sorular

1. Dersimizin adı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi. İslam Kültürü ve Ahlak Bilgisi değil. Neden diğer dinlere yer verilmiyor? Biz her sene aynı konuları görüyoruz.
2. Allah bizi neden yarattı? Ne gerek vardı? Canı mı sıkıldı? Madem bu kadar güçlü bize ihtiyacı yoktu. Neden biz? Kendine kulluk için yarattıysa bu çok egoistçe değil mi?
3. Beni istemediğim, girmeyi benim seçmediğim bir sınava sokup sonra beni yakması adil mi? İsteyenleri sınasın sadece. Bu dünyada yaşamak isteyenleri ölünce yok etsin. Ben ahiretini de cennetini de istemiyorsam eğer.
4. Genetik çeşitliliğin olabilmesi ve ırkların oluşabilmesi için çiftlerden birinin melez olması gerekiyor. Ama Adem'in veya Havva'nın anne babası yok ki ikisinden biri melez olsun. O zaman bu çeşitlilik nasıl oluştu?
5. Allah neden hayvanları öldürmemizi istiyor? Vejetaryen olsak olmaz mı?

6. Yaratıcı varsa insanlık neden bu halde?
7. Tanrı kötülüğü önlemek istiyor da gücü mü yetmiyor?
8. Ben cinsiyetimi seçemiyorsam sonradan bunu değiştirmem neden günah? Bu hayat benimse ben farklı bir cinsiyette olmak isteyebilmeliyim.
9. Allah her şeyi biliyorsa bu hayatın anlamı ne bizi neden sınav yapıyor? Eylemlerimizin bir değeri yok ki.
10. Melekler şu an ne yapıyor? Cebrail atıl mı kaldı?
11. Cinleri neden göremiyoruz? Bize musallat olabiliyorlar mı? Cinlenen büyülenen insanlar hakkında ne düşünüyorsunuz? Allah buna neden izin veriyor? Suçu olmayan masum insanların buna maruz kalması adil mi? Onlar bizi görebiliyorken bizim onları göremememiz adil mi?
12. Tarihi bulgularla dinin bize vermiş olduğu bilgiler neden uyuşmuyor? İlk insan, mağara devri, yazının icadı, Âdem As.'a suhuf verilmesi vs.
13. Allah'ın şeytanla düellosunun ceremesini neden biz çekiyoruz?
14. Hani meleklerin iradesi yoktu. Şeytan da melek değil miydi? Allaha nasıl isyan edebildi?
15. Kalu bela diye bir şey varsa biz neden hatırlamıyoruz?
16. Kalu bela diye bir şey varsa bizim nasıl bir insan olacağımız zaten belli. Benim haberim olmadan ben böyle bir şeyi nasıl seçmiş olabilirim? O zaman şu an neden yaşıyorum?
17. İslam yeni dönemde olan şeylere cevap vermiyor. Çok kısıtlı. Eski dönem şartlarıyla evrensel geçerlilik biraz sıkıntılı. Kur'an ayetleri o dönemin şartlarından bahsediyor ama artık köle vesaire yok. Bu konu hakkında ne diyorsunuz?
18. Neden inanalım? İnanmaya ihtiyacımız var mı?
19. Herkes aynı şartlarda doğmuyor. Bu adil mi? Engelli doğan insanlar var. Bu onların suçu değil. "Neden ben?" sorusu isyan mı böyle bir durumda?
20. Allah'ın her şeye gücü yetiyorsa neden tek cins üzerinden üreme diye bir şey yaratmadı ve bir erkek bir dişi oldu? Dişi olanlar bu konuda daha zayıf yaratılmış olduğu için şanssız olmuş olmuyor mu?
21. Kur'an'da neden "ben" değil de "biz" diyor?
22. Kur'an'da neden çok eşlilik serbest?
23. Kadın erkek dağılımı eşit değil. Neden Fransa'da 2 milyon kadın fazla Brezilya'da üç buçuk milyon kadın fazla Japonya'da 3 milyon?
24. Neden sadece erkeklere hitaben "Yataklarınızı ayırın veya gerekirse dövün" deniyor? Neden sadece erkeklere boşama hakkı veriliyor? Ben neden boşayamıyorum?
25. Bu vücut bana verildiyse üzerinde yaptığım tasarrufları neden karıştırıyor? Dövme veya piercing veya estetik gibi... Sonuçta beni seçemediğim bir görünüşte o yarattı ve yarattıktan sonra kendimi içinde mutlu hissedeceğim görünüşe bıraksın da ben kendim karar vereyim.
26. Neden sadece bayanlara tesettür emri var? Erkekler neden tesettür kullanmıyor? Oysaki bazı erkeklerin göbek deliğinin üstte kalan kısmı da gayet çekici.
27. Diğer bütün kutsal kitaplar o dine mensup kişilerin kendi dillerinde okunabiliyorken Kur'an-ı Kerim neden Arapça konusunda diretiyor? Biz ve tüm yakınlarımız yıllarca din eğitimi aldığımız halde kimse doğru düzgün kutsal kitapta neler yazdığını bilmiyor. Aynı şekilde ibadet dili de Arapça olarak söylendiği için babaannelerimiz anneannelerimiz yıllarca sübhaneke fatiha vesaire okudular ama hiçbir zaman ne anlama geldiğini bilmeden yıllarca yatıp kalktılar. Bu ne derece sağlıklı ve bilinçli bir inanış olabilir?
28. Ergenlik çağına ulaşan bir Müslüman evlenebilir diyorsunuz. 12 yaşında ergenliğe giren bir kızın evlenebileceğini düşünebiliyor musunuz gerçekten? Eğer böyleyse bu toplum düzeni mi yani?
29. Neden benim gibi bir insana saygı duymak ve itaat etmek zorundayım? (peygamber)
30. Cinsiyet neden tercih meselesi değildir? Lgbt'nin İslam'daki karşılığı nedir? Lgbt günahsa Allah neden onları bu şekilde yarattı?
31. Müslüman bir kadın neden başka dinden bir adamla evlenemez? Medeni görüşe sahip olarak iki taraf da birbirine saygı ile baktığında o evliliği yürütebilirler. Kadını erkeğin herhangi bir konuda zorlamaması durumunda yine de haram mıdır? Kadın erkek eşitliğine ters bir durum değil mi bu?
32. Allah varsa neden göremiyoruz? Neden somut bir kanıtımız yok? Bilim her şeyi açıklıyor. Dinin açıklamalarına gerek var mı?
33. Bilim her şeyi açıklıyor dinin açıklamalarına gerek var mı? Yağmur tanelerinin her birini melekler indirdiği söyleniyor bilim ise neden tanelerin birleşmediğini meleklerden hiç bahsetmeden anlatıyor. Bu

konuda ne diyorsunuz? Bitkisel hayattaki birinin fişinin çekilmesi kararında Azrail'in konumu nedir mesela? Aynı anda pek çok insan ölmektedir. Buna Azrail'in yetişmesi konusunda ne diyorsunuz?

34. Aniden aynı anda pek çok insan ölmektedir buna Azrail'in yetişmesi mevzusu

35. Neden dünya dinlere ayrılmıştır ve tek bir din devam ettirilmemiştir?

36. Mezhepler nasıl oluştu ve neden mezhepler var? Artık bütün hadis kaynaklarına ulaşabiliyorsak neden ortak bir görüş hala ortaya konulamıyor? Mezhep ayrımına anlam vermekte zorlanıyoruz.

37. Bize göre en doğru din İslam ve Kur'an-ı Kerim. Hristiyanlara göre kendilerinininki ve yeryüzünde onlarca din var. Hangisinin en doğru olduğunu nereden bileceğiz? Ya bizim dinimiz doğru olan değilse. Bir sürü din var. Buna rağmen nasıl bilebiliriz?

38. Haram olan şeyleri satmak neden günah? Sonuçta kendi iradesiyle gelip satın alıyor. Bu açıdan baktığımızda çalışacak çok fazla meslek kalmıyor. Marketteki kasiyer de mi günahkâr şimdi? Şirket sahibi kendisi değil. Sonuçta o sadece işini yapıyor.

39. Allah beynimizin yüzde yüzünü kullanamayacaksak neden öyle yarattı?

40. Allah cinleri görmemizi istemiyorsa neden yarattı?

41. Erkeklerin kulak deldirmesi piercing falan neden günah?

42. Lgbt üyesi olmak veya desteklemek günah mı?

43. Dünya üzerinde hiçbir suçu olmadığı halde neden binlerce insan tecavüze işkenceye maruz kalıyor ve tanrısal bir güç tarafından onlara yardım edilmiyor. Masum bir çocuğun o anki duasını bile kabul etmeyen Tanrı bana hiç yardım etmez. Ben sonuçta ondan çok daha fazla günahkârım ve neden etmiyor? Kötülüklerin bitmesi zaten amaç değil mi buna kalkışan birisi olan yapılacağını bilsen bir daha yapmazdı

44. Kur'an'ın değiştirilmediğinden nasıl %100 emin olabiliyorsunuz?

45. Havva ve Âdem nasıl çoğaldı? ve bu günah değil mi? Kardeş kardeşe evlilik ensest ilişki

46. Hz. Musa'nın Kızıl denizi yarıp içinden geçmesi gibi mucizeleri inanamıyorum. Kanıtlar mısınız?

47. Erkekler neden regl olmuyor? Erkeklerin neden göğsü var ne işe yarıyor? Erkekler neden doğum yapmıyor?

48. Neden eşitlik yok? Neden iki kadının şahitliği bir erkeğin şahitliğine eşit?

49. Put kavramı Müslümanlıkta yok ama Kâbe'ye tapıyorlar. Kâbe'ye dönmek neden şart? Yarın uzayda yaşam mümkün olsa insanlar namaz kılmak istese nereye yönelecekler?

50. Tanrı kendinden güçlü birini yaratabilir mi?

51. Eğer büyücülerin yaptıkları işe yarıyorsa bu Allah'ın gücüne zarar vermez mi? Kaderi yalanlamaz mı?

52. Allah bizi yarattı ama kendisi nasıl var oldu?

53. Yaşadığı travmalardan sonra gay lezbiyen olan cinsiyetlerinden tiksindir hale gelen insanlar var. Bu insanların günahı neydi?

54. Birçok kez hatim indiren insanlar anlamadan okuyorlar ve bunu anlamadan yapıyorlar çok saçma değil mi?

55. Tüm inancımın dua etmeme rağmen niçin kabul olmuyor?

56. Kötü günahkâr ve üzen insanlar neden hep mutlu?

57. Allah bizi neden yarattı? Allah'ın bize ihtiyacı olmadığı halde neden varız?

58. Estetik günahsa spor yapmak, vücut yapmak da günah olmalı.

59. Sonsuzluk kavramı nedir? Nasıl ölünce sonsuza kadar yaşam var? Canımız sıkılmayacak mı? Eğer Allah her şeyi ezelde ve evvelde biliyorsa yaşam anlamsız değil mi?

60. Bizim dinimizin yanlış çıkma ihtimali yok mu? Hangi din mensubuna sorsam aynı şeyi söyler.

61. Dinde zorlama yoksa neden kapanmak zorundayız?

62. Allah bizim için en iyisini istiyorsa Allah kötü yola düşmemize için izin veriyor ve kötü yolları neden yarattı?

63. Allah sübyan kullarına neden zarar gelmesine izin veriyor? İmtihan diyebilirsiniz ama onlara bunu yapanlar neden dünyada da rahat kalıyor? Bu dünyada da çekmeliler.

64. İnsanların kendi iradesi varsa barmenlik bankacılık vesaire neden günah?

65. Biz neden Allah ve şeytanın düellosuna kurban gittik?

66. Sigara gibi kötü yollar sınanmamız için yaratılmışsa ve bizim bunu irademizle kontrol etmemiz isteniyorsa neden kadınlar giydikleri şeylerden dolayı tecavüz görüyor da erkekler nefesine sahip çıkıp iradesini kullanmıyor ve kontrol etmiyor?

67. Cennette hayvanlar olacak mı? Hayvanlar onlara zarar verenlere ahirette hesap sorabilecek mi?

68. “Biz Hz. Muhammed'i alemlere rahmet olarak gönderdik.” derken başka gezegenlerden mi bahsediyor? İnsan dışında akıllı canlı türler olduğunu mu kastediyor?
69. Zamanda yolculuk ilerde mümkün olarsa eğer ya biz gelecekteki insanlar tarafından yönetiliyorsak simülasyon teorisi mesela.
70. Kıyamet koptuğunda marstaysak ölmeyecek miyiz?
71. Kıyamet akşamla yatsı arasında kopacak diyorlar ama şu an burası sabahken dünyanın öbür ucu akşam. Hangi ülkeye veya konuma göre akşam vakti olacak o zaman?
72. Kur'an değiştirilmemiş midir? Tarihe güvenebilir miyiz? Güvenmeli miyiz? Tarihle dinin bize anlattığı hikayeler uyuşmuyorsa tarihe güvenmememiz gerekiyorsa o zaman hadislere ve İslam hakkında söylenenlere nasıl bu kadar güveniyor ve emin konuşabiliyoruz?
73. Her şeyin bilimsel bir açıklaması varken neden hepsini Allah'la sınırlandırıyoruz? Neden bir şekilde konuyu Allah'a bağlama girişimi var?
74. Piyango haram diyorsunuz ama hacda kura var. Bu da şans oyunu gibi değil mi?
75. Şeytan taşlama yerinde Allah'ın taşını 5 Euro'ya satıyorlar. Hocam bu nasıl iş? Protesto amacıyla şeytan taşlamasak ne olur?
76. Adem'e sayfa verildiyse Sümerler yazıyı bulduysa Âdem Aleyhisselam sayfayı nasıl okudu? Yazıyı zaten Biliyorduydu mağaralarda bulunan resimler ne anlama geliyor?
77. Allah'ın her şeye gücü yetiyorsa melekleri neden yarattı?
78. Kur'an'da ‘Biz her şeyi bir çift olarak yarattık’ (Zariyat 49) yazıyor ancak çifti olmayan tek cinsiyetli canlılar da var (hermafrodit) bu neyi ifade ediyor? Kur'an'da bilgi hatası mı var? Allah kendi yarattığı şeyi bilmez mi?
79. Çoğu insan doğduğu kültürü benimsiyor ve en doğrusu o gibi geliyor. Allah insanlardan Müslüman olmalarını istiyor. Peki bu adil mi?
80. Bir şeyin yoktan var olması imkansızken, her şeyin bir başlangıcı varken Allah nasıl var oldu?
81. Allah neden o kadar kudrete sahipken bizden ve yarattığı varlıklardan dua istiyor?
82. Bizi kendine kul olarak yaratıp onu anmamızı istemesi çok egoistce değil mi?
83. Allah madem merhametli. Neden tecavüz edilen dayak yiyen çocuklara yardım etmiyor bana göre Allah dünyayı yarattı fakat yanımızda değil.
84. Özgür irademiz varsa neden bazı şeyleri seçtiğimizde cehenneme gidiyoruz?
85. Allah'ın kendi kendini yok etmeye gücü yeter mi?
86. Müslümanlık neden kadınların kapatılmasını ve kendini saklamasını gerekli görmektedir?
87. Allah çok büyük her şeyin yaratıcısı o diyorsunuz. Çok büyükse neden kadının ufak saç teline kadar uğraşıyor ve sonra onu kapatmasını istiyor?
88. Anlamını bilmediğiniz bir kitaba inanıyorsunuz. Neden?
89. Peygamberler yaşadıkları dönemde mucize yapıyorlarsa neden şimdi yapılmıyor? Bu peygamber zamanında yaşayıp sonra gelen Müslümanlar arasında adil değil.
90. Allah'a inanmayan bazı insanlar pek çok inanandan çok daha iyi ve yardımsever olabiliyor. Neden sırf inanmadıkları için cehenneme gidiyorlar?
91. Mucizeler Hz. Meryem'in hamile kalması gibi olaylar bana inanılmaz geliyor bir türlü anlamlandıramıyorum.
92. Allah'ın nasıl her şeye gücü yeter? Nasıl her şeye yetişebiliyor?
93. Allah sonsuz güç kudret şan şöhret ve benzeri sonsuzluklara sahipse neden basit bir kullan kendisine ibadet etmesini istiyor?
94. Ahirette sıkılmayacak mıyız?
95. Caminin halısını çalıp fakirlere bağışlamak günah mı?
96. Zengin'den çalıp fakire dağıtmak günah mı?
97. Eğer Allah her şeyi ezelde ve evvel de biliyorsa yaşam anlamsız değil mi?
98. Dünyanın yaratılışını anlatırken çok uzun bir zaman diliminden bahsediyorsunuz ancak 4 kitap var ve neredeyse hepsi son dönemde. Peki neden ve yeterli mi?
99. 128000 Diyanet imamı toplanıp bir hafta dua etse bir aspirin kadar yararlı olur mu?
100. Tanrı “Ol” deyince her şey zaten oluyorsa melekler neden var?
101. Kur'an'da “Biz insanların pek çoğunu cehennem için yarattık.” cümlesi Tanrı'nın merhametinin kanıtı mı?

102. Bedir Savaşı toplam 300 kişilik bir savaş olmasına rağmen Müslümanın en büyük savaşı. Ancak tarihte Türk hakanlarının daha büyük ve önemli savaşları var ama Bedir Savaşı daha ön planda neden?

103. “Sen o Müslümanlara bakma, onlar yanlış. İnsanlara bakma İslam’ın özüne bak.” diyor. Ben dini insanlarda görmeyeceğim de nerde göreceğim?

104. Neden İslam? Neden inanalım? Bilimin bu kadar ilerlediği bir dönemde inanmaya gerek var mı?

105. Tanrı’nın elle tutulur bir kanıtı var mı? Varsa gösterir misiniz? Manevi olarak hissetmiyorum çünkü.

106. Diyanet’in 250.000 çalışanın Nasa’daki 28000 çalışan kadar faydası var mı?

107. İmamlara verilen 4100 TL maaş fazla değil mi? Para için mi inanıyorlar? Siz Hz. Peygamber’in yaptığı tebliğden para aldığını gördünüz mü?

108. Kâbe bir tapınak mı? Kibleye doğru namaz kılmazsak sayılmaz mı?

109. İnsan beyninde inanmak için bir bölüm inanmaya dair bir meyil varmış. Yani inanmak zorunluluk gibi bir şey. Peki ya inançlar insanların kafasında kurduğu şeylerse.

110. Allah her şeyi kusursuz yarattıysa neden miyobum?

111. Neden yüzü gözü ağzı yamuk genetik bozukluğu olan sakat insanlar var?

112. Hristiyanlık, Yahudilik ve Müslümanlık bunların tamamını Allah tarafından gönderildi. Peki neden bu dinlere mensup olmak kötü bir bakış açısına sebep oluyor?

113. Din gerçekten bazı din adamlarının bize yansıttığı gibi mi? Gerçekten de bir adam sakal bırakmadığında kadına benzediği için adamın kendine çağırıldığını mı söylüyor?

114. “Cahiliye döneminde kızları gömüyorlardı.” Diyorsunuz. Ancak neden insanlığın ya da Arap toplumunun soyu tükenmedi 100 yıl içerisinde son bulması gerekiyordu. Cahiliye dönemi kaç yıl sürdü?

115. Neden insanlara büyü tutar? Adaletsizlik değil mi? Allah’ın kudretine ters değil mi?

116. Dünya’da kabul görmüş bir sürü din var. Hepsini kendince mantıklı hepsinin inandığı ilahlar var. Ya onların ilahi gerçekse ve biz kendi ilahımıza inandıkça ve ibadet ettikçe gerçek ilah bize kızılıyorsa.

117. Kur’an’da neden bir sürü çelişki var?

118. Eski tarihli bir din bugüne cevap vermekte yetersiz kalmıyor mu? Pek çok konuda net bir görüş yok.

119. “İslam bir yaşam biçimi.” diyor. Ama bir yandan da manevi bir şey. Kanıtlayamadığım bir şeyi neden hayatımın merkezi yapayım.

120. İslam barışçıl ise günümüzdeki bu olaylar neden oluyor?

121. Bilimle İslam’ın yolları ayrılrsa hangisini seçersiniz?

122. Peygamber mucizeleri gerçek midir? Yoksa insanları inandırmak için mi söylenmiştir?

123. Allah neden gözümüzde erkek olarak canlanır?

124. Cin çıkartma cin çarpması var mı?

125. Robot, yapay zekâ üreticileri ve klonlama yapan bilim insanları Allah’a şirk mi koşmaktadır?

126. Farklı dinden birine zarar versek günaha girer miyiz? “Onları bulduğunuz yerde öldürün.” ayeti ne demek?

127. Hafaza melekleri ve yazıcı melekler banyoya tuvalete girmiyorsa orada işlediğimiz bir günahı yazmıyorlar mı?

128. Sevap ve günahlarımızı eşi öldükten sonra Araf’ta kalacakmış. Sizce nasıl olacak? Araf’ı anlamak çok zor.

129. İddia oynayıp kazandığımız parayı LÖSEV’e bağış yapsak sadece LÖSEV için oynasak zenginin yemesinden iyi değil midir?

130. Oyun içi para ile kumar, para ile şans oyunu, karşı takımı beslemek günah mı?

131. Bir kadının bedeninin çekici olmasından dolayı tahrik etmemesi için kapanması gerekiyorsa neden öyle yaratıldı?

132. Eskiden mucize diye adlandırılan şeyler olmuş ancak günümüzde bu kadar çok kötü şey bulurken niye şu anda hiç mucize olmuyor?

133. Bizim günahımız neydi de Peygamber Efendimiz zamanında yaşamadık ve o mucizeleri göremedik?

134. Kapının önündeki topuklu ayakkabıdan bir erkek etkilenirse kadın bundan sorumludur diyor. Müslümanların neden aklı fikri bel altında? Bir bel üstüne çıkamadılar. Siz bu konu hakkında ne düşünüyorsunuz?

135. Bütün Kutsal kitapların değiştirilmiş olup Kur’an-ı Kerim’in değiştirilmediğinden nasıl bu kadar emin olabiliyorsunuz? Değiştirilmiş olma ihtimali değiştirilmemiş olmama ihtimalinden daha yüksek değil mi?

136. İçki içen ama Müslüman olmayan bir insan evini bir sürü yetim alıp onları beslese büyütse onlara baksa sonra intihar etse neden cennete giremez? İntihar etmese bile cennete giremez mi?
137. Din adamları neden farklı farklı yorumluyorlar İslam'ı ve Kur'an'ı?
138. Duaları neden Arapça okuyoruz? Ben ne dediğimi bilmiyorum. Hissetmek zorlaşıyor.
139. Kıyamet ne zaman kopacak? Bizden sonra başka insanlar ve başka bir dünya olacak mı?
140. Ahirette nasıl iletişim kuracağız? Diller nasıl oluştu? Kıyamet gününde ne olacak?
141. Allah bize neden bu zamanda bir peygamber göndermedi? O zamanlar onların peygamberi vardı ve bizden daha şanslıydı. Bu haksızlık olmuyor mu?
142. Herkes Âdem ve Havva'dan geldiyse neden sarışın esmer siyahi konusu var?
143. Yazının olmadığı tarih öncesi çağlarda hangi dinler vardı ve kutsal kitapları ya da sayfaları nasıl okuyorlardı?
144. Her bireyin iradesi var ve bilinçli yaptığı eylemlerden sorumlu ancak neden bir birey başkasının yaptığı bir hatadan masumların hayat şekilleri, hayata bakış açısı değişiyor? Bunu sağlayan adalet nasıl oluyor?
145. Allah neden sevdiği kulunu erken yanına alır?
146. Herkes aynı yeryüzünde yaşıyor ancak bazıları zengin bazıları fakir bazıları aç. Allah kulunu seviyorsa ve insan değerliyse neden sokaklarda yaşayan sürünen tacize uğrayan insanlar var?
147. Kanıt göremiyoruz. Ses dosyalarını da göremiyoruz ama kanıtlayabiliriz.
148. Allah aynı anda her şeyi herkesi ve tüm olan bitenleri nasıl bilebiliyor? “Allah her zaman bütün insanların yanında.” diye söyleniyor ama nasıl?
149. Allah herkesin cennete gitmesini istiyorsa neden günah, kötü yol, cehennem gibi kavramlar var? Eğer istemiyorsa O kötü bir Tanrı mı?
150. Ya biz bilgisayar oyunundaki karakterler gibiysek ve bizi yönlendiriyorlarsa?
151. Dinde zorlama yoksa neden dinden çıkanları öldürme cezası var?
152. Biz inanmadığımızda “Bari saygı duy.” deniyorken peygamberin putperestlere saygı duymayıp putları parçalamasını nasıl açıklıyorsunuz?
153. Nisa Suresi 16 ayetinde gay olanlara eziyet edin diye bir ayet mi var? Bu çok acımasızca ve saygısızca değil mi?
154. Nisa 34 kadınları dövün ayeti?
155. Her iki taraf da razıysa ve bazı önlemler alındıysa, cinsel birliktelik neden günah?
156. İçki satmak ya da barmenlik neden günah? Sonuçta ben içmiyorum. Zorla da içirmiyorum. Gelip kendi alıyor ve istiyor.
157. Allah Kur'an'da “Biz onların kalplerini mühürledik.” diyor. O zaman benim ateist olmamdan o sorumlu. İnanmamı istiyorsa düzeltsin, kendini gösterson o zaman.
158. Dinsizlik insanları ahlaksızlığa mı sürükler?
159. Dinsizler veya Müslüman olmayanlar neden azap görecek?
160. İnsanlar neden dinleri darlaştırıyor? Tanrı var amenna ama koskoca Tanrı giyimime mi takılacak? Yerin göğün yedi ceddin yaratıcısı saç teline takılacak öyle mi? Hiç kötü biri olmamla ilgilenmeyecek.
161. Tanrı veya Allah'ın somut kanıtları nelerdir?
162. Neden sınavdaysak herkes eşit şartlarda sınav olmuyor?
163. Kur'an'da Nisa'nın bir ayetinde iyi kullar cennete kötü kullar cehenneme diyor. O zaman neden dinsizler kötü olarak kabul ediliyor? İyi bir insan olmak önemli değil mi?
164. Namaz Kur'an'da yok. Salat Hristiyanlık'tan alınma bir kelime. Bu kelime eski İran'da ateşe tapanların “Ateş önünde eğilme ritüeli” için kullanılıyor (ve) Hindistan'da 5 vakit güneşe tapanların yaptığı hareket? Putperest Araplar namaz kılıyordu. Hindistan'da 5 vakit güneşe tapanların yaptığı yoga (namaskara) güneş hareketlerini takip eden ritüel? Puperestlik devam ediyor? Güneşe tapma?
165. Huriler> Nebe 31-34 “Tomurcuklanan göğüs” 13 yaşında olur, (cennette) herkes 35 yaşındaysa?
166. Allah dilediğini saptırıp dilediğini yola getiriyor?
167. İslam'ın Araplaştırması “Arap kültürü” Nur 31 (kapanma olayı)
168. Kafirleri bulduğunuz yerde öldürün diyor, hoşgörü? (Müslüman olmayan biriyle evlenilmemesi)
169. Evrimin kanıtları: Korkunca ayağın havaya kalkması. Soğuktan tüylerin diken diken olması. Bebeğin avuçtaki parmağı sıkması. Yüzün kızarması. Maymunla genetik fark 1.23%.
170. Kadınları dövün (Nisa 34), beğendiğiniz kadınlardan 2'şer 3'er alın (Nisa 3), ayrımcılık (Maide 51), öldürün (Tevbe 5), kölelik (Nahl), esirler evli bile olsa helal (Nisa 24), barışın reddi (Enfal 39), peygambere

dul, bakire eş (Tahrim 5), kuzenler helal (Ahzab 50), eşleriyle yatma sırası (Ahzab 51), peygamberin evine gitmeyin (Ahzab 53), evlatlığın karısıyla evlilik (gelini) (Ahzab 37), aşağılık maymunlar (Bakara 65), çok eşlilik yasak (Nisa 3)

171. Kur'an'da kullanılan zamirler çok mantıksız. Bir Allah bir peygamber konuşuyor.

172. Kur'an'da hiçbir şeyin eksik olmaması (En'am 38) Sevgi, akıl, zekâ, doktor, beyin, sanat; çok yok.

173. Gayrimüslimler cennete alımı ve zıddı (Bakara 62; Maide 69; Nur 39; Tevbe 17; Hud 15-16)

174. Evrensel olup, uzay vb. içermemesi? (En'am 92) evrende yalnız değiliz ki?

175. Ali Rıza Demircan (İslam alimi)> Cennete giden kadının din uğruna şehit olan erkeklere verilmesi? (İslam alimlerine inanmamak karşı gelmek şıktır) Yani bu doğru?

176. Allah neden şeytanın işine karışıyor? Kafirleri derilerini yenileyerek (cehennemde) yakmak şeytanın işi.

177. Sonsuz mantık (!), kudret sahibi Allah niye bizleri sınava (tabi) tutmak istesin, canı mı sıkılmış?

178. Koskoca evren galaksi içinde neden insanlar için, belki uzaylılar veya keşfedilmemiş canlılar da sınavda. Ama Kur'an sadece insana yönelik yani "evrensel" değil?

179. 5 yaşında tecavüze uğrayıp ölen çocuğun sınavı ne? Sınavda olan ailesi mi, kendisi mi, çevresi mi? Eğer kendi dışında biri ise başkasının sınavına soru olmaktan başka ne vasfı var?

180. Sanat, müzik, resim haram; kafa kesme, adam öldürme, pedofili, kadına şiddet, ayrımcılık serbest.

181. Her insan Allah'ın/Tanrı'nın kulu, Nisa sûresinde iyi kullar cennette olacağı söylenir. Neden müslüman olmayanlar, başka dine mensup olanlar veya ateistler acı çekme ihtimalinde?

182. İnsanları din-dil-ırk diye ayırmamak gerekir (hoşgörü), o zaman neden başka dinden bir insanla evlenince kafir oluyoruz. Bir dindar Budist gelip bana benimle evlenmek istediğini söylese beni canından çok sevse, "sen Budist'sin" diyip reddetmem doğru mu olur? (velev ki Müslümanım)

183. Tanrı neden kullarını canları yanarak (4 yaşında çocuk) cennetine almak için bahane olarak (bkz.: 'şart' olacak bence o [yazıya geçirmen notu]) görüyor? İyi bir insan olması yetmez mi cennet için?

184. Ben Ateist'im, iyi bir insanım ve ahlaksız değilim. Sırf inanmıyorum diye mi kötüyüm?

185. Ölümünden sonraki hayatın kanıtları? Bir ağaca vitamin olmayacağım ne malum?

186. Peygamberin ayakta işemesi, cinsel hayatı, eşleri?

187. 'Yakaların üstüne çekme' mevzusu. Kara çarşaf yazmıyor?

188. İstedğini yola getiremez miydi?

189. Neden cennette eşimin hurilerle cima etmesine razı olmak zorundayım? Veya şaraptan şelalelerin olması?

190. Neden Müslüman olmayanlar kafir? Onların da dini var.

191. Tanrı kavramı fazla darlaşıyor.

192. Cehennem varsa fiziksel acıdan ziyade neden zihinsel acı yok, o daha fazla acı verir? (vicdan vesaire)

193. Anlayalım diye Arapça inmesi (Arapça evrensel dil değil) (Yusuf Suresi 2. ayet)

194. Huriler? (Rahman 72) "Otağlar(çadırlar) içinde sahiplerine tahsis edilmiş huriler vardır" (72 huri)

195. Ali Rıza Demircan'ın cennete giden kadının din uğruna şehit olan erkeklere verilmesi? (Cevap: Eski dönem şartlarına/nikah sistemine bak, hadislerin bazıları sahte [arşivleme])

196. Peygamberin Hz. Aişe'yle 9 yaşında evlenmesi?

197. Evrenselliği olduğu savunulup Mekke ve civarı için indirdik denmesi (En'am 92)

198. Dünyada haram olanlar neden cennette helal? (cima, şarap) (Bakara 219, Maide 90-91, Yunus 4, Âl-i İmran 15, Duhan 54, Nahl 67, Tur 20, Bakara 25, Rahman 72, Vakıa 23, Nebe 33-34)

199. Allah'ın oğlunu kurban etmek isteyen peygambere koyun indirip tecavüze uğrayan çocuğa yardım etmemesi?

200. Anlayalım diye Arapça indirmesi?

201. Kur'an'ı peygamberin kendi zevkine göre yazdığını düşünüyorum.

202. Bir ayette peygamberlere ayrıcalık yok diyor(aralarında), başkasında bazı peygamberleri üstün kıldık diyor, bununla alakalı yaklaşık 4 ayet var.

203. Tanrı doğmamış ve doğurulmamışsa yani hiçlikten var olmuştur. Ama var olamaz çünkü doğmamış ve doğurulmamış, o yüzden yoktur.

204. Aslında şuan kıyamet denen şeyin içindeyiz. Zamanda olanlar vs.

205. Nisa 3 > Çok eşlilik yasak değil mi?

206. Maide 51> Ben yahudi biri ile arkadaş olup dost edinip etkilenmesem bile mi?

207. Tevbe 5> Hoşgörü dini?
208. Enfal 39> Cihad?
209. Ahzab 50> Encestlik? amca ve halalarının kızlarını, dayı ve teyzelerinin kızlarını da sana helal kıldık.
210. Ahzab 37> Sübyancılık?
211. Kur'an'da 1. Bölümde Allah ve birinin daha peygambere secde etmesi? Sonra ise peygamber ve birinin daha inanma/tapma olayı?
212. Biz nasıl var olduk?
213. Dünya bilimce 4,6 milyar yaşında dinler 4000 yıllık, dünya tarihinin sadece 0,00008%'inde var. Dinden önce insanlar ne yapıyordu?
214. Allah her yerdeyse Kabe nasıl Allah'ın evi?
215. Allah dilediğini saptırıp dilediğini yola getiriyorsa, neden yoldan sapanlar azapta? (İbrahim 4)
216. Adem'le Havva yüzünden mi buradayız? Yasak elmayı yedikleri için mi cennetten alındılar? Neden onlar yüzünden tüm insanlık sınava(?) tabi tutuldu?
217. Peygamber neden pedofili evlilikler yapıyordu?
218. İki peygamberin daha kızıyla evlendiği söyleniyor. Madem koruma amaçlı evleniyor, o iki güçlü peygamberin kızının korunmaya ihtiyacı var mıydı sizce?
219. Çok eşlilik yasaktı, peygamber yetimleri korumak için nikahına alıyordu peki ya erkek yetimler?
220. Hadisler ne kadar doğru? Doğruluğunu kanıtlayan o şeyler var mı? Bence hadisler güvenilir değil?
221. Kur'an'ı Arapça, okumadan anlamak (bkz.: anlamadan okumak olacak heralde[yazıya geçirmen notu]) daha fazla mı sevap, anlamıyorum ama?
222. Namaz neden Kur'an'da yok? Ben şahsen bilgiyi sadece Kur'an'da (kutsal kitapta) aradım. Namaz nasıl kılınır anlatmıyor. Peygamber hakkında çok detay var. (Rahman Suresi)(Ahzab Suresi)
223. Kapanma olayı, Arap kültüründe olduğu için mi Müslümanlıkla bağdaştırıldı? Nur 31> göğüsleri örtün deniyor (yakaların üstü)
224. Namazın Kur'an'da 'salat' olarak geçmesi, Hristiyanlıktan alınma Arapça olmayan kelime.
225. (Kur'an) sanki peygamberin ağzından yazılmış gibi, Allah'a secde edin, vs. diyor?
226. Ayet Karşılaştırmaları³⁶
- Bakara 116. Ayet > "Allah'a çocuk edindi dediler."
- Karşılığı: 'Tanrının oğlu' ifadesi fiziksel değil ruhsal bir olaydır.
- Bakara 190-191-192-193. Ayet > "Size saldırırlarsa siz de saldırın."
- Karşılığı: 1. Selanıklılar 5:15 "Sakin kimse kötülüğe kötülükle karşılık vermesin..."
- Matta 544 Luka 6:27-28 "...düşmanlarınızı sevin, sizden nefret edenlere iyilik yapın..."
- Matta 26:52 "O zaman İsa ona 'Kılıcını yerine koy!' dedi. 'Kılıç çekenlerin hepsi kılıçla ölecek.' "
- (Enfal 39 için de geçerli)
- Bakara 194 > "Kim size saldırırsa siz de ona saldırın."
- Karşılığı:Matta 5:38-42 "Göze göz, dişe diş dendiğini duydunuz ama ben size diyorum ki, kötüye karşı direnmeyin. Sağ yanağınıza tokat atana öbür yanağınızı da çevirin..."
- Nisa 3 > "Yetimlerin hakkına riayet (koruma) edemeyeceğinizden korkarsanız beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikahlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan cariye ile yetinin; bu adaletten ayrılmamanız için en uygun olandır.
- Karşılığı: Yaratılış 2:24 "Bu nedenle adam annesini babasını bırakıp karısına bağlanacak, ikisi tek beden olacak."
- 1.Timoteos 3:2 ve 3:12 "...tek karılı olsun..."
- Yasanın Tekrarı 17:17 "Atayacağınız kral yüreğinin Rab'den sapmaması için çok kadın edinmemeli..."
- (Mümkünse evlenmemek tavsiye edilir.)
- Nisa 15 > "Kadınlardan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan 4 şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun."
- Karşılığı: Yuhanna 8:1-11 Olayın özeti, bir kadın zinadan yakalanıyor ve taşlanmak için getiriliyor. Din bilginleri İsa'ya "Sen ne dersin?" diye soruyorlar. Yuhanna 8:7 "Durmadan aynı soruyu sormaları üzerine doğruldu ve 'İçinizde kim günahsızsa, ilk taşı o atsin!' dedi. Sonucunda herkes taşları bırakıp dağılıyor.

³⁶ Müslümanlıktan ateizme daha sonra da Hristiyanlığa geçiş yapan bir öğrencinin Kur'an-ı Kerim ayetlerini İncil'le karşılaştırması sonucu çıkardığı notlar.

Yuhanna 8:10-11 “İsa doğrulup ona ‘Kadın, nerede onlar? Hiçbiri seni yargılamadı mı?’ diye sordu. Kadın, ‘Hiçbiri efendim.’ dedi. İsa, ‘Ben de seni yargılamıyorum.’ dedi. ‘Git, artık bundan sonra günah işleme!’ ”

Nisa 34 > “Dinlemezlerse hafifçe dövün, dinlerlerse incitmek için bahane aramayın...”

Karşılığı: Şiddet konusunda bir sürü ayet yazdım buraya gerek yok.

Nisa 89 > “Allah yolunda hicret edinceye kadar onlardan dost edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün; hiçbirini dost ve yardımcı edinmeyin.”

Karşılığı: 1. Korintliler 10:27 “İman etmemiş biri sizi yemeğe çağırır, siz de gitmek isterseniz, önünüze koyulan her şeyi vicdan sorunu yapmadan, sorgusuz sualsiz yiyin.”

1.Korintliler 7:12-13 “İman etmeyen karşıdaki ile yaşamaya razı ise evlensinler, boşanmasınlar.”

1. Korintliler 7:16 “Ey kadın, kocanı kurtarıp kurtaramayacağını nereden biliyorsun? Ey erkek, karını kurtarıp kurtaramayacağını nereden biliyorsun?”

Maide 51 > (Ey iman edenler! Yahudileri ve Hristiyanları dost edinmeyin. Onlar yalnızca birbirlerinin dostlarıdır. Ve hanginiz onları dost edinirse, kesinlikle onlardan olur. Allah yaratılış sebebine aykırı davranan toplumlara doğru yolu göstermez.) Yukarıda yazdıklarım geçerli.

Maide 73 > “...Allah’a üçün üçüncüsü dediler, halbuki tek ilahtan başka ilah yok...”

Karşılığı: Markos 12:29 “...Tanrı Rab tek Rab’dır.”

Mezmurlar 86:10 “...Tek Tanrı sensin.”

Tanrı tektir ve “üçün üçüncüsü” değildir.

İKİNCİ BÖLÜM
HZ. PEYGAMBER VE İBADET

GENÇLİĞİN SORUNLARINI ÇÖZMEDE İBADETİN ROLÜ

Ali AKPINAR

Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

lakpinar1@gmail.com

A. Kur'an'da Gençlik ve İbadet

Dilimize Farsçadan geçmiş olan *genc* kelimesi *hazine*, *define*, *kulluk makamı* anlamlarına gelir. Sözlükte genç, orta yaşlılık devresine girmemiş olan, civan, taze, körpe, cömert, civanmert, yiğit, anlamlarına gelir.¹ Çağdaş kaynaklarda genç, 12-24 veya 15-25 yaşları arasında, öğrenim gören, hayatını kazanmak için çalışmayan ve ayrı bir evi bulunmayan kişi olarak tanımlanmıştır. Buna göre gençlik dönemi, insan ömrünün yaklaşık 10-12 yıllık bir dönemini ifade eder. Genel olarak gençlik dönemi bir kısım fizyolojik gelişim ve değişmelerin yanında ruhsal, zihinsel pek çok değişikliği de beraberinde getiren bir dönemdir. Gençlik döneminin kendine özgü fiziksel ve sosya psikolojik yapısı vardır. İnsan hayatının fırtınalı, stresli dönemi genellikle gençlik dönemleridir. Gençler idealisttirler, özgürlüklerine düşkündürler, hakseverdirler, dost canlısı ve fedakârdırlar, haksızlıklara ve düzensizliklere karşı sabırsızdırlar. Kendi kişiliklerini kanıtlama ve bağımsızlıklarını kazanma çabası içindedirler. İnsan hayatının en kalıcı temelleri gençlikte atılır.²

Genç anlamına gelen *fetâ* kelimesi Kur'an'da geçen kavramlardan biridir. *Fetâ* çoğulu *fitye* ve *fityân* kelimeleri, Kur'an'da 10 yerde geçmektedir.³ Kur'an'da *fetâ* kelimesi, Hz. İbrahim Peygamber⁴, Hz. Yusuf Peygamber⁵, Hz. Musa'nın yol arkadaşı⁶, Hz. Yusuf'un zindan arkadaşları⁷, ve Ashab-ı Kehf⁸ için kullanılmıştır. Bu kullanımlarla toplumun altyapısı ve geleceği olan gençliğin hem önemine dikkat çekilmiş, hem de gençler başta olmak üzere tüm insanlığa en güzel örnekler sunulmuştur.

Bunlardan başka 8 yerde geçen *beleğ*e eşüddeh ifadesi⁹, *rüşd/ergenlik çağına erişmek* anlamına; iki yerde *beleğ*a hulm¹⁰ ifadesi *ergenlik çağı anlamına*; birer yerde *beleğ*a nikâh¹¹ ifadesi *evlilik çağı anlamına*; *beleğ*a sa'y ifadesi¹² *yürüyüp gezme çağı anlamına* kullanılmıştır. Bu kullanımlarda yetim haklarına riayet etme, aile ilişkilerinde gençlerin dikkat edeceği kurallar ve insanın geçirdiği evreler söz konusu edilmiştir. Ayrıca Kur'an'da çeşitli vesilelerle insanın çocukluk ve gençlik dönemlerinden bahseden başka ayetler de vardır.

Dünya ve ahiret konusunda insanları kendi nefesine tercih etmek anlamına gelen *Fütüvvet* kelimesi de *fetâ* kökünden türetilmiştir.¹³ Gerçekten de kendisi için istediğini kardeşi için de istemek, başkalarını kendine tercih etmek, bu uğurda her türlü fedakârlığı göze almak yiğit kişilerin işidir.

İnsanın yaratılış gayesi kulluk/ibadettir. ***Cinleri ve insanları ancak Bana kulluk etmeleri için yaratmışumdur.***¹⁴ İnsanın dünyaya geliş gayesini belirleyen bu ayet, *Beni birlesinler*¹⁵, *Bana boyun eğip ibadet etsinler*¹⁶, *Beni tanısinlar*¹⁷, *Benim Ma'bûd oluşumu kabul edip Bana ibadet etsinler*¹⁸, *ibadet ve kulluğa yatkın olarak yarattım*¹⁹, şeklinde anlaşılmıştır. Ayetteki ibadet ise genel olarak, *Yüce Yaratıcının*

¹ Bkz. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1996, s. 406; Curcânî, *Tarifât*, s. 165, *Asım Efendi, Kâmus Tercemesi*, Feta mad; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 3230.

² Bkz. Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, *Ergenlik*, I, 468-469; Sami Şener, *Türkiye ve Gençlik*, İstanbul, 1997, s. 16-36; İsmail Karagöz, *Aile ve Gençlik*, Ankara 2005, s. 112-115.

³ Bkz. 4 Nisâ 25; 12 Yusuf 30, 36, 62; 18 Kehf 10, 13, 60, 62; 21 Enbiyâ 60; 24 Nûr 33.

⁴ Bkz. 21 Enbiyâ 60

⁵ Bkz. 12 Yûsuf 30

⁶ Bkz. 18 Kehf 60, 62

⁷ Bkz. 12 Yûsuf 36

⁸ Bkz. 18 Kehf 10, 13 Ayrıca bu kelimenin çoğulu "fityân" kelimesi Hz. Yusuf'un Mısır'daki uşakları için (Bkz. 12 Yûsuf 62) ve müennes olarak câriye için (Bkz. 4 Nisa 25, 24 Nur 33) de kullanılmıştır.

⁹ Bkz. 6 Enâm 152; 12 Yusuf 22; 17 İsrâ 34; 18 Kehf 82; 22 Hacc 5; 28 Kasas 14; 40 Gâfir 67; 46 Ahkâf 15.

¹⁰ Bkz. 24 Nûr 58, 59.

¹¹ Bkz. 4 Nisâ 6.

¹² Bkz. 37 Saffât 102.

¹³ Bkz. Curcânî, *Tarifât*, s. 165.

¹⁴ 51 Zâriyât 56.

¹⁵ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil* (51 Zâriyât 56).

¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân* (51 Zâriyât 56).

¹⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*: Nitekim bir kudsî hadiste, *Ben gizli bir hazineydim, tanınıp bilinmek istedim* buyrulmuştur. Râzî, *Mefâtihu'l-Gâyb* (51 Zâriyât 56).

¹⁸ Bu görüşlerin hepsi için bkz. Mâverdi, *En-Nüket* (51 Zâriyât 56).

¹⁹ İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-Vecîz* (51 Zâriyât 56).

*emirlerini ta'zim, yaratılanlara şefkat etmek*²⁰ diye tanımlanmıştır. Buna göre ibadeti, yalnızca namaz, oruç, hac gibi ritüellere sınırlandırmak isabetli değildir. İbadet namaz, oruç, hac gibi temel ibadetlerin yanında bütün hayatı kuşatan, hayatı şekillendiren ve anlamlandıran ruhun adıdır.

Kur'an'a göre insana Yüce Yaratıcı katında değer kazandıran duası/kulluğu/ibadetidir. **De ki: «Duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin?»**²¹ Ayette geçen *duanız* ifadesi, imanınız ve ibadetiniz olmasa, şeklinde anlaşılmıştır.²²

İbadet, kulun Rabbi ile irtibatlı olmasıdır. Yüce Allah ile kulu arasında iletişim halidir. Ruhun gıdası ibadettir. Sağlıklı ibadetle beslenmeyen insanlar manen hastadır, streslidir, doyumsuzdur. Bu anlamda inançta oturmamış insanlar için Kur'an'da *Kalp hastaları* ifadesinin kullanılması anlamlıdır.²³ Kalpler, Yüce Allah'ı anmakla doyuma ulaşır. **O inanmışlar, onların kalpleri Allah'ı anmakla huzura/doyuma kavuşmuştur. Dikkat edin, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzura/doyuma kavuşur.**²⁴ Müfessir Elmalılı ayette geçen itmi'nân kavramını, tatmin ve doyum olarak tanımlamıştır. Ayette geçen *zikrullah*, Kur'an ve içindekiler, Allah'ı anma/hatırlama, O'na itaat etme, Onun nimet ve müjdelerini hatırlama²⁵ olarak anlaşılmıştır. Zaten genel olarak Kur'an'da *zikir, Yüce Allah'ı anma, namaz ibadeti, Kur'an* için kullanılmıştır.

Gençler için önemli bir örnek olarak Kur'an'da anlatılan Hz. Meryem'in anne karnında Yüce Allah'a adanması ve bu doğrultuda çocuk yaşta mabede konması oldukça dikkat çekicidir. Hz. Meryem, Kur'an'da ismi açıkça geçen tek hanımdır. Kur'an, geleneğe uyarak anlatımlarında kadın ismi zikretmez. Sözelimi, pek çok ayette konu edildiği halde Hz. Âdem'in eşi ve insanlığın annesi Hz. Havva'nın ismi hiç geçmez. Diğer kadınların ismi de geçmez. Bu kuralın tek istisnası Hz. Meryem'dir.

Meryem ismi Kur'an'da hem de otuz dört ayette geçer. Çünkü Meryem, sıradan bir kadın değildir. O, kadınların en seçkini, küfürden, günah ve fuhuştan uzak kalmış temiz, iffetli, Allah'ın ikramlarına daha dünyada iken nail olmuş bir örnek hanımdır. Onun hayatı, kadınlar başta olmak üzere tüm insanlar için sayısız örneklerle doludur. Şöyle ki: Meryem, İbranice'de '*Rabbim hizmetçisi kadın, kul*' anlamında bir kelimedir. Arapça'ya *Mariye* olarak geçmiştir. Arapçada kadın özelliklerinden uzaklaşmış kadın için '*meryem*' kelimesi kullanılır. Çünkü Hz. Meryem, Beyt-i Makdisin hizmetinde bulunmakla alışılmışın dışında erkeklerin yapageldiği bir görevi üstlenmiştir.

Hz. Meryem, hiçbir erkekle beraber olmadığı/ evlenmediği(betül) halde hamile kalıp çocuk doğurmuş ve Hz. İsa'ya anne olmuştur. Hz. Meryem, doğar doğmaz mabette ibadete adanmış; Allah'ın hizmetçisi anlamına gelen "Meryem" ismine uygun bir kulluk sergilemiş; bir başına, kirli bir toplumda temiz kalmasını bilmiş, iffet abidesi bir hanım olmayı başarmış; bu özellik ve güzellikleriyle Kur'an'da anılmaya ve bir Kur'an suresine isim olmaya layık olmuştur.

İmran'ın karısı: 'Ya Rabbi! Karnımda olanı, sadece sana hizmet etmek üzere adadım, benden kabul buyur, doğrusu işiten ve bilen ancak Sensin' demişti. Onu doğurduğunda, Allah onun ne doğurduğunu bilirken 'Ya Rabbi! Kız doğurdum. Erkek, kız gibi değildir, ben ona Meryem adını verdim, ben onu da soyunu da, kovulmuş şeytandan Sana sığındırıyorum', dedi.

Rabbi onu güzel bir kabulle karşıladı, güzel bir bitki/çiçek gibi yetiştirdi; onu Zekeriya'nın himayesine bıraktı. Zekeriya mabette onun yanına her girişinde, yanında bir yiyecek bulurdu. 'Ey Meryem! Bu sana nereden geldi?' deyince Meryem: Bu, Allah'ın katındandır' cevabını vermişti. Doğrusu Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır.²⁶

Bu anlatımlardan da anlaşılmaktadır ki çocuğun yetişmesinde ana karnındaki evreden, doğum, çocukluk ve gençlik devresi, çocuğun bulunduğu ortam büyük önem arz etmektedir. Çocuğa verilecek anlamlı isim de onun şahsiyetinin oluşmasında önemli bir etkidir.

Saadet Çağının önemli bir eğitim-öğretim merkezi olan ve daha çok gençlerin eğitildiği Ashab-ı Suffa'nın mescid müstemilatı içerisinde olması da oldukça dikkat çekicidir.

Genç yaşta kendilerini ilim, ibadet, dua, zikir, cihad, çalışma, müezzinlik, irşad-tebliğ, Hz. Peygambere hizmet ve diplomatik görevlere kendilerini vakfeden²⁷ ve Hz. Peygamberin himayesine sığınan saadet çağı gençlerini de Kur'an gençlerinin son halkası olarak zikredebiliriz. Onlar hakkında Kur'an şöyle der:

²⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* (51 Zâriyât 56).

²¹ 25 Furkân 77.

²² Mâverî, *En-Nüket*; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr* (25 Furkân 77).

²³ Bkz. 2 Bakara 10, 5 Mâide 52, 8 Enfâl 49, 9 Tevbe 125...

²⁴ 13 Ra'd 28.

²⁵ Kurtubî, *el-Câmi'* (13 Ra'd 28).

²⁶ 3 Âlu İmran 35-37.

²⁷ Bkz. Kökten Akif, *Asr-ı Saadette İslâm*, IV, 405-408

Rablerinin rızasını dileyerek, sabah akşam O'na dua edenleri yanımdan kovayım deme²⁸ "Sabah akşam Rablerine dua edip O'nun rızasını isteyen o kimselerle beraber sen de sabret. Dünya hayatını süsünü isteyerek gözlerini onlardan ayırma..."²⁹

Bu ayetlerdeki emirler doğrultusunda hareket eden Peygamberimiz davanın alt yapısını oluşturacak olan gençlere özel bir ilgi ve özen göstermiştir. O'nun bu ilgisi ve gözetiminde yetişen o yiğit insanlar, saadet çağının sonraki kuşaklara taşınmasını sağlamışlardır. İslâm'ın Peygamberi Hz. Muhammed de kutlu sözleriyle ümmetin göz aydınlığı olacak genç kuşağının toplumdaki yerini vurgulayarak gençleri hayra, hakka yönlendirmiştir.

Kaynaklarımız Peygamber Mescidinin yanı başında erkekler için yer olduğu gibi, *Suffetü'n-Nisâ* denilen hanımlar bölümünün/kadınlar kolunun da olduğunu haber veriyorlar. Orada bazı hanımların kaldığı ve mesciddeki derslerden ve manevî havadan istifade ederek yetiştiklerini söylüyorlar. Suffeliler ilim, ibadet, dua ve zikirle meşgul olan, zamanı gelince cephelerde cihad eden, iâşe temini için çalışan, Peygamberimizin hizmetinde bulunan, müezzinlik yapan, irşad ve diplomatik faaliyetlerde aktif görev alan kimselerdi³⁰

Ashab-ı Suffe, mescid merkezli bir hayatı benimsemiş, Hz. Peygambere yakın olmuş, onu dinlemiş, onu izlemiş, onun söz ve fiilleri ile yoğrulmuş insanlardır. Onlar, iyi bir alt yapı ve donanımdan sonra, sahip oldukları güzellikleri başkaları ile paylaşmak için her türlü fedakârlığı ortaya koymuşlar ve dünyanın her yerine ulaşmışlar. Mesajlarını dünyalılara ulaştırabilmek için, hiçbir engeli tanımamışlar. Gittikleri her yerde okul olmuşlar, tevhidin, iyilik ve güzelliğin temelini atmışlar. Medine, Mekke Okulundan sonra Irak Okulu ve diğer merkezlerdeki ilim, irfan ve tevhid okullarını bizzat onlar kurmuşlar. Afrika'nın içlerinde, Anadolu'nun her köşesinde, Hindistan'da ve hatta Çin'de bile okul olmuşlardır.

B. Hadislerde Gençlik:

Hadislerde gençler için daha çok "şâb" (çoğulu 'Şebâb') kelimeleri kullanılmıştır. Bu kelime sözlükte, otuzunu aşmamış gençlere verilen isimdir.³¹ Peygamberimiz konuyla ilgili pek çok hadisinde gençlere dikkat çekmiş, temiz gençliğin toplumdaki yerine vurgu yapmış ve onları hep iyiye güzele yönlendirmiştir:

"Yedi sınıf insan vardır ki, Allah onları kendi gölgesinden başka hiçbir gölge olmayan bir günde kendi gölgesi / koruması altında gölgelendirecektir: Adâletli idareci, Allah'a ibadette yetişen genç..."³²

Hadiste yedi sınıf insanın ikincisi olarak gençlerin zikredilmesi oldukça dikkat çekicidir. Hadis, gençleri Allah'a ibadet/ kullukta yetiştirmeye, ibadet ve taate yönlendirmektedir. Çünkü gençler toplumun geleceğidir. Toplumun geleceğinin parlak olması ise, Allah'a ibadetle yetişen imanlı, âbid, sâlih gençlere bağlıdır. Saadet çağının temelinde de işte o gençlerin harcı bulunmaktaydı.

"Şüphesiz ki Allah tövbe eden genci sever." "Şüphesiz ki Allah gençliğini Allah'a taatle geçinen gençleri sever."³³

"Gençler! Geceleri uyanık olmaya bakın. Hiç şüphesiz hayır hep gençliktedir."³⁴

"Gençlerinizin en hayırlısı ihtiyarlarınıza benzeyenleri, ihtiyarlarınızın en şerlisi ise, gençlerinize özenenleridir."³⁵

Son hadis, ilmin vakarı, hilmin sekineti ve takva aydınlığı ile yaşantısında yaşlılara benzeyen gençleri övmekte, gençleri ilim, hilim ve takvada örnek olgun insanlardan olmaya yönlendirmektedir. Nitekim Saadet Çağının seçkin gençlerinden biri olan Abdullah b. Ömer ile ilgili şöyle buyurmuştur: *Abdullah ne iyi adam! Keşke bir de gece namazı kılsa...*³⁶ Peygamberimizin Abdullah b. Ömer üzerinden tüm gençlere verdiği mesaj, farz ibadetlerin yanında nafile ibadetlerin ve özellikle gece ibadetinin insanın iyiliğinin kalıcı olması ve artarak sürmesi açısından ne kadar önemli olduğunu gösterir. Gerçekten de ibadetin istikamette tutucu etkisi ve kötülüklerden koruyucu bir yanı vardır. Bu husus ayette şöyle ifade edilir: **Kitap'tan sana vahyolunanı oku; namaz kıl; muhakkak ki namaz hayâsızlıktan ve fenalıktan alıkoyar; Allah'ı anmak en büyük şeydir! Allah yaptıklarınızı bilir.**³⁷ Demek ki ibadet yalnızca yerine getirilen zamanda ve mekânda kalmamaktadır. O, sahibine kazandırdığı manevî donanımla hayatı kuşatmaktadır. Yine Peygamberimiz,

²⁸ 6 En'âm 52

²⁹ 18 Kehf 28

³⁰ Bkz. Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 179, II, 767-773; Akif Köten, *Asr-ı Saadette Suffa Ashabı*, A. Saadette İslam, İstanbul, 1994, IV, 379-416.

³¹ Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, II, 288

³² Buhârî, Ezân 36, Zekât 16; Tirmizî, Züh'd 53; Nesâî, Kudât 2; Ahmed, 2, 429; Muvatta, Şiir 14

³³ Münâvî, a.g.e. 288; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 286

³⁴ Aclûnî, a.g.e. II, 5

³⁵ Münâvî, a.g.e. III, 487; Aclûnî, a.g.e I, 286

³⁶ Buhârî, Teheccüd 2, 21, Fezâilü's-sahâbe, 19, Ta'bir 25, 36; Müslim, Fezâilü's-sahâbe 139, 140.

³⁷ 29 Ankebût 45.

Cennette kendisiyle beraber olmak isteyen bir genç sahabesine şöyle buyurmuştur: “Öyleyse isteğinin gerçekleşmesi için çok namaz kılarak bana yardımcı ol!”³⁸

Gerçekten de, gençlik enerjinin heyecanın en yoğun olduğu bir dönemdir. Güzel şeyler, en güzel bir biçimde gençlikte yapılır. İman genç ve dinç gönüllerde gür bir biçimde yeşerir. Amel, o dinç bedenlerde en güzel örneklerini verir. Hayırlar genç sahipleriyle dinamik ve şen olurlar. Bu yüzden *ibadet de gençlikte, kabahat de gençlikte* denilmiştir. Ama müslümana her zaman yakışan, ibadettir kabahat değil. Kabahat ise, işlenmeğe ve denenmeye değmez. İbadet gençliğe değer kazandırırken, kabahat onu yer, bitirir.

İslam'ın Peygamberi, gençliğin heyecan ve deliliklerle dolu bir dönem oluşuna da işaret ederek delikanlıların, deliliklerini gidermeye yönelik teklif ve yönlendirmelerde bulunmuştur: ***"Gençlik, delilikten bir bölümdür..."***³⁹ Aslında O, bu sözleriyle gençleri yermemekte, durum tespiti yaparak onlar hakkında çok büyük beklentiler içerisinde olunmaması gereğini de hatırlatmaktadır.

C. Günümüzde Genç Olmak

Şer odaklarının sansürsüz olarak fütursuzca her alanda ve her yerde kol gezdiği günümüzde kirlenmeyen, kirlere bulaşmayan istikamet sahibi genç olmak zorlu bir iştir. Ancak bu, başaramayacak bir şey değildir. Zira insanlık tarihi, zorlu zamanlarda sorunların üstesinden gelmeyi başaran yiğit genç örnekleriyle dopdoludur. Bugün de bu örneklerle rastlamak güç değildir.

Günümüz gençliğinin sorunlarını ibadet hayatı açısından değerlendirmek gerekirse, *ilk olarak* genelde insanımızın özelde gençliğin ibadet anlayışındaki probleme dikkat çekmek yerinde olacaktır. *İkinci olarak* Namaz, oruç başta olmak üzere temel ibadetleri devamlı yerine getirme konusunda problem vardır. *Üçüncü olarak* ibadetten haz alma konusunda problem gözükmektedir. Buna *ilave olarak* çoğu ibadet edenlerde ise ibadet bilincinin oluşmadığı bir gerçektir. Yine bu konudaki sorunları ibadet yapanların bilinçsizliği, devamlı yapmayış sorunu; ibadeti terk edenlerin terk sorunları olarak da iki yönlü ele almak gerekmektedir. Bu sorunların sebepleri ve çözümleri sadedinde şunlar söylenebilir:

1. **Bilgisizlik problemi:** Kur'ân'ın ilk inen ayetinin *Yaratan Rabbinin adıyla oku* şeklinde gelmesi, ilk inen ayetlerde *Kaleme ve yazıya yemin edilmesi* dinin okuma yazmaya/öğrenmeye ne kadar önem verdiğinin açık kanıtıdır. Buna rağmen bugün Müslümanlar olarak az okuyan toplumların başında yer almamız düşündürücüdür! Bugün abdesti-guslü, namazı orucu, bunların hikmetini bilmeyen gençlerimiz çoğunluktadır. Bu konuda okullarımızdaki din kültürü dersleri yetersiz ve etkisiz kalmaktadır. Sorunun çözümü bağlamında ailelerde kaynağından doğru öğrenme bilincinin oluşması yanında; din öğretimini daha cazip hale getirmek için ilgili kurumların başında gelen İmam Hatip Liseleri, İlahiyat Fakülteleri, Milli Eğitim ve Diyanete büyük görevler düşmektedir. Bu kurumların yaptıklarını, yapması gerekenlerle mukayese ederek koordineli çalışmaların yapılması gerekmektedir.
2. **Hikmet Boyutunun Bilinmemesi:** Namaz ve diğer ibadetler konusunda ihmal varsa, bunun sebebi olarak ibadetin niçin yapıldığının farkında olunmaması yatmaktadır. Bu itibarla ibadetlerin hikmeti detaylı bir biçimde insanımıza anlatılmalıdır. Namaz kılmanın gereği ve nasıl kılınması kadar, niçin kılınması gerektiği de detaylı bir şekilde ortaya konulmalıdır. Bu konuda *dinde emirler öncedir, hikmet sonradır* denilebilir. Gerçi ayetlerde her ikisi birlikte ele alınmıştır. Günümüz gençleri hikmeti önceliyor, emirler onlarda olumsuz tepkilere bile yol açabiliyor. Önemli olan onları ikna etmeye ve uygulamaya yönelik bilgilendirmedir.
3. **Vakit bilincinin oluşmaması:** İslam insanı kendisine en büyük nimet olarak sunulan vakit nimetini yerli yerinde değerlendiren kimsedir. Bunun için ona *İbnü'l-vakit/vaktin çocuğu* denmiştir. Namaz, oruç, hac, zekât, kurban başta olmak üzere pek çok ibadetin temel rukunlerinden biri de vakittir. Aslında bu husus, bu ibadetleri yapan müslümana vakit bilinci kazandırmaya yöneliktir. Sözelimi her günün dakika dakika değişen vakitlerinde namaz kılan kişi vaktin bütün dilimlerini planlı ve anlamlı bir şekilde kullanmayı öğrenir. Diğer ibadetler için de bu böyledir. Bugün insanımızın gününün önemli bir kısmı ekran karşısında sanal dünyalarda geçmektedir. Buna rağmen ibadetlere gelindiğinde, iş yoğunluğundan ve vakit yetersizliğinden bahsedilebilmektedir. Oysa temel ibadetlerin günlük hayatta işgal edeceği vakit tüm zamanın çok az bir kısmına tekabül etmektedir. Üstelik bu az vakitlerde yapılacak ibadetler zamanı programlayan ve anlamlı hale getirerek bereketlendiren vasıtalaradır.
4. **Hayat anlayışının doğru bir şekilde tanımlanamaması:** Kur'ân, hayatı, Dünya ve Ahiret Hayatı/*hayatü'd-dünya ve'l-Ahira* olarak tanımlar.⁴⁰ Günümüz insanı tek dünyalı bir hayatı öne çıkarmaktadır. İş, meslek, okul seçiminde yalnızca bu dünya hayatına yönelik tercihler yapılmaktadır. Anne babalar, çocuklarının

³⁸ Müslim, Salât, 226. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Tatavvu', 22; Nesâî, Tatbîk, 79.

³⁹ Münâvî, a.g.e. IV, 171; Aclûnî, a.g.e. II, 5

⁴⁰ Bkz. 10 Yunus 64; 14 İbrahim 27; 28 Kasas 77; 41 Fussilet 31.

iyi insan olmasından ziyade çok gelir getiren makamlı insan olmasını öncelemektedir. Bu yüzden hayatın, yalnızca bu dünya hayatından ibaret olmadığı, bu hayatta sonra sonsuza dek devam edecek olan bir ahiret hayatının olduğu anlatılmalıdır.

5. *Allah ve ahiret inancının zayıflaması* yahut bu konudaki yanlışlar ibadet hayatını olumsuz etkilemektedir. Sözelimi, *Allah nasıl olsa affeder, ileride başlayacağım, şimdi herkes böyle yapıyor, şimdi namaza başlarsam onu tutamam/koruyamam endişesi, ibadet yapmasam da kalbim temiz, önemli olan kalp temizliğidir, asıl olan namaz kılmak değil dürüst ahlaklı olmaktır* ve benzeri şeyler. Halbuki bu sayılanlar, şeytanın insanı kandırma yöntemlerindendir. Zira ayetlerde *şeytanın Allah ile aldatması*⁴¹ üzerinde durulur ve bu aldatmanın onun insanı Allah'ın affına güvencirmesi, tevbe edebileceğini ve Allah'ın onu affedeceğini ona empoze etmesi, *Yüce Yaratıcı emretmekten ve yasaklamaktan müstağnidir, O hayata karışmaz* gibi kuruntularla⁴² olabileceği belirtilir.
6. *Olumsuz örnekler* de bu konuda önemli rol oynamaktadır. Gençlerin çoğunun yanlış yapması yahut büyüklerin *biz de gençliğimizde benzeri şeyler yaptık, gençlikte olur böyle şeyler* gibi söylemleri... Namaz, tesettür gibi konularla ilgili çizgi ve resimlerde genellikle yaşlıların gösterilmesi, sanki bu ibadetlerin yaşlılara mahsus olduğu yahut ileri yaşlarda yapılacağı imajının oluşturulması. Gençlere rol model olarak, kendisine hayrı olmayan yanlış karakterlerin yalnızca kazandıkları para yahut sahip oldukları imkânlar bahane edilerek özendirilerek örnek olarak sunulması gençleri yanlış tercihlere sevk etmektedir. Bunun için Anne baba, öğretmenler olarak hem örnek yaşayışımızla hem de her yönüyle güzel insanların anlatılmasıyla doğru örnekler sunabilmeliyiz.
7. Gençlik dönemi, kabahatler dönemi olarak görülmemelidir. İnsan isterse şartlar ne kadar olumsuz olursa olsun, çevre ne kadar bozulmuş olursa olsun, her şart ve ortamda hayırlı bir kulluk sergileyebilir. Buna gençlik dönemi de dâhildir. Bunun tarihte pek çok örneği olduğu gibi, günümüzde de olabilir. Kirli toplumda tertemiz kalabilen Meryem kız; hiçbir kontrol mekanizması olmadığı halde tertemiz kalabilen genç Yusuf örneği, her genç kız ve erkek için bu konuda Kur'an'ın en canlı ve çarpıcı örneklerindendir.
8. *Mobil platformlarının kullanım yetersizliği*: Günümüz insanının hayatındaki yeri tartışılmazdır. Din eğitim ve öğretiminde ise bu alanın kullanımı oldukça yetersizdir. Yeterli ve uygun materyallerin bulunmaması ve eğitimciler tarafından var olanların da yeterli ölçüde kullanılmaması bir vakıadır. Bunun için dili, kalitesi, rengi, izlenebilirliği ile yeni nesle hitap eden güncel materyaller geliştirilmeli ve bunların yerli yerince sunulması sağlanmalıdır.
9. *Yaşanabilir örnek sunum eksikliği*: Din anlatımında gerçek hayatta karşılığı olmayan ütöpik, olağanüstü anlatımlar dini ve anlatılanları yaşanılmaz kılmaktadır. Onun için Kur'an'ın gerçek hayatta karşılığı olan örnek anlatımları, Hz. Peygamberin hayatından somut örnekler öne çıkarılmalıdır. Bu konuda Kur'an ve Sünnette yer alan pek çok örnekte faydalanmalıdır. Sözelimi Ezanla alay eden bir gencin, Peygamberimizin yakın ilgi ve sevgisi sayesinde Mekke müezzini olması. Aynı şekilde hurma çalan bir çocuğun seçkin bir sahabe olması gibi hayatın içerisinde yaşanabilir örnekler sunulmalıdır. Bu iki rivaye özetle şöyledir: Mekke Fethinden sonra Ebu Mahzûre ve beraberindeki on kadar Kureyşli genç, ezan okuyan müezzini alay etmeye başladılar. Peygamberimiz onları yanına çağırdı, gençlerin hepsine ezan okuttu ve Ebû Mahzûre'nin sesini beğenerek başını okşadı ve ona tekrar ezan okuttu, bir miktar gümüş para verip kendisine dua etti. Ebû Mahzûre onun bu ince davranışları karşısında Müslüman oldu, Peygamberimiz de onu Mekke'ye müezzin tayin etti.⁴³ Rafi' b. Amr anlatır: Ben çocukken Ensarın hurma ağacını taşladım. Ensarî beni tutup Peygambere götürdü. O bana: *"Onların ağaçlarını niçin taşladın"* diye sordu. *"Açtım, yemek için"* dedim. *"Bir daha taşlama, altlarına düşenlerden ye. Allah seni doyurur ve sular"* buyurdu, sonra başımı sığadı ve *"Allahım, bunu doyur"* diye dua etti.⁴⁴ Peygamberimizin gençleri ciddiye alıp onları dinlemesi, onlara değer vermesi, onların gönüllerine dokunması, onları müjdelemesi, onlara önemli görevler vererek onura etmesi, bu konuda izlenmesi gereken en sağlıklı metottur.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Gençlik toplumun temelidir. Toplumlar yarınlarını emin ellere bırakabilmek için gençlerinin üzerinde titiz olmalı, onların şahsiyetli bir şekilde yetişmelerine zemin hazırlamalı ve onlara örnek teşkil edecek bir hayatı yaşamalıdır. Kişilikli karakterlerin yetişmesinde gençlik dönemi ibadet hayatının ayrı bir rolü vardır. Bunun için tüm hayatı kuşatacak kapsamlı bir ibadet tanımı ve bu tanım doğrultusunda devam edecek olan bir ibadet hayatı önem arz etmektedir.

⁴¹ 31 Lokmân 33; 35 Fâtır 5; 57 Hadid 14.

⁴² Mâturîdî, Te'vilât, 31/33.

⁴³ Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 408-409; DîA, Ebû Mahzûre Md, X, 179-180.

⁴⁴ Tirmizî, Buyu' 54; İbn Mace, Ticarât 67.

Müslüman gençler, içerisinde yaşadıkları toplum nasıl olursa olsun, kendilerini ilim, irfan ve takva ile donatmalıdır. Kur'ân ayetlerinde ve Peygamberin hadislerinde anılan model gençleri örnek almalıdırlar. Bunun için de yukarıda işaret ettiğimiz yiğit insanların hayatları başta olmak üzere, İslâm önderlerinin hayatları bol bol okunmalıdır. Unutulmasın ki, gençlik çoğu insanın kıymetini bilemediği, israf ettiği, ama nerede ve nasıl tüketildiği konusunda hesaba çekileceğimiz en önemli nimetlerden biridir. Nice insan, daha iyi değerlendiremediği için *ah keşke gençlik günlerim geri gelse* diye hayıflanır durur. Onların bu pişmanlığı, gençlere ders ve ibret olmalı; ama bu pişmanlık her insanın yaşamak zorunda olduğu bir deneyim olarak görülmemelidir.

KAYNAKLAR

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed (1162/1748), *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İltibas*, Kahire, Mektebetü Tûrâsî'l-İslâmî, ty.
- Ahmed b. Hanbel, (241/855), *el-Müsned*, İstanbul, 1981
- Asım Efendi, Kâmus Tercemesi*, Feta mad;
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî (256/869-870), *el-Câmiu's-Sahih*, el-Amîre, İst, 1353.
- Curcânî, Seyyid Şerif (816/1413), *et-Ta'rifât*, İstanbul, 1300.
- Doğan Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1996.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşas-es-Sicistânî (275/888), *Sünen*, Beyrût, ty.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (1361/1942), *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, Eser, ty .
- Hamîdullah Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Terc. Salih Tuğ, İrfan Y. İst, 1980.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed (531), *el-Muharrarü'l-Vecîz*, Katar, 1982.
- İbn Mace, (275/888), *Sünen*, İstanbul, ty.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferac (597/1200), *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Beyrut, 1984.
- Karagöz İsmail, *Aile ve Gençlik*, Ankara 2005.
- Komisyon, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, İstanbul, 1990.
- Kökten Akif, 'Asr-ı Saadette Suffa Ashabi', *Asr-ı Saadette İslâm*.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el- Câmî'li Ahkâmî'l- Kur'an*, Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, Beyrût, ty.
- Mâlik b. Enes, *el- Muvaatta*, Kâhire, 1951.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr (333), *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, Beyrut, 2004.
- Mâverîdî, Ebu'l-Hasen (450), *En-Nüket ve'l-Uyûn*, Kuveyt, 1402.
- Mukâtil b. Süleyman (150), *Tefsîru Mukâtil*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Münâvî, Fe Muhammed Abdurraûf (1031/1621), *Feyzü'l- Kadir Şerhu'l Câmii's- Sağîr*, Dâru'l- Mârifet-Beyrût, 1972.
- Müslim, b. Haccac (261/874), *el-Câmiu's- Sahih* , Mısır, 1955.
- Nesâî, Ebu Abdirrahman (330/941), *Sünen*, Beyrut, ty.
- Râzî, Muhammed b. Hüseyin Fahrüddin (606/1209), *et-Tefsîru'l- Kebir*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Tahran, ty.
- Sa'lebî, Ebû İshâk (427), *el-Keşf ve'l-Beyân*, Beyrut, 2004.
- Şener Sami, *Türkiye ve Gençlik*, İstanbul, 1997.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir (310/922), *Câmiu'l-Beyan an Te'vili'l Kur'ân*, Beyrut, D. Fikir, 1988 .
- Tirmîzî, Ebu İsa (279/892), *Sünen*, Mısır, 1975.

GÜNÜMÜZ GENÇLİĞİNİN İBADET HAYATINA DAİR BAZI TESPİT VE DEĞERLENDİRMELER

Mehmet ÖZKAN

Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ozkanihl@hotmail.com

GİRİŞ

İnsan hayatında yeme içme gibi maddi ihtiyaçların giderilmesi kadar manevi ihtiyaçların karşılanması da önemli bir konudur. Manevi ihtiyaçların başında din gelmektedir. Din; inanç ve davranış gibi iki önemli unsuruyla insanın çocukluk, gençlik ve yaşlılık dönemlerinde dünya ve ahiret hayatını derinden etkileyen bir olgudur. Özellikle gençler Kur'an'da Allah'ın bir lütfu olarak görülmüş ve onların özenle yetiştirilmelerinin önemi vurgulanmıştır. Hz. Peygamber, hadislerinde gençlerin tövbe etme, kötülükten yüz çevirme, güzel ahlaklı olma, genç yaşta ilim öğrenme ve genç yaşta Allah'a çokça ibadet etme gibi hasletlerinden övgüyle söz etmiştir. Mesela, Hz. Peygamber bir hadisinde, kıyamet günü arşın gölgesi altında gölgelenecek yedi mutlu insan grubu arasında iman ve ibadetle serpilip büyüyen gençlerin de bulunacağını¹ söyleyerek hem gençleri ibadete teşvik etmiş hem de onları müjdelemiştir.

Bu çalışmada ülkemizde yaşayan gençlerin namaz, oruç, hac, zekât, kurban, dua gibi ibadet hayatlarıyla ilgili bazı tespit ve değerlendirmeler yapılması amaçlanmaktadır. Bu amacın gerçekleştirilmesi için öncelikle ülkemizde farklı kişi ve kurumlarca değişik zaman ve mekânlarda yapılmış olan araştırmalar ile bazı akademik çalışmalardan oluşan materyaller yardımıyla mevcut durum tespit edilmeye çalışılmış, ardından da söz konusu tespitler üzerine bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Daha sonra da gençlerin ibadet hayatlarıyla ilgili bazı sorunlar ve çözüm önerileri üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

1. GENÇLİĞİN İBADET HAYATINA DAİR ÜLKEMİZDEKİ MEVCUT DURUMA BAKIŞ

Gençlik dönemi, farklı görüşler olsa da² insan hayatının genellikle on beş ile yirmi beş yaşları arası kabul edilir.³ Bu yaş aralığı, genç bireyde soyut düşünme ve akli muhakemenin geliştiği, dini şuurun uyandığı, toplumsal olaylara karşı duyarlılığın arttığı, yardımlaşma, doğruluk, adalet, sorumluluk ve hayâ duygularının geliştiği iyi örnek olma, cesaret, sıkıntılara tahammül, ilim öğrenme, dinamizm ve çokça ibadet etme hasletleriyle cinsi arzuların yoğunlaştığı bir dönemdir.⁴

Bu çalışmada ülkemizde yaşayan gençlerin İslâm'ın ibadet boyutunu teşkil eden namaz, oruç, hac, zekât, kurban, dua gibi konularıyla ilişkilerinin Hz. Peygamber perspektifinden değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bunun için önce ülkemizde farklı kişi ve kurumlarca değişik zaman ve mekânlarda yapılmış deneysel araştırmalar ve anketler ile bazı akademik çalışmalarla mevcut durum tespit edilmeye çalışılacak, ardından söz konusu tespitler üzerine bazı değerlendirmeler yapılacaktır. Bu değerlendirmeler yapılırken Kur'an ve Sünnet merkeze alınacak,

¹ Buhârî, "Ezân", 36.

² Mehmet Bayyigit, *Gençlik ve Din* (Konya: Yediveren Kitap, 2011), 28.

³ Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO)'nun gençlik yaş aralığı bu şekildedir. İnsan hayatındaki önemli yaş aralıkları için bk. Ahmet Ali Çanakçı, "Ergenlik/Gençlik Döneminde Din Eğitimi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu (Asoscongress) Tam Metin Kitabı* (Alanya, 18-18-20 Mayıs 2017), Editör: Doç. Dr. Mehmet AK, 24.

⁴ Şuayip ÖZDEMİR- Rahime KAVAK, "Kur'an ve Hadislerde Gençlik Dönemi Özellikleri", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/2 (Winter 2014): 1215-1226.

Hız. Peygamber'in gençlerle ilişkileri ve onlara yönelik söz ve uygulamaları ekseninden uzaklaşılmasına çalışılacaktır.

Genelde dinin özelde ise İslâm dininin insanla Allah arasındaki ilişkilerini düzenleyen ibadetlerin, mensuplarından yerine getirmesini istediği uygulamaya dönük vecibeleri arasında yer almaktadır. Bu vecibeler arasında ise yapılaş şekli ve zamanı belirlenmiş ibâdât-ı mersûme adı verilen namaz, oruç, zekât, hac, kurban gibi ibadetlerle dua bulunmaktadır.

Ülkemizde gençlerin inanç, ibadet ve değerlere karşı tutumlarını ortaya koymak bakımından 1988 ve 2001 yıllarında Selçuk Üniversitesi Öğrencileri arasında yapılan araştırma sonuçlarına değinmek uygun olacaktır. Bu araştırmaya göre inanç, ibadet ve değerlere karşı tutumlarını gösteren oranlar; “arzu ve istekle benimsiyorum” (1988) %70,5, (2001) %62,5; “Genellikle benimsiyorum” (1988) 22,8, (2001) 26, Kur’ân3; “Şüphe ve tereddüt içindeyim” (1988) %1,5, (2001) %4,8; “İlgisizim” (1988) %3,2, (2001) %3,5; Din bana çağdışı/gereksiz geliyor.” (1988) %0,6, (2001) %0,7 şeklindedir.⁵ Bu sonuçlar söz konusu yıllarda Konya’da üniversite gençliğinin ortalama %90 oranında inanç, ibadet ve değerleri benimsediklerini göstermektedir.

Dinin uygulama yönünü oluşturan ibadet ve ahlak alanına bakış açısıyla ilgili mevcut durumu ortaya koymak bakımından Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan anket önem arz etmektedir. Buna göre gençler “Ahlaklı olduğum sürece neye inandığım o kadar önemli değil” sorusuna %20 katılıyorum, %67 katılmıyorum cevabını vermiş; “İbadetlerimi yapamadığımda huzursuz olurum” sorusuna ise %67,8 hemen her zaman cevabını verirken % 3,9’u hiçbir zaman cevabını vermiştir.⁶ Bu durum, gençlerin çoğunun dininin gereği olan ibadetlere hassasiyetle önem atfettiklerini göstermektedir.

Burada ülkemizdeki gençlerin ibadet hayatına ışık tutması bakımından onların namaz, oruç, zekât, hac, kurban ve dua ibadetleriyle ilgili tutum ve uygulamaları konusunda bazı araştırma sonuçlarına kısaca yer verilecektir.

1.1.Namaz

İslâm dininin en temel ibadetlerinden olan namaz “Namazı kılın, zekâtı verin. Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin.” (el-Bakara, 2/43) ayetiyle farz kılınmış, “Onlar, gaybe inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden infak ederler.” (el-Bakara, 2/43) ayetinde de namaz müminlerin özellikleri arasında sayılmıştır. Hz. Peygamber de “Dinin başı İslâm (Kelime-i şehadet getirerek Allah’a teslim olmak), direği ise namazdır.”⁷ buyurarak namazın İslâm dininin temeli olduğunu vurgulamıştır. İslâm dininin temel direğini oluşturan bu ibadetin eda edilmesi ile ilgili gençler üzerinde yapılan araştırmalar ne yazık ki bu temel ibadetin onlar tarafından ifa edilme oranlarının oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı, bazı araştırma kuruluşları ve akademisyenlerin yaptıkları bazı bilimsel araştırmalar ve anketler bu duruma ışık tutmaktadır. Bu araştırma ve anketlerde ortaya çıkan namaz kılma oranları şu şekildedir:

Selçuk Üniversitesinde 1988 ve 2001 yıllarında gençler arasında yapılan iki araştırmaya göre günlük namazlar, cuma namazı ve bayram namazı kılma oranları şöyledir: “Günlük namazlarımı düzenli olarak kılarım” (1988) %27,9, (2001) 30,8; “bazen kılarım” (1988) %43,9, (2001) %42,5, “hiç kılmam” (1988) 24,5, (2001) 26,1. “Cuma namazını düzenli kılarım” (1988) %62,3, (2001) 63,2, “bazen kılarım” (1988) %24,4, (2001) 24,8, “hiç kılmam” (1988) %10,0, (2001)10,0. “Bayram namazını düzenli kılarım” (1988) %80,5, (2001) 76,1, “bazen kılarım” (1988)%7,1, (2001) %12,0 “hiç kılmam” (1988) %8,8, (2001) %9,3.⁸

Doksanlı yıllarda yapılan bazı anket sonuçları ise; “%29 “her zaman”, %30,9 “ara sıra”, %44

⁵ Bayyigit, *Gençlik ve Din*, 110.

⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), 186-191.

⁷ Tirmizî, “İman”, 8.

⁸ Bayyigit, *Gençlik ve Din*, 113.

“hiç kılmam”⁹, %8,2 “her gün beş vakit, cuma ve bayram namazlarını kılarım”, %13,4 “ara sıra kılarım”, %32,5 “hiç kılmam”¹⁰ şeklindedir.

İki binli yıllarda yapılan anket oranları; %44,2 “beş vakit kılarım”, %19,2 “ara sıra”, %3,2 “kılmam”¹¹; %22,9 “beş vakit kılarım”, %34,3 “ara sıra”, %42,9 “hiç kılmam”¹²; %22 beş vakit kılarım, %15 hiç kılmıyorum”¹³; %3,6 “beş vakit, bayram ve cuma namazlarını kılarım”, %25 “hiç namaz kılmam”¹⁴; %18,7 “beş vakit, bayram ve cuma namazlarını kılarım”¹⁵ şeklindedir.

Gençlerin son on yılda yapılan bazı anketlerdeki namaz kılma oranlar ise şöyledir: %24,3’ü “düzenli olarak beş vakit namaz kılarım”, %49,6 “ara sıra kılarım”, %26,2 “hiçbir zaman kılmam”¹⁶; %26,2 “her zaman”, %24,2 “hiçbir zaman”, %24,4 “ara sıra”, %11,7 “çoğunlukla”, %12,8 “nadiren”,¹⁷ %45,7 “cuma namazını her zaman kılarım”, %20,12 “çoğunlukla kılarım”, %20,3 “ara sıra kılarım”, % 6,5 “nadiren kılarım”, %6,9 “hiç bir zaman kılmam”.¹⁸ %71,8 “Bayram namazını her zaman kılarım”, %9,6 “çoğunlukla kılarım”, % 9,3 “ara sıra kılarım”, %3,1 “nadiren kılarım”, %5,5 “hiç bir zaman kılmam”.¹⁹

Katılımcıların %24’ü gençlerden oluşan bir anket ise şöyledir: % 22 “beş vakit namaz kılıyorum”, % 26 “arada vakit namazları kılarım ama cumaları ve teravihleri ve bayram namazlarını tam kılarım”, % 24 “arada cuma namazlarını, teravihleri ve bayram namazlarını kılıyorum”, % 22 “hiç namaz kılmıyorum”.²⁰ Aynı ankette camiye / mescide gitme oranları şöyledir: %12 “Bayramdan bayrama”, %32 “Cuma namazları ve Bayram namazları bir de Kandil günlerinde”, % 13 “Zaman zaman vakit namazları dahil camiye gidiyorum”, % 30 “Hiç Gitmiyorum”.²¹

18 yaşının üzerindeki 1453 hane halkına sorularak yapılan bir araştırmada “son bir yıl içinde camiye namaz kılmak için gittiniz mi?” sorusuna %36,5 “haftada birden fazla”, %22,6’sı ise “haftada en az bir kere” camiye giderek namaz kıldığı şeklinde cevap vermiştir.²²

Yukarıda ifade edilen araştırma sonuçlarına göre genel bir değerlendirme yapılacak olursa şunlar söylenebilir:

(1) Gençlerin günlük namazlarını düzenli olarak kılma oranı seksenli yıllarda ve iki binli yılların başlarında yaklaşık olarak %24, iki binli yıllarda %23, son on yılda ise % 24’tür. Buna göre gençlerin ortalama düzenli namaz kılma oranı yaklaşık %24’tür. Bu oranlar gençlerin takriben dörtte birini oluşturmaktadır.

(2) Bazen/ara sıra kılarım diyenlerin oranı seksenli yıllarda ve iki binli yılların başlarında yaklaşık olarak %33, iki binli yıllarda %27, son on yılda ise % 33’tür. Buna göre ara sıra namaz kılanların oranı %31 civarındadır. Bu rakam gençlerin üçte birine yakın bir orandır.

⁹ Ali Akdoğan, *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat (Rize İl Merkezi Örneği)*, (Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1999), 120.

¹⁰ Mehmet Emin Köktaş, *Türkiye’de Dini Hayat (İzmir Örneği)*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1993), 100.

¹¹ Ali Kala, *18-25 Yaş Grubu Gençlerin Dini Tutum ve Davranışları (Kürtül Kasabası Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2006), 67.

¹² Mehmet Vehpi Toktay, *Birecik’te Dini Hayat*, (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2006), 62.

¹³ Sema Yılmaz, *Gaziantep’te Sosyo-Kültürel ve Dini Hayat (Şehitkamil Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2004), 102.

¹⁴ Yaşar Demirkan, *Kentleşme Sürecinde Dini Yaşam (Eryaman Örneği)*, (Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi, 2003), 85.

¹⁵ Celalettin Çelik, *Şehirleşme ve Din* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2002), 227.

¹⁶ SEKAM (Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Merkezi), *Türkiye Gençlik Raporu (Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri -Özet Rapor-)* (İstanbul: SEKAM Yayınları, 2016), 66.

¹⁷ Diyanet, *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*, 48.

¹⁸ Diyanet, *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*, 53.

¹⁹ Diyanet, *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*, 59.

²⁰ MAK Danışmanlık, *Türkiye’de Toplumun Dine Ve Dini Değerlere Bakışı* (Ankara: 2017), 19.

²¹ MAK Danışmanlık, *Türkiye’de Toplumun Dine Ve Dini Değerlere Bakışı*, 16.

²² Prof. Dr. Ali Çarkoğlu-Prof. Dr. Ersin Kalaycıoğlu, *Türkiye’de Dindarlık: Uluslararası Bir Karşılaştırma*, Sabancı Üniversitesi, (İstanbul: 2018), 24.

(3) Hiç namaz kılmam diyenlerin oranı ise seksenli yıllarda ve iki binli yılların başlarında yaklaşık olarak %32, iki binli yıllarda %24, son on yılda ise % 24'tür. Buna göre hiç namaz kılmayanların oranı %27 civarındadır. Bu oranlar gençlerin yaklaşık olarak dörtte birini oluşturmaktadır.

(4) Cuma namazını düzenli kılanların oranı seksenli yıllarda ve iki binli yılların başlarında yaklaşık olarak %44,2, son on yılda ortalama %34, diyanetin araştırmasında ise (2014) 45,1'dir. Genel oran %40'ın üzerindedir. Bu oran gençlerin yarıya yakınına tekabül etmektedir.

(5) Cuma namazını ara sıra kılanların oranı seksenli yıllarda ve iki binli yılların başlarında yaklaşık olarak %20, doksanlı yıllarda ve son on yılda %19 civarındadır. Buna göre cuma namazını ara sıra kılanların oranı toplamda yaklaşık %20'dir. Bu oran gençlerin beşte birine tekabül etmektedir.

(6) Cuma namazını hiç kılmayanların oranı seksenli yıllarda ve iki binli yılların başlarında yaklaşık olarak %14, iki binli yıllarda %15 civarındadır. Cuma namazını hiç kılmayanların oranı toplamda yaklaşık %15'dir. Bu oran gençlerin onda ikisine yakın bir yekûn teşkil etmektedir.

(7) Bayram namazını düzenli olarak kılma oranı seksenli yıllarda ve iki binli yılların başlarında yaklaşık olarak %78, son on yılda %72 civarındadır. Genel oran % 75'in üzerindedir. Bu da, bazı spesifik araştırmalar hariç tutulursa gençlerin dörtte üçlük bölümünü oluşturmaktadır.

(8) Bayram namazını ara sıra kılanların oranı seksenli yıllarda ve iki binli yılların başlarında yaklaşık olarak %18, doksanlı yıllarda %13,4, son on yılda %16 civarındadır. Genel olarak ise, %15 civarındadır. Bu oran gençlerin onda ikisine yakın bir yekûn teşkil etmektedir.

(9) Bayram namazını hiç kılmayanların oranı seksenli yıllarda ve iki binli yılların başlarında yaklaşık olarak %9, son on yılda % 6 civarındadır. Bazı spesifik araştırmalar hariç toplamda %10'un altında bir oran söz konusudur. Bu da gençlerin onda birinden azını teşkil etmektedir.

1.2. Oruç

İslâm'ın beş şartından biri olan oruç, “*Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı.*” (el-Bakara 2/183) ayeti ile farz kılınmıştır. Sadece Ramazan ayında ifa edilen bir ibadet olması hasebiyle oruca karşı, namaz ibadetinden daha farklı bir tutum sergilenmektedir. Araştırmalarda gençlerin oruç ibadetinin ifasına namaza göre daha fazla hassasiyet gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Bu araştırmalarda gençlerin oruç tutma oranlarıyla ilgili rakamlar şöyledir:

Selçuk Üniversitesinde yapılan ankete göre oranlar; (1988) %66,9, (2001) %79,5 “Ramazan ayının tamamında”, (1988) %15,8, (2001) 10,9 “Ramazanın çoğunda”, (1988) %10,3, (2001) %4,5) “Ramazanda ara sıra”, (1988) %5,9, (2001) %4,6 “hiç tutmam” şeklindedir.²³

Doksanlı yıllarda yapılan diğer bir ankete göre ise oran şu şekildedir: %12,9 “devamlı tutarım”, %23,7 “ara sıra”, %11,9 “hiç tutmam”.²⁴

İki binli yıllardaki bazı anketlerde oruç tutma oranı; %88,6 “devamlı”, %2,9 “ara sıra”, %8,6 “hiç tutmam”,²⁵ %87 “her Ramazan tamamını tutarım”, %4 “oruç tutmam”²⁶ %92,9 “eksiksiz tutarım”, %0,6 “hiç tutmam”²⁷; %73,53 “düzenli tutuyorum”, %11,28 “ara sıra tutuyorum”, %15,19 “hiçbir zaman tutmuyorum”²⁸ şeklindedir.

Son on yılda yapılan bazı araştırmalarda ise oranlar; “%85,1 sağlığını elverdiği sürece

²³ Bayyigit, *Gençlik ve Din*, 120.

²⁴ Köktaş, *Türkiye’de Dini Hayat (İzmir Örneği)*, 115.

²⁵ Toktay, *Birecik’te Dini Hayat*, 66.

²⁶ Yılmaz, *Gaziantep’te Sosyo-Kültürel ve Dini Hayat (Şehitkamil Örneği)*, 92.

²⁷ Kala, *18-25 Yaş Grubu Gençlerin Dini Tutum ve Davranışları (Kürtül Kasabası Örneği)*, 73.

²⁸ Asım Yapıcı, “Modernleşme Sürecinde Türk Gençliğinin Anlam Dünyasında Dinin Yeri”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2, (2009): 12.

Ramazan ayında oruç tutarım, %9,3 Ramazanda ara sıra oruç tutarım, %2,5 hiç oruç tutmam”²⁹ %85,1 düzenli oruç tutarım, %12,2 ara sıra tutarım, %2,7 hiç tutmam,³⁰ %45 Ramazan boyunca tutarım, %25 Ramazanın bir kısmında tutarım, %20 hiç tutmam³¹ şeklindedir.

Bu araştırmalara göre;

(1) Gençlerde Ramazan ayının tamamında oruç tutma oranı seksenli yıllarda ve iki binli yılların başlarında yaklaşık olarak % 73, iki binli yıllarla son on yılda yaklaşık %85’tir. Toplamda %80’lerdedir.

(2) Ramazanda ara sıra oruç tutanların oranı seksenli yıllarda ve iki binli yılların başlarında yaklaşık olarak %12, iki binli yıllarda %8, son on yılda %15,4’tür. Toplamda %10’un üzerinde bir orandır. Gençlerin yaklaşık onda biri ara sıra oruç tutmaktadır. Bu oran on yıl öncesine göre daha da artmıştır.

(3) Ramazan ayında hiç oruç tutmayan gençlerin oranı seksenli yıllarda ve iki binli yılların başlarında yaklaşık olarak % 11, iki binli yıllarda %6, son on yılda ise %8’dir. Genel ortalama %8 civarındadır.

1.3.Zekât

Zekât ibadeti sadece mal ile yapılan ve kişide belirli şartların bulunmasına bağlı bir ibadettir. Kur’ân’da “*Namazı kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle beraber rükû edin.*” (el-Bakara, 2/43) buyrulurak Müslümanlara farz kılınmıştır. Ülkemizde, yapılan araştırmalar gençlerin çoğunun mali bir ibadet olan zekât ile ilgili olumlu tutumlar ortaya koyduğunu göstermektedir. Mesela, Diyanet İşleri Başkanlığının bir araştırmasında gençlerin % 64,3’ü maddi durumu uygun olduğunda her yıl zekât vereceğini, %11,5’i maddi durumları uygun olduğunda bazen vereceğini, %1,8’i de maddi durumları uygun olsa bile vermeyeceğini söylemiştir.³²

Seksenli yıllarda ve iki binli yılların başlarında Selçuk üniversitesinde öğrenciler üzerinde on yıl arayla yapılan iki araştırmaya göre ise gençlerin zekât ibadeti karşısındaki tutumu şöyledir: (1988) %91,9, (2001)%91,3 “zekât vermesi gerekenler malının zekâtını vermelidir”, (1988)%4,3, (2001) %1,8 “zekâta inanmıyorum ama sosyal adalet için yararlanılabilir”.³³ Bu araştırma da gençlerin kahir-i ekseriyetinin zekât ibadetinin yerine getirilmesinin gerekliliği konusunda görüş belirttiklerini ortaya koymaktadır.

On yıl önceki araştırmalarda gençlerin %90’nının zekât vermesi gerekenlerin zekâtlarını ödemeleri gerektiğine, son on yıl içinde yapılan araştırmalarda ise %65’inin durumları uygun olduğunda kendilerinin zekât vereceğini söylemişlerdir. Zekâta inanmayanların dolayısıyla da vermeyeceğini söyleyenlerin oranı ise her iki araştırmada da %2’nin altındadır.

1.4.Hac

Hac ibadeti İslâm’ın beş temelini oluşturan ibadetlerden biridir. “Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi, elbette Mekke’de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâ’be’dir. Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse (bu hakkı tanımazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir. (Kimseye muhtaç değildir, her şey O’na muhtaçtır.)” (Âl-i İmrân, 3/96-97) ayeti haccın Müslümanlar üzerine farz olduğunu göstermektedir.

Hem malî hem de bedenî yönü olan bu ibadetin gerekliliğine, yapılan bazı araştırmalarda gençlerin büyük oranda inandığı görülmektedir. Mesela, Diyanet İşleri Başkanlığının yaptığı bir araştırmada gençlerin %1,5’i “hacca gittim”, %89,1’i “hacca gitmedim ama imkânım olursa gitmek

²⁹ Diyanet, *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*, 72.

³⁰ SEKAM, *Türkiye Gençlik Raporu*, 66.

³¹ MAK Danışmanlık, *Türkiye’de Toplumun Dine Ve Dini Değerlere Bakışı*, 17.

³² Diyanet, *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*, 75.

³³ Bayyigit, *Gençlik ve Din*, 125.

istiyorum”, % 0,5’i “paramı ibadet amacıyla olsa da başka bir ülkeye vermek istemiyorum”, %0,8’i “benim için gönül almak hac yapmaktan daha önceliklidir”, % 3,7’i “hacca girmek yerine muhtaç birine yardım etmeyi tercih ederim”, % 2,7’i “hacca gitmeye imkanın olsa da düşünmüyorum” demişlerdir.³⁴

Selçuk üniversitesinde öğrenciler üzerinde farklı yıllarda aynı soru ve yöntemlerle yapılan iki araştırmaya göre, gençlerin hac ibadeti karşısındaki tutumu şöyledir: (1988) %88,5, (2001) %88,3 “hac bir ibadettir, şartları tutanlar yerine getirmelidir”, (1988) %1,4, (2001) %3,9 “hac gereksizdir boşuna döviz kaybıdır”, (1988) %9,1, (2001) %6,5 “hacca gitmek şart değildir, hayır işlerine para harcamak yeterlidir”.³⁵ Bu araştırmada da gençlerin büyük çoğunluğunun hac ibadetinin ifasının gerekliliği konusunda görüş belirttikleri görülmektedir.

Araştırmalarda gençlerin yaklaşık %90’ı şartları yerine geldiğinde hac ibadetinin yerine getirilmesi gerektiğine inanmakta, %2’si de gereksiz görmekte gitmek istememektedir.

1.5.Kurban

Kurban, kendisiyle Allah’a yaklaşılacak şeyi, özel olarak da Allah’a yakınlık sağlamak, yani kurbet amacıyla belirli bir vakitte belirli cinsten hayvanları kesmeyi ve bu amaçla kesilen hayvanı ifade eder. İslâm’dan önceki dinlerde de mevcut olan kurban, malî bir ibadet olmasının yanında fert ve toplum yararı daha ön planda olan bir ibadettir. “Biz her ümmete kurban kesmeyi meşrû kıldık ki kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine Allah’ın adını ansınlar.” (el-Hac 22/34) ve “Şimdi sen Rabbine kulluk et ve kurban kes.” (el-Kevser 108/2) ayetleri kurbanın dinî bir vecibe olduğunu göstermektedir. Hz. Peygamber de “Kurban kesiniz, şüphesi bu babanız İbrahim’in sünnetidir.”³⁶ hadisiyle bu ibadetin Hz. İbrahim’den bu yana uygulanageldiğini ve Müslümanlar için de bir vecibe olduğunu ifade etmiştir.

Kurban ibadeti gençler arasında büyük oranda “uygulanması gereken bir ibadet” olarak görülmektedir. Mesela, Diyanet İşleri Başkanlığının yaptığı bir araştırmada “maddi durumum uygun olduğunda her yıl kurban keserim” diyenlerin oranı %61,3, “maddi durumum uygun olduğunda bazen kurban keserim” diyenlerin oranı %15,1, “maddi durumum uygun olmasa bile kurban keserim” diyenlerin oranı % 1,6, “maddi durumum uygun olsa bile kurban kesmem” diyenlerin oranı ise %1,3’tür.³⁷

Selçuk üniversitesinde öğrenciler üzerinde on yıl arayla yapılan iki araştırmaya göre gençlerin kurban ibadeti karşısındaki tutumu şöyledir: (1988) %94,0, (2001) %89,9 “Kurban imkânı olanların yerine getirmesi gereken bir ibadettir”, (1988) %3,2, (2001) %6,4 “Kan akıtmak yerine bedeli yardım amaçlı kullanılabilir”, (1988)%1,5, (2001) 3,2 “Kurban kesilmesine karşıyım”.³⁸ Bu araştırma, kurbanın yerine getirilmesi gereken bir vecibe olduğuna inanan gençlerin oranının %94’lerde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Bu araştırmalara göre gençlerin %90’dan fazlası kurbanın, yerine getirilmesi gereken bir ibadet olduğunu kabul etmekte, yaklaşık %75’i de durumu uygun olduğunda kurban keseceğini söylemektedir. Kurban kesmem diyenlerin oranı ise %2’ler civarındadır.

1.6.Kur’ân Okuma

Kur’ân tilaveti, bir ibadettir. Kur’ân’da Allah’ın kitabını okuyanların namaz, zekât ve infak gibi ibadetler arasında yer aldığı şu ayette görülmektedir: “Allah’ın kitabını okuyanlar, namazı özenle kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için gizli açık harcayanlar, asla zararla sonuçlanmayacak bir ticaret umabilirler.” (Fâtır, 35/29). Namazda Kur’ân ayetlerinin orijinalinden (Arapça) okunmasının farz olması Kur’ân tilavetini öğrenmenin önemini ortaya koymaktadır.

³⁴ Diyanet, *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*, 77.

³⁵ Bayyigit, *Gençlik ve Din*, 131.

³⁶ İbn Mace, “Edâhî”, 3.

³⁷ Diyanet, *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*, 82.

³⁸ Bayyigit, *Gençlik ve Din*, 128.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yaptığı bir ankete göre, gençlerde Kur'an-ı Kerim'i Arapçasından okumayı bilme oranı %47,7, bilmeme oranı %51,2'tir.³⁹ Kur'an-ı Kerim'i Arapçasından okuma sıklık oranı ise şöyledir: %12,8 "her gün okurum", 19,8 "haftada birkaç defa", %21,4 "haftada bir defa", %23,0 "ayda bir", %18,6 "yılda birkaç defa", %1,8 "hiçbir zaman".⁴⁰

Deneklerinin %24'ü gençlerden oluşan bir başka araştırmada Kur'an-ı Kerim'i Arapça hattından okuyabiliyorum diyenlerin oranı % 32, okuyamıyorum diyenlerin oranı ise % 54'tür.⁴¹ Kur'an-ı Kerim'i Arapçasından okumayı öğrenmeyi isteyen gençlerin oranı %78,2, istemeyenlerin oranı ise %21,8'dir.⁴² Bu talebin karşılanabilmesi için Diyanet İşleri Başkanlığının yaygın öğretim kapsamında devam eden kursların gençler için bir imkân olduğunun daha etkin duyurulması etkili olabilir. Üniversite gençliği için isteyenlere seçmeli Kur'an dersleri açılabilir.

Bu araştırmaya göre okunması ibadet olan Kur'an'ı orijinal metninden okuyabilme oranı %40'ın, okuyamayanların oranı ise %50'nin üzerindedir. Öğrenmek isteyenlerin oranı %80'e yakındır.

1.7. Duâ

İslâm'da duâ ilâhî bir emir ve ibadettir. Duâ, Allah ile kul arasında canlı bir ilişki ve iletişimidir. Duâda Allah ile kul arasında bir aracı yoktur. Bu yüzden duâ, kulluk makamlarının en önemlisi sayılmıştır. Zira Kur'an'da "De ki: (Ey insanlar!) "Kulluğunuz ve duanız olmasa Allah size ne diye değer versin!" (el-Furkân, 25/77) buyurulmak suretiyle duânın önemine işaret edilmiştir. Gençlerin dua etme sıklıkları Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir anketinde şöyle ortaya çıkmıştır:

%88,7 "Belli bir sebebi olmaksızın her zaman", %54,3 "şükretmek istediğimde", % 46,3 "maddi manevi sıkıntıya düştüğümde", %37,7 "dünyalık bir talebim olduğunda", % 41,7 "bir yakınımı kaybettiğimde", %33,2 "uhrevi bir talebim olduğunda", %39,8 "korktuğumda", %39,6 "mutlu olduğumda", %0,5 "hiç bir zaman".⁴³ Deneklerin %24'ü gençlerden oluşan bir ankete göre ise oranlar şöyledir: %75 "çok sık dua ederim", %10 "ara ara dua ederim", %6 "dua etmem".⁴⁴

Bu araştırmalar gençlerin %90'a yakınının dua ettiğini göstermektedir. Hiçbir zaman dua etmem diyen gençlerin oranı ise %1'i bulmamaktadır.

Bu anketlere bakıldığında ülkemizde gençlerin, İslâm dininin emir ve yasaklarına uyma ve ibadetleri yerine getirme noktasında belli bir hassasiyete sahip olduklarını göstermektedir. Cuma ve bayram namazlarıyla hac, oruç ve zekât ibadetlerine katılım oranlarının beş vakit namaz ibadetine nazaran daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum ise diğer ibadetlerin beş vakit namaza göre haftada, ayda, yılda veya ömürde bir kez yapılma zorunluluğundan kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca Cuma ve bayram namazı gibi ibadetlerin gençler tarafından da ifa edilme oranının yüksekliği onların dini birer vecibe olmalarının yanında toplumumuzda örfi bir anlam kazanmış olmalarının da rolü olduğu düşünülmektedir. Yine bu araştırmalar göstermektedir ki, ibadet olgusu gençlerin dünyasında yaşadıkları dönemsel iniş çıkışlara rağmen canlıdır.

Gençlerin hac ve zekât ibadetleriyle ilgili olumlu tutumlarının yüksek tezahür etmesi bu ibadetlerin ifâ edilmesi gerektiğine dair güçlü inançlarını ortaya koymaktadır. Zira gençler yaşadıkları dönem itibarıyla henüz ailelerinden bağımsız bir ekonomik güce sahip olmadıklarından dolayı ekonomik güce bağlı olan ibadetleri uygulama imkânına sahip değillerdir.

Dua ise ülkemizde, yaşadıkları olumlu ve olumsuz hemen her durumda Allah'a şükür veya O'nun rahmet ve merhametine sığınma amacıyla gençlerin kahir-i ekseriyetinin yapageldiği bir ibadettir.

³⁹ Diyanet, *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*, 87.

⁴⁰ Diyanet, *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*, 90.

⁴¹ MAK Danışmanlık, *Türkiye'de Toplumun Dine Ve Dini Değerlere Bakışı*, 11.

⁴² Diyanet, *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*, 92.

⁴³ Diyanet, *Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*, 100.

⁴⁴ MAK Danışmanlık, *Türkiye'de Toplumun Dine Ve Dini Değerlere Bakışı*, 22.

Gençlerin yarıya yakını, kutsal kitapları Kur'ân-ı Kerim'i orijinal metninden okuyabilirken bunu yapamayanların üçte ikiye yakınının onu öğrenme arzusunda olduğu görülmektedir. Bu durum gençlerin çoğunun Kur'ân ile bağlarını güçlendirmek istediklerini göstermektedir.

2. GENÇLERİN İBADET HAYATLARIYLA İLGİLİ BAZI SORUNLAR

Ülkemizde gençlerin ibadet hayatlarıyla ilgili yukarıdaki değerlendirmeler göstermektedir ki onların ibadetleri yerine getirmeye olan inanç oranları, yerine getirme oranlarına göre daha yüksektir. Gençlerin ibadet hayatlarını olumsuz etkileyen gerçek sebeplerin ortaya konabilmesi için gençler arasında çok yönlü akademik araştırmaların yapılması elzemdir. Ancak bugün itibarıyla bu konularda yapılan çalışmalar ve gözlemlerden yola çıkarak gerek ibadetlerin gerekliliğine inanç gerekse onları ifa etme noktasında yaşanan sorunlar ve bunların kaynağı kanaatimizce dört ana başlıkta toplanabilir.

(1) Gençlerin aile ortamında ibadetler konusunda yeterli bilgi ve beceriyi kazanamamış olması bir sorundur. Bunun kaynağı büyük ölçüde anne-babaların ibadetleri uygulayıp uygulamamaları, çocuklarını bu konuda eğitip eğitememeleri ve onlara iyi örnek olup olamamalarıyla ilgilidir.

(2) Okullarda özellikle son yıllarda din dersleri ve dini uygulamaların öğretimi konularında yeni öğrenme imkân ve ortamları oluşturulsa da bunların gerek okul yönetimleri ve öğretmenler gerekse velilerce yeterince değerlendirilmemesi diğer bir sorundur.

(3) Gençlik, insanın en sağlıklı, en güçlü ve en duygulu dönemi olduğu için akıldan ziyade hisler ön plandadır; gelip geçici zevkler, oyun ve eğlenceler çekicidir. Bu nedenle gençlerle sağlıklı ve etkili bir iletişim kurulamaması durumunda onlara ulaşmak yeterince mümkün olamamaktadır.

(4) Çağımızda gençlik üzerinde olumsuz etkiler bırakan sigara, alkol, uyuşturucu bağımlılığı, cinsellik, internet ve sosyal medya bağımlılığı gibi konularda yeterince farkındalık oluşturulamaması ve cazip alternatif alanların oluşturulamaması da gençlerin inanç ve ibadet hayatlarını olumsuz etkilemektedir.

3. GENÇLERİN İBADET HAYATLARIYLA İLGİLİ SORUNLARA BAZI ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

(1) Gençlerin ibadet hayatlarının sağlıklı bir zemine oturması anne ve babaların çocuklarına iyi örnek olmaları ve onlara sorumluluklarını hatırlatmalarıyla mümkündür. Çocukluk dönemlerinde hemen her şeyi ebeveynlerinden öğrenen çocuklar için özellikle ibadetleri uygulama noktasında anne-babaların örneklikleri son derece önemlidir. Çocuğun yaparak ve yaşayarak öğrendiği bilgi kalıcı bir bilgidir. Onu gençliğinde de devam ettirir. Bu nedenle küçüklükte öğrenmek taş üzerine nakşetmek/kazımak, büyüklükte öğrenmek ise su üzerine yazı yazmak gibi kabul edilmiştir.

İlk çocukluk döneminde (2-6 yaş) kişi, zekâsı henüz kavramları anlayacak düzeyde gelişmediğinden etrafındakileri taklit ederek öğrenir. Bu nedenle çocuktaki dinî duygu ve davranışların gelişmesinde ve şekillenmesinde en önemli faktör ailedir.⁴⁵ Aile faktörü bu bakımdan ilk çocukluk döneminde olduğu gibi son çocukluk döneminde de (6-12 yaş) en önemli etkidir. Anne-babanın sözlerinde ve davranışlarında tutarlı olması, çocuklarına yaparak ve yaşayarak örnek olması çocuğun dini gelişimi açısından önem arz etmektedir.⁴⁶ Eğitimde örnekliğin ne kadar önemli olduğu Kur'ân-ı Kerim'de "Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?" (Saff, 61/2) ayetiyle ifade edilmiştir. İbadetlerin öğrenilmesi ve öğretilmesi noktasında örnekliğin önemi konusunda Hz. Peygamberin söz ve uygulamaları önem arz etmektedir. Mesela O, "Ben namazı nasıl kılıyorsam, siz de öyle kılın."⁴⁷ diyerek namaz kılma

⁴⁵ Ahmet Ali Çanakcı, "Çocukluk Dönemi Gelişim Özellikleri Ve Din Eğitimi: Sorunlar Ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Araştırma", *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi (TUDEAR)*, 6 (2018): 67-68.

⁴⁶ Çanakcı, *Çocukluk Dönemi Gelişim Özellikleri Ve Din Eğitimi: Sorunlar Ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Araştırma*, 72-73.

⁴⁷ Buhârî, "Ezan", 18.

konusunda, “Hac menasikini benden alın, benden gördüğünüz gibi haccı yapın.”⁴⁸ diyerek de hac ibadetinin yapılışı konusunda kendisinin örnek alınması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca İbn Abbas'ın abdest almayı öğrenmesi, Enes b. Malik ve arkadaşının namaz kılmayı öğrenmelerinde onun örneğiyle olmuştur.

Bu yaşlarda çocuklara başta namaz olmak üzere ibadetlerin öğretilmesi gerektiği Kur'ân'dan ve Hz. Peygamberin söz ve uygulamalarından anlaşılmaktadır. Örneğin Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e “Aile fertlerine namazı emret, kendin de bunda kararlı ol...” (Tahâ, 20/132) buyrularak hem düzenli olarak namaza devam etmesi hem de aile fertlerine namazı öğretmesi emredilmektedir. Başka bir ayette Hz. Lokman'ın çocuğuna öğütlerinden birinin namaz olduğu “Yavrum, namazını hakkıyla eda et!” (Lokman, 31/17) ayetinde görülmektedir. Hz. Peygamber, “Çocuklarınız yedi yaşına geldiklerinde onlara namazı emredin...”⁴⁹ hadisiyle müslümanlara çocuklarını yedi yaşına geldiklerinde namaza alıştırma gerektiğini söylemiştir.

Çocukluk dönemlerinde öğrenilen bilgiler ve alışılan davranışlar inanç ve ibadet hayatı bakımından kişinin gençlik ve sonrası dönemlerini de derinden etkilediğinden gençlik dönemi öncesinde anne babaların, çocuklarını ibadete alıştırma konusunda titizlik göstermeleri önem arz etmektedir.

(2) Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri ve İHL meslek dersleri ile Kur'ân-ı Kerim, Peygamberimizin Hayatı ve Temel Dinî Bilgiler gibi seçmeli derslerde⁵⁰ derslerin genel amaçları çerçevesinde öğrencilere ibadet konularını öğretme imkânı olduğundan bu imkânın, olabildiğince etkin bir şekilde değerlendirilmesi gençlerin ibadet hayatlarının gelişimi bakımından son derece önemlidir. Gençlikte yapılan ibadetlerin değerinin vurgulanması ve ibadetlerin uygulanma imkânlarının sağlanması gençlerin ibadet hayatlarında olumlu etkiler oluşturacaktır. Aynı şekilde Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı Kur'ân Kurslarında öğrenim gören çocuklara ve gençlere Kur'ân-ı Kerim ve Dini Bilgiler dersleri kapsamında⁵¹ ibadetlerin gerekliliği ve sağladığı kazanımlar Hz. Peygamber ve sahabenin hayatından örnekler verilerek anlatılmalı, ibadetlerin hayatın ayrılmaz bir parçası olduğu bilinci kazandırılmalıdır. Bu çerçevede gençliğini Allah'a itaatle, ibadetle ve günahlardan sakınarak geçiren gence Allah katında mükâfatlandırılacağı hatırlatılmalıdır. Allah Resulünün, cennete girenlere “...Sizin için gençlik vardır, ihtiyarlamayacaksınız...”⁵² şeklindeki hitabını hatırlatarak dünyada ibadetle geçirilen ömrün ahirette ebedî gençliğe dönüşeceği müjdesi gençlerle paylaşılmalıdır.

Okul ve kurslarda ibadethanelerin (mescitlerin) öğrencilerin seveerek ve isteyerek gidip ibadet edeceği mekânlar şeklinde tanzim edilmesi gençlerin ibadetleri yerine getirme alışkanlığı kazanmaları bakımından önemlidir. Öğretmenlerin ve Kur'ân Kursu öğreticilerinin birlikte çalıştıkları mekânların mescitlerinde öğrencileriyle beraber namaz kılıp dua etmeleri, Ramazan ayında birlikte oruç ibadetini ifa etmeleri, Bayram ve Cuma namazlarını mümkünse birlikte kılmaları, günümüzde “sabah namazı buluşmaları” ve benzeri şekillerde kısmen yapıldığı gibi günün veya haftanın belli zamanlarında belli camilerde buluşarak birlikte namaz kılınması gibi bazı etkinliklerin yapılması gençlerin ibadete alışmaları açısından önemlidir.

Öğretmenlerin ve Kur'ân Kursu öğreticilerinin gençlerle ilişkilerinde onlara örneklik teşkil etmeleri son derece önemlidir. Onların gerek pedagojik gerekse alan bilgisi anlamında diri tutulmaları için kurs, seminer, hizmet içi eğitim gibi faaliyetlerin düzenlenmesi sağlanmalı, motivasyon amaçlı etkinlikler yapılmalıdır.

⁴⁸ Müslim, “Hac”, 310.

⁴⁹ Ebû Dâvûd, Salât, 26.

⁵⁰ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 19.02.2018 tarih ve 56 sayılı Ortaöğretim Kurumları Haftalık Ders Çizelgesi; T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın 19.02.2018 tarihli ve 55 sayılı İmam Hatip Ortaokulu Haftalık Ders Çizelgesi.

⁵¹ T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün 05.09.2018 tarihli ve E.118285 sayılı Kur'ân Kursları Öğretim Programı (4-6 Yaş Grubu), s. 11.

⁵² Müslim, “Cennet”, 22.

(3) Gençlerle sağlıklı bir iletişim dili oluşturulmalıdır. Gençlere İslâm dini ve onun gereklerini yerine getirmenin önemini anlatmanın en etkili yollarından biri rol model olmak ise diğeri onlarla kurulacak etkili iletişimdir. İletişimde etki sırasına göre söz (%10), ses tonu (%30) ve beden dili (%60) üç önemli ögeyi oluşturmaktadır. Bunlardan en etkili olanı, yüz ifadesi, mimikler, jestler, göz teması, duruş, başın kullanımı, mesafe, dış görünüş gibi hususlardan oluşan beden dilidir. Gençlerle iletişimde bu unsurlardan yararlanılmalıdır. Din öğretiminde özellikle de gençlerin ibadet hayatlarına olumlu anlamda dokunabilme noktasında bu durum son derece önem arz etmektedir.

Hız. Peygamber'in hayatına bakıldığında onun insanlarla ilişkilerinde etkili bir iletişim dili kullandığı görülmektedir. Örneğin o, kısaca, öz, akıcı ve samimi konuşurdu. Edebe aykırı, argo ifadeler kullanmazdı. Konuşmalarında muhataplarının seviyesini ve anlayış/kavrayış durumlarını dikkate alırdı. Mesela o, "Amellerin hangisi daha faziletlidir?" sorusuna soruyu soranın durumuna göre, "Az da olsa devamlı olandır.",⁵³ "Allah için sevmek; Allah için buğz etmek(sevmemek)tir.",⁵⁴ "Yemek yedirirsin, tanıdığın ve tanımadığın kimselere selâm verirsin."⁵⁵ şeklinde biri diğerinden farklı cevaplar vermiştir.

Hız. Peygamber kimi zaman dua ederek kimi zaman da överek gençlerin gururlarını okşamıştır. Örneğin Abdullah b. Abbas için kendisini sinesine bastırarak, "Allah'ım, onu dine fakih kıl."⁵⁶ şeklinde dua ederek onun duygu ve hislerine hitap etmiştir. Aynı şekilde genç Ebû Musa el-Eş'arî'ye de, "Ey Musa! Sana Davud ailesinin sesi gibi güzel bir ses verilmiştir" diyerek, onun gururunu okşamıştır.

Hız. Peygamber, kendisini dinleyenlere sesini duyurmaya ve konuşurken kendisini görmelerine özen gösterirdi. Bu nedenle o, Safa ile Merve arasında tavafı devesinin sırtında yapmıştır.⁵⁷ Yine o bu amaçla, konuşurken ayağa kalkar, minbere ya da bir kayanın üzerine çıkardı. Nitekim minberde yaptığı en son konuşmada hasta olduğu için oturmuş, yüksek sesle konuşamayacağı için cemaatin iyice yaklaşmasını istemişti.⁵⁸

Hız. Peygamber gençlere yumuşak ve hoşgörülü davranırdı. Kendisine gençlik hayatı boyunca on yıl aralıksız hizmet eden Enes b. Malik'in şu sözleri bunu göstermektedir: "On yıl Hız. Peygamber'e hizmet ettim. Bana bir defa bile "öf" demedi. Yaptığım bir şey için, "Bunu neden yaptın?", yapmadığım bir şey için de "Bunu neden yapmadın?" demedi. O, ahlak bakımından insanların en mükemmeliydi."⁵⁹

Hız. Peygamber, insanları mahcup etmemeye ve hatalarını yüzlerine vurarak onları utandırmamaya özen gösterirdi. Örneğin, henüz çocuk yaşlarında iken ashaptan Râfi b. Amr, Ensar'dan birinin hurmalarını taşlamış sahibi de onu yakalayıp Hız. Peygamber'e getirdiğinde Hız. Peygamber ona son derece şefkatli bir tavırla "Yavrum, niçin hurmaları taşıyorsun?" diye sormuştur. Ardından da "Ağaçları taşıma, dibine düşenleri al, ye!" diyerek ona çıkış yolu göstermiştir. Bu arada başını okşayarak "Allah'ım onun karnını doyur." şeklinde dua etmiştir.⁶⁰

Gençlerle iletişimde suçlayıcı ve ben dili yerine empati (duygudaşlık) ve biz dili kullanılmalıdır. Hız. Peygamber gençlerle ilişkilerinde bu hususa özen göstermiştir. Örneğin, bir genç Hız. Peygamber'in huzuruna gelerek: "Ey Allah'ın elçisi, zina etmem için bana izin ver." demiş, orada hazır bulunan bazı sahabiler bu çirkin isteğe öfkelenerek "Sus! Sus!" diye genci azarlayıp üzerine yürümüşlerdir. Hız. Peygamber ise son derece sakin bir şekilde genci yanına çağırıp oturttuktan sonra onunla sohbet başlamıştır: "Söyle bakayım, bir başkasının senin annenle zina etmesini ister misin?" Bu soruyla şaşkına dönen genç "Yoluna canım feda, hayır, kesinlikle

⁵³ Buhârî, "İmân", 32.

⁵⁴ Ebû Dâvûd, "Sünnet", 3.

⁵⁵ Buhârî, "İmân", 20

⁵⁶ Buhârî, "Fezâilü'l-Ashâb", 24; İlim, 17.

⁵⁷ Ebû Dâvûd, "Menâsik", 51.

⁵⁸ Buhârî, "Cuma", 29.

⁵⁹ Tirmizî, "Birr", 69.

⁶⁰ Tirmizî, "Büyü", 54.

istemem." deyince Hz. Peygamber "Zaten hiç kimse annelerine böyle bir şey yapılmasını istemez." buyurmuştur. Hz. Peygamber sorusunu devam ettirerek, "Peki bir başkasının senin kızınla zina etmesine razı olur musun?" diye sormuş, genç yine "Hayır, uğruna öleyim ey Allah'ın elçisi, razı olmam!" demiştir. Hz. Peygamber de, "Öyleyse hiç kimse kızlarıyla zina edilmesine razı olmaz." buyurmuştur. Sonra, kız kardeşi, halası ve teyzesiyle zina edilmesine razı olup olmayacağını sormuştur. Genç, her soruda da "Sana feda olayım hayır istemem" diye cevap vermiştir. Artık hatasını anladığını görünce Hz. Peygamber, elini bu gencin omzuna koyarak, "Allah'ım, bunun günahını affet, kalbini temizle ve uzuvlarını günah işlemekten koru" diye dua etmiştir. Bu genç, kendi ifadesine göre, bir daha hayatı boyunca kalbinde zina duygusuna yer vermemiştir.⁶¹

(4) Günümüz gençleri arasında yaygınlaşan ve onların inanç dünyalarını, ahlaki durumlarını ve ibadet hayatlarını olumsuz etkileyen faktörler arasında sigara, alkol, uyuşturucu, cinsellik, bilinçsiz internet ve sosyal medya kullanımı gibi hususlar başta gelmektedir.⁶² Bu konularda çocukluktan itibaren aile ve okul ortamlarında gençlerin eğitilmeleri, söz konusu konularda bilinçlendirilmeleri önem arz etmektedir. Bu amaçla eğitim-öğretim ortamlarında onların da katıldığı ve benimsediği sıkıcı olmayan, ilgi çekici farklı etkinlikler yapılmalıdır. Gençlerin sık kullandığı internet ve sosyal medya ortamlarında onların inanç ve ibadet hayatlarını bozulmaktan koruyan ve destekleyen içerikler hazırlanmalı ve gençlerle buluşturulmalıdır. Bu çalışmalar gençlerin aktif katılımıyla gerçekleştirilmelidir. İçeriklerin hazırlamasında Kur'an ve Hz. Peygamber perspektifi esas alınmalıdır. Bu çerçevede İslâm dininin içki, uyuşturucu, gayr-i meşru cinsel ilişkiler karşısındaki tutumunu gösteren ayet ve hadislerden yararlanılmalıdır.

İçki içme konusu üzerinden örnek vermek gerekirse önce, içkinin içildiğinde insanın aklını ve iradesini kullanmasını engelleyen ve uyuşturucu etkisi bulunan madde olduğu vurgulanmalı ardından da İslâm dininin, aklı, canı, nesli, malı ve dini korumayı esas aldığı; bu değerlere herhangi bir şekilde zarar verilmesini yasakladığı açıklanmalıdır. İslâm dininde alkollü içkilerin bu nedenle haram kılındığı ifade edilmelidir. İslâm'da, Kur'an-ı Kerim'deki "Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?" (el-Mâide, 5/90-91) ayetiyle ve Hz. Peygamber'in "Sarhoşluk veren her içecek haramdır."⁶³ hadisiyle içki içmenin haram olduğunun ortaya konulduğu belirtilmelidir.

⁶¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, C. V, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 256-257.

⁶² Bu konularda ülkemizde son on yılda yapılan iki araştırma dikkat çekicidir. Bunlardan biri 2011 yılında TÜBİTAK tarafından yapılan genel nüfusta madde kullanım yaygınlığı araştırmasıdır. Buna göre katılımcıların %51,8'i (4.169 kişi) sigara, puro, pipo, nargile vb. bir tütün ürününü, %28,3'ü (2.280 kişi) alkollü içecekleri denemiştir. İncelenenlerin %10,5'i (843kişi) doktor önerisi dışında yatıştırıcı/sakinleştirici ilaç kullanmıştır. Türkiye'de 15-64 yaş grubu nüfusta herhangi bir yasa dışı bağımlılık yapıcı maddenin en az bir kere deneme oranı %2,7'dir. Madde kullanım yaygınlığının genç yetişkinlerde (15-34 yaş grubu), genel nüfusa (15-64 yaş grubu) göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Genç yetişkinlerde herhangi bir maddenin yaşam boyu kullanım oranı %3,0 iken, genel nüfusta bu oranın %2,7 olduğu görülmektedir. Genç yetişkinler grubu daha alt dallara ayrıldığında, 15-24 yaş arasında herhangi bir maddenin yaşam boyu kullanım yaygınlığı %2,9, 25-34 yaş grubunda %3,1 olarak görülmektedir. (T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Kaçakçılık Ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı EMCDDA 2012 Ulusal Raporu (2011 Verileri), s. 18-19) Diğer araştırma ise T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Narkotik Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığınca, 2018 yılında 15-64 yaş aralığında 42 bin 754 kişinin katılımıyla gerçekleştirilen 'Türkiye'de genel nüfusta tütün, alkol ve madde kullanımına yönelik tutum ve davranış' araştırmasıdır. Buna göre, Tütün kullanım oranı yüzde 47, Alkol kullanım oranı yüzde 22,1, Yatıştırıcı ve sakınleştirici ilaç kullananların oranı yüzde 5,8, Uyuşturucu madde kullananların oranı yüzde 3,1'dir. Hayatında en az bir kere uyuşturucu madde kullananların oranı ise gençlerin oluşturduğu 15-24 yaş grubunda yüzde 35,4'tür. Bununla birlikte araştırmaya göre katılımcıların yüzde 70'i sigara kullanmayı "ağır risk" olarak tanımlarken, yüzde 82,8'i alkol kullanmayı, yüzde 97,3'ü uyuşturucu kullanmayı ve yüzde 92,1'i hekim önerisi dışında sakınleştirici kullanmayı "ağır risk" olarak görmektedir. (<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/emniyetten-tutun-alkol-ve-madde-kullanimi-anketi/1274360>)

⁶³ Tirmizî, "Eşribe", 2

Son yıllarda gençler arasında yaygınlaşmaya başlayan uyuşturucu ve bağımlılık yapan zararlı madde kullanımı da İslâm dini tarafından aynı gerekçelerle yasaklanmıştır. Cinsellik, internet ve sosyal medya konuları da bu çerçevede ele alınmalıdır. Gençlerin inanç ve ibadet hayatları üzerinde olumsuz etkisi olan bu meselelerde gençlerin bilinçlendirilmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh (ö. 241/855). *el-Müsned*. 4 cilt, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Akdoğan, Ali. *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat (Rize İl Merkezi Örneği)*. Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 1999.
- Bayyığıt, Mehmet. *Gençlik ve Din*. Konya: Yediveren Kitap, 2011.
- Buhârî, Ebû Abdillâh (ö. 256/870). *Sahihu'l-Buhârî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Çanakcı, Ahmet Ali. “Çocukluk Dönemi Gelişim Özellikleri Ve Din Eğitimi: Sorunlar Ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Araştırma. (TUDEAR), 6, (2018): 24-50.
- Çanakcı, Ahmet Ali. “Ergenlik/Gençlik Döneminde Din Eğitimi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”. *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu (Asoscongress) Tam Metin Kitabı (Alanya, 18-19-20 Mayıs 2017)*. Editör: Doç. Dr. Mehmet AK, 24-50. Alanya: 2017.
- Çarkoğlu, Prof. Dr. Ali –Kalaycıoğlu, Prof. Dr. Ersin. *Türkiye’de Dindarlık: Uluslararası Bir Karşılaştırma*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2018.
- Çelik, Celalettin. *Şehirleşme ve Din*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2002.
- Demirkan, Yaşar. *Kentleşme Sürecinde Dini Yaşam (Eryaman Örneği)*. Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi, 2003.
- Diyanet. *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. *Kur’an Kursları Öğretim Programı (4-6 Yaş Grubu)*. Ankara: 2018.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. *Yaz Kur’an Kursları Öğretim Programı*. Ankara: 2018.
- Ebû Davûd, Süleyman (ö. 275/889) . *Sünen-i Ebî Davûd*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- EMCDDA (T.C. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Kaçakçılık Ve Organize Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı Ulusal Raporu. (2012): 3-191.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh (ö. 273/887). *Sünenü İbn Mâce*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Milli Eğitim Bakanlığı. *Ortaöğretim Kurumları Haftalık Ders Çizelgesi*. 2018.
- Kala, Ali. *18-25 Yaş Grubu Gençlerin Dini Tutum ve Davranışları (Kürtül Kasabası Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2006.
- Köktaş, Mehmet Emin. *Türkiye’de Dini Hayat (İzmir Örneği)*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.
- MAK Danışmanlık. *Türkiye’de Toplumun Dine Ve Dini Değerlere Bakışı*. Ankara: 2017.
- Müslim, Ebu’l-Hüseyn (ö. 261/875), *Sahihu’l-Müslim (Camiu’s-sahîh)*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- ÖZDEMİR, Şuayip-KAVAK Rahime. “Kur’ân ve Hadislerde Gençlik Dönemi Özellikleri”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/2 (Winter 2014): 1215-1226.
- SEKAM (Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Araştırmalar Merkezi). *Türkiye Gençlik Raporu (Gençliğin Özellikleri, Sorunları, Kimlikleri ve Beklentileri)*. İstanbul: 2016.

- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed (ö. 279/892). *Sünenü't-Tirmizî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Toktay, Mehmet Vehpi. *Birecik'te Dini Hayat*. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2006.
- Yapıcı, Asım. "Modernleşme Sürecinde Türk Gençliğinin Anlam Dünyasında Dinin Yeri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2 (2009): 2-37.
- Yılmaz, Sema. *Gaziantep'te Sosyo-Kültürel ve Dini Hayat (Şehitkamil Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2004.
- <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/emniyetten-tutun-alkol-ve-madde-kullanimi-anketi/1274360>
(Erişim Tarihi:12.12.2019)

“KUR’ÂNCILIK/KUR’ÂNİYYÛN” EKSENLİ MODERNİST DİLİN YIKICI ETKİLERİ KARŞISINDA: GENÇLİK VE İBADET

Yunus Emre GÖRDÜK

Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

yunusemre.gorduk@gmail.com

Mukaddime

Bu bölümde dinî-itikâdî açıdan, genelde bütün toplumu özelde gençleri etki altına alan yıkıcı söylemlerin önemli bir kısmının kökenine ilişkin bir tahlil yapılmaya çalışılacaktır. Herkesin şahit olduğu üzere, günümüz Türkiye’sinde, dinî konularda ehil olan-olmayan birçok ağızdan birçok fikrin, iddianın, ithamın hatta kimi zaman iftiranın ortaya atıldığı kaotik bir ortam söz konusudur. Gelişen teknolojiyle iletişim araçlarının her türlü neşriyatı çok kısa bir sürede geniş kitlelere iletebildiği bugün, muhatapların büyük bölümü, maruz kaldıkları bu neşriyatı rafine edebilecek donanımına maalesef sahip değildir. Özellikle -iletişim araçlarıyla ziyadesiyle meşgul- gençler, ehil zannettikleri yahut ehil olduklarına kanaat getirdikleri ağızlardan İslam’ın on beş asırlık müsellem kavâid ve ahkâmına karşı itiraz, şüphe hatta tekzip içeren iddialar duyduklarında ciddi sarsıntılar geçirmektedir.

Şu bir gerçek ki ülke insanının dinî bilgisi ve kültürü son derece yetersizdir. Özellikle son yıllarda, işin ehlini yetiştirmek misyonuyla açılmış eğitim kurumlarımızda, yani imam hatip liseleri ve ilahiyat fakültelerindeki öğrenci-mezun kalitesi nazara alındığı zaman, zihinlerde toplumun geriye kalan kısmı hakkında oldukça düşündürücü bir tablo belirmektedir. Zaman zaman büyük kentlerin merkezlerinde insanlarla yapılan röportajlar bunun en canlı ve güncel göstergesidir. Daha çok sosyal medyada neşredilen bu röportajlarda örneğin “gusûl abdesti nasıl alınır”, yahut “imanın şartları nelerdir”, ya da “dört halife kimlerdir” gibi bir Müslümanın bilmesi gereken en basit konularda bile nasıl içler acısı bir halde olduğumuz bütün çıplaklığıyla gözler önüne serilmektedir. Hal bu minvâldeyken, üstüne üstlük bir de Ümmetin ilk asırlarda tartışıp neticeye bağladığı ve üzerinde icma yahut en azından ittifak ettiği en temel meselelerin bile tekrar tekrar ısıtılarak gündeme taşınması hem zaman ve enerji kaybına hem de büyük tahribatlara vesile olmaktadır.

Elbette ki İslam’a dair her meselenin, ehli tarafından ve uygun platformlarda tartışılması mümkündür ve kıyamete kadar da sona erecek gibi görünmemektedir. Ancak bu münakaşaların, gelişen enformasyon ağlarıyla herkesin ulaşabileceği bir şekilde, özellikle televizyon ekranlarında yapılması, yapılırken de çoğu zaman ilmi bir temelden, objektif bir sistematikten hatta selîm bir akıldan ve bazen insaftan bile yoksun bir şekilde yapılması, manzarayı gün geçtikçe daha kötü bir hale evirmektedir. Acı gerçek şu ki televizyon kanallarının önemli bir yekûnunun halka faydalı olmak, herhangi bir meseleyi vuzuha kavuşturmak ve işin doğrusunu öğretip cehaleti izale etmek gibi bir gayesi olduğu söylenemez. Bu durumda meydan, reytingi yükseltmek uğruna stüdyolara davet edilen (yahut bizzat kendi kanalından yayın yapan) birçok medyatik figürün aykırı, üstenci, sübjektif ve buyurgan iddialarına terk edilmiş olmaktadır.

Genel durumu bu şekilde özetledikten sonra konu başlığındaki “ibadet” kavramının neye tekabül ettiğine kısaca değinerek devam edelim. Sözlük anlamıyla kulluk, boyun eğme, itaat, alçak gönüllülük, tapma gibi anlamlara gelen “ibâdet”, dinî bir terim olarak insanın Allah’a itaat, saygı ve sevgisini göstermek, en nihayetinde de O’nun rızasını kazanmak için ortaya koyduğu davranışların tamamını kapsamaktadır.¹ İbadetin kapsamı her ne kadar Allah rızası için yapılan bütün davranışları, söylenen bütün sözleri, hatta tefekkür ve niyet gibi zihnî faaliyetleri de içine alıyorsa bile başta namaz olmak üzere, oruç, zekât ve hacda temerküz eden İslâm’ın şartlarıyla kâim bir yapı

¹ Geniş bilgi için bk. Ebu’l-Feyz Muhammed b. Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, (Beyrut: Dâru’l-Hidâye, t.y.), 8: 327-332; Mustafa Sinanoğlu, “İbadet (Etimoloji ve Tanım)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1999), 19: 233-235.

arz etmektedir. Yani eğer bir Müslüman namaz kılmıyor, oruç tutmuyor, zekâtını vermiyor, imkânı varken hacca gitmiyorsa, onun iyi, sâlih, âbid bir Müslüman “kul” olduğundan söz edilemez. Peki sadece bu pratikler iyi bir Müslüman/Mümin olmak için yeterli midir? Elbetteki hayır. Nitekim bunları yapan bir Müslümanın, örneğin tesettür emrine riâyet etmesi, yalan söylememesi, gıybet yapmaması, sözünde durması, çevresini kirletmemesi, komşusunu rahatsız etmemesi (örnekleri çoğaltmak mümkün), kısacası Hz. Peygamber’in (sas) örneklediği şekilde bir Müslüman olmaya çalışması da beklenir.² Öte yandan bazı insanî faziletleri ön plana çıkarıp, -özellikle günümüzde sıkça rastlanır olan- “Benim kalbim temiz” anlayışıyla yukarıda bahsi geçen farz ibadetlerden, İslâm’ın emir ve yasaklarından kendini adeta muaf tutmanın, hatta bir kısmını gereksiz görmenin de apaçık bir sapma ve dalâlet olduğu izahtan vârestedir. O halde ibadet, Yüce Allah’ın farzlarına ve haramlarına hakkıyla ve eksiksiz iman ettikten sonra, O’nun emir ve yasaklarına bitamamiha riâyet etmeyi içine alan bir kavramdır. Hz. Peygamber (sas) birçok hadisinde, belirtmeye çalıştığımız bu noktaları kapsayacak genel çerçeveler çizmiştir.³ Son tahlilde insanoğlu elbetteki mükemmel, hatasız ve günahsız olamaz, ancak bununla birlikte kulluk şuurunda, kulluk azim ve gayretinde olması gerekir.

Böyle bir perspektifle bakıldığı zaman ortaya çıkan en bariz sonuç, ilk adım olarak Müslümanların neye inandığından, nelerin farz nelerin haram olduğundan, Hz. Peygamber’in (sas) nasıl bir yaşam sürdürdüğünden ve neleri yapıp nelerden men ettiğinden emin olmaları gerektiğidir. İşin nirengi noktası kanaatimizce tam da burasıdır. Özellikle son iki asırda, ciddi bir kısmı oryantalizmin etkisiyle ve hatta bizzat oryantalistler marifetiyle ortaya çıkan, bir kısmı tarihselci Kur’ân anlayışını da ön plana çıkaran tasfiyeci akımların, azımsanmayacak sayıda Müslümanın teslimiyetini sarsmayı başardığı söylenebilir. Özellikle internetin son on-on beş yılda giderek aktifleşen bir ivmeyle hayata girişi, bu arada interneti her yerde kullanıma müsait hale getiren akıllı telefonlar ve yukarıda bahsedildiği gibi televizyon programları, bu oluşumların yaydığı fikirlerin neşrini daha da kolaylaştırmıştır.

Bu itibarla sürekli ve ısrarlı bir şekilde kullanılan yıkıcı inkâr dilinin genel anlamda Müslüman toplumda ve özellikle gençlerde dini hassasiyetlerin körelmesinin önemli sebeplerinden biri olduğu âşikârdır. Zira Kur’ân ahkâmına ve Sünnete dâir akla giren her şüphenin, Kur’ân-Sünnet eksenindeki Müslümanca yaşam iradesine ket vurduğu, dinî pratiklerde tesâhül ve gevşekliğe yol açtığı görülmektedir. Nitekim kendini “Müslüman” olarak tanımladığı halde, bazen İslâm’a dair en temel bilgilerden bile mahrum olduğu görülen insanımız/gençlerimiz, güç bela bilip öğrendiği şeylerin de uydurma-yanlış olduğu iddiasıyla karşılaşınca, ibadete karşı olumlu bir davranış geliştirmesi beklenemez. Ayrıca sürekli “yok” üzerine kurulu, inşâ etmeyi değil yıkmayı hedefleyen iddialara maruz kalınca, bir müddet sonra “ibadete de gerek yok(!)”, hatta daha ilerisi “dine dair inanacak bir şey yok(!)” diye düşünülmesi sürecin tabii bir sonucu olacaktır. Elbetteki ibadetlere

² el-Ahzâb 33/21: “لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا” : Ant olsun ki Allah’ın Elçisi’nde sizin için; Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı uman ve Allah’ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek (üsve-i hasene) vardır.”

³ Meşhur “Cibrîl Hadîsi” bunlardan biridir. Hz. Peygamber (sas), ashâb-ı kirâm duyup öğrensin diye insan suretinde gelerek “Bana İslâm’ın ne olduğunu bildir.” diyen Hz. Cebrâil’e (as), “İslâm; Allah’tan başka ilâh olmadığına, Muhammed’in de Allah’ın Resûlü olduğuna şehadet etmen, namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, Ramazan orucunu tutman ve gücün yeterse Beyt’i (Kâ’beyi) haccetmendir.” buyurmuştur. Devamında, “Bana imandan haber ver.” talebine karşılık “Allah’a; O’nun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe inanman, bir de kadere, hayrına ve şerrine iman etmendir.” cevabını vermiş, son olarak “İhsan nedir?” sorusuna ise “Allah’a, O’nu görüyor gibi ibadet etmendir. Çünkü her ne kadar sen O’nu görmüyorsan da O seni görmektedir!” buyurmuştur. (Bk. Buhârî, “İman”, 1; Müslim, “İman”, 1.) Görüldüğü gibi ilk iki cevapta İslâm’ın ve imanın olmazsa olmaz şartları belirlenmiştir. Üçüncü cevapta açıklanan “İhsan” kavramı ise hem güzel ahlâkı hem de her türlü hasenatı ve bu arada haramlardan da kaçınmayı içine alacak niteliktedir.

karşı takınılan lakayt tavrın başka sebepleri de vardır⁴ ancak bu bölümde ele alınacak konu açısından diğer sebepler şimdilik sadet haricidir.

Tarihî Zemin, Modernizm ve Kur'âniyyûn Temelli İddialar

Bahis mevzuu ettiğimiz, inşâyı değil daha ziyade yıkım ve inkârı esas alan menfi söylemlerin hatırı sayılır bir kısmının temelinde, 19. Yüzyılın ikinci yarısında İngiliz hakimiyeti altındaki Hindistan'da yeşeren ve 20. Yüzyılın başlarında cemaatleşen “Kur'âniyyûn (Kur'âncılar/Ehl-i Kur'ân)”⁵ akımının olduğu anlaşılmaktadır. Bu bölümün ilerleyen kısmında daha net anlaşılacağı üzere, her ne kadar bütün mensupları aynı rengin sabit bir tonuna sahip değilse de zaman içinde farklı fraksiyonlar oluşturarak faaliyetine devam eden bu hareket, bir taraftan sünneti reddederek saf dışı bırakmaya çalışırken, diğer taraftan tabiatçı-maddeci bir yaklaşımla başta mucize ve keramet olmak üzere birçok müsellemler esası inkâr etmiştir. Bidayette pozitivizm ve natüralizmin prensiplerini büyük ölçüde benimseyen Seyyid Ahmed Han'la (ö. 1898) başlayan bu hareketin mensupları “münkirîn-i hadîs” ve “neyçiri (natüralist)” yani “tabiatçı/maddeci” diye anılırken, zaman içinde kendilerini “Ehl-i Kur'ân” diye tanıtmayı başarmıştır.⁶

Burada bir parantez açılacak olursa, XIX. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan tenkitçi katolik dini hareketine ve genel anlamda gerek Hristiyan gerek İslam dünyasında, dinî ve siyasî sahadaki liberalist anlayışlara “modernizm” denildiğinden söz etmek gerekir. Batı'nın İslam dünyasına ve medeniyetine birçok sahada meydan okumasına karşı Seyyid Ahmed Han (ö. 1898), Cemaleddin Afgânî (ö. 1897), Muhammed Abduh (ö. 1905) vb. düşünürlerin ortaya koydukları tavır ve görüşlere de Batı'da aynı isim verilmektedir. Zaman zaman “modernite” ve “modernization” kelimeleriyle eş anlamlı olarak da kullanılan “modernism” kavramı, modern (çağdaş) olarak kabul edilen şeyleri desteklemeyi gaye edinen kültürel ve sosyal tavırların adıdır. Bu anlamda Batı'nın kültürel değerlerini, akli tek bilgi kaynağı kabul ederek destekleyen, savunan ve başkalarına da kabul ettirmeye çalışan, aydınlanmacı dünya görüşünün de temsilcisidir.⁷

İslam dünyasında klasik modernizmin, biri Ortadoğu'da öteki Hindistan'da olmak üzere iki büyük kolundan bahsedilmektedir. Özellikle Mısır, Suriye ve Türkiye'de etkili olan Ortadoğu kanadının ünlü temsilcileri Afgânî ve Abduh'tur. Hindistan kanadının önde gelen temsilcisi ise Seyyid Ahmed Han'dır. Pek çok konuda benzer sonuçlara ulaşmış olsalar da iki kanadın yaklaşımları arasında önemli ayrılıklar dikkat çekicidir. İlki Mutezilenin akıl anlayışına canlılık kazandırmaya çalışırken, Ahmed Han İslam filozoflarının rasyonalizmini ihya etmek istemiştir. Ahmed Han mucizeyi inkâr ederek tabiat kanunlarının zorunluluğunu kabul ettirmeye çalışırken, diğerleri mucizeyi müessese olarak kabul etmekle beraber şu veya bu mucizenin inkârını bir iman meselesi olmaktan çıkarmıştır. Ahmed Han bilim alanının iyice genişlemesi için din alanını bir çeşit deizme gidecek kadar daraltmış, Abduh ise din alanı ile bilim alanını birbirine müdahale etmeyecek şekilde ayırmıştır.⁸ İhyacı hareketlerden ayrı tanımlanmak üzere her iki kanadın “Saf Modernist Akımlar” adı altında değerlendirildiği görülmektedir. Sözde ıslah gayesi ile ortaya çıkan ve fakat İslam akaidine ters düşen Batnîler, Karamita, Bahâiler gibi gruplar ise “İlhâdî” akımlar olarak değerlendirilmiştir.⁹

⁴ Örneğin “Dindar” diye tanımlanan Müslümanların inanç-pratik uyumsuzluğu göstererek kötü örnek olmaları, popüler/seküler kültürün etkisi yahut cazip eğlence vasıtalarının (örneğin bilgisayar oyunları) meşgul ediciliği de dini pratiklerden uzaklaşmanın bazı sebepleri olarak zikredilebilir.

⁵ Türkiye'de bu akımın birçok fikrini aynen, bir kısmını da benzeri şekilde seslendiren oluşum “Meâlcilik” adıyla ortaya çıkmıştır. Hakkında geniş bilgi ve eleştirisi için bk. Mustafa Öztürk, *Çağdaş İslam Düşüncesi ve Kur'âncılık*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 203-232.

⁶ Geniş bilgi için bk. Abdülhamit Birişik, “Kur'âniyyûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26: 428-429; a. mlf. *Hind Altıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012), 351-444.

⁷ Harun Anay, “Ahmet Cevdet Paşa'nın Modernizme Bakışı”, *Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu* (Ankara, 9-11 Haziran 1995), (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 67.

⁸ Mehmet S. Aydın, “Fazlur Rahman ve İslam Modernizmi”, *İslami Araştırmalar*, 4/4 (Ekim 1990): 275-276.

⁹ Mevlüt Uyanık, “Günümüz İslam Düşüncesinde İslahat Kavramı”, *İslami Araştırmalar*, 4/1 (Ocak 1990): 50.

Şunu belirtmek gerekir ki Seyyid Ahmed Han ile başlayan hareketin ortaya attığı pek çok iddianın da ilhâdî sayılmasına engel yoktur. Zira kendileriyle çağdaş diğer bazı âlimler tarafından küfür ve ilhadla suçlanmaları bunu teyit etmektedir.¹⁰ Modernistler cümlesinden sayılan Cemaleddin-i Afgânî ve Muhammed Abduh'un bile, Ahmed Han'ı İngilizlerin sömürgecilik emellerine hizmet eden bir dehrî (materyalist) ve yazdığı tefsirde Allah'ın kelamını bozmaya varacak kadar fahiş hatalar yapmaktan çekinmeyen biri olarak tavsif etmeleri dikkate şayandır.¹¹ Nitekim Ahmed Han, sınırları zorlayarak ateist bir insanın benimsediği asgari düzeydeki inançların İslam akidesinin temelini oluşturduğunu da iddia etmiştir. Ona göre nübüvvete, vahye veya ayin türü formalitelere inanmayan, fakat Allah'ın birliğini kabul eden kimse tam anlamıyla bir Müslümandır. Böylece Ahmed Han Pozitivizm ve Hristiyanlık gibi Batı'nın o dönemde etkin olan Ateizmiyle de uzlaşma teşebbüsünden geri kalmamıştır.¹²

Seyyid Ahmed Han'dan sonra Abdullah Çekrâlevî (ö. 1914) onun başlattığı fikrî hareketi bir nevi sistemleştirerek 1902 yılında "Ehlü'z-Zikr ve'l-Kur'ân" adlı cemaati kurmuştur. Daha sonra zincirin diğer halkaları da birbirini takiben harekete destek vermiş ve bu cephe, benimsedikleri düşünce sisteminin gereği olan aykırı ve fakat çoğunlukla tutarsız ve çelişkili iddiaları neşretme azmiyle mesai doldurmakta berdevam olmuştur. Kendi aralarında bazı farklı fikirler öne sürmüş olsalar da genel karakteristik itibarıyla onlara göre hadisler güvenilir değildir. Kur'ân'ın nasıl anlaşıldığı ile ilgili bilgiler bize aslî şekliyle ulaşmamıştır. Bu durumda Kur'ân tek kaynaktır. Hadislerle yahut müçtehitlerin görüşleriyle amel etmek şıktır. Hissî/kevnî mucize yoktur çünkü tabiatla kanunlar ve sebep-sonuç ilişkisi esastır. Tabiatla vaz'edilen kanunları hilâfına bir şey yapılması muhaldir. Hz. Peygamber'in (sas) Kur'ân dışında mucizesi yoktur. Mi'rac diye bir şey yoktur. "Cebrâil" diye adlandırılan, Allah'ın vahiy inzâl eden bir kuvvesidir. Dolayısıyla Kur'ân vahyi Cebrâil adlı bir melek vasıtasıyla olmayıp meleke-i nübüvvet¹³ vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Şeytan da tıpkı melek gibi, müstakil zâtı olan bir varlık değil bir kuvvenin adıdır. Dolayısıyla melek ve cin yoktur. Şefaât, kabir hayatı, kabir azabı, berzah alemi gibi şeyler yoktur. Cenaze ve bayram namazı Kur'ân'la sabit olmadığı için asılsızdır. Bir ay farz oruç vardır (farz orucun 9 gün olduğu da iddia edilmiştir) ama Ramazan'da tutmak şart olmayıp istenilen ayda tutulabilir. Söz konusu akım mensuplarının önemli bir kısmına göre cennet-cehennem ve orada bulunacağı söylenen şeyler aslında gerçek olmayıp temsillerden ibarettir. Temsili olmadığını düşünenlere göre ise cennet-cehennem kıyametten sonra yaratılacaktır. Cihad tamamen savunma amaçlıdır ve emniyeti sağlamaya yöneliktir. Diğer bir deyişle güvenlik tehdidi olmaksızın yapılan savaşların ve fetihlerin İslâmî bir temeli yoktur. Kur'ân'la Muhammed [sas] birbirinden ayrı şeyler değildir. Âyetlerde geçen "resûl" lafzı, çoğu yerde Kur'ân anlamındadır. Kendisine itaat edilmesi emredilen, ağzından Kur'ân çıkan Muhammed'dir [sas]. Dolayısıyla Kur'ân kâfidir ve sünnet diye bir şeye ihtiyaç yoktur. Dil bakımından Kur'ân gibi bir kitabın yazılabilmesi mümkündür. Âyetlerin nasıl

¹⁰ Bk. Mustafa Öz, "Ahmed Han, Seyyid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 74; Abdülhamit Birişik, "Kur'âniyyûn", 26: 428-429.

¹¹ Öz, "Ahmed Han, Seyyid", 2: 74

¹² Osman Aydın, "Mu'tezile Akılcılığı ve Modernist Düşüncedeki İzleri/Yansımaları", *Eskiye* 25 (İlkbahar 2012): 42.

¹³ Seyyid Ahmed Han'a göre, hayvanlar -örneğin bal arısı- ihtiyaçları oranında vahiy aldıkları gibi, ihtiyaçları daha çok olan insan da vahiy alır. Bu sebeple insana, bu vedanın daha yüksek bir hali verilmiştir. Bu da akl-ı insani veya akl-ı küllî, yani insan aklı olarak adlandırılmıştır. İnsana verilen bu vahiy mevhibesi, yani akıl, herkese uygun bir tarzda dağıtılmıştır. Bu mevhibeden en fazlasına sahip olanlar zekiler sınıfını oluştururlar. Bunlar herhangi bir dünyevi meslekte bulunabilirler ve kendi sanatlarının liderleri veya rehberleri olarak kabul edilirler. Hatta bazen onlar peygamber olarak isimlendirilirler. Bu yüzden peygamberin güvenilirliği problemi, yalnızca özel ve doğal yeteneğe sahip olup olmama problemidir. Kısacası peygamberlik, insanın, doğal yapısının bir sonucu olarak sahip olduğu fitri bir yetenektir. Doğuştan gelen bu tabii kabiliyetler için değişik terimler vardır: Kâmil fitrat, nübüvvet melekessl, Namus-u Ekber, Cebrailü'l-A'zam gibi. Geniş bilgi için bk. Christian W. Troll, "Seyyid Ahmed Han ve İlmi Kelâmın On dokuzuncu Yüzyılda Yeniden Teşekkülü", trc. Şaban Ali Düzgün, *İslami Araştırmalar*, 8/1 (Sonbahar 1995): 54-58. [Son yıllarda ülkemizde, Kur'âniyyûn temelli olmak üzere neredeyse bütün görüşlerin -Seyyid Ahmed Han'a ve Kur'âniyyûn'a atfedilmeksizin- terviç edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Vahiy konusundaki bu iddianın da -çoğu zaman yarı örtük bir biçimde- dillendiriliyor oluşu şayan-ı dikkattir.]

anlaşılabileceğine dair ikame edilen ilimler zahirperest Arapların sonradan uydurduğu ve Kur'ân'ın aslı ile uyuşmayan şeylerdir. O halde tefsirin esası addedilen böyle şeylere dayalı olarak Kur'ân'ı anlamaya ve yorumlamaya çalışmak hatalıdır.¹⁴

Kur'âniyyûn akımına mensup müellifler, bir yandan hadisleri ve dolayısıyla ashâb ve tâbiûndan intikal eden rivâyet literatürünü reddederken öte yandan tabiatta değişmez bir sebep-sonuç ilişkisini varsaydıkları için âyetler hakkında kendi akıllarını esas tutup keyfî yorumlar yapma yoluna sapmakta gecikmemiştir. Bu da çoğu zaman beraberinde kaçınılmaz çarpıtmaları getirmiştir. Ahmed Han'a göre, örneğin Hz. Âdem kıssası tamamen hayalî ve temsîlidir. “أدم” lafzıyla kastedilen bir şahıs değil nev-i beşerdir. Hz. İbrahim'in (as) ölü kuşları çağırma hadisesi, gördüğü bir rüyadan ibarettir.¹⁵ Hz. Yunus'u (as) balığın yutmuş olması mümkün değildir; dolayısıyla âyette¹⁶ geçen “الْفَقْم” lafzı yutmak olmayıp ağzıyla yakalamayı ifade eder. Hz. Mûsa'nın (as) denizi yarması şeklinde bir mucizesi yoktur; âyette¹⁷ onun suyu çekilmiş bir denizde yürümesinden bahsedilmektedir. Eğer bir mucize varsa, o da Hz. Mûsa ve kavminin sular çekilmişken geçmesi, ardından suların tekrar kabarıp Firavun ve askerlerini yutmasıdır.¹⁸ Çekrâlevî'ye göre Bakara 2/102. âyetinde geçen “şeytanlar”, pirlar ve hocalardır; “resûl” ise Kur'ân'dır. Fâtır 35/1. âyetinde ikişer, üçer, dörder diye bahsedilen, meleklerin kanatları değil namazın rekâtlarıdır.¹⁹ Mû'min 40/28. âyetinde imanını gizleyen adam Firavun'un kendisidir. Cuma namazı için yapılan nidâ (Cuma 62/9) ezan değil, nidâ-i Rabbânîdir ki o da Güneş'in gökyüzünde namaz vaktini belirleyen konumudur.²⁰

Kur'âniyyûn mensupları tarafından öne sürülen bu iddialara, hareket hakkında genel anlamda bir bakış açısı oluşturmaları ve günümüz tartışmalarının kökenini bizlere daha net gösterebilmesi adına yer verilmiştir. Şimdi de bu hareketin fikrî bileşenleri ve hangi kaynaklardan beslendiği sorularına cevap aranacaktır.

Fikrî Bileşenleri Açısından Kur'âniyyûn

Seyyid Ahmed Han'ın öncülük yaptığı Kur'âniyyûn hareketinin eklektik bir yapıda olduğu daha ilk bakışta anlaşılmaktadır. Farklı dînî, felsefî ve ideolojik yaklaşımların adeta bulamaç haline geldiği bu cereyan, başta hadisler olmak üzere İslâmî ilimler müktesebatını tümünden tasfiye etme gayretiyle son derece ilginç ve tenakuzlarla dolu bir mahiyetle arz-ı endâm etmiştir.

Öncelikle Ahmed Han'ın Kitab-ı Mukaddes'i oldukça fazla ve son derece itimat ederek kullandığı bilinmektedir.²¹ Buna karşın son derece güvenilir ve bir kısmı birçok farklı kanaldan gelerek birbirini tasdik eden hadislere bile retçi bir tutumla yaklaşması dikkat çekicidir. Nitekim onun ve takipçilerinin azami itimat ettikleri bu metinler, apaçık tahrifatlar ve tenakuzlar bir yana, senet açısından hadis literatüründeki en zayıf rivâyetler kadar bile güvenilir değildir. Ne var ki Ahmed Han'a göre, henüz orijinal metinle kıyaslanmayan ve hala şüpheli bulunan birkaç pasaj hariç bugünkü İncil tamamen orijinal metni ihtiva etmektedir.²²

Ahmed Han'ın oryantalistlerin görüşlerini de son derece makbul addettiği anlaşılmaktadır. Tefsirle ilgili görüşlerinden ötürü arkadaşı Muhsinü'l-Mülk'ün ona yazdığı şu satırlar gayet mânidardır:

¹⁴ İlgili çalışmada dağınık bir şekilde kaydedilmiş olan bu hususları kapsayan geniş bilgi için bk. Birışık, *Hind Altkütası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 351-431. Ayrıca bk. Troll, “Seyyid Ahmed Han ve İlm-i Kelâmın On dokuzuncu Yüzyılda Yeniden Teşekkülü”, 35-64.

¹⁵ Bu konunun tefsir literatürü açısından tahlili için bk. Yunus Emre Gördük, “Hz. İbrahim'e Kuşlarla Verilen Mesaj (Bakara/260. Âyet) Özelinde Bağlamın Tefsire Etkisi”, *Uluslararası Hz. İbrahim (as) ve Nübüvvet Sempozyumu (Şanlıurfa, 8-9 Kasım 2019)*, (İstanbul: Nidâ Yayıncılık, 2019), 2: 429-450.

¹⁶ Sâffât 37/142.

¹⁷ Şu'arâ 26/63.

¹⁸ Geniş bilgi için bk. Birışık, *Hind Altkütası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 371-384.

¹⁹ Aslında tam da bu noktada iddia sahiplerine, “Allah Kur'ân'da rekâttan söz etmediğine göre namazda rekât nereden çıktı?” diye sormak gerekmektedir. Bk. Öztürk, *Çağdaş İslam Düşüncesi ve Kur'âncılık*, 219.

²⁰ Geniş bilgi için bk. Birışık, *Hind Altkütası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 391-396.

²¹ Bk. Birışık, *Hind Altkütası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 386.

²² Troll, “Seyyid Ahmed Han ve İlm-i Kelâmın On dokuzuncu Yüzyılda Yeniden Teşekkülü”, 44.

“Sen Müslüman müfessirlere iyiden iyiye küfürler edip onları Yahudi mukallidi diye yaftalarken, günümüzün dinsizlerinin sözleri üzerine öylesine inanç besliyorsun ki, onları araştırılıp sağlamlığı ortaya konulmuş yakînî bilgiler olarak kabul edip (anlama açısından) âyetler için Kur’ânî model olarak takdim ediyorsun. Komik olan şudur ki sen bu görüşleri te’vîl bile etmiyorsun, (bunları te’vîl etmeyi küfür kabul ediyor olmalısın!) aksine Kur’ân’ın sahih ve aslî tefsiri olarak anlıyorsun. Halbuki ne siyâk-ı kelâm, ne elfâz-ı Kur’ânî ve ne de Arap kullanışı bunları desteklemektedir.”²³

Yukarıda verilen bilgilere ilişkin bir parantez daha açacak olursak, Seyyid Ahmed Han’ın en çok etkilendiği oryantalistin William Muir olduğu bilinmektedir. Muir’in *The Coran* adlı eserinin ilk kısmı Batılı okuru Kur’ân’a dair fikir sahibi etmeye -ki ona göre Kur’ân’ı Hz. Peygamber (sas) yazmıştır- yöneliktir. İkinci kısmın amacı ise -Müslüman okura hitaben ve Kur’ân’dan ayetlere dayanarak-, mevcut Kitab-ı Mukaddes’in Hz. Peygamber (sas) dönemindekiyle aynı olduğuna inandırmak ve dolayısıyla eldeki Hristiyan kutsal kitabının, genel inanın aksine tahrif edilmediği düşüncesine ikna etmektir.²⁴ Görünen o ki Ahmed Han bu ve benzeri çalışmalardan fazlasıyla etkilenmiştir.

Muir’in ilgili eserinde Kur’ân metninin günümüze sağlam bir şekilde ulaştığını kabul etmesi ayrıca dikkat çekicidir. Aslında o, bir yandan bunu kabul ederek olumlu bir tablo çizmiş diğer yandan Kur’ân metninin Allah’a değil Peygamber’e ait olduğunu vurgulayarak meseleyi kökten baltalama gayretine girmiş görüntüsü vermektedir. Bu yönüyle Seyyid Ahmed Han ve takipçilerinin onu izlediğini söylemenin mümkün olduğu kanaatindeyiz. Zira onlar da Kur’ân’ın metninde asla bir değişiklik kabul etmezken âyetlerin anlamlarını tahrif etmekten geri durmamışlar; daha önemlisi, genel fikriyat itibarıyla vahyin nübüvvet melekesinin bir sonucu olduğunu ve melek tarafından getirilmediğini söyleyerek, elfaz-ı Kur’ân’ın Allah’a değil Hz. Peygamber’e ait olduğunu dolaylı yoldan iddia etmişlerdir. Günümüzde de doğrudan ifade etmekten çekinilen aynı görüşün, zaman zaman bir takım kelime oyunları ile dillendirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Meselenin bu noktasında oryantalizmin İslam’a nasıl baktığına da kısaca değinmek faydalı olacaktır. Oryantalizm, W. C. Smith (ö. 2000) tarafından “Batı’nın İslâmî malzemeye akıllı tatbik etmesi.” şeklinde tarif edilmiştir. Fakat söz konusu edilen akıl, hiç şüphe yok ki vahyî bilgiye yer vermeyen, müteâl boyutu tanımayan, kutsal kutsal dışı olarak ele alan, çoğu zaman “doğru”yu ya totoloji ile sınırlandıran yahut empirik doğrulamaya bağlı kılan, gerisini ise “saçma” sayan Batı aklıdır. Kierkegaard’ın (ö. 1855) “İman akıldışılıktır.” demesinin, A. Camus’nun (ö. 1960) “Hayat anlamsızlıktır.” diye yakınmasının arka planında işte bu Batı rasyonelliği yatmaktadır. Bazı Batılı ilahiyatçıları “Allah’sız din” veya “Dinsiz ahlak” aramaya sevk eden yahut en azından “İncil’i mitolojiden arındırma” gibi yollarla Hristiyanlığın sekülerize edilmemiş çok az kısmını laikleştiren de yine bu rasyonellik anlayışıdır.²⁵ Oysaki Ahmed Hamdi Akseki’nin (ö. 1951) tespitiyle, Hristiyanlıkta din ve iman esasları ile aklın hükümleri arasında tenakuz olmakla birlikte yine de onlara iman vaciptir. İşte Batı’da din konusunda görülen irrasyonelliğin de din aleyhtarlığının temelinde bu “tenakuza inanma” vardır. Nitekim hiçbir Hristiyan, din alanında aklın gösterdiği yoldan gidemez. Dolayısıyla Batılının din aleyhtarlığı bu bakımdan doğrudur. Oysaki Elmalılı Hamdi’nin (ö. 1942) de belirttiği gibi, İslâm açısından din, ilmî yönü olan bir tapınma şeklidir. Eğer din sadece hissî bir şey olsaydı, makuliyeti engellerdi. İslam’da ise akıl ve his dengesi vardır. Avrupa’da dinî vicdan bu dengeyi bulamamış ve din akıldışılık (irrasyonellik) üzerine kurulmaya

²³ Birışık, *Hind Altıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 370.

²⁴ Muir’in söz konusu eseri ile ilgili geniş bilgi için bk. Bilal Gökçır, “İngiliz Oryantalist-Misyoner Literatüründe Kur’ân ve Peygamber”, *VII. Kutlu Doğum Sempozyumu-Tebliğler (Isparta, 19 Nisan 2004)*, (Isparta: Tuğra Matbaası, 2006), 239-244.

²⁵ Mehmet S. Aydın, “Rasyonel Düşünce ve İslam Modernizmi”, *I. İslam Düşüncesi Sempozyumu (Trabzon, 21-23 Ekim 1993)*, haz. Mehmet Bekaroğlu, (İstanbul: Beyan Yayınları, ts.): 151.

çalışılmıştır. Bu da ortaya nazarî bir durum çıkarmıştır. Neticede bugünkü Avrupa medeniyeti, his ve zihniyet yönü birbirine zıt olan çatlak bir medeniyettir.²⁶

Hind Alt Kıtası'ndaki duruma gelecek olursak; Büyük Britanya Krallığı'nın resmen etki alanına giren bölgeye gönderilen misyonerlerin, ilim ve siyaset adamlarının İslâmî konularda ortaya attıkları iddialar karşısında, yenilmişlik psikolojisi içerisinde bulunan bazı ilim adamlarının, faturayı ilerleme ve gelişmeye engel teşkil ettiğini düşündükleri din anlayışına kesmiş oldukları bir vakıadır. Bu din anlayışını besleyen asıl kaynak da yine onlara göre hadislerdir. Bölgede XVII. yüzyıldan itibaren din adamları ile sık sık münazaralar yapan misyonerler ve İngiliz hakimiyeti yıllarında eğitim, bilim ve siyaset adamı olarak bulunan Sir William Muir, Aloys Sprenger (ö. 1893), Josef Horovitz (ö. 1931), Sir Thomas Walker Arnold (ö. 1930), Arthur Stanley Tritton (ö. 1973) ve Otto Spies (ö. 1981) gibi oryantalistler bu değişimin hızlanmasında etkili olmuştur.²⁷ Seyyid Ahmed Han'ın hadis konusundaki görüşlerinin Ignaz Goldziher (ö. 1921) ve Joseph Schacht (ö. 1969) gibi oryantalistlerce savunulan iddialarla benzeştiği söylenebilir.²⁸ Goldziher, hadis diye sunulan metinlerin Hz. Muhammed'le (sas) doğrudan ilgisi bulunmadığını, bunların siyasî çatışmalar ve fırka ihtilâflarında, tarafların kendi görüşlerini destekleme teşebbüsünden ibaret olduğunu iddia etmiştir.²⁹ Öte yandan Hindistan'ın bağımsızlık mücadelesinde İngilizlere karşı savaşmak yerine onlara çeşitli yardımlarda bulunan Ahmed Han, 1857 yılında başlatılan ve Hint tarihine "Sipahi Ayaklanması" olarak geçen hareket sırasında tamamen İngilizler'e bağlı kalmıştır. Savaşın sona, yapmış olduğu hizmetlerden dolayı kendisine "Star of India" (Hint Yıldızı) nişanının "Companion" rütbesi; sonraki dönemlerde yine İngilizler lehine yapmış olduğu siyasi faaliyetlerden dolayı "Sir" ve "Knight Commander of the Star of India" (Hint yıldızı nişanının şövalye kumandanı) unvanı verilmiştir.³⁰ Ayrıca 1889'da Edinburg Üniversitesi tarafından fahri doktor unvanıyla taltif edilen Ahmed Han, siyasi görüş bakımından, çağdaşı olan Cemaleddin-i Afganî'nin temsil ettiği panislamizme muhaliftir. O, Hint Müslümanlarını İslam dünyasının diğer bölgelerinden, özellikle de Osmanlı'dan ayrı tutarak cihanşümûl bir İslam hilafetine karşı çıkmış hatta Hint Müslümanları arasına bile ihtilaflar sokmakla itham edilmiştir.³¹

Seyyid Ahmed Han'ın 1869-1870 yılları zarfında İngiltere'de (Britanya) geçirdiği on yedi aylık sürenin, hayatında köklü izler bıraktığı belirtilmiştir. Hindistan'a dönünce Aligarh'ta, daha sonra ismi "Aligarh Muslim University" olan "Mohammadan Anglo-Oriental College (High School)" adlı okulu kurmuş, bu okulun açılışını ise yine Sir William Muir yapmıştır.³² Özellikle bu aşamadan sonraki fikir ve çalışmaları İngilizleri hoşnut ederken Müslümanları üzmüş ve öfkelenmiştir. Çünkü Batı'da gelişen determinist tabiat felsefesini esas alarak, buna ters düştüğüne kanaat getirdiği bütün İslâmî unsurları ya reddetmiş ya da keyfi bir tutumla yorumlamıştır.³³

Bu çerçevede mütalaa edildiği zaman, temelini Ahmed Han'ın attığı akımın İngilizlerin maddî sömürü ile birlikte kültürel anlamda da sömürgeleştirdiği bölgelerin belki de en önemlisi olan

²⁶ Aydın, "Rasyonel Düşünce ve İslam Modernizmi", 152.

²⁷ Abdülhamit Birişik, "Kur'âniyyûn", 26: 428.

²⁸ Öztürk, *Çağdaş İslam Düşüncesi ve Kur'âncılık*, 188.

²⁹ Tahsin Görgün, "Goldziher (Metodu)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 107.

³⁰ Yine Kur'âniyyûn hareketi mensuplarından İnâyetullah Han el-Meşrikî'nin oryantalistlerden yoğun bir şekilde etkilendiği, "International Congress of Orientalists"ın bir üyesi olduğu, Reichsbank'ın başkanı Dr. Schacht vasıtasıyla yetmiş bin rupi yardım aldığı bilinmekte ve Almanya Altın Madalyasıyla ödüllendirilmesinin, yaptığı çalışmalardan memnun kalınmasından ötürü olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Birişik, *Hind Altıktası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 411, 416.

³¹ Bk. Öz, "Ahmed Han, Seyyid", 2: 73-74.

³² Seyyid Ahmed Han'ın İngiltere seyahatinin iki sebebinden biri, onun Sir William Muir'in misyonerlere yardımcı olmak amacıyla yazdığı "Life of Mahomet" adlı kitabına cevap olarak yazmayı planladığı eser için malzeme toplamak olduğu belirtilmektedir. Diğer sebep ise kurmayı tasarladığı eğitim kurumu için İngiliz eğitim müesseselerini incelemektir. Neticede William Muir'in, Ahmed Han tarafından kurulan okulun açılışını yapması, işin vardıgı nokta açısından dikkate şâyandır. Bk. Birişik, *Hind Altıktası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 364-365.

³³ Geniş bilgi için bk. Troll, "Seyyid Ahmed Han ve İlm-i Kelâmın On dokuzuncu Yüzyılda Yeniden Teşekkülü": 51-54; Birişik, *Hind Altıktası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 362-368.

Hindistan’da ortaya çıkması, İslam’a karşı oryantalistik taarruz açısından hiç de şaşırtıcı değildir. Nitekim -kabulü daha mümkün, intişarı daha süratli kılacak bir biçimde- görünüşte İslam topraklarında boy veren, Müslümanlar tarafından ihdâs edilen ve etkileri günümüze kadar ulaşan bu cereyan; yüz belki iki yüz yıl ötesi için organize planlar hazırlamakla meşhur İngiliz siyaseti hesaba katıldığı zaman oldukça şüpheli bir yapı arz etmektedir. Kısacası menşe itibarıyla Hind Alt Kıtası’nda ortaya çıkan Kur’âniyyûn hareketinin, farklı sebep ve koşulların yanı sıra oryantalistlerin faaliyetleriyle çok yakından ilgili olduğunu söylemenin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz. Öyle anlaşıyor ki Ahmed Han, özellikle oryantalistlerin etkisi altında adeta ezilerek; Batı’ya karşı maddî planda mağlubiyetin körüklediği hayranlık ve aşağılık kompleksiyle memlû bir vaziyette, kendine has bir din anlayışına sahip olmuş, İslamiyet’i bu anlayışa uydurmak maksadıyla bazı teoriler geliştirmiş ve kabulü mümkün olmayan -çoğu zaman tutarsız ve çelişkili- yorumlara girişmiştir. Kendi zamanındaki İslam toplumunun ve İslâmî ilimler geleneğinin siyasî ve hukukî problemlere çözüm bulma dinamizminden mahrum olduğunu ileri sürmesi de aynı yabancı menşeli tesirlere ve komplekse bağlanabilir.³⁴

Kur’âniyyûn akımına göre tek makbul kaynak Kur’ân olunca, Kur’ân’ın nasıl anlaşılması gerektiği konusunda, sünnet/hadîs, sahâbe kavli, tâbiûn uygulamaları, müçtehitlerin istihraç ve istinbatları gibi her türlü otorite devre dışı bırakılmaktadır. Aslında bu türlü bir yaklaşımla Kur’ân’a muhatap olma iddiasındakiler sonuç itibarıyla -isteyerek yahut istemeyerek- kendilerini peygamber yerine koymuş olmaktadır. Çünkü Kur’ân’ın yegâne şer’î kaynak oluşu, zamanında sadece Hz. Peygamber (sas) için geçerli olmuş bir durumdur. Kaldı ki O bile İslam dinini bir bütün olarak kendi keyfine göre değil Allah Teâlâ’nın talimatıyla, sürekli O’nun kontrol ve korumasıyla tesis etmiştir. Diğer bir deyişle Hz. Peygamber (sas) doğrudan Allah Teâlâ ile muhatap olduğu için istisnâdır ve geriye kalan Müslümanların hiçbirisi muallim, rehber ve model yani “Sünnet” olmaksızın dinini sadece Kur’ân’dan öğrenmemiştir. Haddizâtında böyle bir şey zaten imkân haricindedir. Bu durumda hadîslerle ve ashâbın pratikleriyle bize ulaşan sünneti reddedenler için, kendi akıl, nefis ve hevâlarından gayri herhangi bir otorite kalmamaktadır. Böylesine fâsit bir kısır döngüyü ve çelişkilerle dolu bir zihinsel sarmalı doğru gören aklın da güvenilecek sâlim bir akıl olmadığı âşikârdır.

Bu meyanda Kur’âniyyûn’un yakından ilgili olduğu bir diğer unsur, kökeninde yine Batı düşüncesi ve oryantalistlerin bulunduğu, Kur’ân’a ve İslâmî hükümlere “Tarihselci” yaklaşımdır. Sözlük anlamı itibarıyla tarihe aidiyet anlamını ifade eden “tarihsellik” (historicity) kavramı, bir konunun tarihe ilişkin olduğu, bir olayın tarih içerisinde meydana geldiği, o olayın zamansallığı ve bir tarihte ortaya çıkan fikir, görüş ve değerlerin söz konusu tarihe aidiyeti ve dolayısıyla geçerliliklerinin de dönemsel ve yerel olduğu gibi anlamları ifade etmektedir. İlk bakışta tarihin önemini vurgulayarak tarihi ve tarihselliği esas almak anlamına gelen “tarihselcilik” (historicism), kavramsal olarak, eleştirel tarih yazıcılığının metodolojik ve epistemolojik ön kabullerinden hareketle, insan doğasını ve toplumu tarih dışı bir perspektiften anlamamanın imkânsız olduğunu, insanî durum ve meselelere dair bilginin tarihsel bir karakter taşıdığını ifade etmek için kullanılmaktadır. Bununla birlikte, bir kültürün, bir dinin, bir ahlâk sisteminin vb. ancak kendi tarihsel bağlamı içinde anlaşılabilceğini ifade eden tarihselcilik, aynı zamanda değişmez, zaman dışı ve evrensel rasyonelite ve ahlâk standartlarının var olmadığını, tarihsel birer hadise olarak bunların evrensel kategoriler olarak görülmeyeceğini ifade eder.³⁵

³⁴ Bk. Öz, “Ahmed Han, Seyyid”, 2: 75.

³⁵ Tarihsicilik (historism) kavramı ise, tarihsel işleyişe dair bir yasanın varlığı fikrini temel alarak, tarihte bir bütünlük, tek anlamlılık ve genel geçerlilik olduğunu kabul eden bütün tarih felsefelerini ve tarihsel seyrin sabit ve değişmez yasaları olduğunu savunarak tarihi bilimselleştirmeyi amaçlayan tarih yorumlarını ve bu anlayıştan hareketle geliştirilen kuramları ifade etmek için kullanılmaktadır. Bk. Şevket Kotan, “Kur’ân’ı Anlama ve Yorumlamada Tarihselci Yaklaşım ve Sorunları”, *Dinî Hükümlerin Kaynağı ve Dinî Metinlerin Anlaşılması Konusundaki Çağdaş Yaklaşımlar Çalıştayı (18-19 Aralık 2009)*, (Ankara: TDV, 2010): 406-407.

Tıpkı Kur'âniyyûn'da olduğu gibi “tarihselci” diye nitelenenlerin de bir yelpaze oluşturacak şekilde farklı tarihselcilik anlayışlarına sahip oldukları söylenebilir.³⁶ Genel anlamda tarihsel yorum, metnin kendi tarihselliğindeki anlamını kavrayıp onu başka bir tarihselliğe taşımayı hedeflemektedir. Buna göre metnin değişmesi değil, bilakis anlamın taşınacak ortamda da geçerliliğinin, sürekliliğinin sağlanması söz konusudur. Kur'an'ın tarihselliği hakkındaki tartışmalarda ise farklı anlayışların olduğu görülmektedir. Bu konudaki uç nokta, “Kur'an hükümlerinin sadece indiği döneme ait olduğu” şeklindeki yaklaşımdır.³⁷ Kur'ânî hükümlerin kendi zamanında yani geçmişte kaldığı kastedilerek tarihsel olduğunun kabulü, “şu hükümler günümüze şöyle taşınmalıdır.” şeklinde reform önerisiyle ortaya çıkan tarihselci yaklaşımın da ötesine geçmekte; “din” denilen sistem (akaid-ahkâm-amel-ahlâk) bütünü, pratikleri, kayıtları ve sınırları olmayan salt bir öğretiyeye indirgemektedir. Nitekim akideyle birlikte hayata dâir haramlar-helâller, ödevler-yasaklar yani pratikler bütünü önermeyen ve muhatapların ameliyle ilgilenmeyen bir yapıya din denilmesi mümkün değildir.

Kur'âniyyûn mensupları, hareketin tabiatı gereği elde bulunan sahih tek kaynağın Kur'ân olduğu iddiasındadır. Aslında onlar Kur'ân dışında hiçbir otorite tanımadıkları ve âyetleri de kıyasıya tevil ederek, zamanın şartları ve kendi akılları doğrultusunda istedikleri sonuca ulaşabildikleri için tarihselci bakışa ihtiyaç duymaları anlamlı görünmemektedir. Çünkü ilk nüzul ortamında âyetlerin nasıl anlaşıldığı ve nasıl uygulandığının onlara göre bir değeri bulunmamaktadır. Zaten bu bilgiye ulaşmak da yine onlara göre mümkün değildir. Durum böyle olduğu halde, yegâne makbul sahih kaynak addettikleri metne de tarihselci bakış açısıyla yaklaşmayı ihmal etmedikleri anlaşılmaktadır. Sünnet/hadîs, sahâbe kavli, tabiînden gelen rivâyetler, icma, kıyas gibi delilleri kabul etmeyen, kıyasıya akılcı-tevilci bu anlayışın, gerek gördüğünde Kur'ânî hükümlerle ilgili tarihselci bakışa da sahip olduğu düşünülürse, dinden geriye pek bir şeyin kalmayacağını tahmin etmek güç olmasa gerektir.

Kur'âniyyûn mensubu müelliflerin genel anlamda kendi akıllarını her ölçünün üzerinde gördükleri için ibadetler konusunda reformist bir anlayış izledikleri bilinmektedir. Namazın vakitleri, rek'at sayısı, kılınış âdâb ve erkânı ile ibadetlere ilişkin diğer konularda hadîsleri devre dışı bırakan ve sözde sadece Kur'ân'a dayanan değişiklikler yaptıkları da kendi beyanlarıyla sabittir.³⁸ Ancak bu noktada yukarıda söylenenlerle de ilişkili olarak, Kur'âniyyûn akımının önde gelen temsilcilerinden biri olan İneyetullah el-Meşrikî'nin namaz hakkındaki görüşleri, tarihselci tasfiyenin tipik bir örneğidir. Ona göre namaz belli bir zaman dilimine mahsus bir uygulamadır. İlk dönemde emredilmesinin hikmeti insanları eğitmektir. Mescitte toplanma, safların düzgün olması, vakte riayet, sessizlik gibi esaslar tıpkı askerlerin eğitimine benzemektedir. Asıl olan salâtın fahşâ ve münkerden alıkoyması olup Allah'ın zikri yanında namazın ne sözü ne de lüzumu olabilir.³⁹ O halde asıl olan Allah'ı zikretmek ve bunlardan (fahşâ-münker) uzak durmaktır. Dolayısıyla salât her gün beş defa yapılması gereken bir ibadet değildir.⁴⁰

Kur'âniyyûn'un, yukarıda kaydedilen hususlarla birlikte mütalaa edilecek diğer bir özelliği, mezhepleri inkâr eden, dolayısıyla mezhep imamlarını ve müçtehitleri tahkir ve tezyif eden, bir bakıma “Neo-Selefi”⁴¹ diye adlandırılabilir zihnin önerdiği mezhepsiz İslam dilidir. Hareketin içine düşmüş olduğu bu durum, kabul ettikleri ve bağlı oldukları fikrî altyapının tabiatı gereğidir; gelenek adına ne varsa toptan inkâr edilecektir. Pek tabii ki buna mezhepler ve içtihatlar da dahildir.

³⁶ Bk. İshak Özgel, “Tarihselcilik Düşüncesi Bağlamında Kur'ân'ın Tarihsel Yorumu”, *Dinî Hükümlerin Kaynağı ve Dinî Metinlerin Anlaşılması Konusundaki Çağdaş Yaklaşımlar Çalıştayı (18-19 Aralık 2009)*, (Ankara: TDV, 2010): 281-282.

³⁷ Geniş bilgi için bk. Özgel, “Tarihselcilik Düşüncesi Bağlamında Kur'ân'ın Tarihsel Yorumu”, 249-302.

³⁸ Bk. Birşık, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 359.

³⁹ Bu iddia Ankebut 29/45. âyete dayandırılmaktadır.

⁴⁰ Bk. Birşık, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 419-420.

⁴¹ Neo-Selefilik bir mezhep değil daha ziyade bir zihniyetin adıdır. Fanatik, dışlamacı, ötekileştirici ve tekfir edici bütün gruplara verilen ortak isimdir. Geniş bilgi için bk. Mehmet Kubat, “Selefiyye İle Neo-Selefilik Kesişen ve Ayrışan Yönleri”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 6/2 (2017): 124-142.

Çünkü müçtehitler ve mezhepler kabul edildiğinde, fikhî delillerin çıkarılmış olduğu hadisler, yine fıkhîta delil olarak kullanılan icma ve kıyas gibi esaslar da kabul edilmiş olacaktır. Oysa onlara göre Kur’ân’dan başka otorite yoktur. Örneğin Çekrâlevî’ye göre herkesin kendi mezhebine ya da keyfine göre namaz kılması küfürdür. Bilinen namaz vakitleri sünnet/hadîs temelli İslâm geleneğinden değil doğrudan âyetlerden çıkmaktadır. Kur’ân’da olmayan bir işin yapılması; söz gelimi ezan okunması küfürdür. “Ehl-i hadîs”, Allah’ın hükmü karşısına eski peygamberlerin sözlerini çıkaran kimselerin tamamıdır. Buna müşrikler ve Firavun da dahildir.⁴²

Seyyid Ahmed Han’ı, diğer modernistlerle birlikte “Neo-Mutezilizm”in de temsilcileri sayan müellifler olmuştur.⁴³ Bazı araştırmacılar ise onların bizzat kendilerini Neo-Mutezilî diye tavsif ettiklerini belirtmektedir.⁴⁴ Her ne kadar Ahmed Han’ın her konuda Mutezile’yi takip ettiğini söylemek mümkün değilse de onun ve takipçilerinin Neo-Mutezilî olduğu şeklindeki tespitte hakikat payının büyük olduğu görünmektedir.⁴⁵

Mutezile, dinî düşünce alanında akla büyük önem veren ve aklî tartışma metodunu ilk kullanan ekollerden biridir. Mutezilî düşüncede akılcılık, nasların anlamlandırılmasında ve naslardan bağımsız hüküm çıkarmada kullanılan akıl eksenli yöntemi ifade eder. Buna göre nasların anlaşılması ve yorumlanmasında akli esas almak temel prensiptir. Ayrıca aklın hüküm verme yetkisinin bulunduğu kabul edilmiştir. Dolayısıyla Mutezilede akıl, dini metinlerin yanında başlı başına bir otorite sayılmakta, aklın kendi imkanlarıyla edindiği bilgilere vucûb derecesinde değer verilmekte, din ve akıl tarafından keşfedilebilen ilkelerin birbiriyle uyumlu olduğu ve birbirini tamamladığı kabul edilmektedir. İslam modernistleri de dini metinleri akılcı bir yöntemle, Batı düşünce ve bilimine uygun bir şekilde anlamlandırmakta ve yorumlamaktadır. Bu bakımdan Ahmed Han ve onun metodunu izleyen Emir Ali (ö. 1928) Hindistan’daki Müslümanların varlıklarını sürdürüp ileri gidebilmelerini, Batılı değerleri kabul etme koşuluna bağlayan kimselerdir.⁴⁶

Ahmed Han, İslam’ı naturalizmle de birleştirmeye çalışarak İslamî anlayıştaki doğaüstü olayları ve mucize anlatılarını tabiata uygunluk açısından değerlendirmiştir. Ona göre tabiat, tüm organik, inorganik ve beşerî aktivitelerin bağlı bulunduğu mekanik kurallar bütünüdür. İnsanoğlunun düşünce ve hareketleri hatta inançları, tabiat kanunlarının farklı birer parçasıdır. Ahmed Han bu açıdan bakıldığında Natüralizmin Allah’ı inkârı gerektiren bir sistem olmadığını söyleyerek, herhangi bir dinin doğru olup olmadığının, söz konusu dinin insan fitratıyla veya tabiatla uyum içinde bulunmasıyla doğru orantılı görür. Hem insan hem de tabiat Allah’tan geldiğine göre, aralarında bir zıtlık bulunamaz. Zira “İslam tabiattır, tabiat da İslam’dır”.⁴⁷ Aslında onun bu düşünceyle teyit etmeye çalıştığı hususlardan biri, tabiatla sebep-sonuç ilişkisi dairesinde herhangi bir olağanüstülüğün bulunmadığı, bu bakımdan dinî metinlerde geçen mucizelerin de gerçek olmadığıdır. Yine bu yaklaşımın evrimci düşünceyi desteklediği de anlaşılmaktadır. Çünkü insanın kökeni hakkında, Hz. Âdem’in (as) cennetten dünyaya indirildiğini ve insanların ilk atası olduğunu söylemek olağanüstü iken, buna karşın insanoğlunun zaman içinde insan altı ilkel türlerden şimdiki haline evrimle geçiş yaptığını iddia etmek olağan ve tabiidir.⁴⁸ Tahmin edileceği gibi bu bakış açısı,

⁴² Bk. Birişik, *Hind Altkütası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 389-394.

⁴³ Geniş bilgi için bk. Detlev Halid, “Neo-Mutezilizm’in Bazı Tezahürleri”, trc. Mahmut Ay, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/1 (2003): 423-451.

⁴⁴ Bk. Aydın, “Mu’tezile Akılcılığı ve Modernist Düşüncedeki İzleri/Yansımaları”, 40-41; Samet Karahüseyin, “Klasik Düşünceden Modern Düşünceye, Mu’tezile ve Yeni Mu’tezile Söylemi”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 9/2 (Temmuz 2019): 355.

⁴⁵ Adile Tahirova, “Mötazilânın Son Dövrlerde Görülen Təsiri”, *Bakı Dövlət Universiteti İlahiyyat Fakültəsinin Elmi Məcmuəsi* 10 (Eylül 2008): 88.

⁴⁶ Aydın, “Mu’tezile Akılcılığı ve Modernist Düşüncedeki İzleri/Yansımaları”, 43-44.

⁴⁷ Aydın, “Mu’tezile Akılcılığı ve Modernist Düşüncedeki İzleri/Yansımaları”, 46; Öz, “Ahmed Han, Seyyid”, 2: 74.

⁴⁸ Seyyid Ahmed Han’dan etkilendiği bilinen Ömer Rıza Doğrul (ö. 1952) ve Muhammed Esed’in (ö. 1992), Hz. Âdem’le ilgili Kur’ân’daki bahisleri sembolik kabul ederek “Âdem” ile kastedilenin “Nev-i beşer” olduğunu söylemelerinin altında yatan temel anlayış da bunu tasdik etmektedir. Bk. Ömer Rıza Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, (İstanbul: Bilgi Basım ve Yayınevi, 1955), 1: 23-25, 118-119, 122, 260-263; 2: 800; Muhammed Esed, *Kur’ân Mesajı*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 1: 11-12; 94, 101, 132-133; 269-274;

Hız. İsa'nın (as) sebep-sonuç ilişkisine uymayan bir şekilde babasız dünyaya geliş mucizesini de reddedecektir.

Bu çerçevede Seyyid Ahmed Han'ın fikirlerinden, Pozitivizm, Hristiyanlık ve Batı'nın o dönemde etkin olan Ateizmiyle uzlaşma sağlamak istediği anlaşılmaktadır. İslam'ın din dışı olan şeyleri de kapsadığını düşünen Ahmed Han, ateist bir insanın benimsediği asgari düzeydeki inançların İslam akidesinin temelini oluşturduğunu belirtmiştir. Batı tandanslı pozitivist yaklaşıma sahip Ahmed Han, takipçileri ve onlar gibi düşünen modernistlere göre dini gelenek, insanın ihtiyaçlarını karşılayan ve değer üretmek için anlamlandırılmayı bekleyen olgular ve olaylar dizisidir.⁴⁹

Hâsıl-ı kelâm, buraya kadarki kısımda farklı yönlerden tavsif edilmeye çalışılan Kur'âncılık/Kur'âniyyûn akımının Hristiyanlık, oryantalizm, modernizm, pozitivizm, tarihselcilik, natüralizm, neo-mutezilizm, mezhepsiz İslamcılık anlamında neo-selefizm, evrimci düşünce, hatta deizm ve nihayet ateizm gibi farklı felsefî-siyasi-ideolojik eksenlerden hem beslenen-etkilenen hem de onlarla farklı açılardan benzeşen, eklektik yapısı sebebiyle tanımlanması müşkil bir hareket olduğu görülmektedir. Sıralanan özelliklere kimi zaman âyetlerin zâhir anlamlarını inkâr edip lafızlara keyfî ve ilgisiz anlamlar yükledikleri için neo-bâtınîlik de eklenmelidir.

Güncel İzdüşüm ve Değerlendirme

Kur'âniyyûn'un fikrî bileşenlerine dair kısaca değinilmeye çalışılan farklı unsurların her biri uzun ve detaylı birer araştırmaya konu olacak kadar önemlidir. Bu çalışmada her birine kısa birer işaretle iktifâ edilmesinin sebebi, Kur'âniyyûn temelli dilin ve yine bu eksenlerdeki faaliyetlerin kökeninde nelerin olduğuna dair bir kapı aralamaktır.

Günümüzde, temeli yüz elli yıl kadar önce atılmış olan Kur'âniyyûn akımının çağdaş iz düşümü olduğu anlaşılan fikrî zeminden beslenen, hatta daha doğrusu çoğu söylemleriyle onların kötü birer taklidinden ibaret olan odakların, basın-yayın organlarının ve nihayet -çoğunlukla- medyatik figürlerin, sürekli "yok" üzerine kurulu inkâr-yıkım eksenli negatif bir dil geliştirdikleri görülmektedir.

Kur'âniyyûn'un öne sürdüğü fikirleri farklı kisvelerle günümüze taşıyanlardaki en temel çelişki; başta namaz olmak üzere fiilî ve kavli sünnetle şekillenip bize kadar ulaşan oruç, hac, zekât gibi bütün pratiklerde geleneği peşinen kabullenip, daha sonra sanki bu gelenek yokmuş gibi davranma halidir. Harfî harfine gelenekten öğrendikleri şeyleri zorlama, hatta kimi zaman tümüyle münasebetsiz tevillerle Kur'ân'a dayandırma gayreti, bu akımın ve devamı niteliğinde olan "Kur'âncılık/Meâlcilik" akımının tipik özelliği durumundadır.⁵⁰

Söz konusu temsilcilerin ikinci en önemli özelliği, geçmiş asırlardaki ulemâyı, Kur'ân'ı ve dini anlamamış olmakla suçlamaları, dahası hem kendi zamanlarındaki âlimlere hem de kadîm ulemaya yönelik saldırgan ve müstehzî bir üslup kullanmalarındır.⁵¹

Dikkat çekici bir diğer özellikleri, dînî/ilmî konulara temelsiz, iç tutarlılığı olmayan, parçacı ve pragmatist bir tavırla yaklaşmalarıdır. Bu yaklaşım, işlerine gelmeyen yerde inkâr ettikleri bir hususu, işe yarayacağını umdukları yerde kullanmaktan çekinmemeleri şeklinde tezahür etmektedir. Örneğin melek diye bir şeyin olmadığını, melek diye bahsedilen şeylerin Allah tarafından konulan kanun ve kuvveler olduğunu iddia eden Seyyid Ahmed Han; yeri geldiğinde çok rahat bir şekilde "Allah her şeyi bilme yeteneğini insan nev'ine bahsettikten sonra meleklere dönüp 'Öyleyse insan

Akpınar, Ali, "Tanrı Buyruğu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 571-572; İsmail Çalışkan, *Muhammed Esed ve Düşünce Dünyası*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2009), 171-172.

⁴⁹ Aydın, "Mu'tezile Akılcılığı ve Modernist Düşüncedeki İzleri/Yansımaları", 42, 47.

⁵⁰ Geniş bilgi ve meâlciliğin eleştirisi için bk. 211-232.

⁵¹ İlgili örnekler için bk. Birışık, Hind Altıntası Düşünce ve Tefsir Ekolleri, 394-396, 442-444.

nev'ine tevdi edilen ne varsa onları söyleyin bakalım' dedi ve melekler aciz kaldı..." diyebilmektedir.⁵²

Şaşırtıcı bir benzerlikle başta Hz. Peygamber'i (sas) [hâşâ] adeta bir postacı düzeyine indirgeyip O'nun teşrî yetkisini gasp teşebbüsü, tek otorite olarak Kur'an'ın kabul edilmesi ve fakat keyfî tevil ve yorumlarla anlamın saptırılmaya çalışılması, "üçüncü asra kadar yazılmamıştı" iftirasıyla hadislere yapılan hücum, rivâyet birikimini ve kadim müktesebatı yok sayma, mezhepleri ve müçtehit ulemâyı tahfif ve tahkir etme; mucize, kerâmet, melek, cin, şeytan, Mi'rac, kabir azabı, şefaât gibi esasları inkâr etme; Kur'an kıssaları, Hz. Âdem, cennet, cehennem tasvirlerinin sembolik olduğunu iddia etme; oruç tutulacak zamanı serbest addedip Ramazan'ın dışında oruç ayı takdir etme, fetihleri gayr-i İslâmî ve barbarlık olarak niteleme, birbiriyle ilgisi olmayan âyetleri birbirini açıklıyormuş gibi lanse etme ve buna bağlı olarak absürt çıkarsamalarda bulunma, İslâmî ilimler sistematüğını tahkir ve tezyif etme, nihayet on beş asırlık geleneğı yani Ümmetin Müslümanlığını "uydurulmuş" diye niteleyerek yok sayma gibi birçok iddianın ölkemizde, özellikle de son zamanlarda sıkça dillendirildiğı ve savunulduğı dikkat çekicidir. Kur'âniyyûn akımı mensuplarıyla günümüz iddiacıları arasında zihnî açıdan pek fark yoksa da söylem açısından kimi zaman daha örtük bir dil kullandıkları söylenebilir. Bunun da sebebi gelecek olan tepkileri göze almayışları olmalıdır. Çok daha önemlisi, bu görüşleri Anadolu'da terviç etmeye çalışanların, asıl kaynaktan bahsetmemeye son derece özen göstererek bunları kendi fikirleri gibi takdim etmeleridir.

Netice itibariyle bugün gençleri dinden ve dinî pratiklerden; diğeri bir deyişle ibadetten uzaklaştıran birçok unsurla birlikte, işaret edilen negatif-yıkıcı dilin azımsanmayacak bir etkisi olduğı anlaşılmaktadır. Zira çağdaş Kur'âniyyûn müntesiplerinin günümüzde çeşitli rol ve fraksiyonlarla görünür olan figürlerinin inşâ ve tamir yerine sürekli inkâr ve tahribatla meşgul oldukları; on dört asır boyunca bütün ümmetçe müselleme addedilen esasları bile tahrip etmeye çalıştıkları görölmektedir. Nitekim sünneti tasfiye etmeye çalışarak Kur'an'ı kendi hevâlarına göre yorumlayan; kendini var kılmak adına asırlar boyu süregelen İslâmî ilimler müktesebâtını hiçe sayarak "Sizi kandırdılar, doğrusunu benden öğrenin!", "Şimdiye kadar anlamadılar, ben anlatayım!" yahut "Kur'an aslında böyle diyor, sizden gizlediler!" tarzındaki küstahça ve müfteriyâne mugalataların topluma manevî erozyondan başka getireceğı bir şey bulunmamaktadır.

Bunun yanında İslâmî/Kur'anî hükümlerin günümüzde geçerliliğini yitirdiğı iddiasıyla yapılan taarruzlar da ayrı bir koldan tahribatı desteklenmektedir. Son tahlilde -farklı ambalajlarda sunuluyor olsa da- gerçek manada tarihsel addedilenin bugüne dâir söyleyeceğı pek bir şey kalmamış demektir. Buna bağlı olarak uygulama zemini mazide kaldığı için günümüzde onu pratize etme gereğı de kalmamış demektir. Ayrıca Kur'an bugüne ve bize hitap etmiyorsa bizim de ona muhatap olmamız gerekmeyecektir.

Boyutları kabataslak ortaya konulmaya çalışılan bu yıkıma bilerek yahut bilmeyerek alet olan fraksiyon ve figürlerin tamamının -kendileri aksini iddia etseler bile- oryantalist anlayıştan beslenmiş/etkilenmiş olmaları dikkate şayandır. Seyyid Ahmed Han'ın ve takipçilerinin, üzerinden bir, bir buçuk asır geçmiş iddialarını; ayrıca yine birçok oryantalistin bundan onlarca yıl önce ortaya attıkları iddiaları sanki kendi görüşleriymiş gibi dillendirmekte oldukları dikkatten kaçmamaktadır.

Bu çerçevede sürekli yıkım ve inkâr bombardımanına maruz kalan gençlerin ümidi kırılmakta ve bu durum dinî/ilmî geleneğimize karşı güven yitimine sebebiyet vermektedir. Bahis mevzuu yıkıcı dili kullananların, gençlerin bugününe ve yarınına yönelik herhangi bir hayır-ıslah önerilerinin olmaması da ayrıca dikkate şayandır. Örneğın basılı, sözlü, görüntülü yayınlarında her ne hikmetse iman zafiyeti, hızla artan deizm ve ateizm; cinsel sapkınlıklar, toplumun temeli olan aileyi yıkmaya yönelik faaliyetler; ibadetin önemi, gençlerin özellikle namaz kılmalarının gereğı; tesettürün önemi, genç kızların örtünmesinin lüzûmu; ölçüsüz kız-erkek ilişkileri, nikahsız birliktelikler, gençlerin başta zina olmak üzere içine düştüğü büyük günahlar; uyuşturucu madde ve alkol bağımlılıkları, televizyon kanallarında yayınlanan bazı dizi ve programların başta şiddet ve

⁵² Birışık, *Hind Altkatısı Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 377-378.

yasa dışı faaliyetler olmak üzere bir çok ahlâksızlığa teşvik ediyor oluşu gibi kritik önemi haiz konulardan hiç söz edilmemektedir. Buna karşın “yok” üzerine kurulu bir zihniyetle, “kandırıldınız” retorikleriyle ve “uydurdular” ithamıyla; sanki uğraşacak daha önemli hiçbir sorunumuz yokmuş gibi asırlar önce neticeye bağlanmış konuları spekülâtif üsluplarla ortaya sürme faaliyeti bütün hızıyla devam etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Tekrar en başa dönecek olursak, yapılan tahribat, “dinî” olana güveni sarsmakta, Yüce Allah’a karşı ödev ve sorumluluklar açısından akıllara ve kalplere şüphe düşürmekte, sonuç olarak da kulluk bilinci ve ibâdet yükümlülüğü bakımından gevşemelere neden olmakta hatta Deizm-Ateizm temelli kopmalara bile kapı aralamaktadır. Örneğin “Kur’ân’da geçen ‘salât’ namaz değil”, “namaz beş vakit değil”, “Kur’ân’da baş örtüsü yok”, “hadîsler üçüncü asırda uyduruldu” şeklinde uzayıp giden yığınla iddia, itiraz ve iftiranın gençler üzerinde yıkım etkisi yapmadığını söylemek olanaksızdır.

Dikkat çekmeye çalıştığımız bu büyük manevî yıkım problemine karşı çözüm önerisi olarak şunları zikretmek mümkündür: Her şeyden önce, iman ettiğimiz İslam Dini’ne ilişkin hükümlere nasıl ulaştığımızı; bunlara nasıl ve ne kadar iman ettiğimizi yeniden gözden geçirmemiz gerekmektedir. Zira davranışın/ibadetin altında yatan zemin-paradigma iman-inançtır. İnanç bozulup, inanca konu olan unsurlara karşı teslimiyet kayb olduğunda, onun davranışa/ibadete dönüşmesi de mümkün değildir.

Bu itibarla İman ve İslam esaslarını takviye edici yayın ve faaliyetlerde gerek Milli Eğitim Bakanlığı gerek Diyanet İşleri Başkanlığı gerekse YÖK bünyesinde hizmet veren İlahiyat fakülteleri daha etkin ve aktif olmalıdır. Kur’ân-Sünnet bütünlüğüne vurgu yapan, İslâmî ilimler geleneğimizin köklerinin ne denli sağlam olduğunu gösteren, son derece büyük ve muazzam bir mirasın sahipleri olduğumuzu hatırlatıp öğreten her türlü yazılı, basılı, sözlü, görüntülü yayın hazırlanmalı, çoğaltılıp neşredilmelidir. Özellikle ilahiyat fakültelerinde okuyan öğrencilerin donanımlı yetişebilmeleri için retçi-inkârcı-tasfiyeci akımların ilmî temelden yoksun ve kendi içlerinde tenakuzlarla dolu olduğu yönlerini ortaya koyan, köken itibarıyla nerelere dayandıklarını delilleriyle gösteren kitaplar ve ders içerikleri hazırlanmalıdır. Bunlar ortaöğretimde hizmet veren İHL meslek dersleri öğretmenleri ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmenleriyle de paylaşılmalı, ortaöğretim gençliğiyle de buluşturulmalıdır. Aynı paralelde Diyanet İşleri çatısı altında görev yapan personel de bu konularda bilinçlendirilmeli ve halkı aydınlatmaları sağlanmaya çalışılmalıdır.

Her şeyden önemlisi Batılı egemen güçlere karşı İslam ve Müslümanlığımız açısından utanacağımız, çekineceğimiz, gizleyeceğimiz ve aşağılık kompleksine girip sineceğimiz hiçbir hususun olmadığı konusunda insanımız, hususen gençlerimiz bilinçlendirilmelidir. Eğer aşağılık kompleksine girmek çok gerekliyse, bu kompleks ellerinde kutsal addettikleri muharref metinlerden başka bir şey olmayan, sömürü ve hırsızlıkla mimsiz bir medeniyetin temellerini atmış olan, halen de dünyanın her yerinde milyonları katledip bütün insanî değerleri göz kırpmadan ateşe verebilen Batı’ya aittir Müslümanlara değil.

Son olarak ibadetlerin hükmünü ve şeklini öğretmenin yanı sıra o ibadetlerin bizden niye istendiği, hikmetinin ne olduğu, niçin bizim de onları hayata geçirmemiz gerektiği konularında gençleri bilinçlendirecek; ibadetleri benimsetecek faaliyetlerin planlanıp uygulamaya geçirilmesine hız verilmelidir. Örneğin namazın içindeki ve dışındaki farzlar, namazın kılınma şekli ve namazda okunacak sûreler-duâlar öğretilirken; namazın mânâsı, niye farz kılındığı ve hikmetleri de öğretilmelidir ki bu ibadet kolayca ve kalıcı bir alışkanlık oluşturabilsin. Namaz konusunda, iman sahibi bir insanı yani bir mümini hayvandan ayıran en büyük özelliğin, verilen nimetlere teşekkür ve bunları tefekkür edebilmesi olduğunun kavratılması iyi bir başlangıç olabilir. Lisan-ı hâl ile tesbih ve zikreden hayvanların aksine insanoğlu düşünerek, tefekkür ederek, bilinçli bir şekilde zikir, tesbih, tahmid ve ta’zim edebilmektedir. Namaz ise bunların tamamını içeren, Yaratıcı ile kul

arasındaki irtibat ve münasebeti sağlayan en cami‘ ibadettir. Dolayısıyla bir İnsanın/müminin, başta namaz olmak üzere farz ibadetlerle pratiğe döktüğü kulluk bilinci olmadığı takdirde, sadece cismânî-nefsânî yaşayış bakımından hayvanlardan aşağı bir derekeye düşme ihtimali bulunmaktadır. O halde fani dünya hanında bir yolcu olan ve Allah Teala’nın huzuruna varmak üzere seyahatine devam eden insanoğlunun bunları nazara alması gerekmektedir. O şimdilik dünyadadır ama netice itibariyle dünya için değil ahiret için yaratıldığı anlaşılmaktadır... İşte bu gibi hayatî önem taşıyan noktalar etraflıca vurgulanmaz, özümsetilmezse, özelde namaz ve diğer ibadetlerin, genelde bütün haram ve helallerin, özden uzak birer kabuk şeklinde algılanabilme riski baş gösterecektir. Bunların ötesinde, gençlere farz ibadetlerin “olmazsa olmaz” mesabesinde bulunduğu, ancak İslâm’ın sadece farz ibadetlerden ibaret olmayıp nebevî ahlâkın ve her türlü insânî faziletin de yine İslâm’ın kapsamında olduğu benimsetilmelidir.

Hulasa-i kelâm, tıpkı inşaatı aylarca süren bir apartmanın, yeterli büyüklükte bir bomba ile birkaç saniyede yerle bir edilebilmesi gibi; tahribat kolay, tamirat ise son derece zordur. Yaşadığımız zaman diliminde şahit olduğumuz küllî tahribat faaliyetlerine karşı da öncelikle zihnî ve kalbî bir inşâ-tamir seferberliğine girmenin zarureti gün gibi âşikârdır.

KAYNAKÇA

- Akpınar, Ali. “Tanrı Buyruğu”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39: 571-572. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Anay, Harun. “Ahmet Cevdet Paşa’nın Modernizme Bakışı”. *Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu (Ankara, 9-11 Haziran 1995)*. 67-77. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Aydın, Mehmet S. “Fazlur Rahman ve İslam Modernizmi”. *İslami Araştırmalar* 4/4 (Ekim 1990): 273-284.
- Aydın, Mehmet S. “Rasyonel Düşünce ve İslam Modernizmi”. *I. İslam Düşüncesi Sempozyumu (Trabzon, 21-23 Ekim 1993)*. Haz. Mehmet Bekaroğlu, 147-154. İstanbul: Beyan Yayınları, ts.
- Aydınlı, Osman. “Mu’tezile Akılcılığı ve Modernist Düşüncedeki İzleri/Yansımaları”. *Eskiye* 25 (İlkbahar 2012): 39-49.
- Birişik, Abdülhamit. “Kur’âniyyûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26: 428-429. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Birişik, Abdülhamit. *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- Buhârî, Ebû Abdullah İsmail b. İbrahim el-Cu’fi. *Sahihu’l-Buhârî*. Thk. Muhammed Züheyr b. Nasır en-Nasır. 9 cilt. Beyrut: Dâru Tavki’n-Necât, 2002.
- Çalışkan, İsmail. *Muhammed Esed ve Düşünce Dünyası*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2009.
- Doğrul, Ömer Rıza. *Tanrı Buyruğu*. 2 cilt. İstanbul: Bilgi Basım ve Yayınevi, 1955.
- Esed, Muhammed. *Kur’ân Mesajı*. 3 cilt. Çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- Gökkır, Bilal. “İngiliz Oryantalist-Misyoner Literatüründe Kur’ân ve Peygamber”. *VII. Kutlu Doğum Sempozyumu-Tebliğler (Isparta, 19 Nisan 2004)*. 239-244. Isparta: Tuğra Matbaası, 2006.
- Gördük, Yunus Emre. “Hz. İbrâhim’e Kuşlarla Verilen Mesaj (Bakara/260. Âyet) Özelinde Bağlamin Tefsire Etkisi”. *Uluslararası Hz. İbrahim (as) ve Nübüvvet Sempozyumu (Şanlıurfa, 8-9 Kasım 2019)*. 2: 429-450. İstanbul: Nidâ Yayıncılık, 2019.
- Görgün, Tahsin. “Goldziher (Metodu)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14: 105-111. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

- Halid, Detlev. “Neo-Mutezilizm’in Bazı Tezahürleri”. Trc. Mahmut Ay. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/1 (2003): 423-451.
- Karahüseyin, Samet. “Klasik Düşünce Modern Düşünceye, Mu‘tezile ve Yeni Mu‘tezile Söylemi”. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 9/2 (Temmuz 2019): 347-363.
- Kotan, Şevket. “Kur’ân’ı Anlama ve Yorumlamada Tarihselci Yaklaşım ve Sorunları”. *Dinî Hükümlerin Kaynağı ve Dinî Metinlerin Anlaşılması Konusundaki Çağdaş Yaklaşımlar Çalıştayı (18-19 Aralık 2009)*. 405-456. Ankara: TDV, 2010.
- Kubat, Mehmet. “Selefiyye İle Neo-Selefilik’in Kesişen ve Ayrışan Yönleri”. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 6/2 (2017): 124-142.
- Müslim, Ebu’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri. *Sahîh*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.
- Öz, Mustafa. “Ahmed Han, Seyyid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2: 73-75. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özgel, İshak. “Tarihselcilik Düşüncesi Bağlamında Kur’ân’ın Tarihsel Yorumu”. *Dinî Hükümlerin Kaynağı ve Dinî Metinlerin Anlaşılması Konusundaki Çağdaş Yaklaşımlar Çalıştayı (18-19 Aralık 2009)*. 249-302. Ankara: TDV, 2010.
- Öztürk, Mustafa. *Çağdaş İslam Düşüncesi ve Kur’âncılık*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Sinanoğlu, Mustafa. “İbadet (Etimoloji ve Tanım)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19: 233-235. İstanbul: TDV Yayınları 1999.
- Troll, Christian W. “Seyyid Ahmed Han ve İlm-i Kelâmın On dokuzuncu Yüzyılda Yeniden Teşekkülü”. Trc. Şaban Ali Düzgün. *İslami Araştırmalar* 8/1 (Kış 1995): 35-64.
- Tahirova, Adilə. “Mötəzilənin Son Dövrərdə Görülən Təsiri”. *Bakı Dövlət Universiteti İlahiyyat Fakültəsinin Elmi Məcmuəsi* 10 (Eylül 2008): 86-93.
- Uyanık, Mevlüt. “Günümüz İslam Düşüncesinde İslahat Kavramı”. *İslami Araştırmalar* 4/1 (Ocak 1990): 49-56.
- Zebîdî, Ebu’l-Feyz Muhammed b. Muhammed Murtazâ. *Tâcu’l-Arûs*. 40 cilt. Beyrut: Dâru’l-Hidâye, ts.

HZ. PEYGAMBER'İN (s.a.v) SÜNNETİ İŞİĞİNDA GENÇLİK VE İBADET

Savaş KOCABAŞ

Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

cdd100@hotmail.com

Giriş

“Allah'a kulluk etmek” anlamına gelen ibadet Kur'an'a göre insanın da yaratılış gayesidir.¹ İslâmî literatürde ibadetin genel anlamından kastedilen de budur. Genel anlamıyla ibadet mükellefin Allah'a karşı duyduğu saygı ve sevginin sonucu olarak O'nun rızasına uygun davranma çabası ve bu şekilde yapılan iradî davranışlardır. Buna göre kişilerin Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yaptığı her fiil ibadet olarak nitelendirilir ve ödüllendirilir. Özel anlamda ibadet ise mükellefin yaratana karşı saygı ve boyun eğmesini simgeleyen, Allah ve resulü tarafından yapılması istenen belirli davranış biçimleri ve ritüellerdir.²

İslam'ın hükümleri genelde ergenlik yaşına giren her Müslüman hakkında geçerlidir. İbadet görevlerini yerine getirme ve haramlardan uzak durmada, kötü ahlak ve huylardan arınıp güzel ahlakla bezenmede vs. genci de yaşlısı da aynı derecede sorumludur. Fakat gençlik döneminin önemi ve aynı zamanda bazı zaaf noktaları sebebiyle Peygamber'in (s.a.v) gençler hakkında özel uyarıları olmuştur.

Gençlik ömrün en verimli ve en önemli aşaması, gençler toplumun en büyük zenginliğidir. Gerek genel anlamda, gerek özel anlamda ibadetlerini yerine getirerek maddeten ve manen güçlenen dinamik ve güçlü gençlerle birlikte her bakımdan güçlü ve sağlam bir toplum da oluşur. İbadet ve tâatten uzak, günahlara dalmış veya en azından hedefsiz ve başıboş gençlik ise toplum için büyük bir zaaf ve kayıptır.

Bu yazıda başlığın her kelimesine sadık kalınarak ve konuyla ilgili hadislerden istifade edilerek Hz. Peygamber (s.a.v)'in sünneti çerçevesinde gencin ibadeti konusu ele alınacak; ona ibadeti sevdirmek, ibadeti gönülden ve coşkuyla yapmasını, böylece ondan en büyük şekilde faydalanmasını sağlama yollarına işaret edilecektir. Kitabın çeşitli ana başlıklarında ibadetin genel anlamı çerçevesinde kalan birçok husus da bulunduğundan dolayı bu yazımızda ibadetin özel/dar anlamı, hatta daha net ifadeyle “gencin haramlardan uzak durup ibadetleri yerine getirmesi” kastedilecektir.

Esas konuya geçmeden önce ise gençlerin dini duygularına ve psikolojilerine dair bazı bilgiler verilecektir.

1.Din Eğitimi ve Psikolojisi Açısından Gençlik Dönemi

İnsan hayatının en önemli gelişim evrelerinden biri gençlik dönemidir. Birtakım gelişim özellikleri itibarıyla diğer dönemlerden ayrılan gençlik çağı, yavaş yavaş görev ve sorumlulukların üstlenildiği, yetişkinler arasına katılma sürecinin yaşandığı dönemdir. İçinde bulundukları dönemin hususi özelliklerinden dolayı, günümüzde modern çağın olumsuzluklarından en çok etkilenen kesim, toplumun gençlik kesimidir. Bunun en büyük nedeni din ve ahlak eğitiminin yetersizliğidir.³

Gelişim psikolojisi açısından insan, ergenlik dönemiyle birlikte akıl ve kavrama gücü bakımından, sorumluluğu kabul edebilecek asgari olgunluğa sahip insan özelliğine kavuşur. Özellikle din ve ahlak gelişimi itibarıyla çocuk, yaklaşık on iki yaşlarında dini anlamaya ve ona yakın ilgi göstermeye başlar. Onun için bu yaşlar, psikolojide “dinî uyanış veya “dinî gelişim çağı”

¹ Kur'an, Hucurat 51/56.

² Bk. Ferhat Koca, “İbadet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 1999), 19/248.

³ Turgay Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, *Gelişimsel basamaklara göre din Eğitimi*, editör: Prof. Dr. Mustafa Köylü, (2013: Nobel yayınları, Ankara), 65.

gibi ifadelerle tanımlanmaktadır. 15 yaşını tamamladığında ise olayları birleştirme ve bir sonuca ulaşma kabiliyeti görülür.⁴

Gelişim dönemleri içinde ergenlik, belki de, bilgisel ve duygusal etkileşimin en etkin şekilde yaşandığı dönemdir. Kur'an'da ergenlik çağına geldiklerinde ("بَلَغَ أَشُدَّهُ") Hz. Yusuf ve Hz. Musa'ya hikmet ve ilim verildiğinden bahsedilir. Böylece, gençlik çağının başlaması ile ilmin verilmesi, ya da ilim elde etme ve öğrenme faaliyeti arasında ilgi kurulur.⁵

Bu dönemde güçlü bir şekilde hissedilen kendini ve hayatı tanıma ve anlamlandırma arzu ve ihtiyacı genci bir şekilde dinî düşünce, dinî anlayış ve dinî pratiklerle buluşturur. Bu buluşma kalıcı da olabilir, gencin hayatına ve davranışına etki etmeyecek şekilde sönük de kalabilir; ya da gencin dini inançlara aykırı bir tutum geliştirmesiyle de neticelenebilir.

Gençlik dönemi, zihinsel ve duygusal gelişim özellikleri itibarıyla dine çok yakın ve dinle çok ilgili olunan bir dönemdir. Bu dönemde güçlü bir şekilde hissedilen kendini ve hayatı tanıma ve anlamlandırma arzu ve ihtiyacı genci bir şekilde dinî düşünce, dinî anlayış ve dinî pratiklerle buluşturur. Bu buluşma kalıcı da olabilir, gencin hayatına ve davranışına etki etmeyecek şekilde sönük de kalabilir; ya da gencin dini inançlara aykırı bir tutum geliştirmesiyle de neticelenebilir. Bu hususta gencin dine karşı tavrını olumlu veya olumsuz şekilde belirlemede aile yapısı, anne babanın dini inancı ve yaşantısı, dini pratiklere olan ilgisi veya karşı tutumu önemli oranda etkileyici olur. Bu dönem kişinin kimliğinin güçlü bir şekilde inşa edildiği, benlik arayışının gerçekleştiği dönemdir. Kendisinden başlayarak var olan her şeyi sorguladığı, "kühüne varmak" güçlü bir şekilde istediği dönemdir.⁶

Ergenlik yılları farklı nedenlerle çeşitli sorunların ve çatışmaların yaşandığı fırtınalı yıllardır. Bu dönem pek çok psikolojik, sosyal, ekonomik ve ahlaki problemle baş edilmek zorunda kalınan zorlu bir dönemdir.⁷

Gençlik dönemi özetle; somut düşünmeden soyut düşünmeye geçildiği, dini şuurun uyandığı, ergenlik ve cinsellik duygusunun uyandığı ve geliştiği dönemdir. Kimlik arayışının ve benlik oluşumunun yaşandığı, kişinin kendi kendini tanımayı gerçekleştirdiği, bağımsızlık duygusunun geliştiği dönemdir. Bu dönem dinî şüphe ve çatışmaların yaşanabildiği, akran etkisinin yoğun olarak yaşandığı dönemdir. Tövbe ve dine dönüş olaylarının sıklıkla yaşandığı dönemdir.⁸

Din eğitimcilerinin gençlik dönemi din eğitiminde koydukları genel ilkelerden bazıları şunlardır: Çocukluk dönemi yaşantıları ve eğitimine gereken önem verilmelidir. Din eğitimlerinde sosyal ortamlar ve dini kurumlardan faydalanılmalıdır. Gencin bağımsızlık duyguları desteklenmelidir. Eğitim dinin ruhuna ve gencin gelişim özelliklerine uygun bir şekilde verilmelidir. İyi modeller sunulmalıdır. Arkadaşça davranılmalıdır. Doğrudan doğruya davranışları hedef alınmamalıdır. Sorularına cevapta dikkatli olunmalıdır. İletişim ağını altüst eden davranışlardan ve ifadelerden kaçınılmalıdır. Öğütü yerine dinleyici olmalıdır. Empati yapılmalıdır.⁹

İslam'ın insan ve eğitim anlayışı ile gençlik döneminin gelişim özellikleri dikkate alındığında bu dönemde din ve ahlak eğitiminin, bilişsel, duyuşsal ve davranış hedefli olmak üzere üç alanda iyi örgütlenmesi gerektiği söylenebilir.¹⁰

2.İbadet Hakkında Gençlik Döneminin Önem ve Avantajı

⁴ Gündüz, "Gençlik Dönemi Din Eğitimi", 66.

⁵ Yusuf 12/22; Kasas 28/14.

⁶ Gündüz, "Gençlik Dönemi Din Eğitimi", 67.

⁷ Gündüz, "Gençlik Dönemi Din Eğitimi", 69.

⁸ Gündüz, "Gençlik Dönemi Din Eğitimi", 70-85.

⁹ Gündüz, "Gençlik Dönemi Din Eğitimi", 86- 95.

¹⁰ Gündüz, "Gençlik Dönemi Din Eğitimi", 96- 103.

Bebeklik ve çocukluk dönemleri bireyin ruhsal ve bedensel gelişimlerinin hızla gerçekleştiği dönemlerdir. Bu dönemlerde genellikle kişi tamamen veya büyük oranda başkasının eğitim ve yönlendirmesine muhtaçtır.

Bireyin aklını tam kullanabildiği ve kendi ayakları üzerinde durabildiği ilk dönem ise gençliktir. O yüzden gençlik dönemi bir bakıma hayat yolculuğunda adımların şuurla atıldığı merdiven basamaklarının ilki, hayatın bilinçli olarak yaşandığı dönemlerin birincisidir. Nitekim dini mükellefiyet ve sorumluluk da bu dönemde başlar.

Gençlik dönemi insanın beden ve ruhen en güçlü ve dinamik olduğu dönemdir. O bu dönemde hiçbir dönemde olmadığı kadar her bakımdan enerjik ve kuvvetlidir. Bu yönüyle gençlik hayatın en değerli dönemi ve büyük fırsattır.

Bu yüzden Hz. Peygamber (s.a.v) kıymeti bilinip iyi değerlendirilmesi gereken en önemli beş nimet ve fırsatı sayarken bunlar arasında gençliği de sayarak “yaşlılık gelmeden önce gençliğin kıymetini bilin” telkininde bulunmuştur.¹¹ Nimetler ve fırsatlar ne kadar büyük olursa değerlendirilmediğinde ve elden çıktığında kişide o oranda büyük pişmanlığa sebep olur.

Hatta gençliğin genellikle bir bütün hayat biçimini, dolayısıyla hayat sınavını belirleyici olduğu söylenebilir. Çünkü sonraki dönemleri de etkileme gücüne sahiptir. Gençliğini Allah'a kulluk ve itâat üzere geçiren kimse genellikle sonraki yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerinde bu durumunu muhafaza etmekte zorlanmaz. Böylece onun bir bütün hayat sınavını kazanma şansı daha yüksektir. Gençliğini akıl, ruh ve beden sağlığına zararlı şeylerle tüketen kimse ise yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerinde bu halinden dönmekte zorlanabileceğinden onun hayat sınavını kaybetme riski daha fazladır.

3.Gençliğin Dinî/Uhrevî Sorumluluğu

Gençliğin çok değerli ve büyük bir nimet, hayatın özel öneme sahip evresi oluşu, hesabının da büyük ve özel olması sonucunu doğurmuştur. Çünkü her dinî veya dünyevî nimetin genelde, büyüklüğüne göre bir külfeti bulunur. Bu yüzden Hz. Peygamber (s.a.v) “kıyamet günü hiç bir kul beş şeyden hesaba çekilmeden bir yere adım atamayacak” diye başlayan hadisinde hesaba çekilecek beş nimetten birini “ömür”, diğerini “gençlik” olarak ifade etmiş,¹² ömrün kapsamında yer almasına rağmen gençliği ayrıca zikretmiştir. Böylece gençleri bulundukları dönemin önem ve avantajını, sorumluluk ve hesabını daima göz önünde bulundurarak yaşam biçimlerini, hâl ve hareketlerini ona göre şekillendirmeye, Allah’a güzel kulluk ve ibadet hususunda gayretli olmaya teşvik etmiştir.

Enerji ve dinamizminin doğal sonucu olarak gencin nefsanî duyguları her dönemden daha baskındır. Dolayısıyla genelde tembelliğe yatkındır, eğlenme, haz ve zevklerini tatmin etmeye daha eğilimlidir. İbadet ve tâat üzere yaşamda ise bir takım sorumluluklar ve yükler bulunmaktadır. Bunların yerine getirilmesi nefsin rahatını bozar, haz ve zevklerini sınırlandırır. İşte tâat ve ibadetlerinde genç nefsiyle, yetişkin ve yaşlılardan daha büyük bir mücadele gerçekleştirir. Namaz kılmanın meşakkatini göğüslerken, oruç tutarak yeme içme vs.yi bırakırken sürekli büyük bir mücadele verir. Ayrıca gencin duygu ve düşüncelerinde değişkenlikler, iniş çıkışlar, fırtınalar

¹¹ Hadisin tamamı şöyledir: “Beş şey gelmeden önce beş şeyin kıymetini bilin: Ölüm gelmeden önce hayatın, hastalık gelmeden önce sağlığın, meşguliyet gelmeden önce vaktin, ihtiyarlık gelmeden önce gençliğin, fakirlik gelmeden önce zenginliğin.”

Ebü Abdillâh el-Hakim, *el-Müstedrek*, (Beyrut: Daru'l-kütüb el-İlmiyye, 1990), 4/341 (No.7846); İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Musannaf fi'l-Ehadişi ve'l-Asar*, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409 h) 7/77 (No. 34319); Ebû Abdillâh Kuzai, *el-Müsned*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1986), 1/425 (No. 729).

¹² İbn Mes'ud (r.a.)'tan gelen rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Kıyamet günü ademoğlunun beş şeyden hesaba çekilmeden ayakları yerinden kımıldamayacaktır: ömrünü nerede tükettiğinden, gençliğini nerede eskittiğinden, malını nerede kazanıp nerede harcadığından, bildikleriyle amel edip etmediğinden”.

Muhammed b. İsa Tirmizî, *es-Sünen*, (Kahire: Mustafa Halebi, 1975) 4/612; Taberânî, *el-Mu'cem el-Kebir*, (Riyad: Dar es-Samii, 1994) 20/ 60; Ebû Bekir Ahmed Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, (Riyad: Mektebetü Rüşd, 2003). 3/ 278.

başkalarındakinden daha fazla görülür. Dolayısıyla onun ibadet ve tâatte sebat ve istikrarı da ayrı bir sorundur.

İşte tüm bunlardan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v) “mahşerde Allah'ın özel gölgesi altında gölgelenecek” yedi kesimi sıralarken “Allah'a (c.c.) kulluk üzere yetişmiş ve yaşamış genç” i de saymıştır.¹³ Hadiste sıralanan kimselerin ortak özelliği “zoru başarmak” olduğu göze çarpmaktadır. Bu da gencin itâat üzere yaşamasının yüce Allah tarafından da takdir edilen büyük bir başarı olduğunu göstermektedir. Bundan şu sonuç da çıkarılabilir; ömrün en zor döneminde kulluk yapmayı başaran kimsenin ömrünün geri kalanını da güzel kulluk üzere geçirmesi yüksek ihtimaldir. Bu bakımdan hadis, geçen iki hadise ek olarak, gençlik döneminin kulun/kulluğun en önemli evresi olduğunun da bir başka göstergesidir.

4.Çocukları ve Gençleri İbadete Alıştırmak

Küçük yaşta edinilen alışkanlıkların kişide yerleştiği ve büyüdüğünde onu daha kolay yaptığı ispata gerek duymayacak kadar açık bir olgudur. Küçüklükten itibaren bazı ev işlerine alıştırılan kız çocuğu, bazı sorumluluklar yüklenen ve bazı işler yaptırılan erkek çocuğu büyüdüğünde iş yapmaktan yüksünmez ve basit görür iken; en basit bi¹⁴r yük ve sorumluluk yüklenmemiş erkek ve kız çocuklarına büyüdülerinde yüklenilen en hafif yük dağ gibi ağır, yapmaları gereken en basit iş dünya kadar iş gibi gelir. İkisi arasındaki fark tamamen küçüklükten alıştırılmak veya alıştırılmamaktan doğmaktadır.

Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.v) ümmetine çocukları küçük yaştan itibaren (7 yaş) en önemli ibadet olan namaza yavaş yavaş alıştırmalarını, belli bir yaştan sonra (10 yaş) konu üzerinde daha ciddi ve titizlikle durmalarını emir ve tavsiye etmiştir. Her gün beş defa tekrarlanan namaz gibi bir ibadet gerçekten de kişiden irade, azim ve kararlılık ister. Buna küçüklüğünden itibaren alışan kimse hem onu takip eden ve hayatının en değerli dönemi olan gençliğinde, hem de hayatının daha sonraki evrelerinde bu ibadeti zorlanmadan yerine getirmiş olur. Hatta bu dönemde namaz alışkanlığı edinmenin faydası namazla sınırlı kalmaz; küçük yaştan itibaren edindiği namaz alışkanlığıyla elde ettiği “zorluğa alışma”, “irade ve disiplin eğitimi” gibi kazanımlar, onun hem namazı hem diğer ibadetlerini, hem de dinin diğer kurallarını, hem gençlik evresinde hem sonraki evrelerde daha kolay ve düzenli bir şekilde yerine getirmesine katkıda bulunur.¹⁵

Elbette her türlü eğitimde olduğu gibi çocuk ve gençlerin genelde din ve ahlak eğitiminde, özelde ibadete alıştırılmalarında ve sevdirmelerinde ebeveynlerinin örneklikleri büyük önem kazanmaktadır. Huşu ve huzuru içinde ibadet eden, ibadetlerini yerine getirme hususunda büyük itina gösteren büyüklerin, çocukları üzerinde, kendilerinin de farkına varmadıkları bir etkisi bulunur. İbadetleri yerine getirmeyen veya bu konuda gevşek davranan ebeveynlerden ise çocuk ve gençlere bu konuda verebilecekleri hiçbir şey yoktur.

Bu konuda en az büyüklerin örnekliği kadar önemli bir husus da arkadaş ve akran faktörüdür. İyi ve örnek bir akran, genç için son derece büyük bir avantajdır. Bu ise kendisine iyi arkadaşlar bulması yönünde telkinde bulunmak, edineceği arkadaşlar hususunda kendisine rehberlik yapmak, iyi arkadaşlar edinmesi ve güzel ortamlarda bulunması hususunda bizzat yardım etmekle gerçekleşebilir. Arkadaşlarının ve çevresinin ibadetlerini aksatmayan ve dini kurallara uyan gençler

¹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Camiu's-Sahih*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), “Zekat”, 16 (No.142); Müslim, *es-Sahih*, “Zekat”, 30, Daru ihyau't-turas el-arabi, (No. 1031).

¹⁴ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, “*el-Müsned*”, thk. Şuayb Arnavut vd., (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001), 11/369 (No. 6756); Ebû Davud Süleyman b. Eş'as es-Sicistani, *es-Sünen*, (Beyrut-Sayda: el-Mektebetü'-asriyye, y.y.), “Salât”, 26 (No. 495).

¹⁵ Eğitimde alışkanlık edindirme yöntemi hakkında bkz. Mehmet Zeki Aydın, *Okulda Ahlak Eğitimi ve Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi*, (İstanbul: Nobel yayınları, 4. Basım, 2011), 71-73.

olması halinde bundan moral ve güç alacak, zorlanmadan ibadetlerini düzenli ve güzel bir şekilde yapacak, nihayet ibadetleri düzenli şekilde yapmak kendisinde adet haline gelecektir.¹⁶

5.Gençlik ve Nafile İbadetler

Nafile ibadetler mükelleften kesin bir şekilde talep edilen farz ve vacipler dışında daha çok sevap kazanmak için fazladan yapılan ibadetlerdir. Bunlar sünnet-i müekkede, müstehap ve fazilet gibi farklı derecelerde olabilir.

Bunlardan biri olan gece namazıdır. Peygamber (s.a.v) zaruret olmadıkça bu ibadeti yapmaya devam etmiştir. Yeğeni İbn Abbas'ın (r.a.) da bir gece onun bu namazına şahit olmuş ve bunu anlatmıştır. İbn Abbas (r.a.)'ın anlattığına göre kendisi bir gece teyzesi Hz. Peygamber (s.a.v)'in eşi Haris kızı Meymune'nin evinde kalmış, Hz. Peygamber yatısı namazını Mescid-i Nebevide kıldırıktan sonra evinde dört rek'at namaz kılıp yatmış sonra kalkmış ve “çocuk uyudu” (veya benzeri bir söz) söyleyip abdest alıp namaz kılmış, bunun üzerine kendisi de kalkıp Peygamber (s.a.v)'in sol tarafında namaza durmuş, Peygamber (s.a.v) onu sağ tarafına çekmiştir. Anlattığına göre Peygamber (s.a.v) namazını bitirene kadar onunla namaz kılmaya devam etmiştir.¹⁷

Burada dikkat çeken husus; Peygamber (s.a.v) kendi isteğiyle arkasında namaza duran 15-16 yaşlarındaki İbn Abbas'a (r.a.) olumlu veya olumsuz herhangi bir şey söylememiş olmasıdır. Örneğin “sen küçüksün, yat, uykunu uyu” gibi telkinde bulunmamış, yapabildiği kadar yapması için tamamen serbest bırakmıştır. Bu ise kendi isteğiyle yaptığı sürece çocuğun veya gencin nafile ibadetine müdahale edilmemesi gerektiğini göstermektedir.

Kaldı ki Hz. Peygamber'in çok genç yaştaki delikanlıları gece namazına teşvik ettiği de vakidir. Gençliğin baharındaki Abdullah b. Ömer (r.a.) hakkında “Abdullah ne iyi biri, bir de gece namazı kılsa!”¹⁸ buyurmuştur. Peygamber (s.a.v) vefat ettiğinde Abdullah 19 yaşında olduğuna göre¹⁹ bu sözü en fazla 19 yaşında iken, belki de birkaç yaş daha küçükken söylemiştir. Bu söz Abdullah'ta büyük tesir bırakmış ve ömrü boyunca gece namazını asla terk etmemiştir. Bu ise bize zorlanmadan ve mecbur bırakılmadan gençlerin nafile ve sünnet ibadetlere teşvik edilmesinin yerinde olacağını göstermektedir.

Genel olarak namaza verilen önemin zayıfladığı günümüz şartlarında ise gençlerin, daha kolay yerine getirebilecekleri farz namazlardan önce ve sonra kılınan sünnet namazlara (revatib) teşvik edilmesi uygun olacaktır. Bu namazların farzları daha huşuyla eda etmeye yardımcı ve onları tamamlayıcı özellikleri anlatılarak öneminin kavratılması onlara daha çok önem vermelerinde, daha itinalı ve dikkatli yerine getirmelerinde faydalı olacaktır.

6.Gençte Şehvi Duygular ve İbadet

Gencin en büyük problemlerden biri şüphesiz zihnini ve gönlünü sürekli meşgul eden şehvi istekleri, cinsel arzularıdır. Bu yüzden Peygamber (s.a.v) gençlerden gücü yetenleri evliliğe teşvik etmiş, yetmeyenlere ise İslam'ın temel ibadetlerinden olan orucu tavsiye etmiştir.²⁰ Farz dışında sene içerisinde arada bir ama devamlı tutacağı nafile oruç ibadeti gence iradesine hakim olmayı öğretecek, kendisini daha iyi kontrol etmesini sağlayacak, böylece nefsinin bu arzusunun kendisini zina gibi büyük bir harama götürmesini engelleyecektir. Böylece yüce Allah'tan uzaklaşmak şöyle dursun tuttuğu oruçla O'na daha da yaklaşacak; hatta belki de, “Allah'ın gölgesi altında

¹⁶ İbadet ve Ahlaki alışkanlıkların edinilmesinde toplum ve ailenin rolü hakkında bkz. Aydın, *Okulda Ahlak Eğitimi ve Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi*, 58-61,

¹⁷ Muhammed b. İsmail Buhârî, “Ezan”, 58; Müslim, “Salatü'l-müsafirin ve kasruha”, 26.

¹⁸ Buhârî, “Teheccüd” 2, 21, “Fezâilü's-sahâbe”, 19, Ta'bir 25, 36; Müslim, “Fezâilü's-sahâbe” 139, 140.

¹⁹ M. Yaşar Kandemir, “Abdullah b. Ömer b. Hattab”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (1988: TDV yayınları, İstanbul), 1/126.

²⁰ Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Ey genç topluluğu! Sizden evlenmeye gücü yeten ve imkanı olan kimse hemen evlensin. Çünkü evlilik, gözü ve namusu (haramdan) korumada en etkili yoldur. Evlenmeye gücü yetmeyen ve imkanı olmayan ise oruç tutsun. Çünkü oruç kişinin şehvetini kıran bir kalkandır.”

Buhari, “Nikah”, 10; Müslim, “Nikah”, 1; Ebu Davud, “Nikah”, 1.

gölgelenecek” yedi sınıftan biri olan ve “büyük tahriklere rağmen namusunu koruyanlar” diye özetlenebilecek sınıfa da girebilecektir.²¹

7.İbadetin “Yaşlıların İşi” Olduğu Algısı Problemi

Günümüzdeki vahim derecede yanlış algılardan biri ibadet ile gençliğin birbirinden uzak şeyler olarak görülmesi, adeta bunların birbirine yakıştırılamaması, ibadetin yaşlı işi sayılmasıdır. Oysa bedensel ve ruhsal gücü sebebiyle genç, ibadetleri her yönüyle daha kolay ve rahat biçimde yerine getirebilir, ondan daha çok verim alabilir. Yaptığı ibadetlerden daha fazla haz ve zevk alabilir.

Kaldı ki ibadet sorumluluğu akıl sağlığı yerinde olan kimsenin buluşa ermesiyle birlikte başlar. Allah’ın (c.c.) kendisine itaat ve kulluk emri, kişide akıl ve idrak bulunduğu ve gücü yettiği sürece bu dönemden ölüncüye dek aynı derecede devam eder. Yapılması gereken ibadetler hakkında farklı yaşlarda farklı mükellefiyetler sözkonusu değildir. Sağlıkları yerinde olduğu sürece 20 yaşındaki genç ile 80 yaşındaki yaşlı, şartları taşıdığı sürece aynı ibadetlerle sorumludur. Ahirette de hesabı aynı derecede sorulacaktır. 24 saatinin büyük bir bölümü boş olan ve bazı meşguliyetler arayan kimse için örneğin günlük camide kıldığı birkaç vakit namaz kendisi için bulunmaz bir meşgale olabilmektedir. Dolayısıyla onun namaz kılarken nefesine karşı yaptığı ciddi bir mücadele yoktur. Oysa ibadetlerden alınan haz da, uğrunda yapılan mücadele ve zorlukların rolü büyüklüğüne göredir. Bu kimse bir de geçmişte ibadetini gereği gibi yerine getirmemişse, yaşlılıkta ibadete adeta bir zorunluluk ve âdet olarak başlamış olması samimiyet ve ihlas noksanlığına dair iç aleminde kendisini sürekli rahatsız edebilir. Gençlikte yapmayıp yaşlılıkta adeta boş vakti doldurmak için yapmış biri olarak ibadetin gerçek heyecanını yaşamayabilir, sönük ve rutin olarak yerine getirdiği ve pek de haz alamadığı bir ibadet hâlini alabilir.

Genç ise yaptığı ibadeti yoğunluğundan ve uğraşlarından ödün vererek, nefsiyle mücadele ederek yaptığından dolayı, sırf Allah rızası için yapmış olmakla huzur ve mutluluk duyacaktır. Yaşlandığında da gençliğini bu şekilde geçirmiş olmanın rahatı ve huzuruyla, yaptığı ibadetlerde geçmişe dair bir burukluk yaşamayacağından, ibadetlerini huzur içinde yapacaktır.

8.Gençliğin Fıtrata Daha Yakın Olma Avantajı

Her ne kadar ibadeti yapma hususunda genç nefsiyle, yetişkin ve yaşlılardan daha büyük bir mücadele vermek zorunda olsa da bulunduğu dönemin bazı avantajları da vardır. Bunlardan biri kalbinin henüz günahlarla kirlenmemiş ve katılaşmamış olmasıdır. Zira hadiste ifade edildiği gibi “Doğan her çocuk İslam fıtrata üzere (saf ve temiz olup Allah'a teslimiyete eğilimli olarak) doğar. Ve bu onun kendisini ifade etme yaşına kadar devam eder. Sonra anne-babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi (veya başka bir dinden) yapar.”²²

Esasen kişi çevrenin kötü etkisi olmadıkça İslam’ı kabule ve yaşamaya yatkın bir durumdadır. Ancak dış etkenler onu bundan uzaklaştırır. Buluşa erdiğinden itibaren mükellef olduğundan dolayı günahların etkisi de kendisini gösterir. Çevrenin etkisiyle İslam’ı yaşamaya eğilim göstermezse; terk ettiği ibadetler ve işlediği günahlar onu gittikçe Allah’tan uzaklaştırır ve O’nunla bağı zayıflatır. Bunun sonucu olarak gittikçe imanı zayıflamaya, kalbi kararmaya, katılaşmaya ve paslanmaya başlar. Allah’tan uzak ve ondan kopuk yaşamına devam ettikçe olumsuz etkileri daha

²¹ Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Güzel ve mevki sahibi bir kadının beraber olma isteğine ”Ben Allah’tan korkarım” diye yaklaşmayan yiğit”. Buhari, “Ezan” 36, “Zekat” 16, “Rikak” 24, “Hudud” 19; Müslim, “Zekat” 91.

Günümüzde de gencin cinsel duygularını uyandıran ve zinaya tahrik eden sayısız mihraklar ve kaynaklar vardır. Bunların hepsi de hadiste geçtiği gibi genci zinaya teşvik ve davet etmektedir. Buna rağmen kendisini koruyan ve zinaya düşmekten sakınan gencin Allah’ın lütfuyla hadiste bahsedilen gençle aynı konumda olması kuvvetli muhtemeldir.

²² Buhari, “Kader”, 3 (No. 6599); Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu Müşkili l-Âsâr*, thk: Şuayb Arnavut, (Beyrut: Müessesetü’r-Risale), 1994, 4/ 11; Ebû Ya’lâ, *el-Müsned*, thk: Hüseyin Selim Esed, Şam: Daru’l-Me’mun, 1984. 2/ 240; Taberânî, *el-Mu’cem el-Kebir*, 1/ 283; Beyhakî, *Ma’rifetü’s-Sünen ve l-Âsâr*, 9/93; İbn Hibban, *es-Sahih*, 1/ 341; İbn Hanbel, *Müsned*, 23/113 (14.805).

da artar, kalıcı hale gelir ve kronikleşir. Sonunda kişi Allah'ın (c.c.) kalplerini mühürlediği kimse haline dahi gelebilir.

Dolayısıyla gençliğin bu olumlu yönünün öne çıkarılması, gençlerin bunun farkına vardırılması, algı ve anlayışlarının bu yönde değiştirilip geliştirilmesi bir zorunluluktur. Bu yapıldığı takdirde gençliğin olumsuz bilinen yönü avantaja dönüşebilecek, gençlik ibadet ve kulluğun en güzel yapıldığı dönem haline gelebilecektir.

9.Gençlik Ve İbadetlerden Haz Almak

Günümüzde dini yaşama hususunda en büyük problemlerden biri insanları cezbeden yalancı haz ve zevklerin onlara en kolay ulaşabilecekleri şekilde sunuluyor olmasıdır. Televizyondaki filmler ve programlar, türlü akıllı telefon ve bilgisayar oyunları, bu kanallarla ve sosyal medya gibi daha başka kanallarla insanlara envai çeşit ve üst düzeyde zevk ve hazlar sunmaktadır. Yaygınlığı, çeşitliği ve kuvvetli cazibesiyle bu hazlar insanları etkisi altına almaktadır. Eğlence, gayri meşru arkadaşlık ve ilişkiler gibi zevkler de gençlerin vazgeçmeyeceği veya bunda zorlanacağı şeylerdir. Bu sebeple çağımız bir bakıma haz çağıdır. Geçen çağlarda ömür boyu elde edilemeyen hazlara, günümüzde bir iki yılda, hatta imkanları olanlar için bir iki ayda ulaşılabilir. ²³

İşte bu hazları yaşayan ve zevklerin zirvesinde gezinen genç için ibadetler “tatsız-tuzsuz” ve hiçbir cazibesi bulunmayan birtakım anlamsız eylemler anlamını taşımaktadır.

Bu yüzden genç bir yandan bu yalancı ve ayartıcı hazlara karşı uyarılmalı ve mümkün olduğu oranda onlardan uzak tutulmalıdır. Bir yandan da ibadet ve kulluğun önem, gereklilik ve hikmetlerini idrak etmesi için bilinçlendirilmeli, her ibadeti ruhuna uygun biçimde, özenle ve güzel şekilde yerine getirmeye teşvik edilmeli, kendisine bunun ortamı sağlanmalı, böylece ibadetten haz alması sağlanmalıdır. Hatta bunun için küçüklüğünden itibaren bayram, teravih gibi özel günleri büyük ve kalabalık camilerde eda etmesi sağlanarak iç aleminde huzur ve mutluluk kutsal gün ve mekanlarla özdeşleştirilmeli, bu anlar ve mekanlar onun için müstesna anlar ve mekanlar olmalıdır. Bu dönemden başlayan ve bilinç altına yerleşen cami, cemaat vs. sevgisiyle ve burada duyduğu huzurun da etkisiyle gençliğinde ibadetin zevkini tadan genç hiçbir şeyde bulamadığı bu zevkin farkını görecektir ve peşine düşecek, onu asla bırakmayacaktır. ²³

Günümüzün bir problemi de bilimin gelişmesi ve aklın öne çıkmasıyla birlikte entelektüel ve okumuş kesimi etkisi altına alan çağdaş bilimlerin akla etkisi altına alan büyüdür. Bilimin büyümesine kapılmış gençler açısından Allah, peygamber, melek, ahiret, hesap, ibadet, tâat gibi dini olgular hayatın dışında kalan, dolayısıyla pek de haz vermeyen sönük inanç, düşünce ve eylemler olmaktan öteye gidememektedir.

Bunun çözümü de İslam'ın varlık alemine, Allah-kainat ve yaratan-yaratılan ilişkisine, insanın dünyaya geliş gayesine, dünya hayatı-ahiret hayatına dair ortaya koymuş olduğu hakikatlerin güçlü bir ikna yöntemiyle gençlere etkili bir şekilde anlatılmasıdır. Nitekim ibadet ve kulluk konusunun esasını da bu hususlar oluşturmaktadır. Bunlar anlaşılmadan ibadetin de bir anlamı kalmayacaktır.

²³ Küçüklükte yaşanan dini tecrübelerin olumlu veya olumsuz etkilerini hemen herkes yaşamıştır. Örneğin Dr. Rıza Nur şöyle der: “Bir aralık sofu olmuştum. Sevabı çok diye namazları evde değil camiye gidip kılardım. Erken uyanır, sabah namazına dahi camiye giderdim. İtiraf ederim ki; benim de dünyada en saadetle devrim budur. İlâhi bir neşe içinde idim. Önümde parlak bir istikbal, semavi bir ümit, mesut ve emin bir ahiret görüyordum. Taş, toprak, her şey bana mutluluk telkin ederdi. Her şey bana bahtiyarlık verirdi. Ezan okunurken dehşetli heyecan duyardım. Kendimi kuş gibi hafif hissederdim. Yerlere sığmazdım. Yürürken adeta uçtuğumu sanırdım. Sanki gökler benim diyarımdı. Pürüzsüz, en ufak bir lekeden uzak, temiz bir insandım. O her şeye kadir Allah'ın her ihsanı benim içindi. Bu hal bir yıl sürdü. Namazı bıraktım. Bir daha bu tatlı ve mesut hayatı bulamadım.” Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2001), 123, 124. Sefa Saygılı da cerrahi şefi Doç. Dr. Mustafa Şahin'in bir defasında kendisine şöyle dediğini aktarır: Çocukluğumun en güzel hatıraları arasında ailemle iftar yapmak, sahur kalkmak ve babamın beni camiye götürmesi vardır. Bu yüzden çocukluğumun mukaddes mekanları ve kavramları sevmeleri için onlarla camiye giderim, iftarlarda yanlarında olurum ve birlikte sahura kalkarız.” Sefa Saygılı, *Çocuklarda Davranış Bozuklukları*, (İstanbul: Elit yayınları, 2005), 97.

Bir bütün varlık alemini, yaradanın güç ve güzelliğini, yarattıklarının ise onun harika eseri olup tüm güzelliğini ondan aldıklarını, kendi zatlarında ise güçsüz ve aciz olduklarını anlamak bir çok hususun gencin zihninde ve kalbinde çözülmesine yol açacaktır. Allah ile mahlukat arasındaki ilişkiyi, sınav ve ahiretteki hesap gerçeğini vs. çözen genç için hayat ve din bambaşka bir anlam kazanacak, ibadet son derece mantıklı, gerekli ve de zevkli bir eylem olarak görülecektir.

Görüldüğü gibi her konuda olduğu gibi burada da köklü çözüm, meselenin köküne inmek ve esasını ortaya koymakla gerçekleşir. Konunun arka planı ve nedeni anlaşılmadığı sürece kul olmak, kulluk yapmak, ibadet etmek gibi olgular anlamsız kalmaya devam edecektir.

10. İbadetin Gence Kattıkları

İbadet gencin yaşam kalitesini yükseltecek özelliklere sahiptir. Çünkü ibadet insana huzur, neşe ve sükunet verir. Moralini yükseltir, enerji ve kuvvet bahşeder. Kötülük ve günahlardan, bunların yol açtığı moralsizlik ve huzursuzluktan korur. İnsanı düzenli ve disiplinli yapar. “Kendisini sürekli gözetleyen bir rabbi olduğu şuuru” (murakabe) kendisini her hususta kontrol etmesini sağlar. Bütün bunlar da ona hayatının tüm alanlarında başarı getirir. Bu başarı kendisine ikinci bir moral ve huzur olarak döner. Böylece moral ve huzuru ikiye katlanır. Genç yaptığı ibadetlerle başarıyı, sükunet ve huzuru yakaladığında, kuvvetli ihtimalle bunu daha sonra da sürdüreceğinden, hem gençliğini hem ömrünün geri kalanını huzurlu ve verimli geçirmiş olur. Böylece bir bütün hayatını güzel, verimli ve huzurlu yaşamış olur ki insan için en güzel kazanç da budur.²⁴

Sonuç

Toplumların ve devletlerin gücü maddi ve ekonomik güçlerinde, zenginliği yeraltı ve yerüstü zenginliklerinde değildir. Toplumlar ve devletler için en büyük zenginlik ve servet insandır. Çünkü iyi yetişmiş, ruhen ve bedenen sağlıklı insanlar güçlü ve sağlıklı toplumlar oluştururlar.

İnsan servetinin en değerli unsuru ise gençleridir. Bir toplumun geleceğinin en büyük göstergesi gençliğinin durumudur; gençliği iyi halde olan toplumların gelecekleri de iyi, kötü olan toplumların gelecekleri de kötüdür. O yüzden geleceğini düşünen toplumlar insanların, özellikle gençlerin eğitimine önem verir, ona büyük yatırım yaparlar. Bedenen ve ruhen güçlü, fikren ve ahlaken istikamet üzere olan gençlik toplumlar için büyük ümittir.

Gençleri ruhen güçlü, özgüveni ve morali yüksek yapan en güçlü etkenlerden biri ibadetleridir. O yüzden insanlara küçüklükten ve gençlikten itibaren ibadet alışkanlığı kazandırılmalı, bunun için ibadeti sevdiren özel faaliyetler dahi yapılmalıdır.²⁵

Toplumda yaygın halde bulunan en basit ifadeyle “ibadet ihtiyar işidir” diye ifade edilebilecek ibadetle yaşlılığı özdeşleştiren yanlış algılar değiştirilmeli, hac, oruç ve namaz gibi güç, sağlık ve enerji gerektirmesi sebebiyle “ibadetin asıl genç işi olduğu” algısı yerleştirilmelidir. Gençliğin yukarıda işaret edilen “masum, saf, temiz ve güzel duygulara sahip olma” gibi avantajlarına dikkat çekilmeli, bunların ibadeti kendisine kolaylaştırıcı yönüne vurgu yapılmalıdır. Ayrıca Hz. Peygamber’e yaşlılardan çok gençlerin tabi olduğuna, O’nun (s.a.v) gençlere verdiği önem ve duyduğu güvene dikkat çekilmelidir. 14-15 asır boyunca yaşayan tüm Müslümanlarla günümüzde iki milyara yaklaşan Müslümanların, bu ümmetin ilk çekirdeğini gençlerin oluşturduğu ve ümmetin bunu onlara borçlu olduğu vurgulanarak bir genç olarak kendisinin neler yapabileceği hususunda farkındalık oluşturulmalı, özgüven kazandırılmalıdır. Çoğunluğunu gençlerin oluşturduğu sahabe neslinin en büyük özelliğinin ibadete düşkünlükleri ve Rabb’leriyle olan sıkı bağları olduğu vurgulanmalıdır. Bu ve benzeri hakikatlerle oluşturulacak doğru algıyla çocukların ve gençlerin ibadetlere alıştırılması daha kolay olacaktır. İbadetinde titiz ve şuurlu gençlik ise güçlü bir ümmet demektir.

²⁴ Dindarlığın psikolojiye ve morale olumlu katkıları hakkında bkz. Mustafa Köylü “Ruh Sağlığı ve Din Eğitimi”, Din Eğitiminde Çağdaş Konular, editör: Mustafa Köylü, (İstanbul: Dem yayınları, 1. Baskı, 2012), 298-312.

²⁵ Eğitimde alışkanlığın tüm yönleri hakkında bk. İbrahim Alaettin Gövsa, *Çocukta Davranış Gelişimi*, (İstanbul: Hayat yayınları: 1. Baskı, 1999), 35-47.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavut vd. 45 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001.

Ay, Mehmet Emin. *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?* İstanbul: Timaş Yayınları, 2001.

Aydın, Mehmet Zeki. *Okulda Ahlak Eğitimi ve Ahlak Öğretiminde Örnek Olay İncelemesi Yöntemi*. İstanbul: Nobel yayınları, 4. Basım, 2011.

Beyhaki, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin. *Şuabu'l-İman*. 10 cilt. Riyad: Mektebetu Rüşd, 2003.

Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Cami es-Sahih*. 8 cilt. Daru Tavki'n-necat, 2001.

Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistani. *"es-Sünen"*. Beyrut-Sayda: el-Mektebetu"-asriyye, y.y.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali el-Mevsili. *el-Müsned*. Thk: Hüseyin Selim Esed. 13 cilt. Şam: Daru'l-Me'mun. 1984.

Gövsa, İbrahim Alaettin. *Çocukta Davranış Gelişimi*. İstanbul: Hayat yayınları, 1. Baskı, 1999.

Gündüz, Turgay. "Gençlik Dönemi Din Eğitimi", *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*. Editör: Dr. Mustafa Köylü. Ankara: Nobel yayınları, 2013.

Hâkim, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdullah. *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*. 4 cilt. Beyrut: Daru'l-kütüb el-İlmiyye, 1990.

İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Musannaf fi'l-Ehadisi ve'l-Asar*. 7 cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409 h.

İbn Hibban, es-Sahih. Muhammed b. Hibban b. Ahmed. thk: Şuayb Arnavut. *es-Sahih*. 18 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993.

Kandemir, M. Yaşar. "Abdullah b. Ömer b. Hattab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Köylü, Mustafa. "Ruh Sağlığı ve Din Eğitimi", *Din Eğitiminde Çağdaş Konular*. Editör: Mustafa Köylü. İstanbul: Dem yayınları, 1. Baskı, 2012. 298-312.

Kuzai, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selame. *el-Müsned*. 2 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1986.

Müslim, Ebû Hasen Müslim b. Haccac el-Kuşeyri. *es-Sahih*. 5 cilt. Beyrut: İhyau't-Turas el-Arabi.

Saygılı, Sefa. *Çocuklarda Davranış Bozuklukları*. İstanbul: Elit yayınları, 2005.

Taberânî, Ebû Kasım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cem el-Kebir*. 25 cilt. Riyad: Dar es-Samii, 1994.

Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*. Thk: Şuayb Arnavut. 16 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1994.

Tirmizî, Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. 5 cilt. Kahire: Mustafa Halebi, 1975.

Koca, Ferhat, "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV yayınları, 1999.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HZ. PEYGAMBER VE ZAMAN

ZAMANINDA GENÇLİK

Ejder OKUMUŞ

Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

ejder.okumus@gmail.com.

GİRİŞ

Bu çalışma, dört anahtar kavram ve konuya dayanmaktadır: Zaman, gençlik, toplum ve Hz. Muhammed (sav). Konunun asıl dayanak noktasını oluşturan *zaman*, insanın toplumsal bir varlık oluşunun hayati bir boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan, dünyada toplumsal-zamansal bir varlık olarak yaşar. Genel olarak insan, insanın ortaya koyduğu davranışlar, insanın içinde yer aldığı olaylar; insanın zamansallığı temelinde kavranabilir ve analiz edilebilir. Zaman, insan için toplumsal hayatı, eylemleri, aktiviteleri, değişimleri, yenilenmeleri, sabiteleri, gitmeleri, kalmaları, dinamizmleri, etkileşimleri, oluşları, süreçleri ve olayları ifade eder. Zaman yoksa hayat, hayat yoksa zaman yok demektir. Zaman, toplumsal hayatın merkezi bir boyutudur. Gerçekte zaman, dünyevi hayatın ve toplumun yazgısıdır. Çünkü insan, bütün bir hayatını zamanda, zamanla yaşar. insanın bir aile içinde gözlerini dünyaya açması, sosyalleşmesi, toplumun kural ve değerlerini öğrenmesi, kederlenmesi, sevince gark olması, farklı kişi ve olaylarla etkileşimde bulunması ve benzeri durumlar, bütünüyle zaman boyutuyla gerçeklik kazanır, zamanla ilgilidir ve bu sebeple de zaman ile açıklanabilir. Gerçekte insan, toplum hayatını toplumla birlikte zaman boyutuyla inşa eder, kurar ve yaşar. Dolayısıyla insan, toplumda kendi zamanıyla, kendi ürettiği veya başkasının ürettiği zamanıyla, böylece kendi zamanında mevcudiyet bulur, varlığa çıkar. O halde zaman olmazsa, toplum ve dolayısıyla insan da olmaz. Toplum, grup, topluluk, din, kültür, medeniyet, aile, eğitim, ekonomi, siyaset, hukuk, ahlak, meslek vd., yaşamlarını toplumsal zaman içinde tanzim ederler.

Çalışmanın ikinci temel kavram ve konusu olan gençliğe gelince; toplumsal anlamda *gençlik*, toplumun belkemiğidir. Gençlik, insan hayatının en hassas dönemidir. Gençlik, insanın varlık ve kimlik kazanma mücadelesi yürüttüğü hayati bir aşamadır. Gençlik, toplumun odak noktasıdır. Gençler, tabir caizse ruh ve bedenleriyle toplumu sırtlarında taşırlar. İslam dini de, gençliğe azami derecede ehemmiyet verir. Kur'an-ı Kerimde birçok ayet gençlik, gençler ve genç peygamberleri konu edinir. Son İslam Peygamberi Hz. Muhammed (sav) de gençlere önem vermiş, gençlerin eğitimini düzenlemiş, önemli bir konuda karar alırken onlarla istişare etmiş, onların görüşüne ayrı bir önem vermiş ve peygamberlik görevini yürütürken gençlere çeşitli kademelerde idarecilik, komutanlık, valilik gibi büyük sorumluluklar yüklemiştir.

Toplum da bu çalışmanın anahtar kavram ve konularındandır. Toplum, insanın zorunlu bir boyutunu teşkil eder. İnsanın toplum hayatı yaşaması zorunludur. İnsan tabiatı gereği toplumsal bir varlıktır. İnsan toplum içinde dünyaya gelir, dünyaya geldiğinde toplumsal evreni ve hayatı hazır bulur. Bir yandan toplumla beslenir, büyür, yetişir; diğer yandan da toplumu besler, ona verir, onu büyütür, yapıp etmeleriyle, kabulleri ve redleriyle, onay ve itirazlarıyla topluma katkıda bulunur. Toplum, bütün birikimleri ve unsurlarıyla bireyi kendi mensubu olarak yetiştirir ve ayıramayacak şekilde kendinin bir parçası yapar.

Hz. Muhammed (sav) ise, Müslümanların iman ettiği ve ümmeti olduğu son İslam Peygamberidir. Hz. Muhammed, aldığı vahyi, Kur'an'ı yaşamış ve örnekliği, rehberliği ve liderliği ile yaşatmaya çalışmıştır. *Ebu'l-vakt* sıfatıyla Hz. Peygamber, kurduğu Medine İslam toplumuyla İslam'ı toplumsal sistem olarak ikame etmiş ve adeta zamanını aşan örnek bir toplum halinde insanlığa takdim etmiştir. Medine İslam toplumu, Asr sûresini (Asr 103/1-3) idrak eden bir toplum olarak zamanını kendisi üreten, inancı ve ameliyle zamana rengini kendisi veren, zamanı tanıyan, zamana tanıklık eden, zamanın kıymetini bilen, zamanı en iyi şekilde değerlendirmeye çalışan, iman eden, salih amel işleyen, birbirlerine hakkı tavsiye eden ve birbirlerine sabrı öğütleyen bir

insan birlikteliğidir. Medine İslam toplumu, şehir ve medeniyete uygun olarak planlı ve programlı olarak çalışan, üreten, “*Boş kaldığın zaman işe koyul.*” (İnşirah 94/7) ayetine muhatap olan lideri ve rehberi Hz. Muhammed’i örnek alarak zamanını en iyi şekilde değerlendiren bir toplumdur. Hz. Muhammed’in örnekliliği, rehberliği ve liderliğiyle kurulan Medine toplumsal düzeni, gençlerine değer vermiş, onlara güvenmiş ve önemli sosyal sorumluluklar yüklemiş bir toplumdur.

Zamanın insanî ve toplumsal planda varlık ve anlam kazandığı göz önünde tutulduğunda, dünyevî ve toplumsal hayatın en ağır yükünü taşıyan gençliğin, zamanın odağında olduğu anlaşılır. İşte bu çalışmada gençlik, zaman boyutunda; kendi zamanında bulunma ve kendi zamanını yaşama ekseninde anlaşılmaya çalışılmaktadır. Çalışmanın amacı, Hz. Muhammed’in gençliğe verdiği önemi zaman üzerinden anlamaya ve İslam’da gençliğin önemini kavramaya katkıda bulunmaktır.

Çalışma boyunca konuyla ilgili kaynaklara müracaat edilmiş ve onlardan yararlanılarak bu metin ortaya çıkarılmıştır. Çalışmada öncelikle zaman sosyolojik açıdan ele alınmakta, ondan sonra sosyolojik boyutlarıyla gençliğe bakılmakta, üçüncü olarak zamansal bir varlık olarak gençliğin durumu incelenmekte ve son olarak zamanını üreten, zamanında yaşayan, zamanıyla hayat süren bir gençlik, İslam Peygamberi Hz. Muhammed ile bağlantılı olarak anlaşılmaya çalışılmaktadır.

1.ZAMANIN SOSYOLOJİSİ

Zaman, toplum bağlamında ve toplum bilimlerinde önemli bir konudur ve ciddi bir *problem alanını* teşkil eder. Toplumsal hayata dayanması itibariyle toplumsal sıfatını kazanan zaman, toplumsal zaman olarak kavramsallaştırılabilir. Dolayısıyla *toplumsal zaman, zamanın toplumsal gerçekliğini* ifade eden bir kavramdır; zamanın toplumsallığını, toplumsal boyutlarını, zamanın toplumsal inşasını dile getiren, geniş anlamıyla zaman ile toplum arasındaki münasebete işaret eden bir terimdir. Toplumsal zaman, toplum olarak zamanla yaşamayı, zamanda vücudiyet kazanmayı, toplumun vakit yönünü işaretler. İnsanların var olması, zaman içinde, zamanla beraber yaşamaları, hayatlarını sürdürmeleri anlamına gelir. İnsan için toplumsal hayat zorunlu olduğuna, insan tabiatı gereği toplumsal bir varlık olduğuna göre, zorunlu olarak toplumsal bir gerçeklik olan zaman boyutuyla var olur, varlığını sürdürür. Zaman toplumun kurucu özelliğidir. Denilebilir ki insanın tabiatı gereği toplumsal bir varlık olması, tabiatı gereği zamansal bir varlık olması anlamına gelir. O halde toplum, zaman içinde, zaman dayanarak, zaman boyutuyla birlikte ele alındığında doğru anlaşılabilir.¹

Gerçekten de zaman gerçekliğini, zaman belirleme araç ve işlemlerini, zaman temsil sistemlerini, mesela takvim ve saati toplumsal realiteden ayırmak, ayrı ele almak, imkan dışıdır. Yine bizatihi toplumu, toplum gerçekliğini, sosyal yaşamı, toplumsal sistem ve düzeni, toplum varlığının ve toplumsal hayatın idamesini, toplumsal değişimi, toplumsal hayatta meydana gelen yeni durumları, farklılaşmaları zamandan ayrı algılamak ve düşünmek de mümkün değildir.² Hayatlarımızın her yönüyle ilgili olan zaman, bireysel ve toplumsal gerçeklikten soyutlanamaz bir boyuttur.³

Anlaşıldığı üzere kişinin toplumda toplumsal zamanın dışında ve dolayısıyla toplumun dışında yalnız başına hayatını idame ettirmesi imkansız görünmektedir. Bireyin bir ailede dünyaya gelmesi, büyüüp gelişmesi ve toplumsallaşmayla aile hayatından topluma toplumdaki aile hayatına, kendisinden topluma toplumdaki kendisine içselleştirme ve dışsallaştırma süreçleriyle diyalektik bir şekilde toplumsal sisteme katılması, hep zamanla, zaman boyutuyla, zamansallık içinde mümkün olur. İnsan, bütün ilişki ve etkileşimlerini, eğitim ve öğrenimlerini, toplumdan alma ve topluma vermelerini, taklit ve özgünlüklerini, konumlanışlarını ve dolayısıyla konum veya statü elde etmelerini, işini, boş zaman aktivitelerini, gündelik hayatını zaman içinde ve zamana bağlı bir

¹ Ejder Okumuş, *Zamanın Toplumsal Gerçekliği* (İstanbul: Ark Kitapları, 2011).

² Edward Shills, *Center and Periphery* (Chicago: Chicago University Press, 1975), Xiii, Anthony Giddens, *Sosyal Teorinin Temel Problemleri*, trc. Ümit Tatlıcan (Paradigma Yay., İstanbul 2005), 380.

³ Piotr Sztompka, *The Sociology of Social Change* (Oxford: Blackwell Publishers, 2003), 41.

şekilde deneyimler. İnsanların ölümlü oluşları ve ölmeleri de zamana, zamansallığa işarete eder, zaman boyutunun önemine göndermede bulunur.⁴

İnsanlar, zamanı kendileri üretip yönettiklerinde, zamanın sahibi (zu'l-vakt, eb'l-vakt) olurlar. İmam Şafî'nin "Zaman kılıç gibidir, sen onu kesmezsen, o seni keser." sözü, aslında zamanın insanî ve toplumsal olarak çok güzel izah eder. Gerçekten de zaman, özne olmayan, edilgen kimseleri ve toplumları önüne katar, tabir caizse keser, ufalar, öğütür, eskitir; fakat özne olan birey ve toplumun yönetimine girer, özen toplumla birlikte dinamik, üretken bir zaman olarak varlık gösterir.

Asr suresi (103/1-3) de aslında bir zaman kültürü ve sosyolojisi ortaya koymaktadır. Surede insanın zamana önem vermesi gerektiği, zamana önem vermeyen insanın zararda olduğu, önem verenin ise karda olduğu ifade edilmek suretiyle tam anlamıyla Müslümanların zaman tasavvurları ve pratiklerinin yolu çizilmektedir.

Esasen İslam dininin zamana yüklediği anlam da zamanın birey ve toplum için ne kadar hayati olduğunu göstermektedir. İslam'ın ana kaynaklarında Müslümanların sahip olmaları gereken kişilik özelliklerinin, riayet etmeleri gereken emir ve nehiylerle helal ve haramların ve tesis etmeleri gereken toplumsal düzenin zamana dayandığı, bütün bunların zaman bilinciyle ve iyi bir zaman stratejisiyle gerçekleştirileceği anlaşılmaktadır.

2.GENÇLİĞİN SOSYOLOJİSİ

Toplumdan topluma değişmekle birlikte gençlik, 12-25 yaşları arasındaki dönemi ifade eder; fakat geniş anlamda gençlik dönemi 50, hatta 60 yaşına kadar uzatılabilir. Sosyolojik olarak gençlik, toplumun belkemiğini oluşturan bir toplumsal unsur veya aktördür. İnsanın ergenlik dönemini de içine alan gençlik, özellikle 25-30 yaşlarına kadar olan gençlik dönemi, insan hayatının en hassas, inişli çıkışlı, heyecan ve değişimlerle dolu dönemidir. Gençliği boyunca insan, bünyesinde ve çevresinde birçok yeniliklerle karşılaşır ve kişiliğini yerleştirmeye çalışır. Gençlik, karmaşaya ve zorluklara karşı insanın kimlik edinme mücadelesi yürüttüğü ve hayata bakış açısı kazandığı aşamadır. Gençlik zamanlarında insanlar, yine toplumdan topluma, kültürden kültüre değişme özelliğine sahip olsa da günümüzde artık genelde öğrenim gören, hayatını kazanmak için çalışmayan ve ailesinden bağımsız evi bulunmayan kişilerden oluşmaktadır.⁵ BM Nüfus Fonunun verilerine göre dünya nüfusunun hemen hemen yarısı 25 yaş altı gençlerden oluşmaktadır. Nüfusu 81 milyon civarında olan Türkiye'de 15-24 yaş arası birey sayısı yaklaşık 13 milyondur. 25 yaş altı toplam nüfusa bakıldığında bu rakam yaklaşık 35 milyonluk bir demografyaya karşılık gelmektedir. Türkiye bu canlı demografik yapısıyla dünyanın en genç nüfusuna sahip ülkelerinden biri olup muhtemelen 2025 yılında dünyanın en çok genç nüfusa sahip ülkesi olacaktır.⁶

Gençler üzerine eğilmeyen, gençlik üzerine plan ve programlar geliştirmeyen toplumsal ve siyasal düzenin, devlet veya hükümetin ayakta kalması çok zordur. Gençleri az olan, nüfusu eksik veya düşük olan toplumların canlı ve dinamik olmaları, üretken ve çalışkan olmaları tasavvur dahi edilemez. Bundan dolayıdır ki siyasal parti ve organizasyonlar, devlet dışı kuruluşlar, gerek topluma ve insanlığa hizmet etmek veya katkıda bulunmak için, gerekse kendi çalışmalarında başarılı olmak ve kendi amaçlarına erişmek üzere gençliğin tabiatında mevcut olan hareketlilik ve canlılıktan istifade etmek için gençlere yönelik çeşitli faaliyetler yapmakta, plan ve programlar icra etmekte ve stratejiler geliştirmektedirler. Tarihe baktığımız zaman birçok önemli siyasi akımın, hareketin başlamasında veya geniş bir alan bulmasında gençler önemli roller üstlenmişlerdir. Bu bağlamda Hz. Muhammed'in (sav) gençlik yıllarında Mekke'de haksızlığa uğrayan insanlara yardım etmek amacıyla kurulan Hilfu'l-Fudûl adlı teşkilata üye olması ve bizzat onun faaliyetlerine iştirak etmesi zikre değerdir. Ahlâk eksenli bir ekonomik yapılanma olarak Ahilik teşkilatına bakıldığında, yine gençlerin bu teşkilat içinde çok mühim aktörler olarak yer aldıkları müşahade edilir. BM'nin

⁴ Okumuş, *Zamanın Toplumsal Gerçekliği*.

⁵ Ejder Okumuş, "Modern Toplumda Ahlâk ve Gençlik", *Gençlik Araştırmaları Dergisi*. 5/11 (2017): 80.

⁶ TÜİK, erişim: 4 Eylül 2018, <http://www.tuik.gov.tr>.

desteği ile her iki yılda bir toplanan Dünya Gençlik Kongresi gençlerin dünyadaki sorunların çözümünde nasıl en aktif şekilde rol oynayabileceklerini tartıştıkları ve kendi yollarını belirledikleri bir örgütlenmedir. Bugünün dünyasında devlet dışı organizasyonların, siyasal partilerin, dinî grup, teşkilat veya hareketlerin gençlik kollarının mevcut olduğunu da hatırlamak gerek.⁷

İslam dini de gençliğe ve gençlere ayrı bir önem verir. Kur'an'da birçok ayette gençlikten ve genç örnek kişilerden bahsedilir. Kur'an, genç bireylere ve genel olarak topluma genç şahıslardan kıssalar vererek, doğru istikameti bulmaları noktasında yol gösterir. Kur'an-ı Kerim'de geçen Hz. Adem, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Musa gibi peygamber kıssalarının yanı sıra Ashab-ı Kehf ve Hz. Meryem ile ilgili kıssalar insanoğlunun gençlik dönemi ile ilgili ilginç noktalara işaret etmekte olup gençlere kılavuzluk eder. İslam Peygamberi Hz. Muhammed de gençlere önem vermiş, onların eğitimiyle bizzat ilgilenmiş, onlarla birlikte kararlar vermiş, kararlar almış ve onlara önemli görevler vererek sorumluluk bilincine sahip olmalarını sağlamıştır.⁸

Gençlerin toplumun belkemiğini teşkil etmelerindendir ki gençlerle toplum ilişkisi çok hassastır. Gençlerin sağlıklı sosyalleşmeleri, toplumun da gençlere sağlıklı olarak yaklaşmaları oldukça mühimdir. Gençlerle toplum arasındaki ilişki diyalektiktir. Gençler toplumdan alırlar ve toplum da gençlerden alır. Gençler, toplumda ve toplum karşısında edilgen ve nesne konumunda değildirler. Gençler fail veya özne olarak toplumda varlık gösterir, topluma katkılır, ve önemli katkılarda bulunurlar.

Gençlerin sosyalleşme süreçlerinde, toplumun inanç ve değerlerini, norm ve davranış kalıplarını öğrenme, içselleştirme ve dışsallaştırıp nesnelleştirmelerinde aile ile arkadaşlarının etkisi çoktur. Bir yandan ailesiyle, bilhassa anne ve babalarıyla ilişkilerde olumsuzluklar, hatta kriz denilebilecek düzeyde kötü ilişkiler yaşayan genç, öte yandan onlarla duygusal, bilişsel, dinî, ahlakî ve kültürel anlamda çok önemli etkileşimlere girer.

Belirtmek gerekir ki, İslam'da da gençlik çok önemli bir zaman dilimini ifade etmektedir. İslam'a göre gençlik, insan ve toplum hayatında en önemli dönem olup gençler hayatî konumdadırlar. Bundan dolayı gençlikte yapılan iyilikler, salih ameller, Allah'ın emir ve yasaklarına uymalar, ihtiyarlıktan daha anlamlı ve daha işlevseldir.

3.GENÇLİĞİN ZAMANSAL ANLAMI

Gençlik, toplumsal planda tam anlamıyla zamanın odağında konumlanmakta ve zamanın merkezinde yaşamaktadır. Gençlik, yapısı gereği toplumsal hayatta ve dolayısıyla zamanda merkezi bir yere sahiptir.

Gençlik dönemi insanları, toplum için bir hazinedirler, toplumsal sermayedirler. Gençler toplumu ailevi, eğitimsel, siyasî, kültürel, dinî, ekonomik, hukukî, endüstriyel, üretimsel, ahlakî vs. boyutlarıyla ayakta tutan, motive eder ve sürüklerler.

Gençler, bedenlerinin gücü ve dinamizmiyle, duygularının yoğunluğu ve hassasiyetiyle, düşüncelerindeki kararlılık ve hareketlilikle, yaklaşımlarındaki samimiyetle zamanı üretmede ve dolayısıyla toplumu inşa etmede çok etkili aktörlerdir.

Genel olarak sosyal bilimcilerin, özel olarak ise sosyologların toplumsal zaman hakkında yaptıkları çalışmalara göz gezdirildiğinde, toplumsal değişim, tarih-toplum ilişkisi, zaman planlama, bütçeleme, etkinlik düzenleme, emeklilik, boş zaman değerlendirme, yaş, takvim, hafıza, günlük zaman planlaması, ekonomik hayat, eğitim, gündelik hayat, tarih, gelenek, modernlik, postmodernlik gibi konular çerçevesinde zaman konusuna yöneldikleri, zamanla alakadar oldukları müşahade edilir. Zaman üzerine araştırma yapan ve zamanı gözlemleyen toplum bilimcileri, zamanı toplumsal bir olgu olarak algılar ve öyle tespit ederler. Sosyal bilimciler, tabii ve toplumsal olayların kavramsal örgütlenmesi için bir sembol olarak zamanı, toplumsal etkinlikçe inşa edilmiş olarak görürler. Bu bağlamda toplum bilimciler açısından zaman, toplumsal bir inşadır. İşlevselci teorisyenlere göre zaman hep toplumsal zamandır; çünkü zaman onlara göre toplumsal hayatı

⁷ Okumuş, "Modern Toplumda Ahlâk ve Gençlik".

⁸ Okumuş, "Modern Toplumda Ahlâk ve Gençlik".

tezahür ettirir, tanzim eder ve sistemleştirir. Marksistler için zaman esas itibariyle toplumsaldır, toplumsal planda gerçeklik kazanır; çünkü zaman onlara göre praksiyen, uygulamadan, teori ile pratiğin birliğinden ayrılmaz. Fenomenologlara göre zaman denildiğinde toplumsal zaman akla gelir; çünkü zaman yalnızca öznel olarak inşa edilebilir.⁹ Sosyal bilimcilerin zaman bağlamında ilgilendikleri ve altını çizdikleri bütün bu hususlar, olaylar, olgular, tutum ve davranışlar çerçevesinde toplumsal hayatta gençliğin çok hayati bir konumda oldukları ve gençlerin ailede, siyasette, dinde, ekonomide, eğitimde, hukukta, ahlakta, kültürde, boş zamanları değerlendirmede, örgütlenmede vd. ağır ve ehemmiyetli sorumluluklar üstlendikleri söylenebilir. Bundan dolayı da gençlerin zamanı üretmede veya zamana tâbi olmada, zamanın öznesi olmada ya da zamanın nesnesi olmada merkezi pozisyonda bulunduğu ileri sürülebilir.

Değişim durumlarında gençlerin toplumdaki ve tabiatıyla zamandaki merkezi konumunu hatırlamak gerek. Bu bağlamda değişim süreçlerinde, mesela modernliğin sonuçlarının, modernlikle birlikte kültürel, ekonomik, siyasal vb. alanlarda gelen köklü değişimin anlaşılması için zaman algılayışında meydana gelen değişimin ve dolayısıyla gençlerin söz konusu değişim karşısındaki konumlanışlarının anlaşılması çok önemlidir. Aynı şekilde örneğin ister modernliğin bir devamı, isterse modernlikten bir kopuş veya moderniteye bir meydan okuyuş olarak değerlendirilsin, postmodernliğin tam anlaşılmasının da yolu zamanın anlaşılmasından ve dolayısıyla gençliğin zaman algısının doğru anlaşılmasından geçer.¹⁰

Gençlik dönemi insanın değişime ve yeniliklere açık olduğu bir zaman periyodudur. Gençler, yeniliklere daha açık insanlardır. Yeni bir düşünce, bilgi, inanç vey din ile karşılaştıklarında, hemen reddetmezler ve doğru görürlerse, çevre baskısına aldırmaksızın kabul ederler. Nitekim Hz. Muhammed'in tebliğine ilk iman edenlerin ve sonradan iman edenlerin önemli bir kısmı genç sahabilerden oluşmaktadır. Hz. Ali, Hz. Zeyd b. Hârise, Hz. Mus'ab, Hz. Ammar, Hz. Abdullah b. Ömer, Hz. Abdullah b. Zübeyr, Hz. Abdullah b. Mesud, Hz. Zübeyr b. Avvam, Hz. Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkas, Hz. Osman, Hz. Ömer, Hz. Ebû Ubeyde b. Cerrah, Hz. Câbir b. Abdullah gibi sahabiler, bu bağlamda zikredilebilirler. Aynı şekilde hanım sahabilerden mesela Hz. Peygamber'in kızları Hz. Fâtıma, Hz. Rukiyye, Ümmü Gülsüm, Hz. Ömer'in kız kardeşi Hz. Fâtıma, Hz. Ebû Bekr'in kızları Esmâ ile Aişe gibi sahabiler de iman eden genç insanlardı.

Kur'an'da geçen Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. Yûsuf, Hz. İsmail, Hz. İshak gibi peygamberler ile mesela Hâbil, Ashâb-ı Kehf, gençlikleri ve mücadeleleri ile dikkati çekmektedirler. Aynı şekilde onları davalarına inananların da öncelikle gençler olduğu söylenebilir.

Zaman ve gençliğin önemine binaendir ki, İslam Peygamberi Hz. Muhammed, genel olarak toplumsal hayatta zamanın kıymetini bilmenin hayati önemini ifade eden hadisler ortaya koyarken,¹¹ özel olarak da gençliğin kıymetinin bilinmesinin çok mühim olduğunu vurgulayan hadisler ortaya koyar. Bu bağlamda mesela yaşlanmadan, ihtiyarlık gelip çatmadan gençliğin kıymetinin bilinmesini tavsiye eder.¹² Gençliğin kıymetini vurgulayan hadisler, tam olarak gençliğin zamansal anlamını verir.

Gençlik, zamansal olarak belli bir yaş aralığını ifade ettiğine göre o yaş aralığındaki zamansallıkla anlam kazanır. Bu durumda gençler, o zamansallık içinde eylemlerini ortaya koyarak zamanı üretirler. Toplumun zamanının içinde varlık kazanan gençler, bu zamanı içselleştirdikten sonra nesnelleştirmeye kendi zamansal üretimleriyle toplumun zamanına katkıda bulunurlar.

⁹ Barbara Adam, *Time and Social Theory* (Philadelphia: Temple University Press, 1990), 42; Ejder Okumuş, "Zaman Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, X/2 (2010): 121-174, erişim: 11 Kasım 2019, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/52314>.

¹⁰ David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, trc. Sungur Savran, 2. baskı (İstanbul: Metis Yayınları, 1999), 227; Okumuş, "Zaman Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi"; Okumuş, "Zamanın Toplumsal Gerçekliği".

¹¹ Buhârî, "Rikak", 1.

¹² el-Hâkim, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn* (Beyrut Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 4: 341; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 11: 235; İbn Ebî Şeybe, *el-Müsned* (Riyad: Mektebetu'r-rüşd, 1409), 7: 77; el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ* (Beyrut Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988), 1: 148.

Normal şartlarda gençlik döneminde insanın organları, bedeni, ruhu, dış dünyası ve iç dünyası; elleri, ayakları, zihinleri, gözleri, kulakları, duyguları vd. diğer dönemlerine göre daha güçlü ve canlıdır. Dolayısıyla bu dönemde insan çalışırsa, daha üretken olur. Gençler, zamanın kıymetini bilirler de ona göre hareket ederlerse, toplum daha iyi noktalara taşırılar.

4.İBNU'L-VAKT'TEN EBU'L-VAKT'E ZAMANINDA GENÇLİK

İbnu'l-vakt, zamanını, zamanın ruhunu, zamanın şartlarını bilip tanıyan, zamanın gereklerinin farkında olan ve onu dikkate alarak bir zaman okuması yapan insandır. *İbnu'l-vakt*, zamanın durumunu bilip tanıyarak kendi düşünce dünyasını, hayatını ona göre, ama kendi ilkeleri, inancı ve hayat tarzı ekseninde yeniden kurar. Ebu'l-vakt ise zamanın içini kendisi dolduran, eylemleriyle zamanı kendisi üreten, zamanı elinde tutan, zamanın kendisini kesmesine müsaade etmeyen, kendisi zamanı kesen, zamana kendi inancının rengini veren kimsedir.¹³

Ebu'l-vakt, zamanın sahibi olup üretkenlikleri, eylemleri, yapıp etmeleri ile zamanı kesen, zamanda özne olan kimse demektir. Gençler, yaratılışları gereği ebu'l-vakt olmaklığa en uygun toplumsal kategoridirler.

Geniş anlamda genç bir insan olarak kırk yaşında iken Peygamber olan ve bütün bir hayatını zaman stratejisi yaparak düzenleyip yaşayan Hz. Muhammed, vakti en iyi şekilde değerlendiren, asla israf etmeyen, 24 saatini planlayarak düzenleyen bir insan olarak ebu'l-vakttir. Doğal olarak o, Ashabından ve gençlerden de öyle olmalarını istemiştir.

Müslüman gençlerin dünden bugüne, bugünden yarına zaman bilinciyle kuşanarak İslam toplumlarını ayakta tutup geleceğe güçlü ve anlamlı bir şekilde taşımaları; *zamanın ruhunu* Müslümanların tesis etmeleri, zamana kendi damgalarını vurmaları, zamana İslam rengini vermeleri, kendi zamanlarını kendileri meydana getirmeleri, zamanın ve dolayısıyla tarihin öznesi olmalarına bağlıdır.

SONUÇ

Sonuç olarak zaman bağlamında gençliği anlamak ve Hz. Peygamber'in gençliği Asr suresinde ifadesini bulduğu üzere zaman eksenli anlamlandırmak suretiyle toplumda gençlere büyük önem vermesini kavramak oldukça mühimdir. Bu okuma biçimi, bugün gençliği Hz. Peygamberin İslam toplumunda gençleri konumlandığı gibi konumlandırmanın ne kadar önemli olduğunu anlamk açısından çok önemlidir.

Çalışmanın ortaya koyduğu üzere zaman toplumsal bir olgu olarak insan için son derece önemlidir. Kendi zamanını üretmeyen toplum, başka toplumların ürettiği ve sahip olduğu zamana ve dolayısıyla onların kültürlerine, kültürel kodlarına, inançlarına, değerlerine, davranış kalıplarına tâbi olmak zorunda kalırlar.

Gençlik, tabiatı gereği zaman açısından insanlık ve toplum hayatı için en hassas dönemdir. Zaman üretimi, zamanın içini doldurma, zamana rengini verme, zamanı anlamlandırma ve dolayısıyla toplumu ayakta tutma, taşıma ve motive etme noktasında en dinamik, en güçlü toplumsal unsurlar, gençlerdir.

Zaman açısından gençliğin önemindendir ki, son İslam Peygamberi Hz. Muhammed (sav), gençlere ayrı bir önem vermiş, onları hep yanında tutmuş, onlara değer vermiş, onların görüşlerini önemsemiş ve onlara verdiği ciddi görevlerle onların İslam'a ve topluma hizmet etmelerini sağlamıştır.

Bugün de gençliğin zaman bilinciyle mücehhez olması ve toplumda önemli sorumluluklar üstlenmek suretiyle insanlığa ve İslam'a hizmet etmeleri için en iyi şekilde yetiştirilmeleri toplumun en temel görevlerindendir. Toplum bu görevini yerine getirdiğinde aslında kendine karşı görev ve

¹³ Okumuş, “*Zamanın Toplumsal Gerçekliği*.”

yükümlülüğünü yerine getirmiş demektir. Bu görevini yerine getirdiğinde de gençliğin kendini geleceğe güçlü ve anlamlı bir şekilde taşımasını sağlamış olacaktır.

Hız. Muhammed (sav) bir insan peygamber ve peygamber insan olarak hayatını zaman ekseninde planlayarak yaşamış ve insanlığa örnek bir rehber lider olmuştur. Bugün televizyon, internet, sosyal medya, cep telefonu ve onun içinde barındırdığı ve insana sunduğu imkanlar setinin, gençliğin en büyük imtihanını teşkil ettiği bir zaman dilimidir. Böyle bir zaman periyodunda Hız. Peygamber'in hayatını, sünnetini, sahih hadislerini, siretini bu örnek rehber liderliği çerçevesinde genel olarak birey ve toplum bağlamında, özel olarak da gençlik bağlamında zaman boyutu merkezinde okumaya, anlamaya, anlamlandırmaya ve hayata aksettirmeye her zamankinden daha çok ihtiyaç bulunmaktadır.

Müslümanlar, Hız. Peygamber'in örnek rehberliği ve liderliğinde gençlerinin kıymetini bilmeli, onları zaman bilinciyle yetiştirmeli ve böylece gençleriyle zamanın öznesi olup kendi iradesiyle yolunu sürdürmelidir.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm.

Kütüb-i Sitte.

Akarsu, Bedia. *Ahlak Öğretileri*. 3. Baskı. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1982.

Ali Rıza. *İbtidâilere Muâmelât-ı Ahlâkiyye ve Medeniyye*. 3. Baskı, Derseâdet: Nefâset Matbaası, 1331.

Aron, Raymond. *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. Trc. Korkmaz Alemdar. İstanbul: Bilgi Yayınları, 1989.

Adam, Barbara. *Time and Social Theory*. Philadelphia: Temple University Press, 1990.

Bauman, Zygmunt. *Postmodern Etik*. Trc. Alev Türker. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.

Bergson, Henri. *Ahlâk ile Dinin İki Kaynağı*. 2. Baskı, Trc. Mehmet Karasan, Ankara: MEGSB Yayınları, 1986.

Bertnard, Alexis. *Ahlâk Felsefesi*. 2. Baskı. Trc. Salih Zeki. Ankara: Akçağ Yayınları, 2001.

Berki, A. Himmet - Keskiöğlü, Osman. *Hatemü'l-Enbiyâ Hazreti Muhammed ve Hayatı*. 13. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.

Cahoone, Lawrence E. *Modernliğin Çıkması*. Trc. Ahmet Demirhan - Erol Çatalbaş. İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.

Draz, Muhammed Abdullah. *Kur'an Ahlakı*. Trc. Emrullah Yüksel - Ünver Günay. İstanbul: İz Yayınları, 1993.

Durkheim, Emile. *Meslek Ahlakı*. Trc. Mehmet Karasan. İstanbul: MEGSB. Yayınları, 1986.

Durkheim, Emile. *İntihar*. Trc. Özer Ozankaya. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986..

Durkheim, Emile. *Toplumsal İşbölümü*. Trc. Özer Ozankaya. İstanbul: Cem Yayınları, 2006.

Durkheim, Emile. *Ahlâk Eğitimi*. Trc. Oğuz Adanır. İstanbul: Say Yayınları, 2010.

Elias, Norbert. *Zaman Üzerine*. Trc. Veysel Atayman. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.

Ersoy, Mehmet Akif. *Safahat*. Haz. Necmettin Türinay. Günümüz Türkçe'sine trc. Necat Çavuş. Ankara: TOBB Yayınları, 2011

Giddens, Anthony. *Toplumun Kuruluşu*. Trc. Hüseyin Özel. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.

- Giddens, Anthony. *Sosyal Teorinin Temel Problemleri*. Trc. Ümit Tatlıcan. Paradigma Yay., İstanbul 2005.
- Halil, İmadüddin. *İslam'ın Tarih Yorumu*. Trc. Ahmet Ağırakça. İstanbul: Risale Yayınları, 1988.
- Han, Byung-Chul. *Şiddetin Topolojisi*. Trc. Dilek Zaptçioğlu. İstanbul: Metis Yayınları, 2016.
- Harvey, David. *Postmodernliğin Durumu*. Trc. Sungur Savran. 2. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları, 1999.
- Hendry, John. "After Durkheim: An Agenda for the Sociology of Business Ethics". *Journal of Business Ethics*, 34 (2001): 209-218.
- İbn Haldun. *Mukaddime*. Tah. D. el-Cüveydî. 2. Baskı. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1996.
- İmam Malik. *Muvatta'*. 904.
- el-İsfahânî, Rağîb. *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an*. Dimaşk: Daru'l-Kalem, 1992.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*. 2. Baskı. Trc. Selahattin Ayaz İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.
- Kâdî Abdu'l-Cabbâr . *Şerhu Usûlu'l-Hamse*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 1965.
- Karasan, Mehmet. "Durkheim'in Ahlak Görüşü. Emile Durkheim". *Meslek Ahlakı*. IV-XIII. İstanbul: MEGSB. Yayınları, 1986.
- Karasan, Mehmet. "Durkheim'in Ahlak Sosyolojisi". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 3/1 (1948): 255-276.
- Lahbabi. *Milli Kültürler ve Medeniyet*. Trc. Bahaeddin Yedi Yıldız. İstanbul: Tur Yayınları, 1980.
- Mengüşoğlu, Takiyettin. *Felsefeye Giriş*, 5. baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi Yayınları, 1992.
- Mengüşoğlu, Takiyettin. *İnsan Felsefesi*, İstanbul: Remzi Kitapevi Yayınları, 1988.
- Nasr, S. Hüseyin. *Genç Müslüman'a Modern Dünya Rehberi*. 6. Baskı. Trc. Şahabettin Yalçın. İstanbul: İz Yayınları, 2012.
- Okumuş, Ejder. "Ahlâk Aşınması Karşısında Bilgiye Dayalı Güzel Ahlâk". *Diyanet Aylık Dergi*. 200 (2007a): 22-24.
- Okumuş, Ejder. "Toplumsal Çöküşte Kötü Ahlâkın Rolü". *Diyanet Aylık Dergi*, 204 (2007b): 15-18.
- Okumuş, Ejder, *Gösterişçi Dindarlık*. 2. Baskı. İstanbul: Ark Kitapları, 2005.
- Okumuş, Ejder. "Bedene Müdahalenin Sosyolojisi". *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*. II (2009): 1-15. Erişim: 15 Kasım 2019. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/115922>.
- Okumuş, Ejder. "Zaman Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. X/2 (2010): 121-174. Erişim: 11 Kasım 2019. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/52314>.
- Okumuş, Ejder. *Zamanın Toplumsal Gerçekliği*. İstanbul: Ark Kitapları, 2011.
- Okumuş, Ejder. *İmandan Ahlâka Yenilenme*. İstanbul: İnsan Yayınları, (2014a).
- Okumuş, Ejder. *Boş Zamanlar Kitabı*. İstanbul: Akis Kitap, 2014b.
- Okumuş, Ejder. *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*. 5. Baskı. İstanbul: İnsan, 2015.
- Okumuş, Ejder, "Modern Toplumda Ahlâk ve Gençlik", *Gençlik Araştırmaları Dergisi*. 5/11 (2017): 79-100.
- Özyurt, Cevat, "Durkheim Sosyolojisinde Ahlâkî Kontrol Sorunu". *Değerler Eğitimi Dergisi*, 5/13 (2007): 95-121.

- Pazarlı, Osman. *İslam'da Ahlak*. İstanbul: Remzi Yayınları, 1972.
- Pronovost, Gilles. *The Sociology of Time*. London, 1989
- Rahman, Fazlur. *Ana Konularıyla Kur'an*. Trc. Alpaslan Açıkgenç. Ankara: Fecr Yayınları, 1987.
- Rıza, Ali. *İbtidâilere Muâmelât-ı Ahlâkiyye ve Medeniyye*. 3. Baskı. Derseâdet: Nefâset Matbaası, 1331.
- Said Halim Paşa. *Buhranlarımız ve Son Eserleri*. 2. Baskı. Haz. M. Ertuğrul Düздаğ. İstanbul: İz Yayınları, 1993.
- Said Halim Paşa. "Cemiyet Buhranımız". *Buhranlarımız ve Son Eserleri*. 2. Baskı. Haz. M. Ertuğrul Düздаğ. İstanbul: İz Yayınları, 1993.
- Sağbaş, Ensar Arif - Ballı, Serkan - Şen, Faruk. "Sosyal Medya ve Gençler Üzerindeki Etkileri". *Uluslararası Gençlik Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı*, 153-163. Erişim: 4 Eylül 2018. https://www.researchgate.net/profile/Serkan_Balli2/publication/311820374_Sosyal_Medya_ve_Gencler_Uzerindeki_Etkileri/links/585c0c6208aebf17d3869022/Sosyal-Medya-ve-Gencler-Uezerindeki-Etkileri.pdf.
- Shills, Edward. *Center and Periphery*. Chicago: Chicago University Press, 1975.
- Sıddıki, Mazhuriddin. *Kur'an'da Tarih Kavramı*. Trc. Süleyman Kalkan. İstanbul: Pınar Yayınları, 1982.
- Sztompka, Piotr. *The Sociology of Social Change*. Oxford: Blackwell Publishers, 2003.
- Taylor, Charles. *Modernliğin Sıkıntıları*. Trc. Uğur Canbilen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.
- Tiryakian, Edward A. "Emile Durkheim". Trc. Ceylan Tokluoğlu. *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*. Ankara: Verso Yayınları, 1990.
- Topçu, Nurettin. *İşyan Ahlâkı*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1995.
- Touraine, Alain. *Modernliğin Eleştirisi*. Trc. Hülya Tufan. İstanbul: YKY., 1994
- TUİK. Erişim: 4 Eylül 2018. <http://www.tuik.gov.tr>.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Varlık ve Oluş*. Ankara: AÜİF. Yayınları, 1968.
- Weber, Max. *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu*. Trc. Zeynep Aruoba. İstanbul: Hil, Yayınları, 1985.
- Zerubavel, Eviatar. *Hidden Rhythms: Schedules and Calendars in Social Life*. Chicago: the University of Chicago Press, 1981.

HAZRET PEYGAMBER (S.A.V.) VE GENÇLİĞİN TAKDİRİ

Naile SÜLEYMANOVA

Doç. Dr., Azerbaycan Turizm ve Menecment Universitesi

dr_naile@yahoo.com

Giriş

İslam, onu kabul edenlerin yaşından asılı olmayarak, hayatlarının dini, sosyal, ekonomik ve kültürel yönlerini temel ilahi kaynaklar ile düzenleyen bir dindir. Hz. Muhammed (s.a.v.) hayatı boyunca farklı yaşlarda olan sahabileri takdir ettiği hakkında günümüze bir çok hadisler ulaşmıştır. Mesela, Ebu Bekr` (r.a.)'i bu ifadelerle takdir etmiştir: “Ben isterdim sen onlardan olasan” (cennetlik anlamında)<sup>1</sup>. Bir başka hadiste Hz.Ömer` (r.a.)'in nasıl bir imana sahip olduğuna işaret ederek “...şeytan seni gördükde yolunu deyişir” demiştir². Bu ve diğer yaşından asılı olmayarak, çoksaylı sahabilere Peygamberimiz fazilet, keramet ve üstünlüğüne göre takdir etmiştir. Takdir etmek, insani kıymetli kılmaya yönelik bir ahlaki değerdir diye biliriz. İnsana verilen bu değer ne olursa olsun aralarında sevgi ve kaygı bağlarını daha da kuvvetlendirir. Hz. Peygamber` (s.a.v.)'in gençliği takdirini “Bana gençliğin yardımı lütfedildi.”³ ve “Kiyamet günü Allahın arşının gölgesinde bulunacak 7 kişiden biri Allaha itaetle buyumuş gençtir”⁴ ifadeleri ile de bildirmiştir. Gençlik yıllarını namazlı-niyazlı dindar bir cizgide geçiren gençde Allah saygısının delilidir. Gençlik yıllarında gerçekleştirilmişse, her türlü takdirin üstündedir⁵

Bu çalışmada Allah`ın Rasülü`nün gençleri nasıl takdir ettiği üzerinde durulacaktır.

1. Gençliğin Güvenle Takdiri

Allah`ın Rasülü hayatı boyunca, terbiyesinde yetişmiş ve gençlerden oluşan geniş bir sahabe çevresini farklı ifadelerle, farklı yollardan takdir etmiştir. Takdir, yalandan uzak, insana değerini tesbit etmek, ölçüye vurmak gibi manalar ifade eder. Onun takdiri güvenmekten başlar. Hz.Peygamber` (s.a.v.)'in gençlere çoğu zaman güvenmekle takdir etmiştir. Gençlere güvenmek tüm cemiyetin dinamizmi hayata geçirmelerine ortam hazırlamak demektir. Hz.Peygamber (s.a.v.) gençlere mühim salâhiyetler verirken tereddüt etmemiştir. Bu ise, Onun gençleri takdir edecek diğer bir davranışıdır. Allah`ın Resülü gençlere ülkelerin tarihini değiştirecek olaylardan biri olan savaşların içinde yer almalarına fırsat sağlamıştır. İslam Peygamberi çok mühim savaşlarda gençlere güvenmiş ve onları ordu başına komutan olmak salâhiyetlerini vermiştir. Bu ise onların, tarihin kaydettiği kahramanlık ve şecâetlerine yol açmıştır. Üsâme bin Zeyd (r.a.) Resullullah`ın (s.a.v.) evlat edindiği Zeyd bin Harise`nin oğludur. Ömrünün 20 yılını Hz.Peygamber` (s.a.v.)'in yakınında geçirmiş bulunan Hz.Üsâme (r.a.) “Resülüllah`in sevgilisi” lakabı ile bilinmektedir. Rasullullah vefatından kısa bir süre önce, on sekiz yaşında olan bir delikanlı olan Üsâme komutasında bir ordu hazırlamıştır. Hz.Peygamber (s.a.v.) genç birisinin yüzlerce daha yaşlı sahabinin başına ordu komutanı tayin etmesi gençlere imkan tanıması, onların kendilerini yetiştirmesi ve isbatlanması açısından dikkat çekicidir. Peygamber bir hadiste “.... bana karşı insanların en sevimlisi (Zeyd bin Harise) idi. Bu da (Üsâme) ondan sonra bana insanların en sevimlisidir“ buyurmuştur⁶

¹ Ez-Zebidi Z.A. Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih tercümüsü ve şerhi, trc. ve şerhi Kamil Miras (Ankara:Emel Matbacılık Sanayi 1980) , 5:145

² Ez-Zebidi Z.A. Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih tercümüsü ve şerhi, 5:129

³ Ez-Zebidi Z.A. Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih tercümüsü ve şerhi , V, 2

⁴ Tirmizî, el-Câmi`u`ş-şâhîh (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir v.dğr.), 1077

⁵ İmam Nevevi. Riyazü`s-Salihin, II,582

⁶ İmam Nevevi. Riyazü`s-Salihin, trc.ve şerhi Kandemir Y., Çakan L., Küçük R.(İstanbul:Erkam Yayınları,1997) 1:390

Hayber Gazvesi , hicretin yedinci yılında yapıldı. Hz.Peygamber (s.a.v.) önce Ebu Bekir`i (r.a.) sonrada Ömer`i (r.a.) Hayber kalelerinin fethi için göndermiş, her ikisi de düşmanı darbeler vurmuşlarsa da kaleler alınmamıştı. Neticede Peygamber Efendimiz Hz.Ali`yi (r.a.) komutan olarak tayin etti<sup>7</sup>. Seleme bin Evka (r.a.) `dan rivayet edilen hadiste Hz.Peygamber (s.a.v.) Hayber seferinde bayrağı taşımaya, komutanlık gibi üstün bir görevi Hz.Ali`ye (r.a.) vermiş ve “ Allah ona fethi nasip eyleyecektir” demiştir.<sup>8</sup> Hz. Ali (r.a.) İslâm`ın sancaktarlığını yapmış, Hz.Peygamber` (s.a.v.)in hicretinde O`nun yatağına yatarak canını feda etmeye hazırlı olan bir gençti. Hz.Muhammed (s.a.v.) onu savaş şecaetine göre onu Allah`ın Arslanı adlandırarak takdir etmiştir. O, on sekiz yaşındaki Usame b. Zeyd`i (r.a.) ordunun başına komutan tayin ederken, çocuk yaşlarından itibaren Hz. Ali`ye (r.a.) önemli görevler verirken gençlere güveniyordu. Güven ile yetişen gençler, güvenilir bir şahsiyete sahip olub ve cemiyetde ahenkli nesiller ve samimu dostluk zeminini kururlar.

Allah`ın Resülü genç sahabelere güvenerek bir işi havale ederken, onurlandırıcı ifadeler ile takdir ediyordu. Sa`d bin Ebu Vakkas (r.a.) 17 yaşında islami kabul etmiştir. Cennetlik oldukları Peygamberimiz tarafından müjdelenen on bahtiyar sababiden biridir. Onun 19 yaşında İslam uğrunda kan akıtması özelliğinden biridir. Allah yolunda Uhud Gazvesinde ilk ok atan Sa`d bin Vakkas için Allah Rasülü “anne babam feda olsun, ey Sa`d! At!” buyurarak kendisini onurlandırarak destekliyordu⁹. Hz.Aişe` (r.a.) den rivayet edilen bir hadisten Hz.Peygamber` (s.a.v.) in gazadan dönüp Medine`ye geldiğinde korumalığını yaptığı malumdur.

Cennetle müjdelenen on sahabiden biri olan Zübeyr İbni Avvam (r.a.) Handek Savaşı`nda Kurayzaoğulları`ndan haber getirmek arzusunda olduğu zaman Peygamber Efendimiz ”Şüphesiz, her Peygamberin havarisi (yardımcısı) vardır, benim havarim de Zübeyr`dir” buyurmuş¹⁰. Diğer bir hadiste ise oğlu Abdullah bin Zübeyr (r.a.) anlatıyor ki, babasının getirdiği haberlere göre Hz.Peygamber (s.a.v.) onu onurlandırarak “Anam babam saba feda olsun” demiştir¹¹. Abdullah bin Zübeyr (r.a.) kendisi de sahabi olub, fıkıh bilgisiyle şöhret bulmuş alimlerdenidir. O, iyi eğitim görmüş genç sahabilerin önde gelenlerindendi.

Peygamber Efendimiz genç kadınları da takdir ederek, büyük itibar, güven göstermiş,mühüm olan farklı vazifeler vermiştir. İslamın ilk devrlerinde müslüman kadınlar arasında müçtehit kadınlar yetişmiştir. Hz.Aişe (r.a.) Onunla evli iken çok genç idi. İçtihat kafasına sahip, görüp eşittiğini iyi kavrayan ve kavradığını iyi yorumlayan bir kadındı¹². Bir çok hadisler rivayet etmiştir. Hz. Hafsa (r.a.) Peygamber (s.a.v.) ile evli olduğu müddet genc idi. Kurani-Kerim`in mühafızası gibi mübarek bir görevi ona hevale edilmişti<sup>13</sup>. Peygamberin (s.a.v) kızı Rukiyye (r.a.) Hebeşistana hicret gibi mühüm bir işde yardımda bulunmuşdu. Hicret esnasında yirmi yedi yaşlarında olan ve on yedi yaşları civarında İslâm`ı kabul ettiği anlaşılan Hz. Ebu Bekir`in (r.a.) kızı Esma (r.a) ilk müslümanlardan olma şerefine sahiptir. O, Abdullah İbni Zübeyr`in annesidir. Peygamberi` (s.a.v)in hicreti için elinden gelen her türlü yardımı yapmış ve onun hicretinde çok önemli rol oynamıştı<sup>14</sup> Sevr mağarasından ayrılıp Medine`ye doğru yola çıkacakları gece Esma Validemiz yine yol azıklarını hazırlamışlar, ancak azık torbasını bağlayacak bir ip bulamamışlardı. Bunun üzerine heç düşünmeden belindeki kuşağını çözüp ikiye böldükten sonra biriyle azık torbasını, diğeriyle de su tulumunun ağzını bağladı. Onun bu halini gören Peygamberimiz:“Sana cennette iki kuşak vardır” buyurdu. Bundan böyle Esma Validemiz ashab arasında, “iki kuşak sahibi” anlamına gelen “Zatü`n-Nitâkeyn” lakabıyla anılacaktı¹⁵.

⁷ Imam Nevevi. Riyazü`s Salihin, trc.ve şerhi Kandemir Y., Çakan L., Küçük R.(İstanbul:Erkam Yayınları,1997) .II:35

⁸ Sahih-i Buhari .Sahih-i Mülüm, Müttetekun aleyh Hadisler.(Tertibi M.F.Abdülbakı), 501

⁹ Sahih-i Buhari .Sahih-i Mülüm, Müttetekun aleyh Hadisler.(Tertibi M.F.Abdülbakı), 502

¹⁰ Sahih-i Buhari .Sahih-i Mülüm, Müttetekun aleyh Hadisler.(Tertibi M.F.Abdülbakı), 503

¹¹ Sahih-i Buhari .Sahih-i Mülüm, Müttetekun aleyh Hadisler.(Tertibi M.F.Abdülbakı), 503

¹² Karaman, H. Aile İlmihali,,354

¹³ www.ansar.ru

¹⁴ Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi. (İstanbul: İrfan Yayımcılık), 2003, 67

¹⁵ İbnu Hacer el-Askalani, El-İsabe`den Seçkin Sahabeler, 473-474

II. Gençliğin İlm ve Eğitime Takdiri

Hz.Peygamber (s.a.v) İbn Abbas` (r.a.)'ın rivayet ettiği hadislerinin birinde ihtiyar olmadan gençliğin değerini bilmegi gençlere tafsiye etmiştir¹⁶. Ergenlik çağına ulaşan genç, İslam hukukunda tam olarak medeni haklardan istifade ve bu hakları kullanma ehliyetine sahiptir¹⁷. Bu haklardan biri eğitim hakkıdır. Gençliğin döneminin değerlerinden biri eğitim almağın en sağlam dönemi olmasıdır. Eğitim hiçbir ayırım yapılmadan herkese verilmiş bir hakdır. Eğitim faaliyetleri dünyada öncelikli meselelerden biridir. Eğitim genellikle insanın hayatı boyunca devam eden ve gençlikten başlayan bir müessesedir. Bu müessise “yetişkin neslin, bir plan çerçevesinde ve belli bir gayeye göre, yetişmekte olan nesillerin gelişmesini sağlamak için yaptığı çalışmalardır”¹⁸. İçine ahlak da dahil edilen dini eğitim gençliğin karakterini şekillendiriyor ve nesillerin gelişimini sağlamaktadır. Bu gün de, asırlar öncesi olduğu gibi islami eğitimin temel bilgilerine Kuran-i Kerim ve Hz.Peygamber` (s.a.v.) in hadisleri ile varılır. Hz.Peygamber (s.a.v.) döneminden başlayarak, müslüman gençin İslami eğitim faaliyetleri bulunmaktadır. O, ümmetinin eğitim ile bizzat kendisi meşgul olmuş, yeni müslüman olan bölgelere öğretmen göndermiştir. Gençleri ferd ve toplum olarak yetişmesine ve gelecekte islami temsil etmeleri için huzur, güven ve sevgi ortamına dikkat etmiştir. Peygamber (s.a.v.)'in özenle koruduğu gençler ruh ve beden sağlığı içinde yetiştirip, ve onlara geniş ölçüde haklar ve vazifeler vermiştir. Bu vazifelerden biri eğitim ve öğrenim idi. Gençler Hz.Muhammed` (s.a.v) in yanında bulunmakla, bir çok sosyal ve siyasi konular öğrenirdiler. Eğitim ve öğretim insanda kültürün gelişip yayılmasında büyük rol oynar. Hz.Peygamber(s.a.v.) 'in eğitim ve öğretim faaliyetlerinin verdiği önem hadislerden anlaşılmaktadır. Hadislerin birinde Bedr harbinde, harb esiri olarak karşı tarafa ele geçen okuma yazma bilen esirlerden her biri, müslüman Medineli 10 çocuğa bunu öğretmek karşılığında hürriyetlerine kavuşurdular¹⁹. İslam müslümanlara ilmi belli seviyede farz kılmıştır. Hz. Peygamber` (s.a.v) in ümmetin eğitimi ile kendisi meşgul olduğu gibi, bu işi gençlere de hevale etmiştir. Bu hakta çoksayı hadisler günümüze ulaşmıştır. Enes bin Malik (r.a.) Hz.Peygamber (s.a.v.) in yanında bulunan gençlerden biri olmuştur. Bu genç ondan toplumun gelişmesi için gerekli olan bilgi ve dini öğrenmiştir. Kuran`i-Kerim öğretmek gibi konusunda Hz.Peygamber (s.a.v.) dört gençi tavsiye etmiştir: Abdullah bin Me`sud, Muaz bin Cebel, Übey bin Ka`b, Salim.

Hz.Peygamber` (s.a.v.) in çok sevdiği sahabisi Muaz bin Cebel (r.a.), Bedir, Uhud, Hendek, Benî Kureyza savaşlarına ve Hayber`in fethine katılmıştı. Mekke`nin fethinde de bulundu ve bundan sonra yapılan Huneyn savaşı sırasında Hz. Peygamber (s.a.v. ) onu Mekke`de emir olarak bıraktı, halka Kur`ân-ı Kerim öğretmesini ve dîni esasları anlatmasını emretti. Bu vazîfesini yapıp Medine`ye döndükten sonra da Kur`ân-ı Kerîmi ve din bilgilerini öğretmeye devam etmiştir. Peygamberimiz hâdislerin birinde “Muaz! Vallahi seni gerçekten seviyorum” buyurmuştur²⁰. Hz.Muhammed (s.a.v) gençliğe o kadar önem vermiştir ki, bazen onlara karşı duyduğu sevgiyi takdir olarak, açıkça söylemiştir. Hicret esnasında on yedi yaşında olan ve Hz. Peygamber` (s.a.v.)in vefatına kadar geçen zaman dilimi içinde gençliğinin baharında olduğu anlaşılan Muaz b. Cebel`e Allah`ın Rasûlü (s.a.v), yemin ederek kendisini sevdiğini söylemiş ve arkasından da bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Peygamberimiz insanlara yaş farkı koymadan yumuşak bir üslup ile hitap ederek sevdiğini söylemiştir. Bu takdir ile o, diğer insanlarla iyi ilişki kurabilen gençler yetiştirebilmek için, sevginin kaynağı olan gönüllere hitab edirdi.

Genç sahabelerden Ebu Ubeyde bin Cerrah (r.a.) Câhiliye devrinde Mekke`de okuma yazma bilen birkaç kişiden biri olduğu için Kureyşliler kendisine değer verirdi²¹. Hz.Peygamber (s.a.v.) onu “Ümmetin güvenilir kimsesi” diyerek onu Necran bölgesinin cizye toplaması için

¹⁶ Tirmizî, el-Câmi`u`ş-şâhih (Kahire 1356/1937), 1077

¹⁷ Karaman, Hayreddin. Aile İlmihali.(İstanbul: Tımas Yayınları, 2011.), 288

¹⁸ Kazıcı, Ziya. İslam Kültür ve Medeniyeti. (İstanbul: Tımas yayınları, 1996),

¹⁹ Karaman Hayreddin, Aile İlmihali, 87

²⁰ İmam Nevevî. Riyazü`s Salihin, trc.ve şerhi Kandemir Y., Çakan L., Küçük R. .VI:246

²¹ Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.(Ankara: TDV Yayınları, İstanbul: 1994) , 10: 249-250

görevlendirir²². Hz.Peygamber(s.a.v.) hadislerden görüldüğü gibi, müslümanların din ve dünya hayatını islama uygun olarak yaşamaları için, gençleri takdir etmiş, bir müellim olarak onların eğitim faaliyetlerine katılmalarını istemiştir. Bilen insan ne yaşta olursa olsun takdir edilmelidir. İslam toplumunda bilgili gençler yaşlı sahabilerle birlikte istişare meclislerinde üye olarak bulunmuşlar. Hz.Ömer, Hür İbni Kays ve Abdullah İbni Abbas'ı genç yaşına rağmen mühim konularda yorumlarını sormuş ve tercih etmiştir. Hz.Peygamber (s.a.v.) genç olduklarına bakmadan alimlere saygı göstermiş, onları başkalarından önde tutmuştur. Abdullah İbni Abbas zeka ve anlayışı sebebiyle birçok defa Hz.Peygamber'in takdirini kazanmıştır. İbn Abbas Kuran-i en iyi bilen sahabe olmuş, kendisine Tercümanü'l-Kuran ünvanı verilmiştir²³.

Hz. Muhammed (s.a.v.) Medine'ye hicret edince Mescid-i Nebevî'nin arka tarafına, etrafı açık ve üstü hurma dallarıyla örtülü bir suffe (gölge, çardak) yaptırarak, eğitim ve öğretim faaliyetlerine ayrılmıştı. Elbette ki, Medine döneminde O, çok sık bulunduğu gençler Ehl-i Suffe'deki gençler idi. Allah Rasülü (s.a.v.) onların tâlim ve terbiyesine çok büyük ehemiyet vermiş ve onları ilgilendiren ne varsa onların hepsi ile ilgilenmiştir. Onlar, ilmi ve irfanları ile islam dininin yayılmasında ve yaşanmasında büyük katkılar sağlamışlardır. Uzaktan gelen ve âilesi olmayan fakir müslümanlar suffeni kendilerine mesken etmiş ve onlara "Ashâb-ı Suffe" veya "Ehl-i Suffe" denirdi²⁴. Kendisi de Ashâb-ı Suffe'den olan Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle buyurmuştur: "Suffe Ehli, İslâm misâfirleriydi. Onların ne sığınacak bir âileleri ne malları ne de bir kimseleri vardı. Bir sadaka geldiğinde Peygamber Efendimiz onlara gönderir, kendisi ondan hiçbir şey almazdı. Şâyet gelen bir hediye ise kendisi ondan bir parça alıp kalanını Ashâb-ı Suffe'ye gönderirdi. Böylece gelen hediyeyi onlarla paylaşırdı."²⁵ Muallimleri, başta Rasûlullah olmak üzere Übey bin Kâ'b, İbn-i Mes'ûd, Muâz bin Cebel ve Salim gibi genç ve âlim sahâbilerdi. Peygamber Efendimiz, onları Kuran tedrisinde müellimlik yapmalarını istemekle takdir etmiştir²⁶.

Ebü'd-Derda (r.a.) Ehl-i Suffe'deki gençlerden bir olmuş ve Peygamber'in sağlığında Kuran-i Kerimi ezberleyerek onun huzurunda okumuş sahabelerden biri idi. Ebüd'd-Derda ilim öğrenmeye pek meraklı idi ve bu maksadla uzak yerlere gitmekten çekinmezdi. Allahın Resülü onu "Ümmetin hakimi"adlandırarak takdir etmiştir²⁷. Ebu ed-Derda ömrünü islamın tebliği ve tedris ile geçirtmiştir.

Ehl-i Suffe'deki başka bir genç sahabe Bilal Habeşi'(r.a.) dir. Bilâl-i Habeşî hayatı boyunca Hz. Peygamber'in yanından hiç ayrılmadı. Bilâl-i Habeşî veya Bilal bin Rebah, İslam'ın ilk müezzini, Habeşistanlı köle bir ailenin çocuğu olarak Mekke'de dünyaya geldi. Salman-i el-Farisi Peygamberimiz Medine'ye hicret edince , müslüman oldu. Allah'ın Rasülü ona ezan okumak gibi bir vazifeyi hevale etmiştir²⁸. Peygamberimiz onun ibadetleri ile ilgilenmiş, onu takdir ve teşvik etmiştir. İslam uğrunda sıkıntılara sabr etmiş üstün faziletli Bilal Habeşi'ni Peygamberimiz hadis-i şerifiyle cennetle müjdelemektedir. Hz.Peygamber'(s.a.v.) "Salmana ilim verilmiştir..." deyerek onu takdir etmiş ve başka bir hadiste ise onun "elmini" suyu tükenmeyen bir denize "benzetmiştir"²⁹. Allah'ın Resülü'nün sevgi ve takdirini kazandığı için Efendimiz "Selman Ehl-i beyt'tendir" buyurdu³⁰.

²² Sahih-i Buhari .Sahih-i Mülüm, Müttetekun aleyh Hadisler. 504

²³ Imam Nevevi. Riyazü's Salihin, trc.ve şerhi Kandemir Y., Çakan L., Küçük R. .II:512

²⁴ Ez-Zebidi Z.A. Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih tercümesi ve şerhi, I, 255

²⁵ Ez-Zebidi Z.A. Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih tercümesi ve şerhi,5: 17

²⁶ Mammadov, Ceyhun. Şemseddin es-Sahavi ve onun " Richanu'l-Keffet fi Beyani Nubzetun min Ahbari Ahli's-Suffa" eseri. (Bakı: Hafta Pres Yayınları, 2012) 71-72.

²⁷ Mammadov, Ceyhun. Şemseddin es-Sahavi ve onun " Richanu'l-Keffet fi Beyani Nubzetun min Ahbari Ahli's-Suffa" eseri, 81

²⁸ Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.(Ankara: TDV Yayınları, İstanbul: 1992) ,VI, 152-153

²⁹ Mammadov, Ceyhun. Şemseddin es-Sahavi ve onun " Richanu'l-Keffet fi Beyani Nubzetun min Ahbari Ahli's-Suffa" eseri,73

³⁰ Imam Nevevi. Riyazü's Salihin, trc.ve şerhi Kandemir Y., Çakan L., Küçük R. .II:292

Özet olarak Ehl-i Suffe'deki gençlerin bir kacından bilgi verdik. Bu ve diğer Suffe gençlerini Hz.Peygamber (s.a.v.) tedris ve tahsile teşfikle takdir etmiştir. Peygamber yanında yetişen Suffe gençleri Hz.Peygamber'den duydukları her sözü, gördükleri her olayı tespit etmeye çalışarak, onunla ilgili rivayetlerin çoğalmasına sebep olmuştur.

Hz.Peygamber (s.a.v.) bütün işleri sağ taraftan başlardı. Bir defasında su bardağını solunda oturmuş yaşlıya vermek için sağında oturan gençten, yaşına rağmen saygı göstererek, izin alıyor. Lakin genç "...senden nasibime düşen artığı kimseye bırakmam" deyerek cevap veriyor³¹. Allahın Rasülü gülümsüyerek bardağı gençte uzatmıştır. Bu olayda genç birisinden izin alarak, gençte hürmeten değer vermek Peygamber (s.a.v.) takdirdir

Sonuc

İlk müslümanların çok büyük bir çoğunluğunu gençlik kesimi oluşturmakta idi. En nüfuzlu ailelerin, en nüfuzlu soyların gençleri müslüman olmuşlardı. Hz. Peygamber'(s.a.v.)in kutlu davasında destek olan ve onu yalnız bırakmayan gençlerden müslüman oldukları için işkenceler görmüşler. Osman b. Talha (r.a.) Hudeybiye sonrası Hz. Peygamber'e müslüman olmak için geldiğinde, daha gençliğinin baharındaydı. Babası Talha b. Ebî Talha ise en tehlikeli İslâm düşmanlarındandı. Zübeyr b. El-Avam, müslüman olduğunda on iki yaşındaydı. Amcası ise ona müslüman olduğundan dolayı işkence yaptı. Talha b. Ubeydullah (r.a.) müslüman gençliğinin önde gelen simalarından biri iken, annesi Sa'be, müşrikler adına oğluna işkence yapıyordu. Bütün bunlara bakmayarak, güvenle ve ilgi ile takdir edilen bu gençlerin hiçbirisinin Peygamber'e olan sevgileri yadırgamamıştır. Allah'ın Resülü hayatı boyunca etrafında olan gençleri ister güven, ister itibar, isterse de ifadelerle takdir etmiş, müslüman topluma faydalı, bilgili ve cesur gençler olarak yetiştirmiştir. Peygamberimiz takdir onun ne güzel bir eğitimci olduğunu göstermektedir. Günümüzde gençliği takdir etmek nadir tavırlardan biri olmuştur. Müslümanlar, yaşından asılı olmayarak kendi ruhuna uygun olan müslümanlarla samimiyyet kura bilir. Hatta, bu yalnız bu davranış günümüzün gençliğine bir takdirdir. Peygamber sünnesi islamda ancak ibadetlerle sınırlanmıyor. Onun yaşlı, genç demeden müslümanlarla kurduğu ilişki ve münasibeti de sünnedir. Hayatımızda Peygamber sünnesini yaşamağa çok dikkat ederken, onun gençliğe yaptığı takdirini unutmamak gerekir. Çünkü, her toplum gençlere miras bırakılarak, hayatını devam ediyor. Onlar nasıl devam ederlerse, toplumda böyle yaşar.

KAYNAKÇA

- Yardım, Ali.Peygamberimiz'in Şemaili. İstanbul: Damla Yayınları, 1998.
- Sahih-i Buhari , Sahih-i Mülüm. Müttetekun aleyh Hadisler. trc. Çeviren Kocaer A.F.
- Ez-Zebidi Z.A. Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih tercümesi ve şerhi, trc. ve şerhi Kamil Miras Ankara:Emel Matbacılık Sanayi 1980.
- Konya: Hüner Yayınları, 2004.
- el-Askalani, İbn Hacer. Buluğu'l-Meram Ahkam Hadisler. Trc.Çeviren Alioğlu M., Bozali B. İstanbul: Polen Yayınları 2005
- el-Askalani , İbnu Hacer. El-İsabe'den Seçkin Sahabeler, İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2008,
- Kazıcı, Ziya. İslam Kültür ve Medeniyeti. İstanbul: Timas yayınları, 1996
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.10: 416-417.Ankara:TDV Yayınları, İstanbul: 1994
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 6: 416-417. Ankara: TDV Yayınları,

³¹ Tirmizî, el-Câmi'u's-şâhih (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir v.dğr.),425

İstanbul: 1992.

İmam Necevi. Riyazü's Salihin. trc.ve şerhi Kandemir Y., Çakan L., Küçük R
İstanbul:Erkam Yayınları,1997

Mammadov, Ceyhun. Şemseddin es-Sahavi ve onun “ Richanu`l-Keffet fi Beyani Nubzetun min
Ahbari Ahli`s-Suffa” eseri. Bakı: Hafta Pres Yayınları, 2012.

Hayreddin Karaman.Aile İlmihalı.İstanbul: Timas Yayınları, 2011.

Tirmizî, el-Câmi‘u’s-şahîh (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir v.dğr.), Kahire :1356/1937,

Muhammed Hamidullah, İslam Peygamberi, İstanbul: İrfan Yayımcılık, 2003.

www.ansar.ru

HZ. PEYGAMBERİN BİREYSEL ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE BİR DİN SOSYOLOJİSİ ARAŞTIRMASI: İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Hakkı KARAŞAHİN

Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

hakki.karashin@ikc.edu.tr

GİRİŞ

Bu araştırma, Hz. Peygamber, Muhammed Mustafa (s.a.v.)'in bireysel özelliklerine yönelik gençliğin tutumlarını Din sosyolojisi disiplini perspektifinden analizi ile ilgilenmektedir. Din sosyolojisi doğuşundan günümüze en önemli araştırma alanlarından birisi olarak diğer bilimlerle ortak paylaştığı, birey, birey din ilişkileri ve bireyin sosyolojik olarak nasıl araştırılması gerektiği sorununa her zaman ilgi göstermiştir. Din sosyologları kuramsal ve metodolojik farklılıklara göre birey sorunu ile ilgili farklı farklı sosyolojik yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Araştırmanın konusu olarak, Din sosyolojisindeki birey ile ilgili bu yaklaşımlardan birisi olan Max Weber'in karizma kuramı çerçevesinde Hz. Peygamber'in bireysel özellikleri ile ilgili günümüz gençliğinin tutumları belirlenmiştir.

Bu nedenle araştırma, Peygamberlerin Allah tarafından seçildiklerine, Allah'dan aldığı vahyi insanlığa tebliğ etmekle görevli olduklarına inanılması, Peygamberlik iddiasının meşruiyet kaynağının Allah'a dayandığının toplumsal olarak tanınması¹, Allah vergisi olağanüstü güçlerine ve mucizelerine inanılması, bu özelliklerinin peygamberliklerinin kanıtı olarak kabul edilmesi², sıradan insanlarda olmayan birtakım semavî yetenekler veya örnek nitelikler, en azından kimi bakımlardan herkese nasip olmayan Allah vergisi özel istisna güçler ile donatılmış olduklarına³ ve toplumsal değişimlerin temsilcileri ve devrimcileri olduklarına inanılması⁴, duygu, düşünce ve eylemleriyle kitleleri etkilemeleri ve kendilerini takip eden bir müminler topluluğu inşa etmeleri⁵ gibi Weber'in Peygamberi karizma kuramının temel yapısal özelliklerinden hareket etmektedir.

¹ Max Weber, *Ekonomi ve Toplum*, çev. Latif Boyası, I, (İstanbul: Yarı, 2012), 565; Max Weber, *Sosyolojinin Temel Kavramları*, çev. Medeni Beyaztaş, (İstanbul: Yarı, 2015), 62; Macrae, Donald, *Weber*, çev. Nur Vergin, (İstanbul: Afa, 1985), 71; Joachim Wach, *Din Sosyolojisi*, çev. Ünver Günay, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1990), 409; S. N. Eisenstadt, *Max Weber: On Charisma and Institution Building*, 254; Bendix, Reinhard, *Max Weber: An Intellectual Potrait*, (Berkeley, Los Angeles, London: University of California, 1978), 89; Rodney R. Hutton, *Charisma and Authority in Israelite Society*, (Minneapolis: Fortress, 1994), 130-131.

² Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), 387

³ Edward Shils, "Charisma, Order and Status", *American Sociological Review*, 30/2 (Nisan 1965): 200; Hakkı Karaşahin, "Karizma, Karizmatik Otorite ve Karizmanın Rutinleşmesi Üzerine Bir Meta Değerlendirme: Osman Hulusi Efendi Tarikatı Örneği", *Toplum Bilimleri Dergisi*, 3 (Haziran 2010): 83.

⁴ Weber, *Ekonomi ve Toplum*, 364; Bryan, Turner, *Max Weber ve İslam*, çev. Yasin Aktay, (Konya: Vadi Yayınları, 1999), 59; W. G. Runciman, *Max Weber: Selections in Translation*, trans. E. Matthews (Cambridge: Cambridge University, 1988), 230; Ünver, Günay, *Din Sosyolojisi*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 172; Malcolm Hamilton, *The Sociology of Religion*, (London and New York: Routledge, 1995), 142; Turner, *Max Weber ve İslam*, 58; Peter L. Berger, "Charisma and Religious Innovation: The Social Location of Israelite Prophecy", *American Sociological Review*, 28/6, (Aralık, 1963): 941; Niyazi Akyüz, "Dinlerin Teşekkülünde Dinî Liderlerin Karizması", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41, (2000): 279-280.

⁵ Bendix, *Max Weber: An Intellectual Potrait*, 301; Bryan R. Wilson, *The Noble Savages: The Primitive Origins of Charisma and Its Contemporary Survival*, (Berkeley, Los Angeles, London: University of California, 1975), 7; Emel Öztürk Karagöz, *Max Weber'de Anlayış Sosyolojisi ve Din Olgusu*, (İstanbul: Derin, 2003), 212; William H. Friedland, "For a Sociological Concept of Charisma", *Social Forces*, 43/1 (Ekim, 1964): 20.

Bu manada Batı'da Din sosyolojisi alanında genelde birey özelde karizmatik otorite tipleri ile ilgili birçok sosyolojik araştırma yapılmıştır⁶. Karizmatik otorite tiplerinden genellikle siyasal liderler, şeyhler, ve Peygamberlerden Hz. İsa ve az da olsa Hz. İbrahim⁷ üzerine yapılmış çalışmalar vardır. Bununla birlikte Hem Batı'da hem de Türkiye'de Hz. Peygamber hakkında Din sosyolojisi çalışmaları neredeyse yok denecek kadar azdır. Halbu ki duygu, düşünce ve eylemleriyle büyük bir inananlar topluluğunu etkileyen, yönlendiren karizmatik bir Peygamber olarak kendisine bağlı dinî bir grup oluşturan Hz. Peygamberin bireysel özelliklerinin araştırılması din sosyolojisi alanı için önemli bir problem olarak durmaktadır.

İşte bu araştırma da, Din sosyolojisi alanındaki bu eğilimin ürünü olarak Müslümanlar tarafından Peygamber kabul edilen Hz. Peygamber, Muhammed Mustafa (s.a.v.)'in bireysel özelliklerine yönelik gençliğin tutumlarını Din sosyolojisi disiplini perspektifinden analizi ile ilgilenmektedir. Araştırmada gençlerin Hz. Peygamber'e atfedilen, sadece ona özgü, etkileyici ve Allah vergisi olarak inanılan bireysel özellikleri ile ilgili tutumları nasıldır? problemi çözümlenmektedir. Araştırmanın amacı ise gençlerin Hz. Peygamberin bireysel özellikleriyle ilgili tutumlarını Din sosyolojisi açısından beimsel olarak analiz etmektir. Bu amaç kapsamında Hz. Peygamber'in Allah vergisi olduğuna inanılan ve ona atfedilen bireysel özelliklerine yönelik gençlerin tutumlarını belirlemek üzere geliştirilen bir anket formu, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Tıp Fakültesinden (37), İktisadi İdari Bilimler Fakültesinden (81), Sosyal Beşeri Bilimler Fakültesinden (45), Sağlık Bilimleri Fakültesinden (43), Turizm Fakültesinden (23) tesadüfî örneklem seçimi tekniğiyle seçilen toplam 229 kişilik örneklem grubu üzerine uygulanmıştır. Bu anket formlarından elde edilen veriler, SPSS 22 ile analiz edilmiş ve bulgular yorumlanmıştır.

1. GENÇLERİN, HZ. PEYGAMBER'İN BİREYSEL ÖZELLİKLERİ İLGİLİ TUTUMLARI

Gençlerin Hz. Peygamber'in bireysel özelliklerine yönelik maddelere katılım düzeyleri anket formunda yer alan her bir maddenin aritmetik puan ortalamasına göre derecelendirilmiştir. Buna göre Hz. Peygamberin bireysel karizmatik özellikleri ile ilgili her bir maddeye karşı gençlerin aldıkları en yüksek aritmetik puan ortalaması düzeyinden en düşük puan ortalaması düzeyine doğru bir kategorileştirmeye gidilmiştir. Böylece gençlerin Hz. Peygamberin karizmatik tasavvuruna yönelik tutum düzeyleri ile birlikte Peygamber karizmasını betimleyen her bir maddeden aldıkları aritmetik ortalama puanlarının birbirine göreli sıralaması belirlenmeye çalışılmıştır. Aritmetik ortalama puanlar, en düşüktən en yükseğe doğru sıralanmıştır.

Gençlerin Hz. Peygamberin karizmatik bireysel özelliklerine yönelik tasavvurlarını tespit etmek amacıyla hazırlanan 78 maddeli 5 li likert tipi derecelendirme anket formunda yer alan her bir maddeden alabilecekleri en yüksek puan 5 en düşük ise 1'dir. Buna göre gençlerin her bir maddeden aldıkları aritmetik ortalama puanlar 1.00-1.99 arası çok düşük, 2.00-2.99 arası düşük, 3.00-3.99 arası orta, 4.00-5.00 arası ise yüksek olarak kategorize edilmiştir.

Tablo 1. Beşli derecelendirme anket formunun puan sınırları

Derece	Puan	Puan sınırları
Çok Düşük	1	1.00-1.99
Düşük	2	2.00-2.99
Orta	3	3.00-3.99
Yüksek	4	4.00-5.00

⁶ Steven Lukes, *Bireycilik*, çev. İsmail Serin (Ankara: Ark Yayınevi, 1995), 9; Zeynep Özlem Üskül, *Bireyselleşme Tarihsel Bakış*, (İstanbul: Buke Yayınevi, 2003), 17; Mehmet Süheyl Ünal, *Dinsel Bireycilik*, (İstanbul: Açılım Kitap, 2011).

⁷ Emine Hilal Balta, *Hiz. İbrahim'in Karizmatik Kişiliği Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması* (Yüksek Lisans Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İzmir, 2019).

1.1. Gençlerin Hz. Peygamber'in Bireysel Özellikleri İlgili Tutumları

Tablo 2. Gençlerin Hz. Peygamberin Bireysel Özellikleri İle İlgili Aldıkları Aritmetik Puan Ortalamaları ve Dereceleri

Bireysel Özellikler	N	X	Standart Sapma	Derecelendirme
Despot	229	2,54	1,64751	Düşük
Olağanüstü güçleri var	229	2,63	1,64492	Düşük
Katı	229	3,61	1,45760	Orta
Mucize sahibi	228	3,92	1,48966	Orta
Otoriter	229	3,97	1,31937	Orta
Günahsız	229	4,04	1,26969	Yüksek
Sert	229	4,05	1,17982	Yüksek
Kusursuz	229	4,11	1,17693	Yüksek
Demokrat	229	4,16	1,33611	Yüksek
İyi bir devlet başkanı	228	4,26	1,19877	Yüksek
Özgürlükçü	229	4,34	1,11557	Yüksek
Mükemmel	229	4,44	1,00997	Yüksek
Allah tarafından korunmuş	229	4,46	1,03662	Yüksek
İyi bir komutan	229	4,47	1,07833	Yüksek
Diğer inançlara karşı hoşgörülü	229	4,48	1,02859	Yüksek
Peygamber	229	4,50	1,21981	Yüksek
İyi bir dost	229	4,52	,98021	Yüksek
Babacan	229	4,54	,91492	Yüksek
İyi bir eş	229	4,54	,91472	Yüksek
İyi bir baba	229	4,55	,93791	Yüksek
Allah tarafından seçilmiş	229	4,57	1,05530	Yüksek
Güçlü	229	4,58	,86794	Yüksek
İyi bir arkadaş	229	4,58	,92659	Yüksek
Hikmet sahibi	229	4,59	1,01180	Yüksek
Becerikli	229	4,60	,76270	Yüksek
İyi bir komşu	229	4,60	,93337	Yüksek
Sakin	229	4,61	,81760	Yüksek
Maharetli	229	4,61	,77349	Yüksek
Etkileyici	229	4,63	,87589	Yüksek
Anlayışlı	229	4,65	,93671	Yüksek

Kararlarında isabetli	229	4,66	,78201	Yüksek
Sadakatli	229	4,67	,89941	Yüksek
Bilgili	229	4,68	,74259	Yüksek
Şefkatli	229	4,68	,81037	Yüksek
Adil	229	4,69	,87104	Yüksek
İyi bir lider	229	4,69	,73330	Yüksek
Mütevazı	229	4,70	,79969	Yüksek
Samimi	229	4,71	,75915	Yüksek
Tutarlı	229	4,72	,76820	Yüksek
Ahlaklı	229	4,73	,73513	Yüksek
Kibar	229	4,73	,65812	Yüksek
Nazik	229	4,74	,70797	Yüksek
Dürüst	229	4,74	,81596	Yüksek
Alçak gönüllü	229	4,74	,69396	Yüksek
İstikrarlı	229	4,74	,78167	Yüksek
Temiz	229	4,76	,67470	Yüksek
Çalışkan	229	4,76	,78302	Yüksek
İyi	229	4,76	,66645	Yüksek
Cömert	229	4,77	,67126	Yüksek
Merhametli	229	4,77	,66290	Yüksek
Cesur	229	4,77	,60041	Yüksek
Yardımsever	229	4,78	,71046	Yüksek
Başarılı	228	4,79	,66806	Yüksek
Güvenilir	229	4,79	,63299	Yüksek
Saygın	229	4,80	,57262	Yüksek
Kararlı	229	4,80	,62883	Yüksek
Saygılı	229	4,81	,55229	Yüksek
Saygıdeğer	229	4,82	,55527	Yüksek
Zeki	229	4,82	,52003	Yüksek

Tablo incelendiğinde gençlerin Hz. Peygamber'in bireysel özellikleri ile ilgili tutumlarının aritmetik ortalama puanlarının 2.54 ile 4.82 arasında değiştiği görülmektedir. Gençlerin bu maddelerden “despot”(2,54) ve “olağanüstü güçleri var” (2,63) maddelerine düşük, “katı” (3,61), “mucize sahibi” (3,92) ve “otoriter” (3,97) ifadelerine orta düzeyde, “günahsız” (4,04), “sert” (4,05), “kusursuz” (4,11), “demokrat” (4,16), “iyi bir devlet başkanı” (4,26), “özgürlükçü” (4,34), “mükemmel (4,44), “Allah tarafından korunmuş” (4,46), “iyi bir komutan” (4,47), “diğer inançlara karşı hoş görülür” (4,48), “peygamber” (4,50), “iyi bir dost” (4,52), “babacan” (4,54), “iyi bir eş” (4,54), “iyi bir baba (4,55), “Allah tarafından seçilmiş (4,57), “güçlü” (4,58), “iyi bir arkadaş”

(4,58), “hikmet sahibi” (4,59), “becerikli” (4,60), “iyi bir komşu” (4,60), “sakin” (4,61), “maharetli” (4,61), “etkileyici” (4,63), “anlayışlı (4,65), “kararlarında isabetli (4,66), “sada katli (4,67), “bilgili” (4,68), “şefkatli (4,68), “adil” (4,69), “iyi bir lider (4,69), “mütevazı” (4,70), “samimi” (4,71), “tutarlı” (4,72), “ahlaklı” (4,73), “kibar (4,73), “nazık” (4,74), “dürüst” (4,74), “alçak gönüllü (4,74), “istikrarlı” (4,74) , “temiz” (4,76), “çalışkan” (4,76), “iyi” (4,76), “cömert” (4,77), “merhametli” (4,77), “cesur” (4,77), “yardımsever” (4,78), “başarılı” (4,79), “güvenilir” (4,79), “saygın” (4,80), “kararlı” (4,80), “saygılı” (4,81), “saygıdeğer” (4,82), “zeki” (4,82) şeklindeki özelliklerde yüksek düzeyde aritmetik puan ortalaması aldıkları görülmektedir.

Örneklem grubunun büyük çoğunluğunun Hz. Peygamberi, despot, katı, otoriter ve sert özellikler ile nitelemekten kaçınmasına rağmen bunları Ona ilişiren gençlerin aldıkları aritmetik puan ortalamalarının azımsanmayacak düzeyde olması şaşırtıcı bir sonuç olmuştur. Bununla beraber Hz. Peygamberin Allah vergisi olağanüstü güçleri ve mucize sahibi, günahsız, kusursuz, mükemmel, korunmuş, peygamber ve seçilmiş olması gibi bireysel karizmatik özelliklerine yönelik puan ortalamalarındaki alınabilecek en yüksek puandan (5) uzaklaşma bu inançlarda bir sarsılma belirtisi olarak değerlendirilebilir. Bu aritmetik puan ortalamaları, gençler arasında Allah vergisi olağanüstü özelliklerden daha çok Hz. Peygamberin insanî ve toplumsal sıra dışı özelliklerine inanma yönünde eğilimin yaygınlaşmaya başladığının ipuçlarını vermektedir.

1.2. Allah Tarafından Seçilme

Tablo 3. Gençlerin Hz. Peygamberin Allah Tarafından Seçilmişlik Özelliği İle İlgili Tutumları

	Allah tarafından seçilmiş		Peygamber		Allah tarafından korunmuş	
	N	%	N	%	N	%
Çok	191	83,4	187	81,7	167	72,9
Orta	3	1,3	6	2,6	23	10
Kararsız	24	10,5	21	9,2	28	12,2
Az	0	0,00	2	0,9	3	1,3
Hiç	10	4,4	9	3,9	7	3,1
Cevapsız	1	0,4	4	1,7	1	0,4
Toplam	229	100	229	100	229	100

Hz. Peygamberin, “Allah tarafından seçilmiş” olduğuna gençlerin %83,4’ü çok, %1,3’ü orta düzeyde inandığı, %10,5’i kararsız kaldığı, %4,4’ünün ise bunu kabul etmediği anlaşılmaktadır. Gençlerin çoğunluğunun Hz. Peygamberin Allah tarafından seçilmiş olduğuna inanmasına rağmen orta, kararsız ve hiç kategorilerini işaretleyen gençlerin oranı %16,2’dir. Bu bulgu gençliğin Hz. Peygamberin seçilmişliği inancında azımsanmayacak boyutta bir zayıflamaya doğru eğilim olduğunu göstermektedir. Bu inanca yönelik %10,5 oranında bir genç grubunun kararsız kategoride bulunması da oldukça dikkat çekici bir sonuçtur.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde Hz. Muhammed (s.a.v.)’in Peygamberlik özelliğine inanların oranının %81,7, orta derecede kabul edenlerin %2,6, az inanların %0,9, hiç inanmayanların %3,9 olduğu görülmektedir. Buna karşılık örneklem grubundaki gençlerin %9,2’si, Peygambere inanıp inanmama konusunda kararsız kalmışlardır. Orta, kararsız, az, hiç ve cevapsız seçeneklerini seçen gençlerin toplam oranının %18,3 olduğu anlaşılmaktadır. Bu veriler, gençlerin büyük çoğunluğunun Hz. Muhammed (s.a.v.)’i peygamber olarak kabul etse de onlar arasında hiç de azımsanmayacak

oranda peygamberi özelliğe hiç inanmama, kararsız olma ve vasat bir inanma tutumunu benimseyenlerin varlığına işaret etmektedir.

Katılımcıların %72,9'u çok, %10'u orta düzeyde Hz. Peygamberin Allah tarafından korunmuş olduğuna inandığını, %12,2'sinin bu konuda kararsız kaldığını, %1,3'ü az korunmuş olabileceğini düşündüğünü, %3,1'i ise buna inanmadığını belirtmiştir.

Üniversite gençliğinin önemli bir kısmının Hz. Muhammed'in Peygamber olduğunu inanmasına karşın bunların dışında kalan gruplar birlikte değerlendirildiğinde (orta, kararsız, az ve hiç) %16,6'sının Peygamberlik inancı ile ilgili tutumlarında bir çözülmeye işaret etmektedir. Yine Peygamberlik inancı ile ilgili olarak kararsızların oranındaki artış, gençlerin Hz. Peygamberin Allah tarafından peygamber olarak gönderildiğine inanma tutumlarını etkileyen sosyal çevre, aile, okulun bu değerleri aşılama işlevini yerine getirmekte zorlandığını veya bu yapısal parçalar arasında kopuklukların olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde hem yaygın hem de örgün verilen din eğitiminin Peygamber inancını gençler arasında hakim kılma açısından rolünü iyi oynayamadığı anlaşılmaktadır. Demek ki bu kurumsal yapılar, gençlerin peygamber inancı ile ilgili sorunlarını gidermede ve onların sorularına cevap üretmede yetersiz kalmışlardır. Hz. Muhammed'in Allah tarafından seçilmiş, korunmuş bir Peygamber olduğu inançlarındaki zayıflıkta, Marksist sol ideolojik akımların, ataist ve agnostik felsefi dünya görüşlerinin Ona ve İslam dinine yönelttikleri din eleştirisi etkin bir faktör olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in yaşam hikayesinde siyer, tarih, hadis vb gibi dinî literatürde yer verilen Hz. Aişe ve Hz. Zeynep'le evliliği, çok eşliliği ve Kur'an-ı Kerim'in toplanması vb gibi olguların temellendirilmesinde kullanılan anlatının rasyonel ve mantıksal olarak günümüz gençliğini ikna etmede yetersizliğinin de önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla gençliğin Peygamberlikle ilgili olumsuz tutumlarında Marksist sol ideoloji, ateizm ve agnostizm kadar dinî literatürdeki Hz. Peygamber imajı ve söylemi de etkilidir.

1.3. Allah Vergisi Olağanüstü Güç, Mucize ve Hikmet Sahibi Olma

Tablo 4. Gençlerin Hz. Peygamberin Allah Vergisi Özellikleri İle İlgili Tutumları

	Olağanüstü güçleri var		Mucize sahibi		Hikmet sahibi	
	N	%	N	%	N	%
Çok	91	39,7	123	53,7	185	80,8
Orta	12	5,2	35	15,3	13	5,7
Kararsız	50	21,8	36	15,7	23	10,0
Az	23	10,0	8	3,5	3	1,3
Hiç	50	21,8	21	9,2	2	0,9
Cevapsız	2	0,9	5	2,2	3	1,3
Toplam	229	100	229	100	229	100

Örneklem grubunun Hz. Peygamberin Allah vergisi olağanüstü güçlerine %39,7'sinin çok, %5,2'sinin orta düzeyde, %10'nun az inandığı, %21,8'inin ise inanmadığı görülmektedir. Bununla beraber, %21,8 oranında bir grubun Hz. Peygamberin olağanüstü güçlerine inanma konusunda kararsız kaldığı gözlenmektedir. Bazı gençlerin Hz. Peygamber'in Allah vergisi olağanüstü güçlerinin olduğuna inanmada zorlandıkları anlaşılmaktadır.

Peygamberlerin en önemli Peygamberlik kanıtı olarak sundukları Allah vergisi mucize sahibi olma olgusuna katılımcılardan çok inandığını belirtenlerin oranı % 53,7, orta derecede diyenlerin

oranı %15,3'tür. Onun mucize sahibi olup olmadığı ile ilgili olarak kararsız olanların oranı %15,7'dir. Mucize sahibi olduğuna az inanların oranı %3,5, hiç inanmayanların oranı ise %9,2'dir.

Örneklem grubunda yer alan gençlerin büyük çoğunluğunun (%80) Hz. Peygamberi hikmet sahibi bir birey olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Hz. Peygamberin hikmet özelliğine orta düzeyde onaylayanların oranı %5,7, az hikmet sahibi olduğunu düşünenlerin oranı %1,3, bu özellik konusunda kararsız kalanların oranı ise %10'dur. Hz. Peygamberin hiç hikmet özelliği yoktur düşüncesinde olanların oranı ise oldukça düşüktür(0,9).

Bu bulgulara göre gençler arasında Hz. Peygamberin mucize ve olağanüstü güç özellikleri ile ilgili anlayışları önemli ölçüde zayıflamasına rağmen onun hikmet sahibi olduğu inancı oldukça güçlüdür. Gençlerin Hz. Peygamberin Allah vergisi doğüstü, olağanüstü güç ve yeteneklere yönelik inşa edilen dini söylemin inanç ve anlatılarını rasyonel olarak hiç ispatlayıcı ve kanıtlayıcı bulmadığını, onun Allah vergisi Peygamberî özellikleri yerine dünyevî, toplumsal olarak diğer sıradan insanlardan ayırt edici sıra dışı özelliklerine inanmayı tercih ettikleri gözlenmektedir. Bu eğilim, Hz. Peygamberin, Peygamberliğine, mucizelerine ve olağanüstü güçlerine inançlar konusunda rasyonelleşmeye ve dünyevileşmeye yönelmiş olabilir.

1.4. Allah Vergisi Sıra Dışı Bireysel Özellikler

Tablo 5. Gençlerin Allah Vergisi Sıra Dışı Bireysel Özelliklere Yönelik Tutumları

	Çok		Orta		Kararsız		Az		Hiç	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Günahsız	116	50,7	53	23,1	35	15,3	8	3,5	15	6,6
Kusursuz	120	52,4	54	23,6	32	14,0	8	3,5	15	6,6
Mükemmel	162	70,7	27	11,8	28	12,2	4	1,7	8	3,5
Güçlü	169	73,8	34	14,8	22	9,6	2	0,9		
Maharetli	171	74,7	31	13,5	26	11,4				
Kararlarında isabetli	182	79,5	22	9,6	23	10,0			1	0,4
Bilgili	182	79,5	27	11,8	17	7,4	2	0,9		
Adil	197	86,0	7	3,1	17	7,4	4	1,7	3	1,3
Ahlaklı	198	86,5	6	2,6	21	9,2	2	0,9	2	0,9
Merhametli	201	87,8	9	3,9	15	6,6	3	1,3	1	0,4
Dürüst	203	88,6	5	2,2	15	6,6	2	0,9	3	1,3
Yardımsever	203	88,6	9	3,9	14	6,1	1	0,4	1	0,4
Saygılı	201	87,8	13	5,7	14	6,1	1	,4		
Cömert	200	87,3	10	4,4	16	7,0	1	0,4	2	0,9
Alçak gönüllü	197	86,0	10	4,4	18	7,9	3	1,3	1	0,4
Cesur	195	85,2	18	7,9	15	6,6			1	0,4
Samimi	190	83,0	18	7,9	18	7,9	1	0,4	1	0,4
Şefkatli	189	82,5	16	7,0	20	8,7	1	0,4	2	0,9
Etkileyici	182	79,5	23	10,0	19	8,3	2	0,9	1	0,4

Sakin	169	73,8	39	17,0	19	8,3				
Becerikli	168	73,4	36	15,7	24	10,5				
Kararlı	201	87,8	15	6,6	12	5,2				
İstikrarlı	197	86,0	16	7,0	12	5,2	2	,9		
Tutarlı	197	86,0	8	3,5	17	7,4	5	2,2	2	,9
Sadakatli	193	84,3	11	4,8	19	8,3	2	,9	2	,9
Başarılı	202	88,2	10	4,4	14	6,1	1	,4		
Zeki	202	88,2	13	5,7	14	6,1				
Çalışkan	200	87,3	14	6,1	10	4,4	3	1,3		
Temiz	199	86,9	10	4,4	16	7,0	3	1,3	1	,4
İyi	199	86,9	11	4,8	15	6,6	3	1,3	1	,4
Anlayışlı	192	83,8	10	4,4	20	8,7	2	,9	3	1,3
Mütevazı	192	83,8	16	7,0	16	7,0	2	,9	2	,9
Nazik	196	85,6	12	5,2	17	7,4	2	,9	2	,9
Kibar	191	83,4	18	7,9	18	7,9	1	,4	1	,4

Gençlerin %50,7'si Hz. Peygamberin günahsız olduğuna inanmakta, %23,1'i orta düzeyde günahsız olabileceğini belirtmekte, %3,5'i günahsız olma özelliğine az katılmakta, %6,6'sı ise günahsız olmadığını düşünmektedir. Hz. Peygamberin sıra dışı “kusursuz” olma özelliğine gençlerin %52,4 oranında çok kusursuz, %23,6'sının orta düzeyde kusursuz, %14'ünün kararsız, %3,5'nin az kusurlu olduğunu belirtmesine karşın, %6,6'sı hiç kusursuz olmadığını ifade etmiştir. Bu veriler, gençlerin hemen hemen yarısının (orta, kararsız, az ve hiç) Hz. Peygamberin “günahsız” ve “kusursuz” olma özelliği ile ilgili inançlarda şüphe, kararsızlık, azalma ve inkar gibi tutumlara yöneldiklerini göstermektedir.

Örneklem gurubundaki gençler, %70,7 oranında Hz. Peygamberi çok, %11,8 oranında orta derecede % 1,7 oranında az mükemmel bulmaktadır. Gençlerin %3,5'i Hz. Peygamberi hiç mükemmel bulmadıklarını belirtmiştir. Onun mükemmelliği konusunda kararsız kalanların oranı ise %12,2'dir. Hz. Peygamberin “günahsız” ve “kusursuz” olma özelliklerine nazaran gençlerin çoğunluğunun “mükemmellik” inancını benimsedikleri, olumsuz (orta, az, hiç) mükemmellik inancına sahip olanların oranlarının diğer ikisine göre düşük olduğu dikkat çekmektedir. Hz. Peygamberin olağanüstü bireysel özelliklerine karşı negatif tutum takınan gençler arasında “günahsızlık” ve “kusursuzluk” inançlarının daha çok Allah'ın bahsettiği Peygamberlik, mucize ve hikmet sahibi gibi niteliklerle ilişkili algılanması nedeniyle bu tür doğaüstü, insanüstü ilahî niteliklere inanca mesafeli olanların, dünyevî, rasyonel, insanî özelliklere benimsemeye daha yatkın olmalarından kaynaklanabilir. Dolayısıyla olağanüstü mucizevî Peygamber anlayışını şüpheli bulan, reddeden veya bu konuda kararsız kalan gençlik kesimi “mükemmellik” inancını dünyevî, sosyal ve kültürel bir olgu olarak anlamakta ve Peygamberlik inancı bakımından değil bir insan veya bir lider olarak “mükemmellik” imajını benimsemeye yönelmiş durumdadır.

Gençlerin %73'ü Hz. Peygamberin çok güçlü, 14,8'i orta derecede güçlü olduğunu düşünürken, %9,6'sı güçlü olup olmadığı konusunda kararsız olduğunu ifade etmiştir. Gençliğin büyük çoğunluğunun Hz. Peygamberin çok güçlü olduğunu değerlendirmesi, az güçsüz veya güçsüz olduğuna inanma oranının %0,0 olması da güçlü bir Peygamber imajına işaret etmektedir.

Aynı şekilde örneklem grubunda gençlerin büyük çoğunluğu (%74,7) Hz. Peygamberin çok maharetli olduğunu kabul etmektedir. Orta derecede maharetli diyenlerin oranı ise %13,5'dir. Onun maharetli olma özelliği konusunda kararsız olanların oranı da %11,4'tür. Hz. Peygamberin maharet özelliğiyle ilgili sorulan soruya az veya hiç seçeneğini hiçbir katılımcı seçmemiştir.

Gençler arasında Hz. Peygamberin kararlarında çok isabetli olduğuna inanların oranı (%79,5) yüksektir. Katılımcıların %9,6'sı Onun orta düzeyde kararlarında isabetli olduğunu düşünmektedir. Bu konuda kararsız olanların oranı ise %10'dur.

Örneklem grubunda yer alan gençlerin %79,5'i Hz. Peygamberin çok bilgili, 11,8'i orta düzeyde bilgili olduğuna inanmaktadır. Gençlerin %7,4'ü ise onun "bilgili" olma özelliği konusunda kararsız olduklarını dile getirmişlerdir.

Gençlerin %86'sının Hz. Peygamberin çok, %3,1'inin orta derece, 1,7'sinin az adil olduğunu, 1,3'ünün de hiç adil olmadığını düşünmektedir. Onun adil olma özelliği ile ilgili kararsız olanların oranı ise %7,4'tür.

Örneklem grubunun büyük çoğunluğunun (%86,5) Hz. Peygamberin çok "ahlaklı" olduğuna inanmasına karşılık, %2,6 oranında orta derecede ahlaklı bulduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıları %9,2'sinin Hz. Peygamberin "ahlaklı" olma özelliği ile ilgili kararsız kaldığı görülmektedir. Nadiren de olsa Hz. Peygamberi az ahlaklı bulan (%0,9) ve hiç ahlaklı olmadığını (%0,9) düşünen gençlerin olması çok düşündürücüdür.

Gençliğin Hz. Peygamberin Allah vergisi sıra dışı özelliklerinden "merhametli" olma niteliğine en yüksek düzeyde (%87,8) katıldıkları gözlenmektedir. Gençlerin %3,9'nun Hz. Peygamberi orta düzeyde merhametli bulmakta, az merhametli görenlerin oranı (%1,3) ise oldukça düşüktür. Hiç merhametli değildir diyen ise sadece bir katılımcı çıkmıştır (%0,4).

Katılımcıların %88,6'sı Hz. Peygamberin çok, %2,2'si orta düzeyde dürüst olduğunu düşünmektedir. Bu nitelik ile ilgili kararsız kalanların oranı %6,6'dır. Örneklem grubunun sadece 1,3'ünün Hz. Peygamberin hiç dürüst olmadığına inandığı görülmektedir.

Örneklem grubunun büyük çoğunluğunun (%88,6) Hz. Peygamberi çok yardımsever olarak kabul etmesine karşılık, bu özellikle ilgili olarak çok azının orta düzeyde (%3,9) ve kararsız seçeneklerini cevapladıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Hz. Peygamberin yardımseverlik özelliğine karşıt gençlerin oranının (%0,4) oldukça önemsiz olduğu görülmektedir.

Gençliğin büyük çoğunluğunun Hz. Peygamberin çok "saygılı" (%87,8), çok "cömert" (%87,3), çok "alçak gönüllü" (%86,0), çok "cesur", (%85,2), çok "samimi" (%83), çok "şefkatli" (82,5), çok "etkileyici" (%79,5), çok "sakin" (%73,8), çok "becerikli" (%73,4) olarak düşünmektedir. Gençler, Hz. Peygamberin bu özelliklerine sırasıyla saygılı %5,7, cömert, %4,4, alçak gönüllü %4,4, samimi ve cesur %7,9, şefkatli %7, etkileyici %10, sakin %17, becerikli %15 oranında orta düzeyde cevabını vermişlerdir. Bütün bu özellikler konusunda kararsız kalanların oranı %10,5 ve altında kaldığı gözlenmektedir. Aynı şekilde Hz. Peygamberi saygısız, beceriksiz ve öfkeli gören katılımcının olmamasına rağmen Onun cömertlik, alçak gönüllülük, cesurluk, samimilik, şefkatlilik ve etkileycilik nitelikleri konusunda olumsuz tutuma sahip gençlerin oranı oldukça düşüktür.

Katılımcıların genelinin Hz. Peygamberin çok kararlı(%87,8), çok istikrarlı ve tutarlı (%86), çok sadakatli (%84,39), çok başarılı ve zeki (%88,2), çok çalışkan (%87,3), çok temiz ve iyi (%86,9), çok anlayışlı ve mütevazî (%83,8), çok nazik (%85,6), çok kibar (%83,4) olarak kabul etmektedir. Hz. Peygamberin kararlılık %6,6, istikrarlılık %7, tutarlılık %3,5, sadakatlilik %4,8, başarılı %4,4, zekilik %5,7, çalışkanlık, %6,5, temizlik, %4,4, iyilik %4,8, anlayışlılık, %4,4, mütevazîlik %7, naziklik %5,2, kibarlık %7,9, özelliklerine orta derecede benimsendiği gözlenmiştir. Bütün bu özellikler konusunda kararsız tutuma sahip olanların oranlarının %3,5 ile %7,9 arasında değiştiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Hz. Peygamberin zekilik ve kararlılık özelliklerine yönelik olumsuz bir tutuma rastlanmamıştır. Bunlar dışındaki istikrarlılık, tutarlılık,

sadakatlılık, başarılı, çalışkanlık, temizlik, iyilik, anlayışlılık, mütevazilik, naziklik ve kibarlık niteliklerine yönelik negatif tutum benimseyenlerin sayı ve oranları oldukça düşük çıkmıştır.

Bu bulgulardan hareketle güçlü, maharetli, kararlarında isabetli, bilgili, adil, ahlaklı, merhametli, dürüst, yardım sever, saygılı, cömert, alçak gönüllü, cesur, samimi, şefkatli, etkileyici, sakin, becerikli, istikrarlı, tutarlı, sadakatli, kararlı, zeki, başarılı, çalışkan, temiz, iyi, anlayışlı, mütevazi, nazik ve kibar bir peygamber imajı gençler arasında yaygındır. Bütün bu özellikler açısından “az” ve “hiç” seçeneklerini cevaplayanların neredeyse yok denecek kadar az ve kararsız kalanların da nispeten oranlarının çok düşük olması Hz. Peygamberin Allah vergisi olağan üstü güç ve yeteneklerine yönelik olumsuz tutum takınan gençlerin bu özelliklerinde aynı tutumu benimsememeleri ilginçtir. Bu olgu, Hz. Peygamberin Allah vergisi peygamberi, mucizevî özellikleri ile ilgili olumsuz tutum takınanlar arasında, insanî ve dünyevî sıra dışı bireysel özelliklerle donatılmış bir toplumsal lider imajı hakim olmaya başladığına işaret etmektedir.

1.5. Toplumsal Örnek Nitelikler

Tablo 6. Gençlerin Hz. Peygamberin Toplumsal Örnek Niteliklerine Yönelik Tutumları

	Çok		Orta		Kararsız		Az		Hiç	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
İyi bir dost	174	76,0	18	7,9	30	13,1	0	0,0	6	2,6
İyi bir eş	177	77,3	11	4,8	34	14,8	3	1,3	4	1,7
İyi bir baba	180	78,6	7	3,1	36	15,7	3	1,3	2	,9
İyi bir arkadaş	180	78,6	15	6,6	28	12,2	1	,4	4	1,7
İyi bir komşu	184	80,3	13	5,7	27	11,8	1	,4	2	,9
Saygın	199	86,9	16	7,0	13	5,7	1	,4		
Güvenilir	204	89,1	7	3,1	15	6,6	2	,9	1	,4
Saygıdeğer	202	88,2	14	6,1	12	5,2			1	,4
Babacan	171	74,7	23	10,0	28	12,2	4	1,7	2	,9

Hz. Peygamberi çok iyi bir dost olarak gören gençlerin oranı %76’dır. Gençlerin %7,9’u Onun orta düzeyde iyi bir dost olduğunu kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Hz. Peygamberin iyi bir dost olup olmadığı konusunda kararsız olanların oranı ise %13,1’dir.

Örnekleme grubundaki gençlerin %77,3’ü Hz. Peygamberi çok, %4,8’i orta derecede, %1,3’ü biraz iyi bir eş olduğunu, %1,7’si ise hiç iyi bir eş olmadığını düşünmektedir. Hz. Peygamberin bu özelliği ile ilgili olarak kararsız kalanların oranı %14,8’dir.

Hz. Peygamberin iyi baba olma özelliğine yönelik tutumlara baktığımızda gençlerin %78,6’sının çok, %3,1’nin orta düzeyde iyi bir baba olduğuna inandıkları, %15,7’sinin kararsız olduğu anlaşılmaktadır.

Gençliğin önemli bir kısmının (%78,6) Hz. Peygamberin çok iyi bir arkadaş olduğunu kabul ettikleri, %6,6’sının orta düzeyli bir arkadaş gördükleri, %12,2’sinin ise kararsız kaldıkları anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamberin “iyi bir komşu” olma özelliğine gençlerin %80,3’nün çok, %5,7’sinin orta cevabını verdikleri görülmektedir. %11,8’inin ise bu özellik ile ilgili olarak kararsız seçeneğini işaretlediği gözlenmiştir.

Örneklem gurubundaki gençlerin genelinin, Hz. Peygamberin güvenilir (%89,1), saygın (%86,9), saygıdeğer (%88,2), babacan (%74,7) olarak kabul etmektedir. Bu özellikler ile ilgili “orta” ve “kararsız” seçeneklerini cevaplayanların oranları da çok düşüktür. Aynı şekilde “az” ve “hiç” cevabını verenlerin de oldukça az olduğu görülmektedir.

Bu bulgular genel olarak değerlendirildiğinde gençlerin çoğunluğunun Hz. Peygamberin “iyi bir dost”, “iyi bir eş”, “iyi bir baba”, “iyi bir arkadaş” ve “iyi bir komşu” şeklindeki örnek toplumsal niteliklerine inandığı gözlenmektedir. Bu toplumsal örneklik özellikleriyle ilgili olarak “az” veya “hiç” seçeneklerine katılımın oldukça sınırlı ve zayıf kaldığı ancak “kararsızların” oranlarının azımsanmayacak düzeyde olduğu dikkat çekicidir. Buna karşılık Hz. Peygamberi “güvenilir”, “saygın”, “saygıdeğer” ve “babacan” bulanların oranlarının çok yüksek, bu özelliklere kararsız, orta düzeyde ve karşıt tutum takınanların oranlarının oldukça düşük kaldığı anlaşılmaktadır. Bu bulgular, Hz. Peygamberin Allah vergisi sıra dışı olağanüstü özelliklerine inançların zayıfladığını ancak bireysel toplumsal örnek özellikler atfetme eğiliminin geliştiğinin belirtisi olarak yorumlana bilir.

1.6. Toplumsal Liderlik

Tablo 7. Gençlerin Hz. Peygamberin Toplumsal Liderlik Özelliklerine Yönelik Tutumları

	Çok		Orta		Kararsız		Az		Hiç	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Otoriter	8	3,5	10	4,4	57	24,9	46	20,1	104	45,4
Despot	67	29,3	22	9,6	72	31,4	13	5,7	43	18,8
Katı	17	7,4	27	11,8	46	20,1	47	20,5	87	38,0
Sert	6	2,6	18	7,9	33	14,4	61	26,6	109	47,6
Demokrat	140	61,1	29	12,7	41	17,9	7	3,1	6	2,6
Özgürlükçü	152	66,4	29	12,7	35	15,3	5	2,2	6	2,6
Diğer İnançlara Karşı Hoşgörülü	175	76,4	13	5,7	26	11,4	8	3,5	7	3,1
İyi bir devlet başkanı	146	63,8	28	12,2	39	17,0	2	0,9	11	4,8
İyi bir lider	189	82,5	15	6,6	22	9,6	1	0,4	2	0,9
İyi bir komutan	170	74,2	22	9,6	26	11,4	2	0,9	7	3,1

Hz. Peygamberi toplumsal lider olarak çok (%3,5) ve orta düzeyde (%4,4) ve az, (%20,1), otoriter bulanların oranları düşüktür. Bununla birlikte gençlerin %45,4’ü Hz. Peygamberi hiç otoriter olmadığını, %24,9’u da kararsız olduklarını belirtmiştir.

Öte yandan Hz. Peygamberin despot olup olmadığı ile ilgili sorulan soruya gençlerin %29,3’ü çok, %0,6’sı orta, %31,4’ü kararsız, %5,7’si az despot şeklinde cevaplamışlardır. Gençlerin %18,8’i ise Hz. Peygamberin hiç despot olmadığını ifade etmişlerdir.

Örneklem grubunun %7,4’ü Hz. Peygamberin çok katı, %11,8’i orta derecede katı, %20,5’i az katı olduğuna, %38’inin ise hiç katı olmadığına inandığı, %20’1’nin katı olup olmadığı konusunda kararsız olduğu görülmektedir.

Gençlerin Hz. Peygamberi çok (%2,6), orta (%7,9) ve az (%26,6) sert bulanların oranları düşüktür. Hz. Peygamberi hiç sert olmadığını düşünenlerin oranı %47,6’dır. Bu konuda gençliğin %14,4 oranında kararsız kaldığı anlaşılmaktadır.

Gençlerin %61,1'i Hz. Peygamberi çok, %12,7'si orta düzeyde, %3,1'i az demokrat olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Gençlerin %2,6'sı Hz. Peygamberin demokrat olmadığına inanmaktadır. Gençlerin %17,9'u ise bu konuda kararsız olduklarını belirtmişlerdir. Aynı şekilde Hz. Peygamberi gençlerin %66,4'ü çok özgürlükçü, %12,7'si orta derecede, %2,2'si az özgürlükçü olduğunu düşünürken, %15,3'ü bu konuda kararsız bir tutumu tercih etmiştir. Katılımcıların, Hz. Peygamberin diğer inançlara karşı %76,4'ü çok, %5,7'si orta düzeyde, %3,5'i az hoş görülmesi gerektiğine inanmasına karşın %3,1'nin hiç hoş görülmesi gerektiğini kabul ettikleri gözlenmiştir.

Örneklem gurubundaki gençlerin çoğunluğunun (%63,8) Hz. Peygamberi iyi bir devlet başkanı olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Yine gençlerin %12,2'si orta düzeyde iyi bir devlet başkanı olduğunu kabul etmektedir. %17 oranında bir genç gurubunun da kararsız olduğu görülmektedir.

Gençliğin büyük çoğunluğu (%82,5) Hz. Peygamberi çok iyi bir lider olarak tanımlamaktadır. %6,6'sı orta derecede bir lider olduğunu düşünmektedir. Gençlerin %9,6'sı ise bu özelliğe yönelik kararsız bir tutumu benimsemişlerdir. Hz. Peygamberin "iyi bir lider" imajı ile ilgili "az" (%0,4) ve "hiç" (%0,9) seçeneklerini cevaplayan gençlerin oranı marjinal denilecek kadar azdır.

Hz. Peygamberin "iyi bir komutan" olduğu ile ilgili sorulan soruya gençlerin %74,2'si çok iyi, %9,6'sı orta, %0,9'u az iyi bir komutan olarak kabul etmektedir. Gençlerin %3,1'i ise Hz. Peygamberin iyi bir komutan olmadığına inanmaktadır.

Bu bulgular, gençler arasında Hz. Peygamber ile ilgili olarak olumsuz toplumsal liderlik (otoriter, despot, katı, sert) imajının yaygınlık kazandığını düşündürmektedir. Otoriterlik, despotluk, katılık ve sertlik ile ilgili özelliklere yönelik kararsız kalanların oranlarının nispeten yüksek kalması da önemli olabilir. Bununla birlikte Hz. Peygamberi özgürlükçü, demokrat, diğer inançlara karşı hoş görülmesi gerektiği, iyi bir lider, iyi bir devlet başkanı ve iyi bir komutan bulanların oranları çoğunluğu teşkil etmiştir.

1.7. Devrimcilik

Tablo 8. Gençlerin Hz. Peygamberin Devrimcilik Özelliğine Yönelik Tutumları

	N	%
Çok	128	55,9
Orta	33	14,4
Kararsız	39	17,0
Az	6	2,6
Hiç	18	7,9

Yukarıdaki tabloya göre Hz. Peygamberi, gençlerin %55,9'u çok, %14,4'ü orta derecede, %2,6'sı az devrimci olduğunu benimsedikleri görülmektedir. Hz. Peygamberin devrimci özelliği konusunda kararsız kalanların oranı ise %17'dir. Onun devrimci bir lider olmadığını düşünenlerin oranı da %7,9'dur. Bu verilere göre gençlerin çoğunluğunun Hz. Peygamberin toplumsal değişirme ve devrimci karizmatik niteliğine inandıkları anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Kuramsal olarak, Weber'in, karizma yaklaşımının din sosyolojisinde Peygamberler ile ilgili sosyolojik analizlerde en çok kullanılan yaklaşım olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda İslam Peygamber'i Hz. Peygamber Muhammed Mustafa (s.a.v.)'in uygulamalı din sosyolojisi açısından araştırılmasında karizma kuramının elverişli bir kuram olabileceği anlaşılmıştır. Weber'in karizma kuramı çerçevesinde Hz. Peygamberin bireysel karizmatik özelliklerine yönelik İzmir Katip Çelebi üniversitesi öğrencilerinin tutumlarının betimsel tespiti ve değerlendirmek amacıyla yapılan alan araştırmasından elde edilen verilerin kuramı destekleyen ama aynı zamanda kuramdan gittikçe mesafenin açıldığını gösteren belirtilerin ipuçlarını verdiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Hız. Peygamberin Allah vergisi olağanüstü güçleri ve mucize sahibi, günahsız, kusursuz, mükemmel, korunmuş, peygamber ve seçilmiş olması gibi bireysel karizmatik özelliklerine yönelik inançlarda önemli görülebilecek ölçüde bir zayıflama ve kararsızlık tutumu tespit edilmiştir. Aritmetik puan ortalamaları, gençler arasında Allah vergisi olağanüstü özelliklerden daha çok Hız. Peygamberin insanî ve toplumsal sıra dışı özelliklerine inanma yönünde eğilimin yaygınlaşmaya başladığının belirtisidir. Gençlerin büyük çoğunluğunun Hız. Muhammed (s.a.v.)'i Peygamber olarak kabul etse de onlar arasında Peygambere hiç inanmama, kararsız olma ve vasat bir inanma tutumuna yönelimin güçlendiği görülmüştür. Bu durum örneklem grubu arasında Peygamberlik inancında bir çözülmeye işaret etmektedir. Yine Peygamberlik inancı ile ilgili olarak kararsızların oranındaki artış, gençlerin Hız. Peygamberin Allah tarafından peygamber olarak gönderildiğine inanmayla ilgili yapısal ve dinî parçalar arasında kopuklukların olduğunu göstermektedir.

Eğer bu bulgular, sosyolojik olarak verilerin ve örneklem grubunun yetersizliğinin sonucu değilse o zaman hakikaten örneklem grubunun Peygambere yönelik tutumlarındaki şüphe, kararsızlık veya inanmama şeklindeki gruplaşmalar bir eğilim veya trend olabilir.

Araştırma bulguları, gençler arasında Hız. Peygamberin mucizelerine ve olağanüstü güçlerine inançların önemli ölçüde zayıfladığını ancak Onun hikmet sahibi olduğuna inancın oldukça güçlü olduğunu göstermiştir. Gençler arasında Allah vergisi Peygamberî özellikleri yerine dünyevî, toplumsal olarak diğer sıradan insanlardan ayırt edici sıra dışı özelliklerine inanmayı tercih etmeye yönelimin arttığı tespit edilmiştir.

Gençlerin hemen hemen yarısının (orta, kararsız, az ve hiç) Allah vergisi, Hız. Peygamberin “günahsız” ve “kusursuz” karizmatik özelliklerine inanmada şüphe, kararsızlık, azalma ve inkar gibi tutumlara yöneldikleri ancak onların çoğunluğunun “mükemmellik” inancını kabul ettikleri bulgusuna ulaşılmıştır. Allah vergisi mucizevî Peygamber anlayışını şüpheli bulan, reddeden veya bu konuda kararsız kalan gençlik kesimi, Onun bir insan veya bir lider olarak “mükemmellik” imajını benimsemeye yönelmiş durumdadır.

Bulgular, güçlü, maharetli, kararlarında isabetli, bilgili, adil, ahlaklı, merhametli, dürüst, yardım sever, saygılı, cömert, alçak gönüllü, cesur, samimi, şefkatli, etkileyici, sakin, becerikli, istikrarlı, tutarlı, sadakatli, kararlı, zeki, başarılı, çalışkan, temiz, iyi, anlayışlı, mütevazı, nazik ve kibar bir peygamber tasavvurunun gençler arasında yaygın olduğunu göstermektedir. Hız. Peygamberin Allah vergisi olağan üstü güç ve yeteneklerine inanma ve itibar etmede zorlanan gençlerin bütün bu sıra dışı özelliklerine karşı olumsuz bir tutum takınmadıkları tespit edilmiştir. Hız. Peygamberin Allah vergisi peygamberi, mucizevî karizmasına karşı olumsuz tutum takınanlar arasında, insanî ve dünyevî sıra dışı bireysel karizmatik özelliklerle donatılmış bir toplumsal lider imajı hakim olmaya başladığının belirtisi olarak yorumlanabilir.

Gençler arasında güvenilir, saygıdeğer, saygın, babacan, iyi bir dost, iyi bir eş, iyi bir baba, iyi bir arkadaş ve iyi bir komşu gibi örnek karizmatik toplumsal özelliklerle donatılmış bir Peygamber imajının geliştiiği sonucuna ulaşılmıştır.

Gençlerin çoğunluğunun özgürlükçü ve demokrat bir Peygamber tasavvuru olmasına rağmen despot, otoriter, katı ve sert bir Peygamber imajını benimseyenlerin azımsanmayacak düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte özgürlükçü, demokrat, diğer inançlara karşı hoş görü, iyi bir lider, iyi bir devlet başkanı ve iyi bir komutan olarak Hız. Peygamber tasavvurunu benimseyen gençler arasında Onun toplumsal liderlik karizmasına inancın güçlü olduğu anlaşılmıştır.

Sonuç olarak üniversite gençlerinin weberyan karizma kuramının Peygamberlerin en önemli karizmatik özellikleri olarak tanımladığı Allah vergisi sıra dışı olağanüstü güçlere, Allah tarafından seçilmişliğe ve mucizelere sahip olma özelliklerine yönelik inançlarda gevşeme ancak bireysel, toplumsal örnek özellikler ve toplumsal liderlik ile ilgili karizma atfetme eğilimine işaret etmektedir. Hız. Peygamberin Allah vergisi sıra dışı istisnai özellikleri ile ilgili tutumlarda genel olarak yüksek düzeyde bir katılım olsa da bu tür Peygamberi karizmatik güçlere karşı inanma

düzeylerinde bir zayıflama olduğu görülmektedir. Buna göre üniversite gençlerinin insanüstü güç ve mucizevi özelliklere itibar etmede zorlandıkları açıktır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Niyazi, “Dinlerin Teşekkülünde Dinî Liderlerin Karizması”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41, (2000): 275-293.
- Balta, Emine Hilal, *H. İbrahim'in Karizmatik Kişiliği Üzerine Bir Din Sosyolojisi Araştırması*. Yüksek Lisans Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, 2019.
- Bendix, Reinhard, *Max Weber: An Intellectual Potrait*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California, 1978.
- Berger, Peter L. “Charisma and Religious Innovation: The Social Location of Israelite Prophecy”. *American Sociological Review*, 28/6, (Aralık, 1963): 940-950.
- Donald, Macrae, *Weber*, çev. Nur Vergin. İstanbul: Afa, 1985.
- Eisenstadt, S. N. *Max Weber: On Charisma and Institution Building*, London, Chicago: The Universty of Chicago Pres, 1968.
- Friedland, William H., “For a Sociological Concept of Charisma”, *Social Forces*, 43/1 (Ekim, 1964): 18-26.
- Hamilton, Malcolm, *The Sociology of Religion*, London, New York: Routledge, 1995.
- Hutton, Rodney R., *Charisma and Authority in Israelite Society*, Minneapolis: Fortress, 1994.
- Karagöz, Emel Öztürk, *Max Weber'de Anlayış Sosyolojisi ve Din Olgusu*, İstanbul: Derin, 2003.
- Karaşahin, Hakkı, “Karizma, Karizmatik Otorite ve Karizmanın Rutinleşmesi Üzerine Bir Meta Değerlendirme: Osman Hulusi Efendi Tarikatı Örneği”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 3 (Haziran 2010): 81-98.
- Lukes, Steven, *Bireycilik*, çev. İsmail Serin. Ankara: Ark Yayınevi, 1995.
- Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay-Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Runciman, W. G., *Max Weber: Selections in Translation*. trans. E. Matthews. Cambridge: Cambridge University, 1988.
- Shils, Edward, “Charisma, Order and Status”, *American Sociological Review*, 30/2 (Nisan 1965): 199-213.
- Turner, Bryan, *Max Weber ve İslam*, çev. Yasin Aktay. Konya: Vadi Yayınları, 1999.
- Ünal, Mehmet Süheyl, *Dinsel Bireycilik*, İstanbul: Açılım Kitap, 2011.
- Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Üskül, Zeynep Özlem, *Bireyselleşme Tarihsel Bakış*, İstanbul: Büke Yayınevi, 2003.
- Wach, Joachim, *Din Sosyolojisi*. çev. Ünver Günay. Kayseri: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1990.
- Weber, Max, *Sosyolojinin Temel Kavramları*. çev. Medeni Beyaztaş. İstanbul: Yarın, 2015.
- Weber, Max, *Ekonomi ve Toplum*. çev. Latif Boyası. I, İstanbul: Yarın, 2012.
- Wilson, Bryan R., *The Noble Savages: The Primitive Origins of Charisma and Its Contemporary Survival*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California, 1975.

ZAMAN FIKHI BAĞLAMINDA HZ. PEYGAMBER'İN (SAV) GENÇLİĞE BAKIŞI

Cemalettin ŞEN

Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

c.sen1@hotmail.com

GİRİŞ

Gençlik dönemi, çocukluk çağının geride kaldığı, yetişkin olmaya doğru hızlı adımların atıldığı, cinsel, zihinsel ve bedensel gücün zirvede olduğu,¹ biyolojik, psikolojik, sosyolojik, pedagojik ve hukuki bakımdan çok önemli bir gelişim safhasıdır.

Tasavvuf, edebiyat ve mitolojide önemli bir yeri olan ve içeni ölümsüzlüğe kavuşturduğuna inanılan efsanevi su yani “âb-ı hayât” (آب حیات) (elixir of life), insanoğlunun sadece sonsuz bir hayata değil aynı zamanda bitmeyen bir gençliğe de meftun olduğunun² sembolik ifadesidir.³ Cennette son bulmaz bir gençlik nimetinin⁴ varlığından bahseden hadisleri⁵ de bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.

Hiz. Peygamber (sav), gençlik dönemini, elden gitmeden evvel kıymetinin bilinmesi gereken⁶ ve kıyamette hesabı mutlaka verilecek olan⁷ beş nimet arasında sayarak gençliğin, hem dünya hem de ahiret hayatı için ne denli ayrıcalıklı bir lütuf olduğunu vurgulamıştır. Hiz. Hatice'nin (ra) amcasının oğlu, Mekkeli hanîflerden Varaka b. Nevfel (ö. 610 [?]),⁸ Hiz. Peygamber'e (sav) peygamberliği

¹ Arapçada genç anlamına gelen “şâbb” kelimesinin köküne ve bu kökten türeyen diğer sözcüklere bakıldığında “ateşin tutuşması, atın şahlanması, yükselme, artma, tazelik, parlaklık” gibi hareket ve canlılık çağrıştıran anlamlarla karşılaşılması dikkat çekicidir. Bu konuda bk. Vankulu, *Vankulu Lügati*, ed. Mustafa Koç, 2 Cilt (Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 1: 161-162; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyanûsü'l-basît fi tercemeti'l-kâmûsi'l-muhîd*, ed. Mustafa Koç, 6 Cilt (Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013-2014), 1: 470-473; .Mevlüt Sarı, *el-Mevârid: Arapça-Türkçe Lügat* (İstanbul: Bahar Yayınları, 1982), 804; Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995), 427.

² Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh*, 8 Cilt (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), “Zekât”, 115; İbn Mâce, *es-Sünen*, 2 Cilt (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), “Zühd”, 27; Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh*, 5 Cilt (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), “Zühd”, 28; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. Hasan Abdülmün'im Şelebî, 12 Cilt (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 10: 378. Ayrıca bk. Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i-t-Tirmizî*, 10 Cilt (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 6: 520.

³ Ahmet Yaşar Ocak, “Âb-ı Hayât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1: 1; Amil Çelebioğlu, “Âb-ı Hayât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1: 3; Alparslan Salt – Cem Çobanlı, *Dharma Ansiklopedisi* (İstanbul: Dharma Yayınları, 2001), 7.

⁴ “İki nimet vardır ki insanların çoğu onların kıymetini hiç bilmez: Sağlık ve boş vakit.” (Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, 8 Cilt (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981, “Rikâk”, 1) anlamındaki hadisteki “sağlık” kelimesine “gençlik” manası da verilmiştir. İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs*, nşr. Abdülhamid b. Ahmed b. Yûsuf b. Hindâvî, 2 Cilt (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1420/2000), 2: 385.

⁵ İbn Râhûye, *Müsned*, nşr. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî (Medine: Mektebetü'l-İmân), 1412/1991, 1: 119; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr., 50 Cilt (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416-1421/1995-2001), 13: 410; Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *es-Sünen*, 2 Cilt (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), “Rikâk”, 104; Müslim, “Cennet”, 21; Tirmizî, “Cennet”, 2.

⁶ Abdullah b. Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâik*, nşr. Habîbürrahman el-A'zamî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2; Nesâî, *es-Sünen*, 8 Cilt (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), 10: 400; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ, 4 Cilt (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990), 4: 341; Ferrâ el-Begavî, *Şerhu's-Sünne*, nşr. Züheyr eş-Şâvîş ve Şuayb el-Arnaût, 16 Cilt (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983), 14: 224.

⁷ Tirmizî, “Kıyâmet”, 1.

⁸ Bünyamin Erul, “Varaka b. Nevfel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42: 517.

süresince yardım etme arzusunda olduğunu fakat genç olmayışının bunu engellediğini üzüntüyle ifade etmiştir.⁹

İslâm, çocukluktan çıkıp gençliğe adım atmayı, akıl hastalığı gibi bir mazeret yoksa dinî-hukuki yükümlülüklerin başlangıcı olarak kabul etmiştir.¹⁰

Bazı hadislerde, muhtemelen sağlıklı düşünme ve karar verme yetisini zayıflatmasına binaen akıl hastalığına benzetilen¹¹ gençlik dönemi, bedensel ve ruhsal yüksek enerji nedeniyle şiddet eğilimi, cinsel içerikli suçlar gibi tehlikelerin kapısını açar. Fakat bu kapıdan girmemek iradesini göstermekle kalmayıp bir de güzel davranışlar sergileyen gençleri, dünyada ve ahirette nice memnuniyet verici fazladan karşılıkların beklediği muhakkaktır.¹² Nitekim “Külfet ni‘mete ve ni‘met külfete göredir.”¹³ külli kaidesi de bu hususa işaret etmektedir.

Gençlik, aile-din-devlet üçlüsünün ilgi, destek ve koruması sayesinde¹⁴ tarih boyunca toplumları eğitim, spor ve güvenlik başta olmak üzere pek çok alanda ayakta tutan, değişime ve gelişime açık hâle getiren ve geleceğe taşıyan en canlı, en parlak araç olagelmıştır. Göz kamaştıran bu özelliği nedeniyle gençlik, geçmişten günümüze psikoloji, sosyoloji, eğitim, hukuk ve ilahiyat gibi pek çok disiplinin ilgi odağı olmuştur.

Ne var ki tespit edebildiğimiz kadarıyla “fıkıh-zaman-Hz. Peygamber (sav)” düzleminde gençlik konusunu akademik düzeyde ele alan ayrıntılı bir araştırma henüz yapılmamıştır. Söz konusu ilmî boşluğu bir nebze de olsa doldurmasını ümit ettiğimiz bu çalışma, tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk defa tarafımızdan yeni bir bilim dalı olarak önerilmiş olan¹⁵ *zaman fikhı* bağlamında Hz. Peygamber’in (sav) yaşamının bir bütün olarak ele alınıp gençliğe bakışına dair ipuçlarını yakalayarak bu kapsamdaki genel ilkelere ulaşabilmeyi amaçlamaktadır.

Bu amaç ekseninde, giriş ve dört bölümden oluşan çalışmamızda öncelikle bir kavramsal çerçeve çizilecek, ardından Hz. Peygamber’in (sav) gençlik dönemi, gençliğe bakışını yansıtan uygulama ve sözleri ile hedeflediği gençlik hakkında açıklamalar yapılacaktır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu başlık altında çalışmamızın omurgasını oluşturan genç, gençlik ve zaman fikhı kavramları üzerinde durulacaktır:

“Genç” sözcüğü, eski Türkçede “küçük çocuk” anlamına gelen “kenç” kelimesinden gelmektedir.¹⁶ Günümüz Türkçesinde genç anlamında “delikanlı”,¹⁷ gençlik manasında da

⁹ Buhârî, “Bed’ü’l-vahy”, 1. Ayrıca bk. Mâzerî, *el-Mu‘lim bi-fevâidi Müslim*, 2. Baskı, 3 Cilt (Cezayir: el-Müessesetü’l-Vataniyye li’l-Kitâb, 1988-1991), 1: 327; Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi sahihi Müslim b. Haccâc*, 2. Baskı, 18 Cilt (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1392/1972), 2: 203.

¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1: 266; Tirmizî, “Hudûd”, 1; Gazzâlî, *el-Müstasfâ min ilmi’l-usûl*, 2 Cilt (Bulak: el-Matbaatü’l-Emîriyye, 1322-1324), 1: 83-84; Seyfeddin el-Âmidî, *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm*, nşr. Abdürrezzak Afîfî, 4 Cilt (Riyad: Dâru’s-Samîi, 1424/2003), 1: 201; Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Bahrü’l-muhît fî usûli’l-fikh*, nşr. Abdülkâdir Abdullah el-Ânî ve Ömer Süleyman el-Eşkâr, 2. Baskı, 6 Cilt (Küveyt: Vizâretü’l-Evkâf ve’s-Şüûni’l-İslâmiyye, 1413/1992), 1: 345.

¹¹ Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî, *el-Müsned*, nşr. Eymen Ali Ebû Yemânî, 3 Cilt (Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1416/1995), 2: 76; Kudâî, *Müsnedü’s-Şihâb*, nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, 2. Baskı, 2 Cilt (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1407/1986), 1: 100.

¹² Babanzâde Ahmed Naim – Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 13. Baskı, 8 Cilt (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 2: 487.

¹³ *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* (İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, 1322), mad. 88.

¹⁴ İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerle Gerçekler*, 2. Baskı (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2008), 170.

¹⁵ Cemalettin Şen, “Bilim Dünyasına Katkı Bağlamında Zaman Hukuku ve Zaman Fikhı”, Munzur 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (Tunceli, 24-26 Mayıs 2019), ed. Gültekin Gürçay (İstanbul: UBAK Yayınevi, 2019), 196.

¹⁶ Orhan Hançerlioğlu, *Türk Dili Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992), 228; Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, 4 Cilt (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016), 3: 188.

¹⁷ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, 24 Cilt (İstanbul: Milliyet Gazetecilik, 1992), 6: 2973.

“delikanlılık”¹⁸ kelimeleri de kullanılmaktadır. Ayrıca dilimizde gençliği sebebiyle zihinsel ve deneyimsel açıdan tam olgunlaşmadığı için¹⁹ görgüsüz ve beceriksiz kişiler hakkında “toy”,²⁰ ergenliğin heyecan ve delişmenliğinin etkisindeki gençler için de “yeni yetme”²¹ sözcükleri kullanılır. Türk lehçelerinde “ganc”, “yaş”, “jas” ve “caş” kelimelerinin genç anlamında kullanıldığı görülmektedir.²²

Arapçada genç anlamında “şâbb” (الشاب), gençlik manasında da “şebîbet” (الشبيبة) ve “şebâb” (الشباب) kelimeleri kullanılır. “Fetâ” (الفتى), “gulâm” (الغلام) ve “nâşi” (الناشي), genç ile yakın anlama sahip başlıca sözcüklerdir. “Şâbb”ın çoğulu “şebâb” (الشباب) ve “şübbân” (الشبان) olarak gelir.²³

Genç anlamında İngilizcede “young”,²⁴ Fransızcada “jeune”,²⁵ Almancada “jung”,²⁶ Rusçada “molodoy”,²⁷ Farsçada “civân” (جوان)²⁸ ve Latince “iuvenis”²⁹ kelimeleri kullanılır. Gençlik karşılığında ise İngilizcede “youth”,³⁰ Fransızcada “jeunesse”,³¹ Almancada “jugend”,³² Rusçada “molodezh”, Farsçada “civânî” (جوانی)³³ ve Latince “iuventa”³⁴ sözcükleri vardır.³⁵

Genç ve dolayısıyla gençliğin tanımında uzlaşa yoktur. Çünkü bedensel ve cinsel gelişme görecelidir.³⁶ Bu nedenle gençliğin ne zaman başlayıp bittiğine ilişkin farklı görüşler ortaya konulmuştur. Söz gelimi gençliğin “bulûğdan otuz yaşa kadar”,³⁷ “bulûğdan kırk yaşa kadar”,³⁸ “on iki ile yirmi beş yaş arası”,³⁹ “on beş ile yirmi dört yaş arası”,⁴⁰ “on beş ile otuz yaş arası”,⁴¹ “on altı

¹⁸ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, 6: 2973; İlhan Ayverdi, *Asırlar Boyu Tarihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 3 Cilt (İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2005), 1: 657.

¹⁹ İsmet Dökmeci - A. Handan Dökmeci, *Büyük Tıp Sözlüğü*, 2. Baskı (İstanbul: İstanbul Medikal Yayıncılık, 2011), 276.

²⁰ İbrahim Alâeddin Gövsa, *Resimli Yeni Lugat ve Ansiklopedi*, 5 Cilt (İstanbul: İskit Yayınevi, 1947-1954), 5: 2825.

²¹ Ayverdi, *Asırlar Boyu Tarihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 3: 3408.

²² Ahmet Bican Ercilasun (ed.), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, 2 Cilt (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991), 1: 265.

²³ Necmeddin Nesefî, *Tilbetü't-talebe fi'l-ıstılâhâtı'l-fıkhiyye* (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1431/2010), 166; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3. Baskı, 15 Cilt (Beyrut: Dâru Sâdır, 1994), 1: 170, 480; Ahterî, *Ahterî-i Kebîr* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), 916; Trabzonlu Cûdî Efendi, *Lugat-ı Cûdî* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005), 491, 494, 502; Cübârî Mes'ûd, *er-Râid*, 2. Baskı (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâ'în, 1967), 861, 1103; Ahmed Ebû Hâka, *Mu'cemü'n-nefâisi'l-vasîl* (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1432/2011), 618, 915.

²⁴ *Renkli Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük*, 12 Cilt (İstanbul: Arkın Kitabevi, 1986), 5: 822; Avery v.dğr. (ed.), *İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü*, 13. Baskı (İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1986), 1149; Ali Bayram – Birsan Çankaya – Gordon Jones (haz.), *Fono İngilizce Büyük Sözlük English-Turkish Turkish-English* (İstanbul: Fono Yayınları, 2006), 1264.

²⁵ Ali Rıza Yalt, *Fransızca-Türkçe Büyük Sözlük* (İstanbul: Serhat Yayınları, 1990), 579.

²⁶ Karl Steuerwald, *Türkçe Almanca Sözlük*, 2. Baskı (İstanbul: ABC Kitabevi, 1990), 323.

²⁷ Ercilasun (ed.), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, 1: 265.

²⁸ Mehmet Kanar, *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük* (İstanbul: Birim Yayınları, 1993), 153.

²⁹ Furkan Akderin, *Latince-Türkçe Türkçe-Latince Sözlük* (İstanbul: Say Yayınları, 2012), 302, 703.

³⁰ Avery v.dğr. (ed.), *İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü*, 1149.

³¹ Yalt, *Fransızca-Türkçe Büyük Sözlük*, 579.

³² Steuerwald, *Türkçe Almanca Sözlük*, 323.

³³ Kanar, *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*, 153.

³⁴ Akderin, *Latince-Türkçe Türkçe-Latince Sözlük*, 302, 703.

³⁵ Yukarıdaki paragrafta adı geçen Hint-Avrupa dil ailesine ait Rusça dışındaki dillerde “genç” ve “gençlik” karşılığında kullanılan sözcüklerin telaffuzları arasındaki benzerlik gözden kaçırılmamalıdır.

³⁶ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, 11. Baskı (İstanbul: Özgür Yayınları, 2000), 13.

³⁷ Azimâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, 2. baskı, 14 Cilt (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 3: 18; Halîl Ahmed Sehârenpûrî, *Bezlü'l-mechûd*, nşr. Takıyyüddin en-Nedvî, 14 Cilt (Muzafferpur: Merkezü's-Şeyh Ebû'l-Hasan en-Nedvî li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtı'l-İslâmiyye, 1427/2006), 3: 438; Vehbe ez-Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletüh*, 3. Baskı, 8 Cilt (Dımaşk: Dârü'l-Fıkr, 1409/1989), 8: 80.

³⁸ Bu görüş, Mâlikî fakihî ve hadis âlimi İbn Şâs'a aittir. Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, 7. Baskı, 10 Cilt (Kahire: el-Matbaatü'l-Kübri'l-Emîriyye, 1323), 8: 5.

³⁹ Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, 13, 20.

⁴⁰ *United Nations-Report of the Secretary-General*, 12.07.2001, 2.

⁴¹ Muhammed Revvâs Kal'acî, *Arapça-İngilizce-Türkçe Fıkıh Lugatı*, trc. Ayhan Ak (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2012), 178.

ile yirmi beş yaş arası”,⁴² “on altı ile otuz iki yaş arası”,⁴³ “on dokuz ile otuz dört yaş arası”,⁴⁴ “yirmi bir ile otuz dört yaş arası”,⁴⁵ “otuz ile kırk yaş arası”⁴⁶ dönemi ifade ettiği söylenmiştir. Hatta bazı araştırmacılar tarafından herhangi bir yaş sınırlaması yapılmaksızın genç, “yaşı ilerlememiş olan”,⁴⁷ “yaşlı olmayan”,⁴⁸ “orta yaşlılık devresine girmemiş olan”⁴⁹ kimse şeklinde tarif edilmiştir.

Bu noktada diğer bir sorun da yaş hesabında kullanılan takvimlerin farklı oluşudur. Nitekim İslâmi kaynaklarda gençlikle ilgili öne sürülen yaşlar kamerî takvime göre hesaplanır. Bu durumda yıl, ay takviminde 354, güneş takviminde ise 365 gün olduğuna göre söz gelimi yukarıdaki otuz yaş ifadesi aslında yirmi dokuza tekabül etmektedir.

Kalıtım, beslenme, iklim, kültürel etkiler, duygusal koşullar ve cinsiyet gibi nedenlerle yaş itibarıyla göreceli olmakla beraber⁵⁰ gençlik döneminin başlangıç sınırı yaygın kanaate göre bulûğ (ergenlik) (puberty)⁵¹ ile belirlenir.

“Bulûğ” (البوغ), “kişinin çocukluk devresinden çıkıp fiilen veya hükmen cinsî ergenlik kazanmasıdır.”⁵² İslâm hukuku açısından bulûğ, dinî-hukuki hükümlerle tam olarak muhatap olmanın esasını teşkil eden ve göreceli bir nitelik olan “akli olgunlaşmanın” (كمال العقل) objektif ölçüsü olarak belirlenmiştir.⁵³

Bulûğ ile birlikte kızlarda östrojen, erkelerde de testosteron hormonlarının üretimi artar.⁵⁴ Böylece kişi hem cinsel birleşmeye hem de çocuk yapmaya bedensel olarak hazır hâle gelir. Gençlik döneminin sona ermesi ise yetişkinliğe ilk adımın atılmasıyla olur.

Konumuzu derinden etkilemeyecek bu tartışmaları kısaca zikretmekle yetinerek genel bir bakış açısıyla gençliği “çocukluk ile yetişkinlik arasındaki gelişim dönemi”, genci de “çocukluk ile yetişkinlik arasındaki kişi” olarak tanımlamak uygun olacaktır.

Bilim dünyasına katkı bağlamında yeni bir disiplin olarak önerdiğimiz zaman fıkhi, tarafımızdan “zamana ilişkin veriler ışığında fıkhi konuları inceleyen ve geçmiş-şimdi-gelecek bütüncül bakış açısıyla fıkhi sorunlara çözüm arayan fıkha yardımcı bir bilim dalıdır.”⁵⁵ şeklinde tanımlanmıştır.

⁴² Ruşen Alaylıoğlu - A. Ferhan Oğuzkan, *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*. 2. Baskı (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1976), 107; *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü: Sosyal Bilimler* (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2011), 479.

⁴³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz, 13 Cilt (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 9: 108.

⁴⁴ Kal 'acî, *Arapça-İngilizce-Türkçe Fıkıh Lugatı*, 178.

⁴⁵ Rasim Bakırcıoğlu, *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2012), 383.

⁴⁶ Mutarrizî, *el-Muğrib fî tertîbi'l-Mu'rib*, nşr. Mahmûd Fâhûrî ve Abdülhamîd Muhtâr, 2 Cilt (Halep: Mektebetü Üsâme b. Zeyd, 1399/1979), 1: 429; Kal 'acî, *Arapça-İngilizce-Türkçe Fıkıh Lugatı*, 178.

⁴⁷ Yaşar Çağbayır, *Orhun Yazutlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı*, 5 Cilt (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007) 2: 1679; Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, 3: 188.

⁴⁸ Gövsa, *Resimli Yeni Lugat ve Ansiklopedi*, 2: 918.

⁴⁹ D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, 15. Baskı (Ankara: Vadi Yayınları, 2001), 463.

⁵⁰ *Gençlik Ansiklopedisi* (Ankara: Kurtuluş Yayınları, 1962), 280; S. Ahmet Arvasi, *İlm-i Hâl* (İstanbul: Burak Yayınevi, 1983), 100; Erwin J. Haeberle, *Cinsel Atlas*, trc. Mesut Akın (İstanbul: Say Yayınları, 1997), 233; Selma Karabey - Nurcan Müftüoğlu (ed.), *Gençlik ve Cinsellik* (İstanbul: Cinsel Eğitim Tedavi ve Araştırma Derneği, 2007), 14.

⁵¹ Avery v.dğr. (ed.), *İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü*, 780.

⁵² Ali Bardakoğlu, “Bulûğ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 6: 413.

⁵³ Şemsüleim es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî, 2 Cilt (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1954.), 1: 347; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*, 2. Baskı, 7 Cilt (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1402/1982), 7: 172; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10 Cilt (Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1388/1968), 5: 61; İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât fî usûli's-şerî'a*, nşr. Muhammed Abdullah Dirâz, 4 Cilt (Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, ts.), 3: 266.

⁵⁴ *British Medical Association A-Z Aile Tıp Ansiklopedisi*, trc. Serkut Yalçın v.dğr. (İstanbul: 121 Medikal Yayıncılık, 2008), 684.

⁵⁵ Şen, “Bilim Dünyasına Katkı Bağlamında Zaman Hukuku ve Zaman Fıkhi”, 201.

Dolayısıyla bu çalışmada zaman fıkıhı aracılığıyla Hz. Peygamber'in (sav) gençliği (geçmiş), risâleti süresince gençlikle ilişkisi (şimdi) ve hedefindeki gençlik (gelecek) fıkıh penceresinden ele alınacaktır. Bu durumu uzunca bir yoldaki rehberin sadece içinde bulunduğu ortamın değil, aynı zamanda önünün ve ardının da aydınlatılması örneğiyle açıklayabiliriz.

2. HZ. PEYGAMBER'İN (SAV) GENÇLİK DÖNEMİ

Öncelikle söylemek gerekir ki Hz. Peygamber'in (sav), içinde yaşadığı toplumda yaygın olan putlara tapma, içki, kumar, fuhuş, aldatma gibi dine, ahlâka ve sağduyuya aykırı en küçük bir tutum ve davranışının dahi bulunmadığı,⁵⁶ iffet, doğruluk, güvenilirlik gibi güzel hasletlerle tanındığı zirve derecesinde örnek bir gençlik dönemi geçirmiştir.

Hatta meseleye insani ilişkiler açısından baktığımızda Hz. Peygamber'in (sav) peygamberlik öncesi şahsiyet dokusu, toplumda ikinci bir şahsın erişemeyeceği kadar üstündür.⁵⁷ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (sav) “üstün bir ahlâk” (el-Kalem 68/4) ve “güzel bir örneklik” (el-Ahzâb 33/21) sahibi olduğunu ifade eden âyetlerin asr-saâdetle sınırlı olarak yorumlanmaması gerekir.

Hz. Peygamber'in (sav) gençlik döneminde dikkat çeken önemli olaylardan ficâr savaşları, Hilfü'l-fudûl, emîn lakabının verilmesi, ilk evliliği ve Kâbe hakemliği, alt başlıklar hâlinde incelenecektir:

2.1. Ficâr Savaşları

İslâm'dan önce bazı Arap kabileleri arasında her türlü düşmanlık ve mücadeleden el çekilmesi gereken, kötülük yapmanın ve kan dökmenin yasak olduğu “haram aylar”da (الأشهر الحرم) (zilkade, zilhicce, muharrem, receb) meydana gelen savaşlara “ficâr savaşları” anlamında “eyyâmü'l-ficâr” (أيام الفجار) veya kısaca “ficâr” (الفجار) denilir.⁵⁸

Hz. Peygamber'in (sav) bu savaşlardan birine amcalarıyla birlikte katıldığı ve o sıralarda on dört, on beş, on yedi veya yirmi yaşlarında olduğu nakledilmektedir. Onun bu muharebede fiilen savaşıp savaşmadığı hususu tartışmalıdır.⁵⁹ Hz. Peygamber'in (sav), savaşabilecek konumda olmasına rağmen bu muharebede etkin bir rol almamasının en makul sebebinin haram aylardaki savaş yasağı olduğu söylenmiştir.⁶⁰

Çünkü normal şartlarda savaşın yasak kabul edildiği haram aylar ile ilgili hükümler, Hz. İbrâhim'den (as) itibaren insanların sağlanan güven ortamı içinde hac ibadetini rahatça yapabilmelerini sağlamak gibi ulvi amaçlarla ortaya konulmuştur.⁶¹ Hz. Peygamber'in (sav) söz konusu harpte pasif bir tavır takınması, onun kutsal değerler konusundaki hassasiyetine işaret etmektedir.

2.2. Hilfü'l-Fudûl

“Hilfü'l-fudûl” (حلف الفضول), bazı Kureyş kabilelerinin, Mekke'de haksızlığa uğrayan insanlara yardım edecek bir direniş komitesini⁶² teşkilatlandırmak amacıyla yaptıkları, Hz. Peygamber'in (sav) de muhtemelen kurucu üyelerden biri olarak⁶³ katıldığı antlaşmadır.⁶⁴ Bir görüşe göre bu antlaşma Hz. Peygamber (sav) yirmili yaşlardayken 23 Ağustos 594 tarihinde yapılmıştır.⁶⁵

⁵⁶ Ali Muhammed Sallâbî, *Siyer-i Nebî*, trc. Mustafa Kasadar, Sadullah Ergin ve Şerafettin Şenaslan, 3. Baskı, 2 Cilt (İstanbul: Ravza Yayınları, 2017), 1: 71.

⁵⁷ Hüseyin Algül, “İnsani İlişkiler Açısından Hz. Muhammed (sav)”, *Hz. Muhammed ve Gençlik (Kutlu Doğum Haftası: 1992)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 20.

⁵⁸ Hüseyin Algül, “Ficâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13: 52.

⁵⁹ Algül, “Ficâr”, 13: 52.

⁶⁰ Hüseyin Algül, *İslâm Tarihi*, 4 Cilt (İstanbul: Gonca Yayınevi, 1986), 1: 169.

⁶¹ Hüseyin Algül, “Haram Aylar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16: 105.

⁶² Algül, *İslâm Tarihi*, 1: 170.

⁶³ William Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, trc. Süleyman Kalkan (İstanbul: Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2016), 34.

Bu tavrı Hz. Peygamber'in (sav), gençlik yıllarında da toplumsal sorunlara duyarlı olduğunu, haksızlık karşısında sessiz kalmadığını, zulme uğrayan kim olursa olsun yardımına koştuğunu göstermektedir.

2.3. Emîn Lakabının Verilmesi

“Lakap” (اللقب), bir kimseye asıl adından ayrı olarak sonradan takılan ikinci isim demektir. Câhiliye döneminde kişinin, adından başka sonradan toplumun verdiği bazen övgü bazen de aşağılama anlamı taşıyan bir de lakabı olurdu.⁶⁶

“Emîn” (الأمين) sözlükte “kendisine güvenilen, sözünde duran, başkalarından korkmayan kimse” gibi anlamlara gelir. Hz. Peygamber (sav), Allah'ın (cc) koruması sebebiyle Câhiliye devrinin putlara tapma, içki, kumar ve zina gibi yaygın kötülüklerinden hiçbirine bulaşmadan tertemiz büyümüştür. Çevresinde en mert, en iyi huylu, en asil, komşuluk haklarını en iyi gözeten, en uysal, en doğru sözlü ve en güvenilir insan olarak tanınmıştır. Hz. Peygamber (sav) bütün bu iyi özellikler kendisinde bir arada toplandığı için “emîn” lakabı ile meşhur olmuştur.⁶⁷

Bu örnekler, Hz. Peygamber'in (sav) gençlere verdiği dinî ve ahlâki içerikli öğütler ve mesajlar noktasında, kendi geçmişiyle çelişmediği için öz güveni yüksek bir ruh yapısına sahip olmasını sağladığını ve muhataplarının kendisini bir kat daha fazla ciddiye almalarına vesile olduğunu düşündürmektedir.

2.4. İlk Evliliği

Hz. Peygamber (sav), yirmi beş yaşlarındayken ilk evliliğini, üstün iffeti sebebiyle İslâmiyet'ten önce “tâhire” (الطاهرة) lakabıyla anıldığı bilinen⁶⁸ ve sahip olduğu şeref, soyluluk⁶⁹ ve güzel ahlâk sebebiyle Mekke'de belki de ona eş olabilecek en uygun kadın olan⁷⁰ Hz. Hatice (ra) ile yapmıştır.

Zengin ve dul bir tüccar olan ve İslâm öncesinde ticaretle uğraşması sebebiyle “tâcire” (التاجرة) lakabıyla da tanınan⁷¹ Hz. Hatice'nin (ra), Hz. Peygamber'i (sav) önce Suriye'ye giden kervanına vekil konumunda, sonrasında da kendisine eş olarak görmek istemesinin ardında onun zekâ, çalışkanlık, dürüstlük ve güvenilirliğine olan hayranlığı vardır.⁷²

Hz. Peygamber'in (sav), Hz. Hatice (ra) ile uzun süren mutlu bir evlilik geçirmesi, yuva kurma, aileyi yönetme, aile fertlerine güzel davranma gibi hususlarda pek çok güzel örnekler taşımaktadır.

2.5. Kâbe Hakemliği

“Hakem” (الحكم), bir uyuşmazlığı çözmek için taraflarca tayin edilen kimsedir. İslâm'dan önce Hicaz-Arap toplumunda hakemlerin etkisi büyüktü. Hz. Peygamber'in (sav), nübüvvet öncesi dönemde otuz beş yaşındayken Kâbe'nin yeniden inşası sırasında Hacerülesved'in yerine konulmasıyla ilişkili ihtilâfta hakemlik yapması, bu geleneğin önemli bir örneğidir.⁷³

Milâdî 605 yılında söz konusu görüş ayrılığı nedeniyle iç savaşa ramak kalmıştı. Neyse ki Kureyş ileri gelenlerinden Ebû Ümeyye b. Mugîre'nin, Benî Şeybe kapısından Kâbe'ye ilk girecek kimsenin vereceği karara uyulması yönündeki teklifi benimsendi. Adı geçen kapıdan Kâbe'ye giren

⁶⁴ Muhammed Hamîdullah, “Hilfû'l-Fudûl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 18: 31.

⁶⁵ Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi* (İstanbul: Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2018), 269.

⁶⁶ Nebi Bozkurt, “Lakap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 65.

⁶⁷ Hüseyin Algül, “Emîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11: 111.

⁶⁸ Mehmet Yaşar Kandemir, “Hatice”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16: 465.

⁶⁹ Ziya Kazıcı, *Hz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri*, 7. Baskı (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015), 90.

⁷⁰ Algül, *İslâm Tarihi*, 1: 175.

⁷¹ Kazıcı, *Hz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri*, 86.

⁷² Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 66; Sallâbî, *Siyer-i Nebî*, 1: 77.

⁷³ Ahmet Akgündüz, “Hakem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15: 171.

ve kendisine duyulan güven sebebiyle sevinç ve hatta tezahüratla karşılanan⁷⁴ Hz. Muhammed (sav), Hacerülesved'i bir örtü içine koydu, bütün kabile reislerinin katılımıyla örtüyü kaldırdı ve taşı kendi eliyle yerine yerleştirdi.⁷⁵

Bu olay, Hz. Peygamber'in (sav) gençliğinde de güvenilir, çözüm odaklı, pratik zekâlı ve barışçıl bir insan olduğunun en açık göstergesidir.

3. HZ. PEYGAMBER'İN (SAV) RİSÂLET DÖNEMİNDE GENÇLİĞE BAKIŞI

Her ne kadar çalışmamızdaki temel konumuz gençler olsa da Hz. Peygamber'in (sav) aşağıda örneklendireceğimiz tutum ve davranışlarının genel anlamda insana bakışını da yansıttığını ifade etmek yanlış olmaz. Çünkü Hz. Peygamber (sav) sadece gençlere değil bütün insanlara gönderilmiş bir peygamberdir (es-Sebe' 34/28; el-Enbiyâ 21/107).

Dolayısıyla onun gençlere yönelik nezaketten ödün vermeyen uyarıları⁷⁶, hayata ışık tutan öğütleri⁷⁷ ve engin hoşgörüsü,⁷⁸ son tahlilde az veya çok diğer gelişim dönemindeki insanlara da hitap etmektedir. Diğer açıdan Hz. Peygamber'in (sav) genel olarak insanlığa sunduğu mesajların, özelde gençleri de ilgilendirdiği göz ardı edilmemelidir.

Hz. Peygamber'in (sav) risâlet döneminde gençliğe bakışını yansıtan tavrı, cinsel içerikli konular, görevlendirmeler, ibadet alanı ve Suffe alt başlıkları çerçevesinde ele alınacaktır:

3.1. Cinsel İçerikli Konular

Gençlerin bedensel ve ruhsal açıdan özellikle cinselliğe ilişkin yoğunluk yaşadığı ve karşı cinsin ilgisini daha çok çektiği bilinen bir gerçektir. Bu yoğunluk ve cazibe, gençlerin cinsel içerikli konularda sağlıklı düşüncelerini ve ön görülü davranmalarını zorlaştırmaktadır.⁷⁹

Bu sebepten olsa gerek Abdullah b. Abbas (ra) (ö. 68/687-688), oruçlu gencin eşini öpmesine mekruh hükmünü vermiş,⁸⁰ fıkıh bilginlerinin çoğunluğu mahrem olanlar dışında karşı cinsten gençlerle tokalaşmaya cevaz vermemiş,⁸¹ Hindistanlı âlim ve ıslahatçı Şah Veliyyullah (ö. 1176/1762) da gençlerin evlenmesini zorunlu kabul etmiştir.⁸²

Hz. Peygamber (sav) yeri geldikçe gençleri, özellikle cinsel içerikli câiz olmayan eylemler veya bunlara yönelme konusunda incitmeden nezaketle uyarılmış,⁸³ gerektiğinde onları sabırla dinlemiş⁸⁴ ve ikna edici açıklamalar yaparak⁸⁵ vazgeçirme çabası göstermiştir.

⁷⁴ Algül, *İslâm Tarihi*, 1: 181.

⁷⁵ Mustafa Fayda, "Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30: 410.

⁷⁶ Hz. Peygamber'in (sav), saç başı dağınık, kılık kıyafeti bozuk bazı gençlere yaptığı nazik ve latif uyarılara örnek olarak bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29: 326-327; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, nşr. Târik b. İvazullah ve Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî, 10 Cilt (Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1416/1995), 4: 19-20.

⁷⁷ Yaşlılara iyi davranılmasına yönelik gençlere verdiği güzel bir öğüt için bk. Tirmizî, "Birr", 75.

⁷⁸ Genç eşi Hz. Âişe'nin (ra) arkadaşlarıyla birlikte eğlenmesine ve mescitte yapılan bazı gösterileri izlemesine izin verdiğine dair bk. Buhârî, "Edeb", 81; Mehmet Yaşar Kandemir, "Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30: 426.

⁷⁹ Turhan Muharrem Turhan, *Cinsellik ve Din* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010), 175-176; Nevzat Tarhan, *Var mı Beni Anlamak İsteyen: Gençlik Psikolojisi*, 2. Baskı (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 19.

⁸⁰ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, 2 Cilt (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), "Sıyâm", 19; Şâfiî, *el-Müsned*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1951), 104; İbn Mâce, "Sıyâm", 20; Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, 5 Cilt (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981), "Savm", 35; Hattâbî, *Me'âlimi's-sünen*, nşr. Muhammed Râgıb et-Tabbâh, 4 Cilt (Halep: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1351/1932), 2: 113.

⁸¹ Abdülkerim Zeydân, *el Mufasssal fî ahkâmî'l-mer'e ve'l-beyti'l-müslim fi's-şer'iati'l-İslâmiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1413/1993), 3: 234-239; Nebi Bozkurt, "Tokalaşma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 41: 218.

⁸² Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi'l-bâliga*, nşr. Muhammed Şerif Sükker, 2. Baskı, 2 Cilt (Beyrut: Dârü İhyâi'l-Ulûm, 1413/1992), 2: 326.

⁸³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6: 454-455. Ayrıca bk. İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, 18 Cilt (Ankara: Akçağ Yayınları, 1988-1994), 6: 177-178; Selman Başaran, "Fazl b. Abbas b. Abdülmuttalib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12: 272.

Muhtemelen cinsel içerikli günahlara girme endişesini bertaraf edebileceği düşüncesiyle gençlere erken yaşta evlenmeyi⁸⁶ ve sabrı⁸⁷ tavsiye etmesi, evlenmeye gücü yetmeyen gençlere şehveti kıracağı için oruç tutmayı önermesi⁸⁸ bu kapsamda değerlendirilebilir.⁸⁹

3.2. Görevlendirmeler

Bulûğ ile tam edâ ehliyetini elde etmiş olan⁹⁰ gencin dinî, mali ve cezai sorumluluğunun yanı sıra pek çok hak ve özgürlüğü de gündeme gelmektedir. Bu bağlamda genç, evlenme, asker,⁹¹ komutan, hâkim ve hatta devlet başkanı olma imkânını elde etmektedir. Bu geniş yetki alanı, İslâm'ın, geleceğin inşasında gençlere olan güvenini en net şekliyle göstermektedir.⁹²

Bir keresinde Hz. Peygamber'e (sav), zina eden iki Yahudi'nin davası getirilmişti. Hz. Peygamber (sav) onların Tevrat'taki hükme göre cezalandırılmalarını istedi. Tevrat'taki ilgili hükmü öğrenmek amacıyla Yahudilere içlerindeki en bilgili kişiyi sordu. Onlar da bir delikanlıyı onun huzuruna getirdiler.⁹³ Burada dikkat çeken durum, Hz. Peygamber'in (sav) genç bir insanın, içinde yaşadığı topluluktaki en bilgili kişi olmasını yadırgamaması ve tartışma konusu etmemesidir.

En hayırlı gençlerin, yaşlılara benzeyenler olduğunu ifade eden hadis,⁹⁴ olgunluk, bilgi ve tecrübe birikimi gibi yaşlı insanlarda daha sık karşılaşılan olumlu nitelikler açısından gençleri teşvik etmesinin yanı sıra onların da bu güzel özelliklere sahip olabileceklerine ve olmaları gerektiğine işaret etmektedir.

On yaşından başlayarak on yıl boyunca Hz. Peygamber'e (sav) hizmet etme şerefine nail olduğu için "Hâdimü'n-Nebî" lakabıyla anılan⁹⁵ Enes b. Mâlik'in (ö. 93/711-12) (ra) bu süreçte en küçük bir azarlama ya da kırıcı bir davranışa muhatap olmadığını belirtmesi,⁹⁶ Hz. Peygamber'in (sav) engin hoşgörüsünün ve insana değer verişinin apaçık göstergesidir.

Bu özel görevlendirmenin yanı sıra Hz. Peygamber (sav) uygun gördüğü durumlarda gençlere askerî, ilmî, idari ve hukuki açıdan da önemli vazifeler yüklemiş, böylece onlara duyduğu güveni ve ilgiyi üst seviyede ifade etmiştir.

⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 18: 281-282; Ebû Dâvûd, "Savm", 74. Ayrıca bk. Mehmet Yaşar Kandemir, "Safvân b. Muattal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35: 485-486.

⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36: 545.

⁸⁶ Ebû Ya'la el-Mevsilî, *el-Müsned*, nşr. Hüseyin Selîm Esed, 13 Cilt (Dimaşk: Dârü'l-Me'mûn, 1404/1984), 4: 37.

⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6: 237-238; Buhârî, "Nikâh", 8; Müslim, "Nikâh", 12. Ayrıca bk. Şemseddin el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî*, 25 Cilt (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1401/1981), 19: 62; Bedreddin el-Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 25 Cilt (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, .ts.), 20: 74.

⁸⁸ Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî, *el-Müsned*, nşr. Hüseyin Selîm Esed, 2 Cilt (Dimaşk: Dârü's-Sekâ, 1996), 1: 216; Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, nşr. Habîbürrahman el-A'zamî, 2 Cilt (Bombay: Dârü's-Salefiyye, 1403/1982), 1: 163; Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût, 7 Cilt (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989), 3: 453; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6: 72; Dârimî, "Nikâh", 2; Buhârî, "Nikâh", 3; Müslim, "Nikâh", 1; İbn Mâce, "Nikâh", 1; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 1; Nesâî, "Nikâh", 3.

⁸⁹ Faruk Beşer, "Şehvet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38: 477.

⁹⁰ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî*, 4 Cilt (İstanbul: Şirket-i Sahâfiyye-i Osmâniyye Matbaası, 1308), 4: 248.

⁹¹ Buhârî, "Şehâdât", 18; Babanzâde Ahmed Naim – Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 6: 307.

⁹² Hayreddin Karaman, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, 3 Cilt (İstanbul: Nesil Yayınları, 1988-1992), 3: 131.

⁹³ Ebû Avâne el-İsferâyînî, *Müsnedü Ebî Avâne*, nşr. Eymen b. Ârif ed-Dimaşkî, 5 Cilt (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1419/1998), 4: 141; Buhârî, "Hudûd", 24; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 25.

⁹⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Âsar*, nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1355), 214; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, nşr. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid, 14 Cilt (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003), 10: 225.

⁹⁵ İbrahim Canan, "Enes b. Mâlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11: 234.

⁹⁶ Buhârî, "Edeb", 39; Babanzâde Ahmed Naim – Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 8: 391-392.

Bi'setin ilk yıllarında Mekke'de İslâmiyet'i tebliğ etmek amacıyla kullanılan ve Dârülerkam⁹⁷ adıyla anılan evini bu amaç uğrunda Müslümanların hizmetine sunan Erkam b. Ebû'l-Erkam'ı (ö. 55/675) (ra) vahiy kâtipliği ve zekât memurluğu görevlerine getirmesi,⁹⁸ Hz. Ali'yi (ö. 40/661) (ra) Yemen'e kadı olarak göndermesi,⁹⁹ Muâz b. Cebel'i (ö. 17/638) (ra) Yemen'e elçi, zekât memuru ve kadı sıfatıyla görevlendirmesi,¹⁰⁰ Üsâme b. Zeyd'i (ö. 54/674) (ra) Mayıs 632'de Suriye'ye gönderilen ordunun komutanlığına ataması,¹⁰¹ Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı (ö. 55/675) (ra) Mayıs 623'te yapılan Harrâr Seferi'nde birliğin başına getirmesi,¹⁰² bir keresinde Talha b. Ubeydullah'a (ö. 36/656) (ra) istihbarat vazifesi vermesi,¹⁰³ Abdullah b. Amr b. Âs'a (ö. 65/684-85) (ra) kendisinden duyduğu hadisleri onun huzurunda yazmasına izin vermesi,¹⁰⁴ Hz. Âişe (ö. 58/678) (ra) ve Hz. Fâtıma'ya (ö. 11/632) (ra) Uhud Gazvesi'nde su ve yiyecek taşıma, haber toplama ve yaralılara bakma gibi görevler yüklemesi¹⁰⁵ bu konuda örnek olarak sunulabilir.

3.3. İbadet Alanı

Hz. Peygamber (sav) ibadetlerin gençken yapıldığında çok daha değerli olduğuna vurgu yaparak Allah'a (cc) itaat noktasında gençleri teşvik etmiştir.

Başka gölgenin olmadığı kıyamet gününde Allah'ın (cc) gölgesinde gölgelenecek yedi grup insandan biri olarak Allah'a (cc) kulluk ederek serpilip büyüyen gençleri zikretmesi,¹⁰⁶ ibadetlerini huşû içerisinde yapan gençleri övmesi,¹⁰⁷ kendisine ahirette şefaathçi olmasını isteyen bir gence çokça secde etmeyi önermesi,¹⁰⁸ Abdullah b. Ömer b. Hattâb'a (ö. 73/692) (ra) gece namazını tavsiye etmesi,¹⁰⁹ bir gence ibadet konusunda aşırılıklardan uzak ölçülü bir yol izlemesi gerektiğini belirtmesi¹¹⁰ ve Allah'ın (cc), gençliğini taat yolunda harcayan¹¹¹ ve tövbe eden¹¹² gençleri sevdiğini ifade etmesi bu bağlamda ele alınabilir.

⁹⁷ Mustafa Asım Köksal, "Dârülerkam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 8: 520.

⁹⁸ Ahmet Önkâl, "Erkam b. Ebû'l-Erkam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11: 305.

⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, 2 Cilt (Mekke: Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, 1403/1983), 2: 58-581; İbn Mâce, "Ahkâm", 1; Ebû Dâvûd, "Akziye", 6; Tirmizî, "Ahkâm", 5; Mehmet Yaşar Kandemir, "Ali", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 375.

¹⁰⁰ Mehmet Yaşar Kandemir, "Muâz b. Cebel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30: 338.

¹⁰¹ Mehmet Salih Arı, "Üsâme b. Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42: 362.

¹⁰² İbrahim Hatiboğlu, "Sa'd b. Ebû Vakkâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35: 372.

¹⁰³ Bünyamin Erul, "Talha b. Ubeydullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39: 504.

¹⁰⁴ Mehmet Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Amr b. Âs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1: 85.

¹⁰⁵ Mustafa Fayda, "Âişe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 201; Mehmet Yaşar Kandemir, "Fâtıma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12: 219.

¹⁰⁶ *el-Muvatta'*, "Şa'ar", 14; Tayâlisî, *el-Müsned*, nşr. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî, 4 Cilt (Cize: Dâru Hicr, 1419-1420/1999), 4: 208; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15: 414; Buhârî, "Ezân", 36; Tirmizî, "Zühd", 53; Nesâî, "Kudât", 2. Ayrıca bk. İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzîh li-şerhi'l-Câmi'i's-sahîh*, 36 Cilt (Dimaşk: Dârü'n-Nevâdir, 1429/2008), 6: 448.

¹⁰⁷ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, 11: 287; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 7: 134-135; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ, 10 Cilt (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 3: 481.

¹⁰⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, nşr. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi, 25 Cilt, 2. Baskı (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 20: 365.

¹⁰⁹ Dârimî, "Salât" 117; Buhârî, "Fezâilü ashâbi'n-Nebî", 19. Ayrıca bk. Babanzâde Ahmed Naim – Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, 3: 357; Mehmet Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Ömer b. Hattâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1: 127.

¹¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11: 67-68; İbn Mâce, "İkâmet", 178; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, nşr. Şuayb el-Arnaût, 18 Cilt (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404-1418/1983-1997), 3: 33-35.

3.4. Suffe

“Suffe” (الصفة), Mescid-i Nebevî’nin bitişiğinde, evleri ve kalabilecek yakınları olmayan, ihtiyaçları Hz. Peygamber (sav) ve ashâbın zenginleri tarafından karşılanan yoksul sahâbîlerin barınması için yapılan ve giderek bir eğitim kurumu hâline gelen mekândır.¹¹³

Suffe, pek çok fonksiyonunun yanı sıra kendi dönemi için bir “gençlik merkezi” (youth center)¹¹⁴ sayılabilecek özelliklere de sahiptir. Çünkü Ebû Hüreyre (ö. 58/678) (ra) gibi pek çok genç sahâbî sadece barınmak için değil, aynı zamanda ilim ve kültürlerini artırmak, boş zamanlarını değerlendirmek ve insanlığa faydalı bir birey olabilmek için Suffe’de kalmaktaydılar.

Ashâb-ı Suffe, Hz. Peygamber’i (sav) daha yakından tanıma ve onu daha kapsamlı örnek alma imkânına sahipti.¹¹⁵ Gençlerin, örnek alabilecekleri insanlara yakın olmasının kendilerine, ailelerine, içinde yaşadıkları topluma ve insanlığa yararlı hedeflere doğru ilerlemelerinde belirleyici rol oynadığı unutulmamalıdır.¹¹⁶

4. HZ. PEYGAMBER’İN (SAV) HEDEFLEDİĞİ GENÇLİK

Hiz. Peygamber’in (sav) hedeflediği gençlik, en geniş manasıyla İslâm’ın hedeflediği gençliktir. Dolayısıyla bu başlık altında İslâm’ın en önemli iki kaynağı olan kitap ve sünnet çerçevesinde ideal bir gençliğin temel nitelikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır:

4.1. Kur’ân-ı Kerîm Çerçevesinde Hedeflenen Gençlik

Çalışmamızın odak noktası her ne kadar Hiz. Peygamber (sav) olsa da esasında konuya Kur’ân-ı Kerîm açısından da bakılabilir. Şöyle ki en önemli iki şer’î delil olan kitap ve sünnetin hedeflerinin aynı doğrultuda olduğu tartışma kabul etmez bir gerçektir. Dolayısıyla Kur’ân-ı Kerîm’in hedefleri, aynı zamanda Hiz. Peygamber’in (sav) de hedefleridir.

Öyleyse Kur’ân-ı Kerîm’de kendilerinden övgüyle bahsedilen gençlerin tutum ve davranışları, Hiz. Peygamber’in (sav) hedeflediği gençliğin nitelikleri olarak da anlaşılabilir ve anlaşılmalıdır. Bu hususta kronolojik olarak aşağıdaki örnekler üzerinde durulabilir:

a) Hâbil: Hiz. Âdem (as) ile Hiz. Havvâ’nın ikinci oğlu olan Hâbil, ağabeyi Kâbil tarafından haksız yere öldürüleceğini ön gördüğü ve önce davranıp onu öldürebileceği hâlde sırf Allah (cc) korkusundan bir cana kıymaktan sakınmıştı (el-Mâide 5/28).¹¹⁷

b) Hiz. İbrâhim (as): Hiz. İbrâhim (as), ateşe atılmak suretiyle cezalandırılacağını göze alarak (el-Enbiyâ 21/68; el-Ankebût 29/24) içinde yaşadığı toplumun putperestliği karşısında asla sessiz ve tepkisiz kalmamıştı (el-Enbiyâ 21/60).¹¹⁸

c) Hiz. İsmâil (as): Hiz. İsmâil (as), imtihanın konusu kendi canı olmasına rağmen sabretmiş, gözünü dahi kırpmadan Allah’ın (cc) emrine teslimiyet göstermiştir (es-Sâffât 37/102).¹¹⁹

¹¹¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-asfiyâ*, 10 Cilt (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1416/1996), 5: 360. Garîb olarak nakledilen bu hadisin mevzû olduğuna dair bir görüş için bk. Nâsirüddin el-Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdîsi’z-za’ife ve’l-mevzû’a ve esruhe’s-seyyiü fi’l-ümm*, 14 Cilt (Riyad: Dârü’l-Ma’ârif, 1412/1992), 1: 215.

¹¹² İbn Ebû’l-Dünyâ, *Kitâbü’t-Tevbe*, nşr. Mecdi es-Seyyid İbrâhim (Kahire: Mektebetü’l-Kur’ân, ts.), 137.

¹¹³ Mustafa Baktır, “Suffe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37: 469.

¹¹⁴ Gençlik merkezi, “ebeveyn anlaşmazlığı, kötü alışkanlık, aile içi şiddet, sokağa atılma gibi sebeplerden dolayı değişik tehlikelere maruz kalan gençleri korumak amacıyla kurulan yatılı veya gündüzlü sosyal rehabilitasyon merkezidir.” Ali Seyyar, *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri* (İstanbul: Değişim Yayınları, 2007), 342.

¹¹⁵ Hilal Kara – Abdullah Kara, *Ashâb-ı Suffe: Peygamber Okulunun Yıldızları*, 9. Baskı (İstanbul: Nesil Yayınları, 2017), 25.

¹¹⁶ Hayati Hökelekli, *Çocuk Genç Aile Psikolojisi ve Din*, 2. Baskı (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2016), 157.

¹¹⁷ Ayrıca bk. Hayreddin Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3. Baskı, 5 Cilt (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları), 2007, 2: 254-255; Ömer Faruk Harman, “Hâbil ve Kâbil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 14: 376.

¹¹⁸ Ayrıca bk. Karaman v.dğr., *Kur’an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3: 687; Ömer Faruk Harman, “İbrâhim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 21: 269-270.

d) Hz. Yûsuf (as): Hz. Yûsuf (as), kaçınılması çok zor olan iffetine hâlel getirecek bir kötülüğü işlemek yerine iradesine hâkim olup insanın hayatta karşılaşabileceği en zor imtihanlardan birini başarıyla atlatmış ve bu yolda zindana girmeyi tercih etmişti (Yûsuf 12/33).¹²⁰

e) Hz. Mûsâ (as): Hz. Mûsâ (as), istemeden birinin ölümüne sebebiyet vermesinin hemen ardından pişman olup Allah'tan (cc) bağışlanmasını dilemişti (el-Kasas 28/16).¹²¹

f) Hz. Meryem: Hz. İsâ'nın (as) annesi Hz. Meryem, kendisini hayata küstürecek derecede kaygı verici ağır bir sıkıntıyla boğuşurken dahi sabretmiş ve Allah'a (cc) itaatten ayrılmamıştı (Meryem 19/23).¹²²

g) Hz. İsâ (as): Hz. İsâ (as), insanlara karşı zorbalıktan ve kabalıktan sakınan saygılı, sevgi ve merhamet dolu bir peygamberdi (Meryem 19/32).¹²³

h) Ashâb-ı Kehf: Putperest bir kavmin içinde Allah'ın (cc) varlığına ve birliğine inanan az sayıda gençten oluşan arkadaş grubu olan Ashâb-ı Kehf, bu inançlarını açıkça dile getirip putperestliğe karşı çıkmış, bu uğurda taşlanarak öldürülmeyi dahi göze almışlardı. Baskı ve zulümden kaçmak zorunda kalan bu gençler, Allah'ın (cc) kendilerine bir ümit kapısı, çıkar bir yol açacağına inanarak bir mağaraya sığınmışlardı (el-Kehf 18/13).¹²⁴

Yukarıdaki örneklerden yola çıkarak Kur'an-ı Kerîm açısından ideal gençliğin temel özelliklerinin başında insana değer verme, canın korunması, kötülük karşısında eyleme geçme, Allah'ın (cc) emir ve yasaklarına teslimiyet, iffetin korunması, tövbe, sabır, imtihan bilinci, ümitvar olma, saygı, sevgi, merhamet ve sebat sayılabilir.

4.2. Sünnet Çerçevesinde Hedeflenen Gençlik

Gençliğindeki tutum ve davranışları ile bi'setten vefatına kadarki süreçte gençlerle olan ilişkileri birlikte değerlendirildiğinde Hz. Peygamber'in (sav) iman, ibadet ve ahlâk yönüyle eksiksiz, öğrenme ve öğretme noktasında arzulu, dinin emir ve yasakları konusunda titiz, zalimin karşısında duran, mazlumun yanında olan dört dörtlük bir gençlik hedeflediği ve bu hedefe ulaşabilmek için gençlere her yönüyle ve her zaman örnek olduğu anlaşılmaktadır.,

SONUÇ

“Zaman fıkı” bağlamında ortaya konulmuş ilk akademik çalışma özelliğini taşıyan bu araştırmada ulaştığımız sonuç ve önerilerden bazıları şunlardır:

Çocukluk döneminin bitmesinin hemen ardından gençlik çağına atılmış olan ilk adım, sadece sorumlulukların değil aynı zamanda pek çok hakkın ve özgürlüğün de işaret fişegidir. Bu nedenle madalyonun her iki yüzüne de bakılmalı ve gençlerin “hak-sorumluluk dengesi”ne dayalı sınırları çiğnenmemelidir. Aksi durumda, kendilerini tanıma ve tanımlama sürecindeki gençlerimizin özgün kimliklerini inşa etmeleri pek mümkün olmayacaktır.

Her açıdan zirve sayılacak nitelikte bir gençlik dönemi geçirmiş olan ve nübüvveti süresince söz ve davranışlarıyla gençlere en güzel örnekler sunan Hz. Peygamber'in (sav) hedeflediği,

¹¹⁹ Ayrıca bk. Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4: 545-546; Ömer Faruk Harman, “İsmâil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23: 77-79.

¹²⁰ Ayrıca bk. Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3: 230; Ömer Faruk Harman, “Yûsuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44: 4.

¹²¹ Ayrıca bk. Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*, 4: 220-221; Ömer Faruk Harman, “Mûsâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31: 211.

¹²² Ayrıca bk. Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3: 597; Ömer Faruk Harman, “Meryem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 240-241.

¹²³ Ayrıca bk. Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3: 598; Ömer Faruk Harman, “İsâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22: 470.

¹²⁴ Ayrıca bk. Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3: 541-542; İsmet Ersöz, “Ashâb-ı Kehf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3: 466.

hayalini kurduğu gençlik, iman, ibadet, hukuk ve ahlâk yönüyle “sorumluluk bilinci”ne¹²⁵ (sense of responsibility) (الشعور بالمسؤولية) sahip gençliktir. Sadece içinde yaşadığımız toplumun değil, bir bütün olarak insanlığın da geleceğinde oyun kurucu role sahip olması beklenen gençliğin söz konusu bilince sahip olarak yetiştirilmesi hayati derecede önemlidir. Çünkü yetiştirmekte olduğumuz gençler ne kadar çok sorumlu ise insanlığın geleceği o kadar az sorunlu olacaktır.

“Genelde dinin, özelde ibadetler ve hukuk alanındaki dinî hükümlerin gayelerini ifade eden”¹²⁶ “makāsıdü’ş-şerîa” (مقاصد الشريعة) kapsamında değerlendirilen ve din, can, akıl ve mal ile beraber İslâm dininin toplum ve bireyler için vazgeçilmez gördüğü beş temel değerden biri olarak kabul edilen “neslin korunması” (حفظ النسل),¹²⁷ sadece ırzın ve iffetin muhafazasına indirgenmeyip gençliğin korunup geliştirilmesiyle de ilişkilendirilmelidir.

Özellikle devlet, aile ve eğitimciler gibi gençlerle doğrudan ve belli bir seviyede otoriteye sahip olarak münasebet kurabilen kurum veya kesimlerin onları ciddi bir şekilde anlama çabasında olması gerekir. Çünkü gençleri anlayamamak, daha da kötüsü anlamak istememek, çözümü çok zor sorun yumakları meydana getirebilir. Bu durumda “gençlik sorunları”nın (youth problems) (مشكلات الشباب)¹²⁸ ve “gençlik bunalımları”nın (crisis of puberty)¹²⁹ “gençlik suçluluğu”nu (juvenile delinquency)¹³⁰ tetikleme kaçınılmazdır.

Üzülerek söylemek gerekir ki intihar ve intihara teşebbüs, çoğunlukla gençlerde görülmektedir.¹³¹ Hatta 1989-2000 yılları itibarıyla intihar edenlerin yaklaşık üçte birinin 15-24 yaş aralığındaki gençler olduğuna ilişkin veri¹³² göz önünde bulundurulduğunda durumun ne denli ciddi olduğu fark edilebilir. Bu nedenle gençleri hayata küstüren, kendi kabuklarına çekilmelerine yol açan değil, onlara yaşama sevinci aşılayan, mutluluk pınarlarından doyusıya içmelerini sağlayan ortamların ve imkânların samimiyetle sunulması elzemdir. Bu bağlamda öncelikle “gençlik kültürü” (youth culture)¹³³ üzerinde durulmalı ve “ergenlik psikiyatrisi” (adolescent psychiatry)¹³⁴ gibi gençleri yakından ilgilendiren alanlardan istifade edilmelidir.

Gençler, insan psikolojisinde yer yer olumlu etkileri olabilen ve sevgiyi daha anlaşılır kılan korku mesajlarına da duyarlı olmakla beraber en güçlü olumlu tepkileri sevgi motifinde

¹²⁵ Sorumluluk bilinci, “insanın ne zaman, nerede, nasıl ve kime ait olursa olsun sorumluluğun varlığını/gerçekliğini tanımasını, önemini kavrayıp gerekli kıldığı yükümlülükleri yerine getirmesini sonuç veren ve zihinde apaçık beliren temel düşüncedir.” Cemalettin Şen, *Bilinç ve Etkisi: İslâm Hukukunda Bilincin Hak ve Sorumluluklara Etkisi* (Bursa: Emin Yayınları, 2010), 243.

¹²⁶ Ertuğrul Boynukalın, “Makāsıdü’ş-Şerîa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 423.

¹²⁷ Gazzâlî, *el-Müstasfâ min ilmi’l-usûl*, 1: 288.

¹²⁸ Hâmid Abdüsselâm Zehrân, *Kāmûsü ilmi’n-nefs: İncilîzî-Arabî*, 2. Baskı (Kahire: Âlemü’l-Kütüb, 1987), 569. Gençlik sorunları, “bir toplumun genç üyelerinin uyum yetersizliklerinden ya da toplumun eğitim için yeterli kaynaklar sağlayamamasından kaynaklanan güçlüklerdir.” *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü: Sosyal Bilimler*, 480.

¹²⁹ Gençlik bunalımı, “gelişim evresinin dönüm noktalarında, özellikle yeni yetmelik çağında gençlerdeki fizyolojik ve ruhsal çalkantılar sonucu olarak karşılaşıldığı varsayılan bunalımdır.” *Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü: Sosyal Bilimler*, 479.

¹³⁰ Gençlik suçluluğu, “yasalar önünde yaş bakımından henüz ergin sayılmayan, yani haklarını kullanmak için yasaların gösterdiği yaşa gelmemiş bulunan gençlerin toplum kurallarını çiğneyen hareketlerde bulunması hâlidir.” Ruşen Alaylıoğlu - A. Ferhan Oğuzkan, *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*, 2. Baskı (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1976), 108. Gençlik suçluluğu, gencin kendi yapısı, ailesi ve içinde yaşadığı ortamın etkisiyle beliren bir davranış bozukluğudur. Yörükoğlu, *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*, 302.

¹³¹ *British Medical Association A-Z Aile Tıp Ansiklopedisi*, 731.

¹³² Hökelekli, *Çocuk Genç Aile Psikolojisi ve Din*, 166.

¹³³ Gençlik kültürü, “gençlerin, ağırlıklı olarak eğlence, tüketim kalıpları ve boş zaman kullanımında kendisini duyumsatan; yoğun olarak medyanın etkisiyle biçimlenen, aile büyüklerinden çok arkadaş etkisiyle oluşan kültür özellikleridir.” Bakırcıoğlu, *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*, 383. Ayrıca bk. Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, trc. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), 264-265; Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2000), 322.

¹³⁴ Ergenlik psikiyatrisi, “on sekiz yaşın altındaki bireylerde gözüken çeşitli psikiyatrik bozuklukların tanı, tedavisi ve önlenmesi ile meşgul olan bir psikiyatri alt dal uzmanlık alanıdır.” Oğuz Arkonaç, *Açıklamalı Psikiyatri Sözlüğü* (İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 1999), 16.

göstermektedirler. Bu nedenle yoğun bir duygusal ruh hâline sahip olan gençlerin, dini algılamalarında ve dinî yaşantılarında sevginin yeri korkuya göre daha büyüktür.¹³⁵ Gençlerin yetişkin olduklarında özgüveni gelişmiş, kişiliğini sağlıklı temellere oturtmuş, komplekslerden uzak insanlar olmaları için onlarla olan ilişkilerde “sevgi ve ilgi”ye yeteri kadar yer verilmelidir.¹³⁶

Bu çalışmada sunulan fıkıh içerikli örnekler ışığında Hz. Peygamber’in (sav) gençliğe, geçmiş-şimdi-gelecek bağlamında topluma ve insanlığa sorun üreten bir odak değil, var olan sorunları çözme potansiyeline sahip zinde bir güç olarak baktığı sonucuna ulaşmak mümkündür.

Bu gerçeğin hakkıyla anlaşılması ve gereğinin hayata geçirilmesi oranında insanlığın geleceği parlak olacaktır. Çünkü gençlerimiz, şimdimizdeki geleceğimizdir.

KAYNAKÇA

- Abdullah b. Mübârek. *Kitâbü’z-Zühed ve’r-rekâik*. Nşr. Habîbürrahman el-A‘zamî. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.
- Abdülazîz el-Buhârî. *Keşfü’l-esrâr fî şerhi Usûli’l-Pezdevî*. 4 Cilt. İstanbul: Şirket-i Sahâfiyye-i Osmâniyye Matbaası, 1308.
- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfü’l-hafâ ve müzîlû’l-ilbâs*. Nşr. Abdülhamîd b. Ahmed b. Yûsuf b. Hindâvî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1420/2000.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. Nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr. 50 Cilt. Beyrut: Müessestü’r-Risâle, 1416-1421/1995-2001.
- Ahmed b. Hanbel. *Fezâilü’s-sahâbe*. Nşr. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas. 2 Cilt. Mekke: Câmiatü Ümmi’l-Kurâ, 1403/1983.
- Ahmed Ebû Hâka. *Mu‘cemü’n-nefâisi’l-vasît*. Beyrut: Dârü’n-Nefâis, 1432/2011.
- Ahterî. *Ahterî-i Kebîr*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Akderin, Furkan. *Latince-Türkçe Türkçe-Latince Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- Akgündüz, Ahmet. “Hakem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 171-173. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Alaylıoğlu, Ruşen - Oğuzkan, A. Ferhan. *Ansiklopedik Eğitim Sözlüğü*. 2. Baskı. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1976.
- Albayrak, Ahmet. “Sevgi ve Korku Motiflerinin Gençlerin Dinî Mesajları Algılamasındaki Rolü”. *Gençlik Dönemi ve Eğitimi*. Haz. İsmail Kurt ve Seyid Ali Tüz. 277-297. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000.
- Algül, Hüseyin. “Emîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 111. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Algül, Hüseyin. “Ficâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 52. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Algül, Hüseyin. “Haram Aylar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 105-106. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Algül, Hüseyin. “İnsani İlişkiler Açısından Hz. Muhammed (sav)”. *Hz. Muhammed ve Gençlik (Kutlu Doğum Haftası: 1992)*. 17-32. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Algül, Hüseyin. *İslâm Tarihi*. 4 Cilt. İstanbul: Gonca Yayınevi, 1986.

¹³⁵ Ahmet Albayrak, “Sevgi ve Korku Motiflerinin Gençlerin Dinî Mesajları Algılamasındaki Rolü”, *Gençlik Dönemi ve Eğitimi*, haz. İsmail Kurt ve Seyid Ali Tüz (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2000), 294.

¹³⁶ Ahmet Albayrak, “Sevgi ve Korku Motiflerinin Gençlerin Dinî Mesajları Algılamasındaki Rolü”, 294.

- Âmidî, Seyfeddin. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. Nşr. Abdürrezzak Afîfî. 4 Cilt. Riyad: Dârü's-Samî, 1424/2003.
- Apaydın, Mehmet. *Siyer Kronolojisi*. İstanbul: Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2018.
- Arı, Mehmet Salih. "Üsâme b. Zeyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 361-363. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Arkonaç, Oğuz. *Açıklamalı Psikiyatri Sözlüğü*. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 1999.
- Arvasi, S. Ahmet. *İlm-i Hâl*. İstanbul: Burak Yayınevi, 1983.
- Avery v.dğr. (Ed.). *İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü*. 13. Baskı. İstanbul: Redhouse Yayınevi, 1986.
- Aynî, Bedreddin. *Umdetü'l-kârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Ayverdi, İlhan. *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. 3 Cilt. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2005.
- Azîmâbâdî. *Avnü'l-ma'bûd*. 2. baskı. 14 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- Babanzâde Ahmed Naim - Miras, Kâmil. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*. 13. Baskı. 8 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Bakırcıoğlu, Rasim. *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2012.
- Baktır, Mustafa. "Suffe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 469-470. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Bardakoğlu, Ali. "Bulûğ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 413-414. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Başaran, Selman. "Fazl b. Abbas b. Abdülmuttalib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 272-273. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Bayram, Ali - Çankaya, Birsen - Jones, Gordon (Haz.). *Fono İngilizce Büyük Sözlük English-Turkish Turkish-English*. İstanbul: Fono Yayınları, 2006.
- Begavî, Ferrâ. *Şerhu's-Sünne*. Nşr. Züheyr eş-Şâviş ve Şuayb el-Arnaût. 16 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983.
- Beşer, Faruk. "Şehvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 476-477. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'kübrâ*. Nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *Şuabü'l-îmân*. Nşr. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.
- Boynukalın, Ertuğrul. "Makâsîdü's-Şerîa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 423-427. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bozkurt, Nebi. "Lakap". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 65-67. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bozkurt, Nebi. "Tokalaşma". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41: 217-219. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- British Medical Association A-Z Aile Tıp Ansiklopedisi. Trc. Serkut Yalçın v.dğr. İstanbul: 121 Medikal Yayıncılık, 2008.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2000.

- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-sahîh*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*. 24 Cilt. İstanbul: Milliyet Gazetecilik, 1992.
- Canan, İbrahim. "Enes b. Mâlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 234-235. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Canan, İbrahim. *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*. 18 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 1988-1994.
- Cûdî Efendi, Trabzonlu. *Lugat-ı Cûdî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.
- Cübrân Mes'ûd. *er-Râid*. 2. Baskı. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1967.
- Çağbayır, Yaşar. *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı*. 5 Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- Çakan, İsmail Lütfî. *Hadislerle Gerçekler*. 2. Baskı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2008.
- Çelebioğlu, Amil. "Âb-ı Hayât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 3-4. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Doğan, D. Mehmet. *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*. 15. Baskı. Ankara: Vadi Yayınları, 2001.
- Dökmeci, İsmet - Dökmeci, A. Handan. *Büyük Tıp Sözlüğü*. 2. Baskı. İstanbul: İstanbul Medikal Yayıncılık, 2011.
- Ebû Avâne el-İsferâyînî. *Müsnedü Ebî Avâne*. Nşr. Eymen b. Ârif ed-Dımaşkî. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1419/1998.
- Ebû Dâvûd es-Sicistânî. *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1416/1996.
- Ebû Ya'îa el-Mevsîlî. *el-Müsned*. Nşr. Hüseyin Selîm Esed. 13 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-Me'mûn, 1404/1984.
- Ebû Yûsuf. *Kitâbü'l-Âsar*. Nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1355.
- Ercilasun, Ahmet Bican (Ed.). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. 2 Cilt. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Ersöz, İsmet. "Ashâb-ı Kehf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 465-467. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Erul, Bünyamin. "Talha b. Ubeydullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 504-505. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Erul, Bünyamin. "Varaka b. Nevfel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 517-518. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Fayda, Mustafa. "Âişe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 201-205. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Fayda, Mustafa. "Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 408-423. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Gazzâlî. *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl*. 2 Cilt. Bulak: el-Matbaatü'l-Emîriyye, 1322-1324.
- Gençlik Ansiklopedisi*. Ankara: Kurtuluş Yayınları, 1962.

- Gövsâ, İbrahim Alâeddin. *Resimli Yeni Lugat ve Ansiklopedi*. 5 Cilt. İstanbul: İskit Yayınevi, 1947-1954.
- Haeberle, Erwin J. *Cinsel Atlas*. Trc. Mesut Akın. İstanbul: Say Yayınları, 1997.
- Hâkim en-Nîsâbûrî. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. Nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Türk Dili Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1992.
- Harman, Ömer Faruk. "Hâbil ve Kâbil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 376-378. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Harman, Ömer Faruk. "İbrâhim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 266-272. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Harman, Ömer Faruk. "Îsâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 465-472. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Harman, Ömer Faruk. "İsmâil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 76-80. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Harman, Ömer Faruk. "Meryem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 236-242. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Harman, Ömer Faruk. "Mûsâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 207-213. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Harman, Ömer Faruk. "Yûsuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 1-5. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Sa'd b. Ebû Vakkâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 372-374. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Hattâbî. *Me'âlimi's-sünen*. Nşr. Muhammed Râgıb et-Tabbâh. 4 Cilt. Halep: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1351/1932.
- Hökelekli, Hayati. *Çocuk Genç Aile Psikolojisi ve Din*. 2. Baskı. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi, 2016.
- Humeydî, Abdullah b. Zübeyr. *el-Müsned*. Nşr. Hüseyin Selîm Esed. 2 Cilt. Dimaşk: Dârü's-Sekâ, 1996.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir. *el-Musannef*. Nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409/1989.
- İbn Ebü'd-Dünyâ. *Kitâbü't-Tevbe*. Nşr. Mecdi es-Seyyid İbrâhim. Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, ts.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Nşr. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hibbân. *Sahîhu İbn Hibbân*. Nşr. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404-1418/1983-1997.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin. *el-Muğnî*. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kâhire. 1388/1968.
- İbn Mâce. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-Arab*. 3. Baskı. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.
- İbn Râhûye. *Müsned*. Nşr. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî. Medine: Mektebetü'l-Îmân, 1412/1991.
- İbnü'l-Mülakkın. *et-Tavzîh li-şerhi'l-Câmi'i's-sahîh*. 36 Cilt. Dimaşk: Dârü'n-Nevâdir, 1429/2008.

- Kal 'acî, Muhammed Revvâs. *Arapça-İngilizce-Türkçe Fıkıh Lugatı*. Trc. Ayhan Ak. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2012.
- Kanar, Mehmet. *Büyük Türkçe-Farsça Sözlük*. İstanbul: Birim Yayınları, 1993.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Abdullah b. Amr b. Âs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 85-86. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Abdullah b. Ömer b. Hattâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 126-128. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 375-378. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Fâtıma". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 219-223. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Hatice". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 465-466. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Muâz b. Cebel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 338-339. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 423-428. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Safvân b. Muattal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 485-486. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Kara, Hilal – Kara, Abdullah. *Ashâb-ı Suffe: Peygamber Okulunun Yıldızları*. 9. Baskı. İstanbul: Nesil Yayınları, 2017.
- Karabey, Selma - Müftüoğlu, Nurcan (Ed.). *Gençlik ve Cinsellik*. İstanbul: Cinsel Eğitim Tedavi ve Araştırma Derneği, 2007.
- Karaman, Hayreddin v.dğr. *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. 3. Baskı. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Karaman, Hayreddin. *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*. 3 Cilt. İstanbul: Nesil Yayınları, 1988-1992.
- Kâsânî. *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*. 2. Baskı. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1402/1982.
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed. *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 7. Baskı. 10 Cilt. Kahire: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1323.
- Kazıcı, Ziya. *Hiz. Muhammed'in Aile Hayatı ve Eşleri*. 7. Baskı. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015.
- Kirmânî, Şemseddin. *el-Kevâkibü'd-derârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1401/1981.
- Köksal, Mustafa Asım. "Dârülerkam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8: 520-521. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Kudâî. *Müsnedü's-Şihâb*. Nşr. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi. 2. Baskı. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1986.
- Mâlik b. Enes. *el-Muvatta'*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. Trc. Osman Akinhay ve Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.

- Mâzerî. *el-Mu‘lim bi-fevâidi Müslim*. 2. Baskı. 3 Cilt. Cezayir: el-Müessesetü'l-Vataniyye li'l-Kitâb, 1988-1991.
- Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*. İstanbul: Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası, 1322.
- Muhammed Hamîdullah. “Hilfû'l-Fudûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 31-32. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Mutarrizî. *el-Muğrib fî tertîbi 'l-Mu'rib*. Nşr. Mahmûd Fâhûrî ve Abdülhamîd Muhtâr. 2 Cilt. Halep: Mektebetü Üsâme b. Zeyd, 1399/1979.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Mübârekpûrî. *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Müslim b. Haccâc. *el-Câmiu's-sahîh*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Mütercim Âsım Efendi. *el-Okyânûsü'l-basît fî tercemeti'l-kâmûsi'l-muhît*. Ed. Mustafa Koç. 6 Cilt. Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013-2014.
- Nâsirüddin el-Elbânî. *Silsiletü'l-ehâdisi'z-za'ife ve'l-mevzû'a ve eseruhe's-seyyiü fi'l-ümme*. 14 Cilt. Riyad: Dârü'l-Ma'ârif, 1412/1992.
- Nesâî. *es-Sünen*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Nesâî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Nşr. Hasan Abdülmün'im Şelebî. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Nesefî, Necmeddin. *Tilbetü't-talebe fî'l-istilâhâtî'l-fıkhiyye*. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1431/2010.
- Nevevî. *el-Minhâc fî şerhi sahîhi Müslim b. Haccâc*. 2. Baskı. 18 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1392/1972.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Âb-ı Hayât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 1-3. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Önkâl, Ahmet. “Erkam b. Ebü'l-Erkam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 305. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Renkli Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük*. 12 Cilt. İstanbul: Arkın Kitabevi, 1986.
- Rûyânî, Muhammed b. Hârûn. *el-Müsned*. Nşr. Eymen Ali Ebû Yemânî. 3 Cilt. Kahire: Müessesetü Kurtuba, 1416/1995.
- Saîd b. Mansûr. *es-Sünen*. Nşr. Habîbürrahman el-A'zamî. 2 Cilt. Bombay: Dârü's-Selefiyye, 1403/1982.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *Siyer-i Nebî*. Trc. Mustafa Kasadar, Sadullah Ergin ve Şerafettin Şenaslan. 3. Baskı. 2 Cilt. İstanbul: Ravza Yayınları, 2017.
- Salt, Alparslan - Çobanlı, Cem. *Dharma Ansiklopedisi*. İstanbul: Dharma Yayınları, 2001.
- Sarı, Mevlüt. *el-Mevârid: Arapça-Türkçe Lügat*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1982.
- Sehârenpûrî, Halîl Ahmed. *Bezlü'l-mechûd*. Nşr. Takıyyüddin en-Nedvî. 14 Cilt. Muzafferpur: Merkezü's-Şeyh Ebü'l-Hasan en-Nedvî li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 1427/2006.
- Serahsî, Şemsüleimme. *Usûlü's-Serahsî*. Nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1954.
- Seyyar, Ali. *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri*. İstanbul: Değişim Yayınları, 2007.
- Steuerwald, Karl. *Türkçe Almanca Sözlük*. 2. Baskı. İstanbul: ABC Kitabevi, 1990.
- Şâfiî. *el-Müsned*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1951.

- Şah Veliyyullah. *Hüccetullâhi'l-bâliga*. Nşr. Muhammed Şerîf Sükker. 2. Baskı. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Ulûm, 1413/1992.
- Şâtübî, İbrâhim b. Mûsâ. *el-Muvâfakât fî usûli's-şerî'a*. Nşr. Muhammed Abdullah Dirâz. 4 Cilt. Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, ts.
- Şen, Cemalettin. "Bilim Dünyasına Katkı Bağlamında Zaman Hukuku ve Zaman Fıkhı". Munzur 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (Tunceli, 24-26 Mayıs 2019). Ed. Gültekin Gürçay. 196-209. İstanbul: UBAK Yayınevi, 2019.
- Şen, Cemalettin. *Bilinç ve Etkisi: İslâm Hukukunda Bilincin Hak ve Sorumluluklara Etkisi*. Bursa: Emin Yayınları, 2010.
- Taberânî. *el-Mu'cemü'l-evsat*. Nşr. Târık b. İvazullah ve Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1416/1995.
- Taberânî. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Nşr. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi. 25 Cilt. 2. Baskı. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994.
- Tarhan, Nevzat. *Var mı Beni Anlamak İsteyen: Gençlik Psikolojisi*. 2. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Tayâlisî. *el-Müsned*. Nşr. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî. 4 Cilt. Cîze: Dâru Hicr, 1419-1420/1999.
- Tietze, Andreas. *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. 4 Cilt. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.
- Tirmizî. *el-Câmiu's-sahîh*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1401/1981.
- Turhan, Turhan Muharrem. *Cinsellik ve Din*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.
- Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü: Sosyal Bilimler*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2011.
- United Nations-Report of the Secretary-General*. 12.07.2001.
- Vankulu. *Vankulu Lügati*. Ed. Mustafa Koç. 2 Cilt. Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Watt, William Montgomery. *Hz. Muhammed Mekke'de*. Trc. Süleyman Kalkan. İstanbul: Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2016.
- Yalt, Ali Rıza. *Fransızca-Türkçe Büyük Sözlük*. İstanbul: Serhat Yayınları, 1990.
- Yörükoğlu, Atalay. *Gençlik Çağı Ruh Sağlığı ve Ruhsal Sorunlar*. 11. Baskı. İstanbul: Özgür Yayınları, 2000.
- Zehrân, Hâmid Abdüsselâm. *Kāmûsü ilmi'n-nefs: İncilîzî-Arabî*. 2. Baskı. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1987.
- Zerkeşî, Bedreddin. *el-Bahrü'l-muhît fî usûli'l-fikh*. Nşr. Abdülkâdir Abdullah el-Ânî ve Ömer Süleyman el-Eşkâr. 2. Baskı. 6 Cilt. Küveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1413/1992.
- Zeydân, Abdülkerîm. *el Mufasssal fî ahkâmi'l-mer'e ve'l-beyti'l-müslim fî's-şerîati'l-İslâmiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1413/1993.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletüh*. 3. Baskı. 8 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1409/1989.

GENÇLERİN ‘ZAMAN’ SORUNU VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Esma SAYIN

Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

esmasayin16@gmail.com

Giriş

Gençlik, insan hayatının en aktif ve verimli dönemlerinden birisidir. “Bu bağlamda gençlik; çocukluk ve erişkinlik arasında yer alan gelişme ve bağımsız yaşamaya hazırlanma ile birlikte bedensel, toplumsal ve ruhsal olgunlaşma dönemidir.”¹

Gençler, gençlik çağına gelinceye kadar farklı gelişim dönemlerinden geçerek birçok alışkanlığa ve bilgi birikimine sahip olurlar. Onların nasıl bir kişilik yapısına sahip olacakları gençlik dönemine kadar edindikleri bu alışkanlıklara ve bilgi birikimine bağlıdır. Önemli olan, gençlerdeki bu birikimi ortaya çıkarmak, olumlu yönde geliştirmek, onlara görev ve sorumluluk bilinci kazandırmaktır.

Günümüzde bir arayış içerisinde olan ve yön bulmak isteyen gençlere değer verilmeli, gençlerle yeterince ilgilenilmeli, Kur’an ve Sünnette gençlikle ilgili ifade edilen değerlerle beraber zaman-çalışma disiplini onlara öğretilmeli, Kur’an ve sünnetten örnekler sunulmalıdır.

Gençlerin modern dünyada yaşadığı en önemli problemlerden bir tanesi, zamanı değerlendirememesi ve çalışma disiplinini sağlayamamasıdır. Bu bağlamda zamanı en değerli kılan anlayış tarzı ise, gencin yaşadığı zaman dilimine odaklanarak geçmişin dertlerini ve geleceğin kaygılarını yaşadığı zaman dilimine taşımasıdır. Tasavvufta insanın yaşadığı zaman dilimine odaklanarak geçmişin ve geleceğin daraltıcı etkilerinden kurtulmasına ve böylece zaman ve çalışma disiplini sağlamasına ‘ibnü’l-vakt’ denir.

Bu noktada ‘ibnü’l-vakt’ anlayışı, tasavvuf kültürünün en önemli ve hayatı anlamlı kılan anlayış tarzlarından birisidir. Aslında hayatta başarılı-mutlu olmanın ve yaşanılan zaman dilimine anlamlı- tatminkâr bakabilmenin yolu, ‘ibnü’l-vakt’ kavramının farkına varmaktan ve onu tecrübe etmekten geçer. Çünkü ‘ibnü’l-vakt’ olmak, geçmişin sıkıntılarını ve geleceğin kaygılarını, gencin yaşadığı zaman dilimine taşıması yeteneği ve tecrübesidir.

‘İbnü’l-vakt’ anlayışını yakalayan gençler, geçmişleriyle barışık yaşarlar ve geleceklerine güvenle bakarlar. Bu nedenle ‘ibnü’l-vakt’ olmayı başararak zamanlarını mutlu ve tatminkâr bir bakış açısıyla değerlendiren gençler, duygusal çatışmalarını çözmüş olurlar. Yine onlar; mevcut kaygı ve kişilik bozukluklarını, akut zihin bulanıklıklarını, anormal davranış kalıplarını, öğrenilmiş çaresizliklerini, yaşadıkları zaman dilimini en iyi tarzda değerlendirme imkânı veren ‘ibnü’l-vakt olma’ anlayışı yoluyla ortadan kaldıracırlar.

Gençlerin zaman ve çalışma disiplinini sağlaması yönünde bir diğer önemli öneri, onların sosyal medyaya yönelik ilgilerinin spora, sanata ve maneviyata kaydırılması gereğidir. Çünkü spor, sanat ve maneviyat, gençleri hayata bağlar ve onları ruhsal-psikolojik-manevî anlamda ayakta tutar. Aynı zamanda gençlere zaman ve çalışma disiplini kazandırma hususundaki en önemli önerilerden bir tanesi de, onlara kulluk bilinci kazandırma ve onların kendi varlıklarının anlamını bulma çabalarını desteklemesidir.

Gençler, yaşamlarında kendilerini yönlendirecek bir model arayışı içerisinde. Bu arayış içerisinde olan ve yön bulmak isteyen gençlere değer verilmeli, Kur’an ve Sünnette gençlikle ilgili değerler öğretilmeli, onlara sünnetten ve tasavvuf büyüklerinden örnekler sunulmalıdır. Gençler;

¹ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı*, (İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım, 1990), 13.

inançlı, yüksek ahlak sahibi, millî ve manevî değerlerine sıkı sıkıya bağlı, görev ve sorumluluk bilincine sahip kişiler olarak yetiştirilmelidir.

Gençlerin Kur'an ve hadislerde geçen ve övgü dolu ifadelerle anılan değerlerle yetiştirilmeleri, onların sağlam bir kişilik yapısına sahip olmaları açısından son derece önemlidir. Bu noktada gençlerin övgü dolu ifadelerle anılan değerlerle yetiştirilmeleri ve onların sağlam bir kişilik yapısına sahip olmaları için onların problemlerine de çözüm üretmek durumundayız.

Gençlerin Kur'an ve hadislerde hangi özelliklere sahip olduğu ve hangi duyguların etkisinde kaldığı gibi hususların da açıklığa kavuşturulması bu açıdan üzerinde durulmaya değerdir. Bu çalışmada, gençlerin ahlakî değerleri kazanmasında ve 'zaman' probleminin çözümünde 'ibnü'l-vakt' olma bilinci, kulluk bilinci ve varlık bilinci gibi konulara yer verilecektir.

1. Gençlerin 'Zaman' Sorununun Çözümünde 'İbnü'l-Vakt' Olma Bilinci

"Gençlerde buluş çağının hemen başında soyut düşünmenin başlaması, olayları yorumlama kabiliyetinin ortaya çıkması, sorup öğrenme arzusunun artması ve bir şeyin varlık sebebi hakkında birden çok sebepler araştırma ve görünenin ötesinde nedenler arama gibi özelliklerle bu anlam arasında olumlu bir ilişkinin bulunduğunu söyleyebiliriz."²

Soyut düşünme yeteneği, olayları yorumlama yeteneği ve görünenin ötesinde nedenler arama gibi özellikleriyle bir genç, yaşadığı anı değerlendirme anlayışı olan 'ibnü'l-vakt' olma bilincini yakalayabilir. "Bu bağlamda zamanın oğlu olmayı başaran sufiler, yaşadıkları anı değerlendirirler. Onlar, yaşadıkları vakitte işlenmesi en hayırlı olan şeyle derhal meşgul olur; o vakit içinde kendilerinden istenen görevi yerine getirirler. Bu manada dervişin derdi ve düşüncesi, geçmiş veya gelecek zaman değildir. Onun derdi, içinde bulunduğu vakittir. Bunun için geçmiş zamana ait olup da elden çıkan bir şeyle meşgul olmak, ikinci bir vakti de elden çıkarıp boşa geçirmektir."³

'İbnü'l-vakt' olma bilinciyle gençte gençlik döneminin gence kazandırdığı özel yeteneklerle beraber dinî şuur da uyanır. "Bu noktada gençlik döneminde soyut düşünce ile birlikte dinî şuurun uyanışı başlar. Ergende dinî şuurun uyanması, zihinsel gelişime bağlı olmakla birlikte aynı zamanda ruhsal yapıda yaşanan duygusal karışıklıkların etkisiyle de meydana gelir. Bu durum onun kendini yeni bir oluşumun içinde hissetmesini sağlamakla birlikte ergende bir şaşkınlık hali meydana getirir. Bu şaşkınlık içerisinde genç için dinî değerler ve inançlar önem kazanır."⁴

Kendini yeni bir oluşumun içinde hisseden bir gencin bilincinde 'ibnü'l-vakt' olma bilinci canlandığı takdirde onun dünyasında zamanı değerlendirme ve çalışma disiplini sağlanabilir. Artık genç için zaman, bir sevgili olur. "Zaten bir kimsenin vakti ona sevgili olursa, o kimsenin vakti iyi bir vakittir. Vakıt, bir kimseyi sıkıştırıp zor durumda bırakırsa, onun hakkında vakıt, ilahî bir öfke ve intikamdır. Aynı zamanda vakıt, bir törpüdür. İnsanı aşındırır; fakat yok etmez. Yani vakıt törpüsü, insanı tamamen yok etse insan, mahvolmuş olurdu. Fakat vakıt törpüsü, her an insandan bir parça almakta ama onu tamamen yok etmemektedir."⁵

"Gencin duygusal yönde yaşadığı iniş çıkışlar çocukluk döneminde yaşanan ancak dışa vurulmayan dinî duyguları açık şuur seviyesine çıkartır. Bu durumda ergen, dinî bir arayışla ve özlemle dünyaya yönelir. Ruhun duygusal derinliğinden hız alan bu dinî arayış, zihinsel gelişimle birlikte şuurulu bir dinî uyanışı hazırlar."⁶

Gencin dinî uyanışını hazırlayan 'ibnü'l-vakt' olma bilinci; onu geçmiş için pişmanlık duymaktan ve gelecek için endişeye düşmekten korur. Böylece genç, yaşadığı anı değerlendirme yeteneğiyle hayatını anlamlı kılar. "İbnü'l-vakt' olanlar, 'Ebû'l-vakt' olmaya hak kazanırlar. Bir genç, 'zamanın oğlu' olmayı başarır, 'zamanın babası' olmaya hak kazanır.

² Turgay Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, (Bursa: Düşünce Kitabevi, 2002), 141.

³ Abdülkerim Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyrî*, (Beyrût: Dâru'l-Hayr, 2003), 130.

⁴ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 268.

⁵ Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyrî*, 131.

⁶ Antoine Vergote, *Ergenlikte Din*, (çev. Erdoğan Fırat), *AÜİF Dergisi*, 24, (Ankara:1953), 585.

Gencin ‘zamanın oğlu’ olmayı başarmasını onu zamanın uslu çocuğu ve zamanın sevgilisi olmayı başarması olarak düşünebiliriz. Buna karşılık gencin ‘zamanın babası’ olmayı başarmasını, onun ‘zamanın kahramanı’ olmayı başarması olarak düşünebiliriz. Yani zamanın uslu çocuğu olmayı başaran gençler, zamanın kahramanı olmaya hak kazanırlar. Ama gerçekte zamanın kahramanı ve ‘her zaman’ diliminin gerçek rol modelleri, peygamberlerdir. Bir genç, ‘zamanın kahramanı’ olmayı Yâsin suresinde geçtiği üzere ürettiği işlerle ve bıraktığı eserlerle başarabilir. Çünkü Allah Teâlâ, “Biz sizin ürettiğiniz işleri ve bıraktığınız eserleri yazarız.”⁷ buyurur.

Bir genç, geçmiş için dertlenmekten gelecek için endişeye düşmekten uzak kalarak ‘zamanı’ değerlendirirse, yaşadığı zaman dilimini yaptığı iyiliklerle aşar. Böylece genç, ölümünden sonra da yaptığı iyiliklerle yaşamaya devam eder ve gerçek ölümsüzlüğü tadar. Aslında mutluluk ve başarının özü, budur.

Aynı zamanda bu genç, zamanının ötesine geçerek zamanından sonraki insanlar tarafından da iyiliklerle anılır. “Bu manada sufiler, ‘Zaman kılıçtır, sen onu kesmezsen, o seni keser. Nice ölümler vardır yaşamaktadırlar, nice yaşayanlar vardır ki, ölüdürler. Ölen ve öldükten sonra rahata kavuşan bir kimse ölü sayılmaz, sadece sağ iken ölenler, ölü sayılır.’ derler.”⁸

“Gençler, içinde bulundukları gelişim döneminin özellikleri sebebiyle mevcut sosyo-kültürel yapıyı ve değerleri tenkit ve sorgulamaya yetenekli olurlar. Zira Ashab-ı Kehf, putperest bir kavmin içinde Allah’ın varlığına ve birliğine inanmış, bu inançlarını açıkça dile getirerek içinde bulundukları topluma karşı çıkmış, taşlanarak öldürülmekten veya zorla din değiştirmekten kurtulmak için mağaraya sığınmışlardır. Kur’an-ı Kerim’de bu gençlerin hakkı kabul ettiklerine ve Allah’a iman konusunda toplumlarından farklı bir sağduyuya sahip olduklarına işaret edilmektedir.”⁹

Gençlerin içinde bulundukları gelişim döneminin özellikleri sebebiyle mevcut sosyo-kültürel yapıyı ve değerleri tenkit ve sorgulamaya yetenekli olması sebebiyle geçmişin dertlerini ve geleceğin kaygılarını aşmaları mümkündür. Bu bağlamda geçmişi veya geleceği düşünmek, mevcut hali de boşa geçirmekten başka bir sonuç vermez. Hâlbuki vakit, gencin içinde bulunduğu andır. “İnsanın zihni ve gönlü neyle meşgulse, onun vakti odur. Eğer gönlü dünya ile meşgulse, vakti dünyadır. Eğer gönlü ahiret ile meşgulse, vakti ahirettir. Eğer gönlünde neşe varsa vakti neşe, gönlünde hüznü varsa, vakti hüznüdür. Yani insana hangi hal galip ise, vakti odur.”¹⁰

“Sonuç olarak, gençlerin inanmaya yatkın olmaları; düşünme, akletme, anlama vb. insanî yetenekleri ve henüz dış etkiler nedeniyle doğuştan getirdiği özellikleri kaybetmemeleri, tümüyle aktif oldukları bir gelişim dönemi içinde bulunmalarından kaynaklanmaktadır.”¹¹ Bu nedenle gençler, ‘ibnü’l-vakt’ olma bilincini taşımaya son derece yeteneklidirler. Böylece gençler, bulundukları gelişim döneminin özellikleri nedeniyle zamanla iyi geçinecekler ve zamanın kesici etkisinden özgürleşebileceklerdir.

Bu noktada sufilerin tekrarladıkları sözlerden biri de, ‘vakit kılıçtır.’ cümlesidir. Yani kılıç kesici olduğu gibi vakit de, Allah Teâlâ’nın kul üzerindeki takdiri ve hükmü hususunda etkisini derhal gösterir, kılıç gibi keser atar. “O halde kılıca yumuşaklık gösteren huzura kavuşur. Kılıçla sertleşen ve zıtlaşan derhal zararını görür. Bunun gibi vaktin hükmüne teslim olan, kurtulur; ona karşı gelen ise, yuvarlanır; aşağıya düşer. Bu nedenle vakit, kılıç gibidir.

⁷ Yâsin Sûresi, 36/12.

⁸ Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyrî*, 131.

⁹ Mehmet Emin Ay, *Kuran’da Gençler ve Gençlik Değerleri, Gençlik Dönemi ve Eğitimi II*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003), 32.

¹⁰ Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyrî*, 131.

¹¹ Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, 155.

Eğer kılıca yavaş ve yumuşak dokunursan, o da sana yavaş ve yumuşak dokunur. Eğer sert dokunursan, kılıcın iki yüzü de sana sert dokunur ve seni keser.”¹² Zamanın değerini bilerek geçmişin ve geleceğin sıkıntılarını yenen gençler için zaman, şefkatli bir dost ya da huyu yumuşak bir sırdaş gibidir.

2. Gençlerin ‘Zaman’ Sorununun Çözümünde Kulluk Bilinci

“Ergenlik ve gençlik döneminde bireyde, başkalarına yardım etme, zor durumda olanlara karşı acıma duygusu ve vicdan-ahlakî sorumluluk duygusu, en yüksek düzeye ulaşır. Genç, kendini denetleyebilir ve bunun sonucu olarak hak ve adalet duygusu bu dönemde güçlenir. Genç, bu dönemde yalnız kendini değil başkalarını da dikkate alan yüksek düzeyde bir ahlâki yargı geliştirir.”¹³

Genç, bu dönemde yalnız kendini değil başkalarını da dikkate alan yüksek düzeyde bir ahlâki yargı geliştirdiği için onun ubûdiyyet bilinci dediğimiz kulluk bilinci de gelişir. Bu noktada kulluk anlamında güçlü olan kullar, Allah’ı sevme hususunda da çok güçlüdürler. “Dolayısıyla kulluk itibarıyla güçlü olan kullar, kendilerini Allah’a ayırmış ve O’nun sevgisiyle meşgul olmuşlardır. Bu nedenle şeytan, onlara ulaşacak bir yol bulamamıştır. Çünkü onlar, dünya sevgisini kalplerinden çıkarmışlardır.

Onlar, dünya sevgisini, Allah’ın sevgisine, O’nunla meşgul olmaya ve O’na yalvarmaya tercih etmişlerdir. Şeytan, onlardan elini çekmek zorunda kalmış, alçalmış ve gerçek kulların kalbinde içki, zina, adam öldürme gibi duygular konusunda kenara çekildiği gibi, kenara çekilmiştir.”¹⁴ Demek ki kulluk bilinciyle yücelen bir genç, şeytanın tuzakları ve nefsin kötülüğü emreden sesi hususunda da bilinçli ve uyanıktır.

“İslam’a göre insan, başıboş yaratılmamış; belirli bir olgunluk çağına gelince dinî ve dünyevî görevleri yerine getirmekle sorumlu tutulmuştur. Kur’an’ın insana yüklediği ahlak ilkeleri içerisinde sorumluluk ve nefis kontrolü önde gelmektedir.”¹⁵ Bu noktada genç, dinî ve dünyevî görevleri yerine getirme noktasında önemli bir kulluk bilinci geliştirmek durumundadır.

Kulluk anlamında güçlü olan bir genç, Allah’ı sevme hususunda da çok güçlüdür. Demek ki kulluk bilinciyle yücelen bir genç, şeytanın tuzakları ve nefsin kötülüğü emreden sesi hususunda da bilinçli ve uyanıktır. Nefsin kötülüğü emreden sesinden özgürleşerek kulluğuyla özgürleşen bir gençte, gerçek anlamda kulluk dediğimiz ubûdiyyet hali etkisini gösterir.

“Bu bağlamda Cüneyd-i Bağdadi, ‘İnsanın üzerinde, kulluktan bir iz bulunmadıkça o, gerçek hürriyete ulaşamaz. Kulluk bilinci (ubûdiyyet) olgunlaşmadıkça, hürriyet olgunlaşmaz; kulluk bilinci olgunlaşınca, buna hürriyet adı verilir.’ demiştir. Bîşr Hâfî ise, ‘Hürriyetin lezzetini tatmak ve Allah’tan başkasına kul olmaktan kurtulup rahat etmek isteyen, Allah Teâlâ ile arasında bulunan gizli hâlleri temiz tutsun.’ demiştir.”¹⁶

“İslam’da buluşa eren gencin hukuken görev ve sorumluluk almasına imkân tanınması, onu hükmî bir şahsiyet olarak kabul etmek ve bir birey olarak onaylamak anlamına gelmesi açısından oldukça önemlidir. Böylece İslam, gencin başta kendisi olmak üzere ailesi, içinde yaşadığı toplum, tüm insanlık ve âlemlerin sahibi Yüce Yaratıcıya karşı görev ve sorumluluklarının bilincine varmasını sağlamaktadır.”¹⁷ Bu bağlamda gencin zaman sorunun çözümünde kulluk bilinci, hayati bir değere sahiptir.

¹² Ebû Bekir Muhammed Kelâbâzi, *Taarruf li Mezhebi Ehli’l-Tasavvuf*, (Kâhire: Mektebetü’l-Külliyâti’l-Ezheriyye, 1980), 161.

¹³ Mehmet Zeki Aydın, *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2008), 46-47.

¹⁴ Hâris Muhâsibî, *Riâye li Hukukillâh*, (Kâhire: Dâru’l-Kütübü’l-Hadîseti, 1970), 223-224.

¹⁵ Abdullah Özbek, Kur’an’ın Eğitim Felsefesi, *İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu I*, (Şanlıurfa: İlmi Neşriyat, 1994), 79.

¹⁶ Kuşeyrî, *Risâletü’l-Kuşeyrî*, 354.

¹⁷ Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, 170.

3. Gençlerin ‘Zaman’ Sorununun Çözümünde Varlık Bilinci

“Gençlik dönemi, bağımsızlık duygularının ve aşırı eğilimlerin ortaya çıktığı bir dönem olarak bilinir. Gençlerin, içinde bulundukları dönemin bir özelliği olarak fitrata yakın olmanın verdiği bir hisle yüce Yaratıcıya olan yönelimleri, kendilerine engel oluyor endişesiyle nefsi arzularını temelden yok etmeyi bile göze alacak kadar ciddi ve şiddetli olabilmektedir.

Gençlik döneminde etkinlik kazanan zihinsel ve duygusal güçler, gencin aşkın bir alana açılımını sağlar. Onun sonsuzla ilişkiye girmesine neden olur. Bu da, tabiatı gereği insan davranışlarında aşırılık eğilimini beraberinde getirir.”¹⁸

Gençlerin doğuştan sahip olduğu zihinsel ve duygusal güçler ve onların sonsuzla ilişkiye girme istekleri, onların ‘ibnü’l-vakt’ olma cesaretlerini destekler. Bu noktada ‘ibnü’l-vakt’ olma bilinci, yaşanan zamanın değerinin farkında olma yeteneğini gence kazandırdığı için genç, varlığının anlamını tatmin eden sorulara da cevap verir. Mesela ‘Nereden geldim? Nereye gideceğim? Varlığımın anlam ve amacı nedir?’ gibi sorular, ‘ibnü’l-vakt’ olma bilinci içerisinde cevabını bulur.

“Psikolojide varlığımızın anlamını tatmin eden bu sorular, benlik arayışı (propriate striving) sürecinin bir sonucudur.”¹⁹ Ve her insanda az veya çok bu süreç yaşanır. Bu manada ‘ibnü’l vakt’ olma bilinci, gencin zamanın kendisini aşındıran gücüne engel olmasına neden olur, onun varlığının anlamını kendisine sunan sorulara cevap vermesini sağlar ve onun benlik arayışı sürecinde ona katkıda bulunur.

“Hz. Peygamber döneminde de gençler arasında aşırı eğilimler olmuştur. Bu eğilimleri nedeniyle gençler, aşırı zühde dayanan bir hayat yaşamaya yönelmişlerdir. Allah Resulü, dinî duyarlılıkları son derece güçlü olan bu gençlerle yakından ilgilenmiş ve onları bu tutumlarından vazgeçmeleri konusunda uyarmıştır.

Kendilerini Allah’ın rızasını kazanmak için geceleri namaz kılıp gündüzleri oruç tutmaya ve kadınlarını terk etmeye azmeden bu gençlerin davranışlarını tasvip etmeyen Hz. Peygamber, onlara kendi sünnetine uygun bir hayat sürmelerini tavsiye etmiştir.”²⁰

Davranış dengesini Hz. Peygamber’i modelleyerek oluşturan ve varlığının anlam ve amacını fark eden bir genç, yaşadığı anın değerinin farkında olarak, kendini keşfetme (self-discovery) yolculuğuna çıkar. “Kendini keşfetme süreci, gencin kendi eşsiz benliğini bulması ve kimlik arayışıdır.”²¹

“Bu farkındalık veya kendini keşfetme süreci, gencin kendini inşa etme sürecinin ilk adımıdır. Gencin kendini keşfetme süreci geliştikçe o, kendini daha iyi anlayabilir ve niçin böyle davrandığını ve nasıl böyle hissettiğini fark edebilir.”²² Bu nedenle kendini keşfetme süreci; gencin hem Rabbini, hem de kendini fark etme sürecidir. Kendinin farkındalığını yakalayan bir genç, ilâhî bütünleşmeyi ve ‘ibnü’l-vakt’ olmanın olumlu psikolojik etkisini fark edebilir.

İlâhî bütünleşmeyi ve ‘ibnü’l-vakt’ olmanın olumlu psikolojik etkisini yakalayan bir genç, ahlâkî idealizm ilkesini gerçekleştirebilir. “Ahlâkî idealizm, hisleriyle bütün temel ahlâkî ve insanî erdemlere karşı kuvvetli bağlılık duyan ergenlik dönemi genci, en çok doğruluk ve adalet duygularını içinde taşır. O, gittikçe gelişip büyüyen doğruluk ve adalet özlemlerine yakın ve uzak çevresinden cevaplar arar. Hz. Peygamber, gençlerin bu özelliklerini iyi tespit ettiğinden İslam’ın yayılışı sırasında onları İslam’ı kabul eden yerlere kadı tayin etmiştir.”²³

¹⁸ Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, 177.

¹⁹ L. Sander, T. Gilman, *Difference and Pathology*, (New York: Cornell University Press, 1985), 87

²⁰ Said Abdulazim, *Çocuk Yetiştirmede Nebevi Yöntem (10 Yaş ve Üzeri)*, (İstanbul: Polen Yayınları, 2007), 102.

²¹ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, (Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 2000), 444.

²² P. Matthew, Patrick, O’Connor Herring, *The Effects of Self-Discovery*, (New York: American Psychiatric Association Press, 1994), 27.

²³ Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, 182-183.

İbnü'l-vakt olarak zamanını en güzel şekilde değerlendiren ve varoluşsal sorularına cevap bulan bir genç, kendilik bilincinin farkındalığını yakalar. “İnsanın kendisini-bilme (self-consciousness) süreci, kişinin başkalarından ayrı bir insan olarak kendi sosyal kimliğinin farkında olmasıdır. Aynı zamanda kişinin kendisini-bilme süreci, onun insanların arasındayken kendi güdülerinin, davranışlarının vb. farkında olması ve görünümü, davranışları konusunda aşırı duyarlı olmasıdır.”²⁴

Aslında psikolojideki kendini-bilme süreci ile tasavvuftaki kendini-bilme süreci, bazen bakış açılarındaki sapmaya rağmen birbirini tamamlar. “Bu manada psikolojide kendini bilme, insanın kendisi hakkındaki bilinç duygusu olarak tarif edilir.”²⁵ Ancak tasavvufi bakış açısı, ‘*Kendini bilen, Rabbini bilir.*’ bilgisiyse tabir edilir ki, bu da en yoğun haliyle ‘ibnü'l-vakt’ olma esnasında Allah ile kurulan bütünlük duygusu anında tecrübe edilir.

4. Sonuç ve Çözüm Önerileri

İnsanın kendisini tanıması ve varlığının tatminine yönelik algısı, gençlerin zaman sorununun çözümünde çok etkilidir. “Köklü bir geleneğe dayanan tasavvuf, özünde bir eğitim müessesesidir. Birey, tasavvufi terbiyenin nihayetinde, potansiyelinde var olan en değerli yaratılış hali olan insan-ı kâmil niteliğini açığa çıkarır.

Bir ‘gönül eğitimi’ öngören tasavvufta, gerek kişisel yani dikey ve derinlik boyutunda gerekse toplumsal yani yatay genişlik boyutunda sohbet, zikir, tefekkür, murakabe, hizmet ve rabıta gibi çok çeşitli terbiye metotları kullanıldığını görüyoruz. Tasavvufi eğitimi diğer disiplinlerden hatta eğitim yaklaşımlarından ayıran temel faktörlerden belki de en önemlisi, kişisel ve toplumsal eğitimin birlikte yürütülmesidir.”²⁶

Gence verilecek eğitim, ona kendisini unutturmamalıdır ve gencin varlığının anlamını tatmin edecek sorulara cevap verebilecek nitelikte olmalıdır. Aynı zamanda tasavvufi manadaki bilgi ve ilim de, hiçbir zaman insana kendisini unutturmamalı, bilakis onun kendi özünü bulmasına yardımcı olmalıdır.”²⁷

“Oysaki medreselerin eğitim amacı, genelde bazı dinî bilgilerin öğrencilere ezberletilmesi veya öğretilmesi seviyesinde kalmıştır. Hâlbuki eğitimin ilk ve en önemli amacı, insanın kendine dönmesi, kendini tanıması ve kendini eğitmesidir. Kendini tanıdıktan sonra, kendi varoluşunu anlamlandırma açısından Allah’ı tanıma, din eğitiminin hedefleri arasındadır.”²⁸

Çok yönlü eğitim ve öğretim modelinin metotlarının ortaya konulması, gençlerin zaman sorununun çözümünde çok etkilidir. “Tasavvufi hayatta pek çok yaygın eğitim terbiye metodu olmakla birlikte bunları şu başlıklar altında toplayabiliriz: İlki, sohbetir. Hal transferi ve toplumun bilgileneşine katkılar sağlamıştır. İkincisi, menkıbe anlatımıdır ki, amacı, ahlak adamları yetiştirmek olan tasavvufun bunun zirvesi olan şahsiyetleri hayat hikâyelerinin anlatılması ve örnekleme metoduyla eğitime katkı sağlamıştır.”²⁹

Menkıbelerin günümüz eğitime katkıları çeşitli şekillerde sağlanabilir. Konuyla ilgili akademik çalışmasının sonuç kısmında Emine Genç öğretmenlere tavsiye olarak şunlara dikkat çekmektedir: “Türk millî eğitimin amaçları sayılırken ‘*ahlaki, manevi değerleri benimseyen, beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere sahip kişiler yetiştirmek*’ten bahsedilmektedir.

²⁴ Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, 576.

²⁵ William Mcgaughey, *Rhythm and Self-Consciousness*, (Minneapolis: Thistlerose Press, 2001), 78.

²⁶ Vahit Göktaş, Tasavvufi Terbiye’nin Günümüz Din Eğitim-Öğretimine Sunabileceği İmkânlar, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52/2, (Ankara: 2011), 139.

²⁷ Göktaş, *Tasavvufi Terbiye’nin Günümüz Din Eğitim-Öğretimine Sunabileceği İmkânlar*, 145.

²⁸ Bayraktar Bayraklı, *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 1999), 153.

²⁹ Bkz. Mustafa Güneş, Klâsik Türk Edebiyatında Menâkıbnameler ve Menâkıb-ı Akşemseddin, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research*, 4/16 (Ankara: 2011), 166.

Bu genel amacın ders programları ile soyut hâle geldiğini görmekteyiz. Üzerinde durulması gereken konu, bu temel insanî değerler ve davranışlarla yetişen yeni nesle hangi araçlar kullanılarak en etkili biçimde kazandırılacağıdır.”³⁰ “Üçüncüsü, halkın ahlakını güzelleştirmek amaçlı herkesin anlayabileceği popüler kitapların yazılmasıdır ki, bu durum her alanda bir eğitim öğretim faaliyetini canlı tutmaktadır.”³¹

Gençlerin spora, sanata ve maneviyata yönlendirilerek çok yönlü eğitim ve öğretim modelinin geliştirilmesi, gençlerin zaman sorununun çözümünde çok etkilidir. Sûfîlerin farklı toplum kesimleriyle ilişkileriyle alakalı şu sözleri önemlidir: “Sözgelimi ülkeyi yönetenler açısından bir sûfî, kuruluş yıllarında toprağı imar eden bir bahçıvan, el emeğı ile geçinmeye çalışan bir çiftçi, savaş anında orduya destek olan gönüllü bir askerdir. Yükseliş ve refah döneminde ise, bir kısım sanat ve meslek dallarında yetişmiş sanatkâr, sözü sohbeti dinlenen bir mürşit, fetihler sırasında askerin maneviyatını yükselten bir vaiz, maddi ihسانlara iltifat etmeyen kanaatkâr bir dervîştir.

İlmiye mensupları nazarında ise, sanatkârlığın yanı sıra madde ile manayı bütünleştirmiş, şeriattan taviz vermeyen, farklı anlayışlara hoşgörülle bakan kendine güvenilen bir şahsiyettir. Halk cephesinden bakıldığında da etkili konuşmalarıyla gönülleri fetheden bir uyarıcı, hastalıkları tedavi eden bir doktor, idarecilerle kendileri arasında bir aracı, dilenmeyen ve fakat ihtiyaç sahiplerine karşılıksız dağıtan bir yardımseverdir.”³²

Yaşanılan ve tecrübe edilen bilginin gençlere kazandırılması, gençlerin zaman sorununun çözümünde çok etkilidir. Eğer öğretilen bilgiler yaşanmıyorsa gence etkisi fazla olmayacaktır. İşte tasavvuf, günümüz din eğitiminin bu eksik yönünü tamamlayabilir. Çünkü tasavvufta bilgi, fiil ile yoğrularak hayat süzgecinden geçirilerek verilir.

“Bu noktada modern eğitim sistemlerinde verilen bilginin birtakım davranışları kazandırması istenirken, tasavvufî eğitimde davranışlar vasıtasıyla gerçek bilgiye ulaşmak hedeflenir. Tasavvufî eğitimde davranışların sürekli tekrarı ile bilgiye ulaşılır. Bu suretle elde edilen bilgi, sûfiye has ve onun iç tecrübelerinin neticesinde elde ettiği marifetin bizzat kendisidir.”³³

Tasavvuf, bir ilim olduğu kadar aynı zamanda bir hâl ve eğitim işidir. “Bu sebeple o, gerek bireysel gerekse toplumsal hayatta derin izler bırakan önemli kurumlar oluşturmuştur. Bunlardan biri de, hedefi insan rûhunu terbiye etmek ve insanı dış dünyanın etkilerinden kurtarıp iç âlemine yönlendirerek içindeki mutlak hakikate ulaştırmak olan tarikatlardır.”³⁴

Bu noktada tasavvufî yaşam tarzı, insanı dış dünyanın olumsuz etkilerinden kurtarır. Mesela riyâzet dediğimiz eğitim modeliyle, zamanında ve erken yatma-kalkma düzeniyle ‘dengeli uyuma’ alışkanlığı; çok veya az yemeyerek yeterince yeme düzeniyle ‘dengeli yeme’ alışkanlığı; çok fazla arkadaşlarla sohbet etme ya da kendini toplumdan tamamen soyutlama arasındaki denge yakalanarak ‘dengeli konuşma’ alışkanlığı gence kazandırılmalıdır.

Rol model algısı, gençlerin zaman sorununun çözümünde çok etkilidir. “Mürşit, hem örnek bir şahsiyettir; hem öğretmendir. Sûfîler, dinî bilginin öğretiminin konuşmaktan çok yaşamaya dayalı olduğunu düşünürler. İnsan, beden ve ruh ikilisinden oluşan bir varlıktır. Yani bu bilincin oluşmasında sözden daha çok hâl’e önem veren tasavvufun sağlayacağı katkılar hayli fazladır.”³⁵

“Din eğitimi, çoğu zaman yön verici öğütler, emir ve yasaklar, kurallar bütünü olarak ele alındığında karakter gelişiminde beklenen olumlu etkiyi gerçekleştirememektedir. Hâlbuki din, bir

³⁰ Emine Genç, Menâkıbnâme Edebiyatında İnsan Eğitimi, (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2006), 88.

³¹ Göktaş, *Tasavvufî Terbiye'nin Günümüz Din Eğitimi-Öğretimine Sunabileceği İmkânlar*, 141.

³² Reşat Öngören, Osmanlı'da Sûfîlerin Farklı Toplum Kesimleriyle İlişki Tarzları, *İslam Araştırmaları Dergisi*, (İstanbul: 999), 3:7.

³³ Şakir Gözütok, Tasavvufî Eğitimde Bilginin Elde Edilmesi, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (Ankara: 2001): 6:91.

³⁴ Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 231-236; Osman Türer, Letâif-i Hamse, *Diyanet İşleri Başkanlığı Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 27:143.

³⁵ Göktaş, *Tasavvufî Terbiye'nin Günümüz Din Eğitimi-Öğretimine Sunabileceği İmkânlar*, 143.

yönüyle iman; bir yönüyle davranış; bir yönüyle de duyguyu ifade eden bir bütünlük arz eden yapıya sahiptir.”³⁶ Bu yönlerden birinin ihmal edilmesi olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Dinin duygu yönü, hiç şüphesiz tasavvufun sevgiye dayalı öğretileriyle ve görüşleriyle tamamlanacaktır. Bu manada din eğitiminde tasavvufun vereceği mesajlar, tamamlayıcı rol oynayacaktır.

Zevk alınarak yaşanan bilgi, gençlerin zaman sorununun çözümünde çok etkilidir. Tasavvufi eğitimin ürünü olan arif ise, Allah’ta, Allah ile yaşamayı zevk bilir; gerçekleri anlamada ‘akıl-kalp-ayet-hadis ve keşif’ gücünü kullanır. Konunun rahatça anlaşılabilmesi için, tasavvufun bu konulara bakışını kısaca görmek gerekir. Tasavvuf’un din anlayışı, şeriatın din anlayışından daha farklı; kendince ondan daha ileridir.

Kurumların verdiği sistematik bilgi, gençlerin zaman sorununun çözümünde daha etkilidir. “Bu manada tekkeler vasıtasıyla tasavvuf, halka gerekli dinî terbiyeyi vermektedir. Tasavvufun amacı; kalbi kibir, kin, haset, yalan, riya, dedikodu ve çeşitli basit hırslardan temizleyerek ona hayır, Hakk’a yakınlık ve Hakk’ın kullarına hizmet heyecanı, menfaatlerden arınma, merhamet ve adalet sevgisi, derece derece aşk halinde varlıklara hürmet duyguları vermektir.”³⁷

“Dolayısıyla tarih boyunca medreseler ilim, tekkeler ise muhabbeti vermeyi başarmışlardır.”³⁸ Sevgi ve aşk merkezli tasavvuf, insana manevî heyecanlar ve zevkler yaşatır. Gencin gönlü sevgi ve ilahî aşk merkezli hayatı algılama yoluyla manevî heyecanı ve zevki yaşarsa, onun sanal zevklere ve bilgisayar oyunlarına ihtiyacı kalmaz.

KAYNAKÇA

- Abdulazim, Said. *Çocuk Yetiştirmede Nebvi Yöntem (10 Yaş ve Üzeri)*, İstanbul:Polen Yayınları, 2007.
- Ay, Mehmet Emin. *Kuran’da Gençler ve Gençlik Değerleri, Gençlik Dönemi ve Eğitimi II*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2003.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2008.
- Bayraklı, Bayraktar. *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri*, İstanbul: İFAV Yayınları, 1999.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 2000.
- Genç, Emine. *Menâkıbnâme Edebiyatında İnsan Eğitimi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, 2006.
- Gilman, Sander L. *Difference and Pathology*, New York: Cornell University Press, 1985.
- Göktaş, Vahit. *Tasavvufi Terbiye’nin Günümüz Din Eğitim-Öğretimine Sunabileceği İmkânlar, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52/2, Ankara, 2011.
- Gözütok, Şakir. *Tasavvufi Eğitimde Bilginin Elde Edilmesi, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2/6, Ankara, 2001.
- Gündüz, Turgay. *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, Bursa: Düşünce Kitabevi, 2002.
- Güneş, Mustafa. *Klasik Türk Edebiyatında Menâkıbnameler ve Menâkıb-ı Akşemseddin, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research*, 4/16, Ankara, 2011.
- Herring, P. Matthew, Patrick. O’Connor. *The Effects of Self-Discovery*, New York: American Psychiatric Association Press, 1994.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

³⁶ Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 14.

³⁷ Mustafa Kara, *Din Hayatı Sanatı Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999), 225.

³⁸ Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999), 155.

- Kara, Mustafa. *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed. *Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Kâhire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1980.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm. *Risâletü'l-Kuşeyrî*, Beyrût: Daru'l-Hayr, 2003.
- Mcgaughey, William. *Rhythm and Self-Consciousness*, Minneapolis: Thistlerose Press, 2001.
- Muhâsibî, Hâris. *Riâye li Hukukillâh*, Kâhire: Dâru'l-Kütübü'l-Hadîseti, 1970.
- Öngören, Reşat. Osmanlı'da Sûfîlerin Farklı Toplum Kesimleriyle İlişki Tarzları, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 3, 1999.
- Özbek, Abdullah. Kur'an'ın Eğitim Felsefesi, *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu I*, Şanlıurfa: İlmi Neşriyat, 1994.
- Selçuk, Mualla. *Çocuğun Eğitiminde Dînî Motifler*, Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Türer, Osman. Letâif-i Hamse, *DİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, 27.
- Uludağ, Süleyman. *İslam Düşüncesinin Yapısı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999.
- Vergote, Antoine. Ergenlikte Din, (çev. Erdoğan Fırat), *AÜİF Dergisi*, Ankara: 1953, 24.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.

HZ. PEYGAMBER'İN SÜNNETİ İŞİĞİNDA GENÇLİK EVRESİNDE DOĞRU ZAMAN YÖNETİMİ

Abdullah ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

abdullahcelik@ibu.edu.tr.

Giriş

Zaman, insanın sahip olduğu en kıymetli unsur, hayatın bizatihi kendisidir. İnsan hayatı ne kadar değerliyse zaman da o kadar değerlidir. Tüm dinlerin ve inançların Allah'a (cc) imandan sonra en önem verdiği değer insan hayatı olduğuna göre, zaman da evrende en değerli unsurdur. Peygamberimiz (s.a.v), zamanın sahibinin Rabbimiz olduğunu beyan etmekte, Rabbimiz de ilahi kelimasında çoğu kez dikkatleri zaman üzerine çekerek zamanın insan için önemine vurgu yapmaktadır. Kâinatta; zamanını programlayan, zaman üzerine bilinçli bir şekilde hayatını disipline eden tek varlık insandır. Özellikle sosyal yaşamın hızlandığı, karmaşıklaştığı, bilgi ve iletişimde asırların zirvesinde olduğumuz bu dönemde zaman, toplumun her zümresinde ayrı bir anlam, değer ve ehemmiyet kazanmıştır. İnsanın sahip olduğu en kıymetli sermayesi olan zamanı gereksiz ve faydasız şeylerle harcamak kalıcı zararlara neden olacaktır. Allah (cc), Asr Sûresi'nde: "Asra yemin olsun! Gerçekten insan, hüsrandır. Ancak inanıp salih amellerde bulunanlar, birbirlerine doğruyu ve sabrı öğütleyenler hariç" buyurmaktadır. Bu sûrede Allah (cc) zamana yeminle başlamış ve zamanı iyi değerlendirenler hariç zamanı israf edenlerin bir hüsrân içinde olduklarını belirtmiştir. Çoğu insanlarınsa zamanın kıymetini anlayabilmede acı bir hakikat olarak aldanma içinde olduklarını belirterek biz kullarına ciddi bir uyarıda bulunmuştur.

Cenâb-ı Hak, boş şeylerle mücadele etmeyi ve bir iş bittiğinde yenisine geçerek hayırlı işlerde istikrarı şu sözleriyle emretmektedir: "Bir işi tamamlayınca, hemen başka işe başla, onunla meşgul ol! Hep Rabbine yönel!" (el-İnşirâh 94/7-8).

Hiz. Peygamber'in hadislerinde zamanın değerine dair birçok rivayet bulunmaktadır. Bunlardan "Allah, altmış yıl hayat verdiği kişinin bahane gösterme fırsatını ortadan kaldırmıştır."¹ rivayeti zamanın kötüye kullanıldığında, aslında nasıl da aleyhimize işlediğini anlatan güzel bir örnektir. Yine Hiz. Peygamber'in "İki lütuf vardır ki, insanların pek çoğu bu nimetleri kullanmakta yanılmıştır: Sağlık ve boş zaman"² Allah (cc) bizleri imtihan etmek için bazı sorumluluklar yüklemiştir. Kişi, zamanını ibadet merkezli şekillendirmezse, kendisini cennete yaklaştırmayan boş bir vakte sahip olur. Bu sürede şeytan kişinin zamanını haramlar, kötülükler, zanlar ve şüphelerle doldurur.

Zamanın kıymetini idrak etmenin gerekliliği hususunda Hiz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurur: "Beş şey gelmeden önce beş şeyi fırsat bil: Yaşlılığından önce gençliğini, hastalanmadan önce sağlığını, yoksulluktan önce varlığını, dolu zamanlarından önce boş vakitlerini ve ölümünden önce yaşamını!"³ "Mahşerde dört şeyden sorgulanmadıkça, kulun ayakları yerinden oynamaz: Ömründen; onu ne ile harcadı? Gençliğinden; onu nerede heba etti? Malından; onu nereden kazandı ve nereye harcadı? İlminden; onunla ne yaptı?"⁴

Gençlik insan hayatının en verimli ve bereketli evresi olmakla birlikte kişinin her alanda hızlı gelgitleri ve çalkantıları yaşadığı bir evredir. Gençlik kişiliğin oluşumunda kemal evresi öncesinde en önemli ve bereketli dönemdir.

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Camiu's-Sahih*, "Rikâk", 5, (Beyrut: Dar-u İbn Kesîr, 1407)

² Buhârî, "Rikâk", 1,

³ Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevra et-Tirmizî, "Zühd", 25, (Beyrut: Dâru ihyâi't turâsi'l-arabi,)

⁴ Tirmizî, "Kıyâme", 1

Eğitim metodunun gereği olarak her muhatabına değer veren, onlara değerli olduklarını hissettiren Resûlullah, geleceğin teminatı olan gençlerle özel olarak ilgilenir, onların eğitimine ayrı önem verirdi. Mescidinin yanı başındaki “suffe” denilen bölümde kendini ilme adanmış gençlere dini öğretir, onların ihtiyaçlarıyla yakından ilgilenirdi. Bunun yanı sıra bayan olsun erkek olsun tüm gençlere tavsiyelerde bulunur, onların iyi yetişerek nezih bir toplum oluşturmaları için gayret sarf ederdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) İslam’ı davet aşamasında, toplumun en enerjik fedakâr ve yeniliğe açık kesimi olan gençlerden oldukça istifade etmiştir. Nitekim ilk sahabe nesline bakıldığında, onlardan çoğunun gençler olduğu görülür.⁵ İslam’ı ilk kabul eden sahâbîlerden çoğunluğu 30 yaşın altında bulunuyordu. Örneğin, Hz. Ali 10, Abdullah b. Ömer ve Ubeyde b. Cerrâh 13, Ukbe b. Âmir 14, Câbir b. Abdullah ve Zeyd b. Hârise 15, Abdullah b. Mes’ûd, Habbâb b. Eret ve Zübeyr b. Avvâm 16, Talha b. Ubeydullah, Abdurrahman b. Avf, Erkam b. Ebü’l-Erkam, Sa’d b. Ebû Vakkâs ve Esmâ bint Ebû Bekir 17, Muâz b. Cebel ve Mus’ab b. Umeyr 18, Ebû Mûsâ el-Eş’arî 19, Cafer b. Ebû Tâlib 22, Osman b. Affân, Ebû Ubeyde, Ebû Hureyre ve Hz. Ömer 25-31 yaşlarında idiler.⁶ Başlangıçtan itibaren Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yanında bulunan bu gençler, nübüvvetin ilk yıllarında ona en güçlü desteği vermişlerdi. Medine yıllarında da onunla birlikte bir medeniyet inşa eden ve müşriklere karşı savaşanların çoğu yine gençlerdi.

Hz. Peygamber (s.a.v) diğer bir hadisinde mahşerde, arşın gölgesinde toplanacak yedi kısım kimseden birinin, “Hayatını Rabbine kullukla geçiren, O’na ibadet ederek tertemiz bir yaşam içinde yetişen genç”⁷ olduğunu bildirmesi, İslam’ın kulluk sürecinde gençlik dönemine nasıl bir önem atfettiğine dair önemli ipuçları vermektedir.

Allah Resûlü’nün amacı, inançlı, dindar, ahlaklı ve iffetli bir gençlik oluşturabilmektir ve tüm gayreti bu yöndeydi. Bunun için her fırsatı değerlendirir; kimi zaman çarşıda pazarda, kimi zaman evlerde veya mescitte, bazen yolda giderken kısacası uygun bulduğu her ortamda ve her vakitte İslam’ın aydınlığında yürümeleri için gençlere yol gösterirdi. Bir seferinde aynı binek üzerinde yolculuk yaptıkları sırada arkasında oturan genç yeğeni Abdullah b. Abbas’a şunları söylemişti: “Sana birtakım şeyler öğreteceğim. Allah’ı kolla ki Allah da seni kollasın. Allah’ı kolla ki Allah’ı sürekli yanında bulasın. Bir şey dilediğinde Allah’tan iste! Yardıma muhtaç olduğunda Allah’tan lütuf dile! Şunu anla ki tüm insanlar sana yarar vermek için toplansa Allah’ın yazgısı dışında sana yararlı olamazlar. Hatta tüm beşer sana ziyan vermek için toplansa Allah’ın yazgısı dışında sana hiçbir şeyde ziyan veremezler.”⁸ Hz. Peygamber daha genç yaştaki yeğeni Abdullah’a Allah’tan başka kimseden bir şey dilememesi ve korkmaması adına verdiği öğütler gelecekte topluma ciddi hizmetleri olacak korkusuz cesur bir ilim ve fikir adamının yetişmesini sağlamıştır. Allah resulü içinde bulunduğu yoğunluğa rağmen gençlerde oluşması gereken karakter ve sorumluluk bilincini özen göstererek takip etmiştir.

1. Zamanı Verimli Kullanmak

İslam tamamen boş geçirilecek bir zaman tanımaz. Gerek Kur’an ayetleri ve gerekse hadisler zamanın hiçbir şekilde boş geçirilmemesini emreder. Geri dönüşü olmayan zaman sermayemizi en iyi nasıl değerlendirebileceğimizi Peygamber’in (s.a.v) hayatı ve tavsiyeleri bize en güzel öğretmektedir. Peygamberimiz konuyla ilgili “İki nimet vardır ki insanlar bu nimetlerin kıymetini bilmezler: Sağlık ve boş vakit”⁹ buyurmuştur. Hz. Muhammed (s.a.v.) ömrünü yaşanan andan ibaret bilmekle ilgili “Dünyada tıpkı bir gurbetçi veya yolcu gibi ol, kendini mezardaki ölümlerden biri say”¹⁰ buyurmuştur. Yine, Abdullah b. Ömer’den gelen rivayette, “Akşama erdin mi sabahı bekleme. Sabaha erdin mi akşamı bekleme. Sağlıklı olduğunda hastalığın için, sağken ölümün için

⁵ Bünyamin Erul, *Peygamberimiz ve Gençlik*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 41

⁶ İbrahim Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2001), 304-305.

⁷ Buhârî, “Bed’ü’l-ezân”, 36.

⁸ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî İbn Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2001/1421) I, 293; Tirmizî, “Sıfatü’l-kıyâme”, 59.

⁹ Buhârî, “Rikâk”, 1.

¹⁰ Tirmizî, “Zühd”, 25.

hazırlık yap; çünkü ya Abdullah, yarın ne olacağını bilemezsin.”¹¹ Diyerek Müslüman kişinin anı yaşaması gerektiğini ve uzun vadeli hesaplardan daha ziyade zamanı günlük ve anlık doğru yaşamayı tavsiye etmiştir.

2. Uyku Düzeni

İnsanın en temel bedensel ihtiyaçlarından bir tanesi uykudur. Uyku, bedenimizde her şeyin düzene konulduğu, tamir ve tedavi edildiği insan hayatı için ehemmiyeti büyük olan bir süreçtir. Uyku ile zihinsel güç arasında doğru bir orantı olduğu ve uyku süresi yetersiz olan insanlarda bellek kaybının görüldüğü bilinmektedir. Kur'an'ın asırlar önce uykunun ehemmiyetinden bahsetmesi ve ayette olduğu gibi geceyi uyku ve istirahat zamanı olarak belirtmesi onun mucizelerindendir. “O, geceyi size bir örtü, uykuyu istirahat zamanı ve gündüzü de hareket ve çalışma vakti yapandır.” (Furkan 25/47) Allah (cc) karanlığın başlaması ile birlikte başlayan geceyi uyku ihtiyacının giderilmesi için bir nimet olarak insanlara sunmaktadır. Böylece beden dinlenir ve ertesi gün (güneşin doğması ile birlikte) çalışması için kişi kendisini hazır hisseder. Dinlenen vücut çalışacak, çalışmak için harekete geçecektir.

3. Günlük Program

Hz. Muhammed (s.a.v), haftalık işlerini günlere, günlük işlerini namaz vakitlerine göre düzenlemiştir. Haftanın aynı gününde sürekli aynı işleri yaptığı gibi, her gün aynı vakitlerde aynı işleri yapmaktaydı. Böylece, yapılacak her iş sağlam bir program çerçevesinde gerçekleşmekteydi. Bu ise, bir anlamda, hayatın düzene girmesi demektir. Her iş için belirli bir zaman dilimi, bir müddet ayrılmıştır; bu zaman dilimine uyulmaktadır. Yapılacak işlerin bu zaman diliminde yetiştirilmesi öngörülmüştür. Zamanın gereksiz işlerle boşa geçirilmesi söz konusu değildir.

Haftalık Program: Hz. Peygamber her cuma tırnak kesmeyi ve özel temizliklerin yapılması hususunda şöyle demiştir: “On şey fitrattandır: Bıyığı kısaltmak, sakal uzatmak, misvak kullanmak, burna su almak, tırnakları kesmek, parmak boşluklarını temizlemek, koltuk altını temizlemek, etek tıraşı olmak, istinca ve istibra.”¹² Diğer bir rivayette Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle nakletmektedir: “Peygamber (s.a.v), cuma günü namaza çıkmadan önce tırnaklarını keser, bıyıklarını kısaltırdı.”¹³

Peygamber (s.a.v), haftalık banyo temizliğini yapmayı emretmiştir. İbn Abbas'a “Halk, Rasûlullah'ın (s.a.v); “Cuma günü yıkanın, boy abdesti de alın, cünüp olmasanız dahi! Ayrıca koku da sürünün!” buyurduğunu söylüyorlar (ne dersiniz, doğru mudur)?” diye sorulmuş, o “Guslû emretmesi doğrudur. Kokuya gelince, o hususta bir şey bilmiyorum!” cevabını vermiştir.¹⁴ Diğer bir hadiste de “Her Müslüman (en az) yedi günde bir kere yıkanmalıdır, bu gün de cuma olmalıdır.”¹⁵

Bıyığın fazlalıklarını almak gibi bireysel temizliklerin yapılmasını emrederek şöyle buyurmuştur: “Bıyığını kısaltmayan bizden değildir.”¹⁶ “Müşriklere muhalefet edin sakallarınızı serbest-tastamam bırakın/uzatın, bıyıklarınızı kısaltın.”¹⁷

Hz. Peygamber kan aldırma isteyenlerin salı ve perşembe günlerini tercih etmelerini tavsiye etmiş ve şöyle buyurmuştur; “... Salı günü hacamat olun. Zira Allah Hz. Eyyûb'u bu gün sıkıntılarından kurtarmıştır...”¹⁸ buyurmaktadır. İbn Abbas Salı günü Hz. Peygamber'in huzuruna girmiş ve hacamat olduğunu görmüştür. “Bu günde hacamat mı oluyorsunuz?” diye sorunca Allah Resulü “Evet, sizden ayın on yedinci gününün Salı'ya denk geldiğini gören, o günü kan aldırma-

¹¹ Buhârî, “Rikâk”, 3.

¹² Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, “Tahâre” 56, (Beyrut: Dâru ihyâi't turâsi'l-arabî,).

¹³ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmi et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-ıvâsât*, (Kahire: Dâru'l-haremeyn, 1415) 1: 257 (842).

¹⁴ Buhârî, “Cum'a”, 6; Müslim, “Cum'a”, 8.

¹⁵ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şu'ayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* “Cum'a” 8. (Beyrut:Müessesetü'r-Risâle, 2001/1421)

¹⁶ Tirmizî, “Edeb”, 6.

¹⁷ Buhârî, “Libas”, 64; Müslim, “Taharet”, 54.

¹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvî İbn Mâce, “Tıb” 22. (Beyrut: Dâru-risâleti'l-'alemiyye, 1430)

geçirmesin.”¹⁹ buyurmuştur. Diğer bir rivayette de “...Hacamat olmak isteyen Allah'ın adıyla perşembe günü olsun...”²⁰ buyurmaktadır.

Günlük Program: Hz. Muhammed'in sünnetinde zaman disipliniyle ilgili en çok ayrıntıyı günlük programda görüyoruz. Bu disiplinin temel dayanak noktası namaz vakitleridir. O, günlük işlerini iki grupta programlamıştır:

Her gün âdeti olduğu üzere sürekli yaptığı işler: O, aynı işlerini her gün aynı vakitlerde yapmaktadır. Yapması gerekenlere belli bir süre vermiş ve işlerin belirlediği sürede tamamlanmasına dikkat etmiştir. Hz. Peygamber bu programın uygulanmasında çok duyarlı davranmıştır.

Gündüz programı: Hz. Muhammed (s.a.v) sabah namazından işrak vaktine kadar yatmamayı her Müslüman'a tavsiye eder, kendisi de güneş doğuncaya kadar mescitte kalır, Allah'ı zikrederek ashabıyla sohbet ederdi. “Sabah namazından sonra uyumak rızka manidir.”²¹ Diğer bir rivayette de bu vakitlerde Allah'ı zikretmenin fazileti hakkında şöyle buyurmaktadır: “Kim sabah namazını cemaatle kılar, sonra da güneş doğuncaya kadar oturup zikreder, sonra iki rekât namaz kılsa, bir hac ve bir umre sevabını alır.”²² Gerçekten de Allah'ı anmakla insan, her anında Allah'ın kendisini gözlediğini unutmaz; niyet, söz ve davranışlarında dikkatli olur. Bu da insan için bir ‘hayat boyu öz denetim’ vazifesi görür. Bu sırada dinî olmayan konularda da sohbet edilirdi, şiir okunurdu. Neşeli geçen bu sohbetlerde ashap güler, Peygamberimiz de tebessüm buyururdu. Bu sohbetler sırasında karşılıklı rüyalar da anlatılırdı.²³

Ashabıyla olan sabah sohbetinden sonra Hz. Peygamber, eşlerini ziyaret edip ailevi sohbette bulunmaktadır. Oruçlu olmadığı günlerde de sabah kahvaltısını bu arada yapardı. Öğle vakti, namaz ve kaylule (öğle uykusu) vaktidir. Bu uyku Hz. Peygamber'in her gün yaptığı işlerdendir.

İkinci namazından sonra yine ailesinin yanına gelerek onlarla ilgilenir, ihtiyaçlarını giderirdi. İkinci sonrası eşlerini dolaşır, onların durumlarını sorar, ihtiyaçlarını dinlerdi. Hz. Peygamber'in bu ziyaretlerinde hanımlarının ellerinde bulunan yiyeceklerden Efendimize ikram ederlerdi.²⁴

Gece programı: Hz. Muhammed gecenin bir bölümünü Allah'a, bir bölümünü ailesine, bir bölümünü de kendisine ayırırdı. Ayrıca kendisine ayırdığı sürede de halkla görüşürdü. Rivayetler onun güneş battıktan sonra geri kalan günlük işleri bıraktığını haber vermektedir. Örneğin, Hz. Âişe'den onun gecenin başında uyuyup sonunda kalkarak ibadette bulunduğunu öğreniyoruz. “Şüphesiz ki, Resûlullah (s.a.v) yatsı namazını geciktirir ve yatsıdan önce yatmayı, ondan sonra ise sohbet etmeyi hoş karşılamaz, çirkin görürdü.”²⁵ Yine Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) anlatıyor: “Resûlullah (s.a.v.) bize, yatsı namazından sonra gece sohbetini kınamıştır, yani bize bunu yasaklamıştır.”²⁶ Tabii bu, tamamen dinlenmeye çekildiği anlamına gelmez. Ancak prensip olarak yatsı namazından önce uyumayı, yatsıdan sonra da sohbeti sevmezdi. Konuştuğunda ne az, ne fazla konuşan Hz. Muhammed'in bu prensibi günümüzde geç saatlere kadar yapılan gereksiz konuşmalar dikkate alındığında daha bir anlam kazanıyor.

Programda olmayan fakat o an mutlaka yapılması gereken işler: Bu da Hz. Muhammed'in günlük programı dışında aniden gelişen, yapılmasını gerekli gördüğü işlerdir. Sahâbîlerden birinin hastalanması, misafir bir heyetin ziyareti gibi işler de mümkün mertebe bir programa bağlanmaya

¹⁹ Taberânî, el-Mu'cemu'l-kebîr, XI, 162

²⁰ İbn Mâce, Tıb 22.

²¹ Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, “Âdâb” 1/276 (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003/1424)

²² Tirmizî, “Salat”, 412.

²³ Buhârî, “Ta'bir” 48.

²⁴ Müslim, Rada, 46.

²⁵ Buhârî, Mevâkit 13-20, Müslim, Mesacid 218-225; Nesâî, Mevakit 20

²⁶ İbn Mâce, Salât 12.

çalışılmıştır. Mesela Hz. Muhammed'i ziyaret eden ve bir süreliğine orada kalan misafirlere günlük programdan zaman ayrılmıştır.

4. İbadet Alışkanlığı

İnsanın dünyaya geliş amacı Rabb'ine inanarak teslim olup bu teslimiyetin bir göstergesi olarak da kulluk görevlerini en güzel şekilde yerine getirmesidir. Hayatın en verimli ve bereketli olan evresi gençlik çağında bu sorumlulukların yerine getirilmesi zamanı en iyi kullanmanın yollarından ilkidir. Allah kuluna gençlik ve uzun ömür vererek, kulunun onu bilmesi, anması ve ona ibadet etmesi için fırsat tanımıştır. Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Allah, altmış yıl ömür verdiği kişinin mazeret gösterme imkânını ortadan kaldırmıştır."²⁷ Bu noktadan hareketle zamanın bedensel ihtiyaçları gidermek, çalışmak gibi eylemler için bir nimet olmasının yanında; onu Allah'a yakınlaştırmak için de bir nimet, bir fırsat olduğunu düşünebiliriz. Böylesine bir nimetten en güzel şekilde istifade etmek için de öncelikle ona gereken kıymetin verilmesi ve değerlendirme hususunda itina gösterilmesi gerekmektedir.

Resûlullah (s.a.v): bir gün sahabeye: "Bu gün sizden kim oruçlu olarak sabahladı? Kim bir cenaze teşyi etti? Hanginiz bir fakir doyurdu? Kim bir hasta dolaştı?" diye sorduğunda her defasında Ebû Bekir (r.a.) "Ben" cevabını verdi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.v) "Bu hasletler kendisinde toplanan hiçbir kimse yoktur ki, cennete girmesin"²⁸ buyurarak hayırlı işlerle hayatını ve zamanını tanzim eden gençleri onurlandırmıştır.

Allah'ı anmanın yeri ve zamanı olmadığı gibi bir gencin hatalara düşebileceği en kritik zamanı olan boş vakitlerini zikir ve nafile ibadetle doldurması zamanı en verimli kullanma yöntemlerinden biridir. Bu noktada toplumumuzun ve ilim adamlarının gençleri teşvik edecek onları yönlendirecek aktiviteler ve ortamlar oluşturması dinî ve insani bir sorumluluktur.

5. Akraba Ziyaretleri

Gençleri kötü alışkanlıklardan koruyacak ve zamanlarını daha verimli geçirmelerinde yardımcı olacak en önemli etkenlerden biri de akraba ilişkilerini güçlü tutmaktır. Bu alışkanlığın sağlanmasında ve devam ettirilmesinde ailelerin sorumlulukları büyüktür. Akraba bağları güçlü olan gençler sosyal hayatlarında daha öz güvenli ve boş vakitlerini değerlendirmede daha şanslıdır. Bu bağın kuvvetli olduğu toplumlarda suç oranları azalmakta aile bireyleri arasında otokontrol mekanizması daha iyi işlemektedir. Ayrıca Allah (cc) bu bağın korunmasına yönelik emirleri genç Müslüman için göz ardı edilemeyecek bir husustur. "Allah'a kulluk edin ve ona hiçbir şeyi şirk koşmayın. Anaya, babaya, akrabaya, yetimlere, fakirlere, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaş, yolcuya ve sahibi olduğunuz kimselere iyi davranın." (en-Nisâ 4/ 36) "İsmi zikrederek birbirinizden bir şeyler talep ettiğiniz Allah'a isyan etmekten sakının ve akrabalık bağlarını gözetin."(en-Nisâ 4/1), "Onlar, gözetilmesini Allah'ın emrettiği şeyleri kollayan, Rablerinden sakınan ve kötü hesaptan korkan kimselerdir."(er-Ra'd 13/ 21).

Hz. Peygamber'in sıla-i rahmin ömre ve rızka bereket verdiğine dair hadisleri de gençlerin bu bağı koruduklarında daha mutlu ve bereketli bir hayat yaşayacaklarına işaret etmektedir. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Rızkının çoğalmasını, ömrünün uzamasını isteyen kimse, akrabasını kollayıp gözetin."²⁹ Yine Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Allah'a ve ahiret gününe inanan kimse konuğuna ikram etsin. Allah'a ve ahiret gününe inanan kimse akrabasına iyilik etsin. Allah'a ve ahiret gününe inanan kimse ya yararlı söz söylesin ya da sussun!"³⁰

²⁷ Buhârî, "Rikâk" 5.

²⁸ Müslim, "Zekât" 1028.

²⁹ Buhârî, "Edeb" 12, "Büyü" 13; Müslim, "Birr" 20, 21.

³⁰ Buhârî, "Edeb" 85; Müslim, İmân 74, 75. Ayrıca bk. Buhârî, "Nikâ" 80, "Edeb" 31, "Rikâk" 23; Tirmizî, "Kıyâmet" 50; İbni Mâce, "Edeb" 4.

6. Spor Alışkanlıkları

Hiz. Peygamber'in gençler için zamanı iyi değerlendirme aktiviteleri arasında en önemli yeri sportif faaliyetler oluşturmaktaydı. Spor dalındaki mücadele yeteneği ve fiziksel idmanlara dayanan bu aktiviteler özel zamanlarda icra edilebildiği gibi normal günlerde de dzenlenebilmekteydi. Spor faaliyetleri Hiz. Peygamber için sadece eğlence ve zaman geçirme amacıyla değil bir eğitim metodu olarak kullanılmaktaydı. Spor aracılığıyla Müslüman gençlere temel bazı prensipleri oğretmekteydi. Bunlar kısaca şöyle özetlenebilir: Başkalarına rakip dahi olsa saygı duyma ve değer verme, kurallara riayet etme, hırslarına karşı mücadele etme ve adil olma. Rakip tarafa zararlı olabilecek her türlü hareketten kaçınma, canlılara zarar vermeme, gençler arasında sevgi, kardeşlik gibi erdem adına tüm davranışları kazandırma. Müslümanlar arasında birlik ve beraberliği güçlendirme yanında adaletten ayrılmama kaydıyla haksız kazanç olan kumar ve bahse alet etmeme şeklinde ele alınabilir.³¹

Hiz. Peygamber'in hem bizzat yaptığı hem de gençler arasında yaptırarak izlemekten hoşlandığı sporların başında güreş gelmektedir.³² Hiz. Peygamber döneminde güreş sadece zaman geçirme ve eğlence amacıyla yapılan bir spor aktivitesi olmayıp ayrıca gençlerin orduya katılabilmesi için kendilerini ispatlama ölçütü olarak da icra edilmekteydi.³³

Deve ve at gibi yarışları da gençlerin sıklıkla icra ettikleri spor faaliyetleri olarak öne çıkmaktadır. Bu yarışlar için özel alanlar belirlendiği de nakledilmektedir.³⁴

Gençler arasında düzenlen yarışlar arasında koşu müsabakaları da dikkat çekmektedir.³⁵ Hiz. Peygamber ile eşi Hiz. Aışe'nin koşarak yarışmaları buna güzel örneklerden biridir.³⁶

Hem bir savaş idmanı hem de bir spor alışkanlığı olarak okçuluk da önemli bir spordu. Bunu Hiz. Peygamber'in "ocuklarınıza ok atmayı, ata binmeyi ve yüzmeyi oğretiniz"³⁷ hadisi gayet iyi açıklamaktadır. Ayrıca Hiz. Peygamber ok atışan bir gurup sahabenin yanlarından geçti ve: "Ey İsmail oğulları! Haydi, ok atınız. Sizin babanız da usta bir ok atıcısıydı."³⁸ ifadesi, Hiz. Peygamber'in okuluğa verdiği önemi gösterdiği kadar aşap arasında bu spor dalının ne kadar yaygın olduğunu da göstermektedir.

Hiz. Peygamber'in bizzat teşvik ettiği sporlar arasında yüzme de önemli bir yer tutmaktadır. Hiz. Peygamber'in: "ocuklarınıza ok atmayı, ata binmeyi ve yüzmeyi oğretiniz."³⁹ sözüyle gençler için yüzmenin önemine dikkat çekmiştir.

7. İşlerde Devamlılık

İşlerin en hayırlısı az da olsa devamlı olanıdır. Zamanın değerlendirilmesinde önemli yaklaşımlardan biri de 'istikrar'dır. Yani günün belli saatleri belli işlere ayrılınca, bunun devamlı yapılması esastır. Parlayıp snen, anlık heyecanla iddialı bir şekilde verilen ama sonu gelmeyen kararlar hadiste tavsiye edilmemiştir. Peygamberimiz, insanlara her zaman 'g yetirebilecekleri' işlere azmetmelerini ifade etmiştir. Nitekim bir hadiste Allah Elçisi "Allah'a en sevimli olan amel az da olsa devamlı olanıdır"⁴⁰ buyrulmuştur. Bekr bir genç iken bazı geceleri mescitte geçiren İbn mer (r.a.) bir gün, bir rüya gördü. Hiz. Peygamber'in (s.a.v) ezvac-ı tahiratından olan ablası Hafsa'nın aracılığı ile rüyasını Resl-i Ekrem'e ilette. Bunun zerine Peygamber (s.a.v), "Abdullah

³¹ İsmail Purlanta, *Hiz. Peygamber Döneminde Eğlence Hayatı, Turkish Studies, Volume 10/1 Winter 2015*, s. 650

³² Muhammed Hamidullah, *İşlam Peygamberi*, (İstanbul: Beyan, 1990) 103–104;

³³ Vecdi Akyüz, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İşlam* (İstanbul: Ensar, 2000) 4: 376.

³⁴ Buhârî, "Cihâd" 56, 83, 84, 85; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/5, 55, 91; Nesi, "Hayl" 4;87

³⁵ Vecdi Akyüz, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İşlam*, 4: 379.

³⁶ Süleymân b.Eş'as b. İşhk b. el-Ezdî es-Sicistânî Eb Dâvûd, "Cihâd" 66(Beyrut: Dâru-risâleti'l-'alemiyye, 1430); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI/264;

³⁷ Eb Dâvûd et-Tayals, *Müsned*, 2096 (Beyrut: Dâru'l-marife)

³⁸ Buhârî, "Cihâd",77.

³⁹ Eb Dâvûd et-Tayals, *Müsned*, 2096.

⁴⁰ Buhârî, "İman", 32.

ne iyi insan, bir de gece namazı kılsa!” buyurdu. O vakitten sonra İbn Ömer hazretleri geceleri çok az bir uyku uyuyup geri kalan kısmını ibadetle geçirmeyi âdet edindi.⁴¹

8. Tatil ve İstirahat

İslâm düşüncesinde tamamen boş geçirilecek bir vakit yoktur. İslâm’da belirli ölçülerde eğlenme ve dinlenme meşru bir ihtiyaçtır. Burada önemli olan bu ihtiyaçların anlamlı bir şekilde bireylerin ve toplumun faydasına yönelik olarak uygulanmasıdır. İslâm’da istirahat günleri dinî amaçlar merkezine oturtulmuştur. Ramazan, kurban bayramları ayrıca haftalık olarak cuma günleri buna örnekler.⁴² Kur’ân-ı Kerîm de gün içerisinde öğle vaktini “istirahat vakti” olarak tespit eder (en-Nûr 24/58). İslâm’da insanın devamlı aynı işlerle meşgul olmasının zorluğu ve istirahatın gerekliliği hususunda Hz. Peygamber, Hz. Hanzale’ye “Ey Hanzale bazen öyle, bazen böyle. Şayet benim yanımdaki hâlinizi koruyabilseydiniz melekler yollarda sizinle musâfaha eder, hatta size selam verirdi.”⁴³ Hz. Peygamber kişinin yoğun bir ibadet ve çalışma temposundan uzun vadede verim alamayacağına işaret etmektedir. Bu durumda istirahat ve meşru eğlencelerin beden ve akıl sağlığı için çok önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm, bize yorulma ve bıkkınlık durumlarında meşgul olunan işin değiştirilerek dinlenilmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. İslâmiyet atıl geçirilecek bir tatil anlayışını kabul etmemektedir. İslam anlayışla yetiştirilen gençlik devamlı üretken kalacağı gibi boş zamanlarında vakit geçirmek için teşebbüs edeceği birçok kötü alışkanlıklardan ve günahlardan da uzak kalacaktır.

İslâm’da boş zamanın olmaması istirahatın olmadığı anlamına gelmemektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de en iyi dinlenmenin kişinin kendi evinde uyku ile olacağı beyan edilmiştir. “Size geceyi örtü, uykuyu dinlenme (vasıtası), gündüzü de çalışma zamanı yapan Allah’tır.” (el-Furkân 25/47). “Allah sizin için meskenlerinizi huzur ve sükûn yeri kıldı.” (en-Nahl 16/80).

Yasak oyun ve eğlenceler, kumar oyunları, hayvanlarla oynamak, içkili, çalgılı, kadınlı eğlencelerdir. Meşru eğlence fırsatları ise çeşitli merasimler, ziyafetler (sünnet, doğum, seferden dönüş, yeni meskene girme, musibetten kurtulma) ve düğünlerdir. Dinimizde meşru eğlence durumlarına doğum, sünnet düğünü, karşılama, hatim, temel atma vs. vesilelerle yapılan merasimler örnek olarak verilebilir.⁴⁴

Sonuç

Zaman, dünyada kıymetini idrak etmekte zorlandığımız ve aldandığımız, pek çok nimetlerden en önemlisidir. Dünya ve ahiret hayatında rehber aldığımız Hz. Peygamber (s.a.v.) bu hususa dikkat çekmiş ve insanların birçoğunun zaman ve sağlık gibi en hayati nimetleri heba ettiklerine vurgu yapmıştır. Hz. Peygamber insanoğlunun en verimli çağı olan gençlik döneminde zamanı nasıl yöneteceğine dair tavsiye ve uyarılarıyla dikkat çekmiştir. Özellikle gençlerin işlerini önceliklere göre tanzim etmeleri gerektiği ve tüm işlerin kendilerine ayrılan zamanda yapılmasının şart olduğu onun sünnetleri ve tavsiyeleriyle anlaşılmaktadır. Gençlerin zamanı daha verimli kullanabilmeleri adına şu hususlara dikkat edilmesi toplum ve devlet adına yararlı sonuçlar verecektir:

- 1- Gençlere zamanın önemi tüm platformlarda anlatılarak bir zaman yönetim şuuru oluşturulmalıdır.
- 2- Gençlere yıllık, aylık, haftalık, günlük planlar yapma, bu planlara uyma yetisi kazandırılmalıdır.
- 3- Uyku düzeninin önemi gençlere öğretilmeli ve gecenin istirahat vakti olduğuna dikkat edilmelidir.

⁴¹ Buhârî, “Teheccüt”, 2.

⁴² İbrahim Canan, *İslam’da Zaman Tanzimi*, (İstanbul: Işık Yayınları, 2012), 114.

⁴³ Müslim, “Tövbe”, 13.

⁴⁴ Harun Ayar, *İslam’da Boş Zaman ve Spor*, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11 Sayı: 56 Nisan 2018, ss. 1051-1055; İbrahim Canan, Hz. Peygamber’in Sünnetinde Terbiye, İstanbul: 2014 Işık Yayınları, s. 92-93.

- 4- İbadet alışkanlığının kazandırılmasında yeni araçlar ve yöntemler tespit edilerek uygulanmalı ve takip edilmelidir.
- 5- Gençlere akraba ziyaretlerinin önemi öğretilmeli ve bu ziyaretlerin geliştirilmesinde farklı yöntem ve aktiviteler icra edilmelidir.
- 6- Spor alışkanlığı edinilmesinde gençlere yardımcı olunarak imkânlar geliştirilmelidir.
- 7- İşlerde devamlılık bilincinin yerleştirilmesinde gençlere eğitim verilmeli ve bunu teşvik edecek faaliyetler geliştirilmelidir.
- 8- Devlet ve tüm paydaşları gençlerin her yaşta edinilmesi gereken alışkanlıkları tespit etmeli ve gereken eğitim ve önlemler alınmalıdır.
- 9- Gençlerin meylli oldukları meslek eğitim ve uğraşlar doğru tespit edilerek bunlara yönlendirilmeli ve desteklenmelidir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Vecdi. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*. İstanbul: Ensar, 2000.
- Ayar, Harun. “İslam’da Boş Zaman ve Spor”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 11 Sayı: 56 Nisan 2018.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü’l-kübrâ*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2003/1424.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Camiu’s-Sahîh*. Beyrut: Dar-u İbn Kesîr, 1407.
- Canan, İbrahim. *Hizmet Peygamber’in Sünnetinde Terbiye*, İstanbul: Işık Yayınları, 2014.
- Canan, İbrahim. *İslam’da Zaman Tanzimi*. İstanbul: Işık Yayınları, 2012.
- Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mâce. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru-risâleti’l-‘alemiyye, 1430.
- Ebû Dâvûd et-Tayalîsî. *Müsned*. Beyrut: Dâru’l-marife tsz.
- Ebû Dâvûd. Süleymân b.Eş’as b. İshâk b. el-Ezdî es-Sicistânî. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru-risâleti’l-‘alemiyye, 1430.
- Erul, Bünyamin. *Peygamberimiz ve Gençlik*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- İbn Hanbel Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî, Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. Beyrut: Müesseset’ur-Risale. 2001/1421.
- Muhammed Hamîdullah. *İslam Peygamberi*. İstanbul: Beyan, 1990.
- Müslim, Ebû’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Camiu’s-Sahîh* Beyrut: Dâru ihyâi’t turâsi’l-arabî.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şu‘ayb. *es-Sünenü’l-Kübrâ*. Beyrut:Müessesetü’r-risâle, 2001/1421.
- Pırlanta, İsmail. “Hz. Peygamber Döneminde Eğlence Hayatı”. *Turkish Studies*, Volume 10/1 Winter 2015.
- Sarıçam, İbrahim. *Hizmet Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2001.
- Taberânî, Ebû’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyub el-Lahmi. *el-Mu‘cemü’l-‘evsât*. Kahire: Dâru’l-haremeyn, 1415.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevra. *el-Camiu’s-Sahîh* Beyrut: Dâru ihyâi’t turâsi’l-arabî, 1395.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
HZ. PEYGAMBER VE DEĞERLER

MERHAMET VE EMPATİ DEĞERLERİ VE PEYGAMBERİMİZ

Mehmet Zeki AYDIN

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

maydin123@hotmail.com

20. yüzyıldaki gelişmeler, bilimsel gelişmeler, yeni buluşlar, yeni ideolojik ve felsefi anlayışlar, toplumları ve bireyleri etkilemiş, değişikliklere uğratmıştır. Değişmeler, hayatımızda maddî refahımızı yükseltmekte, ancak insanı insan yapan ahlaki değerler ve davranışlar azalmakta, sevgisizlik ve merhametsizlik artmaktadır. Âdetâ bir yanı kurulurken, diğer yanı yıkılan bir dünyada yaşıyoruz.

Günümüz dünyasında, maddî imkânların çoğalmasına rağmen, insanî değerlerin azaldığı görülmektedir. Son yıllarda, cinayet, şiddet, tecavüz, hırsızlık suçlarının arttığını görüyoruz. Bütün bunlar bize, "Acaba insanlarda merhamet duygusu mu azalıyor?" sorusunu sordurmaktadır.

Şiddet, öfke, saldırganlık, haksızlık, zulüm gibi insanı yok eden davranışları engelleyecek, ilişkilerimizin temeline sevgi ve yardımlaşmayı koyacak duygulardan ikisi de merhamet ve empati duygusudur.

MERHAMET

Merhamet, insanı kendine ve kendinin dışındakilere iyilik ve yardım etmeye yönlendiren acıma duygusudur. Merhamet sıradan bir acıma duygusu değildir. Merhametten, bütün yaratılmışlara sevgi ve şefkatle yaklaşma, onları kötülükten ve zulümden koruma ve kurtarma, yardım etme, bağışta bulunma, affetme gibi güzel huy ve davranışlar ortaya çıkar.

Merhamet, sevgi, saygı, sabır, doğruluk vb. gibi yaşanarak öğrenilen erdemlerdendir. Merhamet duygusu, ancak sevginin, saygının, şefkatin, hoşgörünün, yardımlaşmanın, yaşanıldığı eğitim ortamlarında gelişebilir. Yani baskı, korku, kin, tehdit, nefret, öç alma gibi duyguların hâkim olduğu ortamlardan merhametli insan yetişmesi zordur. Sevgi sevgiyi, korku korkuyu, merhamet merhameti doğurur.

Merhamet insanın, temel insanî duygularından biridir. Bu duyguya sahip olmayan bir insan her türlü felakete sebep olabilir. Bu durumda merhamet duygusunun, insanlığı hatırlatan sıfatların önemlilerinden olduğunu söyleyebiliriz. Rahmet ve şefkat duygusundan yoksun bulunan kalbin sahibi, kaba, katı, acımasız bir insan olur. Bu kötü vasıflardan ise zulüm ve adaletsizlik, bunlardan da huzursuzluk doğar.

Bildiğimiz gibi Allah, Rahman ve Rahîm'dir. İnsanlarda ve bütün canlılarda bulunan acıma ve merhamet duygusu da Allah'ın Rahman sıfatından gelmektedir. Efendimiz şöyle ifade buyurmuştur: "Şüphesiz acıma, merhamet duygusu Rahman'dan bir cüzdür."¹ Yine meşhur bir hadis-i kudsîde, Rabbimiz, "Şüphesiz rahmetim gazabımdan öne geçmiştir."² buyurur.

Kalbinde merhamet duygusu taşıyan bir insan, içinde ilâhî bir cevher taşıyor demektir. Merhameti olmayan kişi, bu ilâhî nimetten nasipsiz kalmıştır. Hz. Peygamber'in çocukları sevip okşamasına hayret eden ve on çocuğundan hiçbirini öpmediğini övünerek söyleyen bedeviye, "Şayet Allah senin kalbinden merhameti söküp almışsa, ben sana ne yapabilirim? Merhamet etmeyene merhamet edilmez."³ buyurması da bunu gösterir. Yine Efendimiz şöyle buyurmuştur: "Allah, merhametli olanlara rahmetle muamele eder. Siz yeryüzündekilere merhametli olun ki,

¹ Buhârî, Edeb 13; Tirmizî, Birr 16.

² Buhârî, Tevhîd 15, 22; Müslim, Tevbe 14-16.

³ Buhârî, Edeb 18.

göktekiler de size rahmet etsinler. Rahim (akrabalık bağı) Rahman'dan bir bağıdır. Kim onu korursa Allah onunla (rahmet bağı) kurar. Kim onu koparırsa, Allah da ondan (rahmet bağı) koparır."⁴

Merhamet, ağlamayı, affetmeyi, el uzatmayı, feda etmeyi öğreten bir duygudur. Allah'ın yarattıklarından hiç birine zulmü revâ görmeyip ve içlerindeki acizlerin zayıf hallerine acıyıp imdat ve yardımlarına koşmaktır. Bu durumda merhamet, "yüksek derecede bir şefkat" adını alır. Merhamet insanı hayvanlara bile şiddetten uzak, yumuşak bir şekilde davranmaya teşvik eder.

Merhamet, ahlaki erdemlerin en büyüklerindendir. Fakat nezâketle yapılmayınca tadı kalmaz ve merhamet olunan kişiyi hoşnut etmez. Çünkü merhametin insandaki yeri kalptir, gönüldür. Gönülden gelen bir şeyde ise katlanma ve zorlanmanın olması söz konusu değildir. Merhamet, insana mağlup olan hasmın hata ve kusurunu af ve düşmanları dost ettirir.

Merhamet en büyük güçtür; şiddet ise aslında güç gibi görünse de güçsüzlük göstergesidir. O halde baskı, korku, tehdit, kin, nefret, öç alma gibi duygular yerine; sevgi, saygı, hoşgörü, merhamet vb. olumlu duyguları çocuklarımıza ve gençlerimize öğretmeliyiz.

Çocuğun, sağlıklı bedensel, ruhsal ve sosyal gelişimi, sevgi dolu, sıcak bir ortamda yetişmesine bağlıdır. Böyle bir ortamı sağlayan ilk ve temel topluluk kuşkusuz ailedir. Merhamet duygusunun kazanılmasında da ailenin etkisi kaçınılmazdır. Kur'an, merhametin ailede eşler arasından başlayarak, çocuklar ve komşular şeklinde dışa doğru bir açılımla devam etmesi gerektiğine dikkatlerimizi çekmektedir: *"Allah'a kulluk edin ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmayın. Ana babanıza, akrabalarınıza, yetimlere ve muhtaçlara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaş, yolda kalmışa ve emriniz altında bulunanlara iyilik yapın."*⁵ şeklindeki ayetin bu noktaya işaret ettiğini ifade edebiliriz. Bu ayette yer alan ihsan-iyilik emrini yerine getirmek için öncelikle merhamet sahibi olmak gerekmektedir. Çünkü merhametin olmadığı yerde gönülden, samimî iyilik ve ihsanın olabilmesi mümkün değildir. Bu ayete göre, ihsan ve iyilik yapılması istenenler, yakın aile üyelerinden başlayacak iyi ve güzel bir yaklaşım, genişleyerek toplumun bütün katmanlarına ulaşacaktır.

Kâfir mümin herkese, hatta bütün hayvanlara merhamet etmek gerekir. Bir hadisi şerif şöyledir: **"Bir adam yolda yürürken çok susadı, nihayet bir kuyu buldu, oraya inerek su içip çıktı. O sırada bir köpek dilini çıkarıp soluyor ve susuzluktan nemli toprağı yalıyordu. Bunun üzerine o adam, "Bu köpek de benim gibi susamıştır." dedi ve kuyuya inerek mestine su doldurdu, onu ağzı ile tutarak kuyudan çıktı ve köpeğe su içirdi. Onun bu davranışından Allah razı oldu ve onu affetti. Ashab: Ya Rasûlallah, hayvanlarda da bizim için sevap var mıdır, dediler. Her canlıda bizim için sevap vardır." buyurdu.**⁶

Hiz. Ebu Bekir'in kızı Esma'dan (r.a) rivayet edilmiştir. Diyor ki: **Peygamber Efendimiz (sav) güneş tutulduğu bir gün kusef namazı kıldıktan sonra şöyle buyurdu: "Bana namazda cehennem gösterildi. Cehennem ateşi bana o kadar yaklaşmıştı ki ben: Allah'ım! Ben de cehennemliklerle (ateşe atılanlarla) beraber miyim, diye telaşlandım. Orada bir kadın gördüm. Bu kadının yüzünü bir kedi tırmalıyordu.**

- Bu kadının günahı nedir, diye azap meleklerine sorduğumda,

- Bu kadın dünyada bir kediyi aç olarak ölünceye kadar hapsetti, diye cevap verdiler."⁷

Yine bir defasında Sevgili Peygamberimiz, İslam ülkesinde yaşayan gayri Müslim için: "Dikkat ediniz! Kim bir gayri Müslim vatandaşına haksızlık yaparsa, malından, kişiliğinden, onurundan

⁴ Ebû Dâvûd, Edeb 4941; Tirmizî, Birr 16.

⁵ 4/Nisâ, 36.

⁶ Buhari, Edeb, 27 / Müslim, Selam, 153.

⁷ Buhari, Mûsakât, 9.

eksiltme yaparsa, gücünün üstünde yük yüklerse, rızası olmadan ondan bir şey alırsa, kıyamet gününde ben onun hasmıyım." buyurmuştur.⁸

EMPATİ

Kendisi için istediğini başkası için de istemek ya da kendi için yapılmasını istemediğini başkasına da yapmamak İslam'ın en güzel ahlak ilkelerinden biridir. Bu davranışa günümüzde "empati" deniliyor.

Empati kişiler arası iletişimin en vazgeçilmez unsurlarından biridir. Empati, kişinin, kendini karşısındaki kişinin yerine koyarak, onun duygu ve düşüncelerini anlamaya çalışması ve anladığını karşı tarafa "Seni anlıyorum." mesajı hâlinde iletmesidir.

Empatinin üç unsuru vardır:

- 1.Kendimizi karışımızdaki kişinin yerine koymak.
- 2.Karışımızdakini anlamaya çalışmak.
- 3.Karışımızdakini anladığımızı karşı tarafa bildirmek veya hissettirmek.

Peygamber Efendimiz, bir hadis-i şerifte, "*Sizden biri, kendisi için sevdiğini kardeşi için de sevmedikçe gerçek imana eremez.*"⁹ buyurarak yıllar öncesinden empati çizgisini hayat hâline getirmiştir. Karışımızdaki kişiyi en iyi şekilde anlamanın yolu, onun yerine kendimizi koymaktır.

İnsanlar arası iletişimde önemli ölçülerden sayılan empatik olma ilkesini de Hz. Peygamber'in daha o devirdeyken kullandığını ve bizlerin de bu ilkeyi kullanmamızı istediğini onun söz ve davranışlarından anlıyoruz. Hz. Peygamber bu konuda: "*Mümin müminin aynasıdır.*"¹⁰ buyurarak, inanan insanın, karşıdaki gözyle bakabilmesinin gereğine vurgu yapmıştır.

Empati yani kendimiz için istediğimizi başkaları için de istemede başarılı olabilmek için, önce kendine odaklanmaktan vazgeçip, karşıdaki de kendisi gibi bir insan olduğunu kabul etmek gerekir. Kimsenin kimseden takva, yani Allah'a saygı ve yakınlık dışında üstünlüğü yoktur. Hiç kimse doğuştan imtiyazlı değildir. Hiç kimse, herkesin kendisine hizmet etmesi gereken, hata yapmayan, Allah'ın özel olarak yarattığı kulu değildir. Bunu kabul eden Müslüman, karşısındaki duygu ve düşüncelerini anlamaya çalışır. Empati kurmuş sayılmak için, karşıdaki kişinin duygularını ve düşüncelerini doğru olarak anlamak gerekmektedir. Bunun için de yapılması gereken ikinci şey, karşısındaki dinlemektir. Ama birçoğumuz, konuşurken karışımızdakine nasıl ve ne cevap vereceğimizi düşünüyor ve onu dinlemiyoruz.

Empati sıkıntılı kişiye yardımdır. Nitekim, insan ilişkilerinde, empatiye ihtiyaç vardır. Çünkü empati, yani birbirlerini anlamak, insanları birbirine yaklaştırma ve iletişimi kolaylaştırma özelliğine sahiptir. İnsanlar, kendileriyle empati kurulduğunda, anlaşıldıklarını ve kendilerine önem verildiğini hisseder. Bu da kişiyi rahatlatıp kendini iyi hissettirdiği gibi insanların birbirlerine yaklaşmasına ve aralarında gerçeğe dayanan güven ve sevginin oluşmasına yol açar.

Empati kurmada, karışımızdaki kişiye yardım etme niyeti ve gerektiğinde yapma davranışı da vardır. Kendisini sıkıntıda hisseden bir kişi dostuna sıkıntısını anlatırsa ve dostu da o kişinin sıkıntısını dinleyip onu geri yansıtırsa, o kişinin sıkıntısı biraz hafiflemiş olur, böylece empati kurularak sıkıntılı olan kişiye yardım edilmiş olunur. Peygamber Efendimiz, şöyle buyurur: "*Kim Allah için sever, Allah için (sevmez) buğzeder, Allah için verir, Allah için vermezse imanını kemale erdirmiştir.*"¹¹

Akıllı bir insan, çevresindekileri üzecek söz söylemek yerine, onlarla empati kurar ve onları anlayarak dostluklarını güçlendirir. Karşısındaki kişinin iyi yönlerine odaklanarak onlara yardım

⁸ Ebu Davud, Sünen, K. Harac, bab 33.

⁹ İbrahim Canan, Kütüb-i Sitte, Hadis no: 30, c. II, s. 248.

¹⁰ Ebû Dâvûd, Kitâbü'l-Edeb, Hadis.no: 4918.

¹¹ İbrahim Canan, Kütüb-i Sitte, Hadis no: 31, c. II, s. 249.

etmiş olur. Dostlarının gerçek duygu ve düşüncelerini anlamaya yönelmesi, kendisi zıt fikirde olsa da dostluklarını güçlendirir.

Peygamber Efendimizin, yukarıda zikrettiğimiz, "*Sizden biri, kendisi için istediğini kardeşi içinde istemedikçe gerçek imana eremez.*"¹² hadisi, hem bir uyarıyı hem de yol göstermeyi amaçlamaktadır. Gerçek iman etmeden cennete girilemeyeceği ikazı ve aynı zamanda cennete girmenin bir yolu bu hadisle belirtilmiş olmaktadır. Her insan kendinden yola çıkarak iyilik yapsa ve kendisine yapıldığında rahatsızlık duyabileceği herhangi bir şeyi kendisi de başkasına yapmamak için çaba sarf etse, ilişkilerimiz daha güzel olur. Bu şekilde davranmayı bilen ve uygulayan birisi, karşısındaki ile ilişkilerinde basit hatalara düşmeyecek, karşısındaki kişiyi körü körüne eleştirmeyecek, yargılamayacak, sadece anlamaya çalışacaktır. Bu anlayış insanların birbirlerine yaklaşmasını ve aralarında gerçeğe dayanan sevginin gelişmesini sağlar.

Mümin bilmediği, anlamadığı konularda zan ve önyargıyla hareket edemez. Rabbimiz, şöyle buyurur: "*Ey iman edenler, zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin ayıbını aramak için casusluk yapmayın. Bazınız bazınıza gıybet etmesin. Sizden biriniz ölmüş kardeşinin etini yemeyi sever mi? Siz bundan iğrendiniz. Allah'tan sakının. Şüphesiz Allah tövbeleri kabul edendir, merhamet edendir.*"¹³

Empati kurabilmek için mutlaka karşımızdaki insanın karşılaştığı olayı yaşamak gerekmez. Aynı şekilde birini anlamak demek onun yaptıklarını kabul etmek, onaylamak demek de değildir. Onun yaşadığı olayda kendini görebilmek, kendini onun yerine koyup, onun duygularını anlayıp, onun bakış açısından bakılabiliyorsa ve bu duygu ona iletilebiliyorsa, empati kurulmuş demektir. Burada asıl olan, olayları yaşamak değil, doğru olarak anlamaktır. Empati kurmanın faydaları şunlardır:

1. Karşımızdaki kişiyle ilgilendiğimizi ve onu anladığımızı gösterir, böylece bizimle konuşmaktan hoşlanır ve bize daha çok açılırlar.
2. Yanlış anladığımız bir durumda, kişiye yanlış edindiğimiz bilgileri düzeltme hakkını vermiş oluruz ve insanlar hakkında daha çok şey öğreniriz.
3. O kişi ile olan samimiyeti duygusal açıdan daha önemli noktalara çekebiliriz.
4. Dinlerken, konuşan kişinin, olduğu gibi kabul edildiğini hissettirerek, güvenini kazanır ve kendini bize daha yakın hissetmesini sağlamış oluruz.
5. Anlayabildiğimiz için öfkemiz azalmış olur. Anlayabilmek affedebilmektir.
6. Önyargılarımız azalır, herkesin anlaşılabilir olduğunu fark ederiz.
7. Bütün bunların sonucunda anlamlı ve daha samimi dostluklar kurarız.

Peygamberimiz, "*Nefsim yed-i kudretinde olan (canım elinde bulunan) zata (Allah'a) yemin ederim ki, iman etmedikçe cennete giremezsiniz. Birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz şeyi size haber vereyim mi? Aranızda selamı yaygınlaştırın.*"¹⁴ buyurmaktadır. Selamı yaymak onu sadece dil ile ifade etmek demek değildir. Kişinin insanlara güler yüzle, neşeli, sıcak ve samimi bir şekilde yönelmesi ve karşındakine kendisinden bir zarar gelmeyeceğini hissettirerek ona güven vermesidir. Yüce Efendimiz, şöyle buyurur: "*Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden zarar görmediği kimsedir. Mümin de halkın, can ve mallarını kendisine karşı emniyette bildikleri kimsedir.*"¹⁵

¹² Buhârî, İmân 7; Müslim, İmân 71-72. Ayrıca bk. Tirmizî, Kıyâmet 59; Nesâî, İmân 19, 33; İbn Mâce, Mukaddime 9.

¹³ Hucurât suresi, 12 ayet.

¹⁴ Kütüb-i Sitte, Hadis no: 3335, c. 10, s. 133.

¹⁵ Kütüb-i Sitte, Hadis no: 32, c. II, s. 249.

İNSAF

Merhamet ve empati ile ilgili ya da bunların sonucu bir güzel huy vardır o da insaftır. İnsaf şöyle tanımlanmaktadır:

1.Acımaya, vicdana veya mantığa dayanan adalet.

2.Hakça davranmak, adalet göstermek, acıyıp merhamet etmek.

3.Hakka ve adalete uygun davranış, nefse değil vicdana uyarak adaletle hareket etme, merhametli davranma.

“İnsaf” kelimesi, “nısf/yarım” kelimesinden türemiştir. Sağ elinle sol elini dövmek delilik işaretidir. Sağ elin felç olmuşsa tedavisini yaptığın gibi, kanserse her türlü yardımı yaptığın gibi yanlış yapan kardeşini de tedavi etmek insaf gereğidir. Haklıya hakkını tam vermenin adıdır, insaf. Satın alırken kendini satıcı yerine koymak, satarken alıcı yerine koymaktır, insaf. Kendin için istediğini kardeşin için de istemektir, insaf. Bir denge üzerine kurulan dünyada yaşarken, dengeyi gözetmek, dengeli hareket etmektir, insaf. Sana ve değerlerine düşmanlık yapan biri, bir konuda tartışırken doğruyu söylemişse onun o doğrusunu tasdik etmektir, insaf. Süfyan bin Uyeyne’nin rivayetine göre Hazreti Ali’ye: “Şüphesiz Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya vermeyi emreder, fuhşiyatı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. Öğüt alasınız diye size öğüt verir.”¹⁶ ayetindeki “adalet” in anlamını sorduklarında “insaf” diye cevap vermiştir.¹⁷

Buhari’nin Sahihinde Ammar bin Yasir’in sözü olarak rivayet edilen, amma başka hadis kitaplarında Ammar’ın sözünün aslında hadis olduğunu söyledikleri hadiste şöyle haber verilir:

“Kim üç şeyi kendinde toplarsa imanını toplamış olur: 1- Kendine insafli olmak, 2- Aleme selamı ve selameti yaymak, 3- Fakirken de yardımda bulunmak.”¹⁸

İnsafli olmak adil olmayı gerektirir. İnsafli olmak hakka hukuka riayettir, haklara saygıdır, şefkat ve merhametin özüdür. İnsaf ve merhameti olmayan kimsede ne hak anlayışı, ne merhamet, ne de başkasına saygı vardır. Başkasına saygısı olmayan da adaletle anlayışından uzaktır. Bir hadisi şerifte şöyle buyrulur: “Amellerin en dürüstü üç nevidir: Nefsinde insanlara karşı insafli olmak, din kardeşini malında aynı derecede hak sahibi görmek, her hal üzerinde Allah’ı zikretmek.”¹⁹

Değil normal insanlara kötü davranmak, zulüm etmek, kendimize yapılan kötülüğe bile iyilik yapmayı tavsiye eden Allah Teâla şöyle buyurur: “Sen kötülüğü, en güzel olan iyilik ile def’et.”²⁰ Her konuda aşırılıktan uzak durmayı ve orta yolu, itidali tavsiye eden Rabbimiz şöyle buyurur: “Haklı bir sebep olmadıkça Allah’ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın. Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik; ancak o da öldürme hususunda haksızlığa sapmasın; çünkü o, yeterince yardıma mazhar olmuştur.”²¹

Mubahla haram arasındaki sınırını adalet hassasiyeti gibi ince bir çizginin belirlediği davranışlara dikkat etmelidir. Aksi takdirde ayağımız kayabiliyor; çoğu zaman sınırı aştığımızın, günaha girdiğimizin farkında olamıyoruz. Nitekim Kur’an’da iki ayet-i kerime ile bu tehlikenin iki boyutuna işaret edilmiştir.²² Bilindiği üzere “adalet”in simgesi genellikle iki

¹⁶ Nahl suresi, 90.ayet.

¹⁷ Hilyet’ül Evliya, 7/291. <https://www.milligazete.com.tr/makale/1770457/mahmut-toptas/insaf-insaf-el-insaf> (7.9.2019)

¹⁸ Buhari Sahih, K. İman, babifşa’üs-Selam. <https://www.milligazete.com.tr/makale/1770457/mahmut-toptas/insaf-insaf-el-insaf> (7.9.2019)

¹⁹ Ramuz el-Ehadis, 71. sayfa, 4. Hadis.

²⁰ Fussilet suresi, 34.ayet.

²¹ İsra suresi, 33.ayet.

²² “Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayın, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.” Nisa suresi, 135.ayet. “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz

kefesi olan bir el terazisidir. Adaleti sağlayacak doğru bir tartı yapabilmesi için yukarıdan bu teraziye tutan elin her şeyden önce onu doğru bir noktadan kavraması gerekir. O nokta, üstten kefelere birbirine bağlayan çubuğun tam ortasıdır. İşte insaf, nassla sabit hükümler dışında bir meseleyi tartmadan önce adalet terazisini, kefelere aynı hizada eşitleyerek tutmaktır. Yani başlangıçta taraflara eşit mesafede durmak, peşin hükümlerden ve şartlanmışlıktan kaçınmak, haklı veya haksız çıkma ihtimalinin her iki taraf için de geçerli olduğunu hesaba katmaktır. Bu sebeple adaletin olmazsa olmaz şartı sayıldığı içindir ki insaf, doğrudan “adalet” anlamına da kullanılır. İnsaf kelimesine verdiğimiz diğer anlamlar ise adalet terazisini doğru noktadan tutmaya imkân veren haller ile ilgilidir. Mesela “insafa gelmek”teki insaf, inadı ve öfkeyi terk etmek suretiyle hakkı teslim imkân veren bir rıfk hâlini, yumuşak huylu davranmayı anlatır. Hayvanlara, çocuklara, kısaca savunmasız ve güçsüz varlıklara insaf “merhamet”tir.²³

İnsaf, kişinin bizzat taraf olduğu konularda ise peşin hüküm ve şartlanmışlıklardan sıyrılıp anlayışlı olmak, empati yapmak, kendisini karşı tarafın yerine de koyarak hüküm vermektir. İnsanların aşırılıklardan sakınıp itidal üzere (ölçülü) davranmasından kendini bilmesine, her hususta hakkaniyeti gözeterek adaleti ikamesine, başka insanlarla ünsiyet eyleyip toplumun sulh ve sükûnunun devam etmesine vesile olduğu için “İnsaf dinin yarısıdır.” buyurulmuştur. Bazı kaynaklarda hadis-i şerif diye zikredilse de hakim görüş bu sözün kelâm-ı kıbar, yani âlim veya velîlere ait sözlerden olduğu yönündedir. “Dinin yarısıdır.” hükmü evvela “insaf”ı, yarısıyla da olsa sadece İslâm’ın belirlediğini anlatır. Sonra dini yaşamada insafın önemine işaret eder. İslâm, ibadette olduğu gibi muamelâtta, yani insanlar arası ilişkilerde de itidali emreder. Muamelâtta itidal insaftır. Beğenmediğimiz, benimsemediğimiz, çizgisini yanlış bulduğumuz “bizden olmayan” farklı meşrep ve meslekteki kişi veya toplulukların yaptıkları iyi işleri bile edep dışı ifadelerle tahkir edip kötülemek, söyledikleri doğru sözleri bağlamından koparıp çarpıtmak, hakikatini araştırmadan onlarla ilgili bir suçlamayı yaygınlaştırmak insaf değildir. Bize öyle geliyor ki, Müslümanlar olarak bugünkü husumet ve bölünmüşlüğümüz inanç ve fikir ayrılığından çok insafsızlıktan kaynaklanıyor.²⁴

Özetle, herkese karşı insafli ve merhametli davranmak, kendisine karşı yapılmasını istemediği muameleyi başkalarına karşı yapmamak yani empati yapmak gerekir.

davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvaya daha uygundur. Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” Mâide suresi, 8.ayet.

²³ Ali Yurtgezen, <http://semerkanddergisi.com/dinin-yarisi/> (7.9.2019)

²⁴ Ali Yurtgezen, <http://semerkanddergisi.com/dinin-yarisi/> (7.9.2019)

HZ. PEYGAMBER'İN HİKMETİ VE GENÇLİK

M. Halil ÇİÇEK

Prof. Dr. AYBÜ İslami İlimler Fakültesi

mehmedhalilcicek@yahoo.com.tr

Giriş

Hikmet öteden beri insanlığın ortak bir değeri olarak devam edegelmiştir. Hikmet, her toplumun münevver, bilge ve alimlerinin peşinde koştuğu çok müstesna bir değerdir. Hikmet, irfan ve basiret sahibi kimselerin birbirlerine tavsiye ettiği ve korunması için büyük çabalar harcadıkları bir insanlık mirasıdır. Hikmet, toplumların ıslahında ve nesillerin istikamet üzere olmasında çok önemli bir etkiye sahip bir insanlık birikimi ve sermayesidir. Hikmet, İlahî kaynaklı tarafı olduğu gibi insan kaynaklı tarafı da bulunan bir bilgi türüdür. Yani o metafizik bir kaynaktan beslendiği gibi fizikî ve insan dimağına dayanan bir kaynaktan da beslenmektedir. Hikmet mahza hayır ve berekettir. Faydalı ilimlerin tamamının hikmetin birer parçası olması hikmete yücelik olarak yeter.

Hikmetin en önemlisinin, en derinin ve en faydalısının nebevî hikmet olduğunda kuşku yoktur. Çünkü nebevî hikmet ilahî kaynaklıdır. Hikmet Hz. Peygamberin hayatı ile özdeşleşmiştir. Onun tüm davranışları hikmet çerçevesinde oluşur ve şekillenirdi. Onun hikmet dışında kalan söylem ve eylemleri olmazdı. Hz. Peygamber (s. a. v) tüm hayatı boyunca insanlığın farklı katmanlarına ve insanların farklı gruplarına hep bu hikmeti öğretme çabasındaydı. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in hikmet dersini alabilecek tüm insan grupları arasında en canlı ve en dinamik yapı kuşkusuz gençliktir. Herhangi bir milletin gençleri Hz. Peygamberin hikmetinden istifade etmeleri oranında fazilet ve erdemle donanır, toplum için faydalı birer unsur haline gelirler. Şüphesiz toplumların maddî ve manevî alanlarda gelişmesinin ve ilerlemesinin en önemli şartı toplumun hikmetle donanmasıdır. Çünkü hikmet hayatın sadece bir alanıyla sınırlandırılmaz. O hayatın tüm alanlarını, olgularını, eylemlerini ve işlemlerini kapsamakta ve bütün bunları düzene sokmaktadır. Hikmet hayatın boşluklarını doldurmakta, yanlışlarını düzeltmekte, anlamsız ve faydasız işler yerine anlamlı ve faydalı olanları yerleştirmektedir. Kur'an-ı Kerim müminlerin o anlamlı ve hikmetli vasıflarını sayarken onların boş/anlamsız/faydasız/saçma şeylere tenezzül etmeden ve bulaşmadan yanından geçtiklerini/yüz çevirdiklerini anlatır.¹ Zaten böyle olmayan bir bilgi hikmet olamaz ve hikmetten sayılamaz. Bu noktadan bakıldığında Hz. Peygamber hikmetinin gençler için neler ifade ettiği daha iyi ve daha net anlaşılır. Bu kısa çalışmada biz Hz. Peygamberin hikmetinin ne demek olduğu, bunun neyi ifade ettiği, bu hikmetin gençliğe nasıl bir yol haritası gösterdiği ve bundan nasıl istifade edileceği hususları üzerinde duracağız. Zira bu gün İslam ümmetinin geçirdiği bunca felaket ve musibetlerin, bunca sıkıntı ve krizlerin, bunca geri kalmışlık ve fakr-u zaruretin en büyük nedeninin Müslümanların hikmeti kayıp etmiş olmalarıdır. İslam ümmeti yaklaşık 2- 3 asırdan beri hikmeti ve hikmetli davranmayı büyük ölçüde ihmal etmiştir. Hikmeti kayıp ettiği için de neyi, nerde, niçin ve nasıl yapacağı hususunda sağlıklı karar verememekte ve yanlışlar üzerine yanlışlar bina ederek her geçen gün daha fena bocalamaktadır. Hikmeti kayıp ettiği için bütün olumlu ön görülerini de yitirmiş durumdadır. Bu gün İslam ümmeti tüm alt gruplarıyla ister birey olsun, ister toplum olsun; ister erkek olsun, ister kadın olsun; ister gençler olsun, ister yaşlılar olsun; ister siyasîler olsun, ister yönetilen kitleler olsun hikmeti yitirmişler; hiç bir işlerinde hikmetli davranamamaktadırlar. Ümmetin genelinde yaşanan bunca üzücü düşünsel, siyasal ve sosyal hadiselerin en büyük sebebi Müslümanların hikmetten uzaklaşmış olmalarıdır. O halde ümmetin özellikle ümmet gençliğinin tekrar nebevî hikmete dönmesi Müslümanlar için çok acil ve çok yönlü bir zarurettir. Şimdi biz bu konuyu irdelemeye çalışacağız.

I. Hikmetin Kavramsal Çerçevesi ve Terminolojik Anlamları

¹ Bkz. Kur'an-ı Kerim: Mu'minûn/3; Furkan/72; Kasas/55.

Hikmet hem kavramsal içeriği hem değişik disiplinlerde kazanmış olduğu farklı terimsel anlamları açısından oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Hikmet için çok farklı tarifler getirilmiştir. Hikmet değişik ilim dallarını altında barındıran ve eşyanın varlık aleminde sahip oldukları hakikatlerini beşer gücü nispetinde araştıran bir ilme² isim olarak kullanılmasının yanı sıra İslamî kaynaklarda başka da birçok farklı anlamı kaydedilmektedir. Muhtelif kaynaklar hikmetin şu manalara da geldiğini kaydetmişler: “Kuvve-i aklıyenin ifrat ve tefrit mertebelerinin arasını teşkil eden aklî yetenek”, “amele eşlik eden ilim”, “realitede hak olana ulaştıran (bilgi)”, “hakka uygun olan her söz”, “fuzulî ve gereksiz olan unsurlardan arınmış kelimeler”, “her şeyi uygun yere bırakmak”, “güzel bir sonucu olan (her fiil)”,³ “Kur’an bilgisi”, “nübüvvet”, “feraset”, “akıl”, “Allah korkusu”, “Kur’an tefsirinin fıkıhı”, “ilim”, “sözlerde isabet”, “Hz. Peygamberin sünneti”, “söylemlerde, eylemlerde ve iradelerde isabet etmek”, “Allah’tan utanıp Peygambere karşı saygıyı muhafaza etmek”, “aile, çocuklar ve komşu haklarını korumak”, “vera”⁴, “Kur’an’ın ezberlenmesi” ve “Kur’an’ın inceliklerini, farklı ihtimallerini ve manalarını anlamak”.⁴ Hikmet için getirilen bu değişik mana ve tariflere bakıldığında şu husus anlaşılmaktadır: Değişik ilimlerde mütehassis olan alimlerin bazıları kendi ihtisas alanlarına göre ‘hikmet’ kelimesine değişik manalar yüklemişlerdir; bazıları da ‘hikmet’ kelimesinin/kavramının geçtiği Kur’anî bağlamları göz önüne alarak farklı manalar vermişlerdir. Bunu yaparken ‘hikmet’ kelimesinin kök veya ana mana dediğimiz asıl mandan kopmadan onun altına giren diğer bazı fertlere de ‘hikmet’ demişlerdir. Yani “vera”, gibi, “Allah korkusu” gibi, “nübüvvet” gibi ve “Kur’an” gibi hikmetin altına giren bazı hususi fertlere müstakillen ‘hikmet’ demelerinin sebebi bunların her birisinin hikmetin bir ferdi olmasıdır. Bu bir bakıma amm bir ismin hasta kullanılmasının tipik bir örneğini teşkil etmektedir.

Alimlerin hikmet için getirmiş olduğu tariflerden ve hikmet için getirdikleri anlamlardan şöyle bir sonucu elde etmek de mümkündür: Kur’an’da geçen “hikmet” için getirilen kavramsal kök manada bazı hususlar öne çıkmaktadır: Bilgi, isabet, faydalı olmak ve yerli yerinde olmak. Değişik bağlamlar göz önüne alınarak hikmet için ileri sürülen manalardan her biri bu vasıfların ya birini veya ikisini veyahut üçünü veyahut da dördünü taşımaktadır. Dolayısıyla hikmeti bu dört husustan birini taşıyan herhangi bir şeyle açıklamak veya tanıtmak amı has ile açıklama grubuna girer ki, bu, usul ilmi geleneğinde yaygın bir husustur.

Hikmetin birçok çeşidinin olduğu kaynaklarda yer almaktadır. Ancak hikmetin hem bütün kısımlarını hem de bütün manalarını üç başlık altında toplamak mümkündür. a- İlahî mana, b- İrfanî mana, c- Felsefî mana.

İlahî mana hikmetin Allah’ın zat, esma ve sıfatlarıyla ilgili olan manalarıdır. Buna aynı zamanda İlahî hikmet de denilmektedir. İslamî kitabyattan hadis, hadis şerhleri, tefsir, tasavvuf, ahlak ve fıkıh kitaplarında hikmet için zikredilen manalar bu irfanî manadan türeyen veya ona yakın olan manalardır. Tabii hikmet, siyasî hikmet ve idarî hikmet gibi kısımlar da felsefî manadan türemiş olan veya ona yakın olan manalardır. Ahlakî hikmet ise felsefî hikmet ile irfanî hikmet arasında müşterektir; her ikisini de ilgilendirmektedir.

Bazı alimler İrfanî ve felsefî ayrımını yapmaksızın hikmet için farklı bazı kısımlar zikretmişlerdir. Cürcanî (ö. 816 h) şu kısımlara yer verir: İlahî hikmet bunu da ilmî hikmet ve amelî hikmet diye ikiye ayırır. Sonra meskut anha hikmet, mantuku biha hikmet diye iki ayrı kısım daha zikreder.⁵

Felsefe anlamına gelen hikmeti Tehanevî (ö. 1158/1745), bu günkü fen ilimlerine karşılık kullanmaktadır ve buna nazarî hikmet demektedir. Ona göre bu nazarî hikmet mantık sayılmazsa:

² Seyit Şerif Muhammed Ali, Cürcanî, “Hikmet”, et-Ta’rifat, (Tarih ve bas. Yer. yok), 123.

³ Cürcanî, “Hikmet”, Tarifat, 123-124.

⁴ Mekki b. Ebi Talib, Muhammed b Ali, İlmu’l- Kulub, tahk. Abdulkadir Ahmed Ata, (Kahire: 1384/1964), 18- 34. Ayrıca bkz. İlhan Kutluer, “Hikmet”, TDV İA. (İstanbul: Türkiye D. Vakfı yay. 1998), 17: 503-511.

⁵ Cürcanî, “hikmet”, Tarifat, 124; Muhammed Ali, Tehanevî, mukaddime, Keşşafu ıstılahatı’l-funun, (İstanbul: Kahraman yay. 1984), 1: 36-41.

35 kısım; mantık sayılırsa 44 kısımdır.⁶ Yine Tehanevî bu nazârî ‘hikmet’in ilahiyattan, mühendisliğe, matematiğe, geometriye, cebire, fiziğe, müziğe, jeolojiye, astronomiye ve diğer tabii ilimlere kadar çok geniş bir ilmî yelpazeyi içine aldığını ifade etmektedir.⁷ Cürcanî’nin ‘hikmet’ için getirdiği “Eşyanın hakikatlerini beşer gücü nispetinde araştıran bilgi disiplini” şeklindeki tarif hikmetin felsefî anlamını belirlerken Tehanvî’nin ‘hikmet’ için ileri sürdüğü içerik de buna uygundur.⁸ Ayrıca Tehanevî Cürcanî’nin bu tarifine de vurgu yapar.⁹ Tehanvî amelî hikmetin, medenî hikmet, siyasî hikmet, menzilî hikmet ve ahlakî hikmet gibi çeşitlerinin olduğunu dile getirirken¹⁰ nazârî hikmetin de üç çeşidini zikreder: Hikmet-i İlahiye, hikmeti-riyaziye ve hikmet-i tabiiye. Bunların her üçünün başka isimlerini de zikrettikten sonra bu taksimin aklî değil; istikraî yani araştırmaya dayalı bir taksim olduğuna vurgu yapmayı da ihmal etmez.¹¹

II. Kur’an’da Hikmet

Kur’an değişik sure ve ayetlerinde hikmete çok güçlü vurgular yapmaktadır. Hikmet, Kur’an’da حكمة lafzıyla 19 defa geçmektedir. Ancak tüm bu yerlerde ‘hikmet’in aynı manayı ifade ettiği söylenemez. O halde hikmetin vucuh ve nezair kapsamına giren kelimelerden biri olduğunda şüphe yoktur. Mesela Peygamberlerin görevlerinin sayıldığı { لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ } [3/164] gibi ayetlerde zikredilen ‘hikmet’ için en uygun manalardan birisi ‘sünnet’ manasıdır. Çünkü Peygamberler aleyhimusselam ümmetlerine en önemli, en isabetli, en faydalı ve en uygun olan pratik bilgiyi sünnetleriyle yani pratik hayatlarıyla gösteriyorlardı. Bu itibarla peygamberlerin görevlerinin anlatıldığı 7 ayette ‘hikmet’i sünnetle tefsir etmek daha uygun görülmektedir. Ayrıca bu tefsir bağlama da daha uygun düşmektedir. Ancak peygamberlerin görevlerini sıralayan ayetlerden Bakara 124. Ayette geçen hikmeti sünnetle birlikte kitap ve içindeki fıkıhla, helal ve harama dair hükümlerle, hakka isabet etmekle ve Kur’an’la tefsir edenler de olmuştur.¹² Peygamberlerin görevleri arasında yer alan ‘hikmet’ için ‘sünnet’ anlamı uygun olduğu gibi ‘amelî faydalı bilgiler’ gibi kuşatıcı bir mana da uygundur.

Hikmetin geçtiği başka ayetlerde ise başka manalar daha uygun gelebilir. Örneğin { يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ } (Bakara: 2/269) gibi bazı ayetlerde ‘Hikmet’i en genel, en derin ve en kuşatıcı manada bırakmak daha uygundur. Bundan dolayı Ebussut (ö. 982 h) “Kur’an-ilim-fıkıh”, “eylemde ve söylemde isabet etmek”, “eşyanın manalarını bilip kavramak”, “eşyanın hakikatlerini bilmek” ve “isabetli işleri yapmaya yeltenmek” gibi anlamları aktardıktan sonra burada bağlama en uygun mananın ve en isabetli tefsirin “Kur’an’ın tüm ayetlerinde anlatılan tüm hükümler” olduğunu söyleyerek en kuşatıcı bir anlamı vermeye çalışır.¹³ İbn Ebi Hatim (ö. 327 h) de sekiz mana aktarır. Bu manaların da ortak özelliği kuşatıcı olmalarıdır.¹⁴ Maverdî (ö. 450) de sekiz mana zikreder.¹⁵ Ancak hikmetin geçtiği diğer bağlamlarda aynı manaları zikretmez. Kurtubî (ö. 671) ise bu ayette geçen hikmet için 10 mana aktarır¹⁶; bu on

⁶ Tehanevî, mukaddime, Keşşaf, 1: 40-41.

⁷ Bkz. mukaddime, Tehanevî, Keşşaf, 1: 135.

⁸ Hikmetin değişik anlamlarını, farklı kullanımlarını ve hikmetin çeşitlerini en kuşatıcı biçimde ele alan kaynak TDVİA’dır. Bkz. İlhan Kutluer ve M. Sait Özervarlı, “hikmet”, TDVİA, (İstanbul: 1998), 17: 503-513.

⁹ Bkz. Tehanevî, mukaddime, Keşşaf, 1: 37.

¹⁰ Tehanevî, mukaddime, Keşşaf, 1: 370.

¹¹ Tehanevî, mukaddime, Keşşaf, 1: 40-41.

¹² Muhammed b. Muhammed, Ebu Mensur, el-Maturidî, Te’vilatu’l- Kur’an, tahk. Ahmed Vanlıoğlu, (İstanbul: Darulmizan, 2005), 1: 246.

¹³ Muhammed b. Muhammed Ebussuut, el-İmadi, İrşadu’l-Akli’s-Selim İla Mezaye’l-Kur’ani’l-Kerim, Beyrut: Daru İhyai’t-Tirasi’l-Arabî, trz. 1: 262.

¹⁴ İbn Ebi Hatim Muhammed b. İdris et-Temimî, et-Tefsiru’l- me’sur, müracaat Ahmed Fethi Hicazî, Beyrut: Darulkutubililmiye, 1427/2006, 2: 45-46.

¹⁵ Ali b. Muhammed, Maverdî Ebu’l-Hasan, el-Maverdî, en-Nüket ve’l-Uyun, ta’lik Esseyyit b. Abdilmaksud, er-Riyad: Mektebetulmüceyyed, 1412/1992, 1: 344-345.

¹⁶ Bkz. Muhammed b. Ahmed, Cemaleddin, el-Kurtubî, el-Ensarî, el-Camiu li Ahkami’l-Kur’an, Beyrut: Daruihyaittirasilarabî, 1405/1985, 3: 330.

mananın da ortak özelliği kuşatıcı olmalarıdır. Bakara/269, İsrâ/39. ve Lokman/12. ayetlerinde geçen ‘hikmet’ kelimesinin geçtiği bağlamlardan da anlaşıldığı gibi en uygun mana “Dinî-dünyevî yararlı işler, dünya ve ahiret hayatına yönelik yararlı hükümler veya bu hükümlerin fihhedilmesi” gibi bir mananın anlaşılması en uygun olsa gerek. Ancak şurası muhakkak ki, ‘hikmet’ kavramı en çok tartışılan ve onunla ilgili farklı yorumlar ileri sürülen kavramların başında geldiğinde kuşku yoktur.

Kur’an’ın hikmete yaklaşımı hususunda şu rahatlıkla söylenebilir: Kur’an’ın çokça önemseydiği ve insanları ısrarla davet ettiği ve teşvik ettiği konulardan birisi hikmettir. Zira ‘hikmet’ kelimesi yukarıda da ifade edildiği gibi Kur’an’da 19 defa zikredilmiştir. Bunun yanı sıra Ali İmran/79, En’am/89, Yusuf/22, Meryem/12, Enbiya/74, 79, Şuara/21, 83, Kasas/14 ve Casiye/16 ayetlerinde geçen حکم kelimesinin de hikmet anlamında olma ihtimali çok güçlüdür. Zira bütün bu 10 ayette bağlama en uygun düşen manalardan biri hikmet manasıdır. Ayrıca hikmet kökünden gelen حکيم isminin bazen Allah’ın vasfı bazen de Kur’an-ı Kerim’in vasfı olarak 97 defa geçmesi de hikmetin Kur’an’ın nazarında ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

III. Peygamberlerin Bir Vazifesi Olarak Hikmeti Öğretmek

Kur’an-ı Hakim beş ayette (Bakara/129, 151, Ali İmran/81, 164 ve Cuma/2) peygamberlerin vazifelerini sıralarken onların bir vazifesinin insanlara hikmeti öğretmek olduğunu beyan etmektedir. Ayrıca hususi olarak Hz. Muhammed (s. a. v)’e, İsa’ya, Yusuf’e, İbrahim ailesine, Lut’a, Davud’a, Süleyman’a, Lokman’a ve umumi olarak da tüm peygamberlere Allah’ın bir ihsanı olarak hikmetin verildiği ve öğretildiği de beyan edilmektedir. Bu ayetlerin genelinde peygamberlerin temel vazifelerinin üst başlıklar halinde beyan edildiği, ayetlerin siyakından anlaşılmaktadır. Bu ayetlerde peygamberlerin bir vazifesi Allah’ın ayetlerini okumak (tilavetu’l-ayat), bir vazifesi insanları her türlü gayri ahlakî ve gayri insanî kirlerden arındırmak (tezkiye), bir vazifesi tüm insanî medeniyetlerin temelini teşkil eden kitabı öğretmek (ta’limu’l-kitab) ve diğer bir görevleri de insanlara hikmeti öğretmektir (ta’limu’l-hikmeti). Bu ayetlerde geçen ‘hikmet’ kelimesi –yukarıda da ifade edildiği gibi- alimler tarafından değişik tefsirlerle tefsir edilmiştir. Ebussuut (ö. 982) ve İbnu Aşur (ö. 1973 m) gibi bazı mudakkik alimler burada geçen hikmeti kuşatıcı bir biçimde “Kendilerini kemale ulaştıracak şeriatın hükümleri ve gerçek bilgiler”¹⁷ olarak tefsir etmişler ise de İmam Şafii (ö. 204 h) onu bu ayette “sünnet” ile tefsir etmiştir.¹⁸ Cemaleddin Kasimî (ö. 1914 m) alimlerin çoğunun hikmeti sünnetle tefsir ettiğini söylemektedir. Daha evvel de değinildiği gibi peygamberlerin görevlerinin sıralandığı ayetlerde hikmetin sünnetle tefsiri siyakın da desteği ile daha güçlüdür. Çünkü Ebussuut ve İbn Aşur’un verdiği manalarda görülen kuşatıcılık sünnetle tefsir edildiğinde yine mevcuttur. Zira her bir peygamberin sünneti; her türlü isabeti, yerinde uygunluğu, şeriatın hükümlerini, onlara mütabaatı, Allah korkusunu, faydalı ve gerçek bilgiyi içermektedir. Böyle olunca peygamberin vazifelerinin anlatıldığı ayetlerde hikmet kelimesinden sünneti anlamak siyaka daha uygundur.

Daha evvel de ifade edildiği gibi ‘hikmet’ kelimesi Kur’an ilimlerinde “vucuh ve nezair” olarak bilinen kısma girdiğinden kelimenin geçtiği 19 yerde aynı manayı anlama gibi bir zorunluluk yoktur. Bazı yerlerde “faydalı amelî bilgi” anlamı uygun olduğu gibi başka yerlerde başka manalar uygun olabilmektedir. Hikmetin bazı yerlerde “Allah korkusu”, bazı yerlerde “Kur’an” ve bazı yerlerde örneğin “tefsir fikhî” gibi manalarla tefsir edilmesinde ne tefsir fikhî açısından ne de lügat açısından ne de rivayet tefsiri açısından herhangi bir sıkıntı bulunmamaktadır.

IV. Hz. Peygamber ve Gençlere Öğrettiği Hikmet

Hiz. Peygamber’in gençleri yönlendirmek, onlara güzel bir istikamet vermek, İslamî hayatı yaşamaları için onları teşvik edip moralize etmek, gençlerin sahip olduğu gençlik enerjisini faydalı ve yararlı işlerde kullanmalarını sağlamak, onları gençliğin taşkınlıklarına karşı uyarmak ve edep, faydalı ve hikmetli birer genç olmalarını sağlamak için onlara özel bir ilgi gösterdiğini bunun için

¹⁷ Ebussuut, İrşad, 1: 162.

¹⁸ Muhammed et- Tahir, İbnu Aşur Tefsiru’t-Tahrir ve’t-Tenvir, Tunus: ed-Daru’t-Tunusiyye, 1984, 1: 723.

onlara değişik hikmet derslerini verdiğini hem Kur'an ayetlerinden hem hadis külliyyatından biliyoruz. Hz. Peygamberin gençliğe verdiği hikmet derslerini iki kategoride ele almak mümkündür:

A- Gençliğe Yönelik Açık Hikmet Mesajları

Hz. Peygamberin en önemli peygamberlik vazifelerinden birisi insanlara hikmeti öğretmek olduğundan onun öğrettiği bu hikmet sadece bir takım genel ve basit birkaç ilkedен ibaret bir hikmet değildir. Bu nebevî hikmete değişik açılardan bakıldığında onun çok yönlü, çok zengin, çok derin ve hayatı kuşatıcı olduğu görülür. Onun umum insanlara yönelik çok zengin ve derin manalar taşıyan hikmet ilkeleri olduğu gibi özellikle gençlere de yönelik değişik, çok değerli ve anlamlı manalar ve mesajlar içeren kuşatıcı hikmet dersleri de vardır. Hz. Peygamberin gençlere yönelik verdiği hikmet derslerinin; özellikle şu modern zamanlarda ne kadar yönlendirici, eğitici, kuşatıcı, anlamlı ve gerekli olduğu daha da iyi anlaşılmaktadır. Bu hikmet dersleri hayatın kuşatıcı önemli noktalarına yönelik geldiğini görmekteyiz. Buna bazı örnekler verelim:

İbn Abbas'ın rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s. a. v) nasihat ettiği bir adama özel olarak gençlere ve umum olarak da diğer insanlara şöyle hikmetli bazı tavsiyelerde bulunmuştur: “Beş şey gelmeden önce beş şeyi fırsat olarak değerlendirin: Yaşlanmadan gençliği, hastalanmadan sağlığı, fakirleşmeden zenginliği, meşgul olmadan boş vakitleri ve ölmeden hayatı”.¹⁹ Haddizatında bu hadisin içermiş olduğu hikmet ilkeleri hayatta karşılaşılabileceğimiz büyük fırsatları iyi değerlendirmemiz hususunda bize çok zengin ufuklar kazandırmakta, büyük bir medeniyet kurmamız noktasında bize derin ve geniş ufuklar açmaktadır. Hayatta maddi ve manevi alanlarda başarılı olmanın stratejisini vermektedir. Özellikle gençlerin bu hadis-i şerifin diğer dört şikkından da alacakları çok büyük hikmet dersleri vardır. Zira hayatını, gençliğini, zenginliğini, sağlığını ve boş vakitlerini güzel işlerde kullanmak için fırsat bilen ve değerlendiren fert ve toplum çok önemli gelişmeler ve atılımlar yapmaya, anlamlı insanî değerleri yakalamaya ve büyük medeniyet sıçramalarını gerçekleştirmeye namzettir. Tarih boyunca geri kalmış toplumların geri kalış nedenlerinin başında bu imkanları yeteri kadar değerlendirmemeleri gelmektedir. Boş vakitlerini, sağlıklı günlerini ve maddi imkanlarını değerlendirmeyen ve gelecekleri için fırsata dönüştürmeyen bireyler ve toplumlar sonunda ağır bedeller ödemek durumunda kalmaktadırlar. Müslüman gençler sadece bu hadisin içerdiği hikmetli tavır ve tutumları uygulayabilirlerse hayatın birçok alanında ciddi gelişmeler ve büyük atılımlar kaydedeceklerdir. Hatta uygar dünyanın seviyesini yakalayıp kısa bir sürede geçebilirler de. Zira hayatı, zamanı, serveti, gençliği ve sağlığı yararlı bir şekilde değerlendirmek demek bunları hakkıyla ve her yönüyle güzel şeylerde değerlendirmek demektir. Zaten tarih boyunca tüm büyük medeniyetler ve uygarlıklar bu beş büyük fırsatın değerlendirmesiyle kurulmuş ve gelişmiştir.

Hz. Peygamberin gençlere yönelik başkaca da çok önemli hikmet dersleri vardır. Resul-i Ekrem'in şu beyanı da gençler için çok geniş, büyük ve zengin hikmet derslerini vermektedir: “Kıyamet günü bir kul dört şeyin hesabını vermeden yerinden kımıldayamaz: Ömrünü nasıl tükettiği/geçirdiği, gençliğini nasıl geçirdiği, malını nasıl kazandığı, nasıl harcadığı ve ilmiyle ne kadar amel ettiği”²⁰. İşte bu hadis-i şerif, toplumları yücelten, kalkındıran ve şaha kaldıran büyük bir hikmet dersini vermektedir. O da hayatın, gençliğin, malın ve ilmin; toplumlar için birer sorumluluk alanlarını oluşturduklarıdır. Bu ve buna yakın hadis-i şerifler bu dört unsurun toplumda disipline edilmeleri, faydalı ve müsmir bir şekilde kullanılmaları konusunda topluma büyük bir hikmet dersi verdiğini anlamak gerekir. Keza bu nebevî hikmet, insanın yeryüzünde var olmasının en önemli temel dört unsuru olan hayat, gençlik, mal ve ilmin nasıl kullanılması hususunda çok büyük bir sorumluluk dersini hem gençlere hem de diğer insanlara net bir şekilde vermektedir. Aslında İslam'ın sorumluluğu emre eden naslarına bakıldığında İslam'ın bir mega sorumluluk dini olduğu hemen anlaşılır. Zira birçok ayet ve hadis çok açık bir şekilde insanın sorumluluğunu farklı

¹⁹ Ebubekir Ahmet b. Hüseyin, el-Beyhakî, Şuabu'l – İman, tahk. Abdulali Abdulhamid Hâmid, er-Riyad: Mektebeturruşd, 1423/2003, 12: 476, elektronik el-mektebetuşşamile.

²⁰ Nureddin Ali b. Ebubekr, el-Heysemî, Mecme'u'z-zevaid ve menbe'u'l-fevaid, Beyrut: müessetulmearif, 1406/1986, 10: 349.

anlatımlarla dile getirmektedir. Özellikle hadisin hikmeti, büyük bir kısım gençlerin nefislerini, hava ve heveslerini putlaştırdıkları ve “hava ve hevesini kendisine ilah edineni gördün mü? Buna siz vekil olabilir misiniz? (Furkan: 55) ayetinde de belirtildiği gibi havalarını ilahlaştırdıkları modern zamanlarda genç kuşaklara çok anlamlı ve gayet isabetli bir şekilde büyük bir sorumluluk dersini vermektedir. Bu dersi iyi okumak, iyi anlamak, iyi anlamlandırmak ve bize hangi ufuklar açtığını iyi kavramak ve büyük bir medeniyet inşası için çok özlü ve çok içli bir proje sunduğunu bilmek gerekir. Zira hayatın imkanlarını, gençliği, malı ve bilgiyi iyi değerlendirmeyen bir toplum asla gelişemez, ilerleyemez ve hiçbir zaman hiçbir medeniyet de inşa edemez. Unutmamak gerekir ki, insanlık demek sorumluluk demektir. Bunun için İslam’ın ‘mega sorumluluk’ dini olduğunu söylüyoruz. İnsanlığın kıymeti de, görevi de ve rolü de bu sorumlulukla ortaya çıkar.

Mega sorumluluk yükleme, İslamî, insanî ve ahlakî değer ve ilkelere sahip çıkma ve adeta hayatımızın tüm alanlarını disipline etme, tüm güzel maddî ve manevî ilkelerle donanma noktasında Tirmizî’nin rivayet ettiği şu hadis de müthiş zengin, engin ve geniş hikmet ufuklarını vermektedir. Hz. Peygamber şöyle buyurur: “Güzel/faydalı/erdemli işler yapma hususunda acele ediniz: Yoksa unutturucu bir fakirlik, azdırıcı bir zenginlik, (sağlık) bozucu bir hastalık, yalanlatıcı bir yaşlılık, bitirici bir ölüm veya deccalı mı -ki o ne kötü bir şerdir- beklersiniz yahut kıyameti mi beklersiniz ki, kıyamet en korkunçları, en büyük ve en acılarıdır.”²¹

Hz. Peygamber (s. a. v) nübüvvetin durbin nazarıyla hayatın önemli fırsat alanlarını değerlendirme hususunda ve bunlara karşı sorumluluk taşıma noktasında çok büyük bir hikmet dersini vermektedir: Yoksullukla yoldan ve istikametten ayrılmama, zenginlikle azmama, hastalığa duçar olmadan sağlığı güzel şeylerde kullanma ve insanları sürekli yanlışlar yapmaya iten yaşlılığa varmadan gençliği güzel ve yararlı şeylerde kullanma. Görüldüğü gibi Hz. Peygamber yine o nebevî hikmetle gençlere özel bir ilgi göstererek onlara gençliğin bir sorumluluk olduğunu hatırlatmakta ve bunu iyi kullanmalarını önermektedir.

B- Gençlerin de Dahil Olduğu Umum İnsanlara Yönelik Nebevî Diğer Bazı Hikmetli İlkeler

Hz. Peygamber (s. a. v) vahyin sıkı kontrolü altında olduğu için o diğer insanlar gibi boş konuşamaz²² ve rastgele davranamazdı. O bütün söz, davranış ve onaylamalarıyla tüm ümmet için güzel bir örnek teşkil ediyordu.²³ İşte Hz. Peygamberin bu söz, fiil ve onaylamalarının tamamına ‘sünnet’ denir. Hz. Peygamber tüm İslamî camia için yegane örnek olduğundan o, ancak faydalı olanı söyler ve yararlı olanı yapabildi. Bu nedenle onun tüm nebevî davranış ve sözleri yani sünneti; ya fert düzeyinde yahut toplum düzeyinde veyahut da çevre düzeyinde hayırlar ve faydalar getirmekte; bütün iş ve sözleri insanlığa kısa veya uzun vadede maddî ve manevî büyük bereketler ve güzellikler kazandırmaktadır. Toplumun maddeten ve manen yükselmesi, sosyal ve bireysel arızalardan, sıkıntılardan, sosyal kargaşalardan, büyük-küçük çalkantılardan kurtulması için sünnet adeta bir can simididir. Bütün bu çok yönlü faydalarından ve güzelliklerinden ötürü sünnetin her bir parçası önemli bir hikmet olduğu gibi sünnetin tamamı da sadece Müslümanlar için değil; bütün insanlık için önemli bir hikmet kaynağıdır. Ne var ki, Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar bu hikmeti yeteri kadar takdir edememekte ve gereği kadar yararlanamamaktadırlar. Hz. Peygamberin sünneti, tüm insanlık alemi için eşsiz ve tükenmez bir hikmet pınarıdır. İnsanlığa yaşanabilir bir dünya hayatını ve sıkıntıları asgariye çekilmiş bir hayat imkanını sunar. Zira bu nebevî hikmetin en önemli özelliği onun Allah Teala’nın onayından geçmiş olmasıdır. Sünnet-i nebeviyenin diğer çarpıcı bir özelliği de onun “isabetli eylem ve söylem olması”, “münasip yerde olması” ve “pratik faydalı bilgi olması” gibi hikmetin temel özelliklerini taşıyor olmasıdır.

²¹ Muhamme b. İsa, et-Tirmizî, el-Camiu’s-Sünen, tahk. İbrahim Atve Avad, İstanbul: Daru’d-Dave, 1413, Züht/3, 14: 552.

²² Necm: 3.

²³ Ahzab: 21.

İmdi biz bu konuyu Hz. Peygamberin hikmetli sünnetinden bazı müşahhas ilkeler getirerek tavih edelim. Önce şunu açıklamak durumundayız. Biz bu meselenin izahında tüm sünnetin faziletli ve örnek bir insan için önerdiği tüm ilkeleri ve prensipleri emir ve nehiyleri burada verecek değiliz; ancak toplumun huzur ve selameti için vazgeçilemez olduğunu düşündüğümüz dört önemli temel ilkeyi seçerek bu hikmet derslerinden ne kadar nasıbyap olmamızın gerektiğini ve zarureti anlatmaya çalışacağız.

A- Güzel Ahlak

Güzel ahlak toplumların gelişme ve ilerleme kaydetmelerinin en önemli şartıdır. Öteden beri Peygamberler, alimler, ıslahatçılar, müsavvifler, filozoflar, dürüst siyasî liderler ve devlet adamları öncelikli olarak toplumun ahlakını düzeltmeyi önemsemişler ve üzerinde sıkı sıkıya durmuşlardır. Mısırlı meşhur şair Ahmed Şevki şöyle diyordu: Toplumlar ahlakla ayaktaadır. Ahlakları yok olursa kendileri de yok olup giderler. Kur'an Hz. Peygamberin konumunu belirlerken onun yüce ahlakına dikkat çekerek "Muhakkak sen yüce ahlak üzeresin" (Kalem: 4) buyurur. Hz. Peygamber de kendi konumunu belirleme noktasında: "Ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim/görevlendirildim"²⁴ buyurur. Hz. Peygamber (s. a. v)'in güzel ahlak hususunda ortaya koyduğu şu hikmetli yaklaşım oldukça önemlidir. Başta gençler olmak üzere herkese çok önemli dersler ve hikmetli mesajlar vermektedir. Zira bu hadis-i nebevîde hikmetli bir beyan tarzıyla güzel ahlak iyilikle özdeşleştirilmiştir. Hadisin lafzı şöyle: "Nevvas b. Sem'an, ben Resulullah'a iyiliği ve kötülüğü sordum. Bunun üzere o şöyle buyurdu: "İyilik güzel ahlaktır; kötülük ise göğsünü gıdıklayıp/rahatsız edip insanların haberdar olmalarından hoşlanmadığın şeydir."²⁵ Hadis-i nebevîde iyiliğin güzel ahlakla açıklanması insanları ve özellikle gençleri tüm işlerinde ahlaklı olmaya teşvik etmektedir. Bu hadis, fitratı bozulmayıp güzellik ve iyilik peşinde koşan gençler için müthiş bir motivasyon kaynağıdır; güzel ahlak konusunda sadece gençlere değil tüm insanlığa çok geniş ufuklar açmaktadır.

Şu hadis-i şerif de nebevî hikmetin kuşatıcılığı, ileri görüşlülüğü, inşa etmek istediği temiz toplum ve topluma vermek istediği güzel ahlak istikameti açısından oldukça önemli ve anlamlıdır: "Hz. Peygamber (s.a.v) Ebuzer'e şöyle buyurur: Kalbini iman için halis kılan, kalbini (kin, nefret ve düşmanlık gibi hususlardan) sağlam tutan, dilini düzgün tutan, nefsinin (ibadet ve takva ile) mutmain kılan ve ahlakını da müstakim/düzgün kılan kimse muhakkak kurtuluşa ermiştir."²⁶ Bu hadis birkaç insanî ahlak ve ilkeyi birlikte dile getirmektedir. Bu ilkelerle beslenerek yetişen bir gençlik, toplumun inşasında ve kalkınmasında, toplumun düzgün işleyişinde ve toplumun erdemli oluşunda fevkalade başarılı olur. Güzel ahlakın hem gençlerin hem diğer toplum bireylerinin ıslahında ve istikamet bulmasında oynadığı bu rolünden ötürü başka bir hadiste Resul- Ekrem (s. a. v) faklı bir üslupla güzel ahlakın önemine ve taşıdığı yüksek değere şöyle vurgu yapar: Ebu Hüreyre der ki, Resulullah'a insanları en çok cennete götürenin ne olduğu soruldu. O da şöyle buyurdu: "Allah'ın takvası ve güzel ahlak" buyurdu. Ona insanları en çok ateşe götürenin ne olduğu soruldu. Buna da "Ağız/dil ve cinsel organ" buyurdu."²⁷

Peygamberlerin, bilgelerin, alimlerin, ıslahatçıların ve istikamet sahibi şairlerin insanlık için geriye bıraktıkları en önemli hikmet mirasının 'güzel ahlak' ve onunla ilgili hikmet dersleri olduğunda asla şüphe yoktur. Zira ister 'hikmet'i 'eylemde ve söylemde isabet' olarak tarif edelim; ister onu 'insanlık için faydalı bilgiler' olarak tarif edelim; ister onu 'her şeyin münasip yerde olmasıyla' tarif edelim; ister onu 'güzel bir sonucu bulunan her şey' ile tarif edelim; istersen de onu 'gerçeğe uygun her söz' şeklinde tarif edelim; her hal-u karda 'güzel ahlak' hikmetin en önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s.a.v.) 'güzel ahlak'ı ısrarla

²⁴ Malik b. Enes, el-Muvatta, tahk. Muhammed el-İskenderanî ve Ahmed İbrahim Zahve, Darulkitabalarabî, Beyrut: 1428/2007, Hüsluhuk/1, 493.

²⁵ Muhammed Zekiyuddin Abdulazim, el-Münzirî, **et-Tergîb ve't-Terhib**, tahk., Mustafa Muhammed Ammara, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, trz., 3: 402.

²⁶ Malik b. Enes, el-Muvatta, 3: 405.

²⁷ Malik b. Enes, el-Muvatta, 3: 403.

tavsiye etmesi insanlığa ve özellikle gençlere verdiği en önemli hikmet dersi olduğunu bilmemiz gerekir.

B- Hakkaniyet

Toplumlari zinde tutan en önemli özelliklerden biri de, bireylerinin ve özellikle elinde siyâsî, idarî veya başka bir güç bulunan kimselerin hakkaniyetli olmasıdır. Yani bu insanlar her hal-u karda, kimden gelirse gelsin; kime karşı olursa olsun; kimin hakkı olursa olsun hakkı kabul etmeli ve hakkı korumalıdır. Bu manada Hz. Peygamberin insanlığı davet ettiği İslam dini hem teorik planda hem pratik planda müthiş bir şekilde hakkaniyetli davranmaktadır. Kur'an'ın hak noktasında gösterdiği duyarlılığın önemli bir ispatı onun değişik anlamlarda bile olsa 177 defa 'hakk'a vurgu yapmasıdır. Bunun dışında Kur'an, prensip olarak uygulamada hiç kimsenin hakkını hiç kimseye asla yedirmemekte ve göz yummamaktadır. Örneğin çok şiddetli muhalif ve muarız belirlediği kimselerin hakkını bile tereddütsüz bir şekilde savunmakta ve onlara yapılacak hiçbir haksızlığı tolere etmemektedir. Bunun Hz. Peygamber zamanında çok somut örnekleri vardır; bir iki örnekle yetinelim: Bağavî (ö. 5010) İbnu Abbas'tan Nisa: 105-113 ayetlerinin nüzul sebebiyle ilgili şunu rivayet etmektedir: Bu ayet (105) Ansardan Tu'me b. Ubeyrik adında bir adam hakkında nazil oldu. Bu adam Katada b. Nu'man adındaki bir sahabenin zırhını çaldı. Zırh bir un çuvalının içindeydi. Çuvalın dibi delikti. Zırhı götürdüğü evine kadar un döküldü ve izi görülüyordu. Ancak hırsızlık yapan Tu'me, zırhı Zeyd b. es- Semîn adındaki bir Yahudî'nin evinde sakladı. Tu'me'ye sen zırhı çaldın denildiğinde yemin edip zırhı çalmadığını söyledi. O yemin edince ondan vaz geçtiler ve onun izini sürerek Yahudî'nin evine götürdüler ve zırhı ondan aldılar. Bunun üzerine asıl hırsızlık yapan Tu'me'nin akrabaları Resulullah'a gelerek akrabaları olan Tu'me'yi savunmasını istediler ve şöyle dediler: Eğer siz akrabamızı savunmazsanız rezil olacak. Bunun üzere (Resulullah için gerçeğini bilmediği için onlara güvenerek) Tu'meyi savunmak isteyince bu 105. Ayet ve sonrası (hem Yahudî'nin hakkını korumak hem Resulullah'ı böyle bir haksızlık yapmaktan kurtarmak üzere) nazil oldu.²⁸

Hatta hak koruma noktasında bazen Kur'an insanların hala tahayyül edemediği bir biçimde hassasiyet göstermektedir. Abese suresinin ilk on ayeti böyle bir hak ihlali üzere nazil oldu. Aslında bu Abdullah b. Umme Mektum olayında insanların örfüne göre bir hak ihlali da yoktur. Çünkü Hz. Peygamber onun yüksek sesle çağırması ve ısrarla "Ey Muhammed! Allah'ın sana öğrettiklerinden bana da öğret" demesinden biraz gerilmiş ve sadece yüz ifadeleri değişmiştir. Sözlü bir sataşma, azarlama veya İbn Umme Mektum'un hissedeceği fiilî bir durum asla vaki olmuş değildir. Sadece Resulullah'ın yüz ifadeleri değişmiştir ki, İbn Umme Mektum da bunu görmemiştir. Ama buna rağmen Kur'an kör, fakir, hamisiz biri olan İbn Umme Mektum'a karşı Hz. Peygamberin yüz hatlarının değişmesini bile tolere etmeyerek gündemine alması, bununla ilgili Abese suresinin ilk on ayetinin inmesi ve olayı hatırlatan "Abese" kelimesinin sureye isim olması İslam'ın insana verdiği değer ve insan haklarına gösterdiği önem açısından çok büyük ders ve mesajlar taşımaktadır.²⁹ İnsan haklarının çokça dile getirildiği günümüzde hala bu seviye yakalanmış değildir.

İşte Hz. Peygamberin haklar konusunda güçlü ve vurgulu beyanları, hayatında ortaya çıkan bu ve benzeri olaylar ve Kur'an'ın buna karşı tutumu, İslam'ın insan haklarına ve kişinin hakkaniyetli olmasına verdiği önemi göstermektedir. İnsan hakları konusunda İslam'ın gösterdiği bu yüksek duyarlılık bu güne kadar görülmuş bir şey değildir. Bu insanlık için haklar konusunda çok büyük bir hikmet dersini de vermektedir. Çok büyük zulümlerin ve insan hakları ihlallerinin yaşandığı günümüzde İslam'ın hak-hukuk konusunda gösterdiği bu titizlik ve yüksek duyarlılık gençler için oldukça önemli, ufuk açıcı ve heyecan vericidir. Güncel bir dille gençlere anlatıldığı takdirde haklar konusunda arayıp bulamadıkları çok zengin bir hak manzumesini İslam'da bulacaklardır.

C- Adalet

²⁸ Ebu Muhammed el-Hüseyn, el- Bağavî, b. Mes'ud, Me'alimu't-tenzil fi't-Tefsiri ve't-Te'vil, Beyrut: Darulfikr, 1405/1985, 2: 150-151.

²⁹ Rivayetin detayları için bkz. Muhammed b. Cerir b. Yezid, et- Taberi, Cami'u'l-beyan an te'vili ayi'l-Kur'an, Beyrut: Darulfikr, 1408/1988, 30: 50-52.

Adalet insanlığın -ister samimi olsun ister sahte olsun- asla vazgeçemediği evrensel insanî, ahlakî ve hukukî bir ilkedir. Adalet hayatın idamesi için su ve hava gibi bir zarurettir. Adaletin olmadığı yerde insanlık da olmaz; hayat da sağlıklı bir şekilde devam etmez. Adalet en büyük hikmet ve en büyük fazilettir. Adalet ancak sahici olan, erdemli olan, insanlık cevheri kaliteli olan yüksek şahsiyetler talip olup uygulayabilirler. Zulmü herkes yapabilir. Çünkü zulüm bayağı ve aşağı bir durumdur. Adaleti ise herkes yapamaz; ancak kamil, olgun, üstün karakterli ve insanlık cevheri/insanlık özü temiz olan, yüce bir ruh taşıyan ve yüksek bir fazilete sahip olan mümtaz şahsiyetler gerçekleştirebilirler. Yine o çok yüksek bir değer olduğu için ona ancak yüksek meziyetli kimseler talip olabilirler. Bunun için tarih boyunca adaleti bayraklaştıran şahsiyetler sayılı kimselerdir. Zira tüm toplumlarda yüksek meziyetli şahsiyetler hep azınlıkta kalmıştır.

Hikmetin önemli bir unsuru olan adaletin bunca öneminden ve değerinden dolayı Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber (s. a. v) üzerinde çok farklı üsluplarla durmakta ve önemini ve herkes için vazgeçilmezliğini çok güçlü ifadelerle vurgulamaktadırlar. Kur'an'ın şu çağrısı oldukça dikkat çekicidir: “Ey îman edenler, Allah için hakkı ayakta tutan (hakimler, insan)lar ve adaletle şahitlik eden (kimse)ler olun. Bir kavme olan kininiz, sizi adalet yapmamanıza sevk etmesin. Adalet yapın ki o, takvaya çok yakın olandır. Allah'tan korkun. Şüphesiz ki Allah ne yaparsanız hakkiyle haberdârdır.”³⁰ Şu ayet de İslam'ın adaletle evrensel bir hüküm olarak baktığını ve kimseye tahsis edilemeyeceğini ifade etmektedir: “Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”³¹ Ayet Müslümanlara insanlar arasında -kimler olurlarsa olsunlar- adaletle hükmetmeyi emretmektedir. Ayetin amir olduğu hususun diğer bir ifadesi şudur: İnsanların ırkına, rengine, dinine, malına ve statüsüne bakılmaksızın behemehal adaletle hükmetmek gerekir. Zira herkes eşit ölçüde adaletle muhtaçtır ve adalet toplumsal hayatta herkes için bir zarurettir. Adaletin böylesine bir hayat zarureti olduğunu göstermek için Hz. Peygamber (s. a. v) Allah'ın (yarattığı özel) gölgesinden başka gölgenin olmadığı Kıyamet gününde o özel gölgede ağırlayacağı yedi sınıftan birisinin adaletle hükmeden devlet reisi olduğunu ifade etmektedir.³²

Herhangi bir idarî ve siyasî sistemde adaletle bu kadar güçlü vurgular yapılması oldukça heyecan ve umut vericidir. Özellikle gençlerde güzel umutların yeşermesine ve geleceğe umutla ve azimle bakmasına vesile olacaktır. Adalet konusunda gösterilecek böylesine bir titizlik ve duyarlılık her şeyden önce insana verilen değer için açık bir ispatıdır. İnsana verilen değer herkese umut ve moral kazandırmaktadır. Bu insanî tavır toplumun gelişmesine ve istikamet bulmasına, zulüm, fitne, fesat ve haksızlık gibi kötülüklerin bertaraf olmasına çok katkılar sağlayacaktır. Bu açıdan insanın sahip olabileceği en önemli hikmet, adalet vasfıdır.

D- Merhamet

Hz. Peygamber'in insanlığa öğrettiği en önemli, en faydalı ve en anlamlı hikmet derslerinden biri merhamettir. İnsanlık haysiyetine yaraşan da insanların kendi aralarında merhametle birbirlerine davranmalarıdır. Merhametin olmadığı yerde insanlık da olmaz. Özellikle modern zamanlarda kasvetin, kaba tavrın, kibirli davranışların, acımasız hareketlerin normal davranış haline geldiği ve olumsuz tutumların kültürel tavır biçimini aldığı günümüzde merhametin ne kadar hikmetli bir tavır olduğu daha da iyi anlaşılmaktadır. Merhamet sayesinde insanlar arasında güven ve dayanışma gelişir. Merhamet sayesinde yardımlaşma toplumda yayılır. Merhamet sayesinde toplumda oluşan büyük yaralar tedavi edilir. Merhamet sayesinde büyüklerden küçüklere, güçlülerden zayıflara, zenginlerden fakirlere, iktidar sahiplerinden yetkisiz ve etkisizlere, alimlerden cahillere, yönetenlerden yönetilenlere, sağlıklı olanlardan hastalara ve diğer yardıma muhtaç herkese iyilik, yardım, destek ve hayır akar. Merhamet sayesinde insanlar taşıyamayacağı yükleri taşıma imkan ve fırsatını bulurlar.

³⁰ Maide: 8.

³¹ Nisa: 58.

³² Tirmizî, es-Sünen, Züht/53.

Sosyal bünyenin ve toplumsal yapının güçlenmesinde merhametin sahip olduğu bu önemli konumundan ötürü Hz. Peygamber (s. a v.) farklı beyanlarında farklı üsluplarla merhametli olmayı vurgulu bir şekilde teşvik etmektedir: “Merhamet edenlere Rahman (Teala) da merhamet eder. Yerdekilere merhamet edin ki, sema ehli da size merhamet etsin...”³³ Diğer bir hadiste: “Merhamet edin size de merhamet edilecektir. Af edin siz de af edileceksiniz.”³⁴ Hz. Peygamberin beyanı umuma yöneliktir. Herkesin bundan ders alması gerekir. Zira merhamete muhtaç olmayan hiç kimse yoktur; herkes bir şekilde hem Allah’ın merhametine hem de insanların merhametine muhtaçtır. 400 defa büyütüldükten sonra ancak görülebilen bir mikroba karşı yenik düşen ve kendisini savunamayacak kadar zayıf ve çaresiz olan insan, gücü ve imkanı ne olursa olsun Allah’ın mutlak merhametine muhtaçtır. Ayrıca çoğu zaman güçlü kimseler de başkasının merhamet ve yardımına çokça muhtaç olurlar. Bütün bunlar göz önüne alındığında merhametin sağlıklı ve güvenli toplumsal hayatın ve aile hayatının devamı için mutlak zaruret olduğu ve aynı zamanda en büyük hikmet olduğu anlaşılmaktadır. Bu hikmetin/merhametin toplumda güç merkezleri olan siyasiler, zenginler, idareciler, bürokratlar, yargıçlar, eğitimciler, sağlık personelleri ve özellikle gençler arasında yayılması, hayatın alışkanlığı haline gelmesi ciddi bir zorunludur. Özellikle merhametin gittikçe azalıp toplumdan çekildiği modern zamanlarda toplumun farklı kesimlerinin bir merhamet eğitiminden geçmesi acil bir ihtiyaç olarak görülmektedir. Merhametin pratik uygulamalarını bize gösteren şu hadis-i şerif sadece gençlere değil; bütün insanlara çok hikmetli bir merhamet dersini vermektedir: Ubade b. es-Samit Hz. Peygamber’in şunları buyurduğunu rivayet eder: “Size yapıyı (insanî) şereflendiren ve dereceleri yükselten hususları anlatayım mı? Evet dediler. O da Size karşı cahillik yapana katlanmak, size zulüm edeni af etmek, size bir şey vermeyene bir şeyler vermek ve sizinle ilişki koparanla ilişki kurmak.”³⁵ İşte bu hadiste ifade edilen hususlar nebevî hikmetin bir parçası olan merhametin pratik uygulamalarıdır. Bu nebevî hikmet toplumun farklı kesimleri ve özellikle gençleri tarafından uygulandığı takdirde toplumsal yapının rengi, seyri ve özü değişecek. Modern dönemde bu nebevî beyanda yer alan ilkelerin tamamı nerde ise tamamen ihmal edilmiş ve unutulmuş değerlerdir. Bunlar toplum hayatına zindelik katan, adeta ona hayat ve enerji veren hayat damarları hükmünde olan değerlerdir. Zaten bunların hikmetli oluşu da bundan kaynaklanmaktadır. Hadisi şerifte ifade edilen hususların tamamı günlük hayatın akışı içerisinde sıkça karşılaşılan hususlardır.

Sonuç

Hikmet hem ilahî, hem felsefî, hem irfanî ve hem de ahlakî boyutuyla insanlığın ortak değeridir. Onun için insanlar hep hikmetin arkasında koşmuşlar ve hikmeti elde etmek için çok büyük çabalar ve ciddi emekler harcamışlardır. Bu öneminden ötürü ‘hikmet’ nebevî ifade ile insanlığın yitik değeridir. Onu bulmak için emek harcamak ve elde etmek için gayret göstermek gerekir. Hikmetin sahip olduğu engin değerinden ve önemli rolünden ötürü Peygamberlerin bir vazifesi hikmet öğretmek olmuştur. Bu nebevî hikmet; insanlığın akıl, düşünce, ahlak, siyaset, idare, ticaret, sanat, ailevî ve sosyal ilişkiler alanlarında uygulama sahası bulan bir hikmettir. Dolayısıyla bu hikmetin pratik hayatta tezahür eden farklı unsurları ve değişik somut alanları vardır. Bu nebevî hikmet tüm ilahî merziyyata, insanî erdemlere, ahlakî güzelliklere ve yerli yerinde olan tüm faziletli ilke ve prensiplere sahip olmayı içeren ve onları uygulamayı hedef edinen bir hikmettir. Onun için Hz. İbrahim’in dualarından birisi Allah’tan kendisine hikmeti bağışlama talebidir. (Şuara: 83) Özellikle bireysel, ailevî ve toplumsal hayatın farklı katmanları, değişik ilişkileri ve muhtelif tezahürleri içinde çokça ortaya çıkan olayların, olguların, davranışların, ilişkilerin, işler ve işlemlerin düzene sokulması hususunda etkin role sahip olan güzel ahlak, adalet, merhamet ve hakkaniyet toplum hayatının düzene sokulması konusunda farklı birer yere sahiptirler.

³³ Ahmed b. Muhammed, İbnu Hanbel, el- Müsned, tahk. Ahmet Muhammed Şakir, Kahire: Darulhadis, 1416/1995, 6: 47.

³⁴ Ebu bekir Ahmed b. el-Hüseyn, el-Beyhaki, Şuabu’l-İman, tahk. Abdulali Abdulhamit Hamit, er-Riyad: Mektebeturruşt, 1423/2003. 13: 401.

³⁵ El-Münzirî, et-Terğib ve’t-Terhib, 3: 419.

Peygambere gelen bu ilahî hikmet hayatın tüm alanlarını, hatta tüm evreni bir yönüyle sarmaktadır. Hayatın anlam ve insanlığın da değer kazanmasında hikmetin bu dallarının her biri özellikle genç kuşaklara farklı bir heyecan, derin bir insanî ufuk ve güçlü bir insanî kavrayış kazandırmaktadır. Tüm insanî değerlerin çok yara aldığı ve bir kısmının da gittikçe ölmeye ve yok olmaya yüz tuttuğu günümüzde bu değerlerin ihyasına çokça ihtiyaç vardır. Genç kuşaklar Hz. Peygamberin saf hikmet pınarından fışkıran hikmetin bu dallarını anlamaları, kavramaları ve sahip çıkmaları gerekir. O taktirde gençler intihara doğru koşar adımlarla giden bu hayatın akışını değiştirebilir.

Gençlerin şunun farkında olmaları gerekir: Hz. Peygamberin getirmiş olduğu bu ilahî hikmet, hayatın her alanını çepeçevre sarmakta ve hayatı anlamlı kılabilmenin, insana yarışır bir şekilde yaşamının, hak ettiği değeri vermenin ve tüm haklarının korunmasının imkan ve usullerini öğretmektedir. Bunun yanı sıra tüm gayri ahlakî ilke ve davranışlarla, ahlak ve nizamı, emniyet ve asayiş bozan kişi ve kurumlarla da aktif bir şekilde mücadele etmenin imkan ve yollarını da öğretmektedir. İnsanların ve özellikle de Müslümanların henüz değerini ve ıslah edici rolünü keşfedemediği *emri bil maruf ve nehyi anil münker* gibi önemli bir hikmet ilkesi, bu güzelliklerin toplum tabanına yayılmasının ve tüm gayri ahlakî kötülük ve çirkinliklerin toplumdan sökülüp atılmasının en büyük teminatıdır.

KAYNAKÇA

- Bağavî Ebu Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud. Me'alimu't-tenzil fi't-Tefsiri ve't-Te'vil, Beyrut: Darulfikr, 1405/1985.
- Beyhakî Ebubekir Ahmet b. Hüseyin. Şuabu'l – İman, tahk. Abdulali Abdulhamid Hâmid, Riyad: Mektebeturruşd, 1423/2003, elektronik el-mektebetuşşamile.
- Cürcanî Seyit Şerif Muhammed Ali. et-Ta'rifat, elektronik eş-Şamile.
- Ebussuut Muhammed b. Muhammed el-İmadî. İrşadu'l-Akli's-Selim İla Mezaye'l-Kur'ani'l-Kerim, Beyrut: Daru İhyai't-Tirasi'l-Arabî, trz.
- Heysemî Nureddin Ali b. Ebubekr. Mecme'u'z-zevaid ve menbe'u'l-fevaid, Beyrut: Müessetulmearif, 1406/1986.
- İbnu Aşur Muhammed et- Tahir. Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir, Tunus: ed-Daru't-Tunusiyye, 1984.
- İbnu Ebi Hatim Muhammed b. İdris et-Temimî. et-Tefsiru'l- me'sur, müracaat Ahmed Fethi Hicazî, Beyrut: Darulkutubililmiye, 1427/2006.
- İbnu Hanbel Ahmed b. Muhammed. el- Müsned, tahk. Ahmet Muhammed Şakir, Kahire: Darulhadis, 1416/1995, elektronik el-Mektebetuşşamile.
- Kurtubî Cemaleddin Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an, Beyrut: Daruihyaittirasilarabî, 1405/1985.
- Malik b. Enes. el-Muvatta, tahk. Muhammed el-İskenderanî ve Ahmed İbrahim Zahve, Beyrut: Darulkitabilarabî, 1428/2007.
- Maturidî Ebu Mensur Muhammed b. Muhammedi. Te'vilatu'l- Kur'an, tahk. Ahmed Vanlıoğlu, İstanbul: Darulmizan, 2005.
- Maverdî Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. en-Nüket ve'l-Uyun, ta'lik Esseyyit b. Abdilmaksud, er-Riyad: Mektebetulmüeyyed, 1412/1992.
- Mekki b. Ebi Talib Muhammed b Ali. İlmu'l- Kulub, tahk. Abdulkadir Ahmed Ata, Kahire: 1384/1964.

Münzirî Muhammed Zekiyuddin Abdulazim. **et-Terğib ve't-Terhib**, tahk., Mustafa Muhammed Ammara, Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, trz.

Taberi Muhammed b. Cerir b. Yezid. Cami'u'l-beyan an te'vili ayi'l-Kur'an, Darulfikr, Beyrut: 1408/1988.

TDVİA. İlhan Kutluer, Hikmet maddesi, İstanbul 1998.

Tehanevî Muhammet Ali. Keşşafu ıstılahati'l-funun, Kahraman yay. İstanbul: 1984.

Tirmizî Muhammed b. İsa. es-Sünen, tahk. İbrahim Atve Avad, Daru'd-Dave, İstanbul: 1413.

MODERNİTE KISKACINDA DİNİ DEĞERLERİN KORUNMASI VE EĞİTİMİ

Adem POLAT

Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi, Doktora Öğrencisi

a.adempolat@hotmail.com

Giriş

Değer, sözlükte: “Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet, üstün nitelik, meziyet, üstün, yararlı nitelikleri olan kimse, kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey, bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü” şeklinde tanımlanmıştır.¹ Değer kavramı, ekonomik, estetik, etik ve felsefi temel kavramlardan biridir.² Birey ve toplumlar içkin, aşkın ve normatif değerleriyle var olurlar.³ Her toplumun kendine özgü değer yargıları vardır.

Birey ve toplumların birbirlerini etkileyebilme özellikleri sosyolojik bir gerçekliktir. Tarih boyunca özellikle ilim, fen ve teknikte güçlü olan toplumlar kendilerine göre daha zayıf olan toplumları gerek fiziki anlamda gerekse kültürel anlamda etkisi altına almışlardır. Asırlar ve dolayısıyla aktörler değişse de, bu etki altına alma hiç değişmemiştir. Bu etkileyişin en temel ayırt edici noktasını, güçlü olan toplumların sahip oldukları değer yargıları belirlemiştir.

Yaşadığımız asrı şekillendiren ana düşünce ve inançların kökeni eski zamanlara dayansa da, özellikle Batı’da yaşanan gelişmeler, sadece Batı ile sınırlı kalmamış tüm dünyayı etkilemiştir. Bu süreçten etkilenmemiş toplum yok denecek kadar azdır. İletişim çağı diye tanımlanan asrımızda dünyanın bir köşesinde gerçekleşen olaylar anlık bir şekilde öbür köşesinde karşılık bulmaktadır. Bu hız, aynı zamanda kültürel etkileşimde de kendisini hissettirmiş ve aynileşme, benzeşme doruk noktalara taşınmıştır.

Seküler anlayışın uzantıları olarak ortaya çıkan kapitalist ve komünist ideolojilerin de etkisiyle maddî bakış açısı, ilahî olanı yok saymış, devre dışı bırakmış, dünyaya ve fiziksel olana odaklanmıştır. Bu bağlamda değerler türetmiş ve bu değerler doğrultusunda dünyayı dizayn etme yarışına girmiştir. Bu aksiyona en çok da kendi değerleriyle var olma mücadelesi gösteren İslam toplumları tepki vermişlerdir. Ancak zamanla Müslümanlar da seküler kavram ve değerlerin etkisiyle kavramsal problemlerden ve değer buhranlarından kurtulamamışlardır. Bu çalışmada, İslamî kimliğe sahip birey ve toplumların, Batı’da ihdas edilmiş olan seküler kavram ve değerlerin etkisinden kurtularak, ilahi kaynakların ışığında öz değerlerinin öne çıkarılması ve bu temel değerlerin eğitimine dair yaklaşımlar vurgulanmaktadır.

1. Tarihi Süreç

Coğrafi keşifler, sanayi devrimi, bilimsel gelişmeler, teknolojik yenilikler, fikir ve düşünce alanındaki sancılı sürecin sonucunda oluşan ideolojik yaklaşımlar neticesinde Batı, kendine has, kendini merkeze koyan bir özel alan kurgulamıştır. Dolayısıyla bu anlayış, kendine özgü felsefesini, araştırma yöntem ve metotlarını, değerlerini ve kendi kavramlarını, ekonomilerini, dil ve iletişim ağını oluşturmuştur. Coğrafi keşifleri yaparken aynı zamanda sömürü düzenini nasıl devam ettireceğini de keşfetmiş ve bunun hegemonik temellerini de atarak, sadece silahla ve fiziki güçle bu hegemonyanın devam ettirilemeyeceğini anlamıştı.

¹ www.tdk.gov.tr Erişim Tarihi:15.10.2019

² Recep Kaymakcan; Meydan, Hasan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi* (İstanbul: DEM Yayınları, Şubat 2016), 2. Basım, 24.

³ Hilmi Ziya Ülken, *Eğitim Felsefesi*, (İstanbul: Doğubatı Yayınları, Ocak 2013) 3. Baskı, 298.

Batı dünyası, ürettiği kavramları ihraç edip, bu kavramlar vasıtasıyla tahakküm kurduğu coğrafyaların zihin kodlarıyla oynamıştır. Bununla egemenlik kurmayı planladığı toplumların dil, din, sosyal ve beşeri değerlerini başkalaştırmayı hedeflemiştir. Medeniyet tasavvurundan, öz değerlerinden koparılmayan toplumların, dışarıdan yönetilme karşısında daha fazla direnç gösterdikleri bilinen bir gerçektir. Seküler anlayış, bu sebeple asimetrik bir takım yöntemlerle psikolojik, sosyolojik ve felsefî birçok kavramı bu sömürü anlayışına entegre ederek hedefindeki toplumlara pazarlamıştır.

Diğer taraftan birçok açıdan geride kalmış toplumların idarecileri, ilim adamları, düşünürleri ve ilgili kurumları, ülkelerinin geriye gidişini durdurabilmek için arayışlar içerisine girmişlerdir. Teknolojik ve ekonomik açıdan gelişen Batı'nın bu hızlı ilerleyişinin sebeplerini öğrenme ve aynı yöntemle çağa ayak uydurma düşüncesi, söz konusu toplumların ana gündem maddesi olmuştur. Batı hayranlığı neticesinde ona dair her şeyin iyi gibi algılanması, ilerlemeye kaynaklık eden unsurların yanında, kendi toplumlarının öz fikir ve düşünce dünyalarını bozacak birçok ithal kavramın da bünyelerine girmesine sebep olmuştur. Batı'da üretilmiş kavramları ithal etmeyi ve bu kavramların nüfuzuyla ilerleyeceklerini ve çağdaşlaşacaklarını düşündüler. Ancak günün sonunda, Batı'da ihdas edilen birçok felsefî düşünce ekolleri ve kavramsal anlayışların, aslında bu toplumların otantik ve hormonsuz değer yargılarını, ideal yaşam felsefesini erittiği, başkalaştırarak yozlaştırdığı ve dolayısıyla medeniyet tasavvuruna zarar verdiği görüldü.

Hâlbuki etkiye tepki dolayısıyla neş'et eden bu kavramlar, öncelikle Batı dünyasında önemli boyutlarda bir anlam erozyonuna uğradı. Kavramlar seküler anlayışlara evrildi. Seküler mantalite kendi sanal değerlerini üretirken, birey ve toplumların sadece fizik boyutunu ele almış, metafizikle olan bağınyı yok saymıştır. Bu doğal olmayan sentez, mutluluk, huzur, sevgi, adalet ve merhamet gibi en temel kavramların gitgide nüfuz alanını daraltmıştır.

Batı'da yaşanan haksızlıklara ve hukuksuzluklara karşı yürütülen mücadele sonucunda adalet, hak, hukuk gibi insanî düşüncelerden yola çıkarak oluşan anlayış ve düşünceler, tepkisel bir süreçle hızını alamamış ve çok uç noktalara vardırılarak zamanla çok başka anlam kaymalarına uğramıştır. Kimi zaman tamamen genel bir anlama, bazen çok sınırlı bir durumun tasvirine dönüşmüş, kimi zaman da tam zıt bir anlamı ihtiva eder bir tanıma dönüşmüştür.

Batı toplumlarında özellikle son dönemlerde evrensel nitelikte vicdan öne çıkarılmaya çalışılmıştır. Vicdan daha ziyade akılla bütünleştirilmiş olduğundan, bir din perspektifini yansıttığını söylemek imkânsızdır.⁴ Din'in hedeflediği insan ve toplum profilinden uzak, yalıtılmış bir değer olarak değerler eğitimi, ahlak eğitimi ve karakter eğitimi ihdas edilmeye çalışıldı. Aslından tam olarak din eğitimi denilememesinin de bir sonucu olarak din kültürünü öne çıkaran bir anlayışın geliştiğini, seküler düşüncenin kısılcığında etkisizleştirildiğini söylemek mümkündür. Manevî dünyaya değinmeyen, salt bilgi endeksli, oldukça mesafeli bir eğitim metodu olarak bireyin ve toplumların dünyasını imar etme iddiasından oldukça uzaktır.

2. Modernite'nin “Değer” İhracı

Modern düzlemde üretilen ve sonrasında başkalaşan değerler ve yeni üretilen anlayışlar, her ne kadar Batı'da ortaya çıksa da, daha sonra tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Diğer toplumlar gibi, yüzyıllarca en temel insani ve dini kavramlarla hayatını şekillendirmiş Müslümanlar da, bu modern kavramların tasallutundan kutulamamışlardır. Bu sebeple modern kavramlarla geleneksel kavramların arasında bir anlam kargaşası ve çelişkisine muhatap olmuşlardır.

Batı'da dinî alanda yaşanan acı tecrübeler üzerine temellenen kavramların, Müslümanların inanç değerleriyle birebir uyuşması mümkün değildir. Bunun en temel sebeplerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

⁴ Vicdanla ilgili görüş ve tanımlamalar için bkz. Alexis Bertrand, çev. Salih Zeki, *Ahlak Felsefesi*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2001) 2. Baskı, 21-33.

a) Öncelikle, Batı'da yaşanan ve Müslüman dünyanın yaşadığı tarihi gerçeklik aynı olmamıştır. Batı'da kilise merkezli yapılan zulüm, işkence ve haksızlıklar karşısında halk isyan etmiş ve sosyal patlama neticesinde köklü değişimler yaşanmıştır. Yapılan bu zulmün, Kilisenin inanç merkezli yaklaşımından kaynaklanması, doğrudan doğruya kilisenin sorgulanması ve sonraları genel olarak “Din”in ve Din’e ait olanın bertaraf edilmesi sonucunu doğurmuştur. Fakat İslam toplumlarında yaşanan krizler, din merkezli olmamıştır. Tarihte İslam toplumları bünyesinde gerçekleşen tüm ekonomik, siyasal, sosyal krizler, nihai olarak dinin öz gerçekliğinden uzaklaşmanın sonucunda gerçekleşmiştir. Yaşanan buhranların ve gerilemenin sebebinin Dinin üzerine yıkma teşebbüsleri ise akim kalmış, dinin ve din kurumlarının aleyhine uygulamaya sokulan planlardan çok kısa bir zamanda bizzat uygulayıcıları tarafından vazgeçilmiştir.

b) Dünyevî anlayışların ve ideolojilerin temel çıkış noktaları ve vardıkları hedef dünya ve fiziki olanlarla sınırlıdır. Buna karşın dinin temel çıkış ve varış noktası uhrevîdir. Dinî olan mefkûre, temel değerlere sahip olmanın ana gayesini insanı kemale erdirmek ve bunun neticesi olarak her şeyin sahibi olan yaratıcının sevgisine ve rızasına ulaşmak şeklinde belirlemiştir. Tamamen salt dünyaya odaklanmış, tüm paradigmasını dünyaya ve fizik âlemine bağlamış olan zihniyetin, aşkın olan değerleri anlamlandırması, derinliğine vakıf olması söz konusu değildir. Çünkü gerektiğinde bu aşkın düşünce, dünyadan ve dünyalıklardan tereddüt etmeden vazgeçebilme yetisine sahip olmayı temel ilke ve prensipleri olarak belirleyerek ve bunu inanç sahiplerine öğütlemiştir.

c) Hristiyanlık anlayışındaki ruhbanlık ve diğer birçok dinlerin, din adamlarına ve idarecilere has belirlediği izole ve ulaşılamayan hayat anlayışı, İslam için geçerli değildir. Başta Hz. Peygamber olmak üzere, dört halife ve sonrasında yaşayan birçok devlet adamı, din ve ilim adamları halkın içerisinde yaşamışlar, halkla aynı acıları çekmişler ve ortak hayat anlayışını temsil etmişlerdir.

d) Kavramların oluşması ve anlam bulması, öncesinde yaşanan olaylara ve tecrübelerle dayanır. Dolayısıyla her kavramın özel bir tarihi derinliği söz konusudur. Zamanla farklı görüş ve düşüncelerden etkilenerken ya da harmanlanarak anlam kaymasına veya anlam kaybına uğrayabilirler. Bu bağlamda kendine has bir anlam derinliği olan, temel gaye ve hedefleri belirlenmiş bir kavramı, anlam bütünlüğünden, coğrafyasından, hedefinden soyutlayarak ithal yöntemle bambaşka bir konuya, alana ve coğrafyaya uygulamak ne kadar sağlıklıdır? Hatta bu eksik ve hatalı metodolojik yaklaşım, dinlerin kendi içerisindeki kavramlar için dahi geçerlidir. Asrımızda bu yanlış bakış açısından hareketle, birçok kavramın, temel çıkış tezinden ve bağlamından kopararak kullanıldığı bilinmektedir. Bu kavramsal kargaşa bireyler ve toplumlar arası iletişimin de sağlıklı ortamda oluşmasını ve yürümesini engelleyen en temel unsurlardan birisidir.

e) Batı toplumlarında değer, ahlak, şahsiyet oluşumu aklın kontrolüne bırakılmış ve dinden soyutlanmıştır. Buna mukabil İslam anlayışında ahlak ve değer dinden koparılamaz. Varlığın ve değer en aşkın boyutunu temsil eden Allah anlayışı ile filozofların akıl ölçeğinde tanımladıkları tanrı anlayışı birbiriyle eşleştirilemez.⁵ Değer ve ahlak Dinin hem gayesi, hem ilkesi hem de oluşturmaya çalıştığı Müslüman şahsiyetin en asli vasıflarıdır. Ahlaksız ve değerlerinden kopuk bir Müslüman düşünümlemeyeceği gibi, İslam dışı bir ahlak da tasavvur edilmez. Müslüman bizatihi iyi insandır.

3. İslam Toplumlarında Değerler Konusunda Yeni Yaklaşımlar

İslam'ın değer yargılarına göre farklı din mensuplarının bu farklılığı, bir arada yaşama tecrübesine engel teşkil etmemektedir. İslam, farklı dine inanan kimselerin bu tercihlerine müdahaleye izin vermemektedir. Yaşam biçimlerine, ibadetlerine müdahale etmediği gibi onların kutsallarına da küfretmeyi yasaklamaktadır. Kur'an'ın birçok ayetinde farklı dine inanan kimselerle ilişkilerden bahsedilmektedir.⁶

Çoğulcu toplum modelini hicretten hemen sonra Medine toplumunda görmek mümkündür. Medine'de yaşayan Yahudi kabilelerle Hz. Peygamber ve sahabelerin nasıl ilişki kurdukları,

⁵ Şakir Gözütok, *İslam Medeniyetinde Eğitim Felsefesi*, (İstanbul: Ensar Yayınları, Şubat 2019) 1. Basım, 68.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mümtahine, 60/8, En'am, 6/108, Rûm, 30/22, Hucurât 49/13, Kehf, 18/29, Kâfirûn, 109/6, Bakara, 2/256,

aralarında yaptıkları anlaşmalar ve yapılan görüşmeler tarihi kaynaklar vasıtasıyla bilinmektedir. Medine’de bir arada yaşayan farklı inanç mensuplarına karşı Hz. Peygamber açıkça düşmanlık yapmadıkları müddetçe müsamahalı bir anlayış ortaya koymuştur. Onlarla güzel ilişkiler kurmayı hedeflemiştir. İnsana sırf insan olduğu için değer vermeyi öncelemiş ve muhatapların kutsallarına saldırmayı yasaklamıştır. İnsanî temel değerlere vurgu yaparak, canı, malı, ırzı, dini ve aklı dokunulmaz kabul etmiştir.

İslam Medeniyetinde çoklu yaşam anlayışında farklı din mensupları tercih ettikleri şekilde yaşamalarına izin verilmiş, kendi inançları doğrultusunda serbest bırakılmışlar ve dinî yaşantıya dair müdahale konusunda isyan ettikleri görülmemiştir.⁷ Endülüs’te Müslümanların yaklaşık sekiz asır süren hâkimiyetinde ortaya konan çoklu yaşam modeliyle Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler dinî ve kültürel anlamda anlaşmışlar ve birlikte yaşamışlardır.⁸ Osmanlılar döneminde çoklu toplum modeline en uygun örnek olarak Ermeniler gösterilebilir. Osmanlı’da Ermeniler için oldukça geniş haklar verilmiş, kendi inançları doğrultusunda yaşamaları, ibadethanelerinde özgürce ibadet etmeleri garanti altına alınmıştır. Yüzyıllar boyunca başta İstanbul olmak üzere birçok vilayette yaşamış ve inançlarından dolayı hiçbir baskıya maruz kalmamışlardır.⁹

İslam’ın varlığa, insana, dünyaya ve kâinata bakışının doğru okunması ve anlaşılması, asrımızda İslam toplumlarının çözmesi gereken önemli bir problem alanıdır. Doğru anlaşılabilmesi, doğru bir şekilde anlatılabilmesinin zeminini oluşturacaktır. Günümüzde İslam’ın hayat iklimini yansıtan ve çağımızdaki kavram kargaşasına, insanî krizlere, ahlakî bunalımlara çözüm sunacak olan prensiplerinin tam ve doğru anlatılamamasının yanında bir de yanlış tanıtımı gibi bir durumla karşı karşıyadır.

Bir takım taşeron örgütlerin, vekâlet şebekelerinin İslam adına insanî trajedilere sebep olmaları, Müslüman toplumların İslam’ın temel ahlakî ilkelerini temsil noktasında yetersiz kalmaları, bazı Müslüman yönetimlerin dünyevî çıkarları önceleyerek sömürü usulleriyle hareket etmeleri, din aleyhine çalışan gizli teşkilatların ellerindeki güçlü iletişim ağlarıyla dezenformasyon üretmeleri, güçlü devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda Müslüman toplumların yaşadığı coğrafyalarda her zaman kaos ortamını arzu etmeleri, Müslümanların öz değer ve ahlak anlayışlarını dünyaya tanıttak güçlü medyaya, iletişim araçlarına ve donanımlı çalışmalara sahip olmayışları gibi pek çok sebeple İslam’ın insanlığın kurtuluşuna umut olacak değerleri anlaşılammakta ve dünya bu hakikatlerden mahrum kalmaktadır.

Günümüzde iletişim ve ulaşım yollarının kolaylaşması sebebiyle toplumlar homojenliğini yitirmeye başlamış ve çoğulcu toplum modelleri türemiştir. Farklı din ve mezhebe mensup bireylerin birlikte yaşadığı, çocuklarının aynı okul ve sınıflarda okuduğu, aynı işyerlerinde farklı inanç mensuplarının çalıştığı toplumlar çoğalmıştır. Bu gerçekten hareketle İslam dünyasında farklı din ve inanç kurallarının daha iyi bilinmesine ihtiyaç vardır. Bununla birlikte diğer dine inanan kimselerin ideolojik yaklaşımlarına karşı birikimli olunmalıdır. Bunun için en öncelikli ve temel adım, kendi inanç değerlerini iyi öğrenmekten ve özümsemekten geçmektedir. Kendi inanç, kültür ve medeniyet kodlarının bilinmesi bu açıdan oldukça önemlidir.

Sonuç ve Öneriler

Her dönem ve devirde yaşayan birey ve toplumlar siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda birbirlerinden etkilenerek tarih sahnesinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Doğal olarak güçlü toplumlar daha etkin oldukları bu süreçte karşı toplumları etkisi altına almaya çalışmışlardır.

⁷ İslam Medeniyetinde çoklu yaşam pratikleri bağlamında Gayr-ı Müslimler hakkında bkz. İbrahim Sarıçam; Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Ankara: TDV Yayınları, Mayıs 2017), 10. Baskı, 98-103.

⁸ Medine’de Asr-ı Saadet devrinde çoklu yaşam pratikleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Atçeken, *“İslâm Tarihinde Bir Arada Yaşama Tecrübesi (Asr-ı Saâdet Ve Endülüs Örneği)”*, İstem (Konya: 2009), 14: 41-59.

⁹ Geniş bilgi için bkz. Nebi Gümüş, *“Osmanlı’da Birlikte Yaşama Tecrübesi: Ermeniler Örneği”*, Milet Ve Nihal (İstanbul: Mayıs-Ağustos 2009), 6(2): 165-198.

Özellikle son birkaç asırda Batı’da yaşanan gelişmelere paralel olarak dünya çapında ciddi değişimler olmuştur.

15 ve 16. Yüzyıllardan sonra gitgide hızlanan Batı’daki gelişmelerden Müslümanlar ciddi bir biçimde etkilenmiştir. Batı’da seküler anlayışın ürettiği değerler hızla İslam toplumlarında karşılık bulmuş ve kendi inanç ve kültürel değerleriyle bir kavram çatışması ve anlam kargaşası hâkim olmuştur. Müslümanlar çeşitli iletişim kanallarının da etkisiyle hızla madde karşısında savrulma sürecine girmişlerdir. Batı, evrensel insanî değerlerden çok, kendi kurguladığı dünyaya hizmet eden kavramları öne çıkarmış ve diğer milletleri kontrolünde tutma eğilimi içerisinde olmuştur.

Müslümanlar, bu ithal değer yargıları ve kavramların yıkıcı etkisinden ancak kendi öz inanç, kültür ve medeniyet değerleri vasıtasıyla kurtulabilir ve çağın hızına bu yöntemle yetişebilir. Dünyaya adalet, merhamet, müsamaha, mutluluk, sevgi, huzur gibi ahlaki prensipleri egemen kılmak, ilahî değerlere göre bir toplum oluşturmak, beşerî bir takım yöntem ve teknikleri yerli yerinde kullanmak ve bilimsel alanda doğru planlamalar yaparak güçlü olmakla mümkündür. Ayrıca Değerler eğitimi konusunda toplumun farklı kesimlerine hem formal hem de informal yöntemlerle eğitimler verilmelidir. İnsanlık âlemine huzuru ve mutluluğu sunacak olan öz değerlerin ışığında, nitelikli ve özgün eserler yapılmalıdır. İlmi prensipler tekrar gözden geçirilmeli, evrensel çalışmalar dikkatle takip edilmeli, bilimsel gelişmelerin hızına ayak uydurmak için topyekûn bir mücadele verilmelidir.

Müslümanların modern dünyada benliklerini koruması ve öz değerlerine sahip çıkabilmesi için Kur’ânî ve nebevî bakış açısına sahip olmaları gerekir. Kendi değerleriyle ayakta kalabilme, öz benliklerini koruma ve yaşam pratiklerinde etkin hale getirme konusunda yeni paradigmlar geliştirmelidirler. Bu bağlamda İslam dünyasında üretilen teolojik çalışmalar ve uygulamalar, İslam’ın ve Kur’ân’ın değer kavramlarını başta kendinden, kendi dilinden anlamaya çalışmalı ve özgün bir kavram dünyası kurgulamalıdır.¹⁰

İslam dünyası, Batı’nın merkeze oturttuğu “madde”yi nasıl anlamlandırdığını, temel kaynaklarından yola çıkarak netleştirmelidir. Madde’nin karşısında nasıl vakur bir duruş sergileneceğinin yol ve yöntemlerini teorik ve pratik açıdan ele almalıdır. Klasik kaynakların sunduğu bilgi ve deneyimleri asrımızın uygun yöntemleriyle tekrar incelemeli ve yeni bir anlayış ve dil ortaya koymalıdır. Kur’ân’ın ve sünnetin sunduğu dünya perspektifi yeniden değerlendirilmeli ve çağın ihtiyaçlarına ve anlam arayışlarına cevap verebilecek boyutu keşfedilmelidir.

Değişim ve dönüşümün, yeniliği takip edecek asıl dinamizmin eğitimden başladığı ve şekillendiği gerçeğinden yola çıkarak özellikle eğitim alanında değerlerin öğretilmesi, anlam içeriklerinin sunulması, özümsemesi ve yaşam pratiklerine dönüştürülmesi gerekmektedir.

1. Batı toplumlarında uygulanmaya çalışılan Değerler Eğitimi, Karakter Eğitimi, Ahlak Eğitimi gibi eğitim anlayışlarından istifade edilmeli ve bununla birlikte yeni anlayışla ders içerikleri, hedefleri, ilke ve yöntemlerinin İslam inanç ilke ve prensipleriyle şekillenmesi gereklidir.

2. Dünyadaki gelişmelere eş güdümlü bir şekilde Değerler eğitimi, müfredatı, yöntemleri, yaklaşımlar, sorunlar ve çözüm önerileri farklı yönleriyle ele alınmalıdır.¹¹

3. Kültürel emperyalizmin, Kültürel asimilasyonun¹² etkisinde anlam kaymasına uğrayan değerlerin öz anlamlarına tekrar döndürülmesi ve değer ve kavramların temel anlamları, tarihi süreçleri, karşılıkları, hangi ideolojilere hizmet ettikleri anlayışlar deşifre edilerek dezenformasyona izin verilmemesi gerekmektedir.

¹⁰ Toshihiko, Izutsu, çev. Selahattin Ayaz, *Kur’an’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*, (İstanbul: Pınar Yayınları, Ekim 2018) 6. Basım, 42.

¹¹ Zeki Salih Genç; M. Yunus Eryaman, *Değişen Değerler ve Yeni Eğitim Paradigması*, Sosyal Bilimler Dergisi, <https://www.tdvegitemkultur.org/wp-content/uploads/2015/02/c9s1m6.pdf> Erişim Tarihi: 10.10.2019.

¹² Öğretim ilke ve yöntemleri hakkında geniş bilgi için bkz. Veysel Sönmez, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, (Ankara: Anı Yayıncılık, 2017) 9. Baskı, 6-8.

4. Değerler Eğitimi, temel ana hedef olarak, ahlaklı birey ve erdemli bir toplum modelini hedeflemelidir. Yapılacak tüm program, materyal içeriği, ders, faaliyetler bu hedefe yönelik planlanmalıdır. Değer, tutum ve bilginin birbiriyle uyumlu ve bütünleşmiş bir insicam içerisinde olduğu gerçeği, bunun gerekliliğini belirlemektedir.¹³

5. Erdemli ve ahlaklı olmak, salt bilginin öğrenilmesinden öte, bilgiyi davranışa ve eyleme dönüştürmekle gerçekleşir. Çocuklara ve gençlere kendi öz inanç, kültür ve medeniyet kodlarının benimsetilmesine yönelik uygulanmalıdır.¹⁴

6. Değerleri konu edinen yazı ve görsel materyallerin içeriği ve üslup problemlerinin giderilmesiyle ilgili kapsamlı çalışmalar yapılmalıdır. Batı'dan ithal edilen birçok kavramın gelişigüzel kullanılmasının önüne geçilmeli ve öz kültürel kavramlar söylem dilinde etkin kılınmalıdır.

7. Örgün öğretim kurumlarında okutulan derslerin müfredatlarının, ahlaki değerlerden yoksun her türlü içerikten arındırılması, bununla birlikte din dersleri haricindeki diğer derslerin müfredatı değerleri mündemiç hale getirilmelidir. Zararlı olan ithal kavram ve düşüncelerin uygulamalarına hiçbir şekilde izin verilmemelidir.

8. Kitle iletişim araçları marifetiyle değerler konusunda farkındalık oluşturacak türde yayınlara ağırlık verilmelidir. Film, kısa film, dizi, reklam, kamu spotları, sosyal faaliyetler gibi nitelikli hazırlanan programların sayıları artırılmalıdır.

9. Özellikle ahlaki değerlere hassasiyetle bağlı olan farklı konu ve alanlarda yerli ve milli yazılımlar, sosyal medya hesapları ve platformları hazırlanmalı ve bu hesapların yaygınlaşmasına toplumsal ve kurumsal destek sağlanmalıdır.

10. Okul öncesi, ilkökul, ortaöğretim ve üniversitelerde kulüpler, öğrenci grupları ve akademi gibi örgütlenmeler gerçekleştirilip, bu gruplar vasıtasıyla erdemli, ahlaklı birey ve toplum oluşturmayı hedef edinen sosyal faaliyetler yapılmalıdır. Bu faaliyetler, ilgili resmi kurumlar başta olmak üzere ilgili okul yönetimleri, yerel yönetimler, öğrenci yurtları ve STK'lar tarafından hem planlanmalı hem de maddi ve manevi anlamda desteklenmelidir.

11. Kurumsal ölçekte meslek sahiplerinin meslekî ve kişisel gelişimleri revize edilmeli, güne cevap verecek donanımda olmaları sağlanmalıdır. Mesleğe girişte, gelişiminde ve uzmanlaşma sürecinde özgün yöntemler ihdas edilmelidir.

12. Nişanlılık sürecinden başlamak üzere evlenecek çiftler özel eğitimlerden geçirilmeli, evlilik sürecinde de farklı alanlarda bilinçlendirme eğitimlerine devam edilmelidir.

13. Medya, iktisat ve iş, yönetim, vatandaşlık, çevre ve birlikte yaşama gibi alanlarda ahlakı ve erdemleri kuşanmanın eğitimleri verilmeli ve kuralları revize edilmelidir.

KAYNAKÇA

Atçeken, İsmail Hakkı. *“İslâm Tarihinde Bir Arada Yaşama Tecrübesi (Asr-ı Saâdet Ve Endülüüs Örneği)”*. İstem. 14: 41-59. Konya: 2009.

Bertrand, Alexis. *Ahlak Felsefesi*. çev. Salih Zeki. Ankara: Akçağ Yayınları, 2001.

Genç, Zeki Salih; Eryaman, M. Yunus. *Değişen Değerler ve Yeni Eğitim Paradigması*. Sosyal Bilimler Dergisi. <https://www.tdvegitemkulttur.org/wpcontent/uploads/2015/02/c9s1m6.pdf>

¹³ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, (Ankara: Ötüken Yayınları, 1993) 1. Basım, 74.

¹⁴ Milli Eğitim Temel Kanununun 2. maddesinde Türk Milli Eğitiminin Amaçlarını “Genel Amaçlar” başlığı altında şu şekilde ifade etmiştir: “Madde 2 – Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini, 1. (Değişik: 16/6/1983 - 2842/1 md.) Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar olarak yetiştirmek; 2. Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımlarından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;...” <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf>
Erişim Tarihi: 15.10.2019.

- Gözütok, Şakir. *İslam Medeniyetinde Eğitim Felsefesi*. 1. Basım. İstanbul: Ensar Yayınları, Şubat 2019.
- Gümüş, Nebi. “Osmanlı’da Birlikte Yaşama Tecrübesi: Ermeniler Örneği”. *Milel Ve Nihal*. 6(2): 165-198. İstanbul: Mayıs-Ağustos 2009.
- Güngör, Erol. *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*. 1. Basım. Ankara: Ötüken Yayınları, 1993.
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf>
- <https://sozluk.gov.tr/>
- Kaymakcan, Recep; Meydan, Hasan. *Ahlak Değerler ve Eğitimi*. 2. Basım. İstanbul: DEM Yayınları, Şubat 2016.
- Sarıçam, İbrahim; Erşahin, Seyfettin. *İslam Medeniyeti Tarihi*. 10. Baskı. Ankara: TDV Yayınları, Mayıs 2017.
- Sönmez, Veysel. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. 9. Baskı. Ankara: Anı Yayıncılık, 2017.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Eğitim Felsefesi*. 3. Baskı. İstanbul: Doğubatı Yayınları, Ocak 2013.
- Toshihiko, Izutsu. *Kur’an’da Dînî ve Ahlâkî Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. 6. Basım. İstanbul: Pınar Yayınları, Ekim 2018.

BEŞİNCİ BÖLÜM
HZ. PEYGAMBER VE BAĞIMLILIK

إدمان الشباب للمسكرات والمخدرات . الوقاية والعلاج دراسة في ضوء السنة النبوية

أ.د. عزت عبد العزيز عبد الرحيم

جامعة الأزهر / مصر

Ezzat Abdelaziz ABDELRAHIM

Prof. Dr.,Ezher Üniversitesi, Mısır

ezatabdelrhem@yahoo.com

بسم الله الرحمن الرحيم

إن الحمد لله نحمده ونستغفره ونتوب إليه، ونعوذ بالله من شرور أنفسنا وسيئات أعمالنا، من يهده الله فلا مضل له، ومن يضلل فلا هادي له، وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له، وأشهد أن محمدًا عبده ورسوله.

وبعد ،،، فالضروريات التي أوجبت الشريعة الإسلامية حمايتها، وأكدت عليها السنة النبوية المطهرة تتمثل في حفظ الدين والنفس والعقل والمال والعرض، وإذا كانت حمايتها واجبة حفظًا للدين والدنيا، فالاعتداء عليها أيًا كان نوعه محرم شرعًا.

والعقل وحفظه من أهم النعم والمقاصد التي أولته السنة النبوية عناية خاصة، قال عنه الشيخ البهوتي⁽¹⁾: "أكبر المعاني قدرًا وأعظم الحواس نفعًا، فإنه يتميز به من البهيمية، وتعرف به صحة حقائق المعلومات، ويهتدى به إلى المصالح، ويدخل به في التكليف، وهو شرط في ثبوت الولايات وصحة التصرفات وأداء العبادات، فكان أولى من بقية الحواس".

فتكليف الله للإنسان مرتبط بثبات ووجود العقل، ويزول بزواله، إذ العقل بمثابة الروح، فإذا هاب العقل زوال للتكليف وإزهاق الروح زوال للتكليف أيضًا.

ومن ثمَّ حرم النبي ﷺ الاعتداء على العقل، سواء أكان اعتداءً ماديًا بالضرب أو كان اعتداءً معنويًا كشرب وتعاطي المسكرات والمخدرات، وجعل الاعتداء عليه جناية عظيمة، ولو كان العقل معلومًا محله، كبقية الأعضاء في الجسد، لقلنا إن تعدد الاعتداء عليه من الغير وإذابه جريمة تستوجب القصاص في الدنيا⁽²⁾، ولقلنا أن اعتداء الإنسان على عقله نوع انتحار يستوجب العقاب في الآخرة، لكن القصاص يسقط بالشبهة ويتوب الله على من تاب في الآخرة.

وانتفاء القصاص في الدنيا لا يعني إبادة إذهاب العقل، ولا يخرج به أيضًا عن دائرة التجريم والعقاب، فالنبي ﷺ أوجب في تلك الجريمة الدية كاملة، عن معاذ بن جبل ر أن النبي ﷺ قال: "وفي العقل مائة من الإبل"⁽³⁾، وعن أبي المهلب عم أبي قلابة، قال: "رُمِيَ رَجُلٌ بِحَجَرٍ فِي رَأْسِهِ فَذَهَبَ سَمْعُهُ وَلِسَانُهُ وَعَقْلُهُ وَذَكَرُهُ فَلَمْ يَقْرَبِ الشَّاءَ، فَقَضَى فِيهِ عُمَرُ بْنُ الْبَرَاءِ دِيَاتٍ"⁽⁴⁾، ولم ينكر عليه أحد من الصحابة، فكان هذا إجماعًا، وهذا لا خلاف فيه بين الفقهاء⁽⁵⁾.

فكما لا يحل العدوان على نفس الإنسان، أو على عضو من أعضائه، فكذلك لا يحل الاعتداء على عقل إنسان آخر، وبالأولى لا يحل للإنسان أن يعتدي على عقله بأي صورة من الصور.

ومن صور العدوان والذي ذهب بسببه الكثير من عقول الشباب وغيرهم: تعاطي المسكرات والمخدرات، التي من شأنها أن تذهب العقل أو تعطله عن الأداء الحسن لوظيفته بالخمول أو الفتور أو الجمود أو الركود، ونحو ذلك.

فالعقل: قوة مدركة يميز بها الإنسان بين النافع والضار تنمو بالعلوم والمعارف، وتضمحل وتفسد بما يتعاطاه الإنسان من المسكرات والمخدرات والسموم التي ظهرت متكررة في هذا العصر⁽⁶⁾.

وإذا كان تعاطي هذه المواد يؤدي لا محالة إلى التخلف العقلي والبدني، فإنه يؤدي أيضًا إلى التخلف الاقتصادي، وقد أورد المكتب العربي لشئون المخدرات في أحد تقاريره "أن الجمهورية العربية اليمنية تخسر سنويًا ما يزيد على ثلاثة آلاف وخمسمائة

(1) الشيخ منصور يونس البهوتي الحنبلي (ت 1051هـ): كشف القناع على متن الإقناع للإمام موسى بن أحمد الحجاوي (ت 960هـ)، ط1 دار الكتب العلمية 1418هـ - 1997م، 63/6.

(2) من الناس من قال: محله الرأس، ومنهم من قال: محله القلب، ومنهم من قال: هو بينهما. في هذا: الإمام يحيى بن أبي الخير بن سالم بن أسعد بن عمران العمراني (ت 558هـ): البيان في فقه الإمام الشافعي، ط1 دار الكتب العلمية 1423هـ - 2002م، 454/11.

(3) قال البيهقي: رواه أبو يحيى الساجي في كتابه بإسناد فيه ضعف، أبو بكر أحمد بن الحسين بن علي البيهقي (ت 458هـ): السنن الكبرى، ط دار الكتب العلمية 1420هـ - 1999م، 150/8 رقم 16224.

(4) البيهقي: السنن 151/8 رقم 16228.

(5) الإمام فخر الدين عثمان بن علي الزيلعي (ت 743هـ): تبیین الحقائق شرح كنز الدقائق، لأبي البركات النسفي (ت 710هـ)، ط1 دار الكتب العلمية 1418هـ - 2000م، 273/7، القاضي أبو محمد عبد الوهاب المالكي (ت 422هـ): المعونة ط دار الكتب العلمية 1420هـ - 1998م، 271/2، العمراني: البيان 454/11، البهوتي: كشف القناع 62/6، الإمام أحمد بن يحيى بن المرتضى (ت 840هـ): البحر الزخار الجامع لمذاهب علماء الأمصار، الناشر: دار الكتاب الإسلامي بالقاهرة، 290/6.

(6) فضيلة الإمام الأكبر الشيخ جاد الحق شيخ الأزهر: بحوث وفتاوى إسلامية في قضايا معاصرة، ط دار الحديث 1426هـ - 2005م، 520/3.

مليون ساعة عمل، هو الوقت الهائل الذي يضيع على أبناء اليمن بسبب مضغ أوراق القات وتخزينه، وهو وقت تتبين قيمته في التنمية المطلوبة، لهذا البلد الإسلامي، فيصيب اقتصادها بخسائر فادحة، فضلاً عن ألف مليون ريال ثمنًا للقات الذي يستهلكه المواطنون⁽⁷⁾.

فمشكلة الإدمان لم تعد قاصرة على نوع معين من المخدرات أو المسكرات، أو على قطر معين، أو طبقة محددة من الناس، بل أصبحنا مثل المجتمعات الصناعية الحديثة، يطرح لنا كل يوم عقارًا أو دواءً جديدًا، يأخذ بالعقل ويوقع في البلاء والخبل، ثم يعاقب تعاطي المخدرات في الأقطار كافة شرقًا وغربًا على حد سواء.

فطرح هذه العقارات داخل الأقطار وتعاطي الشباب لها فضلاً عن غيرهم يؤدي لا محالة إلى الإدمان، ومن ثمَّ يجب على الجميع أن يتكاتف لوقاية المجتمع من هذا الداء قبل أن يستفحل، والعمل على علاج المدمنين.

ومن هنا اقتضى البحث وضع حل لمشكلة إدمان المخدرات والمسكرات، ولما كانت تلك العادة تشكّل مأساة خطيرة خاصة بين الشباب، فسوف أتناولها بالدراسة تحت عنوان (إدمان الشباب للمخدرات والمسكرات "الوقاية والعلاج" دراسة في ضوء السنة النبوية المطهرة).

منهج البحث: اتبع الباحث منهج الاستقراء والتأصيل والاستنباط بمعنى تتبع الآيات والأحاديث والآثار التي وردت في مشكلة الإدمان وكيفية الوقاية منها، وأقوال الفقهاء وشرّاح الحديث واستنباط الأحكام الشرعية المتعلقة بحل هذه المشكلة، مع تخريج هذه الأحداث وعزو الآيات إلى صورها والرجوع إلى الكتب الأصلية المعالجة له.

التمهيد:

التعريف بمفردات البحث:

أ- تعريف الإدمان:

أولاً: تعريف الإدمان لغة واصطلاحاً:

الإدمان لغة: "أدمن الشيء: أدامه، يقال: فلان يدمن كذا، أي: يديمه، ورجل مدمن خمر، أي: مداوم شربها"⁽⁸⁾.

واصطلاحاً: "الإصرار على تعاطي المسكرات والمخدرات حتى إذا فرغ من تعاطيها عزم على هذا في المستقبل"⁽⁹⁾.

ثانياً: وعرفته هيئة الصحة العالمية سنة 1973م، فقالت: "بأنه حالة نفسية وأحياناً عضوية تنتج من تفاعل الكائن الحي مع العقار"⁽¹⁰⁾.

ثالثاً: وعرف الإدمان طبيباً بأنه: "التعود النفسي والجسدي على عقار معين بحيث يؤدي سحب هذا العقار إلى ضرر نفسي وجسماني"⁽¹¹⁾.

فتعريف الإدمان طبقاً للشرعية قد أظهر الأعراض النفسية المترتبة على الإدمان والنتيجة عن الإصرار على التعاطي، أما طبقاً للطب فقد أظهر الأعراض النفسية والجسدية المترتبة على ذلك، فالشرعية قد أظهرت الأهم؛ لأن الأعراض النفسية يترتب عليها لا محالة الاعتلال الجسدي.

وهناك فرق كبير بين الإصرار على التعاطي وهو الإدمان وبين العادة، فالعادة كالتدخين مثلاً تعني الاعتماد النفسي على وجود المادة، وعند انقطاعها عن الشخص تسبب له أعراضاً نفسية، أما إدمان المسكرات والمخدرات كالهروين والكوكايين والأفيون فعند انقطاعها عن المدمن تسبب له أعراضاً نفسية وجسدية وقد يؤدي هذا إلى هلاكه⁽¹²⁾.

ب - الشباب: "جمع شاب، وكذلك الشبان، والشباب أيضاً الحداث، وامرأة شبه وشابه"⁽¹³⁾، **وحده في اللغة:** من يكون سنة ما بين الثلاثين إلى الأربعين، والشابة من تسع عشرة سنة إلى ثلاث وثلاثين.

وفي الشرع: "من حد البلوغ وهو خمس عشرة سنة إلى ثلاثين ما لم يبلغ عليه الشيب"⁽¹⁴⁾.

ج - المسكرات: "جمع مسكر، والمسكر لغة: كل ما يسكر من خمر وشراب"⁽¹⁵⁾.

(7) د/ محمد محمود الهوارى: المخدرات من القلق إلى الاستعداد، سلسلة كتاب الأمة قطر، ط1، 1407هـ، ص16.

(8) العلامة مجد الدين أبو طاهر محمد بن يعقوب الفيروز آبادي (ت 817هـ): القاموس المحيط، ط2 دار إحياء التراث العربي، ومؤسسة التاريخ الإسلامي، 1573/2.

(9) في هذا المعنى: أحمد بن عماد بن محمد بن يوسف الأفتنهي (ت 808هـ): إكرام من يعيش بتحريم الحشيش، ط1 دار الصحابة للتراث بطنطا 1411هـ - 1991م، ص22.

(10) د/ توفيق الواعي: نحو مجتمع بلا إدمان ولا مخدرات ص275.

(11) د/ محمود الحاج قاسم محمد: الطب الوقائي النبوي، بحث منشور ضمن أعمال المؤتمر العالمي الثالث عن الطب الإسلامي، عدد 4، الكويت، المحرم 1405هـ 323/4.

(12) د/ أيمن الحسيني: التدخين عدوك الذي تهواه أضرار التدخين الخطرة وطرق علاجها، دار الطلائع للنشر والتوزيع، 2001م، ص65.

(13) أبو نصر إسماعيل بن حماد الجوهري ت393هـ: الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية، طدار الكتب العلمية، 227/1.

(14) العلامة محمد علي بن علي بن محمد التهانوي الحنفي المتوفي بعد 1158هـ: كشف اصطلاحات الفنون، ط1 دار الكتب العلمية 1418هـ - 1998م، 460/2.

قال الفرزدق: أبا حاضر من يزن يعرف زناؤه
والخرطوم: "الخمير سريعة الإسكار"⁽¹⁷⁾.

واصطلاحاً: هو "المغيب للعقل مع نشوة وسرور، كالخمير والمزهر"⁽¹⁸⁾.

د - المخدرات: جمع مخدر، والمخدر في اللغة: "مادة تسبب في الإنسان والحيوان فقدان الوعي بدرجات متفاوتة كالحشيش والأفيون"⁽¹⁹⁾.

واصطلاحاً: "مادة إذا تعاطاها الإنسان فقد وعيه وفتر جسده"⁽²⁰⁾.

- ويعرف المخدر قانوناً بأنه: مجموعة من المواد التي تسبب الإدمان، وفقد الوعي، وتسمم الجهاز العصبي، ويحظر تداولها أو صنعها إلا لأغراض يحددها القانون.

وعرفها أبرين وزملاؤه سنة 1992م بأنها: "المواد السائلة أو المجففة أو الطيارة التي يسبب تعاطيها في إحداث تعود نفسي أو جسدي أو كلاهما معاً، مثل: الكحول والهيروين، والكوكايين، والحشيش، ومواد الهلوسة، والمهدئات والمنشطات"⁽²¹⁾.

هـ - الوقاية والعلاج:

أولاً: الوقاية لغة: "حفظ الشيء مما يؤذيه ويضره، يقال: وقاه وقياً ووقاية وواقية: صانه"⁽²²⁾.

والمراد بها هنا: حفظ الإنسان وصيانه مما يؤذيه ويضره مما تعاطاه من المسكرات والمخدرات وإدمانها.

ثانياً: العلاج لغة: "مصدر عالج، وعالج المريض معالجة وعلاجاً: عناه ودأواه، سواء عالج مريضاً أو عليلاً أو دابة، وتعالج المريض: تداوى، تعاطى الدواء ليتعالج من الإدمان"⁽²³⁾.

والمراد به هنا: مداواة ومعالجة المدمنين من الشباب بدنياً ونفسياً.

الفصل الأول: أنواع المسكرات والمخدرات

قال ابن حجر⁽²⁴⁾: "بين المسكر والمخدر عموم مطلق، إذ كل مخدر مسكر، وليس كل مسكر مخدر، فإطلاق الإسكار على الحشيشة والجوزة ونحوهما، المراد منه التخدير، ومن نفاه عن ذلك أراد به معناه الأخص، وتحقيقه: أن من شأن السكر بنحو الخمر أنه يتولد عنه النشأة والطرب والعريضة والغضب والحمية، ومن شأن السكر بنحو الحشيشة والجوزة أن يتولد عنه أضرار ذلك من تخدير البدن وفقوره، ومن طول السكوت والنوم وعدم الحمية". والذي يهم البحث بيانه هو أنواع كل منهما وبيان الحكم الشرعي في تعاطيه.

المبحث الأول: أنواع المسكرات

قال الماوردي⁽²⁵⁾: "أصل المسكرات الخمر، وما سواه من الأنبيذة المسكرة تابع له ومستنبط منه"، وباستقراء السنة النبوية وأقوال الصحابة وتابعيهم وغيرهم من العلماء اتضح لنا أن المسكرات إما خمر وهو الأصل، وإما أنبذه وما يلحق بها.

المطلب الأول: إدمان الخمر

يقتضي هذا المطلب بيان تعريف الخمر، وأسمائها، وحكمها.

الفرع الأول: تعريف الخمر

الخمر لغة: قال أبو البقاء الكفوي: "كل شراب مغط للعقل سواء أكان عسيراً أو نقيعاً، مطبوخاً كان أو نبيئاً فهو خمر وكل شيء غطيته فقد خمرته وكل ما يستر شيئاً فهو خماره"⁽²⁶⁾.

(15) أحمد حسن الزيات وغيره من أعضاء مجمع اللغة العربية: المعجم الوسيط، ط 1380 هـ - 1960م، 455/1.

(16) العلامة ابن منظور (ت 711 هـ): لسان العرب، ط دار إحياء التراث العربي، مؤسسة التاريخ العربي، 1419 هـ - 1999م، 305/6.

(17) المعجم الوسيط 2/236.

(18) الإمام شهاب الدين أحمد بن إدريس بن عبد الرحمن المالكي الشهير بالقرافي المتوفى (ت 684 هـ): الفروق وأنواء البروق في أنواء الفروق، ط 3 دار السلام 1431 هـ - 2010م، 364/4، فرق 40.

(19) المعجم الوسيط 1/288.

(20) فالمخدر هنا بمعنى: "المقتر، والمقتر الذي إذا شرب أحمى الجسم، وصار فيه فتور، وهو ضعف وانكسار". الإمام مجد الدين أبو السعادات المبارك بن محمد الجزري ابن الأثير المتوفى (ت 606 هـ): النهاية في غريب الحديث والأثر، المكتبة العلمية - بيروت، 408/3.

(21) أ.د/ عويد سلطان المشعل: الوقاية من المخدرات من المنظور الإسلامي، جهود العلماء المسلمين في مكافحة المخدرات، ندوة عقدت في عمان في الفترة من 7 - 9 يوليو 2005م، منشورات المنظمة الإسلامية للتربية والعلوم الثقافية 1432 هـ - 2011م، ص 65.

(22) الفيروز آبادي، مجد الدين محمد بن يعقوب: القاموس المحيط ط 2 دار إحياء التراث العربي، مؤسسة التاريخ الإسلامي 3176/2 - 308.

(23) القاموس المحيط 1/307 - 308.

(24) ابن حجر الهيتمي: الفتاوى الكبرى الفقهية، ط دار الفكر 230/4.

(25) أبو الحسن علي بن محمد حبيب الماوردي: الحاوي الكبير وهو شرح مختصر المازني، ط دار الكتب العلمية 1419 هـ - 1999م، 376/13.

(26) أبو البقاء أيوب بن موسى الحسيني الكفوي (ت 1094 هـ): الكليات، الناشر: دار الكتاب الإسلامي، 277/2 - 278.

وقال الفيروز آبادي: "الخمر: ما أسكر من عصير العنب، أو هو عالم، كالخمر، وقد يُذكر، والعموم أصح؛ لأنها حرمت، وما بالمدينة خمر عنب، وما كان شرابهم إلا البسر والتمر"⁽²⁷⁾.

فالخمر عند أبي البقاء وغيره يطلق حقيقة على: المسكر من كل شراب سواء أكان من العنب أو غيره مطبوخاً كان أو نبيئاً، وعند الفيروز آبادي وغيره: الخمر يطلق حقيقة على ما أسكر من عصير العنب، أما ما أسكر من غيره فتسميته خمرًا من باب المحاز.

واصطلاحاً: فعند المالكية وبعض الشافعية والحنابلة وأهل الحديث: يطلق الخمر على "كل ما يسكر قليله أو كثيره، سواء أكان من عصير العنب أو من غيره"⁽²⁸⁾.

وعند أكثر الشافعية وأبي يوسف ومحمد من الحنفية وبعض المالكية، **الخمر:** عصير العنب إذا غلا واشتد سواء قذف بالزبد – أي الرغوة – أو لم يقذف، واشترط أبو حنيفة لا اعتبار بعصير العنب إذا غلا واشتد خمرًا، أن يقذف بالزبد⁽²⁹⁾.

وعند داود الأنطاكي⁽³⁰⁾: "الخمر يطلق شرعاً على كل ما يخمر العقل أي يستره برهة، بحسب الأمزجة والأزمنة والأمكنة وطبعها، ويطلق عرفاً على ما يعصر من العنب، بشرط أن يوضع في الجرار المزقنة مدة في الشمس، ثم في ظل لا يناله هواء، وما عدا ذلك نبيذ".

والحق أن الخمر يطلق على كل ما أسكر سواء أكان من عصير العنب أو من غيره، وهذا ما عليه الجمهور؛ لأن تحريم الخمر إنما نزل بالمينة المنورة ولم يكن عندهم من خمر العنب شيء، فدل على إطلاقه على كل مسكر، عن صفوان بن محرز قال: سمعت أبا موسى الأشعري يخطب فقال: خمر المدينة من البسر والتمر وخمر أهل فارس من العنب وخمر أهل اليمن من البتع وهو من العسل وخمر الحبشة السكركة من الذرة"⁽³¹⁾. ولا مانع من تسمية ما عدا عصير العنب أنبيذ.

الفرع الثاني: أسماء الخمر

للخمر أسماء كثيرة تختلف باختلاف صفتها أو باختلاف الأثر المترتب عليها، أو المرجو منها، ومن هذه الأسماء:

- (1) **الخرطوم،** وهو في اللغة الأنف، والمراد به هنا: الخمر الشريفة الإسكار⁽³²⁾.
- (2) **الدم،** اعتقاداً بأن الخمر تزيد الدم، والنفس تتصل بالدم.
- (3) **الروح أو الراح،** اعتقاداً بأنها تحيي النفوس⁽³³⁾.
- (4) **الغول، والغول:** الهلاك من حيث لا يدري، وغاله: أهلكه، واغتاله: أخذه من حيص لا يدري، فالخمر مهلكة للنفس⁽³⁴⁾.
- (5) **العقار:** سميت به الخمر لمُعاقَرَتِها، أي لمُلازِمَتِها الدن⁽³⁵⁾.
- (6) **السلاف:** وهو الذي يخرج من عين العنب بغير اعتصار.
- (7) **القهوة:** سميت به؛ لأنها تقهي عن الطعام، أي تقطع شهوته.
- (8) **المدام:** لأنها تدوم في الإناء.
- (9) **المزء:** الخمر فيها حموضة، المزرة: المصصة، والخمر اللذيذة وهي من أشربة الشام وخمر الأعاجم⁽³⁶⁾.
- (10) **مصباح السرور:** يقال لها هذا، ولكنها مفتاح السرور⁽³⁷⁾.

الفرع الثالث: حكم إدمان شرب الخمر

شرب الخمر محرم، فقد نهى عن شربه في القرآن والسنة والإجماع والمعقول، ومن ثم اتفق الفقهاء على ذلك⁽³⁸⁾، قال تعالى: {إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ} [المائدة: 90].

(27) الفيروز آبادي: القاموس المحيط 547/1.

(28) شهاب الدين أحمد بن إدريس القرافي (ت 684هـ): الذخيرة، ط دار الغرب 1994م، 113/4، ابن حجر المكي الهيثمي: الزواجر، ط1 دار الحديث 1414هـ - 1994م، 324/2، ابن قتيبة، عبد الله بن مسلم: الأشربة، مكتبة زهراء الشرق، ص236.

(29) محمد أمين الشهير بابن عابدين: رد المختار على الدرر المختار، ط دار الكتب العلمية، 55/6 - 61، أبو العباس نجم الدين أحمد بن محمد بن الرفعة (ت 710هـ): كفاية النبيه شرح التنبيه، ط1 دار الكتب العلمية 2009م، 396/17.

(30) داود بن عمر الأنطاكي: تذكرة أولي الألباب والجامع للعجب العجائب ت 1008هـ: ط دار الكتب العلمية 1419هـ - 2998م، 348/1.

(31) الإمام الحافظ يوسف بن عبد البر بن عاصم القرطبي (ت 463هـ): التمهيد لما في الموطأ من المعاني والأسانيد، ط2 دار الكتب العلمية، 1424هـ، 211/11.

(32) الفيروز آبادي: القاموس المحيط 1451/2، الماوردي: الحاوي 400/13.

(33) القاموس المحيط 335/1، ابن عبد ربه: العقد الفريد، ط دار الكتب العلمية 1404هـ، 74/8.

(34) أبو القاسم الحسين بن محمد المعروف بالراغب الأصفهاني (ت 503هـ): معجم مفردات ألفاظ القرآن، ط1 دار الكتب العلمية 1418هـ - 1997م، ص411.

(35) القاموس المحيط 620/1.

(36) القاموس المحيط 722/1، القاضي عياض: أبو الفضل بن موسى (ت 544هـ): شرح صحيح مسلم المسمى إكمال المعلم، ط2 دار الوفاء 1425هـ - 2004م، 468/6، الماوردي: الحاوي 400/13.

(37) الأبشيهي، شهاب الدين أحمد أبو الفتح (ت 850هـ): المستطرف في كل فن مستظرف، ط دار الغد الجديدة 2003م، ص599.

فقد أخبر الله ﷻ بأن الخمر من عمل الشيطان، ثم أمر باجتنابه وهو على الوجوب، والأمر بالترك على سبيل الوجوب يفيد التحريم إجماعاً، وعن عبد الله بن شداد قال: لما أسرى بالنبي صلى الله عليه وسلم أوتي بدابة حتى أتى بيت المقدس، فأتى بإناءين في واحد خمر، وفي آخر لبن، فأخذ اللبن، فقال له جبرائيل: "هديت وهديت أمتك"⁽³⁹⁾، فلو لم تكن في الخمر غواية وضلال لأخذها صلى الله عليه وسلم وفي هذا دلالة على الحرمة، وروي عن عبد الله بن عمر رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "لعت الخمر بعينها"⁽⁴⁰⁾، وعن عبد الله بن عباس ع أنه قال: "حرمت الخمر بعينها قليلاً وكثيرها"⁽⁴¹⁾.

ولأن الخمر هي أم الخبائث، فإنه لا يجوز بأي حال من الأحوال شرب قليلها أو كثيرها، سكر منها أم لم يسكر، ولا يجوز أيضاً لأي جماعة أو فرد أن يستحلها أو ينكر حرمتها، فمستحل الخمر، ومنكر حرمتها كافر اتفاقاً؛ لأنه أنكر أمراً معلوماً من الدين بالضرورة، ويطلب منه التوبة، فإن لم يتب وجب على الحاكم قتله⁽⁴²⁾.

المطلب الثاني: إيمان الأنبياء

يقتضي هذا بيان التعريف بالأنبياء وأنواعها، وحكم شربها.

الفرع الأول: التعريف بالأنبياء

الأنبياء: جمع نبيذ، والنبيذ لغة: الملقى، وما نبذ من عصير ونحوه.

والنبيذ: إلقاء الشيء وطرحه لقلة الاعتداد به، والنبيذ: التمر والزبيب الملقى مع الماء في الإناء، ثم صار اسماً للشراب المخصوص⁽⁴³⁾.

واصطلاحاً: كل مسكر سوى الخمر⁽⁴⁴⁾.

وسمي نبيذاً: لأنهم كانوا يأخذون القبضة من التمر أو الزبيب أو غيرهما، فينبذونها في السقاء أي يلقونها فيه⁽⁴⁵⁾، **وعرف بمعنى:** منبوذ، أي: متروك؛ لطول مدته من عمله إلى يوم شربه، إذ لا يحسن إلا بذلك⁽⁴⁶⁾.

الفرع الثاني: أنواع الأنبياء المسكرة

إذا كان الخمر لا يتأتى إلا من عصير العنب المتروك في أوان معينة حتى يغلى ويشد، فالأنبياء قد تتأتى من ترك العصائر أو الحبوب النينة مدة حتى تتخمر وتسكر، وقد تتأتى من العصائر أو الحبوب المطبوخة، وقد يأخذ حكم النبيذ بعض أنواع الألبان، وبيان هذا ما يلي:

- أ- **الأنبياء غير المطبوخة:** ومن أنواع هذه الأنبياء:
 - (1) **البتع:** ما كان من الذرة أو التمر أو العسل وكان أهل اليمن يشربونه⁽⁴⁷⁾.
 - (2) **البوزة:** ما كان من الدخن أو الخبز اليابس⁽⁴⁸⁾.
 - (3) **الجعة:** شراب يتخذ من الشعير.
 - (4) **الجمهوري:** قال الفيروز آبادي: "شراب مسكر، أو نبيذ العنب أتت عليه ثلاث سنين"⁽⁴⁹⁾، **والمراد به عرفاً:** ما يجمد، فإذا أريد شربه حل بالماء والنار، ويسميه أهل فارس البحت⁽⁵⁰⁾.
 - (5) **الداذي:** حب يطرح في النبيذ فيشتد حتى يسكر⁽⁵¹⁾.
 - (6) **الخليطان:** شراب يجمع فيه بين بسر وعنب، أو بين تمر وزبيب⁽⁵²⁾.

(38) ابن عابدين، محمد أمين (ت 1252هـ): رد المحتار، ط دار الكتب العلمية 1415هـ - 1994م، 55/6، محمد بن عبد الباقي بن يوسف الزرقاني (ت 1122هـ): شرح الزرقاني على الموطأ، ط دار الكتب العلمية، 212/4، محيي الدين أبو زكريا بن شرف النووي (ت 76هـ): شرح صحيح مسلم، ط دار المنار 1418هـ - 1998م، ابن قدامة: المغني، ط دار الحديث، القاهرة 1416هـ - 1996م، 435/12، أبو جعفر محمد بن الحسن بن علي الطوسي (ت 460هـ): المبسوط في فقه الإمامية، توزيع دار الكتاب الإسلامي، 59/8، ابن حزم، علي بن أحمد بن سعيد (ت 456هـ): مراتب الإجماع، ط دار زاهد القدسي، ص 136.

(39) صحيح مسلم 371/2 رقم 2009/92، ابن أبي شيبه، أبو بكر عبد الله بن محمد (ت 235هـ): المصنف، ط دار الكتب العلمية 1416هـ - 1995م، 97/5 رقم 24072، الإمام أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب النسائي: السنن الكبرى، ط دار الكتب العلمية 1411هـ - 1991م، 227/3.

(40) الإمام أحمد بن حنبل: المسند، ط دار الكتب العلمية 1413هـ - 1993م، 36/2 رقم 48786.

(41) النسائي: السنن الكبرى 233/3 رقم 194 ط دار الكتب العلمية 1411هـ - 1991م، 8/5.

(42) النووي: شرح صحيح مسلم، 120/13، ابن حزم: مراتب الإجماع ص 136.

(43) الأصفهاني: معجم مفردات ألفاظ القرآن ص 536، القاموس المحيط 486/1، ابن قتيبة: الأشربة ص 125 - 126.

(44) داود: التذكرة 705/1.

(45) ابن قتيبة: الأشربة ص 126.

(46) داود: التذكرة 705/1.

(47) شرح الزرقاني على الموطأ 208/4، تذكرة داود 173/1 - 507.

(48) تذكرة داود 705/1.

(49) القاموس المحيط 524/1، 1668/2.

(50) الماوردي: الحاوي 401/13.

(51) السندي: فتح الودود 686/3.

- (7) **السكر:** نقيع التمر الذي لم تمسسه النار إذا ترك حتى غلا واشتد⁽⁵³⁾.
- (8) **السكركة:** شراب مسكر يتخذه أهل الحبشة من الأرز، وأهل اليمن من الذرة، ويطلق عليه غيراء⁽⁵⁴⁾.
- (9) **الضعف:** وهو من عنب شرخ، كالفضيخ من البسر يترك في أوعيته حتى يغلي⁽⁵⁵⁾.
- (10) **الفضيخ:** وهو أن يجعل البسر في إناء، ثم يصب عليه الماء الحار؛ ليستخرج حلاوته، ويترك حتى يغلي ويشند، سمي بذلك لافتضاخ البسر به، ويسميه أهل البصرة العري، وهو كالباذق في أحكامه⁽⁵⁶⁾.
- (11) **المز:** ما كان من الأرز، وكذا السويبا، إلا أنها لم تصف كالمز، ولم تترك طويلاً⁽⁵⁷⁾.
- (12) **المز:** نبيذ الذرة والشعير والحنطة والحبوب، وهو من الذرة لأهل الحبشة، الشعير لأهل اليمن⁽⁵⁸⁾.
- (13) **المصع:** ما كان من أحد الفواكه⁽⁵⁹⁾.
- (14) **المغذى:** ما كان من ماء الرمان، واستخرج لعبد الملك بن مروان بالشام، ويطلق عليه – أيضاً – النضوح⁽⁶⁰⁾.

ب - الأنبذة المطبوخة: ومن أنواع هذه الأنبذة:

- (1) **الباذق:** ما طبخ من عصير العنب أدنى طبخة وصار شديداً، فارسي، أصله "بازده" أي باق، وتسميه العجم ميختج. وهو لفظ مركب من "مي": أي خمر، ومن "بخته" أي مطبوخ⁽⁶¹⁾.
- (2) **الطلا:** وهو عصير العنب يغلي حتى يذهب ثلثاه ويبقى ثلثه، شبه بطلاء الإبل وهو القطران الذي تطلّى به الإبل إذا أصابها جرب، وهو نوع من الباذق⁽⁶²⁾.
- (3) **المثلث:** عصير العنب إذا طبخ حتى ذهب ثلثه، وهو من الباذق أيضاً⁽⁶³⁾.
- (4) **المنصف:** عصير العنب إذا طبخ حتى ذهب نصفه وهو من الباذق⁽⁶⁴⁾.

ج - ما يشبه الأنبذة من الألبان المسكرة: والذي يشبه الأنبذة من الألبان نوعان:

- (1) **لبن الرمكة في أول نتاجها: والرمكة:** الأنثى من البراذين تتخذ للنسل، أو الفرس، والرمكة: أنثى البرذون، فارسي معرب، أصله: "رمه"، قال أبو عمرو: وقول الناس "رمكة" خطأ، ولبن البرذونة عقيب ولادتها مسكر⁽⁶⁵⁾.
- (2) **الرائب من الألبان الإبل:** الرائب من هذه الألبان قد يسكر إسكار النبيذ، والعرب تقول: قوم يلبنون إذا ظهر منهم سفه وجهل، وأصله: شربهم اللبن، وما يعتر بهم من شربه من الأشر والبطر، ويقولون: قوم روبي: إذا شربوا الرائب فسكروا.

قال بشر بن أبي خازم: (المقارب): فأما تميم تميم بن مر فالفاهم القوم روبي نياما

أي قد شربوا من الرائب حتى سكروا وناموا، وروبي مأخوذ من الرائب، ثم استعير لكل عابس في النفس، ولكل من أصابته دهشة⁽⁶⁶⁾.

الفرع الثالث: حكم إدمان الأنبذة

شرب الأنبذة المسكرة مرة واحدة أو أكثر أو إدمانها في السنة النبوية المطهرة منهي عنه، ومن ثمّ اتفق الفقهاء على حرمة⁽⁶⁷⁾، عن عائشة – رضي الله عنها – أن النبي صلى الله عليه وسلم سئل عن البتع، فقال: "كُلُّ شَرَابٍ أَسْكَرَ فَهُوَ حَرَامٌ"⁽⁶⁸⁾،

- (52) الماوردي: الحاوي الكبير 401/13.
- (53) إكمال المعلم 468/6، الإمام فخر الدين عثمان الزيلعي (ت 743هـ): تبين الحقائق، ط دار الكتب العلمية، 99/7، الماوردي: الحاوي الكبير 400/13.
- (54) ابن قتيبة: الأشربة، ص233، الماوردي: الحاوي 401/13، شرح الزرقاني على الموطأ 210/4.
- (55) الحاوي 401/13.
- (56) الحاوي 400/13، علي بن محمد الجرجاني: التعريفات، ط دار الريان للتراث، ص215 رقم 1093.
- (57) تذكرة داود 705/1.
- (58) القاموس المحيط 660/1، ابن قتيبة: الأشربة ص233، تذكرة داود 705/1.
- (59) تذكرة داود 705/1.
- (60) الحاوي 401/13، تذكرة داود 705/1.
- (61) أبو منصور الجواليقي موهوب بن أحمد بن محمد الخضر (ت540هـ): المعرب من الكلام الأعجمي على حروف المعجم، ط دار الكتب والوثائق القومية 1433هـ - 2012م، ص236، المطرزي: المغرب ص38، الحاوي 400/13، السيد أدى شير: معجم الألفاظ الفارسية، مكتبة لبنان، ص148.
- (62) ابن حجر: فتح الباري 63/10، الجرجاني: التعريفات ص183 رقم 919.
- (63) فتح الباري 63/10، الحاوي 401/13.
- (64) فتح الباري 63/10، الحاوي 401/13.
- (65) الجواليقي: المعرب ص162، السيد أدى شير: الألفاظ الفارسية المعربة، مكتبة لبنان، ص73، الشيخ عبد الحميد المكي الشرواني: حاشية على تحفة المحتاج، ط دار الحديث 1437هـ - 2016م، 91/11.
- (66) ابن قتيبة: الأشربة ص244.
- (67) الزيلعي: نصب الراية 99/7، أبو القاسم بن أحمد البلوي التونسي المعروف بالبرزلي: فتاوي البرزلي جامع مسائل الأحكام، ط دار الغرب 2002م، 159/1 - 160، الحاوي 376/13، ابن تيمية: الفتاوى الكبرى، ط دار الكتب الحديثة، 302/4، ابن المرتضى، أحمد بن يحيى (ت 840هـ): البحر الزخار الجامع لمذاهب علماء الأمصار، ط مؤسسة الرسالة بيروت، 193/6.
- (68) صحيح مسلم 365/2 رقم 2001/67.

وعن أبي موسى ع قال: بعثني النبي صلى الله عليه وسلم أنا ومعاذ بن جبل إلى اليمن، فقلت: يا رسول الله، إن شراباً يوجد بأرضنا يقال له: المزهر من الشعير، وشراب يقال له البتع من العسل، فقال: "كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ" ⁽⁶⁹⁾، وعن إسحاق بن جبيرة عن علي ع قال: نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الجعة ⁽⁷⁰⁾، وعن أبي الجويرية، قال: سألت ابن عباس وهو مستظهر إلى الكعبة عن الباذق، فقال: "سَبَقَ مُحَمَّدٌ الْبَاقِقَ وَمَا أَسْكَرَ فَهُوَ حَرَامٌ" ⁽⁷¹⁾، وروى عن الحارث بن منصور أنه قال: سمعت سفيان الثوري، وسئل عن الداذي، فقال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "لَيْشُرْزَيْنَ نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي الْخَمْرُ يُسْمَوْنَهَا بِغَيْرِ اسْمِهَا"، قال أبو داود وقال سفيان: "الدَّاذِي: شراب الفاسقين" ⁽⁷²⁾، وعن عبد الله بن عمر أن النبي صلى الله عليه وسلم نهى عن الغبيراء ⁽⁷³⁾، وروى أنه صلى الله عليه وسلم قال: "إِيَّاكُمْ وَالْغَبِيرَاءُ فَإِنَّهَا ثَلَاثُ خَمَرٍ الْعَالَمُ" ⁽⁷⁴⁾.

بل إن النبي صلى الله عليه وسلم أمر بقتال من استباح الأنبيذة المسكرة وأدمنها أيًا كان القصد من شربها تماماً كالبلغاة والمحاربين، عن ديلم الحميري، قال: سألت رسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت: يا رسول الله إنا بأرض نعالج فيها عملاً شديداً، وإنا نتخذ شراباً من هذا الفمح نتقوى به على أعمالنا وعلى برد بلادنا، قال: هل يسكر؟ قلت: نعم، قال: فاجتنبوه، قال: قلت: فإن الناس غير تاركيه، قال: فإن لم يتركوه فقاتلوهم ⁽⁷⁵⁾؛ ولأن جميع الأشربة المسكرة خمرًا كان أو نبيذاً متساوية في كونها تسكر، والمفسدة الموجودة في الخمر موجودة أيضاً في النبيذ، والله لا يفرق بين المتماثلين، بل بالتسوية بينهما من العدل والقياس الجلي، فتبين أن كل مسكر حرام ⁽⁷⁶⁾.

قال الألوسي ⁽⁷⁷⁾: "ولعمري أن اجتماع الفساق في زماننا على شرب المسكرات مما عدا الخمر ورغبتهم فيه كثير، وقد وضعوا لها أسماء كالعنبرية والإكسير ونحوهما، ظناً منهم أن هذه الأسماء تخرجها عن الحرمة، وتبيح شربها للأمة – وهيئات هيئات – ومن ثم دخل عمر بن الخطاب ع على قوم يشربون في الأخصاص، فقال لهم: "نهيتكم عن معاورة الشراب"، والمعاورة: إدمان الشرب حتى يسكروا" ⁽⁷⁸⁾.

المبحث الثالث: أنواع المخدرات

المخدرات محل الإدمان: إما أن تكون ذات أصل طبيعي، وإما أن تكون نصف مخلقة، وإما أن تكون مخلقة، وإما أن يتعاطاها المدمن عن طريق الفم، أو عن طريق الشم، أو عن طريق الحقن، ومن حيث الأثر المترتب على تعاطيها إما أن تكون مهبطة أو مثبته، وإما أن تكون مهلوسة، وهذا ما يقتضي البحث بيانه:

المطلب الأول: المخدرات المثبته (المهبطة)

المخدرات المثبته التي يتعاطاها المدمن إما أن يكون ذات أصل طبيعي، أو تكون نصف مخلقة، أو مخلقة، وبيان ما يلي:

الفرع الأول: المخدرات المثبته ذات الأصل الطبيعي

وهذه المخدرات تجمع من زهور وأوراق بعض النباتات الطبيعية، ولا يدخل فيها أي مادة كيميائية، وهي كثيرة منها:

(1) الأفيون: ويستخرج من نبات الخشخاش، وهو نبات يحمل ثماراً بيضاء وهو منوم مخدر، وهو أنواع أبيض وأسود وزبدي ومقرن، فالأبيض منه زهره أبيض، والأسود منه بذرة أسود وثماره صغير، ومن حليبه يصنع الأفيون، والزبدي منه ورقة وبذره وثمره يشبه بالزبد، والمقرن منه ورقه أبيض وأطرافه شبيهة بوجة المنشار وزهرة أصفر، وثمره عند وجوده في الغلاف يشبه قرن الثور ⁽⁷⁹⁾، والأفيون يتعاطى بالاستحلاب أو التدخين أو الابتلاع مع قليل من الشاي أو القهوة، ويستخرج من الأفيون أيضاً الكودايين، والمورفين وهو العنصر الأساسي فيه، وقد يستخرج من الخشخاش أيضاً ⁽⁸⁰⁾.

(2) البنج: نبات له حب يسكر، قال عنه ابن سينا: هو سم يخلط العقل، ويبطل الذكر ويحدث جنوناً وخنقاً ⁽⁸¹⁾.

(3) الحشيش: حب القنب وورقه، ومنه البانجو وزيت الحشيش، وتعاطيه يفسد العقل مع الحزن والكآبة في الغالب، وهي تغير الخلط السوداوي، فيحدث معها صمت وبكاء وجذع ⁽⁸²⁾.

(69) صحيح مسلم 365/2 رقم 2001/67، سنن أبي داود 328/3 رقم 3684.

(70) مصنف ابن أبي شيبة، ط دار الكتب العلمية 1416 هـ - 1995 م، 68/5 رقم 2355، سنن أبي داود، المكتبة العصرية – بيروت، 328/3 رقم 3697.

(71) سنن النسائي 234/3 رقم 11/5197.

(72) سنن أبي داود 329/3 رقم 3689، القاموس المحيط 479/1.

(73) سنن أبي داود 328/3 رقم 3685.

(74) مصنف ابن أبي شيبة 97/5 رقم 24070 عن قيس بن سعد بن عبادة.

(75) سنن أبي داود 328/3 رقم 3683.

(76) ابن تيمية: الفتاوى الكبرى، دار الكتب الحديثة، 303/4.

(77) العلامة أبو الفضل شهاب الدين السيد محمود الألوسي (ت 1270 هـ): روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني، ط1 دار الكتب العلمية 1422 هـ - 2001 م، 508/1، في تفسير آية البقرة: 219.

(78) ابن قتيبة: الأشربة ص171.

(79) السيد أدي شير: معجم الألفاظ الفارسية المعربة ص55.

(80) المجلي القومي لمكافحة وعلاج الإدمان: المخدرات، الناشر: المجلس القومي 1998 م، ص9، 10، د/ فؤاد مخيمر: المخدرات وباء الشعوب وسرطان العقول، ط3 1429 هـ - 2008 م، ص27، 26.

(81) المطرزي، أبو الفتح ناصر بن عبد السيد (ت 616 هـ): المغرب في ترتيب المعرب، دار الكتاب العربي، بيروت، ص51، ابن عابدين: رد المختار 558/9.

(4) **الخربق:** جنس زهر من الفصيلة الشفارية تنفتح أزهارها شتاء، وهذا النبات يتخذ منه تركيبات ومعاجين مخدرة، تعرف في مصر بأسماء منها: البرش والدياسموك والبرناري⁽⁸³⁾، قال ابن حجر: "البرش: مركب ماسخ للبدن والعقل"⁽⁸⁴⁾.

(5) **القات:** نبات من الفصيلة السلسترية يزرع، ومضغ قليل من أوراقه الخضراء منبه، وكثيره مخدر، موطنه الحبشة، ويزرع في اليمن بكثرة ويسمى شاي العرب⁽⁸⁵⁾.

(6) **القيسي:** أسوأ أنواع المخدرات، يوجد بنحو جبال مكة، وتعاطي قليله يؤدي إلى مسح البدن والعقل وزواله عن جميع اعتدالاته، وكثيره قاتل فوراً، فهو أبلغ من الأفيون في السمية⁽⁸⁶⁾.

(7) **الكوكائين:** يستخرج من أوراق نبات الكوكا الذي يزرع على مرتفعات جبال الأنديز في قارة أمريكا اللاتينية، مخدر ويوجد على هيئة مسحوق أبيض اللون بللورياً، ويتم تعاطيه بالشم أو الحقن⁽⁸⁷⁾.

الفرع الثاني: المخدرات المثبطة نصف المخلة

وهي مواد مخدرة شبه تركيبية تنتج من إضافة بعض المواد الكيميائية إلى الأفيون⁽⁸⁸⁾، وهي كثيرة منها:

(1) **الأتورفين:** مهبطات نصف مخلقة مشتقة من الثيبايين – أسوأ مكونات الأفيون – وهو أقوى من المورفين، واستعماله من الخطورة بمكان⁽⁸⁹⁾.

(2) **الأولسيكودون:** مادة مركبة من الثيبايين التي تشبه الكودائين التي تستخرج من الأفيون، وتوجد على هيئة أقراص⁽⁹⁰⁾.

(3) **الهيدرومورفين:** وهي مادة تؤخذ من المورفين، وتوجد على هيئة أقراص وحقن، وهي أقوى من المورفين أربع مرات⁽⁹¹⁾.

(4) **الهيريون:** أحدث مشتقات المورفين، وأكثرها انتشاراً وخطورة على المدمنين، ويوجد على هيئة مسحوق أبيض اللون مر المذاق⁽⁹²⁾.

الفرع الثالث: المخدرات المثبطة المخلة

وهي مجموعة من العقاقير التي يتم تحضيرها من مركبات كيميائية، وينتج عن تعاطيها التسمم ولعثة الكلام وارتعاش اليدين، وفقدان الإحساس بالزمان، وتقدير المسافات⁽⁹³⁾، ومن هذه العقاقير:

- (1) **هيدرات الكلورال:** مادة ذات طعم مر، وتوجد على هيئة محلول أو كبسولات جيلاتينية.
- (2) **الباربيتون:** ويوجد منه حوالي (2500) صنفًا، منه: السوريتال، والبنثوتال، والسيكونال، المعروف بالفراولة و الشياطين الحمر، والأميتال.
- (3) **الميتاكوالون:** وأنواعه عديدة، منه: الماندراكس والكوالود وباريت ومكوين والميتاكوالون.
- (4) **الدوريدن:** مادة أنتجت عام 1954م وتوجد على هيئة أقراص وكبسولات.
- (5) **ميروپاميت:** ومن أنواعها: ميلثادون، إكوانيل، اسكيه، باميت.
- (6) **بنزوديزين:** ومن أنواعه: ليربون، ياكسيپام، سنتراكس، رستوريل، الروهينول المعروف بأبي صليبة⁽⁹⁴⁾.

المطلب الثاني: المخدرات المهلوسة

وهي مجموعة مواد غير متجانسة يترتب على التعاطي منها اضطراباً في النشاط الذهني، وخللاً في التفكير والإدراك وهلاوس وتخيلات، وقد يتصور متعاطيها أن له قدرة خارقة، أو على العكس تماماً، وأحياناً ما يصاب بفزع شديد أو اكتئاب مما قد يفضي به إلى الانتحار⁽⁹⁵⁾، والمهلوسات منها ما هو طبيعي، ومنها ما هو نصف مخلوق، ومنها ما هو مخلوق، وتفصيله ما يلي:

الفرع الأول: المخدرات المهلوسة ذات الأصل الطبيعي

(82) فتاوي البرزلي 164/1، ابن تيمية: الفتاوي الكبرى 304/4.

(83) السيد روبية: التداوي بالأعشاب عند المصريين المحدثين، موسوعة وصف مصر، ترجمة: منى زهير، مهرجان القراءة للجميع 2002م، 11/155-156.

(84) ابن حجر الهيتمي، شهاب الدين (ت 973هـ): تحفة المحتاج بشرح المنهاج، طدار الحديث، 93/11.

(85) المعجم الوسيط 795/2، د/ فؤاد مخيمر: المخدرات ص33.

(86) ابن حجر: تحفة المحتاج 93/11.

(87) د/ فؤاد مخيمر: المخدرات ص27، المعجم الوسيط 837/2.

(88) د/ فؤاد مخيمر: المخدرات ص28.

(89) المجلس القومي لمكافحة المخدرات وعلاج الإدمان: المخدرات، 1998م، ص11.

(90) د/ فؤاد مخيمر: المخدرات ص28.

(91) المجلس القومي لمكافحة المخدرات ص11، د/ فؤاد مخيمر: المخدرات ص28.

(92) د/ فؤاد مخيمر: المخدرات ص28.

(93) د/ فؤاد مخيمر: المخدرات ص28.

(94) المجلس القومي لمكافحة المخدرات ص11-12، د/ فؤاد مخيمر: المخدرات ص29.

(95) المجلس القومي لمكافحة المخدرات ص15.

هذه المهلوسات تستخرج من نباتات طبيعية مثل حبوب مجد الصباح، وبعض أنواع عش الغراب وفطر السيلوسيب و صبار البابوت، لكن المشهور في مصر هو المسيكالين المستخرج من نبات صبار المسكال، إما على هيئة مسحوق بني اللون، أو مكعبات صغيرة من أجزاء النبات المجففة، أو على شكل كبسولات تحتوي على هذا المسحوق البني، وقد أمكن تخليق المسكالين معملياً⁽⁹⁶⁾.

الفرع الثاني: المخدرات المهلوسات نصف المخلقة

أهم هذه العقاقير وأشهرها هو المعروف بـ (ال . اس . دي) أو الأسيد الذي تستخلص مادته الأساسية من فطر الأرجوت الذي ينمو بذوره على نبات يماثل الشعير، ويستخرج أيضاً من حبوب مجد الصباح، ويوجد على هيئة حبوب أو أقراص رمادية اللون أو كبسولات أو مربعات جيلاتينية، أو مخلوطة بورق الشاي على شكل طوابع⁽⁹⁷⁾.

الفرع الثالث: المخدرات المهلوسات المخلقة

من أهم هذه العقاقير مادة (بي - سي - بي) ولها أكثر من خمسين اسماً، منها: غبار الملائكة، كريستال، فيض العطر، قاتل الأعشاب، سوبر جلاس، وقود الصاروخ، وهذه المادة عبارة عن مسحوق أبيض اللون، يذوب في الماء إذا خالطها شوائب انقلب لونها إلى البني، وهذا العقار يباع على هيئة أقراص أو كبسولات أو مسحوق سائل، وقد يضاف إلى الحشيش ويدخن معه، ومن هذه العقاقير أيضاً وإن كانت أقل انتشاراً (د . م . ك)، و (د . م . ت)⁽⁹⁸⁾.

ويلحق بالمخدرات أيضاً: المستنشقات، وتسمى بالمذيبيات الطيارة، ومنها: البنزين، ومزيل طلاء الأظافر، وسائل وقود الولاعات، والصمغ، ولاصق الإطارات والغراء وغيرها⁽⁹⁹⁾.

الفرع الرابع: حكم إدمان المخدرات في السنة النبوية

المخدرات أيًا كان نوعها طبيعية كانت أو نصف مخلقة أو مخلقة تعد مسكرة، فكل مخدر مسكر، وليس كل مسكر مخدر، وإذا كان الثابت في السنة النبوية النهي عن تعاطي وإدمان كل مسكر قليله وكثيره، فقد نهى صلى الله عليه وسلم عن تعاطي وإدمان المخدرات أيضاً، ومن ثم اتفق الفقهاء المتأخرون على حرمتها⁽¹⁰⁰⁾، عن أم سلمة - رضي الله عنها - أن النبي صلى الله عليه وسلم **"نَهَى عَنْ كُلِّ مُسْكِرٍ وَمُفْتَرٍ"**⁽¹⁰¹⁾، **قال الخطابي:** "المفتّر: كل شراب يورث الفتور والخدر في الأطراف، وهو مقدمة السكر نهى عن شربه لئلا يكون ذريعة إلى السكر"⁽¹⁰²⁾، وعن عائشة - رضي الله عنها - أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: **"كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ"**⁽¹⁰³⁾، فكل ما يسكر ولو لم يكن شراباً محرم شرعاً، فيدخل في هذا الحشيشة وغيرها وإن كانت مخدرة فهي مسكرة أيضاً، والقول بغير هذا، **كما يقول ابن حجر**⁽¹⁰⁴⁾: "مكابرة؛ لأنها تحدث بالمشاهدة ما يحدث الخمر من الطرب والنشأة والمداومة عليها والانهماك فيها".

ومن المعلوم عند أهل الطب أن المخدرات من السموم وهي مفسدة للعقل ومتلفة للنفس، وتعاطي السم أيًا كان نوعه محرم بإجماع الفقهاء⁽¹⁰⁵⁾، **قال العبدري - في بيان حرمة البنج:** "والدليل على أن البنج حرام أن أهل الطب ذكروا البنج من السموم، والسم بأنواعه حرام، فكذا البنج حرام؛ ولأنه مضر يتولد منه كثير من الأمراض، يعرف ذلك في كتب الطب، والمضر حرام"⁽¹⁰⁶⁾، وقد نهى النبي صلى الله عليه وسلم عن تعاطي السم، قال: **"وَمَنْ قَتَلَ نَفْسَهُ بِسَمٍ فَسَمُهُ فِي يَدِهِ يَتَحَسَّاهُ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدًا مُخَلَّدًا فِيهَا أَبَدًا"**⁽¹⁰⁷⁾، ونهى النبي صلى الله عليه وسلم أيضاً عن أن يضر المسلم نفسه أو يضر غيره، وعن أبي سعيد سعد بن مالك الخدري أنه صلى الله عليه وسلم قال: **"لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ"**⁽¹⁰⁸⁾.

(96) د/ فؤاد مخيمر: المخدرات وباء الشعوب ص30، 31، المجلس القومي لمكافحة المخدرات ص15.

(97) المجلس القومي لمكافحة المخدرات ص15، د/ فؤاد مخيمر: المخدرات ص31.

(98) د/ فؤاد مخيمر: المخدرات ص31، المجلس القومي لمكافحة المخدرات ص15.

(99) المجلس القومي لمكافحة المخدرات ص17، د/ فؤاد مخيمر: المخدرات ص31.

(100) السنائي عمر: نصاب الاحتساب، مكتبة الطالب الجامعي، ط1 1406هـ - 1986م، ص265، فتاوي البرزلي 1/164، ابن القطان، الحافظ أبو الحسن (ت 628هـ): الإقناع في مسائل الإجماع، الناشر: الفاروق الحديثة، ط1 1424هـ - 2004م، 2/329، النووي: شرح مسلم 120/13، 121، ابن تيمية: الفتاوى الكبرى 4/304، الأقفهسي: إكرام من يعيش بتحريم الخمر والحشيش ص62، ابن رجب: جامع العلوم والحكم ص468، القرافي: الفروق 1/364.

(101) **قال ابن حجر:** أخرجه أبو داود بسند حسن. فتح الباري 10/44، سنن أبي داود 329/3 رقم 3686، مسند أحمد 342/6 رقم 2669.

(102) أبو سليمان حمد بن محمد بن إبراهيم بن الخطاب البستي المعروف بالخطاب (ت 388هـ): معالم السنن وهو شرح سنن أبي داود، الناشر: المطبعة العلمية حلب، ط1، 1351هـ - 1932م، 4/267، 268، الروياني، أبو المحاسن عبد الواحد بن إسماعيل (ت 502هـ): بحر المذهب في فروع مذاهب الشافعي، ط دار إحياء التراث العربي، 1423هـ - 2002م، 13/139-140.

(103) **قال ابن حجر:** هذا سند صحيح على شرط مسلم. البيهقي، أبو بكر أحمد بن الحسين (ت 458هـ): شعب الإيمان، ط دار الكتب العلمية 2008م، 6/5 رقم 5575 واللفظ له، مسند أحمد 137/3 رقم 12106 عن أنس بن مالك .

(104) فتح الباري 10/45.

(105) السنائي: نصاب الاحتساب ص265، القرافي: الفروق 1/364 ق 40، ابن القطان: الإقناع في مسائل الإجماع 1/326 رقم 1842، ابن حزم: مراتب الإجماع ص150، ابن حجر: الفتاوى الكبرى الفقهية 4/232.

(106) السنائي: نصاب الاحتساب ص265.

(107) متفق عليه بين الشيخين: صحيح البخاري 84/4 رقم 5778، صحيح مسلم 1/61 رقم 109/175، الترمذي، أبو عيسى محمد بن عيسى (ت 297هـ): السنن، ط دار الكتب العلمية 1421هـ - 2000م، 3/135 رقم 2043.

(108) **قال ابن رجب:** حديث حسن رواه ابن ماجه والدارقطني مسنداً، **وقال الحاكم:** صحيح على شرط مسلم، ابن رجب: جامع العلوم والحكم ص331 رقم 32، الحاكم: المستدرک 2/58 في البيوع، سنن ابن ماجه 2/784 رقم 2341 عن ابن عباس، في الزوائد: في إسناد جابر الجعفي، متهم.

الفصل الثاني: أثر الإدمان في الحياة

لا شك أن إدمان المسكرات والمخدرات محرم وقد تأكد هذا في سنة النبي صلى الله عليه وسلم، ولا شك أيضًا أن الإدمان له آثار سلبية في الحياة الدنيا وفي الآخرة، وهذا ما يؤكد البحث فيما يلي

المبحث الأول: أثر الإدمان في الحياة الدنيوية

تتمثل الآثار السلبية للإدمان في الحياة الدنيا فيما يلي: أثر الإدمان في الصحة، وأثره في الاقتصاد، وأثره في العلاقات الاجتماعية.

المطلب الأول: أثر الإدمان في الصحة

فإدمان الخمر أو تعاطيها ضار جدًا للإنسان، فإنه يحدث له الرعشة والتشنج والفالج، وضعف العقل وتيبس الدماغ، والسكتة: وهي سدة تامة في بطون الدماغ ومجاري روحه، تعطل الأعضاء عن الحس والحركة إلا التنفس لضرورة الاستنشاق⁽¹⁰⁹⁾، والخمر مفسدة للقلب أيضًا، كإفسادها للعقل والفهم، ومن ثم ذم الله ﷻ غير المؤمنين، فقال: {لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا} (الأعراف: 179)، قال الرازي⁽¹¹⁰⁾: "على أن محل العلم هو القلب؛ لأنه تعالى نفى الفقه والفهم عن قلوبهم في معرض الذم، وهذا إنما يصح لو كان محل الفهم والفقه هو القلب".

وقد أثبتت الدراسات الطبية الحديثة زيف فوائد الخمر، منها: أن استخدام الخمر أو مشتقاته كدواء يفيد في فتح الشهية والحقيقة أنه يفيد في أول الأمر، ولكن مع مرور الأيام تسبب فقدانًا للشهية والتهابًا بالمعدة وقيئًا متكررًا وآخرها سرطان المريء، وهناك من يعتقد أنها تدفئ الجسم - وهذا سر انتشارها في المناطق الباردة - وهذا من قبيل الوهم؛ لأن الخمر توسع الأوعية الدموية تحت الجلد، فيشعر المرء بالدفء، ويفقد حرارة جسمه في الجو القارس، وقد يؤدي هذا إلى وفاته وهو ينعم بالدفء الكاذب⁽¹¹¹⁾.

وقد اعتقد البعض أن تعاطي الخمر يقوي العظام، والحقيقة أنها تؤدي إلى فتوره أو ضعفه، قال حسان بن ثابت: من خمر بيسان⁽¹¹²⁾ يغالى بها درياقة تسرع فتر العظام⁽¹¹³⁾

فإدمان الخمر مهلكة للنفس، ومن ثم كان من أسمائها الغول؛ لأنها تغتال الإنسان وتهلكه من حيث لا يدري⁽¹¹⁴⁾.

أما المخدرات ذات الأصل الطبيعي أو نصف المخلقة أو المخلقة فأشد فتكًا للإنسان، فالبنج: سمر يخلط العقل، ويبطل الذكر ويحدث جنونًا وحناقًا⁽¹¹⁵⁾، والأفيون المستخرج من الخشخاش الأسود منه منوم مخدر يضر بالرأس والرئة⁽¹¹⁶⁾، العقاقير المكونة من القنب والطبوق والأفيون والمعاجين العسلية المخدرة، يؤدي تناولها إلى إضعاف الجسم وهلاكه، قال ابن البيطار: ومن القنب الهندي - ويسمى بالحشيشة أيضًا - وهو يسكر جدًا ... وقد استعمله قوم فاختلفت عقولهم، وأدى بهم الحال إلى الجنون، وربما قتلوا، وذكر الرازي: أنها تولد أفكارًا كثيرة، وأنها تجفف المني .. ويحدث عنها السبات والخدر والإساءة والهدر.

وجميع الخصال المذمومة للحشيشة موجودة أيضًا في القات مع زيادة حصول الضرر فيما به قوام الصحة، وصلاح الجسد من إفساد شهوة الغذاء والباء والنسل⁽¹¹⁷⁾.

المطلب الثاني: أثر الإدمان في الاقتصاد

لا شك أن للإدمان أثرًا سلبيًا في الاقتصاد الفردي أو الجماعي، سواء أكان الإدمان متعلقًا بالمسكرات أو المخدرات، فتهافت المدمنين على شراء المواد أو العقاقير التي اعتادوا عليها يؤدي لا محالة إلى إتلاف أموالهم وتدهور معيشتهم، وقد توصل الناس إلى تلك الحقيقة قبل الإسلام، جاء في الكتاب المقدس: "لا تكن بين شريبي الخمر بين المتلفين أجسادهم؛ لأن السكر والمسرف يفتقران"⁽¹¹⁸⁾، وقيل لقيس بن عاصم في الجاهلية: لم تركت الشراب؟ قال: لأني رأيتُه متلفة للمال، داعية إلى شر المقال، مذهبة لمروءات الرجال، يريد الخمر⁽¹¹⁹⁾، وقال عباد المنقري: لو كان العقل علفًا يشتري الناس في شرائه، فالعجب من أقوام يشترون بأموالهم ما يذهب عقولهم⁽¹²⁰⁾.

(109) ابن حجر الهيتمي: الفتاوى الكبرى الفقهية، ط دار الفكر، 226/4، تذكرة داود 350/1، ابن النفيس: الموجز في الطب ص148.

(110) التفسير الكبير 53/13.

(111) د/ محمود الحاج القاسم: الطب الوقائي النبوي 323/4.

(112) بيسان: بلدة بالأردن كانت معقلًا لحامية رومانية. أحمد عطية الله: القاموس الإسلامي 409/1.

(113) حسان بن ثابت: ديوان حسان بن ثابت، ط دار المعارف بالقاهرة، ص186.

(114) الجرجاني: التعريفات ص209 رقم 1053.

(115) المطرزي: المغرب ص51.

(116) حاجي باشا خضر علي الأديني (ت 816هـ): شفاء الأسقام ودواء الآلام، ط دار الكتب والوثائق القومية 2017م، ص40.

(117) الأقفهسي، أحمد بن عماد بن محمد (ت 808هـ): إكرام من يعيش بتحريم الخمر والحشيش، ط دار الصحابة للتراث 1411هـ - 1991م، ص62، حاجي باشا: شفاء الأسقام ودواء الآلام ص40، السيد رويبه: التداوي بالأعشاب عند المصريين المحدثين، موسوعة وصف مصر، مهرجان القراءة للجميع 2002م، 177/11، ابن حجر: الفتاوى الكبرى الفقهية 226/4.

(118) أمثال 23: 31.

(119) البيهقي: شعب الإيمان 14/5 رقم 5607.

(120) البيهقي: شعب الإيمان 14/5 رقم 5608.

فلما جاء الإسلام نهى النبي صلى الله عليه وسلم عن تضييع المال في شراء الخمر والمخدرات، روي بن أبي شيبه بسنده عن الجريري عن أبي العلاء قال: انتهى قول رسول الله في الأشربة إلى أن قال: "لا تشربوا ما يسفه أحلامكم وما يذهب أموالكم"⁽¹²¹⁾، بل جعل النبي صلى الله عليه وسلم حفظ المال وإنفاقه فيما يحل وأداء الحقوق المتعلقة به هو حق لله Y، وإنفاقه في شراء المواد المسكرة أو المخدرة وغيرها من المحرمات هو اعتداء على هذا الحق، ومن ثم تكفل الله Y بعقوبته في الآخرة عن خوله الأنصارية - رضي الله عنها - قالت: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "إن رجلاً يتخوضون في مال الله بغير حقٍ فلهم النار يوم القيامة"⁽¹²²⁾.

ومما يزيد الأمر سوءاً أن الإدمان يصيب الشباب والعمال في أخصب سنوات الإنتاج، ولعل أبرز المظاهر السلبية للإدمان تتمثل في انخفاض هذه الإنتاجية، وفي غياب المدمن المتكرر عن العمل، والتأخر عنه، مع زيادة المرض والتمارض بالإضافة إلى نسبة الحوادث وخطورتها، والخسائر المترتبة على ذلك، وزيادة المطالبات بالتعويضات ونفقات التأمين وكثرة الشكاوي والقضايا المقامة على المؤسسات، وقد يزيد الضرر فيحصل إلى العامل ذاته حين يفقد في النهاية عمله⁽¹²³⁾.

وقد أصدرت لجنة خبراء منظمة الصحة العالمية تقريراً جاء فيه: "أن اللجنة أدركت على أن التعود على مضغ القات أدى في بعض المناطق إلى أطوار اجتماعية واقتصادية معوقة للفرد والمجتمع؛ لفقدان ساعات العمل، وضياح الدخول لقلة الإنتاج، وسوء التغذية الذي أدى إلى تفشي الأمراض"⁽¹²⁴⁾.

المطلب الثالث: أثر الإدمان في العلاقات الاجتماعية

إدمان وتعاطي المسكرات والمخدرات يؤدي لا محالة إلى تدهور العلاقات الاجتماعية بين المدمن وأسرته، وبينه وبين المجتمع الذي يعيش فيه، فالخمر والمخدرات أداة قهرية لهدم الأسر والمجتمعات، كما أنها أداة لهدم المدمن ذاته منذ فجر التاريخ، ومن هذا كان قيس بن عاصم يأتيه في جاهليته تاجر خمر، فيبتاع منه، فشرب قيس ذات يوم فسكر سكرًا قبيحًا، فجذب ابنته، وتناول ثيابها، ورأى القمر فتكلم بشيء، ثم أنهب ماله ومال الخمار، وأنشأ يقول وهو يضربه (البسيط):

من تاجر جاء الإله به
كان لحيته أذنان أجمال

جاء الخبيث بنيسانيه تركت صحبي وأهلي بلا عقل ولا مال.

قال ياقوت الحموي: ويبسان: بلدة بالأردن بين حوران وفلسطين ... وإليها فيما أحسب بنسب الخمر ببسانية.

وسقى قوم أعرابية مسكرًا، فلما أنكرت نفسها، قالت لهم: أيشرب هذا نساؤكم؟ قالوا: نعم، قالت: لئن صدقتم، لا يدري أحدكم من أبيه⁽¹²⁵⁾.

فالإدمان أداة لارتكاب الجريمة من حيث لا يدري المدمن، وهذا يؤدي إلى زعزعة الأسرة والمجتمع، عن عثمان بن عفان قال: سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: اجتنبوا أم الخبائث، فإنه كان رجل ممن كان قبلكم يتعبد ويعتزل الناس، فعلقته امرأة، فأرسلت له خادمًا، فقالت: إننا ندعوك لشهادة، فدخل فطفقت كلما يدخل بابًا، أغلقته دونه حتى أفضى إلى امرأة وضينة جالسة وعندها غلام وباطية فيها خمر، فقالت: إنا لم ندعك لشهادة، ولكن دعوتك لتقتل هذا الغلام، أو تقع علي، أو تشرب كأسًا من هذا الخمر، فقال: زبديني، فلم يزل حتى وقع عليها، وقتل النفس، فاجتنبوا الخمر، فإنه والله لا يجتمع الإيمان وإدمان الخمر في صدر رجل أبدًا، ليوشكن أحدهما يخرج صاحبه⁽¹²⁶⁾.

وعن ابن عباس رضي الله عنه قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: الخمر أم الفواحش، وأكبر الكبائر، من شربها وقع على أمه وعمته وخالته⁽¹²⁷⁾.

فالخمر تزيل العقل، وتدفع الإنسان إلى الجرائم الجنسية، ومعظم جرائم الاغتصاب والاعتداء الجنسي على المحرمات من الأخوات والبنات ناتجة عن شرب الخمر، قالت التايم الأمريكية سنة 1990م، إن 20% من العائلات الأمريكية تمارس ما يسمى نكاح المحارم، وذلك نتيجة لانتشار الخمر على نطاق واسع، ونتيجة لتحطم القيم وانهلال الأسرة⁽¹²⁸⁾.

فاستعمال الخمر والعقاقير المخدرة هو أساس ارتكاب الجرائم المختلفة، والتي تؤثر على الأبرياء، وتؤثر بالتالي على عموم المجتمع الذي سيكون ضحية لهذه التصرفات⁽¹²⁹⁾، ولهذا قال عبد الله بن عمرو "لأن أزني أحب إلي من أن أسكر، ولأن أسرق أحب

(121) مصنف أبي شيبه: المصنف 80/5 رقم 23886.

(122) صحيح البخاري 282/2 رقم 3118.

(123) المجلس القومي لمكافحة وعلاج الإدمان ص31.

(124) د/ فؤاد مخيمر: المخدرات ص34، شهاب الدين أبو الفتح عبد الله ياقوت الحموي: معجم البلدان، ط2 دار صادر 1995م، 527/1.

(125) ابن قتيبة: الأشربة ص134 - 135، 139.

(126) الأمير علاء الدين علي بن بلبان الفارسي: صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان، ط الرسالة العالمية 1432هـ - 2011، 169/12 رقم 5348، ابن حجر: فتح الباري 34/10، وقال: أخرجه البيهقي مرفوعًا وموقوفًا وصححه ابن حبان مرفوعًا.

(127) قال الطبراني: لم يرو هذا الحديث عن عطاء إلا عبد الكريم، وقال الهيثمي: وفيه عبد الكريم أبو أمية، ضعيف. سنن الدار قطني 161/4 رقم 4565، الطبراني، الإمام أبو القاسم سليمان بن أحمد (ت 360هـ): المعجم الأوسط، ط1 دار الكتب العلمية، 239/2 رقم 3133، شهاب الدين الهيثمي ابن حجر (ت 807هـ): مجمع الزوائد، الناشر مكتبة القدس 1953م، 70/5.

(128) د/ محمد علي البار: التداوي بالمحرمات ص15.

إلي من أن أسكر؛ لأن السكران يأتي عليه ساعة لا يعرف فيها ربه"، وعن ليث عن مجاهد قال: "قال إبليس: ما أعجزني فيه بنو آدم فلن يعجزوني في ثلاث إذا سكر أحدهم أخذنا بخزائمه ففقدناه حيث شئنا وعمل لنا بما أحببنا وإذا غضب قال بما لا يعلم وعمل بما يندم وببخله في يديه وتبنيه ما لا يقدر عليه"⁽¹³⁰⁾.

المبحث الثاني: أثر الإدمان في الحياة الأخروية

لا يمكن التوصل إلى نعيم الحياة الأخروية إلا بالعقل والعلم، قال الأصفهاني⁽¹³¹⁾: "الحياة الأخروية الأبدية، وذلك يتوصل إليه بالحياة التي هي العقل والعلم والإيمان، قال الله تعالى: {اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ} [الأنفال: 24]، وقوله: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا هَذِهِ السُّبُلَ الَّتِي هِيَ أَسْفَلُ مِنَ الْأَرْضِ يَنزِلُ فِيهَا النَّارُ} [البقرة: 255]، وإذا زال العقل حصلت كافة الخبايا وعمّ الجهل، ومن ثم روى عبد الله ابن مغفل أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "اجْتَنِبُوا كُلَّ مُسْكِرٍ"⁽¹³²⁾، تتمثل الآثار السلبية للإدمان في الآخرة فيما يلي:

المطلب الأول: المدمن يحشر سكراناً على هيئة القردة والخنازير

أولاً: المدمن يحشر سكران: غالباً ما يموت المدمن سكراناً بسبب جرعة زائدة يتعاطاها، فيحشر يوم القيامة على تلك الهيئة، عن أنس بن مالك ع أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: من فارق الدنيا وهو سكران دخل القبر وهو سكران، وبعث من قبره سكران، وأمر به إلى النار سكران إلى جبل يقال له: (سكران) فيه عين يجري منها القيح والدم وهو طعامهم وشرابهم ما دامت السموات والأرض⁽¹³³⁾.

ثانياً: المدمن يحشر على هيئة القردة والخنازير: إذا استحل قوم تعاطي وإدمان المسكرات والمخدرات دون أن يتوبوا مسخهم الله Y قردة وخنازير وبعثوا على تلك الهيئة، عن أبي عامر - أو أبي مالك - الأشعري أنه سمع النبي صلى الله عليه وسلم يقول: "ليكونن من أمتي أقوام يستحلون الحر والحرير والخمر والمعازف، ولينزلن أقوام إلى جنب علم يروح عليهم بسارحة لهم، يأتيهم - يعني الفقير - لحاجة فيقولوا ارجع إلينا غداً. فيبيتهم الله ويضع العلم، ويمسخ آخرين قردة وخنازير إلى يوم القيامة"⁽¹³⁴⁾. وعن أبي مالك الأشعري، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "لَيَشْرَبَنَّ نَاسٌ مِنْ أُمَّتِي الْخَمْرَ يُسَمُّونَهَا بِغَيْرِ اسْمِهَا، يُعَرِّفُ عَلَى رُؤُوسِهِمْ بِالْمَعَازِفِ وَالْمَغْنِيَّاتِ، يَخْسِفُ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ وَيَجْعَلُ مِنْهُمْ الْقِرْدَةَ وَالْخَنَازِيرَ"⁽¹³⁵⁾.

المطلب الثاني: حرمان المدمن الخمر في الآخرة

من المعلوم أن الله Y إذا حرم شيئاً في الدنيا، وامتنع المؤمن عنه، فإن الله Y يبدله يوم القيامة خيراً منه، فالخمر في الدنيا محرمة لما فيها من الصفات الذميمة، فإذا امتثل المؤمن بأمر الترك، عوضه الله خيراً منه في الآخرة، قال تعالى: {يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وُلْدَانٌ مَخْلُذُونَ بأكوابٍ وأباريقٍ وكأسٍ مِنْ مَعِينٍ لَا يَصُدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يَنْزِفُونَ} [الواقعة: 17-19]، فنفى عن خمر الجنة عيوب خمر الدنيا، وهو الصداق ونفاذ الشراب وذهاب العقل والمال، ونحو هذا⁽¹³⁶⁾، وقال تعالى - في خمر الجنة: {لَا فِيهَا غَوْلٌ} [الصافات: 47]، والغول: إهلاك الشيء من حيث لا يحس به⁽¹³⁷⁾، فخمر الدنيا مهلكة بخلاف خمر الجنة.

أما من تعاطي المسكرات والمخدرات وأدمن الخمر مع اعتقاده حرمتها ولم يتب منها قبل موته، فإنه يحرم منها وإن دخل الجنة، عن ابن عمر رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "كُلُّ مُسْكِرٍ خَمْرٌ، وَكُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ، وَمَنْ شَرِبَ الْخَمْرَ فَمَاتَ وَهُوَ يَدْمِنُهَا وَلَمْ يَتُبْ مِنْهَا لَمْ يَشْرَبْهَا فِي الْآخِرَةِ"⁽¹³⁸⁾.

قال ابن العربي: "ظاهر الحديث أنه لا يشربها في الجنة؛ وذلك لأنه استعجل ما أمر بتأخيرها، ووعد به، فحرمه عند ميقاته؛ كالوارث إذا قتل مورثه؛ فإنه يحرم ميراثه؛ لاستعجاله"⁽¹³⁹⁾.

(129) د/ي. س. صديقي: محرمات في الإسلام، بحث منشور ضمن أبحاث وأعمال المؤتمر الثالث عن الطب الإسلامي، المنظمة الإسلامية للعلوم الطبية، مؤسسة الكويت للتقدم العلمي 1405 هـ، ص 727.

(130) البيهقي: شعب الإيمان 13/5 رقم 5600 - 5601 بالترتيب.

(131) الأصفهاني: معجم مفردات ألفاظ القرآن الكريم ص 156، وفي هذا: ابن حجر: الزواجر 330/2.

(132) أبو القاسم سليمان بن أحمد الطبراني (ت 360 هـ): المعجم الأوسط 256/1 رقم 880، وقال: لا يروي هذا الحديث عن عبد الله بن مغفل إلا بهذا الإسناد، تفرد به أبو جعفر.

(133) قال المنذري: رواه الأصبهاني، وأظنه في مسند أبي يعلى أيضاً مختصراً، وفيه نكارة. الإمام زكي الدين عبد العظيم بن عبد القوي المنذري (ت 656 هـ): الترغيب والترهيب من الحديث الشريف، شركة مكتبة ومطبعة الحلبي 266/3 - 267 رقم 54.

(134) صحيح البخاري 46/4 - 47 رقم 5590.

(135) سنن ابن ماجه 1333/2 رقم 4020، المنذري، الإمام زكي الدين عبد العظيم بن عبد القوي (ت 656 هـ): الترغيب والترهيب، ط 3 دار الحلبي 1388 هـ - 1968 م، 263/3 رقم 43، وقال: رواه ابن ماجه وابن حبان في صحيحه.

(136) ابن قتيبة: الأشربة ص 189.

(137) الأصفهاني: معجم مفردات ألفاظ القرآن ص 411.

(138) متفق عليه بين الشيخين: صحيح البخاري 44/4 رقم 5575، صحيح مسلم 367/2 رقم 2003/73 واللفظ له.

(139) شرح الزرقاني على الموطأ 210/4.

وقال النووي: "معناه أنه يحرم شربها في الجنة وإن دخلها، فإنه من فاخر شراب الجنة، فيمنعها هذا العاصي بشربها في الدنيا، قيل: إنه ينسى شهوتها؛ لأن الجنة فيها كل ما يشتهي، وقيل: لا يشتهيها وإن ذكرها، ويكون هذا نقص نعيم في حقه تمييزاً بينه وبين تارك شربها"⁽¹⁴⁰⁾.

أما من شرب الخمر وتعاطى المسكرات والمخدرات مستحلاً لها ومات على هذا فإنه مرتد ولا يدخل الجنة، عن أبي موسى ع أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "ثَلَاثَةٌ لَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ: مَدْمَنُ الْخَمْرِ، وَقَاطِعُ الرَّجْمِ، وَمَصْدُقُ السَّحْرِ، وَمَنْ مَاتَ مُدْمِنًا لِلْخَمْرِ سَقَاهُ اللَّهُ مِنْ نَهْرِ الْغُوطَةِ" قيل: وما نهر الغوطه؟ قال: "نَهْرٌ يَجْرِي مِنْ فُرُوجِ الْمُؤْمِسَاتِ"⁽¹⁴¹⁾.

المطلب الثالث: الإدمان ينافي قبول الصلاة: ⁽¹⁴²⁾

المدمن يغلب عليه السكر في كافة أوقاته، والسكر يزيل العقل، وليس للمرء من صلاته إلا ما عقل منها، ولا تصح الصلاة مع وجود الخمر والنبذ والبوطة، وما أشبه في جوف المصلي، أو بين ملابسه لنجاستها، ومن ثم نهى النبي صلى الله عليه وسلم عن السكر أو حمل المسكرات أثناء الصلاة، عن أبي بردة عن أبيه، قال: بعثني رسول الله صلى الله عليه وسلم ومعاذ إلى اليمن، فقال: ادعوا الناس، وبشرا ولا تنفرا، ويسرا ولا تعسرا، قال: فقلت يا رسول الله افتنا في شرايين كنا نصنعهما باليمن، البتة: وهو من العسل ينبذ حتى يشتد، والمزر: وهو من الذرة والشعير ينبذ حتى يشتد، قال: وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم قد أعطي جوامع الكلم بخواتمه، فقال: "أنهى عن كل مسكر أسكر عن الصلاة"⁽¹⁴³⁾، وعن جابر ابن عبد الله أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "ثَلَاثَةٌ لَا تُقْبَلُ لَهُمْ صَلَاةٌ، وَلَا تُرْفَعُ لَهُمْ إِلَى السَّمَاءِ حَسَنَةٌ: الْعَبْدُ الْأَبْقَى حَتَّى يَرْجِعَ إِلَى مَوَالِيهِ فَيَضَعُ يَدَهُ فِي أَيْدِيهِمْ، وَالْمَرْأَةُ السَّخِطُ عَلَيْهَا زَوْجُهَا حَتَّى يَرْضَى، وَالسُّكْرَانُ حَتَّى يَصْحَوْ"⁽¹⁴⁴⁾.

قال ابن عبد السلام⁽¹⁴⁵⁾: "الصلاة مع الأنجاس مفسدة يجب اتقاؤها في الصلاة؛ لأن المصلي جليس الرب، مناج له، ألا يناجي إلا على أشرف الأحوال".

الفصل الثاني: الوقاية من الإدمان وعلاجه

لا يمكن أن يتحقق الأمن داخل المجتمع إلا باتخاذ الإجراءات اللازمة للوقاية من الإدمان، وبمعالجة المدمنين، والوقاية من الإدمان تستهدف الحيلولة دون الوقوع في خطره، كما تحول دون الاستمرار فيه، وذلك بالنسبة لمن شرعوا في تجربة تعاطي المسكرات والمخدرات ولم يتوغلوا فيها، والعلاج: هو محاولة إنقاذ من وقعوا في براثن الخطر⁽¹⁴⁶⁾.

المبحث الأول: الوقاية من الإدمان

من المعلوم أن الوقاية من الإدمان خير من علاج المدمنين، ويتعلق هذا في نشر ما يتعلق بالآثار السلبية للإدمان بين الناس، وخطر كل وسيلة مؤدية إلى سرعة الإسكار فيما يتعلق بالنبذ وغيره، وتجنب النوادي والموائد التي يدار عليها المسكرات والمخدرات وحظر الاتجار فيها، والنظر في تشديد عقوبات تعاطيها.

المطلب الأول: نشر ما يتعلق بالآثار السلبية للإدمان

من المعلوم أن للإدمان آثاراً سلبية على الاقتصاد والاجتماع والصحة وغير هذا، علاوة على أن تعاطي المسكرات والمخدرات محرم شرعاً، وقد أثبتت السنة النبوية كل هذا، ومن ثم يجب على الأمة الإسلامية العمل على نشر الأضرار المترتبة على الإدمان، فنشر العلم وتعليمه للناس فضيلة⁽¹⁴⁷⁾، قال تعالى: {يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ} [المائدة: 67]، والإسلام دين عالمي لا يحده حدود، ودار الإسلام تعد مدينة مفتوحة لطلاب العلم على اختلاف مواطنهم ومعتقداتهم وألسنتهم وألوانهم، ولهذا أوصانا النبي صلى الله عليه وسلم بهم خيراً، فقال صلى الله عليه وسلم "إِنَّ النَّاسَ لَكُمْ تَبَعٌ، وَإِنَّ رَجُلًا يَأْتُونَكَ مِنْ أَقْطَارِ الْأَرْضِ يَتَفَقَّهُونَ فِي الدِّينِ، فَإِذَا أَتَوْكَ فَاسْتَوْصُوا بِهِمْ خَيْرًا"⁽¹⁴⁸⁾.

وهذا ما فعله النبي صلى الله عليه وسلم ومع وفد عبد القيس، عن أشعث بن عمير العدي، عن أبيه، قال: أتى النبي صلى الله عليه وسلم وفد عبد القيس، فلما أرادوا الانصراف قالوا: قد حفظتم عن النبي ﷺ كل شيء سمعتم منه، فسلوه عن النبذ؟ فأتوه فقالوا: يا رسول الله إنا بأرض وخمة لا يصلحنا فيها إلا الشراب، قال: فقال: "وما شربكم؟" قالوا: النبذ، قال: "في أي شيء تشربونه؟" قالوا: في النقيز، قال: "فلا تشربوا في النقيز"، قال: فخرجوا من عنده فقالوا: والله لا يصالحنا قومنا على هذا، فرجعوا فسألوه؟ فقال

(140) شرح مسلم 138/13، وفي هذا إكمال المعلم 469/6.

(141) الحاكم محمد بن علي (ت 405هـ): المستدرک، ط دار المعارف، 146/4.

(142) حاشية الشرواني 525/1، 532-533.

(143) صحيح مسلم 366/2 رقم 1734/71.

(144) في إسناده: هشام ابن عمار، قال عنه ابن حجر: كبر، فصار يلقن "والحديث صححه ابن حبان". تقريب التهذيب، ط 1395 هـ - 1975 م، 320/2 رقم 93، الطبراني: المعجم الأوسط 408/6 رقم 1931، ابن بلبان، الأمير علاء الدين علي الفارسي: صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان، الرسالة العلمية ط 1432 هـ - 2011 م، 178/12 رقم 5355 واللفظ له.

(145) عز الدين بن عبد العزيز بن عبد السلام: القواعد الكبرى، ط دار القلم، دمشق 1431 هـ - 2010 م، 139/1.

(146) في هذا: فضيلة الشيخ عطية صقر: الإسلام والتدين، هدية مجلة الأزهر، عدد المحرم، 1412 هـ، ص 54.

(147) أبو الليث السمرقندي: بستان العارفين، ط الحلبي، ص 3، ابن عابدين: الرسائل، ط دار إحياء التراث العربي، بيروت، 191/1، محمد بن يوسف العبدري الشهير بالموافق (ت 987هـ): التاج والإكليل، ط 1398 هـ، 352/3، الماوردي: الحاوي، 328/6.

(148) في إسناده أبو هارون العبدري وهو ضعيف، سنن الترمذي 295/4، في العلم رقم 2659، سنن ابن ماجه 91/1-92، في المقدمة رقم 249.

لهم مثل ذلك، ثم عادوا فقال لهم: "لا تشربوا في النقيير فيضرب منكم الرجل ابن عمه ضربة لا يزال منها أخرج إلى يوم القيامة" قال: فضحكوا، قال: "من أي شيء تضحكون؟"، قالوا: يا رسول الله، والذي بعثك بالحق، لقد شربنا في نقيير لنا فقام بعضنا إلى بعض، فضرب هذا ضربة عرج منها إلى يوم القيامة⁽¹⁴⁹⁾، فقد بين النبي صلى الله عليه وسلم لهذا الوفد الأضرار السلبية للمسكرات، بل سد كل ذريعة مؤدية إلى السكر وإن لم يعلمها الناس، فالنبيذ مباح شربه، إلا أن وضعه في إناء خشبي منقور يتحول إلى سكر محرم.

ولم يكتف صلى الله عليه وسلم بتعليم الوفود الأضرار المترتبة على التعاطي وحرمة، فأرسل بعض أصحابه إلى البلدان المختلفة؛ ليعلموا الناس ما يحل وما يحرم وما ينفع، فبعث على بن أبي طالب إلى اليمن، وقال: علمهم الشرائع واقض بينهم⁽¹⁵⁰⁾، وهذا ما فعله عمر بن الخطاب حيث أرسل بعض الصحابة إلى الأقطار المختلفة؛ لأن الأرض كلها لله، قال صلى الله عليه وسلم: البلاد بلاد الله، والعباد عباد الله، فحيثما أصبت خيرًا فأقم، وفي رواية "فأي موضع رأيت فيه رفقا فأقم"⁽¹⁵¹⁾، وأي خير أفضل من نشر العلم بين الناس، وأي رفقة أفضل من دراسة وتدریس العلم، فالعلم رحم بين أهله، روي أبو يزيد بين أبي الغمر، عن ابن القاسم، قال: كنا إذا ودعنا مالكا يقول لنا: اتقوا الله وانتشروا هذا العلم، وعلموه ولا تكتموه⁽¹⁵²⁾.

المطلب الثاني: حظر الوسائل المؤدية إلى سرعة الإسكار في النبيذ

للقاية من تعاطي المسكرات وغيرها، نهى النبي صلى الله عليه وسلم عن كافة الوسائل المؤدية إلى سرعة تحويل النبيذ الذي تعارف الناس على تناوله إلى مسكر، فنهى صلى الله عليه وسلم عن الخليطين والانتباز في أوعية معينة، عن جابر بن عبد الله الأنصاري أن النبي صلى الله عليه وسلم نهى أن يخلط الزبيب والتمر، والبسر والتمر⁽¹⁵³⁾، وفي رواية عنه "أن النبي صلى الله عليه وسلم نهى أن ينبذ التمر والزبيب جميعا، ونهى أن ينبذ الرطب والبسر جميعا"⁽¹⁵⁴⁾.

قال النووي: "قال أصحابنا وغيرهم من العلماء: سبب الكراهة فيه: أن الإسكار يسرع إليه بسبب الخلط قبل أن يتغير طعمه، فيظن الشارب أنه ليس مسكرا ويكون مسكرا، ومذهبنا ومذهب الجمهور: أن هذا النهي لكراهة التنزيه ولا يحرم ذلك ما لم يصير مسكرا، وبهذا قال جماهير العلماء، وقال بعض المالكية: هو حرام، وقال أبو حنيفة وأبو يوسف في رواية عنه: لا كراهة فيه ولا بأس به؛ لأن ما حل مفردا حل مخلوطا وأنكر عليه الجمهور، وقالوا: منابذة لصاحب الشرع فقد ثبتت الأحاديث الصحيحة الصريحة في النهي عنه فإن لم يكن حراما كان مكروها"⁽¹⁵⁵⁾.

قال مالك: "وهو الأمر الذي لم يزل عليه أهل العلم ببلدنا أنه يكره ذلك لنهي رسول الله صلى الله عليه وسلم عنه؛ لأن أحدهما يشتد به الآخر فيسرع الإسكار بخلطهما، وقد يظن عدم بلوغه الإسكار، ويكون قد بلغه"⁽¹⁵⁶⁾.

وعن عبد الله بن عمر رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم نهى أن ينتبذ في الدباء والمزفت⁽¹⁵⁷⁾، والدباء: القرع، والمزفت: الإناء المطلي بالزفت، وحكمه حكم الخليطين؛ لأنه يسرع إليهما الإسكار، فربما شرب منها من لا يشعر بذلك ظاناً أنه لم يبلغ الإسكار، وقد بلغه⁽¹⁵⁸⁾.

المطلب الثالث: تجنب الموائد المشتملة على مسكرات ومخدرات

من طرق الوقاية من الإدمان أنه يجب على كل مسلم تجنب الدعوة إلى طعام سواء أكان وليمة عرس، أو عقيقة بسبب ولادة، أو عقيرة بسبب بناء بيت أو غير هذا ما دام متيقنا أن موائد الطعام مشتملة على مسكرات ومخدرات، عن جابر بن عبد الله رضي الله عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "من كان يؤمن بالله واليوم الآخر فلا يقعد على مائدة يدار عليها الخمر"⁽¹⁵⁹⁾، وروي أن صلى الله عليه وسلم قال: "من كان يؤمن بالله واليوم الآخر فلا يشرب الخمر، ومن كان يؤمن بالله واليوم الآخر فلا يجلس على مائدة يشرب عليها الخمر"⁽¹⁶⁰⁾، فالنبي صلى الله عليه وسلم في الحديث الأول نهى عن الجلوس على مائدة يدار عليها الخمر وإن لم يشرب، وفي الثاني نهى عن الجلوس عليها والشرب منها، وهذا ما فعله عمر بن عبد العزيز رضي الله عنه عن يحيى بن سعيد، قال: بلغني عن

(149) مصنف ابن أبي شيبة 70/5 رقم 23781.

(150) ابن هشام (ت213هـ): السيرة النبوية، المكتبة التوفيقية، 436/4، ورواه الحاكم بسنده عن ابن عباس، وقال: صحيح على شرط الشيخين، ولم يخرجاه، المستدرک 88/4.

(151) قال العجلوني: رواه الطبراني عن الزبير بسند ضعيف، وعزاه النجم لأحمد والطبراني - بلفظ فحيثما.

الشيخ إسماعيل بن محمد العجلوني الجراحي (ت1162هـ): كشف الخفاء ومزيل الإلباس، مكتبة التراث الإسلامي، 341/1 رقم 924.

(152) أبو عمر يوسف بن عبد البر (ت463هـ): جامع بيان العلم وفضله، الناشر: مكتبة التوعية الإسلامية 1426هـ - 2005م، 492/1.

(153) صحيح مسلم 357/2 رقم 1986/16.

(154) صحيح مسلم 357/2 رقم 1986/17.

(155) شرح مسلم 124/13.

(156) شرح الزرقاني على الموطأ 207/4.

(157) صحيح مسلم 362/2 رقم 1996/38.

(158) شرح الزرقاني على الموطأ 206/4.

(159) قال الطبراني: "لم يرو هذا الحديث عن إبراهيم إلا عثمان"، المعجم الأوسط 204/1 رقم 688.

(160) قال الهيثمي: "رواه الطبراني في الكبير، وفيه يحيى بن أبي سليمان المدني، ضعفه البخاري وأبو حاتم ووثقه ابن حبان من حديث ابن عباس. مجمع الزوائد، الناشر: مكتبة القدس 1953م، 278/1، ابن حجر: الزواجر، ط1 دار الحديث 1414هـ - 1994م، 333/2، البيهقي: شعب الإيمان 12/2 رقم 5595.

عمر بن عبد العزيز، قال: "كان قوم على شراب، فسكروا رجل منهم، فجلدهم كلهم"⁽¹⁶¹⁾، وعن هشام بن عروة، قال: أتني عمر بن عبد العزيز يقوم قعدوا على شراب معهم رجل صائم، فضربهم، وقال: "لا تقعدوا معهم حتى يخوضوا في حديث غيره"⁽¹⁶²⁾.

قال ابن تيمية⁽¹⁶³⁾: "لا يجوز لأحد أن يحضر مجالس المنكر باختياره لغير ضرورة - وذكر الحديث، وقال بيّن عمر بن عبد العزيز τ أن الله جعل حاضر المنكر كفاعله، ولهذا قال العلماء: إذا دعي إلى وليمة فيها منكر، كالخمر والخنزير لم يجز حضورها، وذلك أن الله تعالى قد أمرنا بإنكار المنكر بحسب الإمكان، فمن حضر المنكر باختياره ولم ينكره فقد عصي الله ورسوله، بترك ما أمره به من بغض إنكاره والنهي عنه، وإذا كان كذلك فهذا الذي يحضر مجالس الخمر باختياره من غير ضرورة، ولا ينكر المنكر كما أمره الله، هو شريك الفساق في فسقهم فيلحق بهم".

وقال ابن عابدين⁽¹⁶⁴⁾: "ولو دعي إلى دعوة، فالواجب الإجابة إذا لم يكن هناك معصية ولا بدعة، والامتناع أسلم في زماننا إلا إذا علم يقيناً أن لا بدعة ولا معصية"، وهذا في زمانه، فكيف في زماننا؟

وإذا كانت إجابة الدعوة إلى طعام وعلم المدعو أنه يوزع فيها مخدرات ومسكرات منهيّاً عنها، فإجابة الدعوة إلى هذه المنكرات وارتداد أماكن تعاطيها أشد نهياً، سواء تعاطى أو لم يتعاط منها، "سئل محمد بن الحسن من رجل يوجد في بنية الخمر وهو فاسق، أو يوجد القوم مجتمعين عليها، ولم يره أحد يشربونها، غير أنهم جلسوا مجلس من يشربها، هل يعزرون؟ قال: نعم"⁽¹⁶⁵⁾.

المطلب الرابع: حظر الإتجار في المسكرات والمخدرات والمواد التي تصنع منها

الإتجار في المسكرات والمخدرات محرم شرعاً، إذ الثابت - كما مر - نهى النبي صلى الله عليه وسلم عن كل مسكر مفتر، فالإتجار في هذه المواد أشد نهياً، ومن ثمّ يحرم على المسلمين المتاجرة فيها فيما بينهم، كما أنه يحرم عليهم المتاجرة فيما بينهم وبين أهل الذمة، كما لا يترك أيضاً الذميون أو غير المسلمين أن يتاجروا في هذا داخل بلاد الإسلام، أو يقوموا بتسديد ديونهم أو التزّاماتهم بمسكرات أو مخدرات، فاعتقادهم بإباحة تعاطي هذه المواد لا يقوي على إباحة تعاملهم بها بين المسلمين⁽¹⁶⁶⁾، عن عبد الله بن عمر τ أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: "لَعَنَ اللَّهُ الْخَمْرَ، وَشَارِبَهَا وَسَاقِيَهَا، وَعَاصِرَهَا، وَمُعْتَصِرَهَا، وَبَائِعَهَا، وَمُبْتَاعَهَا، وَحَامِلَهَا، وَالْمَحْمُولَةَ إِلَيْهِ"، وزاد ابن ماجه: "وَأَكَلُ ثَمَنِهَا"⁽¹⁶⁷⁾، وعن عبد الله ابن عباس τ قال: بلغ عمر أن فلاناً باع خمرًا، فقال: قاتل الله فلانًا، أم يعلم أن رسول الله قال: "قاتل الله اليهود، إن الله حرم عليهم الشحوم فجملوها فباعوها"⁽¹⁶⁸⁾، ومعنى جملوها: أذابوها، وفيه كما قال ابن دقيق العيد⁽¹⁶⁹⁾: دليل على استعمال الصحابة القياس في الأمور من غير منكر؛ لأن عمر τ قاس تحريم بيع الخمر عند تحريمها على بيع الشحوم عند تحريمها وهو قياس من غير شك، وعن عائشة رضي الله عنها قالت: "لما نزلت الآيات من آخر سورة البقرة في الربا، خرج رسول الله صلى الله عليه وسلم: "فحرم التجارة في الخمر"⁽¹⁷⁰⁾.

وإذا حرم على المسلمين التجارة في المواد المسكرة أو المخدرة داخل بلاد الإسلام وخارجها، فإنه يحرم أيضًا على غير المسلمين المتاجرة في هذا داخل بلاد الإسلام، أو الوفاء بالتزّاماتهم تجاه المسلمين بها، عن سويد بن غفلة: أن بلالاً قال لعمر بن الخطاب τ : إن عمالك يأخذون الخمر والخنازير في الخراج، فقال: "لا تأخذوها، ولكن ولوهم بيعها، وخدوا أنتم من الثمن"، قال أبو عبيد: "يريد أن المسلمين كانوا يأخذون من أهل الذمة الخمر والخنازير، عن جزية رؤوسهم وخراج أراضيهم بقيمتها، ثم يتولى المسلمين بيعها، فهذا الذي أنكره بلالاً، ونهى عنه عمر، ثم رخص لهم أن يأخذوا ذلك من أثمانها إذا كان أهل الذمة المتولون لبيعها؛ لأن الخمر والخنازير مال من أموال أهل الذمة، ولا تكون مالاً للمسلمين"⁽¹⁷¹⁾.

وإذا كانت التجارة في هذه المواد محظورة، فإنه يجب على إمام المسلمين أن يسن قانوناً لمعاقبة كل من خالف هذا الحظر، حتى ولو نص فيه على قتله ومصادرة ماله كعقوبة تعزيرية له؛ لأن الإتجار هنا نوع حراية وإفساد في الأرض، قال تعالى: {إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ} [المائدة: 33]، ويصادر ماله المكتسب من تلك التجارة شأن التصرف في المال الحرام⁽¹⁷²⁾، وإتلاف ما معه من مواد

(161) مصنف ابن أبي شيبة 68/5 رقم 23758.

(162) مصنف ابن أبي شيبة 68/5 رقم 23758 - 23759.

(163) ابن تيمية: الفتاوى الكبرى 315/4.

(164) ابن عابدين: رد المحتار 501/9.

(165) الفتاوى التاتارخانية 99/5.

(166) ابن عابدين: رد المحتار 246/7، 608/9، القرافي: الذخيرة 396/5، فتاوى البرزلي 223/3، ابن حجر: الزواج 332/2، ابن قدامة: المغني 435/12، ابن القطان: الإقناع 329/2 رقم 1816، ابن أطفيش محمد بن يوسف: شرح النيل وشفاء العليل، مكتبة الإرشاد، جدة، ط3 1405هـ - 1985م، 135/17.

(167) سنن أبي داود 326/3 رقم 3674، ابن ماجه 1122/2 رقم 3380، مصنف ابن أبي شيبة 417/4 رقم 21618.

(168) سنن ابن ماجه 1122/2 رقم 3383، مصنف ابن أبي شيبة 416/4 رقم 21608.

(169) العلامة تقي الدين أبو الفتح الشهير بابن دقيق العيد (ت702هـ): أحكام الأحكام شرح عمدة الأحكام، ط3، دار الكتب العلمية 2009م، 165/4.

(170) سنن ابن ماجه 1122/2 رقم 3382.

(171) في سننه إسرائيل: وهو ابن يونس بن أبي إسحاق السبيعي، ثقة. ابن حجر: تقريب التهذيب 64/1 رقم 460، أبو عبيد القاسم بن سلام (ت224هـ): الأموال، ط1، دار الهدى مصر، دار الفصيحة السعودية، 1428هـ - 2007م، 109/1 - 110.

(172) ابن رجب، عبد الرحمن بن شهاب الدين أحمد (ت795هـ): جامع العلوم والحكم، ط دار الوفاة بالمنصورة 1419هـ - 1998م، ص109.

مخدرة، عن أبي عمرو الشيباني، قال: بلغ عمر بن الخطاب أن رجلاً أثرى من بيع الخمر، فقال: "اكسروا كل أنية له، وسيروا كل ماشية له"⁽¹⁷³⁾.

ويحرم أيضاً بيع المواد الأولية لصناعة المواد المسكرة والمخدرة⁽¹⁷⁴⁾؛ لأن النبي صلى الله عليه وسلم نهى عن ذلك، لا فرق بين أن يكون أصل هذه المواد الخام حلالاً أم حراماً، مادام القصد من البيع صناعة هذه المواد المحرمة، قال صلى الله عليه وسلم: "من حبس العنب أيام القطاف حتى يبيعه من يهودي أو نصراني أو ممن يتخذ خمرًا فقد تقحم النار على بصيرة"⁽¹⁷⁵⁾؛ ولأن في هذا تعاون على الإثم والعدوان، وقد نهينا عن هذا، قال تعالى: {وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ} [المائدة: 2]، وبيع هذه المواد الخام لصناعة المخدرات وسيلة إلى الحرام والوسيلة إلى الحرام محرمة⁽¹⁷⁶⁾.

المطلب الخامس: النظر في تشديد عقوبة تعاطي المسكرات والمخدرات

من المعلوم أن الله ﷻ لما حرم الخمر امتنع أغلب الناس عن التعاطي مع حداثة عهدهم بالجاهلية، وتعارفهم على شربه، ولهذا جرت السنة النبوية المطهرة على ضرب الشارب أربعين جلدة، عن عبد الرحمن بن أذهر قال: "رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم غداة الفتح، وأنا غلام شاب يتخلل الناس، يسأل عن منزل خالد بن الوليد، فأتي بشارب، فأمرهم، فضربوه بما في أيديهم، فمنهم من ضربه بالسوط، ومنهم من ضربه بعصا، ومنهم من ضربه بنعليه، وحثي رسول الله صلى الله عليه وسلم التراب، فلما كان أبو بكر، فسألهم عن ضرب النبي صلى الله عليه وسلم الذي ضرب، فحزروه أربعين، فضرب أبو بكر أربعين، فلما كان عمر، كتب إليه خالد بن الوليد: إن الناس قد انهمكوا في الشرب، وتحاقروا الحد والعقوبة، قال: هم عندك فسلهم، وعنده المهاجرون الأولون، فسألهم، فأجمعوا على أن يضرب ثمانين، قال: وقال علي: إن الرجل إذا شرب افتري فأرى أن يجعله كحد الفرية"⁽¹⁷⁷⁾.

وإذا كان النبي صلى الله عليه وسلم ضرب في الخمر أربعين، ففي الأربعين الثانية نوع تعزيز يرجع فيها إلى اجتهاد الإمام إن انهمك الناس في الشرب وتحاقروا العقوبة، بل له أن يعاقب بأكثر من هذا كما قال الشافعي وأحمد في رواية عنه فقد كان يضرب الشارب ثمانين، ويمثل به بحلق رأسه، ويعزله عن ولايته وينفيه عن بلده⁽¹⁷⁸⁾، فالعقوبة شرعت لردع الجاني وزجر غيره.

وما ينطبق على الخمر من تشديد العقوبة ينطبق أيضاً على غيره من كل مسكر ومخدر، كتب عمر بن عبد العزيز ﷺ إلى عدي بن أرطأة: ... أما بعد فإنه قد كان من أمر هذا الشراب أمر ساءت فيه رغبة الناس حتى بلغت بهم الدم الحرام والمال الحرام والفرج الحرام وهم يقولون: شربنا شراباً لا بأس به، وأن شراباً حمل الناس على هذا لباس شديد وإثم عظيم ... فإنه بلغني أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يقول: "كل مسكر حرام"، فاستغنوا بما أحل الله عما حرم، فإنه من شرب بعد تقدمنا إليه أوجعنا عقوبة، ومن استخفى فالله أشد بأساً وأشد تنكيلاً⁽¹⁷⁹⁾.

المبحث الثاني: علاج الإدمان

إذا عجز الفرد عن وقاية نفسه من تعاطي وإدمان المسكرات والمخدرات، فلا بد أن يلجأ لا محالة إلى العلاج إنقاذاً له من التهلكة وحماية لمجتمعه من الفساد، وقد بين البحث الآثار السلبية للإدمان على الصحة والمجتمع، وقد أجمل هذا ابن حجر⁽¹⁸⁰⁾، فقال: "فيها مضار دينية ودنيوية، فهي تورث الفكرة، وتعرض البدن لحدوث الأمراض، وتورث النسيان، وتصدع الرأس، وتورث موت الفجأة، واختلال العقل وفساده، والسل والاستسقاء، وفساد الفكر، وإفشاء السر، وذهاب الحياء، وكثرة المراء، وانعدام المروءة، وكشف العورة، وعدم الغيرة، وإتلاف الكسب، ومجالسة إبليس، وترك الصلاة، والوقوع في المحرمات، واحترق الدم، وصفرة الأسنان، وثقب الكبد، وغشاء العين، والكسل والفشل، وتعيد العزيز ذليلاً، والصحيح عليلًا، إذا أكل لا يشبع، وإن أعطي لا يقنع".

فالإدمان مرض أعراضه خطيرة على البدن والنفوس والمجتمع، وهذا المرض يحتاج إلى علاج طويل، وعلى مراحل عدة، وتتمثل هذه المراحل فيما يلي:

(173) مصنف ابن أبي شيبة 417/4 رقم 21615.

(174) عبد العزيز بن مازة البخاري (ت 616هـ): الذخيرة البرهانية (كتاب السير)، رسالة ماجستير مقدمة إلى كلية الشريعة والقانون بدمههور 1995م، للباحث ص 426، أبو الحسن التسولي، علي بن عبد السلام (ت 1258هـ): البهجة في شرح التحفة، ط 1 دار الكتب العلمية 1418هـ - 1998م، 13/2، الرملي: نهاية المحتاج 417/3، ابن حجر: الزواج 536/1، المغني 671/5، الشوكاني، محمد بن علي بن محمد (ت 1250هـ): نيل الأوطار، مكتبة الكليات الأزهرية، 183/5.

(175) حسنة الحافظ في بلوغ المرام، وأخرجه البيهقي بزيادة: "أو ممن يعلم أنه يتخذ خمرًا". نيل الأوطار 183/5.

(176) في هذا: ابن قدامة: المغني 671/5.

(177) رواه أبو داود، قال التاتارخاني: والخبر وإن كان من الأحاد، لكنه في خبر المشاهير، وقد تأييد باتفاق الصحابة على العمل به في زمن عمر ﷺ. سنن أبي داود 166/4 - 167 رقم 4489، الإمام عالم بن العلاء الدهلوي (ت 786هـ): الفتاوى التاتارخانية، ط دار إحياء التراث العربي 1425هـ - 2004م، 103/5.

وعند الحنفية والمالكية ورواية عن أحمد: يضرب ثمانون جلدة دون زيادة. الفتاوى التاتارخانية 300/4 - 301، النفراوي، الشيخ أحمد: الفواكه الدواني، ط 3 الحلبي 1374هـ - 1955م، 290/2، أبو عبد الله محمد بن زكي الأسفرايني (ت 747هـ): ينابيع الأحكام في معرفة الحلال والحرام، ط المجلس الأعلى للشئون الإسلامية بالقاهرة، 1432هـ - 1011م، 119/4، ابن تيمية: الفتاوى الكبرى 301/4.

(178) تقي الدين بن تيمية: السياسة الشرعية في إصلاح الراعي والرعية، ط دار الكتب العلمية، ص 96.

(179) ابن قتيبة: الأشربة ص 150 - 151.

(180) الفتاوى الكبرى الفقيه 234/4.

المطلب الأول: علاج المدمن بدنيًا

لا يمكن علاج المدمن بدنيًا إلا بأمرين: الأول: التدرج في سحب السموم الإدمانية من بدنه، والثاني: علاج الأعراض المرضية المتعلقة به، وتفصيله ما يلي:

الفرع الأول: التدرج في سحب سموم الإدمان من البدن

تعاطي المسكرات والمخدرات مدة طويلة يؤدي إلى تشبع جسد المدمن بها، فهذه السموم إذا أدمنت شغف بها الكبد، وولعت بها المعدة، وسارت في الدم كسريان الشيطان فيه، ومنع هذه المسكرات والمخدرات عنه مرة واحدة يؤدي غالبًا إلى هلاكه⁽¹⁸¹⁾، والعمل على هلاكه محرم شرعًا، ولهذا وجب على الثقات من الأطباء تنقيص ما يتعاطاه المدمن شيئًا فشيئًا حتى لا يضره التوقف عليها مرة واحدة، قال ابن حجر⁽¹⁸²⁾: "يجب عليهم التدرج في تنقيصه شيئًا فشيئًا؛ لأنه مذهب لشغف الكبد به شيئًا فشيئًا إلى أن لا يضره فقده، كما أجمع عليه من رأيناهم من أفاضل الأطباء، فمتى لم يسعوا في ذلك التدرج فهم فسقة آثمون، لا عذر لهم ولا لأحد في إطعامهم إلا قدر ما يحيي نفوسهم لو فرض فوتها بفقده، وحينئذ يجب على من رأى فاقده وخشي عليه ذلك إطعامه ما يحيا به لا غير كإساعة اللقمة بالخمير الأنية".

وقال ابن عابدين⁽¹⁸³⁾: سئل ابن حجر المكي عمن ابتلى بأكل نحو الأفيون، وصار إن لم يأكل منه هلك، فأجاب: إن علم ذلك قطعًا حل له، بل وجب إلى لا يضطراره إلى إبقاء روحه، كالميتة للمضطر، ويجب عليه التدرج في تنقيصه شيئًا فشيئًا حتى يزول تولع المعدة به من غير أن تشعر، فإن ترك ذلك فهو آثم فاسق، قال الرملي الحنفي: وقواعدنا لا تأباه".

ومن هذين الصنفين اتضح لنا أن تطهير بدن المدمن من سموم المواد المسكرة والمخدرة لا بد أن يتأتى بالتدرج، بل إن تنقيص ما يتعاطاه منها يجب أن يكون تدريجيًا حتى لا يتعرض للهلاك بشرط أن يتم ذلك بإشراف طبيب فاضل مسلم عدل ذي خبرة وحذق، وأن تتعين تلك الطريقة لتطهيره من السموم، وأن يتعاطى من المسكرات والمخدرات بقدر ما يحيا به.

وعلى هذا: فالتخلص التدريجي من سموم الإدمان مرحلة طبية في الأساس، ذلك أن جسد الإنسان في الأحوال العادية يعمل على التخلص التلقائي من السموم، وتنقيص ما يتعاطاه المدمن بالتدرج يساعده على هذا حتى يقوم بدوره الطبيعي⁽¹⁸⁴⁾.

قال د. عمر شاهين⁽¹⁸⁵⁾: "في بداية انسحاب الأفيون، فإن القلق والعصبية يرتفعان، وقد أكد هذا د. عكاشة في بحثه عام 1980م، وفي نهاية العلاج أي بعد شهر تقريبًا يقل القلق لدرجة كبيرة".

الفرع الثاني: علاج آثار سحب سموم الإدمان

علاج آثار سحب سموم الإدمان إما أن يكون بما هو مباح شرعًا من الأدوية، وإما أن يكون بما هو محرم وهو الخمر، وإما أن يكون بما هو مستهلك من المحرمات في مباح.

(أ) علاج آثار سحب سموم الإدمان بما هو مباح:

إذا تمت المرحلة الأولى بسحب سموم الإدمان من بدن المدمن، فلا بد من معالجة الآثار المترتبة على ذلك، ومعالجته بما هو مباح يعد من الواجبات الشرعية⁽¹⁸⁶⁾، وهذا ما أكده النبي صلى الله عليه وسلم قال: قالت الأعراب: يا رسول الله، ألا نتداووي؟ قال: نعم، يا عباد الله تداووا، فإن الله لم يضع داء إلا وضع له شفاء، أو قال: داء، إلا داءً واحدًا، قالوا: يا رسول الله، وما هو؟ قال: الهرم⁽¹⁸⁷⁾، ولأن علاج المدمن هو حماية لحق العبد وهو المدمن في أن يعيش بصحة جيدة وحماية لحق الله وهو أن يعيش المجتمع في أمن وسلام دون وجود مدمن، وحماية الحقوق واجب شرعي.

(ب) علاج سحب سموم الإدمان بالمسكرات (الخمرة الصرفة).

الناظر في سنة النبي صلى الله عليه وسلم يجد أنه نهى عن التداوي بما هو مسكر، ولهذا قال الجمهور بحرمة التداوي بالخمرة الصرفة مطلقًا، فهو المذهب عند الحنفية، وقول المالكية، والأصح عند الشافعية، وهو أحد الوجهين وقول الحنابلة⁽¹⁸⁸⁾.

واستدلوا: عن علقمة بن وائل عن أبيه وائل الحضرمي أن طارق بن سويد الجعفي سأل النبي صلى الله عليه وسلم عن الخمر، فنهاه، أو كره أن يصنعها، فقال: إنما أصنعها للدواء، فقال: إنه ليس بدواء، ولكنه داء⁽¹⁸⁹⁾؛ ولأنه لا يحصل بها دواء، فكأنه يتناولها بلا سبب⁽¹⁹⁰⁾؛ ولأن الخمرة الصرفة لو استعملت للدواء صار هذا ذريعة لإدمانها، فحرم التداوي بها سداً لها.

(181) د. محمود الحاج قاسم: الطب الوقائي النبوي، بحث منشور ضمن أعمال المؤتمر العالمي الثالث عن الطب الإسلامي عدد 4، الكويت، المحرم 1405م، 324/4.

(182) تحفة المحتاج 93/11.

(183) حاشية رد المختار 45/10.

(184) في هذا: المجلس القومي لمكافحة وعلاج الإدمان ص 51.

(185) القلق والإدمان ص 153.

(186) عبد العزيز بن مازة البخاري (ت 616هـ): المحيط البرهاني، ط 1 دار إحياء التراث العربي 1424هـ - 2003م، 98/99/10، البابرتي، محمد بن محمود (ت 786هـ): العناية على الهداية، ط 1 دار إحياء التراث العربي، 262/7، القرافي: الذخيرة 208/8، ابن المواق: التاج والإكليل 617/6، النووي: المجموع - 98/5، نهاية المحتاج: 335/، الفتاوى الكبرى - 307/4، شرح النيل - 246/16.

(187) إسناد صحيح رجاله ثقات، سنن ابن ماجه بزوائد 1137/2، الترمذي 132/3 رقم 2038، واللفظ له.

(188) ابن عابدين: رد المختار 30/10، النووي: المجموع 58/9، المزج اليمني: العباب 449/1، ابن تيمية: الفتاوى الكبرى 306/4.

وخالف في هذا في وجه عند الشافعية، وقالوا: يجوز عند الضرورة التداعي بالخمير الصرفة، قياساً على إباحة أكل المحرمات كالميتة والدم حال الضرورة⁽¹⁹¹⁾.

ويرد على هذا: بأن هناك فارق بين التداعي بالخمير وأكل ما هو محرم حال الضرورة؛ لأن المضطر يحصل مقصوده يقيناً بأكل ما هو محرم، فإنه إذا أكل سدت رمعه، وأزالت ضرورته، أما الخمر لا يتيقن حصول الشفاء بها؛ ولأن المضطر لا طريق إلى إزالة ضرورته إلا بالأكل من هذه الأعيان المحرمة، بخلاف التداعي، فلا يتعين تناول الخمر طريقاً لشفائه، فالأدوية أنواع كثيرة، بل قد يحصل الشفاء بغير دواء كالدعاء والرقية، وقد يحصل بغير سبب اختياري، بل بما يجعله الله في الجسم من القوى الطبيعية ونحو ذلك⁽¹⁹²⁾، علاوة على هذا أن الخمر داء وليس بدواء، كما قال ﷺ.

وعلى هذا يمكن القول: إنه لا يجوز مداواة المدمن بالخمرة الصرفة، وهذا ما أكد عليه المجمع الفقهي الإسلامي التابع لرابطة العالم الإسلامي في دورته السادسة عشرة المنعقدة بمكة المكرمة في المدة من 21- 26/10/1422 هـ، الذي يوافق 5- 10/1/2002م، فنص على أن لا يجوز استعمال الخمرة الصرفة دواء بحال من الأحوال⁽¹⁹³⁾.

ج - علاج آثار سحب سموم الإدمان بالمسكرات المستهلكة:

إذا كان البحث قد أثبت أن لا يجوز التداعي بالخمرة الصرفة، فإنه يجوز عند الضرورة استعمالها في الترياق أو الدواء بنسب مستهلكة.

قال الخطيب الشربيني: "أما الترياق المعجون بها ونحوه مما تستهلك فيه فيجوز التداعي به عند فقد ما يقوم مقامه مما يحصل به التداعي من الطاهرات ... بشرط إخبار طبيب مسلم عدل بذلك"⁽¹⁹⁴⁾، وهذا ما أخذ به المجمع الفقهي الإسلامي - السابق الإشارة إليه - حيث قرر إنه يجوز استعمال الأدوية المشتعلة على الكحول بنسب مستهلكة تقتضيها الصناعة الدوائية التي لا بد من بديل عنها بشرط أن يصفها طبيب عدل، كما يجوز استعمال الكحول مطهراً خارجياً للجروح، وقاتلاً للجراثيم، وفي الكريمات والدهون الخارجية، كما أوصى المجمع شركات تصنيع الأدوية والصيادلة ومستوردي الأدوية أن يعملوا جهدهم في استبعاد الكحول من الأدوية واستخدام غيرها⁽¹⁹⁵⁾.

المطلب الثاني: علاج المدمن نفسياً

يتمثل علاج المدمن نفسياً بعد علاجه بدنياً بما يلي: عزله عن رفقاء السوء ومجتمعه الذي ألفه، وتذكيره بالله ﷻ، والعفو عن عقوبته ما أمكن، ومعاملته معاملة حسنة.

الفرع الأول: عزل المدمن عن قرناء السوء وتوجيهه نحو التوبة إلى الله

لا شك أن الإصرار على تعاطي الخمر وغيرها من المسكرات والمخدرات لا يتأتى إلا من الرفقة السوء، وهؤلاء وإن تحابوا في الدنيا وجمعهم الإدمان، فيوم القيامة أعداء، قال تعالى: {الْأَخْلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ} [الزخرف: 67]، وقال ﷺ: "الْمَرْءُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ، فَلْيَنْظُرْ أَحَدُكُمْ مَنْ يُخَالِلُ"⁽¹⁹⁶⁾، ومن ثم إذا تم علاج المدمن بدنياً، فلا بد وأن يعزل عن رفقاء السوء إما داخل مصحات خاصة، وإما أن تتعهد به أسرته، أو تكفلة أسرة أخرى حتى يتعافى نفسياً، ويؤهل ثانياً للتعامل مع المجتمع، وهذا ما أقره عمر بن الخطاب ع مع أبي محجن الثقفي حين أدمن الخمر، وجلده مرة ثم أخرى، ولم يرتدع، إلى أن نفاه وهرب ولحق بسعد بن أبي وقاص ع بالقادسية فأمر عمر بحبسه، فلما كان يوم قس الناطف فوكله إلى سعد بن أبي وقاص ع، فلما كان يوم القادسية وسعد جريح، واستعمل عن الخيل خالد بن عرفطة، ورأى أبو محجن الهزيمة في المسلمين، جعل يتمثل بهذه الأبيات:

كفى حزناً أن ترتدي الخيل بالقتا ... وأترك مشدوداً علي وثاقها

ثم قال لامرأة سعد: حليبي فلك الله، فحلته، ووثب على فرس لسعد وانطلق مع الناس، فجعل لا يحمل في ناحية إلا هزمهم الله، فلما علم سعد بذلك، قال: لا أجلك في الخمر أبداً، وروي أن عمر ع كتب إليه: من عبد الله إلى أبي محجن: اتق الله، فلما رأى أبو محجن ذلك بكى، وقال لسعد: إنني تبت إلى الله، فلا أشرب الخمر بعد هذا، فإن عمر حتى الآن يضربني بسوطه، والآن خوفني بالله تعالى⁽¹⁹⁷⁾.

(189) صحيح مسلم 356/2 رقم 1984/12.

(190) النووي: شرح مسلم 123/13.

(191) المزجد اليمني: العباب 449/1، النووي: المجموع 58/9.

(192) ابن تيمية: الفتاوى الكبرى 306/4-307.

(193) د/ علي محي الدين القره داغي، د/ علي يوسف المحمدي: فقه القضايا الطبية المعاصرة، ط3، دار البشائر الإسلامية 1429 هـ - 2008م، ص202.

(194) الخطيب الشربيني، محمد بن محمد (ت 977هـ): مغني المحتاج، طدار التوفيقية، 542/5، وفي هذا: عز الدين عبد العزيز بن عبد السلام الملقب

بسلطان العلماء: القواعد الكبرى، ط4 دار القلم، دمشق 1431 هـ - 2010م، 132/1.

(195) د/ القره داغي، فقه القضايا الطبية المعاصرة ص2002، د/ الحاج قاسم: الطب الوقائي النبوي 323/4.

(196) الحاكم: المستدرک 171/4، وقال: صحيح إن شاء الله ولم يخرجاه.

(197) الذهبي، الإمام أبو عبد الله شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان (ت 748هـ): تاريخ الإسلام ووفيات المشاهير والأعلام، ط1 دار الكتب العلمية 1426 هـ - 2005م، 109/2، ابن حجر: الإصابة في تمييز الصحابة 299/7-300 رقم 10507، السنائي عمر المتوفى في الربع الأول من القرن الثامن الهجري: نصاب الاحتساب، مكتبة الطالب الجامعي، ط1 1406 هـ - 1986م، ص314-315.

فهذا أبو محجن الشاعر والشجاع المشهور وفارس ثقيف في زمانه، لما عزل عن تعاطي المسكرات ومنع منها، وتكفل به سعد ٢ وتم تكفيره بالخوف من الله أصبح ٣ عضوًا نافعًا لمجتمعه وترك الخمر، حتى أنه كان سببًا يوم القادسية في نصرة المسلمين.

الفرع الثاني: العفو عن عقوبة ذوي الهينات من المدمنين

لا مانع شرعًا من العفو عن المدمن إذا تكرر منه الشرب إذا قلنا أن عقوبة شرب المسكرات والمخدرات تعزيرية لا حدية، وللقاضي أن يعفو في التعازير، خاصة إذا كان المدمن يحيل إلى الإقلاع عن التعاطي، وكان من ذوي الهينات، وكانت البيئة المحيطة به هي التي دفعت إلى الإدمان، وهذا مما اقتضته السنة النبوية المطهرة، روى الحسن بن علي ومحمد بن المثنى بسنديهما عن عكرمة عن ابن عباس: أن رسول الله ﷺ لم يفت في الخمر حدًا، وقال ابن عباس: شرب رجل فسكر فلقي، يميل في الفج، فانطلق به إلى النبي ﷺ فالتزمه فذكر ذلك للنبي ﷺ فضحك، وقال: "أفعلها؟" ولم يأمر فيه بشيء⁽¹⁹⁸⁾، ولو كان شرب الخمر وما أشبهه يجب فيه الحد لأمر النبي بالقبض عليه وجلده، وروى سعد بن أبي وقاص ٣ لما وجد شجاعة أبي محجن يوم القادسية دعا به وحل قيوده، وقال: لا نجلدك على خمر أبداً، فقال: وأنا والله لا أشربها أبداً، كنت آف أن أدعها لجلدكم، فلم يشربها بعد⁽¹⁹⁹⁾.

قال البرزلي: "وأحفظ عن بعض تواريخ الأندلس إن رجلاً كان مع ابن حمدين وابن رشد، حين كانا يتعلمان العلم، فارتفع ابن حمدين حتى بلغ القضاء وابن رشد كذلك، وخرج هذا الرجل متخلفاً، فرفعته العامة أيام قضاء ابن حمدين له، وذكروا له أنه شرب الخمر، فلما وقعت عينه عليه، قال له: يا شيخ أظنك أحمق؟ فقال له الرجل: ما يعرفني غيرك، فأمر بإرساله من أيديهم، قم أخذه ثانية، وذكروا أنهم وجدوه ومعه الخمر، فقال: ما شأنك أيها الشيخ؟ فقال له: يا أخي فساد الزمان، ومجافاة الإخوان، وعداوة الزمان، هذا شأنني، فقال لهم: أعرف هذا مجنوناً أرسلوه"⁽²⁰⁰⁾، فابن حمدين مع توافر إثبات جريمة الشرب في حق هذا الرجل إلا أنه عفا عنه لطيب معدنه، ولولا الظروف المحيطة به لأصبح رجلاً سويًا، وهذا نوع علاج نفسي إذ لو عاقبه مع هذا لاستمر في الشرب، وما تراجع عنه، وعن عائشة - رضي الله عنها - أن النبي ﷺ قال: "أَقِيلُوا ذَوِي الْهِنَاتِ زَلَاتِهِمْ"⁽²⁰¹⁾.

وإن قلنا إن عقوبة تعاطي الخمر حدية، فلا مانع من العفو عنه ما لم يبلغ به الإمام، عن عمرو بن شعيب عن أبيه عن جده أن رسول الله ﷺ قال: "تَعَاَفُوا الْخُدُودَ فِيمَا بَيْنَكُمْ، فَمَا بَلَّغْنِي مِنْ حَدِّ فَقَدْ وَجِبَ"⁽²⁰²⁾.

الفرع الثالث: معاملة المدمن معاملة حسنة

الإدمان لا يخرج المدمن عن عداد المؤمنين، فإذا كان النبي ﷺ قال: "... وَلَا يَشْرَبُ الْخَمْرَ حِينَ يَشْرِبُهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ"⁽²⁰³⁾، فإن المراد كما قال ابن حجر⁽²⁰⁴⁾: "نفي كمال الإيمان، لا أنه يخرج عن الإيمان جملة"، ولهذا نهى النبي ﷺ عن لعن المؤمنين، عن زيد بن أسلم، عن أبيه، عن عمر بن الخطاب: أن رجلاً كان على عهد رسول الله ﷺ اسمه عبد الله، وكان يلقب جماراً، وكان يضجُّ رسول الله ﷺ، وكان رسول الله ﷺ قد جلده في الشَّرَابِ، فأتى به يوماً، فقال رجل من القوم: اللَّهُمَّ الْعَنَهُ، فما أكثر ما يؤتى به! فقال رسول الله ﷺ: "لَا تَلْعَنُوهُ، فَوَاللَّهِ مَا عَلِمْتُ إِنَّهُ يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ"⁽²⁰⁵⁾، وعن أبي هريرة، قال: أتى النبي ﷺ بسكران، فأمر بضربه ... فلما انصرف قال رجل: ما له أخزاه الله، فقال رسول الله ﷺ: "لَا تَكُونُوا عَوْنَ الشَّيْطَانِ عَلَى أَخِيكُمْ"، وفي رواية أبي سلمة أن النبي ﷺ قال: "لَا تَعِينُوا الشَّيْطَانَ عَلَيْهِ، وَلَكِنْ قُولُوا: رَحِمَكَ اللَّهُ"⁽²⁰⁶⁾.

وإذا ثبت أن الإدمان لا يخرج المدمن عن دائرة الإيمان، فيجب على المجتمع ألا يعيره بإدمانه وألا يؤذيه بقول أو فعل، بل عليه أن يقف بجانبه حتى يتعدى تلك المحنة، وقد أمرنا بهذا، قال تعالى: {وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى} [المائدة 3]، وعن النعمان بن بشير ٣ أن النبي ﷺ قال: "تَرَى الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِهِمْ وَتَرَاحِمِهِمْ"⁽²⁰⁷⁾.

ولهذا لما عامل سعد بن أبي وقاص ٣ أبا محجن يوم القادسية معاملة أسرية حسنة، وهو يومئذ مدمناً، ودعا له وحل قيوده، وقال له: لا نجلدك على خمر أبداً، فقال أبو محجن: وأنا والله لا أشربها أبداً⁽²⁰⁸⁾.

مراجع البحث:

(1) الألبشيهي: شهاب الدين أحمد أبو الفتوح (ت 850هـ): المستطرف في كل فن مستظرف، تحقيق: د/ أحمد شتيوي، ط دار الغد الجديد، المنصورة 2003م.

(198) قال أبو داود: هذا ما تفرد به أهل المدينة حديث الحسن بن علي هذا. السنن 162/4 رقم 4476.

(199) الذهبي: تاريخ الإسلام 109/2.

(200) فتاوى البرزلي 128/6.

(201) سنن البيهقي 579/8 رقم 17627.

(202) قال الحاكم: صحيح الإسناد ولم يخرجاه. المستدرک 383/4.

(203) رواه البخاري عن أبي هريرة، صحيح البخاري 291/4 رقم 6772.

(204) فتح الباري 76/12.

(205) صحيح البخاري 292/4 - 293 رقم 6780.

(206) سنن أبي داود 163/4 رقم 4478.

(207) متفق عليه بين الشيهين، صحيح البخاري 128/4 رقم 6011، صحيح مسلم 637/2 رقم 2586/66.

(208) الذهبي: تاريخ الإسلام 109/2.

- (2) ابن أبي شيبه: أبو بكر عبد الله بن محمد (ت 235هـ): المصنف في الأحاديث والآثار، ط 1 دار الكتب العلمية 1416هـ - 1995م.
- (3) ابن الأثير: مجد الدين أبو السعادات المبارك بن محمد الشيباني الجزري (ت 606هـ): النهاية في غريب الحديث والأثر، المكتبة العلمية.
- (4) ابن الرفعة: أبو العباس نجم الدين المعروف بابن الرفعة (ت 710هـ): كفاية النبيه في شرح التنبيه، ط دار الكتب العلمية 2009م.
- (5) ابن القطان: الإمام الحافظ أبو الحسن (ت 628هـ): الإقناع في مسائل الإجماع، الناشر: الفروق الحديثة، ط 1 1424هـ - 2004م.
- (6) ابن المرتضى: أحمد بن يحيى (ت 840هـ): البحر الزخار، مؤسسة الرسالة بيروت، دار الكتاب الإسلامي.
- (7) ابن المواق: محمد بن يوسف أبو عبد الله المواق المالكي (ت 897هـ): التاج والإكليل لمختصر خليل، ط 1 دار الكتب العلمية 1416هـ - 1995م.
- (8) ابن النفيس: علاء الدين علي بن أبي الحزم القرشي (ت 687هـ): الموجز في الطب، ط المجلس الأعلى للشئون الإسلامية 1406هـ - 1987م.
- (9) ابن بلبان: الأمير علاء الدين علي الفارسي: صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان، الرسالة العلمية، ط 1 1432هـ - 2011م.
- (10) ابن تيمية: تقي الدين أبو العباس أحمد (ت 728هـ): الفتاوى الكبرى، ط دار الكتب العلمية.
- (11) ابن تيمية: السياسة الشرعية في إصلاح الراعي والرعية، ط دار الكتب العلمية.
- (12) ابن حجر: الإمام أحمد بن علي العسقلاني (ت 852هـ): تقريب التهذيب، ط دار المعرفة بيروت.
- (13) ابن حجر العسقلاني: فتح الباري شرح صحيح البخاري، نشر وتوزيع رئاسة إدارات البحوث العلمية والإفتاء والدعوى بالملكة السعودية.
- (14) ابن حجر: الإصابة في تمييز الصحابة ط 1 دار الكتب العلمية 1415هـ - 1995م.
- (15) ابن حزم: أبو محمد علي بن أحمد بن سعيد بن حزم الأندلسي القرطبي الظاهري (المتوفى : 456هـ): مراتب الإجماع في العبادات والمعاملات والاعتقادات، ط 3 دار زاهد القدسي.
- (16) ابن دقيق العيد: العلامة تقي الدين أبو الفتح: إحكام الأحكام شرح عمدة الأحكام، ط 3 دار الكتب العلمية 2009م.
- (17) ابن رجب: عبد الرحمن بن شهاب الدين بن أحمد (ت 795هـ): جامع العلوم والحكم، ط دار الوفاء بالمنصورة 1419هـ - 1998م.
- (18) ابن سلام: أبو عبيد القاسم بن سلام : الأموال، ط دار الهدى مصر، دار الفضيلة 1428هـ - 2007م.
- (19) ابن عابدين: الرسائل، ط دار إحياء التراث العربي - بيروت.
- (20) ابن عابدين: محمد أمين عابدين بن عمر (ت 1252هـ): رد المختار على الدرر المختار شرح تنوير الأبصار، ط 1 دار الكتب العلمية 1415هـ - 1994م.
- (21) ابن عبد البر: أبو عمر يوسف بن عبد البر بن عاصم النمري القرطبي (ت 463هـ): التمهيد لما في الموطأ من المعاني والأسانيد، ط 2 دار الكتب العلمية 1424هـ.
- (22) ابن عبد البر: جامع بيان العلم وفضله، الناشر: مكتبة التوعية الإسلامية 1426هـ - 2005م.
- (23) ابن عبد السلام: عز الدين عبد العزيز: القواعد الكبرى، ط 4 دار القلم دمشق 1431هـ - 2010م.
- (24) ابن عبد ربه: العقد الفريد، ط دار الكتب العلمية 1404هـ.
- (25) ابن قتيبة: عبد الله بن مسلم (ت 276هـ): الأشربة وذكر اختلاف الناس فيها، مكتبة زهراء الشرق - القاهرة.
- (26) ابن قدامة: أبو محمد بن قدامة الجماعيلي المقدسي ثم الدمشقي الحنبلي (620هـ): المغني، ط 1 دار الحديث القاهرة 1416هـ - 1996م.
- (27) ابن منظور: جمال الدين ابن منظور الأنصاري الرويفعي الإفريقي (ت 711هـ): لسان العرب، دار إحياء التراث العربي 1419هـ - 1999م.
- (28) ابن هشام (ت 213هـ): السيرة النبوية، المكتبة التوفيقية.
- (29) أبو داود: سليمان بن الأشعث الأزدي (ت 275هـ): السنن، الناشر: المكتبة العصرية - بيروت.
- (30) أحمد بن حنبل: المسند، رَقَمَ أحاديثه : محمد عبد السلام عبد الشافي، ط 1 دار الكتب العلمية 1413هـ - 1994م.
- (31) أحمد حسن الزيات وغيره: المعجم الوسيط، ط المجمع اللغوي 1380هـ.
- (32) أحمد عطية: القاموس الإسلامي، مكتبة النهضة المصرية بالقاهرة.
- (33) الأسفراييني: أبو عبد الله محمد بن زكي (ت 747هـ): ينبع الأحكام في معرفة الحلال والحرام، تحقيق: محمد حسن عبد الرحمن، ومحمود محمد محمود، ط القاهرة 1431هـ - 2010م.
- (34) الأصفهاني: أبو القاسم الحسين بن محمد (ت 503هـ): معجم مفردات ألفاظ القرآن، ضبطه وخرج أحاديثه وشواهد: إبراهيم شمس الدين، ط 1 دار الكتب العلمية 1418هـ - 1997م.
- (35) الأقفهسي: أحمد بن عماد بن محمد بن يوسف (ت 808هـ): إكرام من يعيش بتحريم الخمر والحشيش، ط 1 دار الصحابة للتراث بطنطا 1411هـ - 1991م.
- (36) الألوسي: شهاب الدين محمود بن عبد الله الحسيني الألوسي (ت 1270هـ): روح المعاني في تفسير القرآن العظيم والسبع المثاني، ط دار الكتب العلمية - بيروت 1422هـ - 2001م.

- (37) البابرتي: محمد بن محمود (ت 786هـ): العناية على الهداية، ط دار إحياء التراث العربي.
- (38) البار: محمد علي: التداوي بالمحرمات، ط1 دار المنارة للنشر والتوزيع 1416هـ - 1995م.
- (39) البخاري: أبو عبد الله محمد بن إسماعيل (ت 256هـ): صحيح البخاري، الناشر دار المنار 1422هـ - 2001م.
- (40) البرزلي: الإمام أبو القاسم بن أحمد البلوي التونسي: فتاوى البرزلي - جامع مسائل الأحكام لما نزل بالمفتين والحكام، ط1 دار الغرب الإسلامي 2002م.
- (41) البهوتي: الشيخ منصور يونس البهوتي (ت 1051هـ): كشف القناع على متن الإجماع، للإمام موسى بن أحمد الحجاوي (ت 960هـ)، ط1 دار الكتب العلمية 1418هـ - 1997م.
- (42) البيهقي: أبو بكر أحمد بن الحسين بن علي (ت 459هـ): السنن الكبرى، ط دار الكتب العلمية 1420هـ - 1999م.
- (43) البيهقي: أبو بكر أحمد بن الحسين: شعب الإيمان، ط دار الكتب العلمية 2008م.
- (44) التاتارخاني: الإمام عالم بن العلاء الدهلوي (ت 786هـ): الفتاوى التاتارخانية، ط1 دار إحياء التراث العربي 1425هـ - 2004م.
- (45) الترمذي: أبو عيسى بن موسى بن الضحاك، الترمذي (ت 279هـ): السنن، ط1 دار الكتب العلمية
- (46) الثَّسُولي: علي بن عبد السلام بن علي (ت 1258هـ): البهجة في شرح التحفة على الأرجوزة المسماة بتحفة الحكام، للقاضي أبي بكر محمد بن عاصم الأندلسي (ت 829هـ)، ط1 دار الكتب العلمية 1418هـ - 1998م.
- (47) التهانوي: العلامة محمد بن علي ابن القاضي الحنفي التهانوي (المتوفى: بعد 1158هـ): كشف اصطلاحات الفنون والعلوم، ط دار الكتب العلمية 1418هـ - 1998م.
- (48) جاد الحق: فضيلة الإمام الأكبر الشيخ/ جاد الحق علي جاد الحق، شيخ الأزهر - رحمه الله: بحوث وفتاوى إسلامية معاصرة، ط دار الحديث 1426هـ - 2005م.
- (49) الجرجاني: علي بن محمد: التعريفات، ط دار الريان للتراث.
- (50) الجواليقي: أبو منصور موهوب بن أحمد بن محمد بن الخضر (ت 540هـ): المعرب من الكلام الأعجمي على حروف المعجم، ط4 دار الكتب والوثائق القومية 1433هـ - 2012م.
- (51) الجوهري: أبو نصر إسماعيل بن حماد الجوهري الفارابي (ت 393هـ): الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية، ط دار الكتب العلمية.
- (52) الحاج قاسم: د/ محمود الحاج قاسم محمد: الطب الوقائي النبوي، بحث منشور ضمن أعمال المؤتمر العالمي الثالث عن الطب الإسلامي، عدد 4، الكويت، محرم 1405هـ.
- (53) حاجي باشا خضر علي الأيديني (ت 816هـ): شفاء الأسقام ودواء الآلام، المقالة الثالثة الأغذية والأطعمة، ط دار الكتب والوثائق القومية، مركز تحقيق التراث 2017م.
- (54) الحاكم: محمد بن علي (ت 405هـ): المستدرك، ط دار المعارف بيروت.
- (55) حسَّان بن ثابت: الديوان، تحقيق: د/ سيد صيفي، ط دار المعارف بالقاهرة.
- (56) الحسيني: د/ أيمن الحسيني: التدخين عدوك الذي تهواه - أضرار التدخين الخطرة وطرق علاجها، دار الطلائع للنشر والتوزيع 2001م.
- (57) الحموي: شهاب الدين أبو عبد الله ياقوت الحموي (ت 626هـ): معجم البلدان، دار صادر بيروت 1995م.
- (58) الخطابي: أبو سليمان حمد بن محمد بن إبراهيم بن الخطاب (ت 388هـ): معالم السنن، وهو شرح سنن أبي داود: الناشر: المطبعة العلمية - حلب، ط1 1351هـ - 1932م.
- (59) الخطيب الشربيني: شمس الدين، محمد بن أحمد (ت 977هـ): مغني المحتاج إلى معرفة معاني ألفاظ المنهاج، دار التوفيقية للطباعة.
- (60) الدار قطني: علي بن عمر (ت 385هـ): السنن، ط1 دار الكتب العلمية 1417هـ - 1996م.
- (61) داود الأنطاقي: داود بن عمر (ت 1008هـ): تذكرة أولي الألباب للعجب والعجاب، ط دار الكتب العلمية 1419هـ - 1998م.
- (62) الرازي: الإمام فخر الدين الرازي (ت 606هـ): التفسير الكبير أو مفاتيح الغيب، ط دار الكتب العلمية 1411هـ - 1990م.
- (63) الرملي: محمد بن أبي العباس أحمد بن حمزة شهاب الدين الرملي (ت 1004هـ): نهاية المحتاج إلى شرح المنهاج، ط الحلبي 1386هـ - 1967م.
- (64) روبيه: السيد روبيه: التداوي بالأعشاب عند المصريين المحدثين، موسوعة وصف مصر، ترجمة: منى زهير، مهرجان القراءة 2002م.
- (65) الروياني: أبو المحاسن عبد الواحد بن إسماعيل (ت 502هـ): بحر المذهب (في فروع المذهب الشافعي)، ط1 دار إحياء التراث العربي 1423هـ - 2002م.
- (66) الزرقاني: محمد بن عبد الباقي بن يوسف الأزهرى (ت 1122هـ): شرح على موطأ مالك، ط1 دار الكتب العلمية.
- (67) الزيلعي: فخر الدين الزيلعي الحنفي (ت 743هـ): تبين الحقائق شرح كنز الدقائق، ط1 دار الكتب العلمية 1420هـ - 2000م.

- (68) السمرقندي: أبو الليث السمرقندي: بستان العارفين، ط الحلبي.
- (69) السنائي: عمر المتوفي في الربع الأول من القرن الثامن الهجري: نصاب الاحتساب، مكتبة الطالب الجامعي، ط 1406 هـ - 1986 م.
- (70) السيد آدي شير: معجم الألفاظ الفارسية، مكتبة لبنان.
- (71) شاهين: د/ عمر: القلق والإدمان، بحث منشور ضمن أبحاث وأعمال المؤتمر العالمي الثالث عن الطب الإسلامي، عدد 2 المنظمة الإسلامية للعلوم الطبية، مؤسسة الكويت للتقدم العلمي.
- (72) الشرواني: الشيخ عبد الحميد المكي الشرواني: حاشية على تحفة المحتاج، ط دار الحديث 1437 هـ - 2016 م.
- (73) الشوكاني: الشيخ محمد بن علي بن محمد (ت 1250 هـ): نيل الأوطار شرح منتقى الأخبار، مكتبة الكليات الأزهرية.
- (74) صديقي: د/ ك. س. صديقي: محرمات في الإسلام، بحث منشور ضمن أبحاث وأعمال المؤتمر الثالث عن الطب الإسلامي، المنظمة الإسلامية للعلوم الطبية، مؤسسة الكويت للتقدم العلمي 1405 هـ.
- (75) صقر: فضيلة الشيخ عطية صقر: الإسلام والتدخين، هدية مجلة الأزهر، المحرم 1412 هـ.
- (76) الطبراني: الإمام أبو القاسم سليمان بن أحمد (المتوفى: 360 هـ): المعجم الأوسط، ط 1 دار الكتب العلمية 1420 هـ - 1999 م.
- (77) الطوسي: أبو جعفر محمد بن الحسن بن علي (ت 460 هـ): المبسوط في فقه الإمامية، توزيع دار الكتاب الإسلامي.
- (78) العجلوني: الشيخ إسماعيل بن محمد العجلوني الجراحي (ت 1162 هـ): كشف الخباء ومزيل الإلباس، الناشر: مكتبة التراث.
- (79) العمراني: يحيى بن أبي الخير بن سالم أسعد (ت 558 هـ): البيان في مذهب الإمام الشافعي، ط 1 دار الكتب العلمية 1423 هـ - 2002 م.
- (80) الفيروز آبادي: مجد الدين أبو طاهر محمد بن يعقوب الفيروز آبادي (ت 817 هـ): القاموس المحيط، ط 2 دار إحياء التراث العربي ومؤسسة التاريخ الإسلامي.
- (81) القاضي عبد الوهاب: أبو محمد عبد الوهاب بن علي بن نصر (ت 422 هـ): المعونة على مذهب عالم المدينة، تحقيق: د/ محمد حسن الشافعي، ط 1 دار الكتب العلمية 1418 هـ - 1998 م.
- (82) القاضي عياض: الإمام أبو الفضل عياض بن موسى (ت 554 هـ): شرح صحيح مسلم المسمى إكمال المعلم بفوائد مسلم، تحقيق: د/ يحيى إسماعيل، ط 2 الوفاء 1425 هـ - 2004 م.
- (83) القرافي: أبو العباس شهاب الدين أحمد بن إدريس بن عبد الرحمن المالكي (ت 684 هـ): الذخيرة، ط 1 دار الغرب الإسلامي 1994 م.
- (84) القرافي: الفروق وأنوار البروق في أنواء الفروق، ط دار الكتب العلمية 1418 هـ - 1998 م.
- (85) قرة داغي: د/ علي محيي الدين، د/ علي يوسف المحمدي: فقه القضايا الطبية المعاصرة، ط 3 دار البشائر الإسلامية 1429 هـ - 2008 م.
- (86) الكفوي: أبو البقاء أيوب بن موسى الحسيني (ت 1094 هـ): الكليات، دار الكتاب الإسلامي بالقاهرة.
- (87) الماوردي: أبو الحسن علي بن محمد بن محمد بن حبيب البصري البغدادي (ت 450 هـ): الحاوي الكبير، ط دار الكتب العلمية 1419 هـ - 1999 م.
- (88) المجلس القومي لمكافحة علاج الإدمان: المخدرات، 1998 م.
- (89) مخيمر: د/ قواد مخيمر: المخدرات وباء الشعوب وسرطان العقول، ط 3 1429 هـ - 2008 م.
- (90) المزجد اليمني: صفى الدين أحمد بن عمر (ت 930 هـ): العباب، ط دار الكتب العلمية 1427 هـ - 2007 م.
- (91) مسلم: أبو الحسن القشيري النيسابوري (ت 261 هـ): صحيح مسلم، مكتبة الصفاء، ط 1 1424 هـ - 2004 م.
- (92) المشعل: د/ عويد سلطان المشعل: الوقاية من المخدرات من المنظور الإسلامي، جهود علماء المسلمين في مكافحة المخدرات، ندوة عقدت في عمان في الفترة من 7 - 9 يوليو 2005 م، منشورات المنظمة الإسلامية للتربية والعلوم الثقافية 1432 هـ - 2011 م.
- (93) المطرزي: الإمام أبو الفتح ناصر بن عبد السيد بن علي (ت 616 هـ): المغرب في ترتيب المعرب، الناشر: دار الكتاب العربي - بيروت.
- (94) المنذري: الإمام زكي الدين عيد العظيم بن عبد القوي (ت 656 هـ): الترغيب والترهيب من الحديث الشريف، ط 3 الحلبي 1388 هـ - 1968 م.
- (95) النسائي: أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب بن علي الخراساني، النسائي (ت 303 هـ): السنن الكبرى، ط دار الكتب العلمية 1411 هـ - 1999 م.
- (96) النفراوي: شهاب الدين النفراوي الأزهرى المالكي (ت 1126 هـ): الفواكه الدواني، ط 3 الحلبي 1374 هـ - 1955 م.
- (97) النووي: المجموع شرح المذهب للشيرازي، مكتبة الإرشاد - جدة.
- (98) النووي: محي الدين أبو زكريا يحيى بن شرف (ت 76 هـ): شرح مسلم، ط 1 دار المنار 1418 هـ - 1998 م.
- (99) الهواري: د/ محمد محمود الهواري: المخدرات من القلق إلى الاستعباد، سلسلة كتاب الأمة - قطر، ط 1 1407 هـ.

- (100) الهيثمي: شهاب الدين ابن حجر الهيثمي (ت 974هـ): الزواجر، ط1 دار الحديث 1414هـ - 1994م.
- (101) الهيثمي: تحفة المحتاج بشرح المنهاج، ط دار الحديث.
- (102) الهيثمي: الفتاوى الكبرى الفقهية، ط دار الفكر.
- (103) الهيثمي: مجمع الزوائد، الناشر: مكتبة القدس 1953هـ.

GENÇLİK VE BAĞIMLILIK

Ahmet GEDİK

Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

ahmetgedik35@gmail.com

Giriş

Geçmişten günümüze dinin yegâne hedefi, insanları iyiye, güzele, doğruya ve huzura götürmek olmuş ve bu hedef doğrultusunda birtakım emir ve yasaklar hayata geçirmiştir. Bu sebeple insanın ve toplumun sağlığını, düzenini ve huzurunu bozan alkol başta olmak üzere bağımlılık yapan maddelerin kullanımıyla mücadele edilmiştir. Günümüzde de toplumları tümüyle tehdit eden sigara, alkol ve uyuşturucu ile hemen hemen bütün dünya ülkeleri mücadele etmektedir. Gençliği bu tehlikenin pençesinden kurtarmak için tedbirler almaktadırlar. İnsan, yüce Allah tarafından en güzel surette, en mükemmel donanımlarla yaratılmış bir varlıktır¹. İnsan dünyaya aklı, iradesi, sıhhati ile adım atmıştır ve servet, eş, evlat nimetleri ile donatılmıştır. Yaradan tüm bu nimetlerin kadrinin ve kıymetinin bilinmesini istemiştir. Bütün semavi dinlerde canın, malın, aklın, dinin ve neslin korunması esas alınmıştır. Çünkü insan hayatı bu beş zaruret üzerine kurulmuştur. Günümüz toplum huzurunu bozan baş düşmanlarından biri olan alkol bağımlılığı Yaradan'ın kulları için ikram ettiği bu üstünlüklerine kast etmektedir. Dinimiz dünya ve ahiret mutluluğunu engelleyen, ferdi, ailevi ve toplumsal huzursuzluklara yol açan başta alkol ve uyuşturucu olmak üzere, her türlü zararlı alışkanlıkları yasaklamıştır. Bu bağlamda alkol ve madde bağımlılarına da bu şekilde yaklaşarak onlar üzerinde bir farkındalık oluşturmak tedaviye uyumlarını artıracaktır.

Bir toplumun üretkenliğinde, dolayısıyla gelişiminde ve geleceğe emin adımlarla ilerlemesinde en güçlü dinamiklerin başında elbette ki gençlik gelmektedir. Toplumun ve topluma ait kültürlerin adeta geleceğe taşıyıcıları olan bu gençlerimizin hem beden hem de ruh sağlıklarının korunması ve eğer varsa yolunda gitmeyen bazı durumların hemen çaresine bakılması biz yetişkinlerin görev ve sorumlulukları arasındadır. Gençlerin sağlıklı bireyler olarak yetiştirilmeleri, gelecek kaygısı taşıyan her toplumun en temel sorumluluğudur.

Geçmişte var olan ve günümüzde artarak devam eden, özellikle de genç nüfusu tehdit eden bir durum vardır ki; o da bağımlılıktır. Biz burada önce bağımlılığın tanımını yaptıktan sonra Hz. Muhammed (sav) döneminde ve günümüzde bağımlılığı çok çeşitli örnekleriyle ele almak durumundayız. Toplumsal ve bireysel sahada farklı sayıda örnekleriyle incelememiz gereken bağımlılığı hemen ilk akla geldiği şekilde sadece içki ve kumar örneğinde incelememiz, kanaatimizce geçmişte ve günümüzde bu durumu hem tam olarak anlayamayayı hem de onunla mücadeleyi eksik yapmamız sonucunu doğuracaktır.

Bağımlılığı; Peygamber aleyhisselam döneminde, içki, kumar, fal okları, yeminler olarak ele alıp bu bağımlılıkların terk edilmesinde Nebvî metodu örnekleriyle ortaya çıkarma çabasında olacağız.

Bağımlılık, bir madde ya da davranışı kullanmayı bırakamama veya kontrol edememe şeklinde tanımlanabilmektedir.² Özellikle bu tanımla birlikte hamr özelinde içki, kumar, fal okları kullanmak ve yeminler ise bağımlılık tanımımızdaki davranış grubunu temsil etmektedir. Burada aklımızdan çıkarmamız gereken bir durum da her madde kullanımında bağımlılık oluşmadığı gibi her davranışa karşı da bağımlılık geliştirilmeyebilir. Bu sebeptendir ki; tedrici olarak yasaklanan alkollü

¹ Tîn, 95/4.

² Daha geniş bilgi için bkz. İbrahim Akkaş, *Teknoloji Bağımlılığı*, (Konya, 2019), 13-17.

içkiler özelinde aklı örten her madde, kumar ve fal okları o dönemde herkes için bağımlılık derecesinde mutlak bir tercih değildi.

1. İçki

“Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan içki ve kumar yoluyla aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?”³

Hamr kelimesinin anlamları içerisinde; gizlemek, örtmek, engellemek, kapamak, kaplamak, mayalamak, ifsat etmek/bozmak, tahrik etmek, heyecanlandırarak, işgal etmek, ele geçirmek, karıştırmak (bilinci ve insan aklını), şaşkınlık vermek, galip gelmek, hakkından gelmek, eğlendirmek, avutmak, kin taşımak, kin ve düşmanlık sokmak, dolap çevirmek, hilekârlık yapmak, sarhoş eden madde, kabartmak (cesaret vermek) yer almaktadır.⁴

İslâm’ın ilk ortaya çıktığı coğrafyanın insanları tarafından pek bilinmediği için Kur’an ve Sünnet’te madde bağımlılığıyla ilgili sadece şarap vb. alkollü içkiler üzerinde durulmuştur. İslâmiyetin klasik medeniyet havzalarına (özellikle de İran ve Hint bölgeleri) hâkimiyet kurmasıyla birlikte bu maddeler tanınmaya başlanmıştır. Fakat yaygın kullanımı Moğol istilâsından sonraki dönemlere rastladığını rahatlıkla söyleyebiliriz.⁵

İçki imâlatı ve kullanımı Peygamber efendimiz döneminde ve o coğrafyada oldukça yaygındı. İçki kullanımı toplumda son derece yaygınlaştığı için bir o kadar da kökleşmiştir. İçki kullanımı geç Medine dönemine kadar yaygın bir şekilde devam etmiştir. Âyetlerdeki tedricilik, bu durumu açıkça bizlere göstermektedir.⁶

2. Kumar

Arap toplumunda içki ile beraber kumar da son derece yaygın ve köklüydü. Kumarın önlenmesinin de tedriciliğin olması ne kadar yaygınlaştığının ve kökleştiğinin bir göstergesiydi.

Osman b. Maz’un un içki konusundaki yaklaşımına benzer yaklaşımlar Arap toplumu içerisinde kumara karşı da yapılmışsa da çok da yaygınlaştığını söyleyemeyiz. Risalet döneminde içki gibi kumarın da yasaklanması esas olarak bireysel, toplumsal, ekonomik ve sağlık açısından zararlı oluşuna bağlanmıştır; diğer taraftan, bahse konu yasaklığı iman ile bağlantılı hale getirmiştir. İnsanlardan yapmaları veya yapmamaları istenilen işlerin iman ile irtibatlı hale getirilmesi, istenilen hedefe ulaşmada daha etkili olmaktadır.

3. Fal Okları

Maide Suresi’nin 91. ayetinde geçen "ezlam" kavramının anlamı hakkında birbirinden farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre "ezlam" kavramı Hubel putu yanında Kabe avlusunda istihare için çekilen oklar anlamına gelir: Orada iki çeşit fal oku vardı. Bir çeşidinin üzerinde emir ve yasak yazılıydı. Diğer çeşidinin üzerinde ise soylar ve kanlarla ilgili problemlere ilişkin sözcükler. Bir yolculuk ya da iş yapmak isteyen biri, putun hizmetçisine gelir ve onun için istiharede bulunmasını isterdi.⁷ Burada gözden kaçırmamız gereken önemli nokta, örfün zamanla bağımlılık haline gelmesi durumu olmalıdır.

Yapacağı önemli işlerden önce insanın fal oklarının kendisine rastgele çizdiği bir yöne doğru ilerlemesi, günümüzde cep telefonu uygulamalarına kolayca eklenen günlük fal yorumlarına ne kadar da çok benzemektedir.

³ Mâide 5/90-91.

⁴ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Eşiğinde Kur'an Tefsiri*, III, (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2002), 85-87.

⁵ Tuncay Başoğlu, “Uyuşturucu”, DİA, XXXXII, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 248.

⁶ Necdet Ünal, “Kur’an’ın İçki Yasası Tedriciliği Üzerine Bir Araştırma”, *Kelam Araştırmaları*, 9:2 (2011), 156, bu konuyla ilgili olarak farklı bir okuma yapmak için bkz. Mehmet Azimli, “Cahiliyyeyi Farklı Okumak”, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019).

⁷ Ömer Faruk Harman, “Hübel”, DİA, XVIII, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 444.

Cahiliyeden itibaren, Kâbe muhafızlığı, Kâbe perdedarlığı, takvim görevlerinin bir kabileye verildiği gibi fal okları görevinin de Cumah kabilesine verildiği görülmektedir. Bu durum fal oklarının önemini ortaya koymaktadır.

4. Yeminler

Hem bireyin hem de toplumun hafızasının bir göstergesi durumunda olan dil içerisinde kullanılan kelimeler de bağımlılık içerisinde değerlendirilebilir.

"Sizden kim yemin eder de: Lât hakkı için derse arkasından hemen Lâ İlâhe İllallah desin"⁸ demiştir Hz. Muhammed. Günümüzde en azından bizim toplumumuzda bu şekilde olmasa da çirkin görülen ifadelerin gençlerin dilinden arındırılması süreci aynen bu şekilde değerlendirilebilir.

5. Tedricilik

Toplumlar, zaman içerisinde edindikleri ve sosyal yapılarında kökleştirdikleri adet ve geleneklerinden (bağımlılıklarından) bir anda vazgeçemezler.⁹ Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle "Onlara Allah'ın indirdiğine uyun denilince Hayır, atalarımızı yapar bulduğumuz şeylere uyarız derler."¹⁰

Kur'ân-ı Kerîm, toplumda bağımlılık derecesinde bulunan kötü davranışların düzeltilmesinde tedricilik metodunu kullanmıştır. Hz. Âişe'nin "Eğer ilk önce şarap içmeyin yasağı inseydi insanlar; elbette biz ebediyyen şarabı bırakmayız, derlerdi"¹¹ sözü bunun açık bir örneğidir.

Rasûlullah (sav) tebliğ sürecinde toplumdaki bu alışkanlıkların hemen terk edilemeyeceğini bildiği için çok farklı uygulama örnekleriyle bu zor durumu aşmıştır diyebiliriz.

İçki konusundaki uygulama ve başarısı konusunda Toynbee şunu söylemekten kendini alamamıştır. "İslâm'ın içki konusundaki bu başarısının ve uygulamasının, Avrupa'ya da örnek olması gerekmektedir.

Gençlerimizin alkol başta olmak üzere madde bağımlılığı dışında internet, alışveriş gibi çok çeşitli bağımlılıkların pençesinde kıvrınması karşısında en önemli çözüm yollarına bizzat peygamberimiz gençlerin çocukluklarından itibaren hem ailelerinde hem de toplum içerisinde ilgi, şefkat ve önemsenme ile ulaşılabileceğini göstermiştir.¹²

Anne baba çocuk arasında güçlü bir iletişim, gencin fitrî gelişimini desteklediği gibi farklı yönlerde kaymasını engelleyen bir durumdur. Örneğin Hz. Fatîma'nın konuşma tarzı ve yürüyüşüyle babasına çok benzemesi kurulan iyi iletişimin bir sonucu olmuştur. Bağımlılık girdabına düşmede ve kurtulamamada çocukları ile iyi iletişim kurmayan ebeveynlerin hiç de azımsanamayacak rolünü unutmamamız gerekir.

Ebeveynlere çocukların edep ve terbiyelerine özen göstermelerini özellikle tavsiye eden Allah Rasûlü, çocukları eğitmeyi en üstün ikram olarak kabul etmiş¹³ ve insanın, bakmakla yükümlü olduğu aile fertlerini maddi olarak sefil bırakmasının da (ihmal olduğu gerekçesiyle) kişiye günah olarak yettiğini ifade etmiştir.¹⁴ Özellikle anne babalara çocuklara olan sevgilerini onlara mutlaka ifade etmeleri gerektiğini belirtmiştir.¹⁵

⁸ Buhârî, Edeb, 74; Müslim, Eymân, 5.

⁹ Cahiliye dönemi toplumsal yapısı ve devamında vahiy ile birlikte meydana gelen değişimler ile ilgili olarak bkz.: Adnan Demircan, Cahiliye Arapları, (İstanbul, 2015).

¹⁰ Bakara 2/170.

¹¹ Buhârî, Fedâilü'l-Kur'an, 6.

¹² İrfan Başkurt, "Gençlik, Madde Bağımlılığı ve Korunma Yolları (Psiko-Sosyal Bir Yaklaşım)", İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8, (2003), 80.

¹³ Buhârî, Birr, 33.

¹⁴ Ebû Dâvud, Zekât, 65.

¹⁵ Buhârî, Edeb, 22.

Allah Resûlü'ne on yıl kadar hizmet ettiği için “Hâdimü'n-Nebî” lakabıyla anılan ve Peygamber'in aile ortamını yakından tanıma imkânı bulan Enes b. Mâlik, aile bireylerine karşı Hz. Peygamber'den daha merhametli davranan kimseyi görmediğini ifade etmiştir¹⁶.

Günümüzde aile bireyleri arasındaki iletişim ve muhabbet ortamının eksikliği gençleri tv, internet ve sosyal medya bağımlılığına hızla itmektedir.

Gençlik döneminde anlayış ve güven özellikle onları kötü alışkanlıklardan korumaktadır. Hz. Muhammed gençleri hiç bir zaman sosyal hayatın dışında tutmamış onları kabiliyetleri doğrultusunda değerlendirmiş ve onlara güvenmiştir. Örneğin genç arkadaşlarından Muaz b. Cebel'i, Ebu Musa el Eşari'yi ve Attab b. Üseyd'i çeşitli beldelere vali olarak atamış, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi büyük sahâbilerin içerisinde yer aldığı bir orduya 18 yaşlarında olan Üsâme b. Zeyd'i komutan olarak atamış ve yirmi yaşlarında olan Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı seriye komutanı olarak görevlendirmiştir.¹⁷

Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in halifeliği döneminde, vahiy kâtipleri arasında yer alan ve henüz 21 yaşlarında olan Zeyd b. Sâbit'e, Müslümanların kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerîm'i toplama gibi önemli bir görevin verilmesi¹⁸ de gençlere sorumluluk verip güven duyulması gerektiğinin sonraki dönemlere yansımadır.

Kendilerine bu şekilde davranılan gençler elbette hayata daha iyi tutunmuş aynı zamanda güven duymayı da öğrenmiş olmaktadır.

Sevgi, ilgi ve güven ortamı olmayan aile içerisinde yetişen gençlere dış dünya daha ilgi çekici gelmekte ve anne babasını eleştirip onları beğenmeme diyebileceğimiz ve pek çok kişinin şikâyet ettiği kötü bir durum ortaya çıkmaktadır.

Peygamber aleyhisselamın özellikle gençlerin ruhsal yapılarını güçlendirici örnek uygulamaları da olmuştur. Onların nefsanî istekleri ile mücadele etmelerinin ne denli önemli olduğunu şehvî arzularına dur demenin gençlikte ne kadar güzel bir davranış olduğunu onlara hissettirmiştir.¹⁹

Sonuç

Tüm bu bilgiler ışığında açıkça gördüğümüz hususlar şunlardır:

* İçki, kumar gibi toplumda kökleşmiş bağımlılıklar için tedrici bir metod uygulanmıştır. Bir şekilde sevgi, ilgi ve güven ortamından yoksunluk sebebiyle bunların ağına düşen gençlerimiz için dışlayıcı tavırlar yerine daima kucaklayıcı olmalıdır. Bu bağımlılıklar ile tavizsiz mücadele yoluna gidilmelidir.

* Hz. Muhammed'in gençlerin kendilerini gerçekleştirebilmelerini sağlama veya onların kendilerini en iyi şekilde ifade edebilme imkânı verdiği gibi biz de benzer davranışları sergileyebilirsek, günümüzde bağımlılık konusunda epey yol almış oluruz. Günümüzdeki bağımlılık çeşitleri daha da artmış olmasına rağmen çözüm yolu Nebvî örnekte olduğu gibi sevgi, ilgi ve güven üçlüsünde yatmaktadır.

* Gençlere iyi yönde kazandırılacak alışkanlıkların da onları boşluğa düşmekten daha doğrusu zararlı alışkanlıklara ve devamında bağımlı olmalarına engel olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

*İnsanı köleleştiren, üretken bireyler olmasını engelleyen ve neticede toplumun adeta belini büken bu kötü durum karşısında Hz. Muhammed (sav)'in uygulamaları günümüze de ışık tutacak mahiyettedir.

¹⁶ Müslim, Fedâil, 63.

¹⁷ Murat Kaya, “Gençliğin Sosyal Problemleri Çerçevesinde Hz. Peygamber'in Eğitim Anlayışı ve Uygulama Örnekleri”, HADITH (Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi), 2, (Temmuz 2019), 20.

¹⁸ Erul, Bünyamin, “Zeyd b. Sâbit”, DİA, XLIV, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 321.

¹⁹ Buhârî, Savm, 10.

KAYNAKÇA

- Akkaş, İbrahim, *Teknoloji Bağımlılığı*, (Konya, 2019).
- Azimli, Mehmet, “Cahiliyyeyi Farklı Okumak”, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019)
- Başkurt, İrfan, “Gençlik, Madde Bağımlılığı ve Korunma Yolları (Psiko-Sosyal Bir Yaklaşım)”, İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8, (2003).
- Başoğlu, Tuncay, “*Uyuşturucu*”, DİA, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).
- Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Eşiğinde Kur'an Tefsiri*, III, (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2002).
- Buhari, Muhammed b. İsmail., *Sahîhu'l-Buhârî*.
- Demircan, Adnan, *Cahiliyye Arapları*, (İstanbul, 2015).
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eşas el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvud*.
Erul, Bünyamin, “Zeyd b. Sâbit”, DİA, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998).
- Harman, Ömer Faruk, “Hübel”, DİA, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998).
- Kaya, Murat, “Gençliğin Sosyal Problemleri Çerçevesinde Hz. Peygamber’in Eğitim Anlayışı ve Uygulama Örnekleri”, HADITH (Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi), 2, (Temmuz 2019).
- Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahihu Müslim*.
- Ünal, Necdet, “Kur'an'ın İçki Yasağı Tedriciliği Üzerine Bir Araştırma”, Kelam Araştırmaları, 9:2 (2011).

BAĞIMLILIKLA MÜCADELEDE SAĞLIKLI VE NİTELİKLİ YAŞAM İLKELERİ: HAZRET-İ MUHAMMED (S.A.V.) ÖRNEKLİĞİ

Mustafa POLAT

Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

mustafa.polat@balikesir.edu.tr

GİRİŞ

Günümüzde fertlerin sağlığını korumak için bağımlılıkla mücadele kapsamında yapılan önleyici ve iyileştirici çalışmalar, sağlam bir toplumsal yapı oluşturmayı amaçlayan devletlerin bir yandan gelişim motivasyonunu ve çalışma enerjisini olumsuz etkilerken, diğer yandan ciddi boyutlarda ekonomik külfet sebebi olmaktadır. Bu bağlamda en temel unsurlardan birisi, bireylerin bağımlı hale gelmeden, kötü alışkanlıklara tutulmadan gerekli önlemleri almaktır. Özellikle toplum içerisinde kötü alışkanlıklar edinme konusunda savunmasız durumda bulunan çocuklar ve gençlerin, bu tuzağa düşmeden önce gerekli her türlü önlemin alınması, bu konuda sorumluluk sahibi olan devletin, yetkili kurumların ve ailelerin gündemini meşgul etmeli ve hatta gündemin ön sıralarında tutulması için kapsamlı çalışmalar yapılmalıdır.

Modern hayatın getirdiği problemlerden biri, insanların çeşitli nedenlerle yalnızlığa mahkûm olmasıdır. Yalnızlık duygusu, ferdin kendini topluma ait hissetmediği, çevreyle etkileşim kuramadığı ve kalabalık ortamlardan uzak durduğu bir ruh halini ifade etmektedir. Yalnızlığın nedenlerinden biri, hayattaki ani ve önemli değişikliklerdir. Sevdiği birinin vefatı, aile bağlarının zayıflığı, arkadaşlık ilişkilerinin yüzeysel olması, boşanma, işten ayrılma gibi. Diğer yandan sosyal ilişkilerinde doyumsuzluk yaşayan birey kendini güçsüz hissederek yalnızlığı tercih eder ve insanlarla birlikteyken yaşadığı kaygıdan kurtulmak ister. Böylece benliğinin zarar görmesini engellemeye çalışır. Zamanla yalnızlık tercih edilen değil maruz kalınan bir psikolojik duruma dönüşür. Bu noktada özellikle çocuk ve gençlerin, asrımızda ön plana çıkan en belirgin iletişim sorunu, sanal âlemin cazibesine kapılarak, sosyal medya platformlarında iletişim ihtiyacını giderme ve dolayısıyla insanlarla yüz yüze iletişime geçememesidir. Bu durum farkında olmadan yanı başındaki bireylerle, arkadaşlarıyla ve ailesiyle iletişim bağlarını zayıflatmakta ve aslında yalnızlığı beslemekte, bunun sonucundaysa bireyi farklı bağımlılıklara mahkûm etmektedir.

Bağımlılığın çözümünü ise hayatında bizler için güzel örneklikler bulunan Hz. Peygamber'in nebevî metodunda bulmak mümkündür. Vazgeçemedikleri alışkanlıkları olan bireyler, tarihin her döneminde olduğu gibi Cahiliye Dönemi'nde ve İslam'ın ilk yıllarında da mevcuttu. Asr-ı Saadet ve sonraki dönemlerde, bağımlılık türleri bugünkü kadar çeşitli olmamakla birlikte, özellikle alkol tüketimi bağımlılık derecesinde yaygındı. Diğer yandan kumar oynamak Cahiliye Devri'nde övülen bir davranıştı. Aynı alışkanlıkların sebep ve sonuçlarındaki benzerlik dolayısıyla, kişilere ve topluma sunulan çözümler bugünkü dertlere de çare olacak ve en azından önleyici ve iyileştirici farklı uygulamalara ışık tutacak niteliktedir.

Hz. Peygamber; sohbet ve uyarılarıyla olduğu gibi uygulamalı örnekliğiyle de İslam toplumunu oluşturan fertlerde güçlü bir inanç, kimlik ve şahsiyet oluşturmuştur. O, kendisinin her sözüne değer veren, ilahi emirlerin yerine getirilmesinde dengeli ve hassas davranan bir cemiyet inşa etmiştir. Onlar Kur'an'ın ifadesiyle Allah'ın boyasıyla boyanmışlardır.¹ Böylece toplum imanla yoğrulup ferasetli bakışa sahip olunca, zaman zaman içkinin neden olduğu zararlar fark edilerek ilahi vahiy beklenir olmuş; içki tedrici olarak yasaklanmıştır.² Nihayet içkinin kesin şekilde haram kılındığına

¹ “Allah'ın boyasıyla boyandık. Boyaca O'ndan daha güzel olan kim vardır? Biz yalnız O'na kulluk ederiz” (deyin). Bakara 2/138.

² Önce “Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. De ki: Bu ikisinde insanlar için büyük zarar ve bazı faydalar vardır; zararları da faydalarından büyüktür. Sana neyi infak edeceklerini de soruyorlar. De ki: İhtiyaç fazlasını. Allah sizin için

dair “Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan içki ve kumar yoluyla aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?”³ ayeti nazil olduğunda Hz. Peygamber, yasağı Medine’de yaşayan halka duyurmuştur. Bu yasağı işiten ve gereğine teslim olan insanlar, içki küplerini kırmış ve o gün rivayete göre sokaklardan sel gibi içki akmıştır.⁴

1. GENÇLERLE İLETİŞİMDE HZ. PEYGAMBER ÖRNEKLİĞİ

Yılların birikmiş ön yargıları ve ideolojik tortularından uzak oldukları için Hz. Peygamber’in nebevi mesajı, gençlere daha hızlı ulaşmış ve onun etrafını öncelikle gençler çepeçevre kuşatmıştır. İlk iman edenler arasında Hz. Ali, Zeyd b. Harise, Enes b. Malik, Üsame b. Zeyd, Mus’ab b. Umeyr, Erkan b. Ebi’l-Erkam, Cafer b. Ebi Talib, Ebu Zer, Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf, Habbab b. Eret, Sa’d b. Ebi Vakkas, Talha b. Ubeydullah, Osman b. Maz’un, Abdullah b. Mesud, Said b. Zeyd, Muaz b. Cebel, Câbir bin Abdullah gibi genç sahabileri saymak mümkündür. İlk Müslüman genç hanımlar arasında ise Hz. Peygamber’in kızları Rukıyye, Ümmü Gülsüm ve Fâtıma, Hz. Ebû Bekir’in kızları Esmâ ile Âişe, Hz. Ömer’in kız kardeşi Fâtıma ilk akla gelenlerdir. Gençler, nebevi terbiyeden geçerek güçlü bir şahsiyete sahip olmuş ve kötülöklere karşı bilinçli bir direnç kazanmışlardır.⁵

Kur’ân-ı Kerim’de Ashâb-ı Kehf örneğinde gençlerin kararlılığına ve fedakârlığına vurgu yapılmıştır. Ayetlerde putperest toplum tarafından inançlarını ifade etme ve ibadetlerini yerine getirmeleri engellenen gençlerin bütün baskılara direndiğı ortaya konmaktadır.⁶ Kur’ân’da Hz. İbrahim’in kıssası da Enbiyâ suresinde aktarılmış ve onun gençliğine özellikle vurgu yapılmıştır.⁷ Keza kendi adını taşıyan surede genç Hz. Yusuf’un kıssası anlatılmaktadır.⁸ Bununla birlikte peygamberliğin son halkası olan Hz. Muhammed’in birçok ayette güzel hasletlerine vurgu yapılmıştır.

Kur’ân’da Allah Resûlünün güzel örnekliliğı şu şekilde vurgulanmıştır: “İçinizden Allah’ın lütfuna ve ahiret gününe umut bağlayanlar, Allah’ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah’ta güzel bir örneklik vardır.”⁹ Hz. Peygamberin insanlarla iletişimi, karşısındaki kişilere verdiği değer, naif tavrı, tebessüm eden çehresi, kaba ve katı davranmaması gibi sayılamayacak pek çok güzel hasleti hem insanların onun etrafında sevgi çemberi oluşturmaya sebep oluyor hem de onu sevmeyen hatta düşman ilan eden kişiler tarafından bile takdirle karşılanmasına sebep oluyordu. Bu bağlamda gençlerde doğru anlayış ve duyguları uyandırmak ve onları İslam cemaatine sıkıca bağlamak için Hz. Peygamber’in insanlara ve özelde gençlere tutumunun incelenmesi ufuk açııcıdır. Onunla muhatap olan kişi Hz. Peygamber tarafından en çok kendisinin sevildiğini ve kendisine değer verildiğini düşünürdü.¹⁰ Hz. Peygamber, konuşurken bütün bedeniyle döner, yüzünü muhatabına çevirir ve olumlu iletişim kurardı.¹¹ Bu örneklik, onun etrafında gençlerden geniş bir halka oluşturmuştur.

âyetlerini işte böyle açıklıyor ki düşünesiniz.” Bakara 2/219. ayeti sonra “Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, yolcu olan müstesna olmak üzere, cünüp iken de gusûl edinceye kadar namaza yaklaşmayın.” Nisâ 4/43 ayeti nazil oldu.

³ Mâide 5/90-91.

⁴ İmam Ebu’l Huseyin Müslim b. Haccac, *Sahihu’l- Müslim*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Eşribe 3.

⁵ Mustafa Ağırman , “Hz. Peygamber’in Gençlere Yaklaşımı”. *Etkili Din Öğretimi*. (İstanbul: Tedef Yayınları, Eylül 2010), 403.

⁶ “Biz sana onların başından geçenleri gerçeğe uygun olarak anlatıyoruz. Hakikaten onlar rablerine inanmış gençlerdi; biz de onların doğru yolda yürüyüşlerine katkıda bulunduk.” Bk. Kehf 18/13.

⁷ “Bazıları, “İbrâhim denen bir gencin bunları diline doladığını işitmiştik” deyince, “O halde, onu hemen insanların önüne getirin, belki birileri şahitlik eder” dediler.” Enbiyâ 21/60.

⁸ “Yûsuf erginlik çağına erişince, ona güçlü bir muhâkeme yeteneğı ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle mükâfatlandırırız.” Yûsuf 12/22.

⁹ Ahzab 33/21.

¹⁰ Hadislerle İslam, VI, 585.

¹¹ Tirmizî, Menâkıb 19.

Allah insanı eşref-i mahlûkat olarak yaratmış ve davetine muhatap kılmıştır. İlâhi vahiyle donanmış Hz. Peygamber de buna uygun olarak, kişilerin içerisinde bulundukları halleri dikkate alan, kötü bir hal içerisindeyse kurtulmaları için yardımcı olan, hak ve hakikate anlayışlı bir usulle çağıran ve iyi hallerini teşvik eden davranışlar sergilemiştir. Bu durum Hz. Peygamberin, yeteneklerini tespit ve tayin edecek kadar muhataplarıyla vakit geçirdiğini, onları gözlemlediğini ve değerlendirme yaptığını göstermektedir. Hz. Peygamber kendisine “En faziletli amel hangidir?” sorusunu yönelten kişilere farklı cevaplar vermiştir: ana babaya iyilik etmek, vaktinde kılınan namaz, sıkıntıya sabretmek, yoklamayanı yoklamak, mahrum edene vermek, kötü muamele edene af ile muamele etmek gibi. Verilen bu cevaplar, Hz. Peygamber’in soranları iyi tanıdığını ve onların eksik ve zayıf yönlerini bilerek cevapladığını göstermektedir.

Gençlik dönemine dikkat çekilen hadisler kayda değer niteliktedir. Arşın gölgesinde gölgelenecek yedi zümrede, yani kıyamet gününün sıkıntılarından korunacaklar arasında hayatının gençlik dönemini Allah’a kullukla geçirmiş kişiler de zikredilmiştir. Bir diğer grup da kalbi mescide bağlı olan, mescitle bağını taze tutan, mescitte bulunmayı seven kişilerdir.¹² Yine hadislerde ihtiyarlıktan önce gençliğin kıymetinin bilinmesi¹³ ve kıyamet gününde sorgulanmadıkça yerinden kımıldanılmayacağı belirtilen dört şeyden birinin gençlik çağının nerede geçirildiği suali olacağı ihtar edilmiştir.¹⁴

Hz. Peygamber herkese kıymet vermekle birlikte gençlere özel bir değer verirdi. İnsanları tanır, bilir, yeteneklerini fark ederek onları o doğrultuda görevlendirirdi. Hz. Peygamber gözlemi sonucunda, yaşı genç olsa da, kendilerine güvendiği sahabeye valilik, komutanlık gibi önemli resmî vazifeleri tevdi ettiği bilinmektedir. Hz. Peygamber vefatına yakın, Bizans üzerine göndermek üzere bir ordu tertip etmişti. Komutanlığa ise orduda muhacirlerden ve ashabın önde gelenlerinden Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Sa'd bin Ebî Vakkas, Ebû Ubeyde bin Cerrah bulunmasına rağmen genç yaştaki Üsâme b. Zeyd’i getirmiştir.¹⁵ Hz. Peygamber genç sahabe Zeyd b. Sabit’in dile olan yeteneğini fark ederek İbranice öğrenmesini istemiştir. İki hafta gibi kısa bir sürede İbraniceyi kavrayan Zeyd, Yahudilerin gönderdiği mektupları okuyup cevaplarını yazacak seviyeye ulaşmıştır.¹⁶ Bu kadar kısa sürede bir dili kavraması onun yeteneği kadar Hz. Peygamberin etrafındaki gençleri ne kadar iyi tanıdığını göstermesi açısından da önemlidir. Osmanlı tarihine bakıldığında genç yaştaki Sultan II. Mehmed’in Bizans’ın başkenti Konstantinopolis’i fethederek İslambol yaptığı ve nebevî müjdeye¹⁷ nail olduğu bilinen bir husustur.

Enes b. Mâlik çocukluk çağında uzun yıllar Hz. Peygamber’in hizmetinde bulunmuş, onun terbiyesinde yetişmiştir. “Hâdimü’n-Nebi” lakabıyla da anılan Enes’in hataları karşısında Hz.

¹² Ebu Hüreyre’den (r.a) rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ başka bir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde, yedi insanı, arşının gölgesinde barındıracaktır: Adil devlet başkanı, Rabbine kulluk ederek temiz bir hayat içinde serpilip büyüyen genç, kalbi mescitlere bağlı Müslüman, birbirlerini Allah için sevip buluşmaları da ayrılımları da Allah için olan iki insan, güzel ve mevki sahibi bir kadının beraber olma isteğine "Ben Allah'tan korkarım" diye yaklaşmayan yiğit, sağ elinin verdiğini sol elinin bilemeyeceği kadar gizli sadaka veren kimse, tenhada Allah'ı anıp gözyaşı döken kişi." Muhammed b. İsmail Buhari, *Sahih-i Buhari*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Ezan 36, Zekat 16, Rikak 24, Hudûd 19; Müslim, Zekât 91. Ayrıca bk. Tirmizî Ebu'l İsa Muhammed b. İsa, *Sünen*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), Zühhd 53; Nesâî, Kudât 2.

¹³ “Beş şey gelmeden önce beş şeyi ganimet bil: İhtiyarlıktan önce gençliğini, hastalanmadan önce sıhhatini, fakirliğinden önce zenginliğini, meşgul zamanlarından önce boş vakitlerini ve ölümünden önce hayatını!” Buhârî, Rikak 3; Tirmizî, Zühhd 25.

¹⁴ “Kıyamet gününde dört şeyden sorgulanmadıkça, kulun ayakları yerinden kımıldamaz: Ömrünü ne ile yok ettiği, gençliğini nerede çürüttüğü, malını nereden kazandığı ve nereye sarf ettiği, ilmiyle ne yaptığı.” Tirmizî, Kıyâme 1.

¹⁵ Ebû Abdullah Muhammed bin Ömer el-Vâkıdî, *Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Savaşları* (İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2016), 928-932.

¹⁶ Tirmizî, İsti'zân 22; Süleyman b. Eşas es-Sicistani Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Davud*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), İlim 2.

¹⁷ “Konstantiniyye mutlaka fethedilecektir. Onu fetheden komutan ne güzel komutan, ordusu da ne güzel bir ordudur.” Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), IV, 335.

Peygamber hiç kızmamış, ona sürekli şefkat ve merhamet göstermiştir.¹⁸ Gençlerin hiçbirini gözden çıkarmamış, hata yapanı dışlamamış, uygun şekilde uyarmıştır. Gerekğinde bir eğitim metodu olarak güzel ve doğru davranışları teşvik, takdir, çirkin ve kötü davranışları ise güzel bir üslupla uyarma, umuma dair uyarılarla mesaj verme gibi yöntemleri kullanmıştır. Çağımızda sıkça karşılaşılan ve Hz. Peygamberin uygulamalarının aksine gençlik çağının günümüzde çocukluk devresinin bir devamı gibi kabul edilmesi, bu sebeple onlara görev verilmemesi ve sorumluluk yüklenmemesi, onların kendilerine güven duymaması sonucunu doğurmaktadır. Bu da ilerleyen yaşlarına rağmen birçok bireyin, hayata hazırlıksız yakalanmalarına, yaptığı işlerde başarısız olmalarına, karşılaştıkları zorluklarla baş edememelerine sebep olmaktadır.

Hz. Peygamber sert, kaba ve katı değildi. İlahi hitap, katı olması halinde etrafında kimsenin kalmayacağı gerçeğini ifade etmiştir.¹⁹ Gençlere karşı kucaklayıcı bir dil benimsemek ve hatalarını onları dışlamadan, rencide etmeden ortaya koymak nebevî metoda daha uygundur.

Güzel örnek olmak, davranış kazandırmanın en etkili yollarındandır. Resûlullah Kur'ân'da güzel örnek anlamında "üsve-i hasene" olarak nitelendirilmiştir.²⁰ Mescid-i Nebevi'de onun rahle-i tedrisinden geçen suffe ashâbı Hz. Peygamber'in her davranışını gözlemlemişlerdir. Hz. Fatıma, rivayetlere göre Hz. Peygamber'e tavır ve davranış olarak en çok benzeyen kişiydi.²¹ Bu onun babasını rol model olarak aldığını göstermektedir. Keza ilk iman edenlerin Hz. Peygamber'in çocukları, onun yanında büyüyen Hz. Ali ve Zeyd'le birlikte Hz. Ebubekir'in kızlarının olması dikkat çekmektedir. Bu anlamda ailenin güçlendirilmesi, çocukların iyi davranış kazanma, kötü alışkanlık ve bağımlılık oluşturacak şeylerden sakındırılmasında en etkili yollardan biridir.

2. CAMİLERİN HAYATIN MERKEZİNE TAŞINMASI

Gençlerle olumlu iletişim, onlara değer verme ve potansiyellerinden faydalanma yanında bir diğer husus da camilerin etkin hale getirilmesidir. Camiler yılda iki kez bayram, haftada bir kez Cuma namazlarında bir araya gelinen ve günde beş vakit toplanmanın tavsiye ve teşvik edildiği²² mekânlar olmasının yanında sosyal hayatın da merkezi durumundadır. Namazı cemaatle kılmak sevap kazandırdığı gibi aynı zamanda birlik ve beraberliğimizi de güçlendirir. Müslümanların namaz vakitlerini fırsat bilerek sıklıkla bir araya geldikleri mabetler, bu açıdan toplumsal kaynaşma ve dayanışmanın yaşandığı merkezlerdir. Kısa süreliğine Kuba'da kalan Hz. Peygamber'in hemen bir mescit inşasına girişmesi, onun mescide yüklediği anlamla ilgilidir.

Mescitlerin inşa ve imar edilmesi övülen, tavsiye ve teşvik edilen bir davranıştır. Ayette "Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazını kılan, zekâtını veren ve yalnız Allah'tan korkup çekinen kimseler imar edebilirler."²³ buyrularak mescitlerin ihya edilmesi emredilmiştir. Burada mescitlerin sadece maddi değil manevi bakımdan da imarı kastedilmiş olmalıdır. Bu anlamda Hz. Peygamber döneminde yüklendiği işlevleri hatırlanarak İslam kardeşliğini tesis edecek, toplumdaki birlik ve beraberliği güçlendirecek faaliyetlerle imar edilmelidir. Diğer bir ayette Allah'ın insanların bir kısmıyla diğer kısmını engelleyerek, putperestlere karşı inananlara dayanma gücü vereceği, mabetleri koruyacağı müjdesi

¹⁸ İbrahim Canan, "Enes b. Mâlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11: 234-235.

¹⁹ "Sen onlara sırf Allah'ın lutfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etraftan dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever." Âl-i İmrân, 3/159

²⁰ "İçinizden Allah'ın lutfuna ve ahiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır." Ahzâb, 33/21.

²¹ Hz. Âişe'den şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Ben, vakarlı görünümü, sevimli hal ve tavrı ve sakinetli edâsı bakımından, Resûlullah'a kızı Hz. Fâtıma'dan daha çok benzeyen bir kimse görmedim." Buhârî, el-Edebü'l-müfred, s. 337, hadis no: 971; Ebû Dâvûd, Edeb 144, hadis no: 5217; Tirmizî, Menâkıb 61, hadis no: 3872.

²² "Cemaatle kılınan namaz, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece daha faziletlidir." Buhârî, Ezan 30; Müslim, Mesâcid 249.

²³ Tevbe 9/18.

bulunmaktadır.²⁴ Konuyla ilgili bir hadis-i şerifte Allah'ın rızasını gözeterek mescit bina eden kişiye amelîne karşılık olarak cennette bir köşk yapılacağı müjdelenmiştir.²⁵ Böylece mabet yapımı müminlere özendirilmiştir. İnanan gönüller arzın her yerini mabetlerle süslemişlerdir. Bu cümleden olmak üzere ecdadımız da güzel vatanımızı camilerle donatmıştır.

Buna karşın camilerde Allah'ın adının anılmasını engelleyen ve onların harap olması için çalışan kişiler Kur'ân'da zalim olarak nitelenerek böylelerinin dünyada da ahirette de azaba çarptırılacağı vurgulanmıştır.²⁶ Bu tür kişiler kulluk bilincini canlı tutan mabetlerin dokunulmazlığını ve ibadet hürriyetini kısıtladıklarından yerilmişlerdir. Amaçlarının sadece iyi bir şey yapmak olduğunu söyleyerek inkârlarını pekiştirmek, müminlerin arasına nifak sokmak ve zararlı faaliyetler yapmak isteyenler Kur'ân'da yalancılıkla vasıflandırılmıştır. Hz. Peygamber'e onların tesis ettiği mescitte değil, temeli takva ile kurulan ve içinde arınmak isteyen insanların bulunduğu mescitte namaz kılması emredilmiştir. Hak ve hakikati çiğneyenlerin doğru yola ulaşamayacağı ve kurdukları mabedin sürekli olarak huzursuzluk kaynağı olacağı ifade edilmiştir.²⁷

Hz. Peygamber'in Medine'deki hayatının çoğu Mescid-i Nebi'de geçirdi. Vakit namazlarını burada kılar, ashabıyla sohbet eder, dertleşir, onların sorunlarına ve sıkıntılarına çözümler sunar. Yapılan sohbetlerle zihinler beslenir, gönüller imar edilirdi. İçtimai olarak ensar ve muhacir tarafından kurulan yeni toplumda dayanışma, birlik ve beraberlik ön plana çıkarılırdı. Hz. Peygamber cuma ve sair günlerde verdiği hutbelerle müminleri irşat ederdi. Bu atmosfer yeniden ihya edilmeli, camide vaazların içeriği, vaizlerin niteliği revize edilmelidir. Yüz yüze temaslar arttırılmalı, hutbeler hayata dokunmalıdır. Bu anlamda dinin aslı muhafaza edilmekle birlikte, dinin nasıl sunulacağı, tebliğ dilinin nasıl olması gerektiği konusunda çağın bilimsel yöntemlerinden istifade edilmelidir.

Caminin temel işlevi bugün olduğu gibi Asr-ı Saadet'te de ibadet mekânı olmasıdır. Bununla birlikte ilk dönemde farklı işlevler de üstlenmiştir.²⁸ Asr-ı saâdet döneminde camilerin yüklendiği bir diğer işlev de siyasî ve idarî kararların alınması ve uygulanmasıdır. Savaşa karar verilir, gerekli hazırlıklar yapılır ve sefere Hz. Peygamber'in öncülüğünde buradan çıkılırdı. Keza ganimetler burada pay edilirdi. Caminin bu yönünün tarihimizde örneklerini görmek mümkündür. Kurtuluş Savaşı'nın halka duyurulması ve halkın desteğinin sağlanması ile halkımız, din adamlarının önderliğinde camilerde örgütlenmiştir. Örneğin Maraş'ta Ulu Cami İmamı Rıdvan Hoca'nın kaledeki Fransız bayrağını indirmek ve Fransız işgaline son vermek için Ulu Cami'de yaptığı direniş ateşi unutulmamalıdır. Keza Kurtuluş Savaşı'na katılmak amacıyla Balıkesir'e gelen Mehmed Akif 23 Ocak 1920'de Zağnos Paşa Camisi'nde cemaate hitap ederek el birliğiyle düşman istilasına karşı koymak gerektiğini haykırarak ve bu hitabı dönemin gazetelerinde yayınlanmıştır. Akif, Kastamonu'da Nasrullah Paşa ve Ankara'da Hacı Bayram-ı Veli Camisi'nde de bu minvalde vaazlarla halkı irşad etmiştir.²⁹ Yine Balıkesir'de düşmanın işgaline karşı Alaca Mescit'te gizli toplantılar yapılarak silahlı mücadele ile vatanın savunması ve düşmanın bertaraf edilmesi kararı alınarak, söz konusu caminin karargâh olma yönü ortaya çıkmıştır. Nihayet 15 Temmuz'da hain darbe girişimine karşı camilerden yükselen salalarla millet direnişe çağırılmıştır. Bu kutlu çağrı, aziz milletimizin vatan sevgisini ve bağımsızlık aşkını canlandırmıştır.

Günümüzde camiye tekrar hayatın merkezine alan, gelecek için umut verici birçok proje geliştirilmiştir. Bu tür projelerden ilki ve en önemlisi Diyanet İşleri Başkanlığının Camiler ve Din Görevlileri Haftası'nda işlenmek üzere "Cami hayatın içinde, hayat caminin içinde", "Cami hayatın merkezi" sloganlarıyla 2019 yılı teması olarak "Cami ve Hayat" konusunu seçmesidir. Bu vesileyle

²⁴ Hac 22/40.

²⁵ Buhârî, Salât 65.

²⁶ Bakara 2/114.

²⁷ Tevbe 9/107-110.

²⁸ Nesimi Yazıcı, "Din Hizmetleri Açısından Caminin Yeri ve Önemi", *AÜİFD*. (Ankara, 2007). XLVII/II: 7-8.

²⁹ Elif Kaya, "Mehmet Akif'in Şiirlerinde Birleştirici Ve Bütünleştirici Bir Unsur Olarak Mabedler", *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Milli Birlik ve Bütünlük Sempozyumu* (İstanbul: 2011), 86.

düzenlenen programlarda caminin sevgi, bilgi ve birlik mekânı olduğunun ön plana çıkarılması hedeflenmiştir. Buradan hareketle İslam'ın cami merkezli bir medeniyet inşa ettiği hatırlanarak caminin tarihte yüklendiği misyon canlandırılacaktır. İnsanlar mabedin manevi ikliminde buluşmaya davet edilip modern insanın anlam arayışına ve ihtiyaçlarına çözümler sunulması amaçlanmaktadır. Diğer bir örnek ise Bursa Müftülüğünün gerçekleştirdiği Erguvan Gençlik Projesi'dir. Bu kapsamda İl Müftülüğü himayesinde Erguvan Gençlik Derneği kurulmuştur. Bursa merkez ve ilçelerinde cami din görevlilerinin desteğiyle teşkilatlanan dernek, amacını camilerin bünyesinde gençleri millî ve manevi değerlere bağlı şekilde yetiştirmek olarak belirlemiştir. Bu hedefi gençlere kültürel, sosyal, akademik ve sportif yönlerden hizmet vererek sağlamaktadır.

Camilerin üstlendiği farklı fonksiyonlar sonraki dönemlerde camiler yanında yapılan ek hizmet binalarında karşılanmıştır. Bu anlamda Osmanlı'da külliyeler kurulmuştur. Bedestenler, kütüphaneler, sohbet odaları, araştırma salonları camiye çevresiyle bütünlük içerisinde hayatın ve şehrin merkezinde tutmaktadır. Osmanlı döneminde caminin merkezde olduğu mahallede imam da mahallenin mülki ve beledî amiridir. Mahallede otokontrol mekanizması etkindir.³⁰ Dikey mimariden yataya geçilerek, Osmanlı örneğinde olduğu gibi mahalleye kadim işlevi tekrar yüklenemez mi? sorusunun gündemimize taşınması, soruna farklı bir çözüm kapısı aralayabilir.

SONUÇ

Önderimiz ve rehberimiz olan Hz. Peygamber'in sorunlar karşısında ürettiği nebevî çözümler günümüzü de aydınlatacak evrensel mesajlar içermektedir. Peygamberimizin (s.a.v.) Medine toplumunu inşa ederken tüm bireyleri hayata katması, dini toplumun içinde diri ve yaşanılır kılması, engelli, çocuk, genç, kadın ve köle ayrımı yapılmadan herkesin eşit ve değerli görülmesi, Mescid-i Nebeviyi hayatın tam merkezinde konumlandırması ve her türlü sorunun çözümünün burada bulunması, nimetler kadar külfetlerin de beraberce göğüslenmesi sağlam bir toplumun kurulmasını sağlamıştır. Bu sayede yalnızlık hissinden kurtulmuş olan insan “bağımlılık” yerine “bağlılık”, vefa, diğerkâmlık ve ümmet olma bilincini kazanmıştır.

Birçok alanda hizmet sunulmuş bir tarihî derinlik ve zenginliğe sahip mabetler, medeniyet hafızamızda tazeliğini korurken bugün toplumun en dinamik kesimini oluşturan gençler için cami merkezli çözümler üretilmelidir. İnanç, ahlak ve hayatın merkezine cami yerleştirilerek gençlere hitap edilmelidir.

Camiler, hayatın merkezine taşınmalı ve gençlerin sığınacağı bir liman; onların kendilerine güven duyacağı, öz saygılarının artacağı, kaygıdan uzak, güvenli bir ada olmalıdır. Camilerle bağlantılı mekânlar, örneğin çay ocakları, sosyal donatı alanları, kitap okuma salonları ve spor salonlarının işlevselliği arttırılmalı, varıldığında rahat edilecek, mütevazı ve gönlü ferahlatan mekânlar olarak tasarlanmalıdır.

Hakk'a bağlılıkta en güzel örnek olan Hz. Peygamber'in, dengeli, düzeyli ve hakikatli yaşayışı asrımıza şunu öğretmektedir. Allah'a şuurlu bir iman, sahih kaynaklarla donanmak, Hz. Peygamber örneğinde İslam'a “bağlılık”, “kötü hasletlerin” tuzağına düşürmediği gibi, varolan “bağımlılığı” yok eder.

KAYNAKÇA

Ağırman, Mustafa. “Hz. Peygamber'in Gençlere Yaklaşımı, Etkili Din Öğretimi”. 399-413. İstanbul: Tedef Yayınları, Eylül 2010.

Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Buhari, Muhammed b. İsmail. *Sahih-i Buhari*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

³⁰ Ziya Kazıcı , “Asr-ı Saadet ve Hulefa-i Râşidîn Döneminde Câmî ve İfa Ettiği Hizmetler”, *Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami -Tartışmalı İlmî Toplantı-* (İstanbul: 2009). 227.

- Canan, İbrahim. “Enes b. Mâlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 234-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ebû Abdullah Muhammed bin Ömer el-Vâkıdî. *Hız. Peygamber'in (s.a.v.) Savaşları*. İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2016.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşas es-Sicistani. *Sünen-i Ebî Davud*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbn Mace, Hafız Abdullah b. Muhammed b. Yezid. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Kaya, Elif. “Mehmet Akif'in Şiirlerinde Birleştirici Ve Bütünleştirici Bir Unsur Olarak Mabetler”. *Uluslararası Mehmet Akif Ersoy Milli Birlik ve Bütünlük Sempozyumu*. 75-88. İstanbul: 2011.
- Kazıcı, Ziya. “Asr-ı Saadet ve Hulefa-i Râşidîn Döneminde Câmî Ve İfa Ettiği Hizmetler”. *Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami -Tartışmalı İlmi Toplantı-*. 219-238. İstanbul, 2009.
- Müslim, İmam Ebu'l Huseyin Müslim b. Haccac. *Sahihu'l- Müslim*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Tirmizî, Ebu'l İsa Muhammed b. İsa. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Yazıcı, Nesimi. “Din Hizmetleri Açısından Caminin Yeri ve Önemi”. *AÜİFD*. XLVII/II: 1-10. Ankara, 2007.

MADDE BAĞIMLILIĞI REHABİLİTASYON TERKİBİNDE MANEVİ DANIŞMANLIK BİLEŞENİ ÜZERİNE İNCELEME

Salih Zeki İNCE

Denetimli Serbestlik Uzm.

Mustafa USLU

Din Hizmetleri Uzm.

Hilal Yeşim MANAP

Denetimli Serbestlik Uzm.

Giriş

Madde bağımlılığı son yıllarda dünya ölçeğinde olduğu gibi ülkemizde de büyük bir problemin kaynağını teşkil etmektedir. Bağımlılık bireysel bir sorun olarak tanımlanmakla birlikte sonuçları itibariyle, toplum sağlığı ve güvenlik sorunları başta olmak üzere birçok problemin kaynağını teşkil etmektedir.

Bağımlılık kavramının tarihçesi insanlık tarihi kadar eskidir. Kimi zaman bir tedavi şekli, kimi zaman toplumları oyalamak, kimi zaman savaş sebebi, kimi zaman otoritenin gücü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Madde kullanımı ve maddeye bağlanma Türkiye’de diğer Avrupa ülkelerinde olduğu kadar yaygın görülmemekle birlikte, çağımızın sınır tanımayan olanakları sonucunda risk faktörlerinin arttığı söylenebilir. Özellikle Türkiye’ nin genç nüfusa sahip olması riski arttıran etmenlerden biridir. Nitekim hem Avrupa Uyuşturucu ve Uyuşturucu Bağımlılığı İzleme Merkezi' nin (EMCDDA), hem de Türkiye Uyuşturucu İzleme Birimi' nin 2018 raporları incelendiğinde uyuşturucu madde bağımlılığının her geçen gün arttığı, birçok madde türünün yaygınlaştığı ve maddeye başlama yaşının gittikçe düştüğü görülmektedir.

Bağımlılık tipleri zaman içerisinde farklılaşmakta ve değişime uğramaktadır. Bu değişime bağlı olarak kavramlar yeniden ele alınmakta ve sürekli güncellenmektedir. Bireysel ve toplumsal farklılıklar ile bağımlılık yapıcı maddelerin kimyasal yapılarında meydana gelen değişimler göz önüne alındığında bağımlılık tedavi ve rehabilitasyonu açısından ortak bir metottan söz etmek mümkün değildir. Bu nedenle uygulanan yöntem ve metotlar uygulandıkları ülkelerin toplumsal yapısı, bireysel özellikler, sosyo-ekonomik durumlar, değer yargıları vb. birçok alt etmene bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir.

Türkiye’ de 2006 yılından itibaren talep azaltma çalışmaları başta olmak üzere; tedavi, rehabilitasyon ve topluma yeniden kazandırma başlıklarında somut adımlar atmaya başlamıştır. Bu noktada uluslararası tutuma paralel olarak suç eksenli bakış açısından, tedavi gerektiren sağlık sorunu bakış açısına doğru bir dönüşümü ifade eden "ceza yerine tedavi" prensibi benimsenmiş; uyuşturucu madde kullananlar ile bulunduranlara ilişkin sadece ceza değil, tedavi ve sosyal rehabilitasyon tedbirlerinin uygulanması da öngörülmüştür.

Türkiye’ de bağımlılık tedavisi ve sonrasında toplumsal bütünleşmeye esas teşkil eden sosyal rehabilitasyon süreçlerinin gelişmeye ihtiyacı olduğu açıktır. Geliştirme süreçlerinde toplumun ihtiyaçlarını, beklentilerini, sosyo-kültürel yapısını, dini inanış ve toplumsal normlarını dikkate alınması gerekmektedir.

1. Madde Bağımlılığını Anlamak

Madde bağımlılığı ile ilgili çeşitli tanımlar mevcut olmakla birlikte madde bağımlılığı kısaca: kişinin biyolojik, psikolojik ve sosyal dengesine önemli ölçüde zarar verecek şekilde rutin olarak madde kullanma arzusu olarak tanımlanmaktadır. Bir başka deyişle bağımlılık duygu durum ve davranış bozukluklarına yol açan, fiziksel sağlığında deformasyona sebebiyet veren, ailesi ve toplumsal ilişkilerinde sorunlar yaşaması sonucunu beraberinde getiren, çok güçlü bir arzu ve istek dürtüsü barındıran karmaşık bir beyin hastalığıdır.

Madde bağımlılığına yönelik belirtiler genel olarak üç şekilde sınıflandırılabilir. Bunlardan ilki kişinin bağımlılık yapıcı maddeyi giderek artan sıklıkta ve artan miktarlarda kullanması, ikincisi, kişinin bağımlılık nesnesine erişememesi nedeniyle yaşadığı kesilme belirtileri, sonuncusu ise kişinin madde kullanımı nedeniyle yaşadığı fiziksel ve psikolojik sorunlardır.¹

Günümüzde, madde konusuyla ilgili her durumun genelleştirilerek “uyuşturucu bağımlılığı” terimini kullanmak oldukça yaygındır. Oysa ki uyuşturucular bağımlılık yapıcı maddelerin bir kısmının türünü kapsamaktadır. Böylece bağımlılık potansiyeli yüksek olan diğer türlerin örneğin uyarıcı maddelerin bağımlılık dışı olduğuna ilişkin bir algı oluşabilmektedir. Diğer yandan madde kullanımı, madde kötüye kullanımı, madde bağımlılığı gibi kavramlar da pek çok kez birbirlerine karıştırılır ve genelde madde kullanan herkes madde bağımlısı olarak adlandırılır.

1.1.Kişi Ne Zaman Bağımlı Sayılır?

Amerikan Psikiyatri birliğinin yayınlamış olduğu Akıl Bozukluklarının Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı DSM-IV-TR’ ye göre Madde Kullanım Bozuklukları iki gruba ayrılmaktadır. Madde bağımlılığı ve maddenin kötüye kullanımı şeklinde iki başlıkta toplanan bu gruplamaya göre; madde bağımlılığı 12 aylık bir dönem içinde herhangi bir zaman ortaya çıkan, aşağıdakilerden üçü (ya da daha fazlası) ile kendini gösteren, klinik olarak belirgin bir bozulmaya ya da sıkıntıya yol açan uygunsuz bir madde kullanımı örüntüsüdür. Buna göre madde bağımlılığı tanı kriterleri:²

1. Tolerans Gelişimi

a. İntoksikasyon ya da istenen etkiyi sağlamak için belirgin olarak artmış miktarlarda madde kullanma gereksinmesi.

b. Sürekli olarak aynı miktarda madde kullanılması ile belirgin olarak azaltılmış etki sağlanması

2. Yoksunluk Gelişimi

a. Söz konusu maddeye özgü yoksunluk

b. Yoksunluk semptomlarından kurtulmak ya da kaçınmak için aynı madde ya da yakın benzerinin alınması.

c. Maddenin, çoğu kez tasarlandığından daha yüksek miktarlarda ya da daha uzun bir dönem süresince alınması.

d. Madde kullanımını bırakmak ya da denetin altına almak için sürekli bir istek ya da boşa çıkan çabalar.

e. Maddeyi sağlamak, maddeyi kullanmak ya da maddenin etkilerinden kurtulmak için çok fazla zaman harcama.

f. Madde kullanımı yüzünden önemli toplumsal, mesleki etkinlikler ya da boş zamanları değerlendirme etkinliklerinin bırakılması ya da azaltılması.

g. Maddenin neden olmuş ya da alevlendirmiş olabileceği, sürekli olarak var olan ya da yineleyici bir biçimde ortaya çıkan fizik ya da psikolojik bir sorununun olduğu bilinmesine karşın madde kullanımının sürdürülmesi.³

Amerikan Psikiyatri birliğinin yayınlamış olduğu Akıl Bozukluklarının Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı DSM-IV-TR’ ye göre 12 aylık bir dönem içinde ortaya çıkan, aşağıdakilerden en az biri ile kendini gösterdiği üzere, madde kötüye kullanımından bahsedilebilir.

1. İşte, okulda ya da evde alması beklenen başlıca sorumlulukları alamama ile sonuçlanan yineleyici bir biçimde madde kullanımı

2. Fiziksel olarak tehlikeli durumlarda yineleyici bir biçimde madde kullanımı

3. Maddenin etkilerinin neden olduğu ya da alevlendirdiği, sürekli ya da yineleyici toplumsal ya da kişilerarası sorunlara karşın sürekli madde kullanımı

4. Madde ile ilişkili, yineleyici bir biçimde ortaya çıkan yasal sorunlar⁴

¹ İ. Tayfun Uzbay, *Madde Bağımlılığın Tarihçesi, Tanımı, Genel Bilgiler ve Bağımlılık Yapan Maddeler*, (Mised Dergisi, 21-22 (Aralık 2009): 11

² Yıldız Akvardar v.dğr., *Madde Bağımlılığı Tanı ve Tedavi Kılavuzu El Kitabı* (Ankara, Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2011), 24

³ Akvardar v.dğr., *Madde Bağımlılığı Tanı ve Tedavi Kılavuzu El Kitabı*: 24.

⁴ Akvardar v.dğr., *Madde Bağımlılığı Tanı ve Tedavi Kılavuzu El Kitabı*:27

Yukarıdaki ölçütler incelendiğinde; her madde kötüye kullanan kişinin madde bağımlısı olmadığı ancak, madde bağımlısı her bireyin maddeyi aynı zamanda kötüye kullandığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple Amerikan Psikiyatri birliğinin 2013 yılında yayınlamış olduğu Akıl Bozukluklarının Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı DSM-V' te Madde Bağımlılığı ve Madde Kötüye Kullanım Kriterleri aynı başlık altında toplanmıştır.⁵

Bağımlılık süreçlerinin nörobiyolojik, genetik, çevresel ve sosyokültürel birçok etkenle ilişkili karmaşık bir durum olması göz önüne alındığında bağımlılık yapan maddelerin tek tek ele alınarak değerlendirmek yerine bağımlılığı bir bütün olarak nitelendirmek daha doğru bir yaklaşımdır.⁶ Buna göre kullanılan madde türü hangisi olursa olsun bağımlılıkların; keyif vericilik, madde arayışı davranışı oluşturma, tolerans gelişimi, duyarlılaşma gelişimi, yoksunluk krizi gelişimi, ikincil hastalıkların ortaya çıkması gibi ortak noktaları vardır.⁷

1.2. Bağımlılık Tedavi ve Rehabilitasyonları

Bağımlılık yapıcı bir sürü madde vardır. Bu nedenle madde kullanımıyla ilişkili tedavi yöntemleri de çeşitlilik göstermektedir. Alkol ya da madde kullanımında tedavi yaklaşımları diğer psikiyatrik ve fiziksel bozukluklara göre farklılıklar gösterir, çünkü madde bozukluklarında madde kullanımı yanında biyolojik, sosyal, ekonomik ve psikolojik etmenler söz konusudur. Bu nedenle bireyselleştirilmiş tedavi ve rehabilitasyon yöntemlerinin uygulanması verimliliği arttıran bir etmen olmaktadır.⁸

Bağımlılık tedavisinde 3 aşamadan bahsedilebilir. Bunlardan ilki hastanın toplumdan izole edilmesidir, ikinci aşama kullanılan maddenin tamamen kesildiği yada tıbbi ilaçların ikame edildiği arındırma aşamasıdır ve son olarak psikolojik ve sosyal problemlerin çözülmesine çalışıldığı rehabilitasyon aşamasıdır.⁹

Bağımlılık tedavilerinde tıbbi müdahale ve arınma sonrasında uygulanacak rehabilitasyon süreçlerinde bireysel ve sosyal işlevselliğin artırılması ile toplumla (yeniden) bütünleşmesi yönünde uygulanacak yöntemler maddeden uzak bir yaşam için önemli bir adımdır. Bu noktada unutulmaması gereken şey; bağımlılık tedavisinin yıllarca sürebilen, sürekli bırakıp tekrar başlamayla kısır bir döngüye dönüşmesidir. Bu durum bağımlı kişi, bağımlının yakın çevresi, bağımlılık tedavisini yürüten hekim ve danışman için zor, zahmetli ve yıpratıcı bir süreci ifade etmektedir.

2. Türkiye' de Bağımlılıkla Mücadele

Yeme içme davranışı gibi yaşamsal ihtiyaçların giderilmesine yönelik davranışlar ile soylarının devamını sağlayan seksüel faaliyetler keyif verici özelliğe sahiptirler.¹⁰ Bir başka anlamda insan beyni ödüllendirme mekanizması sayesinde, bireyin hayatta kalmasını ve türünün devam etmesini garanti altına almak amacı ile keyif, haz ve mutluluk duyumsamasını sağlamaktadır. Ancak bu keyif duyumuna ulaşmak hem zordur, hem de sürekli değil anlıktır. Bu sebeple insanoğlunun keyif ve mutluluk hissetme sıklığını artırma ya da hissedilen mutluluk süresini uzatma arayışları var olunan günden bu yana devam etmekte ve bağımlılık yapan maddeler kullanmak gibi çeşitli hilelere başvurulabilmektedir.¹¹

Günümüzde genel trendler, değişen algılar, sosyal çevre, medya etkisi, ulaşılabilirliğin artışı gibi nedenler sonucunda madde kullanımında, maddenin yaygınlaşmasında ve maddeye bağlı problemlerin oluşmasında artış yaşandığı gözlenmektedir. Durumun vahameti gözler önünde iken ülkelerin madde kullanımı ve bağımlılığı ile mücadele konusunda ulusal ve uluslar arası mevcut politikalar ile stratejileri sürekli güncellemesi veya yenilerini eklemesi kaçınılmazdır.

⁵ Gülcan Güleç v.dğr., *DSM-5'te Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları, Psikiyatriye Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry* 2015;7(4):450

⁶ Uzbay, *Madde Bağımlılığın Tarihçesi, Tanımı, Genel Bilgiler ve Bağımlılık Yapan Maddeler*,: 17

⁷ Uzbay, *Madde Bağımlılığın Tarihçesi, Tanımı, Genel Bilgiler ve Bağımlılık Yapan Maddeler*,: 25-31

⁸ Kültekin Ögel, *Bağımlılık Tedavisinde Temel Bilgiler*, Erişim:09.09.2019, <https://www.ogelk.net>.

⁹ İ.Tayfun Uzbay, *Madde Bağımlılığın Tedavisi*, (Mised Dergisi, 21-22 , Aralık 2009): 65

¹⁰ Uzbay, *Madde Bağımlılığın Tarihçesi, Tanımı, Genel Bilgiler ve Bağımlılık Yapan Maddeler*,: 25

¹¹ Yuval N. Harari, *Homo Deus, Yarının Kısa Bir Tarihi*, trc.Poyzan N.Taneli, 16.Baskı, (İstanbul: Kolektif Yayınları, 2018):50-51

Ülkemizin uyuşturucu ile mücadele politikalarının ve bu kapsamdaki amaç ve hedeflerinin ortaya konduğu ilk Ulusal Politika ve Strateji Belgesi 2006 yılında yürürlüğe girmiştir. Oluşturulan strateji ve eylem politikaları, uyuşturucu maddelerin arzına yönelik suçları insanlık suçu; uyuşturucu bağımlılığını bir hastalık, uyuşturucu bağımlısını ise tedavi edilmesi gereken bir hasta olarak görme temeli üzerine inşa edilmiştir.¹²

Madde bağımlılığı ile mücadele noktasında arz ve talep azaltıcı boyutlarına dengeli yaklaşımı içeren bu ulusal politika ve strateji gereği suç eksenli bakış açısından, tedavi gerektiren sağlık sorunu bakış açısına doğru bir dönüşümü ifade eden "ceza yerine tedavi" prensibini benimsenmiştir. Bu noktada tıbbi tedavi sonrası rehabilitasyon ve topluma kazandırma faaliyetleri daha sistematik ve bütüncül olarak ele alınmaya başlanmıştır.

Ülkemizin hassasiyetleri ve ihtiyaçları doğrultusunda güncellenen ve yeni önlemler içeren 2018-2023 yıllarını kapsayan Uyuşturucu ile Mücadele Ulusal Strateji Belgesi ve Eylem Planı: Arzın Önlenmesi, Talebin Önlenmesi, İletişim ve Koordinasyon, İzlenme, Değerlendirme başlıklarından oluşmaktadır.¹³

2018-2023 yıllarını kapsayan Uyuşturucu ile Mücadele Ulusal Strateji Belgesinin incelenmesi sonucunda, bağımlılık tedavi ve rehabilitasyonuna yönelik eylem planlarının Uyuşturucu Maddeye Yönelik Talebin Önlenmesi kapsamında değerlendirildiği ve Danışmanlık, Arındırma, Tedavi ve Rehabilitasyon Hizmetleri, Sosyal Uyum Hizmetleri başlıkları altında yer alan hedeflerden oluştuğu görülmektedir. Sosyal Uyum Hizmetleri kapsamında inisiyatifli olarak belirlenen hedeflerden birisi de “Madde bağımlılığı ile mücadele süreçlerinin manevi değerler ile desteklenmesi” dir.

3. Madde Bağımlılığı ve Manevi Destek

Pozitivist bilim perspektifi her ne kadar metafizik önermeleri kabul etmese de inanç terimleri ve maneviyat insanlar için belirli anlamları olan bir olgudur. Nitekim gerek yurt dışında gerekse ülkemizde yapılan araştırmalar bu görüşü desteklemektedir. Örneğin, Amerika’da yapılan bir araştırmada yetişkinlerin %96’sı bir Yaraticıya inandıklarını tespit edilmiştir. Ayrıca bu %96’lık kesimin de %72 gibi büyük bir bölümü dini inancın yaşamlarında en önemli unsur olduğunu belirtmişlerdir¹⁴. Ülkemizde yapılan bir araştırmada ise katılımcıların %92’si Allah’ın varlığına olan inancın yaşamı anlamını pekiştirmede ve davranışlarını belirlemede etkili bir faktör olduğunu belirtmiştir¹⁵. Din bireyin depresyon, kaygı ve stresle başa çıkmasında etkin bir rol oynamaktadır. Konuyla ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında da dindarlık seviyesi yüksek olan bireylerin empatik eğilim ve özgeci tutum düzeylerinin daha yüksek olduğu¹⁶; stresle daha iyi başa çıktıkları, intihara teşebbüs oranlarının daha düşük olduğu, uyuşturucu ve alkolden daha çok korunduklarına ulaşılmıştır¹⁷. Görüleceği üzere din ve maneviyatın, bireyin hayatı anlamlandırmasında, yaşam amacını ifade etmesinde, fiil ve davranışlarını belirlemesinde belirleyici bir olgudur. Dinin birey üzerindeki bu tür olumlu etkilerinden dolayı maneviyat ve din unsurlarının sosyal hizmet alanlarındaki danışmanlık süreçlerinde uygulanmasının olumlu katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

18. yüzyılın başlarında Batı literatüründe “pastoral care” ya da “pastoral counselling” olarak tanımlanan manevi danışmanlık, manevi bakım ve pastoral bakım gibi Türkçe literatürde de karşılık bulmaktadır. Manevi destek ve rehberlik ülkemizde henüz gelişmekte olan yeni alanlardan biri olup, rehabilitasyon sürecinde ek bir destek olarak uygulamaya dahil edilmektedir. “Yardım etme davranışı” veya “yardım etme etkinliği” olarak tanımlayabileceğimiz manevi danışmanlık kavramının asıl kaynağı Yaraticının emretmiş olduğu “iyiliği emret, kötülükten alıkoy” düsturudur.

¹² *Ulusal Uyuşturucu Politika ve Strateji Belgesi*, (Ankara: Başbakanlık), 2013

¹³ *Uyuşturucu ile Mücadele Ulusal Strateji Belgesi ve Eylem Planı*, (Ankara: Başbakanlık), 2018

¹⁴ Gene Ano - Erin B. Vasconcelles, “Religious Coping and Psychological Adjustment to Stress: A Meta-Analysis”, *Journal of Clinical Psychology*. 61/ 4 (2005): 464

¹⁵ Ali Çarkoğlu – Ersin Kayacıoğlu, “Değişen Türkiye’de Dindarlık: Uluslararası Bir Karşılaştırma”, Araştırma Raporu, (Sabancı Üniversitesi, 2009).

¹⁶ Mustafa Uslu, *Hastane Çalışanlarında Dindarlığın Empatik Eğilim ve Özgecilik İle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma* (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019), 105

¹⁷ Geri Miller, *Incorporating Spirituality In Counseling And Psychotherapy*, (New Jersey: John Wiley, Sons Inc, 2003), 131.

Manevi danışmanlık, bir bütün olarak bireye yönelik olan ve kişinin kendi doğrularını bulmasına yardımcı olan bir danışmanlık türüdür¹⁸. Dini referanslarla gerçekleştirilen ve bir din ve inanç desteği olan manevi destek ve rehberliğin amacı; insanların üzüntülü, sıkıntılı, korkulu hallerinde, yalnızlık ve ümitsizlik duygularına kapıldıklarında, ani değişmelerle gelen kriz durumlarında, maruz kaldıkları yeni duruma uyum sağlama ve baş edebilme becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmayı, hayatlarına yeni bir anlam vermelerine eşlik ederek onlara moral kazandırmaktır.

Manevi destek ve rehberlik tanımlanırken iki temel unsura dikkat edilmelidir. Bunlardan ilki din ve maneviyat kavramlarının arasındaki farktır. Maneviyat, sadece din demek değildir. Maneviyat, bireyin hayatının daha yüce, üstün ve fonksiyonel bir tarafına atıfta bulunmaktadır. Bu bağlamda din ile karşılaştırıldığında maneviyat daha geniş bir alana hitap eden, kapsamlı ve sonu olmayan bir yapıdır. Dikkat edilmesi gereken ikinci temel unsur ise manevi destek ve rehberliğin bulunduğu konumdur. Manevi destek ve rehberlik kesinlikle bir tedavi değildir. Aksine tedavinin rehabilitasyon sürecine yardım amacıyla sürdürülen bir destektir. Buna göre manevi destek ve rehberliğin sadece dini inanç merkezli olmaktan öte çeşitli sosyal faaliyetlerle desteklenen bir rehabilitasyon aracı olma özelliği bulunmaktadır.

Ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla bazı hastanelerde, kredi yurtlar kurumlarında, cezaevlerinde, sevgi evlerinde, huzurevlerinde manevi destek ve rehberlik hizmeti verilmeye başlanmıştır. 2017 yılında bağımlılıkla mücadele hususunda yayınlanan “Diyanet İşleri Başkanlığının Bağımlılıkla Mücadele Hizmetlerine Dair Çalışma Usul ve Esasları Talimatı” ile müftülöklere, din görevlilerine ve koordinatörlöklere bağımlılıkla mücadele hususunda sorumluluklar yüklenmiştir.

Madde bağımlılığının sahip olduğu komplike yapı gerek koruyucu önlemlerin sağlanmasında gerekse tedavi destekleyici uygulamalarda bazı zorlukların yaşanmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle bağımlılıkla mücadele hakkında öğrenilmesi gereken ilk bilgi, bağımlılığın bir hastalık olduğudur¹⁹. Her hastalıkta olduğu gibi bağımlılığın da bir tedavi süreci bulunmaktadır. Madde bağımlılığının tedavisi kişiye özel uyarlanması ve uygulanması gereken çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Tedavi süreci içerisinde ilaç tedavilerinin yanı sıra bir çok terapi çeşidi de uygulanmaktadır.

Bağımlılıkla mücadelede yaklaşık 1200 terapi çeşidinin varlığından söz edilmektedir²⁰. Bu terapiler haricinde bağımlılıkla mücadele çalışmaları arasında Batı alan yazınında din ve maneviyat kökenli yardım yaklaşımları da sıkça yer almaktadır. Bağımlılıkla mücadelede din ve inanç kaynaklı terapiler günümüz psikoterapi ekolleri içerisinde destek terapi olarak kullanılmaktadır²¹. 1935 yılında kurulan *Adsız Alkolikler* oluşumu bu bağlamda gösterilebilecek en önemli örneklerden birisidir. Alkoliklerin tedavisi için hizmet veren ve bu doğrultuda 12 basamak programını oluşturan oluşum, bir süre sonra diğer bağımlılıkların tedavisinde de kullanılmıştır. Yaklaşık 2 milyon üyeye sahip olan ve kâr amacı gütmeyen kuruluşun uyguladığı 12 basamak adı verilen iyileşme programı ile %60'lara varan bir başarı elde ettiği ve bu başarıyla tıbbi müdahale ve destek programlarına oranla daha başarılı olduğu belirtilmiştir²². Bağımlılıkla mücadele de inancı esas alan bir diğer kuruluş ise ABD'de 1989 yılında kurulmuş İslami bir kuruluş olan *Millati İslami*'dir. Millati İslami Derneğinin çalışma esaslarına bakıldığında 12 basamak programı dâhil olmak üzere Adsız

¹⁸ Mustafa, KOÇ, “Manevî-[Psikolojik] Danışmanlık ile İlgili Batı'da Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü (1902-2010) Üzerine Bir Araştırma – II”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/ 2 (2012): 203

¹⁹ Yaşar Özbay ve ark., “Madde Bağımlılığı: Temiz Bir Yaşam İçin Bireyin Güçlendirilmesi”, *ADDICTA: THE TURKISH JOURNAL ON ADDICTIONS*, 5/1 (2018): 82

²⁰ İrem, Ünal, Bağımlılık müdahalesine alternatif bir yaklaşım: Ortak terapiler. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 2/2 (2015): 155

²¹ Zülfikar Dağlı, Bağımlılıkla Mücadele Politikasında Din Görevlilerinin Rolü Üzerine Bir Değerlendirme: Düzce Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 24/2(2019).288.

²² Orhan Gürsu, Madde Bağımlılığı ve Din: HİGED Örneği, *ADDICTA: THE TURKISH JOURNAL ON ADDICTIONS* 5/1 (2018):38

Alkoliklerle benzerlik taşıdığı görülmektedir. Aradaki önemli farklılık, Millati İslami'nin Kur'an ve Sünnet eksenli İslam inançlarını merkeze alan bir çalışma yürütmesinden kaynaklanmaktadır²³.

Ülkemizde bağımlılıkla mücadele hususunda kurumlar ortaklaşa çalışmaktadır. Bunun yanı sıra Yeşilay başta olmak üzere birçok STK, dernek ve cemaat oluşumları da bağımlılıkla mücadelede aktif olarak görev almaktadır. Bağımlılıkla mücadelede manevi destek ve rehberlik özellikle bu oluşumlar aracılığı ile sağlanmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi Diyanet İşleri Başkanlığı da özellikle 2017'den itibaren bağımlılıkla mücadele konusunda kurumsal olarak manevi destek ve rehberlik hizmetini sunmaktadır.

Bağımlılıkla mücadelede gerek yurtdışındaki Adsız Alkolikler ve Millati İslami gibi oluşumların gerekse ülkemizde başta Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere diğer dernek ve cemaatlerin yapmış oldukları çalışmalardan alınan sonuçlar manevi destek ve rehberliğin önemini ortaya koymaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bağımlılık (teknoloji, sigara, madde, alkol vb.) ülkemizde yaşanan en önemli gençlik sorunlarından birisidir. Bağımlılığın 10-12 yaş gruplarına kadar inmesinin altında başta aile, çevre ve arkadaş olmak üzere birçok sebep bulunmaktadır. Özellikle madde bağımlılığında aile ve çevrenin etkisi diğerlerinden daha fazladır. Bu nedenle toplumda ailelerin ve gençlerin bilinçlendirilmesi maddeyle mücadelede uzun vadeli bir başarı sağlayacaktır. Aksi takdirde madde ile mücadeleyi sadece uyuşturucu satıcılarının yakalanması ile sınırlandırılmak kısa vadede günü kurtarmaktan öte geçmeyecektir.

Madde kullanımından dolayı bireyin gerek fizyolojik gerekse psikolojik yönden yaşam kalitesi düşer. Her ne kadar bu durumdan kurtulmak istese de yaşamış olduğu yoksunluk bireye bunu başarmayacağını düşündürür. Bunun en büyük sebebi ise maddenin bireyin zihin dünyasında büyük bir yer işgal etmesidir. Madde kullanımını bırakan çoğu bireyin kısa bir süre sonra tekrar başlamalarının en büyük nedeni budur. Zihin dünyasında meydana gelen boşluğu dolduramamak. Bu sebeple bağımlı bir birey bilinç ve ruh dünyasında sürekli gelgitler yaşar. Bu gelgitler zamanla bireyin zihnini, artık bağımlılıktan kurtulamayacağı, kendisine bağışlanma ve arınma kapısının kapandığı, ne kadar çabalasa da hiçbir şeyi düzeltemeyeceği ve kullandığı maddenin ömür boyu esiri olacağı gibi yanlış düşüncelerle meşgul eder.

Bağımlılığın tedavi ve rehabilite süreci çok kırılgan bir yapıya sahiptir. Yapılacak yanlış bir uygulama ya da söylenecek yanlış bir söz veya telkin tedavi sürecinde kazanılan olumlu aşamaları bir çırpıda yıkabilecektir. Bu nedenle bağımlılıkla mücadelede yapılacak manevi destek ve rehberlik merkezli çalışmalarda daha hassas olunmak gerekir. Bu hassasiyetin korunabilmesi ise gerek eğitim gerekse tecrübe bakımından daha donanımlı manevi destek görevlileri aracılığıyla sağlanabilecektir.

Madde ile mücadelede görev alacak manevi destek ve rehberlik görevlilerinin kendi alanları yanı sıra psikoloji, pedagoji ve sosyoloji gibi alan bilgilerine de sahip olmak zorundadır. Ayrıca İlahiyat Fakültesi mezunlarının çoğunlukla Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığında istihdam edildiği göz önüne alındığında, İlahiyat Fakültesi lisans müfredatına bağımlılıkla mücadele ile ilgili derslerin eklenmesi bağımlılıkla mücadeleye olumlu yönde yarar sağlayacaktır.

Diyanet İşleri Başkanlığı, özellikle gençlerin yaşamlarındaki anlam arayışlarına cevap bulmada yardımcı olmalıdır. Vaaz, irşat ve hutbe konularının belirlenirken gençlik sorunlarına yönelik içerikler belirlenmelidir. İl Müftülüğü Bağımlılık Koordinatörlüklerinin gençlik ve aileye yönelik yapacağı faaliyetlerle toplum nezdinde mücadele maddeyle mücadele ruhunu canlı tutmalıdır.

KAYNAKÇA

Akvardar, Yıldız v.dğr. Madde Bağımlılığı Tanı ve Tedavi Kılavuzu El Kitabı. Ankara: Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2011

²³ Orhan Gürsu, *Bağımlılık Ve Din: Nöropsikolojik Bir Yaklaşım*. (Ankara: İlahiyat yayınları, 2016)

- Ano, Gene – Vasconcelles. Erin B., “Religious Coping and Psychological Adjustment to Stress: A Meta-Analysis”, *Journal of Clinical Psychology*. 61/ 4 (2005)
- Çarkoğlu, Ali – Kayacıoğlu. Ersin. Değişen Türkiye’de Dindarlık: Uluslararası Bir Karşılaştırma, Araştırma Raporu, (Sabancı Üniversitesi, 2009). <https://ipc.sabanciuniv.edu/wp-content/uploads/2013/01/Rapor-Kamu-dindarl%C4%B1k-1.pdf>
- Dağlı, Zülfikar. Bağımlılıkla Mücadele Politikasında Din Görevlilerinin Rolü Üzerine Bir Değerlendirme: Düzce Örneği. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 24/2(2019)
- Güleç, Gülcan v.dğr. DSM-5’te Alkol ve Madde Kullanım Bozuklukları. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry* 2015;7(4).
- Gürsu, Orhan. Madde Bağımlılığı ve Din: HİGED Örneği, *ADDICTA: THE TURKISH JOURNAL ON ADDICTIONS* 5/1 (2018)
- Gürsu, Orhan. Bağımlılık Ve Din: Nöropsikolojik Bir Yaklaşım. Ankara: İlahiyat yayınları, 2016.
- Harari, Y.Noah. Homo Deus, Yarının Kısa Bir Tarihi, trc.Poyzan N.Taneli, 16.Baskı, (Kollektif Yayınları, 2018)
- Koç, Mustafa. “Manevî-[Psikolojik] Danışmanlık ile İlgili Batı’da Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü (1902-2010) Üzerine Bir Araştırma – II”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/ 2(2012)
- Miller, Geri. *Incorporating Spirituality İn Counseling And Psychotheraphy*, New Jersey: John Wiley, Sons Inc, 2003.
- Ögel, Kültekin. Bağımlılık Tedavisinde Temel Bilgiler. Erişim: 09.08.2019. <https://www.ogelk.net>.
- Özbay, Yaşar ve ark. “Madde Bağımlılığı: Temiz Bir Yaşam İçin Bireyin Güçlendirilmesi”, *ADDICTA: THE TURKISH JOURNAL ON ADDICTIONS*, 5/1 (2018)
- Ulusal Uyuşturucu Politika ve Strateji Belgesi. Başbakanlık: Ankara. 2013.
- Uslu, Mustafa. Hastane Çalışanlarında Dindarlığın Empatik Eğilim ve Özgecilik İle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019.
- Uyuşturucu ile Mücadele Ulusal Strateji Belgesi ve Eylem Planı. Başbakanlık: Ankara. 2018.
- Uzbay, İ. Tayfun. Madde Bağımlılığın Tarihçesi, Tanımı, Genel Bilgiler ve Bağımlılık Yapan Maddeler. *Mised Dergisi*. 21-22 (Aralık 2009).
- Uzbay , İ. Tayfun. Madde Bağımlılığın Tedavisi. *Mised Dergisi*. 21-22 (Aralık 2009).
- Ünal, İrem. Bağımlılık müdahalesine alternatif bir yaklaşım: Ortak terapiler. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 2/2 (2015)

ALTINCI BÖLÜM
HZ. PEYGAMBER VE İLETİŞİM

PEYGAMBERİMİZİN GENÇLERE YÖNELİK İLETİŞİM DİLİ

Mustafa Naci KULA

Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
nkula@yahoo.com

Giriş

1. Problemin Ortaya Konması

İnsanı diğer varlıklardan ayıran önemli yönü, sözlü iletişimi olan konuşan bir varlık oluşudur. Konuşma sayesinde hissettiği, düşündüğü şeyleri dile getiren insan, bu vesile ile kendini ifade ettiği gibi diğer insanlarla da ilişkilerini sürdürecektir iletişimi gerçekleştirmektedir. İletişim ile kendini ifade etme ve diğer insanlarla ilişki kurma becerisi insan için gençlik döneminde çok daha önemli hale gelir. Çünkü gençlik, çocukluktan yetişkinliğe geçişin yaşandığı öncelikle bedende meydana gelen hızlı değişim ve gelişmeyle aynı zamanda toplum içindeki rolünü belirleme, kendini tanıma çabası ile kimliğini oluşturma sürecinde gencin kendini ifade etmesi, akranları ve çevresindeki yetişkinlerle ilişkileriyle¹ sözlü iletişimi gerçekleştirmesi söz konusudur. Sözlü iletişimin anlam ve önemini ortaya koyan sözsüz iletişim yani beden dili gençlik döneminde daha da yoğun gerçekleşir. Çünkü bu dönem içerisinde, iniş çıkışlı duygusal bir durumun olması ve kendini tanıma çabası içerisinde model aldığı bireylerin etkisini hissetmesi sonucu beden dili iletişiminde daha çok öne çıkmaktadır. İletişimin insan hayatındaki yeri ve gençlik dönemindeki yoğunluğu bu dönemdeki genci anlayarak, tanıyarak, onunla iletişim kurmanın önemini bir kere daha öne çıkarmaktadır. Gençlerle iletişim açısından bunun nasıl gerçekleştirilmesi gerektiği ile örneklik noktasında akla gelecek ilk isim şüphesiz ki Kur'an'ın ifadesi ile de zikredilen Hz. Muhammed (Bkz. Kur'an, Ahzab/33, 21) olacaktır. Bu yönüyle peygamberimizin gençlerle iletişimi, ele alınması gereken bir konu olup tebliğin problematiğini oluşturmaktadır.

2. Konunun Amacı ve Önemi

İnsan hayatında mevcut özellikleri ile çocukluktan çıkıp yetişkin olmaya adım atmaya sağlayan gençlik dönemi özel bir öneme sahiptir. Çünkü bu dönemde genç artık yetişkinliğe hazırlanarak dini sorumluluklarını da kazanacaktır ve yaptıklarından dolayı dinen de sorumlu olacaktır. Bu nedenle gençle yapılacak olan iletişim ayrıca bir anlam ve önem taşıyacağından tebliğ, Hz. Muhammed'in gençlere yönelik dikkat çeken bazı hadislerini gençlerle kurduğu sözlü/sözsüz iletişimi kapsamında önem taşıyan farklı örnekleri ele alarak onun, gençlerle olan iletişimindeki temel ilkeleri ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu çerçevede; Allah'ın kıyamette gölgesinde barındırdığı genç, gençliğini nerde tükettiği/geçirdiği, bir gencin yaşlı bir insana yaşlılığından dolayı ikramda bulunduğu ona da hizmet edecek birisini Allah'ın musahhar kılacağı, evlenmeye gücü yeten gencin evlenmesi buna imkanı yoksa iffetini koruması ile ilgili hadisler ele alınacaktır. Ayrıca Peygamberimizin gençlere yönelik nasıl bir iletişim dili gerçekleştirdiğine ilişkin olarak da şu örnek olaylara değinilecektir: Peygamberimizin zina etmek için izin isteyen Cüleybib ismindeki engelli gençle iletişimi, namazda hapsi olan kişiye “yerhemukallah” diyen Muaviye Bin Hakem'e, Peygamberimizin bir yere gönderdiğinde arkadaşları ile oyuna dalan Hz. Enes'e, açlığı sebebiyle hurma taşıyan Rafi İbnu 'Amri'l Gıfari Huneyn seferinden dönerken taif kuşatması sonrası namaz kılmak için ezan okuyan sahabiye alaya alan gençlere karşı yaklaşımı ele alınarak gençlerle kurulacak olan iletişimin hangi esaslara dikkat edilerek gerçekleştirilmesi gerektiğinin önemi vurgulanacaktır.

3. Konunun Sınırlılıkları

¹ Naci Kula, *Kimlik ve Din, Ergenler Üzerine Bir Araştırma*, (İstanbul: Ay ışığı Yayınları, 2001), 38-39

Tebliğin konusunu oluşturan Peygamberimizin gençlere yönelik iletişim dili onların temel özelliklerini öne çıkartan hadisleri ile onlarla ilişkilerinde dikkat çekici farklı örneklerle sınırlandırılmıştır. Ele alınan örneklerde gençlerin psiko-sosyal özelliklerini öne çıkarıcı örneklerin olması gözetilerek gençlere yönelik örnek olaylardan ziyade onların psiko-sosyal özellikleri çerçevesinde gerçekleşen iletişim dili boyutu ile çalışma sınırlandırılmıştır.

4.Konu ile İlgili Daha Önce Yapılan Çalışmalar

Peygamberimizin gençlerle ilgili iletişimi üzerine, İhsan. Arslan “*Sahabenin Olumsuz davranışları karşısında Hz. Muhammed’in Tavrı*” isimli makale çalışmasında Peygamberimize yönelik sahabenin olumsuz tavırları, diğer insanlara ya da sahabenin kendi aralarındaki olumsuz tavırlardan örnekler verilerek genel olarak peygamberimizin bu durumlar karşısında sergilediği tutum ve davranışlardan bahsedilmiş, gençlere yönelik örneklerden de Cüleybib örneği verilerek Peygamberimizin onun zina etmek için izin isteme talebine makul ve onu ikna edecek açıklamada bulunduğunu; yaptığı bu yanlış davranışından vazgeçmesini sağladığı belirtilmiştir. Bir diğer makale olarak Yusuf Ziya Keskin, tarafından ele alınan “*Peygamberimizin Çevresindeki Gençler, Hz. Peygamber’in Hizmetkârı Genç Sahabî Enes b. Mâlik*” isimli çalışmada Hz Enes’in peygamberimiz tarafından bir yere gönderilme örneği üzerinde durularak Peygamberimizin ona şefkat ve merhametle yaklaşımı vurgulanmıştır. Aynı şekilde, Fatih Koca tarafından yapılan “*Peygamberimiz Hz. Muhammed’in Müezzinleri*” isimli makale çalışmasında Taif seferinden dönüşte namaz kılmak için okunan ezanla alay eden Ebu Mahzure isimli müşrik gencin davranışı karşısında Peygamberimizin onu incitmeden yaklaşımı sonucu Müslüman oluşu ve Peygamberimizin müezzini olarak tarihe geçişi üzerinde durulmuştur. Bu çalışmalar daha çok Peygamberimizin tutum ve davranışları açısından, onun güzel ahlakının örneği olarak ele alınan çalışmalar olarak dikkati çekmektedir. Bizim çalışmamızın gençlik döneminin özellikleri de göz önüne alınarak Peygamberimizin onlarla gerçekleştirdiği iletişim dilinin özellikleri çerçevesinde bugünkü gençlerle kurulacak iletişime rehberlik yapma noktasında ayrı bir anlam ve öneminin olduğu söylenebilir.

5. Araştırma Yöntemi

Tebliğde ele alınan konu kaynak tarama yöntemi kullanılarak ele alınmıştır. Konu ile ilgili kaynaklardan yararlanılarak Peygamberimizin gençlerle iletişim dili, gençlere yönelik onların gelişim özelliklerini yansıtan bazı hadisleri ve gençlerle yaşadığı bazı olaylardaki iletişim dili analiz edilmiştir. Dolayısıyla tebliğde konuyu ele alırken önce insan hayatında iletişimin anlam ve önemini daha sonra gençlik dönemini ve bu dönemde iletişimin önemini ele alarak Peygamberimizin gençlerle iletişimi nasıl gerçekleştirdiğini örneklerle inceleyeceğiz.

İnsan Hayatında İletişimin Anlam ve Önemi

İnsan ve iletişim ilişkisi insanı daha iyi anlamaya imkan sağlayan ilişkilerin başında gelir. Çünkü insan için iletişimin olmadığı bir zamandan bahsedilemez. Zira bireyin duygu ve düşüncelerini ifade etme ve ihtiyaçlarını dile getirmesinde sözlü iletişim kaçınılmazdır. Aynı şekilde ilişkilerini belirlemede, isteyerek istemeyerek gerçekleştirdiği hal ve hareketlerde de sözsüz iletişim dili yani beden dili etkili olmaktadır. Bu yönleriyle insanın hayatında iletişim vazgeçilmez ve kaçınılmaz bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.²

İnsanın kendini ifade etmesi ile birlikte ihtiyaç ve isteklerini dile getirmesinde gerçekleştirdiği sözlü ve sözsüz iletişim aynı zamanda onun ilişkilerinin yapısını da oluşturur. Muhatabına gönderdiği mesajlar olumlu ve yapıcı ise ilişkileri düzenli devam eder, tersi bir durum ortaya çıktığında da ilişkileri bozulur.³

Ana hatlarıyla kaynaktan alıcıya ve geri bildirimle de alıcının kaynağa gönderdiği mesaj alış verişini ihtiva eden iletişim, insan için yaşadıklarını, hissettiklerini nasıl anlamlandırdığını da ifade

² Mustafa Köylü, *Psiko-sosyal Açıdan Dini İletişim*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 39-40.

³ İlker Bıçakçı, *İletişim ve Halkla İlişkiler*, (Ankara: MediaCat, Yayınları, 1998), 89-90.

eden bir özelliğe sahiptir.⁴ Bu yönüyle de iletişim, bireyin kendisi dışındaki olay ve kişilere ilişkin, onlardan aldığı mesajların bir yansıması olarak iletilen bir durumdur. Bu açıdan iletişimde kaynak ile alıcı arasındaki mesaj alış verişinde içinde bulunulan ortam yani iletişimin gerçekleştiği zaman ve mekan son derece önemlidir. İletişimin gerçekleştiği mekan ve zaman sağlıklı bir iletişimin oluşmasına imkan verip vermediğini ve mesajın muhtevasını da belirleyebilmektedir.⁵ İletişimin bu özelliği günlük hayattaki sözlerimize, deyimlerimize de yansımaktadır. Yunus Emre'nin “*söz ola kese savaşı söz ola kestire başı*” ifadesi ve “*Erken öten horozun başı kesilir*” deymi, iletişimde zaman ve mekanın durumunu anlatan en güzel anlatımlardır. Ayrıca Yaratıcımızın insana vahyi gönderirken yaşanan olayları, kişileri, zamanı vb hususları dikkate alarak gönderdiği ayetlerin esbab-ı nuzul denilen esasa dayanması da Allah ile kulu arasındaki iletişimde de ortamın varlığı ve önemi dikkatimiz çekmektedir.

İnsan hayatında ilişkileri belirleyen ve insanın kendini ifade etmesini sağlayan ve onun tanınmasında etkili olan iletişimin sağlıklı gerçekleşip gerçekleşmemesinde iletişimi engelleyen “engeller”in varlığı da, insan hayatında iletişimin önemini ortaya koyan bir diğer yönüdür. Çünkü iletişimi zorlaştıran ya da olumsuz bir yapıya sevk eden engellerin önemli bir kısmı insan kaynaklı olarak ortaya çıkmaktadır. Engeller bazen kaynak durumunda olan kişiden bazen alıcı ya da kanaldan kaynaklanabilmektedir. Örneğin konuşmasına iyi hazırlanamamış ya da fikirleri olgunlaşmamış bir konuşmacının sözleri yeterince anlaşılamayacağı gibi onu dinleyen muhatabı uykusuz yorgun bir şekilde konuşanı dinliyorsa kaynağın mesajına yeterince odaklanamayacağı için yanlış ve eksik anlamalar olabilecektir.⁶

İnsan hayatında bu ve benzeri yönleri ile önemli bir yeri olan iletişimin gençlik dönemi açısından yeri ve önemi çok daha fazla olacaktır. Çünkü gençlik dönemi insan hayatında çocukluktan sonra önem taşıyan bir dönemdir. Çocukluk dönemindeki hızlı gelişim gençlik döneminde de yetişkinliğe geçiş açısından biyo-psiko-sosyal boyutta yaşanır. Bu hızlı değişim ve gelişim gencin kendini tanımasına yetişkinlik rolüne geçişi sağlayacak kimliği oluşturmaya imkan sağlayan bir özellik taşıdığından gerek gencin kendisiyle gerekse çevresindekilerle iletişimi çok daha yoğun olacaktır. Bu nedenle gençlik döneminin gelişim özelliklerini dikkate almak ve o dönemde iletişimin anlam ve önemini ele almak Peygamberimizin gençlerle iletişimindeki özellikleri daha rahat anlamamıza yardımcı olacaktır.

Gençlik Dönemi ve İletişim

Gençlik, çocukluktan yetişkinliğe geçişin yaşandığı ve kendisinde meydana gelen hızlı değişim ve gelişmelerle de diğer dönemlerden ayrılır. Bu nedenle gencin kendini, hayatı ve toplumu sorgulayarak eskisinden farklı bir şekilde dünyayı algılamaya başladığı bu dönemde en önemli sorunlarından biri, kendini tanıma ve tanımlamada çektiği sıkıntıdır. Çünkü genç, biyo-psiko-sosyal yönden bir değişime uğramaktadır. Biyolojik olarak vücut organlarında bir gelişme gözlenirken; ruhî yönden tam olarak nasıl davranması gerektiğini bilememenin sonucu bir davranış karmaşıklığı yaşamakta, sosyal açıdan da, aileden çevreye yönelmiş bir sosyalleşme süreci içerisine girmektedir. Aynı zamanda soyut düşünme gücünün gelişmesine bağlı olarak genç, bütüncül bir dünya görüşüne sahip olma ve bu dünya içerisinde kendi yerini ve görevini belirleme ihtiyacıyla karşı karşıya gelmektedir.⁷

⁴ Mehmet Ekici, *İletişim*, 2. Baskı (Ankara: Yargı yayınları, 2013) 5-6; T.Koray Akman, *Genel İletişim*, (İzmir: İlyas Yayınları, 2011) 11-16.

⁵ Köylü, *Dini İletişim*, 36-37.

⁶ Köylü, *Dini İletişim*, 35-36.

⁷ Naci Kula, “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”, *Gençlik ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli (İstanbul: Dem Yayınları, 2006), 35

Ortalama olarak 12-20 yaş arası⁸ için düşünülebilecek gençlik, kendi içinde de ön ergenlik (early adolescence) ve son ergenlik (late adolescence) diye ikiye ayrılabilir.⁹

Gençlik döneminin temel özellikleri ise duygusal coşku ve taşkınlık, çabuk kurulan ve bozulan ilişkiler, kolay etkilenme, toplum içinde sivrilme, ilgi çekme, rol sahibi olma çabası biçiminde özetlenebilir.¹⁰

Gençlik dönemindeki bu özellikler gencin kendisiyle ve çevresiyle kuracağı iletişimi de önemli hale getirmektedir. Gencin kendisiyle iletişiminde kendini tanımlamada duygu ve düşünceleri ile birlikte başkaları ile ilişkisinde kendisine yönelik olumlu ya da olumsuz davranışları, örneğin kendisini onların yanında değersiz olarak gördüğünü belirtir davranışları, eksiklik ve hatalarını dile getirmesi gibi bazı davranışları dikkat çekici örnekler olarak zikredilebilir. Aynı şekilde gencin çevresindekilere yönelik tutum ve davranışları da onun başkaları ile ilgili iletişiminin ipuçlarını bize gösterebilir. Onları önemseyen ya da kafa tutan veya ilgisiz tutum ve davranışları olabilir. Bu tür durumlar olumlu veya olumsuz ilişkiler kurmasına sebep olabilir. Gençlik dönemindeki bu farklı özellikler peygamberimizin onlarla kurduğu iletişimde de dikkat çeken yönler olmakla birlikte Peygamberimizin onlara yaklaşımı ise genelde onları anlayan, tanıyan ve dikkate alan bir nitelik gösteren iletişim şekli olarak öne çıkmaktadır. Genel olarak belirttiğimiz peygamberimizin gençlerle olan iletişimini onlara yönelik buyurduğu hadisleri yanında onlarla olan ilişkisini yansıtan bazı örneklerden hareketle gençlerle nasıl bir iletişim kurduğunu ele almak istiyoruz.

Peygamberimiz ve Gençlerle İletişimi

Kur'an-ı Kerimde Allah'a ve ahrete inananlar için kendisinde güzel örnekler bulacağımız kişi olarak tanıtılan Peygamberimiz, insan hayatında yaşanan özellikleri ile farklı bir özelliğe sahip olan gençlik dönemindeki bireylerle iletişimde de örneklik teşkil edecek iletişim tarzına rastlamak mümkündür. Bu husus gerek peygamberimizin gençlere yönelik sözleri/ hadislerinde gerekse onlarla ilişkisindeki iletişimde nasıl gerçekleştiğini örnek olaylar ışığında inceleyerek belirlenebilir. Bu nedenle Peygamberimizin gençlerle iletişimde önce onları tanımlayan , anlayan nitelikteki bilinen, yaygın bazı hadislerini daha sonra da gençlerle iletişimindeki farklı örnekleri dikkate alarak konuyu ele almak istiyoruz.

1. Peygamberimizin Gençlere Yönelik Bazı Hadislerinde İletişim Dili

İletişim kısaca kaynak ve alıcı arasındaki mesaj alış verişi olarak tanımlanır. Kaynak, iletişimi başlatan ya da mesajı oluşturan kişi ya da varlıktır. Alıcı ise, mesaja muhatap olan kişi ya da varlıktır. İletişimin özünü oluşturan mesaj da alıcıya aktarılmak istenen düşünce, tutum ve değerlerden oluşan anlam ve ifadeler olup karşı tarafa semboller yoluyla aktarılır. Semboller, bir anlam ifade eden kelime, ses ve eylemlerden oluşur ve ses, beden yoluyla alıcıya iletebilirler.¹¹ İletişimin bu genel özelliklerinin Peygamberimizin gençlerle olan iletişimde nasıl gerçekleştiğini önce gençlere ilişkin bazı hadisleri çerçevesinde ortaya koymaya çalışacağız. Bu nedenle Peygamberimizin gençlik döneminin önemini ve onların bazı özelliklerini belirten yaygın hadislerini iletişimdeki mesaj açısından inceleyerek sözlü iletişim çeşidine aşağıdaki hadisleri örnek olarak vermek istiyoruz..

“Yedi kimseyi Allah Teala kendi gölgesinden başka bir gölge bulunmayan kıyamet gününde gölgesinde barındıracaktır. Bunlardan biri de Rabbine ibadet ederek yetişen gençtir” (Buhari, Ezan, 36)

⁸ Fowler D. Brooks, *The Psychology of Adolescence*, . (Sanfrancisco: Houghton Mifflin Company 1920) 1; Birsen Gökçe, *Ortaöğretim Gençliğinin Beklenti ve Sorunları*, (Ankara: MEB Yayınları,1984) 22., Ayrıca Bkz. Kula, "Gençlik ve Döneminde Din ve Kimlik",39.

⁹ Elizabeth Hurlock, *Developmental Psychology*, (Tokyo: Mcgraw-hill book company: 1955), 392. Bkz. Kula, "Gençlik ve Döneminde Din ve Kimlik",39

¹⁰ Özcan Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, .(İstanbul: Altın Yayınları,1982 35. Bkz. Kula, "Gençlik ve Döneminde Din ve Kimlik", 39

¹¹ Köylü, *Dini İletişim*, 30-34.

Bu hadiste Peygamberimiz, gencin kıyamet günü Allah'ın gölgesinde barınan kişi olduğunun müjdesini ve bu gencin hangi davranışla bunu kazanacağını mesajını vermektedir. Bu mesajda çocukluk yetişkinlik ve yaşlılık gibi farklı gelişim dönemleri içerisinde gençlik döneminin anlam ve önemi ortaya konmakta, bununla birlikte bu anlam ve önemin ibadet özelliği ile gerçekleşeceği vurgulanmaktadır. Aynı şekilde Peygamberimiz Allah katında kötülükleri terk ederek iyiliğe yönelen gencin, Allah'ın insanlar içinde en sevdiği kimse olduğunu belirtmesi de (Bkz. Ebu Davut, Salat, 26) gencin nasıl bir kimse olması gerektiği ile birlikte bu dönemin önemini ortaya koyan diğer bir hadisi olarak değerlendirilebilir. Peygamberimizin bu hadislerindeki gençlik dönemine ilişkin ifadelerin iletişimdeki maksatlı mesaj kategorisine girdiği söylenebilir.

İletişimde son derece etkili ve belirleyici olan mesajın iki çeşidinden bahsedilmektedir: Maksatlı ve algılanan mesajlar. Maksatlı mesajlar, kaynağın alıcıdan anlaması ve bilmesini istediği fikir ve duygulardır. Algılanan mesajlar ise, kaynağın söylediği gerçek söz ve kelime olmayıp alıcının onu yorumlama biçimidir. Bu mesajlarda alıcının kaynağın maksadından farklı olarak yorumlaması söz konusudur.¹²

“İnsanoğluna şu beş şeyden hesap sorulmadıkça onun ayakları kıyamet gününde Rabbinin huzurundan ayrılmayacaktır. Ömrünü nerede tükettiğinden, gençliğini nerede yıprattığından, malını nerede kazanıp nereye harcadığından ve öğrendiği ilimle nasıl amel ettiğinden.” (Tirmizi, Sıfat'ül –Kıyame 1) Bu hadiste de gençlik döneminin önemi anlatılmakla birlikte bu dönemin önemli özelliklerinden olan kimlik arayışı içerisinde yaşanabilecek bunalım ve soyut düşüncenin gelişmesi ile bilişsel açıdan sorgulamanın olması sonucu dini bunalım ve şüphelerin varlığı yanında¹³ ayrıca bu dönemde gencin akran grubunun etkisinde kalması ile iyi bir rehberlik yapılamadığında kötü alışkanlıkların veya çete tarzı yapılanmaların etkisinde kalabilmesi gençlik döneminde dikkatli olmayı, bu süreçlerin sağlıklı atlatılmasının önemini ortaya koyan özellikler olarak karşımıza çıktığından Peygamberimizin hadiste “gençliğini nerede yıprattığı/ geçirdiği” şeklinde bir soruya muhatap olunacağını belirtmesi iletişimdeki maksatlı mesaj çeşidinin bir başka örneği olarak zikredilebilir.

“Bir genç yaşlı bir insana yaşlılığından dolayı ikramda bulunursa, yaşlandığı zaman kendisine ikramda bulunacak bir kimseyi Allah ona musahhar kılar” (Tirmizi, Birr,75) Peygamberimizin gençlere yönelik bu hadisinde de sözlü iletişim açısından gencin yaşlıya ikramda bulunma örneğinin yer alması, onun hayatına nasıl bir anlam katacağını kavramasına yardımcı olacak olan mesajı oluşturma noktasında dikkat çekmektedir.

“Ey gençler topluluğu! Sizden kimin evlenmeye gücü yetiyorsa hemen evlensin. Zira evlilik, gözü kötülük peşinde gitmekten alıkoyucu ve insanın iffet ve namusunu daha çok koruyucudur” (Buhari, Nikah 2) Peygamberimizin burada gençlere verdiği mesaj, sözlü iletişim örneği olarak onların psikolojilerini anlamamıza yardımcı olacak bir mesajdır. Zira gençlik dönemi yaşanan fiziksel değişim ve gelişmelerle cinsel arzu ve isteğin yoğunlaştığı aynı zamanda etkileyici olduğu dönemdir.¹⁴ Bu nedenle gencin bu özelliğini kendisine ve çevresine olumsuz etki oluşturmayacak şekilde yaşaması açısından Peygamberimiz gencin imkanı ölçüsünde evlenmesi ya da evlendirilmesinin önemini vurguladığı gibi bireyin hayatında evliliğin iffet ve namusu korumadaki rolüne dikkat çekerek gencin, evliliğin anlam ve önemini kavramasına vesile olacak maksatlı mesajı sözlü iletişimde kullanmaktadır.

2. Bazı Örnekler Işığında Peygamberimizin Gençlerle İlişkisindeki İletişim Dili

Peygamberimizin gençlere yönelik iletişim dilini anlarken onlarla olan ilişkilerinde yaşanan olaylar çerçevesinde sözlü ve sözsüz iletişim açısından nasıl bir tutum ve davranış içerisinde olduğunu anlamak için bazı örnekleri incelemek gerekecektir. Bu örneklerden birisi, on yıl gibi uzun zamandır yanında hizmetini görmüş olan Hz. Enes, Peygamberimizin kendisiyle olan ilişkisi

¹² Köylü, *Dini İletişim*, 32.33

¹³ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 270-273.

¹⁴ Hayati Hökelekli, *Psikolojiye Giriş*, 1. Baskı, (Bursa: Düşünce Kitabevi, 2008), 43-44.

ve iletişimindeki genel tavrını şu sözleriyle dile getirmiş ve Peygamberimizin yanında bulunan bir genç olarak O'nu daha iyi tanımamamız sağlayacak bilgiyi vermiştir. *"Ben de seferde ve barış zamanında Resulullah'a on yıl hizmet ettim. Allah'a yemin olsun ki, yaptığım hiçbir şeyden dolayı bana, 'Bunu neden böyle yaptın?', yapmadığım bir şey için de 'Bunu neden şu şekilde yapmadın' demedi. Beni ne dövdü, bana ne sövdü, ne de bana yüzünü ekşitti."*¹⁵ Bir başka rivayette de şöyle demiştir. *"Allah Rasulü beni hiçbir zaman hatalarımdan dolayı azarlamadı. Bana karşı dargınlık, kırgınlık gütmeydi. İnsanların içerisinde hata ve yanlışlarımı bana söylemedi. Doğru olanı, doğru zamanda gösterdi."* diye buyurmuştur. (Müslim, Fedâil, 51) Peygamberimizin kendisine yönelik tutum ve davranışını belirten Hz. Enes'in Peygamberimizin onu bir yere bir iş için görevlendirdiğinde sokakta oyun oynayan arkadaşları ile birlikte oyuna dalıp görevini unutmaması sonucu ona olan yaklaşımındaki sözlü ve sözsüz iletişim dili, Peygamberimizin Hz. Enes'in belirttiği tutum ve davranışları yansıtan en güzel örneklerden birisidir. Hz. Enes bu olayı şöyle anlatır:

"Resûlullâh bir gün beni bir yere göndermek istedi. Ben: «Vallâhi gitmem.» dedim. Hâlbuki içimden gitmeye karar vermiştim. Çünkü emri veren Allâh'ın Nebisi idi. Yola çıktım, sokakta oynayan çocukların yanlarına vardım (ve orada oyalandım). Derken Allâh Resûlü arkamdan gelerek ensemden tuttu. Dönüp baktığımda gülümsüyordu. «Enescik! Söylediğim yere gittin mi?» diye sordu. «Hemen gidiyorum Yâ Resûlallâh!» dedim." (Müslim, Fedâil, 54) Bu örnekte Peygamberimizin Hz. Enes'e hitabındaki "Enescik" ifadesi sözlü iletişim açısından Kur'an-ı Kerimde Lokman süresindeki Lokman'ın oğluna yaptığı hitabın benzeridir. Zira Lokman'ın oğluna öğüt verirken kullandığı sözcük olan "Oğulcuğum" ifadesi Arapçada ism-i tasğir olup Türkçedeki küçültme ve sevgi ifade eden isim özelliği taşımaktadır. İsimden isim yapma ekleri içerisinde yer alan küçültme eki; sevgi, şefkat ve merhamet ifade etmektedir. Lokman'ın oğluna iletişimin başlangıcını oluşturacak şekilde bu tarzda hitap etmesi ona olan sevgisini ortaya koyucu özellik taşımaktadır. Bu da iletişimde mesaj gönderilen bireyi dikkate alma, önemseme anlamı taşıyan bir mesajı iletme demektir¹⁶.

Bu örnekte ayrıca sözsüz iletişim, beden dili açısından Peygamberimizin Hz. Enes'e gülümseyerek dokunuşu, onu suçluluk duygusundan kurtaracak ve kendisini kötü hissetmesini önleyecek¹⁷ bir davranıştır. Peygamberimizin Hz. Enes'in yanına vardığında önce ona dokunarak gülümseyip sonrasında "Enescik" diye seslenmesi, sözlü iletişimin anlam boyutunun sözsüz iletişim yani beden dili ile ona dokunarak ve gülümseyerek netleşmesine zemin hazırladığı görülmektedir. Peygamberimizin "Enescik" diye seslenmesi, Hz. Enes'i rahatlatarak şekilde anlaşılması noktasında önce ona "dokunup gülümsemesinin iletişimde beden dilinin sözlü iletişimin anlamını belirlemedeki rolünü ortaya koymaktadır. Zira iletişimde beden dili, sözlü iletişim olan kelime ve sözcüklerden daha etkili olmaktadır.¹⁸ Ayrıca sözlü iletişimin anlamını ses tonu, vurgu ve konuşmaya uygun jest ve mimikler, el kol hareketi gibi davranışlar belirlemekte ve beden dilinin sözlü iletişimin içeriğini oluşturmadaki yerini ve gücünü ortaya koymaktadır. Peygamberimiz de Hz. Enes'e, iletişimde bu özelliği dikkate alarak mesajını vermiştir. Hz. Enes de suçluluk duymadan, kendini kötü hissetmeden hemen istenen yere gitmiştir

Sahâbeden Ebû Mahzûre isimli şahsın hatırası Peygamberimizin gençlerle iletişimde ilginç bir örnek teşkil etmektedir: *"Hz. Peygamber Taif kuşatmasından dönüyordu. Ben de, hepsi Mekkeli olan on kişilik bir grup gençle Cirane' de beraberdim. Gönlüm gerçek anlamda İslâm'a ısınmamıştı. Bu esnada Rasûlüllah'ın müezzini ezan okumaya başladı. Biz de bir köşeye saklanıp müezzinin sesini alay ederek tekrarlamaya başladık. Yaptıklarımızı Rasûlüllah da duymuştu. Ezan*

¹⁵ Yusuf Ziya Keskin, "Peygamberimizin Çevresindeki Gençler, Hz. Peygamber'in Hizmetkârı Genç Sahabî Enes b. Mâlik," *Peygamberimiz ve Gençlik, 1. Şanlı Urfa Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu*, (Şanlı Urfa: 2018), 105.

¹⁶ Naci Kula, "Lokman Suresi Işığında Ana-Baba- Çocuk İletişimi", *İslami İlimler Dergisi, 1. Kur'an Sempozyumu, 14-15 Ekim 2006*, (Çorum: İslami İlimler Dergisi yayınları. 2007), 113.

¹⁷ Beden dilinin kişinin kendisini iyi hissettirmesini sağladığına ilişkin bilgi için bkz. Susan Quiliam, *Body Language Secrets, Read The Signals and Find Love, Wealth and Happiness*, (London: Harper Collins Publishers, 1997), 25-27

¹⁸ Bkz.Doğan Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*, 5. Baskı (İstanbul: Remzi Kitabevi1993), 33

bittikten sonra ‘şunların içinde güzel sesli biri var’ diye gönderdiği adamlar bizi alıp onun huzuruna götürdüler. Yanına vardığımızda: “Güzel sesli hanginiz” diye sordu. Arkadaşlarım beni gösterdiler. Rasûlullah beni yanına çağırdı ve ezan okumama istedi. Bu esnada Hz. Peygamber’den hiç hoşlanmadığım halde çaresizlik içerisinde önünde ezan okudum. Ezanı bitirdiğimde bana bir miktar para verdi. Daha sonra da alnımı öpüp sırtımı sıvazladı. Bunun üzerine ben de: “Ey Allah’ın elçisi, Mekke’de ezan okumama izin verir misin” dedim. O da izin verdiğini söyledi. İşte o anda bende Rasûlullah’a karşı duyduğum hoşnutsuzluktan eser kalmadı, gönlüm ona karşı sevgi ile doldu. Mekke’ye geldim ve onun emriyle müezzinlik yapmaya başladım” demiştir.¹⁹ Bu örnekte müşrik bir grup genç namaz için okunan ezanı alay almasına rağmen Peygamberimiz onlarla iletişimde güzel sesli ezanla dalga geçen Ebu Mahzure’nin bulunduğu genç grubuna hitaben ezan bittikten sonra “şunların içinde güzel sesli biri var” diyerek yanına istettiğinde “Güzel sesli hanginiz” diye sorması dikkat çekicidir. Burada Peygamberimiz gençleri ayıplayan, azarlayan bir tutum ve sözde bulunmamış aksine güzel sesli oluşu ile onları övücü bir dil kullanmıştır. Sözlü iletişim açısından Peygamberimizin iki sözü, üzerinde durulması gereken durumdur. Birincisi ezanı alaya alan genç grubu kastederek “şunların içinde güzel sesli biri var” sözüyle güzel sesli olan Ebu Mahzure’nin içinde bulunduğu arkadaş grubu içerisinde mahcup olmasını ortadan kaldırmıştır. Aynı zamanda Ebu Mahzure’nin yaptığı bu olumsuz davranıştan pişman olup daha iyisini yapmasına imkan sağlamıştır. Peygamberimiz genç grup yanına geldiğinde de “Güzel sesli hanginiz” diye seslenerek Ebu Mahzure’nin utanmadan, sıkılmadan, kendiliğinden ortaya çıkmasını sağlayacak sözlü iletişim dilini kullanmıştır. Ayrıca peygamberimiz sözlü iletişimin etkisini kullandığı kelimelerle ortaya koymuştur. Ezan okunurken alay eden güzel sesli gencin Ebu Mahzure olduğu bilinir halde olmasına rağmen peygamberimizin direkt onu hedef almamış ve onun mahcup olmasını engellemiştir. Güzel sese vurgu yaparak gençlerin yaptıklarının yanlışlığı farkına varmalarını sağlayacak sözlü iletişim dilini kullanmış ve onların etkilenmesini sağlamıştır. Nitekim Ebu Mahzure Peygamberimizin bu tutumundan etkilenecek onunla beraber ezan okuyup Müslüman olmuştur.

Peygamberimizin namazda iken birisinin hapsirması üzerine namazda konuşulmayacağını bilmediği için “Yerhemukallah” diyen genç sahabe Muaviye.b. Hakem’e yanındakiler bakmaya başlayıp onu uyarmak istemişler bunun üzerine o da onlara “Niye bana bakıyorsunuz?” deyince, bu sefer de beni ikaz etmek için ellerini dizlerine vurmaya başladılar. Ben, onların beni susturmak istediklerini anlayınca, sustum. Hz. Peygamber kadar güzel öğreten bir öğretmen hiçbir zaman görmedim. Vallahi o, namazı kılınca ne beni dövdü, ne de azarladı. Sadece namazda dünya kelamı konuşulmayacağını ancak tesbih, tekbir yapılarak Kur’an okunabileceğini söyledi demiştir.²⁰ Peygamberimizin namazda yapılmaması gereken bir davranışı yapan bu gence karşı beden dili ile onu utandırmayacak ve kızdırmayacak şekilde yaklaşması kendisinin de ifade ettiği gibi bu iletişim tavrının Muaviye b. Hakem’e dini sevdirecek ve bilmediğini güzel bir şekilde öğrenecek etkiye oluşturan sözlü ve sözsüz iletişim örneği olarak zikredilebilir

Peygamberimizin gençlerle iletişimde dikkat çeken bir örnek olay da cüce olan ve fiziki görüntüsüyle çekiciliği olmayan, buna karşın cinsel arzularını kontrolde zorlanan, toplumda dışlanan Cüleybib ile Peygamberimizin arasında geçen olay olup onunla gerçekleştirdiği sözlü ve sözsüz iletişim, bugün gençlerimizle ilgili bir çok sorunu çözmeye yönelik ipucu taşımaktadır: “Sahabelerin de bulunduğu bir esnada Cüleybib’in Hz. Peygambere açık bir şekilde; “Ey Allah’ın Resulü (kimse benimle evlenmiyor, ihtiyacım var) zina yapmak istiyorum” demesi üzerine etrafta bulunan sahabeler Cüleybib’i susturmak isterler. Ancak insan sarrafı olan Hz. Peygamber; “O’nu kendi haline bırakın” deyip duruma müdahale ederek onu yanına çağırır. Ona şöyle der; “Bak

¹⁹ Seyfullah Kara, “H.z Peygamber Döneminde Gençliğin Eğitime Tarihsel Bir Yaklaşım”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, II/1 (2002): 71; Fatih Koca, “Peygamberimiz H.z Muhammed’in Müezzinleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52/2 (2011): 303; İhsan Arslan, “Sahabenin Olumsuz davranışları karşısında H.z. Muhammed’in Tavrı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 12/3 (2012): 123.

²⁰ Sabri Akpolat, “Peygamberimiz ve Gençlik”, *I. Kutlu Doğum Sempozyumu “Hz. Peygamber ve İnsan Sevgisi Sempozyum Bildirileri*, ed. Musa Kazım Yılmaz (Şanlı Urfa: 2007), 204.

Cüleybib; Birinin senin annenle zina yapmasını ister misin? Hayır, vallahi ya Resulullah istemem. Diğer insanlar da annesine bunun yapılmasını istemezler. Başka birinin halanla veya kızınla zina yapmasını ister misin? Hayır, vallahi asla istemem. Aynen öyle, başkaları da halalarıyla, kızlarıyla zina yapılmasını istemezler” der ve eline kalbinin üzerine koyup; “Allah’ım! Bunun günahını affet, kalbini temizle ve namusunu muhafaza et” diye dua ederek onu ikna eder.”²¹

Bu olayda Peygamberimizin, engelli oluşu sebebiyle evlenemeyen ve genç olan Cüleybib’in zina yapma isteğine sözlü ve sözsüz iletişim açısından ortaya koyduğu iletişim dili onun bu isteğinin yanlış olduğunu anlamasına imkan sağlamıştır. Peygamberimiz önce sözsüz iletişim açısından Cüleybib’in bu isteğini dile getirmesine karşı çıkan ve ona saldırmak isteyen sahabeyi sakinleştirip saldırılarını engelleyerek iki açıdan dikkatimizi çekecek mesaj vermiştir. Birincisi, bir kimse ne kadar saçma, gereksiz hatta dini kurallara aykırı da olsa kendini ifade etmesi noktasında onu engellemenin doğru olmadığı mesajı ikincisi ise böylesi durumda olan kişiyi anlayarak onunla iletişim kurmanın gerekli olduğudur. İşte bu noktada Peygamberimiz Cüleybib’le iletişiminde bu sözlü iletişim olarak onun ruh halini anladığını ortaya koyacak bir iletişim dili gerçekleştirmiştir. Cüleybib’e annesi, halası, kızı gibi kendisi için önemli ve değerli olan kişilerden hareketle talebinin uygun olmadığına yönelik örnekler vererek mesajını oluşturması etkili olmuştur. Peygamberimiz bu iletişim dili ile Cüleybib’in isteğinin, içinde bulunduğu durum sebebiyle meydana geldiğini pekiştirecek bir beden dili ile elini onun kalbinin üzerine koyarak dua etmesi de son derece önemli bir iletişim dilidir. Zira bu durum hiç kimsenin kız vermemesi üzerine evlenemeyen bir genç olarak gençlik döneminin gelişim özelliklerinde yer alan cinsel arzu ve isteklerini tatmin noktasında isteğinin bir çıkış noktası olamayacağını anlamasına da yardımcı olmuştur. Akabinde Peygamberimiz Ensardan el Harisi’nin kızını Cüleybib’e istemiş kızın babası Cüleybib’e istendiğini duyunca kızını vermek istememiş, kız ise Peygamberimizin haber gönderdiğini öğrenince teklifi kabul ederek Cüleybib’le evlenmiş ve Peygamberimizin duasını almıştır. (Bkz. Karan, “Hz. Peygamber’in Engellilerle İletişimi”) Engellilerle Peygamberimizin bu davranışı da sözsüz iletişim açısından karşısındakinin problemini kesin çözümleyici mesajı özelliğini yansıtan bir iletişim dili olarak dikkatimizi çekmektedir.

Peygamberimizin gençlerle iletişiminde bir diğer örnek olan genç sahabe Rafi İbnu 'Amri'l Gıfari anlatıyor: “*Henüz buluş çağında*²² *iken bir hurma ağacı taşlamıştım. Beni Rasulullah (s.a.v.) a götürdüler Buyurdu ki: "Ey oğlan! (veya: Ey oğulcuğum!) hurmayı niçin taşıladın?" Ben: "(Karnım açtı) yemek için" deyince Rasulullah "Yavrum; bir daha. acıkırsan, hurmayı taşılama, altına düşenlerden ye!" buyurdu. Başımı okşadı; "Allah'ım (bu yavrunun) karnını doyur!" diye dua etti.”* (Ebü Davud, Cihad, 85) Bu örnekte Peygamberimizin buluş çağında olan Rafi B. Amr Gıfari’nin acıkmasından dolayı hurma yemek için ağaç taşlamasının nedenini anlayacak şekilde Hz Enes’e de kullandığı gibi “oğulcuğum” kelimesini kullanarak sözlü iletişim açısından genci rahatlatarak, suçlamadan, azarlamadan sadece olayı anlamak istediğini belirten bir iletişim dili kullanmış daha sonra “ağaçtan dökülenleri yemesini” ifade eden ve ne yapması gerektiğini anlatan mesajıyla²³ sözlü iletişim dilini kullanmıştır. Bu sözlü iletişime dayalı mesajını etkin kılmayı sağlayacak şekilde beden dili ile Gıfari’nin başını okşayıp ona dua etmiştir. Bu beden dili Peygamberimizin sözündeki içtenliği, samimiyeti ve etkinlik gücünü artırıcı bir mesaj özelliği taşımaktadır.

²¹ Cuma Karan, “Hz. Peygamber’in Engellilerle İletişimi”, *1. Uluslararası Engellilik ve Din Sempozyumu, (İstanbul 18-20 Kasım 2016)*, ed. Abdülkerim Bahadır (İstanbul: Bağcılar Belediyesi yayınları, 2016), 432-433.

²² Hadiste yer alan sahabeyle ilgili geçen “Gulam” kavramından hareketle bazı kaynaklarda Rafi b. Amr’ın çocuk olarak çevrilmesine rağmen Gulam Arapça 10 yaşından büyük buluş çağındaki genç anlamında kullanılmaktadır. Bkz. Ahtari Mustafa b. Şemseddin Karahisari, “Gulam”, *Ahteri-yi Kebir, Arapça Türkçe Büyük Lugat*, (İstanbul: Meral yayınevi, trhsiz), 326.

²³ Ayrıca Bkz. Mustafa Öcal, “Bir Hadis-i Şerif Işığında Peygamberimizin Çocuk Terbiyesi ve Eğitim Metodu”, *Diyanet Dergisi*, 25/4 (Ekim- Kasım- Aralık 1989): 177-178.

Sonuç

Peygamberimizin gençlerle iletişiminin ele alındığı bu tebliğ de gençlere ve gençlik dönemine yönelik sözlü iletişime dayalı hadislerinde Peygamberimizin, gençlik döneminin diğer dönemlerden farklı olarak önemini belirten ve gençlerin gelişim özelliklerini dikkate alarak Allah’a ibadet eden gencin daha hayırlı olacağı mesajıyla onların idealist olma isteklerini motive ettiğini söyleyebiliriz. Gençlerle olan ilişkilerinde de örnek olayları göz önüne aldığımızda aç olduğu için hurma ağacını taşıyan Amrîl Gifari ve kimse kız vermediğinden zina etme izni için gelen Cüleybib ve kendisine verilen göreve gitmeyi unutup arkadaşları ile oyuna dalan Hz. Enes örneklerinde olduğu gibi yanlış ya da hata yapan, gençlerle olan iletişimde sözlü ve sözsüz iletişim noktasında onları suçlu hissettirecek utandıracak beden dilinden kaçınmış ve ayıplayıcı ifadeler kullanmamış buna karşın sözlü iletişim açısından onları rahatlatıcı durumlarını anlayıcı “oğulcuğum”, “Enesciğim” gibi sözcükler kullanmıştır. Bu gençlere sözlü iletişim yanında sözsüz iletişimde de onlara dokunarak ve dua ederek onları anladığını, genç olduklarının farkına vardığını ve ne yapmaları gerektiğini de örnekleyerek ya da alternatif davranış göstererek anlatmış ve verdiği mesajlarla ikna olmalarını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Akman, T.Koray. *Genel İletişim*. İzmir: İlya Yayınları, 2011.
- Akpolat, Sabri. “Peygamberimiz ve Gençlik”. *I. Kutlu Doğum Sempozyumu “Hz. Peygamber ve İnsan Sevgisi Sempozyum Bildirileri*. Ed. Musa Kazım Yılmaz . . Şanlı Urfa: 2007.197-206
- Arslan, İhsan. “Sahabenin Olumsuz davranışları karşısında H.z. Muhammed’in Tavrı”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12/3 (2012): 119-149
- Bıçakçı, İlker. *İletişim ve Halkla İlişkiler*. Ankara: MediaCat Yayınları, 1998.
- Brooks, Fowler D. *The Psychology of Adolescence*. Houghton Mifflin Company
- Cüceloğlu, Doğan. *Yeniden İnsan İnsana*. İstanbul: Remzi Kitabevi,1993.
- Ekici, Mehmet. *İletişim*, 2. Baskı. Ankara: Yargı yayınları, 2013
- Gökçe, Birsan. *Ortaöğretim Gençliğinin Beklenti ve Sorunları*,1 Ankara: MEB Yayınları.1984.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Hökelekli Hayati. *Psikolojiye Giriş*. 1. Baskı, Bursa: Düşünce Kitabevi, 2008.
- Hurlock, Elizabeth. *Developmental Psychology*. Tokyo: Mcgraw-hill book company: 1955
- Kara, Seyfullah. “H.z Peygamber Döneminde Gençliğin Eğitime Tarihsel Bir Yaklaşım”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* II/1 (2002):65-73.
- Karan, Cuma. “H.z Peygamber’in Engellilerle İletişimi”. *I. Uluslararası Engellilik ve Din Sempozyumu, (İstanbul 18-20 Kasım 2016)*. Ed. Abdülkerim Bahadır. 421-440, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Yayınları, 2016.
- Karahisari, Ahtari Mustafa b. Şemseddin. “Ğulam”. *Ahteri-yi Kebir, Arapça Türkçe Büyük Lugat*.326-327. İstanbul: Meral Yayınevi, trhsiz.
- Keskin, Yusuf Ziya. “Peygamberimizin Çevresindeki Gençler, Hz. Peygamber’in Hizmetkârı Genç Sahabî Enes b. Mâlik”. *Peygamberimiz ve Gençlik, 1. Şanlı Urfa Uluslararası Mevlid-i Nebi Sempozyumu*. 104-115. Şanlı Urfa. 2018.
- Koca, Fatih. “Peygamberimiz H.z Muhammed’in Müezzinleri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (2011): 291-310
- Köknel, Özcan. *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*. İstanbul: Altın Yayınları , 1982

- Köylü, Mustafa. *Psiko-sosyal Açıdan Dini İletişim*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- Kula, Naci. *Kimlik ve Din, Ergenler Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Ay ışığı Yayınları, 2001.
- Kula, Naci. “Lokman Suresi Işığında Ana-Baba- Çocuk İletişimi”. *İslami İlimler Dergisi, 1. Kur'an Sempozyumu, 14-15 Ekim 2006*. 111-127. Çorum: İslami İlimler Dergisi yayınları. (2007): 33-89 İstanbul: Dem Yayınları, 2006
- Öcal, Mustafa. “Bir Hadis-i Şerif Işığında Peygamberimizin Çocuk Terbiyesi ve Eğitim Metodu”. *Diyanet Dergisi* 25/4 (Ekim- Kasım- Aralık 1989): 177-182.
- Quiliam, Susan. *Body Language Secrets, Read The Signals and Find Love, Wealth and Happiness*. London: Harper Collins Publishers, 1997.

GENÇLERLE İLETİŞİMDE VE DİN ANLATIMINDA DİN DİLİ

Ahmet Ali ÇANAKCI

Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ahmet.canakci@balikesir.edu.tr

GİRİŞ

Günümüzde yaşanan hızlı bilimsel ve teknolojik gelişme ve yenilikler, toplumumuzun yaşam şeklini, aile hayatını, değer yargılarını etkilemekte ve bazı değişimlere/dönüşümlere yol açmaktadır. Bu büyük değişimler sebebiyle gençlik sorunları da dikkat çekici bir yoğunluk kazanmaktadır. Toplumun duyarlı ve en dinamik kesimi olan gençler, bu değişim ve sorunlardan yapısı gereği en çok etkilenen kesimdir. Aslında bu, toplumun bütün kesimlerinde var olan sorunun, genç kuşaktaki reaksiyon kabiliyetinin daha yoğun olması sebebiyle, daha çok gençlik kesiminde ifadesini bulması olarak da ifade edilebilir. Bir ülkenin geleceği, her şeyden önce dengeli, sağlıklı kişilik/karakter sahibi, fedakâr genç kuşaklar yetiştirmekle güven altına alınabilir. Bunun gerçekleşmesi için de, genç kuşağın sorunlarının bilimsel bir bütünlük içerisinde araştırılması ve bunlara çözüm önerilerinin getirilmesi gerekmektedir.¹ Bu bağlamda Hz. Peygamber (sav)'in hayatına bakıldığında, gençlik ve gençlerle iletişim² sorunlarını azami ölçüde dikkate alarak değerlendirdiği açık bir biçimde görülmektedir.³

Günümüzde din anlatımında kullanılan din dili⁴ de önemli gençlik sorunları arasında yer almaktadır. Bunun temelinde de gençlerle sağlıklı iletişim kurulamaması yer almaktadır. Kişiler ancak iletişim ve dil sayesinde, istek ve ihtiyaçlarını, his ve düşüncelerini birbiriyle paylaşabilmektedir. En önemli ve en yaygın iletişim şekillerinden biri de dini iletişimidir (din dilidir).⁵ Bu süreçte, gençleri dini konularda aydınlatmak, doğru şekilde bilgilendirerek yönlendirmek ve farklı hizmet çeşitliliğiyle onların beklenti, ihtiyaç ve problemlerine cevap verilebilmek önemlidir.⁶ Bu kapsamda örgün din eğitiminde Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) bünyesinde din kültürü ve ahlak bilgisi (DKAB) ve imam hatip lisesi/ortaokulu (İHL/İHO) meslek dersleri öğretmenlerine, yaygın din eğitiminde Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) bünyesinde din görevlilerine (İmam-hatip, müezzin-kayyım, Kur'an kursu öğreticisi, vaiz müftü) ve informal din eğitiminde ebeveynlere/ailelere büyük görevler düşmektedir. Yapılan araştırmalar⁷ ise DKAB ve

¹ Mehmet Bayyigit, *Gençlik ve Din* (Konya: Yediveren Kitap, 2011), 13, 14.

² Hz. Peygamber (sav)'in iletişim ilkeleri ile ilgili bilgi için bk. Yusuf Macit, "Hz. Muhammed'in Bazı İletişim İlkeleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2003), 271-303.

³ Bk. Mustafa Ağırman, *Peygamber ve Gençler* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2007); Adem Apak, *Hz. Peygamber'in (sav) Etrafındaki Çocuklar ve Gençler* (İstanbul: BİHMED, 2009); Adem Apak, *İslâm'ın Örnek Şahsiyetleri Ashâb-ı Kiram* (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2013); Sabri Akpolat, *Peygamberimiz ve Gençlik*, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2007), 209-223.

⁴ Öğrenme-öğretme sürecinde ve dini iletişimde din dili ile ilgili bilgi için bk. Suat Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 226-233.

⁵ Bk. Mustafa Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dini İletişim* (Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2011); Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*; Ahmet Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim* (İstanbul, Rağbet Yayınları, 2016)

⁶ Bk. Bayyigit, *Gençlik ve Din*.

⁷ Bk. Mehmet Bahçekapılı, *Yeni Eğitim Sisteminde Seçmeli Din Dersleri İmkânlar, Fırsatlar, Aktörler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (İstanbul: İlke Yayınları, 2013); Ahmet Ali Çanakcı, *Yaygın Din Eğitiminde Din Görevlilerinin Rolü* (Bursa: Emin Yayınları, 2014); Ahmet Ali Çanakcı, "Öğretmenlerde Din Görevlisi Algısı", *Current Debates on Social Sciences* (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2018), 13-25; Ahmet Ali Çanakcı, "Din Eğitiminde Motivasyon-Verimlilik Sorunu ve Çözüm Önerileri: Kur'an Kursları Örneği", *Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik*, ed. Mehmet Bahçekapılı vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları / Eğitim-1, 2017), 31-97; Halil İbrahim Şenavcu, "Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Verimliliği Artırmada Öğretim Teknolojilerinin Kullanımı", *Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik*, ed. Mehmet Bahçekapılı vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları / Eğitim-1, 2017), 229-237; Mehmet Özkan, "Fıkıh Dersi

İHL/İHO meslek dersleri öğretmenleri, din görevlileri ve ailelerin bu sorumluluklarını yerine getirirken gençlerle aynı din dilini konuşamama, onlarla sağlıklı iletişim kuramama, çağın gerisinde kalma, kendisini yenileyememe (yaklaşım, yöntem, teknik, mesleki, pedagojik, sosyal, kültürel) gibi sorunlarla karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir. Bu durum, günümüzde din anlatımında etkin ve önemli bir yere sahip olan din eğitimcilerinin (DKAB ve İHL/İHO meslek dersleri öğretmenleri, imam-hatip, müezzin-kayyım, Kur'an kursu öğreticisi, vaiz, müftü) ve ebeveynlerin/ailelerin yeterliliğini ve onların bu süreçte kullandıkları din dilinin niteliğini ön plana çıkarmaktadır. Buradan hareketle günümüzde karşılaşılan gençlik sorunları ve bunlara çözüm yolları arayışında ise “*Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış.*”⁸ ve “*Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi.*”⁹ ayetleri ile Hz. Peygamber’in “*İnsanlara akıllarının alacağı (anlayacağı) şekilde konuşunuz*”¹⁰ hadisi çerçevesinde bu yöndeki yaklaşımının¹¹ ve örnek hayatının¹² model alınması önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, gençlerle iletişim ve onlara yönelik din anlatımında kullanılan din dili üzerinde etkili olan faktörlerin (iletişim, iletişimin temel unsurları, temel özellikleri, dini iletişim ve temel ilkeleri, dini iletişimin çeşitleri) incelenmesi, bu süreçte karşılaşılan sorunların (yöntem, teknik, öğretim programı, rol modellik, pedagojik yaklaşım vb.) tespit edilmesi, ve bunlara Kur'an ve Hz. Peygamber (sav)¹³ perspektifinden (nebevi) bilimsel, pedagojik merkezli çözüm önerilerinin getirilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çalışmada gençlerle iletişim ve din anlatımında kullanılacak dil konusunun güncel “sorun ve çözüm odaklı” argümanlarla ortaya konulması hedeflenmektedir.

Bu çalışmanın kapsamı, Hz. Peygamber (sav), gençlerle iletişim¹⁴, ve din anlatımında din dili olduğu için, diğer gelişim dönemlerini ve öğretim alanlarını ele almamaktadır. Dolayısıyla çalışma, konu açısından gençlerle iletişim ve din anlatımında din dili; yöntem olarak literatür taraması, doküman incelemesi ve araştırma sonucu ulaşılan bulgular ile sınırlıdır.

Araştırmada, farklı teknikler arası işbirliği stratejisi takip edilmiş ve birden çok veri toplama tekniğine başvurulmuştur. Dolayısıyla çalışmada tarama modeli¹⁵ benimsenmiş, literatür taraması¹⁶ ve doküman incelemesi¹⁷ yöntemleri kullanılmıştır. Tarama modeli, geçmişte ya da günümüzde var

Müfredatına ve Öğretim Yöntemine Dair Bazı Tespit ve Öneriler”, *Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik*, ed. Mehmet Bahçekapılı vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları / Eğitim-1, 2017), 207-228

⁸ Nahl 16/125.

⁹ Âl-i İmrân 3/159.

¹⁰ Ebû Dâvud, Edeb 23

¹¹ Bk. Apak, *Hz. Peygamber'in (sav) Etrafındaki Çocuklar ve Gençler*; Apak, *İslâm'ın Örnek Şahsiyetleri Ashâb-ı Kiram*; Ağırman, *Peygamber ve Gençler*; Akpolat, “Peygamberimiz ve Gençlik”, 209-223; Abdullah Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed* (Konya:Selam Yayınevi, 1988); Şakir Gözütok, *Hz. Peygamberin (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) Hadislerinde Eğitim Metodları (Buhari ve Müslim Örneği)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016); Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*, 13.

¹² Hz. Muhammed (sav)'in Mekke'nin fethinden sonra İkrime b. Ebi Cehl ile Safvan b. Ümeyye arasında geçen konuşmalar. Bk. M. Yusuf Kândehevi, *Hadislerle “Hz. Peygamber ve Eshabının Yaşadığı” Müslümanlık*, çev. Ahmet M. Büyükcınar vd. (İstanbul: Kalem Yayınevi, 1977).

¹³ Kur'an ve hadislerde gençlik konusu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Turgay Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi* (Bursa: Düşünce Kitabevi, 2003), 138-187.

¹⁴ Bk. Şuayip Özdemir & İsmail Arıcı, “Hadisler Bağlamında İletişim İlkeleri”, *Kur'am ve Eylem Yönüyle Din Eğitiminin Teolojik ve Felsefi Temelleri* (Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 2010), 309-324.

¹⁵ Adnan Erkuş, *Davranış Bilimleri İçin Bilimsel Araştırma* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011).

¹⁶ Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, İlke ve Teknikler* (Ankara: Pegem Akademi, 2015).

¹⁷ Bruce L. Berg & Howard Lune, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, çev. Hasan Aydın (Ankara: Eğitim Yayınevi, 2015); John W. Creswell, *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*, çev. ed. Selçuk Beşir Demir (Ankara: Eğiten Kitap, 2016); Ali Yıldırım & Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2004).

olan bir durumu olduğu biçimiyle betimlemeyi amaçlayan bir araştırma yaklaşımıdır.¹⁸ Bu kapsamda konuyla ilgili kaynaklar incelenmiş, Hz. Peygamber dönemi, gençlik dönemi, iletişim, din anlatımı, dini iletişim/din dili ve Hz. Peygamber'in gençlerle iletişimi konularıyla ilgili yapılan benzer çalışmaların bulgularından faydalanılmıştır. Ulaşılan bulgular, doküman incelemesi sonucu çalışmanın problemi, amacı, yöntemi çerçevesinde belli temalar altında tasnif edilmiş ve literatür ışığında değerlendirilmiştir. Ayrıca konuyla ilgili yapılan çalışmaların sonuçları dikkate alınarak günümüzde gençlerle iletişim ve formal/informal din anlatımında (eğitiminde/hizmetlerinde) kullanılan din dili ile ilgili tespit edilen sorunlara çözüm önerileri getirilmiştir.

Buradan hareketle son yıllarda yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmelerin birçok problemi beraberinde getirdiği söylenebilir. Bu problemlerin başında; geçmişten günümüze önemini artıran gençlik sorunları, gençlerle iletişim ve bu süreçte din anlatımında kullanılan dil sorunsalı gelmektedir. Bu sorunlar günümüzde daha da karmaşık bir hal almıştır. Yapılan birçok araştırma¹⁹ bunu ortaya koymaktadır. Bu sorunların bilimsel yollarla tespiti ve bunlara Kur'an ve Hz. Peygamber perspektifinden çözüm önerilerinin getirilmesi günümüzde çok daha fazla ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Kompleks bir yapıya sahip gençlik döneminin bu sorunların disiplinlerarası bir yaklaşımla ele alınması da önem arz etmektedir. Sınırlı düzeyde olmakla birlikte literatürde bu yaklaşımla yapılan önemli çalışmalardan²⁰ söz etmek mümkündür. Bu yönüyle değerlendirildiğinde çalışmanın, literatürde ve alanda oluşan boşluğu doldurmaya katkı sağlaması beklenmektedir.

¹⁸ Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016); Creswell, *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*; Saim Kaptan, *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri* (Ankara: Tekışık Web Ofset Tesisleri, 1993).

¹⁹ Gençlik ve iletişim ile ilgili literatürde yer alan bazı önemli çalışmalar için bk. Adnan Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2001); Zülfikar Özkan, *NLP Teknikleriyle Aile İçi İletişim*, (İstanbul: Hayat Yayıncılık, 2005); Refia Uğurel Şemin, *Gençlik Psikolojisi* (İstanbul: Acar Matbaacılık, 1984); Haluk Yavuzer, *Gençleri Anlamak* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015); Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı* (İstanbul: Özgür Yayınları, 2016); Akif Ergin, *Öğretim Teknolojisi İletişim* (Ankara: Pegem Yayınları, 1995); Doğan Cüceloğlu, *'Keşke'siz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2002); Alim Kaya (ed.). *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim* (Ankara: Pegem Akademi, 3. Baskı, 2011); Demet Gürüz & Ayşen Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller* (Ankara: Nobel Yayınları, 7. Basım, 2018).

²⁰ Hz. Peygamber ve gençlik, gençlik dönemi, gençlerle dini iletişim/din dili ile ilgili literatürde yer alan bazı önemli çalışmalar için bk. Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*; Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*; Bayyigit, *Gençlik ve Din*; Apak, *Hz. Peygamber'in (sav) Etrafındaki Çocuklar ve Gençler*; Akpolat, "Peygamberimiz ve Gençlik", 209-223; Mehmet Bahçekapılı, "Din ve Ahlak Eğitiminin Ergenlerin Kişilik Gelişimine Katkısı", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 9/22 (2011), 7-42; Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*; Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*; Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*; Abdulfettâh Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (SAS) ve Öğretim Metotları*, çev. Enbiya Yıldırım (Ankara: Otto Yayınları, 2016); Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*; Gözütok, *Hz. Peygamberin (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) Hadislerinde Eğitim Metodları (Buhari ve Müslim Örneği)*; Elif Erdem & Hale Şahin (ed.), *Peygamberimiz ve Gençlik* (Ankara: DİB Yayınları, 2018); Hatice Eşer, "Üniversite Öğrencilerinde Dini İnanç ve Benlik Saygısı İlişkisi" *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli (İstanbul: DEM Yayınları, 2015), 491-528; Turgay Gündüz, *Gençlik Dönemi Din Eğitimi. Gelişimsel Basamaklarına Göre Din Eğitimi*, ed. Mustafa Köylü (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2014), 65-103; Hayati Hökelekli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din* (İstanbul: DEM Yayınları, 2016); Hayati Hökelekli, *Gençlik ve Din. Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli (İstanbul: DEM Yayınları, 2015), 9-31; Mustafa Kara, *Gençlerle Gönül Gönüle* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016); H. Yusuf Acuner, "Din Eğitimi Açısından 14-18 Yaş Arası Gençlerde Ahlakî Yargı Gelişimi (Samsun İl Örneği)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18-19 (2005), 265-297; İbrahim Turan, *Gençlik Döneminde Görülen Ahlakî Sorunlar Karşısında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Yeri, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40 (2013), 271-293; Turan, Koç, *Din Dili* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998); Mevlüt Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum* (Samsun: Etüd Yayınları, 1998); İsmail Lütfi Çakan, *Dini Hitabet Çeşitleri, İlkeleri, Örnekleri* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, İstanbul: 2010); Şükrü Keyifli, "Cami Merkezli Hizmetlerde Din Dili", *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*, ed. Mehmet Bayyigit vd.(Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018), 35-53; Bülent Çelikel, "Din Hizmetlerinde Din Dili", *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*, ed. Mehmet Bayyigit vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018), 55-62; Mehmet Bahçekapılı, "Din Öğretiminde Kullanılacak Dil", *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*, ed. Mehmet Bayyigit vd.(Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018), 67-88; Sümeyra Bilecik, "Dini Metinlerin Sunumunda Din Dili", *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*, ed. Mehmet Bayyigit vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018), 89-100; Ali Büyükaşlan, "İletişim/Sosyal Medya ve Halkla İlişkilerde Din Dili",

1. GENÇLERLE İLETİŞİM VE DİN ANLATIMINDA DİN DİLİ/DİNİ İLETİŞİM VE ÖNEMİ

İnsanların birlikte yaşayabilmelerinin en önemli gereklerinden²¹ ve canlıların “olmazsa olmaz” temel ihtiyaçlarından bir tanesi de “iletişim”dir.²² İletişim, “bilgi, duygu, düşünce beceri, kanı, tutum ve davranışların çeşitli, yollarla başkalarına aktarımı ve alışverişidir.”²³ Bir başka ifade ile iletişim, “diğer kişilerle paylaşacak bilgi, duygu ve düşüncesi olan kaynağın, simgeler bütünü olarak ifade edilebilen iletiyi düzenleyerek, iletilmek istenenlerin hedefi olan alıcıya, iletinin gönderilmesini sağlayan bir kanal aracılığıyla ulaştırılmasıdır.”²⁴ Kişiler ancak iletişim ve dil sayesinde, istek ve ihtiyaçlarını, his ve düşüncelerini birbirleriyle paylaşabilirler. İletişim çeşitleri arasında en önemli ve en yaygın iletişim şekillerinden biri de dini iletişim²⁵ ve etkin din dilidir. Ancak diğer iletişim şekillerinde çağın gelişimine paralel olarak önemli gelişmeler olurken, din dili/dini iletişim alanında pek fazla değişikliğin olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla günümüzde din dili etkinlikleri hâlâ klasik yöntemlerle ve “kaynak merkezli” yapılmaktadır. Oysa çağdaş örgün din eğitim sistemi, “öğretmen merkezli (kaynak)” yaklaşımdan ziyade “alıcı merkezli” yani “öğrenci merkezli”, yaygın din eğitimi ise, “din görevlisi merkezli (kaynak)” yaklaşımdan ziyade “halk/cami cemaati merkezli (alıcı)” bir yaklaşımı benimsemektedir.²⁶ Artık günümüzde gençlere yönelik dini ve ahlaki değerlerin paylaşılması konusunda öğretim yöntem ve tekniklerinin dışında çağdaş iletişim tekniklerinin de kullanılması ve bunlar üzerinde de dikkatle çalışılması gerekmektedir.

Diğer yandan günümüzde, batı toplumlarının ve toplumumuzun içine girdiği hızlı sanayileşme/modernleşme, bilimsel ve teknolojik gelişme ve yenilikler sebebiyle, gençlik²⁷ ve gençlerle iletişim sorunları da dikkat çekici bir yoğunluk kazanmıştır. Toplumun en dinamik ve duyarlı kesimi olan gençliğin, bu değişimlerden yapısı ve konumu gereği öncelikle ve en çok

Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı, ed. Mehmet Bayyigit vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018), 111-127; Hayati Hökelekli, “Çocuk ve Gençlerle İletişimde Din Dili”, *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*, ed. Mehmet Bayyigit vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018), 139-146; Mehmet Akif Kılavuz, “Yetişkinlik Döneminde Din Eğitimi”, *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*, ed. Mehmet Bayyigit vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018), 147-154; Mustafa Koç, “Gençlerle İletişimde Din Dili: Değerlendirmeler ve Öneriler”, *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*, ed. Mehmet Bayyigit vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018), 155-174; Musa Mert, “Çocuk ve Gençlerle İletişimde Din Dili –Yeni Yaklaşımlar ve Öneriler”, *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*, ed. Mehmet Bayyigit vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018), 175-193; Ali Türkmen, *İslâm İletişim Hukuku* (Samsun: Erol Ofset Matbaacılık, 1996); İsa Kayaalp, *İletişim ve Dil* (Ankara: TDV Yayınları, 1998); Necati Kara, *Bir İletişim Aracı Olarak Kur'an'da Beden Dili* (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2015); Recai Doğan & Remziye Ege (ed.), *Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015).

²¹ Kayaalp, *İletişim ve Dil*, s. 105.

²² Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim*, 7-16; Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*, 27-30; Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 13-15; Özdemir & Arıcı, “Hadisler Bağlamında İletişim İlkeleri”, 309-324.

²³ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 14.

²⁴ Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 8.

²⁵ İletişim ve dini iletişim ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim*, 2011; Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*.

²⁶ Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim*, 7, 8, 215, 216; Büyükaslan, “İletişim/Sosyal Medya ve Halkla İlişkilerde Din Dili”, 118.

²⁷ Milli Eğitim Bakanlığı'nın tanımına göre gençlik, çocukluk-geçer yetişkinlik dönemi arasındaki 12-24 yaşları arasındaki gruptur. Unesco'ya göre, öğrenim yapan ve hayatını kazanmak için çalışmayan ve evi olmayan 15-25 yaşları arası bireylerdir. Birleşmiş Milletler örgütüne göre ise gençlik dönemi, 12-25 yaşları arası olarak belirtilmektedir. Bk. Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, :33; Yörükoğlu, *Gençlik Çağı*, 13; Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017), 261, 262.

Gençlik belirli yaşlarla sınırlı olmayan bir yaşam sürecidir. Ergenliği de kapsayan ve üst yaş sınırının daha geniş olduğu bir evredir. Gençlik kavramının “ergenlik” yerine kullanılması yanlış olmaz (Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, 33). Kavram olarak aynı anlamı ifade etmektedir ve yerine göre her ikisi de kullanılabilir. Bk. Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 265, 266. Ergenlik psikolojisi ve ergenlik problemleri-çözüm yolları ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*; Phillip Mountrose, *Eğitim 6 İle 18 Yaş Çocuklarıyla Sorunları Çözmede 5 Aşama*, çev. Sermin Can (İstanbul: Kariyer Yayıncılık, 2000).

etkilenmesi doğaldır. Bu nedenle, değişimin beraberinde getirdiği bir takım uyumsuzluk ve yabancılaşma hareketleri gençlik kesiminde görülmektedir. Kısaca gençlik, içinde yaşadığı toplumun izlerini taşımakta ve gençliğin sorunu, toplumun da sorunu haline gelmektedir.²⁸

Bu bağlamda Hz. Peygamber (sav)'in hayatına bakıldığında; gençlerle iletişim ve din anlatımında/eğitiminde/hizmetlerinde²⁹ din dili ve yaklaşımı konularını azami ölçüde dikkate alarak değerlendirdiği açık bir biçimde görülmektedir³⁰. Çünkü O, gençleri yalnız bırakmamış, onlara görev-sorumluluk vermiş, tebliğ ve irşat faaliyetleri dâhil, devlet teşkilatının en üst kademelerine kadar hemen her alanda görevlendirmiş, onların karşılaştığı/karşılaşabileceği bireysel ve toplumsal sorunları dikkate almıştır. Gençler ise, Hz. Peygamber (sav)'i hiçbir zaman mahcup etmemiş, O'nun güvenini boşa çıkarmamış ve kendilerine verilen çok ciddi dini ve idari görevleri hakkıyla yerine getirmişlerdir. Bu görevler arasında valilik, sekreterlik, hâkimlik, komutanlık, sancaktarlık, istihbaratçılık, güvenlik görevliliği, maliyecilik, öğretmenlik gibi çok önemli devlet görevleri³¹ bulunmaktadır. Hz. Peygamber, gençlere değer vermiş, onların sorunlarına duyarsız kalmamış, çözüm yolları aramıştır. Bununla birlikte O'nun gençlere özel bir önem verdiği görülmektedir.³² Buradan hareketle günümüzde karşılaşılan gençlik sorunları ve bunlara çözüm yolları arayışında Hz. Muhammed (sav)'in yaklaşımlarının ve örnek hayatının model alınması önem arz etmektedir.

2. GENÇLERLE İLETİŞİM VE DİN ANLATIMINDA DİN DİLİ/DİNİ İLETİŞİM ÜZERİNDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER

İletişim, en az iki kişinin karşılıklı olarak bilgi, duygu, düşünce ve yaşantılarını belirli yollarla paylaştıkları psiko-sosyal bir süreç olarak tanımlanabilir.³³ En geniş anlamıyla iletişim, iki sistem arasında karşılıklı olarak gerçekleştirilen etkinliklerin pek çoğunu ifade etmektedir. Örneğin, iki insanın arasındaki konuşma bir iletişim olduğu gibi, iki hayvanın bir tehlikeyi sezip birbirine haber vermesi de bir iletişimdir. Burada iki sistemin karşılıklı olarak bir bilgiyi paylaşmaları, onu işlemeleri, anlamlandırmaları gibi unsurlar yer almaktadır. Dolayısıyla iletişim, sistemlerin karşılıklı alışverişinden meydana gelen bir etkinliktir.³⁴ Bir başka deyişle iletişim, bir bilginin, bir niyetin ilkel ya da ergin bir işaret dizgesinden faydalanılarak bir zihinden başka bir zihne ya da bir merkezden başka bir merkeze ulaştırılmasıdır.³⁵

İletişimin en temel özelliklerinden birisi karşılıklı olmasıdır. Karşılıklı olması bireylerin birbirinden haberdar olmalarını, mesajlarını kendi bilinçleri ile göndermelerini ve mesaj alan kişinin mesajı aldığından emin olmasını gerektirir. Mesajlar farklı yollar ve araçlarla gönderilebilir. Bu iletişim sürecinde bazı temel unsurlar/öğeler yer almaktadır. Bu öğeler arasında bir dizi eylem ve

²⁸ Bayyigit, *Gençlik ve Din*, 13-18.

²⁹ İletişim-din hizmet ilişkisi ile ilgili bilgi için bk. Remziye Ege, “Din Hizmetlerinde İletişim”, *Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim*, ed. Recai Doğan & Remziye Ege (Ankara: Grafiker Yayınları, 2015), 73, 74.

³⁰ Bk. Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (SAS) ve Öğretim Metodları*; Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*; Apak, *Hz. Peygamber'in (sav) Etrafındaki Çocuklar ve Gençler*; Ağırman, *Peygamber ve Gençler*; Akpolat, “Peygamberimiz ve Gençlik”, 209-223.

³¹ Devlet görevlerinde görev alan bazı sahabiler: Valilik (Muâz b. Cebel), komutanlık (Üsâme b. Zeyd), öğretmenlik (Mus'ab b. Umeyr). Bk. M. Zekai Konrpa, *Peygamberimizin Hayatı (Siyer-i Nebî)* (İstanbul: Maarif Basımevi, t.y.); Ağırman, *Peygamber ve Gençler*; Apak, *Hz. Peygamber'in (sav) Etrafındaki Çocuklar ve Gençler*; Akpolat, “Peygamberimiz ve Gençlik”, 209-223; Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (SAS) ve Öğretim Metodları*; Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*.

³² Akpolat, “Hz. Peygamber ve Gençlik”, 209-223; Mustafa Ağırman, *Peygamber ve Gençler*; Apak, *Hz. Peygamber'in (sav) Etrafındaki Çocuklar ve Gençler*.

³³ Alim Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”, *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim*, ed. Alim Kaya (Ankara: Pegem Akademi, 2011), 5.

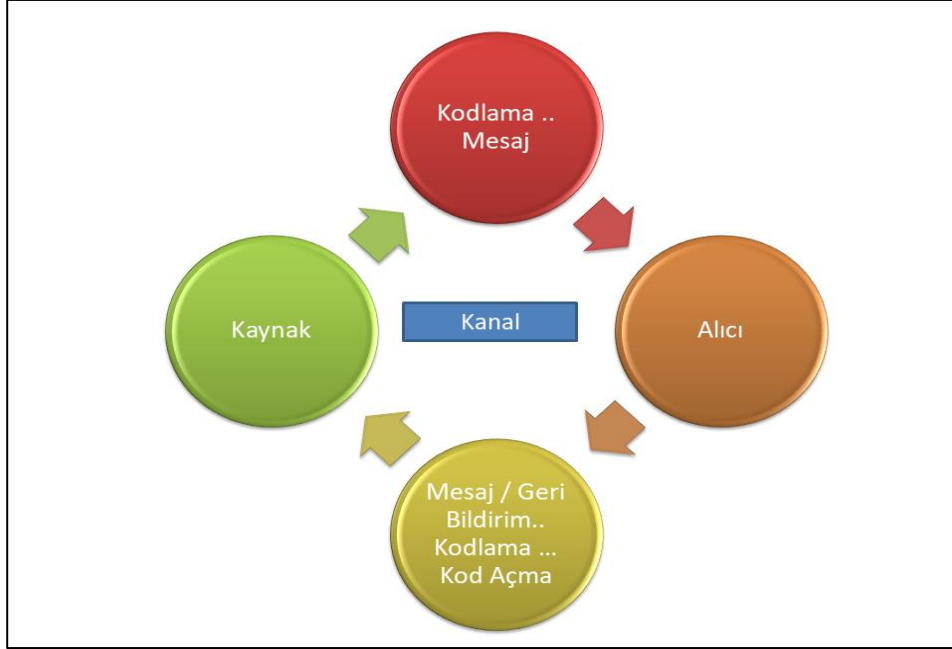
³⁴ Ege, *Din Hizmetlerinde İletişim*, 59, 60.

³⁵ Kayaalp, *İletişim ve Dil*, 107.

oluşlar yaşanmaktadır. Bunlar iletişimin unsurları/öğeleri ve süreçleri olarak ifade edilmektedir.³⁶ Bu unsurlar şunlardır:³⁷

2.1. İletişimin Temel Unsurları/Öğeleri

Şekil 1: İletişim Sürecinin İşleyişi

Kaynak: Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*; Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişimi*; Hasan Tutar vd., *Genel İletişim, Kavramlar ve Modeller* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005); Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*; Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”.

İletişimin gerçekleşebilmesi ve etkili bir iletişim için bazı temel unsurların/öğelerin olması gerekmektedir. Bunlar; kaynak, mesaj, kanal, alıcı, geri bildirim ve ortamdır. Bu iletişim öğeleri şöyle açıklanabilir:³⁸

2.1.1. Kaynak

İletişim sürecinin temelinde kaynak yer almaktadır.³⁹

Kaynak iletişimin en temel ögesidir.⁴⁰ İletişimde kaynak, bir bireye ya da gruba bazı kanallar vasıtasıyla bir mesaj gönderen, böylece iletişim sürecinin başlamasını sağlayan öğedir. Bir kişi, grup, kurum, toplum, materyal ve kitle iletişim araçları “kaynak” niteliğinde olabilir. Bu çerçevede kaynak, bir konuşmada konuşmacı, tebliğde sunum yapan, eserde yazar/müellif, şiirde şair, derste öğretmen, Kur’an kursunda Kur’an kursu öğreticisi camide imam-hatip, kürsüde vaiz, ailede anne-baba, kitle iletişim araçlarında yayına katkı sağlayan kişidir.⁴¹ Kısaca kaynak, mesajı gönderen kişidir.⁴² Etkili bir iletişimin gerçekleşebilmesinde iletişimi başlatan kişi kaynak olduğundan dolayı,

³⁶ Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”, 5, 6.

³⁷ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 15-23; Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*, 30-39; Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*, 30-37; Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 8-23; Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”, 6-11.

³⁸ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 15-23; Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*, 30-39; Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*, 30-37; Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 8-23; Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”, 8.

³⁹ Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 9.

⁴⁰ Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*, 30; Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*, 34.

⁴¹ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 15, 16, 54; Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”, 7, 8.

⁴² Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”, 7, 8.

kaynağın niteliği ve sahip olduğu özellikler büyük öneme sahiptir.⁴³ Kaynağın iletişimde başarılı olması sahip olması gereken özellikler şu şekilde ifade edilebilir:⁴⁴

- Güvenilirlik
- İletişim bilgi ve becerisi
- Sevmek
- Saygınlık, kaynağın fiziki görünümü
- Tutumlar
- Empati yeteneği/becerisi
- Eğitim düzeyi
- Çevresel, toplumsal ve kültürel öğeler
- Kaynağın kendini, hedef kitleyi ve iletişim ortamını iyi tanınması

Buradan hareketle örgün ve yaygın din eğitiminde gençlerle etkili iletişimde ve din anlatımında kaynak kişi olan DKAB/İHL/İHO meslek dersleri öğretmeni ve din görevlisi, yukarıda belirtilen özelliklere sahipse ve konusuna karşı ilgi, heyecan duyuyorsa, hedef kitle olan öğrenciler ve cami cemaati/halk da aynı ilgi ve heyecanı duyacaktır.⁴⁵ Bu durum da etkili dini iletişime ve anlamlı öğrenmenin gerçekleşmesine katkı sağlayacaktır.

2.1.2. Mesaj

Mesaj (ileti), kaynak tarafından alıcıya gönderilen sözlü, sözsüz ya da yazılı işaret ve simgelerdir. Mesaj, kaynak ile alıcı arasındaki ilişkiyi sağlayan ve iletişimin başarısını büyük ölçüde etkileyen temel öğedir.⁴⁶

Mesaj, kaynağın alıcıya iletmek istediklerini kodlara ya da simgelere, bir başka ifade ile sözlü ya da sözsüz işaretlere dönüştürmesi ile gerçekleşmektedir. Bu bağlamda mesaj, alıcının ne kadar çok duyu kanalına ulaşırsa, o kadar etkili olmaktadır.⁴⁷ Bu anlamda mesaj, kaynak tarafından alıcıya gönderilen ve alıcı için anlamlı hale gelecek bir şekilde kodlanmış bilgi, düşünce ve duygulardır.⁴⁸

Mesaj içerik ve yapı olmak üzere iki önemli boyuttan oluşmaktadır. İçerik anlamla, yapı ise simge/sembol ve kodla ilişkilidir.⁴⁹ Anlamlar, fikir ve hislerdir. Kaynak durumunda olan kişi, iletişimi olumlu ya da olumsuz yönde etkileyecek açlık, kızgınlık, sevgi ve saygı gibi hislere sahiptir.⁵⁰ Bu, mesajın anlamı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu süreçte etkili iletişim için kaynağın iletmek istediği ile alıcının anlamlandırdığı mesajın uygunluk göstermesi önemlidir.⁵¹

Mesajın yapısal boyutu ile ilgili olan simge/sembol ise, “bir şeyi temsil eden ama onunla doğal bir ilişkisi olmayan bir sinyaldir”⁵² Bir başka deyişle simge, duyularla ifade edilemeyen bir şeyi belirten somut nesne, işaret ve sembolü ifade etmektedir.⁵³ Kişiler, fikir ve hislerini simgeler/semboller yoluyla ortaya koymaktadır. Semboller, hem ses hem de beden yoluyla iletebilirler. Birey konuşurken yüz ifadeleri, jestler, ses tonu, sözel olmayan ipuçları, kullanılan kelimelere eşlik eder ve insanların aldıkları anlamı etkiler. Dinleyiciler de hem sözel sembolleri

⁴³ İrfan Erdoğan, *İletişimi Anlamak* (Ankara: Erk Yayınları, 2002;); Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 9.

⁴⁴ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar* (İstanbul: Evrim Yayınları, 1996); Ahmet Yatkın, *Halkla İlişkiler ve İletişim* (Ankara: Nobel Yayınları, 2003); Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 9; Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 54-86.

⁴⁵ Bk. Köylü, *Psiko-Sosyal Açısından Dinî İletişim*, 31.

⁴⁶ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 16; Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*, 35; Ege, *Din Hizmetlerinde İletişim*”, 59-65.

⁴⁷ Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 11; Ege, *Din Hizmetlerinde İletişim*”, 59-65.

⁴⁸ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 16.

⁴⁹ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 16; Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”, 8.

⁵⁰ Köylü, *Psiko-Sosyal Açısından Dinî İletişim*, 31.

⁵¹ Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 11.

⁵² Erol Mutlu, *İletişim Sözlüğü* (Ankara: Ark Yayınları: 1994); Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*.

⁵³ Türk Dil Kurumu (TDK), “Genel Türkçe Sözlük” (Erişim 19 Ekim 2019).

hem de sözel olmayan ipuçlarını alırlar ve onlara bir anlam yüklerler. Bunun iletişim dilinde karşılığının beden dili⁵⁴ olduğu söylenebilir.⁵⁵

Bir dili anlayabilmek için o dildeki simge dağarcığını bilmek yeterli değildir. O simgelerin anlam oluşturacak şekilde nasıl ilişkilendirildiğini de bilmek önemlidir. Bu süreçte, simgeleri ve bunların hangi bağlamda nasıl kullanılacağını belirleyen kuralları ve gelenekleri içeren anlam sistemine kod denilmektedir. Kod, bir kültür ya da alt kültürün üyelerinin paylaştığı bir anlam sistemidir.⁵⁶

Kodlar, simgelerin içinde örgütlendikleri sistemlerdir. Bu sistemler, kodları kullanan toplumun üyelerince kabul edilmiş ve bilinmesi gereken kurallar tarafından düzenlenir. Bu nedenle kodlar iletişimin kültürel ve toplumsal boyutunu oluştururlar. Sözlü ve sözsüz tüm diller birer kod olarak ifade edilebilir. Yüz yüze iletişimde konuşma dili yanında aynı anda yüz ifadeleri, söyleyiş üslubu, vücut ve el-kol hareketleri, ses tonu, çizim gibi kodlar ortama bağlı olarak bazen tek başına bazen de birlikte kullanılabilir. Burada tercih edilen kod, aynı zamanda gönderme sürecinde kullanılacak kanalın seçimini de belirlemektedir.⁵⁷

Mesajın iletişim sürecinde istenilen etkiyi oluşturabilmesi için temel olarak bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özellikler şu şekilde belirtilebilir:⁵⁸

- Mesaj anlaşılır olmalıdır.
- Mesaj açık ve net olmalıdır.
- Mesaj zamanında iletilmelidir.
- Mesaj uygun bir yol takip etmelidir.
- Mesaj kaynak ve alıcı arasında olmalıdır.

2.1.3. Kanal

İletişim sürecinde taraflar mesajlarını karşılıklı olarak birbirlerine çeşitli yollarla iletirler. Bu yollar bazen söz, bazen yazı, bazen de resim veya bir başka araç olabilir. Kanal, iletişim sürecinde mesajların gönderildiği araçlar⁵⁹ ve mesajın kendisiyle nakledildiği vasıta⁶⁰ İletişimin etkili bir şekilde gerçekleşmesinde kanal seçimi büyük önem arz etmektedir. Bu anlamda, yüz, vücut, ses, söz, yazı, şekil, resim ve fotoğraf kişiler arası iletişimde; kitap, televizyon, radyo, internet, sinema, film, dergi ve gazete, kitle iletişim araçlarında kullanılan kanallardır.⁶¹ Günlük hayattaki iletişimde, kanal sayısının artmasıyla⁶² beraber iletişimin etkililiği, niteliği ve verimliliği de artmaktadır.⁶³

2.1.4. Alıcı

Alıcı, iletişim sürecinde kaynağın gönderdiği mesaja muhatap olan ögedir.⁶⁴ Kısaca mesajı alan kişidir.⁶⁵ Kaynak tarafından gönderilen mesajların hedefidir.⁶⁶ Alıcı, dinleyen, okuyan, izleyen, bir

⁵⁴ Beden dili: “İnsanlar arası ilişkilerde kişilerin diğer insanlarla aralarına koydukları mesafeleri ve birbirlerine temasları başta olmak üzere, bedeninin duruşu, yön değiştirmesi, başın çevrilmesi, kaş-göz ve yüz ifadeleri, bir bakış, bir tebessüm, bir gülüş, tokalaşma, yumruk sıkma, el kaldırma, kol kavuşturma gibi el-kol hareketleri, bacak bacak üstüne atma, başdaş kurma ve yürüyüşte bacakların kullanışı, oturma-kalkma şekilleri, ses tonları, bütün bunlara ek olarak, giyiniş tarzları, saç-sakal, bıyık biçimleri ve makyajlarla, duygu, düşünce, tavır, istek ve ihtiyaçları bildirmeye yarayan anlatım aracıdır” (Kara, 2015: 211).

⁵⁵ Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*, 32; ayrıca beden dili, beden diliyle iletişim ve Kur'an'da beden dili ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Kara, *Bir İletişim Aracı Olarak Kur'an'da Beden Dili*.

⁵⁶ John Fiske, *İletişim Çalışmalarına Giriş*, çev. Süleyman İrvan (Ankara: Ark Yayınları, 1996); Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*; Cüceloğlu, *‘Keşke’siz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları*.

⁵⁷ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 18; Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dinî İletişim*, 212-244.

⁵⁸ Bk. Erdoğan, *İletişimi Anlamak*; Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*; Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*, Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*.

⁵⁹ Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”, 8.

⁶⁰ Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*, 33; Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dinî İletişim*, 35.

⁶¹ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 19; Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”, 8.

⁶² Bu anlamda iletişim, çok kanallı bir süreçtir. Cüceloğlu, *‘Keşke’siz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları*, 55-65.

⁶³ Doğan Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007); Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*.

⁶⁴ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 19; Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dinî İletişim*, 37.

⁶⁵ Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”, 8.

kişi, grup ya da toplum olabilir. Bu anlamda bir konuşmada dinleyici, sınıfta ve Kur'an kursunda öğrenci, camide cami cemaati, vaaz ve hutbede dinleyici, mektup, kitap, gazete ve dergide okuyucu, televizyonda izleyici iletişim sürecinde alıcı olabilmektedir.⁶⁷

İletişim sürecinde alıcı en önemli ögedir. Çünkü her şey ona göre düzenlenmektedir.⁶⁸ İletişimde alıcı/dinleyici olmaksızın iletişim de yok demektir. Konuşmacının söylediği her şey, dinleyicilerin bilgisi, tecrübesi, hedefleri, tutum ve davranışlarından geçmekte ve etkilenmektedir.⁶⁹ Bu yüzden iletişimde başarılı olmak için, alıcının niteliklerinin, beklenti, inanç, tutum, ilgi ve ihtiyaçlarının dikkate alınması önemlidir.⁷⁰

2.1.5. Geri Bildirim

Geri bildirim, “gönderilen bilginin/mesajın alıcıda yaptığı etkiye ilişkin edinilen bilgi ve dönüte” denir.⁷¹ Geri bildirim, kaynağın mesajına verdiği tepkilerdir.⁷²

Dinleyicinin tepkisini içerip, konuşan kişinin tam olarak ne kastettiğini anlamaya imkan tanımaktadır. Geri bildirim, daha dinleyicinin önündeyken, hatta hiçbir şey söylemeden başlamakta ve devam etmektedir. Geri bildirim sayesinde kişi, ileri sürdüğü fikirlerin ne kadar anlaşıldığını test etmiş olur.⁷³ Sözlü tepki, susma, el-kol ve kaş-göz hareketleri, baş sallama, yüzünü dönme vb. tepkiler geri bildirim araçlarıdır.⁷⁴ Geri bildirim iletildiği sürece, iletişimde olumsuzluklar/hatalar⁷⁵ en aza indirgenebilmekte⁷⁶ bunlar düzeltilebilmekte ve özdenetim sağlanabilmektedir.⁷⁷ Geri bildirim ile iletişim sürecinde alıcı kaynak, kaynak da alıcı durumuna geçmektedir.⁷⁸ Kaynak, bilgiyi (mesajı, iletiyi) alıcıya çeşitli araçlarla ulaştırdığında, eğer alıcıdan anlamlı bir geribildirim alınmamışsa bu etkinliğin adı iletişim olmaz. Bu yüzden emir verme, uyarma, yargılama, öğüt verme bir iletişim etkinliği olarak değerlendirilmemelidir.⁷⁹

⁶⁶ Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 14.

⁶⁷ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 20.

⁶⁸ Cüceloğlu, *Yeniden İnsan İnsana*; Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*.

⁶⁹ Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim*, 34.

⁷⁰ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 20.

⁷¹ Türk Dil Kurumu (TDK), “Genel Türkçe Sözlük” (Erişim 19 Ekim 2019).

⁷² Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 20.

⁷³ Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim*, 38.

⁷⁴ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 20.

⁷⁵ İletişim hataları ile ilgili bilgi için bk. Ege, “Din Hizmetlerinde İletişim”, 69, 70.

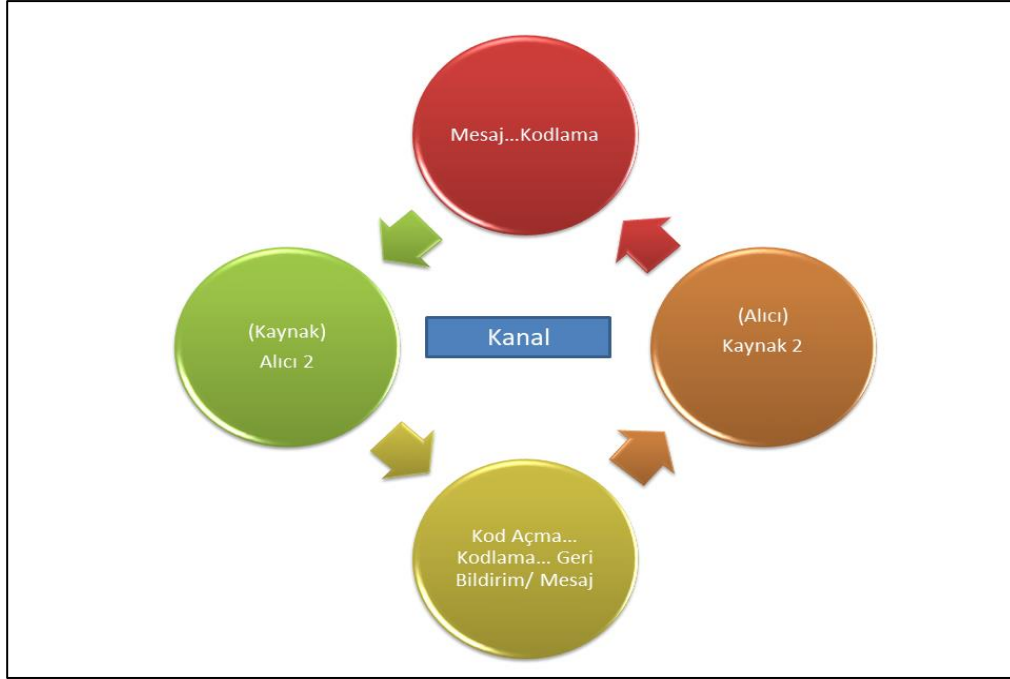
⁷⁶ Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 16.

⁷⁷ Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”, 7-10.

⁷⁸ Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 15; Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 21.

⁷⁹ Ege, “Din Hizmetlerinde İletişim”, 59, 60.

Şekil 2: Geri Bildirim Sonrası İletişim Süreci

Kaynak: Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*; Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim*; Hasan Tutar & M. Kemal Yılmaz, *Genel İletişim, Kavramlar ve Modeller* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005); Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*; Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”.

2.1.6. Ortam

Ortam, “en geniş anlamıyla, içinde dilsel birimlerin kullanıldığı toplumsal durum olarak ifade edilmektedir”⁸⁰ Ortam, iletişimin yer aldığı zaman ve mekân demektir.⁸¹ İletişim, daima belli bir ortamda gerçekleşmektedir.⁸² “İletişim sürecini etkileyebilecek nitelikleri olan ve iletişim durumu içinde bulunan kişi, nesne ve olayların tümüne “iletişim ortamı” denir.”⁸³ Bazen şart ve durumlar iletişimin lehine, bazen aleyhine etki edebilir. Bunun için de iletişimcilerin ortam hakkında dikkatli olmaları gerekmektedir. Bazı durumlar cenaze törenleri, hasta ziyaretleri, yeni doğan çocuklara ad koyma, düğünler, mevlitler, camide yapılan vaazlar, hutbeler, konuşmalar, sohbetler, Kur’an kurslarında yapılan faaliyetler farklı konuşma şekillerini gerektirebilir.⁸⁴ Kaynak ve alıcının mesaja aynı anlamı vermelerinde, ortama verdikleri anlam belirleyici rol oynamaktadır.⁸⁵ Dolayısıyla bu süreçte ortamın özelliği ve niteliği çok önemlidir. Örneğin, vaazlarda ortamın özelliği dikkate alınarak alıcı tarafından ilgi çeken konulara yer verilmelidir.

2.2. İletişimin Temel Özellikleri

İletişimi anlamak için iletişimin temel öğelerinin yanında iletişimin temel özelliklerini ve ilkelerini de bilmek önemlidir. Bu temel özelliklerin ve ilkelerin bilinmesi, iletişim sürecinin verimliliği üzerinde etkilidir. İletişimin özellikle de kişiler arası iletişimin temel özellikleri şu şekilde ifade edilebilir:⁸⁶

⁸⁰ Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 21.

⁸¹ Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim*, 36.

⁸² Veysel Kılıç, *Dilin İşlevleri ve İletişim* (İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2002); Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*; Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim*.

⁸³ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 23.

⁸⁴ Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim*, 43, 44.

⁸⁵ Gürüz & Temel Eğinli, *Kişiler Arası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*, 23.

⁸⁶ Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim*, 39-46; Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 32-43; Kaya, “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”; ‘Keşke’siz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları.

- İletişim her yerde ve her zaman vardır.
- İletişim kaçınılmazdır.
- İletişim bir süreçtir.
- İletişim tekrarlanamaz ve geri çevrilemez.
- İletişim semboliktir.
- İletişimin hem içerik hem de iletişim boyutu vardır.
- İletişim kişisel olup, bir alıcı fenomenidir.
- İletişim bir sıra takip etmez.
- İletişim karmaşık bir yapıya sahiptir.
- İletişimde mesajlar iki çeşittir.
- İletişimde bulunan taraflar iki tür ilişki içerisindedir.

2.3. Dini İletişim ve Temel İlkeleri

Dinî iletişimin en eski iletişim şekli olduğu söylenebilir. Hatta insanın yaratılışından daha öncelere gittiği de ifade edilebilir. Kurân-ı Kerim’deki şu ayet bu gerçeği göstermektedir: “Rabb’in Adem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini almış ve ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ diye onları kendilerine şahit tutmuştu. ‘Evet (buna) şahidiz!’ dediler...”⁸⁷ Bu ayette dikkat çeken husus, dinî iletişimin sadece insanın yaratılmadan önce başlamış olması değil, aynı zamanda iletişim şeklinin tek taraflı olmayıp, çağdaş iletişim sürecinde “geri bildirim” şeklinde adlandırılan hedef kitleden/muhataptan da cevap alınma yolunun tercih edilmesidir. Bununla birlikte, ilk peygamber Hz. Adem (as)’dan son peygamber Hz. Muhammed (sav)’e kadar, bütün peygamberin, Allah (cc) ile gönderildikleri toplumlar arasında bir nev’i dinî iletişimi tesis etmeye gayret ettikleri de tarihî ve dinî bir hakikattir.⁸⁸ Bu süreçte dinî iletişimde ön plana çıkan nebevî metotlardan birisi ise, “Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin, nefret ettirmeyin”⁸⁹ yaklaşımıdır.⁹⁰

Bu bağlamda geçmişten günümüze dinî iletişim, sorumluluğu ağır bir süreci kapsar. Bu ağırlık, dinî iletişimin etkili bir biçimde yapılmasını gerektirmektedir. Buna göre genelde iletişim özelde etkili ve verimli bir dinî iletişimde dikkat çeken bazı temel ilkeler şu şekilde sıralanabilir:⁹¹

- Kaynak kişi kendini iyi tanımalıdır.
- Hedef kitle/muhatap iyi tanınmalıdır.
- Hedef kitlenin demografik ve psikolojik özelliklerine dikkat edilmelidir.
- Hedef kitleye değer verilmeli ve dikkat edilmelidir.
- Mesaj çok açık, net ve çözüm odaklı olmalıdır.
- İletişim ortamı, fiziki ve sosyal çevre gözardı edilmemelidir.
- Özgüven sağlanmalıdır.
- Heyecan kontrol altına alınmalıdır.
- Korku ve kaygı etkin olmamalıdır.
- Niyet, tutum ve davranışlarda samimi ve içten olunmalıdır.
- Anlatılacak konu çok iyi bilinmelidir. Yeterli bilgi ve beceri sahibi olunmalıdır.
- Dinî motifler yerinde, zamanında ve yeterli bir şekilde kullanılmalıdır.
- Katı ve kalıplaşmış görüş ve fikirleri dayatmak yerine, çeşitli bakış açıları alternatifler olarak sunulmalıdır.
- Otoriter, buyurgan, dikte edici tutum ve davranışlardan kaçınılmalıdır.
- Yumuşak ve zarif olunmalıdır.

⁸⁷ A’râf 7/172.

⁸⁸ Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*, 101.

⁸⁹ Buhârî, İlim 11; Buhârî, Edeb 80; Müslim, Cihad 6-7.

⁹⁰ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 283.

⁹¹ Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*, 283-329; Köylü, *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*, 47-99; 101-214; Ege, “Din Hizmetlerinde İletişim”, 73-76.

- Sevgi, saygı, hoşgörü, paylaşım ve empati merkezli hareket edilmelidir.
- Kolaylık, müjdeleyicilik ve tedricilik ön plana çıkarılmalıdır.
- Sabırlı ve umutlu olunmalıdır.
- Merhamet, şefkat, iyilik ve affedicilik yaklaşımı tercih edilmelidir.
- İtidal/orta yol ve dengeli/ölçülü olma temelli bir yöntem izlenmelidir.
- Zamanında yapılacak geri bildirimlerin, din anlatımının/hizmetlerinin kalitesini olumlu yönde etkileyeceği bilinmelidir.

2.4. Dini İletişim Çeşitleri

İletişimde önemli bir yeri olan dinî iletişimin birçok çeşidi vardır. Bu süreçte öne çıkan iki dinî iletişim çeşidinden sözdedilebilir. Bunlar, sunuş şekli açısından dinî iletişim ve fonksiyonel açıdan dinî iletişimdir.⁹²

2.4.1. Sunuş Şekli Açısından Dinî İletişim

Temel olarak dinî iletişimde: (1) Metinden okuma (konuşmalarda en sık kullanılan geleneksel yöntemdir. Özellikle kendilerinden emin olmayan kişiler daha çok başvurur); (2) Ezbere dayalı (konuşulacak konu veya metin kelime, kelime ezberlenir ve herhangi bir değişiklik yapılmadan konuşma sürdürülür); (3) İrticali (hiç hazırlık yapmadan gerçekleştirilen konuşma anlamına gelmez. İrticali konuşmada, konuşma yapılmadan önce kullanılacak bazı kelime ve cümleler ezberlenebilir, giriş ve sonuç bölümünde neler konuşulacağı daha önceden kararlaştırılabilir); (4) Taslak yoluyla yapılan konuşma (konuşma hazırlanan taslağa uygun ve planlı bir şekilde hazırlık yapılarak gerçekleştirilir) şeklinde dört yöntem vardır ve iletişimde bunlardan herhangi birisi tercih edilebilir.⁹³

2.4.2. Fonksiyonel Açıdan Dinî İletişim

Sunuş şekli açısından olduğu gibi fonksiyonel açıdan da farklı dinî iletişim şekilleri vardır: (1) Bilgi ağırlıklı dinî iletişim (İletişimin tüm çeşitlerinde yer alabilir ve alıcının/hedef kitlenin/muhatabın konuyla ilgili bilgi düzeyinin artması amaçlanır); (2) İkna tarzındaki dinî iletişim (Hedef kitlenin inanç, değer, tutum ve davranışlarını değiştirme hedeflenir. Bu bir planlama çerçevesinde gerçekleştirilir); (3) Motive edici dinî iletişim (İnsanların davranışlarının arka planındaki sebepleri bilip, onları etkileyecek ve hareket geçirecek şekilde bir yaklaşıma sahip olmak) bunlardan en çok tercih edilenlerdir.⁹⁴

Buradan hareketle din anlatımında/eğitiminde/hizmetlerinde etkili ve iyi bir dini iletişim/din dili için (din eğitimcisinin):⁹⁵

- Kendisine ve iletişimde bulunduğu kişilere içten saygı duyması
- Empatik bir anlayış ile yaklaşması
- Etkin dinlemeyi sağlaması
- Metaforik anlatımdan yararlanması
- Konuşmalarının fonksiyonel olması
- Uygun bir biçimde kendini açması
- “Ben Dilini” kullanması
- “Tam ve tek mesaj” yollaması⁹⁶
- Ben dilini kullanarak empatik güvengenlik davranışını göstermesi
- Saygıyı temel alarak saydam davranması ve maske takmaması

⁹² Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim*, 147, 148

⁹³ Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim*, 148-153

⁹⁴ Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim*, 153-214.

⁹⁵ Bk. FulyaYüksel Şahin, “İletişim Becerilerine Genel Bir Bakış”, *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim*, (Ankara: Pegem Akademi, 2011), 32, 33.

⁹⁶ “Öyleyse, Rabbinin kitabından sana vahyedileni (insanlara) duyur. O’nun sözlerini değiştirebilecek kimse yoktur. Sen de O’ndan başka sığınacak kimse bulamazsın.” Kehf 18/27.

- Sözel ve sözel olmayan mesajları uyumlu olarak kullanması
- Konuyla ilgili bir plan dahilinde hazırlık yapması

3. GENÇLERLE İLETİŞİM VE DİN ANLATIMINDA KULLANILAN DİN DİLİ İLE İLGİLİ KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Konuyla ilgili yapılan literatür taraması ve doküman incelemesi sonucu ulaştığımız iletişim, gençlerle dini iletişim, etkili iletişim ve din anlatımı/din eğitimi/din hizmetleri⁹⁷ üzerine yapılmış benzer çalışmaların bulguları⁹⁸ çerçevesinde, gençlik döneminde formal (MEB/YÖK/DİB) ve informal (aile/sosyal çevre) alanda öne çıkan iletişim ve din anlatımıyla/eğitimiyle ilgili bazı temel sorunlar ve bunlara yönelik çözüm önerileri şunlardır:

3.1. Sorunlar

- Gençlerle iletişim konusunda din eğitimcilerinin kendini güncellememesi
- DKAB ve İHL/İHO meslek dersleri öğretmenlerinin (günceli takip edememelerinden) derslerde daha çok klasik yöntemleri kullanmaları ve etkili iletişim ortamı oluşturmamaları.
- Cami merkezli din anlatımında etkili din dili becerisinin kazanılamaması.
- Din anlatımında “Ben Dili” yerine “Sen Diline” yer verilerek gençlerin tutum ve davranışlarının yargılanması. Bu süreçte buyurgan/emredici, baskıcı, müstehzi, onur kırıcı, dışlayıcı, ötekileştirici, tehdit edici, korkutucu⁹⁹, pejoratif¹⁰⁰ bir dil kullanılması.
- Din eğitimcilerinin öğrenme-öğretme sürecinde aceleci davranması, gençlerle iletişimde sabırlı olmamaları.
- Din anlatımında din dilinde en etkili hususlardan birisi olan din eğitimcilerinin rol modellik sorunu
- Öğrencilerde din derslerinde kullanılan iletişim dilinin altında not korkusunun, kaygının, endişenin yer alması. Bu konuda eğitime ve derse karşı ön yargının oluşması.
- İHL Arapça derslerinde ders kitaplarında anlatım dilinin yabancı kültür merkezli olması.
- Vaizlerin vaazlarında cemaatiyle aynı dili/ortak dili¹⁰¹ konuşamaması.
- Hafızlık Kur’an kurslarında çocuklarla ve gençlere yönelik kullanılan Kur’an-ı Kerimi ezberleme dilinin etkili olmaması.
- Öğreticilerin, yaz Kur’an kurslarında dersleri çocuklara ve gençlere yönelik cazip hale getirememeleri, derslerde kullandıkları dilin anlaşılabilmesi.
- Derslerde verimliliği artıran ve anlamlı öğrenmeye katkı sağlayan etkili, düşündürücü ve eleştirel bir dil kullanılmaması
- Din görevlilerinin din hizmetlerinde pedagojik dil kullanma sorunu

⁹⁷ Din hizmetlerinde rehberlik ve iletişim ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Doğan & Ege, *Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim*.

⁹⁸ Bk. Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim*; Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dinî İletişim*; Koç, *Din Eğitiminde Etkili İletişim*; Keyifli, “Cami Merkezli Hizmetlerde Din Dili”, 35-53; Bahçekapılı, “Din Öğretiminde Kullanılacak Dil”, 67-88; Büyükaslan, “İletişim/Sosyal Medya ve Halkla İlişkilerde Din Dili”, 111-127; Hökelekli, “Çocuk ve Gençlerle İletişimde Din Dili”, 139-146; Kılavuz, “Yetişkinlik Döneminde Din Eğitimi”, 147-154; Koç, “Gençlerle İletişimde Din Dili: Değerlendirmeler ve Öneriler”, 155-174; Mert, “Çocuk ve Gençlerle İletişimde Din Dili –Yeni Yaklaşımlar ve Öneriler”, 175-193; Ahmet Ali Çanakçı, “Ergenlik/Gençlik Dönemi Din Eğitimi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, 2. *Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu-Din Bilimleri*. Antalya, 2017, 24-50; Ahmet Ali Çanakçı, “Çocukluk Dönemi Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri Üzerine bir Araştırma”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 6 (2018), 51-93; Doğan & Ege, *Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim*; Mustafa Başkonak, *Türkiye’de İşitme Engellilerin Din Eğitimi* (Konya: Eğitim Kitabevi, 2019); Kara, Bir İletişim Aracı Olarak Kur’an’da Beden Dili; Gürüz ve Temel Eğinli, *Kişilerarası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller*; Akpolat, “Peygamberimiz ve Gençlik”, 209-223; Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (SAS) ve Öğretim Metotları*; Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*; Gözütok, *Hiz. Peygamberin (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) Hadislerinde Eğitim Metodları (Buhari ve Müslim Örneği)*.

⁹⁹ Bk. Keyifli, “Cami Merkezli Hizmetlerde Din Dili”35-53.

¹⁰⁰ Bk. Mert, “Çocuk ve Gençlerle İletişimde Din Dili –Yeni Yaklaşımlar ve Öneriler”, 175-193;

¹⁰¹ İletişimde ortak dil ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Kayaalp, *İletişim ve Dil*, 133-199.

- DKAB derslerinde öğretmenlerin pedagojik dil kullanma sorunu
- Din eğitimcilerinin mesleki dil yeterliliği sorunu
- Bazı din eğitimcilerinin sahip olduğu kültür dilinin işlevsel olmaması.
- Din eğitimcilerinin gençlerin durumuna göre konuşmayı göz ardı etmesi.
- Din eğitimcilerinin iletişim becerilerini geliştirmemeleri.
- Gençlerin, genelde eğitim özelde ise din eğitiminde; gelişim özellikleri (bedensel, cinsel, duygusal, sosyal, ahlaki)¹⁰² ve bireysel farklılıkları hakkında bilgi sahibi olunmaması, dini iletişimde bu sürecin yeteri kadar dikkate alınmaması.
- Dinî inanç gelişimi ve din öğretiminin merkezinde yer alan doğru Allah kavramının anlatımında karşılaşılan bazı güçlükler.
- Gençlerin dinî, ahlaki ve cinsel gelişim ile ilgili büyük bir merakla sorduğu sorular karşısında anne-baba ve din eğitimcilerinin yeterli donanıma ve bu konuda etkin din dili becerisine sahip olamamaları.
- Ailelerin; kullandıkları dilin, çocukların ve gençlerin dinî sosyalleşmesi üzerindeki makro düzeydeki etkisinin farkında olmamaları.
- Din eğitimcileri tarafından duygu ve irade eğitiminde din dilinin etkin kullanılamaması.
- Son yıllarda hızlanan sosyal değişim ve modernleşmeyle beraber, çağın şartlarına göre kendini yenile(ye)meme ile din eğitimcilerinin iletişim aracı olarak kullandıkları din dilinin gençler üzerinde din-ahlâk-değer transferine olumsuz etkisi.
- Gençlerin yaşamlarında, örnek alacağı, öyküneceği, özdeşim kuracağı, davranışlarını ve kullandığı dili içselleştireceği rol model sorunsalı.
- İnternet, TV, çizgi film gibi kitle iletişim araçlarının ve sosyal medyanın bilinçsiz kullanılması sonucu gençler ile ailelerin aynı dili kullanamama problemiyle karşı karşıya kalınması. Gençlerin çevresiyle gündem farklılığının ortaya çıkması.
- DKAB ve İHL/İHO meslek dersleri öğretmenleri ile din görevlilerinin etkili iletişim araçları ve tekniklerinin kullanımına yönelik dini ve pedagojik formasyon eksiklikleri.
- Ailenin, bireylerin özgür iletişim alanını belirleyememesi.
- Öğretilen dini bilgilerin gençlerde içselleştirilememe sorunu.
- Gençlerin çevresinden yeterince ilgi ve takdir gör(e)memesi. Bunun gençlerle iletişimi olumsuz etkilemesi.
- Otoriter, baskıcı aşırı koruyucu ve serbest aile tiplerinin¹⁰³, ebeveyn-sosyal çevre-geçer arasındaki iletişim üzerinde olumsuz etkisi.
- Din eğitimcilerinin alıcıyla/hedef kitleyle etkili iletişim kurmalarına katkı sağlayacak dinî iletişim alanındaki derslerin ilahiyat/İslami İlimler fakültelerindeki zorunlu dersler arasında yer almaması.
- Din eğitimcilerinin sosyal çevreyi, gencin içinde bulunduğu duruma göre şekillendir(e)memesi.
- Gençlerle iletişimde teknolojik gelişmelerin (kitle iletişim araçları, internet, sosyal medya vb.) bazı olumsuz etkileri ve bu uygulamaların din dili formasyonuna olumsuz transferi.
- Duygusal, cinsel, dini ve ahlaki gelişim gibi nedenlerle gençlerin suçluluk/günahkârlık duygusu yaşamaları, öfkeli/stresli olmaları ve bu durumda aile ve din eğitimcilerinin, aile içi/sınıf içi sağlıklı iletişim konusunda çaresiz kalması
- Cami ve yaz Kur'an kurlarında din görevlileri, okullarda DKAB ve İHL/İHO melek dersleri öğretmenleri tarafından gençlerde kimlik ve benlik bunalımının/çatışmasının yaşanmasının önüne geçecek pedagojik din dili yaklaşımının üretilmemesi.

¹⁰² Bk. Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*.

¹⁰³ Bk. Selahattin Avcıoğlu, "Aile İçi İlişkiler ve İletişim", *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim* (Ankara: Pegem Akademi, 2011), 263-268.

- Engelli gençlere verilen din eğitiminde¹⁰⁴ görev alan eğitimcilerin mesleki, kültürel, pedagojik ve dil/üslup açısından yeterli olmaması.
- Diyanet İşleri Başkanlığı-Sağlık Bakanlığı arasında yapılan protokol kapsamında “Sağlık Kuruluşlarında Manevi Destek Hizmetleri”nde uygulanan manevi destek programı ile Diyanet İşleri Başkanlığı-Gençlik ve Spor Bakanlığı arasında imzalanan protokol kapsamında kredi ve yurtlar kurumuna bağlı yurtlarda yürütülen manevi rehberlik hizmetlerinde görev alan manevi danışmanların¹⁰⁵ (manevi destek uzmanı/manevi rehber) mesleki, pedagojik, PDR¹⁰⁶ formasyonuna yönelik eğitim sorunsalı.
- Gençlik dönemi dini iletişim ve din anlatımında/eğitiminde/hizmetlerinde din dili üzerine sorun ve çözüm önerileri odaklı interdisipliner alan araştırmalarının (kesitsel-boylamsal-deneysel) yeterli düzeyde olmaması.

3.2. Çözüm Önerileri

- Din eğitimcilerinin (kaynak) bilimsel ve teknolojik gelişmeleri takip etmeleri, çağın yeniliklerini (mesaj) öğrenme-öğretme sürecinde (ortam) pratiğe dönüştürme becerisine sahip olmaları, gençlerle (alıcı) aynı dili konuşmaları (kanal) ve bunu yapanların kurumlarınca ödüllendirilmesi (geribildirim) sağlanmalıdır.
- DKAB ve İHL/İHO meslek dersleri öğretmenleri, derslerde daha çok klasik yöntemlerin yanında öğretim teknolojileri¹⁰⁷ ve çağdaş yöntem-tekniklerle¹⁰⁸ etkili iletişim ortamını oluşturmali, öğrencileri düşündürmeli, yaşayarak öğrenmelerinin önündeki engelleri azaltmalıdır.
- Din görevlileri, vaaz ve hutbelerde¹⁰⁹ kullandıkları din dilini, farklı çağdaş iletişim araçları, etkili iletişim/konuşma¹¹⁰ ile yöntem ve tekniklere yönelik eğitimcilerin eğitimi seminerleri ile geliştirilmelidir.
- Din eğitimcileri, sen dili yerine ben dili temelli sevgi, saygı¹¹¹, hoşgörü, paylaşım, empati¹¹² ve kuşatıcı merkezli bir dil kullanmalı ve bu konuda hizmet içi seminerleri ile eğitimciler desteklenmelidir. Bu süreçte başarılı olanlar ise taltif edilmelidir.

¹⁰⁴ Bk. Mustafa, Başkonak, “Engelli Bireylerin Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik”, *Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik Sempozyumu*, ed. Mehmet Bahçekapılı vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-1, 2017), 301-307; Mustafa Başkonak, “Görme Engelli Bireylerde Din Eğitimi”, *Özel Eğitimde Din Eğitimi El Kitabı*, ed. Saadettin Özdemir & Mustafa Başkonak (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 170-186.

¹⁰⁵ Manevi danışmanlık ve rehberlik ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Nurullah Altaş & Mustafa Köylü (ed). *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri* (İstanbul: DEM Yayınları, 2017); Mustafa Koç, Manevî – (Psikolojik) Danışmanlık Müslüman-Türk Diasporası Örneği (Bursa: Emin Yayınları, 2. Baskı, 2016); Asude Coşkunsever, *Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik* (İstanbul: DEM Yayınları, 2018); Turgay Şirin, *Dini Danışma ve Rehberlik İhsan Modeli & Manevi Danışmanlık* (İstanbul: Mim Akademi Yayınları, 2014);

¹⁰⁶ Bk. Koç, “Gençlerle İletişimde Din Dili: Değerlendirmeler ve Öneriler”, 155-174.

¹⁰⁷ Bk. Mehmet Korkmaz, *Din Öğretimi Teknolojisi ve Materyal Geliştirme* (Kayseri, Kimlik Yayınları, 2017); Adem Güneş, *Din Öğretimi Materyalleri* (İstanbul: DEM, 2017); Halil İbrahim Şenavcu, “Farklı Dinleri Öğrenmenin Katkıları Üzerine Değerlendirmeler”, *Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Sempozyumu*, ed. Ender Eyuboğlu ve Sami Baskın (y.y.: Saybiller Yayıncılık, 2018), 1060, 1061.

¹⁰⁸ Din öğretim yöntem ve teknikleri için bk. Mustafa Öcal, *Din kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Öğretim Yöntemleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015); Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler* (Ankara: Nobel Yayınları, 2016); Süleyman Akyürek, *Din Öğretimi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2017); Suat Cebeci, Ebsad, “Din Öğretimi Yöntemleri” (Erişim 15 Ekim 2019).

¹⁰⁹ Bk. Abdurrahman Çetin, *Hitabet ve İrşad -Din Hizmetlerinde İletişim ve Güzel Konuşma-* (Bursa: Emin Yayınları, 2012).

¹¹⁰ “...Onların içlerine işleyecek güzel söz söyle.” Nisâ 4/63.

“Dilimin düğümünü çöz ki, söyleyeceklerimi anlayabilsinler.” Tâhâ 20/27.

“Güzel sözde büyüleyici bir güç vardır.” Buhârî Tıp 51; Müslim, Cuma 47; Ebû Dâvûd, Edeb 86, 87; Tirmizî, Birr 79.

“Güzel söz sadakadır.” Buhârî, Edeb 34, Cihad 128; Müslim, Zekât 56.

¹¹¹ Bk. İsrâ 17/23.

- Din eğitimcileri, gençlerle iletişimde¹¹³ onları dikkate almalı, onları sonuna kadar dinlemeli ve onlara rehberlik etmelidir. Bu süreçte rehberlik hizmetleri¹¹⁴ işlevsel hale getirilmelidir. Gerekli durumlarda okullarda rehberlik servinden destek alınmalıdır. Bu durum, gençlerin kendilerini değerli hissetmelerini sağlayarak, eğitimcilerle iletişimin önündeki engelleri kaldırabilir.
- Din eğitimcilerinin, söz ve davranış uyumu, çağın şartlarına göre kendini donanımlı hale getirme, jest, mimik, diksiyon ve buna yönelik etkili iletişimi becerisi ile gençlerin rol modeli haline gelmeleri sağlanmalıdır.
- DKAB ve İHL/İHO meslek derslerinde öğretmenler, önce öğrenciyi ve dersi sevmeli sonra öğrenciye hoşgörü, samimiyet (içtenlik)¹¹⁵ merkezli yaklaşmalı ve öğrencide de öğretmene ve derse karşı herhangi bir ön yargı, korku oluşturulmamalıdır.
- Etkili bir Arapça eğitimi için, İHL/İHO meslek dersleri öğretmenleri derslerde yabancı kaynaklı değil yerel kültür merkezli zengin güncel örnekli bir dil kullanmalıdır. Bu çerçevede MEB/Din Öğretimi Genel Müdürlüğü tarafından ders kitapları güncellenmelidir.
- Vaizlere hizmet içi eğitim seminerleri ile pedagojik formasyon eğitimi, modern vaaz ve hitabet teknikleri¹¹⁶, etkili iletişim, aktüel dil kullanımı gibi iletişimde önemli fonksiyona sahip yaklaşımlar uygulamalı olarak anlatılarak etkili vaaz paradigmaları oluşturulmalıdır.
- Öğreticiler, hafızlık eğitiminde hafıza ve hızlı ezberleme/anlama tekniklerine yer vermelidir. Başarılı olan öğrenci ve öğreticiler il/ilçe müftülüklerince ödüllendirilmelidir.
- Öğreticiler yaz Kur'an kurslarında salt ezberci/sözel öğrenme merkezli bir dil yerine masal, hikâye, kıssa ve güncel hayattan örnekleri ihtiva eden mukayese merkezli bir dil anlatımını tercih ederek, kursları cazibe merkezi haline getirmelidir.
- DKAB ve İHL/İHO meslek dersleri öğretmenleri derslerde, pedagojik bir yaklaşım olan eleştirel yaklaşım dilini etkin kullanarak, öğrencilerde olaylarla ilgili düşünme, yorumlama, değerlendirme, eleştirel bakabilme becerilerini geliştirmelidir.
- Din görevlileri, gerek vaazlarda, gerek hutbelerde kaynak merkezli değil alıcı/cami cemaati merkezli bir yaklaşımla, empati, hoşgörü, kolaylaştırıp zorlaştırmama¹¹⁷ ve iyiliği anlatıp kötülükten uzaklaştırma¹¹⁸ temelli psiko-sosyo-pedagojik bir dil kullanarak yaygın din eğitimin niteliğinin artmasına katkı sağlamalıdır.

¹¹² Hz. Peygamber (sav)'in: “Sizden biriniz kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe gerçek manada iman etmiş olmaz” Buhârî, İman 7; Müslim, İman 71-72; Tirmizî, Kıyâme 59

¹¹³ “Gençlere hayırla muamele etmenizi tavsiye ediyorum. Çünkü onların kalpleri çok hassastır. Allah beni müsamahakâr Tevhid diniyle gönderdi. Yaşlılar bana karşı çıkarken, gençler beni destekledi.” Buhârî, Ezan 36; Tirmizi, Zühd 53.

¹¹⁴ Eğitimde rehberlik hizmetleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Binnur Yeşilyaprak, 21. Yüzyılda Eğitimde Rehberlik Hizmetleri (Ankara: Nobel Yayınları, 2016).

¹¹⁵ “Ben sizden bir ücret beklemiyorum, benim ücretim âlemlerin rabbi Allah’a aittir.” En’âm 6/90; Yunus 10/72; Hûd 11/51; Yusuf 12/104; Furkan 25/57; Şuarâ 26/109, 127, 145, 164, 180; Sebe 34/47; Sâd 38/86.

“Allah yoluna çağıran, makbul ve güzel işler işleyen ve ‘Ben Müslümanlardanım’ diyen kimseden daha güzel söz söyleyen kim olabilir?” Fussilet 41/33.

“...Ben olduğundan başka görünenlerden, sahip olmadığı şeyleri iddia edenlerden değilim.” Sâd 38/86.

“De ki: Ey Rabbim, (girişeceğim her işe) doğruluk ve içtenlik üzere girmemi; (bırakacağım her işten de) doğruluk ve içtenlik göstererek çıkmamı sağla ve bana katından destekleyici bir güç, bir tutamak bahşet.” İsra 17/80.

¹¹⁶ Bk. Çetin, Hitabet ve İrşad -Din Hizmetlerinde İletişim ve Güzel Konuşma, 43-72.

¹¹⁷ “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.” Buhârî, İlim, 11; Edeb, 80; Cihâd, 164; Müslim, Cihâd, 6, 7.

Allah, insanlara kolaylık dilemekte güçlük/zorluk dilememektedir. Bk. Bakara 2/185.

“Rabbim! Yüreğime genişlik ver, işimi kolaylaştır, dilimin düğümünü çöz ki söyleyeceklerimi iyice anlayabilsinler.” Tâhâ 20/25-28.

¹¹⁸ “Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.” Âli-İmran 3/104.

- Öğretmenler, ders işleniş ilkeleri ve basamaklarına göre hareket etmeli, dikkat çekme, hedeften haberdar etme, güdüleme gibi ders işleniş basamaklarına ve yöntem-tekniklerine uygun bir yaklaşımla iletişimin temellerini oluşturan sevgi¹¹⁹, saygı, hoşgörü, güven¹²⁰ ve ilgi merkezli bir dil kullanmalıdır.
- Din dersi öğretmenlerinin mesleki yeterlik sorununa hizmet içi eğitim ve dönemsel yerel aktif uygulamalarla çözüm üretilmeli ve alanında uzman, mesleki terminolojiye hâkim bir dil ile öğrenciye örnek¹²¹ olmaları sağlanmalıdır.
- Gerek örgün gerekse yaygın din eğitiminde etkili olan din eğitimcilerinin alıcısındaki etkinliği, büyük oranda kullandığı dil ve üsluba bağlıdır. Bu dil ve üslup, gücünün önemli bir kısmını eğitimcinin sahip olduğu kültürel birikim ile alıcıya/hedef kitleye anlattığı dilden alır. Bu yüzden kültürel dil geliştirilmelidir.
- Din eğitimcisi, hem okullarda hem de camilerde nerede ne konuşacağını bilmeli, vereceği örneklerin aktüel olmasına özen göstermeli ve bu yönde kullandığı dil ile bunları yapılandırarak din eğitimine motivasyon ve ivme kazandırmalıdır.
- Din eğitimcileri, etkili iletişim becerileri için bir üst eğitim (lisans, y. lisans ve doktora) yapmalı ve bu konuda gerekli seminerlere katılmalıdır. Bu beceriler ve kazanacakları yetkinlik ile sevgi merkezli, ilgi, merhamet/şefkat¹²² temelli, psiko-pedagojik bir dil kullanılmalıdır.
- Gençlerle iletişimde ve onlara yönelik din anlatımında, gençlerin gelişim özellikleri, ön bilgileri ve ilgi alanları gençlerle etkili iletişimde büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla informal ve formal eğitim (aile-sosyal çevre ve örgün-yaygın eğitim) kurumları tarafından gençlere verilecek geliştirilebilir, sürdürülebilir, sağlıklı bir iletişim ile din dili için bütün bu özellikler ve onların durumlarına göre anlayacağı¹²³ bir dil/üslup dikkate alınmalıdır/önemsenmelidir.
- Eğitimciler ve anne-babalar, Allah kavramının doğru¹²⁴ anlatımının önündeki engelleri araştırarak tespit etmeli, bu kavramı gençlerin ihtiyaç, beklenti ve sosyal çevresini de dikkate alarak, onlara uygun güncel bir dil ile anlatmalıdır.

¹¹⁹ “Müminler birbirlerini sevmeye, birbirlerine acımada ve birbirlerine şefkat göstermede bir vücut gibidirler. O vücudun herhangi bir organı rahatsızlandığında diğer organlar da uykusuzluk ve rahatsızlık gibi nedenlerle etkilenir ve hastalanırlar.” Buhârî, Edeb 27; Müslim, Birr 66.

¹²⁰ Hz. Peygamber (sav)’e peygamberlik görevi verildiği zaman bunu açıklamak ve insanları uyarmak için onları Safa Tepesine topladığında: “Ne dersiniz, şu dağın eteklerinden süvarilerin size baskın yapmak üzere geleceğini haber versem bana inanır mısınız?” demesi üzerine, onların cevap olarak: “Hiç yalan söylediğini görmedik” demeleri. Müslim, İman 355.

“Ben size gönderilmiş güvenilir bir elçiyim.” Şuarâ 26/107.

“Size Rabbimin mesajlarını duyuruyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm.” A’râf 7/68; Şuarâ 26/143, 162, 178; Neml 27/39;

¹²¹ “Andolsun, sizin için, Allah’ı ve ahiret gününü umanlar ve Allah’ı çokça zikredenler için Allah’ın Resulünde güzel bir örnek vardır.” Ahzab 33/21.

¹²² “Andolsun size kendi içinizden öyle bir peygamber geldi ki, sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir, üstünüze titrer, inananlara karşı gayet merhametli ve şefkatlidir.” Tevbe 9/128.

“Merhamet etmeye merhamet olunmaz.” Buhârî, Edeb 18, 27; Müslim, Fedâil 65.

“İnsanlara merhamet etmeye Allah rahmet etmez.” Buhârî, Tevhid 2; Müslim, Fedâil 66.

¹²³ “Bir topluluğa akıllarının kavrayamayacağı bir söz söylersen, o söz onlardan bir kısmı için fitne olur.” Müslim, Mukaddime 5; Ebû Dâvûd, Sünnet 3.

“Herkes kendi yapısına (şâkile) göre davranır.” İsrâ 17/84.

“Herkes yaratılışına uygun şeyler kolaylaştırılmıştır.” Müslim, Kader 9.

“İnsanlara akıllarının alacağı (anlayacağı) şekilde konuşunuz” (Ebû Dâvud, Edeb 23).

“İnsanlara kavrayabilecekleri şekilde anlatın, Allah ve Resulünün yalancı çıkarılmasını ister misiniz?” (Buhârî, İlim 49).

¹²⁴ Bk. Kehf 18/1-2; Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım?* (İstanbul: Timaş Yayıncılık, 2013). Ayrıca farklı dinlerin aile bağlamında gençlere yönelik tanrı/ilâh tasavvuru, ahlaki yaklaşım ve çevre duyarlılığı ile ilgili dini yaklaşımları (din dili) ile ilgili bilgi için bkz. Halil İbrahim Şenavcu, “Semâvî Dinlerin Kutsal Kitaplarında Çevreyi Korumaya Dair Emir ve Tavsiyeler”, *International Symposium on Enviroment and Morality*. Antalya:

- Gençlerle etkili iletişim ve onlara yönelik uygun din dili için, anne-baba ve din eğitimcileri, çocukluk döneminde merak edilen ve ilgi duyulan dinî, ahlaki ve cinsel konular ile ilgili sorulan sorularda, kısa, anlaşılır ve ikna edici bir dil kullanılmalıdır.
- Gençlerin dinî sosyalleşmesinde, aile, sosyal çevre/medya ve arkadaş grubunun tutum ve davranışlarını öykünmesi ve onlarla özdeşim kurması önemlidir. Bu süreçte, onlarla etkili iletişim ve din dili önemli bir fonksiyona sahiptir. Bu sebeple aile ve din eğitimcileri, gençleri yönlendirmede etkili iletişim ve din diline önem vermeli ve onlarla aynı dili konuşmalıdır.
- Dini iletişim becerilerinin tesisinde duygu ve irade eğitimi çok önemlidir. Bu süreçte anne-baba ve din eğitimcileri, gençlerin duygu ve irade eğitimi-gelişimi için kullanacakları psiko-pedagojik bir din dili ile bu süreci desteklemelidir.
- Günümüzde hızlı bir sosyal değişim ve modernleşmeyle birlikte çağın şartlarına göre kendini yenile(ye)meyen din eğitimcileri, kullandıkları din dilinde iletişim aracı olarak empati temelli¹²⁵, psiko-sosyo-pedagojik bir yaklaşım ile gençleri anlamaya gayret etmeli, rencide edici ifadelerden kaçınmalı ve oluşturulacak sağlıklı iletişim ile gençlere manevi kazanım sağlamalıdır.
- Din eğitimcileri ve anne-babalar, doğru bir din eğitimi ve din dili uygulama örnekliği için, öncelikle etkili bir dil ile söz-davranış uyumu¹²⁶ bütünlüğü içerisinde hareket ederek örnek olmalıdır.
- İnternet, sosyal medya, TV gibi kitle iletişim araçlarının bilinçsiz kullanılmasının en aza indirgenmesi için aileler ve din eğitimcileri, güncel teknolojik gelişmeleri takip ederek gençlerle aynı dili konuşmalı, aynı gündemi paylaşmalı ve onları kitle iletişim araçlarının doğru kullanımı konusunda yönlendirmelidir. Gerekirse bu konuda uzman desteği almalıdır.
- DKAB öğretmenleri ve İHL/İHO meslek dersleri öğretmenleri ile özellikle din görevlilerinin, etkili iletişim araçları ve tekniklerinin kullanımına yönelik dini ve pedagojik formasyon eksiklikleri dikkate alınarak MEB ve DİB tarafından problem-ihtiyaç-beklenti odaklı bir düzenleme yapılmalıdır.
- Anne-babalar, çocuğun özgür iletişim alanının belirlenmesinde kontrolsüz hareket etmemeli, bu süreçte dengeli ve ölçülü bir yaklaşım sergilemelidir. Bunun için örnek, özendirici, müjdeleyici, empati, hikmet¹²⁷ merkezli ve ikna edici bir dil kullanmalıdır.
- . Dini bilgiler gençlere güzel bir üslup¹²⁸ ve etkili bir din dili ile hikmet merkezli nebevi bir yaklaşımla anlatılmalıdır.
- Gençlerin aile ile birlikte özellikle sosyal çevreden/medyadan değer/ilgi görmesi ve takdir edilmesi çok önemlidir. Bu durum gençlerle iletişimde oldukça etkilidir. Gençlerin ön plana çıkan özellikleri (ilgi, yetenek vb.) tespit edilip desteklenmeli ve gençlerle ortak bir dil düzleminde iletişime geçilmelidir.
- Ailelerce, Kur'an ve sünnet merkezli dengeli aile tipi örneği benimsenmeli, bu süreçte Hz. Peygamber (sav)'in itidal¹²⁹ yöntemi, aile içi ilişkiler ve iletişimde¹³⁰ öncelenmelidir.

Sakarya Üniversite Yayınları, 2016, 228-237; Halil İbrahim Şenavcu, "Japon Dinî Bayramlarının Genel Özellikleri ve Sosyal Hayattaki Yeri". *Mizânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*. 2 (2016), 41-56.

¹²⁵ Bk. Maide 5/48; Nahl 16/93; Yunus 10/99; İsra 17/84.

¹²⁶ "Siz kendinizi unutarak diğer insanlara erdemli olmayı mı öğütüyorsunuz, hem de ilahi kelamı okuyup durduğunuz halde? Siz hiç aklınızı kullanmaz mısınız." Bakara 2/44.

"...Yapmayacağınız şeyi niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyi söylemek, Allah katında en sevilmeyen bir şeydir." Saff 61/2-3.

¹²⁷ "Rabbini yoluna hikmetle ve güzel öğütlerle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış." (Nahl, 16/125)

¹²⁸ "İyilikle kötülük bir olmaz, (sen kötülüğü) en güzel olan şeyle sav. O zaman bakarsın ki seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki sıcak bir dost oluvermiştir." Fussilet 41/34.

¹²⁹ "İşlerin en hayırlısı orta olanıdır." Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Daru'l-Kıble, 2006) 19/348 (No. 36276); Ebu Bekir, Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Mekke: Mektebetü Dâru'l-Bâz, 1994), 3/273 (No. 5897).

- Din eğitimcilerinin alıcısıyla/hedef kitleyle etkili iletişim kurmalarına katkı sağlayacak dersler (etkili dini iletişim teknikleri, gelişim basamaklarına göre din eğitiminde/anlatımında din dili vb.), ilahiyat/İslami ilimler fakültelerindeki zorunlu dersler arasında yer almalıdır.
- Din eğitimcileri, sosyal çevreyi gencin içinde bulunduğu duruma göre şekillendirmeye çalışmalıdır. Gençlerle sağlıklı iletişimin artmasına katkı sağlayacak faaliyetlere öncelik verilmelidir. Bu bağlamda gençlerin yetenek ve ilgilerini dikkate alarak örgün ve yaygın din eğitimde (DKAB dersleri, İHL/İHO meslek dersleri, yaz Kur'an kursları, cami vb.) etkili iletişimi artıracak gerekli sosyo-kültürel ve sportif etkinliklere yer verilmelidir.
- Teknolojik gelişmelerin (kitle iletişim araçları, internet, sosyal medya vb.) olumsuz etkilerini (davranış, dil, iletişim vb.) en aza indirmek amacıyla ile gençlerin iletişim araçlarını doğru ve güvenli bir şekilde yeteri kadar kullanması sağlanmalıdır. Bu konuda ihtiyaç halinde alan uzmanlarından yardım alınmalı ve gençler bilinçlendirilmelidir.
- Aileler ve din eğitimcileri; duygusal, cinsel, dini ve ahlaki gelişim özelliklerindeki değişimden dolayı zaman zaman gençlerin suçluluk, günahkârlık duygusu ve çatışma yaşamalarını, öfkeli/stresli olmalarını hoşgörmeli, onları anlamaya çalışmalı, bu durumun geçici olduğunu bilmelidir. Din/ahlak/değer eğitiminde de bunların farkında olarak terapötik¹³¹ yaklaşım geliştirmelidir. Geleneksel, basmakalıp yöntemlerden ve ötekileştirici, buyurgan, pejoratif,¹³² baskıcı, müstehzi, sınırlayıcı, dışlayıcı, bıktırıcı,¹³³ kaba¹³⁴ üsluptan uzaklaşmalıdır.
- Cami ve yaz Kur'an kurslarında din görevlileri ve okullarda DKAB ve İHL/İHO meslek dersleri öğretmenleri tarafından, pedagojik din dili temelli bir iletişim ile gençlerin dini, ahlaki, sosyal ve duygusal gelişiminin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi sağlanmalıdır. Gençlere verilecek sorumluluk bilinci ile onların kimlik/benlik gelişim süreci desteklenmelidir.
- Engelli gençlere verilen din eğitiminde¹³⁵ görev alan eğitimcilerin, yetkili kurumlarca (MEB/YÖK/DİB) disiplinler arası bir koordinasyon içerisinde pedagojik yeterlik alanları (öğretim teknolojileri, öğretim ilke ve yöntemleri, öğrenme psikolojisi, etkili iletişim, din eğitiminde kullanılacak dil vb.) güçlendirilmelidir.
- Diyanet İşleri Başkanlığı-Sağlık Bakanlığı arasında yapılan protokol kapsamında uygulanan "Sağlık Kuruluşlarında Manevi Destek Hizmetleri" ile Diyanet İşleri Başkanlığı-Gençlik ve Spor Bakanlığı arasında imzalanan protokol kapsamında kredi ve yurtlar kurumuna bağlı yurtlarda yürütülen manevi rehberlik hizmetlerinde görev alan manevi danışmanların (manevi destek uzmanı/manevi rehber) dini, ahlaki, psikolojik vb. yaklaşım ve dil probleminin en aza indirgenmesi için çok yönlü eğitimcilerin eğitimi seminerleri çeşitlendirilmeli ve zenginleştirilmelidir.
- Gençlik dönemi, etkili iletişim, dini iletişim ve din anlatımında/eğitiminde/hizmetlerinde din dili¹³⁶ üzerine sorun ve çözüm önerisi odaklı güncel araştırmalar, interdisiplinler bir

¹³⁰ Aile içi ilişkiler, iletişim ve eğitim ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Cüceloğlu, 'Keşke'siz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları, 170-179; Avşaroğlu, "Aile İçi İlişkiler ve İletişim", 250-272; Özkan, *NLP Teknikleriyle Aile İçi İletişim*; Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*, 95-136, Mehmet Emin Ay, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi* (İstanbul: Beyza Kitap, 2013).

¹³¹ Bk. Koç, "Gençlerle İletişimde Din Dili: Değerlendirmeler ve Öneriler", 155-174.

¹³² Bk. Mert, Çocuk ve Gençlerle İletişimde Din Dili –Yeni Yaklaşımlar ve Öneriler, *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*, 175-193;

¹³³ Abdullah b. Mesud, kendisine her gün ders vermesini isteyenlere şöyle demiştir: "Ben size usanç vermek istemiyorum. Nitekim Hz. Peygamber de vaaz ve nasihat hususunda bize bıkkınlık gelmesini diye, halimize bakıp ona göre uygun gün kollardı." Buhârî, İlim 12.

¹³⁴ "Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın, şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi." Âl-i İmrân, 3/159.

¹³⁵ Engelli bireylere verilen din eğitimi ile ilgili bilgi için bk. Mustafa Başkonak, "İşitme Engelli Bireylerde Din Eğitimi", *Özel Eğitimde Din Eğitimi El Kitabı*, ed. Saadetin Özdemir & Mustafa Başkonak (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 206-235.

¹³⁶ Din hizmetlerinde etkili iletişim ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Çetin, *Hitabet ve İrşad -Din Hizmetlerinde İletişim ve Güzel Konuşma-*; İsmail Lütfi Çakan, *Dinî Hitabet Çeşitleri, İlkeleri, Örnekleri*.

anlayış içerisinde yapılmalı, bu yöndeki uygulamalı (kesitsel-boylamsal-deneysel) çalışmalar ile literatüre ve alandaki boşluğun doldurulmasına katkı sağlanmalıdır.

SONUÇ

Yaygın din eğitiminde halkı, örgün din eğitiminde öğrencileri dini konularda aydınlatma, doğru şekilde bilgilendirerek yönlendirme görevini yerine getiren DİB (din görevlileri), MEB (DKAB ve İHL/İHO meslek dersleri öğretmenleri), YÖK/ilahiyat/İslami İlimler fakültelerine (öğretim elemanları) ve informal eğitimde ailelere büyük görevler düşmektedir. Ayrıca bu durum genel olarak, özellikle bu işin merkezinde olan ve dini temsil etme konumundaki din eğitimcilerinin en başta gelen sorumluluklarıdır. Yapılan araştırmalar ise örgün ve yaygın eğitimde din eğitimcilerinin zaman zaman bu sorumluluklarını yerine getirirken genelde halkla özelde gençlerle etkili iletişim kuramama, aynı din dilini konuşamama, çağın gerisinde kalma, kendisini yenileyememe (mesleki, pedagojik, andragojik, sosyal, kültürel) sorunlarıyla karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir.

Bu durum, günümüzde din anlatımında çok etkin ve önemli bir yere sahip olan başta din eğitimcilerinin ve ailelerin yeterliğini ve onların hedef kitleye/gençlere yönelik bu süreçte kullandıkları iletişim ve din dili becerilerinin niteliğini ön plana çıkarmaktadır. O halde, hayatî öneme sahip olan gençlik-iletişim-din dili alanının geliştirilmesi yönünde de bir takım araştırma, inceleme, çalışma ve yeni dönüşümlerin yapılması gerekmektedir. Bir başka ifade ile gençlerle iletişim ve din anlatımında din dili alanında beklenti, ihtiyaç ve sorunlardan hareketle yeni yaklaşımların (pedagojik ve andragojik), yapılacak bilimsel çalışmalarla yerinde tespit edilip, bunların çeşitli bilimsel çalışmalar (teorik ve uygulamalı kesitsel, boylamsal, deneysel çalışmalar) ve ilmi toplantılarda (kongre, sempozyum, workshop/çalıştay vb.) tartışılması ve müzakere edilmesi önem arz etmektedir. Bunun sonucunda, tespit edilen sorunların çözümünde etkili olacak öneriler ile; hem beklenti ve ihtiyaçların karşılanması hem de problemlerin en aza indirgenmesiyle gençlerle iletişim ve din anlatımında din dili konusundaki engellerin azaltılması/ortadan kaldırılması ve bu yönde hedeflenen yeni yaklaşımlara/modellere ulaşılması sağlanabilir. Ayrıca gençlerle iletişim ve din anlatımında kullanılacak dile yeni bir boyut kazandırarak, kaynak merkezli dini iletişimden ziyade, alıcı/hedef kitle, modern iletişim araçları, yöntem ve teknik merkezli, sevgi, saygı, hoşgörü, paylaşım, kolaylaştırıcı, müjdeleyici, empatik ve terapötik temelli psiko-sosyo-pedagojik yaklaşıma sahip bir din dili paradigmasının geliştirilmesi sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Acuner, H. Yusuf. “Din Eğitimi Açısından 14-18 Yaş Arası Gençlerde Ahlaki Yargı Gelişimi (Samsun İl Örneği)”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18-19 (2005), 265-297.
- Ağırman Mustafa. *Peygamber ve Gençler*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2007.
- Akpolat, Sabri. Peygamberimiz ve Gençlik, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2007), 209-223.
- Akyürek, Süleyman. *Din Öğretimi*. Ankara: Nobel Yayınları, 6. Baskı, 2017.
- Altaş, Nurullah & Köylü, Mustafa (ed). *Dinî Danışmanlık ve Din Hizmetleri*. İstanbul: DEM Yayınları, 2017.
- Apak, Adem. *Hizmet Peygamber’in (sav) Etrafındaki Çocuklar ve Gençler*. İstanbul: BİHMED, 2009.
- Apak, Adem. *İslâm’ın Örnek Şahsiyetleri Ashâb-ı Kiram*. İstanbul, Ensar Neşriyat, 2013.
- Avşaroğlu, Selahattin. “Aile İçi İlişkiler ve İletişim”. *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim*. 250-272. Ankara: Pegem Akademi, 3. Baskı, 2011.

- Ay, Mehmet Emin, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi* (İstanbul: Beyza Kitap, 7. Baskı, 2013).
- Ay, Mehmet Emin. *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?*. İstanbul: Timaş Yayıncılık, 30. Baskı, 2013.
- Aydın, Mehmet Zeki. *Din Öğretiminde Yöntemler*. Ankara: Nobel Yayınları, 10. Baskı, 2016.
- Bahçekapılı, Mehmet. “Din Öğretiminde Kullanılacak Dil”. *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*. ed. Mehmet Bayyigit vd. 67-88. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018.
- Bahçekapılı, Mehmet. “Din ve Ahlak Eğitiminin Ergenlerin Kişilik Gelişimine Katkısı”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 9/22 (2011), 7-42.
- Bahçekapılı, Mehmet. *Yeni Eğitim Sisteminde Seçmeli Din Dersleri İmkânlar, Fırsatlar, Aktörler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. İstanbul: İlke Yayınları, 2013.
- Balcı, Ali. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, İlke ve Teknikler*. Ankara: Pegem Akademi, 11. Baskı, 2015.
- Başkonak, Mustafa. “Engelli Bireylerin Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik”, *Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik Sempozyumu*. ed. Mehmet Bahçekapılı vd. 301-307. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-1, 2017.
- Başkonak, Mustafa. “Görme Engelli, Bireylerde Din Eğitimi”. *Özel eğitimde Din Eğitimi El Kitabı*. ed. Saadettin Özdemir & Mustafa Başkonak. 170-187. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Başkonak, Mustafa. “İşitme Engelli Bireylerde Din Eğitimi”. *Özel eğitimde Din Eğitimi El Kitabı*. ed. Saadettin Özdemir & Mustafa Başkonak. 206-236. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Başkonak, Mustafa. *Türkiye’de İşitme Engellilerin Din Eğitimi*. Konya: Eğitim Kitabevi, 2019.
- Beyhakî, Ebu Bekir, Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü’l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Mekke: Mektebetü Dâru’l-Bâz, 1994.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahîhu’l-Buhârî*. Kahire: Mektebetü’r-Rihâb, 2007.
- Bayyigit, Mehmet. *Gençlik ve Din*. Konya: Yediveren Kitap, 2. Baskı, 2011.
- Berg, Bruce L. & Lune, Howard. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, çev. Hasan Aydın. Ankara: Eğitim Yayınevi, 2015.
- Bilecik, Sümeyra. “Dini Metinlerin Sunumunda Din Dili”. *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*. ed. Mehmet Bayyigit vd. 89-100. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018.
- Büyükaslan, Ali. “İletişim/Sosyal Medya ve Halkla İlişkilerde Din Dili”, *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*, ed. Mehmet Bayyigit vd. 111-127. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018.
- Cebeci, Suat, Ebsad. “Din Öğretimi Yöntemleri”. Erişim 15 Ekim 2019. http://www.ebsad.org/img/20140407__6321527362.pdf
- Cebeci, Suat. *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Creswell, John W.. *Araştırma Deseni Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*, çev. ed. Selçuk Beşir Demir. Ankara: Eğiten Kitap, 2016.
- Coşkunsever Asude. *Sosyal Hizmetlerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*. İstanbul: DEM Yayınları, 2018.
- Cüceloğlu, Doğan. *‘Keşke’siz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 6. Basım, 2002.

- Cüceloğlu, Doğan. *Yeniden İnsan İnsana*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Dini Hitabet Çeşitleri, İlkeleri, Örnekleri*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, İstanbul: 2010.
- Çanakcı, Ahmet Ali. “Çocukluk Dönemi Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri Üzerine bir Araştırma”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 6 (2018), 51-93.
- Çanakcı, Ahmet Ali. “Din Eğitiminde Motivasyon-Verimlilik Sorunu ve Çözüm Önerileri: Kur’an Kursları Örneği”, *Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik*, ed. Mehmet Bahçekapılı vd. 31-97. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları / Eğitim-1, 2017.
- Çanakcı, Ahmet Ali. “Ergenlik/Gençlik Dönemi Din Eğitimi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”. 2. *Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu-Din Bilimleri*. 24-50. Antalya, 2017.
- Çanakcı, Ahmet Ali. “Öğretmenlerde Din Görevlisi Algısı”, *Current Debates on Social Sciences*. 13-25. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2018.
- Çanakcı, Ahmet Ali. *Yaygın Din Eğitiminde Din Görevlilerinin Rolü*. Bursa: Emin Yayınları, 2014.
- Çelikel, Bülent. “Din Hizmetlerinde Din Dili”. *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*. ed. Mehmet Bayyığıt vd. 55-62. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018.
- Çetin, Abdurrahman. *Hitabet ve İrşad -Din Hizmetlerinde İletişim ve Güzel Konuşma-*. Bursa: Emin Yayınları, 4. Baskı, 2012.
- Demet Gürüz & Temel Eğinli, Ayşen, *Kişilerarası İletişim Bilgiler-Etkiler-Engeller* (Ankara: Nobel Yayınları, 7. Basım, 2018.
- Doğan, Recai & Ege, Remziye. *Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş‘âs. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Gudde, Abdulfettâh, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed (SAS) ve Öğretim Metotları*, çev. Enbiya Yıldırım. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Ege, Remziye. “Din Hizmetlerinde İletişim”. *Din Hizmetlerinde Rehberlik ve İletişim*. ed. Recai Doğan & Remziye Ege. 59-76. Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- Erdem, Elif & Şahin, Hale (ed.). *Peygamberimiz ve Gençlik*. Ankara: DİB Yayınları, 2018.
- Erdoğan, İrfan. *İletişimi Anlamak*. Ankara: Erk Yayınları, 2002.
- Ergin, Akif. *Öğretim Teknolojisi İletişim*. Ankara: Pegem Yayınları, 1995.
- Erkuş, Adnan. *Davranış Bilimleri İçin Bilimsel Araştırma*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011.
- Eşer, Hatice. “Üniversite Öğrencilerinde Dini İnanç ve Benlik Saygısı İlişkisi” *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. 491-528. İstanbul: DEM Yayınları, 2015.
- Fiske, John. *İletişim Çalışmalarına Giriş*. çev. Süleyman İrvan. Ankara: Ark Yayınları, 1996.
- Gözütok, Şakir. *Hz. Peygamberin (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) Hadislerinde Eğitim Metodları (Buhari ve Müslim Örneği)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Gündüz, Turgay, Gençlik Dönemi Din Eğitimi. *Gelişimsel Basamaklarına Göre Din Eğitimi*. ed. Mustafa Köylü. 65-103. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2014
- Gündüz, Turgay. *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*. Bursa: Düşünce Kitabevi, 2003.
- Güneş, Adem. *Din Öğretimi Materyalleri*. İstanbul: DEM, 2017.
- Hökelekli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*. İstanbul: DEM Yayınları, 2016.

- Hökelekli, Hayati. “Çocuk ve Gençlerle İletişimde Din Dili”. *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*. ed. Mehmet Bayyigit vd. 139-146. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- Hökelekli Hayati. Gençlik ve Din. *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. 9-31. İstanbul: DEM Yayınları, 2015.
- İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Daru’l-Kible, 2006.
- Kândehevi, M. Yusuf. *Hadislerle “Hz. Peygamber ve Eshabının Yaşadığı” Müslümanlık*, çev. Ahmet M. Büyükçınar vd. İstanbul: Kalem Yayınevi, 1977.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınları, 1996.
- Kaptan, Saim. *Bilimsel Araştırma ve İstatistik Teknikleri*. Ankara: Tekışık Web Ofset Tesisleri, 1993.
- Kara, Mustafa. *Gençlerle Gönül Gönüle*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- Kara, Necati. *Bir İletişim Aracı Olarak Kur’an’da Beden Dili*. İstanbul, Ensar Neşriyat, 2015.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016.
- Kaya, Alim. “İletişime Giriş: Temel Kavramlar ve Süreçler”. *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim*. ed. Alim Kaya. 2-29. Ankara: Pegem Akademi, 3. Baskı, 2011.
- Kaya, Alim (ed.). *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim*. Ankara: Pegem Akademi, 3. Baskı, 2011.
- Kaya, Mevlüt. *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*. Samsun: Etüd Yayınları, 1998.
- Kayaalp, İsa. *İletişim ve Dil*. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Keyifli, Şükrü. “Cami Merkezli Hizmetlerde Din Dili”. *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*. ed. Mehmet Bayyigit vd. 35-53. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018.
- Kılavuz, Mehmet Akif. “Yetişkinlik Döneminde Din Eğitimi”. *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*. ed. Mehmet Bayyigit vd. 147-154. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018.
- Kılıç, Veysel. *Dilin İşlevleri ve İletişim*. İstanbul: Papatya Yayıncılık, 2002.
- Koç, Ahmet. *Din Eğitiminde Etkili İletişim* (İstanbul, Rağbet Yayınları, 4. Baskı, 2016.
- Koç, Mustafa. “Gençlerle İletişimde Din Dili: Değerlendirmeler ve Öneriler”. *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*. ed. Mehmet Bayyigit vd. 155-174. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018.
- Koç, Mustafa. *Manevî – (Psikolojik) Danışmanlık Müslüman-Türk Diasporası Örneği* (Bursa: Emin Yayınları, 2. Baskı, 2016).
- Koç, Turan. *Din Dili*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- Konrapa, M. Zekai. *Peygamberimizin Hayatı (Siyer-i Nebî)*. İstanbul: Maarif Basımevi, t.y.
- Korkmaz, Mehmet. *Din Öğretimi Teknolojisi ve Materyal Geliştirme*. Kayseri, Kimlik Yayınları, 3. Baskı, 2017.
- Köylü, Mustafa. *Psiko-Sosyal Açından Dinî İletişim*. Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2011.
- Kulaksızoğlu, Adnan. *Ergenlik Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 4. Basım, 2004.

- Macit, Yusuf. “Hz. Muhammed’in Bazı İletişim İlkeleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2003), 271-303.
- Mert, Musa. “Çocuk ve Gençlerle İletişimde Din Dili –Yeni Yaklaşımlar ve Öneriler”. *Din Anlatımında Din Dili Çalıştayı*. ed. Mehmet Bayyigit vd. 175-193. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları/Eğitim-2, 2018.
- Mountrose, Phillip. *Eğitim 6 İle 18 Yaş Çocuklarıyla Sorunları Çözmede 5 Aşama*. çev. Sermin Can. İstanbul: Kariyer Yayıncılık, 2000.
- Mutlu, Erol. *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Ark Yayınları, 1994.
- Müslim b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Öcal, Mustafa. *Din kültürü ve Ahlak Bilgisi ve Öğretim Yöntemleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 8. Baskı, 2015.
- Özbek, Abdullah. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*. Konya: Selam Yayınevi, 1988.
- Özdemir, Şuayip & Arıcı, İsmail. “Hadisler Bağlamında İletişim İlkeleri”, *Kur’am ve Eylem Yönüyle Din Eğitiminin Teolojik ve Felsefi Temelleri*. 309-324. Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 2010.
- Özkan, Mehmet. “Fıkıh Dersi Müfredatına ve Öğretim Yöntemine Dair Bazı Tespit ve Öneriler”, *Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik*, ed. Mehmet Bahçekapılı vd. 207-228. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları / Eğitim-1, 2017.
- Özkan, Zülfikar. *NLP Teknikleriyle Aile İçi İletişim* İstanbul: Hayat Yayıncılık, 2005.
- Şenavcu, Halil İbrahim “Farklı Dinleri Öğrenmenin Katkıları Üzerine Değerlendirmeler”, *Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Sempozyumu*, ed. Ender Eyuboğlu ve Sami Baskın. 1055-1061. y.y.: Saybilder Yayıncılık, 2018.
- Şenavcu, Halil İbrahim. “Japon Dinî Bayramlarının Genel Özellikleri ve Sosyal Hayattaki Yeri”. *Mizânü’l-Hak İslami İlimler Dergisi*. 2 (2016), 41-56.
- Şenavcu, Halil İbrahim. “Karşılaştırmalı Dinler Tarihi Dersinde Verimliliği Artırmada Öğretim Teknolojilerinin Kullanımı”, *Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik*, ed. Mehmet Bahçekapılı vd. 229-237. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları / Eğitim-1, 2017.
- Şenavcu, Halil İbrahim “Semâvî Dinlerin Kutsal Kitaplarında Çevreyi Korumaya Dair Emir ve Tavsiyeler”, *International Symposium on Enviroment and Morality*. Antalya: Sakarya Üniversite Yayınları, 2016, 228-237.
- Şirin, Turgay. *Dini Danışma ve Rehberlik İhsan Modeli & Manevi Danışmanlık*. İstanbul: Mim Akademi Yayınları, 2014.
- TDK, Türk Dil Kurumu. “Genel Türkçe Sözlük”. Erişim 19 Ekim 2019. <https://sozluk.gov.tr/?kelime=simge>
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünen-i Tirmizî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Turan, İbrahim, “Gençlik Döneminde Görülen Ahlaki Sorunlar Karşısında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Yeri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013), 271-293.
- Tutar, Hasan & Yılmaz, M. Kemal. *Genel İletişim, Kavramlar ve Modeller*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2005.
- Türkmen, Ali. *İslâm İletişim Hukuku*. Samsun: Erol Ofset Matbaacılık, 1996.
- Uğurel Şemin, Refia *Gençlik Psikolojisi*. İstanbul: Acar Matbaacılık, 1984.
- Yatkın, Ahmet. *Halkla İlişkiler ve İletişim*. Ankara: Nobel Yayınları, 2003.

- Yavuzer, Haluk. *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017.
- Yavuzer, Haluk. *Gençleri Anlamak*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015.
- Yeşilyaprak, Binnur. *21. Yüzyılda Eğitimde Rehberlik Hizmetleri*. Ankara: Nobel Yayınları, 25. Baskı, 2016.
- Yıldırım Ali & Şimşek Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2004.
- Yörükoğlu, Atalay. *Gençlik Çağı*. İstanbul: Özgür Yayınları, 2016.
- Yüksel Şahin, Fulya. “İletişim Becerilerine Genel Bir Bakış”, *Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim*. 32-60. Ankara: Pegem Akademi, 3. Baskı, 2011.

21. YY'DA PEYGAMBERİ DAVETİN GENÇLEŞMESİNDE SANATIN ROLÜ: ÇİZGİ SANATIYLA FITRİ İNSANI HATIRLA(T)MAK

Muhammet Murat ÖZKUL

Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

muratozkul35@hotmail.com

Giriş

İçinde bulunduğumuz yüzyıl; teknolojik ilerlemenin de katkısıyla "el" emeğinden "göz"e dayalı emeğe doğru evrildiği bir yapıyı öne çıkarmıştır. Bunun toplum yaşamında ve katmanlarında başka görünüşleri de olmuştur: "Okuyan toplum"dan "Görsel topluma kitlevi bir kayış yaşanmıştır. Matbaadan beş yüzyıl sonra el emeğinden, mekaniğe, oradan dijital dünyada geldiğimiz noktanın ve yaşadığımız serüvenin kısa özeti bu şekildedir.

Gençlere ulaşmak başka bir meziyet işidir. Onlara ulaşmak için doğru amaç ve hedeflere eşlik edecek vasıtalar da tümleşik sosyo-kültürel örgünün bir parçasıdır. “Genç” için tanımlanan “yaş aralığı” toplumdan topluma ve çağdan çağa farklılık gösterebilmektedir. Buna karşın “genç” kategorisinin ortak yanları da mevcuttur: Toplumsal katmanlarda değişimi en önce fark eden; değişenin muhtevasını araştıran; dışsallaştırıp davranış haline getiren oluşumlardır. Genç; muhafazakâr ve İslâmi hassasiyetlerde ise, “İslam’ın önce inşa edip yükselttiği ve sonra da gencin üzerine yükseldiği” bir yaş kategorisine denk düşmektedir. Toplum ölçeğinde, İslam’ın ana omurgasını oluşturan gençlerle ilişkiler günümüzde azalmış ve gevşemiştir. Gelişim aşamalarında önemli bir yere sahip genç kitle ile temasın azalması ve iletişim çağında yaşanan iletişimsizliğin sebeplerinin tespiti ve yeni çözüm önerilerinin ortaya konulması gerekmektedir.

Gençlere fitriliği ya da fitri insanı hatırlatan mesajların “dikkat çekmemesi” yeni arayışları da beraberinde getirmiştir. Bu alanların başında kitleleri kolaylıkla tesiri altına alabilen “sanat” gelmektedir. İnsanlık tarih boyunca; sanatın yumuşak ve kitleyi tesiri altında bırakan gücünden her daim istifade etmiştir. Sanat, 21.yüzyılda da “peygamberi davet” ile “genç”lerin yollarını kesıştirmek için en uygun vasıtalardan biridir.

“Peygamberi davet”e gençleri dahil etmek daha önceden tecrübe edilmiştir: 7. yüzyıl ve ardılı yüzyıllarda gençlerin katılımında muvaffak olunmuştur. Yüzyıllara yayılan istikrarın muhafazasında; temel prensip ve değer ile toplumu çevreleyen unsurların birbirleriyle örtüşmesi, “iç” ve “dış” unsurların ahenkli çalışması muvaffakiyette etkili olmuştur. Dolayısıyla gençlerin dinamizmini, heyecanlarını israf eden bir yüzyıldan kaçınmak ve gençlerle tekrar kitlevi ölçekte etkili bir iletişim kuracak bir zamana yolculuk gerekmektedir.

Görsel bir toplumda gençlere unuttuğu şeyleri tekrar hatırlatmada çizgi sanatı en etkin iletişim araçlarından biri olarak öne çıkmaktadır: Çizgi sanatı da sanatın alt dallarındandır. Çizgi sanatının herhangi bir dilde tercüme gereksinim duymaması ve ciltlerle anlatılan bir konuyu tek bir çizgide temsil etme kabiliyeti, çizgi sanatını hem yerelde hem de evrensel ölçekte güçlü kılmaktadır. İlâveten “din nasihatı”nın günümüzde en iyi açılımlarından birini çizgi sanatı sunmaktadır. Ebeveyn, müderis, imam, âlim, akademisyenden gelen “iletim dili”nin “iletişim dili”ne dönüşmesinde “ kültür ve gönül coğrafyasının düşündüren çizgileri” gençlere müspet seçenekler sunmaktadır.

Türkiye'deki çizgi sanatının temsilcilerinden Hasan Aycın'ın "fitri insan" tipolojisini gençlerle etkili temasta ve katılımlarının artırılmasında ayrı bir rol üstleneceğinden hareketle çizgilerin sosyolojik yorumuna da yer verilmiştir.

Gençlerle İletişim: Gençlik Sorunları mı? Toplum Sorunları mı? Ya da Nereden Başlamalı?

21.Yüzyılda İnsanoğlu belki de ilk defa (peygamberi davetlerin yapıldığı devirler hariç tutulduğunda); yaşamı boyunca *itaat* düzenleri dışında kendi iradesiyle karar aldığı, kendisiyle baş başa kaldığı bir dönemi yaşamaya adaydır. Modern Toplumun içerisinde eğitimle, meslekle, statüyle imtihana tabi tutulan genç kitle yeni yüzyılı inşa etmektedir; ancak inşa edici gençlerin de eksikliğini hissettiği unsurlar ya da sorunları vardır.

Diğer bir deyişle, inşa edicilerin inşasında da yapılması gerekenler ve giderilmesi gereken noksanlıklar vardır. Prof.Dr Said Ramazan, El- Buti'nin de değindiği üzere “Gençlerin problemlerini konuşmak demek, bütün toplumsal problemlerin eksenini hakkında konuşmak demektir. Her türlü sosyal hastalıkları tedaviye ilk

temel noktadan başlanır. O da gençlerin durumunu ve problemlerini tedavi etmektir. Toplumun varlığında sağlam bir gelişme ancak, gençlerin durumunu ve problemlerini tedavi etmektir. (...) Bir toplum genelde nedir? Gençlik merhalesine hazırlanan çocuklardır, hayattan ümitler ve arzular alıp, yaşamlarını ve gayretlerini onlara sarf eden gençlerdir ve gençlerin sedasıyla rahat eden, onlardan artan nimetle ve güçle yaşayan ihtiyarlardır. Öyleyse hayat gençlik evresine yönelik bir didiniştir. Yahut bizzat gençliğin nimetlerinden ve güzelliklerinden faydalanmaktadır. Ya da gençliğin güzel hasletlerine ve onlardan artan nimetlerine yöneliştir. İnsan hayatında gençlik, dinamik kuvvetlerin bir araya gelişidir. Şayet, yararlı şeylere ve doğru yola kaydırılırsa, bu kuvvetler toplumun hepsinde büyük yararlar sağlar. Ama sapkınlığa ve azgınlığa terk edilirse, toplumun hepsi bundan şiddetle zarar görür. Peygamber Aleyhisselam Efendimiz bir hadiste¹; Allah’a ibadetle yetişen bir gencin topluma barış ve düzen kazandırmadaki tesirinin, adil bir idarecinin bu konuda yapabildiklerinin seviyesine yaklaştığına işaret etmiştir. Biri kendi gücüyle bunu yapmakta, diğeri ise elindeki yetkiyle başarabilmekte...” (El-Buti,1990: 9,10).

El-Buti ve gençlik ile ilgili çalışmaların bir kısmında gençlik sorunlarını doğrudan yönelmenin gerçekçi olmadığını bunun yerine asıl toplumla başlayan sorunların olduğuna dair ikazlar öne çıkarılmaktadır. Bir cümleyle ifade etmek istersek *Gencin hastalığının sebebi içinde yaşadığı toplumdur*, demek yanlış olmaz. Örneğin, hayat pahalılığının arttığı bir devirde sorunun kaynağı olarak mahalledeki esnaf görülürse, aslında sorunun gerçek kaynağı anlaşılmamış demektir. Gençliği marazlı gösterip asıl arka plandaki sorunlara yol açan sebepleri araştırmamak olmaz. Burada da gençliğin içine düştüğü durum ve üzerlerinde odaklanması gereken şey *sebeplerdir*. Gençlerin sorunları ise mevzunun sebepleri değil, *sonuçlarıdır*. Sebepler ve sonuç çoğu zaman bir birinin yerine ikame edilmektedir. Burada da gençlik sorunları aslında toplumun sorunlarından ayrı düşünülemez.

Ali Fuat Başgil, El-Buti’nin gençlerin sorununu toplumdaki diğer kurum ve kişilerle ilişkilendiren bir başka isimdir. M. Akif Ersoy’un Safahat ve İstiklal Marşı’ndan sonra kitlelerin ve özellikle gençlerin 1960’lı yıllardan itibaren Türkiye’nin en çok tanıdığı ve “yüz”ü aşkın baskı yapan kitabı “Gençlerle Başbaşa”sı da benzer sorunlara değinmektedir: kitabın bir yerinde, fikri çalışma olarak gördüğü üniversiteliler, gençler; çalışma usullerini ve güçlüklerini usta bir hoca ile dayanışarak yenme kolaylığının öneminden dem vurmaktadır. Başgil’e göre, eğer çırak ustasının çalışma usullerini, zorluklarla mücadele ve baş etme şekillerini yakın planda göremez bunun içinde destek ve kuvvet alamazsa psikolojik buhran kapıdadır; çünkü yol bulamayan genç daha fazla karşı koyamaz, cesareti kırılır, manevi ve moral destek alamadığından ruhen perişanlığa düşmesi kolaylaşmaktadır. Onlara gençliklerini ve olası hataların genel karakteristiklerini nakledecek ustalara ihtiyaçları vardır. Başgil, gençlikle ilgili genel sorunları tahlil etmiş, kendince tespitlerini kitabında paylaşmıştır: Muvaffak olmak isteyen gençlerin irade, alışkanlıklar, terbiye (beden ve ruh vs), verimli çalışma, arkadaş seçimi gibi başlıklara 30’lu yıllardan itibaren başlayarak, ilk sunumlarını yaptığı 40’lı yıllarda sistemleştirerek ve olgunluk dönemi 50 ve 60’lı yılların ortamının üzerine kitaplaştırmakla okurla buluşturmuştur (Başgil,2016: 15,16).

İki binli yıllarda da gençliğin durumunda çok büyük değişimler olmamıştır. Gençliğin bilgi boşluklarından faydalanmak ve enerjisini kullanmak isteyenler ve beraberinde birçok tehlike mevcuttur. Bunların çoğu gencin kendi istemi dışında ve kendinden çok önce başlayan dönemsel tehdit ve tehlikelerdir; her zaman olmuştur. Bunların başında gençlerin yakın çevresini oluşturan ebeveynler gelmektedir. Ebeveynlerin kafa karışıklıkları en somut şekilde gençlerde cisimleşmektedir.

Küreselleşme ile birlikte tüketim toplumunda teknolojinin ve şeyleşmenin, ateizm-deizm tartışmalarının en kötü deneyleri gençler üzerinde tecrübe edilmektedir. Olup bitenlere karşı devletin ve toplumun bir hazırlıklı değilse, illet yeni yetişen gençlerde daha iyi netice(ler) almaktadır. Değerlere hürmet etmeyen gençlerin, toplumda hayatı paylaştıkları diğer insanlarla münasebetleri menfi yönde etkilenmektedir.

Değerlerin tedrici olarak gencin yaşantısına toplum bilişenlerince usulca ve usulleriyle yerleştirilmedikçe *gençlik sorunları* her daim gençlerle ilişkilendirilecektir.

Öyleyse toplum nedir? Toplum devasa bir mekandır; mekteptir, ibadethanedir, gençlik merkezidir, spor kompleksidir, atölyedir, evdir, ailedir. Hülâsa bunların hepsini içerisine alan manalar, değerler ve fikirler bütünüdür. Buralardaki ilişkileri yönlendiren, bozan her şey doğrudan gençleri de etkileyen hassas bir terazidir. Toplumsal yapı da her şey yolundaysa onun bir unsuru ya da ögesi olarak gencin hayatında da her şey yolunda gidecektir. Örneğin, anomik durumlar toplum yaşantısında ne kadar az ise gencin yaşantısındaki sorunların az olma ihtimali yüksektir. Kurumlar, değerler, uyum süreçleri görevlerini ifa etmektedir ve

¹ Çevirmen Notu:Hadisi Buhari ve Müslim rivayet etmiştir.

işlevseldir. Aksi takdirde toplum içerisinde çatışmalar artmış ve kurumlar arası uyumsuzluklar artmışsa gençlerin dünyası da olup bitenden etkilenecektir.

Sanat Sosyolojisi Açısından Sanatın Vaatleri

Konumuz gereği sanatın imkanlarından bahsettikten sonra günümüz toplumlarında Peygamberi davetin gençleşmesinde bir ara form olarak sanatın ne olup ne olamayacağını anlamaya çalışacağız. Sanatın potansiyellerinin farkında olmak açısından önemlidir.

Sanattan bir mesleki bilgi kast edilmemektedir. Bir sanat eserinin verdiği bilgi esas alınmaktadır. Estetik, insanda antropolojik determinasyonlardan birisidir. Sanatın hareket noktası estetik duygusudur. Sanat, nesnelerin bu yönüne daha çok eğilmektedir. Ancak, sanat estetik görüntü ile yetinmez, değer yapılarının da gerçekleşmesini sağlar. Sanat eserinde bilgi edinmede bir süje-obje ilişkisidir. Anlamaya dayalıdır; aracısız, doğrudan bir bilgi elde etme yoludur, sezgisel yanı kuvvetlidir. Bir şiir, bir roman, çizgi ya da karikatür, birçok bilimsel incelemenin anlatamayacağı bir şeyi kolaylıkla anlatabilir. Sanatsal bilgi kavram geliştirmemekle bilimden; anlamın yanında güzeli aramakla dini bilgiden ayrılmaktadır. Sanatsal bilgi de toplumsal çizgiler taşımaktadır. Bu haliyle toplumsal bir olgudur. Belli toplumlara hakim olan *sanatsal değerler* bulunmaktadır (Aydın,2004: 89).

Sanatsal değeri açığa çıkarıp somutlaştıran en temel iki unsur sanatçı ve sanat eseridir. Geçen yüzyılın başında L. Tolstoy “bir insanın gerçek bir sanat eserini üretebilmesi için pek çok koşul bir araya gelmelidir. O kişinin, çağının en üst düzey yaşam anlayışına dayanması gereklidir. O, bir duyguyu yaşamalı, onu aktarabilecek arzuya, güce ve yeteneğe sahip olmalıdır. Ayrıca sanat türlerinden birinde yeteneği olmalıdır. Gerçek sanat eserlerinin bir araya gelmesi ender bir olaydır.” (Tolstoy,2000: 253). L.Shiner ise Sanatın İcat’ı adlı çalışmasında Tolstoy’dan bir yüzyıl sonra özgün sanat eserlerinin ortaya çıkışında hayal gücünün ve yaratıcılığın olmazsa olmaz şart olduğunu hatırlatmıştır (Shiner, 2004).

Sanatın teoride kalmaması bir tanımın ya da saptamanın ötesine geçebilmesi, genişlemesi ancak anlama ile mümkündür. “(...) *anlama*’nın varolabilmesi bir süreç çözümlemesi gerektirir. Bu da sanat olgusuna bir *süreç* olarak bakmakla sağlanabilir ancak. İster Platon’un yaptığı gibi sanatı *mimesis* (öykünme) olarak alalım, ister Hegel gibi ona *mutlak idee’nin en üst cisim bulması* (geist) gözüyle bakalım, sanatı bu yelpaze içinde ele alan bir yaklaşım özellikle çağdaş sanat gerçeğini yakalamağa el vermez. O zaman felsefenin bu tür tanımını yeniden gözden geçirerek, genişletecek ve gerçek sınır konumuna kadar uzayacak ek bir araca gereksinimimiz var demektir. Kanımca bu alan genişlemesini sağlayabilecek en yetkin araç toplumbilimdir” (Özkök,1982: 148).

Sosyoloji (toplumbilim), aşkın ile insanın ilişkilerinde toplumsallığın araya girdiği gerçeğinden hareket etmektedir. Hakikati kavrayan süje, her zaman noksanlıklarıyla hakikat bilgisini kavramaya yöneldiği için yapılan her teşebbüsü sosyolojiden bağımsız gerçekleşmez. Toplum içerisinde sosyalleşme süreçlerine tabidir. O zaviyeden hakikati kavramaya çalıştığından hakikate ulaşma gayretleri noksanlıklar içerecektir. Sanat, sosyolojinin toplumsallığına karşın ve noksan kavramayı en aza indirgeyecek araçlardan biri olarak insanın kavrayışını kuvvetlendirme vazifesini ifa etmelidir. Sanat sosyolojisi, sanat ve insan ilişkilerini inceleyip araştırmalar yaparak sosyolojinin yükünü hafifletmektedir.

Sanat, modern dünyadaki değişime karşı koyma, alternatifler oluşturmak için bireyin kendisini fark etmesi ve tanımasında en yakın alanlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanata daha başka yönlerden de yaklaşanlar olmuştur. Örneğin Andrei Tarkovski sanatı; mükemmel olmayan dünyayı, güzelleştirme etkinliği olarak görmüştür ya da ideale duyulan özlem olarak yorumlamaktadır. İdeal olanı da bazen doğrudan göstermek yerine, kusurlu şeyleri göstererek, ideal olana yöneltir: “Sanatsal görüntü daima birinin yerine ötekini, büyüğün yerine küçüğü geçiren bir göstergedir. Canlıdan söz etmek isteyen sanatçı ölüden bahseder, sonsuz hakkında konuşabilmek için, sınırlı olanı sunar” (Tarkovsky,1992: 45). Tarkovsky için sanat bir yakarıştır. İnsan, sanat vasıtasıyla ümit var oluşunu dillendirir ve meramını anlatır. Ümit varoluşu dillendirmeyen, manevi tabanı ya da harcı olmayan hiçbir şeyin sanatla yakından uzaktan ilişkisi yoktur. İnsanlığa ilişkin bir umudu dile getirmeyen, manevi temeli olmayan sanat eserleri, en fazla entelektüel tahlillerin mevzusu olurlar (Nuyan, 2010: 59). Tarkovsky’e göre, “Sanat, ancak ahlaksal bir ideali ifade etmek için çaba gösterirse gerçekçidir (...)” (Tarkovsky,1992: 132). Ademoğlunun yolunu kaybettiğini, neredeyse bağlantılarının tamamını yitirdiğini söylerken pesimisttir; burada aldatıcı bir yan vardır. Tarkovsky, bütünüyle ümit var oluşunu yitirmez. Her şeye rağmen insana ait bağlantıların zayıfladığı bir devirde sanat marifetiyle insan ruhunun iyileşebileceğini, yeniden yapılabileceğini düşünmektedir. Zannedildiği üzere sanatın ruhu iyileştirmesi ve inceltmesi; düşüncenin teşvik edilmesiyle değil, insan

ruhunu “iyi”yi algılamaya hazırlayarak muvaffak olur. Manevi imkanlar genişledikçe hislerimizin derununa inmek kolaylaşır. Her bir insan teki kendisini daha iyi ve yakından tanıma imkanına kavuşur.

Ali Şeriatî, Tarkovskiy’den farklı olarak öz olarak anladıkları benzerlikler göstermesine rağmen, biçimsel olarak sanatı; *varolandan kaçış* olarak niteler. Ali Şeriatî; Platon ve Aristo gibi sanatı dünyada *varolan* ile eşitlemediği için sanatı *var olanın* taklit edilmesinin dışında değerlendirmektedir. Sanatın vaat ettiklerinin farkındadır ve beklentisi de yüksektir. Sanat onun için değerlidir. Sanatın *vaatleri* olduğunu ve dolayısıyla sanattan beklentisi olduğunu belli eder: “Sanat, tabiatta *var olan*, ama insan elinin erişemediği şeye insanı ulaştırmaya çabalar: Tam aksine sanatta insan, *varolmayanın* arayışıdır. İstirap, buradan meydana gelmiştir.” (Şeriatî, 2004: 35). Reel dünyanın şartlarına teslim olmamak için mevcut toplumsal şartların içerisindeki imkanlarla yeterli olmadığında bu alanın dışında da *olanın* dünyasına *olması gerekeni* getirerek bir alternatif oluşturmak her zaman mümkündür. İzm’lerin sloganları ve ideolojik örgüleri felsefik yeni yaşam tarzının ürettiği sorunlara cevap olacak nitelikte değildir. Çünkü soruları çok önceden sorulmuş ve cevapları toplumsal değişme devam etmesine rağmen erken bir dönemde verilmiştir. Kendi içinde yeterli ve yeniliğe açık olmayan kapalı sistemlerde insana fikir, ilham ve önünü görmesini kolaylaştıracak açılımlar; ancak felsefi, sanatsal ve dini bilgi alanından gelmektedir. Bireyi yanıltmayacak ve alternatifler sunabilecek potansiyel bu üç alandadır.

Medeniyet geliştirmek ve kültürün kuvvetlenmesinde sanat yeni roller üstlenebilmektedir. Toplumdaki kimliğin gelişmesi, idealleri ve çözüm sunmaya elverişli olması nedeniyle sanatın vaatleri vardır. Şeriatî bu konuda umutludur. Önceki devirlerle mukayese ettiğinde günümüzde sanat mevzusunun varlıklı ve aristokratik zümrelerin denetiminden çıktığını, sanatın serbestleşmesiyle birlikte geniş kitlelerde yayılma alanları bulduğunu düşünmektedir. Şeriatî’ye göre, günümüz sanatının da sorunları vardır; bugünün dünyasında en kötü görevler, en çirkin en düşmanca fonksiyonlar sanatın üzerine yıkılmıştır. Halbuki sanatın görevi, bugün yaptığının tam tersi yönündedir. Şeriatî’ye göre bunun da anlaşılır bir sebebi vardır; sanat dünyada yani “burada kalma” felsefesidir; ancak sanat bunun mümkün olmadığını anladığında, kendi vatani olan ve oradaki yaşantısından arta kalan hatıralarla ve düşüncelerle, “burasını”, “orası” gibi süslemeye çalışmaktadır (Şeriatî, 2004: 22, 23, 110). “Burada kalma”, gerçekte ile ilişkilidir ve eksiktir. Oysa sanat “olan”a teslim olan ve eksik olan dünyaya, “olmayanı” getirerek, dünyayı da cennete çevirecektir. Dünyadan ayrılmadan dünyada da bunu yapmak sanatının imkanları içinde elverişlidir. O zaman sanatın asıl amacı tabiatla sınırlı kalmamak ve kendini dünya ile sınırlı tutmayarak tabiat ötesiyle ilişki kurmak ve onu taklit etmektir. Sanat misyonuna yönelip “hakikat”i muhafaza edebilmesi ve “olan” ile yetinmeyip realitenin sunduğu bir gerçekten uzaklaşmak ve “hakikat”e yaklaştıran din ve irfanın yoluyla yolunu birleştirmesinden geçmektedir.

Bu sayede sanat insanı tabiatta olmayana ortak ederek yüceltmeye çalışırken, üretimin dünyasının bir parçası olan sanat zihniyetinden uzaklaştırarak maddi uygarlığın kurduğu kurumlardan eğitime oradan üretime her alandaki esaretten kurtarıp modern dünyanın buhranları ve düşünme kalıplarının dışına çıkma fırsatı yaratmaktadır. Unutulmamalıdır ki, sanat bir mabet ya da kutsal değildir; araçtır, bir amaç değildir. Sanatın kamuoyunu, insanı harekete geçirebilecek derecede çok ihtimalli olması ve “tek-ele” karşı alternatifler barındırması yeterlidir.

Sanat Vaat Edileni Bekliyor: Çizgi Sanatının İmkanları ve Karikatüre Dair

Çizgi sanatı, birkaç alandan beslenmesi onu diğer sanat dallarından farklı ve cazibesi yüksek bir alan olarak sürekli gündemde kalmasına vesile olmaktadır. Bu alanlar resim, illüstrasyon, karikatür ve mizah gibi işin felsefesini veren birden fazla toplumsal olguyu ilişkili kılan etrafı değerlerle çevrili geniş bir malzeme imkanı sunmaktadır. Özellikle illüstrasyon, resim sanatının imkanlarıyla abartılı ya da doğada benzeri görülmeceği ve deneysel olarak kullanılmayacak kompozisyonlarını resmederek gerçekçi resim sanatının bir dalı olarak görmek mümkündür.

İlk illüstrasyonlardan itibaren geleneksel çizim ve boyama malzemelerinin yanı sıra, fotoğraf, kolaj ve daha sonra bilgisayar tekniklerinden de yararlanmışlardır. Literatüre baktığımızda genel olarak illüstrasyonlar; reklam, yayın ve bilimsel ve teknik olmak üzere başlıca üç kategoride ele alınmaktadır.

Türlere de ayrılrsa genel olarak çalışmalardaki ortak özellikler:

- Detaylar üzerine yoğunlaşmaktadır.
- Metindeki mesaj ve duyguyu resim diline aktarmak esastır.
- Gazetelerde siyah ve beyaz resimleme tekniklerinden yararlanır.
- Bir sanat biçimi olarak en özgür uygulama alanı; kuşkusuz, çocuk kitaplarıdır.

-Bilimsel ve tekniğin işin içine girdiği durumlarda; daha önemli olanı vurgulamak için, gerektiğinde ayıklama, yalınlaştırma ve gerçeklik duygusunu etkilemeyecek abartma yöntemlerine başvurarak, bir fotoğraf makinesinden daha fazlasını yapmayı hedefler (<http://illustrasyon.nedir.org>).

Çizginin özüne ve mesajlarına dair birçok bilgi illüstrasyon sanatının içindedir ve çizginin adeta kara kutusudur. Bir başka önemli başlık karikatürdür çoğunlukla çizgi sanatı ile karikatür ikiz kardeş gibidir. Birbirlerinin yerine kullanılırlar.

Karikatür:

Köken olarak, İtalya’da 17. Yüzyılda, hayvan başlı insan resimlerine dayanır. Resimler, “caricaro” olarak isimlendirilmiştir. Ardından “caricare” sözcüğüne dönüşmüş ve dilimize de İtalyancadan geçmiştir. İngiltere’de ise son şeklini alarak “Caricature” kullanılmaya başlanmıştır. Türkiye’de ise, ilk karikatür çizeni bilinmemekle birlikte Teodor Kasap’ın Gülmece dergisi Diyojen’de 1870 yılında yayımlanmıştır (Fidan,2007: 39,42).

Bülent Fidan ve Üstün Alsaç’ın karikatürle ilgili düşüncelerinden hareket ettiğimizde literatürdeki genel tanımları içerdiği görülmektedir (Fidan,2007).

Karikatürün özelliklerine bakıldığında:

- Resimden hareket etmiştir
- İnsanların yüzlerini, görünüşlerini bozma abartma, karakteristik özelliklerini ön plana çıkartır.
- İnsanların, varlıkların, olayların hatta duygu ve düşüncelerin doğala/tabii olana ters düşen, olağanla çelişen gülünç yanlarını belirleyip kimi zaman yazıyla destekler.
- İnsanı ve eşyayı abartarak resmeder.
- Bir mizah türüdür: İçerisinde gülme ögesi olan, iğneleyici, uyarıcı, eleştiren, toplumdaki çelişkileri yakalayan güldürürken bir yandan düşündüren bir sanattır.
- Zaman içerisinde çizgi ile birlikte konuşmalarda ilave edilmiştir.

Anlaşıldığı üzere karikatürün öğeleri arasında mizah ve çizgi mutlaka vardır. Özer ise, karikatür ile ilgili düşüncelerimizi biraz daha ileri götürerek, karikatürün amacının çizgi ile mizah yapmanın yanı sıra çizgiyi konuşturmak olmalıdır, demektedir. Bu amacı gerçekleştirmek için: iyiyi, güzeli, doğruyu ortaya çıkarmak, haklıyı - haksızı birbirinden ayırmak, kötüyü silmek yok etmek için araç olarak kullanılmaktadır (Özer,1994: 3,4). Sosyolojik açıdan en yakın karikatür bir yazarımızın da dediği gibi toplumsal çarpıklığı, bozukluğu, özürlü belirleyen, vurgulayan, onarımı için öneriler getiren bir anlatım biçimidir.

Karikatür ve mizahın uzun döneme yayılan beraberliği, eleştirel oluşları; biçare insanların kalkanı ya da sanat aracılığıyla silahı haline getirmektedir.

Çizgi sanatından hareketle ya da genel olarak sanatın toplumsal ilişkilere ışık tutmak, insanları aydınlatmak, insanların toplumsal gerçekleri tanıyıp değişimlerine yardım etmek gibi görevleri vardır. Ernest Fischer göre, “çürüyen toplumlarda, sanat doğru sözlüyse, çürümeyi de yansıtmak zorundadır. Ve toplumsal görevinden kaçmadığı sürece, sanat dünyanın değişebileceğini göstermeli, değişmesine yardım etmelidir” (Ernest Fischer; Akt.Özer,1994:75).

Sanat nasıl ki, insanın varoluşsal sıkıntılarına bir genişlik, bir açılım getiriyorsa, çizgi, karikatür ve mizahta benzer biçimde bireysel yaşamın sıkıntılarına karşıt bir alan yaratmaktadır. Toplumun bilişsel haritasını ya da zihniyetini göstermek; dine, ekonomiye, ahlaka, alçak gönüllüğe, gence, yaşlıya, rüşvete, baskıya eğlenceye, kuşkuculuğa bakışını değişik dönemlerde çizen ve çizgiyi sosyolojik parametrelerle konuşturan çizerler eliyle anlamak kolaylaşmaktadır. Çizgi sanatı kahir ekseriye çelişkilerden beslenir. Aslında çizgi sanatı, bir hesaplaşma ve modern dünyanın buhranlarını ifşa eden bir mekanizmaya da dönüşmüştür.

Çizgi sanatı, görselliğin arttığı bir toplum yapısında kitlelerle özellikle de değişimle hemhal olan gençlerle ilişkilerde doğrudan ya da aracısız bir ilişki kurma biçimidir. Her dönemde çizgi sanatının halkın beğenisine sunuldu dergi, gazete ve belki duvar grafitlerini temsil eden çizgiler tarama cihazı görevi üstlenerek toplumun sıhhatini denetlemektedir.

Türkiye’de ise manzara batıdakinden farklı kısmı konularda değil, işleniş biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Tanzimat’tan itibaren gelişmeye başlayan Türk karikatüründe genel konular:

-Batılılaşma hareketleriyle değişen toplumsal yaşam, ev ekonomisi, basın dünyası, kadın ve erkek ilişkileri, savaş ve barış, politika, ilerleme, özgürlük, eşitlik, adalet, eğitim, çocuk, fantezi konuların 1867-1878 döneminde çizildiği saptanmıştır (Çeviker,1986; akt Özer, 1994: 88).

- Günümüzde ele alınan konularının çok farklılaşmadığını görmekteyiz: siyaset (politikacılar, partiler, seçimler, uluslararası çatışmalar, savaşlar, ırkçılık vb); Kadın (aile içindeki ilişkiler, sekreter, kocasını aldatan kadın, aşk, cinsellik, moda vb); toplumsal sorunlar (fiyatlar, işsizlik, gecekondulaşma, grevler vb); saçmalıklar, rastlantılar; taş devri, Adem ile Havva, ıssız ada; Askerler, doktorlar, patronlar; TV, modern sanat, müzik. Turizm, av, tatil vb (Topuz,1986). Topuz'un tespitlerine iki binli yıllarda aile, din, varoluş, terör, ekoloji gibi konularda ilave edilmelidir.

Yukarıdaki konulara bakınca aslında toplumsal şartların yansımasıdır, çizgi de çizgilerinde ya da karikatürlerinde aynı konulara yer vermektedir. Yalnızca karikatürlerde değil, çizgi sanatını metalaştığı ve karikatürü dizi haline getiren ve serüvenleri kitlelerin tanıdığı çizgi karakterler üzerinden yorumlanmaktadır. Herkesin tefrikalar halinde gündelik gazeteler ve çizgi romanlarda; hüznün ve komedi, savaş, tarih, sekülerleşme, laiklik, cinsellik, açlık ve yoksulluk, adam kayırma, rüşvet, siyasetin insanları mutlu etmemesi, modernleşme, gelenek, dindarlık, laiklik tarzı konu başlıkları çizgilerde can bulur. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de matbaa ve baskı tekniklerin gelişmesiyle birlikte altın çağını 80 ve 90'ların sonuna kadar yaşamıştır. Hatta denilebilir ki, Türkiye sosyolojisini takip etme ve anında olaylara tepki geliştirmede çizgi sanatı sosyolojinin her zaman önünde olmuştur. Yalnızca bilimde değil sanatın diğer cüzleri arasında da çizgi sanatının ayrı bir yeri olmuştur.

Ali Ulvi Ersoy, karikatürü diğer sanat kollarından daha ayrıcalıklı görmüştür: "Sanatta biçim, sadece bir istif, bir yerleştirmedir. Daha sağlam ve kapsamlı deyimle 'kurgu'dur. Sanatta öz ise, konu ya da anlatılan şey değildir, sadece ve sadece sanatçının konusunu algılayışıdır. Karikatürcü önce konusunu 'mizah'la biçimlendirir. Birinciye 'iç biçim' ikinciye 'dış biçim' diyelim. Kalıcı anlamdaki iyi karikatürde bu iki biçim amaçtır. Yani kalıcı karikatür kendi dört köşesi içinde kendi mizah ve çizgi öğeleri arasındaki ilişkilerden, anlatış biçiminden alır güzelliğini. Bu yüzden kalıcıdır (...) " (Ersoy,1996b; Özer,2007: 129). "Şiir; bilinen sözcüklerle, bilinmeyen sözler yaratma sanatıdır" demiş Melih Cevdet. Oysa sözcükler üzerinde oynayarak sanat yaptıklarını belirten çok insan var ortalıkta. Karikatür de öyle." (Özer,2007: 129).

Çizgi sanatı da şiir gibi bilinen çizgiler ve konularla başlayıp takipçilerini bilinmeyen diyarlara götürme imkanı sağlamaktadır. Şiirsel ve filozofça bazı düşünceler, toplumsal yapıya ait çözümlemeler çizgiyle rahatlıkla anlatıldığından anlık geçişlerin kitlelere hızlı bir şekilde sağlanıp geri bildirimlerinin de aynı biçimde yüksek hızda yapılmasını olanaklı kılmaktadır. Felsefi bilgi üzerinden insana ve dünyada yaşananlarla birlikte kanaatlerin oluşmasını ya da oluşmuş kanaatlerin sorgulanmasını çizgi sanatı vasıtasıyla naklini yapar, çizgilerin geri dönüşlerinden çıkacak tek tek tercihler kişiye kalmaktadır.

Ahir zaman Çizgizarı Hasan Aycın ve Davetin Gençleştirilmesinde Bir Teklif: Fitri İnsan

Çizgi sanatının nesnel gerçekliği olsa da nesnel gerçekliği aşan ve gündelik yaşantının içerisinde kanıksadığımız, gözümüzden kaçan, olağanlaştırdığımız her anı sanatçının bakışıyla yeniden biçimlendirip takipçilerin takdirine sunan bir sanat türü olarak tasvir edilmiştir. Sanat bilgisini, bilgi türlerinden biri olarak ele almış, sanat bilgisiyle mesleki bilgiyi kast etmediğimizi daha çok bir sanat eserinin verdiği bilgiyi anlatmaya çalışmıştık. Bu açıdan bakıldığında sanat bilgisinin insanlığın başından beri en temel ve en yaygın bilgi türlerinden birisi olduğu neticesine ulaşmıştık. Dolayısıyla sanat, ilk insanlardan günümüze bilinen ile bilinmeyen arasında önemli bir koridor açmış, geride bıraktığı her türlü sanatsal eserlerle toplumsal hafıza oluşturmuştur.

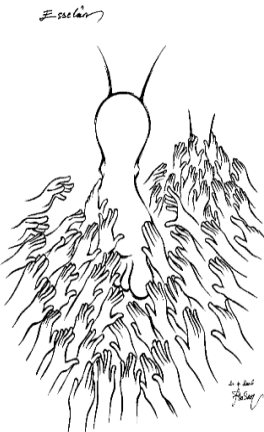
Hasan Aycın'da sorumluluğunun fevkinde bir sanatçı olarak benzer imkanları taşıyan eserlerini kitlelerle buluşturmaktadır. Sanatçının eserleri; kolektivist yani bir toplu düşünme şuuru içinde bunların anlamlı olacağına dair ip uçları barındırmaktadır. Aycın'ın bağlı olduğu inanç sistemindeki karşılığı *ümmet şuuru*dur. Aycın çizgileri; Kur'an ayetleri ve hadisler eşliğinde yaşadığımız toplum yapılarında modernliğin daralttığı alanlarda *alternatif arayışındaki insana* sanatın imkanları içerisinde canlılık kazandırmaktadır. Özellikle düşüncede, yönetim sistemlerinde, çevremizle ilişkilerimizde paradigmatik olarak genel bir memnuniyetsizliğe ve metafizikten arındırılmış insanlığın büyük bir buhrana doğru gittiğine dair yaygınlaşan bir bakış üniversitelerde, güncelin nabzının tutulduğu mekanlarda, yazılı ve sözlü basında sıkça karşılaşılan olaylar haline gelmiştir. Anomik bir hal içinde küreselleşmenin de etkisiyle çok çabuk çıktığı merkezinden kolaylıkla 'hemen ve şimdi' sloganıyla muhatapını bulmaktadır. Buna kuralsızlık denilmemektedir; birden fazla kuralın aynı anda sahnelendiği karmaşası artmış bir toplumsal sistemden bahsedilmektedir. İlk dönem İslam toplumunda kısmen yakalanan harmoni günümüzde yine kaybolmuştur. Geçmiş dönemlerde kötülüğün çoğaldığı, hakikat medeniyetinin unsurlarının kamusal alanda görünürlüğünü kaybettiği ve değerlerin aşındığı devirlerde dağılan toplumsal formasyonları yeniden bir araya toplamak görevi peygamberlere verilmişti; ancak, şu anki vaziyet alışın koşulları değişmiştir. Artık, son peygamberle birlikte nübüvvetin yolu

kapanmıştır. Peygamberi davet; miras olarak bırakılan duruş, davranış ve sözlerle mümkün olmaktadır. Kur'an ve sünnet birikimini günümüze taşımak ve görünür hale getirmek, ete kemiğe bürümekse başka enstrümanların desteği ile sağlanmaktadır. Bunların başında sanat gelmektedir. Sanat, etkileme becerisi ve iklimiyle (aura) kitleleri çekim alanına kolaylıkla almaktadır.

Toplumda genç kitle, bilgi boşluğu ve kimliğin aktarımı ile ilgili iletişim sorunları yaşamaktadır. Gençler olup bitenden en fazla etkilenen kesimi oluşturmaktadır. Onlara ulaşmak için Hasan Aycın çizgilerinin insan-tabiat, insan-hakikat, insan-toplum, insan-eşya kategorilerindeki kayıp halkaları birleştirmek ve gençlerle iletişim dilinin tekrardan onarılmasında elverişli bir vasat sağlamaktadır. Hasan Aycın'ın çizgileri hiyerarşilerin dikeyde azalmasında ve yatay ilişkilerin genişlemesine müsaade etmektedir. Dünyevi hiyerarşiler ve ritüellerle keskinleşen siyasi/sosyal yapıların ötesinde *zorlaştırmayınız, kolaylaştırınız* kabilinden söylemi hayata geçirildiği ve katmanların en aza indiği toplumsal yapılar kast edilmektedir. İnsan ne kadar yüklerinden arınıp hayatını sadeleştirebilirse; Allah'ın müminlerden beklediği metafizik ve fizik yönleri iç içe geçmiş dünya hayatına odaklanması bir o kadar kolaylaşacaktır. Ayrıca hiyerarşilerin azaltmasından kasıt, dini literatürde tek bir aşkın varlığın, yani Allah'ın dışında başka mabutlara fırsat tanınmamasıdır. Bunun yeryüzündeki temsilcileri de monoteist inanç sistemi ve onun anlaşılması için nebilik görevi verilen peygamberi silsileden gelenlerdir.

Çizgi sanatının incelikleri gençlerle iletişim dilinin iyileştirilmesinde ayrıcalıklı bir rol üstlenerek beklentileri karşılamak adına geniş olanaklar sunmaktadır. Her şeyden önemlisi sanatçı kimliğinin etkisiyle peygamberi bir yolun izlerini takip etmektedir. Peygamberlerin yoldaki ayak izlerine basarak ilerlenmesi gerektiğini de her fırsatta çizgilerinde vurgulamaktadır (Şekil:1). Peygambere en çok benzemeye çalışanlar Dört Halife ya da Hulefa-i Raşidin olarak ümmetin başına sırasıyla geçen Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve son olarak da Hz. Ali'dir. Davetin taşıyıcı diğer varisleri ise nesilleri eğiten, tek etrafında şekillenen düzeni nakleden, sosyalleşme süreçlerine katkı sağlayan alimlerdir. Aycın, kendi başına hareket edenlerin ve yola mihmandarsız çıkanların uçuşunun bir ucundan diğerine ya da sıratı geçemeyişlerini resmederken diğer taraftan dört kişinin birbirine kenetlenerek (Dört Halife)² etten köprü olduğu bir ortamdaysa kayıpsız imtihanlarını vererek sıratel müstakim üzere olanların bulunduğu cenaha geçişlerini resmeder. Aycın çizgisinde; hayatta sıklıkla karşı karşıya kaldığımız iki seçeneği de işlemiştir. Görme biçiminin çokluğu yalın çizgilerinin arkasındaki derinliği ve çoklu bakış açılara olanak sağlayan açılımlar sunmaktadır: diğerlerine kendini feda edip yardım eden dört kişi gördüğünde de Dört Halife'yi kast ettiğinde de sanatçı amacına ulaşmıştır (Şekil:3). Bir kere çizgi çalışması bittiğinde yeni anlamlara kavuşmak için muhatabını bekler ve söz hakkı sergiye gelenlere ve sanatseverlere geçmiştir. Gençlerde sanatsever kitlenin ya da takipçilerin bir kısmıdır. Onların hafızalarında ciltler dolusu kitaba denk düşen bir görsel davetin gençleşmesine katkıdır (Şekil:2).

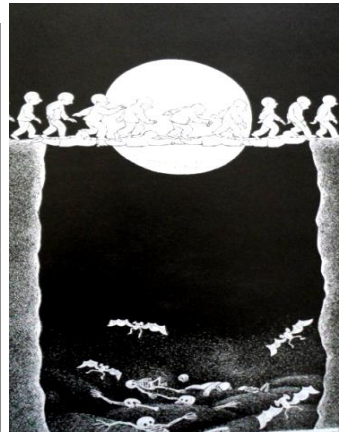
Şekil: 1
Aycın, 2008a: 51

Şekil: 2
Aycın, 2018: 17

Şekil: 3
Aycın, 2008c: 111

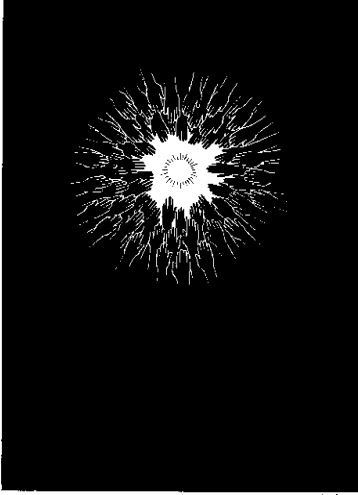
Aycın'ın çizgilerini diğer çizerlerin yaptıklarından ayırtıran yanı sanatçının Allah'ın varlığı karışındaki tutumudur; çünkü sorumluluk ve bağlanmanın gereklilikleri sanatçıyla ilgilidir. Eğer, sanatçı Allahın

² Gece Yürüşü Albümündeki çizim (2008c:111) birbirlerine kenetlenerek başkalarına köprü vazifesi gören dört kişinin Dört Halifeyi de temsil edebileceğine dair yorum Hasan Aycın'na aittir. (Dünya Balıkesir'liler günleri çerçevesinde Kuva-yı Milliye Müzesinde Sergi salonu 10.10.2010, Balıkesir)

varlığını inkar ediyorsa ayrı kabul ediyorsa ayrı değer yargıları oluşacaktır. Sanat eseri de değer yargılarından bağımsız değerlendirilemez: “Eğer ‘kabul’ konumundaysa sanatın emr-i bi’l-ma’ruf, nehy-i ani’l-münker asabiyeti taşıması gayet doğaldır. Yani söz konusu ilişki sanatçıyla buyruk arasındadır. ‘Ret’ konumundaysa pekala onun sanatı, kötülüğün önünü açan, iyiliğin önünü tıkayan bir asabiyet taşıyabilir (...)” (Aycın, 2008d: 57). Siyah ile beyaz kullandığı renkler olduğu kadar siyah ile beyazın, iyi ile kötünün mücadelesidir. Çizgilerin temel güç aldığı cümlesi de iyiliğin kabulü ve kötülüğün def’idir (Şekil: 4, 5, 6). Siyahın-beyaz, hak-batıl, iyi-kötünün birbirine üstünlük kurup kurmadığı çizgilerde merak konusudur.

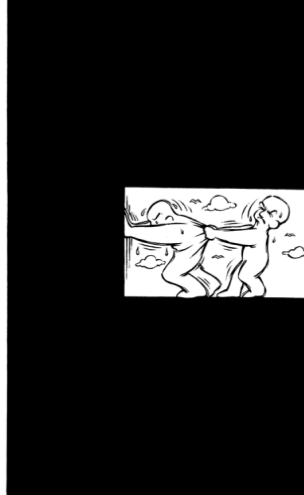
Şekil: 4

Aycın, 2008a: 11

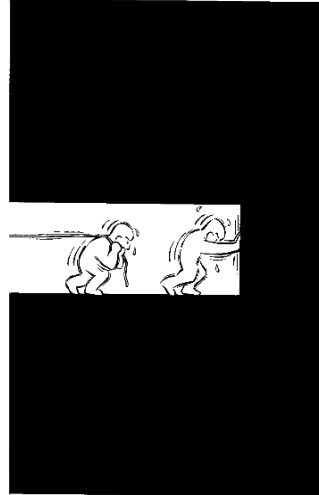
Şekil: 5

Aycın, 2007: 13

Şekil: 6

Aycın, 2009b: 66

Dünyaya hakim olan zihniyetin seküler ve profan bir perspektif üzere inşası, doğal olarak yaratıcıyı ve onun kurduğu düzenin inkarı anlamına gelmektedir. Madem Allah, modern paradigma gereği kurduğu düzenin öznesi olarak görülmüyor, o zaman iyiliğin önünü tıkayan ve kötülüğün önünü açan bir asabiyeğin insan ilişkilerimizde, zihniyetimizde, kurduğumuz şehirlerde, iş yerlerimizde, evlerimizde, çocuk yetiştirmemizde etkili olmak suretiyle ademoğlunun üzerinde hakimiyet kurduğunu söyle biliriz. Köklü ve binlerce yıla yayılan köklü medeniyetlerin yerini yüzeyselliğin, görselliğin egemen olduğu modernliğin değerleriyle donatılmış maddi uygarlık seviyesi tercih edilmiştir. Köklerden beslenmek yerine batılı bir medeniyetin her alanda kendini evrenselleştirmesiyle birlikte kimliksizleşen insanın şaşkınlığı ve vurdumduymazlığı, sorumsuzluğu eşliğinde sağlanan maddi alandaki ilerlemelerdir. Artık, sorumluluk duyulan alanlar tüketim kültürü cenderesiyle sınırlandırılmıştır; maddi ve tüketime dayalı uygarlık modelinde toplum tipi de girdiği kabın şeklini alarak görüntüye ve biçime odaklanacaktır (Acar, 2008: 85). Kalıcılık horlanırken, geçicilik ebedileştirilmektedir. Madde kadar manayı, kalıcılığı, ölçülü olmayı, dengeyi, çevresiyle uyumluluğu, israftan kaçınmayı özendiren sistemler rakip olarak görülerek silikleştirilmektedir. Hasan Aycın’ın çizgilerini kıymetlendiren ve anlamlı kılan kısmı da burasıdır. Peygamberi davet ile gençler arasında çizgileriyle bağ kurmaktadır. Gençlere ilerleme ve menfaat eksenli bir dünyanın motiflerini tekrar göstermektedir. Çizgi çalışmalarını anlamlı kılan şey, sanatçının gözlem gücü ve sanat eserinde kullandığı teknikle sınırlı değildir. Walter Benjamin’den ödünç alacak olursak; üniktir, biriciktir (Benjamin, 2001: 57). Bu demektir ki, sanat eserini tutamayız, saklamak ve her zaman sahip olmak için alıp götürmeyiz. Büyük sanat eserlerinin aura etkisine sahiptir. Aycın’ın çalışmalarının hatları, modernleşmenin simgesi sanayi toplumunun tüm yıpratma ve aşındırmalarına rağmen eserlerinin etrafında oluşan sanatsal iklimi muhafaza etmektedir. “Aurası olan bir sanat eseri izleyiciyi, kendisini seyretmek, nefesini tutmak, hayran bırakmak ve ya nefret ettirmek için zorlamaktadır. Eğer bir sanat eseri auraya sahip ise, izleyiciye bir şey yapmakta ve onda bir tepki harekete geçirmektedir. O, öyle gelişigüzel müzeye konulmuş pasif bir nesne değildir, fakat kesinlikle dikkat çeken ve seyreden üzerinde etkili olan aktif bir öznedir” (Zijderfeld, 2010: 58). Aycın, ticari olmamak kaydı şartıyla çizgilerinin yayılmasına izin vermektedir. Çizgileri, her yerde görülmesine karşın (sosyal medya, gazete, edebiyat dergileri, sergi, kopyalanması vs) değerinden bir şey kaybetmediği gibi kıymetlenmeye devam etmektedir. Eserlerinin kült değeri, ilgilendiği konulardaki kalıcılık, insanlığın ortak hafızasına hitap etmek gibi gerekçelere yaslandığı için birçok sanat eserinin muhatap olduğu sorunlarla

karşılaşmamaktadır. Modern dönemin tabiiyetine giren ya da maruz kalan toplumlar; klişelerin, yeniden üretimlerine dil ve davranış yoluyla hizmet edip ilerlemesini hızlandırmaktadır.

Aycın'ın ortaya koyduğu sanat anlayışı popülerleşen sanata karşı da bir meydan okumadır. Standartlaşma, klişelerin oluşturmak istediği bir daralma ya da kitleleri esir alma girişimine karşı itirazlar barındırmaktadır. Özellikle genç kuşaklara kusurlarla dolu zayıf ve gelenekten, medeniyetten, kimlikten arındırılmış bir zihin yapısının aktarımına açık hale gelmiş ya da zimmi destek anlamına gelebilecek her türlü girişime karşı alternatifler sunan bir sanat anlayışı geliştirmiştir.

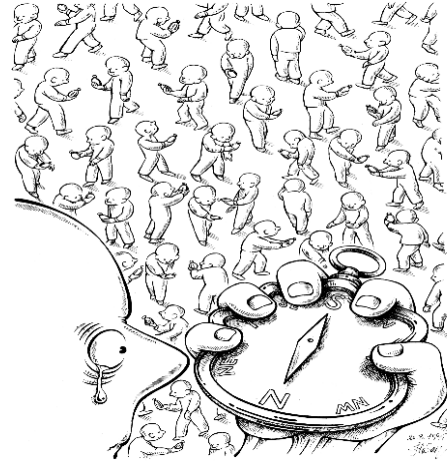
Örneğin, peygamberin önderliğine vurgu yapan bir çizgisi (Şekil:1-3) tekrar ve çok önemsenen bir kişi hakkında her defasında yeni bir yanını keşfetmeye imkan sağlamaktadır.

Prof. Dr. Abdullah Nasih Ulvan'ın "İslam'a göre İnsan Şahsiyetinin Oluşması" adlı kitabına atıfta şunlar söylenebilir: Bir kere toplumun islahında mesafe kat edildiği takdirde "faziletli, örnek ümmeti oluşturur, insanlığı maddecilik, ibahiyecilik, dinsizlik karanlığından kurtararak hak ve ruhaniyet nuruna, tevhid ve ahlak prensiplerine kavuşturur. Bilinen bir şeydir ki, kendi başına yaşayan, toplumdan uzaklaşan, insanlardan kaçan kişinin şahsiyeti yok demektir. Yaratılışına verilmiş yönelişi (meyilleri) oyuna, dedikoduya harcayan, vaktini işe yaramaz boş şeylerle geçiren kişinin şahsiyeti yok demektir. Cesaret gösterecek yerde korkan, zulmü ve batılı tatbik edip yayanlar karşısında zaaf gösteren iyiliği emir, kötülüğü nehiy meydanında yenilgiye uğrayan kişinin şahsiyeti yok demektir." (Ulvan,1991b:49). Aycın'da tevhid ve ahlak prensiplerinin muhatabı olarak fitri insanı teklif etmektedir. Fitri kazanımların boşa gitmemesi (Şekil:7-8) ve yeni bir toplum inşasında ferdiyetin gelişimi ayrı bir yer tutmaktadır.

Şekil: 7
(Aycın, 2008b:73)

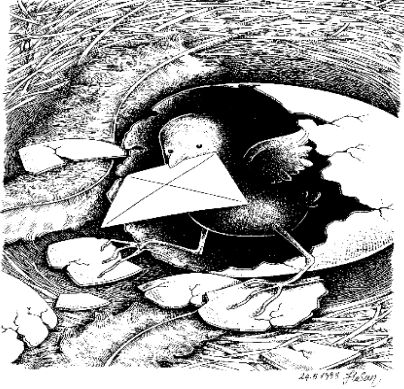
Şekil: 8
(Aycın, 2008b:11)

Davet Gençleşirken: Fitri İnsan ve Gençlerin Yolunu Birleştirmek

Aycın çizgileri, fitri insanı betimleyen hadis ve ayetlerle uyumludur. Annesinden doğduğu gibi hayata gözlerini fitrat üzere açmaktadır. Ebeveynler kendi geçtikleri toplumsallaşma süreçlerine dahil etmek için beklemektedir. Hadisi hatırlayacak olursak: "Her doğan, İslam fitratı üzerine doğar. Sonra, anne babası onu Yahudi, Hristiyan ya da Mecusi yapar" (Heyet, 2014: 17). Her doğan çocuk bir amaç üzere dünyaya gelir. Fitratlarındaki hazır donanım iyi yönlendirilebilirse; yani şahsiyetini geliştirirken sosyalleşme süreci sırasında yaradılışı inkar etmeyen, bilakis destekleyen ahlak ve terbiye sisteminden geçerek olgunlaşırsa kendinden önce yaratılmış bir düzene uyum sağlarken zorlanmayacaktır. Dış dünyayı anlamak ve Allah'ın koyduğu prensipleri bunlarla mecz etmek bir o kadar kolay olacaktır. Kısaca, maddi /manevi potansiyellerle geldiğimiz dünya hayatına başlarken verili donanımımızı açığa çıkaracak bir ortam oluşursa istikamet üzere bir yoldayızdır. ve İslam'ın evrensel kalıplarını ve geliştirdiği insan tipolojisiyle ters düşmeyecektir (Şekil: 9). Eğer fitri insanın vasatı ya da şartları zuhur etmediği takdirde de insanoğlunu başka bir akıbet beklemektedir; insanoğlunun yaşam süresi başladıktan sonra kişiden ve çevreden kaynaklanan gerekçelerle hayata başlarken verili donanımımız atıl kalarak kabiliyetlerimiz istenilen istikamete gidilemeyecektir ve maksat hasıl olmayacaktır. Doğduğu ortamdan kaynaklı kötü sosyalleşme şartları onu yaratılıştaki İslam'a elverişli vasıflarından uzaklaştıracaktır (Şekil:10). Gençlerin durumu da hadisle müsemmadır: Yaratılış şartlarına tekrardan yaklaşmaları ya da uzaklaşmaları içinde yetişteki aile ortamıyla, ritüellerle ya da alışkanlıklarla yakından ilintilidir.

Şekil: 9
Aycın, 2008c: 23

Şekil: 10
Aycın, 2008b: 96

“Aycın’da resmedilen fitri insan, Adem peygamberden beri gelen tüm insanlığı temsil etmektedir. Fitri insan bir cinsiyetle anılmaktan daha çok insana vurgu yapmaktadır; doğumdan sonraki insan çehresiyle daha çok benzerlik göstermektedir:

-Karmaşık çizgiler içermez. Sade ve basittir.

-Saçları yoktur. İnsanın anadan doğduğu haliyledir.

-Topluma ait ideolojik, kültürel yüklerden arınmıştır.

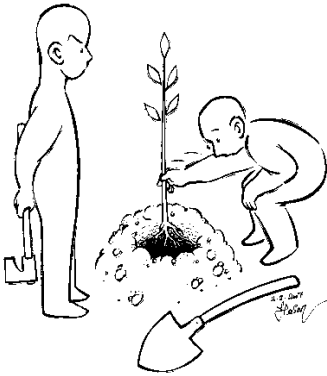
-Zaman ve mekanı anımsatacak işaretlerden arınmıştır; imasız ve işaretlidir.

-Sıcak, samimi ve dürüst bir yüz ifadesi vardır. Fitri insanın kızgınlığı ve öfkesi fitrattan uzaklaşmayla neticelenen durumlarda belirir. Fitri insanın öfkesi ve zaman zaman şaşkınlığı, insanların bozduğu, tahrip ettiği düzene yöneliktir.

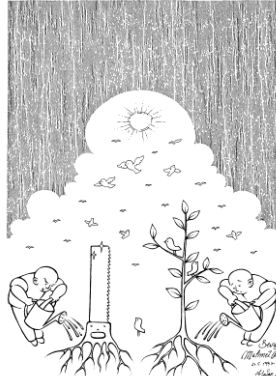
-Başkasıyla değil, kendisiyle yarış halindedir. Tabiatın iç yapısını tahrif edilmesiyle kendi fitratını bir tutmaktadır. İkisinden birinde meydana gelebilecek bir terslik fitri insan yapısını ve çevreyi bozacağından endişe eder; var gücüyle kötülükle mücadele eder.

Örneğin yaradılışın parçalarından olan ormandaki ağaçların kesilmesine tepkilidir. Suje ve objenin birbirinden bağımsız düşünülmediği takdirde ormanın verimsizleşmesi ya da yok edilmesi aynı zaman da insanın da yok edilmesi anlamına gelmekteydi. Rönesans sonrası dönemde insanın çevresiyle uyumu giderek kayboldu. Çevre ya da tabiat modern insanın bir parçası değil, dışsallaştırdı ve ötekileştirdiği bir zihni sürecin neticesinde değişime uğramıştır. Artık, çevre ile insanın uyumu bozulmuştur. Bugüne ait ekolojik sorunları ve duyarsızlıkları zihniyet değişimiyle yaratılışın kanunlarından uzaklaşmıştır (Şekil: 11-12). Tek çıkış yolu tekrardan yaradılıştan kaynaklı ilke ve değerlere sahip fitri insanla yolları kesiştirmek ve kötünün alanını daraltacak sorumluluğu üzerine alması gerekmektedir. Gençlik çağına gelmeden “Büyük saati” kuran ve tabiatı, insanın çalışmasını belli esaslara bağlayan sistemin yeniden inşası ya da “ilk kanun”a (Kanuni Kadim) geri dönmek ya da unutilan, ihmal edileni yeniden nesillere hatırlatmak gerekmektedir.

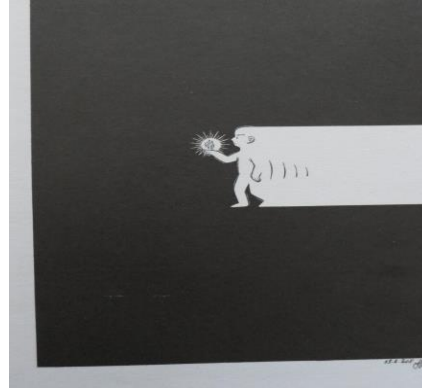
Şekil:11
Aycın, 2009b: 76

Şekil:12
Aycın, 2008b: 120

Şekil:13
Aycın, 2012: 43

- Fitri insan, sorumluluk sahibidir. Yeri gelir elinde ateşle dolaşır, yeri gelir karanlığa karşı tek başına korkusuz ve hesapsız yürüme cesaretini gösterir (Şekil: 13).

- Giydiği elbiseler sade ve dikkat çekmeyecek şekildedir.

- Evrenle, gökyüzü ve yeryüzüyle uyumludur. Tabiatla yaşadığı şehirle ahenkli olduğunda huzurlu ve tebessümlü bir yüze sahiptir. Bunun dışındaki durumlarda hayret, şaşkınlık ve çevre ile ters düşülen her durumda tepkiseldir.

- Fitri İnsan, aşkın varlıkla yaptığı sözleşmeye sadıktır. Sözleşme metninde taşınamayacak bir ağırlık yoktur; sadece kendi seçimiyle bir bağlanması ve muhafaza etmeye söz verdiği emanetleri vardır. Aşkın varlığın kendisine yönelen her tehdit aslında fitri insana yönelmiştir. Modernliğin dünyası süje ve obje bütünlüğünü önemsemez; parçalayıp uzmanlaşmış bölmelere ayırarak her bir parçanın ötekine yabancılaşmasını artırmaktadır.” (Özkul,2019: 398,399).

Fitri insan çizgi sanatının içinde klasikleşmiş ve dolayısıyla kalıcı hale gelmiştir. Sosyolojik tabirle bir stereo tiptir. Fitri insan, illüstrasyonun kuvvetlendirdiği siyah ve beyaz renklerin imkanlarıyla ve anlatımıyla derdini sanat marifetiyle de anlatmaktadır. Siyah ile beyazın, iyi ile kötünün mücadelesinin kıyamete kadar devam edeceği bir düzen fikrinde beyazın takip edeceği rol modeli tasvir etmektedir (Şekil: 13).

H. Aycin çizgileri; modern insanın krizini çözmek için çizgi tekniği içinde geliştirdiği Fitri insanın varlığı yaşadığı sorunlarla baş etmek için yol göstericidir (Şekil: 14). İnsanın karşılaştığı engelleri tek başına aşmak yerine dayanışma içerisinde güç ve imkanlarını birleştirilmesiyle biriken sorunların hakkında gelinebileceğini muştular. Yine de son dokunuş insanın iradesinde gizlidir; isterse olacaktır (Şekil: 15). O nedenle çizgilerin bir kısmında eylemlerin son karesi, bitişi eksiktir; eylemler görseli zihnine nakşeden insanda devam etmektedir ve nihayete ermektedir. Çizgilerin hemen hepsinde bitmeyen tamamlanmayan çizgiler vardır. bu kasıtlı bir tavır alıştır ve sanatçıyla eser ve eseri izleyen arasındaki sıcaklığı muhafaza eder. Var olanın dünyasının insanı nasıl kuşattığını önce fark ettirir, sonra da ablukayı ya da daralan çemberin, duvarların şuurlu insanlarca nasıl aşılabileceğini izah eder. Çizgiler devinim halindedir; gayret, mücadele içerir, umutsuzluğa kapalıdır (Şekil: 16). Kötülüğe fırsat vermez, onlarla hesaplaşır.

İnsanın hikayesini anlatır: Eksiklikleri, paradoksları, zıtlıkları ve iyilikleri görünür kılar, somutlaştırır.

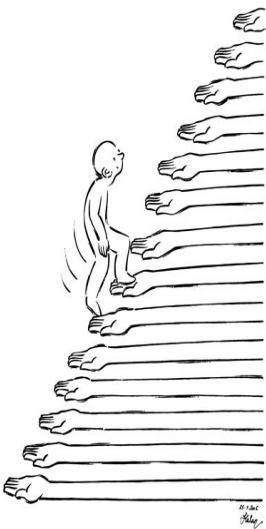
Değer, kültür ve insanın çevresine dair konuları ele alması nedeniyle sosyolojiktir ve bilimin inceleme alanına girmektedir.

Öz/Cevher arayışı, çizgilerindeki insanı evrenselleştirir.

Fitri insan bu haliyle çocukluk yıllarından ilk yetişkinliğe kadarki frekans aralığına giren gençlik safhasına giren genç(ler) içinde rol modelidir.

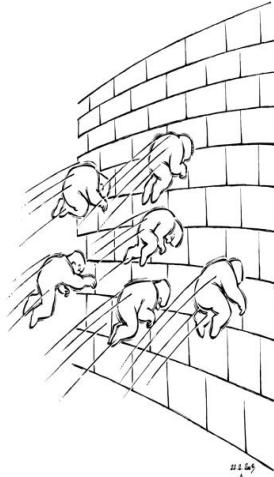
Şekil:14

Aycin, 2009a: 33

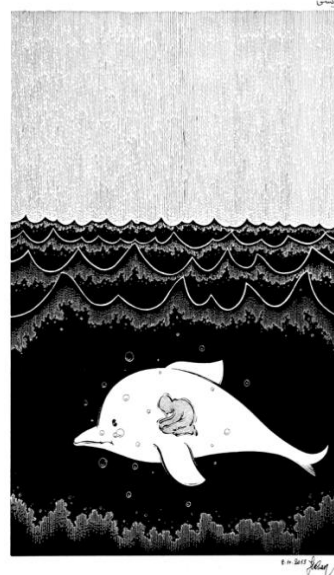
Şekil:15

Aycin, 2011: 53

Şekil:16

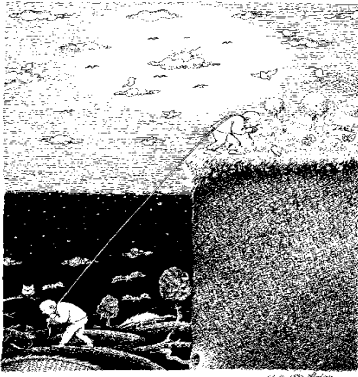
Aycin, 2014: 15

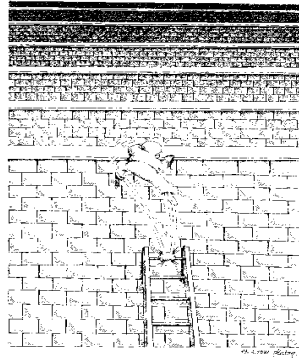
Çizgilerindeki can verdiği kel ve isimsiz karakteri yumuşak, hilm sahibidir ve sebatkardır; ancak fitrat dışına çıkan her eyleme karşı müdafaadadır. Kur'an'ı ve bir ayeti adeta tasdik eder (Kur'an-ı Kerim Meali, 3: 159). Etrafımızdaki insanların dağılıp gitmemesi davetin içinde kalmaları yönündeki tecrübe, yüzlerce yıllık metot ve üslup çizgilere serpiştirilmiştir. Aycin'ın fitri insanı sebat ederken pasif değil, aktiftir; uğraşır, yanlışlarla mücadele içindedir ve kötülüklere müdahale etmek ister (Şekil: 18). Arkasından gidilecek doğru insanı ya da insanları arayıp bulur. Bu noktada hata yapmak istemez. Bu sebatlı duruş her olay ve durum karşısında aynıdır. Allah'ın insan için kurduğu yeryüzü düzeninde unsurlar arasında bir harmoni gözlemlenir;

semavât, bulutlar, güneşli hava, kelebek, kuşlar. Ağaç üzerine konan kuşlar bulutların üzerine de konabilecek kadar tabiat unsurları birbirleriyle sulh ve denge içindedir (Şekil: 17). Buna karşı siyah çizgi ve onun altındaki dünya insan algılayışındaki menfi unsurlarla temsil edilir. Her ne kadar hepsi yaratılışın bir harikası olsa da gidilen istikametın göstergeleri hoş olmayan baykuş, yarasa gibi geceyi daha mühimi karanlığı imleyen unsurla örülüdür. Bu mücadeleye istikamet tayin edecek kalburüstü zümre münevverlerdir. Toplumda Allah'ın arzu ettiğı şekilde bir sistemi tekrar inşa edecektir. Eğitilmiş, diplomalı ve avangard, aydın olma hali gözlükle simgelenmiştir; toplumun gören gözü ve düşünen kesiminin gözleri hakikate kapandığında, kolayı seçip rahatını düşündüğünde ya da haktan yana değil, batıldan yana tavır aldığında toplumun öncü zümresi olma vasfını kaybettiğı gibi geniş kitleler üzerindeki etkinliğı olmayacaktır (Şekil: 19). Gençlerin gelişimine katkı sağlayan bir öğretmen, akademisyenin, imam, müderis, alim hüviyeti İslam hakikati ve yoluyla birleşmedikçe bütün çabaları boşa gittiğı gibi yeni filizlenen gençlerinde gelişimine yardım edememektedirler; hatta mani olmaktadır.

Şekil: 17
Aycın, 2008c: 57

Şekil: 18
Aycın, 2008c: 42

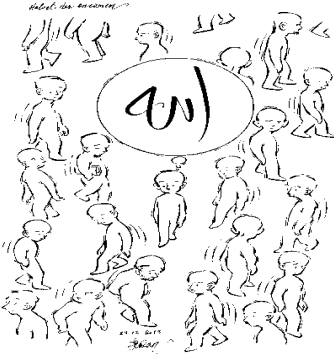

Şekil: 19
Aycın, 2007: 38

Prof. Dr. Abdullah Ulvan'ın gençlere seslendiğı "Gençlere" (1994) ve Gençliğin Rolü (1991a) adlı eserlerinde Ali İmran suresindeki ayete (Kur'an-ı Kerim Meaili,3/159) ilaveten Hz. Peygamberin bağı olduğu tevhid üzerindeki *sebat*ını önemseyerek sorunlarla mücadele etme usullerinin de örnek alınmasını ilave eder: "Bu sıfat (sebatkarlık) onun diğer sıfatları içerisinde en bariz olanlarından ve ahlakının en köklü yönlerindenidir. Muhalefet rüzgarları ne kadar şiddetle eserse essin onu davetinden alı koymadı. Sıkıntılar ne kadar baskın çıkarsa çıksın onu İslam risaletini tebliğden geri çeviremedi. Tehditler ne kadar artarsa artsın, musibetler etrafını nasıl kuşatırsa kuşatsın onun imanı devamlı sağlamlaştı, azmi, Allah'a güveni devamlı arttı (Şekil: 20,21). Rabbine devamlı dua ederek sığındı. O'nun rahmetini umdu, yardımını diledi" (Ulvan,1994: 44,45). 'Gençliğin Rolü'nde ise Ulvan : "Rasullah (s.a.v)'in ilk Ashabı, küçük bir cemaat olmalarına rağmen sabır, kararlılık ve dayanıklılık örneğı verdiler. İmanlı bir nefisle, şikayetsiz olarak...olaylar önünde sızlanmadan, sıkıntılara göğüs gererek. (...) Hakka davet yolunda, eğriyi ve kötüyü doğrultma çabasında ulaşılması zor fedakarlıklarla süslüdür " (Ulvan,1991a: 51,56).

Şekil: 20
Aycın, 2014: 24

Şekil: 21
Aycın, 2014: 29

Son Söz Yerine

Makale boyunca birbiriyle bağlantı iç içe geçmiş birkaç konu bir arada tartışılmıştır. Bunlar sırasıyla; sekülerleşmenin payda olduğu bir alem tasavvurunda kitleler üzerinde dinin tesiri; dinin tesirinin başat olduğu dönemlerdeki ilk devir İslam toplumunun şekillenişinde omurgayı oluşturan ana saikler ve davet

geleneğinin Hz. Peygamber'in sağlığında ve hemen tüm pürüzlere rağmen kusursuz işlemesi; Hz. Peygamber sonrası davetin başka vasıtalar üzerinden kitleleri kendine çekerken manevi kültür ögesi konumundaki sanatkarların nöbeti devralmaları; sanatın yüzyıllar içerisindeki zenginleşmiş cevheri; günümüzde sanatın bir cüz'ü olarak rüştünü ispat etmiş çizgi sanatının Çizgizarı Hasan Aycın sanatı üzerinde iyi düşünüldüğü takdirde eserlerinin hemen her konuda gençlere ilham verebileceği ve heyecanlarını diri tutacağına dair bir kaç ağır mevzu misaller eşliğinde izahı yapılmıştır.

Bugün yine Hz. Peygamber devrinde olduğu gibi toplumsal zemin kaypaklaşmıştır. Artık, aramızda önderlik yapan Hz. Peygamber de bulunmamaktadır; ancak Hz. Peygamber'in dahil olduğu davetin muhatapları kutlu mirasın varis olarak davetin çağrısını yapmaya devam etmektedir. Varislerin başında alimler ve sorumluluk bilinci yüksek zümreler muhasırı olduğumuz devrin burçlarıdır. Toplumların en ağırlı yanlarını bilmektedirler ve kitlelerin itimat edebildiği yegane kesimi oluştururlar. Mütedeyyin sanatkarlar da varislerin önde gelenlerindendir. Toplumdaki çoğunluğun aksine kendini ilk kaba yargılara teslim etmeyen, yolunda gitmeyen, rahatsızlık veren ya da buhrana götüren her ne varsa ilk sezen ve ilk çığlığı atarak tehlikelerden haberdar eden kesimdir. Bu kesim batılılaşma/sekülerleşme başladığı andan itibaren tüm sorumluluğu omuzlarında hissetmişlerdir. Samimiyetle meselelere eğilmişler toplumdan daha geniş bir kategori olarak ümmetin model aldığı organik münevverleridir. Amatörce ve yanında kimin olduğuna bakmadan hesapsızca ateşe su taşıyanlardır.

Hasan Aycın'da bilgisi, vizyonu, okumaları, okuttukları ve yeni gelişen olayları bir sosyal bilimciden çok daha önce tahlil edip anında tepki geliştirebilen bir donanıma ve çizgi, karikatür sanatı gibi vasıtalarla sahiptir. Modern toplumun çarpıklıklarını en iyi ve hızlı araçlarla kitlevi etkileme imkanları vardır. Modern toplum ideolojisi görsel göstergeler üzerinden gücünü muhafaza etmektedir. Görselliğin en fazla sergilendiği, mesajların kitleye dolaylımsız ulaştırıldığı yerlerin başında sanat gelmektedir.

Toplumlara “görüntü toplumu” denildiği; yüzeyselliğin ve köksüzlüğün teklif edildiği toplumsal yapıların hastalıkları olduğu gibi biçare gençlere geçmektedir. Zamanında çocuk olma hakları muhafaza edilmeyen ve büyüklerin insafına terk edilen gençler sorunların öznesi olarak görülmektedir. Oysa gençler, sorunların nesnesidirler. Gençler kitle, sanatçılarla beraber ilk defa sahnelenen çelişkileri ve karmaşası çoğaltılmış dünyanın yükünü, kahrını çekmektedirler. Bu yönüyle sanatçıların ve gençlerin müşterekleri tahmin edilenden daha fazladır. Bu hassas küstürülmüş kitlelerin işbirliği yekvücut olmaları mühimdir. Birbirlerini en iyi anlayacak kesimlerdir.

Hasan Aycın çizgisi ve fitri insan tipolojisi, tıpkı peygamberi davette olduğu üzere; hakikat yolunda gençlere sunduğu zengin seçenekleri ve eserlerindeki davetkarlığı sanat üzerinden onlara dost olmayı, sıratel mustakime yürüyüşlerine refik olmayı, samimiyeti, nasihatı, sakinliği vaat etmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, Mustafa. *Görüntü Kültürü Üzerine Soruşturma*. EskiYeni Dergisi, Sayı:11, Editör: Kadir Canatan, Cemal Şakar, Sayı:11, Sonbahar, 2008d, Ankara.
- Aydın, Mustafa. *Bilgi Sosyolojisi*. İstanbul: Açılımkitap, 2004
- Aycın, Hasan. *Gözgü*. İstanbul: İz Yayınları, Sanat edebiyat dizisi/ çizgi:82, 2007.
- Aycın, Hasan. *Ahzan*. İstanbul: İz Yayınları, Sanat edebiyat dizisi/ çizgi:92, 2008a.
- Aycın, Hasan. *Asa*. İstanbul: İz Yayınları, Sanat edebiyat dizisi/ çizgi:90, 2.baskı, 2008b.
- Aycın, Hasan. *Gece Yürüyüşü*. İstanbul: İz Yayınları, Sanat edebiyat dizisi/ çizgi:87, 2.baskı 2008c.
- Aycın, Hasan. “Çizgi Ustası Hasan Aycın ile Söyleşi”, EskiYeni Dergisi, Editör: Kadir Canatan, Cemal Şakar, Sayı:11, Sonbahar, 2008d, Ankara.
- Aycın, Hasan. *Nun*. İstanbul: İz Yayınları, Sanat edebiyat dizisi/ çizgi:94, 2009a.
- Aycın, Hasan. *Zılal*. İstanbul: İz Yayınları, Sanat edebiyat dizisi/ çizgi:95, 2009b.
- Aycın, Hasan. *Sayha*. İstanbul: İz Yayınları, Sanat edebiyat dizisi/ çizgi:117, 2011.
- Aycın, Hasan. *Üns*. İstanbul: İz Yayınları, Sanat edebiyat dizisi/ çizgi:132, 2012.
- Aycın, Hasan. *Sarp Geçit*. İstanbul: İz Yayınları, Sanat edebiyat dizisi/ çizgi:169, 2014.
- Aycın, Hasan. *Berk*. İstanbul: İz Yayınları, Sanat edebiyat dizisi/ çizgi:381, 2018.
- Benjamin, Walter. *Pasajlar*. çev. Ahmet Cemal, 3.baskı, İstanbul: YKY, 2001.
- Başgil, Ali Fuat. *Gençlerle Başbaşa* 108. Baskı, İstanbul: Yağmur Yayınevi, 2016.
- Fidan, Bülent. *Reklam ve Karikatür*. İstanbul: Beslenme Saati Yay., 1.baskı, 2007.

- El-Buti, Said Ramazan. *Gençliğin Sorunları*. çev. Ercan Elbinsoy ve Abdullah Ebu Taha İstanbul: Madve Yayınları, 3.Baskı, 1990.
- Heyet. *Hadislerle İslam*, Cilt 4, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014.
- İllüstrasyon*. Erişim 6 Kasım 2019, <http://illustrasyon.nedir.org>.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*. çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Nuyan, Elif, *Eisenstein ve Tarkovsky'de Sinema Sanatı ve Felsefe*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 118.
- Özer, Atila. *İletişimin Çizgi Dili: Karikatür, Eskişehir*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayın No:763, 1994.
- Özer, Atila. *Karikatür Yazıları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayın No:1773, 2007.
- Özkök, Ertuğrul. *Sanat, İletişim ve İktidar*, Ankara: Tan Kitabevi, 1982.
- Özkul, M. Murat. "Hasan Aycın Çizgileri Üzerinden 'Diriliş Çizgisi'ni Okumak: Sanat Sosyolojisi Açısından Bir Değerlendirme". *MECAS V Bildiriler Kitabı, Cilt:3, Sayı:2/389-401*. Podgorica: University of Donja Gorica, 2019.
- Shiner, Larry. *Sanatın İcadı*. çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları 2004.
- Tolstoy L., Nikolayeviç. *Sanat Nedir?* Çev. Kâbil Demirkıran, İstanbul: Şule Yayınları. 2000
- Ulvan, Abdullah. *Gençlere*. çev. İsmail Kaya, 4.Baskı, Konya: Uysal Kitabevi, 1994.
- Ulvan, Abdullah. *İslam'a Göre İnsan Şahsiyetinin Oluşması*. çev. İsmail Kaya, 2. Baskı, Konya: Uysal Kitabevi, 1991b,
- Ulvan, Abdullah. *İslam Risaletini Tartışmada Gençliğin Rolü*. çev. İsmail Kaya, 2. Baskı, Konya: Uysal Kitabevi, 1994.
- Tarkovsky, Andrei. *Mühürlenmiş Zaman*. çev. Füsun Ant, Hay, İstanbul: Afa Yayıncılık, 1992.
- Topuz, Hıfzı. *İletişimde Karikatür ve Toplum*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 1986.
- Şeriatî, Ali, *Sanat*, İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Zijdeveld, C., Anton. *Klişelerin Diktatörlüğü*, çev. Kadir Canatan. İstanbul: Açılım Kitap, 2010.

آليات الإقناع في الخطاب النبوي الموجه للشباب

Hesham MOTOWA

Dr. Öğr: Üyesi, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

hishammotowa@gmail.com

المقدمة:

أرسل محمد صلى الله عليه وسلم ليلبلغ رسالة الله للعالمين كافة ، ولتبليغ هذه الرسالة على الوجه الأكمل منحه الله المقومات التي تساعد؛ لكي تصل الرسالة لمستقبلها بصورة سلسلة لا تعقيد فيها ، ومما لاشك فيه أن بلاغة الرسول صلى الله عليه وسلم واحدة من هذه المقومات . " ولقد ولد الرسول في بني هاشم ، ورضع في بني سعد من بكر ، ونشأ في قريش ، وتزوج في بني أسد ، وهاجر إلى بني عمرو ، وهم الأوس والخزرج من الأنصار ، فكان اتصاله بهذه القبائل المعروفة بممارسة الفصاحة لعب دورا كبيرا في وصوله إلى ذروة البلاغة "¹

وهذا البحث يدور حول الخصائص الإقناعية في الخطاب النبوي الموجه للشباب ، وذلك للتأسيس عليها في حل واحدة من المشكلات الخاصة بالشباب في عالمنا المعاصر ، فقد حدث ما يمكن أن نطلق عليه القطيعة التواصلية بين جيلين :

الجيل الأول وهو جيل الآباء والشيخوخة

الجيل الثاني وهو جيل الشباب .

ففي الآونة الأخيرة نلاحظ وجود صعوبة كبيرة في التواصل بين الجيلين فالرسالة التي يرسلها الكبار لا تجد قبولا عند الطرف الآخر في عملية التواصل وهو الشباب ، والعكس صحيح أيضا؛ فالشباب لم يعد قادرا على إيصال رسالته لجيل الآباء بطريقة تجد قبولا عند جيل الآباء ، وقد يكون هذا الأمر بسبب التطوير السريع والمتوالي في عالم التواصل ، ذلك التطور الذي يشكل قدرا من الصعوبة لدى جيل الآباء للتكيف معه ، بينما يمثل هذا التطور واحدا من المكونات المعرفية في شخصية جيل الشباب . وقد وضع الرسول صلى الله عليه وسلم نصب عينيه خصوصية مرحلة الشباب على المستوى النفسي والاجتماعي وذلك عند مخاطبتهم ؛ فبالنظر إلى الخطاب النبوي الموجه للشباب نجده يختلف اختلافا كبيرا عن غيره من الخطابات الموجهة لشرائح أخرى في المجتمع ، كما أن هذا الخطاب الموجه للشباب لا يأتي دائما على الوتيرة نفسها ولكنه يختلف في حال النصيح والتوجيه عن حال الحجاج والإقناع .

والمدخلة تنقسم على مقدمة نظرية وقسمين تطبيقيين هما :

1- خصائص الخطاب النبوي لطبقة الغلمان .

2- خصائص الخطاب النبوي الموجه للشباب .

ففي المدخل النظري عرض عدد من المفاهيم التي يركز عليها البحث وهي :

تعريف مصطلح الخطاب من الناحية اللغوية والاصطلاحية وعناصر الخطاب النبوي وأنواع هذا الخطاب ، ثم عرض نموذج لخطاب النبي صلى الله عليه وسلم للغلمان لنصل إلى بعض السمات الخاصة بخطاب النبي صلى الله عليه وسلم لمن هم دون الشباب وبعد ذلك تم الانتقال لبعض الأحاديث الموجهة للشباب ، التي من خلالها تم توضيح طبيعة الخطاب النبوي للشباب .

والهدف الذي نسعى إليه من خلال هذا البحث هو محاولة الانتهاء بأسلوب رسول الله صلى الله عليه وسلم للوصول إلى نموذج تواصلية بين جيل الآباء وجيل الشباب.

مدخل نظري:

تدور هذه الدراسة بصورة أساسية حول الخطاب النبوي الموجه للشباب ولهذا سنقوم بتحديد مصطلح الخطاب في تراثنا العربي كما سيتم عرض عناصر الخطاب النبوي وسماته الأسلوبية بعدها يتم تحليل بعض الأحاديث النبوية تحليلا بلاغيا .

مصطلح الخطاب :

انتشر مصطلح الخطاب بصورة كبيرة في الدراسات البلاغية الحديثة في الجانبين الغربي والشرقي ، ومصطلح الخطاب يأتي دائما مصحوبا بصفة تحدده مثل الخطاب السياسي والخطاب الديني والخطاب الثقافي وغيرها .

وسوف يبدأ هذا البحث بتحديد مصطلح الخطاب فألفباء العلم كما هو معلوم يبدأ بتحديد مصطلحاته ؛ وذلك حتى نتجنب التداخل بين المصطلحات وما يمكن أن يطلق عليه الفوضى الاصطلاحية التي تعج بها الأبحاث الحديثة وخاصة في مجال النقد اللغوي .

الخطاب في التراث العربي :

الخطاب كلمة عربية مألوفة في التراث العربي؛ حيث وردت كلمات مثل الخطبة والخطيب والخطاب في المراجع القديمة بكثرة ، فالعرب قوم يعرفون للكلمة قيمتها ومكانتها، ولقد نال بعض عظماء العرب مكانة سامية بسبب إجادتهم لفنون الكلام ومن هؤلاء قس بن ساعدة وسهيل بن عمرو ولبيد بن ربيعة .

¹ مصطفى صادق الرافعي إعجاز القرآن والبلاغة النبوية ، دار الكتاب العربي للنشر والتوزيع ، بيروت ، لبنان ، ط 9 ، 1973م ، ص 282

ولقد وردت مادة (خ ط ب) في القرآن بصيغها المختلفة ، الفعل والاسم والمصدر ، حيث ورد الفعل (تخاطب) في سورة هود "وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُخَرَّفُونَ"² فالفعل تخاطب يشير هنا للحديث الموجه لله سبحانه وتعالى ، والفعل هنا يحمل معنى الطلب من الله سبحانه وتعالى بأن يغفر لهؤلاء الظالمين والعفو عنهم.

وفي سورة الفرقان ورد الفعل (خاطب) "وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا"³ . يتضح هنا أن دلالة الفعل خاطب تركز على طرفين هما المخاطب والمخاطب ، فالجاهلون يخاطبون عباد الرحمن ؛ ونتيجة لخاطبتهم تأتي استجابة عباد الرحمن بقولهم "سلاما" ، ومعنى الفعل خاطب أي توجه بكلام إلى مستقبل لهذا الكلام بغرض الوصول إلى أثر محدد في هذا المستقبل ، وفي سورة الرعد نهي من الله عز وجل لنوح عليه السلام عن هذه المخاطبة ، والكلام في الخطاب يحمل دائما غرضا ما بداخله ، أو إن شئت يحمل طلبا من المخاطب للقيام به أو يهدف للتأثير في المخاطب أو يهدف لإقناعه بأمر ما .

كما وردت صيغة المصدر والاسم في سورتي النبا في الآية السابعة والثلاثين "رَبِّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمَنَ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا"⁴

وفي سورة ص في الآية العشرين "وَشَدَدْنَا مُلْكَهُ وَآتَيْنَاهُ الْجُكَمَةَ وَفَصَّلَ الْخُطَابَ"⁵ ، وقد قام المفسرون بتحديد المقصود من "فصل الخطاب حيث قال بعض المفسرين في قوله تعالى : وفصل الخطاب ؛ قال : هو أن يحكم بالبينة أو اليمين ؛ وقيل : معناه أن يفصل بين الحق والباطل ، ويميز بين الحكم وضده ؛ وقيل : فصل الخطاب أما بعد ؛ وداود - عليه السلام - أول من قال : أما بعد ؛ وقيل : فصل الخطاب الفقه في القضاء . وقال أبو العباس : معنى أما بعد ، أما بعد ما مضى من الكلام ، فهو كذا وكذا ."⁶

كما وردت لفظة " الخطاب " في الآية الثالثة والعشرين من السورة نفسها "إِنَّ هَذَا أَجْي لَّهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعَجَةً وَلِي نَعَجَةٌ وَاجِدَةٌ فَقَالَ أَكْفُلْنِيهَا وَعَزَّنِي فِي الْخُطَابِ"⁷

هنا نلاحظ أن كلمة "الخطاب" جاءت بعد الفعل "قال" فالخطاب رسالة محكية من طرف لطرف ثان.

وبعد هذا العرض للآيات التي ورد فيها مادة (خ ط ب) بصورها الاشتقاقية المختلفة يمكننا القول بأن دلالة هذه المادة تحمل الجوانب التالية :

- 1- الحديث أو الكلام
- 3- الخطب أو الحدث الذي يدور حوله الخطاب
- 4- وجود طرفين يبدأ الخطاب من أحدهما لينتهي عند الآخر
- 5- وجود قصد محدد من وراء الخطاب

المعنى اللغوي للخطاب

وردت في مادة (خ ط ب) في مقاييس اللغة لابن فارس (خطب) الخاء والطاء والباء أصلا : أحدهما الكلام بين اثنين ، يقال خاطبه يخاطبه خطابا والخطبة من ذلك . وفي النكاح الطلب أن يزوج "⁸

ففي المثال السابق الذي أورده ابن فارس لا نجد اختلافا لدلالة الخطاب عن الدلالات وردت في القرآن الكريم .

وبعد هذا العرض يمكننا أن نعرف الخطاب من منظورنا العربي على أنه وحدة تواصلية كلامية بين مرسل ومستقبل بهدف الوصول لغرض ما من قبل المرسل في سياق محدد.

عناصر الخطاب النبوي :

وفق التعريف السابق للخطاب يمكننا أن نصل إلى العناصر التي تكون منها الخطاب الذي سنعرضه للتحليل البلاغي في هذا البحث:

- 1- المرسل وهو محمد صلى الله عليه وسلم .
- 2- المستقبل وهم الشباب.
- 3- الرسالة وهي نص الحديث الموجه من رسول الله للشباب.
- 4- السياق وهو ظروف وملابسات هذا الخطاب من ناحية مرسله ومستقبله ورسالته.
- 5- قناة الاتصال وهي الوسيلة التي يتواصل من خلالها مرسل الرسالة ومستقبلها.
- 6- الشفرة وهي القواعد التي يتم من خلالها الوصول للمعاني الخاصة بالخطاب .
- 7- الغرض وهو الهدف الذي من أجله تم توجيه هذا الخطاب وغالبا ما يكون حجاجيا أو تعليميا أو إرشاديا.
- 8- الاستجابة وهي درجة التأثير الخاصة بالمستقبل قبولاً ورفضاً.

أساليب الخطاب النبوي

إن المتنوع لأحاديث الرسول الكريم يجد أساليب متنوعة وذلك حسب المخاطب في الحديث فتارة نجد أسلوبا عقليا يعتمد على القياس والمنطق ، وتارة نجد أسلوبا عاطفيا يعتمد على استثارة العاطفة ، وتارة نجد خطابا حجاجيا يقابل فيه الرسول الحجة بالحجة ؛ وذلك لأن للمخاطب موقف يتعارض مع المنطق السليم وتعاليم الدين الحنيف ، كأن يطلب أحد الأشخاص من النبي محمد صلى الله عليه وسلم أن يحل له الزنا ، وهو أمر لا يتوافق مع أعراف المجتمع ، ولا مع تعاليم الدين الإسلامي ويمكننا أن نقسم أسلوب الخطاب النبوي إلى :

- 1- الخطاب العقلي الذي يميل للمنطق والقياس بهدف الإقناع

² هود 37

³ سورة الفرقان الآية 37

⁴ سورة النبا الآية 37

⁵ سورة ص الآية 20

⁶ لمزيد من التفاصيل راجع مادة خ ط ب لسان العرب

⁷ سورة ص الآية 23

⁸ أبو الحسين أحمد بن فارس بن زكريا مقاييس اللغة ت عبد السلام هارون الجزء الثاني ، دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع ، 1979 م مادة خ ط ب

- 2- الخطاب النفسي العاطفي الذي يستثير فيه العاطفة للوصول للاقتناع
3- أسلوب الجدل الحجاجي يهدف للإقناع والقضاء على التباين بين الآراء .

ثانيا القسم التطبيقي:

السمات العامة للخطاب النبوي

للخطاب النبوي سمات عامة توجد في كافة خطاباتته صلى الله عليه وسلم، منها حسن اختيار ألفاظه بحيث تناسب المخاطب ، واستعماله الأساليب البيانية التي تجعل المعنى جلياً لهذا المخاطب والإطناب في المواقف التي يحسن فيها الإطناب والإيجاز في المقال الذي يحسن فيه الإيجاز .

وقد وصف الرافعي أسلوب الرسول صلى الله عليه بقوله "مسدد اللفظ محكم الوضع جزل التركيب ، متناسب الأجزاء في تأليف الكلمات ، فخم الجملة ، واضح الصلة بين اللفظ ومعناه ، واللفظ وضريبه في التأليف والنسق"⁹

وسوف يتم تحليل أحد أحاديث المصطفى صلى الله عليه وسلم ؛ وذلك لنعرف من خلاله السمات العامة للخطاب النبوي عند خطابه لطبقة الغلمان ، والغلام في اللغة العربية هو الذي لم يتجاوز تسع سنوات .

أولاً متن الحديث :

حدثنا أحمد بن محمد بن موسى . أخبرنا عبد الله بن المبارك أخبرنا ليث بن سعد وابن لهيعة ، عن قيس بن الحجاج قال وحدثنا عبد الله بن عبد الرحمن . أخبرنا أبو الوليد . حدثنا ليث بن سعد حدثني قيس بن الحجاج المعنى واحد عن حنش الصنعاني عن ابن عباس قال كنت خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم يوماً ، فقال: ((يا غلام، إني أعلمك كلمات: احفظ الله يحفظك، احفظ الله تجده تجاهك، إذا سألت فاسأل الله، وإذا استعنت فاستعن بالله، واعلم أن الأمة لو اجتمعت على أن ينفعوك بشيء لم ينفعوك إلا بشيء قد كتبه الله لك، وإن اجتمعوا على أن يضروك بشيء لم يضروك إلا بشيء قد كتبه الله عليك، رُفعت الأقاليم، وجُفت الصحف))؛ رواه الترمذي وقال: حديث حسن صحيح¹⁰.

عناصر الخطاب في الحديث

- 1- المرسل وهو محمد صلى الله عليه وسلم .
- 2- المستقبل: أبو العباس عبد الله بن عباس رضي الله عنه، ولد قبل الهجرة بثلاث سنوات، وهو صاحب علم وفير دعا له الرسول فقال " اللهم فقهه في الدين وعلمه التأويل" ، وكان عمره وقت الخطاب لا يزيد على تسع سنوات.
- 3- الرسالة وهي نص الحديث السابق الذي سيتم تحليله.
- 4- السياق وهو ظروف وملابسات هذا الخطاب من ناحية مرسله ومستقبله ورسالته فقد كان الرسول يركب دابته وابن عباس يركب خلف النبي .
- 5- قناة الاتصال وهي الوسيلة التي يتواصل من خلالها مرسل الرسالة ومستقبلها وقناة التواصل هنا هي القناة الطبيعية فالرسول يوجه كلامه إلى ابن عباس مباشرة عن طريق الشفاهة .
- 6- الشفرة وهي القواعد التي يتم من خلالها الوصول لمعاني الخطاب المختلفة. فالرسول يستخدم هنا جملاً بسيطة تناسب سن الغلام الصغير .
- 7- الغرض وهو الهدف الذي من أجله تم توجيه هذا الخطاب والغرض هنا تعليم هذا الغلام .
- 8- الاستجابة وهي درجة التأثير، والتأثر هنا واضح جلي يجعل الصبي الصغير يتجاوز مرحلة الفهم لمعنى الحديث ليصل لدرجة حفظ الحديث وروايته فيما بعد.

التحليل البلاغي للخطاب

مقدمات الخطاب

في كتاب المستدرك على الصحيحين يرد كلام ابن عباس رضي الله عنه على النجو التالي " عن ابن عباس رضي الله عنهما أنه قال: أهدى كسرى للنبي صلى الله عليه وسلم بغلة فركبها بحبل من شعر، ثم أردفني خلفه وسار بي ملياً، ثم التفت فقال: يا غلام...¹¹ فالرسول عندما توجه بكلامه لابن عباس انتظر ملياً ثم التفت للغلام الصغير الذي لم يتجاوز السنوات التسعة وفي هذا الالتفات تقدير للصغير وإشارة لأهمية الحدث .

أسلوب الخطاب

بداية الحديث بالنداء وفي هذا النداء إيقاظ للغلام وتنبيه له ، كما أن عدم النداء باسم الغلام يشير إلى أن المقصود هو المخاطب بوصفه وليس بذاته أي ابن عباس بوصفه غلاماً ؛ ولهذا يمكننا القول بأن المقصود هو طبقة الغلمان وبعد ذلك يتبع هذا النداء بخبر طلبي " إني أعلمك كلمات " فمعلم البشرية يختص الغلام الصغير ليكون طالبه، وجاءت لفظة "كلمات" نكرة للدلالة على عظم شأن هذه الكلمات .

وبعد الوصول إلى هذه الدرجة من انتباه الغلام الصغير يبدأ أسلوب إنشائي والغالب أن هذا الأسلوب الإنشائي لا يستخدم في العملية التعليمية التقليدية التي تتم عن طريق التلقين، فأسلوب الأمر أسلوب مغاير لسيرورة السياق الطبيعية " احفظ الله يحفظك " أي احفظ حدود الله لتتال حفظ الله ورعايته، فالبيع رابح لا محالة؛ لأن حفظ الله لا يقارن بحفظ عباده. ثم يكرر الرسول الأمر السابق "احفظ الله" ولكن هذه المرة تختلف النتيجة وهي " تجده تجاهك " فإله سيكون أمامك يا غلام فلن يحفظك فقط ، ولكنه سيكون معك دائماً وعلى هذا يكون الفعل الواحد للغلام تقابله مكافأتان من الله عز وجل .

⁹ مصطفى صادق الرافعي ، تاريخ آداب العرب ، ج 2 ، دار الكتاب العربي . بيروت ، لبنان ، ط 5 ، 1999 ، ص 325

¹⁰ أبو عيسى محمد بن عيسى بن سورة ، الجامع الصحيح سنن الترمذي ، تحقيق إبراهيم عطوة عوض الجزء الرابع، مصطفى الحلبي وشركاه، مصر، الطبعة الأولى ، 1962 ، م ، حديث رقم 2516 ص 667

¹¹ محمد عبدالله الحاكم النيسابوري، المستدرك على الصحيحين، تحقيق يوسف عبد الرحمن المرعشي، دار المعرفة، بيروت ، لبنان، الطبعة الثانية الجزء 4 ص 699 رقم 6357

ثم يستخدم الرسول تكرارا آخر " إذا سألت فاسأل الله وإذا استعنت فاستعن بالله " فتكرار أسلوب الشرط يناسب الغرض من الخطاب وهو تعليم الغلام ، كما أن كل أسلوب من أسلوبي الشرط يشتمل على تكرار آخر " سألت - فاسأل " و " استعنت - استعن " .

وبعد ذلك يستخدم الرسول الكريم فعل الأمر مرة أخرى " واعلم " فالتعلم يختلف عن العلم فالعلم أكثر استقرارا في الذهن بخلاف التعلم، فالقضية التي سيعرض لها الرسول هنا تختص بامر آخر، أمر له علاقة مباشرة بالمعاملات الحياتية لهذا الغلام المقبل على الحياة الذي سيختلط بالمجتمع ، والحياة في المجتمع تمتلأ بالصراعات فعلى الغلام أن يعرف أن النفع والضرر مرتبطان بأقدار الله على عباده ، فلا يوجد بين البشر من يستطيع الضرر أو النفع ، طالما أن الأقدار مكتوبة في اللوح قد جفت صحفه ورفعت أقلامه .

فالخطاب السابق خطاب تعليمي في المقام الأول ، لكن هذا الخطاب يأتي مصحوبا بأليات الترغيب في التعلم عن طريق عرض النتيجة فحفظ حدود الله عن طريق الفرد الواحد سيضمن للفرد الواحد أن يكف الله عنه أي ضرر صادر من الناس أجمعين ، فالعقل السليم سيختار لا محالة هذه التجارة الرباحة ، وهذا الخطاب يصدر من مصدر السلطة ممثلة في الرسول الكريم ولهذا يستخدم أسلوب الأمر بين الحين والآخر .

نموذج للخطاب النبوي الموجه للشباب

تنوع الخطاب النبوي الموجه للشباب وذلك وفق السياق الذي ورد فيه هذا الخطاب ، فتارة نجد الخطاب يصدر في صورة صارمة شديدة بعبارات واضحة وذلك إذا تعلق الأمر بأمور التشريع ، ومثال ذلك الحديث التالي:

"حدثنا سعيد بن أبي مريم أخبرنا محمد بن جعفر أخبرنا حميد بن أبي حميد الطويل أنه سمع أنس بن مالك رضي الله عنه يقول جاء ثلاثة رهط إلى بيوت أزواج النبي صلى الله عليه وسلم يسألون عن عبادة النبي صلى الله عليه وسلم فلما أخبروا كأنهم تقالوها فقالوا وأين نحن من النبي صلى الله عليه وسلم قد غفر له ما تقدم من ذنبه وما تأخر قال أحدهم أما أنا فإني أصلي الليل أبدا وقال آخر أنا أصوم الدهر ولا أفطر وقال آخر أنا أعتزل النساء فلا أتزوج أبدا فجاء رسول الله صلى الله عليه وسلم إليهم فقال أنتم الذين قلتم كذا وكذا أما والله إني لأخشاكم لله وأتقاكم له لكني أصوم وأفطر وأصلي وأرقد وأتزوج النساء فمن رغب عن سنتي فليس مني" ¹²

فالحديث السابق يبطل القياس الذي بنى هؤلاء الشباب قضيتهم المنطقية، التي مفادها أن الرسول غُفر له ما تقدم من ذنبه وما تأخر؛ ولهذا يجب عليهم أن يفعلوا أكثر من النبي؛ لأنهم لم يغفر لهم ذنبهم ولكن الرسول يبطل هذا القياس بقوله " أما والله إني لأخشاكم لله وأتقاكم له " .

ثم يختم الرسول الكريم خطابه بجملة الشرط " فمن رغب عن سنتي فليس مني " وهي جملة شديدة على هؤلاء الشباب ، فالرسول الكريم يقولها في صراحة بأن من يرغب عن سنته خارج عن شفاعته ، غير أن الرسول لا يوجه خطابه لهم مباشرة ولكنه جاء بصيغة " من رغب " ليعترك لهم الخيار فالذي يرغب عن سنة الرسول الكريم ليس من أمته وهم لا محالة لن يفعلوا ذلك .

وعلى الرغم من عظم الخطب الذي يدول حوله الخطاب إلا أن النبي الكريم لا يستخدم صيغة الأمر وذلك لطبيعة الشباب المتمردة .

ويستمر الخطاب نفسه في الحديث التالي "

"حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ بْنُ غِيَاثٍ ، حَدَّثَنَا أَبِي ، حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ ، قَالَ : حَدَّثَنِي عُمَارَةُ ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ ، قَالَ : دَخَلْتُ مَعَ عَلْقَمَةَ ، وَالْأَسْوَدَ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ ، فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ : كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَبَابًا لَا نَجِدُ شَيْئًا ، فَقَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : يَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ ، مَنْ اسْتَطَاعَ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ ، فَإِنَّهُ أَغْضَى لِلْبَصَرِ وَأَحْصَنَ لِلْفَرْجِ ، وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ فَإِنَّهُ لَهُ وَجَاءٌ" ¹³

عناصر الخطاب :

- 1- المرسل وهو محمد صلى الله عليه وسلم .
- 2- المستقبل: عدد من شباب المسلمين في سن الزواج.
- 3- الرسالة وهي نص الحديث السابق الذي سيتم تحليله.
- 4- السياق وهو ظروف وملابسات هذا الخطاب من ناحية مرسله ومستقبله ورسالته. فالشباب في صحبة الرسول صلى الله عليه وسلم وهم يعانون من عدم القدرة المادية على الزواج.
- 5- قناة الاتصال وهي الوسيلة التي يتواصل من خلالها مرسل الرسالة ومستقبلها. وقناة التواصل هنا هي القناة الطبيعية فالرسول يوجه كلامه إلى هؤلاء الشباب مباشرة عن طريق الشفاهة .
- 6- الشفرة وهي القواعد التي يتم من خلالها الوصول للمعاني الخاصة بالخطاب المختلفة .
- 7- الغرض وهو الهدف الذي من أجله تم توجيه هذا الخطاب والغرض هنا نصح وإرشاد هؤلاء الشباب حيث يصف لهم الرسول حل مشكلتهم دون أن يقوم الشباب بعرض مشكلتهم على الرسول .
- 8- الاستجابة وهي درجة التأثير.

التحليل : هنا نجد خطابا مغايرا للخطاب السابق نظرا لتغير المخاطب ، فالرسول يبدأ حديثه بالنداء نداء بصيغة "يا معشر الشباب" فالشباب هم الجماعة المتفقون بينهم، وفي هذا النداء تقدير للشباب وتعبير عن قوتهم ودورهم في المجتمع .

والرسول لا يستخدم صيغة الأمر كما استخدمها في الخطاب السابق ، حيث يستخدم الرسول أسلوب الشرط "من استطاع منكم الباءة فليتزوج" فالخطاب هنا موجه لقسم من الشباب وهو القسم المقتدر على تكاليف الزواج ، وهنا يستخدم الرسول صلى الله عليه وسلم الفعل المضارع " فليتزوج " ، ولا يستخدم صيغة الأمر " تزوج " تلك الصيغة الصادرة من موقف الاستعلاء، أو من موقف السلطة، ولكنها يستخدم أسلوبا أقرب للطلب والنصيحة .

ويعرض الرسول بعد ذلك لمسوغات القبول بهذه النصيحة وهي "فإنه أغض للبصر وأحصن للفرج" وهنا قدم الرسول أهمية غض البصر؛ لأن غض البصر هو المفتاح الذي نلج من خلاله لتحسين الفرج ، كما أن الرسول استخدم صيغة " أفعل " فالتزوج يغض بصره ويحصن فرجه شأنه في ذلك شأن الذي لم يتزوج وإن كان الأمر للمتزوج أسير .

¹² البخاري كتاب النكاح 4776

¹³ صحيح البخاري - كتاب النكاح حديث رقم 4796

الأمر الثاني اللافت في هذا الخطاب هو عملية التفریع وهي تهدف لإقناع الشباب، فبعد الانتهاء من الفرع الأول وهو الفرع المقترع يعرض لنا الرسول الكريم الفرع الآخر، وهو ذلك الشاب الذي لا يملك تكاليف الزواج " ومن لم يستطع فعليه بالصبر فإنه له وجاء "، مرة ثانية لا يستخدم الرسول صلى الله عليه وسلم صيغة الأمر حيث يقول " فعليه بالصبر " فالصبر واجب عليه ثم يتبع الرسول هذه الصيغة بتوضيح فائدتها " فإنه له وجاء "

وقد لجأ النبي الكريم إلى عدد من الآليات في خطابه الموجه للشباب مثل الإقناع و التوجيه والتلميح و التصريح و الاستشارة و الحوار السؤال والجواب والقصة والتمثيل ومراعاة الحال والمقام وسوف نعرض لآلية السؤال والجواب في حديث أبي أمامه حيث يخبر بأن : " فَنُتَى شَأْنًا أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، ائْتِنِي لِي فِي الرَّزَا، فَصَاحَ النَّاسُ، فَقَالَ مَهْ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ " أَقْرُوهُ أَذْنٌ " فدنا حتى جلس بين يدي رسول الله صلى الله عليه وسلم ، فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم " أَتُجِبُّهُ لَأَمْكُ؟ " قَالَ: لَا. قَالَ: " وَكَذَلِكَ النَّاسُ لَا يُجِبُّونَهُ لِبَنَاتِهِمْ، أَتُحِبُّهُ لِأَخْتِكَ؟ " قَالَ: لَا. قَالَ: " وَكَذَلِكَ النَّاسُ لَا يُجِبُّونَهُ لِعَمَّاتِهِمْ، أَتُجِبُّهُ لِخَالَاتِكَ؟ " قَالَ: لَا. قَالَ: " وَكَذَلِكَ النَّاسُ لَا يُجِبُّونَهُ لِأَخَوَاتِهِمْ " . قَالَ: " أَتُجِبُّهُ لِعَمَّتِكَ؟ " قَالَ: لَا. قَالَ: " وَكَذَلِكَ النَّاسُ لَا يُجِبُّونَهُ لِعَمَّاتِهِمْ، أَتُجِبُّهُ لِخَالَاتِكَ؟ " قَالَ: لَا. قَالَ: " وَكَذَلِكَ النَّاسُ لَا يُجِبُّونَهُ لِأَخَوَاتِهِمْ " فَوَضَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدَهُ عَلَى صدره وَقَالَ: " اللَّهُمَّ كُفِّرْ ذَنْبَهُ وَطَهِّرْ قَلْبَهُ، وَحَصِّنْ فَرْجَهُ"¹⁴

الشاب يأتي للنبي ليطالب طلبا لا يقبله عقل، وهو طلب السماح له بالزنا، فيزجره الحاضرون، أما النبي فلا يفعل مثلهم ولكنه يقربه منه، ويجلسه ثم يبدأ الرسول في طرح الأسئلة على الشاب ورويدا رويدا يهدأ الشاب، ويذهب هنا هذا الوسواس الشيطاني مع كل إجابة لكل سؤال ، ثم يختم الرسول خطابه بالدعاء لهذا الشاب .

من خلال الأحاديث السابقة يتضح أن الرسول الكريم قد خصص خطابا مختلفا لطبقة الشباب عن بقية الطبقات في المجتمع ؛ وذلك لخصوصية هذه الطبقة داخل المجتمع ، فهم وفق المنظور النبوي طبقة فنية داخل المجتمع ، يجب على المجتمع الاستفادة منها ، فالعرب تقول "شبت النار" عندما يزيد اشتعالها وتوهجها وقوتها ، ولا شك أن هذا المنظور للشباب يختلف اختلافا كليا عن المنظور الغربي الذي ينظر للشباب بوصفهم صغار هذا المجتمع . فالعرب يأخذ بالعمر مقياسا لمرحلة الشباب ، فالأمة المتحدة حددت فترة الشباب بداية من السنة الخامسة عشر حتى الرابعة والعشرين ، أما منظمة الكومنولث فقد امتدت مرحلة الشباب في تحديدها لمرحلة الشباب إلى التاسعة والعشرين أما في الدول الإفريقية فقد وصلت مرحلة الشباب حتى عمر الأربعين في بعض الدول .

فالمفهوم الغربي للشباب يضعنا أما ثنائية الصغير – الكبير، تلك الثنائية التي تنسب في الصراع بينهما ، أما المفهوم الشرقي فيضعنا أما ثنائية أخرى وهي ثنائية القوة – النضج، وهي الثنائية التي تسمح بنوع من التكامل بين الطرفين ، ذلك التكامل الذي ظهر في مرحلة صدر الإسلام، فلم تظهر المشكلات والصراعات التي نراها في أيامنا هذه .

فالشباب في المنظور العربي هم هذه الطبقة الفتية القوية في المجتمع وعلى هذا يجب عليها القيام بواجبات لها وزنها في المجتمع وهذا ما يفسر لنا قيام الرسول الكريم بإسناد مهمة قيادة الجيش للشباب .

المراجع

- 1- ابن فارس ، أحمد بن زكريا، مقاييس اللغة، تحقيق عبد السلام هارون، الجزء الثاني، دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع ، 1979 م .
- 2- ابن منظور ، لسان العرب ، دار صادر ، بيروت ، لبنان ، الطبعة الثالثة ، 1414 هـ
- 3- الترمذي، محمد بن عيسى، سنن الترمذي،، الجامع الصحيح سنن الترمذي ، تحقيق إبراهيم عطوة عوض، الجزء الرابع مصر، مصطفى الحلبي وشركاه ، الطبعة الأولى ، 1962 م.
- 4- الحاكم ، محمد عبدالله النيسابوري ، ، المستدرک على الصحيحين، الجزء 4، تحقيق يوسف عبد الرحمن المرعشلي ،، دار المعرفة، بيروت ، لبنان، الطبعة الثانية .
- 5- الرافعي ، مصطفى صادق ، تاريخ آداب العرب ، ج 2 ، دار الكتاب العربي . بيروت ، لبنان ، ط 5، 1999.
- 6- الرافعي، مصطفى صادق ، إعجاز القرآن والبلاغة النبوية ، دار الكتاب العربي للنشر والتوزيع ، بيروت ، لبنان ، ط 9، 1973 م .
- 7- الطبراني، سليمان بن أحمد ، المعجم الكبير ، تحقيق حمدي عبد المجيد السلفي ، الجزء الثامن ، مكتبة ابن تيمية ، القاهرة 1983م.

¹⁴ الحافظ أبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني ، المعجم الكبير ، حققه حمدي عبد المجيد السلفي ، الجزء الثامن ، مكتبة ابن تيمية ، القاهرة ، حديث رقم 8697 ص 191

GENÇLERİN EĞİTİMİNDE NEBEVÎ METOT

Ahmet EŞER

Arş. Gör., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ahmet_esher@hotmail.com

Giriş

Tek mucizesi ashabı olsa dahi nübüvvetini isbata yeteceği ifade edilen¹ en üstün ahlâk örneği ve bütün kemâl sıfatlarına sahip Peygamberimizin (s.a), hayatında gençlere özel bir önem verdiği aşikardır. İslâmı ilk kabul edenler arasında gençlerin başı çekmesi ise kendilerine verilen önemi ve eğitimi gerekli kılmıştır.²

Hız. Ali (10), Abdullah b. Ömer (13), Câbir b. Abdillâh (15), Abdullah b. Abbâs ve Zübeyr b. Avvâm (16), Talha b. Ubeydullah ve Saîd b. Ebî Vakkâs (17), Muaz b. Cebel ve Musâb b. Umeyr (18), Ebû Mûsâ el-Eşârî (19), Cafer b. Ebî Tâlib (22) yaşındaydı. Hız. Peygamber; Müslüman olan gençlere zaman ayırır, sabır, azim, şefkat ve merhametle onları eğiterek geleceğe hazırlardı.³ O, başta kendi evi olmak üzere Mekke’de Dâru’l-Erkâm, Medine’de Mescid ve Suffe ile hayat boyu öğrenme diye tabir edebileceğimiz şekilde karşılaştığı gençleri, zaman ve ortama uygun olarak her fırsatta eğitirdi. Gençleri onore etmesi, utandırmaktan sakındırması, anlaması, onlara yumuşak ve müsamahalı davranması, çeşitli sorular sorması ve görevler vermesi gibi hususlar, Rasûl-i Ekrem’in (s.a) eğitim metotlarından bazılarıdır.⁴

Allah’ın arşının gölgesinden başka hiçbir gölgenin bulunmayacağı kıyamet gününde, Allah’ın kendi arşında gölgelendireceği yedi sınıf insandan birisi de (âdil devlet başkanından sonra) Allah’a ibadet içerisinde yetişen gençlerdir.⁵ Kişiyi gençliğini nerede ve nasıl harcadığının sorulacağı kıyamet günündeki bu suale gençler/bizler, Allah’ın kitabı ve Rasûl’ünün sünnetine tâbi olup üsve-i hasene olan Peygamber’imize kulak vererek kolayca cevaplayabiliriz. Abdulfettâh Ebû Gudde’nin hadislerden hareketle kaleme aldığı *er-Rasûl’ü’l-muallim ve esâlibühü fi’t-ta’lîm* adlı eserindeki öğretim ilkeleri ise, bu noktada bir rehber olarak bizlere yol gösterecektir.⁶

Eğitim Metotları

Bahsi geçen eserde 40 madde halinde sıralanan eğitim metotları, 5 alt başlıkta ele alınacaktır. Bu yöntemler (bazı tasarruflarla), ilgililerine binaen üsve-i hasene olan Rasûlullah’ın (s.a); ashâbına bizzat örnek olması (2), soru üslubu (10), hitap şekli (14), uygulamaları (11) ve farklı materyal kullanımı (3) şeklinde sıralanmıştır.⁷

1. Üsve-i Hasene Oluşu

a. Güzel huy ve ahlâki özelliklerinin yansımaları olarak örnekliliği

Üsve-i hasene olan Rasûlullah’ın ahlâkı, Kurân’dır.⁸ O, bir şeyi emredip yasakladığında ilk kendisi uygular ardından ashâbı kendisini örnek alırdı. Örneğin; iki gün yanlarında kalmasını tavsiye ettiği bir kimseye namaz vakitlerini, nasıl abdest alınacağını ve minbere çıkarak namazın nasıl kılınacağını hep uygulamalı göstermiştir.⁹

b. Rasûlullah’ın ashâbına bizzat örnek olması

¹ Karâfi, Şehâbeddin, *el-Furûk* (Halil Mansûr), Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye 1418/1998, IV, 303.

² Kara, Seyfullah, *Peygamber Döneminde Gençlik*, İstanbul; Ağaç Yayınları 2003.

³ Davetçinin sahip olması gereken vasıflar için bk. Önkâl, Ahmet, *Rasûlullah’ın İslâm’a Davet Metodu*, İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları 2016 (24. baskı), s. 77-311.

⁴ Ağırman, Mustafa, *Peygamber ve Gençler*, İstanbul: Ravza Yayınları 2007, s. 75-149.

⁵ Buhârî, Ezan 36.

⁶ Ebû Gudde, Abdulfettâh, *er-Rasûl’ü’l-muallim ve esâlibühü fi’t-ta’lîm*, Beyrut: Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye 1417/1996.

⁷ Parantez içlerinde rakamlarını vererek kendi tasarrufumuzla beş alt başlıkta alfabetik olarak inceleyeceğimiz kırk maddelik öğretim yöntemlerinin, *er-Rasûl’ü’l-muallim* adlı eserindeki sıra numaraları şu şekildedir:

Üsve-i hasene oluşu; 1 ve 40 (2 adet)

Soru üslubu; 5, 6, 7, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 28 (10 adet)

Hitap şekli; 4, 8, 9, 22, 23, 24, 26, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35 (14 adet)

Uygulamaları; 2, 3, 11, 12, 19, 20, 21, 36, 25, 27, 37 (11 adet)

Farklı materyal kullanımı; 10, 38, 39 (3 adet).

⁸ Kalem 4; Ahzab 21.

⁹ Müslim, Mesacid 176; Tirmizî, Salat 115

Bir insandaki kemalin; ahlâk ve fizik güzelliği ile söz ve eylem uyumu bir arada bulunduğu zirveye ulaştığı söylenmektedir. Kolaylaştıran bir muallim/mürebbi olarak gönderilen¹⁰ Rasûl-i Ekrem'in (s.a), kemâl-i vech üzere olan lisân-ı hâliyle ashabına bizzat örnek oluşu Arapların *el-ef'âl ekvâ mine'l-akvâl* meselini hatırlatmaktadır.

2. Soru Üslubu:

a. Diyalog ve karşılıklı soru

Dinleyicilerin dikkatini çekmek ve cevap hakkında düşünmelerini sağlamak üzere diyalog ve karşılıklı soru üslubu tercih edilmiştir. Bunun en bariz örneği; İslam, iman, ihsan, kıyamet vakti, kıyamet alâmetlerinin sorulduğu Cibril hadisidir.¹¹

Rivayetlerde sıklıkla yer alan evinizin kapısının önünden bir nehir geçse... ne dersiniz?, müslüman kimdir... mümin kimdir biliyor musunuz?, soru soran kimdir?, müflis kime derler? suallerindeki karşılıklı soru metodu, muhatabın dikkatini toplayarak konunun önemini ortaya koymaya yöneliktir.

b. Bâtılı izâle hakkı ikâme etmek üzere muhatabının aklî seviyesine uygun konuşması

Efendimiz, kendisinden zina izni isteyen bilgisiz bir gence; bunun kendi annen, kızın, kız kardeşin, halan ve teyzene yapılmasını hoş karşılar mısın diye sorup 'hayır' cevabını alarak onun aklî seviyesine uygun olarak meseleyi ifade etmiş ve zinanın yasak olduğunu bizzat kendisinin kavramasını sağlamıştır.¹²

c. Muhatablarının bilgisini ölçmek için imtihan eder gibi bazı sorular sorması

Rasûlullah, bana yaprakları hiçbir zaman dökülmeyen ve Rabbinin izniyle her zaman meyve veren Müslüman'a benzeyen bir ağaç söyleyin? diye sormuş, bunun üzerine orada bulunan sahâbîler bildikleri çöl ağaçlarının isimlerini saymaya başladılar; ancak cevabı bilemediler. Abdullah b. Ömer ise "hurma ağacı" demeyi düşünmüş; ancak orada bulunanların en küçüğü olduğu için düşüncesini ifade etmekten çekinmiştir. Doğru cevap bulunamayınca Allah Resulü (s.a.s.), "O, hurma ağacıdır." açıklamasını yapmıştır.¹³

d. Bazı önemli konuları soru sormadan izah etmesi

Rasûl-i Ekrem (s.a) "Şeytan birinize gelir, ona Allah'ı kim yarattı dedirtinceye kadar şunu kim yarattı bunu kim yarattı diye sormaya devam eder. Sizden kime böyle bir şey olursa Allah'a sığınsın ve zihnini başka bir şeyle meşgul etsin."¹⁴ rivayetinde ise konunun akide meselesi olması bakımından önemine binaen, meseleyi doğrudan kendisi izah etmiştir.

e. Sorulduğu kadarını cevaplaması

Ehl-i kitabın diyarında onların kaplarından yemek, yay ve muallem/muallem olmayan köpekle avlanmanın hükmünü soran kimseye; başka kap bulamazsanız yıkayıp yiyiniz, yayla veya muallem köpekle avlanıp besmele çekilen avların yanısıra muallem olmayan köpekle avlanıp ölmeden yetişip kesilen avın da yenilebileceğini belirtmiştir.¹⁵

f. İhtiyaca binaen soruyu genişçe açıklaması

Allah Rasûlü'nün (a.s) yanına gelen bir adam, denizdeyken yanımızda az su bulunuyor. Bununla abdest alsak susuz kalıyoruz, deniz suyuyla abdest alabilir miyiz diye sorunca Efendimiz; denizin suyu temiz ölüsü de helaldir buyurmuştur.¹⁶ Bu rivayette görüldüğü üzere O, sadece deniz suyuyla abdest almanın cevazını soran kimseye ihtiyaç olacağı düşüncesiyle deniz ürünlerine dair de açıklama yapmıştır.

g. Muhatabın dikkatini daha önemli başka bir noktaya çekmesi

¹⁰ Müslim, Talak 29.

¹¹ Buhârî, İman 1; Müslim, İman 1.

¹² Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 256.

¹³ Buhârî, Edeb 89; Müslim, Cennet 68.

¹⁴ Buhârî, Bed'ü'l-Halk 11; Müslim, İman 212.

¹⁵ Buhârî, Sayd 4, 10; Müslim, Sayd 12-14; Ebû Dâvûd, Sayd 2. Ebu Salebe el-Huseni radiyallahu anh anlatıyor: (Bir gün Resulullah aleyhissalatu vesselam'a): "Ey Allah'ın Resulu! Biz Ehl-i Kitab'ın yaşadığı bir diyardayız. Onların kaplarından yiyebilir miyiz? Ve biz av memleketindeyiz; hem muallem (öğretilmiş) köpeğimle ve hem de yayımla avlanıyorum, muallem olmayan köpeğimle de avlandığım olur. Bunlardan hangisi benim için uygundur?" diye sordum. Buna şu cevabı verdi: "Ehl-i Kitapla ilgili sorundan başlayalım: "başka bir kap bulabilirseniz, onların kabından yemeyiniz. başka kap bulamazsanız, onları önce yıkayıp sonra içlerinden yemek yiyin. (Ava gelince), yayımla avladığın ve üzerine besmele çektiğin avını ye. Muallem köpeğinle avladığın ve üzerine besmele çekmiş bulunduğun avı da ye. Muallem olmayan köpeğinle avladığın hayvana yetişmiş, kesmiş isen onu da ye!"

¹⁶ Ebû Dâvûd, Tahâret 41.

Kıyametin ne zaman kopacağını soran kimseye, direk cevap vermek yerine üslûb-u hakîmle kıyamet için ne hazırlık yaptığını sormuştur.¹⁷

h. Muhatabının sorusunu tekrarlatması

Meseleyi zihinlere yerleştirmek ve dinleyicilerin özümsemesini sağlamak için şu rivayette görüldüğü üzere muhatabının sorusunu tekrarlatmıştır:

“Sahâbîlere Allah yolunda cihadın ve imanın en faziletli ameller olduğu anlatınca bir bedevî, Allah yolunda savaşırken şehid olsam günahlarım affolur mu ne dersiniz diye sorunca Efendimiz, sevabını yalnızca Allah’tan bekleyerek sabreder ve sebat gösterirsen evet cevabını vermiştir. Bilâhere, muhatabına az evvel ne demiştin? diyerek sorusunu tekrar ettirmiş ve borç yükü istisna olmak üzere evet demiştir.”¹⁸

1. Yetiştirmek amacıyla soruyu başka bir sahâbiye yöneltmesi

Kendisine anlatılan rüyayı, talebi üzerine tabir etmesi için Hz. Ebûbekir’e tevcih etmiştir. Yorumların bir kısmını beğenirken bir kısmı hoşuna gitmemiştir.¹⁹ Bir başka örnekte ise iki davalı kendisine geldiği vakit Rasûlullah, kendisi orada bulunmasına rağmen Amr b. Âs’a/Ukbe b. Âmir’e davayı havale edip hüküm vermelerini istemiştir. Doğru ichtihad ederlerse on/iki, ichtihadlarında hata ederlerse bir sevap alacaklarını da iletmiştir.²⁰

i. Dinleyicinin konuyu kendisinin kavraması için soruyu müphem bırakması

Rasûlullah, dinleyicinin konuyu kendisinin kavraması amacıyla soruyu müphem bırakmıştır. Nitekim bir rivayette birazdan cennetlik bir adam çıkagelecek dedikten sonra sakallarından abdest suyu damlayan Ensar’dan bir kimse gelmiştir. Bu sahne, üç gün tekrarlanınca Abdullah b. Amr, işin arka planını bizzat kavramak için o adamın ev halini görmek üzere evine misafir olmuştur.²¹

3. Hitap Şekli

a. Ashabın ihtiyacına göre bireysel farkları dikkate alması

Rasûlullah muhatabının anlayışına uygun şekilde hitap eder, kavrayışını dikkate alırdı. İlme yeni başlayanla ihtisas seviyesinde olana aynı davranmaz yani kişisel farklarını gözetirdi. Bu durum, Buhârî ve Müslim’in Sahîhayn’ındaki ‘anlamayacakları düşüncesiyle ilmin yalnızca bir kısım insanlara hasretmesi (bâbü men hassa bi’l-ilmi kavmen düne kavm kerâhiyete en lâ-yefhemû)’ konusunda görülebilir. Ayrıca *muhatabının durumunu dikkate alarak* kişiye göre verdiği tavsiyelerden bazıları şunlardır: (i) En faziletli cihad, anne- babaya iyiliktir. (ii) Nerede olursan ol Allah’tan kork. (iii) Öfkelenme. (iv) Kendisine cenneti kazandıracak amel soran bir kimseye: Allahâ şirk koşma, namaz kıl, zekat ver, oruç tut demiştir. (v) Allah’a iman ettim de sonra da dosdoğru ol.²²

b. Karşılaştırma ve temsîl üslubu

Rasûl-i Ekrem (s.a.), annesinin vefatından sonra hac adağında bulunan bir hanım, onun adına haccetmesinin mümkün olup olmadığını sorması üzerine; annenin bir borcu olsaydı öder miydin²³ diyerek iki konu arasında benzerlik kurmuş ve meseleyi anlatmıştır. Diğer taraftan bir kimsenin cinsel ihtiyacını karşılamasıyla ilgili “Bir düşünün, o müslüman bunu haram yolla yapsaydı günahkâr olmaz mıydı? Öyleyse helâl yoldan gidermesi sebebiyle sevap alır” cevabını vererek yine iki hususu karşılaştırmıştır.²⁴

c. Benzetme ve darb-ı mesel tercihi

“Kur’ân okuyan mü'min turunç gibidir; kokusu da tadı da güzeldir. Kur’ân okumayan mümin hurma gibidir; kokusu yoktur ama tadı hoştur. Kur’ân okuyan münafık reyhan otu gibidir; kokusu güzeldir ama tadı acıdır. Kur’ân okumayan münafık ise ebuçhil karpuzuna benzer; kokusu olmadığı gibi tadı da acıdır.”²⁵ misalinde görüleceği üzere Efendimiz, benzetme yöntemiyle muhatabını hayra teşvik ederek şerden uzaklaştırmak istemiştir.

¹⁷ Buhârî, Edeb 96; Müslim, Birr 164. Bir bedevi Resûlullah'a, "Kıyamet ne zaman kopacak?" diye sorunca Efendimiz, "Kıyamet için ne hazırladın?" buyurdu. Adam, "Allah ve Resûlünün sevgisini hazırladım" dedi. Bunu üzerine Allah Rasûlü, "Kişi, sevdiğiyle beraberdir" buyurdular.

¹⁸ Müslim, İmâret 118.

¹⁹ Buhârî, Tabir 47; Müslim, Rüya 17.

²⁰ Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 185; IV, 205.

²¹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 166.

²² Ebû Gudde, *er-Rasûlü'l-muallim*, s. 81-92.

²³ Buhârî, el-Eymân ve'n-Nüzûr 30.

²⁴ Müslim, Zekât 53.

²⁵ Müslim, Müsâfirîn 243. “Müminin misali şöyledir..., münafığın misali şu şekildedir” kalıpları da muhatabın konuyu hızlıca kavramasına yöneliktir.

d. Mizah ve latife kullanımı

Ebû Umeyr'in kuşunun öldüğünü öğrenince neşelendirmek için ona şaka yollu "Ey Umeyr ne oldu Nuğayr" diye sorarak kederli çocuğun gülümsemesini sağlamıştır.²⁶

e. Konuyu yeminle vurgulaması

Müslümanların arasında selamı yaymalarını "Canım kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki..." diyerek başlamıştır.²⁷ Komşu hakkının önemini de yemin ifadeleriyle vurgulamıştır.²⁸

f. Sözü üç kere tekrarlama

Peygamberimiz sözünün iyi anlaşılması için üç defa tekrar ederdi. Bir topluluğa varınca selamlayacağı vakit de üç defa selam verirdi.²⁹ Ayaklarını tam yıkamayan kimseye yüksek sesle üç defa "Vay ateşten o topukların haline" demiştir.³⁰

g. Sözü birkaç defa tekrarlayarak cevabını geciktirmesi

Hz. Peygamber (a.s), dinleyicinin dikkatini çekmek ve konuyu daha iyi anlamasını sağlamak amacıyla hitabını birkaç defa tekrarlamış ve cevabını bir süre geciktirmiştir. Nitekim bir rivayette Efendimiz (s.a), Ey Muaz! hitabını üç kere tekrarlamış, her seferinde bir süre beklemiş ve ardından Allah'ın kulları üzerindeki hakkının kendisine kulluk edip şirk koşturmadığını buna uygun davranan kulların Allah üzerindeki hakkının ise onlara azap etmemek olduğunu ifade etmiştir.³¹

h. Önce genel/mücmel başlayıp ardından tafsilatını vermesi

Efendimiz (s.a), hayırla yâd edilen bir cenazeye üç defa vâcib oldu demiş, ardından şer olduğuna şahitlik edilen kimseye ise yine vâcib oldu demiştir. Bunun sebep-i hikmetini soran ashabına ise hayırla andığınız cennet, şer dediğiniz cehennem vâcib oldu cevabını vermiş ve sizler Allah'ın yeryüzündeki şahitleriniz cümlesini üç kere tekrarlamıştır.³² O, mücmel başlayan bu üslubu dikkatleri çekmiş ardından tafsilatını vererek merakları gidermiş ve muhatapın konuyu kolayca kavramasını sağlamıştır. Aynı üslubla yanlarından geçen cenaze için istirahat edecek (müsterîh), ondan kurtulan başkaları rahata kavuşacak (müsterâhun minh) şeklindeki mücmel ifadesini; mümin ve fâcir şahısla tafsil etmiştir.³³

1. Önce toplu rakam verip ardından açıklaması

"Şu beş şeyi ganimet bil"³⁴ veya "kadın, şu dört özelliği için nikahlanır"³⁵ rivayetlerindeki sayılar mücmel olup sonrasında bunların neler olduğu açıklanmıştır.

i. Vaaz ve hatırlatma üslubu

Kurân-ı Kerîm'e ittiba ederek³⁶ vaaz ve hatırlatma üslûbunu kullanan Efendimizin (s.a) pek çok tavsiyesi, vaazlarıyla ve verdiği hutbelerle topluma ulaşmıştır. Nitekim O, şahsında vaaz ve talim vazifelerinin ikisini birden barındırmaktadır.³⁷ İrbâd b. Sâriye'den nakledilen vedâ vaazında; ashabına kendi sünnetine ve hulefâ-yi râşidîn'in sünnetine sınıksız sarılmalarını tavsiye etmiştir.³⁸

j. Tergîb-terhîb yöntemi³⁹

²⁶ Buhârî, Edeb 81, 112; Müslim, Edeb 30.

²⁷ Müslim, İman 93-94

²⁸ Buhârî, Edeb 29; Müslim, İmân 73; Tirmizî, Kıyâmet 60. Rasûlullah, komşusu kendisinden güven duymayan kimse için üç defa vallahi iman etmiş olmaz demiştir.

²⁹ Buhârî, İlim 30; İsti'zân 13; Tirmizî, İsti'zân 28.

³⁰ Buhârî, İlim 30, Vudû 27; Müslim, Tahâret 25-27, 30; Muvatta, Tahâret 5.

³¹ Buhârî, Tevhîd 1; Müslim, İman 48.

³² Buhârî, Cenâiz 86; Müslim Cenâiz 60,

³³ Buhârî, Rikâk 42; Müslim, Cenâiz 61.

³⁴ Buhârî, Rikâk 3, Tirmizî, Zühd 25.

³⁵ Buhârî, Nikah 15.

³⁶ Zâriyat 55, Gâşîye 21

³⁷ Keşmirî, Enver Şah, *Feyzü'l-bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1426/2005, I, 375-6.

³⁸ Ebû Dâvûd, Sünnet 5; Tirmizî, İlim 16; İbn Mâce, Mukaddime 6. Konuyla ilgili bir çalışma için bk. Güşen, Seyit Ali, *Hiz. Peygamber'in ve Hulefâ-i Râşidîn'in Sünnetine Sarılmayı Emreden Hadislerin Değerlendirmesi* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2007.

³⁹ Hadis rivayetinde genel üslup olan bu kavramlardan terğîb; dinin güzel, faziletli ve sevap kabul ettiği hayırlı şeylere özendirmek, terhîb ise kötü, yanlış ve günahlardan sakındırmak anlamındadır. Münzirî'nin (ö. 656/1258) et-Tergîb ve't-terhîb adlı eseri bu alanda klasikleşmiştir, bk. Kandemir, M. Yaşar, "Münzirî", *DİA*, XXXII, 35-37. Konu ve ilgili literatür için bk. Görmez, Mehmet, "Tergîb ve Terhîb", *DİA*, XL, 508-509.

k. Kıssa ve rivayetlerin kullanımı

Allah Rasûlü (a.s), geçmiş ümmetlerden; müslüman kardeşini hiçbir menfaati olmadan yalnızca Allah rızası için ziyaret eden kişi,⁴⁰ susuzluktan telef olmak üzere kuyuya gelen köpeğe su taşıyan adam,⁴¹ hapsettiği kedi sebebiyle cehennemlik olan kadın⁴² ve beşikte yalnızca üç kişinin konuştuğu⁴³ kıssalarını, ilgili hususların ne kadar önemli olduğunu aktarmak ve kalıcılığını sağlamak için kullanmıştır.

l. Özel konulara yumuşak ve hassas bir giriş yapması

Rasûlullah (s.a), ashabına tuvalet adabına dair bazı meseleleri öğretirken “size karşı (şefkat, merhamet bakımından) bir çocuğun babası mesabesindeyim” girişiyle konuşmasına başlamıştır.⁴⁴

m. Mahrem hususları tariz ve işaretle izah etmesi

Rasûl-i Ekrem (s.a), hayız ve cünüb olan kimsenin nasıl gusûl alacağını soran Esmâ bnt. Şekel’e temel şeyleri açıkça anlatıp bazı hususları ise işaret/tariz yoluyla ifade etmiştir. Hanımlara mahsus bu kısımları ise Hz. Âişe açıklamıştır.⁴⁵

4. Uygulamaları

a. Tadrîcî öğretim

Ehl-i kitaptan bir topluluğu önce kelime-i şehâdete davet edip kabul etmeleri durumunda zekât ve diğer dinî vecibelere geçilmesini ifade etmiş⁴⁶ bu bilinçle hareket eden ashâb da Kurân’dan on ayeti ezberleyip, anlayıp hayatlarına tatbik etmeden diğer ayetleri hıfzetmezlerdi.⁴⁷

b. Orta yolu takip etmesi

Efendimiz, bıktırmamak için ashabına ilme karşı iştiyaklarının çok olduğu vakitlerde/günlerde ders verir ve vaaz ederdi. “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz nefret ettirmeyiniz”⁴⁸ hitabı ise yine onun bu metodunun yansımasıdır.

c. Sözüyle fiilini birleştirmesi

Rasûlullah (s.a), *parmaklarını birbirine kenetleyerek* mümin, mümin kardeşi için birbirine destek veren bir binanın tuğlaları gibidir, buyurmuştur.⁴⁹ Ben ve yetimin bakımını üstlenen kimse, cennette *-işaret ve orta parmağını birleştirerek-* şu iki parmağım kadar yakındır, demiştir.⁵⁰

d. Bir şeyin haramlığını eliyle vurgulaması

Efendimiz (a.s), sol eline ipek sağ eline altın alarak şu iki şey ümmetimin erkeklerine haram, hanımlarına ise helaldir buyurmuştur.⁵¹

e. Muhatabın doğru cevabını sırtını sıvazlayarak tebrik etmesi

Rasûl-i Ekrem (s.a), Muaz b. Cebel’i Yemen’e gönderdiği vakit kendisine neye göre hüküm vereceğini sormuştur. O da Kurân ve Sünnet’te bulamadığı bahisler hakkında kendi kanaatine göre hüküm vereceğini söyleyince Hz. Peygamber memnun olup *göğsünü sıvazlamış* ve Rasûlullah’ın elçisine Rasûlullah’ı hoşnut edecek şekilde cevaplar verdiren Allah’a hamdetmiştir.⁵² Ebû Münzir’e (r.a) ise Kurân’dan bir ayet sormuş, verdiği cevabı beğendiğini *elini göğsüne vurarak* ifade etmiştir.⁵³

f. Bir olay karşısında sükût etmesi (takrîri sünnet)

⁴⁰ Müslim, Birr 38.

⁴¹ Buhârî, Edeb 27; Müslim, Selam 153.

⁴² Buhârî, Bed’ü’l-Halk 17, ; Müslim, Birr 151.

⁴³ Buhârî, Enbiyâ 48; Müslim, Birr 7-8.

⁴⁴ Nesâî, Tahâret 36, İbn Mâce, Tahâret 16.

⁴⁵ Buhârî, Hayz 13-14; Müslim, Hayz 60-61

⁴⁶ Buhârî, Zekat 1, Tevhid 1; Müslim, İman 31.

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 410.

⁴⁸ Buhârî, İlim 11; Müslim, Cihad 6.

⁴⁹ Buhârî, Salât 88; Müslim, Birr 65.

⁵⁰ Buhârî, Talak 14; Edeb 24.

⁵¹ Ebû Dâvûd, Libas 14, Nesâî, Zinet 40.

⁵² Ebû Dâvûd, Ekziye 11; Tirmizî, Ahkâm 3.

⁵³ Müslim, Salâtü’l-Müsâfirîn 258. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: “Ey Ebû’l-Münzir! Allah’ın kitabından ezberinde bulunan âyetlerden hangisinin daha büyük olduğunu biliyor musun?” diye sordu. Ben: Allâhü lâ ilâhe illâ hüve’l-hayyü’l-kayyûm, dedim. Bu cevabım üzerine elini göğsüme vurdu ve: “İlim sana mübarek olsun, ey Ebû’l-Münzir” buyurdu.

Zâtüsselâsîl seriyyesinde Amr. b. Âs'ın (r.a) cünüb olduğunda gusûl almayıp teyemmümle yetinmesi şikâyet konusu olunca Efendimiz (s.a), onun bu hususa cevabı karşısında *tebessüm ederek olumsuz hiçbir şey söylememiştir* (takrîri sünnet).⁵⁴ Selmân-ı Fârisî (r.a), (oruç, gece namazı gibi) ibadete dair hususlarda aşırıya kaçan Ebû'd-Derdâ'ya (r.a) Rabbinin, bedeninin ve ailenin senin üzerinde hakkı vardır diyerek ölçülü olmasını tavsiye etmiş, Rasûl-i Ekrem (s.a) de Selmân'ın doğru söylediğini belirterek *onu sözlü şekilde tasdik etmiştir*.⁵⁵

g. Eline geçen her imkanı değerlendirmesi

Dolunay gecesi ashâbın aya baktığını gören Rasûlullah (s.a), bunu fırsat bilip müminlerin cennette Rablerini işte böyle ay gibi açık seçik göreceklerini ifade etmiştir.⁵⁶ Esirler arasında çocuğunu arayan bir kadının, yavrusunu bulunca bağrına basıp emzirmeye başladığını gören Allah Rasûlü (a.s), 'işte Allah Teâlâ'nın merhameti bu kadının çocuğuna olan merhametinden daha fazladır' buyurarak bu sahneyi, ashâbını eğitmek için değerlendirmiştir.⁵⁷

h. Hanımların eğitimine önem vermesi

Hanımlardan gelen talep üzerine ders vermek üzere onlara müstakîl bir gün tayin etmiş,⁵⁸ bayram namazında hutbesinin ulaşmadığı hanımların yanına giderek onlara vaaz etmiştir.⁵⁹

1. Lisan-ı hâlini değiştirmesi ve sözü tekrar etmesi

Allah Rasûlü (a.s), "Dikkat ediniz! Size en büyük günahların neler olduğunu haber vereyim mi?" cümlesini *üç defa tekrar ettikten sonra* sırasıyla Allah'a şîrk koşmak, anne-babaya isyan dedikten sonra (önemine vurgulamak üzere) *yaslandığı yerden kalkıp oturmuş* ve yalan söz/yalancı şahitlik dedi ve bunu (yalan söz ve yalancı şahitlik kısmını) o kadar çok tekrar etti ki; sahâbiler susmayacak zannetmişlerdir (bir rivayete göre çekindiklerinden keşke sussa demişlerdir).⁶⁰

i. Dinleyicinin elini tutup omzuna dokunması

"Dünyada bir yolcu gibi ol ve kendini ölmüş say" hadisini îrad ederken Abdullah b. Ömer'in *omzunu elleriyle tutmuş*,⁶¹ Abdullah b. Mesûd'un *ellerini kendi elleri arasında alarak* Kurân'dan bir sure öğretir gibi teşehhüdü (tahiyyat duasını) öğretmiştir.⁶²

j. Gerekli yerde öfkelenmesi

Kader hakkında çekişen ashâbına, *kıpkırmızı yüzüyle* sizler bununla mı emrolundunuz, bu yüzden mi ben size elçi olarak gönderildim diyerek kızgınlığını belli etmiştir.⁶³

5. Materyal Kullanımı:

a. Meramını toprak vb. materyale şekil çizerek anlatması

Efendimiz (a.s) *önüne bir çizgi çekmiş, bunun sağ ve soluna ise ikişer çizgi ekleyerek* ortadaki çizginin sırat-ı müstakîm olduğunu sağ ve solundakilerin ise şeytanın vesvesesi olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴ Başka bir hadiste ise insanın emeli ve amaçlarını, yine *çizgi çekerek* anlatmıştır.⁶⁵

c. Mektuplardan (yazılı malzemedен) yararlanması

Rasûl-i Ekrem (s.a); dört halife, Zeyd b. Sâbit, Zübeyr b. Avvâm (r.a) başta olmak üzere on beş sahâbîyi Kurân-ı Kerim yazmakla, bazı sahâbîleri krallara davet mektubu kaleme almakla ve diğer bazılarını ise farklı işleri kaydetmekle

⁵⁴ Buhârî, Teyemmüm 7; Ebû Dâvûd, Tahâret 124.

⁵⁵ Buhârî, Edeb 86; Müslim, Sıyâm 182; Tirmizî, Zühd 64.

⁵⁶ Buhârî, Mevâkitü's-Salât 6; Tefsir, Kâf 1; Müslim, Mesâcid 211, Ebû Dâvûd, Sünnet 20.

⁵⁷ Buhârî, Edeb 18; Müslim, Tevbe 22.

⁵⁸ Buhârî, İlim 36, İ'tisâm 9; Müslim, Birr 152.

⁵⁹ Müslim, İdeyn 4.

⁶⁰ Buhârî, Şehâdât 10, Edeb 6; Müslim, İman 143; Tirmizî, Şehâdât 3.

⁶¹ Buhârî, Rikâk 3; Tirmizî, Zühd 25.

⁶² Buhârî, Ezân 148; Müslim, Salât 55.

⁶³ Tirmizî, Kader 1.

⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, III, 397.

⁶⁵ Buhârî, Rikâk 3.

görevlendirmiştir.⁶⁶ Amr b. Âs (r.a) gibi bazı sahâbilerin hadisleri yazmasına müsaade etmiştir.⁶⁷ Ebû Şâh'a ise hutbenin yazılarak verilmesini istemiştir.⁶⁸

d. Davet ve tebliğde yabancı dil öğrenmenin önemi

Rasûlullah (a.s), Yahudilere güvenemediği için Zeyd b. Sâbit'e Yahudi dilini⁶⁹ ve -gelen mektupları cevaplamak üzere- Süryanice öğrenmesini⁷⁰ tembih etmiştir.⁷¹

Sonuç

Allah'ın rahmetiyle, ashâbına yumuşak davranan Efendimiz'in (s.a) bizzat kendisi, ashâbına üsve-i hasene olarak hem dinin emir ve yasakları uygulamalı göstermiş hem de hayatın her alanında kendilerine rehber olmuştur. Soru üslubu; diyalog kullanımı, soruyla söze başlaması, eğitmek maksadıyla soruyu başka bir sahâbîye yöneltmesi, muhatabın dikkatini konuyu başka bir yönüne çekmesi, ayrıntılı açıklama yapması gibi hususları içermektedir. Muhatabın bireysel farklarına dikkat etmesi, temsil, darb-ı mesel, şaka ve latife kullanımı, kıssalardan yararlanması, önce maddeler halinde sıralayıp ardından ayrıntı vermesi ve önemli noktaları üç kere tekrarlaması ise hitap şekli hakkında bizlere bilgi vermektedir. Uygulamada ise tadrîci, sıkmadan, muhatabı taltif için elini tutup sırtını sıvazlayarak, münkeri eliyle izale edip, söz ve eylem birlikteliğiyle her fırsatı değerlendirmiştir. Mektupları/yazılı metinleri aktif kullanımı, yabancı dil öğrenimini teşvik ve konuyu daha iyi açıklamak için şekil çizmesi de farklı materyallerden yararlanarak eldeki her imkanı değerlendirdiğinin başka bir göstergesidir.

Rasûl-i Ekrem (a.s), çoğunluğu genç olan ashâbını mukteza-ı hâle yani insan psikolojisine uygun şekilde eğiterek yetiştirmiş ve yıldız misali her sahâbî gittiği yerde rol model olmuştur. Bu eğitim esnasında O'nun uyguladığı metotların günümüz eğitimcilerine yol göstermesini temenni ediyoruz.

KAYNAKLAR

Ağırman, Mustafa. *Peygamber ve Gençler*. İstanbul: Ravza Yayınları 2007.

Ebû Gudde, Abdülfettâh. *er-Rasûlû 'l-muallim ve esâlibühü fi 't-ta 'lîm*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye 1417/1996.

Görmez, Mehmet. "Tergîb ve Terhîb", *DİA*. XL, 508-509.

Güşen, Seyit Ali. *H. Peygamber'in ve Hulefâ-i Râşidîn'in Sünnetine Sarılmayı Emreden Hadislerin Değerlendirmesi* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2007.

Hamidullah, Muhammed. *el-Vesâiku's-Siyâsiyye-Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri* (trc. Vecdi Akyüz). İstanbul: Kitabevi 1997.

Kandemir, M. Yaşar. "Münzirî", *DİA*. XXXII, 35-37.

Kara, Seyfullah. *Peygamber Döneminde Gençlik*. İstanbul: Ağaç Yayınları 2003.

Karâfî, Şehâbeddin. *el-Furûk* (Halil Mansûr). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1418/1998.

Keşmirî, Enver Şah. *Feyzü'l-bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye 1426/2005.

Kettânî, Muhammed Abdülhay. *et-Terâtîbü 'l-idâriyye* (nşr. Abdullah Hâlidî). Beyrut: Dâru'l-Erkam ty.

el-Kütübü's-Sitte ve şüruhuha. İstanbul: Çağrı Yayınları 1992.

Önkâl, Ahmet. *Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları 2016 (24. baskı)

Vincenzo, Ahmad 'Abd Al Waliyy. *Müslümanlığın Doğuş Öyküsü Yesrib'de Bahar* (trc. Ahmed Yüksel Özemre-Feza Özemre). İstanbul: Timaş 2012.

⁶⁶ Kettânî, Muhammed Abdülhay, *et-Terâtîbü 'l-idâriyye* (nşr. Abdullah Hâlidî), Beyrut: Dâru'l-Erkam ty, I, 151-208. Siyasi vesikalar için bk. Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye-Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri* (trc. Vecdi Akyüz), İstanbul: Kitabevi 1997.

⁶⁷ Buhârî, İlim 39; Ebû Dâvûd, İlim 3.

⁶⁸ Buhârî, İlim 39, Lukata 2, Diyât 8; Tirmizî, İlim 12.

⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 136.

⁷⁰ Tirmizî, İsti'zân 22; Ebû Dâvûd, İlim 2.

⁷¹ Zeyd b. Sâbit hakkında mühtedi bir yazar tarafından roman kıvamında kaleme alınan bir siyer için bk. Vincenzo, Ahmad 'Abd Al Waliyy, *Müslümanlığın Doğuş Öyküsü Yesrib'de Bahar* (trc. Ahmed Yüksel Özemre-Feza Özemre), İstanbul: Timaş 2012.

MODERNLEŞME SÜRECİNDE İLETİŞİM VE İSLAMOFOBİ: HZ. PEYGAMBER ÖRNEKLİĞİNDE GENÇLİK İLE İLETİŞİM İLKELERİNE DAİR BİR ANALİZ

Recep BAYYİĞİT

Arş. Gör., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

bayyigitrecep@gmail.com

Giriş

Bireyler ve toplumlar arasındaki her türlü etkileşimi ifade ediyor olması itibarıyla iletişim sosyal bir olgudur. Dolayısıyla tüm toplumsal hareketlerin, temelde iletişime endeksli olduğu söylenebilir. Bu yönüyle iletişim “kurucu” bir vasıf kazanmaktadır.

Din ve toplum etkileşimi de iletişimsel eylemlerle canlılık bulmaktadır. Dinî mesaj iletişim yoluyla insanlara aktararak paylaşılmaktadır. Bu konuda iletişimin etkinliği dinî mesajın karşılık bulabilmesiyle doğru orantılıdır. Ayrıca iletişimin etkinliği toplumsal dinamiklerle de ilişkilidir ki bu aşamada da gençlik ayrıcalıklı bir konum teşkil etmektedir. Nitekim toplumun en duyarlı ve en canlı kesimi olması itibarıyla gençlik, iletişim ağının en yoğun katmanlarını ifade etmektedir. Gençliğin ayrıcalıklı konumu, dinî mesajın toplumla buluşabilmesi bağlamında önemli imkânlar taşımaktadır.

Modernleşme ve küreselleşme gibi gelişmelerle iletişimin dönüşen boyutları söz konusu imkânları dinî mesajın aleyhine çevirebilmektedir. Küresel ve yerel İslamofobi böyle bir sürecin ürünüdür. Yine de ilahî mesajın ve sünnetin evrensel örnekliği günümüzün iletişim etkinlikleri için önemli perspektifleri bünyesinde taşımaktadır.

Bu çalışmada, gençlik ve din bağlamında iletişimin sosyal boyutlarının taşıdığı önem ele alınarak modernleşme süreciyle İslamofobinin bu havzada nasıl konumlandırıldığı tartışılmıştır. Hz. Peygamber’in gençlik ve din arasında kurduğu iletişim köprüsünün temel ayakları; öne çıkan unsurlarıyla incelenerek, günümüz için sunacağı açılım imkânları deskriptif bir metotla değerlendirilmiştir.

1. İletişim, Din ve Gençlik

İnsan, yaşam ilişkileri itibarıyla sosyal bir varlıktır. Başka bir deyişle, toplumsal yaşam insan ihtiyaçları için bir zorunluluktur.¹ İnsanın; toplumsal yaşam sürecindeki bu zaruri mevcudiyeti diğer insanlarla sözlü ve fiili etkileşimlerini yani iletişimini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla açıkça söylenebilir ki, iletişim tüm boyutlarıyla sosyal bir olgudur.

Söz gelimi; “insanın sosyal bir varlık oluşu, yaşamak için gıdaya muhtaç oluşuyla ilgilidir. Ancak insanlardan bir kişinin gücü, muhtaç olduğu söz konusu gıdayı tek başına elde etmeye yetmez. İnsan, hayatını devam ettirmek için bu gıdanın asgarî olan kısmını bile tek başına temin edemez.”² İlgili gıdayı temin edebilmek için iş bölümü gerekli; iş bölümü için ise düzenli iletişim gereklidir.

Bu minvalde iletişim; “toplumun temelini oluşturan bir sistem, örgütsel ve kurumsal yapının düzenli işleyişini sağlayan bir araç, bireysel davranışları düzenleyen bir teknik,³ sosyal süreçler bakımından zorunlu bir bilim ve sosyal armoni için gerekli bir sanat⁴” ve toplumsal kurumların teşekkülünün ilk adımıdır.

İlgili toplumsal kurumların başında hiç şüphesiz din gelmektedir. Bir sistem sunması itibarıyla din, tüm ilahî ilke ve esaslarını iletişim kanalıyla yeryüzünde kitlelerle buluşturmaktadır. Dinî mesaj, iletişim kanalıyla etkinliğini sağlamakta, yaymakta ve sürdürmektedir. Bununla birlikte iletişimin niteliği, dinî mesajın toplumsal düzlemde karşılık bulabilmesi ve etkinliğini sürdürebilmesi bağlamında önemli bir işlevi ifade etmektedir. Dinî mesajın anlam yüklü bagajı ancak doğru ve etkili bir iletişimle çağına ve çağ üstüne açılabilir ve toplumsal meselelere karşılık gelebilecektir. Aksi halde ilke ve esaslar bütünü olarak teorik düzlemde sınırlı kalacaktır.

Bu noktada gençlik, dinî mesaj ve toplumsal meseleler arasındaki iletişimin etkinliğini doğrudan etkilemiş ve etkilemektedir. Çünkü gençliğin toplumun en canlı ve en duyarlı kesimi olması toplumsal değişme ve gelişmelerin

¹ İbn Haldun, *Mukaddime 1*, çev. Zakir Kadiri Ugan (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 103.

² Ejder Okumuş, “İbn Haldun’da Kur’an’ı Sosyolojik Okuma”, *Tarihten Günümüze Kur’an’a Yaklaşımlar*, ed. Bilal Gökçir vd. (İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi, 2010) 344.

³ Zeyyat Sabuncuoğlu, *Endüstriyel Davranışlar*, (Bursa: İ.T.İ.A. İşletme Fakültesi Yayını, 1982), 160 akt. Prof. Dr. Şuayip Özdemir-Dr. İsmail Arıcı, “Hadisler Bağlamında İletişim İlkeleri”, *Kuram ve Eylem Yönüyle Din Eğitiminin Teolojik ve Felsefi Temelleri, -Sempozyum-* (Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 2009), 310.

⁴ Hasan Tutar-M. Kemal Yılmaz, *Genel İletişim (Kavramlar ve Modeller)* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2002), 2 akt. Özdemir, “Hadisler Bağlamında İletişim İlkeleri”, 310.

önde gelen fail ve mefulleri olmalarına zemin teşkil etmektedir. “Aslında bu, toplumun bütün kesimlerinde var olan meselenin, genç kuşaktaki reaksiyon kabiliyetinin daha fazla olması nedeniyle, daha çok gençlik kesiminde ifadesini bulması olarak da görülebilir. Kısacası gençlik, içinde yaşadığı toplumun izlerini taşır ve gençliğin meselesi toplumun da meselesidir.”⁵

2. Modernleşme Sürecinde İletişim: Küreselleşme ve İslamofobi

Genç kuşağın toplumun en canlı ve en duyarlı kesimini temsil niteliği modern dönemde de pek çok somut yansımasını bulmaktadır. Yeni teknolojik gelişmeler ile ortaya çıkan yeni meseleler gençlik üzerinden gündeme taşınmaktadır. Söz konusu teknolojik gelişmeler ile küreselleşme etki alanını genişletmektedir. Küreselleşme ile saydamlaşan kültürel sınırların ardında Batı medeniyeti kültür emperyalizmi ile kendi yaşam biçimlerini ve tüketim alışkanlıklarını medya aracılığıyla dayatmaktadır. Bu kültür endüstrisinde kültürel ve dinî değerleri de metalaştırarak tüketim sarmalına dahil etmektedir.⁶ Metalaşma sürecinde din ve kültür bir tercih ve seçeneklerden bir seçenek haline gelmektedir. “Açık büfe din olarak da tabir edilen sosyal durumda bireyler kendi istek ve arzularına göre yemek seçer gibi din veya dini semboller seçebilmektedirler.”⁷

Dolayısıyla bu gelişmeler ışığında açıkça söylenebilir ki Batı, tüm etnik ve dinî sınırların ötesine geçerek başta gençlik kesimleri olmak üzere birçok toplumla iletişim kurabilme imkânını yakalamıştır. Nitekim bugün bir genç ilgili iletişim kodlarına; arkadaşlarıyla beraber olmak için gittiği bir cafede/restauransta, alışveriş için girdiği bir mağazada veya ikamet için kiraladığı/satın aldığı bir ev tipinde karşılaşabilmektedir. George Ritzer’in “Toplumun McDonaldlaştırılması”⁸ olarak ifade ettiği bu iletişim yöntemi, iletişimin kurucu vasfının ne kadar etkin bir şekilde kullanıldığının en bariz göstergesidir.

İslamofobi, bu Batı hegemonyasındaki küresel iletişimin etkilerinden ve hedef kitlesinden bağımsız değildir. Dinî ve kültürel değerlerin metalaştırılma sürecini İslamofobik ögeler takip etmiştir. Sosyo-politik kökenleri kadîm yüzyıllarla mündemiç olan İslamofobi, bilindiği üzere 11 Eylül İkiz Kuleler saldırısı neticesinde popüleritesi ve etkinliği arttırılmaya çaba gösterilmiş bir olgudur ve birçok provokatif saldırı ve terör örgütü yapılanmalarıyla söz konusu çabalar devam ettirilmektedir. İlgili çabalar sömürünün farklı boyutlarındaki ileti kanalları aracılığıyla kitlelere empoze edilmektedir. Yakın zamanda farklı sektörlerdeki birçok uluslararası ticari işletme “Black Friday(Kara Cuma)” kampanyası başlığı altında Cuma gününe özel indirimli alışveriş imkânları sunmaktadır. İslam düşüncesinde kutsal kabul edilen bir gün için kullanılan sıfat ise manipülatif bir iletişim yönteminin somut bir yansımasıdır.

Bununla birlikte küreselleşme süreci Batı bağlamında değerlendirdiğimiz İslamofobiye Müslüman ülkelerin gündemine dahil etmiştir. Başka bir deyişle “Müslüman ülkelerde İslamofobi” konusu tartışılmaya başlamıştır. Nitekim bu manipülatif iletişim yöntemi bağlamında yaşanan dönüşümlerde dinî değer ve referanslar indirgenmiş, mevcut kimlik sistemlerinin çerçevesi muğlaklaşmıştır. Sınırların bulanıklaştığı yerde tercihler de belirsizleşecektir. Genç nesil en iyi ve en kolay iletişim sağlayabildiği seçenekleri değerlendirecektir. Dolayısıyla ilgili durum yapay bir üretimin doğal tüketiminin sonucudur.

Bu aşamada birkaç hususu da belirtmek konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Batı merkezli modernleşme ve sekülerleşme gibi toplumsal değişimlerden küreselleşme sürecinin etkisiyle sosyal ve siyasî yaşama tesir eden ciddi dönüşümler yaşanmıştır. Fakat buna rağmen kadim dinî ve kültürel değerlerle harmanlanmış topraklar keskin kırılmaların önünde önemli bir direnç kaynağı teşkil etmiştir. Yani bir başka deyişle Batı toplumlarının tecrübe ettiği bağlamda bir sekülerleşmenin Türk toplumunda veya Türk gençliğinde yaşandığını söylemek güçtür. “Ülkemizde yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçlar çeşitli faktörlere bağlı olarak az ya da çok değişiklik arz etse de hem genel itibarıyla Türk insanının hem de özelde de Türk gençliğinin dini önemli hatta vazgeçilmez olarak algıladığı dindarlık düzeylerinin de ortalamanın üzerinde yer aldığı görülmektedir.”⁹

3. İslamofobi İle Mücadelede İletişim İmkânları: Hz. Peygamber’in Gençlik ile İletişiminde Öne Çıkan İlkeler

Söz konusu iletişimin odak noktasını genç kuşağın oluşturduğunu tekrar belirtmek gerekmektedir. Çünkü gençlik; en yeniyi, en çok değişeni, gelişeni ve dönüşeni ifade etmesinin yanı sıra en çok yenileyeni, değiştireni, geliştireni ve dönüştüreni de ifade etmektedir. Modern dönemde hâkim iletişim ağının küresel hegemonyanın tesiri altında olmasına rağmen gençliğin bu dinamik gücü Müslüman toplumlar için önemli bir imkânı ifade etmektedir. Nitekim yedinci

⁵ Mehmet Bayyigit, *Gençlik ve Din* (Konya: Yediveren Kitap, 2011), 13.

⁶ İsmail Demirezen, *Tüketim Toplumu ve Din* (İstanbul: DEM Ensar Neşriyat, 2015), 40-45.

⁷ İsmail Demirezen, “Tüketim Toplumu Oluşumu ve Din ile Etkileşimi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/3 (2010), 107.

⁸ Bk. George Ritzer, *Toplumun McDonaldlaştırılması*, çev. Akın Emre Pilgir (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2019).

⁹ Asım Yapıcı, “Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Anlam Dünyasında Dinin Yeri (Çukurova Üniversitesi örneği)”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Temmuz Aralık 2009), 7.

yüzyılın Arap Yarımadasında, Cahiliye döneminin en karanlık çağlarını aşarak İslam medeniyetinin temellerini atan Hz. Peygamber'in liderliğindeki İslamiyet hareketi de bir gençlik hareketidir.

“İslamofobiye çözüm İslam'ın kendisidir”¹⁰ ve bu bağlamda Hz. Peygamber ilahî mesajı tüm İslamofobik engel ve baskılara rağmen çağının sosyal şartlarının çok üzerindeki iletişim yöntemleriyle toplumla buluşturmuştur. Bu yönüyle Hz. Peygamber hem bir elçi hem de bir “iletişim kaynağıdır”.¹¹ Hz. Peygamber'in söz konusu dönemde çok kısıtlı imkânlarla oluşturduğu evrensel ve kadim değerler birikimi etkili bir iletişimin somut yansımasıdır. Nitekim “değer ve medeniyet üreten bir din ve dindarlıktan değer ve medeniyet tüketen bir yapıya koşar adım ilerlemenin”¹² sebebinin ilgili iletişim kopukluğunda olduğu açıktır. Bundan dolayı ilahî mesajın ışığında ve Hz. Peygamber'in örnekliğinde gençliğe dair belli başlı iletişim yöntemlerini göz önüne almada ve yeniden değerlendirmede büyük önem vardır:

Gençleri Küçümsemeyerek Sorumluluk Vermesi: Bugün genç kuşağın önde gelen problemlerinden birisi öz güven eksikliği ve sorumluluk alamama durumudur. Öz güven eksikliği gencin güncel yaşamda karşılaşabileceği problemlere karşı çaresiz kalma ve çözüm üretememe zafiyetlerine sebebiyet vermektedir. Ayrıca bu durum; genci, çeşitli sosyal platformlarda maruz kaldığı menfi yönlendirmelere de alternatif üretememe riskiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Bunun yanı sıra ileri yaşlara kadar sorumluluk almadan yetişen genç geç yaşlarda aldığı sorumluluğun öz güven eksikliği ve acemilik gibi eksikler yüzünden hakkını verememektedir.

Fakat siyer tarihini incelediğimizde Hz. Peygamber'in Bizans'a karşı yapılacak bir muharebe için o dönemde çok genç bir yaşta olan sahabe Üsâme b. Zeyd'i ordu kumandanlığına atadığını görmekteyiz. O dönem için birçok sahabeden de henüz yirmi yaşına basmayan bir genç için ordu kumandanlığı sorumluluğunun üstesinden gelemeyeceğine dair itirazlar gelmiştir. Yine de Hz. Peygamber kararından taviz vermemiş ve Üsâme b. Zeyd de seferinden zaferle dönmüştür.¹³ Bir başka örnek olarak; Yemen'e elçi, zekât memuru ve kadı olarak görevlendirilen sahabe Muaz b. Cebel de görevlendirildiği esnada yirmili yaşlarındaydı.¹⁴

Muhatabını Dinlemesi ve Sözlerine Değer Vermesi: Karşılıklı iletişimde muhatabın sözlerini dinlemek ve değerlendirmek sağlıklı bir iletişim yolundaki önemli adımlardan biridir. Özellikle bir genç ile muhatap iken sözlerinin dinlenmemesi veya önemsenmemesi yukarıda açıklanan öz güven eksikliğine sebebiyet verebilmektedir. Bu konuda -bilhassa modern dönemde gözlemlenen- eski ve yeni jenerasyonlar arasındaki anlayış farklarının önemli nedenlerinden biri de; gençliğe karşı güven kaybı ve sözlerinin dikkatli bir şekilde dinlenmemesi, hakkıyla değerlendirilmemesidir.

Hz. Peygamber büyük bir siyasi ve askeri lider olmasının yanı sıra tüm tevazusuyla her bir kişiyi özenle ve dikkatle dinlemekteydi. Üstelik hadis kaynakları incelendiğinde kimi sahabelerin farklı sorular sormasına rağmen (öyle ki diğer sahabelerin ilgili soruları duyduklarında soru soran kişileri susturmaya veya bastırmaya çalıştıkları bilinmektedir) oldukça anlayışlı bir şekilde dinleyip nazik bir üslupla cevapladığı görülecektir.

Fiziksel Görünümüne Dikkat Etmesi: İletişimdeki önemli unsurlardan biri fiziksel görünümdür. Fiziksel görünüm iletişimdeki ilk izlenimin oluşmasında oldukça etkilidir ve muhatapların birbirine dair davranış ve söylem ölçütlerini belirlemektedir. Özellikle modernleşmeyle birlikte hız kazanan ve sembolik değer kazanan tüketim alışkanlıklarıyla giyim-kuşama verilen önem de artmıştır.

Bugün (geçmişe oranla azalsa da veya boyut değişirse de) gerek yerel gerekse küresel mecralardaki İslamofobik medya içeriklerinde, karikatürlerde veya yazınlarda dindar/Müslüman profili saçı sakalı birbirine karışmış, giyim kuşamına önem vermeyen, ağır ve dar kafalı olarak tasvir edilmektedir.¹⁵ Haliyle İslamiyet'e bakış açılarını etkileyen bu figürler Batı'nın yobaz, gerici ve akıl dışı yaftalarıyla pozitivist potada eritme çabalarını desteklemekte genç kuşak arasında yaygınlaştırmaktadır.

¹⁰ Ejder Okumuş, “İslamofobik Oyunda Müslümanlar”, *İlahiyat Akademisi: Altı Aylık Uluslararası Araştırma Dergisi* 6 (2017), 63.

¹¹ Yusuf Macit, “Hz. Muhammed'in Bazı İletişim İlkeleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2003), 271.

¹² Asım Yapıcı, “Küreselleşme ve Değerler Krizi”, *DEM Dergi* 3 (2009), 14-18 akt. Asım Yapıcı, “Ön Yargı ve Ayrımcılık Bağlamında İslamofobi: Dinî Sosyal Kimlikler Arası İlişkilerde Değişim ve Süreklilik”, *İlahiyat Akademisi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi* 6 (2017), 19.

¹³ Mustafa Fayda vd., “Dört Halife/Hulefâ-yi Râşidin Dönemi (632-661)”, *İslâm Tarihi El Kitabı*, ed. Eyüp Baş (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 237-38.

¹⁴ M. Yaşar Kandemir, “Muâz b. Cebel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 03 Kasım 2019).

¹⁵ Bu noktada birkaç açıklama yapmak gerekirse; söz konusu algıya reaksiyon olarak mütebedeyin kesimde yükselen refah seviyesiyle birlikte bir takım sosyo-dinî-kültürel dönüşümlerin olduğu açıktır. Ekonomide “muhafazakâr kapitalizm”, sanat ve müzikte “yeşil pop”, giyim ve kuşamda “tesettür defileleri” gibi başlıklar altında tartışılan bu konularla birlikte yukarıda yer verdiğimiz argüman küresel kamuoyu başta olmak üzere Türkiye'de de geçerliliğini devam ettirmektedir. Modern dönemde neşvu neme bulan neo-selefi akımların bu savları güçlendirdiği de bilinmektedir. Fakat bu konu çalışmanın kapsam alanı dışında kaldığı için detaylıca tartışılmayacaktır. Geniş bilgi için bk. İsmail Demirezen *Tüketim Toplumu ve Din* (İstanbul: DEM Ensar Neşriyat, 2015), Birsan Banu Okutan *Türkiye'de Popüler Kültür Din ve Kadın* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013) Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019), Mustafa Tekin, *İslam ve Modernlik* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018).

“Hz. Peygamber ise fiziksel görünümüne son derece önem verirdi. Her zaman sade ve temiz giyinir, İslam’ı tebliğ maksadıyla görüşeceği heyetlerin karşısına en güzel elbiseleri ile çıkar, yanındakileri de bu hususta uyarırdı.”¹⁶

Pedagojik Kurallara Dikkat Etmesi, Tedrici ve Güncel Bir Üslup Kullanması: İletişimde aktarılanlar ancak muhatabın anladıkları kadardır. İnsanların farklı seviyede ve farklı anlayışta olmalarından dolayı iletişimin içeriği ve üslubu muhataba göre belirlenmelidir. Özellikle genç kuşak söz konusu olduğu zaman sürekli değişime ve gelişime açık olan böyle bir kesime karşı güncel bir dil kullanılması gerekmektedir. İlahi mesaj özelinde gencin anlayış ve ilgi seviyesinde bir iletişim benimsenmelidir.

İslam toplumunun teşekkülünde de Hz. Peygamber bu ölçüleri dikkate alarak her kişinin seviyesine ve anlayış gücüne göre iletişim kurmuştur. Hükümlerde tedrici davranarak ısıdırmaya, benimsetmeye çalışmıştır. Nitekim Mekke’de nazil olan ayetler ve varid olan hadisler ile Medine’de nazil olan ayetler ve varid olan hadisler mukayese edildiğinde sosyal atmosferdeki farklılaşmanın gözetildiği anlaşılabacaktır.

Pejoratif Üsluptan Sakınması: “Günümüz gençlerinin pek çoğunun kronik sağırlığının sebeplerinden biri yanlış üsluptur. Cenneti garantilemiş de diğer zavallı insancıkları kurtarma konusunda özel ilahi bir emirle görevlendirilmiş gibi üst perdeden ukala bir anlatım ve tavır ne İslami’dir ne de insanidir.”¹⁷ İletişimin etkisini düşüren bu yaklaşım din dilinin de etki alanını indirgenmesine sebebiyet verecektir. Baskıcı, dikte edici veya tedrici olmayan bu iletişim yöntemleri muhatabın varlığını ve iradesini yok saymaktır.

İlahi vahyin son elçisi kendi örnekliğinde çevresine yumuşak ve ikna edici bir üslupla yaklaşmıştır. Din dilini basmakalıp yargılara sıkıştırmadan muhatabına göre taviz vermeden kolaylaştırarak sevdirmeye çalışmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

1. İletişim; toplumsal kurumların temelini teşkil eden, gelişim ve değişimlere öncülük eden her türlü sosyal etkileşimdir. Bu vasfıyla iletişim, sosyal hareketlerin kurucusudur.

2. Bu meyanda dinî mesaj da Tanrı ile insanlar arasındaki iletişimi sağlayan ilke ve esaslar bütünüdür. Dinî mesaj da iletişim kanalıyla topluma ulaştırılmaktadır. Dinî mesaj ve toplum arasındaki iletişimin ahengi ve armonisi sağlanabildiği ölçüde dinî mesaj karşılık bulabilecektir.

3. Toplumun en canlı ve en duyarlı kesimini oluşturması itibariyle söz konusu iletişim bağlamında en çok etkilenen ve etkileyen toplumsal grup genç kuşaktır.

4. Modernleşme ve küreselleşme ile birlikte sosyal iletişim ağlarında boyutsal dönüşümler yaşanmıştır. Yeni dünya ve iletişim düzeninde hâkim söylemlerin faili olan Batı medeniyetlerinin en büyük tesir alanı genç kuşaktır.

5. Hedef kitlesinin büyük oranda genç kuşağın oluşturduğu sosyal platformlarda kurulan iletişim bağlamında dinî ve kültürel hegemonya baş göstermektedir. Genç kuşak üzerinden tüm toplumsal kesimler ve kurumlarda sosyal, dinî ve kültürel algılar dönüştürülmeye çalışılmaktadır.

6. Küresel ve yerel İslamofobi böyle bir çabanın ürünüdür. Müslüman ülkelerdeki İslamofobi tartışmaları Batı medeniyetlerinin etnik ve dinî sınırların ötesinde kurduğu iletişim ağında ne kadar başarılı olduklarını göstermektedir.

7. Batı hegemonyasına rağmen gençliğin dinamik gücü Müslüman toplumlar için önemli imkânları ifade etmektedir. İlahi vahyin ve sünnetin ışığında genç kuşakla kurulabilecek sağlıklı bir iletişim yeni açılımlara kapı aralayabilecektir.

8. Bu çerçevede Hz. Peygamber’in gençlikle kurduğu iletişime dair öne çıkan belli başlı ilkeler modern dönemdeki sorunlarla mücadele etmede evrensel örneklik teşkil edebilecek niteliktedir.

9. Gençlik ile etkili iletişim imkânları hakkında sempozyum, çalıştay ve panel gibi bilimsel toplantıların sayıları arttırılmalıdır. Hazırlanan raporlar saha araştırmaları ve projelerle desteklenmelidir.

10. Din görevlilerine bu yönde gerekli eğitimler ve seminerler verilmelidir. Vaazların ve hutbelerin içerikleri yeniden değerlendirilmeli, başta Ku’ran Kursu, İmam Hatip Lise ve Ortaokulları olmak üzere tüm eğitim kurumlarındaki öğreticiler ilgili pedagojik hazırlıklardan geçerek göreve başlamalıdır.¹⁸

¹⁶ Abdurrahman Çetin, *Hitabet ve İrşad-Güzel Konuşma ve İnsanları Etkileme Yolları* (Bursa: Aksa Yayınları, 1998) 181 akt. Özdemir, “Hadisler Bağlamında İletişim İlkeleri”, 318.

¹⁷ Musa Mert, “Çocuklarla ve Gençlerle İletişimde Din Dili-Yeni Yaklaşımlar ve Öneriler”, *Cunda Toplantıları 1 Din Dili Çalıştayı (05-06 Mayıs 2018)* ed. Mehmet Bayyigit vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2018) 182.

¹⁸ Söz konusu Din Eğitimi bağlamında geniş bilgi ve tartışmalar için bk. Ahmet Ali Çanakçı, “Ergenlik/Gençlik Dönemi Din Eğitimi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *İkinci Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, ed. Doç. Dr. Mehmet Ak (Elazığ: Asos Yayınevi, 2017), 24-50.

11. Yeni teknolojik gelişmeler beraberinde sosyal değişimleri de getirmektedir. Bu bağlamda gelişim ve değişimlere uyum sağlayacak programlar ve kurumlar geliştirilmelidir. Modernleşmeyle beraber gelen küreselleşme bir imkân olarak değerlendirilmelidir. Moderniteyi ve boyutlarını bir kenara bırakmak veya görmezden gelmek yerine bunlara rağmen tavizsiz ve güçlü bir İslam düşüncesi söylemi oluşturma yönünde çalışmalar düzenlenmelidir.

KAYNAKÇA

- Bayyığıt, Mehmet. *Gençlik ve Din*. Konya: Yediveren Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Çanakçı, Ahmet Ali. “Ergenlik/Gençlik Dönemi Din Eğitimi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”. *İkinci Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyum*. ed. Doç. Dr. Mehmet Ak. 24-50. Elazığ: Asos Yayınevi, 1. Basım, 2017.
- Çetin, Abdurrahman. *Hitabet ve İrşad-Güzel Konuşma ve İnsanları Etkileme Yolları*. Bursa: Aksa Yayınları, 1. Basım, 1998.
- Demirezen, İsmail. *Tüketim Toplumu ve Din*. İstanbul: DEM Ensar Neşriyat, 1. Basım, 2015.
- Demirezen, İsmail. “Tüketim Toplununun Oluşumu ve Din ile Etkileşimi”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/3 (2010), 97-109.
- Fayda, Mustafa vd., “Dört Halife/Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi (632-661)”. *İslâm Tarihi El Kitabı*. ed. Eyüp Baş. 229-325. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. Basım, 2014.
- İbn Haldun. *Mukaddime* 1. çev. Zakir Kadiri Ugan. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1. Basım, 1997.
- Kandemir, M. Yaşar. “Muâz b. Cebel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 03 Kasım 2019. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muaz-b-cebel>
- Macit, Yusuf. “Hz. Muhammed’in Bazı İletişim İlkeleri”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2003), 271-303.
- Mert, Musa. “Çocuklarla ve Gençlerle İletişimde Din Dili-Yeni Yaklaşımlar ve Öneriler”. *Cunda Toplantıları 1 Din Dili Çalıştayı (05-06 Mayıs 2018)*. ed. Mehmet Bayyığıt vd. 175-193. Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Okumuş, Ejder. “İbn Haldun’da Kur’an’ı Sosyolojik Okuma”. *Tarihten Günümüze Kur’an’a Yaklaşımlar*. ed. Bilal Gökçır vd. 339-375. İstanbul: İlim Yayıma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi, 1. Basım, 2010.
- Okumuş, Ejder. *Toplumsal Değişme ve Din*. İstanbul: İnsan Yayınları, 5. Basım, 2019.
- Okumuş, Ejder. “İslamofobik Oyunda Müslümanlar”, *İlahiyat Akademisi: Altı Aylık Uluslararası Araştırma Dergisi* 6 (2017), 37-68.
- Okutan, Birsan Banu. *Türkiye’de Popüler Kültür Din ve Kadın*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 1. Basım, 2013.
- Özdemir, Şuayip & Arıcı, İsmail. “Hadisler Bağlamında İletişim İlkeleri”. *Kur’an ve Eylem Yönüyle Din Eğitiminin Teolojik ve Felsefi Temelleri –Sempozyum-*. 309-324. Konya: Sebat Ofset Matbaacılık, 1. Basım, 2009.
- Ritzer, George. *Toplunun McDonaldlaştırılması*. çev. Akın Emre Pilgir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 6. Basım, 2019.
- Sabuncuoğlu, Zeyyat. *Endüstriyel Davranışlar*. Bursa: İ.T.İ.A. İşletme Fakültesi Yayını, 1. Basım, 1982.
- Tekin, Mustafa. *İslam ve Modernlik*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Tutar, Hasan & Yılmaz, M. Kemal. *Genel İletişim (Kavramlar ve Modeller)*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2. Basım, 2002.
- Yapıcı, Asım. “Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Anlam Dünyasında Dinin Yeri (Çukurova Üniversitesi örneği)”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Temmuz Aralık 2009), 1-37.
- Yapıcı, Asım. “Küreselleşme ve Değerler Krizi”, *DEM Dergi* 3 (2009), 14-18.
- Yapıcı, Asım. “Ön Yargı ve Ayrımcılık Bağlamında İslamofobi: Dinî Sosyal Kimlikler Arası İlişkilerde Değişim ve Süreklilik”, *İlahiyat Akademisi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi* 6 (2017), 1-26.

GENÇLİK VE İLETİŞİM

Mustafa SÜS

Eğitimci/Yazar, Milli Eğitim Bakanlığı
mustafasus@hotmail.com

Aileler gençlerle neden iletişim kuramıyor?

Gençler ebeveynlerinin sohbetinden hoşlanmıyor. Büyüklerin kurduğu hayaller ve geleceğe dair planlamalar gençlerin ilgisini çekmiyor veya ilgisini çekse bile, nasılsa benim yerime hayal kuruluyor, planlama yapılıyor ben de keyfime bakayım mantığıyla büyüklerden uzak duruyor gençler.

Ebeveynini işi düştüğünde hatırlayan bir gençlik söz konusu günümüzde. Ya parası bitmiştir ya kendisine herhangi bir eşya alacaktır. Yoksa ailesi ile iletişim kurmaktan kaçınıyor gençler.

Eskiden gençler, anasından babasından sıcak ilgi isterdi, şimdi bunun tam tersi olmaya başladı. Ana ve baba çocuğundan ilgi bekliyor, kendisiyle iletişim kurmasını istiyor.

“Çocuğum ders çalışsın, ona ben su veririm, yemek veririm, gün yüzü görmesine gerek yok, dışarı çıksa ne olacak, dünyanın bin bir türlü hali var, ben onun dışarıdaki işlerinin de hallederim.” diye düşünen ebeveynler, çocuğundan ilgi göremeyince de bunalıma giriyor, nerede hata yaptık acaba? diye soruyor.

Yemedik yedirdik, giymedik giydirdik, cümlesinin satır arasını okursak, eksik değil fazla yapmış oluyorlar.

Yapılan bu fazlalıklar da çocukları doyumsuzluğa ulaştırıp, yalnızlığa itiyor.

Kendi suyunu içebilen çocuğuna kalkıp su veren aileler çocuğunun köküne dinamit koyduğunun farkında değil.

Ben yaşamadım, ben yokluk gördüm aman evladım sıkıntı çekmesin mantığıyla hareket ederek gençleri kendimizden uzaklaştırdılar onları doyumsuz hale getiriyoruz.

Namaz mı kılayım, ders mi çalışayım diye bir soru sorsa genç ebeveynine, ana da baba da apışıp kalır. Namaz kıl tabii ki, dersi sonra çalışsın der Müslüman bir ebeveyn ama bunu gerçekten içinden mi der? İçten gelecek şekilde söylese, çocuğu ders çalışırken her namaz vakti ona, kalk evladım namazını kıl demesi lazım.

Eve misafir gelince gençleri odasına kapatan bir diğer mesele de, evde ya televizyon izlenmesi, ya ebeveynlerin çocuğunun kişisel hayatı hakkında konuşması ya çocuğunun başkalarıyla kıyaslanması ya önceden şımartılan çocuğun misafir yanında silik gösterilme durumu ya da çocuğa gereğinden fazla yüklenen anlam, içi boş övgüler...

Modernleşme adı altında ebeveynlerin gençlere kötü örnek olmasının altında yatan sebepler nelerdir?

Batının modern diye yutturulan yaşam şeklini evlerimizde başköşede ağırladığımızdan, özümüzden, kendimizden uzaklaştığımızdan sadece kötü örnek olmakla kalmıyor aynı zamanda gidişattan da memnun oluyoruz.

Özel gün kutlamaları çok basit, sıradan gibi geliyor. “Ne var ki?” diyoruz “özel gününde bir insanı sevindirmenin neresi kötü?”

Hem Peygamber efendimiz de hediyeleşin demiyor mu? diye dini kılıf da buluyoruz.

Özel günlere kapitalizmin tuzağı gözüyle de bakanlar var, sırf insanlara para harcatmak için... Ben öyle düşünmüyorum. Parayı bir şekilde harcıyoruz zaten, doyumsuz bir şekilde hem de.

Biz özel günleri kutlayarak şunu demiş oluyoruz:

“Benim Müslüman olarak sana sunacağım herhangi bir özelliğim yok.

Herhangi bir duruşum, kendime özgü, özgün bir tarzım yok.

“İdbara düştüm, batıyı maymunca taklit ediyorum...”¹⁽¹⁾

Sana hediyeler alarak değer verdiğimi gösteriyorum, hediyeimin fiyatına, kalitesine bak verdiğim değeri anla!

Hediye alınmadan da özel gün kutlanamayacağına göre... Ne kadar hediye o kadar verilen değeri hissetme!”

Batının dayattığı bir diğer husus da savurganlık. En çok hoşumuza giden şeylerden biri. Her birimizin çocuğunun elindeki telefon bizim elimizdekinden daha pahalı. Niye?

Böyle yaparsan o genç seni adam yerine koyar mı?

¹ İbni Haldun, Mukaddime, 16. Baskı (İstanbul: Dergah Yayınları, 2016)

Sen ona muhtaçsın o sana değil. O yol gösterecek sen peşinden gideceksin.

Kimse şunu demesin, ona pahalı telefon alarak ben ona değer veriyorum... Hayır, o sana emrediyor sen de yapıyorsun.

İtibarın yerlerde sürünüyor farkında değilsin.

El içinde mahcup düşeceğinden korkuyorsun değil mi çocuğunun? Hayır, buna da katılmıyorum, el içinde kendi itibarını düşünüyorsun çocuğunun mahcubiyetini değil.

Çocuğun ona yüklediğin programla seni parmağında oynatıyor. Programı yükleyen sensin, şikâyet eden de sensin.” demediğimiz sürece ebeveynlere bu işin içinden çıkmamız mümkün görünmüyor. Peki, böyle deyince çıkar mıyız işin içinden? Hayır! Çünkü, herkes halinden memnun.

Gençler sen nereye dersin oraya gidiyor!

Gençlerle iletişim kurarken yaşanan zorluklardan herkes şikâyet etmekte. Hatta gençleri kaybetme konusunda gençlere kötü örnek olanlar dâhil herkes kaygılı.

Uyuşturucu, alkol, sigara bağımlılığı, fuhuş gibi olumsuz unsurlar gençleri batağına doğru çekmekte ve büyükler de olanı biteni izlemektedirler.

Kimi sivil toplum kuruluşları, kimi üniversiteler bu konuya zaman ayırsa da, onların da ulaşamayacağı yığınlarca genç bulunmaktadır ülkemizde.

“Aileler geçim derdinde” demek doğru olurdu eskiden, şimdilerde aileler geçim derdinde değil, malına mal katma, daha fazla kazanma, daha fazla gösteriş yapma derdindeler maalesef aileler...

Ekonomik yönden sıkıntılı olan aileler gençleriyle daha fazla ilgilenmektedir.

Genelde parçalanmış ailelerin çocuklarında ciddi sorunlar var...

Çözüm önerilerini sunmadan önce teşhisi iyi koymamız lazım.

Sorun kimde?

Gençlerde mi?

Devlette mi?

Eğitim müfredatında mı?

Ailelerde mi?

Eğitim kurumlarında mı?

Sivil toplum kuruluşlarında mı?

Üniversitelerde mi?

Herkes bu soruya tek bir cevap vermeyecek. Doğal olarak diyecekler ki; her biri üzerine düşeni yapmıyor.

Sadece sorun gençlerde diyenlerin teşhisi hariç diğerleri maalesef doğru.

Sorun gençlerde değil. Gençlerde sorun olsaydı 15 Temmuz’da tankların altına yatanlar büyükler olurdu, yani gençlerden şikâyetçi olan herkes suçlu.

Şunu diyebilirsiniz, 15 Temmuz’da tankların altına yatan gençlerden söz etmiyoruz, diğer gençler yani gidişatı kötü yönde olan gençler...

Evet, her birini ayrı ayrı değerlendirmemiz lazım.

Her şeyden önce devletin müfredatı değiştirmesi gerekiyor. Bu notu buraya düşelim...

Gençlerin nereye gittiğine kafa yormadan önce, o gençlere pusulasız gemi verenlerin nereye gittiği ile ilgilenmemiz gerekiyor.

Mili Eğitim müfredatı değiştirmeden gençlerin önü alınacak gibi değil.

Tüm suçu Milli Eğitime atıp da yan gelip yatmanın bir anlamı yok.

Gençlerin sorununu dert eden herkes, gençlerle ilgili kimden ne istiyorsa aynısını kendisi yapmalı...

Gençlerle iletişim

Sosyal medya günümüzde en etkili sanal iletişim aracı. Batının dayattığı her şeye karşı olanların bile sonuna dek kullandıkları bir mecra. Bu mecradan uzak kalanlara asosyal insan gözüyle bakılıyor. Ya da diyeceği sözü olmayan insan muamelesi gösteriyorlar. Ayaklanmalar sosyal medyada başlıyor, karışıklık çıkarmak isteyen sosyal medyayı kullanıyor, darbeler sosyal medya aracılığıyla bastırılıyor. Bundan geri durmak mümkün değil.

Hem mümkün değil hem de geri durmamak gerekiyor.

Gençlerle iletişim kurmak için sosyal medyadan gençleri uzaklaştırmak hem mümkün değil hem gereksiz. Zaten ebeveynler de sosyal medyayı gençlerden daha fazla kullanıyorlar.

Bize düşen sosyal medyayı en etkili şekilde nasıl kullanacaklarını gençlere göstermek. Anlatmak demiyorum.

Geçmişle bağını koparmadığımız sürece gençlerin sosyal medya kullanmasında bir beis yok.

Bizler sosyal medyayı kullanırken, aldığımız arabanın, kıyafetin, evin reklamını yaparsak gençler de peşimizden gelir. Sosyal medyayı taraftar gibi kullanırsak gençler de maç tutkunu olur.

Gençliği kendi yaşadığı çağa göre yetiştirin diyen Hz. Ali'nin bu sözünü yanlış yorumlayıp sadece bu çağın getirdiklerini verirken gençlere, kökünü unutturup, geleneklerimizden, örf ve adetlerimizden uzak yetiştirirsek gençleri, ayakları kesilmiş leylek yetiştirmiş oluruz.

Aksiyon gençliği

Kul hakkı yemeyen, suçlu babası da olsa adil olmasını bilen, değerlerinden zerre kadar ödün vermeyen, ülkemizi yönetmeye aday, ülkemizi yönetmeye talip olurken de, iyi bir koltuğa oturayım da itibarım yükselsin amacı gütmeyen, yapmak istediği ve yapacağı işleri sadece Allah rızasını gözeterek yapan, liderlik ruhu taşıyıp kitleleri peşinden sürükleyen gençler aksiyon gençliği olurlar

Bir yanlış gördüğünde “Aman bizden biri yapmış bu yanlış, ben buna şimdilik göz yumayım.” diyenlerden hesap soran bir gençlik.

İnsanlar ne der, toplumun bakış açısı nasıldır, ayıplanır mıyım, önüme takoz olan olur mu? Diye düşünmeden, yalnızca “Allah ne der?” sorusunu sorarak ideallerini gerçekleştirmeye çalışan bir gençlik aksiyon gençliğidir.

Dedikodunun ayrıştırıcı etkisini görüp insanların arasına fitne sokmaya çalışanlara “dur” demesini bilen, dedikodu yapan, fitne çıkaranlarla bir olup fitneyi körüklemek yerine henüz ateş kıvılcımken o ateşi söndürmesini bilen bir gençlik.

Birisi hakkında olumsuz bir söz işittiği zaman bunu sıradan, normal bir dedikodu gibi görmeyip, “Bakın bu yaptığınız her şeyden önce insanlık suçudur, bu yanlış iliklenen ilk düğmedir, bu birikmiş suyun önünün açılmasıdır, bunu durdurmak zordur, bunun zararı hepimizi yakar yıkar.” diyebilen bir gençlik...

Kısaca Üstad Necip Fazıl'ın hayalini kurduğu bir gençlik:

“Dininin, dilinin, beyninin, ilminin, ırzının, evinin, kininin, öcünün davacısı bir gençlik...”

Cahit Zarıfoğlu'nun cesaret ve zerafetinin özlemini çeken bir gençlik:

“Dedi ki; sen şairsin elindeki bu taş ne?

Dedim ki;

Şair aşka boyun eğer, zulme değil!...”

Peki, nasıl yetişir bu gençlik?

Necip Fazıl gibi Mehmet Akif gibi, İsmet Özel gibi, Cahit Zarıfoğlu gibi değerlerimizin toplumumuza katkısını öğretmek...

Değerlerimizden uzaklaştırmadan sosyal kültürel etkinliklerle besleyerek, “Eskisi olmayanın yenisi olmaz” atasözüne uygun, kökü ezelde, dalı ebede bir gençlik...

Ama sorun şu ki...

Köklerinden utanan, toprağın altındaki tohumu çürütmeye çalışan, hayrımıza olmayan yeniliklere açık, tabiri caizse sonradan görme büyükler ne denli etkili olur gençlik üzerinde, bu soruya cevap bulmamız gerek önce.

KAYNAKÇA

İbni Haldun. Mukaddime. İstanbul: Dergah Yayınları, 16. Baskı, 2016.

الوظيفة الإقناعية والتأثيرية للاستعارة - دراسة في نماذج من الحديث النبوي

Asem Hamdy Ahmed ABDELGHANY

Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

aassem_hamdi@yahoo.com

مقدمة:

لا يمكن تصور تواصل خطابي بدون إقناع وحجاج، والحجاج كما هو في اللغة غلبة المخاطب بالحجج التي أدليت بها¹، أو كما قال اللسانيون: "هو كل منطوق به موجه إلى الغير لإفهامه دعوى مخصوصة يحق له الاعتراض عليها"².

وقد ظهر الاهتمام حديثاً بالإقناع والحجاج في المباحث البلاغية فيما يسمى بالبلاغة الجديدة "وهي محاولة لإقامة علم عام لدراسة الخطابات بأنواعها، فأصبحت تسعى لأن تكون علماً واسعاً يشمل حياة الإنسان كلها في المجتمع، فهي محاولة لوصف الخصائص الإقناعية للنصوص، عملت اللسانيات والتداولية ونظريات التواصل على إنصاجها، فالمناهج اللسانية الحديثة التي تأثرت بها البلاغة، تنظر إلى اللغة كنسق تتفاعل عناصره في إطار علائقي يرفض دراسة الكلمات في ذاتها"³.

إذ فالنظرة الجديدة للبلاغة هي توجيه الدراسات لبحث تقنيات الخطاب التي تحمل مخاطبين على قبول مضمون الخطاب.

والحديث النبوي ليس بمعزل عن ذلك المعنى؛ فالحديث النبوي خطاب ذي منهج إرشادي هادف إلى تغيير الكثير من المعتقدات بالحجة والدلائل، تلك الحجج والدلائل تحتاج إلى أدوات لغوية حجاجية تعرضت البلاغة العربية لكثير منها بشكل قياسي في علومها الثلاثة البيان والمعاني والبدیع.

ولعل من أهم تلك الأدوات البلاغية التي يستند إليها الحديث النبوي في الحجاج الاستعارة، لما تملكه من تأثير الصورة على ذهن المتلقي.

جدير بالذكر أن النظرة إلى الاستعارة تغيرت من النظرة الجمالية إلى النظرة الإقناعية⁴.

والاستعارة في اعتمادها على الصورة تنقل المتلقي مما هو مجرد ومعنوي إلى ما هو حسي يقوي الشعور لدى المتلقي بحضور الأشياء من أجل حمله على الاقتناع والتأثير في نفسيته وعواطفه ومشاعره⁵.

إنها إذن الطاقة الإقناعية المستمدة من الحس الذي يأتي من "تجارب المتلقين المادية وممارستهم المعيشية ومشاهدتهم العينية ومن سلوكهم اليومي"⁶.

وهو ما فطن إليه عبد القاهر الجرجاني فقد أطال في مدح تأثيرها الجمالي والعقلي فهي عنده أمدٌ ميداناً، وأشدُّ افتتاناً، وأكثر جرياناً، وأعجب حسناً وإحساناً، وأوسع سعةً وأبعد غوراً، وأذهبُ نجداً في الصناعة وغوراً، من أن تُجمع شُعْبُها وشُعُوبُها، وتُحصَر فنونها وضروبها، نعم، وأسحر سحرًا، وأملأ بكل ما يملأ صدرًا، ويُمتنع عقلًا، ويؤنس نفسًا، ويوفر أنسًا، وأهدى إلى أن تُهدي إليك أبدأً غذارى قد تُخَيَّر لها الجمال، وغني بها الكمال وأن تُخرج لك من بخرها جواهر إن باهتتها الجواهر مدَّت في الشرف والفضيلة باعاً لا يقصر، وأبدت من الأوصاف الجلييلة محاسن لا تُتَّكَّر، وردَّت تلك بصفرة الخجل، ووكلتها إلى نسبتها من الخجر وأن تُثير من مغذنها تثيراً لم تر مثله، ثم تصوغ فيها صياغات تُعطل الخلي، وتريك الخلي الحقيقي وأن تأتيك على الجملة بعقائل يأنس إليها الدين والدنيا، وفضائل لها من الشرف الرُّتبة العليا،

وهي أجلُّ من أن تأتي الصفة على حقيقة حالها، وتستوفي جملة جمالها، ومن الفضيلة الجامعة فيها أنها تُبرز هذا البيان أبداً في صورة مُستجدةٍ تزيد قدره ثباتاً، وتوجب له بعد الفضل فضلاً.

وإنَّك لَتَجِدُ اللفظة الواحدة قد اكتسبت بها فوائد حتى تراها مكررة في مواضع، أنَّها تُعطيك الكثير من المعاني باليسير من اللفظ، حتى تُخرج من الصدفة الواحدة عدةً من الدُّرر، وتُجني من العُصن الواحد أنواعاً من النمر....، إن شئت أرتك المعاني اللطيفة التي هي من خبايا العقل، كأنها قد جُسِّمت حتى رأتها العيون، وإن شئت لطفت الأوصاف الجسمانية حتى تعود رُوحانية لا تنالها إلا الظنون، وهذه إشارات وتلويحات في بدائعها⁷. وقد اعتبرها ابن رشيقي أفضل المجاز⁸.

¹ محمد بن مكرم بن منظور الأفرقي المصري، لسان العرب، دار صادر - بيروت، الطبعة الأولى، مادة حجج.

² طه عبد الرحمن، اللسان والميزان والتكوثر العقلي، المركز الثقافي العربي، الدار البيضاء، المغرب، 226.

³ عباس حشاني، مصطلح الحجاج بواعثه وتقنياته، مجلة المخبر، العدد التاسع 2013، جامعة بسكرة، الجزائر، 268-269.

⁴ الاستعارة الحجاجية بين أرسطو وشايم بيرلمان، محمد الولي، https://www.aljabriabed.net/n61_07alwali.htm#_ednref25

⁵ علي بعدادش، الأبعاد الحجاجية للصورة البيانية في الخطاب النبوي الشريف، مجلة العلوم الاجتماعية، العدد 24، 2017.

⁶ عبد الله صولة، الحجاج في القرآن الكريم من خلال أهم خصائصه الأسلوبية، دار الفارابي، بيروت، الطبعة الثانية، 2007، 568.

⁷ عبد القاهر الجرجاني، أسرار البلاغة، تحقيق محمد عبد المنعم الخفاجي وعبد العزيز شرف، دار الجيل، بيروت، الطبعة الأولى، 1991م، 14.

⁸ العمدة 268/1.

إن الاستعارة إذن كما ألمح عبد القاهر تعطي المعاني الكثيرة باللفظ اليسير تلك المعاني التي تبين كل خفايا الشيء المقصود مما يقصر عنه التعبير الحقيقي المجرد، وهي لهذا تكون ميدان المجتهدين والفقهاء في استنباط الأحكام والوقوف على دقائق الأمور⁹.

الاستعارة لغة واصطلاحاً:

الاستعارة لغة

يقول صاحب اللسان: "الاستعارة مأخوذة من العارية وهي معروفة"¹⁰.

وقد ربط ابن منظور هذا المعنى اللغوي بالاصطلاح البلاغي بقوله: " وإنما سمي هذا القسم من الكلام استعارة لأن الأصل في الاستعارة المجازية مأخوذ من العارية الحقيقية التي هي ضرب من المعاملة وهي أن يستعير بعض الناس من بعض شيئاً من الأشياء ولا يقع ذلك إلا من شخصين بينهما سبب معرفة ما يقتضي استعارة أحدهما من الآخر شيئاً وإذا لم يكن بينهما سبب معرفة بوجه من الوجوه فلا يستعير أحدهما من الآخر شيئاً إذ لا يعرفه حتى يستعير منه وهذا الحكم جار في استعارة الألفاظ بعضها من بعض فالمشاركة بين اللفظين في نقل المعنى من أحدهما إلى الآخر كالمعرفة بين الشخصين في نقل الشيء المستعار من أحدهما إلى الآخر"¹¹.

الاستعارة اصطلاحاً:

عرفها عبد القاهر بأنها: " أن يكون للفظ أصل في الوضع اللغوي معروف تدلُّ الشواهد على أنه اختُصَّ به حين وضع، ثم يستعمله الشاعر أو غير الشاعر في غير ذلك الأصل، وينقله إليه نقلاً غير لازم، فيكون هناك كالعارية"¹².

وهو يشير بذلك إلى ذلك النقل والاستبدال الذي تحدّثه الاستعارة في الكلام. وهو ما اعتبره ابن الأثير حدا للاستعارة يقول: "حد الاستعارة نقل المعنى من لفظ إلى لفظ المشاركة بينهما مع طي ذكر المنقول إليه لأنه إذا احترز فيه هذا الاحتراز اختص الاستعارة وكان حدا لها دون التشبيه وطريقة أنك تريد تشبيه الشيء بالشيء مظهراً ومضمراً وتجيء إلى المشبه فتعيره اسم المشبه به وتجريه عليه"¹³.

الاستعارة واستدعاء الصورة وفوائدها بين التأثير والإقناع:

يفهم من إسهاب البلاغيين كعبد القاهر وابن الأثير وابن رشيق وغيرهم في مدح الاستعارة العديد من فوائد الاستعارة فهي تنتج الصورة من الكلمات بواسطة الخيال والعاطفة.. والصورة هي ميدان العمل الأدبي الذي يبرز قدرة الأديب أو الشاعر ومدى تمكنه من الصنعة، والتصوير.. يعتمد العبارة اللغوية التي يصور بها المعاني، والمعاني عامة لدى الجميع¹⁴، كما يقول الجاحظ: "المعاني مطروحة في الطريق يعرفها العجمي والعربي والبدوي والقروي وإنما الشأن في إقامة الوزن وتخير اللفظ وسهولة المخرج وكثرة الماء وفي صحة الطبع وجودة السبك"¹⁵.

إن تلك الصورة التي تصنعها الاستعارة يظهر فوائدها في قدرتها على التجسيد وهو "تجسيد الأمور المعنوية وإبرازها للحس في كيان مادي ملموس"¹⁶ و"إبراز الماهيات والأفكار العامة والعواطف في رسوم وهيآت محسوسة هي في واقعها رموز معبرة عنها"¹⁷.

وكذلك قدرتها على التشخيص وهو "إسباغ الحياة الإنسانية على ما لا حياة له كالأشياء الجامدة والكانات المادية غير الحية"¹⁸.

كما تتميز بقدرتها على التجسيم ويقصد به حين يكون الموضوع حسياً أو معنى داخلها تصوير به الاستعارة إلى جسم مادي يحدده ويبرزه شكل له أبعاده وسماته التي تمكن رؤيتها وملاحظتها من خلال الشكل الذي حقق الوجود لذلك الموضوع.

ويمكن أن نلاحظ تلك الآثار الاستعارية في الأحاديث النبوية في الأمثلة التالية:

فمن التشخيص قوله صلى الله عليه وسلم: "أحد جبل يحبنا ونحبه"¹⁹ فاستعار للجبل الجامد صورة شخص يحب.

ومن التجسيم قوله صلى الله عليه وسلم: "أثقل الصلاة على المنافقين العشاء والفجر"²⁰، وقوله "اشتروا أنفسكم فإنني لا أغني عنكم من الله شيئاً"²¹.

⁹ محمد علي إبراهيم حسين علي الطائي، الاستعارة في الحديث النبوي الشريف (صحيح البخاري)، دار الكتب العلمية، بيروت، 5.

¹⁰ لسان العرب، مادة عير

¹¹ أبو الفتح ضياء الدين نصرالله بن محمد بن محمد بن عبدالكريم الموصلي، المثل السائر في أدب الكاتب والشاعر، المكتبة العصرية - بيروت، 1995،

تحقيق: محمد محيي الدين عبد الحميد، 1 / 374

¹² عبد القاهر الجرجاني، أسرار البلاغة، 10.

¹³ المثل السائر 1 / 351

¹⁴ الاستعارة في الحديث النبوي الشريف

¹⁵ الحيوان، 3 / 132، 131.

¹⁶ أحمد مطلوب وحسن البصير، البلاغة والتطبيق، منشورات وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، الطبعة الثانية، 1999م، 356.

¹⁷ جبور عبد النور، المعجم الأدبي، دار العلم للملايين، الطبعة الثانية، 1984م، 59.

¹⁸ المعجم الأدبي 67.

¹⁹ صحيح البخاري 3 / 27.

²⁰ البخاري 1 / 107.

²¹ البخاري 2 / 128.

وقوله: " إِنِّي مِمَّا أَخَافُ عَلَيْكُم مَّنْ بَعْدِي مَا يُفْتَحُ عَلَيْكُم مِّنْ زَهْرَةِ الدُّنْيَا وَزِينَتِهَا"²² وزهرة الدنيا متاعها وما فيها من نعم ولعل هذا التجسيم يحمل مفارقة تدعو المتلقي إلى الانتباه لخطر يحدث به يأتيه في شكل يحبه كالزهرة إلا أنه قد يكون سبب هلاكه وهو ما توحى به عبارة "إني أخاف عليكم..".

الاستعارة ومبدأ الاختيار والاستبدال/ تشكيل الشفرة / المشابهة وفك الشفرة:

عني البلاغيون كثيرا بالحديث عن دقة اختيار الألفاظ ومناسبتها للسياق، والاستعارة أيضا اختيار لغوي يحقق ما لا يحققه غيره من التعبيرات اللغوية، فالفعل الاستعاري مرهون بقدرة الفرد على انتقاء الكلمات الملائمة للموضوع أو استبدال كلمة بأخرى، والتنسيق بينهما في علاقات معينة²³.

إن الاستعارة تستخدم لتوصيل معنى يمكن أن يتم التعبير عنه حرفيا، إلا أن اختيار الاستعارة بشكل شفرة تواصلية على المتلقي أن يحاول فكها بتقليب الاحتمالات معتمدا على علاقة المشابهة بين الحقيقة واللفظ الاستعاري كمفتاح لفكها، ولعل نجاح المتلقي في فكها يشعره بمتعة فكرية رائعة.

يضاف إلى ذلك هذا الجهد العقلي المبذول في الفهم والتلقي يجعل ما توصل إليه المتلقي أكثر ثباتا في ذهنه ويمكن ملاحظة ذلك في تصوير النبي صلى الله عليه وسلم للنية الصالحة وإخلاص العمل لله تعالى بالهجرة إلى الله ورسوله في قوله "الأعمال بالنية ولكل امرئ ما نوى فمن كانت هجرته إلى الله ورسوله فهجرته إلى الله ورسوله ومن كانت هجرته لدنيا يصيبها أو امرأة يتزوجها فهجرته إلى ما هاجر إليه"²⁴.

الاستعارة كشكل من أشكال العدول:

إن العدول كذلك بوصفه خروجاً عن المؤلف يسعى إلى جذب انتباه المتلقي وهو ما تحققه الاستعارة التي تعتبر شكلا من أشكال العدول عن التعبير الحقيقي المؤلف، ففي قول الرسول صلى الله عليه وسلم "ثلاث من كن فيه وجد حلاوة الإيمان .."²⁵.

ففي الحديث استعارة فالحلاوة تكون في الطعام والشراب حقيقة لا في الإيمان وإنما اللفظ الموضوع لذلك هو ميل القلب للإيمان إلا أنه عدل عن هذا اللفظ إلى لفظ الحلاوة، وهذا العدول بما يحمله من جمال لفظ الحلاوة المعهود للمتلقي يحمل المتلقي على قبول المعنى المستعار من أجله. وهو حصول ميل القلب وحيه للإيمان، وتغيير موقفه العاطفي وتوجيهه إلى الأمور التي يحصل بها الإيمان، فالاستعارة بهذا الشكل تهدف إلى "تغيير في الموقف الفكري أو العاطفي للمتلقي"²⁶.

كما يلاحظ في العدول إلى الاستعارة التركيز على الهدف، فاللفظ المعدول إليه هنا هو لفظ الحلاوة ولا شك أنه الهدف الذي يجب أن يسعى إلى المتلقي كما يشير الحديث. كما يلاحظ كذلك ذلك العدول عن المجرد وهو الميل إلى المحسوس وهو الحلاوة والذي يجعل المعنويات.. ماثلة أمام العين، وهو أقوى في الحجة وأبلغ في التأثير في المتلقي²⁷.

وفي الختام:

نقول إن الاستعارة بعقيريتها المتمثلة في قدرتها على التجسيد والتشخيص والتخييل والاستبدال والتشهير تنثير في المتلقي قدراته النفسية والعقلية فتجعله يحب ويستنتج ويتخيل ويحلل ويقتنع ويغير قناعاته، وهي وظائف قد لا يضطلع بها التعبير الحقيقي بجفافه وتقديمه للرسالة بشكل مباشر لا يضطلع فيه المتلقي بأي دور. وهو ما ظهر جليا في مجموعة الأحاديث التي وردت في هذا البحث.

أهم المراجع

أبو الفتح ضياء الدين نصرالله بن محمد بن محمد بن عبدالكريم الموصلي، المثل السائر في أدب الكاتب والشاعر، تحقيق: محمد محيي الدين عبدالحميد، المكتبة العصرية - بيروت، 1995

أحمد مطلوب وحسن البصير، البلاغة والتطبيق، منشورات وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، الطبعة الثانية، 1999م.

جبور عبد النور، المعجم الأدبي، دار العلم للملايين، الطبعة الثانية، 1984م.

سامية بنت يامنة، الاتصال اللساني وآلياته التداولية في كتاب الصناعتين لأبي هلال العسكري .

طه عبد الرحمن، اللسان والميزان والتكوثر العقلي، المركز الثقافي العربي، الدار البيضاء، المغرب.

عباس حشاني، مصطلح الحجاج بواعثه وتقنياته، مجلة المخبر، العدد التاسع 2013، جامعة بسكرة، الجزائر.

عبد القاهر الجرجاني، أسرار البلاغة، تحقيق محمد عبد المنعم الخفاجي وعبد العزيز شرف، دار الجيل، بيروت، الطبعة الأولى، 1991م.

²² البخاري 463/5

²³ سامية بنت يامنة، الاتصال اللساني وآلياته التداولية في كتاب الصناعتين لأبي هلال العسكري 189

²⁴ البخاري 30/1

²⁵ صحيح مسلم 66/1

²⁶ عمر أوكان، اللغة والخطاب، إفريقيا الشرق، 2001، 134.

²⁷ أحمد الخرشة، أسلوبية الانزياح في النص القرآني 92.

عبد الله صولة، الحجاج في القرآن الكريم من خلال أهم خصائصه الأسلوبية، دار الفارابي، بيروت، الطبعة الثانية، 2007.
علي بعداش، الأبعاد الحجاجية للصورة البيانية في الخطاب النبوي الشريف، مجلة العلوم الاجتماعية، العدد 24، 2017م.
عمر أوكان، اللغة والخطاب، إفريقيا الشرق، 2001.

محمد الولي، الاستعارة الحجاجية بين أرسطو وشايم بيرلمان، محمد الولي،
https://www.aljabriabed.net/n61_07alwali.htm#_ednref25

محمد بن مكرم بن منظور الأفريقي المصري، لسان العرب، دار صادر – بيروت، الطبعة الأولى.
محمد علي إبراهيم حسين علي الطائي، الاستعارة في الحديث النبوي الشريف (صحيح البخاري)، دار الكتب العلمية، بيروت.

BİR İLETİŞİM SORUNU OLARAK DİN DİLİ (DİNİN AKTARIMINDA KULLANILAN DİL VE SORUNLAR)

Ergin ÖGCEM

Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya DPÜ İslami İlimler Fakültesi
ergin.ogcem@dpu.edu.tr

GİRİŞ

İnsan fiziki, akli ve ruhi donanıma sahip sosyal bir varlıktır. Sağlıklı bir yaşam sürmesi, çevresiyle kuracağı doğru ve sürdürülebilir bir ilişkiye bağlıdır. İnsanı fiziki bir organizma olmanın üzerine çıkaran başkaları ile kurmuş olduğu iletişimidir. İnsanın sözkonusu olduğu yerde gerçekleşen iletişim tek taraflı değildir. Zira iletişim kavramı muhteviyatında birden fazla kişi arasındaki paylaşım ve etkileşim edimlerini içerir.¹ İnsan iletişim esnasında bir taraftan karşısındakini anlamaya çalışırken, bir taraftan da anlaşılma ister. Hatta anlaşılma istek ve ihtiyacının, anlama eğiliminden çok daha fazla olduğu söylenebilir. Anlama ve anlaşılma arzusunu gerçekleştirme adına insan yoğun bir biçimde çevresine mesajlar gönderir, aynı şekilde kendisine yöneltilen mesajları analiz edip anlamaya çalışır. Bu bağlamda onun her hareketi, sözü, susması, duruşu, yüz ifadesi ve hatta oturuş biçimi dahi bu faaliyete yönelik eylemler şeklinde cereyan eder. İnsanı varoluş koşullarına münasip varlık haline getiren unsurlardan birisi iletişim olduğundan, ondan yoksun bir yaşam insan için tasavvur edilemez.

İletişim kavramının dilimize geçmiş olan hal-i hazırdaki biçimi, batı dillerindeki “communication” sözcüğünden alınmıştır. Communication sözcüğünün kökeni ise Latince communis sözcüğüne dayanmaktadır. Latince communis kavramı birçok kişiye ve nesneye ait ortaklaşa gerçekleştirilen eylemleri ifade etmek için kullanılmıştır. Bu noktadan yola çıkarak, iletişimin köken olarak bir yönüyle insana ait bildirimleri iletmek olduğunu söylemek mümkünken, diğer yönüyle de insanlar arası bir etkileşimi içerdiğini söylemek mümkündür.² Terimsel anlamda ele alındığında iletişimin bir anlamı: zihinler ya da benler arasında kurulan, düşünce, mesaj, niyet ve anlamların bir zihinden diğerine aktarılmasını sağlayan etkileşim şeklindedir. Bir diğer anlamı ise: Belirli bir düşünce, mesaj ya da bilinç içeriğinin söz, konuşma veya söylenimler türünden araçlardan biri vasıtasıyla bir insan, zihin, kişi ya da zihinden bir başkasına aktarılma süreci şeklindedir.³

İletişim kavramı farklı alan ve disiplinlerde çok farklı amaçlarla kullanıldığı için, bu kavram ile ilgili genel geçer, kapsayıcı ve net bir tanımlama yapmak neredeyse olanaksızdır. Bununla birlikte iletişim denildiğinde genel olarak insanların aklına, insanlar arası ilişkiler ve bu ilişkileri sağlayan vasıtalar gelmektedir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde göre iletişim: Duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması, bildirişim, haberleşme, iletişim⁴ gibi anlamlara gelmektedir. Diğer bazı tanım örnekleri ise şu şekildedir: İletişim bir organizmanın bir uyarıcıyla gösterdiği ayırıcı tepkidir.⁵ Kişiler, gruplar ve türler arasında mesajların karşılıklı olarak değiş-tokuş edildiği veya duygu, düşünce, fikir, bilgi ve kültürü kapsayan anlamların semboller yardımıyla aktarıldığı bir süreçtir.⁶ Anlamları itibarıyla uzlaşmış simgeler yoluyla değişik zaman ve mekân boyutlarında gerçekleşen bilgi, düşünce ve duyguların aktarılması ve alışverişidir.⁷ Bilgi, düşünce, duygu, tutum ve kanılarla, davranış biçimlerinin kaynak ile alıcı arasındaki bir ilişki yoluyla bir insan ya da insanlardan diğerine bazı kanallar kullanılarak, anlam olarak üzerinde uzlaşılan simgeler aracılığıyla değişimi ve aktarılması sürecidir.⁸

Biz bu bölümde insanlar arası iletişim vasıtalarından birisi, belki de en önemlisi olan “Din Dili”ni ele alacağız. Konu incelenirken, öncelikle meselenin daha çok teorik boyutuna tekabül eden bu dilin imkân, mahiyet ve yapısına dair birtakım belirlemeler yapılacak, ardından meselenin daha çok pratik boyutuyla ilgili olan, din dili bağlamında ortaya çıkan iletişim sorunlarına, özellikle de gençlerle olan münasebetlerde din dilinin aktarımı, anlaşılması ve uygulanması noktasında yaşanan problemlere dikkat çekilerek, bunun nedenleri ve muhtemel çözüm önerileri üzerinde durulacaktır.

¹ Nazife Güngör, *İletişim Kuramları, Yaklaşımları*, (Ankara: Siyasal Kitapevi, 2011), 37.

² Merih Zillioğlu, *İletişim Nedir?*, (İstanbul: Cem Yayınevi, 2007), 22.

³ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma, 2000), 176-177.

⁴ Türk Dil Kurumu Sözlükleri, “İletişim”, erişim 01.11.2019, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=İLETİŞİM>

⁵ Sarah Trenholm, *Communication*, (Boston: Pearson, 2008), 20.

⁶ Hasan Tutar - M. Kemal Yılmaz, *Genel İletişim*, (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2003), 34.

⁷ Zillioğlu, *İletişim Nedir?*, 22.

⁸ A. Halûk Yüksel, “İletişimin Tanımı ve Temel Bileşenleri”, *Etkili İletişim*, ed. Uğur Demiray, (Ankara: Pegem Yayınları, 2011), 11.

4. DİN DİLİ

1.3. Din Dilinin İmkânı

İster pozitivist söylemlerin tehditlerini hissetmekten kaynaklanmış olsun, isterse geleneksel dini söylem ve terminolojinin çağdaş bilgi ve tecrübelerimiz ışığında yeniden gözden geçirilmesine yönelik ihtiyaçtan doğmuş olsun, din dili (*religious language*) bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Dini duyarlılığımız ya da yönelişimiz ne olursa olsun, din dilinin mahiyeti, mantıkî statüsü, bilgi verme kabiliyeti gibi konular üzerinde yeniden düşünmek, din dilinin gerçekte nelerden söz ettiğini ve neleri içerdiğini tartışmak önemlidir. Teoloji, felsefe ve bunlarla ilgili birçok konuda bir dil karmaşası içinde bulunduğumuz gerçeği, bu tür konular üzerine eğilmemiz ve ciddi araştırmalar yapmamız zarureti ortaya çıkarmıştır.⁹ Bu gereksinim beraberinde, “müstakil bir din dilinden söz edebilir miyiz? Eğer söz etmemiz mümkünse bu dil diğer müstakil dillerle aynı statüde mi olacaktır? Yok, eğer söz etmemiz mümkün değilse, din hakkında konuşmalarımızı hangi bağlamda ele almamız gerekecektir?” gibi bazı sorulara cevap verilmesi zarureti gündeme getirmiştir.

Din dili üzerine çalışma yapan bazı düşünürlere göre nasıl bir “bilim dili” veya “hukuk dili” varsa, bir “din dili” de vardır. Fakat bu noktada araştırma yapanların da farkında olduğu şu hususu ifade etmek gerekir ki, dine has çok sayıda ıstılahtan (teknik terim) söz etmek mümkün olmakla birlikte, müstakil bir din dilinden söz etmek hem doğru ve hem de o kadar kolay değildir. Zira dinlerin bir kısmı teist bir karakter arz ederken, bir kısmı beşeri kaynaklıdır.¹⁰ Hatta teist karaktere sahip dinler için dahi ortak bir dilden söz etmek nerdeyse imkânsız gibidir. Zira her birisinin terminolojisi bütünüyle kendine özgü bir karaktere sahiptir. Örneğin Hristiyan dinindeki Tanrı inancı teslis doktrinine dayanırken, İslam dininin Tanrı anlayışı tevhide dayanır, teslisi reddeder. Dolayısıyla din dili için ortak bir tanım veya paydadan söz etmek yerine, bu dili ahlak ve estetik dili gibi dilin farklı şekildeki özel bir formu veya pek çok dilin bir kombinezonu olarak değerlendirmek daha isabetli bir tutum olacaktır.¹¹

Diğer taraftan, genel bir din dilinin imkânını savunmak, bütün dinlerin kabul edeceği bir dini yapı ve Tanrı’dan söz etmenin imkânını savunmak anlamına gelecektir. Bu ise herkesin kabul edeceği bir Tanrı veya dinin varlığından söz etme hayaline kapılmaktan başka bir şey değildir. Böyle bir hayale kapılmak en iyimser yaklaşımla geleneksel filozofların tuzağına düşmek olacaktır. Bu noktada söylenebilecek en makul söz: aslında üzerinde mutabakat sağlanmış Tanrı diye bir şey yoktur. Belli dinlerde yer edinmiş Tanrı anlayış veya tasavvurları vardır. Buna örnek vermek gerekirse; İslam Dininde tanrı olarak Allah’tan söz edilirken, Yahudilikte bunun yerine Yehova’dan söz edilir. Her ikisi de vahiy kökenli din olmasına rağmen, Tanrı’yı ifade biçimleri, ona yükledikleri anlam ve fonksiyonlar aynı değildir.

1.4. Din Dilinin Yapısı ve Mahiyeti

Din dili ifadesiyle kastedilen şey, Pali dilinin Theravata Budistleri için, İbranice’nin Yahudiler için veya Arapça’nın Müslümanlar için olduğu anlamda eski veya kutsal olan bir dini dil değildir. Yine din dili ilahiyatçılar tarafından ortaya konmuş ve muhteviyatında sırf akademik kaygılar barındıran teknik anlamda organizasyonu sağlanmış olan bir dil de değildir. Bir ifadenin dini olabilmesi için, onun salt akademik, tarihsel ve antropolojik bir ifade olma özelliğini aşmış, inanç bağlamında insanın nihai tavrını belirleyecek şekilde bir rol oynaması, bunun da ötesinde kanaate dayanan bir dil olma özelliğini taşıması gerekir.¹²

Bu perspektifle ele alındığında din dili için, çeşitli bakış açılarından iş gören belli bir hayat ve düşünce tarzına dayalı kanaat, tutum ve gerçekliği ne olarak gördüğümüze ilişkin kavrayışlarımızın belli bir dilde, belli kurallar çerçevesinde ifadesi olduğunu söylemek mümkündür. O sebeple din dilinin muhtevasına yönelik bir faaliyet, dini ifadelerin nesnel karşılıkları ve anlamlarının ne olduklarının belirlenmesi noktasına özen gösterdiği kadar, bu dilin kişinin temel tutum, davranış ve bakış açısını belirleme noktasında nasıl bir fonksiyon icra ettiğine de dikkat etmek durumundadır.¹³

Din dilinin mahiyetine dair derinlikli bir inceleme yapıldığında, onun çok önemli iki özelliği muhtevi bir yapıda olduğu fark edilecektir. Bunlardan birincisi, dinin dogmatik yapısıyla, diğeri ise, kişinin varoluşsal durumuyla ilgilidir. Her dinin kendi karakterini yansıtan ve insan üzerinde bir değişim ve dönüşüm meydana getirme amacıyla olan dogmaları vardır. Buna karşılık ruhsal ve fiziksel donanımı itibarıyla gayet dinamik yapıya sahip olan insanın bu dogmalar karşısında bir pozisyon alışı söz konusudur. Bu iki durumun karşılaşmasında süreç, inanan kişinin kendi

⁹ Turan Koç, *Din Dili*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998), 15.

¹⁰ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1999), 117.

¹¹ Frederich Ferrè, *Din Dilinin Anlamı*, çev., Zeki Özcan, (İstanbul: Alfa Yayınları, 1999), 179.

¹² Koç, *Din Dili*, 16.

¹³ Koç, *Din Dili*, 27.

dininin içeriği ile ilgili bir ön bilgi edinmesiyle başlar ve ardından köklü bir epistemolojik zemin inşa etmesiyle pekişir. Bu süreçte inanan kişi din dili ile ilgili tutumunu içinde olduğu toplumdan devralır, daha sonra kendi bilgisel, kültürel ve inançsal birikimini kullanarak bu tutumunu yeniden şekillendirir.

Bu noktada din dilinin bilgisel bir içeriğe sahip olup olmadığı sorunu ortaya çıkar, ki bu noktadaki tartışma ve eleştiriler belki de din dili adına göğüslenmesi en zor olan konulardan birisidir. Bilgi söz konusu olduğunda, herhangi bir bilgi içeriği ile dini bilgi arasında -gerçi bu ikisi bütünüyle aynı şey olmasa da- çok sıkı bir bağlantının olduğu görülecektir. Zira din, dolayısıyla ve özellikle de Tanrı hakkındaki konuşmalarımızın bir anlamı olacaksa, bu her şeyden önce Tanrı sözcüğünün bir muhtevası olmasını gerektirecektir. Çünkü Tanrı hakkında konuşan bir kimse aslında güncel epistemolojinin imkânları çerçevesinde vücut bulmuş bir Tanrı'dan değil, belli bir dini öğretide şekillenmiş olan Tanrı tasavvurundan söz etmektedir. Dolayısıyla dar anlamda düşünüldüğünde din dili için, Tanrı hakkında konuşmaktan ibaret bir faaliyet olarak söz etmek olanaklıdır.¹⁴

Kişi ailesinden, toplumundan devraldığı dinine katılımını, hiç itiraz etmeden, tam bir teslimiyetle, yani imanla gerçekleştirir. İman, insanın varoluşsal tüm imkânlarına nüfuz etmiş olan nihai kaygının adıdır. Zira imanın dinamikleri aynı zamanda insanın varoluşuyla ilgili nihai kaygısının da dinamikleridir.¹⁵ İman, insanın sonsuzluğa, ölümünden sonraki yaşamına yönelik kaygılarını giderir ve bu kaygıları huzura dönüştürür. İman, insanın kişisel anlamda yaşamış olduğu bir tecrübenin ortaya çıkardığı şey değildir. O, inandığı dinin metninden elde ettiği kutsal veya kutsallara dayanan bir üst veri ve bu kutsallara bağlanma eylemidir. Kişi iman etmek suretiyle bu kutsallarla ilişki kurma fırsatı yakalar ve böylece imanını pekiştirecek olan dua ve ibadet gibi vasıtaları da elde etmiş olur. Bu ibadet ve dualar sayesinde kutsalı tecrübe etmeye ve onunla diyalog kurmaya çalışır.

İman sahasına giren kimse aynı zamanda kutsalın bölgesine de girmiş olur. Zira imanın olduğu yerde kutsalın farkında oluş vardır. Birini nihai olarak ilgilendiren şey artık kutsal hale gelir. Kutsalın farkında oluş bizim ilahi olanın varlığını yani nihai ilgimizin muhtevasını da fark etmemizi sağlar. Kutsal, her şeyden önce onu hissetme şeklinde tecrübe edilir. O şimdi ve buradadır (şu anda ve şu mekândadır, yani her zaman hazır ve nazırdır). Bu, kutsalın bizimle bir şeyde, bir kişide, bir olayda karşılaştığı anlamına gelir. Bu esrarenizliğini koruyan bir hazır bulunma halidir ve tecrübe edenler üzerinde hem çekici hem de itici bir fonksiyon icra etmektedir.¹⁶

Tanrı'nın gerçek mahiyeti ne olursa olsun, her insan ancak kendi zamanının Tanrı'sını bilebilir. Onunla, kendi zamanının dili, kendi zamanının kurumları, adetleri, gelenekleri ve teolojileri aracılığıyla ilişki kurar. O sebeptendir ki, yerleşik düzene karşı başkaldıran bilinçli muhalif olan reformcu dahi eleştirdiği dili ilkin kabul etmek zorundadır. Çünkü oyunun kurallarını değiştirmek için önce oyuna dahil olmak ve o oyunu mevcut kurallarına göre oynamak gerekir. Geleneği yenilemek isteyen, bunu ancak gelenekten pek çok şeyi korumak ve ödünç almak suretiyle yapar. Diğer taraftan şunu da ifade etmemiz gerekir ki, Tanrı'ya dair bilgi, zorunlu olarak, zamanın bilgisinden de yararlanmak durumundadır. Zamanının idrakine hitap etmeyen bilginin anlaşılma ve kalıcı olma gibi bir şansı yoktur. Zira philosophia prennis (değişmeyen felsefe) olmadığı gibi, theologia prennis (değişmeyen teoloji) de yoktur. Bunun en canlı örneği aslında vahyin bizatihi kendisidir.¹⁷

İmanın nasıl gerçekleştiğine gelince; iman ilk olarak insandan bir istekte bulunur. Bu istek, iman fiilinin temelidir. İman kişi açısından aynı zamanda bir yorumdur ve bu yorumun iki düzeyi vardır. Yorum önce iman fiilini temellendirir. Bu temel sayesinde inanan kişi, kendini kuşatan Tanrı'ya tam bir güven duyar. Böylece, Tanrısal bir hayata katılmış olur. Kişi bu hayata sahip olduğu kişisel tecrübe, bilgi ve toplu dünya sezgisi, kısacası kendi özneliği açısından bakar ve böylece deyim yerindeyse inandığı varlığı yeniden yaratır. Bu yaratım dış ve iç biçim olmak üzere Tanrı'nın iki biçimini ortaya çıkar. Dış biçim objektiftir. İnananlar arasında hep aynı şekilde anlaşılan, ifade edilebilen, kısacası kutsal kitapta belirlenmiş olan biçimdir. İç biçim ise sübjektiftir. İnanan kişinin Tanrı'ya yüklediği kişisel anlamlardan oluşmuştur. Kişinin imanını garanti eden de yoruma dayalı olan bu iç biçimdir. Kişi yorumdan vazgeçtiğinde bu garantiden de vazgeçer. Yorumladığında ise hem kendisi açısından bu garantiyi korumuş, hem de açıklamış olur.¹⁸

Din dili çok özel bir statüye sahiptir. Bu statüyü ona bahşeden ise Tanrı'dır. İster kavram bağlamında, ister varlık anlamında alınsın, bu dilin merkezini teşkil eden obje Tanrı'dır. İdeal, aşkın ve emsalsiz oluşu nedeniyle Tanrı,

¹⁴ Koç, *Din Dili*, 20-23.

¹⁵ Paul Tillich, *İmanın Dinamikleri*, çev., Fahrullah Terkan-Salih Özer, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 15.

¹⁶ Tillich, *İmanın Dinamikleri*, 59.

¹⁷ Georges Gusdorf, *İnsan ve Tanrı*, çev. Zeki Özcan, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2000), 85.

¹⁸ Zeki Özcan, *Teolojik Hermenötik*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2000), 242-243.

hakkında konuşulması en güç olan varlıktır. Onun hakkında konuşmak, araştırma yapmak sonlu varlıklarla ilgili olanlara benzemez. Çünkü Tanrı insanın hakkında düşünebileceğinden her zaman çok daha fazlasına tekabül edecek ve çok daha farklı çağrışımlara açık olacak bir varlıktır. İnsan sözü kendisini gölgede bırakmak suretiyle dış dünyadaki bir objeyi gösterir. Ancak Tanrı ne söylemin, ne de dilin kuşatabileceği ve dolayısıyla “işte orada” diye gösterebileceği bir şeydir. Bunun imkânından söz etmek, kelimelerin tuzağına düşmekten başka bir şey değildir. Buradan hareketle bir çare olur ümidiyle negatif yöntemle başvurmak ise, Tanrı hakkında konuşmanın imkânını neredeyse ortadan kaldırır. Halbuki biz Tanrı’nın aracısız ve tek muhatabıyız. O sebeple Tanrı bizim için bütünüyle bir meçhul değildir. Dine ve onun diline yönelik son yüzyıllarda yöneltilen güçlü ve yıkıcı eleştirilere rağmen, dindar açısından Tanrı hakkında anlamlı bir dil kullanmak, onların varlığına ve anlamına dair bir şeyler söylemek hala mümkündür.¹⁹

2. DİN DİLİ ÖZELİNDE GENÇLERLE YAŞANAN İLETİŞİM SORUNLARI

2.1. Anlam Bağlam İlişkisinin Koparılması

Her dilin bir maksadı, kullanma biçimi ve bu kullanımdan kaynaklanan kendine has özellikleri vardır. Bundan dolayı her dil ancak kendi maksat ve bağlamı çerçevesinde değerlendirildiği zaman sağlıklı ve doğru bir şekilde anlaşılacaktır. Maksat ve bağlamından koparıldığında ise çok farklı durumlar ortaya çıkabilmektedir. Bunun en fazla ve dramatik örneklerinden birisi hiç şüphesiz din dilinin kullanımı noktasında görülmektedir. Dini dilinin yanlış kullanımı genel olarak dini metinler içerisinde geçen herhangi bir ifadenin, kullanım yeri ve maksadı gözetilmeksizin alınıp, özellikle konjonktüre uygun olacak şekilde yorumlanması sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Oysa her kelimenin, her cümlenin birçok farklı bağlam ve kullanımı, bu bağlam ve kullanımlarından kaynaklanan farklı anlamları vardır.²⁰ O sebeple sözcükleri, cümleleri dâhil oldukları bağlam ve kullanım çerçevesinde değerlendirmek, aksi tutumlardan özellikle sakınmak gerekir.

Beşeri olsun ilahi olsun, bütün dillerin maksatlı bir organizasyonu söz konusudur. Her dil belli bir gramerle ve yine belli bir maksadı gerçekleştirmek üzere bir araya getirilmiş kelime düzeninden oluşmuştur. Din dili dâhil, tüm dillerde bağlam-siyak çok önemli bir role sahiptir.²¹ Bir sözcüğün veya cümlenin anlamının doğru bir şekilde değerlendirilmesi her şeyden önce kurgulanan bağlamın ve o dil zemininin teşekkül ettirilme felsefesine hâkim olan esprinin anlaşılmasına bağlıdır. Çünkü her dil genel birtakım çağrışımlar yanında ayrıca kendi özelinde bir vurguya da sahiptir. Bu vurguyu tam olarak ancak o dilin bağlamına yerleşerek, kurgusuna ve ruhuna hâkim olmak suretiyle çözmek mümkündür. Örneğin iğne sözcüğü bir terzi için dikiş işlemini gerçekleştirmenin aracı iken, bir doktor için ilacın vücuda zerk edilmesinin bir aracıdır. Edebiyattaki kullanımında ise bu sözcük hiciv sanatının bir vasıtası olarak işlev görür. Sözcüklerin cümle içerisinde hangi bağlam ve anlam gözetilerek istihdam edildiğine bakılmaz ve sırf literal anlamıyla değerlendirme konusu yapılırsa mutlak surette bir çelişki ve kargaşa meydana gelecektir. O sebeple dil için mutlak ve tek tip bir kullanım şekli tayin etmek yerine onu kullanım amacına göre değerlendirmek gerekir. Dilin bu çok yönlü kullanma imkânını yok saymak, dili doğal deviniminden men edip tatile çıkarmak anlamına gelir ki, hemen hemen bütün problemlerin ana sebebi de budur. Zira felsefi ve mantıki problemlerin birçoğu dil tatile çıktığında baş göstermektedir.²²

Kutsal ya da seküler herhangi bir ifadenin doğru anlaşılmasını sağlayan bazı kurallar vardır. Kur'an-ı Kerim de bir anlama objesi olduğuna göre, onun da bir usul çerçevesinde anlaşılması beklenir. Ayet ya da surelerin, tarihi/tabii ortamlarından soyutlanmadan, hem kendi bağlamlarında ve hem de Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde ele alınması ve anlaşılması gerekir.²³ Kur'an-ı Kerim'in mesajının doğru anlaşılması noktasındaki en başta gelen engellerden birisi bu ayrıntıya gereken özenin gösterilmiyor olmasıdır. Bu ayrıntı dikkate alınmadığında ifadelere anlam verme noktasında bir keyfilik ortaya çıkmakta ve bu keyfilik sebebiyle de önemli derecede anlam yitimi söz konusu olmaktadır. Buna, İsra sûresi 79. âyet içerisinde yer alan “makâm-ı mahmûd” ifadesini örnek göstermek mümkündür. İfadenin klasikleşmiş yorumuna bakılırsa burada kastedilen şeyin genel olarak Hz. Peygamberin kıyamet gününde ümmetinin mücrim kulları için şefaathçi olacağı yönünde bir açıklama olduğu görülür. Oysa ayetin indiği konjonktür göz önüne alındığında, Mekke’de sıkıntılı bir süreç geçirmiş olan Peygamberin, Medine’ye hicretle bir ferahlığa kavuşmasına,

¹⁹ Özcan, *Teolojik Hermenötik*, 55-56.

²⁰ Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigation*, trans. GEM Anscombe, (London: Prentice Hall, 1958), 19.

²¹ Mustafa Ünver, *Kur'an'ı Anlamada Siyâkın Rolü*, (Ankara: Sidre Yayınları, 1996), 72.

²² Wittgenstein, *Philosophical Investigation*, 19.

²³ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzulün Rolü*, (İstanbul: Şule Yayınları, 1994), 289.

sonrasında Mekke'nin fethini gerçekleştirerek manevi bir iç huzura erişmesine vurgu yapılmasının çok daha makul ve yüksek bir ihtimal olduğu anlaşılabacaktır.²⁴

Bugün de Kur'an-ı Kerim'in birçok ayeti benzer şekilde nüzul sebebi ve bağlamı gözetilmeksizin ele alınmakta, keyfi olarak yorumlanmakta ve buna bağlı olarak akıl ve mantığın kabul edemeyeceği absürt durumlar ortaya çıkabilmektedir. Bu tablo normal her insan açısından olduğu gibi, özellikle hemen her şeye ihtiyatlı yaklaşan, sorgulayan ve bir dereceye kadar da muhalif tavır sergileyen gençler açısından da sorun teşkil etmektedir. Böyle bir duruma sebebiyet vermemek için mümkün olduğu kadar keyfi tutumlardan sakınmak, Kur'an ayetlerini maksadına göre anlamak ve yorumlamak gerekir. Aksi bir durumun hem Kur'an'ın ve hem de İslami enformasyonun ruhuna aykırılık arz edeceği unutulmamalıdır.

2.2. Dini Bilgi ve Pratiklerin Uygulanmasında Ayrışma

Kitap ve peygamberi olan bütün dinler Allah tarafından gönderilmiştir. Dinin epistemolojik, ahlaki ve ameli anlamda tüm içeriği yine Allah tarafından belirlenmiştir. Ancak dinler, insanların kavrama gücüne ve eğilimlerine bağlı olarak farklı zaman ve coğrafyalarda anlaşılma ve tatbik edilme noktasında kısmi değişikliklere uğramıştır. Eğilim ve eylemlerdeki bu farklar derinleştikçe benzer yapılar arasında bloklaşmalar meydana gelmiş ve artık o ilk ana gövde parçalanmaya başlamıştır. Özellikle itikadi, siyasi ve ameli noktada meydana gelen bu ayrışmalar din içerisinde "mezhep"²⁵ denen yeni birtakım disiplinlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Her ne kadar kendisinden neş'et ettikleri din üst kimlik olsa da, hemen her dinde mezheplerin uygulamalarında birbirleriyle uyuşmayacak çok farklı tavırlar baş göstermiştir.

Psikolojik, duygusal ve fiziksel donanımı göz önüne alındığında, insanlar arasında farklı tutum, davranış ve eğilimlerin olması gayet normal karşılanacaktır. Günlük yaşantıda bu farkların olması bir sorun teşkil etmezken, hatta teşvik dahi edilebilirken, insanları dünya ve ahiret saadetine kavuşturmak üzere gelmiş olduğu iddia edilen dinlerin kendi bünyesinde bu denli farkların bulunması pek kolay tolere edilecek veya sindirilebilecek şeyler değildir. Aynı konu üzerinde, aynı din içerisinde ortaya çıkmış mezheplerin çok farklı bir dil kullanması mensupları açısından çok ciddi bir handikaptır. İslam dini üzerinden hareketle söylemek gerekirse, bugün hem itikadi, hem siyasi ve hem de ameli konularda mezhepler arasında derin ayrılıklar söz konusudur. Özellikle siyasi ve itikadi noktalarda tekfire varacak derecede bir ayrışmanın olduğu bilinmektedir. Günümüz Ortadoğu coğrafyasında ve diğer İslam beldelerinde ortaya çıkan anlaşmazlık ve çatışmaların tamamına yakını dini niteliklidir. Zira bu anlaşmazlık ve çatışmalar büyük oranda siyasi ve itikadi noktadaki mezhepsel ayrışmalardan kaynaklanmaktadır.

İslam'ın geçmişe ait tarihinde cereyan etmiş olan Kırtas Hadisesi²⁶, Cemel Vak'ası²⁷, Sıffin Savaşı²⁸ vb. olaylar farklı siyasi ve itikadi mezheplerin kaynaklarından okunduğunda çok farklı tablolarla karşılaşmak mümkündür. Olay ve failleri aynı olmakla birlikte, siyasi ve itikadi ayrışmanın etkisiyle hadiseler çok farklı şekillerde değerlendirilebilmektedir. Bir taraf için kahraman olan bir isim, diğer bir taraf için şiddetli bir şekilde tel'in edilmesi gereken bir birisi haline gelebilmektedir. Aynı şekilde fıkhi mezheplerin uygulamalarında da çok farklı tasarruflar göze çarpmaktadır. Hac, namaz, zekât, abdest vb. konularda mezheplerin gerek elde ettikleri ve gerekse tanıklık ettikleri bilgilerin bazılarının birbirlerinden farklı olması, aynı mesele ile ilgili farklı uygulama ve aktarımlarda bulunmalarına sebep olabilmektedir. Dinin pratikleri noktasında küçük ayrıntılar olarak kalması gereken bu tasarruflar bazen büyük çatışmaların ve fitnelerin sebebi olabilmektedir. İşte bu ve benzeri konularla ilgili, aynı dinin çatısı altında teşekkül etmiş mezhep ve fırkaların zaman zaman birbirinden farklı, zaman zaman da birbirine neredeyse tamamen zıt tavır takınmaları izahı pek de kolay olmayan hususlardır. Bir dini inanç adına güven telkin edecek en önemli unsur olan ortak bir dilin çoğu zaman bulunmayışı günümüz gençliği açısından ön plana çıkan en önemli sorunlardan birisidir. Güncel yaşam alanında ve eğitim kurumlarında üretilen din dili noktasında birtakım uyuşmazlık ve çelişkiler de buna eklenince, gençlerin dine ait söyleme karşı kuşku ve tereddütleri derinleşmektedir.

2.3. Pozitivist Söylem Biçimlerinin Dayatmaları

Batı'da on altı ve on yedinci yüzyıllarda başlayıp şiddetini arttırmak suretiyle günümüze kadar gelmiş olan bilimsel bir faaliyetin varlığı söz konusudur. İşte bu bilimsel faaliyetler sonucunda evrene dair elde edilen bazı bilgilerin dogmatik kilise öğretileriyle çatışması ve bu çatışmanın bilimsel tavır lehine kiliseye ait bilgileri geçersiz

²⁴ Murat Sülün, "Makâm-ı Mahmûd Âyetine Farklı Bir Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 50, Sayı 2, 17-18.

²⁵ Bkz. İlyas Üzümlü-Bekir Topaloğlu, "Mezhep", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29, (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 526-534.

²⁶ Bkz. Muhammed Nur Akdoğan, "Şii Literatürde Hz. Ömer'in Bazı Hadislerdeki Rolü", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı 12, 86-116.

²⁷ Bkz. Ethem Ruhi Fırlıklı-Yusuf Şevki Yavuz, "Cemel Vak'ası", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 320-322.

²⁸ Bkz. İsmail Yiğit-İlyas Üzümlü, "Sıffin Savaşı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 107-109.

kılması nedeniyle kazanılan üstünlük, din karşısında bilime yönelik bir teveccüh ve güven artışına sebep olmuştur. Bu güvenden aldığı cesaretle, bilim eksenli faaliyet yürüten tavır, insana dair hemen her alanı kendi standartlarına göre belirleme hevesine kapıldı. Metafizik karakter gösteren söylem ve eylem biçimlerine göre çok daha derli toplu ve ikna edici bir yapıya sahip olan bilimsel tavrın dini söylem karşısında üstünlüğü ele geçirmesiyle birlikte, dine ve onun ifadelerine yönelik ciddi eleştiriler baş gösterdi. Bu noktada şu hususu özellikle dile getirmemiz gerekir ki, esasında gerçekliğin zeminini belirleyen dildir. Bu zemin dilin kullanma amacına ve şekline göre değişkenlik gösterir. Dolayısıyla bilimsel tavrın bu cebri ve tek tipleştirici yaklaşımını kabul etmek, hele ki amaç ve yöntemi kendisinden bütünüyle farklı olan din gibi bir alana bu dilin kural ve yöntemini dayatmak hiç uygun değildir. O sebeple, bir dilin kullanma biçim ve imkânlarını bütün diller için ölçü kabul etmek, aynı şekilde bütün diller için geçerli olabilecek genel bir ortaklıktan veya özden söz etmek olanaksızdır.²⁹

Meselenin özü bu olmakla birlikte bilim ve din arasında çıkarılan sun'i sayılabilecek çatışmalar sebebiyle, zihinlerde bu iki alan arasında bir zıtlık olduğu vehmi uyandırılmıştır. Dini inançların bilime ya da bilimin dini inançlara karşı olduğu algısı her iki olguyu yaşamında birlikte bulundurmamak isteyenler açısından gerçek bir sorun haline gelmiştir. Bu sorunu aşma noktasında bir çaba içerisinde olan kişi çoğu zaman ya teorik terimleri dini gramer içerisinde veya dini terimleri teorik gramer içerisinde kullanmak gibi paradoksal tercihe mecbur bırakılmıştır.³⁰ Oysa hem dil örgüsü ve hem de bu örgü vasıtasıyla meydana getirmek istediği etki bütünüyle birbirinden farklı olan bu iki alana ait ifadelerin karıştırılması veya birbirinin alternatifi haline getirilmesi meseleyi çözmemiş, aksine çok daha fazla derinleştirmiştir.

Dini söylem gücünü söylemden ziyade üzerine oturmuş olduğu bir yaşam biçiminden alır. Belli bir yaşam disiplininin kaynaklandığı için bu söylemin kendisine has kuralları ve mantığı vardır. O kendi kavram ve kategorileri çerçevesinde ve yine kendi kavramlarıyla değerlendirme konusu yapıp ele alındığında anlaşılabilir. Dini söylem dışarıdan bakmakla veya kendisine bilim gibi farklı bir disiplinin ilke ve yöntemlerini dayatmakla anlaşılabilir. Çünkü her dilde olduğu gibi din dilinde de ifadelerin kendine özgü bir organizasyonu ve anlamı vardır. Daha çok kişisel kanaat ve şartsız teslimiyeti önceleyen dine ait dilin, bilimin tecrübi yöntemiyle keşfedilmesi nerdeyse olanaksızdır. O sebeple, bu ifadeleri bilimin standartlarını esas alarak anlamaya çalışmak ciddi bir hata olacaktır. Bundan dolayıdır ki, dini ifadelerin doğru bir şekilde anlaşılması ve rasyonel bir kimliğe kavuşması ancak bu ifadelerin kendi ruhuna göre değerlendirilmesi ile mümkündür. Nasıl ki kendi özel dilsel faaliyetlerini oluşturan seküler hayat biçimleri varsa, dilin kullanımını belirleyen, onu yöneten ve insan var oluşunun bir cephesi ya da hayat tarzı olarak din vardır.³¹

Günümüzde bilimsel tavrın dayatmacı tavrı henüz hâkimiyetini tam olarak kaybetmiş değildir. Her ne kadar post modern yaklaşımların anlama yönelik rölativist tavrı bu katı tutumu kısmen gevşetmiş olsa da bilimin kendine olan özgüveni sebebiyle dile ve anlama hâkim olma çabası sürmektedir. Hala bilimsel ilke ve yöntemler çerçevesinde sağlaması yapılamayan ifade ve tutumlar ciddi şekilde eleştiri konusu yapılmaktadır. Dönemin öğretisinin karakterini belirleyen ana unsur, bilimsel faaliyetler paralelinde vücut bulmuş olan pozitivist anlayışlar olduğu için, din ve ona ait söylemin ne şekilde konumlandırılacağına dair tereddütler henüz ortadan kalkmış değildir. Yoğun pozitivist enformasyona maruz kalmaları sebebiyle bu tereddütlü hal gençlerde çok daha yüksek düzeyde olabilmektedir. Bir de buna dini cephenin, bilime göre çok farklı bir kaygı taşıyan ifade ve argümanlarını bilimsel temelde gerekçelendirme ve ispat etme teşebbüsü eklenince, gençlerdeki bu şüphe ve sorgulama arzusu daha da atmaktadır.

2.4. Aşırı İdealize Olmuş Din Dilinin Realiteden Kopması

Dini anlatımların ve dolayısıyla din dilinin aşırı derecede idealize edilmesi de onun adına önemli bir sorundur. Bu tür anlatımlarda, anlatıma konu olan nesne her ne ise mevcut koşullarından kopararak farklı bir kategoriye yükseltilmekte ve böylece ona dair anlatımın makuliyeti tartışmalı hale getirilmektedir. Örneğin, eğer anlatıma konu olan bir insansa, ona öyle özellik ve fonksiyonlar yüklenmektedir ki, bunlar çoğu zaman bir insanın sahip olabileceğinin çok ötesinde, uç şeyler olabilmektedir. Tabii olarak böyle bir anlatım biçimi muhatapları açısından realizasyonu asla mümkün olmayan ütöpik bir durum olarak algılanabilmektedir. Özellikle kültürümüzde tasavvufi söylemin diline hâkim bu anlatım şekli, cemaat tipi bazı dini yapılanmaların da yaygın olarak kullandığı bir söylem biçimidir. Bu anlatım şeklinde başta vahye elçilik eden peygamberler olmak üzere, tarihsel süreç içerisinde ön plana çıkmış olan kimi şahsiyetler üzerinden üretilmiş epeyce bir müktesebat vardır. Örneklerin anlatımında öne çıkarılan

²⁹ David Pears, *Wittgenstein*, çev. Arda Denkel, (İstanbul: Alfa Yayınları, 1985), 13-14.

³⁰ Şakir Kocabaş, *İfadelerin Gramatik Ayrımı*, (İstanbul: KüreYayınları, 2002), 13.

³¹ Cenan Kuvancı, *Din Dili Dil Oyunu mu?*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 23.

özelliklerin genel itibariyle insani kapasitenin çok üzerinde olması bu noktada birtakım şüphelerin ortaya çıkmasına da sebep olmaktadır.

İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v) ile ilgili Maide suresi 67. ayette geçen “Allah seni insanlardan korur” ifadesinin değerlendirilmesinde bu aşırılığa şahit olmak mümkündür. Hz. Peygamber, peygamber olması sebebiyle diğer insanlardan farklı bir statüye sahiptir. Zira o vahiyle desteklenmiş bir insandır ve bu yönü itibariyle emsalsizdir. Ancak onun bir de gündelik yaşama konu olan beşeri yönü vardır ki, bu noktada diğer insanlarla büyük oranda benzer özelliklere sahiptir. Normalde insanlar gündelik hayatta ne ile meşgulse, nelere muhatap olmuşsa, o da kendi döneminin şartlarında aynı şeylerle meşgul ve yine aynı şeylere muhatap olmuştur. Nitekim risaleti süresince ashabına yöneltilen tehditler ona da yöneltilmiş, onların yüz yüze geldiği birçok sorun ve tehlikeyle o da yüz yüze gelmiştir. Örneğin Kâbe çevresinde üzerine hoş olmayan cisimler atılmıştır. Taif’te taşlanmış, yollarına dikenler serilmiştir. Uhud’ta yaralanmış ve şehadetin kıyısından dönmüştür. Vakıa böyle iken, kendisine gelen vahyi tebliğ etme noktasında manevi bir destek gibi anlaşılması gereken bu hususu, onun nübüvvetinin ve peygamberliğinin mucizevi bir işareti olarak görmek, her türlü tehlike ve kazadan korunmuş olduğuna yorumlamak, buradan da hareketle onu beşer üstü ve ölümsüz bir varlık olarak tanımlamak ve yanıltır.³²

Bu durumun çok daha aşırı örneklerine tasavvufi geleneğimizde tesadüf etmek mümkündür. Tasavvuf tarihinde isimleri ön plana çıkan zatlar özelinde dile getirilen bazı örnekler normal yaşam standartlarının çok ötesindedir. İstisna olarak kabul edilmesi gereken ve genel yaşam için ölçü oluşturması imkansız olan bu marjinal örnekler ne yazık ki tasavvufi gelenekte dini anlatımın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Ateşte yanmayan, deniz üzerinde yürüyen, aynı anda birkaç yerde bulunabilen, müridlerinin problemlerine zaman ve mekân kaydı gözetmeksizin vakıf olan, gelecekte haber veren, insanların içinden geçirdiklerini bilen, bulunduğu yerden başka mekânlarda cereyan eden olaylara-savaşlara müdahale edebilen vs. insan modelleri buna örnek gösterilebilir. Oysa klasik İslam kaynaklarında bu dinin önderi olan Peygamber özelinde dahi bu tür aşırılıklara rastlamak mümkün değildir. Muhtemelen ona yakıştırmaya cesaret edilemeyen bir takım hususlar, daha sonra başka insanlar üzerinden dini anlatım içerisine sokulmuştur. Böyle bir söylem tarzı elbette ki dini anlatım adına ciddi bir sorundur. Zira dinler çeşitli anormallikleri normalleştirmek ve meşru hale getirmek üzere gönderilmemiştir. Aksine dinler insan fitratına uygun, onun anlayabileceği, hayatına tatbik edebileceği standartlardaki bir yaşamı ikame etmek üzere gelmiştir. Dolayısıyla beşerin varoluş koşullarına bütünüyle aykırı bu tip örnekler dinin maksadına uymadığı gibi, anlaşılması, anlatılması ve inanılması son derece güç olan hususlardır. Özellikle bilgi ve hatta inancın bütünüyle somut tecrübeler üzerinden anlatıldığı bir dönemde bu tür ütöpik anlatımların gençler tarafından makul karşılanmasını beklemek veya ummak nerdeyse olanaksızdır.

Din dilinin realiteyle olan ilişkisi bağlamında ortaya çıkan bir diğer önemli problem, anlatımda çizilen ideal tablo ile pratikte ortaya konan yaşam arasında bir uygunluğun bulunmamasıdır. İslamın temel kaynaklarına referansla tanımlanan insan tipi ve bu tipoloji bağlamında ifade edilen yaşam biçiminin izlerine pratikte rastlamak pek mümkün değildir. Doğruluk, adalet, barış, emniyet, güven, istikrar, çalışkanlık, temizlik, dürüstlük gibi birçok ifadenin sıkça tekrar edildiği İslami jargonu haklı çıkaracak bir tablodan istisnalar hariç gönül huzuru içerisinde söz etmek ne yazık ki olası değildir. Zira bugünün toplumunda en çok kargaşanın, kavganın ve çatışmanın olduğu yerler kahir ekseriyetle İslam inancının yaşandığı topraklardır. Yine geri karlımlılığın, düzensizliğin, istikrarsızlığın hakim olduğu yerler de büyük oranda bu topraklardır. Bireysel anlamda doğruluğa, dürüstlüğe, dakikliğe, temizliğe riayet etmeyenler de ne yazık ki çoğunlukla müslümanlardır. İfadesinde ideal bir dünyadan söz eden ancak yaşamsal alanında bunun izine zor rastlanan bir düşünce sisteminin sorgulanılması ve hakikatine dair kuşku yaşanması doğaldır. O sebeple zamanın insanı gibi gençliği de söylenene değil, daha çok ortaya konan pratiklere bakmakta ve kanaatini buna göre belirlemektedir. Hal böyle olunca din adına üretilmiş olan dil ile, bu dine mensup olanların yaşamlarını çelişkiye düşmeden telif etmek güçleşmektedir.

Dini anlatımlarda öne çıkan bir diğer problem ise, dini hayat ve bu hayata dair örneklerin adeta bir masal veya hikâye formatında dile getirilmesidir. Günümüz anlatım biçiminde dini ifadelerin mazide kalmış bir hikâye gibi anlatılması, onların adeta yaşanmış ve tamamlanmış birer anı veya hatıra gibi takdim edilmesi, bizatihi hayatı ele almak ve kuşatmak üzere gelmiş olan dinin ruhuna ters düşmektedir. Oysa din gibi dil dediğimiz etkinlik de hayatla bütünleşmek suretiyle bir canlılık ve kimlik kazanmaktadır. Din dili söz konusu olduğunda bu husus çok daha fazla bir ehemmiyet arz etmektedir. Öyle ki bu noktada din dili için yaşamla realize edilen bir dildir denmiş olsa bu abartı

³² Mehmet Azimli, “Allah’ın Hz. Peygamberi Suikastlerden Koruması Çerçevesinde Siyerdeki Bazı Olayların Tahlilleri”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt 20, s. 35-36.

olmaz. Dolayısıyla din diline ait bir ifadenin ne olduğu, nasıl bir etki meydana getirdiği, mazideki bir örnekten ziyade gündelik yaşam içerisindeki uygulaması üzerinden çok daha iyi anlaşılacaktır. Bu elbette ki geçmişten örnek verilemez anlamında bir belirleme değildir. Ancak bugünün insanına verilen örnek realize edilebilirliğine dair kişide bir kanaat meydana getirmiyorsa, o örneğin anlaşılması ve benimsenmesi noktasında mutlaka bir sıkıntı yaşanacaktır. O sebeple eğer bir dine ait ahlak, ilim ve amelden söz ediliyorsa, bunun maziye ait bir hikaye olma boyutunu aşıp, gündelik hayatta görünür olması icap eder. Bunu temin edemediği müddetçe dine ait ifadeler birer metafizik olmanın ötesine geçemeyecektir.³³

SONUÇ

Günümüzde din dili ekseninde teşekkül etmiş söylem genel olarak bir yaşam biçimi oluşturmaktan daha çok bir fikir zemini oluşturmaya yönelik teorik çabalar olarak ortaya çıkmıştır. Ana karakteri pratik hayata nüfuz etmek olan dinin sırf bir teorik söylem şeklinde ifade edilmesi, din adına en önemli sorundur. Çünkü teorik anlatılarda pratik bir durum meydana getirmekten daha çok bilgi aktarımı ön plana çıktığı için, bu iletişim biçimi zamanla bir monoloğa dönüşmekte ve muhatap tarafından algılanamaz hale gelmektedir. O sebeple sözün geri plana alınıp, eylemin öne çıkarıldığı bir dini enformasyon sürecine geçilmesi gerekmektedir. Etkili söz ve ifadeler yerine, örnek davranış ve eylemler ortaya konmalıdır.

Dinin kaynağı vahiydir ve onun vazedicisi Allah'tır. Muhteviyatı Allah'a ait olan bu dilin insan tarafından bütünüyle kuşatılması ve maksadının ne olduğunun tam olarak belirlenmesi mümkün değildir. O sebeple (çok kesin olan ifadeler haricinde) din adına alternatiflere açık olmayan kısıtlayıcı bir tavır takınmamak, insanların zaman, zemin ve entelektüel donanımlarına göre bir ifadeyi çok farklı şekillerde anlayabileceği ihtimaline açık olmak gerekir. Özellikle dinle ilgili ortaya çıkmış herhangi bir mezhep, izim ya da anlayışın, dinin yerine ikame edilmesine, dinin ona indirgenmesine fırsat verilmemelidir. Düşünce ve fikrin önü mümkün olduğu kadar açık tutulmalıdır. Bu konuda gençlere özel bir tolerans ve imkân verilmelidir. Ancak bunu yaparken her türlü mantık ilkesinden, kuraldan bağımsızmış gibi davranılmamasına ve dinin ruhuna aykırı düşecek tavırlardan sakınılmasına da özellikle dikkat edilmelidir.

Günümüzde dinin otantik yorumu ile kültürel yorumu arasındaki makas iyice açılmış durumdadır. Gençlerin sorunu büyük ölçüde otantik olanla değil kültürel olanlardır. Belli coğrafyaların kendilerine has renk, giyim ve zevkleri olduğu gibi, fikir inşa etme tarzları da vardır. Onlardan birisini öne çıkarıp diğerlerini göz ardı etmek, hatta diğerlerine dayatmak; anlamı bu tek alternatif üzerinden inşa etmeye çalışmak uygun değildir. Yerel kültürel unsurların, geleneklerin yaşatılmasına önem verilmeli ancak bunlardan herhangi birisinin merkeze yerleşerek diğerlerini dışarıda bırakmasına da müsaade edilmemelidir. Çünkü böyle bir tavır dini arkasına almak suretiyle harekete geçtiğinde, kendisine doğru yönelen tepki aynı zamanda dine de yönelmekte, bu tavrın yanlışları dine mal edilerek kendisinden uzaklaşılan din olmaktadır.

Dine muhatap ve onunla mükellef olmanın önde gelen şartlarından birisi akıl sahibi olmaktır. Bu aklın hakikati tayin etme noktasında mutlak ve tek otorite olduğu anlamına gelmez. Ancak o olmadan da hiçbir şeyin sağlıklı değerlendirmesi yapılamaz ve hiçbir şey hakkında makul karar verilemez. Onun için ne akli kutsamalı ne de aklın düşmanı olunmalıdır. Dolayısıyla vahiy merkeze alınırken, akla verilen değer küçültülmemeli, değersizleştirme yoluna gidilmemelidir. Bu noktada henüz kişisel gelişimleri tamamlanmamış olan gençlere karşı hassas olunmalı; akıllarına yatmayan her şeyi sorabilecekleri göz önüne alınmalı ve büyük bir sabırla sorularına cevap verilmelidir. Soru sormalarına müsaade etmeme veya sorularını ciddiye almayıp geçiştirme gibi bir yola girmenin onların zihin dünyasında çok büyük bir travmaya neden olacağı da asla unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Akdoğan, M. Nur. “Şii Literatürde Hz. Ömer’in Bazı Hadislerdeki Rolü”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, Sayı 12, ss 86-116.

Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1999.

Azimli, Mehmet. “Allah’ın Hz. Peygamberi Suikastlerden Koruması Çerçevesinde Siyerdeki Bazı Olayların Tahlilleri”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2007. ss. 31-37.

Ferré, Frederich. *Din Dilinin Anlamı*. çev., Zeki Özcan, İstanbul: Alfa Yayınları, 1999.

³³ Donald Hudson, *Wittgenstein’in Din Felsefesi*, çev. Ramazan Ertürk, A Yayınevi, Ankara, 2000, s. 56-57.

- Fığlalı, E. Ruhi - Yavuz Y. Şevki. "Cemel Vak'ası", *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 7, İstanbul: TDV Yayınları, 1993. ss. 320-322.
- Gusdorf, Georges. *İnsan ve Tanrı*. çev. Zeki Özcan, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.
- Güngör, Nazife. *İletişim Kuramlar, Yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2011.
- Hudson, Donald. *Wittgenstein'in Din Felsefesi*. çev. Ramazan Ertürk. Ankara: A Yayınevi, 2000.
- Kocabaş, Şakir. *İfadelerin Gramatik Ayrımı*. İstanbul: Küre Yayınları, 2002.
- Koç, Turan. *Din Dili*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- Kuvancı, Cenân. *Din Dili Dil Oyunu mu?*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Özcan, Zeki. *Teolojik Hermenötik*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.
- Paul, Tillich. *İmanın Dinamikleri*. çev., Fahrullah Terkan-Salih Özer, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Sülün, Murat. "Makâm-ı Mahmûd Âyetine Farklı Bir Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt 50, Sayı 2. ss. 13-38.
- Trenholm, Sarah. *Communication*. Boston: Pearson, 2008.
- Tutar, Hasan. & Yılmaz, M. Kemal. *Genel İletişim*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2003.
- Ünver, Mustafa. *Kur'an'ı Anlamada Siyâkın Rolü*, Ankara: Sidre Yayınları, 1996.
- Üzüm, İlyas - Topaloğlu, Bekir. "Mezhep", *TDV İslam Ansiklopedisi*. Cilt 29, İstanbul: TDV Yayınları, 2004. ss. 526-534.
- Wittgenstein, Ludwig. *Philosophical Investigation*, trans. GEM Anscombe, London: Prentice Hall, 1958.
- Yiğit, İsmail - Üzüm, İlyas. "Sıffın Savaşı", *TDV İslam Ansiklopedisi*,. Cilt 37, İstanbul: TDV Yayınları, 2009. ss. 107-109.
- Yüksel, A. Halûk. "İletişimin Tanımı ve Temel Bileşenleri", *Etkili İletişim*. ed. Uğur Demiray. Ankara: Pegem Yayınları, 2011.
- Zılhoğlu, Merih. *İletişim Nedir?*. İstanbul: Cem Yayınevi, 2007.

YEDİNCİ BÖLÜM
HZ. PEYGAMBER VE KİMLİK

ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİNDE DİNİ ÇATIŞMALAR

Mehmet BAHÇEKAPILI

Doç. Dr., Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
mehmetbahcekapili@gmail.com

Giriş

Bu çalışma gençlik bağlamında üç önemli meseleyi kendisine konu alanı olarak belirlemiştir. Bunlar günümüz üniversite gençliğinin dini konularda ne ölçüde ve ne tür dini çatışma yaşadıkları ile aldıkları din eğitiminin söz konusu dini çatışmaları giderme konusunda ne oranda etkili olduğudur. Bir başka ifade ile üniversite gençliğinin ne ölçüde ve ne gibi dini çatışmalar yaşadıklarını ve din eğitiminin yaşanan çatışmalar üzerindeki etkisini tespit etmek bu çalışmanın üç temel amacını oluşturmaktadır.

Gençler, hayatta pek çok sorunla karşı karşıya gelmekte ve bu sorunlarla başa çıkmanın yollarını aramaktadırlar. Gençlerin karşı karşıya kaldıkları, çözüm ve anlamlandırma çabasına girdiği alanların başında “din” gelmektedir. Din/ler, birey ve toplum hayatında bir yandan karşılıklı/ortak anlayışın kazanılmasına katkı sağlayabildiği gibi diğer yandan çatışma alanı/unsuru da olabilmektedir. Küng’ün ifadesiyle “Din, insan özgürlüğüne katkı sağladığı gibi ona baskı da yapabilir. Dinler, otoriter, baskıcı ve tepkisel olabilir; dinler kaygı verici, dar görüşçü, hoşgörüsüz ve ayırıcı/ayırıcı olabilir. Ancak dinler, aynı zamanda özgürleştirici etkisi, geleceğe yönelme ve insan haklarına yardımcı da olabilir. Dinler yaşamda adalet ve dürüstlüğü, cömertliği, hoşgörüyü, dayanışmayı (birlik ve beraberliği), toplumsal uzlaşmayı, manevi yenilenmeyi, sosyal reformları ve dünya barışını yayabilir ve kökleşmesini sağlayabilir.”¹

Dinin çift kutuplu etkisinden hangisinin tercih edildiği veya tercih edileceği toplumsal açıdan önemlidir. Gençler söz konusu olduğunda dinin, barış, birlik ve beraberlik, karşılıklı saygı ve empati gibi yönlerinin ön plana çıkartılması, onların dinle kuracakları bağın sağlıklı ve işlevsel bir şekilde yürütmesine ve gelişmesine katkı sağlayacaktır. Olumlu kazanımları göz ardı edilerek, dini birey ve toplum hayatında bir çatışma unsuru olarak koymak, her şeyden önce evrensel dinlerin ortaya koymaya çalıştığı ortak değerlerle ters düşmektedir. Zira başta evrensel dinler olmak üzere hemen hemen bütün inanç sistemlerinin ortak hedefi insanlar arasında birlik ve beraberliği pekiştirerek insanın mutluluk, esenlik ve kurtuluşunu sağlamaktır.²

İster çocuk ister ergen, isterse yetişkin olsun, her bireyin dinle kurduğu bağ sürecinde inanç ve tutumlarında farklılıklar gözlemlenir. Araştırmamızın örneklemi oluşturarak gençler söz konusu olduğunda din ile gençler arasında olumlu ya da olumsuz pek çok etkileşim alanı gelişmesi de doğal bir süreçtir. Bu çalışmada hayatın birçok aşamasında bireyi/genci çevreleyen/kuşatan dinin, kendine has bir takım değer ve yargılarının gençlerde ne ölçüde ve tür çatışmalara yol açtığı ve aldıkları din eğitimi ile dini çatışma olgusu arasında ne gibi bir ilişki olduğu araştırılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak konu ile ilgili gençlik, çatışma, dini çatışma gibi temel kavramlar açıklanmaya çalışılmış, daha sonra araştırmanın problemi, amacı ve yöntemine değinilerek araştırma bulgularına yer verilmiştir.

1. TEMEL KAVRAMLAR

1.1. Gençlik Dönemi ve Üniversite Gençliği

Birey, çocukluğundan yaşlılığına kadar gelişen yaşam çizgisi üzerinde birbirinden farklı gelişim dönemlerinden geçer ve bu dönemler içerisinde birbiriyle aynı olmayan fizyolojik ve psikolojik bazı

¹ Hans-Günter Heimbrock v.dğr., *Towards Religious Competence: Diversity as a Challenge for Education in Europe*, (Münster, 2001), 14.

² Şinasi Gündüz, “Dinlerde Ayrılık ve Çatışma: Ortodoksi-Heresi Kavgası”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (2004): 3.

özellikler gösterir.³ Gençlik dönemi alan yazında, bazen ergenlik dönemi içerisinde, bazen yetişkinlik döneminin ilk yılları kapsamında bazen de ergenlik dönemi ile yetişkinlik dönemi arasındaki geçiş süreci içerisinde gösterilebilmektedir.⁴ Bu çalışmaya katkı sunan üniversite öğrencilerin yaşları (18-23) göz önüne alındığında, bunların son ergenlik dönemi ile ilk yetişkinlik döneminde yer alan bireyler olduğu görülmektedir. Genel olarak gençlik dönemi olarak adlandırdığımız bu dönem, insan hayatının en önemli gelişim evrelerinden biri olarak⁵ karşımıza çıkmaktadır.

Gençlik dönemi kişinin artık kendi görevlerini yaptığı ve topluma katkılarının olduğu bir dönemdir. Bu dönem pek çok önemli değer yargısının açığa kavuştuğu, önemli kararların alındığı ve hayat planlarının yapıldığı bir zamandır. Bununla birlikte sadece önemli kişisel kararların alındığı değil, aynı zamanda toplumun kendilerinden büyük istek ve beklentilerinin de olduğu bir dönemdir.⁶

Bu çalışmanın sınırları kapsamında üniversite gençliği; 18-24 yaş grubunu oluşturan, formel eğitim-öğretimin son evresinde öğrenim gören, araştırmacı ve sorgulayıcı, dolayısıyla bilimsel zihniyet kazanan, kendilerine has bir gençlik kültürü oluşturan, toplumun önderleri olacak gençlik kesimi⁷ olarak tanımlanmaktadır.

1.2. Çatışma ve Dini Çatışma

Bu çalışmanın ana konularından biri olan dini çatışma kavramı, aynı zamanda ergenlik, gençlik ve ilk yetişkinlik dönemlerinin önemli özelliklerinden biridir. Dini çatışma kavramının bileşenlerinden biri olan çatışma kelimesi dilimizde genellikle olumsuz olarak algılanmakta ve çelişki, zıtlık ve tartışma gibi ifadeleri çağrıştırmaktadır.

Çatışma konusu, günümüzde antropoloji, sosyoloji, psikoloji, ekonomi ve yönetim bilimlerinin yoğun bir şekilde incelediği konuların başında gelmesinden⁸ dolayı alan yazında birbirinden farklı tanımlamalarla karşılaşılabilir. Çatışmayı, “Kişinin içinde bulunduğu sosyal ortam ve zaman diliminde istemedikleri ile karşı karşıya kalması ve bir sonuç için zorlanması halinde gerçekleştirdiği davranış, ulaştığı duygusal yapı” olarak tanımlamak mümkündür.⁹ Yine çatışmayı “duygu, düşünce ve davranışlarda içsel ya da dışarıdan gerçekleşen psikolojik ve sosyal engellenme haliyle ilgili olan çatışma kavramı farklılaşan amaç ve isteklerin karşılıklılar içinde mücadele etmesi”¹⁰ olarak ve “bireyin iki farklı istek, duygu, düşünce ve olasılık karşısında kaldığında bunlardan birini seçememesi durumu olarak” tanımlamak mümkündür. Çatışmalar, özelden genele doğru; kişi-içi, kişilerarası; grup-içi, gruplar arası ve uluslararası çatışmalar şeklinde sıralanabilir.

İnsanoğlunun çatışma yaşadığı alanlardan biri de dindir. Dinin ortaya koyduğu bir takım değerler ile bireylerin istek, duygu ve düşünceleri arasında çatışmalar, hatta bazen engellemeler görülebilir. Zira din/ler bir inanç ve inanma olgusu olduğu kadar, insana bireysel ve toplumsal

³ Mustafa Koç, “Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (2004): 232.

⁴ Hayati Hökelekli, “Ergenlik Çağı Davranışlarında Din Eğitiminin Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 1/1 (1986): 37; Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 267-280; Koç, “Ergenlik Dönemi”, 232-233; Koç, “Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi”, *Ekev*, 7/15 (2003): 121; Levinson, Daniel-Phillip E. Johnson, *The Season on Man's Life*, (New York: 1988), 56; Celil Abuzer, *Üniversite Gençliğinin Değişen Din Anlayışı*, (İstanbul: İpek Yayıncılık, 2010), 57.

⁵ Turgay Gündüz, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2010), 97.

⁶ Nezahat Özeri, *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi* (İstanbul: DEM Yayınları, 2004), 59.

⁷ Abuzer, “Üniversite Gençliğinin Değişen Din Anlayışı”, 58.

⁸ Karcıoğlu, Fatih- Zişan Duygu Alioğulları, “Çatışmanın Nedenleri ve Çatışma Yönetim Tarzlarının İlişkisi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26/Sayı: 3-4 (2012), 216.

⁹ İlhan Erdoğan, *İşletme Yönetiminde Örgütsel Davranış*, (İstanbul, 1999), 146; İsa Uysal, *Örgütsel Çatışma Yönetimi ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'na Yönelik Bir Uygulama*, (2004), 9; akt. Karcıoğlu, Alioğulları, “Çatışmanın Nedenleri ve Çatışma Yönetim Tarzlarının İlişkisi”, 216.

¹⁰ Muhsin Kar,

yaşamında bir takım düzenleyici öneriler de sunmaktadır. Weber'in de belirttiği üzere, dinin toplumu yönlendirme, onu kendi anlayışı çerçevesinde değiştirme ve geliştirme gücü vardır ve din bunu sürekli olarak kullanmak istemiştir. Tüm bireylerde olduğu gibi gençler de dinin birtakım önerileri ile hayatın onlara sunduğu öneriler karşısında ikilemler, çatışmalar, engellemeler yaşamaktadırlar. Bu durumda bireyler, dini yaşayışın şiddetine göre iki değerin arasında bir orta yol bulmaya çalışmakta ya da birini tercih etmek durumunda kalmaktadırlar.¹¹ İşte dini çatışma da söz konusu bu iki değeri tercihi noktasında ortaya çıkmaktadır. Gençler, özellikle ibadetler, günlük hayata ait talepler, kadın-erkek ilişkileri, din-bilim, yaratılış ve evrim, vb. konularda dinden ve moderniteden gelen bilgiler, öneriler, pratikler konusunda çatışma ile yüzleşmek zorunda kalmaktadır. Bazı bireyler, söz konusu iki yönden gelen talepten birini tercih ederken, bazıları da her ikisi arasında bir uzlaşının yolunu aramaktadırlar.

Ergenlik döneminde ortaya çıkan dini şüpheler, özellikle ergenin psikolojik yapısından ve sosyo-kültürel çevresinden kaynaklanmaktadır.¹² Bireyin kimlik arayışı içerisinde olduğu bu dönemde dinden veya sosyo-kültürel çevreden gelen uyarıcılar bireyin kendini gerçekleştirme noktasında olumlu etkiler yapabileceği gibi, yeterli düzeyde alınmayan veya yanlış bilgilerle öğretimi yapılan din eğitimi ile sosyo-kültürel çevreden gelen ve doğruluğu tartışmalı olan bilgilerin bir arada ergeni kuşatması, ergende derin şüphelere ve ciddi çatışmalara sebebiyet verecektir. Özellikle gençlerin, din ile ilgili elde ettikleri değerleri günlük hayatlarıyla bağdaştıramadıkları için dini şüpheyi düştükleri¹³ gerçeği, bize kendini bulma arayışında olan ergenler için dini, daha anlaşılır, daha saf ve daha doğru bir şekilde sunmamız konusunda gerekli hassasiyeti göstermemiz gerektiğini hatırlatmaktadır.

Nitekim Bahadır'ın da aktardığı gibi dinin, insanın güven, sığınmama, koruma, dayanma, kabul görme, sevilme gibi en ilkel ihtiyaçlarına cevap verdiği kadar, hayatı çekilir kılan umut, iyimserlik gibi temel dinamikleri; fedakârlık, sorumluluk, üretkenlik gibi insanı insan yapan psiko-sosyal unsurları da desteklediğini vurgulamamız gerekir. Dinin kişiliğin oluşumu ve yapılanmasındaki organizatör etkisinin yanında dinî inanç, aynı zamanda kişiliğin daralmasına yol açacak bozucu etkileri engelleyen koruyucu bir fonksiyona da sahiptir.¹⁴ Bu sebeple tüm kuşatmalara rağmen hayatın anlamını ve kendi kimliğini arayan genç için dinin önemli bir rol ve görev üstlendiğini belirtmemiz gerekmektedir.

1.3. Gençlik Dönemi ve Dini Çatışmalar

Gençlik döneminin son ergenlik ile ilk yetişkinlik dönemini kapsamında yer alması dolayısıyla bu evredeki dini çatışma olgusunu anlamak için ergenlik döneminde nasıl bir dini gelişim sürecinin yaşandığının bilinmesi gerekmektedir. Din psikologları genel olarak ergenlik dönemindeki dini duygu ve düşünce gelişimini; dini bilincin uyanışı (12-14 yaşları arası), dini şüphe ve çatışmaların ortaya çıkışı (14-18 yaşları arası), tövbe ve dine dönüş olaylarının meydana gelişi (16-17 yaşları arası) ve dini inanç ve tutumların netleşmesi (18-21 yaşları arası) şeklinde sınıflandırmaktadırlar.¹⁵ Bu sınıflamaya göre ergenlerin, daha çok 14-18 yaş arasında dini şüphe ve çatışmalarla karşı karşıya kaldıkları gözlenmektedir. Çalışmamızın örneklem grubunu oluşturan ve 18-23 yaş arasında yer alan üniversite öğrencilerinin ise dini inanç ve tutumları konusunda daha net bir kavrayışa ulaştıkları bilinmektedir.

Din psikologlarının genellikle dini şüphe olarak ifade ettikleri durum, bu çalışmada dini çatışma ögelerinden biri olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda çalışmada dini çatışma kavramı bir üst

¹¹ Abuzer, "Üniversite Gençliğinin Değişen Din Anlayışı", 100.

¹² Abdülkerim Bahadır, "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler", *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002, 264-268.

¹³ Arthur T Jersild, *Gençlik Psikolojisi*, 2. Baskı, trc. İbrahim N. Özgür (İstanbul: Gün Matbaası, 1974), 394-395.

¹⁴ Abdülkerim Bahadır, "Ergen Kişiliği Bağlamında Din Kişilik İlişkisi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, (2002), 117-118.

¹⁵ Hökelekli, "Din Psikolojisi", 267-280; Koç, "Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi", 121.

kavram olarak tanımlanmakta ve buna göre dini şüphe kavramının, dini çatışma kavramının kapsamı içerisinde değerlendirilmektedir.

Çalışma bağlamında sorulması gereken ilk soru, gençlik dönemine girmeden önce ergenlerin dinle ilgili konularda düştükleri şüphe veya çatışmaların mahiyeti¹⁶ olmaktadır. 14-18 yaşları arasını kapsayan dini şüphe ve çatışmalar döneminde bireyler, ergenlik dönemi öncesinde sorgulamadıkları dini inanç ve tutumlarını bu dönemde sorgulamaya, eleştirmeye ve anlamlandırmaya çalışırlar. Dolayısıyla ergen, genel anlamda 14-18 yaşları arasında akılla ispatlanamayan her şeyin karşısında bir tenkit ve güvensizlik tutumu geliştirebilmektedir.¹⁷

Bu dönemde gelişen dine karşı şüphecililiğin bir göstergesi olarak o güne kadar yakın çevresinden öğrendiği bilgilerle sınıf içerisinde, arkadaş gruplarında, internet ortamında öğrendiği yeni bilgiler arasında yaşanan ikilem, ergenin dini konularda çatışma yaşamasına neden olabilmektedir. Ergen, bu döneme kadar tamamen anne-babanın gözetiminde büyürken, bu evreden itibaren ergende görülen fiziksel ve bilişsel gelişim, onda anne-babadan bağımsız, özerk kendine has bir yaşam sürme düşüncesini geliştirir. İşte bu noktadan itibaren ergenle din arasında bir çatışma gerçekleşir. Bunda temel etken olarak, ana-babaya saygı ve itaatın gerekliliğini belirten dini inanç ve gelenekler ile kendilerine saygı duyulmasını isteyen ana-babanın sert tutumları büyük rol oynar. Bu beklentileri karşılama baskısı yanı sıra ergendeki hür düşünce algısı da onun bu konuda daha da olumsuz tavır sergilemesine yol açabilir. Ergenlerin yaşadıkları bu tür dini şüphe ve çatışma durumlarında “duygusal boyut” ve “olaylara intibak etmede başarısızlık” özelliklerinin önemli bir rol oynadığına,¹⁸ dikkat edilerek ergenlerin anlaşılma taleplerine dikkat edilmesi ve onların geçirdiği bu kritik dönemin doğal bir süreç olduğunun farkına varılması büyük önem taşımaktadır. Zira bu dönemde yetişkinler tarafından tercih edilen sert ve şiddet içerikli önlemler, ergendeki duyguları bastırmaktan öte bir işleve sahip olmayacağı gibi, onları dine karşı isyana ve karşı duruşa da sevk edecektir.

Bu dönemde dini şüphelerinin ve dini çatışmaların giderilmesi noktasında dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da ergenlere verdiğimiz dini bilgi (inanç-ibadet-davranış) lerin doğruluğu ve akledilebilirliği olmaktadır. Zira artık genç, yaşının da bir gereği olarak, tenkit ve şüphe ile verilen bilgileri sorgulamaya başlayacaktır.¹⁹ Aslında bu durum oldukça olumsuz bir durum değildir. Bu sayede, ergen yanlış ve batıl olan birtakım inanışlardan kurtulma imkânı bulur. Vergote’un de belirttiği gibi, iman hakkındaki şüpheler, dini saflaştıran bir tecrübe değeri taşır. Spranger’e göre de şüphe, dini bir düşüş değildir, dinin yeni bir gelişme safhasına geçişinde bir sıçrama vazifesi görmektedir.²⁰ Bu açıdan gençlerin doğru ve akli bilgilerin yardımıyla bu süreci aşmalarında rehberlik edilmelidir.

Ergenlik döneminde görülen çatışma ve şüphe unsurlarından bir diğeri de suçluluk duygusudur. Ergenlerin büyük çoğunluğu, değişik düzeylerde bir “çatışma” durumu doğuran bu suçluluk duygusuna kapılırlar.²¹ Ergendeki suçluluk duygusunun en önemli kaynağı, cinsi güdünün uyanışıyla birlikte ortaya çıkan ahlaki sorunlardır.²² Zira din, ergende belirmeye başlayan cinsel güdülerin belli ölçüde sınırlandırılmasını istemektedir. Bu sınırlama, ergende birtakım sorunlara yol açmakta, ergen yaptığı davranışlar karşısında suçluluk duygusuna kapılmaktadır.

Ergenlik döneminde görülen önemli bir çatışma konusu da “dinden uzaklaşma veya din değiştirme”dir. Araştırmalar ergenliği, genellikle ani din değiştirmelerin yaşandığı dini bir uyanma

¹⁶ Din psikologlarının genellikle dini şüphe olarak ifade ettikleri durum, bizim çalışmamızda dini çatışma öğelerinden biri olarak kullanılmaktadır.

¹⁷ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 271; Koç, “Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi”, 124.

¹⁸ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 272.

¹⁹ Selahattin Parlador, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (İzmir: 1996), 49; Özeri, *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi*, 149.

²⁰ Parlador, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 50.

²¹ Antoine Vergote, *Din İnanç ve İnançsızlık* (İstanbul: Marmara Üni. Yayınlar, 1999), 313-314; Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 273.

²² Aysel Ekşi, *Gençlerimiz ve sorunları*, (İstanbul, 1982), 97-98; akt. Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 274.

zamanı olarak göstermektedir. Bu sebeple psikologlara göre, lise yılları çok önemlidir. Zira bu dönemde gençler ya dine karşı olurlar veya ona bağlanırlar.²³ Buna göre ergenlik dönemine, inanç konusunda ciddi adımların atıldığı ve kararların alındığı bir dönem olarak bakılabilir. Bazıları için bu dönem, inanç açısından bir kriz dönemi olarak da ortaya çıkabilir. Sıklıkla bu dönem dini bir değişimin ve dine yönelmenin zamanıdır. Bu dönem ergenlerin diğerlerinin hayatlarından etkilenecekleri en kritik bir dönemdir. Eğer bu dönemde başta aile olmak üzere, diğer resmi veya sivil dini kurum ve kuruluşlar sağlıklı bir şekilde yardım ederlerse, gençler daha sağlıklı bir dini gelişim sergileyebilirler.²⁴

Ergenlik çağında diğer ruh fonksiyonları gibi *vicdan* da uyanmaya başlar. "Çocuk, başlangıçta otoritesi altında yaşadığı kişilerin kendisine yönelttiği emirlerle öylesine özdeşleşir ki, içindeki ses kendi sesine dönüşür. Nihayet ses, çeşitli yönlerden gelen etkileneceklerle giderek olgunlaşır, kişilik üstü bir nitelik kazanır, çocuğun sesi olmaktan çıkarak Tanrı'nın sesi seviyesine yükselir."²⁵

Ergenlik çağının ayırıcı bir vasfı olan bağımsızlık ihtiyacı, iyi-kötü hükümleri vermek bakımından da kendini gösterir. Tabii bir yetenek olarak bulunan bu özellik, tecrübeler, biriken malûmat ve ergenlikle ruhi yapının yeni bir seviye ve olgunluk kazanması ile otonom çalışmaya başlar, kendisi değer hükümleri verecek duruma gelir. Özellikle *idealizm* ve *adalet* duygusu canlı bir hâl alır. Sözle davranışı birbirini tutmayan büyükleri tenkit ederler. Ahlâk idealine göre yaşayamamak onların başlıca tasa kaynağı olur.²⁶

Bu çağda ahlâk ve vicdanın gelişmesi bakımından önem taşıyan bir diğer husus da gencin, kendisinden yaşlı olan bazı kimselere hayranlık besleme eğiliminde oluşudur. Ergenlik çağı genci âdeta kendi kişiliğini tamamlayabilmek için sevgi ve saygıyla bu yetişkinlere bağlanır, onların tavsiye, hareket ve tutumlarını benimser²⁷, onları *idealize* eder, gözünde büyütür. Aslında çok defa bu idealizasyon kendisinde bilinçsiz olarak meydana gelen ideal imajın aksinden başka bir şey değildir. Fakat din terbiyesi bakımından önemli olan nokta, olgun kişilik sahibi kimselerin, özellikle öğretmenlerin gençleri iyiye yöneltmede büyük bir güce sahip olmalarıdır. Peygamber ve velilerin büyük tesir güçleri, bir yönüyle sağlam ve olgun bir şahsiyete sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.²⁸

17 yaşından itibaren ergenin ruhi hayatında görülen bir durulma ve sakinleşme ile ergenliğin son dönemine (gençlik dönemine) girilir. 21 yaşına kadar süren bu devrede gencin daha önce şüphe duyduğu dinî konularda karara vardığı görülür. Genç bu dönemde gözden geçirdiği inançların hepsini kabul etmiş olabileceği gibi onları inkâr da etmiş olabilir veya bazılarını kabul ederken bazılarını reddedebilir.²⁹ Suçluluk duygusu bu dönemde şiddetini kaybeder. Heyecanlarına hâkim olmaya başlar ve problemlerini daha sakin olarak halletmeye çalışır. Tekrar topluma katılır, çeşitli kimselerle konuşur ve tartışır. Daha hoşgörülüdür ve kendisine güven duygusu içindedir. İlk dönemdeki coşkun dinî hayat kısmen zayıflar, idealizasyon geriler.³⁰

Sonuç olarak, ergenliğin son döneminde genel olarak dinî arayışlar, bocalamalar, şüphe ve kararsızlıklar yatıştır ve bir sonuca ulaşır. Çünkü genç artık din konusunda kendi tutumunu tam olarak belirleyebilecek zihnî ve duygusal olgunluğa ulaşmış olur. Bu devrede, din ile ilgili kesin tercihler ve kararlar kendilerini açıkça gösterirler. Gençlerin bir bölümü, dinî bunalıma yol açan çatışma süreci içerisinde, çocukluk inançlarından çok farklı olarak, dinî değerler dünyasını yeni

²³ John Elias, *The Foundations and Practice of Adult Religious Education*, (Malabar, FL: Krieger, 1982). (Rev. ed., 1993), 72; akt. Özeri, *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi*, 150.

²⁴ Elias, *Studies in Theology and Education*, s. 100-101; akt. Özeri, *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi*, 150.

²⁵ Hans Zulliger, *Çocuk Vicdanı ve Biz*, trc. Kamuran Sipal (İstanbul, 1977), 36-37.

²⁶ Parlador, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 53.

²⁷ Armaner, a.g.e., 102.

²⁸ Parlador, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 53-54.

²⁹ Ziya Dalat, *Çocuk ve Genç Ruh*, (Ankara: Yeni Matbaa, 1956), 372.

³⁰ Parlador, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 54. Bkz: Armaner, a.g.e., 104-106; Belma Özbaydar, *Din ve Tanrı İnançının Gelişmesi Üzerine Bir araştırma* (İstanbul: Baha Matbaası, 1970), 16.

baştan kurarlar. Bir bölümü, aileden aldıkları dinî inanç ve değerleri geleneksel kalıpları içerisinde olduğu gibi ya da çok az değişikliklerle sürdürürler. Bunlar için de aile bağları büyük önem taşır; dinî ilgi ve bağlılık böylece aile modelini esas alan bir çizgi üzerinde varlığını sürdürmeye devam eder. Gençlerin bir bölümü de bu dönemde dinî bütünüyle reddederek ilgisiz, dinsiz veya bilinemezci (agnostik) olurlar. Fakat gençler arasında din karşıtı ya da büsbütün dine ilgisiz olanların oranı diğerlerine göre çok alt seviyelerdedir.³¹

Ergenliğin son döneminden ilk yetişkinlik dönemine ilerleyen bireylerin din ile kurdukları bağ dönüşüm geçirir. Artık bu dönemde yetişkin, önceki döneme ait olan dini inançlardan sıyrılarak kendi dini inanç dünyasını kurmaya başlar. Kendi anne-babalarının dini yaşantılarından memnun olmayıp onları eleştirebilirler. Yine bu durum onların bir takım ibadet ya da diğer dini yaşantılardan uzaklaşmasına neden olabilir. Bunun sonucu olarak da kişi ya tamamen dini yaşayıştan uzaklaşabilir veya yeni bir dini grup ya da cemaate girerek dini hayatını orada sürdürebilir.³² Ayrıca ilk yetişkinlik dönemi "hayatın en az dinî olan dönemi" olarak kabul edilmektedir.³³ Taplamacıoğlu'nun ülkemizde yaptığı bir araştırma, dinî hayatın yaşa bağlı olarak değişim gösterdiğine ilişkin araştırma sonuçlarını desteklemektedir. Buna göre, 16-30 yaşlarında dinî uygulama en düşük seviyeye inmekte, daha sonra yaşla birlikte devamlı artmaktadır.³⁴ Nitekim Hökelekli'nin de vurguladığı gibi bireyler anne ve baba olunca, çocuklarına *iyi örnek olma arzusu* ile yeniden dine dönüşü sağlarlar. Öyle görünüyor ki, dönemin başlarındaki dinî ilgisizlik, daha sonraki yıllarda evlenip bir aile kurmanın ve ana-baba olmanın kişiye yüklediği sorumlulukların hissedilmeye başlanmasıyla ortadan kalkmakta ve dine karşı yeniden bir ilgi uyanmaya başlamaktadır. Bunun önemli bir sebebi, çocukları iyi yetiştirmek, onlara iyi örnek olmak arzusu³⁵ olarak açığa çıkmaktadır.

Dine duyulan ilginin kuvveti, *kültür, cinsiyet ve sosyal* sınıf bakımlarından farklılık göstermektedir. Alâka sahaları geniş, düşüncelerinde daha realist olan ve teamüllere bağlı olmayanlar dine daha az ilgi duymaktadırlar. Kadınların dine ilgisi erkeklere göre daha fazla hissedilmektedir. Orta sosyal sınıfın dini eğilimi yüksek ve aşağı sınıflara nispeten daha çok görülmektedir.³⁶

1. Araştırmanın Konu ve Problemi

Gençlik dönemi, zihinsel ve duygusal gelişim özellikleri itibariyle dine çok yakın, dinle çok ilgili ve ilişkili bir dönemdir.³⁷ Zira din, bireyin hayatını, doğumundan itibaren aile, diğer yakın ve uzak sosyal çevre, okul, medya, internet vb. araçlar yoluyla sürekli çevrelemekte ve kuşatmaktadır. Bu dönemde güçlü bir şekilde hissedilen kendini ve hayatı tanıma ve anlamlandırma arzu ve ihtiyacı, genci bir şekilde dini düşünce, dini anlayış ve dini pratiklerle buluşturur.³⁸ Ancak gencin dinle buluşması sürecinde, kendisi dışındaki diğer etkenlerin de etkisiyle, dine karşı olumlu ya da olumsuz bir takım duygu, düşünce, tutum ve davranışlar gelişebilir.

Bu çalışma gençlerin dinle karşılaşmaları sürecinde onlarda ortaya çıkan/bilecek çatışma alanlarını kendisine konu alanı olarak belirlemiştir. Bu bağlamda çalışmanın ana problemi "üniversite gençliğinin din ile ilgili konularda ne ölçüde ve ne tür çatışma yaşadıklarını tespit etmek" olarak belirlenmiştir. Bir başka ifade ile çalışmamızın dini çatışma başlığı altında ele aldığımız ve ergenliğin orta döneminden başlayan çatışma/şüphe konuları dahil olmak üzere gençlerin ne tür dini çatışmaları sürdürdükleri veya yaşadıklarını tespit etmek bu araştırmanın ana

³¹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 280-281.

³² Elias, *Studies in Theology and Education*, 101-103.

³³ Özbaydar, *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi*, 16-17.

³⁴ Mehmet Taplamacıoğlu, *Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti üzerine Bir Anket Denemesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 10 (1962): 141-151.

³⁵ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 283.

³⁶ Parlador, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 54-55.

³⁷ Gündüz, "Gençlik Döneminde Din Eğitimi", s.99.

³⁸ Gündüz, "Gençlik Döneminde Din Eğitimi", s.99.

problemini oluşturmaktadır. Ayrıca gençlerin çalışmanın yapıldığı ana kadar aldıkları din eğitiminin, onların yaşadıkları dini çatışmaları önlemede ne ölçüde etkili olduğu da araştırmada cevabı aranan konulardan biridir.

Bu bağlamda araştırmanın üç temel sorusu bulunmaktadır:

1. Gençler ne ölçüde dini çatışma yaşamaktadır?
2. Gençler hangi konularda dini çatışma yaşamaktadırlar?
3. Gençlerin bugüne kadar aldıkları din eğitimi, yaşadıkları bu çatışmaları gidermede ne ölçüde etkili olmuştur?

1. Araştırmanın Amaç ve Önemi

Toplumun en dinamik, ama aynı zamanda değişime ve gelişmeye açık olan sınıfı hiç şüphesiz gençlerdir. Gençler, geçmiş ve gelecek arasında köprü olurken, gelenek ile modern arasında da önemli bir odak noktasıdır. Gençlerden bir yandan geleneğin sürdürülmesi beklenirken, diğer yandan modernin yakalanması ve geleceğe dair yeni umutları inşa etmeleri beklenmektedir.

Kutsalın tecrübesi olan din, insan ruhunun en gizli köşelerine girmesi ve inananlarına bir dünya görüşü, yaşam tarzı vermesi noktasında –bireyi- ve gündelik yaşamı şekillendirme eğilimindedir. Teoride toplum hayatını düzenleyici normlar koyan din, öteden beri var olan toplumun içine nüfuz etmek sureti ile onu yeniden düzenler.³⁹ Bu noktada toplumun en aktif üyeleri olan gençlerin dinle kurdukları bağ, onların dine karşı bir takım farklı duygu, düşünce, tutum ve davranışlar geliştirmelerine yol açmaktadır. Dinle kurulan bu bağ, gence olumlu yönde, yani hayatın anlamı ve değerini görmesi, kendi kimlik ve benliğini inşa etmesi ve kendini gerçekleştirmesi gibi konularda katkılar sunabileceği gibi, bu karşılaşma süresince dışarıdan gelen bir takım bilgi ve yönlendirmeler sonucunda onda birtakım çatışmalara da neden olabilmektedir.

Yaşanan bu çatışmaların tespiti, nitelikli ve işlevsel bir din eğitimi için son derece önemlidir. Gençlerin yaşadıkları dini çatışmaların belirlenmesi, özellikle de ülke sathında yapılan resmi veya sivil din eğitimi aktörlerinin hazırlayacakları programlar için yol gösterici olması yönüyle kayda değerdir. Bu bağlamda gençlik döneminde olan bireylerin hayatlarında karşılaştıkları çatışmalar arasında dinin yerini belirlemek çalışmanın ana amacı olarak belirlenmiştir. Bir başka ifade ile gençlerin dinlerin ve özellikle İslam dininin ortaya koyduğu bir takım değer ve yargılardan dolayı ne ölçüde ve ne tür çatışmalar yaşadıkları, aldıkları din eğitiminin bu çatışma ve şüpheleri gidermedeki etkisini tespit etmek bu araştırmada ulaşılmak istenen hedefler arasında yer almaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma, üniversite gençliğinin hangi konularda dini çatışma yaşadıklarını belirlemeye yöneliktir. Bu açıdan bakıldığında çalışmamız daha çok bir saha araştırması niteliğindedir. Öğrencilerin düşünce dünyalarında dinin yerini belirleme ve dinle girdikleri temas neticesinde ne ölçüde ve ne gibi çatışma yaşadıklarını, din ile ilgili hangi hususlarda şüpheyi düştiklerini onların gözünden irdelemeyi hedefleyen deskriptif yaklaşım bu çalışmanın ana deseni olarak belirlenmiştir. Çalışma nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin birlikte sunulduğu karma yöntemle gerçekleştirilmiştir.

2.3. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni 2019-2020 öğretim yılında İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi ve Tıp Fakültesinde öğrenim gören tüm öğrencilerdir. Araştırmada örneklem grubu basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Çalışma nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin birlikte

³⁹ Joachim Wach, *Din Sosyolojisine Giriş*, trc. Battal İnandı (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1987), 7; Akt. Abuzer, “Üniversite Gençliğinin Değişen Din Anlayışı”, 35.

sunulduğu karma yöntemle gerçekleştirildiği için örneklem grubunda sayısal açıdan farklılık bulunmaktadır. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesinden 44, Tıp Fakültesinden 37, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinden 53, Sağlık Bilimleri Fakültesinden 43 ve Turizm Fakültesinden 23 öğrenci (201 öğrenci) ankete katılmış ve nicel araştırma yönteminin kullanıldığı (ankete katılan) bölümün örneklemini oluşturmuştur.

Yine Sağlık Bilimleri Fakültesinden 1-43 arası öğrenciler, Tıp Fakültesinden 44-79 arası, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesinden 80-85 arası, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinden 86-107 arası ve Turizm Fakültesinden 86-106 arası öğrenciler çalışmanın nitel yöntem bölümünün örneklemini oluşturmuştur.

2.3. Veri Toplama Araçları

Biyo-psiko-sosyo-kültürel özelliklere sahip manevi boyutu olan insanı, tek bir bilim dalının bakış açısıyla anlamak ve açıklamaya çalışmak yeterli olmamaktadır.⁴⁰ Bu sebeple çalışmada, araştırma olgusunu iyi bir şekilde tanımlamak için nicel ve nitel araştırma yöntemlerine birlikte başvurulmuştur. Farklı fakültelerde öğrenim gören öğrencilerin ne ölçüde dini çatışma yaşadıkları, araştırmanın yapıldığı zaman dilimine kadar aldıkları din eğitiminin dini çatışma ve şüpheleri gidermede ne ölçüde etkili olduğunu belirlemek için nicel araştırma yönteminin bir ögesi olan anketlerden yararlanılmıştır. Bununla birlikte gençlerin dini konularda ne tür çatışmalar yaşadıklarını tespit etmek için de sosyal bilim araştırmalarında sıklıkla kullanılan ve bir gözlem tekniği olan mülakata başvurulmuştur.⁴¹ Bu yolla mülakata katılan bireylerin iç dünyasına girerek onların bakış açıları yakalanmaya çalışılmıştır. Bir başka ifade ile araştırılan konu hakkında bireylerin deneyimleri, tutumları, düşünceleri, niyetleri, yorumları, zihinsel algıları ve tepkileri gibi gözlenemeyen bilgilere ulaşabilme hedeflenmiştir.⁴²

2.4. Verilerin Toplanması,

Öğrencilerle yapılan anket uygulamaları ve mülakatların tamamı araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Anket ve mülakatlar, araştırmanın örneklemini oluşturan öğrencilerle sınıf içerisinde yapılmıştır. Bu çalışmada ankete katılan öğrencilerle (201 öğrenci) mülakata katılan öğrenciler aynı olmakla birlikte, çalışmada mülakata katılan öğrenci sayısı 106 ile sınırlı tutulmuştur. Dolayısıyla ankete ve mülakata katılan öğrencilere aynı demografik sorular yöneltilmiştir. Mülakat esnasında öğrencilere yarı yapılandırılmış sorular yönetilmiş, öğrencilerden istedikleri sorulara cevap verebilecekleri, cevap vermek istemedikleri durumlarda diğer soru/sorulara geçilebileceği ifade edilmiştir. Mülakat esnasında sorulan sorulara akıllarına ilk gelen düşünce/ifadeyi paylaşmaları istendiğinden cevaplar genellikle kısa cümlelerden oluşmuştur. Ayrıca mülakat esnasında herhangi bir kamera veya ses kayıt cihazı kullanılmamış ancak, öğrencilerin talep etmesi durumunda görüşlerini yazılı olarak da verebilecekleri belirtilmiştir.

2.5. Verilerin Çözümü ve Yorumlanması

Bu araştırma 2019-2020 öğretim yılının güz döneminde Ekim ve Kasım aylarında gerçekleştirilmiştir. Anketler doğrudan öğrencilere takdim edilirken, mülakatların bir kısmı yüz yüze bir kısmı ise yazılı olarak alınmıştır. Çalışmanın nicel kısmında istatistiksel analiz için SSPS 25.0 programı kullanılmıştır. Değişkenler arasında bir bağıntının varlığının ya da yokluğunun araştırmasında oldukça etkili olduğu için⁴³ bu çalışmada Ki Kare anlamlılık testine başvurulmuştur. Ki Kare testiyle üniversite öğrencilerinin cinsiyet ve öğrenim gördükleri alanlar ile dini çatışma ve din eğitimi alma durumlarının farklılığının 0,05 (%95) anlamlılık seviyesinde olup olmadığı incelenmiştir. Nitel araştırma kapsamında yapılan mülakatlarda sorular öğrencilerin

⁴⁰ Zeki Karataş, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 1/1 (Ocak 2015): 62.

⁴¹ Muzaffer Sencer, *Toplumbilimlerinde Yöntem*, 3.Baskı, (İstanbul: Beta Yayın Basım, 1989), s.141.

⁴² Ali Yıldırım – Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 6. Baskı, (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008), 128.

⁴³ Zeki Aslantürk, *Araştırma Metot ve Teknikleri*, (İstanbul: İFAV Yayınları. 1999), 143.

akıllarına gelen ilk cevabı verecek şekilde yöneltildiğinden dolayı, mülakatlar 10 dakikayı geçmeyecek şekilde kısa tutulmuştur. Toplamda yaklaşık 1800 dakika süren görüşmeler dijital ses cihaz kayıt cihazı veya kameraya kaydedilmemiştir. Araştırmacı ya da öğrenciler tarafından kâğıda yazılan mülakat verileri, verilerin toplanması aşamasının tamamlanması sonrasında çözümlenmiştir. Araştırma süresi sonunda elde edilen veriler betimsel analize tabi tutulmuştur. Mülakat ve gözlem sonucu elde edilen veriler nesnel bir şekilde düzenlenmiş ve yorumlanmıştır.

Mülakat sırasında öğrencilerin cinsiyeti ve okudukları fakülte bilgileri alınmış ve “Tıp Fakültesi Kız Öğrenci TK1 ve Tıp Fakültesi Erkek Öğrenci TE2” gösterecek şekilde sıra numarası verilerek arşivleme usulü takip edilmiştir.

2.6. Araştırmanın Sınırları

Araştırma, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesindeki İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Tıp Fakültesi, Turizm Fakültesinin 1., 2., 3. ve 4. sınıflarında öğrenim gören ve yaşları 18-23 arasında değişen öğrencilerle yapılan anket ve mülakat formlarının ölçtüğü niteliklerle sınırlandırılmıştır. 2019-2020 öğretim yılı Ekim ve Kasım aylarında, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesinde yapılmış anket ve mülakatları içeren bu çalışma, süreç içerisinde öğrencilerin algılarında, yaklaşımlarında, duygu ve düşüncelerinde değişiklik gerçekleşmesi ihtimalini göz önünde bulundurarak saha araştırmasının yapıldığı zaman ve mekân ile sınırlandırılmıştır.

3. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde “Üniversite Gençliğinde Dini Çatışmalar” araştırmasına katılan öğrencilerle yapılan nicel ve nitel araştırma sonuçlarının verileri yorumlanarak paylaşılacaktır.

3.1. Üniversite Gençliğinde Dini Çatışma Olgusu

Kendini arayan ve kendine özgü bir benlik bilinci kazanmaya çalışan üniversite gençliğinin zihinsel dünyasını saran ve kuşatan çatışmaların olumsuz yanları olabileceği gibi, olgunlaşmalarına ve yeni bir kimlik ile hayata atılmalarına sağladığı katkılarla olumlu yanları da bulunmaktadır. Bu çalışmada odaklanılan temel amaç doğrultusunda gençliğin yaşadığı çatışmalardan biri olan dini çatışma olgusu üzerine yoğunlaşmaktadır. Teorik kısımda gençlerin dini çatışma ve şüpheler konusundaki durumları açıklanmış olsa da bunların önemli bir kısmı hem daha önce gerçekleştirilmiş hem de genellikle Batı toplumlarında yapılan araştırma sonuçları ile şekillenmiştir. Bu çalışma ile günümüz gençliğinin dini çatışmalar konusundaki olgusal durumu, nicel ve nitel araştırma bulguları ile yeniden ele alınmış ve yorumlanmıştır.

Bu bağlamda ilk olarak araştırmaya katılan üniversite gençliğine ait birtakım bilgileri burada paylaşmak yararlı olacaktır.

3.1.1. Katılımcıların Cinsiyetleri

Üniversite gençliğinin dini ile ilgili konularda ne ölçüde dini çatışma yaşadıklarını belirlemek amacıyla ilk olarak öğrencilerin cinsiyet dağılımları incelenmiştir.

Tablo 1. Örneklem Grubunun cinsiyete göre dağılımı

Katılımcıların Cinsiyetini	N	%
Erkek	68	33,8
Kadın	130	64,7
Toplam	198	98,5
Cevapsız	3	1,5
Toplam	201	100,0

Araştırmaya katılan üniversite gençliğinin %33,8'i erkek, %64,7'si ise kadındır. Katılımcıların %1,5'i ise cinsiyeti konusunda paylaşımda bulunmamayı tercih etmiştir.

3.1.2. Katılımcıların Yaşları

Araştırma üniversite gençliği üzerinde gerçekleştirildiği için yaş durumlarını bilmek önemli bir değişken olarak görülmüştür. Zira daha önce de belirttiğimiz üzere alan yazında bu dönem, dini inanç ve tutumların netleştiği bir dönem olarak kabul edilmektedir.⁴⁴ Bu yaş aralığında bireylerin, daha önce çatışma yaşadığı veya şüphe duyduğu dini konularda bir karara vardığı, bunlardan bir kısmını ya da hepsini kabul edebileceği gibi inkâr da edebileceği gözlenmektedir.

Tablo 2: Katılımcıların Yaş Değişkenine Göre Dağılımı

Katılımcıların Yaşları	N	%
18,00	28	13,9
19,00	49	24,4
20,00	50	24,9
21,00	26	12,9
22,00	16	8,0
23,00	21	10,4
Cevapsız	11	5,5
Toplam	201	100,0

Araştırmaya katılan gençlerin yaş durumları Tablo 2'deki veriler dikkate alınarak incelendiğinde %13,9'unun 18, %24,4'ünün 19, %24,9'unun 20, %12,9'unun 21, %8'inin 22 ve %10,4'ünün de 23 yaşlarında olduğu tespit edilmektedir. Bu verilere göre ankete katılan öğrencilerin yarısının 19 ve 20 yaşlarında olduğu, bunları sırasıyla 18, 21, 23 ve 22 yaşında olan öğrencilerin takip ettiğini söyleyebiliriz.

3.1.3. Katılımcıların Öğrenim Gördükleri Yüksek Öğretim Kurumları

Araştırmamızda gençlerin dini çatışma olgusu ile ilişkilendirdiğimiz bir diğer bağımsız değişken de öğrenim gördükleri yükseköğretim kurumlarıdır.

Tablo 3: Örneklem grubunun öğrenim gördüğü bölümlere göre dağılımları

Katılımcıların Öğrenim Gördükleri Programlar	N	%
Sosyal ve Beşerî Bilimler	44	21,9
Tıp Fakültesi	37	18,4
İktisadi İdari Bilimler Fakültesi	53	26,4
Sağlık Bilimleri Fakültesi	43	21,4
Turizm Fakültesi	23	11,4
Cevapsız	1	,5
Toplam	201	100,0

⁴⁴ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 267-280; Koç, "Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi", 121.

Tablo 3'teki verilere göre katılımcıların %21,9'u Sosyal Beşerî Bilimler Fakültesi, %18,4'ü Tıp Fakültesi, %26,4'ü İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, %21,4'ü Sağlık Bilimleri Fakültesi ve %11,4'ü ise Turizm Fakültesi'nde öğrenim görmektedir.

3.1.4. Cinsiyete Göre Dini Çatışma Olgusu

Üniversite gençliği arasında dini çatışma olgusunun ne oranda görüldüğünü belirlemek bu çalışmanın en önemli amaçları arasındadır. Gençler arasında görülen dini çatışma olgusu, öğrencilerin cinsiyetlerine göre ne şekilde dağılım gösterdiği Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Cinsiyet ile dinî çatışma arasındaki χ^2 analizi dağılımları

Cinsiyet		Din/lerin ortaya koyduğu bir takım değer veya yargılar, hayatınızda birtakım çatışmalara yol açmakta mıdır?		
		Evet	Kısmen	Hayır
Erkek	N	11	22	34
	%	16,4%	32,8%	50,7%
Kadın	N	28	32	67
	%	22,0%	25,2%	52,8%
Toplam	N	39	54	101
	%	20,1%	27,8%	52,1%

$$\chi^2: 1.645, P>0.05$$

Yukarıdaki verilere göre erkek öğrencilerin %16,4'ü “evet” ve %32,8'i “kısmen” dini çatışma yaşıyorum derken, kız öğrencilerin %22'si “evet” ve %25'i “kısmen” dini çatışma yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Dini çatışma yaşamadığını belirten erkek ve kız öğrencilerin oranları ise birbirine oldukça yakındır. Bu oran erkeklerde %50,7 ve kız öğrencilerde ise %52,8'dir. Genel toplamlar açısından ise değerlendirildiğinde katılımcıların %20'1'inin “evet” ve %27'8'inin “kısmen” dini çatışma yaşadıkları, %52,1'inin ise dini çatışma yaşamadıkları görülmektedir. Bu veriler, *üniversite gençliğinin yaklaşık yarısının dini çatışma yaşadığını ortaya koymaktadır*.

Tam olarak dini çatışma yaşıyorum diyenler açısından kız öğrencilerin oranı erkek öğrencilere göre daha fazla iken; kısmen dini çatışma yaşadığını söyleyenlerde erkek öğrencilerin oranının kız öğrencilerden daha fazla olduğu görülmektedir. Genel toplamlar dikkate alındığında ise erkek öğrencilerin (fark %2) kız öğrencilere kıyasla çok az bir oranla da olsa daha fazla dini çatışma yaşadıkları görülmektedir. Ancak bu veriler, erkek ve kız öğrenciler arasında dini çatışma olgusunun neredeyse eşit düzeyde olduğunu göstermektedir. Nitekim değişkenler arasındaki farklılığın anlamlı olup olmadığını tespit etmek için yapılan ki-kare testi sonucu da ($P>0,05$), söz konusu farklılığın istatistiksel açıdan anlamlı olmadığını göstermektedir.

3.1.5. Yaşa Göre Dini Çatışma Olgusu

Ergenlik ile yetişkinlik arasında önemli bir konumda bulunan gençlik dönemi birçok açıdan değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Ergenin 17 yaşından itibaren sahip olduğu hırçın ve asi karakteri yerini sakin ve duruluğun yaşandığı yeni bir sürece bırakmaktadır. Bu dönem aynı zamanda lise öğretiminin tamamlanarak, akademik eğitime adım atıldığı ve kariyer planlarının hız kazandığı bir dönemdir. Gencin bir üniversiteye gitmesi ile birlikte yaşadığı değişim sadece alacağı akademik eğitimle sınırlı kalmamakta, bilakis onu tamamıyla çevreleyen çok daha geniş bir sosyo-kültürel çevre ve olanaklarla karşılaşmaktadır. Bu yeni fırsat ve olanaklar bireyin düşünce dünyasında köklü dönüşümlere yola açabildiği gibi dini inanç ve tutumları da bu dönüşümden etkilenmektedir. İşte bu sebeple genç daha önce çatışma veya şüphe ettiği konular hakkında bir

karara varmakta, gözden geçirdiği inançların hepsini kabul etmiş ya da inkâr etmiş olabileceği gibi bunların bazılarını kabul, bazılarını ise ret etmiş olabilmektedir.⁴⁵

Bu bağlamda dinlerin ortaya koyduğu bazı değer ve yargıların, gençlerin hayatında birtakım çatışmalara yol açma olgusunu, yaş değişkeni açısından incelemek önemli bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Tablo 5'teki verilere göre 18 yaşındaki gençlerin %14,3'ü tamamen, %32,1'i kısmen dini konularda çatışma yaşadığını ifade ederken, %53,6'sının ise dini çatışma yaşamadıklarını ifade ettiği görülmektedir. Buna göre 18 yaşında gençlerin %46,4'ünün dini konularda çatışma yaşadığını söyleyebiliriz.

Tablo 5. Yaş ile dinî çatışma arasındaki χ^2 analizi dağılımları

Cinsiyet		Din/lerin ortaya koyduğu bir takım değer veya yargılar, hayatınızda birtakım çatışmalara yol açmakta mıdır?			
		Tamamen	Kısmen	T+K	Hiç
18,00	N	4	9	13	15
	%	14,3%	32,1%	46,4	53,6%
19,00	N	8	12	20	29
	%	16,3%	24,5%	40,8	59,2%
20,00	N	12	7	19	29
	%	25,0%	14,6%	39,6	60,4%
21,00	N	3	12	15	9
	%	12,5%	50,0%	62,5	37,5%
22,00	N	7	2	9	7
	%	43,8%	12,5%	56,2	43,8%
23,00	N	5	7	12	9
	%	23,8%	33,3%	57,1	42,9%
Toplam	N	40	50	90	96
	%	21,5%	26,9%	48,4	51,6%

χ^2 : 20.478, $P < 0.05$

Gençlerin genellikle bir üniversite yerleşmeye başladığı 19 yaşına gelindiğinde “tamamen” dini çatışma yaşadığını ifade edenlerin oranının arttığı (%16,3), “kısmen” çatışma yaşadığını ifade edenlerin oranının ise düştüğü (%24,5) görülmektedir. Hiç dini çatışma yaşamadığını söyleyenlerin oranı ise %59,2 olmuştur. Buna göre dini çatışma yaşayanların oranı %40,8'e düşmüştür. Bu verilere göre 19 yaşına gelen öğrencilerin dini çatışma yaşamaları, 18 yaşına kıyasla %3,8 oranında düşmüştür.

20 yaşına gelindiğinde gençlerdeki dini çatışma olgusunda (genel toplamaları açısından) negatif yöndeki ilerleme hız kazanmıştır. Bununla birlikte tamamen dini çatışma yaşadığını ifade edenlerin oranı %25'e çıkarken, kısmen dini çatışma yaşayanların oranı ise %14,6'ya gerilemiştir. Her iki grubun toplamaları dikkate alındığında dini şüphe yaşayanların oranı %39,6'ya inmiştir. Hiç dini çatışma yaşamayanların oranı ise %60,4'e çıkmıştır. *19 ve 20 yaşlarındaki gençler dini çatışma*

⁴⁵ Dalat, *Çocuk ve Genç Ruhu*, 372.

açısından değerlendirildiğinde, bu iki yaş aralığındaki gençlerin (18 yaşındakilere kıyasla) dini konulardaki çatışma oranında düşme yaşandığını söylememiz mümkündür.

Bu çalışma kapsamındaki şaşırtıcı ve bir o kadar da önemli sonuçlar ise 21 ve 22’li yaşlarda görülmektedir. 21 yaşındaki gençlerin %12,5’i “tamamen” dini çatışma yaşadığını ifade ederken (düşüş), %50 gibi önemli bir çoğunluk ise “kısmen” dini çatışma yaşadıklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla “tamamen ve kısmen” dini çatışma yaşayanların toplamı %62,5 yükselirken, hiç dini çatışma yaşamadığını ifade edenlerin oranı %37’5’e gerilemiştir.

22 yaş da 18, 19 ve 20’li yaşlara göre dini çatışmanın yüksek olduğu, ancak 21 yaşa göre kısmen gerilediği bir sürece doğru evrilmiştir. Tamamen dini çatışma yaşayanların oranı %43,8’e (en yüksek oran) yükselirken, kısmen dini çatışma yaşayanların oranı ise %12,5’e gerilemiştir. Tamamen ve kısmen dini çatışma yaşayanların toplamı %56,2 olurken, hiç dini çatışma yaşamayanların oranı ise bir önceki yaşa göre %6,3 oranında artarak %43,8’e ulaşmıştır. Bu veriler, 22 yaşta görülen dini çatışmalardaki artış trendinin durduğunu, hatta geriye doğru ilerlediği göstermektedir.

23 yaşındaki gençlerin 23,8’i “tamamen” ve %33,3’ü de “kısmen” dini çatışma yaşadıklarını belirtmişlerdir. Her iki düşünceyi paylaşanların toplamı ise %57,1 olmuştur. Buna göre dini çatışma yaşamadığını ifade edenlerin oranı 42,9 olmuştur. Bu bağlamda 22 ve 23’lü yaşların dini çatışma yaşayanların oranlarının 18, 19 ve 20’li yaşlara göre daha çok ancak 21 ve 22’li yaşlara göre daha az olduğu gözükmemektedir.

Tablo 6. Yaşa Göre Dini Çatışma Yaşayanların Oranı

Yaş	18	19	20	21	22	23
Dini Çatışma Yaşama Oranı	46,4	40,8 Düşüşte	39,6 Düşüşte	62,5 Artışta	56,2 Düşüşte	57,1 Kısmi Artış
			Dini Çatışma En Az	Dini Çatışma En Yüksek	Dini Çatışma Birbirine Yakın-Durağanlaşma	

Sonuç olarak Tablo 6’daki veriler değerlendirildiğinde 18 yaşından 20 yaşına kadar dini çatışma oranının düştüğü, 21 yaşından itibaren dini çatışmanın arttığı, ancak 22 ve 23’lü yaşların 21 yaşına kıyasla dini çatışmanın düştüğü görülmektedir. 22 ve 23 yaşında dikkat çeken bir diğer hususta bu yaşlarda dini çatışmanın birbirine yakın oranda çıkmasıdır. Bu veriler, 22 ve 23 yaşından itibaren dini inanç ve değerlere yönelik gelişen dini çatışmalar konusunda bir netliğin belirlemeye başladığını göstermesi açısından da önemlidir.

Bu veriler, alan yazında belirtilen “17 yaşından itibaren ergenin ruhî hayatında görülen bir durulma ve sakinleşme ile ergenliğin son dönemine (gençlik dönemine) girildiği ve 21 yaşına kadar süren evrede gencin daha önce şüphe duyduğu dinî konularda karara vardığı”⁴⁶ düşüncesinin “tam olarak doğrulanmadığını, karar verme ve netleşme döneminin 22 ve 23 yaşlara kaydığını” göstermesi açısından kayda değer bulunmuştur.

Ayrıca dinlerin ortaya koyduğu bir takım değer ve yargıların, gençlerin hayatında birtakım çatışmalara yol açma olgusu ile yaş değişkeni arasında görülen farklılıkların istatistiksel açıdan anlamlı olup olmadığını belirlemek üzere yapılan ki-kare testi sonucu ($P<0.05$) da değişkenler arasında anlamlı bir farkın olduğunu göstermiştir.

3.1.5. Alınan Din Eğitiminin Dini Çatışmalar Üzerindeki Etkisi

⁴⁶ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 267-280; Koç, “Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi”, 121; Dalat, *Çocuk ve Genç Ruhu*, 372.

Bu çalışma kapsamında cevabı aranan temel konulardan biri de gençlerin aldıkları din eğitiminin, dini konularda yaşadıkları çatışmaları gidermede ne ölçüde etkili olduğunu belirlemektedir.

Tablo 7: Cinsiyete Göre Alınan Din Eğitiminin Dini çatışmalar Üzerindeki Etkisi

		Bugüne kadar aldığınız din eğitimi, dini çatışmaları gidermede ne ölçüde etkili olmuştur?					
Cinsiyet		Tamamen	Önemli Ölçüde	Normal	Kısmen	Az	Hiç Olmadı
Erkek	N	3	17	21	4	3	12
	%	4,6%	26,2%	32,3%	6,2%	4,6%	18,5%
Kız	N	11	20	30	24	20	16
	%	8,9%	16,3%	24,4%	19,5%	16,3%	13,0%
Toplam	N	14	37	51	28	23	28
	%	7,4%	19,7%	27,1%	14,9%	12,2%	14,9%

χ^2 :19.028, $P < 0.05$

Tablo 7’deki verilere göre erkek öğrencilerin %4,6’sı “tamamen”, %26,2’si “önemli ölçüde”, %32,3’ü “normal düzeyde”, %6,2” kısmen ve %4,6’sı “az” oranda aldıkları din eğitiminin yaşadıkları dini çatışmaları gidermede etkili olduğunu, ancak %18,5’i ise “hiç etkili olmadığını” ifade etmiştir.

Kız öğrencilerin de %8,9’u “tamamen”, %16,3’ü “önemli ölçüde”, %24,4’ü “normal düzeyde”, %19,5’i “kısmen” ve %16,3’ü “az” oranda aldıkları din eğitiminin yaşadıkları dini çatışmaları gidermede etkili olduğunu, ancak %14,9’u ise “hiç etkili olmadığını” belirtmiştir.

Kız ve erkek öğrencilerin konu hakkındaki görüşlerinin toplamaları dikkate alındığında da %7,4’ünün “tamamen”, %19,7’sinin “önemli ölçüde”, %27,1’inin “normal düzeyde”, %14,9’unun “kısmen” ve %12,2’sinin “az” oranda aldıkları din eğitiminin yaşadıkları dini çatışmaları gidermede etkili olduğunu düşündüğü, ancak %14,9’unun “hiç etkili olmadığını” düşündüğü ortaya çıkmıştır. Değişkenler arasındaki farkın istatistiksel açıdan anlamlı olup olmadığını belirlemek için yapılan ki-kare testi sonucu da değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Öğrencilerin aldıkları din eğitiminin yaşadıkları dini çatışmaları giderme konusunda “tamamen, önemli ölçüde ve normal düzeyde” etkili olmuştur şeklindeki oranları toplandığında etki oranının %54,2 olduğu; diğer taraftan “az ve hiç etkili olmadı” şeklindeki oranları toplandığında etki oranının %27,1 olduğu gözükmemektedir. Bu sonuçlar, öğrencilerin aldıkları eğitimin dini çatışmaları gidermede önemli bir katkısının olduğunu, ancak beklentileri karşılamadığını göstermesi açısından dikkate değerdir.

Tablo 8 Alınan Din Eğitiminin Dini çatışmalar Üzerindeki Etkisi ile Gençlerin Dini Çatışma Yaşama

Durumu İle İlgili Tutumlarının χ^2 Analizi Sonuçları

Bugüne kadar aldığınız din eğitimi, dini çatışmaları gidermede ne ölçüde etkili olmuştur?		Din/lerin ortaya koyduğu bir takım değer veya yargılar, hayatınızda bir takım çatışmalara yol açmakta mıdır?		
		Tamamen	Kısmen	Hiç
Tamamen		1	1	12

		7,1%	7,1%	85,7 %
Önemli Ölçüde		2	11	24
		5,4%	29,7%	64,9 %
Normal Düzeyde		11	17	23
		21,6%	33,3%	45,1 %
Kısmen		8	8	11
		29,6%	29,6%	40,7 %
Az		7	5	11
		30,4%	21,7%	47,8 %
Hiç Etkili Olmadı		12	5	13
		40,0%	16,7%	43,3 %
Toplam		41	51	97
		21,7%	27,0%	51,3 %

$$\chi^2:26.442, P<0.05$$

Din eğitiminin gençlerin yaşadıkları dini çatışmaları gidermedeki etkisi ile ilgili olarak incelediğimiz bir başka husus da “alınan din eğitiminin dini çatışmalar üzerindeki etkisinin gençlerin dini çatışma yaşama durumuna ne ölçüde etki ettiği”dir. Tablo 8’deki verilere göre aldığı din eğitiminin dini çatışmaları giderme konusunda;

“Tamamen” etkili olduğunu düşünen gençlerin %85,7’sinin,

“Önemli ölçüde” etkili olduğunu düşünen gençlerin %64,9’unun,

“Normal düzeyde” etkili olduğunu düşünen gençlerin %45,1’nin

“Kısmen” etkili olduğunu düşünen gençlerin %40,7’sinin

“Az” etkili olduğunu düşünen gençlerin %47,8’inin

“Hiç etkili olmadığını düşünen gençlerin ise %43,3’ünün “*Hiç dini çatışma yaşamadıkları*” gözlemlenmiştir.

Diğer taraftan;

“Tamamen” etkili olduğunu düşünen gençlerin %7,1’inin,

“Önemli ölçüde” etkili olduğunu düşünen gençlerin %5,4’ünün,

“Normal düzeyde” etkili olduğunu düşünen gençlerin %21,6’sının

“Kısmen” etkili olduğunu düşünen gençlerin %29,6’sının

“Az” etkili olduğunu düşünen gençlerin %30,4’ünün

“Hiç etkili olmadığını düşünen gençlerin ise %40’ının “*Tamamen dini çatışma yaşamadıkları*” görülmüştür.

Ortaya çıkan bu sonuçlar alınan din eğitiminin dini çatışmaları gidermedeki etkisinin daha fazla olduğunu düşünen gençlerin, yaşadıkları dini çatışmaların azaldığı; dini çatışmaları gidermedeki etkisinin az olduğunu düşünen gençlerin ise daha fazla dini çatışma yaşadıklarını göstermektedir. Değişkenler arasında görülen söz konusu farklılığın istatistiksel açıdan anlamlılığını tespit etmek için yapılan ki-kare testi sonucu ($P < 0.05$) da farkın anlamlı olduğunu göstermesi açısından kayda değerdir.

3.2.Dinlerin Ortaya Koyduğu Değer ve Yargılar İle Gençlerde Görülen Dini Çatışmalar

Araştırmamızın ana odak noktası dinin ortaya koyduğu birtakım değer ve yargıların gençler tarafından nasıl algılandığı, bunların gençlerin hayatlarını nasıl etkilediği ve onların duygu, düşünce ve davranışlarında ne tür çatışmalara yol açtığını belirlemek olduğu için, gençlerle yapılan görüşmelerde “dinlerin ortaya koyduğu değer ve yargılardan hangisi/leri, hayatınızda ne tür çatışma yaşamınıza sebep olmaktadır?” şeklinde soru sorulmuştur.

Genel olarak belirtmek gerekirse üniversite gençliğinin dini çatışma yaşadığını ifade ettiği “konu, alan, değer, yargılar”, çalışmamızın teorik kısmında ele aldığımız dini çatışma alanları ile benzerlik göstermektedir. Gençlerin belirttikleri dini çatışma alanları, çalışmanın sınırları da dikkate alınarak, konu alanlarına göre aşağıdaki gibi betimlenmeye çalışılmıştır.

3.2.1. İnanç Krizi ve Din

Üniversite gençliğinin dini çatışma yaşadığını ifade ettiği alanların başında inanç konuları gelmektedir. İnanç konusu kapsamında “Allah’ın varlığı, yaratılış, evrim, ahiret, ilahi adalet, kader” gibi konular dile getirilmektedir.

3.2.1.1. Allah İnancı

Gençlerin inançla ilgili olarak dini çatışma yaşadıklarını ifade ettikleri konulardan ilki “Allah inancıdır”. Gençlerin Allah inancı ile ilgili olarak çatışma yaşamalarında -sonraki başlık altında ayrıntılı olarak belirtildiği gibi- “yaratılış ve evrim” konularında pozitif bilimlerden gelen fikir ve yaklaşımlar ile dinlerin ileri sürdüğü fikirlerin birbiriyle çatışması önemli bir rol oynamaktadır.

Allah inancı konusunda öğrencilerin dini çatışma yaşadıkları ve cevabını aradıkları soruları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Allah var mıdır? (3SK, 14SK, 76TK, 87UE, 103UK, 105UK)
- Tanrı çok mükemmel ve yaratılmamışsa, evren de çok mükemmeldir ve yaratıcısız olabilir. (71TK)
- Bir yaratıcı var ise de zaman zaman bu kadar kötülüğün neden olmaktadır? (95UK)
- Âdem ve Havva’dan geldiğimize inanmıyorum. (108UK)
- Akraba evliliğinde engelli çocuk olma ihtimali yüksek, ancak ilk insan ve sonrası kafamı karıştırıyor. (96UE).
- Allah Kur’an’da sürekli yaptığı şeylerin büyüklüğünden bahsediyor, neden buna ihtiyaç duyuyor? (57TE)
- Allah bizi niçin yarattı? (60TE)
- Her şeyin başlangıcı yani ilk oluşumlar nasıl başladı? (5SK)
- Müslüman bir ortamda doğmayan çocuklar ne olacak? (17SK)
- Bu kusursuz evren sadece İslam sayesinde mi vardır? (105UK)
- Yaratıcı varsa kendisine ibadet etmemizi neden istesin ki? (97UK)
- Yaratıcı varsa neden eşit davranmayıp erkeği ön plana çıkarmış? (97UK)

3.2.1.2. Din Bilim Çatışması: Yaratılış ve Evrim

Araştırmamıza katılan gençlerin önemli bir kısmı din ve bilim arasında farklılık ve çatışma olduğuna dikkat çekmiş, bu durumun ise dini çatışma yaşamalarına neden olduğunu belirtmiştir. Bazı öğrenciler “dinin ortaya koyduğu birtakım öğretilerin çelişkili olduğunu, mantıkla uyuşmadığını bundan ötürü de zihinlerinin ve duygularının karıştığını” (3SK, 5SK, 9SK, 31SE, 45TK, 60TE, 72TK, 79TE, 95UK, 104UE) ifade etmişlerdir. Yine bu hususta iki öğrenci “Kur’an ile bilim arasında çelişki gördüğünü” (9TK, 19SE, 47TE), bir öğrenci “Mantıki açıdan dini yetersiz gördüğünü” (71TK) belirtmiştir. Gençlerin din ile bilim arasında çatışma olduğu şeklindeki değerlendirmelerinde evrenin yaratılışı (3SK, 60TE, 96UE, 104UE, 105UK) ve evrim teorisinin (19SE, 47TE, 79TE) etkili olduğu gözükmemektedir. Bir öğrenci ise “bazı din adamlarının ortaya koyduğu bazı fikirlerden ötürü din bilim arasında çatışma yaşandığına” dikkat çekerken, bir öğrenci (9SK) de din ile bilim arasında çatışma olduğunu duyduğunu, ancak kendisinin İslam’ın pozitif bilimlere ve görüşlerine olan yaklaşımını yeterince bilmediğini, ancak öğrenmek istediğini ifade etmiştir.

3.2.1.3. Kader İnancı

Gençlerin çatışma yaşadıklarını ifade ettikleri inanç konularından bir diğeri de kader konusudur. Yapılan görüşmeler neticesinde bazı öğrencilerin “kader inancı konusunda şüpheye düştükleri” (44TE, 61TE), “kaderin ne olduğunu anlamadıkları” (99UE), “kaderin değiştirilip değiştirilemeyeceğini merak ettikleri” (35SK), “ilahi adalet ile kader ilişkisini çözemedikleri” (7SK) görülmüştür. Öğrencilerin cevabını aradıkları sorulardan birkaçı da aşağıdaki gibidir:

- Önceden belirlenen hayatları mı yaşıyoruz? Nasıl bir hayat süreceğimizi biz mi belirliyoruz? (106UK)
- Herkesin yaşam şartları farklı olmasına rağmen herkesin günah sevap değerlendirmesinin aynı olması (35SK)
- Zengin bir insan ibadetini yapıyor diyelim, fakir de yapıyor ama bu iki insan aynı ibadetleri yapıyor, değerlendirilirken ikisi de aynı şekilde mi değerlendirilecek? (67TE).
- Kötülüklerin her zaman karşılık bulmaması (65TK)

3.2.1.4. Ahiret İnancı ve Ölüm

İnanç konusunda yaşanan çatışma konularından bir diğeri de ahiret inancı ve bununla ilişkili olarak ölüm konusudur. Bu hususta gençlerden (41K ve 42K) “Ahiret hayatını tam anlamadıklarını,” 21SK “Ahiret hayatına dünya hayatından niçin daha fazla önem verildiğini kavrayamadığını”, 4SK “Ahiretteki sonsuzluğun nasıl işleyeceğini merak ettiğini”, 36SK “ölünce nereye gideceğini”, 75TK “ölümün nasıl gerçekleştiğini ve öldükten sonra neler olacağını”, 3SK “ölümünden sonra bir hayatın olup olmadığını” merak ettiklerini belirtmişlerdir. Gençlerden ikisi de ölüm ile kader arasındaki ilişkiyi sorgulamakta ve “eğer ölüm bir yazgıysa bazı ölümler de niye başka insanları veya kurumları sorumlu tuttuğumuzu” (106UK) ve “eğer yıldırım çarpıp ölürsek bizi Azrail mi öldürmüş olur yoksa Mikail meleği mi” (52TE) sorularına yanıt aramaktadırlar.

3.2.1.5. Peygamberler ve Kutsal Kitaplar

Diğer inanç konuları kadar olmasa da gençlerin çatışma yaşadıklarını belirttikleri inanç konuları arasında peygamberlik ve kutsal kitaplar da yer almaktadır. Öğrencilerden 45TK “peygamberler tarihi ve onların yaşamlarını bilmediklerini”, 93BK “peygamberlerin dindeki yerini anlamadığını ve peygamber ile din bağlantısını şüpheli gördüğünü”, 97UK “peygamberlere ve inmiş kitaplara inanmadığını”, 105UK “peygamber konusunda şüphelerinin olduğunu” ifade etmiştir. Kutsal kitaplarla ilgili olarak da gençlerin “Kutsal kitapların şimdiki dillerde inmemesinin sebebini” (46TE), “Kutsal kitapların niçin birden inmediğini” (94UK), “Kutsal Kitapların nasıl indiğini” (108UK) merak ettikleri belirlenirken, bir öğrencinin “Dini kitaptaki yazılanların kendisine mantıklı gelmediğini ve bu kitapların sorgulanması” (95UK) ve bir başka öğrenci de “gönderilen kutsal kitapların gerçekliğinin araştırılması” (108UK) gerektiğini ifade ettiği tespit edilmiştir. Bir öğrenci

de “yazılı olan her şeyi insanın kendisinin yazdığına inandığını” (97UK) söylerken, bir başka öğrenci (72TK) de “vahiyler ve Kur’an gerçekliği konusunda çatışmalar yaşadığını” belirtmiştir.

3.2.2. Farklılıklara Saygı ve Din

Üniversite gençliğinin dini çatışma olarak algıladığı konulardan biri de “dinin farklı inanç ve kesimlere yönelik hoşgörüsüz tutumu”dur. Bazı gençler (45TK, 49TK, 50TK, 84UK, 110UE, 107İK) özellikle bir dini gruba mensubiyeti olanların hem diğer dini grup temsilcilerine hem de din ile mesafeli olan kişilere yönelik hoşgörülü yaklaşmadıklarını, hatta dışladıklarını ifade etmiştir. Bu gençlerden ikisi (84UK, 110UE), farklı kişilerle tanışıldığında “İslam inancı dışındakilerinin yok sayıldığını ve yeterli miktarda hoşgörünün olmadığını”, hatta bir genç (45TK) “dinin bu konuda acımasız olduğunu” belirtirken, bazıları ise “dinde farklı düşüncelere saygı duyulmadığını” (50TK), “dinlerin yapıları gereği ideolojilerini dayattığını” (45TK), “dinin toplumdaki fikir ayrılıklarının kaynağı olduğunu” (27SK), “dinlerin toplumsal baskı unsuru olduğunu” (1SK, 72TK) ve “toplumsal dışlanmanın sebeplerinden biri olduğunu” (107İK) belirtmişlerdir. Bazı gençler ise dini hoşgörüsüzlüğün kaynağının din olmadığına, bilakis mezheplerin (5SK, 21SK, 31SE), cemaat ve tarikatların (59TK) dini hoşgörüsüzlüğe neden olduğuna dikkat çekmişlerdir.

3.2.3. Mezhepler

Gençlerin dini çatışma olgusu olarak dile getirdikleri hususlardan bir başkası da mezhepler konusudur. Yapılan görüşmeler neticesinde gençlerin, “din tek olmasına rağmen niçin birden fazla mezhebin olduğu” (5SK, 17SK, 21SK, 31SE, 39SK), “dinde, mezheplerin ayrılmasını engelleyecek açık ve net hükümlerin niçin olmadığı” (45TK), “bu mezheplerden hangisi/lerinin dine uygun olduğu” (5SK), “Mezheplerde ayrılık yaşanan hususların neler olduğu ve hangi mezhebin aslında doğru olduğu” (81BK), “Tek kitap olmasına rağmen neden aynı dindeki insanların ibadetleri farklı bir şekilde yaptıkları” (49TK), “mezheplerin caiz veya gerekli olup olmadığı” (66TE) ve “niçin herkesin din adına yorum yaptığı” (93BK) sorularını yönelttikleri görülmüştür.

3.3.4. Din ve Kadın

Üniversite gençliğinde özellikle de kız öğrenciler arasında dini çatışma olarak görülen konulardan biri de “din ve kadın” olgusudur. Özellikle kızlar, “dinde kadın erkek arasında eşitsizlik olduğunu” (49TK, 72TK, 91UE, 93BK), “dinin kız-erkek ilişkilerini yasakladığını veya hoş görmediğini” (4, 29, 65TK, 72TK), “dinin kılık-kıyafet gibi hususlarda erkeklerden çok kadınları sınırladığını” (65TK, 68TK, 74TK, 97UK, 105UK) ifade etmişlerdir. Bazı kız öğrenciler ise İslam’ın kadın hakları konusunda verdiği önemi (60TK), İslam’ın kapanma konusundaki sınırlarını (58TK, 7TK), Kur’an’da kadının nasıl anlatıldığını (98UE) merak ettiklerini belirtmişlerdir.

Kız öğrencilerin din ve kadın konusunda sordukları diğer sorular ise şöyledir:

- Kadınlarda saçın görülmesi yasakken erkeklerde değil, neden eşitlik yok? (35SK)
- Neden erkeğin gözüne tesettür yerine kadının bedenine tesettür? (63TK).
- Saçımın açık olması neden bir erkeği etkiliyor veya o buna izin veriyor? (63TK).
- Dinde kadının ve erkeğin değeri aynı mı? (78TK)
- Erkeğin kadının üstüymüş gibi davranması (97UK)
- Erkeklerin şort tişört giymesine rağmen kadınların örtünmek zorunda olması (97UK)

3.3.5. İbadetler, Dini Emir ve Yasaklar ile Ahlaki Sınırlamalar

Dinin insan hayatını anlamlandırma çabası inanç olgusu ile başlarken, birey hayatında sürekliliğinin yaşanmasını ibadetler yoluyla gerçekleştirmeye çalışır. Bir bakıma ibadetler, insanların davranış kalıplarını kazanmaları noktasında onlara pekiştireç görevi görmektedir. Bir çatışma olgusu olarak dini değer ve yargılar söz konusu olduğunda da ibadetler, gençlerin

hayatlarında önemli bir yere sahiptir. Zira gençler dinin ibadetler konusundaki emir ve yasaklarını yerine getirme veya bunları terk etme konusunda sıklıkla çatışma yaşayabilmektedirler. Özellikle gençlerin ibadetler ile dini emir ve yasakların *kendi özgürlüklerini sınırlamasından* dolayı çatışma yaşadıkları tespit edilmiştir. Gençlerin dini çatışma yaşadıklarını ifade ettikleri ibadet, dini emir ve yasaklar ile ahlaki sınırlamaları maddeler halinde aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Alkolün yasak olması (9)
- Gündelik yaşamın haramlarla sınırlandırılması (4SK)
- Hırsızların elinin kesilmesi (98UE)
- Namaz kılmak (9SK)
- Yeme içme (65TK)
- Erkeklerin nefesine hâkim olmasını isteyen ayetlerin olmaması (108UK)
- Zaman geçtikçe din değişime uğrar mı? (48TK)
- Geçenlerde bir hoca 90 km'den fazla kadın tek başına bir yerlere gidemez dedi. Bu gerçek mi, doğru mu? Doğruysa kadının dinde önemi var mı? (37SK)
- Özgürlük sınırlaması (56TE)
- Nefsimin isteklerinin yasak olması (9SK)
- Yabancılar ile ilişkilerde sıkıntılar yaşanıyor (15SE)
- Kız erkek ilişkileri bağlamında sosyalleşmeyi engelliyor (1SK, 93BK)
- Yaşam biçimimi sınırlıyor (4SK)
- Özgürlükleri sınırlıyor (56TE)
- Özgürlük kavramı var ama yeterli değil (84UK)
- Din, toplumun ahlaki değerlere bakış açısını etkileyerek özel alan kavramına zarar vermektedir (71TK)
- Alışık olmadığım ortamlarda arkadaş çevresine katılma durumu (44TE)
- Verilen emirlerin doğruluğu ve toplumsallığı (72TK)
- İmamların verdiği fetvalar (50TK, 51TK)
- Köle ve cariyelerle ilgili ayetler (98UE)

3.2.3. Din İle ilgili Diğer Hususlar

Gençlerin dini çatışma olarak yukarıda belirttikleri düşünceleri yanında din olgusu ile ilgili olarak çatışma yaşadıklarını ifade ettikleri ancak bizim belirli başlık altında toplamadığımız fikirleri de bulunmaktadır. Bunları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

- Dini konuların güncelliği (miras, boşanma, çalışma hayatı gibi) (65TK, 48TK)
- Dinlerin benzer yönlerinin oluşu (45TK),
- Hristiyanlık ve diğer dinlerin doğruluk payı nedir (75TK)
- Dini toplumların geri kalmış olması (98UE)
- Dinin çok gerekliliği varmış gibi gösterilmesi, ancak ahlaklı olmak yeterli değil mi (95UK)
- Dinde kesinlik olup olmadığı (48TK)
- Ülkemizde dinciler ile ateistler arasında yaşanan tartışmalar bizi bayıyor (15SE)

- Hoşgörü ve sevgi bütün dinlerde var neden çıkış yolu İslam?(105UK)
- Arap gelenekleri ve İslam'ın öğretilerinin ayrımı (99UE)
- Alimler gerekli midir (93BK)
- Kur'an-ı Kerim'de değişimler var deniyor, bunlar kafamı karıştırıyor (34SK)
- Miras (65TK)
- Dini konudaki hemen hemen her konuda şüphem var (87UE)
- Hadislerin gerçekte olup olmaması (46TE),
- İçme suyunu oturarak içmemize rağmen zezem suyu neden ayakta içilir? (22SE)
- Dini toplumların geri kalmış olması (98UE)
- Dinimiz inanç özgürlüğünü savunduğuna göre farklı inançtaki insanların aynı ülkede ortak ve din ile oluşturulmamış konularla yaşaması uygun mudur? (79TE)
- Bütün inanç esaslarını yerine getirmeden de iyi bir Müslüman olabilir miyiz? (69TK)

Sonuç

Günümüzde her şey sürekli bir değişim ve dönüşüm geçirmektedir. Şu andan bahsedildiği anda bile, aslında geçmişte kalınmaktadır. Küreselleşmenin karşı konulmaz etkisi ve modernitenin her geçen gün yenilenen söylemleri, insanı ve doğasını kuşatmakta ve onu yeniden şekillendirmektedir. Söz konusu değişim insan olunca, gençlik döneminin bundan en fazla etkilenen evre olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Gençlik dönemi, insanoğlunun en dinamik, en hızlı ve hırslı dönemidir. Bu dönem gençlerin araştırmacı, sorgulayıcı, farklılıklara kapı araladığı, hızlı toplumsallaştığı, istek ve beklentilerinin sınırları zorladığı kendine has bir dönemdir. Genç bu dönemde dışarıdan gelen ve kendisini kuşatan bu etkenlerle ilişki kurmaktadır. Bunların her birinin kimlik arayışında olan ve kendine özgü bir benlik bilinci oluşturmaya çalışan gençlere yönelik olumlu ya da olumsuz etkileri olabilmektedir. Gençler, başa çıkmak zorunda kaldıkları ve çatışma yaşadıkları tüm bu etkenlerle mücadele etmekte, bunların hepsini veya bir kısmını kabul ya da ret ederek kendi kişiliğinin ağlarını örmektedir.

İnsanoğlunun çatışma yaşadığı alanlardan biri de dindir. Dinin ortaya koyduğu birtakım değerler ile bireylerin istek, duygu ve düşünceleri arasında çatışmalar, hatta bazen engellemeler görülebilir. Bu çalışmada da gençlik döneminde olan bireylerin hayatlarında karşılaştıkları çatışmalar arasında dinin yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Gençlerin dinlerin ve özellikle İslam dininin ortaya koyduğu bir takım değer ve yargılardan dolayı ne ölçüde ve ne tür çatışmalar yaşadıkları, aldıkları din eğitiminin bu çatışma ve şüpheleri gidermedeki ne ölçüde etkili olduğu belirmeye çalışılmıştır.

Araştırma neticesinde ortaya çıkan verilere göre üniversite gençliğinin yaklaşık yarının dini çatışma yaşadıkları tespit edilmiştir. Cinsiyet değişkeni açısından erkek öğrencilerin, kız öğrencilere kıyasla (çok az da olsa) daha fazla dini çatışma yaşadıkları görülmekle birlikte, değişkenler arasındaki fark istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır.

Araştırmaya katılan gençlerin yaşları dikkate alınarak dini çatışma olgusu incelendiğinde en fazla çatışmanın 21 yaşında görüldüğü ortaya çıkmıştır. 18, 19 ve 20 yaşındaki gençlerin dini çatışma yaşama oranı, 21, 22 ve 23 yaşındakilere göre daha fazladır. 18 yaşından 21 yaşına kadar dini çatışma olgusu düşme ve artma gösterirken; 22 ve 23 yaşındaki gençlerin dini çatışma oranları benzeşmektedir. Bu sonuçlar, gençlerin dini inanç ve tutumlarıyla ilgili net karar verme dönemlerinin 22 ve 23'lü yaşlara kadar uzandığını göstermesi açısından kayda değerdir. Gençlerin yaşları arasındaki farkın anlamlılığını tespit etmek için yapılan ki-kare testi sonuçları da değişkenler arasındaki farkın anlamlı olduğunu göstermiştir.

Gençlerin aldıkları din eğitimi ile yaşadıkları dini çatışma arasındaki ilişkinin ne yönde olduğunun tespiti çalışmanın bir başka amacını oluşturmaktaydı. Yapılan inceleme neticesinde gençlerin aldıkları din eğitiminin, dini çatışmaları giderme konusunda son derece önemli olduğunu ancak beklenen seviyenin altında çıktığını göstermiştir. Ayrıca ortaya çıkan veriler ışığında alınan din eğitiminin dini çatışmaları gidermedeki etkisinin daha fazla olduğunu düşünen gençlerin, yaşadıkları dini çatışmaların azaldığını; dini çatışmaları gidermedeki etkisinin az olduğunu düşünen gençlerin ise daha fazla dini çatışma yaşadıklarını söylememiz mümkündür.

Araştırmamız ele aldığımız bir diğer husus da gençlerin hangi konularda dini çatışma yaşadıklarının tespit edilmesiydi. Yapılan görüşmelere göre gençlerin inanç konuları ile ilgili çatışma yaşadıkları görülmektedir. Özellikle pozitif bilimlerden gelen bazı öğretiler sebebiyle (evrim teorisi gibi) Allah inancı ve yaratılış konularında çatışma yaşadıkları belirlenmiştir. Allah inancı, yaratılış ve evrim konularından sonra gençlerin inanç konuları kapsamında en çok kader konusunda akıllarının karışık olduğu, kader konusunu tam olarak öğrenemedikleri ve bu yüzden çatışma yaşadıkları da dikkat çeken bir husustur. Bu çatışma konularını, ahiret, ölüm, peygamberlik ve kutsal kitaplar takip etmektedir.

Gençlerin inanç konularına ilaveten çatışma yaşadıkları başka konularda olduğu gözükmemektedir. Bunların başında farklılıklara saygı ilk sırada gelmektedir. Öğrencilerin bir kısmının, toplumlar arasında yaşanan kriz ve çatışmalardan dini sorumlu gördüğü, özellikle ideolojik ve ayrıştırıcı din anlayışının farklılıklara saygıyı azalttığını ve medeniyetimizde dini anlama ekolleri olarak görülen mezhepleri çatışma kültürünün bir parçası olarak düşünmeleri altı çizilmesi gereken bir husustur.

Gençlerin çatışma yaşadıkları bir diğer konular ise kadın konusudur. Özellikle Tıp fakültesinde öğrenim gören öğrencilerimizin daha fazla oranda kadın ve tesettür konusunda çatışma yaşadıkları, İslam'ın kadına verdiği değer ve önem konusunda yeterli dini bilgiye sahip olmadıkları tespit edilmiştir.

Araştırma neticesinde gençlerin dini çatışma yaşadıkları konular arasında ibadetlerin, dini emir ve yasakların ve ahlaki sınırlamaların olduğunun ortaya çıkması önemli bir başka husustur. Bu konularda çatışma yaşadıklarını ifade eden gençlerin, bu şekilde düşünmelerinde kendi özgürlüklerinin sınırlandığını düşünmeleri etkili olmuştur.

Son söz olarak dinin yaşamda adalet, dürüstlük, cömertlik, hoşgörü, dayanışma, uzlaş, karşılıklı saygı, sosyal reformları, kadın haklarını ve dünya barışını desteklediği ve bu yüksek değerlerin kökleşmesi ve yayılması için çaba sarf ettiğinin gençlerimize aktarılması gerekmektedir. Bu noktada din eğitimi konusunda çalışan tüm aktörlerin bir araya gelip, gençlerimizin soru, sorun ve taleplerini dikkate almaları, gençlerin çatışma yaşadıkları konularda ikna edici açıklamalar yapmalıdır. Millî Eğitim Bakanlığı, Diyanet ve İlahiyat Fakülteleri ile çalışanlarının her şeyden önce gençlerin yaşadıkları dini çatışmaların tespiti noktasında çok daha kapsamlı araştırmalara yönelmelerinin zaruri olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır. Elde edilen kapsamlı araştırmalar neticesinde başta Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretim programları ve ders kitapları yeniden yapılandırılmalıdır. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığımız ve din görevlilerimizin üniversite gençliğine yönelik -üniversitelerin içinde- eğitici seminer programları tertip etmeleri de yaşanan bu çatışmaların giderilmesi noktasında önemli bir katkı sağlayacağını belirtmemiz gerekir. Nihai olarak gençlerin çok hızlı yol aldığını, ancak kaybedilecek ne zamanımızın ne de bir gencimizin olduğunun farkına vararak, yarınlarımız için onları anlamak ve onlara sahip olduğumuz yüksek değerlerimizi kazandırabilmek için bugünden tez çalışmalara başlamamız gerektiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Abuzer, Celil. *Üniversite Gençliğinin Değişen Din Anlayışı*, İstanbul: İpek Yayıncılık, 2010.

- Aslantürk, Zeki. *Araştırma Metot ve Teknikleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1999.
- Bahadır, Abdülkerim. “Ergen Kişiliği Bağlamında Din Kişilik İlişkisi”. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (2002): 111-123.
- Bahadır, Abdülkerim. “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”. *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. 264-268. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Dalat, Ziya, *Çocuk ve Genç Ruhu*. Ankara: Yeni Matbaa, 1956.
- Ekşi, Aysel, *Gençlerimiz ve sorunları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1982.
- Elias, John. *The Foundations and Practice of Adult Religious Education*. Malabar, FL: Krieger, 1982. (Rev. ed., 1993).
- Erdoğan, İlhan, *İşletme Yönetiminde Örgütsel Davranış*. İstanbul, 1999.
- Gündüz, Şinasi. “Dinlerde Ayrılık ve Çatışma: Ortodoksi-Heresi Kavgası”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (2004): 1-19.
- Gündüz, Turgay, “Gençlik Dönemi Din Eğitimi”. *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2010.
- Heimbrock, Hans-Günter - Scheilke Christoph - Schreiner, Peter. *Towards Religious Competence: Diversity as a Challenge for Education in Europe*. Münster, 2001.
- Hökelekli, Hayati. “Ergenlik Çağı Davranışlarında Din Eğitiminin Etkisi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 1/1 (1986): 35-51.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*, Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Jersild, T. Arthur. *Gençlik Psikolojisi*, 2. Baskı, trc. İbrahim N. Özgür. İstanbul: Gün Matbaası, 1974.
- Karataş, Zeki. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (Ocak 2015): 68-86.
- Karcıoğlu, Fatih – Alioğulları, Zişan Duygu. “Çatışmanın Nedenleri ve Çatışma Yönetim Tarzlarının İlişkisi”. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26/3-4 (2012): 215-235.
- Koç, Mustafa. “Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (2004): 231-256.
- Koç, Mustafa. “Gelişim ve Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi”, *Ekev*, 7/15 (Bahar 2003): 113-132.
- Levinson, Daniel - Phillip E. Johnson. *The Season on Man's Life*. New York, 1988.
- Özbaydar, Belma, *Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir araştırma*. İstanbul: Baha Matbaası, 1970.
- Özeri, Nezahat. *Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi*. İstanbul: DEM Yayınları, 2004.
- Parladır, Selahattin. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. İzmir, 1996.
- Sencer, Muzaffer. *Toplumbilimlerinde Yöntem*. 3.Baskı, İstanbul: Beta Yayın Basım, 1989.
- Taplamacıoğlu Mehmet. Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1962): 141-151.
- Uysal, İsa, *Örgütsel Çatışma Yönetimi ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'na Yönelik Bir Uygulama*, 2004.
- Vergote, Antoine. *Din İnanc ve İnançsızlık*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1999.

Wach, Joachim, *Din Sosyolojisine Giriş*. trc. Battal İnandı. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1987.

Yıldırım, Ali –Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. 6. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008.

Zulliger, Hans. *Çocuk Vicdanı ve Biz*. trc. Kamuran Sipal, İstanbul: Bozak Yayınları, 1977.

AŞIRI BİREYCİLİK VE DİN EĞİTİMİ

Bülent ÇELİKEL

Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

bulentcelikel@mu.edu.tr

GİRİŞ

Eserleri dilimize de çevrilen Twenge, kendi toplumunda gençliğin dindarlık oranındaki azalmayı Amerikan kültürünün gittikçe daha bireyci bir hal almasına bağlıyor. Bireyci göstergeler ile ergenlik dönemi ibadetlere katılım oranı arasında yaptığı karşılaştırmalar sonucunda “bireyciliğin arttığı dönemlerde dindarlığın zayıfladığını” gösteriyor. Bu durumda, diyor, “hoşuna gidiyorsa yap”, “kendine inan” gibi sloganların yaygın olduğu bir toplumda, belli kurallara uymayı gerektiren din, kültür karşıtı olarak görünüyor. Öyle ki dindar gençler arasında bile inanç konularında deizm gibi daha bireyci yorumlara katılım artıyor. Ona göre bu, gençlerin “bireyci modern gerçeklikler” ile “geleneksel din öğretileri” arasında bocalamalarından kaynaklanıyor. İnanç noktasında bu ikisi arasında sağlıklı bir denge kuramayan ya da bunun örneklerini göremeyen gençler dini, katılık ve hoşgörüsüzlükle bağdaştırıyor. Bu şekilde din ile gerçek hayat arasında anlamlı bir bağ kuramayan gençler bocalamaya devam ediyor.¹

Farklı sosyokültürel ortama ait olsa da Twenge’nin bu tespitleri toplumumuz açısından da önem arz ediyor. En azından toplumumuzda ‘deizm tehlikesi’ne yönelik tartışmalara ışık tutacak veriler sunuyor. Onun bireycilik ile dindarlık arasında ters orantılı ilişkiye dair tespiti, din ve din eğitimi adına düşünmeye kapı aralıyor. Bu noktada dindarlık boyutuna dair araştırmalara ihtiyaç belirginleşiyor: “Bireycilik arttıkça dindarlık azalıyorsa, dindarlık arttıkça bireycilik de azalıyor mu?” Bu sorunun cevabı din psikologlarını ilgilendirdiği için burada tartışma daha çok genelde eğitim özelde de din eğitimi bağlamında sürdürülecektir. Bunun için önce bireycilik, eğitim düşüncesinde bir hedef olarak kıymet verilen “birey olma” fikri bağlamında sunulacak, ardından başlığın vurguladığı “aşırılık” sorununa çözüm noktasında din eğitimine açılan imkân değerlendirilecektir.

1. BİR EĞİTİM HEDEFİ: BİREY OLMA

‘Birey olma’ fikri eğitim düşüncesinde, din eğitimi çalışmaları da dâhil², genel kabul gören bir hedef olarak karşımıza çıkar.³ Eğitim düşüncesinde de etkili olan ve bireye vurgu yapan belli başlı felsefelerden biri *varoluşçuluktur*. Bu çerçevede varoluşçu eğitim anlayışı bireyci bir yaklaşım olarak da tanımlanır.⁴ Varoluşçu eğitim felsefesi, eğitim düşüncesini bütünüyle pozitif bilim ve tekniğe dayandırarak eğitimi meslek edindirici bir süreç olarak gören yaklaşımlara tepki olarak doğmuştur. Bu tepkinin temelinde de yitip giden bireyi diriltme gayreti vardır. Bundan dolayı da varoluşçu yaklaşım, sahiciliğin ve kendiliğindenliğin ön plana çıktığı bir ahlak eğitimine vurgu

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Jean M. Twenge, *i-Nesli*, trc. Okhan Gündüz (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018), 188-194.

² Bkz. Mualla Selçuk, “Din Öğretimi Özgürleştiren Bir Süreç Olabilir mi?”, *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*, (Ankara: MEB Yayınları, 2000), 207-225; M. Şevki Aydın, *Açık Toplumda Din Eğitimi*, 2. Basım, (Ankara: Nobel Yayınları, 2018); Yurdagül Mehmedoğlu, *Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001); M. Esat Altıntaş, “Bireycilik ve Toplumculuk Tartışmaları Bağlamında Değerler Eğitimi Yaklaşımları”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 10/24, (Aralık, 2012), 31-54; Bülent Çelikel, “Din Eğitiminin Psikolojik Temeli Üzerine Bir Değerlendirme”, *EKEV Akademi Dergisi*, 18/58, (Ocak 2014): 537-550.

³ Olivier Reboul, *Eğitim Felsefesi*, trc. Fahri Aral vd., (İstanbul: İletişim Yayınları, 1990), 28-31. Ayrıca bkz. John Watt, *Individualism and Educational Theory*, (London: Kluwer Academic Publisher, 1989).

⁴ Ahmet Cevizci, *Eğitim Felsefesi*, (İstanbul: Say Yayınları, 2011), 147-170.

yapar.⁵ Bu anlayışa göre dünya amaçtan ve anlamdan yoksundur. Ona belli bir amaç doğrultusunda anlam yüklemek insanın görevi ve sorumluluğudur. Ayrıca bu sorumluluk fikri, özgürlük fikriyle bütünleşmiştir. Yani insan özgür seçimleriyle sadece kendini belirlemekle kalmaz, özgür seçimleri başkalarını da etkilediğinden herkesten de sorumlu olur. Varoluşçuluğun bu özelliği, insanı kültürden soyutlamayı mümkün kılmadığı için buna dayalı eğitim anlayışı da ‘aşırı bireyci’ bir karakter arz etmez. Özgürlük ile sorumluluk arasında kurulan bu ayrılmaz bağ, ‘birey olma’ sürecinde aşırılığa karşı bir denge işlevi görür.⁶

Bununla beraber bireyi ihmal eden mekanistik ve deterministik psikolojiye karşı yöneltilen eleştirilerden bir kısmı da birey merkezli yaklaşımlarıyla eğitim düşüncesinde etkili olmuşlardır.⁷ Bunların önemli temsilcilerinden May’e göre ‘birey olma’, tıpkı palamutun meşe ağacı olması gibi, insanın kendi potansiyellerine hayatiyet kazandırması anlamına gelir. Ona göre bu, tüm organizmaların asıl amacıdır. Palamut, bir ağaç olmanın sınırları dâhilinde kendisinden beklenen her ne ise onu gerçekleştirir. İnsan için ise kendi doğasını gerçekleştirme süreci oldukça zorludur ve bu süreç, palamut örneğinde olduğu gibi, otomatik olarak gerçekleşmez.⁸ Bu noktada özgürlük, insanın kendi kendine şekil verme kapasitesini, kendi gelişiminde rol oynamasını ifade eder. En iyi toplum da kendilerini gerçekleştirebilme, geliştirme ve potansiyellerini kullanabilme imkânını insanlara en fazla sunan toplumdur.⁹

Bunun dışında bireycilik, siyaset, din ve eğitim alanındaki baskılarla mücadeleyi ve bireyin baskılardan, zorlamalardan kurtulup özgürleşmesini hedefleyen, *liberalizmin* temel düşüncelerinden biri olarak da karşımıza çıkar. Mesela Rousseau’nun “insan doğasının iyi olduğu ve bu doğadan yoksun bırakılamayacağı” yönündeki tezi temelde “kötülüğün kaynağının nötr olan insan doğasının ötesinde sosyal, siyasi ve eğitim kurumları olduğu” görüşüne dayanır.¹⁰

2. BİR EĞİTİM SORUNU: AŞIRI BİREYCİLİK

İnsanın yüceliği, özerklik, mahremiyet, kendini geliştirme, soyut birey konuları bireyciliğin temel düşünceleri olarak değerlendirilir.¹¹ Bir eğitim hedefi olarak önem atfedilen ‘birey olma’ fikri büyük oranda bireyciliği olumlama manasına gelirken, bu konuda aşırılığa vurgu yapmak aksi bir düşüncenin savunulduğu şeklinde yorumlanabilir. Burada dikkat çekmek istediğimiz husus “sağlıklı kendine değer verme duygusu ile bunun yerine ortaya çıkan sağlıksız narsizm arasında ayırım yapmanın gerekliliği”dir.¹²

Yukarıda eğitim bakımından belirlediğimiz genel çerçeveye göre ‘birey olma’ süreci, aşırılık bakımından, ifrat-tefrit arası bir çizgide yer alır. Bir yandan potansiyellerini tam olarak gerçekleştirememek hastalık sebebi olarak gösterilirken¹³, öte yandan kişinin kendini her şeyin merkezine koyması, özgürlüğün sınırlarını tayin edememesi nedeniyle “yeni konformizm” olarak tanımlanır.¹⁴ Aslında bu, insanın gerçekliğine ters olmayan tam da onu yansıtan bir durumdur. Zira insan olma süreci bu tür zıtlıklar arasında denge kurma gayretini yansıtır. ‘Birey olma’ sürecinde merkezi bir mesele olarak dile getirilen potansiyellerin gerçekleşme imkânı bulabilmesi bu gerilim

⁵ Cevizci, *Eğitim Felsefesi*, 147.

⁶ Cevizci, *Eğitim Felsefesi*, 152-153.

⁷ Gerald L. Gutek, *Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar*, trc. Nesrin Kale, 2. Basım, (Ankara: Ütopya Yayınları, 2001), 141.

⁸ Rollo May, *Kendini Arayan İnsan*, trc. Kerem Işık, (İstanbul: Okuyan Yayınları, 2013), 90-91.

⁹ May, *Kendini Arayan İnsan*, 152-153.

¹⁰ Gutek, *Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar*, 199.

¹¹ Bkz. Steven Lukas, *Bireycilik*, trc. İsmail Serin, (Ankara: Ark Yayınları, 1995).

¹² Jean M. Twenge - W. Keith Campbell, *Asrın Vebası Narsizm İleti*, trc. Özlem Korkmaz, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2010), 36.

¹³ May, *Kendini Arayan İnsan*, 91-92.

¹⁴ Bkz. Hal Niedzviecki, *Ben Özelim! Bireylik Nasıl Yeni Konformizm Haline Geldi*, trc. Sibel Erduman, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011).

alanını zorunlu kılar.¹⁵ Bu dengeyi sağlama bir eğitim problemi olarak canlılığını korur. Zira dengenin eğitim yoluyla ne denli sağlandığı yine eğitimin ne derece insanî olduğunun göstergesidir.¹⁶

Tam bu noktada eğitim bakımından dikkatimizi çekmesi gereken önemli bir husus da toplumdaki otorite figürlerinin aşırı bireycilik karşısında yeniden konumlanma ihtiyacı hissetmesi ve bu gerçeğin, içinde din eğitiminin de yer aldığı, eğitim alanını ciddi bir kırılmalığa sevk etmesidir.¹⁷ Aynı kırılmalılık içinde din eğitimi kurumlarının da yeniden konumlanmaya ihtiyaç duyduğu aşikârdır.¹⁸

3. BİR EĞİTİM İMKÂNI: DİN EĞİTİMİ

Bu şekilde eğitimin öneminin açığa çıkması din eğitiminin imkânı bakımından da konuyu tartışmaya fırsat vermektedir. Bu doğrultuda metnin bütünlüğü dâhilinde öncelikle şunu hatırlatarak din eğitiminin imkânını tartışmaya başlayabiliriz. Yukarıda varoluşçu felsefenin anlamdan yoksun dünyaya anlam atfetme sorumluluğunu insana yüklediğinden bahsetmiştik. Bu çerçevede ‘birey olma’ sürecinde dinin en önemli katkısı ‘hayat için anlam’ sunmasıdır.¹⁹ Burada önemli olan dinin bu katkısının eğitim sürecine ne oranda yansıtılabildiğidir.

Eğitimde özgüven duygusunun, ego şişmesine yol açacak tarzda ve kendi sınırlarının farkındalığını edindirmeden verilmesi bireyciliğin aşırı formu olarak yorumlanır.²⁰ Hümanist psikologlar bunun çözümü olarak “kendini küçük görme” duygusunu ön plana çıkarırlar. Onlara göre bu tür bir aşırılığın temelinde üzeri örtülmek istenen kaygı hissi yatar ve bu durum genellikle içsel bir boşluğa ve kişinin kendinden şüphe ettiğine işaret eder.²¹ Kendi kültürel zeminimiz bakımından ‘tevazu’, ‘diğerkâmlık’ gibi değer kategorileri ile ‘kendini bilen Rabbini bilir!’ formülasyonunun bu bağlamda değerlendirilmesi²² ve ‘insana kendini tanıtmada’ din eğitiminden faydalanılması önem arz etmektedir.

Din eğitime yüklediğimiz bu işlev, “din eğitimi biliminin dini ne olmalıdır”²³ meselesine de dolaylı olarak katkıda bulunmaktadır. Din eğitiminin söz konusu imkânı etkili bir şekilde değerlendirebilmesi için, din eğitime yön veren din, temelde, bireye onurunu ve değerini doğrulayan bir anlam sunmalıdır. Ayrıca bireye bir yandan sınırlarını kabullenme cesareti vermeli bir yandan da güçlerini, sorumluluklarını, diğerlerini sevme kapasitesini geliştirme imkânını sağlamalıdır.²⁴ Böylece eğitim vasıtasıyla din, ‘birey olma’ sürecinde yapıcı bir karakter arz eder ve bireyi bu süreçte kendi sorumluluklarıyla birlikte etik gücünü kullanma yönünde güçlendirir.²⁵

Twenge, bu çerçevede din eğitimi bakımından şu hususlara dikkat çekmektedir:²⁶

(i) Din daha pozitif olmalı, ne yapmamak gerektiğinden çok ne yapılması gerektiğine ve herkesi kabule odaklanmalıdır.

¹⁵ Bu konuda Kur’an’a dair bir yorum için bkz. Fazlur Rahman, “Pakistan’ın Eğitim Sorunlarının Kur’ânî Çözümü”, *İslam’da Eğitime Dair*, trc. Bülent Çelikel, (İzmir: Tıbyan Yayınları, 2014), 1-15.

¹⁶ Reboul, *Eğitim Felsefesi*, 22-23.

¹⁷ Bu konuda bir değerlendirme için bkz. M. Ertan Kardeş, “Aşırı-bireycilik ve Otoritarizm İkileminin Ötesinde Eğitimde Otorite Sorunu”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3/30, (Aralık, 2015): 39-52.

¹⁸ Bu konuda bir değerlendirme için bkz. Ali Bardakoğlu, “Türkiye’de Birey, Toplum ve Otorite: Dinin ve Geleneğin Etkisi”, *Türk-Alman İşbirliği Konusu Olarak İslam ve Avrupa III*, (Ankara: Almanya Federal Cumhuriyeti Büyükelçiliği Yayınları, 2004), 14-16.

¹⁹ Mehmetoğlu, *Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi*, 106.

²⁰ Bkz. Jean M. Twenge, “Ben” Nesli, *Bugünün Gençleri Neden Bu Kadar Özgüvenli ve İddialı Fakat Bir O Kadar da Depresif ve Kaygılı*, trc. Esra Öztürk, 2. Baskı, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009).

²¹ May, *Kendini Arayan İnsan*, 94.

²² Ayrıntılı bilgi için bkz. Turgay Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, (Bursa: Düşünce Kitabevi, 2002).

²³ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, 7. Baskı, (Ankara: Pegem Yayınları, 2012), 7-12.

²⁴ May, *Kendini Arayan İnsan*, 185.

²⁵ May, *Kendini Arayan İnsan* 195.

²⁶ Twenge, *i-Nesli*, 188-193.

- (ii) Din kurumları hayatla, sevgiyle, Tanrı'yla ve anlamla ilgili 'büyük soruları' ele alan etkin tartışmalara odaklanmalıdır.
- (iii) Din eğitimi, doğrudan ders anlatma biçiminden daha etkileşimli grup tartışmalarına yönelmelidir.

SONUÇ

Bireyciliğin aşırı formları karşısında gençliği içinde bocaladığı durumdan kurtarmanın etkili yollarından biri de dinin bu modern gerçeklikler karşısında birey için etkin rolünün işlevsel kılınmasından geçmektedir. Bu, din eğitimi de yeniden konumlanma, dolayısıyla imkânını yeniden değerlendirme, fırsatı sunmaktadır. Bu fırsatın iyi değerlendirilmesi için savunmacı paradigmadan ziyade yorumlayıcı ve anlayıcı bir paradigma ile din eğitimi işlerlik kazandırma gayreti vaz geçilmez gözükmektedir. Din eğitimi açısından bu modern gerçekliklerin ortaya çıkardığı sorunları görmezlikten gelmek, öğretimi yapılan dine karşı ilgisizliği de besleyecektir. Geçmişte karşılaştığı kadim kültürlerle 'etkin mukabele' ile cevap vermeyi başaran İslam düşüncesi bu dinamizmini bugün yeniden canlandırmanın yolunu ancak böyle bir gayretle yakalayacaktır. Bundan dolayı hem Kur'an'ı hem de Peygamberimizin hayatını bu gayrete dönük motivasyonu artıracak içeriği ile gençlere sunmanın yolları keşfedilmelidir.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, M. Esat. "Bireycilik ve Toplumculuk Tartışmaları Bağlamında Değerler Eğitimi Yaklaşımları". *Değerler Eğitimi Dergisi* 10/24 (Aralık, 2012): 31-54.
- Aydın, M. Şevki. *Açık Toplumda Din Eğitimi*. 2. Baskı. Ankara: Nobel Yayınları, 2018.
- Bardakoğlu, Ali. "Türkiye'de Birey, Toplum ve Otorite: Dinin ve Geleneğin Etkisi". *Türk-Alman İşbirliği Konusu Olarak İslam ve Avrupa III, Din ve Gelenek: Çağdaş Sivil Toplamların Belirleyicileri mi?* (Tarabya, 12-13 Haziran 2004). Haz. Elmas Coşkun. 14-16. Ankara: Almanya Federal Cumhuriyeti Büyükelçiliği, 2004.
- Cevizci, Ahmet. *Eğitim Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları, 2011.
- Çelikel, Bülent. "Din Eğitiminin Psikolojik Temeli Üzerine Bir Değerlendirme". *EKEV Akademi Dergisi* 18/58 (Ocak 2014): 537-550.
- Gutek, Gerald L. *Eğitime Felsefi ve İdeolojik Yaklaşımlar*. Trc. Nesrin Kale, 2. Baskı. Ankara: Ütopya Yayınları, 2001.
- Gündüz, Turgay. *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*. Bursa: Düşünce Kitabevi, 2002.
- Kardeş, M. Ertan. "Aşırı-bireycilik ve Otoritarizm İkileminin Ötesinde Eğitimde Otorite Sorunu". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 3/30 (Aralık, 2015): 39-52.
- Lukas, Steven. *Bireycilik*. Trc. İsmail Serin. Ankara: Ark Yayınları, 1995.
- May, Rollo. *Kendini Arayan İnsan*. Trc. Kerem Işık. İstanbul: Okuyan Yayınları, 2013.
- Mehmedoğlu, Yurdağül. *Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2001.
- Niedzwiecki, Hal. *Ben Özelim! Bireylik Nasıl Yeni Konformizm Haline Geldi*. Trc. Sibel Erduman. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.
- Rahman, Fazlur. "Pakistan'ın Eğitim Sorunlarının Kur'anî Çözümü". *İslam'da Eğitime Dair*. Trc. Bülent Çelikel. 1-15. İzmir: Tıbyan Yayınları, 2014.
- Reboul, Olivier. *Eğitim Felsefesi*. Trc. Fahri Aral vd. İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.

- Selçuk, Mualla. “Din Öğretimi Özgürleştiren Bir Süreç Olabilir mi?”, *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*. 207-225. Ankara: MEB Yayınları, 2000.
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. 7. Baskı. Ankara: Pegema Yayınları, 2012.
- Twenge, Jean M. - Campbell, W. Keith. *Asrın Vebası Narsizm İlleti*. Trc. Özlem Korkmaz. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2010.
- Twenge, Jean M. “Ben” Nesli, *Bugünün Gençleri Neden Bu Kadar Özgüvenli ve İddialı Fakat Bir O Kadar da Depresif ve Kaygılı*. Trc. Esra Öztürk. 2. Baskı. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009.
- Twenge, Jean M. *i-Nesli*. Trc. Okhan Gündüz. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018.
- Watt, John. *Individualism and Educational Theory*. London: Kluwer Academic Publisher, 1989.

SEKİZİNCİ BÖLÜM
HZ. PEYGAMBER VE CİNSELLİK - MAHREMİYET

CİNSEL KİMLİK GELİŞİMİNDE MAHREMİYET ALGISI VE AİLENİN ROLÜ

İbrahim TURAN

Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Ünv. İlahiyat Fakültesi

i.turan@omu.edu.tr

Emine KÜREK

Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Ünv. İlahiyat Fakültesi

GİRİŞ

Genel olarak, çocuğun fiziksel, ruhsal ve bilişsel gelişimi, gerek alanın uzmanları gerekse aileler tarafından yakından takip edilirken, cinsel gelişim özellikleri ve bu özelliklere ilişkin kritik evreler, cinsel gelişimin cinsellikle bağdaştırılmasının bir sonucu olarak çoğu zaman görmezden gelinmektedir. Nitekim her gelişim döneminin kendine ait kritik öğrenme zamanı olmakla birlikte, bu zaman dilimi eğer dikkatli bir şekilde takip edilmezse, ilgili gelişim ödevine ilişkin öğrenme de gecikmektedir. Bu durum da çocuğun o alandaki öğrenme sürecinin daha zor ve yavaş bir biçimde seyretmesine ve ileride bazı sorunların oluşmasına neden olabilmektedir.

Tüm gelişim dönemlerinin sağlıklı geçirilmesi, bireyin ilerleyen dönemlerdeki tutum ve davranışlarını olumlu yönde etkilemektedir. Cinsel kimlik gelişimi açısından bakıldığında bireyin kendi cinsiyetini kabullenip, cinsiyetine uygun davranış geliştirmesinde çeşitli faktörlerin etkili olduğu görülmektedir. Bu faktörler kalıtım ve çevre olmak üzere iki başlık altında ele alınmaktadır. Doğumla birlikte başlayan cinsel kimlik gelişim süreci, ergenliğe kadar belli aşamalardan geçerek devam etmekte, ergenlikle birlikte son şeklini almaktadır. Ancak bu sürecin sağlıklı bir şekilde neticeye kavuşabilmesi için özellikle çevreye önemli görevler düşmektedir. Bunlar içerisinde aile, kitle iletişim araçları ve arkadaş çevresi önemli belirleyiciler olarak gözükmektedir.

Hızla değişen dünyada, çocukların, kişiliklerini ve toplumsal davranışlarını geliştirme aşamasında karşılaştığı gelişim görevlerinden biri de uygun erkek ya da kadın rolünü öğrenmektir. Bu bağlamda toplumsal bilinç eksikliği ve cinsel kimlik gelişimi hakkındaki ön yargılar, sağlıklı bir cinsel kimlik gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir. Şunu belirtmek gerekir ki, “cinsellik”, toplumsal hafızada yerleşik, “cinsel ilişki” şeklindeki bir algılamının ötesinde farklı bir anlam ifade etmektedir. Bununla beraber çoğu insan, cinsel gelişim ve cinsel eğitim konusuna, bir tabu olarak bakmakta ve bu konu çoğu zaman bir rahatsızlık ve kaygı unsuru olarak görülmektedir. Belki de bunun en önemli sebebi, cinsel eğitimin, “cinsel”liğine yüklenen anlamından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla cinsel kimliğin gelişim sürecinde, bu sürecin en önemli unsuru olan cinsiyetine uygun davranış kalıpları geliştirme ve kendi mahremiyetini tanıma gibi hususlar maalesef “cinsel” kelimesine yüklenen basit ve sığ anlamaya kurban edilmektedir.

Bu bölümde konu üç temel başlık altında ele alınmaktadır. Birinci başlık altında kavramsal analiz yapılırken, ikinci başlıkta ailede mahremiyet eğitimine yer verilmekte ve üçüncü başlık altında ise, mahremiyet eğitiminde dikkat edilmesi gereken temel hususlar ele alınmaktadır.

1. KAVRAMSAL ANALİZ

Toplumda çoğu insan, cinsel gelişim ve cinsel eğitim konusuna, bir tabu olarak bakmakta ve bu konu çoğu zaman bir rahatsızlık ve kaygı unsuru olarak görülmektedir. Belki de bunun en önemli sebebi, cinsel eğitimin, “cinsel”liğine yüklenen anlamından kaynaklanmaktadır. McKinney ve arkadaşlarının tanımlamasına göre, *cinsellik*; bir kültürün ahlaki ve dinsel inançlarıyla, hukuk sistemiyle, çocuk yetiştirme uygulamalarıyla ve aynı zamanda insanların başka biri ve kendi

kendileri karşısında aldıkları tutumlarıyla yakından ilgilidir.”¹ Eğer cinsellik kavramına yüklenen anlam, McKinney ve arkadaşlarının tarif ettiği şekilde algılanabilirse, o zaman cinsel kimlik ve cinsel kimlik gelişimine ilişkin kaygılar da daha sağlıklı bir biçimde değerlendirilebilecek ve hatta ortadan kaldırılabilir.

Cinsellik kavramıyla yakından ilgili olan kavramlardan bazıları cinsel kimlik, cinsel gelişim ve cinsiyet rolü kavramlarıdır. Şimdi kısaca bu kavramların tanımına bakalım.

Cinsel Kimlik (Gender Identity): Sandra Bem’in başını çektiği pek çok çalışmacı, yukarıda ifade edilen teorilerin yetersizliklerinden hareketle alternatif bir yaklaşım öne sürmektedirler. Hem toplumsal hem bilişsel kuramların özelliklerini içeren bu teori, kültürel etkenlerin önemi üzerinde de durmaktadır. Cinsiyet şemaları olarak adlandırılan bu teoriye göre, çocuklar cinsiyet farklarını anlamaya başladığında cinsiyet şemaları geliştirmeye başlamaktadırlar. Bu da yaklaşık olarak iki ve üç yaşlarında oluşmaktadır. Bu şemalar, çocuğun kız ve erkekler için neyin uygun olduğu, neyin uygun olmadığıyla ilgili bilgileri sınıflandırmasına yardım etmektedir. Böylece çocuk yeni bir davranış ya da olayla karşılaşınca kendi cinsiyetine uygun olup olmadığını yargılamakta ve kendi cinsiyetine uygun olan şeyle daha çok ilgilenmektedir.² Erkek çocukların daha çok erkek sporlarıyla ilgilenmesi, kızların daha çok kız oyunlarını bilip oynaması buna örnektir. Örneğin erkek çocuklar, bebeklerle kızların oynadığını öğrendiğinde, kamyon kepçe gibi oyuncaklarla da erkeklerin oynadığını öğrendiğinde kendi cinsiyetine uygun oyuncaklarla daha fazla ilgilenmekte ve bebeklerle oynamayı istememektedirler.

Cinsiyet şemaları teorisine göre, okul öncesi dönemde cinsiyet farklarını genel olarak öğrenen çocuklarda bu ayrım katı bir şekilde kurallara bağlı olmaktadır. 4-6 yaş civarında çocuklar her cinsiyetin sevip sevmediği, oyunları nasıl oynadığı, nasıl konuştukları gibi kendi cinsiyetiyle ilgili daha az dikkat çeken karmaşık bağlantıları da öğrenmektedirler. Daha sonraki ilerleyen dönemlerde ise, şemalardan elde edilen kurallar daha esnek hale gelmektedir.³ Örneğin, bir kız, erkek çocukların bebeklerle oynamadığını bilmekte, ancak isterlerse oynayabileceklerini de bilmektedir.

Cinsel kimliğin daha iyi anlaşılması için “cinsel kimlik bozukluğu” (Gender identity disorder) kavramına da bakmak gerekmektedir. Buna göre, cinsel kimlik bozukluğu; bireyin yoğun bir şekilde içinde bulunduğu toplumun karşıt cinse özgü kabul ettiği giyim kuşam ve davranışlara yönelmesidir.⁴

Cinsel Gelişim (Sexual Development): Bireyin cinsel dürtülerinin doğumdan başlayarak, cinsel olgunluğa ulaşmaya kadar geçirdiği gelişim aşamaları olarak tanımlanan cinsel gelişimi etkileyen birçok faktör vardır. Bunlar içerisinde en önde geleni biyolojik faktörlerdir. Biyolojik faktör denildiğinde, çocuğun anne karnında, genlerle belirlenen cinsiyet yapısı ve hipotalamus, hipofiz isimli beyin bölgelerinden, yaşam boyunca salınan cinsiyet hormonları akla gelir. Gelişim sürecinde ilk olarak doğum öncesi dönem, cinsel gelişimde cinsiyet ayrımının başladığı dönemdir. Dolayısıyla cinsel gelişim süreci doğum öncesi dönem, bebeklik dönemi, çocukluk dönemi ve ergenlik dönemi olmak üzere dört evrede tamamlanmaktadır.

Cinsellik/Cinsiyet Rolü (Gender Role): Bu kavram, bir kültürdeki erkek ya da kadın cinsiyetine ait olduğu düşünülen ve bu cinsiyetlerden beklenen davranış ve tutumları⁵ ifade ederken, Bakırcıoğlu’na göre, duygu, düşünce ve tutumların yanında bireyin ilişki kurma biçimi ve giyim kuşam tarzı gibi özelliklerin, içinde yaşanılan kültürde erkeğe ve kadına özgü olduğu düşünülen ve

¹ J. P. McKinney, H. E. Fitzgerald ve E. A. Strommen, *Developmental Psychology: The Adolescent and Young Adult*, Homewood, I.U., Dorsey, 1977, 49’den aktaran, Mary J. Gander ve Harry W. Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, Yayına Hazırlayan: Bekir Onur, 6. Baskı, (Ankara: İmge Yayınları, 2007), 454.

² Mehmet Taki Yılmaz, “Cinsel gelişim”, *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim*, (Ed.) M. Engin Deniz, 2. Baskı, (Ankara: Maya Akademi Yayınları, 2010), 249.

³ Pınar San Bayhan ve İsmihan Artan, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, (İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2004), 270.

⁴ Rasim Bakırcıoğlu, *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*, 2. Baskı, (Ankara: Anı Yayıncılık, 2016), 310.

⁵ Yüksel Koten, “Üniversite Öğrencilerinde Cinsel Tutum ve Davranışlar İle Sosyoekonomik Durum ve Psikiyatrik Semptom Dağılımının Karşılaştırılması”, (Uzmanlık Tezi, *Trakya Üniversitesi*, 1996), 6.

bu kapsamda erkek ve kadından cinsiyetine uygun olarak beklenen davranış kalıplarının, stereotipik rollerin bütünüdür.⁶ Cinsiyet rolü aynı zamanda bireylerin eril (masculine) ya da dişil (feminine) olarak etkilenebilen tutum ve davranışlarını, değerlerini, düşünme biçimlerini, konuşmalarını, oturma/kalkma ya da yürümelerini ve giyinmelerini de kapsamaktadır. Çocuklar bu yaşantı biçimlerini öğrenirken aslında kimliklerini erkek (male) ya da dişi (female) olarak anlamayı ve bunlara uygun davranışları da benimsemektedirler.⁷

Cinsel Eğitim (Sex Education): “Cinsel eğitim” denildiğinde genellikle şu üç tür tanımlamadan birisi akla gelmektedir: 1- Üremeye ilişkin konular ve bu konuda yaşanan sorunlar hakkında çocukları ve gençleri bilgilendirmek amacıyla verilen eğitim; 2- Kişiyi cinsel içtepi ve davranışlarını denetleme gücü kazandırmak amacıyla verilen eğitim; 3- Kadın ve erkek arasında ortaya çıkan fizyolojik, toplumsal-ruhsal sorunların çözümüne yönelik verilen eğitim.⁸ Bu eğitim önce Sovyet Rusya’da daha sonra Batı’da uygulanmış, olumlu sonuç vermemekle birlikte tam aksine gençler arasında olumsuz cinsel durumların yaşanmasına neden olmuştur. Örneğin Rusya’da 1917 yılında gençlere okullarda toplu olarak cinselliğe ait bilgilerin verilmesi amacıyla başlatılan bu eğitim, ilerleyen zamanlarda gençler arasında istenmeyen gebeliklerin artmasına ve toplumda yeni problemlerin ortaya çıkmasına neden olunca 1940’lı yıllarda sonlandırılmıştır. Sonrasında okullarda “Etik ve Estetik” adıyla bir ders konularak sorunun çözümünde ahlaki ön plana alan bir yaklaşım benimsenmiştir. Rusya’nın ardından bir süre sonra Avrupa’da başlamış olan Cinsel eğitim daha sonra Türkiye’yi de içine alacak şekilde genişlemiş ancak bu eğitimler beklenen ve istenen sonuçları vermemiştir.⁹ Ülkemiz açısından düşünüldüğünde cinsel eğitimden neyin anlaşılması gerektiği konusunda kavramsal farklılıkların olması verilecek eğitimin içeriğinin de belirsizleşmesine neden olmaktadır. Bu noktada en sık karşılaşılan yanlış anlama veya algılamalar, “cinsel” ifadesinin “sex” kavramı mı yoksa “gender” kavramı mı merkeze alınarak açıklanacağıdır. Zira bu kavramın doğru tanımlanması mahremiyet eğitiminin mahiyeti hakkında fikir verici olacaktır.

Cinsellik (Sexuality), cinsel gelişime (Sexual development) , cinsel eğitim (sex education) vb. pekçok kavram “sex” ile ifade edilirken; cinsel kimlik (gender identity), cinsiyet rolü (gender role) şeklinde ifade edilmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere bireyin cinsiyetine uygun bir kimlik geliştirmesi ve buna uygun davranışlarda bulunması daha çok “gender” kelimesiyle ifade edilirken, cinsel gelişimi ve olgunlaşmasının yanında cinsel davranışlarının tamamı “sex” kelimesiyle ifade edilmektedir. Buna göre eğer cinsel eğitimden anlaşılması gereken “bireyin kendi cinsiyetine uygun bir kimlik kazanımı elde etmesi ve buna uygun davranış kalıpları oluşturmaları ise o halde verilecek eğitimin “gender education/cinsiyet eğitimi” olması gerektiği kanaatindeyiz. Ancak Batıda kapsayıcı bir biçimde “sex education” şeklinde yerleşmiş olan bu kavram bize gelirken bireyin cinsel gelişimi ve yaşamı ile ilgili bilgilerin verildiği bir eğitimi ifade edecek şekilde anlaşılmıştır. Batı toplumlarında kiliseye tepki olarak ortaya çıkan cinsel özgürlük sonrası yaşanan sorunların ortadan kaldırılmasına yönelik bir eğitim iken Doğu toplumlarında Batıda anlaşıldığı şekliyle cinsel bir özgürlüğün olduğunu söylemek zordur. Nitekim Türkiye’de 1984 yılında lise kitaplarında, insan vücudu, hücreler, kemikler, sindirim sistemi, dolaşım sistemi ve üreme organları konularına yer verilmiştir. 1986 yılında ise gençlere, evlilik ve aile planlaması hakkında bilgiler kazandırılmaya çalışılmıştır. 1990’lı yıllara gelindiğinde HIV/AIDS ’in yayılmasına paralel olarak gönüllü kuruluşların yürüttüğü gençlere yönelik üreme sağlığı konusunda çeşitli özel projeler gerçekleştirilmiştir. 1993 yılında “Değişim, Genç Kızlığa İlk Adım” projesi ile altı yıl içinde 80 ilde on bini aşan sayıda okulda 2 milyon kız öğrenci ergenlik dönemi konusunda bilgilendirilmiştir.¹⁰ Bu durum da doğal olarak toplumun sosyal, kültürel kimliği ve değerleri açısından tartışmaya

⁶ Bakırcıoğlu, *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*, s. 312.

⁷ Gander, Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, 321.

⁸ Bakırcıoğlu, *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*, 307.

⁹ Adem Güneş, *Mahremiyet Eğitimi*, 33. Baskı, (İstanbul: Selis Yayınları, 2014), 27.

¹⁰ “Türkiye’de ve Dünyada Cinsel Sağlık Eğitimi”, erişim: 2 Mayıs 2019, <http://www.acibademhemsirelik.com/e-dergi/84/makale1.asp>.

açıktır. Ancak gelineen noktada çocukların sağlıklı bir cinsiyet kimliği kazanma ve bunu muhafaza etme noktasında sahip olmaları gereken bilgilerin verilmemesi de ayrı problemleri beraberinde getirmektedir. İnsanın fitratında var olan cinsel duyguların meşru yollardan doyurulması kadar bedeninin kendine ait olduğu ve bu mahremiyetin korunmasının da ona öğretilmesi önemlidir. Bu nedenle biz burada meseleyi cinsiyet eğitimi açısından mahremiyetle sınırlı tutacağız.

Mahremiyet ve Eğitimi: Arapça “haram” kelimesinden türetilen mahremiyet, gizlilik, bir şeyin (mahrem) gizli hali, bir şeyin gizli yönü anlamlarına gelmektedir.¹¹ TDK sözlükte ise, “gizlilik” olarak tanımlanmaktadır. Ancak İzgi’ye göre bu eksik bir tanımdır. Ona göre, mahremiyet sadece saklanacak şeyi ifade etmek için değil, yaşam niteliğini artırmak için bir gereksinim, kendini gerçekleştirme, özerkliğini koruma yollarından biri olarak ele alınmalıdır. Dolayısıyla mahremiyet, toplumdan soyutlanma değil, ben ile öteki sınırının belirlenmesi, kontrol edilmesi olarak özetlenebilir.¹² Buradan hareketle bir değerlendirme yapıldığında mahremiyet eğitiminin cinsel eğitimden oldukça farklı bir anlama sahip olduğu açıktır.

Güneş, mahremiyet eğitimini ele alırken, onun cinsel eğitimle olan farkını şu şekilde ortaya koymaktadır:¹³

Cinsel Eğitim	Mahremiyet Eğitimi
Bir grup çocuğa toplu olarak verilir.	Çocuğun birinci derece yakını veya bir uzman tarafından özel olarak verilir.
Amaç, çocukların cinsel sorunlardan korunması/ cinselliğin problemsiz yaşanmasıdır.	Amaç, cinselliğin mahrem bir konu olduğu ve evlilik öncesinde yaşanmamasının pekiştirilmesidir.
Cinselliğe ilişkin genel bilgiler verilir.	Çocuğun yaşadığı özel sorunlara yönelik tespit ve çözüm ortaya konulur.
Çocukların kendisinin eğitimi esastır.	Çocukla birlikte anne-babanın da eğitimi gerekli görülür.
Fikri altyapısı cinsel özgürlüğe dayanır.	Temel fikri, belli sınırlar içinde kalmaya teşviktir.

3. AİLEDE MAHREMİYET EĞİTİMİ

Mahremiyet eğitimi açısından belirleyici olan faktörlerin hepsini bu tebliğin konusu içinde ele almak mümkün görünmemektedir. Bu nedenle mahremiyetin öğretilmesi ve yaşanmasında birinci faktör olarak aileyi merkeze alarak bir değerlendirme yapmak önemli görünmektedir.

Ailede verilen mahremiyet eğitiminin çocuk üzerinde bazı etkileri vardır. Bunlar; Çocuğun kendini tanımasını sağlamak, cinsellikle ilgili sorularına cevap bulmada yardımcı olmak, sorumluluk bilinci geliştirmesine katkıda bulunmak ve cinsel istismardan korunmasını sağlamaktır. Şimdi bunları kısaca açıklayalım.

Çocuğun bir birey olarak kendini tanımasını sağlar: Kişinin kendini tanıdığı, duygu ve düşüncelerini anlamlandırdığı, kendisinin ve başkalarının sınırlarını fark ettiği, benlik duygusunu kazandığı zihinsel bir süreçtir.¹⁴ Bu süreçte en önemli rol ve görev ailededir. Çünkü aile kişinin doğduğu, büyüdüğü ve bu süreçte kişiliğinin şekillendiği yerdir.

İşte bu süreçte mahremiyet eğitimin önemi ortaya çıkmaktadır. Ailede verilen mahremiyet eğitimiyle birlikte çocuk iyi bir benlik duygusu kazanabilmektedir. Benlik kişinin kim ve ne

¹¹ Ramazan Diler, “Mahremiyet Eğitimi ve Önemi”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi* 2/1, (2014): 72.

¹² Cumhur İzgi, “Mahremiyet Kavramı Bağlamında Kişisel Sağlık Verileri”, *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 1/1, (2014): 27.

¹³ Güneş, *Mahremiyet Eğitimi*, 28-29.

¹⁴ Diler, “Mahremiyet Eğitimi ve Önemi”, 85

olduğuna dair düşünceleri ve bireysel özelliklerini içeren kendisi hakkındaki inançlarıdır.¹⁵ Kısaca kendisini algılama biçimi, kendisiyle ilgili kafasında çizdiği görüntüdür.¹⁶ Çocuk mahremiyet eğitimi ile kendi varlığını, cinsiyetini tanımlayarak kişiliğinin birlik ve bütünlüğünü sağlamak için ilk adımı atmış olur.¹⁷ Böylece cinsiyetini tanımladığında karşı cinsi de tanıması ve farklılıklarını kavraması kolaylaşmaktadır. Özellikle çocuğun kendi cinsiyet özelliklerine göre yetiştirilmesi mahremiyet eğitimiyle sağlanır. Erkek çocuğu erkek gibi, kız çocuğu da kız gibi büyütme çocuğun kimliğini kabullenmesine yardımcı olur. Böylelikle çocuğun dünyayı ve diğer insanları tanıması, özgüven kazanması ve azim ve kararlılıkla geleceğe yönelik potansiyelini ortaya çıkarması kolaylaşmaktadır.

İyi bir benlik duygusu kazanan çocuk sınırlarını korumayı ve böylelikle kendisine saygı duymayı öğrenir. Kendisine saygı duyarsa başkalarına da saygı duyması gerektiğini kavrar. Çünkü diğer insanların da sınırları vardır ve onlar da sınırlarına saygıyı hak etmektedirler.

Çocuğun cinsellikle ilgili sorularına cevap bulmasına yardımcı olur: Çocukların kendi bedenleriyle ilgilenmeleri bebeklik döneminde başlar. Tuvalet eğitimi ile birlikte çocuk kendi cinsiyetine yönelik organlarını tanımaya çalışır. Bu araştırma faaliyeti iki yaşında cinsiyete yönelik, 3-4 yaşlarında ise doğumla ilgili sorulara dönüşür.¹⁸ Bu süreçte çocuğun ergenlik dönemine kadar devam eden cinsel sorularına cevap verecek kişiler yine anne babadır. Gelişim psikolojisi açısından bakıldığında çocukların bu konuları merak etmeleri normal bir durumdur. Ancak çocuk ailesine yönelttiği sorulardan yanıt alamazsa bu soruları başka kişilere sorarak yanıt aramaktadır. Bu noktada utanma bahanesiyle ailede paylaşılamayan bu bilgiler çocuğu yanlış yollara itebildiği gibi ailede çocuğun merak duygusu karşılanmayıp kınanması halinde saplantı durumu da ortaya çıkabilmektedir.¹⁹ Dahası çocukken mahremiyet eğitimi ve cinsel bilgiler verilmemesi durumunda ergenlik döneminde yaşadığı bu değişimlerin yalnız kendinde olduğunu zannedip bundan dolayı suçluluk hissedebilir.²⁰

Ailede verilecek mahremiyet eğitimi, cinsel konularda sorularına basit cevaplar verip çocuğun merakını zararlı yayın ya da yanlış kişiler yoluyla giderme eğilimini ortadan kaldıracaktır. Mahremiyet eğitimiyle çocuk öğrenmesi gereken bilgileri yaşına uygun seviyede ailesinden aldığı hem sağlıklı bilgiye ulaşmış olur hem de aile içinde güven ortamı tesis edilir. Tüm bu sebeplerden dolayı, ailenin çocuğun cinsellik ve mahremiyet kapsamındaki sorularına cevap vermesi, cinsel kimliği ile tanışık ve barışık insanlar yetiştirmek için çok önemlidir.²¹

Bireyin sorumluluk bilincini geliştirmesine katkıda bulunur: Ailede verilecek mahremiyet eğitimi çocuğa sorumluluk duygusunu kazandırma konusunda da önemli bir yere sahiptir. Sorumluluk, bir görevi üstlenme, yapılan işin sonucundan ötürü hesaba çekilme durumudur.²² Çocuğun ailede üzerine düşen görevleri yerine getirmesi ve kendine ait bir olayın başkaları üzerindeki etkilerinin sonuçlarını üstlenmesi, başkalarının haklarına saygı göstermesi ve kendi davranışının sonuçlarına sahip çıkabilmesi kazanması gereken sorumluluk davranışlarıdır.²³

Ailede mahremiyet eğitimi alan bir çocuk öncelikle kendi bedeninin sorumluluğunu alması gerektiğini öğrenmektedir. Bedenini korumak artık çocuğun sorumluluğundadır. Bedenini korumayı öğrenen çocuk, mahremiyetine dönük olarak eşyalarının, odasının sorumluluğunu da almaktadır. Kendi mahremiyet sınırlarını bilen ve koruyan bir çocuk başkalarının mahremiyetlerini ihlal

¹⁵ Çiğdem Kağıtçıbaşı, Zeynep Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar*, (İstanbul: Evrim Yayınları, 2016), 248.

¹⁶ M. Zeki Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, 7. Baskı, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015), 250.

¹⁷ Alfred Adler, *Çocuk Eğitimi*, (İstanbul: Cem Yayınevi, 2000), 8.

¹⁸ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011), 123.

¹⁹ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 124.

²⁰ Haluk Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999), 211.

²¹ Gülhanım Bayrak, Şaziye Senem Başgül, Turgay Gündüz, *Ailede Cinsel Eğitim*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 200.

²² Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2005), 1176.

²³ Diler, "Mahremiyet Eğitimi ve Önemi", 86.

etmemek konusunda da kendisini sorumlu hisseder. Böylece çocuk hem kendini mahremiyet ihlallerine karşı korur, hem de aile fertlerinin ve çevresinin mahremiyetlerini ihlal etmekten kaçınır.

Cinsel istismarın engellenmesini sağlar: İstismar, yararlanma, kötüye kullanma gibi anlamları içerir. Cinsel istismar ise kişilik dokunulmazlığın bir parçası olan cinsel dokunulmazlığın ihlali olarak tanımlanırken²⁴ henüz cinsel gelişimini tamamlamamış bir çocuğun ya da ergenin, bir yetişkin tarafından cinsel arzu ve gereksinimlerini karşılamak için güç kullanarak, tehdit ya da kandırma yoluyla kullanılması olarak da açıklanabilmektedir.²⁵

Cinsel istismara maruz kalan çocuk sayısı azımsanmayacak seviyededir. Çünkü çocuk cinsel duyguların farkında olmadığı, taciz tecavüz gibi kavramların ne olduğunu bilmediği ve çevresindekileri iyi insanlar olarak değerlendirdiği için istismara açık bir halde bulunmaktadır.

Cinsel istismar mağduru pek çok kişinin yetişmiş oldukları ailede mahremiyet duygusuna önem verilmediği, çocukların mahremiyetlerine saygı duyulmadığı ve ilk yarayı ailede aldıkları görülmektedir.²⁶ Bu nedenle yaşadıkları istismar durumu bütün hayatlarını etkilemekte ve çeşitli psikolojik sorunlar yaşamalarına neden olmaktadır. Bu sorunlar genel olarak uyku bozuklukları, kâbuslar, idrar kaçırma, içine kapanma, öfke patlamaları, suçluluk duygusu şeklinde sıralanmaktadır.²⁷

Ancak ailede mahremiyet eğitimi alan çocuk, öncelikle kendi vücudunda bakılmaya ve dokunulmaya izin vermemesi gereken yerlerinin olduğunu bilir. Çünkü kendi bedeninin sınırları vardır ve o sınırları koruması gerekir. Aynı şekilde mahremiyet eğitimi utanma ve mahcubiyet duygusunu güçlü tuttuğu için çocuğun kötü bir davranış gördüğünde rahatsızlık duymasını ve oradan uzaklaşmasını sağlar.²⁸ İyi ve kötü niyetli davranışları ayırt etmesi ve kötü davranışlardan kendini koruması kolaylaşır.

4. MAHREMİYET EĞİTİMİNDE TEMEL İLKELER

Kişilik gelişiminin önemli bir unsuru olan cinsel kimliğin sağlıklı geliştirilebilmesi için bir takım hususlara dikkat etmek gerekir. Çocuğun ilk bilgi kaynağı ailesi olduğundan, çocuğun olumlu bir kimlik gelişimi için ailenin bu noktadaki tutum ve davranışları son derece önemlidir.

Çocuğa Özel Alan Tanımlaması Yapmak ve Özel Alan Sınırlarını Öğretmek: çocuğu her türlü mahremiyet ihlalinin ve tehditten korumak için öncelikle çocuğa, kendi sınırlarının ne olduğu ve bu sınırların korunması için neler yapılması gerektiğinin öğretilmesi önemlidir.

İnsanın mahremiyet sınırı fiziksel aura kavramıyla tanımlanmaktadır. Fiziksel aura kişinin kendisine belli bir mesafeden daha yakına birinin gelmesinden hoşnut olmama hissine erişmesidir.²⁹ Yani herkesi rahatça kabul edemediği fiziksel mahremiyet sınırını kazanmasıdır. Çocuğun bu alanı kavramasını ve korumasını sağlayacak olan ise ebeveynlerdir. Onlar çocuğa kıyafet giydirirken, banyo yaptırırken, onu severken ve öperken, ona dokunurken bu sınırlara dikkat ederlerse çocuk için bu sınırları kavramak ve korumak kolaylaşacaktır.

Odalarını ve Yataklarını Ayırmak: Gelişme çağında çocuğun ilk benimsemesi gereken şeylerden biri kendi yatağıdır. Bir yaşından itibaren çocuğun yatağını ve odasını anne babanın yatağından ayırmak ve her gün kendi odasında yalnız başına uyumasını sağlamak, işin başlangıcı kabul edilmektedir. Bazı ebeveynler çocuklarıyla yataklarını paylaşmayı, uyku sırasında saçlarını ve kulaklarını çekmelerine izin vermeyi uzun süre bırakamazlar ve bunu çocuklarını sevdikleri için

²⁴ Kemal Yıldız, “Genel Anlamda Mahremiyetin Kaynağı ve Çocuklarda Cinsel İstismarı Önleyici Bir Unsur Olarak Aile İçi Mahremiyetin Önemi”, *Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 202.

²⁵ Evrim Aktepe, “Çocukluk Çağı Cinsel İstismarı”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi* 1, (2009): 97.

²⁶ Yıldız, “Genel Anlamda Mahremiyetin Kaynağı ve Çocuklarda Cinsel İstismarı Önleyici Bir Unsur Olarak Aile İçi Mahremiyetin Önemi”, 201.

²⁷ Bayrak, Başgöl ve Gündüz, *Ailede Cinsel Eğitim*, 172.

²⁸ Güneş, *Nezakət ve Zerafet İçin Mahremiyet Eğitimi*, 73.

²⁹ Güneş, *Nezakət ve Zerafet İçin Mahremiyet Eğitimi*, 56.

yaparlar. Ancak anne baba ile aynı yatağı paylaşmaya alışan çocuklarda bağımlılık duygusu devam etmektedir. Oysaki çocuğun bebeklikten çıkıp özgürleşmeye ve kendine ait alanlara sahip olmaya ihtiyacı vardır. Anne babasının yatağının onlara ait olduğunu, sürekli onlarla birlikte yatamayacağını öğrenmesi gerekmektedir.

Yine çocuğun ebeveynleriyle olduğu gibi kardeşleriyle de mahremiyete riayet etmek çok önemlidir. Zira peygamberimiz: *“Kız ve erkek çocuklar on yaşına basınca onların yataklarını anne baba, kız ve erkek kardeşlerin yataklarından ayırmak vaciptir. Erkeğin erkekle, kadının kadınla aynı yatakta yatmaları asla caiz değildir; her biri yatağın birer kenarında olsa bile...”* buyurmuştur.³⁰

Aile Bireylerinin Giyimlerine Dikkat Etmesi: Ailede verilecek mahremiyet eğitiminde en önemli noktalardan biri aile bireylerinin çocuğa davranışlarıyla örnek olmasıdır. Bu durum giyim kuşamda da kendini göstermektedir. Anne babanın giydikleri kıyafetlere ve giyinme kurallarına riayet etmesi çocuğun da bu kuralları öğrenmesini kolaylaştırır. Özellikle anne baba yalnızlık ilkesi gereği çocuğun göremeyeceği yerde, kapı kapalı olacak şekilde kıyafetlerini değiştirmelidir. Bu sayede çocuk onların da fiziksel sınırları olduğunu farkına varır.

Ailenin örnekliğinin yanında çocukların giydirilmesinde de belli kurallara özen göstermesi gerekmektedir. Çocuğun üzerinin değiştirilmesi başkalarının yanında değil yalnız bir odada gerçekleşmelidir. Özellikle alt ıslatma, üstüne bir şeyler dökme gibi durumlarda herkesin içinde kıyafetlerinin çıkarılması ve değiştirilmesi fiziksel aurasına zarar vermektedir. Bu nedenle çocuğun utanma ve mahcubiyet hislerini yıkacak davranışlardan uzak durmak çok önemlidir.

Çocuklara Tuvalet ve Banyo Adabını Öğretmek: Çocuklarda tuvalet eğitiminin iki yaşında başlaması beklenir.³¹ Bu dönemden itibaren çocuğun bez kullanmaması tuvalette mahremiyet kurallarını gündeme getirir. Çocuğu tuvalete götüren kişi, mahremiyet sınırlarını ihlal etmemek için çeşitli davranışlara dikkat etmelidir. Özellikle tuvalet esnasında çocuğa rahatsız edici şekilde bakmamak, temizlik sırasında kafasını yana çevirmek gibi önlemler alınabilir. Yine tuvaletin kişiye özel alanlardan biri olduğu kavratılmalı; çocuk tuvalette kapısını kapalı tutması gerektiğini ve kimseyi içeri almaması gerektiğini bilmeli; aynı şekilde başkaları içerideyken de kendisinin tuvalete girmemesi gerektiği öğretilmelidir.

Yine banyo adabını öğretmek de anne babanın görevlerindendir. Çocuğun dört yaşına kadar çıplak olarak ebeveynleri tarafından banyo yaptırılması normal olsa da sonraları çocuğun mahremiyeti açısından çamaşırı ile banyo yapması daha uygun olacaktır. Kardeşleri ile de aynı cinsten bile olsalar banyo yapmaları uygun görülmemektedir. Zaten cinsel kimlik gelişimi açısından yedi yaşından sonra da banyosunu kendi yapacak hale gelmesi beklenmektedir. Bazı ebeveynler çocuklarının üzerinde hak sahibi olduklarını düşündükleri için mahremiyet kurallarına riayet etmede esneklik gösterebilmektedirler.

Çocuğun Cinsellikle İlgili Sorularına Cevap Vermek: Cinsiyet farkına dair soruları 2 yaşında, doğumla ilgili olanları ise 3-4 yaşlarında başlar.³² Ancak cinsiyetini tanıma ile ilgili sorular tuvalet eğitimi sırasında ortaya çıkar. Çünkü çocuk bedenini tanımaya başlamıştır. Kız ve erkeklerin farklılıklarını gözlemleye ve bu konuda sorular sormaya başlar. Basit düzeyde başlayan bu sorgulamalar: *“Ben nasıl dünyaya geldim, bebek nereden geldi, nasıl oldu?”* gibi sorulara dönüşür. Doğumla ilgili bu soruların asıl amacı cinsel bilgi elde etmek değil kendisinin nereden geldiğini, kime ait olduğunu anlayıp çevresini ve duygularını anlamlandırmaktır.³³ Bu süreçte çocuk sorularına sağlıklı ve doyurucu cevap alamazsa bu algıları eksik kalabilir. Örneğin cinsiyete yönelik sorularına cevap alamayan çocuklar çevresindeki kişileri gizlice gözetleyebilir, kardeşini veya arkadaşlarını rahatsız edebilir ve karşı cinsle farklılıklarını bir eksiklik olarak tanımlayabilir.

³⁰ İbrahim Canan, *Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye*, (İstanbul: Işık Yayınları, 2013), 309.

³¹ Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 121.

³² Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*, 226.

³³ Aydın, *Ailede Ahlak Eğitimi*, 371.

Kitle İletişim Araçlarının Zararlarından Korumak: Medyanın cinsellik konusunda ve cinsel kimlik gelişiminde zararlı yayınları çocuğun ve gencin yanlış, tutarsız algılar geliştirmesine neden olmaktadır. Televizyonun ve internet medyasının cinsel gelişim üzerindeki olumsuz etkileri dikkate alındığında anne babanın bu konuda bilinçli ve tutarlı hareket etmesi medya kaynaklı sorunlara çözüm olabilecektir. Yasaklama ve men etme, soruna çözüm getirmeyeceği gibi belki daha da inatlaşma söz konusu olabilmektedir. Bu noktada yayınların takip edilmesinde seçici olmak ve eleştirel bir yaklaşımla çocuklarla birlikte değerlendirmelerde bulunmak, muhtemel zararlarına karşı alınabilecek önlemlerdendir. Aynı şekilde televizyon yayınların bu noktada izleyiciyi içerik bakımından önceden bilgilendirmesi, yayınların denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi bu noktada etkili önlemler olmaktadır.

O halde anne babalar televizyon ve internet konusunda bilinçli olmalı ve çocukların bu tür tehlikelere açık olduklarının farkında olmalılardır. Ayrıca çocuk ve gençleri internetteki bu tür tehlikeli ortam ve durumlardan koruyucu bazı filtre programlar kullanılmalıdır. İnternetin olduğu bilgisayar ortamı genele açık bir mekanda olmalı, yine çocuk ve gençlerin çok fazla vakitlerini geçirdikleri internet kafeler bu tür tehlikelere karşı denetlenmeli ve gereken önlemler alınmalıdır. Bu noktada da toplumdaki tüm bireylerin dikkatli olması ve koruyucu önlemlere önem verilmesi gerekmektedir.

SONUÇ

Cinsel kimlik, bireyin kadın ya da erkek, kendini belli bir cinsiyet içinde algılaması, kabul etmesi ve cinsiyetine uygun davranışları sergilemesidir. Cinsel kimliği belirleyen iki faktör vardır: genetik ve çevre. Cinsel kimliğin ilk şartı genetik kodlardır, ancak sağlıklı bir cinsel kimlik gelişimi için tek neden değildir. Biyolojik olarak belli bir cinsiyete sahip olarak dünyaya gelen insan, çevresel öğrenmelerin etkisiyle cinsel kimliğini geliştirmektedir.

Çocuğun eğitiminin temelleri aile içerisinde atılmakta olduğu gerçeğinden hareketle en kalıcı ve etkili öğrenmeler ailede gerçekleşmektedir. İslam dini, bu yüzden aile müessesesine ayrı bir önem vermiş ve aileyi koruyucu tüm tedbirleri almıştır. Konumuzla ilgili olarak çocukların istismardan korunması noktasında aileler öncelikle çocuklarının cinsel eğitimiyle ilgili konularda farkındalık sahibi olmalıdır. Bu noktada aile, kız ve erkek çocuklara yönelik karşılaşılabilecek tehlikeleri bilmeli ve çocuklarını bilinçlendirmelidir. Bir diğer nokta ise, medyanın çocuk üzerindeki olumsuz etkilerini azaltacak önlemlere yer vermektir. Bunun için çocuklar ve gençler, aile okul ve çevre tarafından yaşlarına uygun eğitim ve spor faaliyetlerine yönlendirilerek medyanın olumsuz etkilerine daha az maruz kalmaları sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Gander, Mary J.- Gardiner, Harry W. *Çocuk ve Ergen Gelişimi*. Haz. Bekir Onur, 6. Baskı, Ankara: İmge Yayınevi, 2007.
- Yılmaz, Mehmet Taki. "Cinsel gelişim". *Erken Çocukluk Döneminde Gelişim*. (Ed.) M. Engin Deniz. 237-260. 2. Baskı, Ankara: Maya Akademi Yayınları, 2010.
- San Bayhan Pınar- Artan, İsmihan. *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları 2004.
- Bakırcıoğlu, Rasim. *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*. 2. Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık, 2016.
- Koten, Yüksel. *Üniversite Öğrencilerinde Cinsel Tutum ve Davranışlar İle Sosyoekonomik Durum ve Psikiyatrik Semptom Dağılımının Karşılaştırılması*. Uzmanlık Tezi. Trakya Üniversitesi, 1996.
- Güneş, Adem. *Mahremiyet Eğitimi*. 33. Baskı, İstanbul: Selis Yayınları, 2014.

- Diler, Ramazan. “Mahremiyet Eğitimi ve Önemi”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2014): 69-98.
- İzgi, Cumhur. “Mahremiyet Kavramı Bağlamında Kişisel Sağlık Verileri”. *Türkiye Biyoetik Dergisi* 1/1 (2014): 25-37.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem- Cemalcılar, Zeynep. *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınları, 2016.
- Aydın, M. Zeki. *Ailede Ahlak Eğitimi*. 7. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.
- Adler, Alfred. *Çocuk Eğitimi*. İstanbul: Cem Yayınevi, 2000.
- Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.
- Yavuzer, Haluk. *Ana-Baba ve Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.
- Bayrak, Gülhanım- Başgül, Şaziye Senem- Gündüz, Turgay. *Ailede Cinsel Eğitim*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2005.
- Yıldız, Kemal. “Genel Anlamda Mahremiyetin Kaynağı ve Çocuklarda Cinsel İstismarı Önleyici Bir Unsur Olarak Aile İçi Mahremiyetin Önemi”. *Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010: 199-213.
- Aktepe, Evrim. “Çocukluk Çağı Cinsel İstismarı”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi* 1, (2009): 95-119.
- Güneş, Adem. *Nezakat ve Zerafet İçin Mahremiyet Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- Canan, İbrahim. *H. Peygamberin Sünnetinde Terbiye*. İstanbul: Işık Yayınları, 2013.

CİNSELLİK VE MAHREMİYET İLİŞKİSİ ÜZERİNE

Adem GÜNEŞ

Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

adem.gunes@erdogan.edu.tr

İnsan yaratılışı itibarıyla bir takım güdü ve eğilimlerle donatılmıştır. Bu güdü ve eğilimler doyurulurken insanın kendisiyle, diğer insanlarla ve yaratıcı ile ilişkilerini dikkate almak, bunları gözden geçirmek durumundadır. Cinsellik insanın en temel ve en güçlü eğilimlerinden birisidir. Bundan dolayı insanın doyum ararken kendine, diğer insanlara ve yaratıcıya karşı sorumlu olduğu eğilimlerin başında cinsel istekler gelmektedir.¹

Cinsellikle ilgili davranışların ve rollerin benimsenmesinde toplumsal yapının önemli etkileri vardır. Toplumlar cinsel davranışlara kendi kültür ve geleneği çerçevesinde belirli sınırlamalar getirmiştir. Bütün toplumlarda kimi cinsel pratikleri onaylayan, kimilerini kınayan ya da engelleyen bazı normlar mevcuttur. Cinsel ahlâkla ilgili normlar, kültürlere göre değişiklik gösterir. İnsanın cinsel davranışını önemli ölçüde kültürel değerlerin belirlediğini söylemek mümkündür.²

Sosyologlar son 40-50 yıl içerisinde gerçekleşen bir cinsel devrimden bahsederek bu devrimin iki temel ögesinden söz ederler. Birincisi kadınların cinsel özgürlüğünü kazanması, ikincisi ise eşcinselliğin hızla yayılması.³ Buna günümüzde bir üçüncüsünü ilave etmek gerekirse teknolojinin gelişmesiyle internette cinsel içeriklerin oldukça yaygın ve etkin vaziyet almasıdır. Bugünü yaşadığımız şu modernlik çağında, özellikle medya ve iletişim araçlarının etkisiyle cinsellik, geleneksel formlarından sıyrılıp daha farklı şekillerde görünürlük kazanma yoluna girmiştir. Buna neden olan başlıca etkenlerden biri, kapitalizmin cinselliği piyasaya taşıyarak onun üretilip-tüketilen bir meta haline sokmuş olmasıdır. Cinselliğin endüstrileşmesi, onun araç-amaç olma dengesinde de değişikliğe neden olmuştur. Hatta bu yüzden bulunduğumuz çağı “cinsellik çağı” olarak adlandıranlar bile olmuştur.⁴

Cinselliğin bir tüketim malzemesi haline getirilmesi ve giderek dozu artan yayılımı ile toplum üzerinde hipnotik bir etki oluşturulmaktadır.⁵ Cinselliğin ayrılmaz parçası olan muhayyile, sürekli görüntülerle harekete geçirilmektedir. Bugünün en büyük teknolojik iletişim ortamı olan internet birçok sapkın olanaklara imkân tanımaktadır. Böylece bedenlerin tüketilmesi yoluyla toplum cinselliğin müptelası haline getirilmeye çalışılmaktadır.⁶ Bu haliyle cinsellik, uçlara doğru kaymış ve kendisi amaç haline dönüşmüş bir eğilim olma yolunda mesafe kat etmiştir.

Gerçekte cinselliğin fitrî/insanî veya sağlıklı bir şekilde yaşanmasında mahremiyet gibi temel bir değer varlığı ve niteliği oldukça önemlidir. Bu değer bireysel veya toplumsal düzeyde bozulması ya da tahribata uğraması, toplumun cinsellik algısı ve anlayışına olumsuz yansımakta hatta bir takım cinsel sapmalara kapı aralamaktadır. Aslında mahremiyet, cinselliğin emniyet supabı olarak nitelendirilebilir. Özellikle iffet gibi bir değeri bünyesinde taşıyan mahremiyet olgusu,

¹ Muharrem Turhan Turhan, *Cinsellik ve Din* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010), 244.

² Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur’an’ın İffet Anlayışı (Batılı Cinsel Ahlak Anlayışlarıyla Bir Mukayese)”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/3 (2003): 51.

³ Anthony Giddens, *Mahremiyetin Dönüşümü*, trc. İdris Şahin, 2. Bs (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010), 32.

⁴ Dagmar Herzog, *Avrupa’da Cinsellik*, trc. Zeynep Yılmaz (İstanbul: Doğan Kitap, 2011), 9; Süleyman Turan, “Günah ve Özgürlük İkileminde Genel Panorama”, *Sınırlarda Dolaşmak (Dinlerin Eşcinselliğe Bakışı)* (İstanbul: Okur Akademi, 2018), 8.

⁵ Joe Vitale, *Kelimelerle İkna Etmenin Yolları-Tüketicileri Hipnotize Eden Metin Yazma Teknikleri*, trc. Zeynep Yaman - İlke Haydaroglu (İstanbul: MadiaCat, 2008), 163.

⁶ H. Bülent Kahraman, *Cinsellik, Görsellik, Pornografi* (İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010), 18.

cinselliğin meşru sınırlarında yaşanmasını sağlayabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında böyle bir mahremiyet cinsellik arasındaki ilişkiden ortaya çıkan şey “cinsel ahlak”tır.

Mahremiyet Olgusu

Mahremiyet kavramını genel ve özel olarak iki şekilde tanımlamamız mümkündür. Mahremiyet özel anlamda “mahrem” kavramıyla ilgilidir. “Haram olmak, haram kılmak ya da haram kılınmış” anlamlarına gelen ve dini bir kavram olarak kullanılan mahrem, aynı zamanda Allah’ın haram kıldığı, yasakladığı ve evlenilmesini meşru kabul etmediği kimseler için kullanılır.⁷ Olgu olarak mahremiyet ise kişiye özel olan, herkese açık olmayan, duyulması, görülmesi ve bilinmesi arzu edilmeyen, belli şartlar dışında dâhil olunmayan, yabancıya kapalı alanlar olarak tanımlanmaktadır.⁸

Modern hukukta açısından bakıldığında ise, “Mahremiyet, genel olarak, kişilerin yalnız başına kalabildikleri, istedikleri gibi düşünüp davranabildikleri, başkalarıyla hangi yer, zaman ve koşullarda ne ölçüde ilişki ve iletişim kuracaklarına bizzat kendilerinin karar verebildikleri bir alan ve bu alan üzerinde sahip olunan hakkı ifade eder. Bununla birlikte, insanın günlük yaşantısının çok önemli bir parçasını oluşturan mahremiyet hakkı, başkalarını tamamen dışlamak veya onlarla olan ilişkiyi tümüyle kesmek anlamına gelmez. Sadece bir kimsenin, kendi hayatını başkalarıyla ne ölçüde paylaşacağını belirleme hakkına sahip olduğunu ifade eder.”⁹

Tanımların işaret etmiş olduğu gibi mahremiyet, bireye ait özel ve korunaklı olması gereken bir alanı ifade etmektedir. Mahremiyet fitri/evrensel bir olgudur. Yani her bireyin kendine özel olanı koruma içgüdüğü vardır. Ancak bunun karşılığında insanın, gizli olanı merak etme, onu öğrenme arzusu da mevcuttur. Mahremiyet bilgi, mekân ve beden gibi boyutlara ayrılmaktadır. Bu boyutlar her ne kadar birbirinden ayrı gibi gözükse de hayatın akışı içinde birbirinden ayrılmamaktadırlar.

Mahremiyetin omurgasını teşkil eden özel hayatın gizliliği ilkesi evrensel hukukta ve anayasamızda garanti altına alınmıştır.¹⁰ Bununla birlikte dinler ya da İslam mahremiyet olgusunu toplumdaki sosyal-insani ilişkilerin daha sağlıklı, daha normal yürüyebilmesi için kendi prensipleri doğrultusunda şekillendirmiştir.¹¹

Gerek cinselliğin sınırlarda tutulması gerekse hayatın bütününde ahlak merkezli yaşam standartlarının oluşturulması açısından ayet ve hadislerde mahremiyetin temellerini ortaya koyacak birçok unsur bulunmaktadır. Bu unsurları sıralamak gerekirse şöyle ifade edebiliriz:

- Sorumlu olmadığı şeylerin ardına düşmemek (İsra 17/36)
- Zan ve gıybetten uzak durarak kişilere ait özel ve tüzel içerikli bilgileri başkasına taşımamak veya başka amaçlarla servis etmemek (Hucurât 49/12)
- Tecessüs amaçlı mahremiyeti araştırmamak (Hucurât 49/12)
- Ergen ve yetişkinlerin birbirlerinin odalarına izinsiz girmemesi (Nur 24/58-59)
- Evlere izinle girmek izin verilmedikçe girmemeye çalışmak (Nur 24/27-28) izinsiz içeri bakmamak (Buhari, Diyât 15).

Bu genel prensiplerin yanında beden mahremiyetini korumaya yönelik şu ayet hem erkek hem de kadınların gözlerini haramdan sakınmaları, ırzlarını korumaları, zinetlerini göstermemeleri yönünde genel bir kural ortaya koymaktadır:

“Mü’min erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Bu davranış onlar için daha nezihdir. Şüphe yok ki, Allah onların yaptıklarından hakkıyla haberdardır. Mü’min kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. Görünen kısımlar müstesna, zînetlerini göstermesinler...” (Nur 24/30-31).

⁷ DİB, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), 402.

⁸ MEB, *Türkçe Sözlük* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1996), 1996.

⁹ Mehmet Yüksel, “Mahremiyet Hakkı ve Sosyo-Tarihsel Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 58/1 (2003): 182.

¹⁰ Bkz. İnsan Hakları Bildirgesi 12. Madde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 8. Madde, Anayasamızın 20. Maddesi.

¹¹ Adem Güneş, “Cinsel İstismar Olgusu ve Mahremiyet Eğitimi”, *İnsan ve Toplum Dergisi* 7/2 (2017): 55.

Ayet, cinsiyet farkı gözetmeksizin beden mahremiyetini korumaya yönelik iki ortak unsur ortaya koymaktadır. Bunlar, yasaklanan kısımlara bakmamak ve bunları göstermemektir. Bu iki hususu, “gözetleme” ve “teşhircilikten uzak durma” şeklinde ortaya koyabiliriz. Mahremiyeti korumada ilk basamak ve iki taraflı düşünülecek öncelikli sorumluluk budur. Bakmak, göstermek ya da bedenini sergilemek, cinsellik konusunda olağan sınırları aşan davranışlara dönüşebilmektedir.¹²

Bugün artık gözetleme ve teşhircilik, bireysel bir problem olmaktan ziyade kitle iletişim araçlarının ayartmasıyla mahremiyet olgusunu zedeleyen ve toplumsal epidemiye dönüşmüş bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan hayatında hiçbir mahremiyet veya gizliliğin kalmaması üzerine kurgulanmış olan modern teknolojinin postmodern sosyal iletişim ürünleri, kitleleri kendi ağı içinde her şeyi görmeye ve sergilemeye zorlamaktadır. Bu şekilde beden mahremiyeti sosyal alana taşınmış olmaktadır. Sanal alanlarda gevşeyen mahremiyet algılarının etkisi bir süre sonra gerçek toplumsal ilişkilere de yansımaktadır. Böylece toplum daha görünür olma kaygısıyla hareket etmeye yönelmekte ve bu kaygı kitleleri hem izlemeye hem de izlenmeye sevk etmektedir. Mahremiyetin bireysel alandan toplumsal alana taşınması, görünürlüğü de postmodern bir değer haline getirmiştir. Burada görünürlüğün çoğunlukla beden ve cinsellik üzerinden yaygınlaşması ise mahremiyeti kökten sarsmaktadır.

Mahremiyet hem genel ahlakın hem de cinsel ahlakın vazgeçilmez parçalarından biridir. Mahremiyetin vazgeçilmez parçalarından birisi ise “ıffet”dir. İffet mahremiyet gibi evrensel bir değere anlam katan, rengini veren dini bir değerdir.¹³ İffetli olmak, *bedeni koruma için gerekli şeyleri sağlama, gereksiz olanlardan uzak durma* şeklinde tarif edilmiştir.¹⁴ İffet eğitimi ise insanın yeme içme ve cinsî arzuları gibi istekleri konusunda ölçülü davranmasını, dinin ve aklın ilkeleri doğrultusunda aşırı isteklerini kontrol edebilmesini sağlama çabalarıdır.¹⁵ İffet, şehvet gücünün her türlü aşırılıktan arındırılarak orta noktada tutulmasıdır. İsteklerin bütünüyle bastırılması olmadığı gibi aşırı boyutlara varmasına da mani olur. Böylelikle yeme içme ve cinsellik gibi hazlara ölçü koyarak dinin ve aklın ilkeleri doğrultusunda aşırı istekleri kontrol eder.

SONUÇ

Özel ve kamu arasındaki sınırların neredeyse ortadan kalktığı günümüzde, teknolojinin etkisiyle mahremiyet olgusu değişim-dönüşüm geçirerek etkisini yitirmektedir. Bundan doğan bir sonuç olarak da cinsellik kontrolsüz bir yayılım göstermektedir. Öyle gözüküyor ki mahremiyet olgusu süreçte anlamını ve değerini yitirdikçe cinselliğin yayılımı da çocuk ve gençler üzerindeki olumsuz etkilerini daha da artacaktır. Bu manzarada çocuk ve gençlerin bu şekilde kuşatılmış bir dünyada dini, sosyal ve psikolojik açıdan sağlıklı gelişim göstermelerini beklemek çok doğru bir yaklaşım olmayacaktır. O halde bu noktada içinde ıffet erdemini merkeze alan bir mahremiyet anlayışı, mahremiyeti kaçınılmaz bir şekilde barındıran bir cinsel ahlak anlayışı ve bütün bunların bir parçası olduğu genel ahlak bir anlayışı yeniden inşa edilmelidir. Ancak bunun yanında özellikle devletin irade sahibi olduğu alanlarda kontrolünü daha etkili bir şekilde gerçekleştirmesi ve bir şekilde toplumun cinsellik duygularının manüpülasyonun önüne geçilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Çağrı, Mustafa. *İslam Düşüncesinde Ahlak*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1989.

DİB. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.

Dodurgalı, Abdurrahman. *İbn-i Sina Felsefesinde Eğitim*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1995.

¹² Güneş, “Cinsel İstismar Olgusu ve Mahremiyet Eğitimi”, 57.

¹³ Güneş, “Cinsel İstismar Olgusu ve Mahremiyet Eğitimi”, 58.

¹⁴ Mustafa Çağrı, *İslam Düşüncesinde Ahlak* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1989), 42.

¹⁵ Abdurrahman Dodurgalı, *İbn-i Sina Felsefesinde Eğitim* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1995), 133.

- Giddens, Anthony. *Mahremiyetin Dönüşümü*. Trc. İdris Şahin. 2. Bs. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.
- Güneş, Adem. “Cinsel İstismar Olgusu ve Mahremiyet Eğitimi”. *İnsan ve Toplum Dergisi* 7/2 (2017): 45-70. <https://doi.org/dx.doi.org/10.12658/human.society.7.14.M0206>.
- Herzog, Dagmar. *Avrupa’da Cinsellik*. Trc. Zeynep Yılmaz. İstanbul: Doğan Kitap, 2011.
- Kahraman, H. Bülent. *Cinsellik, Görsellik, Pornografi*. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2010.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. “Kur’an’ın İffet Anlayışı (Batılı Cinsel Ahlak Anlayışlarıyla Bir Mukayese)”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/3 (2003): 47-67.
- MEB. *Türkçe Sözlük*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1996.
- Turan, Süleyman. “Günah ve Özgürlük İkileminde Genel Panorama”. *Sınırlarda Dolaşmak (Dinlerin Eşcinselliğe Bakışı)*. 7-21. İstanbul: Okur Akademi, 2018.
- Turhan, Muharrem Turhan. *Cinsellik ve Din*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.
- Vitale, Joe. *Kelimelerle İkna Etmenin Yolları-Tüketicileri Hipnoztize Eden Metin Yazma Teknikleri*. Trc. Zeynep Yaman - İlke Haydaroğlu. İstanbul: MadiaCat, 2008.
- Yüksel, Mehmet. “Mahremiyet Hakkı ve Sosyo-Tarihsel Gelişimi”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 58/1 (2003): 181-213.

CHASTITY OF YOUNG AND PRESERVING COMMUNITY A COMPARATIVE STUDY BETWEEN THE PROPHETIC GUIDANCE AND THE MORAL DECAY IN ISLAMIC AND WESTERN SOCIETIES

Dr. SULIMAN ALOMIRAT

Assistant Professor of Arabic rhetoric

Qatar University - Faculty of Arts and Sciences

Department of Arabic Language and Literature

sulimanomirat@gmail.comsalomirat@qu.edu.qa

إعفاف الشباب والمحافظة على بنية المجتمع

(دراسة مقارنة بين الهدى النبوي والانحلال الأخلاقي في المجتمعات الإسلامية والغربية)

خلق الله تعالى الإنسان وأودع فيه غريزة الجنس التي تحفظ النوع البشري، وهي غريزة مرتبطة بهرمونات معينة أشد ما تكون تأثيراً في سن الشباب؛ لذا فإن كل الشرائع السماوية أقرت مشروعية هذه الحاجة العضوية، وحددت للإنسان قناة نظيفة لإشباعها، هي الزواج؛ وحرمت عليه القنوات الأخرى كالاعتصاب والزنا واللواط وغير ذلك من أوجه الشذوذ والانحراف الجنسي.

والشريعة الإسلامية ليس لها موقف سلبي من الجنس؛ بالعكس؛ فقد قال صلى الله عليه وسلم: «وَفِي بُضْعِ أَحَدِكُمْ صَدَقَةٌ، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيَأْتِي أَحَدُنَا شَهْوَتُهُ وَيَكُونُ لَهُ فِيهَا أَجْرٌ؟ قَالَ: أَرَأَيْتُمْ لَوْ وَضَعَهَا فِي حَرَامٍ أَكَانَ عَلَيْهِ فِيهَا وَزْرٌ؟ فَكَذَلِكَ إِذَا وَضَعَهَا فِي الْحَلَالِ كَانَ لَهُ أَجْرٌ»⁽¹⁾.

وقد كان الرسول صلى الله عليه وسلم يدعو المجتمع مراراً إلى تيسير الزواج؛ كقوله: «خَيْرُ النِّكَاحِ أَيْسَرُهُ»⁽²⁾، وقوله صلى الله عليه وسلم: «خَيْرُ الصَّدَاقِ أَيْسَرُهُ»⁽³⁾.

وأما الذي لا يتيسر له الزواج فدعته الشريعة الإسلامية إلى التعفف والصبر؛ لقوله تعالى: {وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ} [النور: 33]، وقوله صلى الله عليه وسلم: «يَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ مَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمُ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ، وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ فَإِنَّهُ لَهُ وَجَاءٌ»⁽⁴⁾.

والقصد أن زواج الإنسان هو القاعدة، وأن بقاءه بلا زواج مع التزامه التعفف والصبر هو الاستثناء؛ أما إذا أصبح اصطبار الشاب تحت وطأة المعاناة هو القاعدة، وزواجه هو الاستثناء فهذه كارثة كبرى وفساد عريض؛ لأن هذا الشباب فيه رغبة و طاقة مكبوتة تحرقه وتجعله يعاني مشكلات نفسية وجسدية وأخلاقية، وهذه الرغبة لا تترويض ولا يكبح جماحها إلا بالزواج، وإلا يروج الشباب فسوف ينزل كثير منهم في مستنقعات الرذيلة.

وإن تجاهل المجتمع المسلم لمعاناة الشباب، ومحاولة إطفاء حاجتهم العضوية بالخطب والوعظ والإرشاد الديني والأخلاقي هي محاولة فاشلة سلفاً؛ لأنك لا تستطيع من خلال النصائح أن تتحكم بهرمونات الشخص الذي أمامك، والحل الوحيد الأوحى هو الاستجابة إلى الفطرة وإلى الشريعة المنسجمة مع الفطرة وهو تزويج الشباب.

لأن الرهبانية التي نبتغها من شبابنا - إذ نحرّمهم من الحلال (الزواج) ثم نطلب منهم الالتزام بالشريعة - هي أمر غير قابل للتطبيق إلا في جمهورية أفلاطون؛ ولا أدلّ على ذلك من التقارير التي تخرج كل وقت وآخر عن الفصائح الجنسية في الفاتيكان، وآخرها تقرير عن منظمة حقوق الطفل في الأمم المتحدة؛ جاء فيه:

NBC NEWS

Feb. 5, 2014

U.N. Report: Vatican Policies Allowed Priests to Rape Children

(1) ينظر: صحيح مسلم، برقم (1006). 697/2.

(2) يُنظر: سنن أبي داود؛ برقم (2117)، 238/2.

(3) يُنظر: المستدرک للحاکم؛ برقم (2742)، 198/2.

(4) ينظر: صحيح البخاري؛ برقم (5065) 3/7.

The United Nations heavily criticized the Vatican on Wednesday for what it said was a systematic adoption of policies allowing priests to rape and sexually abuse tens of thousands of children. The devastating report published by the U.N. Committee on the Rights of a Child said the Vatican must "immediately remove" all known or suspected child abusers within the clergy. In response, the Vatican said in a statement published on its website that some points made in the report were an "attempt to interfere with Catholic Church teaching." The Vatican said it would examine the report thoroughly and reiterated its commitment to defending and protecting child rights in accordance with the U.N. guidelines and "the moral and religious values offered by Catholic doctrine."⁵

قسم الأخبار في شبكة البث التلفزيوني الأمريكي NBC

تقرير الأمم المتحدة: سياسات الفاتيكان سمحت للكهنه باغتصاب الأطفال

انتقدت الأمم المتحدة بشدة الفاتيكان يوم الأربعاء بسبب ما وصفته بأنه تبني منهجي لسياسات تسمح للكهنه بالاعتداء الجنسي على عشرات الآلاف من الأطفال. وقال التقرير المدمر الذي نشرته لجنة حقوق الطفل التابعة للأمم المتحدة: إن الفاتيكان يجب أن "يزيل فوراً" جميع المعتدين على الأطفال أو المشتبه في ارتكابهم جرائم ضد الأطفال داخل رجال الدين. ورداً على ذلك، قال الفاتيكان في بيان نُشر على موقعه على الإنترنت إن بعض النقاط الواردة في التقرير "محاولة للتدخل في تعاليم الكنيسة الكاثوليكية". وقال: إنه سيفحص التقرير بدقة، وكرّر التزامه بالدفاع عن حقوق الطفل وحمايتها وفقاً لإرشادات الأمم المتحدة و "القيم الأخلاقية والدينية التي تقدمها العقيدة الكاثوليكية".

لا أريد انتقاد الفاتيكان هنا؛ فهذا ليس من شأني وليس من علمي؛ ولكن أودّ أن أنبه على أنه لا أحد يستطيع مُغالبة الفطرة الإنسانية، فالأنبياء تزوجوا وأنجبوا، لذلك على المجتمع اليوم بدل أن يصدّع رؤوس الشباب بالدعوات إلى الصبر والتحمل والتعفف؛ عليه أن يُيسّر زواجهم بكل السبل الممكنة، نحن في المجتمعات الإسلامية ننتقد دوماً الانحلال الأخلاقي في الغرب (فيما يتعلّق بالعلاقات الجنسية المحرّمة)، ولكننا إذا بقينا هكذا نعانّد ديننا الموافق للفطرة والذي دعانا إلى تيسير زواج الشباب..؛ إذا بقينا مُعاندين لدينا فسوف ننحدر بتسارع نحو فساد أخلاقيّ عظيم جدّاً؛ حدّر منه رسول الله صلى الله عليه وسلم وسمّاه "الفساد العريض" إذ قال: «إذا أتاكم من ترضون خلقه ودينه فروّجوه، إن لا تفعلوا تكن فتنة في الأرض وفساد عريض»⁽⁶⁾

نعود إلى هموم الشباب في المجتمعات الإسلامية في زماننا؛ فهم يعيشون أوقاتاً صعبة جدّاً؛ إذ يتعرّضون لغزو إعلامي يستهدف عقيدتهم وعقولهم وأرواحهم، ويتعرّضون إلى مثيرات غرائزيّة في الطرق وفي التلفاز وفي الإنترنت، إضافة إلى أن المجتمع "المسلم" أصبح يُصعّب الزواج ويكثر أعباءه المالية التي يعجز عنها أغلب الشباب.

وهذا أدّى ارتفاع غير مسبوق في نسبة العنوسة بين شباب وشابات المجتمع، وأصبحنا نسمع أكثر من ذي قبل عن حوادث الزنا والشذوذ والاعتصاب والتحرّش سواء بالفتيات أم بالأطفال الصغار، ولا سيّما أن شبكة الإنترنت فتحت لهؤلاء الشباب نافذة على كلّ الثقافات والأفكار الاعتقادات الموافقة لشريعتنا والمخالفة لها، مع غياب شبه تامّ للإعلام الإسلامي الهادف الذي يحتوي هؤلاء الشباب ويناقش قضاياهم ويرتقي بوعدهم.

وهذا البحث يدعو إلى الاستفادة من منهج النبي محمد صلى الله عليه وسلم الذي حرّص كلّ الحرص على عفة المجتمع، وكان صلى الله عليه وسلم يُوصي دائماً بحلول وقائية تحفظ الشباب من الوقوع في الفساد الأخلاقيّ.

وسيكون البحث وفق الآتي:

- (1) تمهيد حول سبب اهتمام الرسول صلى الله عليه وسلم بالشباب.
- (2) هموم الشباب في مجتمعاتنا حول مسألة العفة.
- (3) الاستفادة من هدي الرسول صلى الله عليه وسلم في إعفاف الشباب؛ على مستوى: (الشباب والشابات، الأسرة، المجتمع).

أولاً: تمهيد حول سبب اهتمام الرسول صلى الله عليه وسلم بالشباب.

إنّ الفئات العمرية الأساسية في المجتمع؛ هي: الأطفال، والشباب، والشيوخ. ونحن عندما نتكلّم عن الشباب فإننا نتكلّم عن فئات المجتمع كلّها؛ لأنّ الطفل سيغدو شاباً، ولأنّ الشيخ كان شاباً؛ ولأنّ الطفل عندما يرى شاباً يرى فيه مستقبله، والشيخ يرى فيه ماضيه.

⁵ <https://www.nbcnews.com/news/world/u-n-report-vatican-policies-allowed-priests-rape-children-n22531>
⁽⁶⁾ ينظر: سنن ابن ماجه؛ برقم (632/1) (1967).

ثم إنَّ الشباب هم الذين يُطعمون الأطفال والشيوخ في المجتمع بشكل مباشر أو من خلال الضرائب التي يسدّدونها للدولة، وهم الذين يُدافعون عن الأطفال والشيوخ في الحرب؛ وهم الذين يعملون في الدفاع المدني وفي الإطفاء وفي الإسعاف وفي الصناعات الثقيلة... وبناء عليه فإنَّ أيَّ مشروع لخدمة الشباب هو مشروع لخدمة المجتمع بأكمله.

وفي البداية لا بدّ لنا أن نُحدّد مقصودنا بكلمة "شاب"، وهو الذي فازقَ أمدَ الطفولة، وبلَّغَ الحلم، وأصبح قادراً على إنجاب مثله؛ إلى أن يكتهل. وأما كلمة مُراهق "adolescent" فمعناها في العربية الغلام الذي قارب البلوغ ولمّا يبلغ⁽⁷⁾. ولو رجعنا إلى المعاجم العربيّة فسوف نجد "الشباب: الفتاء والحداثة، وشبّت النار: اشتعلت، وشبّ النار والحرب: أوقدها، وشبّت الفرس: نشطت ورفعت يديها جميعاً"⁽⁸⁾ وهذه المعاني تدلّ على الحداثة والقوة والارتفاع والحرارة، وهي ذاتها صفات الإنسان في مرحلة الشباب.

وقد كان الرسول صلى الله عليه وسلم شديد الحرص على صحبة الشباب وتوجيههم، وكان يراعي ما يصدر عنهم من اندفاع أو رُعونة؛ وقد بشرّ الشاب الذي ينشأ في طاعة الله بقوله: «سبعة يُظهِمُ اللهُ في ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ الإمامُ العادلُ، وشابٌّ نشأ في عبادة ربّه،...»⁽⁹⁾، وكذلك نبيّه الأئمّة إلى أن الإنسان سوف يُسأل يوم القيامة عن مرحلة الشباب؛ إذ يقول: «لا تُزولُ قدمُ ابنِ آدمَ يَوْمَ القيامةِ مِنْ عِنْدِ رَبِّهِ حَتَّى يُسألَ عَنْ خَمْسٍ، عَنْ عُمُرِهِ فِيمَ أَقْنَاهُ، وَعَنْ شَبَابِهِ فِيمَ أَبْلَاهُ»⁽¹⁰⁾، ودعا إلى اغتنام مرحلة الشباب في العمل والطاعات بقوله صلى الله عليه وسلم: «اغْتَنِمْ خَمْسًا قَبْلَ خَمْسٍ: شَبَابَكَ قَبْلَ هِرْمِكَ، وَصِحَّتَكَ قَبْلَ سَقَمِكَ»⁽¹¹⁾.

ولكنَّ السؤال هنا: لماذا كان الرسول صلى الله عليه وسلم شديد العناية بالشباب وهمومهم وحاجاتهم؟

إنّه سؤال كبير يتطلّب جواباً أكبر، ولكننا سنقول باختصار: إنّ الرسول صلى الله عليه وسلم رأى أنّ الإنسان في مرحلة الشباب يكون في ذروة القوة والنشاط بدنيّاً وعقليّاً وعاطفيّاً، وأنَّ الشاب يمتلك طاقة جبّارة؛ إمّا أن تكون قُنبلة موقوتة تعودّ على الشاب وعلى مجتمعه بالوبال والخراب، إمّا أن تتوجّه نحو تنمية المجتمع وحمائيته ونحو الإبداع والابتكار وإعلاء كلمة التوحيد. لأنّ الدّول في أيام السّلم لا يبنّيها الأطفال ولا الشيوخ، وفي أيام الحرب لا يدافع عنها الأطفال ولا الشيوخ؛ لذا فإنَّ الثروة الحقيقية لأي مجتمع هي شبابيه الذين يبنونه في السّلم، ويحمونه في الحرب.

والرسول صلى الله عليه وسلم أدرك هذه الحقيقة، وكان يعلم أنّ نفس الشابّ تموج بالرغبات الجامحة، وعنده رغبة في النساء، ورغبة الثروة، ورغبة في السلطة والمجد، ورغبة في الشهرة...؛ لأنّه قويّ مُعافى والمستقبل أمامه واسع، وأماله عريضة، وتفكيره بالموت قليل مقارنةً بالشيوخ؛ فهم مُعرّضون للفتنة أكثر من غيرهم؛ لأجل ذلك كان صلى الله عليه وسلم دائماً قريباً من الشباب، يأخذ مشورتهم، ويسمع مشكلاتهم، ويشجّعهم على العمل، ويحضّهم على مكارم الأخلاق، ويصحبهم كأنّه أحدّهم.

بل كان يحدثُ الفتیان أيضاً ويوصيهم، كوصيته لابن عباس (ت68هـ) وهو يُثبّت عقيدته وإيمانه بقوله: «يا غلامُ إني أعلمُك كلمات، احفظ الله يحفظك، احفظ الله تجده تُجاهك، إذا سألتَ فاسأل الله، وإذا استعنتَ فاستعن بالله، واعلم أنّ الأئمّة لو اجتمعوا على أن ينفعوك بشيءٍ لم ينفعوك إلّا بشيءٍ قد كتبه الله لك، ولو اجتمعوا على أن يضروك بشيءٍ لم يضروك إلّا بشيءٍ قد كتبه الله عليك، رُفعتِ الأقلامُ وجُفّتِ الصُحفُ»⁽¹²⁾.

وكان يثق بالشباب ويكلّفهم بالمسؤوليات المهمة، وهنا نذكر أنّ أسامة بن زيد كان ابن 17 عاماً حين ولّاه الرسول أميراً على جيش المسلمين الذي فيه كبار الصحابة؛ وبقيت هذه الحادثة درساً لأئمّته من بعده، ولا ننسى أنّ الرسول صلى الله عليه وسلم عندما بُعث لم يكن طفلاً ولا شيخاً، بل كان شاباً، وكذلك الصحابة رضوان الله عليهم هم الذين حملوا الإسلام ونشروه في الأرض وكان كثيرٌ منهم من الشباب حينما دخلوا الإسلام؛ أبو بكر الصديق 37 عاماً، وعمر بن الخطاب 26 عاماً، وعثمان بن عفان 20 عاماً، وعلي بن أبي طالب 8 سنوات، وخبّاب بن الأرت 20 عاماً، ومصعب بن عمير 24 عاماً، وأبو عبيدة بن الجراح 27 عاماً، وجعفر بن أبي طالب 18 عاماً، وسعد بن أبي وقاص 17 عاماً، وعبد الله بن مسعود 14 عاماً، وغيرهم كثير؛ فهؤلاء الصحابة بعقول الشباب المنفتحة تقبلوا هداية الإسلام ونفذوا عبادة الأوثان، وهم الذين نصروا رسول الله صلى الله عليه وسلم ودافعوا عنه، وأكملوا الرسالة من بعده؛ فنشروا عقيدة التوحيد في أرجاء الأرض، وكانوا يتسابقون إلى العمل والجِدّ في عمارة الأرض وخدمة الإنسانية.

ثانياً: هموم الشباب في مجتمعاتنا حول مسائل مرتبطة العفة.

إنّ المجتمعات الإسلامية عموماً -ومنذ سقوط بغداد على يد المغول (656هـ/1258م) ثم سقوط الأندلس (807هـ/1492م)- بدأت تدخل في مرحلة الجمود، ثم دخلت مرحلة غيبوبة حضارية وكأَنَّها جزيرة منعزلة عمّا يجري من تطوّرات وفتوحات علميّة معرفيّة في الأجزاء الأخرى من العالم.

ثم سقطت كثير من هذه الدول تحت حكم الاحتلال الغربي الإنجليزي والفرنسي والإيطالي..، ثم وقعت تحت حكم من خلفهم الاحتلال خلفه، أضف إلى ذلك أنّ كثيراً من الدول المسلمة تعاني من الفساد الإداري والضعف الاقتصادي وتخلّف أنظمة التعليم، والسبب في ذلك تحكّم الدول الغربية القوية وعدم سماحها لهذه الدول بالعيش في ديمقراطية حقيقية تسمح بصعود من يمثل تطلّعات

(7) انظر: مادة (رهق) لسان العرب.

(8) انظر: مادة (شبب) لسان العرب.

(9) انظر: صحيح البخاري، برقم 660. 133/1.

(10) انظر: سنن الترمذي، برقم 2416. 612/4.

(11) انظر: المستدرک على الصحيحين للحاكم، برقم 7846. 341/4.

(12) انظر: سنن الترمذي، برقم 2516. 667/4.

الشعوب العربية في التحرر والنهضة بالاقتصاد والصحة والتعليم... ناهيك عن أثر الإعلام في تزييف وعي الجماهير. وبناءً عليه فإن الأوضاع الاجتماعية في أكثر هذه البلدان قد تدهورت وازدادت سوءاً مع الزمن، فأصبح الشباب الذين هم عصب المجتمع يعانون من مشكلات كثيرة، وهنا سنتكلم عن أبرز معاناتهم حول مسائل مرتبطة بالعفة؛ هي: البطالة، والعنوسة، والإعلام المُفسد، والتفكك الأسري.

1- البطالة:

كلُّ شابٍ قادر على العمل يسعى إلى الحصول على عملٍ يكون مصدرَ رزقه ويساعده على الزواج وبناء أسرة، فبعضهم يتدرّج في المراحل الدراسية، وبعضهم يفضل الأعمال المهنية، إلا أنَّ الفشل الاقتصادي والفساد الإداري الذي تعيشه كثير من مجتمعاتنا يترك كثيراً من هؤلاء الشباب يبحثون عن فرصة العمل دون جدوى، وهكذا يصبحون عالة على المجتمع بدل أن يكونوا هم بناء المجتمع ورافعه الاقتصادية، ولا شك في أنَّ بقاء الشاب بلا عمل له عواقب اجتماعية وخيمة؛ كالسرقة والإدمان وافتعال المشكلات وعدم القدرة على الزواج...إلخ.

وعادة يتم جمع وتحليل الإحصاءات المتعلقة بالبطالة من قبل مكاتب العمل الحكومية في معظم البلدان، وقد أصبحت هذه الإحصاءات مؤثراً رئيسياً للصحة الاقتصادية. وهنا سوف نستعرض بعض الإحصاءات التي ترصد البطالة في العالم العربي:

- مصر (2019): 10.0% (13)
- العراق (2016): 10.8% (14)
- الأردن (2019): 19.2% (15)
- سورية (2011): 14.9% (16)
- السودان (2016): 28.8% (17)
- الجزائر (2015م): 11.2% 1.337.000 شخصاً. (18)
- فلسطين المحتلة (2015): 25.9%، علماً أنَّ نسبة البطالة في غزة 41% (19)
- لبنان (2012): 10% (20)

هذه عينات من مجتمعاتنا، وهذا يعني أنَّ كل هؤلاء الملايين من الشباب في دول أعضاء في منظمة التعاون الإسلامي، وكلهم خارج إطار الإنتاج والتنمية والإبداع والابتكار، بالعكس هم عالة على أسرهم وعالة على أوطانهم التي لم تؤمن لهم فرصة العمل؛ وهذا يعني أنَّ طريقاً عريضاً من الانحراف أصبح مفتوحاً ومتاحاً أمام هؤلاء الشباب بسبب الفراغ وسوء الحال الاقتصادي والعجز عن الزواج وتكوين أسرة مستقرة.

وتشير نتائج تحليل هذه الإحصائيات إلى أنَّ البطالة مرتفعة بين الحاصلين على شهادات جامعية، ومرتفعة في الفئة العمرية 19-24. ناهيك عن تدني أجور العاملين منهم، بحيث إنَّ هذه الأجور المنخفضة لا تتناسب مع ارتفاع الأسعار والتضخم الزهيب الذي تعاني منه أكثر هذه الدول، وهذا أيضاً لا يُساعد الشاب على تأمين مسكن ودفع تكاليف الزواج وتكوين أسرة مستقرة قادر على الإنفاق عليها.

2- العنوسة:

إنَّ هذه الكلمة "العنوسة" تُستخدم لوصف الأشخاص الذين تعدَّوا سنَّ الزواج المتعارف عليه في كل بلد، ويغلب إطلاقه على الإناث؛ فيقال: "امرأة عانسٌ: طال مكثها في بيت أهلها بعد إدراكها ولم تتزوج" (21).

وإنَّ المراكز الإحصائية الحكومية في بعض دولنا تضمَّن ببيان نسبة واضحة شقافة للعنوسة؛ بل إنَّ هذه الظاهرة ما زالت جزءاً من المسكوت عنه في المجتمعات العربية؛ ولكنَّ الإحصائيات الإعلامية تشير إلى ارتفاع خطير وغير مسبوق لنسبة العنوسة بين الرجال والنساء في الدول العربية:

- تقرير شبكة الجزيرة، 2019/4/21م:

(13) بحسب الجهاز المركزي للتعبئة العامة والإحصاء المصري. www.capmas.gov.eg

(14) بحسب الجهاز المركزي للإحصاء العراقي. cosit.gov.iq

(15) بحسب دائرة الإحصاءات العامة في المملكة الأردنية الهاشمية. dosweb.dos.gov.jo

(16) بحسب المكتب المركزي للإحصاء السوري. cbsyryy.sy

(17) بحسب الجهاز المركزي للإحصاء السوداني. cbs.gov.sd

(18) بحسب الديوان الوطني للإحصائيات بالجزائر. www.ons.dz

(19) بحسب الجهاز المركزي للإحصاء الفلسطيني. www.pcbs.gov.ps

(20) بحسب إدارة الإحصاء المركزي اللبنانية. www.cas.gov.lb

(21) انظر: لسان العرب مادة (عنس).

"أجراس العنوسة تفرع في لبنان.. هل استقلالية المرأة هي السبب؟" ذكرت فيه أن نسبة العنوسة في لبنان 85%.

■ تقرير وكالة الأناضول التركية للأخبار، 2019/2/27م:

"كابوس العنوسة يُخيم.. لبنان يتصدر العالم العربي". وجاء في التقرير ما يلي:

"وتتصدر لبنان قائمة البلدان العربية بأعلى معدل للعنوسة، حيث بلغت 85%، حسب آخر الدراسات التي أجرتها وسائل إعلام غربية ومراكز أبحاث في العام 2018، وسجلت البحرين أقل معدل في العنوسة بنسبة 25%، فيما بلغت معدلات العنوسة في اليمن 30%، وسجلت المغرب ومصر نحو 40%، والأردن والسعودية 42%، والجزائر 50%، وتونس 62%، بينما بلغت معدلات العنوسة في كل من سوريا والعراق نحو 70%، و75% في الإمارات".

■ تقرير قناة العالم الإيرانية الإخبارية، 2018/9/25م:

بعنوان: "العنوسة أزمة جديدة في العالم والدول العربية" جاء فيه ما يلي:

لبنان: نسبة العنوسة 85%. سورية: باتت سوريا تعاني من نسبة عنوسة مرتفعة وصلت إلى 70%. مصر: "في أحدث تقرير للجهاز المركزي للتعبئة والإحصاء في مصر أظهر تفاقم مشكلة العنوسة، إذ بلغ عدد العوانس 11 مليون فتاة فوق سن 35، و2.5 مليون شاب تجاوزوا سن 35 ولم يتزوجوا". الجزائر: 11 مليون فتاة.

■ تقرير صحف لشبكة الجزيرة الإعلامية، 2015/2/7م:

"شبح العنوسة يطارد 11 مليون فتاة في الجزائر".

■ تقرير جريدة عكاظ السعودية، 2015/8/6م: "4 ملايين عانس!" وجاء في التقرير: "أكدت دراسة حديثة أجراها مؤخرا عضو هيئة التدريس بالجامعة الإسلامية د. علي الزهراني لصالح جمعية "أسرتي" ارتفاع نسبة العنوسة بالمملكة إلى 4 ملايين فتاة العام الجاري 2015م". وجاء فيه أيضا: "وبحسب بيانات رسمية صادرة العام الماضي 2014 فإن معدل حالات الطلاق المسجلة بلغ 7 حالات مقابل كل 10 حالات زواج جديدة".

■ تقرير جريدة الأهرام المصرية، 2018/8/10م:

"فوبيا العنوسة تهدد الفتيات.. والارتباط السريع سبب ارتفاع معدلات الطلاق"

نحن لا نستطيع أن نحكم بدقة هذه الأرقام، ولا سيما أنها ليست صادرة عن مراكز الإحصاء الحكومية، إلا أنها مؤشرات مفزعة على حجم المشكلة والمعاناة التي يعانيها ملايين الشباب والشابات في مجتمعاتنا.

وعلىنا أن ننتبه إلى أن سبب العنوسة ليس ماديا بحتا، والدليل أن بعض الدول المزدهرة اقتصاديا أيضا تعاني من العنوسة، وأن أقل نسبة عنوسة في العالم العربي هي فلسطين المحتلة 7%؛ وذلك أن العنوسة مرتبطة أيضا بمدى اقتراب المجتمع وابتعاده عن الهدى النبوي في مسألة الزواج والتزويج.

وهناك عشرات الكتب والدراسات العلمية حول مسألة العنوسة في مجتمعاتنا، وهذا لا يدع مجالاً للشك بأن العنوسة أو (إحجام الشباب عن الزواج) قد باتت خطراً يهدد طبيعة مجتمعاتنا، وما نؤمن به من شريعة تأذن لنا بالزواج، وتحرم علينا الزنا.

ونستطيع أن نجمل أسباب العنوسة في ثلاثة أشياء:

- العجز المالي.
- العلاقات غير المنضبطة بين الذكور والإناث.
- بعض الشباب الذي لم يحظَ بقدر كافٍ من التربية الإيمانية يريد إشباع حاجته الجنسية والعاطفية دون تحمل مسؤوليات الزواج.

وأخيرا أسأل: **هؤلاء العوانس من؟** هم إخواننا وأخواتنا وأبنائنا وبناتنا وإذا تركناهم تائهين دون مد يد العون لهم فإن الفاحشة - لا قدر الله- سوف تفسد في المجتمعات الإسلامية، وقد قال تعالى: {إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ} [النور: 19]، ونحن نسمع ارتفاع نسبة الاكتئاب والاضطرابات النفسية بين الشباب، مع أن مرحلة الشباب هي ربيع العمر وزهرته.

3- الإعلام المُفسد:

لا ريب في أن الإعلام في زماننا هو الذي يشكّل وعي الجماهير، وإن أكثر الشباب والفتيات في مجتمعاتنا لا يقرؤون، بل يعتمدون في تكوين ثقافتهم على ما تقدّمه لهم وسائل الإعلام؛ ووسائل التواصل الاجتماعي، ولكن هناك الكثير من المسلسلات والأفلام تشوّه تاريخنا الإسلامي وقوانيننا الحسنة.

كما أنّ كثيراً من وسائل الإعلام وشركات الإنتاج الفني أصبحت تنتج أفلاماً وبرامج تروج لأفكار ليست من عاداتنا ولا من ديننا؛ فيقلّدون برامج غريبة مثيرة للغرائز ولا تقدّم أيّ محتوى معرفي، وذلك بهدف زيادة عدد المشاهدات وزيادة الأرباح زيادة أجور الإعلانات التي تتخلّل هذه البرامج؛ ولا يُستبعد أن تكون هذه خطط إعلامية لإفساد الجيل، وهذه البرامج تفسد الأطفال والناشئين والشباب، ولست أبالغ إن قلت: إنها تفسد الرجال أيضاً.

كما أنّ أكثر المسلسلات في أيامنا تتحدّث عن قصص الحبّ خارج إطار الزوجية؛ مع أنّ الرسول صلى الله عليه وسلم: «لَمْ يُرَ لِلْمُتَحَابِّينِ مِثْلُ الْيُكَاكِ»⁽²²⁾، وكذلك تطفح هذه المسلسلات بأحداث الخيانة الزوجية، والحمل من غير زواج...، وكثير منها يخاطب الغرائز؛ حتّى في الإعلانات التجارية يستغلّون جسد المرأة بجعلها تُظهر ما ينبغي إخفاؤه، وتُغني وترقص لأجل إعلان مناديل أو بسكويت أو ألبسة.

ناهيك عن البرامج الحوارية التي تروج للإلحاد وللشذوذ وللتحول الجنسي ولل علاقات الجنسية خارج إطار الزوجية بوصفها حرية شخصية.

أمّا موضوع إدمان بعض شباننا على مشاهدة المواقع الإباحية فهو أمرٌ مسكوت عنه؛ لكنّ الإحصائيات التحليلية السنوية التي تعلنها محرّكات البحث على الإنترنت تقدّم لنا أرقاماً مفرّعة جدّاً لعدد زائري المواقع الإباحية من دول عربية وإسلامية، وهي سبب إفسادهم، وسبب لارتكابهم الجرائم، وسبب في فساد العلاقات الزوجية. وهناك بعض الدراسات الأكاديمية حول هذا الموضوع⁽²³⁾، ولعلّه لا يمكن تبني ميثاق دولي يجرّم منتجي هذه المضامين الإباحية وناشريها؛ لأنّ هناك جهات دولية تستفيد من وراء هذه الصناعة مليارات الدولارات سنوياً.

ومع أنّ الإعلام هو المسؤول عن الارتقاء بالمجتمعات، إلّا أنّك تدهش عندما ترى وسيلة إعلامية في دولة مسلمة في منتدى حوارٍ تناقش مع الشباب رأيهم في "ترخيص بيوت الدعارة" لحلّ مشكلة الشباب الفقراء الذين لا يستطيعون الزواج؛ بدل أن تناقش فشل الحكومات في النهوض بالاقتصاد ومساعدة هؤلاء المواطنين على الحصول على حقّهم في فرصة عمل، وحقّهم في مسكن صحيّ لائق، حتّى يحيوا حياة كريمة ونظيفة. فضلاً عن أن بعض الحكومات قد ترخّص بيوت الدعارة أو تسكت عنها؛ لأنها تعرف أنها إذا منعناها فيجب أن تؤمن البديل وهو مساعدة الشباب على الزواج، وما يتصل بذلك من تأمين العمل والمسكن، لذلك فإن هذه الحكومات تتهرب من مسؤولياتها بنشر هذا الفساد أو السماح له بالانتشار.

يُضاف إلى ذلك بعض البرامج "الدينيّة" التضليليّة؛ التي تستضيف أشخاصاً مأجورين ليسوا من أهل العلم أو التقوى، وينكلمون في الدّين بغير علم وبغير هداية وبغير دليل؛ فأحدّهم يقول: إنّ حجاب المرأة المقصود في القرآن هو ملابسها الداخلية فقط، وآخر يحلّل الزواج المؤقت، وآخر يخاطب النساء بالسحر والشعوذة والكذب، وهذه القنوات تُطلق عليهم ألقاباً مثل: (عالم) و(علامة)!!، والأدهى من ذلك أنّ "راقصة" تقدّم برنامجاً دينياً في شهر رمضان، أو برنامجاً يستضيف مأجورين يلبّسان لباس العلماء الخاصّ بالأزهر الشريف وينتهي الحوار بأنّ هذين "العالمين" يضرب أحدهما الآخر على الهواء مباشرة ويتشاوران؛ وذلك بهدف الإساءة إلى سمعة الأزهر وغيره من مراكز الإشعاع الديني والحضاري ويهدف تشويه صورة العلماء والدين والمتديّنين في عقول الأطفال والمراهقين والشباب لكي يدفعوهم دفْعاً إلى الإلحاد، ولا سيّما أنّ العائلات في زماننا قلّما تهتمّ بالتربية الإيمانية لأولادها. أو برنامجاً يدعو شاباً ملحدّاً ليتناظر مع "شيخ" وقد أحضروا رجلاً أحرق بلا منطق ولا علم وألبسوه عمامة الشيخ، وبدأ المناظرة، والذي يُدعى "شيخ" لا يردّ على حجج الشاب الملحد بمنطقية، بل أجوبة سفيهة ضعيفة؛ وكأنّهم يقصّدون بذلك الدّعوة والتحريض على الإلحاد، والسؤال: لماذا لا يستضيفون العلماء الحقيقيين أصحاب الكتب والمؤلفات والمشهود لهم بالاعتدال والحكمة وحسن السيرة؟

وهناك مشكلة أخرى هي أنّ الأفلام والمسلسلات لا تعكس الصورة الواقعية الحقيقية للزواج، بل تُصوّر قصص الحبّ الخيالية مع ظروف مادية استثنائية؛ فدائماً نرى الشابّ الوسيم الرومانسيّ المثقّف، صاحب الشركة الناجحة، وصاحب فيلا واسعة على البحر ذات أثاث فاخر، وسيارة فاخرة له وأخرى لزوجته...، هذه الصورة الوردية غير الواقعية تجعل الفتيات المراهقات يعشن في الخيال والأحلام، وتبقى الفتاة ترفض الخاطبين البسطاء؛ لأنّها تنتظر فارس أحلامها الذي يشبه ما تشاهده في المسلسلات، وهذه الصورة غير الواقعية تجعل الفتاة ترفض الخاطبين، وهذا يسبّب العنوسة.

وأما برامج الأطفال المدبّجة المحشوّة بأشياء تشوّه فطرة الطفل، وتُفسد عقيدته، والأبوان يتركان الأطفال لبرامج الأطفال ليرتاحوا من عنائهم، وهما لا يعرفان أو لا يدركان حجم السموم التي تبثّها بعض هذه البرامج في عقول أطفالهم وفي أرواحهم. فعلى الوالدين الحرص والانتباه وانتقاء المفيد النافع من برامج الأطفال، وهناك تجارب في إنتاج أفلام كرتون عربية وإسلامية لاقت نجاحاً كبيراً؛ لكنّها لا تسدّ إلا جزءاً يسيراً من الحاجة.

وثمة برامج ذات صفة اجتماعيّة ولكنها تفسد المجتمعات والبيوت والعقائد ولم تكن نتخيّل مثلها؛ كأن تناقش مسألة تعدّد الزوجات وبطلون بتعدّد الأزواج أسوة بالرجل، أو برامج للثكّت الجنسية التي لا تחדش الحياء بل تقتله قتلاً، أو برنامج يستضيف بائعات الهوى لتتكلّم أمام ملايين الجماهير عن مهنتها التي ما زالت تمارسها، وهناك أمثلة كثيرة يقشع لها البدن، سنطوي صفحا

(22) يُنظر: سنن ابن ماجه؛ برقم (1847)، 593/1.

(23) يُنظر: التأثيرات الاجتماعية للمواقع الإباحية، دراسة ميدانية على الشباب الجامعي بدول الخليج العربي، د. رضا أمين وفاطمة أسيري، دار جامعة نايف للنشر، الرياض، 2017م.

عنها لإماتة الباطل بعدم ذكره؛ وأظنُّ هذا القدر من الأمثلة كافٍ للدلالة على خطورة الإعلام الذي يدخل كلَّ بيت من بيوتنا، وليلدنا على ضرورة الاستثمار في الإعلام الرّاقى الهادف الذي يتوافق مع ديننا وأخلاقنا وطبيعة مجتمعاتنا وهويتنا الثقافية.

معاناة الشباب والجرائم الأخلاقية في مجتمعاتنا الإسلامية موجودة وفي ازدياد، ولكن المجتمع يريد أن يدفن رأسه في التراب، ولا يريد أن يصدّق الحقيقة، ويمكنكم الذهاب إلى المحاكم أو مراكز الشرطة واسألوا عن هذه المشكلات وسوف تتيقّنون. وإذا يسرنا الزواج فإنّ أبناءنا لن يلتفتوا إلى هذه النفايات التي يرجمنا بها الإعلام كل يوم.

4- التفكك الأسري:

إنّ أوّل ما يتبادر إلى الذهن عند سماع مصطلح "التفكك الأسري" هو الأبوان المطلقان وأولادهما، ولكننا هنا لا نقصدُ هذا فحسب، ولكننا نقصدُ شيئاً أخطر وأكثر تفشياً، وهو الانشغال عن تربية الأولاد، وهناك فرق بين رعاية الولد وبين تربيته، فكثير من الآباء يؤمّن لأولاده الطعام والكساء والإيواء والتعليم ولكنّه لا يُقدّم لهم من وقته، وترى الأب يوقظ أولاده للمدرسة ولا يوقظهم لصلاة الفجر، ولا تراه يناقشهم في قضاياهم، ولا يجيبهم على أسئلتهم الكبرى حول الوجود والدين والحياة، فيبقى الأولاد تائهين حائرّين، يبحثون عن القدوة؛ فلا الإعلام يقدّم لهم القدوة الحسنة، ولا العائلة تتفرّغ لهم، فلا يجد الأولاد ملاًداً إلا هو اتفهم "الذكية"، فتعيش العائلة في بيت واحد، ولكن كل فرد منهم مشغول مع هاتفه، وهذا وجه ومن وجوه التفكك الأسري، وكلامنا هنا عن الطفل والمراهق والشاب؛ لأنّ الشاب لم يصبح فجأة شاباً؛ بل مرّ بمراحل الطفولة والمراهقة، وإن أخلاقه في الشباب هي حصيلة تربيته في المرحلتين السابقتين.

وإنّ الآباء والأمّهات أصبحوا مقصّرين في تزويد أولادهم بالأخلاق الفاضلة النبيلة، ففي الماضي كانت إذا صعدت الحافلة امرأة أو بنتٌ أو عجوز قام الشباب لإجلالهنّ، واليوم ترى الأمّ تجلس ويجلس طفلها على كرسيّ، والأم ترى امرأة عجوزاً واقفة، ولكنّها لا تقول لولدها: قُمْ وأجلس هذه السيّدة يا بني! وهنا أذكر قصّة: أتى رجلٌ إلى حكيم، وسأله: كيف نربّي أولادنا؟ فأجابه الحكيم: لا تعملوا لأجل تربية أولادكم؛ لأنهم بطبيعة الحال سيصبحونكم، أدبوا أنفسكم فقط. وفي الحقيقة قلّت الأخلاق الحسنة في كهولنا، فكيف يكون حالّ أبنائنا وبناتنا؟

وإنّ من غياب الجانب التربويّ في العائلة ألا يُعلّم الأبوان ابنتهما أهميّة اللباس المحتشم اللائق؛ إذ ينبغي على الأمّ -حتى غير المسلمة- أن تخبر ابنتها بأنّ خروجها بمظاهر العري فيه إثارة للشباب؛ وأنّ انجذاب الشاب إلى الفتاة عاطفياً وجنسياً أمرٌ فطريٌّ لا علاقة له بدين أو قانون أو ثقافة، وأنّ حرّيتها تقف عندما تبدأ حرّية الآخرين، وأنّ هذه الألبسة الكاشفة هي ظلمٌ لهؤلاء الشباب؛ لأنّ هذه الألبسة هي خطابٌ مباشرٌ لغرائزهم، وإذا كانوا غير قادرين على الزواج فإنّ ناراً سوف تشتعل في قلوبهم، وسوف تنشوش عقولهم، وربّما ينحرفون ويرتكبون الجرائم.

ولنتخيّل أنّ أحدهم لا يؤمن بالأديان، ويُناقشنا قائلاً: إنّ السبب في هذه المشكلات هو الكبت الجنسيّ الذي يُعانيه الشباب المسلمون، والحلّ هو أن نجعل العلاقات الجنسية مفتوحة بلا قيود. ونجيبه بالقول: نعم، إنّ السبب هو الكبت الجنسيّ الذي يعيشه الشباب المسلمون لأنّ المجتمعات الإسلامية تخالف نهج ربّها سنّة نبيّها لأنهم يصعّبون الزواج الحلال.

أما قولك فلتكن العلاقات الجنسية مفتوحة فالجواب هو أن تُراجع الإحصائيات الرسمية في أوروبا وأمريكا عن نسب التحرش والاغتصاب المفزعة عندهم:

■ RAINN Rape, Abuse & Incest National Network USA:

- Every 73 seconds, an American is sexually assaulted.
- Every 9 minutes, that victim is a child. Meanwhile, only 5 out of every 1,000 perpetrators will end up in prison.
- 1 out of every 6 American women has been the victim of an attempted or completed rape in her lifetime (14.8% completed, 2.8% attempted).
- About 3% of American men-or 1 in 33-have experienced an attempted or completed rape in their lifetime.
- From 2009-2013, Child Protective Services agencies substantiated, or found strong evidence to indicate that, 63,000 children a year were victims of sexual abuse.²⁴

(منظمة راي-ن أمريكا: شبكة الاغتصاب وسوء المعاملة وسفاح المحارم):

- كل 73 ثانية يتعرض أمريكي للاعتداء الجنسي.
- كل 9 دقائق تكون الضحية طفلاً. 5 فقط من كل 1000 من الجناة ينتهي بهم المطاف في السجن.

- تعرضت واحدة من كل 6 نساء أميركيات 16.66% لمحاولة اغتصاب أو إكمالها في حياتها، (14.8% من نساء أمريكا مكتملة، 2.8% تمت محاولتها).
- حوالي 3% من الرجال الأميركيين تعرضوا لمحاولة اغتصاب أو إكمالها في حياتهم.
- من عام 2009 إلى عام 2013، تَبَتَّت وكالات خدمات حماية الطفل؛ أو وجدت أدلة قوية تشير إلى أن 63000 طفل كل عام كانوا ضحايا الاعتداء الجنسي.
- طبعاً لا ننسى أنَّ هذه الإحصائيات الرسمية مبنية على التبليغات والشكاوى الرسمية، بينما عدد الحالات التي لم يُبلَّغ عنها ربما هي أضعاف ذلك.

▪ **BBC Arabic- 23/02/2018:**

- أظهرت نتائج مسح حديث في فرنسا أن نحو 4 ملايين امرأة - أي ما يعادل 12 % من النساء في البلد - تعرضن للاغتصاب مرة واحدة على الأقل في حياتهن.
- كما جاء في المسح، الذي أجراه مركز بحوث جان جوريه في باريس، أن 43 في المئة من النساء كن قد تعرضن للمس بغرض جنسي دون موافقتهن.
- وخلال الأشهر الماضية، لجأت كثير من الفرنسيات إلى مواقع التواصل الاجتماعي لتسليط الضوء على الإساءات التي تعرضن لها، وأطلقن حملة الكترونية كتبن فيها عن التجارب التي مررن بها.

▪ **FRANCE 24 - 25/11/2019:**

"العنف ضد النساء: اغتصاب امرأة كل 7 دقائق في فرنسا والأمم المتحدة ترفض الإفلات من العقاب"

"وتشير الإحصاءات التي نشرتها وزارة الداخلية الفرنسية إلى مقتل 128 امرأة في 2018 جراء عنف أزواجهن أو رفاقهن. هذا العدد ارتفع إلى 136 امرأة في 2019 حسب عدة جمعيات مدافعة عن حقوق النساء. فيما تتعرض سنوياً أكثر من 200 ألف امرأة إلى مضايقات جنسية، ويتم اغتصاب امرأة كل سبع دقائق حسب مجلة "مادموزيل" (الأنسة) الفرنسية".

هذه عيّنات، وهناك عشرات المنظمات الأهلية المجتمعية التي ترصد حالات الاعتداءات الجنسية في الغرب، بعكس مجتمعاتنا الإسلامية التي لا تجد فيها الضحية من يُناصرُها إلا أهلها الذين يقتلونهم كي يغسلوا العار!!!

ولكن كُنّا نهدف من إيراد هذه الإحصائيات للقول: إنّ المشكلات والمعاناة الجنسية في مجتمعاتنا المسلمة ليست بسبب عدم سماح الشريعة بالزنا، والدليل أنّ العلاقات الجنسية في الغرب مفتوحة، ومع ذلك نجد إحصائيات مرعبة للاعتداءات الجنسية والاغتصاب القسري للنساء وللأطفال، المشكلة عندهم أخلاقية بالدرجة الأولى.

أما المشكلة عندنا فهي أيضاً أخلاقية؛ لأننا أصبحنا نُصعّبُ الحلال (الزواج)، فصار الشابُّ أمام ثلاثة جدران نارية: الحلال متعزّر، والحرام ممنوع، والرغبة مشتتة ولا تنطفئ. ولو رجعنا إلى السنة النبوية بتسهيل الزواج لذهبت معاناة شبابتنا وبناتنا وانتهى الأمر.

نعوّد إلى ذكر بعض تجلّيات هموم الشباب في هذا المجال؛ ومنها: هجرة الشباب من الدول المسلمة التي تعيش حروباً، فجزء كبير منهم سافر إلى أوروبا وحيداً بلا عائلته، وهناك لا يستطيع الزواج، وقد دخل مجتمعا مختلفاً فيه كلّ أصناف العري والخمور والشذوذ تحت اسم الحرية الشخصية، فهؤلاء الشباب أيضاً يعانون كثيراً، فبعضهم يثبت على الدين وضوابطه ويعاني ويحترق بصمت، وبعضهم ينبهر بالحياة الجديدة وزخارفها ويستسلم لشهواته، ويغرق في المعاصي.

وإنّ النتيجة الطبيعية لما يعانيه الشباب من البطالة والعنوسة والإعلام المفسد والتفكك الأسري أن تنشأ عندنا أجيال تعاني من الانحلال الأخلاقي؛ لذا فإن نسبة جرائم التحرش بالنساء والأطفال، والزنا والاغتصاب، والشذوذ، والإدمان، والسرقات... في ازدياد (بالطبع هي أقل من الغرب ولكنها موجودة وتتنامي مع تنامي الظروف المانعة للزواج)؛ كما أنّ بعض شباب الدولة الغنية يتركّون الزواج ببينات بلدهم، ويسافرون إلى بلاد غربية لقضاء شهواتهم بالحرام، كلّ هذه الأعمال المشينة التي كُنّا لا نسمع عنها في مجتمعاتنا أصبحت اليوم جزءاً أساسياً من صفحات الصحف اليومية. وفي الوقت نفسه قلّما من يمدّ يده بمشروعات تساعد الشباب على التخلص من هذه الأوبئة الخطيرة.

ثالثاً: الاستفادة من هدي الرسول صلى الله عليه وسلم في إعفاف الشباب؛ على مستوى: (الشباب، الأسرة، المجتمع)

ونحن هنا سنتوقّف عند بعض التوصيات النبوية لإعفاف المجتمع ووقاية الشباب من هذه الآفات، ولكن لكي نبدأ بإيجاد الحلول الصحيحة ينبغي أن ندرك علاقة الجنس بمرحلة الشباب؛ فإنّ الرّغبة الجنسية أمر غريزيّ وفطريّ في كلّ إنسان؛ ولولا هذه الشهوة ما دام النوع البشري من آدم عليه السلام إلى يومنا، والأصل أن يتزوَّج الذكر والأنثى ويعيشا معاً، والاستثناء أن يقضي كلّ من الجنسين حياته وحيداً.

وأشدُّ ما تكون هذه الرّغبة في مرحلة الشباب؛ وهناك شبه كبير بين الجنس والطعام، فكلاهما حاجة غريزية عند الإنسان، ولكن الفرق أن الأكل لا يمكن الصبر على غيابه طويلاً فهو مسألة حياة أو موت، بينما غياب الجنس لا تتوقّف عليه حياة الإنسان،

ولكنه يؤثر سلباً في الصحة النفسية والجسدية للإنسان، فالطعام ضروري للحفاظ على وجود الإنسان، والجنس ضروري للحفاظ على نوعه.

وهذه الشهوة الجنسية في نظر الشرع الإسلامي ذات وصف حيادي؛ فإذا طُبِّقَتْ وفق منهج الله تعالى من خلال الزواج بكل عفة وطهارة وإنجاب أولاد وتربيتهم وتكوين أسرة صالحة؛ فهذه الشهوة تكون سبيلاً إلى الصعود والارتقاء عند الله تعالى. وأما إذا طُبِّقَتْ بما يخالف منهج الله تعالى فإنها تكون سبيلاً نحو السقوط في وحول المعصية والرذيلة وغضب الله تعالى. فهذه الشهوة إما تكون وسيلة لبناء المجتمع ولصلاح الدنيا، أو وسيلة لهدم المجتمع ولخراب الآخرة.

أ- الشاب والشابة:

- احتشام الفتاة:

إن احتشام الفتاة بلباس العفة والتقوى يحلّ جزءاً كبيراً من معاناة الفتى؛ وكذلك يُسهم في حلّ مشكلة العنوسة عند الفتيات اللواتي زهد فيهنّ الشباب لأنهم نالوهنّ بلا زواج، فضلاً عن مشكلة المتزوجات اللواتي زهد فيهنّ أزواجهنّ بعد إطلاق أبصارهم إلى الفتيات الكاسيات العاريات في الطرقات بأحلى مظهر وأتمّ زينة مقارنة بزواجهنّ اللواتي أرهقن من الحمل والولادة والإرضاع وتنظيف البيت والأولاد وطهي الطعام وتدريب الأولاد ومراعاة الزوج... إلخ، فبعض هؤلاء الذين لا يعضّون البصر، يصبح غير راض عن زوجته ويعيش في شقاء معها، وقد ينحرف، وقد يُطلق زوجته.

فإن الفتاة المتبرّجة في الطرقات تُفسد علاقة الشباب برّهم، وتفسد علاقة الأزواج بزواجهنّ، وتفسد علاقة المجتمع ببعضه ببعض⁽²⁵⁾.

وقد وصف الله تعالى لباس التقوى بقوله: {يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوَاتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ} [الأعراف: 26]؛ إنّه خير للفتاة والفتى والمجتمع، لأنها بذلك تحفظ نفسها ومفاتها، ولا تنثير غرائز الفتيان من حولها، من خلال الألبسة القصيرة أو الضيقة مع مساحيق التجميل والعطور والحركات والأصوات... إلخ

والرسول صلى الله عليه وسلم دعا المؤمنات دائماً إلى العفة والفضيلة والاحتشام، مع أنّ الناس في ذاك الزّمن ما كانوا يعرفون التبرّج الذي في أيامنا؛ وقد تكلم الرسول صلى الله عليه وسلم عمّا نراه من لباس بعض النساء في زماننا؛ بقوله: "صَنَفَانِ مِنْ أَهْلِ النَّارِ لَا أَرَاهُمَا بَعْدُ، نِسَاءٌ كَاسِيَاتٌ عَارِيَاتٌ، مَائِلَاتٌ، مُمِيلَاتٌ، عَلَى رُؤُوسِهِنَّ أُمُتَالُ أَسْنِمَةِ الْبُخْتِ الْمَائِلَةِ، لَا يَرَيْنَ الْجَنَّةَ، وَلَا يَجِدْنَ رِيحَهَا..."⁽²⁶⁾، فالمقصود بـ "الكاسيات العاريات" اللواتي يلبسن من الثياب الشيء الخفيف الذي يصف ولا يستتر؛ أو اللواتي يلبسن ألبسة ضيقة تصف أعضاءهن؛ فهنّ كاسيات بالاسم، عاريات في الحقيقة.

فإن الرسول صلى الله عليه وسلم رأى هؤلاء النساء مائلات عن طريق الحقّ مُميلات لغيرهن من الذكور ومن الإناث عن طريق الحقّ، وفي الحقيقة هنا نقطة جوهرية؛ هي أنّ اللباس عامّة هو حرية شخصية في الشريعة الإسلامية، وأما لباس العري فإنه ليس حرية شخصية؛ لأنه يفتن الذكور الشباب منهم والمتزوجين، وينتج عنه الجرائم التي أصبحنا نسمع عنها في زماننا.

وقال صلى الله عليه وسلم "إِذَا اسْتَعْظَرَتِ الْمَرْأَةُ فَخَرَجَتْ عَلَى الْقَوْمِ لِيَجِدُوا رِيحَهَا فَهِيَ كَذَا وَكَذَا"⁽²⁷⁾؛ وثمة أحاديث كثيرة يُوصي فيها الرسول النساء المسلمات بالاحتشام والعفة في اللباس والمشي والصوت ويوصيهنّ بحجب كلّ ما يستدعي شهوة الرّجل.

وقد ذكر القرآن الكريم بعض ذلك؛ كما في قوله تعالى: {فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا} [الأحزاب: 32]، فالفتاة التي تتبرّج وتتعرّى قد فسدت وأفسدت، وهلك وأهلك. قد قال تعالى: {وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى} [الأحزاب: 33] إنّ الله الذي خلق الذكر والأنثى أمرهما بهذا الأمر، {أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ} [المك: 14].

- غَضُّ البَصَرِ:

إنّ القلب وعاءٌ منفذاه العين والأذن؛ وإنّ مشاهدات الإنسان ومسموعاته هي التي تملأ قلبه، وتطبعه بالخير أو بالشر، وإنّ فطرة الإنسان أن يجذب الذكر إلى الأنثى والأنثى إلى الذكر؛ لذا فإنّ (إطلاق) البصر على المرأة الأجنبية يستدعي الشهوة ويُفسد النية، ويكون مقدّمة لعمل السوء.

وإنّ تبرّج بعض الفتيات في زماننا يُوجب على الشباب التزام غَضِّ البصر تماماً، وكذلك على الفتاة أن تغضّ بصرها. وقد أمرنا الله تعالى بغض البصر بقوله: {قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ} * {قُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ} [النور: 30-31]

وإنّ ما يُعرض اليوم من المحرّمات في التلفاز والإنترنت وفي المجلّات لا يختلف عمّا هو في الطرقات؛ لأنّ الأثر واحد والفتنة واحدة والمعصية واحدة. وعلى الشاب والشابة أن يبتوتا في هواتفهم تطبيقات تحجب المواقع الإباحية.

(25) هذه الجملة مستفادة من درس للعلامة الدكتور محمد راتب النابلسي؛ بعنوان "التبرّج" تُنظر موسوعة النابلسي على شبكة الإنترنت.

(26) يُنظر: مسند الإمام أحمد، برقم 8665. 300/14.

(27) يُنظر: مسند الإمام أحمد، برقم 349/32. 19578.

وإنَّ غَضَّ البَصَرِ يورث الشاب والشَّابة الراحة والطمأنينة والسكينة وعدم التشوش؛ وقد قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «النَّظَرَةُ سَهْمٌ مِنْ سَهَامِ إِبْلِيسَ مَسْمُومَةٌ فَمَنْ تَرَكَهَا مِنْ خَوْفِ اللَّهِ أَثَابَهُ جَلٌّ وَعَزٌّ إِيْمَانًا يَجِدُ خَلَائِفَةً فِي قَلْبِهِ» (28).

فقد شبه النَّظْرَ إلى مفاتن المرأة الأجنبية بالسَّهم؛ لأنَّ هذه النظرة تورثه الحسرة والألم في قلبه؛ لأنَّه يُرسلُ بصره إلى ما يطلبه بشدة ولا صبر له عليه ولا وصول له إليه، وذلك غاية ألم القلب وعذابه، فهذه النظرات تجرح القلب إن لم تقتله؛ لأنَّه سيعاني من تشنَّت النفس وحيرتها، مع قسوة القلب والغفلة عن الآخرة. ولعلَّ بعض الشَّباب يُسَوِّغُ له الشَّيطانُ نظراته إلى النساء بأنَّهن متبرجات والذنب ذنبهن لأنَّهن غير مستترات؛ والجواب أنَّ حجابها وسترها هو فريضة، وأنَّ غَضَّ البصر هو فريضة.

وقد أوصى الرسول صلى الله عليه وسلم مرارا بغضِّ البصر؛ كقوله: «إِيَّاكُمْ وَالْجُلُوسَ عَلَى الطَّرِيقَاتِ، فَقَالُوا: مَا لَنَا بُدٌّ، إِنَّمَا هِيَ مَجَالِسُنَا نَتَحَدَّثُ فِيهَا، قَالَ: فَإِذَا أَبَيْتُمْ إِلَّا الْمَجَالِسَ، فَأَعْطُوا الطَّرِيقَ حَقَّهَا، قَالُوا: وَمَا حَقُّ الطَّرِيقِ؟ قَالَ: غَضُّ الْبَصَرِ، وَكَفُّ الْأَذَى، وَرُدُّ السَّلَامِ، وَأَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ، وَنَهْيٌ عَنِ الْمُنْكَرِ» (29)، وفي هذا الحديث يظهر تكامل الدين الإسلامي بين الشريعة والأخلاق والآداب التي ترقى بالمجتمع، وتحفظ أفراده، وترعى حقوق الآخرين.

- النهي عن الخلوة بالأجنبية، وعن الاختلاط المنفصل:

إنَّ الاختلاط بين الرجل والمرأة في الإسلام مشروعٌ بضوابط واضحة، فلا يكون الاختلاط إلا لحاجة، وعلاقة الذكر بالأنثى في الشريعة الإسلامية علاقة منضبطة، وبينهما مسافة محدَّدة، فالبنث تحترزُ بالحجاب والشَّابُّ يحترزُ بغضِّ البصر، وليس المقصودُ بالحجاب حجاب الرأس فقط، بل حجبُ كلِّ ما يستدعي شهوة الرجل.

وأما الاختلاط المنفصل في زماننا فهو سببٌ كثير من الانحلال الأخلاقي، وقد دعت السنَّة النبوية إلى الانضباط في علاقة الرجل بالمرأة؛ ومن ذلك قوله صلى الله عليه وسلم: «لَا يَخْلُونَ رَجُلٌ بِامْرَأَةٍ إِلَّا مَعَ ذِي مَحْرَمٍ» (30).

وأما خلوة الرجل بالأجنبية في مكان واحد فهذا مدعاة إلى ارتكاب المحرمات، وخاصَّة العلاقات غير المنضبطة في العائلة؛ فقد قال صلى الله عليه وسلم: «إِيَّاكُمْ والدخول على النساء، فقال رجل من الأنصار: يا رسول الله أفرأيت الحمى قال الحمى الموت» (31).

فإنَّ كثيرا من حوادث الفساد الأخلاقي في مجتمعاتنا سببها العلاقات غير المنضبطة بشرع الله تعالى وسنَّة رسوله؛ فخلوة المدير بسكرتيرته، وصاحب البيت بخادمتها؛ ليست زنا، ولكنها قد تفتح الباب إليه، والله تعالى لم ينه عن الزنا، بل نها عن الاقتراب منه؛ بقوله تعالى: {وَلَا تَقْرُبُوا الزَّانَا إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا} [الإسراء: 32].

لأنَّه لا بُدَّ من مسافة أمان بين الإنسان والمعصية؛ ولا سيما أمر العلاقة بالمرأة. وكذلك التباسُ في العلاقات بين الشاب والشَّابة في الدراسة أو في العمل مهما كانت النية نظيفة؛ لأنَّ انجذاب الجنسين إلى الآخر أمرٌ فطريٌّ لا إراديٌّ. ويجب ألا ننسى أنَّ العلاقة بين المرأة والمرأة في الشريعة الإسلامية محدَّدة بضوابط شرعية، وكذلك علاقة الرجل بالرجل، ولكن الناس في زماننا يتجاوزون كلَّ الحدود.

وأما الابتلاء الخطير الذي ابتليت به مجتمعاتنا هو "الاختلاط الإلكتروني المنفصل"؛ فأصبحت البنات والشَّابُّ يتواصلون من خلال وسائل التواصل الاجتماعي، ويتكلمون مع بعضهم في كلِّ الأوقات، وفي كلِّ الموضوعات، وبعض الفتيات ينشرن صورهنَّ على الإنترنت، وبعض الذئاب من الشَّباب يمدَّعن الفتيات ويوقعون بهنَّ، وهناك حوادث خطيرة جدًا بلغت الآلاف تهدمت بسببها عائلات كلها من وراء الاختلاط الإلكتروني الذي بدأ بالكتابة ثم الصوت ثم الصور والفيديوهات ثم انتهت بقاء غير مشروع، حفظنا الله تعالى وحفظ أبنائنا وبناتنا.

- سعي الشَّاب في طلب الرزق، وفي الزَّواج:

إنَّ النَّفَقَةَ في الشرع تقع على كاهل الرَّجل؛ وإنَّ من أكبر أسباب إحجام الشَّباب عن الزواج هو العامل الاقتصادي؛ لذا ينبغي لكلِّ شابٍّ مؤمن أن يجتهد في طلب الرزق، ويسعى ليجمع المال اللازم للزَّواج الذي هو سبيل عفافه واستقراره وتكوين أسرة صالحة متراحمة نافعة للمجتمع.

وقد كان الرسول صلى الله عليه وسلم حريصا على حضِّ الشَّباب على العمل وطلب الرزق الحلال ونبذ الكسل والتواكل؛ ومن ذلك قوله صلى الله عليه وسلم: «لَأَنْ يَأْخُذَ أَحَدُكُمْ حَبْلَهُ، فَيَحْتَطِبَ عَلَى ظَهْرِهِ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَأْتِيَ رَجُلًا، فَيَسْأَلَهُ أَعْطَاهُ أَوْ مَنَعَهُ» (32)؛ فعلى الشَّاب في هذه الظروف الاقتصادية الصعبة أن يسعى بجِدِّ في تحصيل المال الحلال بنية طلب العفة والزَّواج واجتناب الحرام، وألا ينتظر مساعدة من أحد؛ لأنَّ الرسول بشَّرَكَ بأنَّ الله تعالى سوف يبارك لك في هذا المال؛ بقوله: «ثَلَاثَةٌ حَقٌّ عَلَى اللَّهِ أَنْ يُعِينَهُمُ الْمُجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَالنَّاكِحُ يُرِيدُ أَنْ يَسْتَعِفَّ، وَالْمُكَاتِبُ يُرِيدُ الْأَدَاءَ» (33).

(28) يُنظر: المستدرک علی الصحیحین، للحاکم، برقم 7875، 349/4.

(29) يُنظر: صحیح البخاری؛ برقم (2465) 132/3.

(30) يُنظر: صحیح البخاری؛ برقم (5233) 37/7.

(31) يُنظر: صحیح البخاری؛ برقم (5232) 37/7.

(32) يُنظر: صحیح البخاری؛ برقم (1470) 123/2.

(33) يُنظر: المستدرک للحاکم؛ برقم (2678) 174/2.

وقد حضَّ الرسول الشباب على الزَّواج إن استطاع، وإلاَّ بالتزام الدعاء والصبر والتعقُّف؛ بقوله: «يَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ مَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمُ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ، وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ فَإِنَّهُ لَهُ وَجَاءٌ»⁽³⁴⁾. وهذا الأمر ليس أمراً للشباب وحده، بل للشباب وللآباء والأمهات ولأغنياء المسلمين ولولاة الأمور؛ عليهم جميعاً أن يتعاونوا في تزويج الشباب.

- قناعة الفتاة:

ينبغي للشابة المؤمنة أن تتحلَّى بالقناعة والرِّضا وأن تبتعد عن الطَّمع والعقليَّة الاستهلاكية التي يعرِّزها الإعلام دائماً، وأن تعلم أنَّ هدف الزواج هو إعفاف الطرفين {هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ} [البقرة: 187]، وكذلك الكفاح مع الرجل لبناء أسرة مؤمنة متحابَّة متراحمة وفق منج الله تعالى.

وأما قصور الخيال والأثاث الفاخر والحفلات الصاخبة والسيارات الفارهة والشباب الوسيم وحياء الله والمتعة واللذة الدائمة التي تراها في الأفلام والمسلسلات هي محض وهم، وهذه التصوِّرات التي تجعل بعض الفتيات تردُّ الخاطبين وتبقى بلا زواج.

وإنَّ الرسول صلى الله عليه وسلم قال حديثاً يخاطبُ به الفتاة وأهلها، وهذا الحديث هو زبدة الكلام من كلِّ بحثنا: «إِذَا أَنْتَكُم مِّنْ تَرْضَوْنَ خُلُقَهُ وَدِينَهُ فَرَوْجُوهُ، إِنْ لَا تَفْعَلُوا تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ عَرِيضٌ»⁽³⁵⁾

ب- الأسرة:

إنَّ تربية الذكر والأنثى منذ الطفولة من مسؤوليات الأسرة، فلا بُدَّ من مراعاة مسائل عدَّة؛ منها:

- تنشئة البنت على أن تُخلِّق لتكون أماً، هي زوجة وأمَّ صالحة تربي أولادها تربية صالحة، ولم تُخلَق لأجل الوظيفة العظيمة، نعم يمكنها أن تعمل إن احتاجت، ولكنها خلقت للأمومة لا للعمل خارج البيت. (نحن لسنا ضدَّ عمل المرأة، ولكنَّ تبعاً لفقه الأولويات فإنَّ البنت إذا خُيرت بين الزواج والعمل أن تختار أحدهما، فالأولى أن تختار أن تكون أماً. ولكن جزءاً من بناتنا بدأن يفضلن العمل على الزواج).

- الحرص على تنشئة الأولاد تنشئة إيمانية، ومصاحبتهم بالحب والرفق، والذهاب معهم إلى مجالس العلم، وتعليمهم بأنَّ الحرام حرامٌ سواء أكان صادراً عن الأنثى أو عن الذكر، وأنه لا صِحَّة لما يتداوله البعض بأنَّ الشاب لا يعييه شيء؛ بل بالعكس لأنَّ الشاب إذا كان منحرفاً حرَّف معه عائلته في المستقبل.

- عدم تربية الأولاد للدنيا فقط، فبعض الآباء يوظفون أولادهم للمدرسة ولا يوظفونهم لصلاة الفجر، فيعيش الأولاد وكلَّ همهم الشهادة الدراسية والوظيفة والسيارة والزوجة، لذلك نرى الآن الشباب والشابات لا يبحثون عن الزواج والعفة والصبر على تربية الأولاد، بل يبحثون عن المتعة فقط.

- إنَّ واجبات الأسرة تبدأ بتربية أطفالها (ذكوراً وإناثاً) على العفة والحشمة والحياء منذ الطفولة، وأن يكون هذا سلوك الوالدين، وأن يكون الوالدان محتشمين في لباسهما وسلوكهما أمام الأولاد، وكذا أن يكون لباس الأولاد ذكورياً وإناثياً محتشماً، وأن ينتبهوا إلى أصدقاء أولادهم، وإلى من يكون قريباً منهم، وأن يحافظوا عليهم من التحرش الجنسي، وينبغي الصبر في تربية الشاب وتعليمه، وهنا نذكر ما جاء في السنَّة النبويَّة: «إِنْ فَتَى شَابًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَتَدُنِّي بِإِلَهِ الْبَرِّ، فَأَقْبِلَ الْقَوْمُ عَلَيْهِ فَرَجَرُوهُ وَقَالُوا: مَهْ. مَهْ. فَقَالَ: ادْنُ، فَدَنَا مِنْهُ قَرِيبًا. قَالَ: فَجَلَسَ قَالَ: أَتُحِبُّهُ لِأُمِّكَ؟ قَالَ: لَا. وَاللَّهِ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاكَ. قَالَ: وَلَا النَّاسُ يُحِبُّونَهُ لِأُمَّهَاتِهِمْ. قَالَ: أَتُحِبُّهُ لِابْنَتِكَ؟ قَالَ: لَا. وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاكَ. قَالَ: وَلَا النَّاسُ يُحِبُّونَهُ لِبَنَاتِهِمْ. قَالَ: أَتُحِبُّهُ لِأَخِيكَ؟ قَالَ: لَا. وَاللَّهِ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاكَ. قَالَ: وَلَا النَّاسُ يُحِبُّونَهُ لِأَخَوَاتِهِمْ. قَالَ: أَتُحِبُّهُ لِعَمَّتِكَ؟ قَالَ: لَا. وَاللَّهِ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاكَ. قَالَ: وَلَا النَّاسُ يُحِبُّونَهُ لِأَخَالَاتِهِمْ. قَالَ: فَوَضَعَ يَدَهُ عَلَيْهِ وَقَالَ: "اللَّهُمَّ اغْفِرْ ذَنْبَهُ وَطَهِّرْ قَلْبَهُ، وَحَصِّنْ فَرْجَهُ" قَالَ: فَلَمْ يَكُنْ بَعْدَ ذَلِكَ الْفَتَى يَلْتَوِي إِلَى شَيْءٍ»⁽³⁶⁾. وهذا درسٌ للمربين في ضرورة الصبر والتصبر في تربية الشباب تربية إيمانية على ضبط الشهوات.

- عدم السماح للطفل والمراهق بحيازة الهاتف الذكي قبل بلوغه مرحلة الرشد، وعدم السماح للأولاد باستعمال الإنترنت إلَّا في غرفة جلوس العائلة وتحت رقابة الوالدين؛ لأنَّك عندما أعطيت ابنك الهاتف المتصل بالإنترنت فقد سلَّمت تربيته إلى أعداء الإسلام. وكثير من الشباب سُرِقوا إلى التطرُّف أو المخدرات أو الإباحية أو الإلحاد من خلال الإنترنت.

- توعية الشاب والبنت بضرورة عدم المغالاة في مواصفات شريك الحياة.

- تشجيع الفتاة على الزواج، وإتمام تعليمها الجامعي في أثناء الزواج؛ حتى لا يكون التعلُّم عقبة في وجه زواجها وإعفافها. فتعلُّمها مهم، ولكنَّ التَّجَّاح في العلم والعمل ليس أسمى من كونها أمّاً تربي الأجيال الصالحة؛ وزوجة تعيش حياة أمنة مستقرَّة مع زوجها.

⁽³⁴⁾ يُنظر: صحيح البخاري؛ برقم (5065) 3/7.

⁽³⁵⁾ يُنظر: سنن ابن ماجه؛ برقم (632/1) (1967).

⁽³⁶⁾ يُنظر: مسند الإمام أحمد؛ برقم (22211) 36/545.

• ينبغي للعائلة إشباع الأبناء عاطفياً، وخاصة الفتيات، لأن كثيراً من المراهقات يندفعن للبحث عن شاب تتحدث معه بسبب الظمأ العاطفي المفقود في الأسرة.

• تعليم الفتاة بأن الله تعالى أودع فيها جمالها وسيلة لإعفاف الزوج، وجذب محبته، والحياة معه بهناء، وليس لفتنة الرجال في الطرقات، وأن خروجها من بيتها بلباس غير منضبط بالشريعة هو أذى وتعدٍ على الشباب الذين يملؤون عيونهم من مفاتنها، وهم غير قادرين على الزواج، فتفسد قلوبهم، وتفسد علاقتهم برأيهم، وتفسد علاقات الأزواج بزوجاتهم. وينبغي تعليم الفتاة أن كثرة الفتيات اللواتي لا ينضبطن باللباس الشرعي لا يسوغ لها تقليدهن؛ وقد قال تعالى: {وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ} [الأعراف:187]، {وَمَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ} [يوسف:103]، {وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ} [البقرة:243]، {فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا} [الإسراء:89]، وهذا دليل على أن كثرة السائرين في طريق الضلال لا يسوغ لنا السير فيه.

• وعلى العائلة أن تُيسرَ زواج ابنتها عندما يأتيها خاطبٌ ذو دين وأخلاق وترضى به الفتاة، وألا تطلب المهور الغالية، وألا تثقل كاهل الخاطب بالمطالب المادية الزائدة؛ لقوله تعالى: {وَأَتَّكُوا الْآيَامِ مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُعْطِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ} [النور:32]، ولقوله صلى الله عليه وسلم: «إِذَا أَتَاكُمْ مَنْ تَرْضَوْنَ خُلُقَهُ وَدِينَهُ فَرُوجُهُ، إِنْ لَا تَفْعَلُوا تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ عَرِيضٌ»⁽³⁷⁾.

• والابتعاد عن اعتبارات جنسية الخاطب، أو قبيلته، أو كونه من الريف أو المدينة، أو ثروة عائلته؛ وعدم الوقوف بوجه المتحابين الذين يبيغان الزواج بالحلال لأجل هذه الاعتبارات. «إِذَا أَتَاكُمْ مَنْ تَرْضَوْنَ خُلُقَهُ وَدِينَهُ فَرُوجُهُ، إِنْ لَا تَفْعَلُوا تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ عَرِيضٌ»⁽³⁸⁾.

• اجتناب البذخ والتفاخر والتباهي في متطلبات الزواج؛ ولا سيما في حفلة الزواج، بل يمكنهم الاقتصاد، ومساعدة شباب فقراء آخرين مقدمين على الزواج.

• عدم وقوف الأسرة عقبةً في وجه تزويج البنت الصغرى قبل الكبرى.

• وعلى أسرة الشاب إن كانت ميسورة مادياً أن تساعد على الزواج المبكر، وأن تقف معه، كما أن أسرة الشابة إن كانت ميسورة وأتى لابنتهم خاطب على درجة من الخلق والدين والعلم فإن مساعدته مادياً هي مساعدة لابنتهم وإعفاف لها أيضاً.

ت- المجتمع:

إن أحكام الشريعة الإسلامية متناسبة ومنسجمة فيما بينها، فقد سهلت أمور الزواج وبناء الأسرة والإنجاب وشجعت عليه فاستطاعت أن تقضي على كثير من مظاهر الفساد الأخلاقي، وبالمقابل منعت العلاقات الجنسية غير الشرعية.

ولكن في زماننا تخلى المجتمع عن دوره في تسهيل الزواج وفي إعفاف الشابات والشباب الذين في سن الزواج، فضلاً عن الإعلام الذي يصب الزيت على النار؛ فيثير غرائز الشباب ويشوّس عقولهم ويشوّه فطرتهم ويغريهم بالإباحية والعلاقات الجنسية غير المنضبطة.

فأصبحنا أمام معادلة غير متكافئة، لأنه في زمن الرسول قام المجتمع بواجبه الشرعي ويسر الزواج وطلب من الشاب القيام بواجبه، وأما في وقتنا فإن أغلب المجتمعات الإسلامية قد تخلت عن واجبها وتركزت الشاب وحيدا في صراع مع حاجاته العضوية ومع هذه الحملات الإباحية العنيفة التي تجتاح مواقع الإنترنت؛ وأصبحت مسألة العفة نوعاً عظيماً من أنواع جهاد النفس في زماننا.

فهذه المشكلات لم تكن بهذا الحجم في زمن الرسول صلى الله عليه وسلم لأن أمر الزواج كان متيسراً في زمانه وما كان هناك كبت مثل الآن، وإن الشباب والشابات في مجتمعاتنا الإسلامية يعانون بحرق من هذه المشكلة، والمجتمع لا يناقش هذه المسألة؛ كنوع من التعفف في الخوض في هذه المسائل، ولو كان المجتمع عفيفاً حقاً لكان يسر الزواج وسعى إلى إعفاف شبابه، ولكنه في الحقيقة تهرب من المسؤوليات، وهذه مسؤولية الحكومات ومؤسسات المجتمع المدني معاً.

وعندما نتكلم عن المجتمع فنحن نقصد ثلاثة أشياء: الحكومة، ومؤسسات المجتمع المدني، وكامل أفراد المجتمع، وسنذكر أبرز ما ينبغي على المجتمع القيام به لإعفاف المجتمع عامة والشباب خاصة:

• إعداد خطط للنهوض بالاقتصاد وتأمين فرص العمل للشباب. ودعوة المستثمرين المسلمين إلى استثمار أموالهم في بلدان مسلمة فقيرة، ولا سيما أن اليد العاملة فيها رخيصة، وهكذا يتم تأمين فرص عمل لهؤلاء الشباب، وهذا أنفع من استثمارهم في بلاد أجنبية هي غنية أصلاً.

• تشجيع الزواج المبكر للشباب وللفتاة، بعد الثانوية مباشرة، وخاصة في العائلات الميسورة.

⁽³⁷⁾ يُنظر: سنن ابن ماجه؛ برقم (1967) 632/1.

⁽³⁸⁾ يُنظر: سنن ابن ماجه؛ برقم (1967) 632/1.

- تأسيس جمعيات غير ربحية هدفها تأمين فرص عمل للشباب بحسب مؤهلاتهم، تكون هذه المؤسسات صلة وصل بين الشباب وبين الشركات الباحثة عن عاملين.
- إلغاء الاختلاط في الجامعات؛ لأن اجتماع الشاب والبنات مع بعضهما في هذا العمر كوضع النار على البنزين.
- دعوة المشاهير في المجتمع من لاعبي الكرة ونجوم السينما وغيرهم للمساهمة في تشجيع الشباب على الزواج، ولا بأس أن يشاركوا بأموالهم أيضا.
- دعوة أثرياء المسلمين إلى الاستثمار في قطاع الإعلام والإنتاج الإعلامي حتى لا تبقى الساحة فارغة تتحكم بها وسائل إعلامية تنشر الإلحاد والإباحية، وتُزيف الوعي وتُفسد القلوب والعقول.
- الاستثمار في صناعة برامج الأطفال المتوافقة مع عقيدتنا وشريعتنا وبيئتنا الاجتماعية؛ لأن إفساد الجيل يبدأ من بعض برامج الأطفال المستوردة التي تسمم عقول أطفالنا.
- بناء مجمعات سكنية للشباب بأعداد كبيرة سنويا، وتكون بيوتها اقتصادية ذات مساحات محدودة 30-50م، ومساعدتهم على تقسيطها للدولة بلا فوائد، وأن تشارك الدولة بجزء من ثمن الشقة. وفي المستقبل يمكن لمن رزقه الله أن يشتري شقة أوسع.
- زيادة النشاط الدعوي على شبكة الإنترنت؛ لأن هذا الزمان ليس زمان الكلمة ولا زمن الصوت.. إنه زمن الصورة، وإن العالم إذا ألقى محاضرة في الجامع أو الجامعة رآه مئة شخص أو مئتان أو خمسمئة، أما المحاضرة في شبكة الإنترنت فقد يراها الملايين، وإن المحتوى في شبكة الإنترنت يسيطر عليه من ينشرون الإلحاد والإباحية والخلاعة وهذه ليست مبالغة، لذا ينبغي الحضور بقوة في شبكات الإنترنت، والأهم من كل شيء هو أن يكون الخطاب الديني يتفهم الشباب وقضاياهم ويتلاءم مع روح العصر.
- تأسيس جمعيات خيرية لإعفاف الشباب ومساعدتهم على الزواج بمبالغ نقدية، وتبني صالات أفراح غير ربحية تأخذ أجورا رمزية، وإرسال الشباب الفقراء إلى شركات تجارية تبيعهم الأثاث بأسعار مخفضة...، أو إقامة حفلات الزواج الجماعية بشكل دوري، ولو أن المسلمين جميعا دفعوا زكاة أموالهم لما بقي شاب عزب بين شباب المسلمين.
- زيادة المخصصات المالية في رواتب المتزوجين أكثر مما هي عليه حاليا.
- تشجيع النساء على قبول مسألة تعدد الزوجات ضمن ضوابطه الشرعية؛ وذلك للحد من مأساة العنوسة في مجتمعاتنا. (وأعلم أن هذه المسألة حساسة جدًا عند كثير من النساء في زماننا، ولكن المتزوجة هي بنتنا، والبنات العوانس هن أيضا بناتنا)
- ضرورة تجريم كل من يعمل بالدعارة أو يدير شبكات الدعارة أو يروج لها.
- إنشاء صندوق حكومي لتزويج الشباب يدعمه رجال الأعمال والراغبون في فعل الخير، يقدم للمقبلين على الزواج قروضا طويلة الأمد بلا فائدة.
- القيام بفعاليات وأنشطة ثقافية ورياضية واجتماعية ووطنية؛ لاحتواء الشباب وملء أوقات فراغهم؛ والاستفادة من طاقاتهم في تنمية المجتمع؛ كالمشاركة في الجمعيات الخيرية، والنوادي الرياضية المجانية، والمسابقات الأدبية، والعلمية، والرياضية، والفنية، واكتشاف مواهب الشباب وتنميتها وتوجيه طاقاتهم نحو الخير والإبداع والخير والتنمية.
- تطوير أنظمة التعليم، وتشجيع الشباب على الإبداع العلمي، والقضاء على الأمية في مجتمعاتنا في زمن تحقق فيه الأمم الأخرى قفزات علمية خيالية تستعصي على الشرح.
- على الحكومات حظر المواقع الإباحية، ومنع الوصول إليها بكل الوسائل التقنية المتاحة؛ لأنه يخالف منهج الله، وتنتشر في المجتمع الرذيلة وجرائم الزنا والاعتصاب والتحرش والعنف والشذوذ، فضلا عن المشكلات الزوجية.
- ينبغي على الحكومات ضبط القنوات المتفلّنة أخلاقيا بذريعة "حرية الإعلام"؛ لأن الحرية ينبغي أن تكون منضبطة وألا تفسد المجتمع، وأن يكون هناك ميثاق شرف إعلامي في دولة تلتزم بها القنوات، وتُعاقب القناة التي تخالفه؛ كما أن إدارة الفيضا تعاقب الأندية التي تسيء وتخالف قوانينها ولا تقول هذه حرية.
- الدراسات تؤكد أن هناك جزءا كبيرا من محتوى الإنترنت من المضامين الإباحية، وإذا أردنا إبعاد مراهقينا وشبابنا عنها فيجب أن نؤمن لهم البديل؛ بمعنى أن تكون لنا مشاركة فاعلة في صناعة المحتوى في شبكة الإنترنت العالمية.
- إنشاء جمعيات أهلية لتسهيل التعارف للراغبين بالزواج. (بطريقة لا تكون مبتذلة)
- ضرورة تجريم كل مواطن يبيح المضامين الإباحية أو يروج لها، وتخصيص خط ساخن للمواطنين للإبلاغ عن أي محتوى إباحي في مواقع الإنترنت، وبالتأكيد سيكون هناك تعاون من المواطنين ولا سيما الآباء والأمهات.

• إنَّ الخلافات والمشاجرات والطلاق بين الأزواج، والتي هي شائعة في المجتمع، هي أحد أسباب إبحام الشباب عن الزواج، فيُخَيَّلُ إليهم أنَّ الزواج مؤسسة فاشلة وأن مصيرهم سيكون كهؤلاء، والحل هو أن نستفيد من التجربة الماليزية في إنشاء مراكز خاصة لتأهيل المقبلين على الزواج، تقوم هذه المراكز بإعطاء دورات خاصة تقدِّم بعدها للمشاركين "رخصة زواج"، مما أسهم في انخفاض نسبة الطلاق في ماليزيا من 32% في الثمانينيات إلى 8% فقط في عام 2000.⁽³⁹⁾

• ندوات وبرامج للتوعية بمخاطر مشاهدة الإباحية، وتأسيس مصحات لمعالجة مدمني الإباحية تكون مجانية وبسريرة تامة.

• أن تقوم الدولة بتشجيع الزواج، والاستفادة من التجربة التركية في هذا المجال.

• تأسيس جمعيات أهلية تعنى بشؤون تهتم بمؤسسة الزواج، وتقوم بحملات توعية لترسيخ ثقافة الزواج كمؤسسة شرعية قانونية اجتماعية تربية، وكمشروع حياة آمنة مستقرة.

وفي الختام نقول:

لو كان الرسول صلى الله عليه وسلم بيننا وطلب من الشباب أن يحدثوه عن مشكلاتهم؛ أظنَّ أنَّ أول شكواهم ستكون مسألة العفة والزواج. والشباب الذين لا يجدون زواجا يشكون من ارتفاع تكاليف الزواج، وعدم توفر مسكن وعدم توفر عمل.

ولنعلم أنَّ الشاب الذي لا يجد الزواج يكون مشوشا ويتفكك إنتاجه العلمي والاقتصادي ويتعرَّض لاضطرابات نفسية؛ وهذا خسارة له ولعائلته ولمجتمعه؛ وربما يهوي في مستنقع الرذيلة فيخسر دينه ودينه.

وإنَّ مسألة إبحام الشباب عن الزواج ليست مسألة اقتصادية بحتة؛ بل دليل ارتفاع نسبة العنوسة في الدول الفقيرة والغنية على حد سواء؛ كما أنه في الماضي كانت الظروف الاقتصادية لأبائنا أشدَّ صعوبة ولم يكونوا يتمتعون بكل وسائل الترفيه كالسيارات والهواتف النقالة والإنترنت والأزياء والمكيفات وغير ذلك مما نتمتع به، ومع ذلك كانت نسبة العنوسة بينهم منخفضة جدا؛ وكان الحرام صعبا ومرفوضا اجتماعيا، وكانوا ينجبون الكثير من الأولاد ويشغلون ويتعبون ويتعاونون ويعيشون حياة بسيطة برضا وهناء بدون قلق واكتئاب ويأس وحسرات وأمراض نفسية، وكانوا يفرحون بأبسط الأشياء؛ لأنَّهم كانوا أقرب إلى الله تعالى، وكانوا يعيشون في حدود ما رزقوا، وما كانوا يقترضون من البنوك لشراء الكماليات للتفاخر ويقضون طول حياتهم عبدا للبنوك تحت الهم والقلق والخوف والطمع، وكانوا على الرغم من فقرهم مترجحين ومشبعين عاطفيا وجنسيا.

وكذلك الآن أهل فلسطين المحتلة هم الأقل عنوسة مع أنَّهم الأفقر ماديا، لكن أصل المشكلة هو في الابتعاد عن الهدى النبوي في التزويج؛ فقد كان الناس يبحثون عن العفة لأولادهم؛ عملا بقوله صلى الله عليه وسلم: «إِذَا أَتَاكُمْ مَنْ تَرْضَوْنَ خُلُقَهُ وَدِينَهُ فَرِّجُوهُ، إِنْ لَا تَفْعَلُوا تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ عَرِيضٌ»⁽⁴⁰⁾.

وأما الناس في زماننا فغاب عنهم أنَّ مقصد الزواج هو الإعفاف وتكوين أسرة مؤمنة متراحمة مستقرة، وراحوا يلتهون وراء البحث عن الراحة واللذة والمتعة والمال وعن التباهي والتفاخر في وسائل التواصل الاجتماعي، فإنَّه كلما كثر النكاح قلَّ السراح، ففي الماضي كان الحلال سهلا والحرام صعبا، ولكن عندما صعبنا نحن الحلال أصبح الحرام سهلا وشائعا؛ وقد قال صلى الله عليه وسلم: «خَيْرُ النَّكَاحِ أَيْسَرُهُ»⁽⁴¹⁾، وقال صلى الله عليه وسلم: «خَيْرُ الصَّدَاقِ أَيْسَرُهُ»⁽⁴²⁾.

والحكمة من تخفيف الصَّدَاق وعدم المغالاة فيه واضحة؛ وهي: تيسير الزواج للناس حتى لا ينصرفوا عنه فتقع مفسدات أخلاقية واجتماعية متعددة.

والسبب الثاني لإبحام الشباب عن الزواج هو أن جزءا من أبناء المجتمع يشبعون حاجتهم العاطفية والجنسية خارج إطار الزواج، من خلال الاختلاط المتفكك، وإدمان مشاهدة المواد الإباحية، والزنا.

وإنَّ فساد هذا الشباب وانزلاقهم نحو المعاصي ليس مسؤوليتهم وحدهم، بل إنها مسؤولية المجتمع كاملا، وإنَّ الشاب الفاسد اليوم هو أب الغد، والشابة الفاسدة اليوم هي أم الغد، ولكم أن تتخيلوا حال أبنائهم وحال مجتمعاتنا مستقبلا.

كلمة أخيرة:

الإحصائيات تدلُّ على أنَّ نسب العنوسة في المجتمعات الإسلامية تفوق نسب الزواج، وأن نسب الطلاق تكاد تماثل نسب الزواج، ومستقبل أولادنا مفزع.

هناك معادلة يجب أن نفهمها جيِّدا، أولادنا يبلغون في الرابعة عشرة تقريبا، وتبدأ معهم الرغبة الجنسية التي تكبر يوما بعد يوم، ولا سيما أنَّهم يتعرَّضون يوميا لمثيرات من الطريق ومن التلفاز ومن الإنترنت، هذه الرغبة هي نار تحرق أولادنا كلَّ يوم، ونحن لا نستطيع إطفاء هذه النار إلا بتزويجهم؛ لا المواعظ ولا الكتب ولا المؤتمرات ولا النصائح ولا العقوبات قادرة على إبطال

⁽³⁹⁾ تقرير صحفي لقناة الجزيرة بعنوان: "في ماليزيا حلول مبتكرة لمشكلة الطلاق" 2019/2/20م.

⁽⁴⁰⁾ يُنظر: سنن ابن ماجه؛ برقم (1967) 632/1.

⁽⁴¹⁾ يُنظر: سنن أبي داود؛ برقم (2117)، 238/2.

⁽⁴²⁾ يُنظر: المستدرک للحاكم؛ برقم (2742)، 198/2.

عمل هذه الهرمونات في جسم الشاب، **فالحل هو الزواج المبكر**، وكلّ تأخير في تزويج الشاب أو الشابة هو زيادة في احتمالية وقوعه في الخطأ.

الغرب أدركوا هذه المعادلة، فحلّوا المسألة بالإباحية والسّباح وكل أنواع الانحراف الجنسي. أمّا نحن فقد أعطانا الإسلام الحلّ الطاهر النظيف الآمن المثمر، وهو الزواج الميسّر، ولكننا أبينا إلا أن نصعّبه.

لذلك أسأل:

الشباب عندهم حاجات مكبوتة تحرقهم لماذا نضع العراقيل الوهمية أمامهم؟

من قال: إنّ الشاب أو الشابة ينبغي ألا يتزوّجا قبل إنهاء الدراسة الجامعية؟

ومن قال: إنّ البنت ينبغي ألا تقبل بالزواج إلا إذا وقرّ لها الخاطب بيتاً مستقلاً عن أهله؟

ومن قال: إنّ الزواج يكون بلا صعوبات وكفاح وصبر وتعاون بين الزوجين؟

ماذا يفعل الشاب إذا كان المجتمع يحرمه من الحلال، والدين يمنعه عن الحرام في الوقت نفسه؟!

المصادر والمراجع:

- القرآن الكريم.

- صحيح البخاري (ت256هـ)، دار طوق النجاة (مصورة عن السلطانية بإضافة ترقيم محمد فؤاد عبد الباقي)، ط1، 1422هـ.

- سنن الترمذي (ت279هـ)، تحقيق أحمد محمد شاكر وآخرين، مطبعة مصطفى البابي الحلبي، مصر، ط2، 1975م.

- المستدرك على الصحيحين، للحاكم النيسابوري (ت405هـ)، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا، دار الكتب العلمية، بيروت، ط1، 1990م.

- سنن ابن ماجه (ت273هـ)، تحقيق: محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء الكتب العربية - فيصل عيسى البابي الحلبي.

- التأثيرات الاجتماعية للمواقع الإباحية، دراسة ميدانية على الشباب الجامعي بدول الخليج العربي، د. رضا أمين وفاطمة أسيري، دار جامعة نايف للنشر، الرياض، 2017م.

- معجم لسان العرب، ابن منظور (ت711هـ)، دار إحياء التراث العربي.

مواقع الإنترنت:

- www.nbcnews.com
- www.rainn.org
- www.bbc.com
- www.france24.com
- www.aljazeera.net
- www.nabulsi.com
- gate.ahram.org.eg
- www.alalamtv.net
- www.okaz.com.sa
- www.ons.dz
- www.pcbs.gov.ps
- www.cas.gov.lb
- www.capmas.gov.eg
- cosit.gov.iq

- dosweb.dos.gov.jo
- cbssyr.sy
- cbs.gov.sd

منهج النبي - صلى الله عليه وسلم- في ترسيخ العفة بين الشباب

الدكتور/ إبراهيم عبد الفتاح رمضان

الأستاذ المشارك بجامعة: المنوفية - مصر/ والقصيم - السعودية

eb_ff@yahoo.com

التمهيد

من مظاهر رحمة الله بعباده أنه خلقهم، ورزقهم، وتكفل بطعامهم وشرابهم؛ فأنزل من السماء ماء فأخرج به من الثمرات رزقا لهم، وسخر لهم ما في السماوات وما في الأرض، وسخر الشمس والقمر، وسخر كل ما في الكون لهم. ومن أعظم النعم عليهم إرسال الرسل؛ ليعرفوا الناس بربهم، فيعرفوا حقه عليهم بعدما أدى حقهم عليه (وما أرسلناك إلا رحمة للعالمين). فالله -تعالى- لا يريد أن يعذب خلقه، ولا يريد لهم دخول النار، وقد وردت الآيات لتقيد هذا المعنى كثيرا فقال تعالى: (ما يفعل الله بعذابكم إن شكرتم وآمنتم) وقال كذلك: (إن تكفروا فإن الله غني عنكم ولا يرضى لعباده الكفر وإن تشكروا يرضه لكم) وقال أيضا: (والله يريد أن يتوب عليكم) وهكذا نجد أن الله تعالى من رحمته بعباده لا يتربص بهم، ولا يحب لهم دخول النار.

ومن أعظم مظاهر رحمة الله بنا -نحن المسلمين- أنه اختصنا بهذا الدين؛ فهدانا إليه بعدما ضل عنه اليهود والنصارى، وهم يحسدوننا على هذا الدين، وقصة اليهودي الذي قال لعمر بن الخطاب: إن في كتابكم آية لو نزلت علينا معشر يهود لاتخذنا يوم نزولها عيداً: (اليوم أكملت لكم دينكم وأتممت عليكم نعمتي ورضيت لكم الإسلام ديناً) قصة مشهورة ثابتة.

ومن مظاهر رحمة الله بعباده أن تشريعات هذا الدين كلها رحمة، ورفق وهداية للمسلمين. فشرعت العبادات ليكون العبد مؤدياً لحق الله عليه، لكنها تخفف عنه في وقت السفر والمرض أو عند عدم القدرة فشرع قصر الصلاة، وأبيح الإفطار، وتسقط الزكاة والحج عند عدم القدرة عليهما. وفي ميدان العادات أقر الإسلام العادات الحسنة التي كانت في الجاهلية، ونهى عن العادات القبيحة التي تنافي المروءة ومكارم الأخلاق؛ فدعا إلى الكرم والشجاعة والوفاء بالوعد وحسن الخلق ونصرة المظلوم ونهى عن الخيانة والكذب والغدر وكل ما يدخل في إطار سوء الخلق. وفي ميدان النظافة العامة والخاصة حث الدين على نظافة البدن والثوب والقلب والباطن ودعا إلى طهارة الفرج مما لا يحل للعبد. ولو تركنا القلم لحصر مظاهر هذه النعم التي اختص الله بها المؤمنين لطلال بنا المقام، وجفت الأقلام وما بلغنا ما في النفس من مظاهر نعم الله علينا حين اصطفى لنا هذا الدين وجعلنا من المسلمين، ثم كان سلوك النبي الكريم -صلى الله عليه وسلم- تطبيقاً عملياً لهذه التعاليم الربانية؛ لتخرس من يزعمون مثالية الأحكام الشرعية بحيث تظل حبيسة الكتب كآراء الفلاسفة اليونانيين.

لقد وضع الإسلام تشريعات للعبد قبل ولادته؛ بأن تختار له الأم الصالحة ذات الدين، فإذا ولد كانت له أحكام معينة، وفي كل حركة من حركات حياته يقتدي بسيد البشر؛ في طعامه وشرابه ولباسه وجلبه وترحاله، حتى إذا مات يغسل بطريقة معينة ويكفن بطريقة معينة وتوزع تركته ويقضى دينه وتنفذ وصيته... إلخ هذه التشريعات التي تقيد رحمة الله بعباده قبل أن يكونوا شيئاً مذكوراً، وفي حياتهم وبعد مماتهم.

ومن مظاهر رحمة الله بعباده أنه فتح لهم باب التوبة؛ فحين يخطئ العبد ويندم على ذنبه، ويتوب إلى ربه يفتح الله له بابه، ويقبل توبته، بل إنه يفرح بتوبة عباده أشد الفرح، ويناديهم إليه بالليل والنهار لكي يعودوا إلى رحابه، فإذا عاد العبد وتاب وأناب قبل الله توبته، بل إن سيئات العبد تتبدل إلى حسناً. فأية رحمة هذه!!!! تلك التي لا تدع العاصي محكوماً عليه بالشقاء بل تفتح له باب الرجوع وترغبه في الأوبة قال تعالى: (ورحمتي وسعت كل شيء).

ومن مظاهر رحمة الله بعباده نعمه التي أنعمها على عباده في الكون من شمس وقمر ونجوم وجبال وشجر ودواب وغيرها، وفي أنفسهم من السمع والبصر والفؤاد والعقل والإحساس وهي نعم لا يحيط بها العدُّ قال تعالى: (وإن تعدوا نعمة الله لا تحصوها)، ولا يعرف قيمة هذه النعم إلا من فقدوها؛ انظر إلى الأعمى وكيف حاجته إلى البصر، وإلى الأصم وحاجته إلى السمع، وغير ذلك من النعم التي نرسل فيها ليلاً ونهاراً. فله الحمد على ذلك والشكر.

ومن مظاهر رحمة الله بعباده أنه لم يكلفهم من العمل الكثير، ولم يطلب منهم أن يكافئوا نعمه بل جعل العمل القليل من عباده كافياً لشكر هذه النعم الكثير في الحديث: (من قال: اللهم ما أصبح بي من نعمة أو بأحد من خلقك فمنك وحدك لا شريك لك فلك الحمد ولك الشكر فقد أدى شكر يومه، ومن قالها في الليل فقد أدى شكر نهاره) وفي الحديث الآخر: (إن الله يحب من عبده أن يأكل اللقمة فيحمده ويشرب الشربة فيحمده). وهكذا كلمات معدودات تعدل نعم الله عليك في ليلة كاملة أو يوم كامل. ومع أن النعمة الواحدة لا تعدلها عبادة العمر كله وهذا وارد في قصة حدثت في بني إسرائيل حين عبد رجل ربه مئة سنة فلما ذهب إلى ربه قال الله له: ادخل الجنة برحمتي فقال الرجل: بل بعملتي فقال الله تعالى: برحمتي. فقال الرجل بل بعملتي. فأمر الله الملائكة أن تزن عمله في مقابل نعمة البصر فطاشت الأعمال أمام نعمة واحدة فقال الرجل: يا رب أدخلني الجنة برحمتك.

ومن مظاهر رحمة الله بعباده رفع الحرج عنهم؛ فالتكاليف الشرعية قائمة على رفع الحرج، قال تعالى: (وما جعل عليكم في الدين من حرج)، ومن قواعد علماء الأصول: أن الحرج مرفوع، وأن المشقة توجب التيسير، والقدرة مناط التكليف، وأن الضرورات تبيح المحظورات. والشرع قد رفع ثلاث صور من الحرج عن المكلفين هي: أولاً: رفع الحرج ابتداءً، فلم يكلف الخلق

بما لا يقدرُونَ عليه، وهذا معنى قوله تعالى: (لا يكلف الله نفساً إلا وسعها) فالذي كلف به العباد يقدرُونَ عليه، والحرص الذي كان في الأمم السابقة تم رفعه: (ويحل لهم الطيبات ويحرم عليهم الخبائث ويضع عنهم إصرهم والأغلال التي كانت عليهم). ثانياً: رفع الحرج الطارئ حين يوجد العذر الذي يصعب معه العمل، ومثال ذلك أثر المرض والسفر في إباحة الفطر وقصر الصلاة ونحو ذلك؛ فالسفر مظنة المشقة فتم رفع الحرج الناجم عن الصيام وإتمام الصلاة، بأن أبيح الفطر والقصر. ثالثاً: تدارك ما وقع من الخطأ وما حصل من الحرج؛ بمعنى أن الحرج قد تحقق فيرفع الشرع هذا الحرج الذي كان، ومثال ذلك في الكفارات والمعاصي؛ فالحرص قد حدث حين ارتكب المكلف المحذور فكانت الكفارة لرفع هذا الحرج، وفي المعاصي يفتح الشرع باب التوبة للعبد لرفع الحرج عنه بعد أن ندم على ذنبه، وأراد الرجوع إلى ربه.

ومن مظاهر رحمة الله بعباده أنه في أثناء هذه الحياة التي أحيطت بسياج طاعة الله يضمن المسلم أن يكون أصله طاهراً وفرعه طاهراً، وأن تكون زوجته تخصه وحده لا يشركه فيها أحد -كما كان أهل الجاهلية يفعلون- لأنه هو أيضاً لا يحل له أن يكشف عورة أمام أحد سوى زوجته أو ملك يمينه (والذين هم لفروجهم حافظون إلا على أزواجهم أو ما ملكت أيمانهم فإنهم غير ملومين* فمن ابتغى وراء ذلك فأولئك هم العادون) إنها الطهارة في أسمى صورها، والعفة في أبهى ثوب لها.

وهذا يدفعنا إلى الحديث حول **العنصر الثاني في هذا التمهيد** الذي يجعل **الزنا جريمة** في حق الفرد والمجتمع، ولذا كان التشديد في عقوبتها؛ حتى تظهر الأنساب، ويعيش المسلم حياة نظيفة لا تحيط به الشكوك، ولا ينظر إلى أمه أو أبيه أو زوجته نظرة ربيية، ولهذا لم يحرم الإسلام الزنا فحسب، ولم يشدد في عقوبة الزنا وحده، ولكن شدد في مجرد كلمة يقذف بها المسلم أخاه المسلم ليس فقط ليظهر المسلم فرجه من هذه الفعل الشنيعة، بل ليظهر لسانه منها، وبذلك تظهر أذان الناس من سماع ما يشي بريية، أو طعن في الأنساب، أو رمي المحصنين والمحصنات بالزنا.

لقد شدد الإسلام في عقوبة الزاني؛ فجعل عقوبة الزاني مخفية؛ لأنها تقع في الأعراس، وتهدم البيوت، فالزاني أحد رجلين: إما أن يكون محصناً، أو غير محصن. وكذلك المرأة. فإذا لم يكن متزوجاً فإنه يجلد مائة جلدة، ويغرب سنة. أما الجلد فثبت في القرآن لقوله تعالى: (الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ) (النور 2)، وأما التغريب فثبت في السنة المطهرة لحديث البخاري ومسلم من حديث أبي هريرة، وزيد بن خالد الجهني أن رجلاً من الأعراب أتى رسول الله -ﷺ فقال: يا رسول الله، اقض بكتاب الله فقام خصمه، فقال: صدق، اقض يا رسول الله بكتاب الله، إن ابني كان عسيفاً (أجيراً) على هذا، فزنى بامرأته، فأخبروني على ابني الرجم، فافتديت بمائة من الغنم ووليدة، ثم سألت أهل العلم فزعموا أن ما على ابني جلد مائة جلدة، وتغريب عام، فقال: "والذي نفسي بيده لأقضين بينكما بكتاب الله؛ أما الغنم والوليدة فَرَدُّ عليك، وعلى ابنك جلد مائة جلدة، وتغريب عام، وأما أنت يا أنيس فاعُدْ إلى امرأة هذا فارجمها" فعدا أنيس (رجل من أسلم) فرجمها⁽¹⁾.

وهذا الرجم مصحوب في الآية بأمرين:

(1) لا تأخذكم بهما رأفة في دين الله (2) ليشهد عذابهما طائفة من المؤمنين.

1- (لا تأخذكم بهما رأفة) لأنهما لم تأخذهما رأفة بالأعراض، ولا بالمجتمع، ولا بالدين، ولا بالأهل، فأضاعوا الشرف، وانحدروا بالشهوة إلى مرتبة الحيوان، الذي لا يفرق بين أنثى حلال، وأخرى حرام. وكذلك الأنثى، التي لم تفرق بين ذكر حرام، وآخر حلال، فسلمت نفسها لمن لا يحل لها، ضاربة عرض الحائط بشرفها، وبأهلها، وبمجتمعتها، وبدينها. وأهملاً مراقبة الخالق الذي يعلم خائنة الأعين وما تخفى الصدور، لأجل هذا كان العقاب مشروطاً بالآخذ المؤمنين بهذين الزانيين رأفة، مثلاً لم تأخذهما الرأفة، وهما يضحكان ويزنيان، إنها نزوة ولذة بهيمية (وليس وراء اللذة بناء في الحياة، وليس وراءها عمارة في الأرض، وليس وراءها نتاج، ولا إرادة نتاج! بل ليس وراءها عاطفة حقيقية راقية؛ لأن العاطفة تحمل طابع الاستمرار. وهذا ما يفرقها من الانفعال المنفرد المتقطع، الذي يحسبه الكثيرون عاطفة يتغنون بها، وإنما هي انفعال حيواني يتزيا بزي العاطفة الإنسانية في بعض الأحيان! إن الإسلام لا يحارب دوافع الفطرة، ولا يستفقرها، إنما ينظمها ويظهرها، ويرفعها عن المستوي الحيواني، ويرقيها حتى تصبح المحور الذي يدور عليه الكثير من الآداب النفسية والاجتماعية. فأما الزنا -وبخاصة البغاء- فيجرد هذا الميل الفطري من كل الرغبات الروحية، والأشواق العلوية ومن كل الآداب التي تجمعت حول الجنس في تاريخ البشرية الطويل، ويبدیه عارياً، غليظاً قذراً كما هو في الحيوان، بل أشد غلظاً من الحيوان. ذلك أن كثيراً من أزواج الحيوان والطير تعيش متلازمة، في حياة زوجية منظمة، بعيدة عن الفوضى الجنسية التي يشيعها الزنا -وبخاصة البغاء- في بعض بيئات الإنسان! دُفِعَ هذه النكسة عن الإنسان هو الذي جعل الإسلام يشدد ذلك التشديد في عقوبة الزنا. ذلك إلى الأضرار الاجتماعية التي تعارف الناس على أن يذكروها عند الكلام عن هذه الجريمة، من اختلاط الأنساب، وإثارة الأحقاد، وتهديد البيوت الأمانة المطمئنة. وكل واحد من هذه الأسباب يكفي لتشديد العقوبة. ولكن السبب الأول وهو دفع النكسة الحيوانية عن الفطرة البشرية، ووقاية الآداب الإنسانية التي تجمعت حول الجنس، والمحافظة على أهداف الحياة العليا من الحياة الزوجية المشتركة، القائمة على أساس الدوام والامتداد. هذا السبب هو الأهم -في اعتقادي- وهو الجامع لكل الأسباب الفرعية الأخرى⁽²⁾.

2- (وليشهد عذابهما طائفة من المؤمنين) ليكون هذا التشهير مقابلاً للاستهتار الذي فعلاه حتى رأهما واحد واثنان وثلاثة وأربعة، ولم ينهيا فعلهما القبيح، صحيح أن هذه الفعل لم تثبت بالشهود منذ بدء الوحي حتى الآن، لكنه تشريع لما قد يحدث بعد ذلك في مجتمعات، قد تجاهر بالمعصية حتى يقول الناس وهم يمرون على الزناة: لو كان ذلك في مكان مستتر لكان أفضل، والتشهير

(1) محمد بن إسماعيل البخاري، الجامع الصحيح، (دمشق - بيروت، دار ابن كثير، 2002م)، كتاب الشروط التي لا تحل في الحدود، برقم: 1530-1556.
(2) سيد قطب، في ظلال القرآن، (القاهرة، دار الشروق، ط17، 1412هـ) 2489/4.

أيضا ليكون رادعا لمن تسول له نفسه أن يفعل هذه الفعلة، ويتخيل أن مصيره سيكون كذلك، فينتهي عما يريد فيطهر المجتمع، وتسمو الأخلاق، وتنتشر العفة، وتصلح الأعراض.

وهذه طائفة من الآيات والأحاديث التي ذكرها الذهبي في كتابه "الكبائر" تحذر من ارتكاب الزنا، وتبين عقوبة الزاني والزانية في الآخرة⁽³⁾. قَالَ اللَّهُ تَعَالَى {وَلَا تَقْرَبُوا الزَّانِيَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا} (الإسراء 32). وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى {وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا إِلَّا مَنْ تَابَ} (الفرقان 68-69). وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى {الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابُهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ} (النور 2). قَالَ الْعُلَمَاءُ: هَذَا عَذَابُ الزَّانِيَةِ وَالزَّانِي فِي الدُّنْيَا إِذَا كَانَا عَزِيبِينَ غَيْرَ مَتْرُوجِينَ، فَإِنْ كَانَا مَتْرُوجِينَ، أَوْ قَدْ تَرَوَّجَا وَلَوْ مَرَّةً فِي الْعُمُرِ، فَإِنَّهُمَا يَرْجَمَانِ بِالْحِجَارَةِ إِلَى أَنْ يَمُوتَا، كَذَلِكَ ثَبَتَ فِي السُّنَنِ عَنْ النَّبِيِّ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- فَإِنْ لَمْ يَسْتَوْفِ الْقَصَاصُ مِنْهُمَا فِي الدُّنْيَا، وَمَاتَا مِنْ غَيْرِ تَوْبَةٍ، فَإِنَّهُمَا يَعْذِبَانِ فِي النَّارِ بِسَيَاطٍ مِنْ نَّارٍ، كَمَا وَرَدَ أَنَّ فِي الزُّبُورِ مَكْتُوبًا: (إن الزناة معلقون بفروجهم في النار، يضربون عليها بسياط من حديد، فإذا استغاثت من الضرب، نادته الزبانية: أين كان هذا الصوت وأنت تضحك، وتفرح، وتمرح، ولا تراقب الله -تعالى- ولا تستحي منه؟ وثبت عن رسول الله -صلى الله عليه وسلم- أنه قال: (لا يزني الزاني حين يزني وهو مؤمن. ولا يسرق السارق حين يسرق وهو مؤمن. ولا يشرب الخمر حين يشربها وهو مؤمن. ولا ينتهب نهبة ذات شرف يرفع الناس إليه أبصارهم حين ينتهبها وهو مؤمن)⁽⁴⁾. وَقَالَ -صلى الله عليه وسلم-: (إذا زنى العبد خرج منه الإيمان فكان كالظلة على رأسه، ثم إذا أقلع رجع إليه الإيمان)⁽⁵⁾ وَقَالَ -صلى الله عليه وسلم-: (من زنى أو شرب الخمر نزع الله منه الإيمان كما يخلع الإنسان القميص من رأسه)⁽⁶⁾ وَفِي الْحَدِيثِ النَّبَوِيِّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم-: (ثلاثة لا يكلمهم الله يوم القيامة، ولا ينظر إليهم، ولا يزكّيهم، ولهم عذاب أليم؛ شيخ زان، ومملك كذاب، وعائل مستكبر)⁽⁷⁾ وَعَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ -رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ- قَالَ: قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ الذَّنْبِ أَعْظَمُ عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى؟ قَالَ أَنْ تَجْعَلَ لِلَّهِ نِدَاءً وَهُوَ خَلْقَكَ. فَقُلْتُ: إِنْ ذَلِكَ لِعَظِيمٍ. ثُمَّ أَيْ؟ قَالَ: أَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ خَشْيَةً أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ. قُلْتُ: ثُمَّ أَيْ؟ قَالَ: أَنْ تَزْنِيَ بِحَلِيلَةِ جَارِكَ يَعْنِي زَوْجَةَ جَارِكَ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ تَصْدِيقَ ذَلِكَ {وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا إِلَّا مَنْ تَابَ} (8) فَأَنْظُرْ -رَحِمَكَ اللَّهُ- كَيْفَ قَرْنَا الزَّانَا بِزَوْجَةِ الْجَارِ بِالشَّرِكِ بِاللَّهِ وَقَتْلَ النَّفْسِ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَّا بِالْحَقِّ؟ وَهَذَا الْحَدِيثُ مَخْرُجٌ فِي الصَّحِيحَيْنِ. وَفِي صَحِيحِ الْبُخَارِيِّ فِي حَدِيثِ مَنْ أَمَّا النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- الَّذِي رَوَاهُ سَمُرَةُ بْنُ جُنْدُبٍ، وَفِيهِ أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَاءَهُ جَبْرِيلُ وَمِيكَائِيلُ قَالَ: (فَانْطَلَقْنَا فَاتَيْنَا عَلَى مِثْلِ الثُّنُورِ أَعْلَاهُ ضَيْقٌ، وَأَسْفَلُهُ وَاسِعٌ، فِيهِ لَغَطٌ وَأَصْوَاتٌ، قَالَ فَاطْلَعْنَا فِيهِ، فَإِذَا فِيهِ رِجَالٌ وَنِسَاءٌ عُرَاةٌ، فَإِذَا هُمْ يَأْتِيهِمْ لَهَبٌ مِنْ أَسْفَلٍ مِنْهُمْ، فَإِذَا أَتَاهُمْ ذَلِكَ اللَّهَبُ ضَوْضُوا أَيُّ صَاحُوا مِنْ شِدَّةِ حَرِّهِ. فَقُلْتُ: مَنْ هَؤُلَاءِ يَا جَبْرِيلُ؟ قَالَ هَؤُلَاءِ الزَّانَةُ وَالزَّوَانِي يَعْنِي: مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ. فَهَذَا عَذَابُهُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ)⁽⁹⁾. نَسَأَلُ اللَّهَ الْعَفْوَ وَالْعَافِيَةَ.

وَعَنْ عَطَاءٍ فِي تَفْسِيرِ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى عَنْ جَهَنَّمَ {لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ} قَالَ أَشَدُّ تِلْكَ الْأَبْوَابِ غَمًّا وَحَرًّا وَكِرْبًا، وَأَنْتَهَا رِيحًا لِلزَّانَةِ الَّذِينَ ارْتَكَبُوا الزَّانَا بَعْدَ الْعِلْمِ. وَعَنْ مَكْحُولِ الدِّمَشْقِيِّ قَالَ: يَجِدُ أَهْلُ النَّارِ رَائِحَةً مُنْبِتَةً يَقُولُونَ: مَا وَجَدْنَا أَنْتُمْ مِنْ هَذِهِ الرَّائِحَةِ! فَيَقَالُ لَهُمْ: هَذِهِ رِيحُ فُرُوجِ الزَّانَةِ. وَقَالَ ابْنُ زَيْدٍ -أَحَدُ أَيْمَةِ التَّفْسِيرِ-: إِنَّهُ لَيُؤْذِي أَهْلَ النَّارِ رِيحُ فُرُوجِ الزَّانَةِ. وَفِي الْعَشْرِ الْآيَاتِ الَّتِي كَتَبَهَا اللَّهُ لِمُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ: (وَلَا تَسْرِقْ وَلَا تَزْنِ فَاحْبَبْ عَنْكَ وَجْهِي) فَإِذَا كَانَ الْخُطَابُ لِنَبِيِّهِ مُوسَى -عَلَيْهِ السَّلَامُ- فَكَيْفَ يَغْيِرُهُ؟

وَجَاءَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- أَنَّ إبليسَ بيث جُنُودَهُ فِي الْأَرْضِ، وَيَقُولُ لَهُمْ أَيُّكُمْ أَضَلُّ مُسْلِمًا أَلْبَسْتَهُ النَّاجَ عَلَى رَأْسِهِ. فَأَعْظَمَهُمْ فَتَنَةً أَقْرَبَهُمْ إِلَيْهِ مَنْزِلَةً، فَيَجِيءُ إِلَيْهِ أَحَدُهُمْ فَيَقُولُ لَهُ: لِمَ أَزَلْ بَفْلَانٍ حَتَّى طَلَّقَ امْرَأَتَهُ. فَيَقُولُ: مَا صَنَعْتَ شَيْئًا سَوْفَ يَنْتَرِجُ غَيْرَهَا. ثُمَّ يَجِيءُ الْآخَرُ فَيَقُولُ: لِمَ أَزَلْ بَفْلَانٍ حَتَّى أَلْقَيْتَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ أَخِيهِ الْعَدَاوَةَ. فَيَقُولُ: مَا صَنَعْتَ شَيْئًا سَوْفَ يَصَالِحُهُ. ثُمَّ يَجِيءُ الْآخَرُ فَيَقُولُ: لِمَ أَزَلْ بَفْلَانٍ حَتَّى زَنَى. فَيَقُولُ إبليسُ: نِعَمْ مَا فَعَلْتَ فَيَدْنِيهِ مِنْهُ، وَيَضَعُ النَّاجَ عَلَى رَأْسِهِ⁽¹⁰⁾. نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُورِ الشَّيْطَانِ وَجُنُودِهِ

وَعَنْ أَنَسٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- (إِنْ الْإِيمَانَ سَرَبَالَ يَسْرِبُهُ اللَّهُ مِنْ يَتَاءٍ، فَإِذَا زَنَى الْعَبْدُ نَزَعَ اللَّهُ مِنْهُ سَرَبَالَ الْإِيمَانِ، فَإِنْ تَابَ رَدَّهُ عَلَيْهِ)⁽¹¹⁾ وَجَاءَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- أَنَّهُ قَالَ: (يَا مَعْشَرَ الْمُسْلِمِينَ، اتَّقُوا الزَّانَا فَإِنَّ فِيهِ سِتًّا خِصَالًا: ثَلَاثٌ فِي الدُّنْيَا، وَثَلَاثٌ فِي الْآخِرَةِ؛ فَأَمَّا الَّتِي فِي الدُّنْيَا فَذَهَابُ بَهَاءِ الْوَجْهِ، وَقَصْرُ الْعُمُرِ، وَدَوَامُ الْفَقْرِ. وَأَمَّا الَّتِي فِي الْآخِرَةِ فَسُخْطُ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى -وَسُوءُ الْحَسَابِ، وَالْعَذَابُ بِالنَّارِ). وَعَنْهُ -صلى الله عليه وسلم- أَنَّهُ قَالَ: (مَنْ مَاتَ مَصْرًا عَلَى شَرْبِ

(3) شمس الدين الذهبي، الكبائر، (بيروت، دار الندوة الجديدة، دت) 50-54.

(4) محمد بن إسماعيل البخاري، الجامع الصحيح، باب المظالم والغصب، رقم (2475). ومسلم بن الحجاج، صحيح مسلم، (السعودية، وزارة الأوقاف، 2000م) باب الإيمان، رقم الحديث (57).

(5) الترمذي، سنن الترمذي، تحقيق: بشار عواد معروف (بيروت، دار الغرب الإسلامي، 1996م) كتاب الإيمان، باب ما جاء لا يزني الزاني وهو مؤمن، رقم الحديث: 2567.

(6) محمد بن عبد الله الحاكم النيسابوري، المستدرک على الصحيحين، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطاء، (بيروت، دار الكتب العلمية، 2002م) كتاب الإيمان، إذا زنا العبد خرج منه الإيمان، رقم 65. وضعفه الألباني في "السلسلة الضعيفة والموضوعة" (434/3).

(7) مسلم بن الحجاج، صحيح مسلم، (107) عن أبي هريرة.

(8) مسلم بن الحجاج، صحيح مسلم، كتاب الإيمان، باب كون الشرك أقيح الذنوب وبيان أعظمها بعده، رقم الحديث: 86.

(9) البخاري، الجامع الصحيح، رقم (6525). ومعنى وضوضوا: أي رفعوا أصواتهم مختلطين بعضها ببعض.

(10) مسلم بن الحجاج، صحيح مسلم، باب: صفة القيامة والجنة والنار، باب تخريش الشيطان وتغيته سرائيه، رقم الحديث: 5037.

(11) أحمد بن الحسين البيهقي، محمد السعيد زغلول، تحقيق: شعب الإيمان، (بيروت، دار الكتب العلمية، 2000م)، السائيس والتلاوتون من شعب الإيمان، رقم الحديث: 4964.

الأخمر سقاء الله -تعالى- من نهر الغوطة، وهو نهر يجري في النار من فروج المومسات، يعنني الزانيات يجري من فروجهن قيح وصدید في النار، ثم يسقي ذلك لمن مات مصراً على شرب الخمر). وقال رسول الله -صلى الله عليه وسلم- (ما من ذنب بعد الشرك بالله أعظم عند الله من نطفة وضعتها رجل في فرج لا يحل له). وقال أيضا -عليه الصلاة والسلام- في جهنم واد فيه حيات، كل حية تخذ رقبته البعير، تلسع تارك الصلاة فيغلي سمها في جسمه سبعين سنة، ثم يتهرى لحمة، وإن في جهنم واديا اسمه جب الحزن، فيه حيات وعقارب كل عقرب يقدر البغل، لها سبعون شوكة، في كل شوكة راوية سم، ثم تضرب الزاني، وتفرغ سمها في جسمه، يجد مرارة وجعها ألف سنة، ثم يتهرى لحمة، ويسيل من فرجه القيح والصدید.

... وورد أيضا أن (من وضع يده على امرأة لا تحل له بشهوة جاء يوم القيامة مغلوله يده إلى عنقه، فإن قبلها قرضت شفتاه في النار، فإن زنى بها نطقت فحده، وشهدت عليه يوم القيامة، وقالت: أنا للحرام ركبت، فينظر الله -تعالى- إليه بعين الغضب فيقع لحم وجهه، فيكابر ويقول: ما فعلت. فيشهد عليه لسانه فيقول: أنا بما لا يحل نطقت، وتقول يذاؤ: أنا للحرام تناولت، وتقول عيناؤ: أنا للحرام نظرت، وتقول رجلاؤ: أنا لما لا يحل مشيت، ويقول فرجه: أنا فعلت، ويقول الحافظ من الملائكة: وأنا سمعت، ويقول الآخر: وأنا كتبت، ويقول الله -تعالى- وأنا اطلعت وسترته. ثم يقول الله -تعالى- يا ملائكتي، خذوه، ومن عذابي أذيقوه، فقد اشتد غضبي على قل حياؤه مني. وتصديق ذلك في كتاب الله -عز وجل- {يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ} (فصلت 20).

وأعظم الزنا الزنا بالأم والأخت، وامرأة الأب، وبالمحارم، وقد صحح الحاكم (من وقع على ذات محرم فاقْتُلُوهُ) وعن البراء: (أن خاله بعته رسول الله صلى الله عليه وسلم إلى رجل عرس بامرأة أبيه أن يقتله ويخمس ماله).

كما شدد الإسلام في الكلمة، فالكلمة إذا كانت من رضا الله يرفع العبد بها درجات، وإذا كانت من سخط الله تهوي بالعبد في النار دركات، ولخطورة الكلمة التي تلقى جزافا دون بينة واضحة يصبح المجتمع كله في شك من أمره، إذ يصير عرضه مجروحا، وسمعته ملوثة، ويصير كل فرد منهما، أو مهددا بالاتهام، فيشك كل زوج في زوجته، وكل ابن يشك في أصله، لتشتيع الريبة والقلق في المجتمع كله.

(كما أن أطراد سماع التهم يوحى إلى النفوس المتحرجة من ارتكاب الفعل أن جو الجماعة كله ملوث، وأن الفعل فيه شائعة، فيقدم عليها كل من كان يتحرج منها، وتهون في حسه بشاعتها بكثرة تردها، وشعوره بأن كثيرين غيره يأتونها. ومن ثم لا تجدي عقوبة الزنا في منع في منع وقوعه والجماعة تسمي وتصبح وهي تنتفس في هذا الجو الملوث الموحى بارتكاب الفحشاء. لهذا وصيانة للأعراض من التهم، وحماية لأصحابها من الآلام الفظيعة التي تصب عليهم. شدد القرآن الكريم في عقوبة القذف، فجعلها قريبة من عقوبة الزنا... ثمانين جلدة... مع إسقاط الشهادة والوصم بالفسق. والعقوبة الأولى جسدية، والثانية أدبية في وسط الجماعة، وبكفى أن يهدر قول القاذف فلا يؤخذ له بشهادة، وأن يسقط اعتباره بين الناس، ويمشي بينهم متهما لا يوثق له في كلام!! والثالثة دينية فهو منحرف عن الإيمان خارج عن طريقه المستقيم... والجماعة المسلمة لا تخسر بالسكوت عن تهمة غير محققة، كما تخسر بشيوع الاتهام، والترخص فيه، وعدم التخرج من الإذاعة به، وتحريض الكثير من المتحرجين على ارتكاب الفعل التي كانوا يستقذرونها ويظنونها ممنوعة في الجماعة أو نادرة، وذلك فوق الآلام الفظيعة التي تصيب الحرائر الشريفات، والأحرار الشرفاء، وفوق الآثار التي تترتب عليها في حياة الناس، وطمأنينة البيوت)⁽¹²⁾.

وقد ذكر ابن كثير خلاف العلماء في الاستثناء الموجود في الآية (إلا الذين تابوا من بعد ذلك وأصلحوا...) فقال: (واختلف العلماء في هذا الاستثناء؛ هل يعود إلى الجملة الأخيرة فقط، فترفع التوبة الفسق فقط، ويبقى مردود الشهادة دائما وإن تاب، أو يعود إلى الجملتين الثانية والثالثة؟ وأما الجدل فقد ذهب وانقضى سواء تاب أو أصر، ولا حكم له بعد ذلك، بلا خلاف. فذهب مالك وأحمد والشافعي إلى أنه إذا تاب قبلت شهادته وارتفع عنه حكم الفسق نقل هذا عن سعيد بن المسيب سيد التابعين وجماعة من السلف أيضا، وقال الإمام أبو حنيفة: إنما يعود الاستثناء إلى الجملة الأخيرة فقط فيرتفع الفسق بالتوبة، ويبقى مردود الشهادة أبدا وبه قال شريح وإبراهيم النخعي وسعيد بن جبير ومكحول وغيرهم رضي الله عنهم وقال الشعبي والضحاك: لا تقبل شهادته وإن تاب إلا أن يعترف على نفسه أنه قد قال البهتان، فحينئذ تقبل شهادته، والله أعلم)⁽¹³⁾.

يقول سيد قطب: (وأنا أختار هذا الأخير؛ لأنه يزيد على التوبة إعلان براءة المذدوف، باعتراف مباشر من القاذف. وبذلك يمحى أثر اللذف. ولا يقال: إنه إنما وقع الحد على القاذف لعدم كفاية الأدلة! ولا يحيك في أي نفس ممن سمعوا الاتهام أنه ربما كان صحيحا، ولكن القاذف لم يجد بقية الشهود. بذلك يبرأ العرض المذدوف تماما، ويرد له اعتباره من الوجهة الشعورية، بعد رده من الوجهة التشريعية. فلا يبقى هنالك داع لإهدار اعتبار القاذف المحدود التائب المعترف بما كان من بهتان)⁽¹⁴⁾. إن أعراض العباد ليست نهبه لكل مستهتر، لكي يتحدث فيها بما يعلم وما لا يعلم، ولذلك يكون الكلام عقوبته ثمانون جلدة، والفعل نفسه مئة جلدة، وهذا التشديد في العدد لغرض تطهير المجتمع من الكلام القبيح الذي يؤدي المسلمين بغير حق، إلا أن يشهد أربعة شهود برؤية هذا الشخص وهو يرتكب فعلته، عندئذ يثبت الحد، وكما أشرت قبل: لم يثبت في تاريخنا الإسلامي على امتداده من ثبتت عليه جريمة الزنا بالشهود.

المبحث الأول: دور الأسرة في الإسلام ورعاية نشأتها على القيم الأخلاقية.

(12) سيد قطب، في ظلال القرآن، 4/ 2491.

(13) إسماعيل بن عمر بن كثير، تفسير القرآن العظيم، تحقيق: سامي بن محمد السلامة، (السعودية، دار طيبة، 1999م)، 6/ 14.

(14) سيد قطب، في ظلال القرآن، 4/ 2491.

يعد المنهج الإسلامي صاحب الرؤية المتوازنة في إقامة الأسرة، وتحقيق دورها الفعال في بناء المجتمع، ولم يستطع منهج أرضي بناء أسرة تقوم على القيم والأخلاق مثلما فعل الإسلام، لقد تمت محاولات كثيرة لإنشاء أسرة بديلة للأسرة التقليدية وكانت هذه المحاولات مبنية على الشذوذ الأخلاقي في خطوة لمناقضة الفطرة لكنها فشلت في أداء دور الأسرة المعتادة. وقد حرص الإسلام على هذا الشكل المعهود للأسرة لأنه الشكل الذي يلبي نداء الفطرة، ويتوافق مع طبيعة الجنسين، وينشأ عنه ذرية مستقيمة، تنهض بأعباء الحياة في ظل رعاية أسرية، وتسهم بعد ذلك في بناء مجتمع يجعل القيم أساساً لنموه وتطوره.

إن الغربيين قد تخطوا ما عرفته الجاهلية الأولى من وأد المرأة لأنها امرأة فحسب، وظلم الأخوات، ونكاح عدد غير محدود من النساء وإن ترتب على ذلك ظلمهن، وتزوج المحارم وغير ذلك من صنوف الجور التي عرفت في الجاهلية، فأباح الغرب إلى ذلك أن تتكح المرأة المرأة، والرجل الرجل، وأن تؤجر الأرحام، وأن تسن قوانين تنبئ المثلية وتعطيها حقوقاً أكثر من حقوق الأسرة النموذجية. وما ترتب على ذلك هو انحطاط الأخلاق وتردي المجتمعات في حماة الرذيلة، وانتشار الأمراض التي لم يعرفها أصحاب الفطر السليمة.

إننا نستطيع أن نستنتج للأسرة في صورتها التي أرادها الله من خلال الزواج عدة وظائف، لو عقدنا موازنة بينها وبين الأسرة التي ابتدعها أصحاب الفطر المنكوسة لوجدنا بوئاً شاسعاً بين الحق والضلال، والفطرة التي أرادها الله وما أراده أصحاب الشهوات الحيوانية لأنفسهم، فمن وظائف الأسرة:

1- السمو بالعلاقة الجنسية التي فطر الله عباده عليها: فالرجل يصرف شهوته وكذلك المرأة بطريقة طاهرة شريفة، ليس فيها دنس الحيوانية. والرجل والمرأة كلاهما قد تحررا من عبودية الشهوة، وانطلاق الحيوانية الثائرة التي لا تفرق بين أنثى حلال وأخرى حرام، ورجل حلال وآخر حرام. إنها تعرف أن الشهوة فطرة، ولها مكانها التي تلبي فيه نداءها، وليس الأمر مطلقاً يعاشر كل من يلقاه، أو يتعامل معه لبعض الوقت. إنها حياة نظيفة في مقابل حيوانية طاغية نفخ فيها من لا يريدون للمجتمعات التطهر، وهذا هو الفرق بين إرادة الله لعباده وإرادة المفسدين: (والله يريد أن يتوب عليكم ويريد الذين يتبعون الشهوات أن تميلوا ميلاً عظيماً).

2- تحقيق السكن والطمأنينة في البيت: حين يترتب على الارتباط بين الرجل والمرأة مسؤولية لا بد أن يؤدي كل منهما واجبه المنوط به تجاه الطرف الآخر وما ينتج عن علاقتهما من أبناء، فتحدث الطمأنينة والرحمة والسكن: (ومن آياته أن خلق لكم من أنفسكم أزواجا لتسكنوا إليها وجعل بينكم مودة ورحمة) وهنا يطمئن الزوج ويستريح في بيته وكذا المرأة، ولن يكون هذا مع الصديقات والعشيقات، وكثيراً بل أكثر من الكثير أن يحدث في الغرب شقاق بين الصديقين فيترك الرجل البيت للمرأة ويهرب منها، وتحمل هي عبء تربية أبنائهما والسعي عليهما. وليس ذلك عند المسلمين والله الحمد.

3- تدريب الرجل والمرأة على تحمل المسؤولية: فالبيت مؤسسة اجتماعية حين ينجح الرجل في إدارة مع شريكة حياة فإنهما في الحياة الاجتماعية الأخرى سيكونان ناجحين. وكل يوم يحدث موقف جديد في طبيعة الحياة الزوجية بين الرجل وزوجته أو الرجل وأولاده أو المرأة وأبنائها يكسب كل واحد منهما خبرة جديدة، ويترك في نفس الطفل الصغير أثراً يمثل خبرة له في حياته المستقبلية مع أولاده؛ فيتصرف معهم كما تصرف معه أبوه وأمه قديماً.

4- حفظ الأنساب والأعراض: وليس هناك نظام اجتماعي يعادل نظام الأسرة في الإسلام من حيث حفظ الأعراض والأنساب، حتى لا يكون الزوج عرضة للشك في نسب أبنائه له، فالمرأة تعلم أن جسدها ملك لرجل واحد لا يصح أن تجعله مشاعاً لكل من صادقت، أو تعاملت معه فارتاحت إليه. كما أن الزوج حين يشعر أنه يربى أبناء الذين هم قطعة منه سيخلص لهم، ويبدل أقصى ما يستطيع لتحقيق حياة هانئة لهم.

5- الحماية والوقاية من الأمراض والانحلال الخلقي: ذلك أن العلم أثبت أن انتشار الأمراض الفتاكة القاتلة يأتي عن طريق العلاقة غير الشرعية بين الجنسين كالإيدز الذي يدمر حياة من يصاب به، ويفقد معه الشاب أو الفتاة لذة حياته، ويصبح ويمسي منتظراً الموت، وليس الإيدز وحده بل كثير من الأمراض القاتلة هو نتيجة هذه العلاقة غير المسؤولة التي تتم في غياب الوازع الشرعي والقيم الخلقية لتحقيق شهوة عابرة لا يترتب عليها حقوق، ولا يبنى عليها حضارة.

6- بناء مجتمع صغير يكون نواة للمجتمع الكبير، فالمجتمعات هي عبارة عن أسر صغيرة، وبها يستمر الجنس البشري ولا يقرض، وحين تخلق الغرب عن الاهتمام بهذه الأسر تناقص النسل، فكل شاب يبحث عن صديقة يقضي معها لذته، ولا يفكر في بقاء النسل، وامتداد البشرية، ولذلك تفيد التقارير أن النساء الأوروبيات أقل إنجاباً من العربيات اللاتي تتجنبن كثيراً بحكم عادات المجتمعات العربية وقيمها الثقافية والدينية، وأنه إذا ظلت هذه النسب كما هي فإن الجنس العربي المهاجر إلى أوربا سيكون الأكثر عدداً في نهاية هذا القرن. إن هدفاً أساسياً من الزواج إنجاب الأولاد، وبناء الأسر، وترك أثر في الحياة بعد موت الأب، وبذلك يتحقق إعمار الأرض، وخلافتها.

7- التربية الجسدية والنفسية والاجتماعية والخلقية والدينية والترفيهية للأولاد: وهذه أيضاً وظيفة مهمة وخطيرة فمن يريد لأولاده أن يستقيموا في حياتهم لا بد أن يربيه تربية راقية تزكي النفس والقلب والعقل والجوارح، وتنمى فيهم روح العزة وحرية الرأي، وكرم النفس. وهكذا يموت الأب ويترك وراءه من يدعو له ويظل نسله في ميزان حسناته: (والذين آمنوا واتبعتهم ذريتهم بإيمان ألحقنا بهم ذريتهم وما ألتناهم من عملهم من شيء). إنها رسالة يؤديها الأب على خير ما يكون لتتوارثها الأجيال جيلاً فجيلاً.

8- وظائف أخرى للأسرة مثل احترام المرأة ورفع مكانتها، وتخصيص وقتها للوظيفة التي خلقها الله لها بالدرجة الأولى؛ وهي رعاية البيت، وتربية الأولاد، ولا مانع من خروجها وعملها ولكن ليس على حساب هذه الوظيفة الأصلية لها. كما أن من الوظائف الأخرى للأسرة تكوين مجتمع صالح فكل أسرة تقوم بواجبها كما ينبغي ومن مجموع هذه الأسر يتكون المجتمع، وهناك وظائف كثيرة أخرى نمسك عنها يعرفها كل من أنعم الله عليه بنعمة الأسرة.

ولأجل هذه الوظائف، وذلك الدور الذي ينتظر من الأسرة أن تقوم به كانت رعاية الإسلام للأسرة كبيرة، وتشريعه لها ووضع الضوابط التي تحكمها مهماً، فكثر الحديث عن الأسرة في القرآن وفي السنة، وتم تفصيل دقائق هذه الحياة الزوجية من قبل أن تبدأ فهناك أحكام للخطبة، وكيفية رؤية المخطوبة، وأحكام للعقد على المرأة وأحكام للزفاف، وما بعد ذلك من معاملة كل طرف للآخر، ولم يكتف التشريع بالصورة المثالية التي تكون فيها الحياة سعيدة هائلة بل وضع أحكاماً لأوقات الشقاق والكره حين تدخل بيت الأسرة، وكيفية فض هذه النزاعات، وإنهاء هذه الحياة ليبحث كلا الطرفين عن حياة جديدة مع طرف آخر يكون بينه وبينه الحب والود، فشرع الطلاق وما يترتب عليه من أحكام. وهكذا كانت رعاية الشرع للأسرة في كل جانب من جوانبها لتكون محاطة برعاية حق الله قبل رعاية حقوق الآخرين، ولذلك نجد أن وجود الزوج والزوجة معا مرتين بقوله تعالى: (إن ظنا أن يقيما حدود الله).

ولهذه المنزل الكبيرة لمكانة الأسرة في الدين كان الخروج عنها منافياً للفطرة؛ فليس في الإسلام رهبانية، ولا ضرورة - وهي التبتل وترك النكاح- ولا مضارة للزوجة، بل المعاملات بين الزوجين قائمة على التقوى والخوف من الله تعالى قبل مراعاة شعور الطرف الآخر، بل إن سورة الطلاق كثر فيها الحديث عن التقوى؛ لأن الطلاق مظنة الانتقام من المرأة المطلقة، أو ظلمها، أو أخذ حقوقها، فكان لابد من الحديث عن التقوى لتكون رادعا للعبد ومانعا من الظلم والجور؛ لأن الذي يحاسبك هو الله: (والله يعلم المفسد من المصلح).

إن التشديد الذي شددته الإسلام في عقوبة الزنا يتناسب مع رعايته للحياة الطاهرة، وحماية المجتمع من الانحلال الخلقي، وضرورة إقامة علاقة نظيفة لا استهتار فيها بحقوق طرف من الطرفين، وإقامة أسرة بناءة تكون لبنة صالحة في المجتمع. إن أضرار الزنا على المجتمع كفيلة بتقويضه، أو على الأقل تقويض أخلاقه، ولا حياة لمجتمع ليس له أخلاق: وقديما قال الشاعر:

وإنما الأمم الأخلاق ما بقيت فإن هم ذهبت أخلاقهم ذهبوا

كما أن الزنا انحطاط للكرامة الإنسانية والتشبه بالحيوانات، وضياح للسكن والاستقرار النفسي والجسدي من حياة الإنسان، وانتشار للأمراض الفتاكة بالإنسان، وقلة للنسل وضعف له، وانتشار للقطاء والمجرمين في المجتمع، وانهيار للمجتمع وضياح له. وأمراض أخرى تضرب المجتمع الذي ينتشر فيه الزنا ويقل فيه الزواج وصدق الرسول الكريم: (لَمْ تَظْهَرْ الْفَاحِشَةُ فِي قَوْمٍ قَطُّ حَتَّى يُغْلِبُوا بِهَا إِلَّا فَشَا فِيهِمُ الطَّاغُوتُ وَالْأَوْجَاعُ الَّتِي لَمْ تَكُنْ مَضَتْ فِي أَسْلَافِهِمُ الَّذِينَ مَضَوْا).

المبحث الثاني: وسائل ترسيخ العفة بين الشباب

الإسلام لا يشدد في العقوبة هذا التشديد إلا بعد تحقيق الضمانات الوقائية المانعة من وقوع الفعل، ومن توقيع العقوبة إلا في الحالات الثابتة التي لا شبهة فيها. فالإسلام منهج حياة متكامل، لا يقوم على العقوبة، إنما يقوم على توفير أسباب الحياة النظيفة، ثم يعاقب بعد ذلك من يدع الأخذ بهذه الأسباب الميسرة، ويتمرغ في الوحل طائعا غير مضطر. وفي القرآن والسنة نماذج من هذه الضمانات الوقائية الكثيرة، والوسائل التي تعين الشباب على العفة، وصرف الشهوة إلى وجهتها الصحيحة حتى لا يقع الشاب في معصية الله، ومن أهم هذه الوسائل:

1- تزويج الشباب:

إن الإسلام حين يفرض العفة على المسلمين يهيئ لها أسبابها الميسرة، التي توصل صاحبها إلى هذه العفة، حتى إذا تركها الفاسق، وخرج عنها كان العقاب على كونه لم يأخذ هذا الطريق الحلال، ذا الأسباب الميسرة، وذهب إلى الحرام الذي يعلم أنه مخالف.

والإسلام يحث الشباب على الزواج لأنه السبيل الوحيد لتصريف الشهوة في الحلال، لينشئ بيتا، ويقم أسرة، وينجب أولادا، ويشارك زوجته همومها وأحزانها، ومرارة العيش أو حلاوته، فمصيرهما واحد، وأمالهما مشتركة، وكذلك الآلام. أما العلاقة المحرمة فلا يترتب عليها أية واجبات، ذلك أن الزاني يضع النطفة، ثم يمضي، وتعاني المرأة بعد ذلك أشياء كثيرة، لا يشاركها أحد، فتبني في هم وغم، حيث فقدت عفتها، وقد تحمل من الحرام، فتسعى لإسقاط وليدها، وتظل في حزن وغم، لكنها حين تحمل وهي متزوجة تتباهى بحملها، وتتكلف مشية غير المشية التي تعودت عليها، لتعلم الناس بحملها، إنه العفة والشرف والطهارة. فالزواج مسئولية يحملها الزوجان معا.

غير أن هناك من لا يملك تكاليف الزواج، فيمر عمره وهو أيم، ويتقدم به السن دون زواج فمثل هؤلاء الناس لا يمكن أن يتركوا هكذا دون زواج، وإلا فإن هؤلاء الشباب سيصرفون الشهوة فيما لا يحل، ويؤدي ذلك إلى فساد المجتمع، وسبب هذا: قلة ذات اليد ومن أجل ذلك أمر الله بتزويج الشباب، وجعل هذا السبب ليس حائلا بين الشاب وزوجته. وقد قال الله تعالى: (وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَإِمَائِكُمْ^٥ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ^٦ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ) (النور 32) ويلاحظ في الآية أمور منها:-

1) أن الجمهور حمل الأمر في (أنكحوا) على الندب، بيد أن أفعال الخلفاء في الصدر الأول كادت توصل زواج الأيامي إلى مرتبة الوجوب، وإن لم يصرحوا بذلك، من حيث إعانة المقدمين على الزواج، لا بمعنى إجبار الأيامي على الزواج، وإن كان الأصل أن يزوج الشاب نفسه، مع بساطة تكاليف الزواج، وإعانة الآباء لأبنائهم، ومن لم يجد كان يتزوج بما معه من القرآن، أو بإعانة ولي الأمر. فالزواج وسيلة من وسائل وقاية المجتمع من الفساد. فيتعين على القائمين على أمور المسلمين تزويج الشباب حتى يعلو الطهر في المجتمع.

(2) أن الصلاح يفتح الباب أمام الإنسان للزواج، ذلك أن الصلاح شرط، والمال ليس بشرط. فالصلاح يسبب السعادة، والمال لا يسبب سعادة، إلا حينما يكون معه الصلاح.

(3) أن التزويج للأيامي يشمل الأحرار والعبيد، فالعبد إنسان، وفيه شهوة أيضا، ولو لم يتزوج سيسري الفساد في طائفته، وسينزل إلى هذه الطائفة الأحرار أيضا، فالمجتمع كالسفينة لو غرق فيها طابق واحد سيتلوه غرق بقية السفينة.

(4) أن الغنى والفقر بيد الله، والزواج باب من أبواب الغنى، فليختر الأب لابنته الرجل الصالح، ولو كان فقيرا، ثقة في وعد الله للفقير الصالح بالغنى، إن تزوج يريد العفاف، وكم من فقير كان الزواج سببا في غناه، وكم من أب اختار لابنته الغني الفاسد، فأفسد ابنته وأهانها، ولم يكرمها !!.

وقد وردت أحاديث كثيرة تدعو إلى الزواج، وتحت عليه منها ما رواه البخاري بسنده عن عَقْمَةَ قال: كنت أمشي مع عبد الله بن مَيْمَى، فَلَقِيَهُ عُثْمَانُ - رضي الله عنهما -، فَقَامَ مَعَهُ يُحَدِّثُهُ، فَقَالَ لَهُ عُثْمَانُ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ! أَلَا نَزَوَّجُكَ جَارِيَةً شَابَةً؟! لَعَلَّهَا تُذَكِّرُكَ بَعْضَ مَا مَضَى مِنْ زَمَانِكَ! قَالَ: فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ: لَئِنْ قُلْتُ ذَلِكَ، لَقَدْ قَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: « يَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ مَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمُ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ، فَإِنْهُ أَغْضَى لِلْبَصَرِ، وَأَحْصَنَ لِلْفَرْجِ، وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ فَإِنَّهُ لَهُ وَجَاءٌ»⁽¹⁵⁾. وأخرج ابن أبي حاتم عن أبي بكر الصديق قال: أطيعوا الله فيما أمركم من الزواج ينجز لكم ما وعدكم من الغنى قال تعالى: (إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ)، وأخرج عبد الرزاق في المصنف، وعبد بن حميد عن قتادة قال: ذُكِرَ لَنَا أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ قَالَ: (مَا رَأَيْتُ كَرَجُلًا لَمْ يَلْتَمِسِ الْغِنَى فِي الْبَاءَةِ، وَقَدْ وَعَدَ اللَّهُ فِيهَا مَا وَعَدَ فَقَالَ، ((إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ)). وروى أحمد والترمذي وصححه والنسائي وابن ماجه وابن حبان والحاكم وصححه عن أبي هريرة قال: قال رسول الله ﷺ (ثلاثة حق على الله عونهم: الناكح يريد العفاف، والمكاتب يريد الأداء، والغازي في سبيل الله)⁽¹⁶⁾.

وعن أنس بن مالك رضي الله عنه قال: "كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يأمر بالباءة، وينهى عن التبتل نهياً شديداً، ويقول: (تزوجوا الودود الولود، فإني مكاثر الأنبياء يوم القيامة)⁽¹⁷⁾، يقول الإمام أحمد رحمه الله: "ليست العزوبة من الإسلام في شيء، ومن دعاك إلى غير الزواج دعاك إلى غير الإسلام"⁽¹⁸⁾. وقال صلى الله عليه وسلم: (إنك لن تنفق نفقة تبتغي بها وجه الله إلا أجرت عليها حتى ما تجعل في فم امرأتك)⁽¹⁹⁾. وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: (من تزوج فقد استكمل نصف الإيمان، فليتق الله في النصف الباقي)⁽²⁰⁾. وقال أبو حامد الغزالي في إحياء علوم الدين: وقوله صلى الله عليه وسلم: "من تزوج فقد أحرز شطر دينه فليتق الله في الشطر الثاني" إشارة إلى أن فضيلته لأجل التحرز من المخالفة، تحصناً من الفساد، فكأن المفسد لدين المرء -في الأغلب- فرجه وبطنه وقد كفى بالتزويج أحدهما. انتهى. فتبين مما ذكر أن الزواج نصف الدين بهذا المعنى.

والأحاديث في هذا الباب كثيرة.

2- غَضُ الْبَصَرِ:

إحدى وسائل نظافة المجتمع: الحيلولة دون الإثارة، وإبقاء كل جنس من الجنسين محافظاً على دوافعه الفطرية، مأمونة لتصرف في موضعها الصحيح، وغض البصر هو حماية له ضد تتبع العورات؛ لأن هذا التتبع يغري بالمعصية، ويدعو إلى الفاحشة، ومن هنا قال العلماء: (النظرة بريد الزنا)، وجاء الأمر من الله -تعالى- موجهاً لكلا الطرفين "الرجال والنساء"، ففي الآية الأولى أمر للرجال بغض البصر (قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ) (النور 30). وفي الآية الثانية أمر للنساء (وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ) (النور 31). ومن خلال النص القرآني نرى عدة أمور:-

(1) أن الله تعالى عطف حفظ الفروج على غض الأبصار؛ لأن هناك ارتباطاً بين الأمرين؛ فغض البصر دافع أساسي لحفظ الفروج، ومرتّب عليه. والعكس بالعكس. (وبدأ بالغض قبل الفرج، لأن البصر رائد للقلب، كما أن الحمى رائدة الموت، وأخذ هذا المعنى بعض الشعراء فقال:

ألم تر أن العين للقلب رائد فما تألف العيان فالقلب آلف)⁽²¹⁾.

(2) أن استخدام (من) التبعية يجعل بعض النظر حلالاً، وبعضه حراماً؛ ليكون ما يحل النظر إليه هو المقصود من النظر، وليكون النهي منصرفاً إلى النظر الحرام. وفي صحيح مسلم عن جرير عن عبد الله قال: سألت رسول الله -صلى الله عليه وسلم-

(15) محمد بن إسماعيل البخاري، الجامع الصحيح، كتاب «الصوم»، باب الصوم لمن خاف على نفسه العزوبة: (456/1)، ومسلم بن الحجاج، صحيح مسلم، كتاب «النكاح»: (630/1)، رقم: (1400)، من حديث ابن مسعود رضي الله عنه.

(16) أحمد بن شعيب النسائي، المجتبى من السنن أو السنن الصغرى، تحقيق: عبد الفتاح أبو غدة، (حلب، مكتب المطبوعات الإسلامية، 1986م)، كتاب النكاح، باب مَعُونَةُ اللَّهِ النَّاكِحِ الَّذِي يُرِيدُ الْعَقَافَ، رقم الحديث: 3218.

(17) أحمد بن حنبل، مسند الإمام أحمد، تحقيق: شعيب الأرنؤوط وآخرين، (بيروت، مؤسسة الرسالة، 2001م) برقم (12634)، إشراف: د. عبد الله بن عبد المحسن التركي.

(18) عبد الله بن أحمد بن قدامة، المغني، (مكتبة القاهرة، 1968)، (4/7).

(19) محمد بن إسماعيل البخاري، الجامع الصحيح، برقم (56).

(20) سليمان بن أحمد الطبراني، المعجم الأوسط، تحقيق: طارق عوض الله - وعبد المحسن الحسيني، (القاهرة، دار الحرمين، 1995م) برقم (7647)، وحسنه الألباني في الجامع الصغير برقم (11093).

(21) محمد بن عيسى الترمذي، سنن الترمذي، 2777، ومسند الإمام أحمد 1298، وحسنه الألباني في صحيح الترمذي. قال البيهقي: لك النظرة الأولى وليست لك الثانية إذا كانت الأولى لا عن قصد تعمد فإذا أعاد النظر فهو كمن حقق الخطأ. شعب الإيمان: (ج: 1 ص: 298).

عن نظرة الفجاءة فأمرني أن أصرف بصري. وهذا يقوي قول من يقول: إن (من) للتبعيض؛ لأن النظرة الأولى لا تُملَك، فلا تدخل تحت خطاب التكليف.

- (3) أن غض البصر طهارة ونقاء وعفاف لقول الله تعالى بعد ذلك، (ذلك أزكى لهم).
- (4) أن الأمر محاط بمراقبة الله -تعالى-؛ لأنه خبير بكل شيء يصنعه الناظر، حتى لو اختلس النظرة، فلم يره الطرف الآخر، أو كانت له خائنة أعين، فلا بد أن يستحضر نظر الله إليه عندما يفتح عينيه.
- (5) قال القرطبي: البصر هو الباب الأكبر إلى القلب، وأمر طرق الحواس إليه، وبحسب ذلك كثر السقوط من جهته، ووجب التحذير منه، وغضه واجب عن جميع المحرمات، وكل ما يخشى الفتنة من أجله.

وقد ورد في السنة المطهرة أحاديث تؤيد أمر الله في الآيات بغض البصر، وفيها معان كثيرة منها:

- (1) أنه يجوز للإنسان أن ينظر النظرة الأولى فحسب لقول النبي ﷺ (يا علي، لا تتبع النظرة النظرة فإن لك الأولى، وعليك الثانية)⁽²²⁾.
- (2) من آداب الطريق: غض البصر فعن أبي سعيد الخدري عن النبي -صلى الله عليه وسلم- قال: (إياكم والجلوس في الطرقات قالوا يا رسول الله ما لنا بد من مجالسنا نتحدث فيها قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: فإذا أبيتم إلا المجلس فأعطوا الطريق حقه قالوا وما حقه قال: غض البصر وكف الأذى ورد السلام والأمر بالمعروف والنهي عن المنكر)⁽²³⁾.
- (3) أن النظرة الجائعة نوع من أنواع الزنا، لقول النبي ﷺ (إن الله كتب على ابن آدم حظه من الزنا أدرك ذلك لا محالة؛ فزنا العينين النظر، وزنا اللسان النطق، والنفس تَمْنَى وتشتي، والفرج يصدق ذلك أو يكذبه)⁽²⁴⁾.
- (4) أن النظرة هي بداية المعصية، وهي الخطوة الأولى إلى الزنا؛ لأنها تفعل في القلب فعل السيف، ومن هنا كان التحذير من النظر، ولأجل ذلك صرف النبي ﷺ وجهه الفضل بن العباس عن المرأة الخثعمية -كما روى البخاري⁽²⁵⁾- ولقد صور أحمد شوقي خطوات الإغواء في قوله:

نظرة فابتسامة فسلام فكلام فموعد فلقاء

- (5) وأما النساء فيؤيد الأمر بغض النظر في الآية هذا الحديث الشريف عن أسماء بنت أبي بكر قالت: سمعت رسول الله -صلى الله عليه وسلم- يقول: (من كان منكم يؤمن بالله واليوم الآخر فلا ترفع رأسها حتى يرفع الرجال رءوسهم) كراهة أن يرين من عورات الرجال⁽²⁶⁾. فالأمر بغض البصر ليس مقصوراً على الرجال فحسب، وإنما أمر به الرجال، وأمرت به النساء أيضاً.
- (6) أن ترك النظرة المحرمة له فوائد كثيرة منها :-

(أ) حلاوة الإيمان: ففي الحديث عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ النَّظْرَةَ سَهْمٌ مِنْ سِهَامِ إِبْلِيسَ مَسْمُومٌ، مَنْ تَرَكَهَا مَخَافَتِي أَبْدَلْتُهُ إِيْمَانًا يَجِدُ حَلَاوَتَهُ فِي قَلْبِهِ"⁽²⁷⁾، والمقارنة بين النظرة الحرام والإيمان يجعل المرء يفضل حلاوة الإيمان عن نظرة نعقب عذاباً بعد ذلك.

(ب) الفراسة: وهذا ما حدث من عثمان مع أنس حين دخل عليه فقال: لا ولكنها فراسة المؤمن⁽²⁸⁾. وهذا الجنيد يأتيه يوماً شاب نصراني في صورة مسلم، فقال له: يا أبا القاسم، ما معنى قول النبي -صلى الله عليه وسلم-: "اتقوا فراسة المؤمن فإنه ينظر بنور الله"؟ فأطرق الجنيد، ثم رفع رأسه إليه، وقال: أسلم فقد أن لك أن تسلم: قال فأسلم الغلام⁽²⁹⁾.

(ت) حسن العيادة: فقد قال حذيفة: رب نظرة منعت قراءة سورة. وعلى النقيض من ذلك فإن غض البصر، يورث تجويد العيادة وإحسانها، وعن أبي أمامة أن النبي ﷺ قال: (ما من مسلم ينظر إلى محاسن امرأة أول مرة ثم يغض بصره إلا أحدث الله له عبادة يجد حلاوتها)⁽³⁰⁾.

(22) محمد بن أحمد الأنصاري القرطبي، الجامع لأحكام القرآن، تحقيق: أحمد البردوني وإبراهيم أطفيش، (القاهرة، دار الكتب المصرية، ط 2، 1964م)، 222/ 12.

(23) البخاري، الجامع الصحيح، رقم: (2333)، ومسلم، صحيح مسلم رقم: (2121).

(24) البخاري، الجامع الصحيح، كتاب الاستئذان، باب زنا الجوارح دون الفرج، رقم: (6243). ومسلم، صحيح مسلم، كتاب القدر، باب: قدر على ابن آدم حظه من الزنا وغيره رقم: (2657).

(25) البخاري، الجامع الصحيح، كتاب الاستئذان، رقم: (5874).

(26) أبو داود سليمان بن الأشعث السجستاني، سنن أبي داود، تخريج: محمد صدقي العطار، (بيروت، دار الفكر، 2019م) رقم: 851. وصححه الألباني.

(27) الطبراني، المعجم الكبير، تحقيق: حمدي عبد المجيد السلفي، (القاهرة، مكتبة ابن تيمية، 1983م) باب التاء، رقم الحديث: 10215.

(28) عبد الوهاب بن تقي الدين السبكي، طبقات الشافعية الكبرى، تحقيق: د. محمود محمد الطناحي د. عبد الفتاح محمد الحلو، (السعودية، دار هجر، ط 2، 1413هـ)، 327/ 2.

(29) إسماعيل بن عمر بن كثير، البداية والنهاية، تحقيق: د. عبد الله بن عبد المحسن التركي، (السعودية، دار هجر، 2003م)، 769/ 14.

(30) أحمد بن حنبل، مسند الإمام أحمد، مسند العشرة المبشرين في الجنة، مسند الأنصار، رقم الحديث: 21690.

(ث) أنه من الأسباب المؤدية إلى الجنة؛ ففي الحديث عن أبي أمامة الباهلي -رضي الله عنه- قال: سمعتُ رسولَ الله - صلى الله عليه وآله وسلم- يقول: (اكفلوا لي بسنٍّ، أكفل لكم الجنة: إذا حدث أحدكم فلا يكذب، وإذا أؤتمن فلا يخن، وإذا وعد فلا يخلف، وغضوا أبصاركم، وكفوا أيديكم، واحفظوا فروجكم)⁽³¹⁾.
ورحم الله الإمام الشافعي الذي يقول:

كل الحوادث مبدؤها من النظر ومعظم النار من مستصغر الشرر
والمرء ما دام ذا عين يقلبها في أعين الغير موقوف على الغير
كم نظرة فعلت في قلب صاحبها فعل السهام بلا قوس ولا وتر
يسر ناظره ما ضر خاطره لا مرحبا بسرور عاد بالضرر

يقول ابن القيم في (الداء والدواء): (النظرة سهم مسموم من سهام إبليس، ومن أطلق لحظاته دامت حسراته، وفي غض البصر عدة منافع منها:

1. أنه امتثال لأمر الله الذي هو غاية سعادة العبد في معاشه ومعهده {قل للمؤمنين يغضوا من أبصارهم}.
2. أنه يمنع من وصول أثر السهم المسموم -الذي لعل فيه هلاكه- إلى قلبه.
3. أنه يورث القلب أنساً بالله وجمعية عليه، فإن إطلاق البصر يفرق القلب، ويشتته، ويبعده عن الله.
4. أنه يقوي القلب ويفرحه، كما أن إطلاق البصر يضعف القلب، ويحزنه.
5. أنه يكسب القلب نوراً، ولهذا ذكر الله سبحانه آية النور عقيب الأمر بغض البصر، فقال تعالى: {قل للمؤمنين يغضوا من أبصارهم...} ثم قال إثر ذلك {الله نور السماوات والأرض...}.
6. أنه يورث فراسة صادقة يميز بها بين الحق والباطل، فالله تعالى يجزي العبد على عمله بما هو من جنس العمل، فإن غض بصره عن محارم الله عوضه الله بأن يطلق نور بصيرته، ويفتح عليه باب العلم والإيمان والمعرفة والفراسة الصادقة.
7. أنه يورث القلب ثباتاً وشجاعة وقوة.
8. أنه يسد على الشيطان مدخله إلى القلب؛ فإنه يدخل مع النظرة، وينفذ معها إلى القلب، أسرع من نفوذ الهواء في المكان الخالي.
9. أنه يفرغ القلب للفكرة في مصالحه، والاشتغال بها.
10. أن بين العين والقلب منفذاً وطريقاً يوجب انفصال أحدهما عن الآخر، وأن يصلح بصلاحه، ويفسد بفساده؛ فإذا فسد القلب فسد النظر، وإذا فسد النظر فسد القلب، وكذلك في جانب الصلاح) انتهى كلامه.

3- حجاب المرأة وسترها:

وهو وسيلة من وسائل حفظ المجتمع من الدنس، وشعار من الطهر والعفاف، والإسلام يرتقى بالذوق العام فيعطي تصورا للجمال، مختلفا عن التصور الذي يعطيه غيره، فإذا كانت غير المسلمات تنكشف وتتعرى لإبراز مفاتهن، فإن الإسلام يأمر المرأة أن تستتر، وألا تظهر مفاتنها إلا لشخص واحد فقط هو الزوج؛ ليحس معها بالخصوصية، وأن أحدا لا يطلع من امرأته كما يطلع هو، إنه العفاف والطهر، إنه النظافة التي تتخلّى عن النداءات الحيوانية التي تتبناها المرأة المتبرجة، لتصرف أنظار الرجال إليها، إنه هتاف حيواني يستجيب له أصحاب النفوس المنحرفة بدافع الشهوة. لكن الإسلام يجعل المفاتن لرجل واحد هو الذي يستحق ذلك.

أما اللصوص والطفيلون الذين يريدون الاستمتاع بالمرأة دون ثمن فلا يحق لهم ذلك، ولا يقبل منهم إلا أن يكون زواج يبيح لأحدهم أن يرى مفاتن هذه المرأة.

وقد فرض الحجاب على المسلمات كفرض الصلاة والصيام، والذين يريدون للمرأة أن تصلي وتصوم ولا تتحجب آخذون بعض الدين، وتاركون البعض.

إن جمال الحشمة هو الجمال النظيف الذي تحيطه النظافة والطهارة، في الحس والخيال، والنفوس السوية تميل إلى هذا النوع من الجمال، أكثر من الميل إلى التعري والتبرج. وفي القرآن الكريم حديث فيه أمر للنساء بالحجاب (وليضربن بخمرهن على جيوبهن) (النور 31) والجيب فتحة الصدر، والخمار غطاء يغطي الرأس والجيب والصدر. وفي القرآن أيضا (وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى) (الأحزاب: 33). وكنا قد ذكرنا طرفا من الفساد الذي كان مألوفاً قبل بعثة النبي p، وما أشبه هذه الجاهلية التي نعيشها بالجاهلية الأولى بل إنها أشد لأسباب منها:-

(31) محمد ناصر الدين الألباني، سلسلة الأحاديث الصحيحة، (الرياض، مكتبة المعارف، 1995م)، ج 3 / 454 (رقم: 1470).

- (1) الجاهلية الأولى كان تبرج نساؤها بتوجه فردي منهن، أما الجاهلية الحالية فورهاها منظمات وهيئات بل دول وسياسات.
 - (2) الجاهلية أولى كانت وسائلها مقتصرة على من يمارسونها، أما الجاهلية الحالية فهي مصورة ومعرضة على الشاشات، والمواقع الحاسوبية، بل مسجلة لتبقى آلاف السنين فاسدة مفسدة.
 - (3) الجاهلية الأولى كانت لا تكشف سوى الجيب والقدم، أما الجاهلية الحالية فتكشف البطن والفرج، بل أحيانا تشاهد الحالة التي يستحي من وصفها سليم الفطرة، وكل ذلك يتم بدون حياء، وقد يدعى لها دعاوى باطلة كالتحضر والمعاصرة، وهي -في حقيقتها- تخلف ورجعية.
 - (4) الجاهلية الأولى لم يكن يقصد منها سوى المتعة الحيوانية فقط، أما الجاهلية الحالية فيكمن وراءها أهداف استعمارية واجتماعية القصد منها إنشاء جبل غارق في الشهوات. إلى أسباب أخرى كثيرة.
- والحجاب أمر صريح من الله -تعالى- حيث يقول: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَزْوَاجَكُمْ وَبَنَاتِكُمْ وَنِسَاءَ الْمُؤْمِنِينَ يُدْنِينَ عَلَيْهِنَّ مِنْ جَلَابِيبِهِنَّ ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يُعْرَفْنَ فَلَا يُؤْذَيْنَ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا) (الأحزاب: 59) وهناك أحاديث كثيرة تحت على هذا الأمر - سنذكر طرفا منها فيما بعد- بيد أن ما يلفت النظر هو تلك الاستجابة السريعة من نساء الأنصار لأمر الله ورسوله بالحجاب؛ فقد ذكر أبو داود بسنده أن عائشة قالت: (إن نساء قريش لفضلاء، ولكني -والله- ما رأيت أفضل من نساء الأنصار أشد تصديقا بكتاب الله، ولا إيمانا بالتنزيل، لقد أنزلت سورة النور (وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ) فانقلب رجالهن إليهن، يتلون عليهن ما أنزل فيها، ما منهن امرأة إلا قامت إلى مزطها، فأصبحن يصلين الصبح معتجرات كأن على رؤوسهن الغربان) (32).
- (وقال المفسرون: إن نساء الجاهلية كن يسدن خمرهن من خلفهن، وكانت جيوبهن من قدام واسعة، فكانت تنكشف نحورهن وقلائدهن، فأمرن أن يضربن مقانعهن على الجيوب؛ لتستتر بذلك أعناقهن ونحورهن وما حوالها من شعر وزينة) (33) وعن أبي هريرة - رضي الله عنه - قال: قال رسول الله: (صنفان من الناس لم أرهما: قوم معهم سياط كأذناب البقر يضربون بها الناس، ونساء كاسيات عاريات مائلات مميلات على رؤوسهن كاسنمة البخت المائلة لا يدخلن الجنة، ولا يجدن ريحها، وإن ريحها ليوجد على كذا وكذا) (34).

4- أدب الاستئذان:

من الضمانات الوقائية التي تقى المرء من الوقوع في الزنا: الاستئذان قبل دخول البيوت، وأكثر ما يكون ذلك بين الأصدقاء والأقرباء. وقد كان هذا الأمر موجودا قبل نزول الإسلام فقد كان أهل الجاهلية يهجمون هجوما، فيدخل الزائر البيت ثم يقول: لقد دخلت، وهذه مجافاة وسوء أدب؛ فقد يكون الرجل مع أهله، أو تكون المرأة عارية، لا تحب أن يراها على هذه الحال أحد، ووقوف العين على هذه العورات بهذه الصورة العابرة يتحول إلى تلصص، ونظرات قاصدة، ثم ما يلبث الشيطان يوسوس حتى تقوم علاقات آثمة، وجريمة محرمة، ولهذا كان الاستئذان قبل دخول البيوت؛ لكن سيظل النص القرآني متميزا بدلالاته، يقول الله - عز وجل- عن هذا الأدب: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُذَكَّرُونَ). لقد علّم الله المؤمنين الأدب الذي يحفظ على البيوت حرمتها، وعلى عباد الله خصوصيتهم. وعن أبي موسى الأشعري أنه أتى باب عمر - رضي الله عنه- فقال: السلام عليكم أدخل؟ قالها ثلاثا ثم رجع وقال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: "الاستئذان ثلاث".

واستأذن رجل على رسول الله - صلى الله عليه وسلم- فقال: أألج؟ فقال - صلى الله عليه وسلم- لامرأة يقال لها روضة: "قومي إلى هذا فعلميه، فإنه لا يحسن أن يستأذن. قولي له يقول: السلام عليكم أدخل"، فسمعها الرجل فقالها، فقال: «أدخل». وذكر الزمخشري في تفسيره: (وكان أهل الجاهلية يقول الرجل منهم إذا دخل بيتا غير بيته: حبيته صباحا، وحبيته مساء، ثم يدخل، فربما أصاب الرجل مع امرأته في لحاف واحد، فصد الله عن ذلك، وعلم الأحسن والأجمل، وكم من باب من أبواب الدين هو عند الناس كالشريعة المنسوخة، قد تركوا العمل به، وباب الاستئذان من ذلك: بينا أنت في بيتك، إذا رجع عليك الباب بواحد من غير استئذان ولا تحية من تحايا إسلام ولا جاهلية، وهو ممن سمع ما أنزل الله فيه، وما قال رسول الله - صلى الله عليه وسلم-، ولكن أين الأذن الواعية؟) (35). وإذا كان الزمخشري يقول ذلك عن عصره، فماذا نقول في عصرنا الذي ازداد فيه البعد عن الدين، واشتد الاختلاط، ودرست كثير من تعاليم الإسلام.

بيد أن الزمخشري له زيادة حسنة في تعليقه لقضية تحريم دخول البيوت بغير إذن يقول: (الاستئذان لم يشرع لنلا يطلع الدامر) (36) على عورة، ولا تسبق عينه إلى ما لا يحل النظر إليه فقط، وإنما يشرع لنلا يوقف على الأحوال التي بطويها الناس في

(32) الحديث مذكور عند ابن كثير في التفسير، رواه ابن أبي حاتم ضعيف بهذا السياق والتمام، وقد صح بعضه عند البخاري، ول بعض شاهد من حديث أم سلمة قالت: لما نزلت {يدنين عليهن من جلابيبهن} خرج نساء الأنصار كأن على رؤوسهن الغربان من الأكسية. أخرجه أبو داود بسند صحيح.

(33) الحسن بن محمد بن حسين القمي النيسابوري، غرائب القرآن و رغائب الفرقان، تحقيق: الشيخ زكريا عميرات، (بيروت، دار الكتب العلمية، 1416هـ) 182 / 5.

(34) مسلم بن الحجاج، صحيح مسلم، كتاب اللباس والزينة، باب النساء الكاسيات العاريات المائلات المميلات، رقم الحديث: 2128.

(35) محمود بن عمر الزمخشري، الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل، (بيروت، دار الكتاب العربي، ط 3، 1407هـ) 58 / 3.

(36) الدامر أي: الهالك الذي لا خير فيه. لسان العرب (دمر).

العادة عن غيرهم، ويتحفظون من إطلاع أحد عليها⁽³⁷⁾ ويستفاد من النصوص القرآنية والأحاديث النبوية في قضية الاستئذان عدة أمور منها:-

(1) أن هذه الآية والأحاديث نزلت تواجه واقعا معاشا، وعرفا سائدا من أعراف الناس فلا يفتأ الرجل من أهل الجاهلية يقول لمن يدخل بيته: حبيتم صباحا، وحبيتم مساء، ثم يدخل، فربما أصاب الرجل مع امرأته في لحاف واحد.

(2) أن الآية عبرت عن الاستئذان بالاستئناس لما يجب أن يشتمل عليه هذا الاستئذان من اللطف والتأدب في الاستئذان، وحسن طريقته حتى يحدث في قلوب أهل البيت سكينة، ويأمر المستأذن بالود والرفق والتحبب إلى المزورين، ومن نافلة القول أن نذكر أن الألف والسين والتاء تفيد الطلب فالاستئناس طلب للأنس. والتعبير بلفظة {تَسْتَأْنِسُوا} فيه وجهان:

أحدهما: أنه من الاستئناس الظاهر الذي هو خلاف الاستيحاش؛ لأن الذي يطرق باب غيره لا يدري أيؤذن له أم لا؟ فهو كالمستوحش من خفاء الحال عليه، فإذا أذن له استأنس، فالمعنى: حتى يؤذن لكم كقوله: {لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ} [الأحزاب: 53] وهذا من باب الكناية والإرداف؛ لأن هذا النوع من الاستئناس يردف الإذن. فوضع موضع الإذن. والثاني: أن يكون من الاستئناس الذي هو الاستعلام والاستكشاف: استفعال من أس الشيء إذا أبصره ظاهراً مكشوفاً. والمعنى حتى تستعلموا وتستكشفوا الحال، هل يراد دخولكم أم لا؟ ومنه قولهم: استأنس هل ترى أحداً، واستأنست فلم أر أحداً، أي: تعرفت واستعلمت.

ومنه بيت النابغة: عَلَى مُسْتَأْنِسٍ وَجَد...

ويجوز أن يكون من الإنس، وهو أن يتعرف هل ثمة إنسان؟ وعن أبي أيوب الأنصاري رضي الله عنه: قلنا: يا رسول الله، ما الاستئناس؟ قال: "يتكلم الرجل بالتسبيحة والتكبيرة والتحميدة ويتحنح: يُؤْذَنُ أَهْلَ الْبَيْتِ. والتسليم أن يقول: السلام عليكم، أدخل؟ ثلاث مرات، فإن أذن له وإلا رجع".

(3) أن الاستئناس غير التسليم؛ لأن العطف يقتضى المغايرة، فيكون الاستئناس وبعده التسليم.

(4) أن السنة جاءت بأداب الاستئذان وهي:

❖ (أ) ألا يستقبل الباب بوجهه، بل يجعل جانبه، أو ظهره للباب، حتى لا تنكشف الأستار. أمام عينيه، فيظهر ما يحرص أهل البيت على إخفائه، لحديث عبد الله بن بشر قال: كان رسول الله ﷺ إذا أتى باب قوم لم يستقبل الباب من تلقاء وجهه، ولكن من ركنه الأيمن، أو الأيسر، ويقول: السلام عليكم، السلام عليكم⁽³⁸⁾. ولم تكن هناك ستور للدور حينئذ، أما وقد صارت الأبواب فإننا لا نواجهها أيضاً، فلربما خرج صاحب البيت عجلاً، وترك أهله يصلحون شأنهم، أو يستترون. فالنظر إلى داخل البيت عند فتح الباب يجرح هذه الأمور كلها، ولا يليق بالمؤمن أن يكون كذلك.

❖ (ب) أن لا يزيد في الاستئذان عن ثلاث مرات: لحديث أبي سعيد الخدري الذي رواه البخاري⁽³⁹⁾ أن رسول الله ﷺ قال: (إذا استأذن أحدكم ثلاثاً فلم يؤذن له ليرجع) وقد فعل النبي ذلك فلم يزد عن ثلاث مرات. فعن قيس بن سعد بن عبادة قال: زارنا رسول الله ﷺ في منزلنا فقال: السلام عليكم ورحمة الله. فرد سعد رداً خفياً. قال قيس: فقلت: ألا تأذن لرسول الله ﷺ؟ فقال: دعه يكثر علينا من السلام. فقال رسول الله ﷺ: السلام عليكم ورحمة الله. فرد سعد رداً خفياً. ثم قال رسول الله ﷺ: السلام عليكم ورحمة الله. ثم رجع رسول الله ﷺ واتبعه سعد فقال: يا رسول الله، إني كنت أسمع تسليماً، وأرد عليك رداً خفياً، لتكثر علينا من السلام... إلخ الحديث، رواه أبو داود والنسائي.

❖ (ج) أن يذكر اسمه إذا سئل عنه: لما رواه البخاري عن جابر بن عبد الله قال: أتيت النبي ﷺ في دين كان على أبي، فدققت الباب فقال: من ذا؟ فقلت: أنا، فقال: أنا..أنا كأنه كرهها.

❖ (د) الاستئذان على المحارم: حتى لا يُترك بابٌ من أبواب الشر إلا أغلق، فأمر الرسول ﷺ بالاستئذان على الأم والأخت والبنات. فإن امرأة من الأنصار قالت: إني أكون في منزلي على الحال التي لا أحب أن يراني أحد عليها، لا والد ولا ولد، وإنه لا يزال يدخل علي رجل من أهلي، وأنا على تلك الحالة، قال فنزلت: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُذَكَّرُونَ) (النور 27)⁽⁴⁰⁾. وعن ابن عباس أنه قال: قلت: أستأذن على أخواتي أيتام في حجري معي في بيت واحد؟ قال: نعم، فرددت عليه ليرخص لي فأبى، فقال: تحب أن تراها عريانة؟ قلت: لا، قال فاستأذن. وعنه أيضاً فقال: أتحب أن تطيع الله؟ قال: قلت: نعم قال: فاستأذن⁽⁴¹⁾.

❖ (هـ) ونهى الإسلام عن الاختلاط بين المرأة وأحمائها، إلى حد تقع فيه الفاحشة، أو يحدث ما يغضب الله. فقد روى البخاري ومسلم أن النبي ﷺ قال: (إياكم والدخول على النساء فقال رجل من الأنصار: أفرأيت الحمى؟ قال: الحمى الموت، الحمى الموت)⁽⁴²⁾.

(37) الزمخشري، الكشاف، 3 / 59.

(38) أبو داود سليمان بن الأشعث السجستاني، سنن أبي داود، كتاب الأدب باب: كيف الاستئذان، رقم: (5186).

(39) محمد بن إسماعيل البخاري، الجامع الصحيح، كتاب الاستئذان باب التسليم والاستئذان ثلاثة، رقم: (6245).

(40) إسماعيل بن عمر بن كثير، تفسير القرآن العظيم، 3 / 281.

(41) السابق.

(42) محمد بن إسماعيل البخاري، الجامع الصحيح، رقم: 4934، ومسلم بن الحجاج، صحيح مسلم، رقم: 2172.

وسبب هذا التشديد أن الحمو (وهو قريب الزوج كأخيه أو ابن عمه أو ابن خاله) لا يشك فيه أحد، إن دخل بيت الزوج؛ لأنه قريب، ولا ينكر عليه أحد دخوله، فإن وصل إلى المعصية لا يعرف، والأصل ألا يدخل أحد بيت الزوج في غيابه إلا المحارم. أما هذه الأحوال التي نرى فيها الاستهتار بلف البيت كله في الدخول والخروج فإن عواقبه وخيمة.

5- إغلاق بيوت الدعارة: وهذا من الأمور المهمة التي تحفظ على المجتمع طهره ونقاؤه؛ فإن الشاب إذا تيسرت له سبل المعصية، وكانت سهلة قريبة المنال أعرض عن الزواج مستغنيا بهذه الطريقة التي يصرف فيها شهوته دون أدنى مسئولية، فيأتي شهوته، ويكون المقابل قليلاً، يستمتع لبعض الوقت، ولا يتحمل عبء الزوجة والأولاد، وما يترتب على ذلك من مسكن وملبس وإطعام ومسئولية كبيرة تنشأ بسبب الزواج، كما أن الشاب إذا تيسرت له هذه الطريق- ينتقل بين نساء كثيرة منهن الجميلة والأشد جمالاً والشقراء والوضيئة، ولا ينتهي نهمه وشبقه، ولكن لو علم أنه بذلك يكتب على نفسه الشقاء في الدنيا والآخرة لما فعل؛ أما في الدنيا فيكون فاسداً مفسداً مجاهراً بالمعصية، معلناً بارتكاب الكبائر ساقط الشهادة، إضافة إلى ما يمكن انتقاله إليه من أمراض التساهل في ارتكاب الفاحشة. وأما في الآخرة فالعذاب الشديد الذي توعده الله به الزناة.

إن بيوت الدعارة ليست جديدة على البشرية، فقد كانت هناك رايات ترفع على البيوت التي تتم فيها هذه الجريمة، لتكون بمثابة إعلان لمن يريد أن يفعل هذه الفعلة الفاحشة. وقصة مرثد بن أبي مرثد الذي كان يحمل الأسرى من مكة إلى المدينة مشهورة ومذكورة في كتب التفسير، والمرأة كانت تسمى عناق⁽⁴³⁾، وقد كثر النساء الزواني حتى أن عطاء بن أبي رباح، وهو من التابعين يقول: كن بغايا متعالمات؛ بغى آل فلان، وبغى آل فلان. وقد عدّ عكرمة تسع نساء بغايا بعد صواحب الرايات. وكن أكثر من ذلك، والغريب في الأمر شيوع الزنا بهذه الصورة الفجة حتى أن مكة الصغيرة في ذلك الوقت يكون فيها رايات، ثم نساء آخر متعالمات تسع أو أكثر.

وفي القرآن الكريم نهي عن وجود هذه العادة الخبيثة، ففي سورة النور يقول الله تعالى: (ولا تکرهوا فتیاتکم علی البغاء إن أردن تحصناً لتبتغوا عرض الحياة الدنيا) وسبب نزول هذه الآية أنه (كان أهل الجاهلية إذا كان لأحدهم أمة، أرسلها تزني، وجعل عليها ضريبة يأخذها منها كل وقت. فلما جاء الإسلام، نهى الله المسلمين عن ذلك).

وكان سبب نزول هذه الآية الكريمة - فيما ذكره غير واحد من المفسرين، من السلف والخلف - في شأن عبد الله بن أبي بن سلول (المنافق) فإنه كان له إماء، فكان يكرههن على البغاء طلباً لخراجهن، ورغبة في أولادهن، ورئاسة منه فيما يزعم {قبحه الله ولعنه}... وقال السدي: أنزلت هذه الآية الكريمة في عبد الله بن أبي بن سلول رأس المنافقين، وكانت له جارية تدعى معاذة، وكان إذا نزل به ضيف أرسلها إليه ليوافقها، إرادة الثواب منه، والكرامة له. فأقبلت الجارية إلى أبي بكر، رضي الله عنه فشكت إليه ذلك، فذكره أبو بكر للنبي صلى الله عليه وسلم، فأمره بقبضها. فصاح عبد الله بن أبي: من يعذرني من محمد، يغلبنا على مملوكتنا؟ فأنزل الله فيهم هذا⁽⁴⁴⁾.

ولعل في الآية إشارة إلى عدم تسهيل هذه الفعلة الشنيعة، لأسباب عديدة: تضيق باب الحرام وتيسير المهور لكثر الزواج. كذلك تعويد الشباب تحمل المسؤولية من خلال الزواج. كذلك تقبيح أجر البغي ورزقها من هذا الباب الشنيع. إحياء الغيرة في المجتمع بأن يخاف كل راعٍ على أهله وأولاده وخدمه من الفاحشة؛ فالديوث لن يدخل الجنة.

6- الاستعفاف والاستعصام: وهما خير وسيلة لمن لا يجد الزواج، وفي القرآن الكريم: (وليستعفف الذين لا يجدون نكاحاً حتى يغنيهم الله من فضله)، إن الفعل: (استعفف) وزنه استعمل؛ ومعناه طلب أن يكون عفيفاً؛ وهذا أمر من الله تعالى بهذه الآية لكل من تعذر عليه النكاح ولم يجده بأي وجه تعذر أن يستعفف. ثم لما كان أغلب الموانع على النكاح عدم المال وعد بالإغناء من فضله؛ فبرزقه ما يتزوج به، أو يجد امرأة ترضى باليسير من الصداق، أو تزول عنه شهوة النساء. وروى النسائي عن أبي هريرة، عن النبي -صلى الله عليه وسلم- قال ثلاثة كلهم حق على الله -عز وجل- عونهم المجاهد في سبيل الله، والناكح الذي يريد العفاف، والمكاتب الذي يريد الأداء. ويبدو من سياق الآية أن هذه المرحلة آخر ما يلجأ إليه الشاب، فإن الوالد يسعى لتزويج ابنه، فإن لم يجد زوجة ولي الأمر، وما فعله عمر بن عبد العزيز -حين فاض المال في دولته فقال: زوجوا به الشباب- فيفيد أن ولي الأمر حين يكون حريصاً على الأمة، متقياً ربه فيها يعمل على نشر قيم الفضل، ويسعى لطهارة المجتمع من الرذائل الماحية للأخلاق يقوم بتزويج الشباب؛ حتى يغلق باب الفتنة، ويعف النساء، ويسمو المجتمع بالأخلاق الفاضلة. فإن فقد الشاب كل ما سبق لم يبق أمامه سوى طلب الاستعفاف.

(43) قال ابن حجر في الإصابة: كان يحمل الأسارى من مكة إلى المدينة، لشدة وقوته. وكان بمكة بغى يقال لها عناق، وكانت صديقة له في الجاهلية، وكان قد وعد رجلاً أن يحملها من أهل مكة، قال: فجننت حتى انتهيت إلى حائط من حيطان مكة في ليلة قمرء، قال: فجاءت عناق، فأبصرت سوادي، فلما رأته عرفتنى، فقالت: مرثد؟ قلت: مرثد. قالت: مرحباً وأهلاً، تعال فبت عندنا الليلة. قال: فقلت: يا عناق، إن الله حرم الزنا! قالت: يا أهل مكة، إن هذا يحمل الأسرى من مكة! قال: فتبعني ثمانية رجال، وسلكت الخدمة، فانتهيت إلى كهف فدخلته، وجاءوا حتى قاموا على رأسي، وأعماهم الله عني، ثم رجعوا، ورجعت إلى صاحبي فحملته، وكان رجلاً ثقيلاً حتى انتهيت إلى الإذخر، ففككت عليه كبله، ثم قدمت المدينة فأتيته رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقلت: يا رسول الله، أنكح عناق؟ فأمسك رسول الله حتى نزلت هذه الآية: (الرَّانِي لَا يَنْكُحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكُحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ) (النور 3).

وروي عن مجاهد في تفسير قوله تعالى: (الرَّانِي لَا يَنْكُحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً) قال: كن نساء في الجاهلية بغيات، فكانت منهن امرأة جميلة تدعى أم جميل، فكان الرجل من المسلمين يتزوج إحداهن لتتفق عليه من كسبها -أي من زناها- فهي الله جل وعلا أن يتزوجهن أحد من المسلمين.

(44) إسماعيل بن عمر بن كثير، تفسير القرآن العظيم، 6/ 51.

لقد علم النبي -صلى الله عليه وسلم- الشباب طريق الفضيلة، فإن فقد ما يؤدي إلى هذا الطريق فهناك حل مؤقت يلجأ إليه الشباب؛ هو الصيام، ففي الحديث: (يا معشر الشباب، من استطاع منكم الباءة فليتزوج، ومن لم يستطع فعليه بالصوم فإنه له وجاء) أي أن الصيام يكسر شهوة الشاب حتى يغنيه الله فيتزوج، فالصيام حل مؤقت له، وليس هو الأصل، إنما الأصل الزواج.

وأما الاستعصام فهو ترك الحرام، ولو كان فيه أذى لتاركه، وهو ما فعله يوسف -عليه السلام- حين اجتمعت نساء الطبقة الراقية، وأمرته امرأة العزيز أن يخرج عليهن، فافتنت به النساء، عند ذلك أقرت امرأة العزيز بتبجح أنها راودته عن نفسه بعدما رأت فتنتهن به، وعدم صبرهن على رؤية جماله فشاركنها هذه المراودة بالنظرات والحركات (قالت فذلكن الذي لمتنني فيه) لما رأت افتتانهن بيوسف أظهرت عذر نفسها بقولها: (لمتنني فيه) أي: في حبه، (ولقد راودته عن نفسه فاستعصم) أي امتنع. وسميت العصمة عصمة؛ لأنها تمنع من ارتكاب المعصية. وقيل: استعصم أي استعصى، والمعنى واحد. لكن يلاحظ أن الفعل دخلته حروف (الألف والسين والتاء) وهي تفيد الطلب، فقد كان يوسف عبداً لله يلجأ إليه، ويطلب منه العصمة من الوقوع في هذه المعصية، حتى لا يطفأ نور قلبه.

وخير ما يفعله شباب اليوم هو الاستغفار والاستعصام، في زمن كثرت فيه المغريات، وصارت الرذيلة أقرب إلى الشاب من ذي قبل. فأولى بالشباب أن يشغلوا أنفسهم بما يعود عليهم بالنفع في الدنيا والآخرة، فرب شهوة ساعة أورتت حزنا طويلا كما ذكر علماء السلوك.

7- **تربية الشباب على معالي الأمور وشغلهم بالمفيد**: إن فراغ الشباب مفسدة عظيمة؛ لأنها تدفعه إلى البحث عن الشهوات، وتتبع الحرام، وقديما قال الشاعر:

إن الشباب والفراغ والجدة مفسدة للمرء أي مفسدة

فإذا اجتمع ثلاثة الأمور السابقة على الشباب أهلكه، شباب وهو مظنة الفساد والانحراف، فإذا كان معه فراغ فقد اقترب الشاب من الفساد، فإذا انضاف إلى ذلك الغنى وقع الشاب في الفساد. ولذلك كان لابد من شغل وقت الفراغ لدى الشباب، وهذا يقع جزء كبير منه على الدولة؛ فيجب أن توفر للشباب فرص عمل يعتمد بها على نفسه في كسب قوته، وملء فراغ وقته، واستعداده لما هو مقبل عليه من الزواج. كما يجب أن تصرف الدولة جزءا كبيرا من إنفاقها على الارتقاء العلمي بالشباب، بتوفير دورات مدعومة ترفع قدرات الشباب وتهيئه لسوق العمل، والتمكن من تخصصه. ولا ننسى ضرورة أن تفتح له النوادي الرياضية أبوابها لكي يصرف نشاطه في الرياضة، ويخرج طاقته فيها. ومن سنة النبي -صلى الله عليه وسلم- نعلم كيف كان يربي الشباب على معالي الأمور، ولا يرضى لهم سفاسفها، ويشغلهم بالمفيد في معاشهم ومعادهم؛ فقال لابن عباس: (اللهم فقهه في الدين وعلمه التأويل)، وهذا الدعاء لشاب صغير كفيلا بأن يوجه بوصلة حياته لتحقيق العلم النافع. كما أن إرشاد زيد بن ثابت لتعلم لغة اليهود يدل على استغلال طاقات الشباب، وتنمية مواهبهم، وقد كان لذلك أكبر الأثر فقتلهم زيد في بضعة عشر يوما، وحققها حتى كان يقرأ للنبي -صلى الله عليه وسلم- كتب اليهود، ويرد عليها. ومثال ثالث: وهو قوله لعبد الله بن عمر: (نعم الرجل عبد الله لو كان يقوم من الليل) فأرشده إلى ما يحقق السعادة والقرب من الله، ولهذا يقول عبد الله: فما تركت قيام الليل بعدها. إن الشباب طاقة لو وظفت توظيفاً صحيحاً ارتقت بالأمة ورفعت شأنها، وإذا أهملت نشأ شبابنا لا يعرفون سوى شهوات البطن والفرج فحسب. ومثال رابع: حين ربي النبي أسامة بن زيد على القيادة والهمة العالية، فعينه قائدا لجيش فيه أبو بكر وعمر، ولم يكن أسامة قد تجاوز السابعة عشرة من عمره. ولما طعن الناس في إمارته قال النبي -صلى الله عليه وسلم- (أَنْ تَطْعَمُوا فِي إِمَارَتِهِ، فَقَدْ كُنْتُمْ تَطْعَمُونَ فِي إِمَارَةِ أَبِيهِ مِنْ قَبْلُ، وَإِنَّمَا اللَّهُ إِنْ كَانَ لَخَلِيفًا لِلْإِمَارَةِ، وَإِنْ كَانَ لَمِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ، وَإِنْ هَذَا لَمِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ بَعْدَهُ⁽⁴⁵⁾). ويحدث أسامة عن نفسه فيقول: (كان يأخذني رسول الله والحسن بن علي بن أبي طالب، ثم يقول اللهم أحبهما فإني أحبهما) تربية بالحب، وتعليم بالرفق، وتزكية بالمودة ينشأ عنها جيل سوي نفسيا، وليس معقدا. فبكل الحب تغرس في الشاب حب الحياة، وطريق الاستقامة، وبناء الشخصية الإسلامية التي تقود الدنيا كلها.

إن كثيرا من الشباب يزعم أنه قد انصرف لأنه لم يجد من يهتم به، لم يجد صدرا حنونا من أبيه وأمه، لم يحس بقرب أبيه منه، لم يشعر بتوجيهات أبيه وهو مبتسم، إنما كل كلامه مع ابنه توجيهات عابسة، وصياح وسب وشتم ووعيد، وهذه طريقة ترسخ في ذهن الشاب كراهية ما يوجه إليه، إن احترام الابن، وحبه والقرب منه يجعل نفسه سوية، ويشعره بحب أبيه له، ويجعل استجابته سريعة، ولو عصى الابن الشاب في بعض مراحل حياته فإنه يعود من قريب، ولا يطول تمرده. والأمثلة النبوية كثيرة في توجيه طاقات الشباب إلى النافع المفيد.

أما وسائل تربية النبي صلى الله عليه وسلم للشباب فكانت كثيرة متنوعة، ويحسن أن نشير إلى أهمها ليسير المربون على نهج خير البرية في قضية التربية التي تعد أصعب طريق للتقويم، لكنها الطريق الأصوب والأكثر تأثيرا في نفوس شبابنا وبناتنا. ومن هذه الوسائل التي انتهجها النبي في التربية:

1- **الحوار**: حيث إنه ثبت بما لا يدع مجالا للشك أن العنف مع الشباب لا يفيد، وأن مرحلة المراهقة وما بعدها هي فترة تمرّد من الشاب فهو يريد أن يثبت لنفسه ولأصدقائه أنه صار رجلا، ولا يؤثر في قراره أحد، وبذلك يكون عناده وإصراره على ما هو فيه من خطأ. وليس يزيل هذا التمرد شيء مثل الحوار، فحين تعبير له قناعاته، وتثبت له عكس ما يقوم بفعله، فإنه يستجيب دون إكراه، أو عناد؛ ذلك أنه هو الذي أخذ القرار بنفسه ولم يجبره عليه أحد. ولذلك كان أحد طرق الإقناع والحجاج معه الحوار. يلفت النظر حديث الرجل الذي طلب من النبي ﷺ أن يبيح له الزنا. روى الإمام أحمد في مسنده، قال: (حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، حَدَّثَنَا

(45) محمد بن إسماعيل البخاري، الجامع الصحيح، باب مناقب زيد بن حارثة مولى النبي صلى الله عليه وسلم، حديث رقم 3557.

إنها صورة من صور العلاج بالحوار، حتى تتكون قناعات لدى الشخص بأن ما يفعله خطأ، غير أن هذا الحوار أقوى في الإقناع، فالإجابة نابعة من داخل الإنسان، وهذا أدعى إلى الاستجابة. لقد كان النبي الكريم واقعياً مع هذا الشاب؛ فذكره بأشياء يغفلها من يمارس الزنا، وهي أن الزاني لا يتصور أن يكون هذا الفعل في أمه أو أخته أو امرأته أو ابنته، كل ما يسيطر عليه هو ممارسة هذه الرذيلة، لكنه لا يعطي نفسه فرصة للتفكير في أن هذه الفعلة قد تقع في محارمه، والتذكير بهذا الأمر كفيل بأن يجعل الزاني يكف عن زناه، والزنا دين، ولا بد للدين أن يرد إلى فاعله، ومن ينتهك حرمت العباد سيجد من ينتهك حرمة بيته، وقد قال الشافعي رحمه الله:

والحوار الهادئ خير وسيلة للإقناع، والنبى ﷺ لم يغفل أمراً مهماً؛ هو الدعاء له، بأن يعينه الله على تحصين فرجه؛ لأن الله هو الذي يملك النفوس، ويقرر على تصرفها، عن هذا الأمر السيئ إلى الأمر الحسن، وعن المعصية إلى الطاعة، وكان من دعاء النبى ﷺ: (يا مقلب القلوب ثبت قلبي على دينك) فالقلوب بيد الله، وهو مصرفها، فاللجوء إليه مع الأخذ بالأسباب، يعصم الإنسان من الذنوب. ويلاحظ في هذا الحديث أن النبى ﷺ ركز على تكرار سؤال معين، وبصورة فيها إطناب كبير، وكأن تكرار هذا السؤال بمثابة هزة عنيفة لهذا الفتى: أترضاه لأهلك؟ أترضاه لأختك؟ ... إلخ. وفيه إقياط لحس الشاب الذي كاد أن يموت في سبيل تحقيق هدفه باستحلال الزنا. ومع أنه شاب غلبت عليه شهوته إلا أنه رأى ضرورة أن يستشير النبى ﷺ في أمره، ويطلب منه تحليل الزنا له مراعاة لحالته، وتلك لمحة مهمة هي أن النبى ﷺ الكريم -صلى الله عليه وسلم- غرس في صحابته الكرام ألا يفعلوا شيئاً حتى يروا أمر الله ورسوله فيه، وتلك قمة التسليم لأمر الله ورسوله، وأن يكون الدين هو الموجه لحياة البشر، وهكذا كان الصحابة الكرام كبيرهم وصغيرهم، شيوخهم وشبابهم. وبعد أن يسأل النبى ﷺ الشاب: أترضاه؟ أترضاه؟ يعلق النبى ﷺ الكريم بعد كل سؤال: وكذلك الناس لا يرضونه لأهمياتهم ... لأخواتهم ... إلخ. وبهذا يجعل الشاب يضع نفسه في موضع من انتهك عرضه بالزنا؛ ليعود إلى نفسه فيعلم أن فعلته التي فعلها بأعراض الناس، كيف يكون موقفه لو أنها فعلت به. فتطيب نفسه بعد تفكير عميق بأنه يترك الزنا؛ حتى لا يقع مثل فعلته عليه.

3- **الترغيب والترهيب:** وهما جناح طائر لا يستطيع الطيران بجناح واحد، فتربية الشباب على العفة لابد أن تعتمد على هذين الأمرين معاً؛ فلا يكفي بأحدهما عن الآخر؛ لأن فتح باب الترغيب وحده يجعل الشاب يأمن مكر الله وعذابه، فتراه يردد لك: أن رحمة الله واسعة، والله غفور رحيم، وغير ذلك من الأقوال التي تصدر عن قلب غافل لا يحل حلالاً ولا يحرم حراماً. وفتح باب الترهيب وحده يجعل الشاب ييأس من رحمة الله، فيتردد على لسانه عبارات القنوط من رحمة الله، وأن كل الناس سيدخلون النار، فما دما داخلين دعنا نستمتع قليلاً قبل حلول العذاب، وغير ذلك من العبارات التي استولى عليها الإحباط. والجمع بين الأمرين هو الطريق الصحيح؛ أن ترغب الشاب في رحمة الله الواسعة، وترهبه من عذاب الله الشديد، وبين الأمرين يعيش الشاب راجياً رحمة الله خائفاً من عذابه. وكذلك فعل القرآن الكريم فجعل من صفات أهل الجنة (والذين هم لفروجهم حافظون إلا على أزواجهم أو ما ملكت أيمانهم فإنهم غير ملومين) وجعل كشف العورة على غير من أحل الله اعتداء فأكمل الآية بقوله: (فمن ابتغى وراء ذلك فأولئك هم العادون). وجعل من صفات عباد الرحمن أنهم (لا يزنون) ثم بين عذاب من يزني فقال: (ومن يفعل ذلك يلق أثاماً يضاعف له العذاب يوم القيامة ويخلد فيه مهاناً إلا من تاب). والأمثلة كثيرة. وفي السنة المطهرة كذلك يتم الترغيب والترهيب معاً، ولا يخصص

419

أحدهما دون الآخر، ففي الحديث: (اضمنوا لي ستا أضمن لكم الجنة ... واحفظوا فروجكم). والحديث يجمع بين الترغيب والترهيب؛ فمن ضمن هذه الست دخل الجنة ومن قصر دخل النار. وفي الحديث عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِنَّ النَّظْرَةَ سَهْمٌ مِنْ سِهَامِ إِبْلِيسَ مَسْمُومٌ، مَنْ تَرَكَهَا مَخَافَتِي أَبْدَلْتُهُ إِيْمَانًا يَجِدُ حَلَاوَتَهُ فِي قَلْبِهِ"⁽⁴⁷⁾. وفي المقابل يكون الترهب، ففي صحيح البخاري في حديث منام النبي -صلى الله عليه وسلم- الذي رواه سُمْرَةُ بْنُ جُنْدُبٍ، وفيه أنه صلى الله عليه وسلم جاءه جبريل وميكائيل قال: (فَانْطَلَقْنَا فَاتَيْنَا عَلَى مِثْلِ الثَّنُورِ أَغْلَاهُ ضَيْقٌ، وَأَسْفَلُهُ وَاسِعٌ، فِيهِ لَغَطٌ وَأَصْوَاتٌ، قَالَ فَاطْلَعْنَا فِيهِ، فَإِذَا فِيهِ رِجَالٌ وَنِسَاءٌ عُرَاةٌ، فَإِذَا هُمْ يَأْتِيهِمْ لَهَبٌ مِنْ أَسْفَلٍ مِنْهُمْ، فَإِذَا أَنَّهُمْ ذَلِكَ اللَّهَبُ ضَوَوْا أَيُّ صَاحُوا مِنْ شِدَّةِ حَرِّهِ. فَقُلْتُ: مَنْ هَؤُلَاءِ يَا جَبْرَيْلُ؟ قَالَ هَؤُلَاءِ الزَّانَاةُ وَالزَّوَانِي يَعْنِي: مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ. فَهَذَا عَذَابُهُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ)⁽⁴⁸⁾.

4- **وهناك وسائل أخرى منها:** استعمال صيغة السؤال، وضرب الأمثال، والإطْناَب في ذكر العقوبة أو الثواب، والرفق بالعاصي حتى يعود إلى ربه، وغير ذلك كثير مما يصح أن يفتح باب بحث عن الوسائل التربوية التي غرس بها النبي العفة في الشباب، وكره إليهم بها الزنا.

المبحث الثالث: نماذج من الطهر

النموذج الأول: يوسف عليه السلام:-

حين راودته امرأة العزيز، وثبتت براءته، وتكلم النسوة في المدينة، جمعتن امرأة العزيز، وأخرجت يوسف عليهن، وفتن به جميعهن، ثم كان افتخار امرأة العزيز، وإعلانها أنها راودته، وطلبت منه الحرام، بعدما ما رأت فتنة النسوة به، تجرات، وأعلنت ذلك، ولقد حاولت امرأة العزيز بكيدها ومكرها وبكل ما لديها من ألوان الإغراء والتهديد أن تذيب من صلابته، وتضعضع من شموخه، وأعلنت ذلك للنسوة في ضيق وغيظ: (وَلَقَدْ رَاودَتْهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاَسْتَعْصَمَ وَلَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَا أَمَرَهُ لَأَكُنَّ مِنَ الصَّاغِرِينَ) [يوسف: 32]. ثم قررت أنه: إن لم يستجب لها، وينفذ ما تأمره به، سوف تضعه في السجن، فليختر بين أمرين: ملاطفتها ومواقعتها عندها سيعيش معززا مكرما لأنها تحميه وتدفع عنه، أو السجن بعذابه وظلامه وآلامه. فكان الرد المفحم من نبي الله يوسف، الذي ألف الطاعة، وأبغض المعصية، يأتي النموذج الرباني الفريد (رَبِّ السِّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونِي إِلَيْهِ وَإِلَّا تَصْرَفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ) [يوسف 33] إنه الكريم بن الكريم، إنه نموذج فريد للطهر، بفضل السجن على القصر، يفضل العلاقة بالله على العلاقات المحرمة، لقد استعصم يوسف بربه، على الرغم من الفتن المحيطة به، ومراودة امرأة العزيز، بسلطانها وجبروتها. وعلى الرغم من مراودة النسوة له أيضا، إنه الأنس بالله، الذي تصغر معه شهوات النفس، إنه نور الله الذي يقذفه في قلب العبد المؤمن، فيتلذذ بالمحن؛ لأنه في جوار الله، ولو أنه قضى شهوته لأطفأ نور الله في قلبه. وقد روي البخاري أن النبي p قال: لا يزني الزاني حين يزني وهو مؤمن... فالإيمان يفارق الزاني حتى يصير على رأسه كمثل الظلة، ولا يليق بقلب عرف الله أن يسقط هذه السقطة، فينزح إلى حيوانيته التي لا تفرق بين الحلال والحرام، بين الطيب والخبيث، بين الزوجة والعاهرة. ومن أجل ذلك لم يترك الله عبده يوسف لنفسه، بل استجاب دعائه ورجاءه (فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ) (يوسف 34) إنها استجابة فورية رسمتها الفاء، وسببها الإنسان نفسه الذي خطا إلى الله -تعالى- خطوته الأولى، والله يريد من عبده أن يتحرك إلى الله، لا بالكلام بل بالفعل، يخطو إلى الله خطوته الأولى، عندها يعين الله عبده (من تقرب مني شبرا تقربت منه ذراعا...) (49) فليخط العبد خطوة واحدة، فليقبل ما يرضى الله، فليقبل إني أخاف الله، عندها سيعينه الله على الشر وأهله، على المراودة التي تطلب منه الكبيرة.

النموذج الثاني: مرثد بن أبي مرثد:

روى أبو داود والنسائي والترمذي (أن رجلا يقال له مرثد ابن أبي مرثد كان يحمل الأسارى من مكة، حتى يأتي بهم المدينة، وكانت امرأة بغي بمكة، فقال لها: عناق، وكانت صديقة له، وأنه واعد رجلا من أساري مكة يحمله، قال فجئت، حتى انتهيت إلى ظل حائط من حوائط مكة في ليلة مقمرة، قال: فجاءت عناق، فأبصرت سواد ظل تحت الحائط، فلما انتهت إلي عرفتني، فقالت: مرثد؟ فقلت: مرثد. فقالت مرحبا وأهلا. هلم فبت عندنا الليلة، قال: فقلت يا عناق حرم الله الزنا. فقالت: يا أهل الخيام هذا الرجل يحمل أسراكم. قال فتبعني ثمانية، ودخلت الحديقة، فانتهيت إلى غار أو كهف، فدخلت، فجاءوا حتى قاموا على رأسي، فبالوا فضل بولهم على رأسي، وأعماهم الله عني، قال: ثم رجعوا، فرجعت إلى صاحبي، فحملته، وكان رجلا ثقيلا، حتى انتهيت إلى الإذخر، ففكت عنه أحبله، فجعلت أحمله ويعينني، حتى أتيت به المدينة، فأتيت رسول الله p فقلت: يا رسول الله أنكح عناقا؟ - مرتين - فأمسك رسول الله p فلم يرد علي شيئا حتى نزلت (الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرْمَ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ) (النور 3) فقال رسول الله p يا مرثد، الزاني لا ينكح إلا زانية أو مشركة فلا تنكحها)⁽⁵⁰⁾.

إنه فدائي بطل، لا ينزلق إلى شهوة تفسد عليه دينه، وعلى الرغم من أنه كان خدنا لهذه المرأة في الجاهلية، فإنه بعد الإسلام صار رجلا آخر، لا ينساق وراء شهوته، له مرجعية تمنعه من اتباع الهوى، فكان رده مفحما لها، فلم تجد سوى أن تنتقم منه، وانتقام النساء شديد، فألبت عليه أهل الخيام، ليقتلوه، لكنه ظل على مبدئه، وعرف هدفه الذي قدم مكة لأجله، لقد كان بإمكانه أن يعود إلى المدينة دون أن يأخذ الأسير معه، لكنه لم يرجع، وعاد مرة أخرى ليحمل الأسير، ثم بدأ يسأل: إن كان يباح له زواجها أم لا، لأنه تربى على أن الزواج هو الطريق الوحيد لتصريف الشهوة في الحلال. ثم إن أمر النبي له كان واضحا "فلا تنكحها"،

(47) الطبراني، المعجم الكبير، باب التاء، رقم الحديث: 10362.

(48) محمد بن إسماعيل البخاري، الجامع الصحيح، رقم (6525). ومعنى وضوا: أي رفعوا أصواتهم مختلطا بعضها ببعض.

(49) محمد بن إسماعيل البخاري، الجامع الصحيح، كتاب التوحيد، باب ذكر النبي -صلى الله عليه وسلم- وروايته عن ربه رقم: (7536).

(50) سنن الترمذي، كتاب تفسير القرآن، باب: ومن سورة النور، رقم الحديث 3177.

فليس في الأمر تخيير، ولا رد فيه ميوعة، بل أمر واضح بعدم نكاحها؛ لأن الفدائيين الأبطال لا يتزوجون بغايا، ولا تحمل أسماءهم الزواني، إنه حفاظ على سمعة هؤلاء الأبطال.

النموذج الثالث: أحد الثلاثة الذين كانوا في الغار:

روى البخاري في صحيحه عن ابن عمر رضي الله عنهما، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "بَيْنَمَا ثَلَاثَةٌ نَفَرٍ يَتَمَشَّوْنَ أَخَذَهُمُ الْمَطَرُ، فَمَالُوا إِلَى غَارٍ فِي الْجَبَلِ، فَأَنْحَضَتْ عَلَى فَمِ غَارِهِمْ صَخْرَةٌ مِنَ الْجَبَلِ، فَأُطْبِقَتْ عَلَيْهِمْ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: انْظُرُوا أَعْمَالًا عَمِلْتُمُوهَا لِلَّهِ صَالِحَةً، فَادْعُوا اللَّهَ بِهَا لَعَلَّهُ يَفْرُجُهَا، فَقَالَ أَحَدُهُمْ: اللَّهُمَّ إِنَّهُ كَانَ لِي وَالِدَانِ شَيْخَانِ كَبِيرَانِ، وَلِي صَبِيَّةٌ صَغَارٌ، كُنْتُ أُرْعَى عَلَيْهِمْ، فَإِذَا رُحْتُ عَلَيْهِمْ فَحَلَبْتُ بَدَأْتُ بِوَالِدَيْهِمَا أَسْقِيهِمَا قَلِيلَ لَدِي، وَإِنَّهُ نَاءَ بِي الشَّجَرُ، فَمَا أَتَيْتُ حَتَّى أُمْسِيَتْ، فَوَجَدْتُهُمَا قَدْ نَامَا، فَحَلَبْتُ كَمَا كُنْتُ أَحْلُبُ، فَجِئْتُ بِالْحَلَابِ فَقُمْتُ عِنْدَ رُءُوسِهِمَا، أَكْرَهُ أَنْ أَوْقِطَهُمَا مِنْ نَوْمِهِمَا، وَأَكْرَهُ أَنْ أَبْدَأَ بِالصَّبِيِّينِ قَبْلَهُمَا، وَالصَّبِيُّ يَنْتَضِعُونَ عِنْدَ قَدَمَيَّ، فَلَمْ يَزَلْ ذَلِكَ دَائِي وَدَائِبُهُمْ حَتَّى طَلَعَ الْفَجْرُ، فَإِنْ كُنْتُ تَعْلَمُ أَيُّيَ فَعَلْتُ ذَلِكَ ابْتِغَاءً وَجْهَكَ فَافْرُجْ لَنَا فُرْجَةً، نَرَى مِنْهَا السَّمَاءَ، فَفَرَجَ اللَّهُ لَهُمْ فُرْجَةً حَتَّى يَرَوْنَ مِنْهَا السَّمَاءَ، وَقَالَ الثَّانِي: اللَّهُمَّ إِنَّهُ كَانَتْ لِي ابْنَةٌ عَمَّ أُحِبُّهَا كَأَشَدِّ مَا يُحِبُّ الرِّجَالُ النِّسَاءَ، فَطَلَبْتُ إِلَيْهَا نَفْسَهَا فَأَبَتْ حَتَّى آتَيْهَا بِمِائَةِ دِينَارٍ، فَسَعَيْتُ حَتَّى جَمَعْتُ مِائَةَ دِينَارٍ فَلَقِيْتُهَا بِهَا، فَلَمَّا قَعَدْتُ بَيْنَ رِجْلَيْهَا قَالَتْ: يَا عَبْدَ اللَّهِ اتَّقِ اللَّهَ، وَلَا تَفْتَحِ الْخَاتَمَ إِلَّا بِحَقِّهِ. فَقُمْتُ عَنْهَا، اللَّهُمَّ فَإِنْ كُنْتُ تَعْلَمُ أَيُّيَ فَعَلْتُ ذَلِكَ ابْتِغَاءً وَجْهَكَ فَافْرُجْ لَنَا مِنْهَا. فَفَرَجَ لَهُمْ فُرْجَةً، وَقَالَ الْآخَرُ: اللَّهُمَّ إِنِّي كُنْتُ اسْتَأْجَرْتُ أَجِيرًا يَفْرُقُ أَرْزَ فَلَمَّا قَضَى عَمَلَهُ، قَالَ أَعْطِنِي حَقِّي فَعَرَضْتُ عَلَيْهِ حَقَّهُ، فَتَرَكَهُ وَرَغِبَ عَنْهُ، فَلَمْ أَزَلْ أَرْزُهُ حَتَّى جَمَعْتُ مِنْهُ بَقَرًا وَرَاعِيَهَا، فَجَاءَنِي فَقَالَ: اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تَظْلِمْنِي، وَأَعْطِنِي حَقِّي، فَقُلْتُ: أَذْهَبُ إِلَى ذَلِكَ الْبَقَرِ وَرَاعِيَهَا، فَقَالَ: اتَّقِ اللَّهَ، وَلَا تَهْزَأْ بِي، فَقُلْتُ: إِنِّي لَا أَهْزَأُ بِكَ فَخُذْ ذَلِكَ الْبَقَرِ وَرَاعِيَهَا. فَأَخَذَهُ فَأَنْطَلَقَ بِهَا، فَإِنْ كُنْتُ تَعْلَمُ أَيُّيَ فَعَلْتُ ذَلِكَ ابْتِغَاءً وَجْهَكَ فَافْرُجْ مَا بَقِيَ. فَفَرَجَ اللَّهُ عَنْهُمْ⁽⁵¹⁾.

وهذا مثال لرجل لله في قلبه مقام، غلبه الشيطان لكن حين ذكرته المرأة، تذكر مخافة الله (إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ) (الأعراف 201) إنها التقوى، واستحضار معية الله في كل حال، لا تكون الشهوة عى للقلب والبصر، ولا يكون الشيطان سيذا، إنها مجرد وسوسة من الشيطان، أعان الله عبده على نفسه، بتذكير المرأة له، حيث إنها كانت تستطيع ارتكاب الفاحشة، بدعوى أنها بحاجة إلى المال، لكنها امرأة صالحة لا تغفل الأمر بالمعروف، والنهي عن المنكر، على الرغم من حاجتها للمال، وهو رجل ذكّر بالله فتذكر.

النموذج الرابع: امرأة صالحة في عهد الدولة الأموية:

ضرب عبدالملك بن مروان بعثاً إلى اليمن فأقاموا سنين حتى إذا كان ذات ليلة وهو بدمشق قال : والله لأعسن الليلة المدينة دمشق، ولأسمعن الناس ماذا يقولون في البعث الذي أغزيت فيه رجالهم، وأغرمتهم أموالهم. فبينما هو في أزقتها إذ هو بصوت امرأة قائمة تصلي فتسمع إليها، فلما انصرفت إلى مضجعها قالت اللهم يا مُسَيِّرَ النُّجُبِ، ومنزل الكتب، ومعطي الرِّغْبِ، أسألك أن ترد لي غائبي، فتكشف به همي، وتقرّ به عيني، وأسألك أن تحكم بيني وبين عبدالملك بن مروان الذي فعل بنا هذا، ثم أنشدت تقول:

تطاول هذا الليل فالعين تدمع	وأرقتي حزن لقلبي موجع
فبت أقاسي الليل أرعى نجومه	وبات فؤادي بالهوى يتقطع
إذا ما تذكرت الذي كان بيننا	وجدت فؤادي حسرة يتصدع
وكل حبيب ذاكر لحبيبه	يرجى هواه كل يوم ويطمع
فذا العرش فرج من صبابتي	فأنت الذي تدعو العباد فيسمع
دعوتك في السراء والضر دعوة	على حاجة بين الشراسيف تلزع

فقال عبدالملك لحاجبه: أتعرف هذا المنزل؟ قال: نعم، هذا منزل يزيد بن سنان، قال: فما المرأة منه؟ قال: زوجته فلما أصبح سأل: كم تصبر المرأة عن زوجها؟ قالوا: ستة أشهر.

فهذه المرأة العفيفة لم تجد لها ملجأ وملأداً إلا ربها ومولاها، تشكو إليه حاجتها، وفراق زوجها عنها، وتستعين على ذلك بالصبر والصلاة والدعاء.

النموذج الخامس: أنت عفيف إذا كنت تخاف الله:

عن إبراهيم النخعي قال: كان بالكوفة فتى جميل الوجه، شديد التعبد والاجتهاد، فنزل في جوار قوم من النخع، فنظر إلى جارية منهم، جميلة فهويها، وهام بها عقله، ونزل بالجارية ما نزل بالفتى، فأرسل يخطبها من أبيها، فأخبره أبوها أنها مسماة لابن عم لها، فلما اشتد عليهما ما يقاسيانه من ألم الهوى، أرسلت إليه الجارية: قد بلغني شدة محبتك لي، وقد اشتد بلائي بك، فإن شئت زرتك، وإن شئت سهلت لك أن تأتيني إلى بيتي، فقال للرسول: ولا واحدة من هاتين الخلتين (إني أخاف إن عصيت ربي عذاب عظيم) {الأنعام: 15}، أخاف ناراً لا يخبو سعيها، ولا يخمد لهيبها، فلما أبلغها الرسول قوله، قالت: وأراه مع هذا يخاف الله؟! والله ما أحد أحق بهذا من أحد وإن العباد فيه لمشتركون، ثم انخلعت من الدنيا، وألقت علانقها خلف ظهرها، وجعلت تتعبد.

النموذج السادس: عثمان بن طلحة:

(51) صحيح البخاري، كتاب الأدب، باب إجابة دُعَاء مَنْ بَرَّ وَالدَّيْهِ، رقم الحديث: 5544.

تلك هي أم سلمة تروي قصة هجرتها فتقول: وحبسني بنو المغيرة عندهم، وانطلق زوجي أبو سلمة إلى المدينة، قالت: ففرق بيني وبين ابني وبين زوجي، قالت: فكنت أخرج كل غداة فأجلس في الأبطح، فما أزال أبكي حتى أمسي سنة أو قريباً منها، حتى مر بي رجل من بني عمي أحد بني المغيرة، فرأى ما بي فرحماني، فقال لبني المغيرة: ألا تخرجون من هذه المسكنة، فرقم بينها وبين زوجها وبين ولدها؟ قالت: فقالوا لي: الحقي بزورك إن شئت، قالت: فرد بنو عبد الأسد إلي عند ذلك ابني. قالت: فارتحلت بعيري، ثم أخذت ابني فوضعت في حجر، ثم خرجت أريد زوجي بالمدينة. قالت: وما معي أحد من خلق الله، حتى إذا كنت بالتنعيم لقيت عثمان بن طلحة بن أبي طلحة أخا بني عبد الدار، فقال: إلى أين يا ابنة أبي أمية؟ قلت: أريد زوجي بالمدينة. قال: أو ما معك أحد؟ قلت: ما معي أحد إلا الله وابني هذا. فقال: والله ما لك من مترك، فأخذ بخطام البعير فانطلق معي، بهوي بي فوالله ما صحبت رجلاً من العرب قط أرى أنه كان أكرم منه، كان إذا بلغ المنزل أناخ بي، ثم استأخر عني، حتى إذا نزلت استأخر ببعيري فحط عنه، ثم قيده في الشجرة، ثم تنحي إلى شجرة فاضطجع تحتها، فإذا دنا الرواح قام إلى بعيري، فقدمه فرحله، ثم استأخر عني، وقال: اركبي، فإذا ركبت فاستوييت على بعيري، أتى فأخذ بخطامه، فقادني حتى ينزل به، فلم يزل يصنع ذلك بي حتى أقدمني المدينة، فلما نظر إلى قرية بني عمرو بن عوف بقاء قال: زوجك في هذه القرية. وكان أبو سلمة بها نازلاً - فادخلها على بركة الله. فكانت أم سلمة تحفظها له، وتقول ما رأيت صاحباً قط أكرم من عثمان بن طلحة.

هذا نموذج رائع في سلفنا الصالح في العفة والاستغفاف، الرجل لا ينظر إلى المرأة، ولا يبالغ في الحديث معها، بل يكلمها على قدر الحاجة، اركبي، انزلي، جاء البعير... على هذا النحو لا يطيل معها في الحديث، هذه هي الرجولة حقاً، هذه هي العفة حقاً، لا أن تخضع المرأة بالحديث للرجل، وأن يلين الرجل كذلك في الحديث مع المرأة. ليست ذلك من العفة، وإن لنا فيهم لعظة.

النموذج السابع: جريح العابد

نموذج آخر في العفة عما حرم الله، وهو جريح العابد؛ تتعرض له بغي من بغايا بني إسرائيل، فيعف نفسه، ولم يلتفت إليها، فتحاول أن تنتقم منه لامتناعه:

روى البخاري عن أبي هريرة، عن النبي صلى الله عليه وسلم، قال: "لَمْ يَنْكَمْ فِي الْمَهْدِ إِلَّا ثَلَاثَةٌ: عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ، وَصَاحِبُ جُرَيْجٍ، وَكَانَ جُرَيْجٌ رَجُلًا عَابِدًا، فَاتَّخَذَ صَوْمَعَةً، وَكَانَ فِيهَا، فَأَتَتْهُ أُمُّهُ وَقَالَتْ: يَا جُرَيْجُ، فَقَالَ: يَا رَبِّ، أُمِّي وَصَلَاتِي، فَأَقْبَلَ عَلَى صَلَاتِهِ، فَأَنْصَرَفَتْ أُمُّهُ، فَلَمَّا كَانَ الْعَدُ أَتَتْهُ، فَقَالَتْ: يَا جُرَيْجُ، فَقَالَ: يَا رَبِّ، أُمِّي وَصَلَاتِي، فَأَقْبَلَ عَلَى صَلَاتِهِ، فَقَالَتْ: اللَّهُمَّ لَا تُمْنُهُ حَتَّى يَنْظُرَ فِي وَجْهِ الْمُومِسَاتِ، فَذَكَرَ بَنُو إِسْرَائِيلَ جُرَيْجًا وَعِبَادَتَهُ، وَكَانَتْ امْرَأَةٌ بَغِيٌّ يُتَمَثَّلُ بِحُسْنِهَا، فَقَالَتْ: إِنَّ شَيْئًا فَنَنْتُهُ لِأَقْبِنْتُهُ لَكُمْ، قَالَ: فَتَعَرَّضْتُ لَهُ، فَلَمْ يَلْتَفِتْ إِلَيْهَا، فَأَتَتْ رَاعِيًا كَانَ يَأْوِي إِلَى صَوْمَعَتِهِ، فَأَمَكْنَتْهُ مِنْ نَفْسِهَا، فَوَقَعَ عَلَيْهَا فَحَمَلَتْ، فَلَمَّا وَلَدَتْ قَالَتْ: هُوَ مِنْ جُرَيْجٍ، فَأَتَوْهُ فَاسْتَنْزَلُوهُ، وَهَدَمُوا صَوْمَعَتَهُ، وَجَعَلُوا بِضَرْبُونَهُ، فَقَالَ: مَا شَأْنُكُمْ؟ قَالُوا: زَنَيْتَ بِهِذِهِ الْبَغِيَّ فَوَلَدْتَ مِنْكَ، قَالَ: أَيْنَ الصَّبِيِّ؟ فَجَاءُوا بِهِ، فَقَالَ: بِاللَّهِ يَا غُلَامُ، مَنْ أَبُوكَ؟ قَالَ: فَلَانَ الرَّاعِي، فَأَقْبَلُوا عَلَى جُرَيْجٍ يَقُولُونَ وَيَتَمَسَّحُونَ بِهِ، وَقَالُوا: نَبِيْنَا لَكَ صَوْمَعَتَكَ مِنْ ذَهَبٍ، قَالَ: لَا، أَعِيدُوهَا مِنْ طِينٍ كَمَا كَانَتْ، فَفَعَلُوا. وَنَبَيْمَا صَبِيٍّ يَرْضَعُ مِنْ أُمِّهِ، فَمَرَّ رَجُلٌ رَاكِبٌ عَلَى دَابَّةٍ فَارَاهُ، وَشَارَةً حَسَنَةً، فَقَالَتْ أُمُّهُ: اللَّهُمَّ اجْعَلْ ابْنِي مِثْلَ هَذَا فَتَرَكَ النَّدْيَ، وَأَقْبَلَ عَلَى أُمِّهِ، فَنَظَرَ إِلَيْهِ، فَقَالَ: اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْنِي مِثْلَهُ، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى نَدْيِهِ فَجَعَلَ يَرْضَعُ، قَالَ: فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْكِي ارْتِصَاعُهُ بِأُصْبُعِهِ السَّبَابَةِ فِي فِيهِ، فَجَعَلَ يَمُصُّهَا قَالَ: "وَمَرُّوا بِجَارِيَةٍ وَهُمْ يَضْرِبُونَهَا وَيَقُولُونَ: زَنَيْتَ سَرَقْتَ، وَهِيَ تَقُولُ: حَسْبِيَ اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ، فَقَالَتْ أُمُّهُ: اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْ ابْنِي مِثْلَهَا، فَتَرَكَ الرَّضَاعَ وَنَظَرَ إِلَيْهَا، وَقَالَ: اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِثْلَهَا، فَهَذَاكَ تَرَاجَعَا الْحَدِيثَ، فَقَالَتْ: مَرَّ رَجُلٌ حَسَنُ الشَّارَةِ، فَقُلْتُ: اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْنِي مِثْلَهُ، وَمَرُّوا بِهِذِهِ الْجَارِيَةِ، فَقُلْتُ: اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْ ابْنِي مِثْلَهَا، فَقُلْتُ: اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِثْلَهَا؟ فَقَالَ: إِنَّ ذَاكَ الرَّجُلَ كَانَ جَبَّارًا، فَقُلْتُ: اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْنِي مِثْلَهُ، وَإِنْ يَقُولُونَ لَهَا: زَنَيْتَ، وَلَمْ تَزْنِ، وَسَرَقْتَ، وَلَمْ تَسْرِقْ، فَأَقُولُ: اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِثْلَهَا⁽⁵²⁾.

النموذج الثامن: الربيع بن خثيم رحمه الله:

عن سعدان قال: (أمر قوم امرأة ذات جمال بارع أن تتعرض للربيع بن خثيم، فاعلمها تفتنه، وجعلوا لها إن فعلت ذلك ألف درهم، فلبست أحسن ما قدرت عليه من الثياب، وتطيبت بأطيب ما قدرت عليه، ثم تعرضت له حين خرج من مسجده، فنظر إليها، فراحه أمرها، فأقبلت عليه، وهي سافرة، فقال لها الربيع: كيف بك لو قد نزلت الحمى بجسمك، فغيرت ما أرى من لونك وبهجتك؟ أم كيف بك لو قد نزل بك ملك الموت فقطع منك حبل الوتين؟ أم كيف بك لو قد ساءلك منكر ونكير؟ فصرخت صرخة، فسقطت مغشياً عليها. فوالله لقد أفاق، وبلغت من عبادة ربها أنها كانت يوم ماتت كأنها جذع محترق)⁽⁵³⁾.

النموذج التاسع: الأشرف أمير دمشق:

قال سبط الجوزي: (كان الأشرف يحضر مجالسي بحرّان، وبخلاط، ودمشق، وكان ملكاً عفيفاً، قال لي: ما مددت عيني إلى حريم أحد، ولا ذكر ولا أنثى، جاءتني عجوز من عند بنت صاحب "خلاط" واسمه: شاه أرمن بأن الحاجب علياً أخذ لها ضيعة، فكتبت بإطلاقها. فقالت العجوز: تريد أن تحضر بين يديك. فقلت: باسم الله، فجاءت بها، فلم أر أحسن من قوامها، ولا أحسن من شكلها، فخدمت، فقامت لها، وقلت: أنت في هذا البلد وأنا لا أدري؟ فسفرت عن وجه أضاعت منه الغرفة، فقلت: لا، استتري. فقالت: مات أبي، واستولى على المدينة بكتمر، ثم أخذ الحاجب قريتي، وبقيت أعيش من عمل النقش وفي دار بالكراء. فبكيت لها، وأمرت

(52) رواه البخاري: 3436، ومسلم: 6673. ورواه أحمد: 7726، وابن حبان في صحيحه: 6489.

(53) عبد الرحمن بن علي ابن الجوزي، صفة الصفوة، تحقيق: أحمد بن علي (القاهرة، دار الحديث، 2000م) (3/ 191).

لها بدار وقماش، فقالت العجوز: يا خوند، ألا تحظى الليلة بك؟ فوقع في قلبي تغير الزمان، وأن "خلاط" يملكها غيري، وتحتاج بنتي أن تقعد هذه القعدة، فقلت: معاذ الله، ما هذا من شيمتي. فقامت الشابة باكياً تقول: صان الله عواقبك⁽⁵⁴⁾.

النموذج العاشر: عبد العزيز علام الترزي:

فقد ذكر الشيخ حسن البنا في كتابه: مذكرات الدعوة والداعية أن هذا الأخ كان يعمل ترزيا في المعسكر الإنجليزي، ودعته إحدى زوجات كبار الضباط لبيع بعض الأعمال الخارجية بمهنته؛ لتنفرد به في المنزل، فذهب فأغرته، فوعظها وخوفها وزجرها، فهددته أنها سوف تدعي عليه أنه راودها، فازداد إباؤه، فصوبت المسدس إلى صدره، وهو ثابت رابط الجأش، يقول: إني أخاف الله رب العالمين، فأوهمته أنها قررت قتله، معتذرة إليه، وأنها ستخبر أنه قد هاجمها في منزلها، وصوبت المسدس نحوه، فأغمض عينه، وقال في يقين: أشهد أن لا إله إلا الله، وأشهد أن محمداً رسول الله، فسقط المسدس من يدها، فدفعت الترزي بكلتا يديها إلى الخارج، فظل يجري حتى وصل إلى دار الإخوان المسلمين.

أخيراً...

لا شيء يحفظ العبد سوى الاستعصام بالله، كما فعل يوسف عليه السلام، ولا شيء بقي الإنسان هذا البلاء إلا حسن الصلة بالله، إيمان بياشر قلب المؤمن، فيحفظه الله من الشدائد كلها، ومن كيد النساء، فيا يوسف هذا العصر، استعصم بالله، والله إنه ليس هناك أحسن، ولا أفضل من الطهارة والعفة، والله تعالى يُنطق الآخرس للمؤمن الذي يحفظ نفسه وفرجه، وقصة جريج العابد التي تحدثنا عنها قبل شاهد على ذلك وهي قصة صحيحة رويت في البخاري ومسلم.

كما ينبغي أن يخاف العبد من سوء الخاتمة، فقد يأتيه الموت وهو على معصية، ومن عاش على شيء مات عليه.

ويروي أن بعض رجال الناصر نزل به الموت فجعل ابنه يقول له: قل: لا إله إلا الله، فقال: الناصر مولاي، فأعاد عليه القول، فقال مثل ذلك، وأصابته غشية، فلما أفاق قال: الناصر مولاي وكان هذا دأبه كلما قيل له: قل: لا إله إلا الله. قال: الناصر مولاي. ثم قال لابنه: يا فلان، الناصر إنما يعرفك بسيفك، والقتل القتل. ثم مات على ذلك.

قال عبد الحق -رحمه الله- وقيل لآخر ممن أعرفه قل: لا إله إلا الله. فجعل يقول: الدار الفلانية أصلحوا فيها كذا، والبستان الفلاني افعّلوا فيه كذا، وقال: وفيما أذن أبو طاهر السلعي أن أحدث به عنه: أن رجلاً نزل به الموت، فقيل له: قل: لا إله إلا الله. فجعل يقول بالفارسية: ده يازده تفسيره عشر بإحدى عشرة.

وقيل لآخر قل: لا إله إلا الله فجعل يقول: أين السلام إلى حمام منجاب. قال: وهذا الكلام له قصة؛ وذلك أن رجلاً كان واقفاً بإزاء داره، وكان بابها يشبه باب هذا الحمام، فمرت به جارية لها منظر، فقالت: أين السلام إلى حمام منجاب؟ فقال: هذا حمام منجاب. فدخلت الدار، ودخل وراءها، فلما رأت نفسها في داره، وعلمت أنه قد خدعها، أظهرت له البشر والفرح باجتماعها معه، وقالت خدعة منها له، وتحيلاً لتتخلص مما أوقعها فيه، وخوفاً من فعل الفاحشة: يصلح أن يكون معنا ما يطيب به عيشنا، وتقرُّ به عيوننا، فقال لها: الساعة أتيك بكل ما تريدين وتشتهين، وخرج وتركها في الدار، ولم يغلقها، فأخذ ما يصلح، ورجع فوجدها قد خرجت، وذهبت، ولم تكن في شيء، فهام الرجل، وأكثر الذكر لها، وجعل يمشي في الطرق والأزقة ويقول:

يا رب قاتلة يوما وقد تعبت * أين السلام إلي حمام منجاب؟

فبينما يقول ذلك، وإذا بجاريته أجابته من طاق قرنان:

الشياطين لا جعلت سريعاً بها حرزا على الدار أو قفلا على الباب

فازداد هيمانه، واشتد هيجانه، ولم يزل كذلك حتى كان هذا البيت آخر كلامه من الدنيا.

قال ويروى أن رجلاً عشق شخصاً، فاشتد كلفه به، وتمكن حبه من قلبه، حتى أوقع أماً به، ولزم الفراش بسببه، وتمنع ذلك الشخص عليه، واشتد نفاره عنه. فلم تزل الوسائط يمشون بينهما حتى وعده أن يعوده، فأخبر بذلك البائس ففرح، واشتد سروره، وانجلى غمه، وجعل ينتظر للميعاد الذي ضربه له، فبينما هو كذلك إذ جاء الساعي بينهما، فقال: إنه وصل معي إلى بعض السلام ورجع، فرغبت إليه وكلمته، فقال: إنه ذكرني، وبرج بي، ولا أدخل مداخل الريب، ولا أعرض نفسي لمواقع التهم، فعادته فأبى وانصرف، فلما سمع البائس ذلك أسقط في يده. وصار إلى أشد مما كان به، وبدأ عليه علائم الموت، فجعل يقول في تلك الحال:

أسلم يا راحة العليل * ويا شفاء المدنف النحيل

رضاك أشهى إلي فؤادي * من رحمة الخالق الجليل

فقلت له: يا فلان، اتق الله. قال: قد كان، فقامت عنه، فما جاوزت باب داره، حتى سمعت صيحة الموت فعيّازاً بالله من سوء العاقبة.

(54) محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز الذهبي، سير أعلام النبلاء، تحقيق: مجموعة من المحققين بإشراف الشيخ شعيب الأرنؤوط (بيروت، مؤسسة الرسالة، 1985م) (42/ 126).

المصادر والمراجع

1. ابن الجوزي، عبد الرحمن بن علي، صفة الصفوة، تحقيق: أحمد بن علي القاهرة، دار الحديث، 2000م.
2. ابن حنبل، أحمد، مسند الإمام أحمد، تحقيق: شعيب الأرنؤوط وآخرين، بيروت، مؤسسة الرسالة، 2001م، إشراف: د. عبد الله بن عبد المحسن التركي.
3. ابن قدامة، عبد الله بن أحمد، المغني، مكتبة القاهرة، 1968.
4. ابن كثير إسماعيل بن عمر، تفسير القرآن العظيم، تحقيق: سامي بن محمد السلامة، السعودية، دار طيبة، 1999م.
5. ابن كثير، إسماعيل بن عمر، البداية والنهاية، تحقيق: د. عبد الله بن عبد المحسن التركي، السعودية، دار هجر، 2003م.
6. أبو داود، سليمان بن الأشعث السجستاني، سنن أبي داود، تخريج: محمد صدقي العطار، بيروت، دار الفكر، 2019م.
7. الألباني، محمد ناصر الدين، سلسلة الأحاديث الصحيحة، الرياض، مكتبة المعارف، 1995م.
8. البخاري، محمد بن إسماعيل، الجامع الصحيح، دمشق - بيروت، دار ابن كثير، 2002م.
9. البيهقي، أحمد بن الحسين، محمد السعيد زغلول، تحقيق: شعب الإيمان، بيروت، دار الكتب العلمية، 2000م.
10. الترمذي، محمد بن عيسى، سنن الترمذي، تحقيق: بشار عواد معروف، بيروت، دار الغرب الإسلامي، 1996م.
11. الحاكم، محمد بن عبد الله النيسابوري، المستدرک على الصحيحين، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا، بيروت، دار الكتب العلمية، 2002م.
12. الذهبي، محمد بن أحمد بن عثمان بن قَائِمَاز، الكبائر، بيروت، دار الندوة الجديدة، د.ت.
13. الذهبي، محمد بن أحمد بن عثمان بن قَائِمَاز، سير أعلام النبلاء، تحقيق: مجموعة من المحققين بإشراف شعيب الأرنؤوط، بيروت، مؤسسة الرسالة، 1985م.
14. الزمخشري، محمود بن عمر، الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل، بيروت، دار الكتاب العربي، ط 3، 1407هـ.
15. السبكي، عبد الوهاب بن تقي الدين، طبقات الشافعية الكبرى، تحقيق: د. محمود محمد الطناحي، د. عبد الفتاح محمد الحلو، السعودية، دار هجر، ط 2، 1413هـ.
16. الطبراني، سليمان بن أحمد، المعجم الأوسط، تحقيق: طارق عوض الله وعبد المحسن الحسيني، القاهرة، دار الحرمين، 1995م.
17. الطبراني، سليمان بن أحمد، المعجم الكبير، تحقيق: حمدي عبد المجيد السلفي، القاهرة، مكتبة ابن تيمية، 1983م.
18. القرطبي، محمد بن أحمد الأنصاري، الجامع لأحكام القرآن، تحقيق: أحمد البردوني وإبراهيم أطفيش، القاهرة، دار الكتب المصرية، ط 2، 1964م.
19. قطب، سيد، في ظلال القرآن، القاهرة، دار الشروق، ط 17، 1412هـ.
20. مسلم، مسلم بن الحجاج، صحيح مسلم، السعودية، وزارة الأوقاف، 2000م.
21. النسائي، أحمد بن شعيب، المجتبى من السنن أو السنن الصغرى، تحقيق: عبد الفتاح أبو غدة، حلب، مكتب المطبوعات الإسلامية، 1986م.
22. النيسابوري، الحسن بن محمد بن حسين القمي، غرائب القرآن ورغائب الفرقان، تحقيق: الشيخ زكريا عميرات، بيروت، دار الكتب العلمية، 1416هـ.